

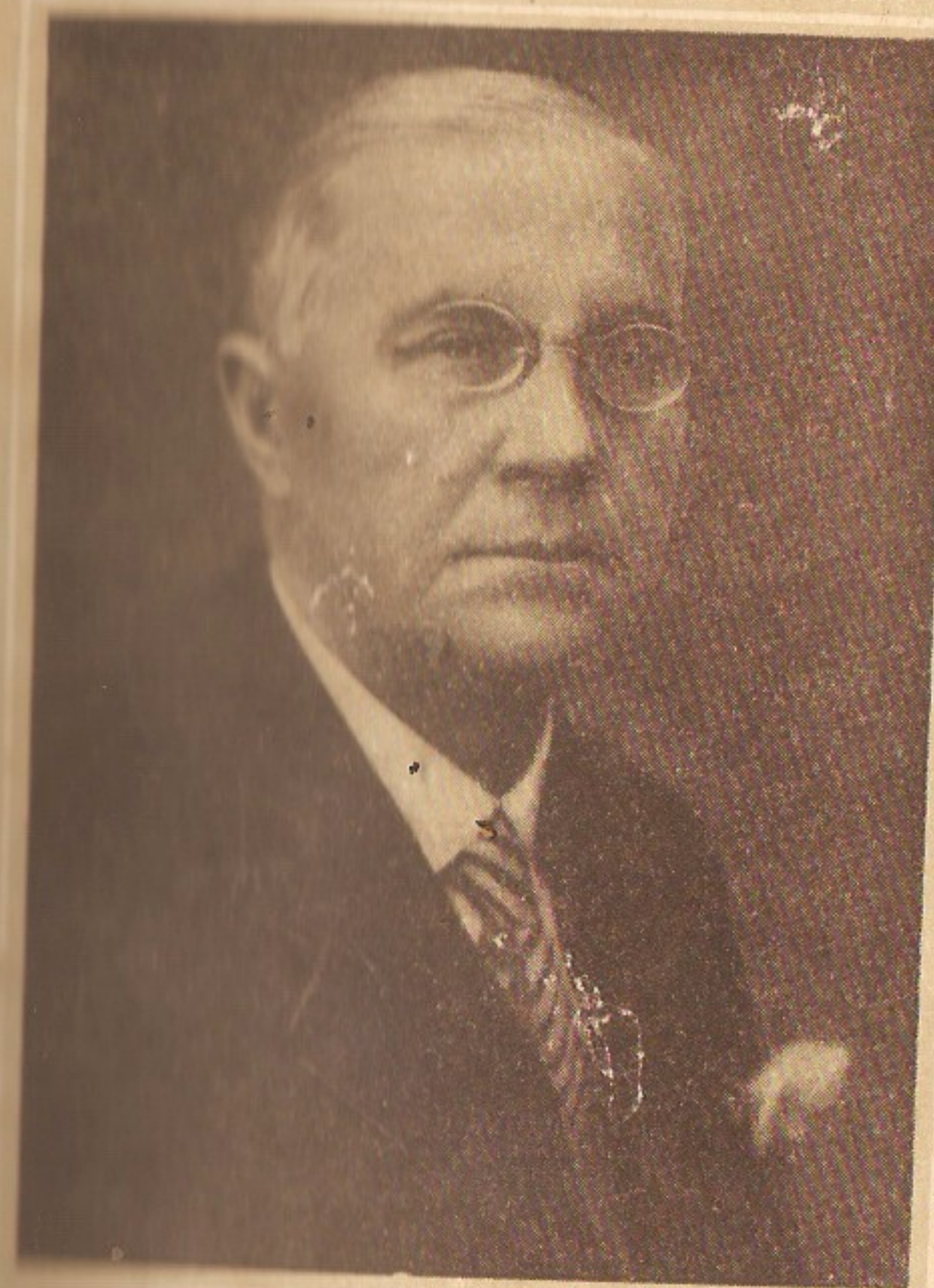
Rbl. 15.85

EDUARD
VILDE

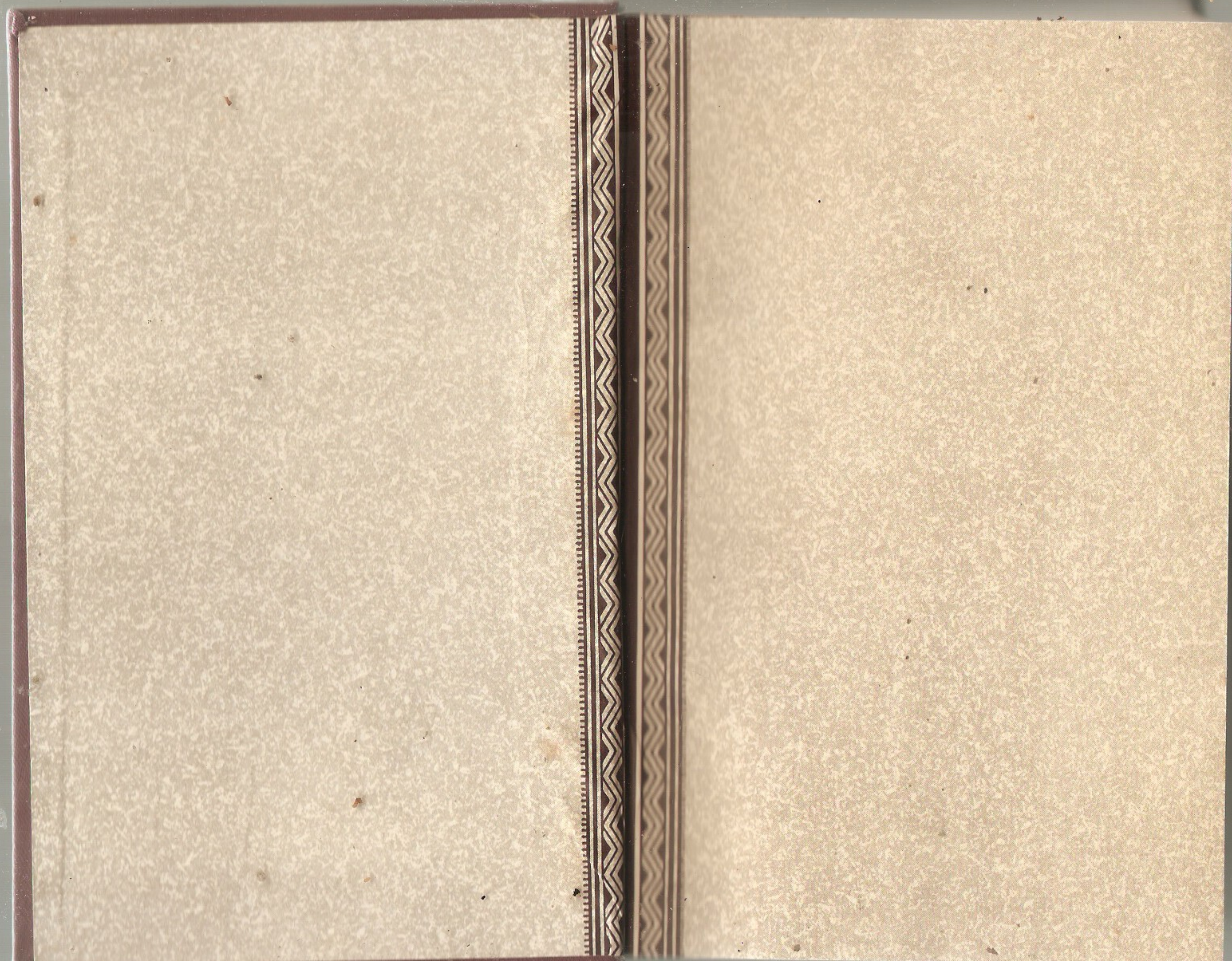

PROHVET
MALTSVET

Eduard Vilde

PROHVET
MALTSVET

EDUARD VILDE

TEOSED

EDUARD VILDE

PROHVET
MALTSVET

ROMAAN

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN
1954

Illustreerinud Evald Okas.
Kunstiliselt kujundanud Villu Toots.

Eduard Wilde

TA TULEB!

Sula. Kolmat päeva sula. Räästad aiva nutsid ja sülgasid. Ilm oli täis tossavat vett, nagu vanutataks kõikjal kangast. Niisugune vastlasula, mis kipub kõige paha pealt katet ära uhtuma. Halastavat katet, mille alla Kugli küla nii palju häbelikku inetust püüdis varjata. Heldet krohvi, mis kõik augud nii ilusti kinni mattis, kõik praod nii hoolsasti täis toppis, musta nii osavasti valgeks tegi. Juba tekkisid katustele tahmased kuradinäod, mille irvitavatest suudest paljad roovlatid nagu irevileaetud mustad hambad välja paistsid. Juba alanesid vallikõrgused hanged hurtsikute ümber ja jätsid ilma hooleks aru pidada, kuhu külge viimased kord ümber kukuvad. Juba tulid hangede tagant nähtavale need madalad mustavad avaused, mille kaudu inimesed nagu lume alla maetud kartulikoobastesse pugesisid, ja need kämblasuurused augud seinte sees, mis õhtuti tulega nagu hundisilmad üle valge lagendiku kiirgasid, kuna nad päeval nagu välja pistetud, kustunud nagu surnul olid.

Paks ja tihe ja valge oli vaip olnud, mis Kugli küla inetusi oli katnud. Nüüd rebenes ta lõhki, pudenes tükkideks, kōdunes silmanähtavalt õhemaks ja hõredamaks. Ta ei varjanud enamihu, ei peitnud häbedust.

Inimesed ei pannud seda mikski, aga lindudel oli häbi. Inimesed olid tuimad, linnud terased. Ja las tulla kevadel veel need linnud, kes on näinud teisi maid! Need tulid vaid kaastundmusest siia. Neil oli Kugli rahvast hale meel. Kugli koopaelanikud tahtsid ju ka pääsukest näha, lõokest kuulda, mõnikuga ühes nuuksuda. Ja kui raske südamega nad sügisel lahkusid, need kaastundlikud linnud, kes teisi maid on näinud! Nad läksid nuttes, sest nad ei teadnud, mis saab

kevadeks Kugli rahvast. Nad armastasid seda rahvast ta inetuse pärast, ja see on kõige kõrgem armastus. Seepärast püüdsid nad saabuda kevadel ikka võimalikult vara; ja et armastus neid sagedasti liiga vara teeles ajas, siis maksid nad seda vahel oma eluga. Kas see polnud ilus surm?

Kodused linnud, need olid Kugli inetusega juba harjunud. Need polnud ka palju paremat näinud. Nende teekonnad ulatusid ainult vallast valda, harvasti kihelkonnast kihelkonda, ja ainult mõningased olid läbi lennanud kahest või kolmest kubermangust. Ja mida olid nad näinud? Ainult Kuglisid. Siin Kugli, seal Kugli, igal pool Kugli. Enam või vähem. Üks päris Kugli, teine väga Kugli sarnane. Aga kuigi nad olid harjunud Kugli inetusega ega olnud palju paremat näinudki — terasemad inimestest olid nad siiski. Võib ka olla, et suvised linnud neile teistest maadest olid jutustanud. Või polnud nad mitte terased, vaid armastasid ainult näägutada? On ka säherdusi urisejaid ja nuri-sejaid. Need ei tea, kui kallis asi on leplik meel ning rahulik süda. Sest veel ei ilmu isa Jannseni «Perno Postimees», kust nad seda võiksid lugeda.

Istuvad seal Kiisa talu suure kuuse otsas kaks mõistlikku varest — see on pealt näha kaunis mõistlikud. Üks vana, teine noor.

«Krrae! Krrae! Meie Kugli läheb aasta-aastalt ikka näotumaks,» ütleb noorem, kui ta silm kortsus kulmu alt mitu korda murelikult üle küla on lennanud. «Millest see küll tuleb?»

«Krrae! Krrae! See tuleb vaesusest,» vastab vanem kähiseval häälel, sest tal on niiskest ilmast kõha ja nohu.

«Vaesusest? Krrae! Oige küll. Meiesugune ei taha siin ju enam ausal viisil süüagi saada. Aga millest siis Kugli vaesus õieti tuleb?»

«Krrae! Sa räägi siisuguseist asjust tasemini,» uriseb vanem mõistlik vares. «Eks näe, et meie all säuksub parv varblasi.»

«Krrae! Sul on õigus, neid ei või uskuda! Need räägivad mõisas kohe ette, mis külas kuulevad. Pägana nuuskurid! Saadana salakuulajad! Oota, ma pillan neile midagi pähel!»

«Sitsitsit!» kuuldus alumiste okste pealt kombelise vihaga, ja varblastekari põgenes mõne astme alamale.

«Krrae! Kust tuleb Kugli vaesus?» võttis vanem vares

jälle sõna, kui ta nina nuusates ettevaatlikult oli ringi vaadanud. «Krrae! Vaesus tuleb sealt!»

Ja ehk ta küll ainult tiiva otsaga näitava liigutuse mõisa poole tegi, näis noorem teda siiski mõistvat, sest ta ütles: «Krrae! Seda arvasin isegi!» Ja lisas juurde: «Krrae! Aga need seal all mutikoobastes ei märka seda!»

Kuid sel hetkel kajas kivimurru poolt lühike, lõikav ja noomiv hüüd: «Hea! Hea! Hea!»

«Krrae! Psst! Hakid!» hoiatas vanem vares nooremat. «Neid on veel vähem uskuda kui varblasi! Need on ise ka peremehed!»

Nad nihkusid koomale kõikuval oksal ja pistsid nokad kokku. Aga et vanem vares juba veidi kehva kuulmisega oli, pidi noorem siiski kaunis valju häälega varesekeelt rääkima, ja ta ütles:

«Krrae, vanamees! Kas see ikka nõnda on olnud?»

«Krrae! Niikaua kui mina tagasi mäletan. Kullid ja hakid — need! Aga tulise pihta — kes sealt siis tuleb?»

Nad jäid üürikeseks ainiti kuusetuka poole halli õhku vahtima, pistsid siis nagu noolest mõlemad lendu. Varblased edevalt kisades järele, nagu ähvardaks ka neid mõni hädaohu! Kõrgelt, vinetava udu looritusest paistis ainult pisike täpp, mis aga kiiresti suurenes, kuni nähtavaks sai suur tugev kull, kes vaikides Kugli küla ja viimaks Kiisa talu kohal toredaid tiire hakkas keerutama. Kukeid õuedes tõstsid nii hirmsat hoiatuskisa, et kõik nende sulgnaised, kes räästa all esimest korda paljale maale olid jalutama läinud, silmapilk rehealuse värava alla kadusid.

Ja kus midagi ei ole, sealt pole kullilgi midagi võtta.

Seepärast rändas ta edasi, teades, et teisest kohast ometi on midagi võtta.

Mõlemad mõistliku näoga varesed istusid juba Kiisa talu suure kase otsas ja olid rahunenud.

«Krrae!» ütles noorem. «Kas siis Kugli, vaesekene, endale abi ei tahagi otsida? Ta peab ju ära nägema, et see nõnda enam ei või edasi minna!»

Vanem vares naeratas nukralt.

«Ta otsib abi.»

«Kust?»

Vanem vares ajas noka osutamisi taeva poole.

«Soo, sool!» ütles noorem. «Ja sealt on abi loota?»

Teine kehtas õlgu. «Krrael! Ma pole looduseuuriija... Aga Kugli otsib veel kelleltki abi...»

«Kellelt?»

«Prohvet Maltsvetilt.»

«Mis elukas see on?»

«Krrael! Saad täna teda ise näha.»

«Kus?»

«Kiisal... Eks kae, kuidas Kiisa rahvas võõra vastu võtuks valmistub... Krrael! See on haruldane mees, keda täna näha saame. Kõik Järvamaa linnud tunnevad teda juba.»

Noorel varesel oli häbi, et tema teistest hariduses oli maha jäänud; seepärast vaikus ta ja hakkas seda terasemalt Kiisa talu poole vahtima.

Seal näis tõesti säherdune sabin-sabin valitsevat, nagu seisaks mõni pidulik sündmus ootel, nagu oleks haruldasi külalisi tulekul, pealegi palju, õieti palju külalisi. Sest ega Mikk ja Elts väikese Tiina ja punapealise Lülili priitahtlikul abil, pühapäevasesest päevast hoolimata, muidu õues lund ei oleks rookinud, nii et labidad ja luuad lendasid, et hange uppunud väravast tare ukse-esiseni laiemat teed rajada. Isegi lombak Mann oli teiste õhinal ametis; ta hävitas kühvliga, mis kaks korda suurem oli kui ta ise, aida ees seisvat lumememmet. Oli ju karta, et nii püha mees nagu Maltsveti-papa ei salli seesugust ebajumala-sarnast elukat ristiinimeste maja juures, liiatigi et see kahtlane isik, ammuli suu ja krillis silmadega nagu ta oli, liia märja pärast juba otsekui joobnu taaru vajus, kuna tal patusel ka veel pikk piip nagu varn põigiti hammaste vahel rippus — ebavoorused, mis püha meest tingimata pidid pahandama...

Mõlemad mõistlikud varesed nägid ka veel, kuidas sulane Jaan kitsas kijas korda ja ruumi püüdis teha — rauapuid, reejalaseid, vikatilüsi, kangasjalgu, peerulõmme ja mõnda muud talukraami, mis sinna oli seisma pandud, koomale kogudes, ja kuidas tüdruk Triinu tema järelt vana raagus luuaga nii hoolsasti pori ning prahti kasis, nagu pühiks ta nelipühi esimese püha hommikul kambri põrandat.

Ja kui terased varesed toa-ukse tahmasest valguseaugust oleksid võinud sisse vaadata — seda nad aga ei võinud, sest et sealt paks ja tihe suitsukeel välja lipsas ning sinakashalli lehviva loorina katuse ääre alt üles õhku lookles —, siis oleksid nad näinud, et toas ja kambris sama kasimis- ja

Sula. Kolmat päeva sula... Paks ja tihe ja valge oli vaip olnud, mis Kugli külla inetusi oli katnud. Nüüd rebenes ta lõhki...

koristamistöö osalt käsil, osalt juba valmis oli. Seal talitasid pühalikkudel nägudel perenaine Liisu ise ja tema vanim tütar Anu, Lõhmuse talu noor perenaine, kuna neile alt saunaeit Viiu ainult nagu pahemaks käeks oli, sest et sel rinna küljes imev lapsuke rippus, kes kohe kurja kisa tõstis, kui tal «nolk» suust võeti.

Toast ja kambrist oli kõik juba rehe alla kolitud või sügavamini nurkadesse ning urgastesse topitud, mis muidugi nii kitsaid ruume veelgi kitsendasid, nagu kangasteljed, millelt kangas eile oli maha võetud, voki, villakorvid, kanatool ja isegi sängid, ning kambrist, mis ju talvel ainult sahvri ülesannet täitis, kõik tühjad ja täied jahukotid, kalja-astja, silgutünn, vanad riided ja põrandale ning nurkadesse kogunenud kolud ja kraamid. Praegu olid naisterahvad põranda pühkimise ja majariistade seadmisega tegevuses. Kambri tagaseina, tillukese üheruudulise akna alla, mille kustunud klaasi noorik Anu niiske nuustikuga asjata püüdis elustada, paigutati puhtaks küüritud laud ja selle taha kõige parem pink, mis majas leidis, sest siin pidi ju palvemees aset võtma. Et aga laud ja pink aukliku savipõranda pärast visalt lonkasid, siis läks rohkesti kivikilde ja laaste tarvis ning palju sättimist, enne kui nad kindlamalt jalul seisis. Lagemislauast sugu eemale, seinte äärde, pandi paar pikemat pinki ja mõned järid oma pererahva ja tähtsamate võõraste palveliste jaoks, kuna muu kogudus kambris ja toas võis püsti seista.

Et kamber, mis ju talvel külm seisis, toast sooja saaks, peeti yaheuks juba hommikust saadik lahti ning köeti pärast lõunat teist korda seda hiigel-ahju, mis oma helde soojuse kõik tuppa andis, kuna ta kambri poole vaid ilmatu paksu külma tagumiku pööras. Ahju oli täna, hoolimata pehmest ilmast, nii palju hagu kupatatud, et kerisekivid nagu liiga küpsed vaarmarjad alt juba tühedalt punama löid, kuna toas valitses vihusauna palavus, ehk küll ukseaugust vilumat õhku sisse imbus. Et lugemise kuulajad siin hea nahatäie higistada saaksid, iseäranis, kui neid palju tuleb, nagu võis eeldada, see oli kindel. Aga mis sest, kui aga kamber, mis talve läbi külm ja röske on seisnud, kuulsa palvemehe tarvis soojaks saab, et ta seal oma kallist tervist ei rikuks!

Kõik see suurepärase vastuvõtu-toiming, mis Kiisa rahva käed ja jalad kallil pühapäeval nii usinasti liikuma pani, oli jäänud sellepärast tänaseks, et peremehele alles hilja

õhtul teade toodi, Maltsvet soovivat täna Kuglile sõita, tul-
dagu temale Jaani kiriku juurde vastu. Juba mitu korda oli
Kiisa Mihkel, Kugli küla jumalakartlikum peremees, suurt
palvemeest ja hingeäratajat, kelle nime Järvamaal, eriti Koeru,
Jaani ja Madiše kihelkonnas, kasvaval aukartusel hakati
nimetama, ka Kuglile lugema kutsunud, aga et see paik
Maltsveti elukohast ja tegevusringist kaunis kaugel eemal,
Madiše kihelkonna kaugemas sopis asus, siis polnud kuulus
lugija seni veel mahti leidnud Kiisa peremehe soovi ja oma
töotust täide saata, kuni siis täna hommikul erutav tuleku-
sõnum siia oli jõudnud ning Kiisa Mihkel tuhatnelja Jaani
poole teele oli läinud.

Ta tuleb!

Teade levis ruttu külas ja kogu vallas, kõigepealt Kiisa
Mihkli enese kaudu, kes teel paljude kirikulistega kokku
puutus. Maltsveti nimi oli Kugli rahvale juba tuttav, teda
näinud olid aga ainult mõningased ja tema jutlust kuulnud
peale Kiisa peremehe ainult paar inimest. Missugune mõju
sõnumil külarahva kohta oli, seda polnud praegu veel mär-
gata, sest lugemiseni oli veel hea tükk aega, külatänav seisis
tühjana ning elutuna ja kirikulised olid veel saabumata.
Aga jumalakartliku Kiisa pere peal heljus nägematult, ent
tunduvalt nagu rõõmu ja lootuse ingel, tema ruumidest len-
das kuulmata tiivalöökidel läbi nagu pühaduse ja vagaduse
vaim.

«Ta tuleb!» sosistas vanaldane perenaine väriselal äre-
vusel tütrele, kuna ta parkpõskedel nagu õiepuna õrnalt ku-
mendama läi.

«Ta tuleb!» vastas Anu oma pehme, soniva häälega, ja
ta suured vagurad silmad said sügava, hingelise läike.

Nõnda vaatasid nad sagedasti naeratades teineteise otsa
ja kuulutasid endile vastastikku seda salapärase rõõmu, mis
nende rinda täitis, ilma et nad selle sisimat põhjust endile
oleksid mõistnud seletada.

Vanem vares suure kase otsas kõhistas endamisi naerda.
Ta naeris sügavas kurgu põhjas, nii et see nagu kõhtu
kugistatud luksumine kuuldus.

«Krrael! Miks sa naerad?» küsis noorem.

«Ma ei naera, ma nutan.»

«Miks sa siis nutad?»

«Ma ei nuta, ma naeran.»

«Miks sa siis naerad?»

«Inimesed on nii tõlbid! ... Kugli otsib abi, aga ise ei
teagi, et abi otsib.»

«Ei tea?»

«Krrael! Ei tea. Nagu mähkmeis laps ei tea, et ta karju-
des kedagi kutsub ... Kugli kutsub Maltsveti Juhanit ...»

«Keda ta peaks siis kutsuma?»

«Jah, keda ta peaks küll kutsuma! Kas kotkast või kul-
laid ja hakkisid? ... No jah — neid! ...»

Ja vana vares naeris jälle naeru, mis oli nutt, ning nuttis
nuttu, mis oli naer. Siis jäi ta mõttesse ja hakkas, kui ta
oksa küljes oli nokka teritanud, tiiva-alust nokitsema.

«Vanakestel on oma iseärasused,» mõtles noor vares, kel-
lele teise jutt oli kaunis arusaamatuks jäänud, ning pööras
oma tähelepaneku jälle Kiisa pere poole, kus rookimis- ja
ehtimistöök ikka veel kestis. Ta nägi, missuguse uudishimuga
majaloomadki seda pühapäevast tööd, mida ei peetud patuks,
pealt vaatasid ja kuidas nad imetsedes pead raputasid —
lehmad ja lambad kaevukünal, ühe silmaga Muri kojälävel,
kanad räasta all ja rõigav emis pruukosti kallal, mille Kiisa
Mihkli ruun, minnes hommikul teele, tema jaoks lauda ette
oli maha jätnud. Kõige uudishimulikum oli ühesilmaline Muri.
Kui ta õues Miku ja Eltse, Tiina, Lüllil ja Manni tegevust
juba küllalt igast küljest arvustades oli jälginud, hüppas ta
holpsti läbi suitsu ukse-august tuppa, et ka seal oma ainust,
aga terast silma proovivalt lasta ringi käia. Ja isegi laiska
harjaslooma ajas uudishimu pilgukest tuppa heitma. Varsti
ilmus tema pikk ilane torunina ukse-augule ja ta tegi kõhu-
rääkija toonil, kõige madalama bassihäälega, nii kaua lühi-
kesi pilkavaid märkusi uue tubase korra üle, kui perenaine
seda pahaks pani ja talle roobiga nina peale andis, nii et
ta kiunudes oma patused lõuad tagasi tõmbas.

«Krrael! Lähme vaatame, mis teised abiotsijad külas tee-
vad,» ütles vana vares noorele, kui ta oma särki täidest
tühjaks oli otsinud. «Ma usun, terve Kugli on varsti jalul.»

«Lähmel!» oli teine nõus. «Vahime iseäranis neisse pere-
desse sisse, kus on nooremaid.»

Vanem vangutas naeratades pead.

«Noorusel pole voorust! Noored ei märka veel abi otsida,
ei teadlikult ega ebateadlikult; nad on tugevad ja suudavad
tühja kõhtu kannatada. Ainult üksikud ootavad prohvet

Maltsveti, teised kõik Juhan Leinberg'i, kui nad teda ülepea ootavad. Noored on enim kiigel kui palvemajas.»

«Vanamees, sa ära laida Kugli nooremaid! Krrael!»

«Krrael! Ma ei laida neid. Ma ütlen ainult, kuidas nad on, ja panen nende peale palju lootusi tulevikuks.»

Nad lendasid pikkamisi üle Kugli küla ja vahtisid uuri-des sisse tahmastest ukse-aukudest ja kämblasuurustest kus-tunud aknaruutudest. Ja mis nad nägid, oli seesama, mida nad Kiisalgi olid näinud. Valmistati ette ning oodati, pisteti suud kokku ja räägiti vagast palvemehest. Siin soeti teist korda pead, seal pisteti uusi pastlaid jalga, teal toodi laulu-raamat laudilt maha või kinnitati hinge piibli lugemisega tähtsa õhtu vastu. Ja vanal varesel oli nii õigus: Need, kes sugešid pead, sidusid uusi pastlaid jalga ja ootasid Juhan Leinberg'i, need olid noored; need aga, kes võtsid laulu-raamatu laudilt või lugesid piiblit ja kõnelesid prohvet Maltsvetist, need olid vanad... Ja õhk oli igal pool täis pühapäeva, tasa imbuvat, vaikselt heljuvat, ihust ja hingest salaja läbi ujuvat pühapäeva. Linnudki tundsid oma hinges ja enese ümber seda mitte-eritletavat, mitte-seletatavat püha-päeva-õhku, ja vana vares talitses oma nurisevat ning nää-gutavat suud, ja noorgi neelas oma edeva «krrael! krrael!» alla, kui ta midagi silmas, mis tema uudishimu äratas ja mille kohta ta muidu vanemalt seletust oleks pärinud.

Juba hakkasid esimesed kirikulised külasse jõudma. Nad tulid eemalt tumeda kuusiku alt, halli tossu ja valge lume vahelt, otsekui mustad ämblikud nähtavale, nii ükshaaval kui ka lüheldaste rongikestena. Vahel kadusid nad hange-nõgudesse ja tee-aukudesse, kerkisid siis jälle üles ja suurene-sid ühtelugu, nii et laste suudest väravates aeg-ajalt ehakas rõõmuhüüe puhkes: «Näe, meie isa — näe, meie ema!»

Oli kirikulisi, kes kõrtsist mööda sõitsid, oli ka neid, kes ei sõitnud. Viimased polnud seejuures süüdi, vaid nende ho-bused: need ei raatsinud kõrtsist eneste puhkamise tulul möö-duda. Teadsid vist ka, et peremehel on külm ning janu, ja mõistlik ori püüab peremehe tervist hoida.

Kõrts seisis pika, kitsa ja pereka küla läänepoolses otsas, kahe kirikute rist kohal. Ta oli kaunis avar kivihoone ja vanem kui kõik vanemad elanikud külas. Põliselt ja kind-lalt, nagu kirik ja mõiski, püsis ka tema oma paigal; olid ta müürid ju samast kõvast kivist nagu kiriku ja mõisagi

müürid, ja kes pörkas peaga kõrtsimüüri vastu, sai sama-suguse mütsu nagu pörgates kiriku- ja mõisamüüri vastu. Kõrts oli mõisa abikontor; maks, mis jäi talupojalt mõisa kontoris võtmata, võeti siin vastu. See oli ka viimane maks, mida tolleaegne talupoeg jõudis maksta.

Kõrtsmikuks oli Kuglil vana Tihane, kohaliku mõisa en-dine aidamees. Ta vaatas kõõrdi ja oli maias raha peale; seepärast ütlesid inimesed temast, ta vaatavat ühe silmaga vaske, teisega hõbedat, kahega kokku kulda. Tihane paristas kõvasti hobuseid ning ostis ja müüs vilja. Millal ta vilja ostis, seda palju ei nähtud, aga müümist oli alatasa näha. Ta ostis kõige vähema mõõduga, isegi leivakoti-, kaap-kübara- ja kuuetasku-täisi, müüs aga ikka kulisid ja sälitisi¹. Tema külaliste seas oli palju neid, kes oma viinakortlit või olletoopi kunagi rahaga ei maksnud, aga võlgu ei jäänud nad kõrtsmikule ka mitte. Va Tihase Jaan öelnud ise kord heal tujul, niisuguste eest maksvat mõis; see olevat ju helde hädalisi aitama...

Kui kõrtsmik, hobuseparisnik ja laadalell tundis Tihane kõiki inimesi oma kihelkonnas, peaaegu kõiki naaber-kihelkonnas, poolesid tervel Tallinnamaal ja kolmandikku Riinamaal. Ja ta ei tundnud neid mitte ainult näo järgi, vaid teadis igaühest ka midagi jutustada, paljudest isegi hoolega hoitud saladusi. Oli mehel päris kõrtsmikumälu. Ta tundis inimese, kellega ta elus kord oli kokku puutunud, paari-kümne aasta pärast kohe ära, ja vestis loo, mis tema noor-põlves oli sündinud või mis talle poole inimese-ea eest oli jutustatud, nii värskest ja põhjalikult maha, nagu oleks see mõni eilne asi. Ta oli hea hambamees ja väsimatu jutu-puhuja, seepärast polnud tal raske külalisi kõita, ja isegi naised, kes meestele õhtul järele tulid, jäid vastu tahtmist kõrtsi konutama, kui kõõrdsilm leti taga mõnda vigurjuttu veeretatas.

Kõrtsis oli juba salk külalisi koos, nende seas ka paar kirikulist. Esimesed tulid siia pühapäevast pärastlõunat, ja kui jumal tahab, ka õhtut veetma; viimased muretsesid heale tujule, mis neil kirikutrahteris oli alanud, pikemat järke, et selle eest väljaantud raha mitte maha poleks visatud. Priiska-

¹ Sälitis — endine kohalik viljamõõdu ühik. 1 tallinna sälitis oli 24 tündrit, 1 tünder — 3 tallinna ehk 2 riia vakka. — Toim.

jaid ja prassijaid tolleaegsete kõrtsiliste seas veel ei olnud; seks puudus talupoegadel, hoolimata jookide odavusest, tarviliku aja kõrval raha. Toobi õlle või poole kortli viina sisse uputas talumees kogu oma nädalase mure, puhtus see-juures üleaedsega terve õhtu juttu, tossutas toa suitsu täis ja sülitas põranda libedaks. Purju jäi ta küll ka, pealegi rutemini kui praegused kõrtsilised, aga see ei tulnud joodud vedelikkude paljusest, vaid nauditud toidu kasinusest. Inimene, kes aasta otsa elab ainult aganasest leivast, ei suuda puhtalegi viinale vastu panna, ammuks siis veel mõisa kurjale puskarile, millesse kukkudes kärbes kohe hinge heitis, nagu topsisõbrad ise väitsid.

Kugli kõrtsi seestpidine nägu oli tolle aja kohta tavaline. Porisest kojast, mille konarlikku kivipõrandasse külaliste pastlad lihvitud tee olid kulutanud, käis uks kaunis ruumikasse hoovi või rehealusesse, kus öömajaliste hobused ja sõidukid ulualust leidsid, teine uks kõrtsi suurde tuppa. Mõlemad ukSED olid nii madalad, et lühemgi mees sisse astudes pidi kaela kõverdama, ning mõlemal olid nii kõrged läved, et jääb ajalooliseks imeks, kuidas nokastanud külalised neist üle said ja mõned siiski veel võisid tervete ninaluudega uhkustada. Vist võib seda alalise koduse harjutamisega seletada, sest talude ukSED olid veel palju madalamad ja nende läved palju kõrgemad.

Kõrtsi «suurtuba» oli meie mõõdupuu järgi vahest veidi kitsik, tol ajal aga räägiti Kugli kõrtsitoast: va Niitsami Needu, tige daim eit külas, ajanud seal poole ööd oma vanameest vemblaga taga, ilma et teda ruumi suuruse pärast kätte oleks saanud. Ringi seinte ääres seisid pikad räpased lauad ja pingid, kus laadalised, linnalised ja muud öömajalised talvel oma kuubede ja kasukate kattel magasid ja päeval leiba võtsid. Valgus paistis sisse ainult kahest pisikesest neljaruudulisest aknast, mis alati olid higised või härmas, kohmetult ja tusaselt luuravate, kõõrdi vaatavate kiirtega. Põrandast ei tohi öelda, kas ta oli enam savist või kivist: igatahes võis ettevaatamatu kõndija niisama hästi ta kivirahnudel kui savikühmuldel komistada. Sein ja lage lubjati küll sagedasti, kahe ja kolme aasta takka kord, aga küllap vist võõpas talurahva must mure, mida siin käidi ihust välja tolmutamas, nad ruttu jälle tõmmuks nagu tõrva-ahju, kuna piibu- ja peerusuits omaltki poolt kaasa aitasid.

Ukse kõrval seina ääres lömitas nagu mõni kindlusekants tohutu suur laiade puusadega kiviahi, mille suu ees talvel, kui ta küdes ja kui ilm väljas oli pakane, käe- ja nina- soendajate vahel iga kord elav võistlus tõusis üksteise tõukamise ja tuupimise näol. Õhtul pisteti ahju välise nurga külge, selleks kivide vahele uuristatud mokaade vahele, peerg põlema, sest va Tihane oli oma rasvaküünaldega kitsi, pannes ainult laupäeva- ja pühapäeva-õhtuti ühe ees-, teise tagatuppa vinduma — ta ise ütles «särama» —, pealegi ainult alla, kui kõrtsiliste seas kukrult kobedamaid leidis. Tihase küünlajalad olid niisama lihtlabased, kui otstarbekohased: puutombu sisse oli lastud oherdiga auk, ja lühter oligi valmis. Ahju laia keret mööda jalutasid ööd ja päevad tõmmupunased vägusad prussakad, kes jäid vahel mõttes kuulutama, mida nägematu kilk leelõukal neile murelikult laulis.

Tagatuba ehk letikamber, kuhu viis längu vajunud piitade ja pikkade hingedega paks suitsunud uks, oli hoopis kitsik. Sinna tikkusid ka ainult rahakamad topsitajad, siis mõisa- sundijad ja kõrtsmiku isiklikud sõbrad, kuna tellitud märjuke muudele anti selle letiosa kaudu, mille peal oleva suure neljanurgelise seina-avause ette ööseks raske luuk lae küljest alla lasti. Nurgas, mille moodustasid mõlemad vinkli olevad letiosad, valitses ja talitas siis kõrtsipapa hommi- kust ööni vasksete kortlite, toopide ja pooltoopidega. Letikambris asetses üksainus väikene, neljanurgeline laud, ja see oli Kugli uhkuseks ning tema vägevate auks — värvitud.

Ka «saksakamber» ei puudunud Kugli kõrtsil. See oli letitua ja kõrtsmiku ühekambrilise korteri vahel, pikergune kitsas ruum, mida kõrtsmiku perekond ise tarvitas, kui kõrtsis ei olnud «saksu». Sellel oli koguni laudpõrandki all. Saksakambri peahiilguseks loeti aga üht elukat, mida tema noorpõlves, mis kaugele ennemuistsesse aega ulatus, soovaks oli kutsutud ja mille helde mõisahänna Kugli kõrtsile selle kasuliku asutise saja-aastaseks juubeliks oma koliminevikuga mööbel nii uhket nime veel pälvis, sest temast polnud enam palju muud järel kui hobusetekiga kaetud suur auk, millesse istudes oli inimesel tunne, kui oleks ta oma häbeliku kehajao mõne murdja lõugade vahele pistnud. See tunne tekkis muidugi augus varjul olevaist katkistest vedrustest, mille teravad orgid end istuja lihalikku õrnusse puuri-

sid. Muidu polnud endisel solval viga. Puutoestki oli veel kaks kolmandikku alles, ja need linaseemne-sarnased punased putukad, mis magaja elu öösel nii kibedaks teevad, julgeseid päeva-ajal ja tulevalgusel ainult harva sohva saladuslikust sisikonnast nähtavale tulla, et istujaid tülitada.

Vana Tihane, see eeskujulik kõrtsmik, polnud — kõige harjumuse vastu — mitte paks nagu kõrtsipapad, kes seisavad raamatus; temal ei «lainetanud» midagi ees, nagu küll mõnestki tema ametivennast pajatati, ning teda ei võinud keegi pilgata: «Joan, vii oma oam eemale, ma tahan teisi inimesi koa näha,» nagu keegi kord Männimäe Hansule oli öelnud. Vana Tihane oli kõhn kui kiisk, ja mida vanemaks ta sai, seda enam kuivas ta kokku oma villases kootud kampsunis ja lambanahast pükstes. Külamehed naljatasid, ta ei raatsivat süüa, sest suu olevat tal luiskamisest juba muidugi kulunud. Kuid sellega tehti Tihasele ülekohut. Ta ei vajanud otsekohe midagi, puhus aga natuke hambasse, ehk nagu meie ajal öeldakse, luuletas. Ning sedagi tegi ta vastu tahtmist. Tal oli ainult loomulik anne kainele tõsiasjale midagi juurde lisada, seda täiendada ja värvida — kas valkjamaks või mustjamaks, ükskõik. Tal oli kallist luulelendu, ja kui ta oleks meie ajal elanud, ta oleks kahtlemata romaane plaksinud. Nüüd aga pidi ta oma pärlid Kugli topsivendade ette heitma. —

Kõrtsiliste jutu praeguseks aineks oli muidugi Maltsvet. Tema tulek oli päevauudis, mis kõigi meeled ja keeled liikuma pani. Vana Tihase nägu oli veel naerusem kui muidu ja täna teati veel vähem kui harilikult, kelle otsa ta juttu ajades oma mustjate kõõrdsilmadega õieti vahtis. See oli saladus, millesse keegi ei pääsenud. Tihase silmad ei vahtinud kuhugi ja nägid ometi kõikjale. Tema lõbus tuju, mida ta sõbralik itsitamine avaldas, tuli aga tänasest lõikuselootusest. Teadis ju Jaan väga hästi, et usulise õhina kõrval iseäranis uudishimu täna õhtuks ka naaberküladest rahvast Kuglile kihutab, ja kus patuseid palju koos, seal pudeneb ka kõrtsmikule midagi kaukasse.

«Maitske nüüd jumalavilja ja minge siis pärast ilusti püha mehe lugemisele,» ütles Tihane manitseval toonil, kui ta Kriuka Mihklile ja Tooma-Jüri Reinule täie viinakortli nina ette lükkas. «Teate ju isegi, et inimene ei tohi ihukese kõrval ka hinge unustada!»

«Kuule aga kuule! Kõrtsmik juhatab inimesi kirikusse!» naeris Mihkel, oma suurt liikuvat kõrisõlme ja suuri kõntsa-karva hambaid näidates. «No nüüd on pandud sarviline hingekarjaseks!»

«Sa ära laima kõrtsmikke!» hüüdis Tihane. «Kõrtsmikud on kõik vagad mehed. Õige prohvet võibki aiva kõrtsmik olla, sest et see kõige paremini teiesuguste pattusid tunneb. Või pole vaga palvemees Maltsvet mitte kõrtsmik olnud? Pealegi mitmekordne ja põline kõrtsmik!»

«Mölder ikke! Tihane puhub jälle!» hüüdis keegi kõrtsiliste seast, et kõrtsmikki õrritada. «Maltsvet oli Einmannis möldriks, Koigis möldriks, Karkuses möldriks ja kõige viimaks Tallinnas möldri abiliseks. Kui õigust tahad reakida, Joan, siis ütle, et Maltsvet oli põline vaga mölder, mitte sinusugune patune porujomnik.»

«Nii palju tead sina ka ilma elust ja suurtest meestest!» vastas Tihane kaastundlikul pilgul. «Kuule, Kassi Mats, kui sa Maltsveti elulugu tahad teada soada, siis tule ikke va Tihase juurde kooli. Tihane pole Maltsveti Juhaniga mitte üksi tosin kordi täkkusid vahetand ja ühest kortlist liiku rüüband, vaid on temaga ka ühe valla mees ja tema kauaaegne hea tuttav. Küll näed, kui siia tuleb, kas ta jätab vana Tihase juurde sisse astumata!»

«Ei näita sinusugusele viinavesistajale nägugi — pane tähele!» nõokas Kassi Mats naerdes edasi. «Maltsvet jo viina ei joo.»

«Ei joo viina?» imestas Kriuka Mihkel, kel juba varju peas oli, «mis saks tema siis on?»

«Joogu või ärgu joogu — igatahes on ta endine kõrtsmik, kes kandis nii kaua ligimeste ihu eest hoolt, kuni ta nende hinge eest hakkas muretsema. Ja nõnna teen minagi kord. Sest mul on teie hingehädast niisama hale meel, nagu mul teie lihalikud tarvidused südame peal seisavad.»

«Meie kopikad koa!» naeris Mats. «Aga kas tahad siis öelda, et Maltsvet mölder põle old?»

«Muidugi on old, aga kas mölder matti ei võta?»

«Ühesugused kröönijad mõlemad!» ohkas Tiitsu Madis nurgast ja sirtsas pruuni suutubaka-virtsa kaugele üle toa.

«Maltsvet on niisama hästi kohapidaja ja mölder kui kõrtsmik old,» kõneles Tihane edasi, ilma Madise haavavat ohet ja sülgamist tähele panemata. «Aga kaugelt tähtsam kui tei-

sed ametid oli tema elu kohta kõrtsmikuseisus, sest kui Maltsvet kõrtsmikuks põleks old, põleks ta ilmaski palvemeheks soand... Oodake, ma reagin teile ära, kuda kõik oli ja tuli... Meie mõlemad oleme sündind Norra vallas, Koeru kihelkonnas; tema on minust arvata kümme aastat noorem. Nagu minagi poisikesepõlves sain poolkogemata pärisvallast välja — proua andis mu oma väimehele teise mõisa koera- poisiks —, nõnda oli ka Maltsveti Juhan sattunud võerasse valda. Ma tean ainult, et tema lesk ema kõik oma neli poega, kellest Juhan kõige noorem, oli pärisärra vallast kudagi välja toimetand, sest rahva seas liikusid jutud, et orjapõli, mis mõne aasta eest ära kaotati, mõisnikkude soovil tagasi kinnitatakse: keiser olla ää näind, et priipõli teeb moa-inimesed laisaks, nii et mõisnikud pidada nälga jääma. Mitmes vallas löid inimesed kartlikuks ja arvasid orjusest seeläbi peaseda, et oma vallast võerasse varjule pugesis, kuhu aga vasta võeti. Jutt oli muidugi vale ja teisest vallast ei leitud ka muud kui tööd ja orjust ja aganast leiba. Juhan aga oli läind Einmanni ja pidas seal pärast Maltsveti kohta. Sellest saigi ta oma nime Maltsveti Juhan...

«Ta priinimi olla Leinbärk,» tähendas Tooma-Jüri Rein vahele.

«Leinbärh neh,» kinnitas kõrtsmik kui endine saksateenija painduvama keelega. «Tema nime lugu tean koa kõige paremini. Nagu ütlesin, et neid oli neli venda. Aga nime järele ei tea keegi neid vendadeks pidada. Kõigil neljal on isesugused priinimed — kentsakas tükk küll!»

«Kuda see siis tuld?» küsis keegi noorem mees.

«Tuld nõnna. Kõik neli eland, kui mõisnikud talupoegadele liignimesi andsid, üksteisest kaugel lahus, teistes valdades. Nii soand igaüks isenime, sest üks ei teand ju, mis teine omale nimeks võttis või mis härra andis. Juhan ühe venna priinimi on Malts, teisi ma enam ei tea. Juhan luband omale esti võtta talu järele nime «Maltsvet»; seda soand üks vend kuulda ja soovind vennaga ühenimeliseks soada; asi läind aga teisiti, sest Juhan valind omale nimeks Leinbärh, mis tema meelest ilusam ning pehmem, ja teine vend soat «veti» vett vedama ja leppind ainult poole nimega: «Malts». Juhanit aga hüütakse tänapäevani Maltsvetiks ja suurem hulk rahvast ei teagi, et ta liignimi Leinbärh on. Kas näed nüüd, Kassi peremees, et mina teie palvemeest paremini tunnen kui te ise!»

«Aga tahad maha salata, et ta enam aega mölder kui kõrtsmik on old.»

«Ära lora: ma ei salga midagi maha, vaid võin sulle näpude peal üles lugeda, kus ta möldriks, kus kõrtsmikuks oli. Maltsveti koha pealt läks ta Einmanni Uueveski peale möldriks; tean sedagi, et ta võttis Einmanni aidamehe tütre naiseks. Arvata aasta kolme pärast läks ta sealt Kukevere Vanakõrtsi, mida vist iga terasem lapski teab —»

«Kes nüüd Vanakõrtsi uhket Juhanit ei tunneks!» võttis sõna Liugmäe Kaarel, pikk, musta pea ja rippuva lõuaga peremees, kes mõne minuti eest oli kõrtsi astunud ja leti poole venis. «Oli ju kõige suurem hobusepärisnik Ambla kihelkonnas, ostis magasiaitadest rukkid üles ja ajas iga moodi raha kokku. Tegi teine aga koa toredust, kus võis, ega teda muidu uhkeks Juhaniks hüütud, ja oli hea hambamees.»

«Tegi toredust? Kuulukse jo, et ta old hirmus ihnur,» ütles Tibukännu Peeter kõrvalt. «Ta ise reakind hiljuti kellegile, et kui keegi oleks temale süda-ööl asemel öeld: Kuule, Juhan, katuseharjal on pool kopikat, siis oleks ta kohe üles tõust, riided selga ajand ja katusele raha järele läind.»

Kõrtsilised naersid.

«Võib olla — ihnsus tuleb rikkusega,» ütles Tihane õiglaselt, «ja rikkaks sai Maltsveti Juhan alles Kostivere Loo kõrtsis, kuhu ta Kukeverest läks. Vanakõrtsis ma ei märganud tema ihnsusest midagi, ehk olgu siis, et ihnsuseks peetakse juba seda, kui kõrtsmik igale tahtjale palja lageda näo peale võlga ei anna...»

«Ega sinagi, vennas, vist ihnur ole!» tõmbas Tiku Toomas eemalt nurgast suud mööda.

«Ei ole,» oli Tihase rahulik vastus ruttu valmis, «tule aga ää, Toomas, — kriiti mul jätkub, ja su nimi seisab minevast jüripäevast saadik ikka veel tahvli peal alles.»

Tooma südametunnistus polnud puhas, seepärast naeris ta ainult ja vaikis.

«Kostivere Lool käis Maltsveti käsi õieti hästi — käisin teda ise seal kord vaatamas, kui silgurannast tulid,» vestis kõrtsmik võidumehe rahuga edasi. «Kahju ainult, et ta sealt juba mõne aasta pärast pidi lahkuma, — muidu oleks vist õige rasva läind.»

«Selle jätsid vahele, Tihane, et ta Koigis ka kord möldriks oli,» ütles see mees, kellele ei meeldinud, et Jaan vaga palve-

meest enam kõrtsmikuks kui möldriks püüdis teha. «Ostis ju veel 47. aastal Aniste papa käest suure puust hollandi veski, vedas Koiki ja ehitas seal üles.»

«No minugipärast, kui see su hingele rahu annab ja kui sa möldrit pühamaks inimeseks pead kui kõrtsmikku, ehk küll jumal ise näeb, kellel õigus on,» õhkas Tihane ning tõstis oma kõõrdsilmad nii vaga vaatega taeva poole, nagu näeks ta ühe silmaga Isa, teisega Poega.

«Kostiverest läind siis Tallinna Tiigiveski möldrile selliks või jahu-aidameheks,» jätkas Liugmäe peremees Maltsveti elulugu edasi. «Seal soandki viimaks prohvetivaimu ja hakand lugijaks.»

«Leinbärh ostis omale Tallinnas Torupilli kõrtsi juurde kaks maja ja põlnd Tiigiveski möldril Martensonil mitte selliks veskis ega aidameheks, vaid müüjaks möldri jahupoes Harju väravas,» õiendas Tihane. «Mispärast vaga Maltsvet patustele jumalariiki hakkas kuulutama ja kuida prohvetivaim tema peale tuli, seda võite ka minu käest kõige õigemini kuulda. Sellest aetakse nüüd paljugi juttusi, aga ega kõik tõi ole, mis inimeste suud jahvatavad.»

«No reagi siis ära — soab näha, kas käib minu teadmisega kokkul» hüüdis Taki Aabram, kes jutuvestmises ja luuletamises Tihasele palju järele ei andnud.

Ja vana kõõrdsilm algas:

«See old jüst päev pärast mihkclipäeva loata. Ligi kolm päeva ja kolm ööd seist Loo kõrts loadalisi täis — kaupmehi, hobuseparisnikka, talurahvast ja kõiksugu muid liiguvõtjaid. Ja Juhan sissetulek old hea. Puruväsind, nagu kõrtsmik pärast loata on, magand Maltsvet öösel magusat und, kui korraga heal hüünd: «Juhan, Juhan, minu vaga sulane, ärka üles!» ... Juhan lööb silmad lahti, näeb ingliti oma sängi ees seisvat ja kostab: «Reagi, Issand, sest sinu sulane kuuleb!» Ja ingel reakima. Iga sõna old tuleleek, mis tal suust käind, ja ta paled särand nii, et Juhan silmi ei ole võind lahti hoida. «Juhan, minu vaga sulane,» öeld heal, «ma olen sind kõrgema ameti jaoks välja valind, sest ma tunnen sinu südame vagadust ja näen sinu hinge puhtust ja tean sinu ausat meelt, ja sa oled üks neistsinastest, kelle sees ei ole valet ... Voata, maailma ots on ligidall! Juba ulatab inimeste patukuhi moa pealt taevani; seepärast peab kõik hukka minema. Tõuse siis üles ja kuuluta seda kõige rahvale ja peasta patuste hinged igavesest

hukatuselt! Sest sina, Juhan, tead jo, kes valetab, kes varastab, kes petab, kes peksab keelt, kes teotab ligimese ausat nime, kes teeb kõrtsis kurja nõuga võlga, kes hakkab ülematele vasta — sina näed ja tead kõik!» ... «Jah, ma näen ja tean küll kõik, sest ma olen kõrtsmik,» vastand Juhan, «aga kes õpetab mind, kuida pean patuste meeli pöörama? Kes annab mulle selle tarkuse ja vägeva sõna?» ... Ja ingel vasta: «See tarkus soab sulle osaks, kui sa teed, nagu ma sind juhatan. Tõuse kohe üles, mine kõrtsi taha lepikusse, kaeva suure sinise raudkivi äärest moa üles, ja sa leiad, mis sul on tarvis!» ... Juhan teeb, nagu kästud. Öö on pilkane pime, aga punane tuleleek, mis vilgub lepikust, näitab talle teed. Ta jõuab suure sinise raudkivi juurde, mida ta siin enne põle näind ning millel põleb punane lõke, ja hakkab kivi äärest labidaga kaevama. Mis ta leiab? Kuldkoantega ja kuldkirjaga roamatu leiab! Niipea kui võtab roamatu pihku, tuleb vaim tema peale ja ta tunneb, et ta on soand prohvetiks. Ta tunneb, et ta keelepaelad on läind lahti —»

«No need olid tal ennegi lahti küllalt,» ütleb Kassi Mats vahele, kuid jutustaja ei lase ennast eksitada.

«Ta tunneb, et ta võib juhatada patustele peaseteed, et ta võib ette kuulutada tulevaid asju, ja oma vaimus näeb ta, kuida seisavad lood taevas ja põrgus ja mis seal iga hinge ootab ... Nõnda, armsad sõbrad,» lõpetas Tihane, «sai vaga kõrtsmik Maltsvet palvemeheks ja hingeäratajaks, ja kes seda valeks ajab ja teisiti reagib, teeb rasket pattu.»

Taki Aabram veeretab oma suure keha aeglaselt leti ligemale.

«Kui on patt vale asemel tõtt reakida, siis tahan mina selle patu oma hinge peale võtta,» algas ta oma madala õlise häälega, pistes mõlemad põidlad kireva vöö vahele. «Tihase inglijutust põle muud õige, kui et Maltsveti Juhanil on imelik unenägu old, mis temale pööramist on toond, aga see unenägu või viirastus old, nagu Juhan mitmele ise on rekind, hoopis teist moodu, kui Joan meile puhus. Eks ma soa aru muidugi, miks kõrtsmik kõrtsmiku unenäo ümber moonutab, aga ega meie või lasta tõel jalgu taeva poole tõsta ... Kes lugu nõnna tahab kuulda, kuida ta tõesti on old, tehku kõrvad lahti ja ärgu lasku Tihast vahele reakida ... Voadake, mehed, kuida Maltsveti Juhan ärkamist soand ja kõrtsmiku patuelu maha jätt ... Ükskord, nelipühi-pühade aal, old Loo kõrtsis ööd läbi

suur purjutamine ja pillerkaaritamine. Kõik ümberkaudne rahvas old koos. Joodud kas või püksata, ja kõrtsmik õhutand aga veel takka. Teise püha lõuna-aal jäänd Juhan suurest väsimusest letile magama, ja nüüd old tal rabav unenägu. Näind mees, et kõrtsi pöranda all old põrgu, kus kõik tema tuttavad joodikud ja tantsijad väävlitules vingerdand ja valus kisendand ja hambaid kiristand. Teiste hulgas old tema enesegi hing, aga kõige palavamas paigas ja kõige suurema piina käes, sest eks kõrtsmik ole jo see, kes teisi inimesi kõrtsi meelitab ja patuteele juhatab...

«Oh sina igavene laimajal!» õhkas Tihane südame põhjast. «Aga luiska minugipärast edasi, küll ma sindki varsti väävlitule sees vingerdamas näen.»

«Unest ärgates old Maltsvet täis ehmatus,» jutustas Aabram tõsiselt edasi, «ja reakind koleda nägemuse sedamaid naisele ära. Luband kohe kõik kortlid ja toobid ja trehtlid mõisa viia ja nurjatu ameti maha jätta, et oma hinge põrgutule käest peasta. «Sest voata» — öeld teine naisele —, «ega minu hing muidu kõige kuumemas tules kõrbend, juba mind jumal ikka kõige patusemaks peab, patusemaks kui neid, kes purjus peaga üksteise karvu kisuvad, naisi peksavad, lapsed nälga jätavad, valetavad, petavad ja vargil käivad. Seepärast on vaja niisukesest põrguelust lahkuda!»... Naine kohkond jutust ära ja öeld: «Juhan, sa oled vist totraks läind! Kas meil põle kõrtsiga juba mitmed head tuhanded seisuraha korjatud ning lapsed linnas koolitud, ja sina tahad nüüd kõrtsmikuametit käest ära anda, kus meil ööd ja päevad raha kokku voolab, nii et süda põues naerab!»... Ei kedagi — Maltsveti nõu jäänd kindlaks. Kõle unenägu seist tal liiga selgesti silma ees. Nelipühi viimasel pühal last oma tüdruku inimestele maksta viina ja õlut anda, niipalju kui aga keegi jäksand juua, ja pärast old kõik kõrtsi ümber joonult moas. Teisel päeval aga viind Maltsvet kõrtsi mõõdud ja tühjad viinavoadid ja õlleankrud mõisa ja öeld enese Kostivere kõrtsmiku ametist lahti... Mõisahärra teist noomima nagu nainegi: «Juhan, kas sa peast ogaraks oled läind? Nii kaua oled enese ja sakste kasuks auga kõrtsmikuametit pidand, oled rikkaks meheks soand, ja nüüd korraga tahad kõrtsi poolel oastal käest anda! Mispärast siis õieti?»... Juhan reakind siis koa härrale oma põrgu-unenäo ära ja öeld, ta süda vaevata teda väga, et ta nii palju inimesi õnnetuks teind ja hukatusse soat — kõik aina

va patuse mammuna pärast... Ja nõnna läindki Loo kõrtsist ära, ja Tallinnas hakand pühakirja uurima ja palvemeheks õppima, kuni viimaks Järvamoale tuli ja hakkas lugemisi pidama. Ta on pärastki veel mitu korda tunnistanud, et jüst kõrtsimehe patt teda taga ajand nõnna tegema, sest ta old enese meelest korraga nagu varas, kes mõisahärradel abiks old talupoegade taskust viimaseid vaevaga teenitud kopikaid välja norimas, ja ta tahta oma pattu vaese rahva vastu nüüd armuõpetuse kuulutamisega jälle heaks teha... Voata, Tihane, nõnna on lugu selle suus, kes tõtt tahab reakida.»

«Oabramil on õigus,» tähendas Liugnräe Kaarel. «Nõnna olen mina seda juttu koa kuuld.»

«Mina koa,» kinnitas Tiitsu Madis ja sülgas hammaste vahelt jälle musta.

«Ei, Tihasel on õigus!» hüüdis sellevastu Tiku Toomas, kes kõrtsmikuga, keda ta ihnsuse pärast oli edevalt nõõganud, jälle heale jalale tahtis saada, milleks tal sundivad põhjused olid. «Kuldkirjaga roamatust, mis Maltsvet moa seest leind, olen minagi kuuld, ja kuida ta võis roamatu muidu leida, kui ingel ei juhata?»

«Roamat old jah,» tuli Tooma-Jüri Rein Tiku vanamehele appi: «ühed ütlevad — piibel, teised — Uus Testament, mõned aga, et olla hoopis isesugune prohvetiroamat, mida Maltsvet üksi oskab lugeda, kui talle vaim peale tuleb. Seda roamatut ei näidata ta ühegi inimesele. Kui näitaks, siis läheks vaim temast ära. Nõnna seista roamatus üleval...»

«Ei, seda öeld ingel ise Maltsvetile, kui ta tema prohvetiks tõst,» õiendas Toomas.

«Tühja kah!» hõikas Kassi Mats, see, kes Maltsvetti möldriks nimetas. «Kui juba üks neist juttudest õige on, siis muidugi Oabrami oma. Tihane tahab kõrtsmikka vägise jumalaulasteks teha — eks me mõista, mispärast! Teate, mehed, laegi, kes koera saba kergitab!»

Nõnda kestis vaidlus edasi ja mõlemad parteid suurenesid. Tõepoolest käis lugu Maltsveti palvemeheks saamisest mõlemal kujul ja veel mitme muu teisendina rahva seas ringi, ja kui kummalegi jutustajale midagi võis ette heita, siis vahest ainult seda, et nad legendi veidi luhtavama luule või värvikamate sõnadega jutustasid kui muu, kainem rahvasuu.

Aga ka selle kainema rahvasuu asemikke oli kõrtsiliste seas.

Keegi lageda ja mageda näoga, aeglase jutuga peremees naabervallast võttis sõna.

«Kuda Maltsveti Juhan prohveti- või aapostlivaimu sai, seda ma ei tea,» ütles ta kuivalt, «aga seda tean küll, kuda ja mispärast ta Kostivere Loo kõrtsist ära läind. Kostivere parun old alati rahapuuduses. Laenand kõrtsmiku käest tihtipealegi raha. Juba old Juhanile kaks tuhat rubla võlga, aga taht vägise veel soada. Tuhad või viissada, seda ma ei tea. Juhan põle and. Saksa süda täis. Raksund ja paukund ja kihutand kõrtsmiku poolel oastal kohast välja. Juhan põle sealt mitte kohe linna läind, vaid kui õieti tean, Lehtse Nikijärvele kõrtsmikuks, sealt Karkusesse möldriks ja viimaks, kui lapsed suuremaks soand, siis alles asund linna elama.»

«Kas raha soand parunilt kätte?» küsis keegi.

«Jumal seda teab. Võib olla, et sai, võib olla, et jäi ilma.»

«Nõua nüüd saksa käest midagi tagasi!» tähendas Liugmäe Kaarel. «Kui tahab, siis annab, kui ei taha, näe, pühi suu puhtaks.»

Seepeale hakkas järgmine kainema suuga Maltsveti-tundja jutu sabast kinni. See oli vana Tongi Jaak, mölder ühest kaugemast vallast, tõsise olekuga, mõtleva vaatega hall mees, kes seni piipu toppides teiste arutust vagusi pealt oli kuulanud. Temast teati, et ta Maltsveti jutlust muudes kohtades Madise kihelkonnas juba paar korda oli kuulnud, ja arvatavasti peatus ta praegu Kuglil, et täna ka tema siinsest «lugemisest» osa võtta.

«Kõrtsi-isandal on õigus,» algas ta viisakalt ja leplikult, «rahvas lobiseb ausast palvemehest praegu kõiksugu juttusid — mine võtta kinni, mis tõsi, mis vale, või mis tõest ja valest kokku on jätkatud! Mis põhjuse pärast Maltsvet Loo kõrtsist ära läks, seda ma õieti ei tea ega ole tema käest ka järele pärand, aga vististi on kõige õigem, mis ta sellest Ahulas ükskord oma jutluses ääri-veeri mööda seletas, et kuda tema pühakirja hakand armastama ja mispärast ta ennast jumalale sulaseks ja tema püha sõna kuulutajaks tootand... Tallinnas old üks jumalakartlik mees, see lugend suure himuga piiblit, ja kui soand Maltsvetiga tuttavaks, käind talle nii kaua peale, kui se koa piiblit hakand lugema. Piiblit lugedes ja linnas vaiksemat kodust elu elades hakand Maltsvet oma vaimuelu ja hingeloo peale mõtlema, ja tal astund pühakirjas mitmed noomitused silma ette, mis teda äratand, nii kui et: «Tee aru oma majapidamisest» ja mitmed muud kirjasalmid. Hiljemini

jäind mees raskesti jooksvahaigusesse, kus mitu nädalat kange valu käes voodis vaeveld. Seal olla ta siis oma häda ja valu sees tootand, et kui taevaisa ta jälle terveks aitab, siis võtab ta enese kõigest ilmalikust talitusest täitsa lahti ja tahab üksnes jumala auks ja ligimese kasuks elada, nõnnaviisi, et rahvast, kes patu-unes magab ja kurja küüsis sipleb, Issanda sõnaga äratab, teda noomides, õpetades ja õigele teele juhatades.»

«Ja pidas mees sõna?»

«Sai terveks ja pidas sõna. Vist juba Tallinnas hakand lugemisi pidama. Krimmi sõja hakatusel, 1853. oastal, müünd aga oma majad linnas odava hinna eest ära ja tuld selle nõuga moale tagasi, et rahvale siin jutlust hakata pidama. Esti asund Ambla kihelkonda ja palund kirikhärra Paulseni käest luba palvetundisi pidada, aga Paulsen põle luband. Amblast läind Koeru kihelkonda elama, kuhu ta omale Ärvita valda veikse üksiku koha ost. Sealt tuli Madisesse. Madise õpetaja käest sai viimaks palvepidamise loa. See tuld nõnna. Õpetaja Irason¹ old Orgmetsa külas lapsi loetamas. Maltsvet juhtund koa seal olema. Astund kirikhärra ette ja reakind ära, mis tal südame peal. Seletand, kudas ta selle mõttele tuld ja kudas inimesed pimeduses ja kurjuses elavad, iseäranis liigjoomises ja kõrtsielus —»

«Ahah — kas kuuled, Tihane!» naeris Aabram vahele.

«Noh, või nüüd kõrts kellelegi peale tuleb või soab kõrtsmik kedagi keelata joomast,» kostis viisakas ja leplik kõneleja Tihase asemel. «Heakene küll — õpetaja mõeld järele ja kost, et tal selle vastu midagi ei ole, kui Maltsvet külades palvetundisi hakkab pidama, aga maanitsend, et kui seda teeb, siis sündigu see täiesti pühakirja põhjal. Seda luband küsija kindlasti. Ja juba sealsamas teind kohe proovi. Taluperesse, kus lapsi loetati — peremees on kiriku vöölmölder —, old kokku tuld hulk valla vanemaid inimesi oma lastega, ja neile pidand Maltsvet oma esimese äratusekõne. Rahvas kuuland, kuuland — siis voadatud imekspanemisega üksteise otsa, viimaks silmad kõigil vett täis, ja kui lugija lõpetand, teand kõik, et nad niisukest jutlust enne põle kuuld, ei ühegi kirikuõpetaja, ei ühegi saksa-isanda suust. Ja tõepoolest, sel mehel on vägev sõna. Hinge pörutab ihu küljest lahti. Võite mind uskuda, olen teda kuuld, ja kes ei usu, kuulaku teda täna ise. Ja kes

¹ Hirschhausen. — Autor.

tema jutlust kord on kuuld, see tahab seda jälle kuulda soada. See on mees, kelle sõnad tungivad üdini.»

«Nojah, ta kuulutada jo maailma otsa ette!» ütles Tibukännu Peeter. «Eks see põruta küll!»

«Kuulutagu ette, mis tahab, aga miks ta viinajoomist keelab!» pahandas Kriuka Mihkel. «Eks igaüks tea, et viin on rohi, puhtast jumalaviljast tehtud.»

«Ei tohi viina võtta, ei tohi piipu tõmmata —» aitas Toomajüri Rein Mihklil nuriseda, «mis jääb meile ilma elust siis veel järele?»

«Vitsad.»

Kõlakas hääl, mis seda ütles, kostis eemalt ukse juurest; temast kuuldus nii palju vallalastud irvitust ja märkiminevat tõrkamist, et kõigi pilgud sinna poole pöördusid, kust ta tuli.

ÜKS JUMALAVALLATU.

Kaks uut külalist olid natukese aja eest kõrtsi astunud. Üks neist, keskmise kasvu ja tugeva kondiga noorevõitu mees, vana rebasenahka müts peas, puusas käed punase vöö vahel, seisis nii laialt ning võimsalt ukse ees, et teist tema tagant peaaegu väljagi ei paistnud. See nihkus alles mõni silmapilk hiljem lagedale, ja nüüd nähti, et ta oli väike küürakas mehike suure kongis nina ja pisikeste, teraste nirgisilmadega.

«Vitsad ja tühi kõht,» kordas tema suurem ja tugevam seltsiline, kelle laiast punetavast näost ja elavalt keerlevaist hallidest silmadest kui ka pilkelisest, väljakutsuvast naeratusest tema paksude tiiraste huulte ümber oli märgata, et ta enese kirikuteel juba tublisti oli vinna võtnud. Kui talle keegi ei vastanud, astus ta mõne raske, tätsava sammu leti poole ja lisas: «Jah, noomijaid on meil nüüd palju. Üks kärgib iga pühapäe kirikus, palvemajas on terve kari haukujaid, ja nüüd hulgub veel keegi külast külasse ja perest peresse ning paugub kas või lubja laest maha. Kõigil on midagi keelata, ühelgi pole midagi lubada. Muudkui tee tööd ja palu jumalat!»

«See on jo koa õige,» ütles Tongi Jaak viisakalt ja leplikult nagu kunagi.

«Või õige! Palute jo küll jumalat — kas ta teile midagi annab? Kes teist on rikkamaks soand? Nagu minu äiapapa, kes praegu prohvetit veab! Küüned ja hambad alati taeva poole püsti — vaesemaks läheb iga oastaga.»

«Kas sina siis lähed rikkamaks?» hüüdis keegi.

«See'p see ongi! Palu või ära palu — nälga jääd ikkel! Mis see palumine siis aitab? Parem ära raiska aegagi!»

Kärnaste lammaste hulka oli kärnane oinas ilmunud. Kõrtsilised, kes ühe vaga armuõpetuse-kuulutaja üle siamaani ilma suurema aukartuseta olid mõtteid vahetanud, olid jumalakart-

liku ja palvetava rahva silmas küll ka halvaks peetud ilmalapsed, aga see siin oma pesemata lõugadega oli juba üleantetu patulaps, kelle peale ilmalapsedki õudse tundmusega vaatasid.

«Sa ää pilka jumalat, Taavet,» ütles isegi Kriuka Mihkel ja tõstis noomivalt oma jõllis silmi. «Pühakiri ise ütleb, et peame tööd tegema ja paluma.»

«Mis ma nüüd jumalast pilkan,» vastas teine irvitades. «Jumal on hea mees, ta laseb igaühte teha, mis keegi tahab. Aga imelik on, et mina pean tööd tegema ja paluma, aga need, kes mulle seda õpetavad, ei tee mitte tööd, vaid paluvad ja — söövad.»

«Nemad on seks välja valitud,» ütles Kassi Mats.

«Soo! Küll on aga heaste valitud! Ise reagite, et Kostivere kõrtsmik teeb jutlust palju paremini kui kõik Järvamoa kirikhärrad ja saksa-isandad ja hoolekandjad armsad vennad kokku! Ja kui Maltsvet kõrtsmik põleks old ja rikkaks soand, siis ta oleks pidand praegu koa tööd tegema ja ta põleks old välja valitud ühti! ... Mis viga sel teisi noomida, kel kõht täis!»

«Aga noomijaid ja jutlusetegijaid peab ometi olema, muidu lähvad inimesed hukka.»

«Mis nad veel lähvad — nad ollagi juba hukas, nagu palvemehed ühtelugu kuulutavad.»

«Siis vaja neid hukatusest peasta,» tähendas Tongi mölder pehmelt.

«Hukatus ja hukatus! — Ma ei mõista, mis hukatus see on, kui ma teen nädal otsa hommikust õhtani rasket tööd ja võtan laupäe õhta või pühapäe kõrtsis lonksu viina! Ja ei tea, mis patt seegi on, kui lähen seejuures kellegiga riidu ja kisun tal peast või habemest tuti karvu välja! Ja kui mõni tüdruk soab lapse — jumal hoidku, juba jälle patt ja hukatus lahti! ... Jumala eest, Reinul on õigus: mis ma oma tööst ja elust soan, kui kõik on patt, mida nõder liha nõuab. Kas inimene põle lihalikuks loodud? Ega ta oma himusi ise ole välja mõeld! Ja nüüd kõik patt ja hukatus ja keelatakse kõvasti ära!»

«Isegi vargus!» nõokas Liugmäe Kaarel paljutähendava muige saatel ja Taavetit viiliti riivava pilguga.

«Jah, isegi varguse keelavad ära!» põhjas viimane rikumata tujul edasi. «Nagu aus inimene meie päevil soaks ilma

varguseta läbi! Eks seda tea sina ja igaüks omast käest — üks enam, teine vähem.»

«Ka olla naisemeestele keelatud tüdrukute juures käia!» salvas Kaarel, kellele Taaveti vastus nähtavasti ei meeldinud, uuesti.

«Muidugi jälle ülekohus!» naeris Taavet nupumehe iseteadliku rahuga. «Piiblis seisab, et pühameestel old peale päris-naiste koa liignaised, ja neil old pärisnaisi ise juba mitu, meil aga üksainus. Hoopis õigem oleks, et palvemehed keelaksid mõnele mehele naise peksmise kõvemini ära, sest kui kaua siis üksainus naine jõuab peksule vastu panna!»

Näis, et Lõhmuse Taaveti vastustel oli pihtaminev mõju, sest Liugmäe Kaarli nägu venis pikaks ning hapuks, ehk küll põlglik naeratus ta suu viltu vedas ja ta pisikesed, vihast välkuvad silmad nagu toetust otsides kõrtsiliste seas ringi vaatasid. Kuid viimastel ei näinud himu olevat oma nina põletama minna; nad vaikisid, ainult Tongi mölder tähendas viisakalt ja leplikult:

«Olgu, kuida on, patused inimesed oleme ometi kõik, ja kui taevane isa soadab mehi, kes meid õpetavad ja õigele teele juhatavad — eks me pea temale selle eest tänulikud olema.»

Lõhmuse peremees laskis kõrtsmikku pealt rüübata, pistis siis poolkortli oma küüraka kaasalise pihku ja jõi ise kõige viimaks. Siis pöördus pikkamisi nagu raske võll kõneleva vanamehe poole.

«Meid õpetavad ja õigele teele juhatavad,» kordas mees suud matsutades ja käega labaselt üle habeme äiates. «Kas aina siis tead või tean mina, mida nemad meile õpetavad, ja kas see ka tõesti õige tee on, mida nad meile juhatavad? Kust soad selle otsast kinni? Nad jo isekeskis selle pärast riius, mida nad õpetavad, ja üks ütleb teise tee rappa viivat. Saksa-isand¹ ei salli Maltsvetti, Maltsvet ei salli saksa-isandat ja kirikhärra ei salli kumbagi, nagu nemad kumbki kirikhärrat ei salli. Purelevad kui koerad. Saksa-isand ja tema hoolekandjad sõimavad Maltsvetti valeprohvetiks ja kuradi sulaseks, Maltsvet siunab neid variserideks ja silmateenriteks, keda vaja piitsaga templist välja kihutada, ja kirikusaks sooviks, et nii ühed kui teised põrgu põhjas praeksid, sest et nad tema tallekesi eluvee allika juurest ära eksitavad... Ütle nüüd ise,

¹ Vennastekoguduse diakon Eestimaal (vt. lk. 44). — Toim.

Tongi vana, kes neist õiget teed juhatab ja kelle õpetust ma pean kuulda võtma?»

«Siin on Taavetil õigus,» ütles Taki Aabram. «Maltsvet läind jo Aniste papaga¹ kohe riidu, kui Tallinnast tuld ja taht siin lugemisi hakata pidama.»

«Reagitakse, et Maltsveti Juhan visatud vennastekogudusest välja,» lisas Tibukännu Peeter juurde.

«Seda riidu Maltsveti ja Aniste Thomsoni vahel tunnen mina kõige paremini,» ütles Tongi peremees rõhutat häälega, «ja kui õiglane tahan olla, siis pean tunnistama, et Maltsvetil on siin õigus —»

«Vist põle sind ennast veel hoolekandjate pinki tõstetud, et Maltsvetile õiguse annad,» tähendas Tiitsu Madis.

«Selle au järele põle mina millagi ahnitsend,» vastas Tongi vanamees pisut teravamal toonil. «Ma käin küll palverahva seas ja kuulan palvemajades nende lugemist, aga ise hoolekandjaks ja lugijaks soada, seda põle ma püünd, ja et ma ei valeta, võite sellest näha, et ma põle vennastekoguduse päris liigegi.»

«Sind põle vist vasta võetud,» hüüdis Tiku Toomas. «Kukkusid liisus läbi nagu mõni muugi. Ega möldri nimi üksi aita, peab ikke koa va nodi olema.»

«Koa see põle õige,» kostis Tongi mölder kasvava ärritusega. «Ma põle ennast liikmeks pakkundki, ei võind siis liisu alla minnagi. Mina olen inimene, kes võtab jumala püha sõna igalt poolt vastu, kust teda pakutakse, ja kes kuulab vagusi kõrvalt, kuida üks ja teine seda kuulutab. Ma tahan tõepõhja kätte soada, sellepärast otsin ja uurin seda, kus aga võin.»

«Ja see tõepõhi on nüüd Maltsveti peos?» küsis Lõhmuse Taavet, kes vaheajal oli toobi õlut välja tellinud.

«Seda ma ei tea veel,» kostis Jaak. «Kuulan alles ja panen tähele. Kui ma Maltsvetile õiguse andsin, siis ütlesin seda üksi tema riiu kohta meie kihelkonna vennastekoguduse peamehega.»

«Kuida see riid siis õieti oli?» küsis Kassi Mats. «Ma olen sest koa kuulnud, aga nii enam undamisi.»

«Lugu hakkas nõnna, armsad sõbrad. Juhan Leinbärk ja Aniste Thomson olid nooremalt head kaubasõbrad ja ühe ameti mehed koa — möldrid mõlemad. Keegi nimetas siin

¹ Kohapealse vennastekoguduse peamees. — Toim.

juba, et Leinbärk ostis Thomsoni käest kord veski ja vedas Koiki. Võib olla, et teineteisele koa hobuseid müüsid ja linnas ja loatadel ja Kukeveres, kui Leinbärk juba kõrtsmik oli, tihti peale kokku said, niisama pühapäeviti Madise või Ambla kiriku juures. Muidki sõpru oli Leinbärgil vennastekoguduses. Minu teada põle ta aga ise mitte selle koguduse liige old ja nii ei võidud teda sealt koa mitte välja visata... Kui nüüd Maltsvet Tallinnast Järvamoale tuli, läks ta Alpu Aniste möldri juurde külaliseks ja reakis talle ära, et tal nõu on palvemehiks hakata ja lugemisi pidada, aga hoopis uuel põhjal, kui vennastekoguduse saksa-isandad ja lugijad jumalateenistust peavad, sest see ei olla pühakirja ja Õnnistegija käsu järele õige, et palvevennad kahel ja kolmel viisil jutlust teevad — ühtele lahtiste, teistele kinniste uste taga —, vaid palvemaja kui jumalakoda pidada kõigile ühel viisil lahti olema, nii koguduse liikmetele kui ka neile, kes liikmed ei ole ja keda palverahvas ilmalasteks kutsub, sest Issand käsib kõiki ühteviisi õpetada ja oma juurde juhutada.

Selle üle tõusis nüüd vennastekoguduse peamehe ja Maltsveti vahel käre vaidlus, ja see läks päris riiuks, kui Maltsvet koa veel Thomsonit ennast hakkas noomima ja talle ütles, ta pidada kui palvemees ning koguduse juhataja ilmaliku ameti ja tegevuse maha jätma, nagu Maltsvetki, ja mitte enam kauplemise, liia mati võtmise ja igasugu kavala kasupüüdmisega mammunat orjama ja kuldvasikat kummardama. Ta näitas kirjast, et jumalat ja mammunat ühtaegu teenida ei ole sünnis. Ühtlasi aga soovis, nagu ütlesin, et palvemajades oleksid jumalateenistuse ajal ukсед kõigi patustele lahti, sest et Jeesus, kui ta maa peal elas, kõik patused ja tõlnerid enese juurde lasi, öeldes, et haigetel on arsti tarvis, aga mitte tervetel, ja uhked variserid enesest koguni ära tõukas...»

«See oli õieti öeldud — väga õieti!» hüüdsid paar häält kõrtsiliste seast, kuna mölder jätkas:

«Leinbärk ja Thomson olid varemalt old küll head tuttavad, aga vaimu poolest ei olla nad millaski hästi kokku leppind. Nüüd aga, kus Maltsvet vennastekogudust julges laita, kelle pea Madise kihelkonnas Aniste papa on, ja kus ta ka Thomsoni enesele tõtt julges suu sisse öelda, teda noomida ja mammunaorjaks ja variseriks teha — nüüd oli voadil põhi välja löödud! Endised sõbrad said verivaenlasteks, Thomson ajas Maltsveti toast välja ja Maltsvet läks vihaselt oma teed...»

Kuda lugu praegu on, teate isegi. Vennastekogudus ja tema palvemehed, kõigi tipus Aniste Thomson, kuulutavad Maltsvetti valeprohvetiks ja tema lugemiste kuulajaid valeusulisteks, ja Maltsvet ning tema poolehoidjad nimetavad jälle vennastekogudust variseride koguduseks, kes, tehes endid vagaks, reagiavad valet ja kelle südametunnistus on kui rauamärgiga põletud, kes endid paremaks ja õndsamaks peavad, kui teised patused on, ja pühakojat röövliauguks teevad, kust Kristus müüjad ja ostjad ja rahavahetajad piitsaga välja ajas... Nõnna on see riid ja lõhe Maltsveti ja Thomsoni ja nende karjade vahel. Leinbärgi nimegi muutsid palvemehed Maltsvetiks, mis on nende meelest halvem, sest enne hüüti Leinbärki enamasti õige priinimega.»

Lõhmuse Taaveti punetavad silmad läikisid. Ta pühkis suu õllevahust puhtaks ja ütles:

«No voata, Tongi peremees! Ise tunnistad nüüd üles, et need, kes meid noomida ja õpetada ja õigele teele tahavad juhatada, on ise karvupidi koos. Ja mispärast? Sellepärast, et nad isegi ei tea, mis on õige, mis kõver tee. Üks ajab teise õpetuse vaks. Minupärast noomigu nad üksteist vastastikku ja kiskugu nii, et nahatükid ja karvatutid lendavad, aga nii kaua, kui nad sedaviisi üksteisele ristiusu õpetusi seletavad, ärgu nad tulgu mind noomima!»

«Aga nad ütlevad jõe kõik, et nende õpetused seista pühakirja põhjal,» tähendas Tihane leti tagant vahele, kes nüüd, kus vaidlus tema käest ta külaliste kätte oli läinud, oma tulu pärast erapooletult suud pidas või ainult mõne värvitu sõna vahele heitis, mis selgemalt ühegi partei poole ei kaldunud. «Ja nad näitavad kõik piiblist, et seal nõnna seisab, nagu nemad õpetavad.»

Nüüd ütles see pooljoobnud jumalavallatu inimene midagi, mis ühed naerma, teised vanduma ajas. Lõhmuse Taavet ütles:

«Kas teate, mehed! Pühakirja põhjal võib igaüks uue usu teha...»

«Sina koa?»

«Mina koa. Ja iga usk on õige, sest nõnna ja nõnna seisab piiblis.»

Oh seda kära, mis nüüd tõusis!

«Kuule aga, — kuule kuradit, — tema tahab uut usku teha! Lõhmuse Taavet tahab uut usku teha! ... Lõhmuse Taavet

Kaks uut külalist olid natukese aja eest kõrtsi astunud.

lubab hakata prohvetiks... apostlikes... uueks Kristuseks...!»

Hirnuv naer ühelt poolt, tige urin ja nohin teiselt poolt. Ühed vahistasid kõhtu, teised sülitasid. Hüüded kajasid:

«Ust, häbemata koer!»

«Kött, laua alla!»

«No nüüd on Õnhistegija väljas! Viimaks hakkavad kõik lakkekausid uut usku tegema...!»

«Ja lakalelled ja pikanäpumehed pealekauba!»

«Visake lurjus uksest välja!»

«Välja jumalateotaja nehl!»

Mitte need, kes seni leplikust vaidlusest Maltsveti üle olid oma võtnud, polnud vihaseimad hurjutajad, vaid need, kes vagusi olid pealt kuulunud või hiljem kõrtsi astunud, sest nende seas oli nii palve-inimesi, kes praegu Madisest kahekordselt jumalateenistuselt olid tulnud, kui ka neid, kes ei mõistnud lugeda ja ainult kuulu järgi teadsid, mis pühakirjas seisab. Need olid need ristis kätega ohkajad ja ägajad ja silmaveevalajad, kes kirikus, iseäranis aga palvemajas, tegid, nagu tahaksid nad teiste, mitte eneste patukoorma all laiaks minna ja lämbuda. Kõige tüsedamad hüüded tulid kahe naise suust, kes väljast ree pealt oma meestele olid järele tulnud, et nende janukustutuse üle valvata.

Kärnane oinas, kes vaenuliku tormi enese vastu oli välja kutsunud, hoidis alal paksu nahaga lõuamehe julget rahu, rüüpas toobist muigava suuga õlut ja hakkas aeglaselt piipu toppima. Seejuures rändas ta terasekarva silm rahva seas ringi ja naksas nagu nõel nende nägudest kinni, kes teda sõimasid. Näis, nagu kirjutaks mees nende nimed salaja oma mäluramatusse üles.

«Teie, jumalalapsed, kuulake enne, mis ma reagin, ja siis alles hakake sülgema ja sappi välja ajama,» ütles ta viimaks, kui siunavad hääled vähe olid vaikiinud. «Te olete ometi kuulnud, et Maltsvet õpetab uut usku. Praegu reagiti, kuda ta hukka mõistab, et vennastekogudus kahte seltsi lugemist peab — ilmalastele lahtiste ustega, oma karjale luku taga. See seisab vennastekoguduse usus, et ta nõnna teeb, Maltsveti usus ei seisa see aga mitte; Maltsveti usus seisab, et palvemaja ukseid peavad olema igaihele lahti. Ja kui sa nende käest nüüd lähed küsima, miks üks nõnna, teine nõnna teeb, siis toovad kohe piibli välja ja näitavad: näe, pühakiri õpetab nõnna või lubab

nõnna teha. Saksa-isand paneb sulle piiblisalmi nina alla, kus kästakse jumalalapsi ilmalastest, äravalitud rahvast pagana-
test lahus hoida, ja Maltsvet lööb raamatu teisest kohast lahti
ja loeb sulle ette, et jumalakoda ja jumalasõna olla ühel viisil
ja ühel ajal kõigi päralt. Kas need põle kaks usku ja õpetust,
mis mõlemad pühakirja põhjal seisavad, ehk nad küll teineteise
vastu reaktivad? Tehke nüüd oma leiva-augud lahti ja vas-
take, teie silmapöörivad!»

Lõhmuse Taavet oli sel joobumise astmel, kus alkohol aju
mööduvalt terasemale ning kiiremale tegevusele sunnib, rääki-
jale julgust jagab, kõnele ladusa voolu annab. Seda umbsemad
olid tema vastaste keeled, ja kui kohmetuse pärast keegi ei
kostnud — peale ühe, kes nurgast hüüdis: «Mis nüüd sihu-
kese seale maksab vastatal» — kõneles patune inimene uuel
hool edasi:

«Maltsvet õpetab ja käsib uskuda, et viina ei tohi juua, see
olla pühakirja järele patt —»

«Jah, m a g u s a t viina ei tohi juua, ja t ä i s ei tohi ennast
magusat viina juua,» ütles nokastanud Kriuka Mihkel, targalt
näppu tõstes ja kulmukarvu kõrgele ajades.

«Nojah, sina jood jo kibedat, ega see patt ole,» nae-
ratas Taavet, «aga pane tähele, mis teeb kirikhärra! Kirik-
härre ei keela viina joomist ühtigi, ei magusa ega kibeda
joomist, vaid joob kodu ise ja annab armulaua teistele juua,
ja igaüks teab, et ta muud ei tee, kui täidab pühakirja
käsku.»

«Kas ta lõhverdus peab kord lõuad!» kuuldus jälle kõrtsi-
liste seast.

«Ei pea,» vastas Taavet... «Te olete vist juba kuuld, et
Maltsvet ei salli värvilisi riideid — need olla jälle patt. Ei sul
tohi punast ega sinist ega kollast ihu peal olla, vaid sinu riie
olgu hall või must või valge. Tüdrukud ja naised tehku oma
rätikutest ja seelikutest nüüd kratte ja hernehirmutisi! Ega
Maltsvet seda omast peast ei keela, juba ta piiblis ikka mõnd
kohta teab, kus niisuke keeld seisab... Ja naised ei tohi enam
oma juukseid palmitseda, juuksed pidada selja peal lahti olema.
Ta tuleb jo täna seie — minge ja küsige ta käest, miks naiste-
rahva juuksed lahti peavad olema! Küll ta teile piiblist salmi
ette loeb, kus seisab, et tal on õigus. Aga seda kõike ei keela
kirikuõpetajad ja vennaste lugijad mitte, ja need on õmetigi
koa pühakirja lugejad ja tundjad...»

«Sina vist koal!» tõrkas keegi pisike rõugearmiline vanamees,
kelle silmad kihvtiselt nagu salvaval maol kiirgasid.

«Jah, Tõnu-Mardi Joagup, mina oskan lugeda, ja hea
oleks, kui sina koa õpiksid lugema, muidu jääd vanaks, ennegu
sõad tähed selgeks... Aga mu jutt põle veel otsas. Keegi tea-
dis reakida, Maltsveti Juhan olla Koerus või Joanis hiljuti
juttust pidand, kus ta koa k ä k i söömise kõvasti ära kee-
land — olla jälle raske patt...»

«Oh sina igavene valevorst!»

«Õige küll — tuletad mulle vorsti meelde: Maltsvet ei
lubada koa mitte verivorsti süüa — ei k ä k k i ega veri-
vorstil! Seista jällegi pühakirjas!»

«Häbemata lori! Joonud inimese rumal möga!»

«Küsi Visusti mõldri käest järele! Seal olla lugemist
pidades nõnna õpetand. Aga veel enam. Maltsvet hakkab meid
juutideks tegema. S e a l i h a ei tohi enam keegi süüa, kes õnd-
saks tahab soada. Kes verd ja sealiha sööb, läheb põrgu, kuigi
ta muidu viisakas inimene on... Mis muud, kui ajage oma
sõad nüüd järve või tapke ää ja visake koertele ettel!»

Kajasid uued viha- ja vande hüüded. Päril maru pääses aga
alles siis lahti, kui hukkaläinud inimene oma arutuse lõpetas
sõnadega:

«Kel teist nüüd vähegi tolku peas on, peab aru soama, et
mul õigus on. Igaüks võib uue usu valmis teha, kes roamatut
oskab lugeda. Kui mul rohkem aega oleks, ma teeks teile paar
toinat uusi uskusi valmis, üks niisama «õige» kui teinel!»

Hetkeks valitses vaikus, sest selle inimese piirita häbematus
mõjus halvavalt. Siis aga järgnes uputav sõimuvaling, eriti
mõlema vaga naise suust, ja siin ning seal nähti silmi välkuvat
ja rusikaid tõusvat ning üks mees astus juba paar ähvardavat
sammu usuteotajale lähemale...

Korraga sündis midagi, mis kõik liikumise seisma pani, kee-
led ja käed köitis, kõrvad aga kohmetult kuulama sundis.

Nagu laest või ahju otsalt, või ukse tagant, või koguni väl-
jast pilvest kostis tume, õõnes, salapärase hää, ja see hää
ütles pikkamisi ja selgesti:

«Poo risti! Poo risti!»

Tumm, tardunud vaheaeg järgnes. Iga silm oli tõstetud
ülespoole, iga silm vahtis isenurka ja kõrtsmiku kõõrdsilmad
kahte nurka korraga. Ja uuesti hüüdis hää:

«Poo risti! Poo risti!»

Ainus inimene, kes julges häälitseada ja kes suutis rääkida, oli see väike küürakas mehike, kes Lõhmuse Taaveti seltsis oli kõrtsi tulnud. Ta tõstis oma kongis kullinina ja terased nirgisilmad üles kõrtsi lae poole ja küsis aukartusest väriseval häälel:

«Kes seal kõneleb?»

«Mina, suur prohvet Maltsvet!» vastas häälel.

«Ja mida sa soovid, püha mees?»

Kõrtsis valitses niisugune vaikus, et oleks kuulnud udusulge maha kukkuvat.

«Ma soovin, et teie selle joodiku mehe, kes minu usuõpetust näägutab, risti pooksite! Ja kui teil põle risti käepärast, siis apdke talle haagrehi keretäis!... Aga selle väikese küüraka rätsepale leti ees ostke kortel viina, tema on vaga mees ja usub minu sisse, aga tal ei ole raha!...»

Surnud, tardunud vaikus püsis veel silmapilgu, ebausklik ehmatuse püsis veel natuke aega paljudel nägudel, siis aga pääses Lõhmuse Taaveti ja vana Tihase suust lagin lahti ning sellele järgnes varsti üldine naerumürin, mis toobid ja lehtrid letil põrisema pani...

See puhastas õhku. Vaenupilved kadusid. Väike küürakas rätsep, kelle kõhurääkimiskunsti, nagu teda ennastki, peale Taaveti ja Tihase ainult paar siinset inimest tundsid, piirati ümber ja temalt nuruti naerdes, et ta veel oma osavust näitaks, mille ta kelleltki juudist ametivennalt oli õppinud. Võõras kunstnik, nimega Aadu Vikerpuur, keda Lõhmuse peremees enese juurde õmblema oli viimas, ei täitnud aga uudishimuliste soovi enne, kui talle kokkupandud raha eest kortel viina oli ostetud. Siis laskis ta prohvet Maltsvetti, Aniste papat ja Madise kirikuõpetajat üksteisega usuasjus vaielda ja riidu minna, kusjuures ühe hääle kostis keriselt, teise oma laua alt ja kolmanda kõne koguni Tihase õllevaadist.

Nali kestis nii kaua, kui keegi poiss kõrtsi uksest järsku sisse hüüdis:

«Maltsvet tuleb!»

Nüüd pistsid nooremad kõrtsist rüsinale välja, aeglasemalt järgnesid neile ka vanad, et väliselt ükselt vaadata, kuidas kuulupalvemees Kiisa peremehega mööda sõidab. Isegi vana Tihane tuli leti tagant ja pugus välja teiste sekka. Kõrtsi jäid ainult Lõhmuse Taavet ja meister Vikerpuur, kes Maltsvetti mõlemad juba mõne korra ühes ja teises kohas olid näinud.

Varsti tuligi Kiisa Mihkli valge mära kõrtsi nurga tagant nähtavale. Reel, mille istmekohta tuli uus punasekirju vaip kat-
ta, istusid kaks suure koguga meest, kelle nägusid pimediku pärast selgemalt näha ei olnud. Kui regi kõrtsi eest mööda libi-
ses, pööras teine sõitjaist oma habemiku näo rahva poole ja kergitas kübarat. Sedamaid läksid meestegi pead paljaks ja supaklik «tere-tere» sai külalisele vastuseks.

Inimeste olekust oli märgata, et nad haruldasest mehest lugu peavad, räägitagu temast mis tahes. Näis, nagu paneksid nad tema peale lootusi, nagu ootaksid nad tema poolt midagi. Mis see «midagi» oli, seda ei teadnud vist küll ükski selgemalt, see liikus nende hinges ainult sumeda tundena, salajase aimdu-
sena, seletamata ihkamisena.

Nad teadsid ainult, et neil midagi on vaja ja et keegi peaks ilmuma, kes neile seda annab, mida neil on vaja.

Seal ilmus Juhan Maltsvet.

MALTSVET.

Veel ei olnud Maltsvetil Järvamaal kindlat, tema õpetuse ja tema isiku külge liitunud kogudust. See tekkis aegamööda hiljem. Aga tal oli nende paljude seas, kes tema lugemist käisid kuulamas, juba hea hulgake pooldajaid ja nende arv näis jõudsasti kasvavat.

Juba tema paljas nimi oli võimsaks tõmbejõuks. Selle kõla ei mõjunud mitte ainult palvelisse rahvasse, vaid ka nõndanimetatud ilmalastesse, kelleks loeti inimesi, kes usuasjust leigemalt, ilma erilise häduse ning agaruseta osa võtsid, inimesi, kes iga pühapäev kirikus ei käinud, või kuigi käisid kirikus, mitte iga kord ka vennastekoguduse palvemajas ei käinud. Maltsveti nimi mõjus nõnda, et nii palve- kui ka ilma-rahva seast needki, kes tema kõneosavust ja tema sõna võimu veel ei tundnud, — nagu salapärasel sisemisel sunnil — hulgana tema lugemistele voolasid.

Selle sunni kohta ei olnud nad, nagu tähendatud, ise sugugi selgusel. Keegi neist ei oleks teadnud öelda, et see sund ja tung valitsevaist oludest tekkis, kõigepealt nende ihulisest hädast. Nad olid inimesed, kes päästjat ootasid, õiget päästjat, ja seal ilmus keegi, keda nad päästjaks arvasid võivat pidada, sest et ta teise oli kui need, kes endid seni päästjaiks olid tunnistanud, ilma et nad kedagi oleksid päästnud. Ihkamisi ja aimamisi otsisid nad inimest päästjaks, kes nende häda mõistab, kes nende viletsust tunneb, — nad otsisid oma meest. Ja Maltsveti Juhan oli oma mees. Ta pidi oma mees olema, sest ta hakkas neile päästjaile vastu, kes päästmist töötasid, aga töötust täide ei saatnud, kes jäid rahva suuremale osale võõraks.

Rahvas vaevles teo-orjuse alastamatu ikke all. Ta pidi viimase kui ihujõu kokku võtma, et mõisa nõudeid täita, ja see,

mis talle enesele järele jäi, oli aganane leib ning hall mure — alaline näriv, hinge ja ihu kurnav mure tuleviku eest, hirm ja kartus selle eest, kuidas oma kohuseid mõisa vastu täita ja selle kõrval iseennast veepeal hoida, aastast aastasse üle elatada. Ja see närvetav enesepitsitus, see viimase rammu hingetu pingutus, mille taga ähvardavalt surmav nõrkus varitses, ei pidanud mitte ainult edasi kestma, vaid koguni kasvama, sest mõisa nõuded ei alanenud, vaid kerkisid. Kus mõisa silm veel midagi märkas, mis oli tööjõu, puhkuse, varalise kosumise nägu, sinna pandi peale uus vajutis uue kohustise kujul, ja talupojale jäi varuks meeletu. Ta võis teha, mida mõistis ja suutis — edasi ta ei saanud, haljamale oksale ta ei jõudnud. Kõige suurem usinus, kõige raudsem hool ja mure ei viinud teda kaugemale, kui et mõis temaga rahul oli ja et ta ise nälga ei surnud.

Et talupoeg sellest lämmatavast seisukorrast välja saada ihkas, et ta vähemalt kergenduste järele igatses, on ju mõistetav. Kuid seks puudus tal iga põhjendatud lootus. Nimelt ilmulikkude võimude suhtes. Viimasteks pidas ta peaaegu üksnes mõisanikke. Ta oli aastasadade jooksul harjunud nägema ja tundma, et mõisnik tema maal kõik oli ja kõik tegi. Mõisnik oli valitsus, kohus, politsei, tööandja. Nagu tema määras ja käskis, nii oli seadus. Ja talupoeg nägi, et ka riigivalitsus, mida ta vaid nimepidi tundis, ainult seda tegi, mida mõisnik soovis ja soovitas, kui ta üldse midagi tegi. Ja et mõisnik midagi ei sooviks ega soovitaks, midagi seaduseks ei teeks, mis oleks talupojale tuluks ja seega talle enesele kahjaks, see oli ka harimata talupojale selge kui päike.

Sealtpoolt ei olnud siis midagi loota. Mõisniku ja riigivalitsuse poolt haigutas talupojale vastu troostitu öö. Aga elamiseks vajatakse lootust, kannatamiseks lohutust. Hädalise silm otsib pilkase öögi seest helendavat päästekiirt, ta käsi sirutub kauguses valendava ölekõrre järele välja. Ja et lootust ning lohutust maa pealt, loomulikkude, nähtavate võimude poolt ei olnud leida, siis tõstis talupoeg silmad taeva poole üles, selle nägematu võimkonna poole, mis talle üksi veel järele oli jäänud ja millest talle öeldi, et see kõigist valitsustest üle käib, isegi mõisniku valitsusest, ja et selle ees võetakse ka talupoega kuulda, jah, et see on veel ainus võimkond, kus ka talupoega kuulda võetakse.

Talupoeg pani oma lootuse taevase isa peale. See pidi ometi kord abi saatma. Ja et see lootus tema ainus oli, siis oli

see suur ja vägev, sest selles sisaldus meeleheitlikkude inimeste terve inimlik-egoistlik pääsemise mõte, terve nende parem tulevik. Ja nimelt ootas talupoeg salaja oma hinge põhjaš loomulikku, ilmlikku, ihulikku, isiklikku abi — abi oma praeguses maapealses elus, abi oleviku kitsikuses, ja võimalikult v a r s t i s t abi, sest häda oli väljakannatamatu.

Nüüd mõistsid aga need, kes olid õpetanud talupoega taeva poole vaatama, kes tema loofused maa pealt, loomulikust ilmast nägemata ilmasse olid juhtinud ja kes tema hinge vaimselt toitsid, asja hoopis teisiti kui ihulikus hädas vaevlev talupoeg ise. Nemad ei rääkinud ilmlikust ja ihulikust abist, nende arvamisel põhjenes talupoja maine häda ning kannatamine jumala seadusel, see pidi nii olema, ja nad töötasid talupojale selle eest alles teises ilmas tasu, pealegi ainult sel tingimusel, et ta nende õpetusi karvapealt täidab, et ta oma ihulikus viletsuses ka veel aega peab leidma oma hinge eest lugemata käskude järgi hoolt kanda. Alles taevast pidi talupoeg parema põlve saama, siin aga oma saatust alandlikult, kaebamata ja nurisemata kandma. Maa peal ei olnud talupojal midagi nõuda. Nad õpetasid talupojale seda, ehk viimane küll oma silmaga nägi, et paljudel juba maa peal see paradiis oli, mis nendele alles taevast pidi osaks saama, kõigepealt mõisnikel ja kirikuõpetajail, neil, kes talupoega teise ilma õnnega trööstisid.

Nagu kirikhärra kirikus, nõnda rääkisid ka vennastekoguduse jutlustajad palvemajas. Õpetaja noomis iga pühapäev rahvast pidada rahulolekut suurimaks vooruseks, maha jätta ilmliku vara püüdmine, olla ülemate vastu alandlik ja sõnakuulelik, mitte nuriseda orjuse üle ja näidata leivavanemaile rohkem usinust üles; kaebus talurahva laiskuse üle oli õpetajail alati suus. Nõnda siis kuulis talupoeg kirikus, et ta peaks õigusepärast veel rohkem tööd tegema, mõisale veel rohkem jõudu ohverdama, ja et see, mida ta oma hädaks pidas ja millest ta püüdis välja saada, õigusepärast veel suuremaks pidavat minema! Ja ometi otsis ta juba sellestki pääsu, pidades juba sedagi liiaks! ... Kirikust läks talupoeg palvemajja. Vahest teevad sealsed, lihtsamad valgustajad, kes rahva enese rüpest pärit, hädalisele õigust. Ei midagi. Ka seal kõneldi ainult hingehädast, ihuhädast mindi kas vaikides mööda või korrutati õpetaja noomimist sadamerahust, leplikust meelest ning sõnakuulelikust alistumisest ja käsutäitmisest edasi. Ka

seal tehti, nagu poleks maapealne ilm ja ajalik elu kõige oma viletsusega kõnelemise väärtki, nagu ei tähendaks ihulik kannatamine midagi, nagu teeksid need, kes valu pärast ägavad, asja ainult pattu. Alles nägemata tulevikulm olevat ilm ja sealne elu elu, ja selle ilma asja seletati nii põhjalikult, nagu oleksid seletajad ise seal mõne hea aasta elanud.

See kõik ei seisnud kooskõlas kannatava talupoja abilootusega. See kõik ei suutnud teda vaigistada. Ta tundis enese olevat petetud, maha jäetud, ilma õigete nõuandjateta. Ta kaotas usalduse niisuguste nõuandjate ning vaigistajate vastu ja hakkas uusi, paremaid ootama. Neid, kes mõistaksid tema ihulikkust häda, kes ei peaks seda mitte tühiseks, kes ei soovitaks selle suurenemist, kes ei räägiks ainult problemaatilisest tasust teises ilmas, vaid kes võiksid ilmutada midagi appitulekust, varalisest appitulekust juba siin maa peal.

Talupoja umbusaldust tema harilikkude trööstijate vastu aitasid toetada mitmesugused välised olud. Vahe nende ja tema vahel oli liialt lai ja liialt lõdev, nende olek tema vastu ilma sõprusliku sidemeta, ilma vennaliku soojuseta, ilma ühendava kaastundeta. Need trööstijad seisid temast ülemal, ta pidi nende poole üles vaatama. Nad seisid temast ülemal seltskondlikult ja varaliselt, meelelt ja vaimult, ilma et nad oleksid vaevaks võtnud tema juurde alla tulla. Talupoeg märkas kõrkat, käskivust, haistis ü l e m u s t, ja mis tegi tema usaldusele täieliku lõpu, oli see, et ta oma trööstijaid tundis ühenduses olevat nende võimudega, mis temale head ei soovinud, mille poolt kõik häda tuli. Isegi need rahvalikumad lepitajad ja töotajad, kes tema külje all töötasid, olles tema rüpest pärit, eraldusid läbistikusest talupojast, talurahva mustast paljusest, sedavõrd, et ta neid enam omadeks ei võinud pidada, ning ka see eraldumine põhjenes osalt varalisel, osalt vaimsel ja meelelisel lahkolekul, ja niisugune vahre on alati vastastikuse usalduse haud. Kus ühisel usuväljal luuakse liike, ehitatakse kihte, soetatakse klasse, seal ei kasva ühendusevili, seal mühab umbusalduse lämmatav umbrohi.

Isikud, kes endid rahva hingekarjasteks kutsusid, ei olnud seda mitte. Karjane seisab karja juures ja karja seas, kirikhärra aga troonis rahvast kaugel, kogudusest küündimata kõrgel. Karjase esimene kohus on hoolt kanda oma karja heaolu eest; kirikhärra mõtles kõigepealt ja enamasti ainult iseenese tulude peale. Õige karjane püüab karja hädas aidata, teda

vaenlaste vastu kaitsta; kirikhärra aitas hädal edasi kesta, sest ta hoidus talupoja vastaste poole, seisis n e n d e kasude eest. Karjane ei olnud mitte lihtne karjane, vaid uhke härrasmees. Ta polnud mitte kaastundlik, heldemeelne sõber, vaid kõrk ja vali peremees. Talupoeg ei leidnud mõisniku ja kirikuõpetaja vahel muud vahet, kui et esimene nuhtles teda vitsadega, teine sõnadega. Esimene peksis, teine noomis. Muidu olid mõlemad mõisnikud, mõlemad suurmaaomanikud, orjade pidajad, suurperemehed ja suurihärnad. Ja niisugustena nägi talupoeg neid alati käsikäes kõndivat ja ikka teedel, mis talupoja omadele ristamisi ja otsekohe vastu käisid. Mõisnik ja kirikhärra mõistsid teineteist, aga kumbki ei mõistnud talupoega. Nagu mõisnik, jäi ka kirikuõpetaja, talupoja hingekarjane, temale võõraks. Ja see võõrus oli seda suurem, et kirikhärra, nagu saksa mõisnikki, talupojale juba rahvuselt võõras oli. Karjane ei saanud hingega, hing karjasega sel keelel rääkida, mis mõlemale on ühine, omane, kodune — nad ei saanud vahetada hingehelisid, südamehäält, kui nad seda oleksid võinud ja tahtnudki. Nende vahel ei tekkinud seegi olukord, mis valitseb sulase ja h e a peremehe, alama ja h e a ülema vahel. Seks puudus kirikhärral liiga sagedasti see lähendav, lepitav, teed tasandav, vahesid varjav omadus, mida lihtsaks inimesesõpruseks, inimlikuks lahkuseks nimetatakse. Talupoeg läks õpetaja juurde niisama kartlikult tuksuva südamega, niisama roomates ja küürutades nagu mõisasaksagi juurde, ja teda lasti kirikumõisa niisamuti tagaukse ja tagatrepi kaudu nagu rüütlimõisagi. Ja kui kirikhärra arvas enesel asja olevat, siis kärkis ta talupoja peale niisama kurjalt ja käskivalt, nagu mõisahärra kärkis, kui ta enesel arvas asja olevat. Ning mõlemad arvasid endil ikka asja olevat, sest et nad säärast talupoja kohtlemist tema kasvatamiseks ja õpetamiseks pidasid. Ilma valjuseta pidi talupoeg nende arvates hukka minema — veel enam, kui ta nende arvates juba oligi...

Ja alamat, lihtsamat liiki hingekarjased? «Armuõpetuse» kuulutajad rahva enda rüpest? Kristliku venduse ja vennastuse õpetajad?

Nah, need tegid, nagu nende kõrgemad ametiasalised eel. Vahe oli ainult kraadiline. Nad tegid, nagu teevad kõik vaimulikud mehed, kõik kiriklased: nad muretsesid ahnuse ja kadedusega oma ühingu — hernhuudi usulahu — ja enda isiku võimu, tugevuse ja suuruse eest. Nad töötasid enese, mitte

rahva heaks. Nad eraldusid rahvast sellega, et jaotasid ta varaliselt ja vaimselt liikidesse — paremaiks ja pahemaiks, kõrgemaiks ja madalamaiks. Nad tõukasid rahva enesest eemale, sest et nad isiklikule auahnusele ja kasupüüdele oma koguduses ukсед ja aknad avasid. Rahva loomusunniline ümbussus ka nende vastu imbus haigutavast lõhest, mis oli nende sõna ja nende teo vahel. Nad nimetasid endid vendadeks ja õpetasid vendust, aga nende olek musta hulga vastu tegi nad võõrasteks, nende tegelik elu hingas välja vahetegevust, isiklikku ja seisuslikku eraldamist. Ja mis veelgi kaaluvam: kogu hernhuudi ususeltsi organisatsioonil puudus vendussus ja vendusekaju; ta ei tundnud pooltki seda ühetaolust, ilma milleta vendus pole mõeldav; ta põhjenes otsekohe liigitamisel ja lahutamisel.

Vennastekogudus, mis aastal 1817 sai keiser Aleksander I käest vormilise loa Baltimaal palvemaju ehitada ja eestlaste ning lätlaste seas kiriklikku tööd teha ja mis võistles võimsalt luteri usu kirikuga, oli kinnine ususelts, mille rüppe mitte igaühel vastu ei võetud, kes soovis tema liikmeks saada. Vastuvõtt sündis liisu kaudu. Inimene, kes soovis «vennaks» või «õeks» saada, andis enese üles nõndanimetatud hoolekandjaile, keda oli igal koguduse-osal mitu, ja need panid kandidaadid koguduse ülemale ehk diakonile ette. Mõne aja pärast said nad siis teada, kas nad on vastu võetud või mitte. Juba see vastuvõtuvõõs ühes kiriklikus liidus, mis evangeeliumi mõtte järgi kõigile, iseäranis aga «patustele» pidi lahti olema, näitas, mis tõugu vennalik ühetaolus hernhuudi koguduses valitses. Kuid vastuvõtmisel ei vaadatud mitte ainult valitava liikme «pattude», mitte nii väga tema kombelise elu, tema hingelise kõlbuse peale, vaid ka — ja sagedasti ainuüksi — tema varalise seisukorra ja lahtise käe peale. Harilik nähtus oli, et mõned liikmekssoovijad üsna pea vastu võeti, kuna teised aastate kaupa pidid ootama ning paljud vastu võtmata jäidki. Ning viimaste seas oli ikka rohkesti vaeseid ja kehvikuud või neid, kelle annilahkusest ja ohvrimeelest head ei kuuldud, keda loeti ihnete sekka.

Sest kirik ja tema teenijad ning toed tarvitsevad vara. Vara on võim. Ja võimu on kirikule ja tema kandjaile vaja, et ennast alal hoida ja edendada. Kirik ilma varalise võimuta ei suuda levida, ei suuda võistlejatega võidelda, sest see tekitab kulusid, nõuab kogunemispaikade juurde-ehitamist, jutlustajate

ning muude tegelaste ülalpidamist, nende arvu rohkendamist, kirjanduse väljaandmist jne. Aga ka eneste lähema, isikliku tulu peale olid hernhuudi vaimulikud isandad terased vaatama, niisama terased nagu kirikuõpetajadki. Nende taskud olid kõiksugu andidele ja kingitustele alatasa kutsuvalt avatud, ja kes tahtis nende silmas armu leida, tõusta, lugupidamisele jõuda, see teadis, mis tal oli teha.

Iga aasta pärtlipäeva ajal pidas kohalik diakon ehk «saksa-isand», kes elas Paunkülas, Harjumaal, oma aastapäeva. Seda pidustati peamiselt annetamise ja ohverdamisega. Suures voo-
ris sõitsid «hoolekandjad armsad vennad» ja muud jõukamad koguduseliikmed Paunküla poole oma peameest austama ning teda kingitustega rõõmustama. Küll viidi sinna raha, küll veeti rahaväärilist tarbevara. Sinna rändas või- ja meepütte, seekintse ja püülijahu, villu ning linu ja kõike, mis kodu paremat leidus. Muidugi oli teatav osa andisid ka rahva laiema hulga käest korjatud, ja kes ise pidule ei läinud, saatis oma kingitused teistega päralt. Nii mõnigi annetas ohvrimeelselt saksa-isandale, mida ta kodusel perel, lastel ja teenijail oleks tarvis olnud; nii mõnigi maius rändas vaimuliku mehe lauale, millest annetaja töötajad aasta otsa, isegi suurtel pühadel pidid ilma olema.

Ametid vennastekoguduses olid au- ja ühtlasi auahnuse-
ametid. Nende kättesaamine sõltus varanduse, seisuse ja soo tingimustest. Hoolekandjaks ja lugijaks ei võinud tegeliku pruugi järgi mitte iga aus, usklik ja kirjatundja «vend» saada, «õde» ammugi mitte. Hoolekandjaiks olid ainult jõukad ja liht-talupojast ülemal seisvad meessoost isikud — koolmeistrid, mõisasundijad, kaupmehed, kõrtsmikud, möldrid, käsitöölised, vallavanemad jne.; istus harva mõni liht-talupoeg nende seas, siis oli ta tingimata lahtise käega j o u k a s peremees, ei kunagi vaene vabadik ega sulane. Asjata sirutas kehv külamees käe seesuguse ameti järele, kui ta ka — õnne tõttu — koguduse liikmeks oli vastu võetud, ja asjata tegi seda iga isik, kellel madala seisuse kõrval oli vahest küll rahalist jõudu, aga kinnine käsi. «Välispidiste heategude» peale pandi nimelt suurt rõhku ning sellega mõeldi eelkõige ohvriheldust ususeltsi enese ja tema kõrgemate juhtide vastu.

Hoolekandjad istusid palvemajas jumalateenistuse ajal erilisel kõrgemal põrandal, koguduse vastas, neile määratud aupinkides. Nad olid lihtkarjast eraldatud, kõrgemale seatud, nagu

vennad ja õdede valvajaiks ja ülemaiks pandud, ehk küll vennaliku ühetaoluse põhimõtte sellega halvasti sobis. Ja nad istusid seal nähtava uhkuse ja iseteadvusega, nad lasksid vahe, mis oli nende ja «karja» vahel, võimalikult selgesti välja paista. Igaüks nägi oma silmaga, et vennad pole ometi mitte vennad, vaid et on ülemaid ja alamaid vendi. Nagu kirikus teatud paremad istmed, esirinnas, olid seisuslikult ja varaliselt võimsamaile määratud, nagu seal vahet tehti saksakoori ja talupoja-koori, rikka ja vaese surnu vahel, samuti oli lugu seski koguduses, mille liikmed ühetaolised vennad pidid olema. Muidugi edendas niisugune liigitamine jämedat auahnust ja seega välispidist vagatsemist ning variserlikkust. Auahnusest püüti saada koguduse liikmeks, auahnusest tõusta hoolekandjaks. Kiriklik-vennalik kogudus pakkus sama ebameeldivat pilti, mida seisustel ja varalistel liikidel põhjenev ilmlik seltskondki.

Ainult järje-õigeaks täienduseks kõigele liigitamisele oli siis ka jumalateenistus vennastekoguduses liikidesse jaotatud. Neid liike oli kaks ja koguni kolm. «Jumalalapsed» hoiti «ilmalastest», Siion Paabelist kindlasti lahus. Jumalalapsed ja Siion olid hernhuudi ususelts, Paabel ja ilmalapsed — suur kirik ja tema kogudus. Sest usuta inimesi tol ajal veel ei olnud.

Vennastekoguduse palvemajad olid ja on, nagu teada, enamasti kirikute juures. Pool tundi pärast kiriku väljatulekut algas hernhuutlaste palvemajas jumalateenistus, mida hüüti «lahtiseks lugemiseks». Sellest võisid osa võtta ka «ilmalapsed», vennastekoguduse nimekirja vastu võtmata patused. Pühapäevakohane jutlus, mis kirikus juba oli peetud, loeti uuesti ära, kuna selle eel mõned salmid lauldi. Siis pidas lugija peast lühema või pikema, enamasti pikema kõne, milles ta kirikus ja siinsamas kuulnud jutlust omal viisil kordas. Jumalateenistus lõppes palve ja lauluga, mille viimase salmi puhul püsti tõusti.

Pool tundi hiljem algas nõndanimetatud «teine tund». Sellest ei tohtinud ilmalapsed, vennastekogudusest eemalseisjad, enam osa võtta. Kui mitte veel kolmas tund ei järgnenud, siis lasti teisele tunnile kogudusse vastuvõetud liikmete kõrval vahel ka need, kes veel vastuvõtmist ootasid, kelle nimed juba kandidaatide kirjas seisis, kelle kohta aga liisuga tehtav otsus veel teostamata oli. Enamasti aga, muuseas ka Järvamaal, peeti palvemajas kolmekordset palvetundi. Teisele tunnile lasti

üksnes otsust ootavad liisulised. Muidugi võisid ka pärisliikmed, kui see nende liigi-au ei haavanud, sel madalamal lugemisel kuulajaiks olla, kuid mitte «Paabeli rahvas».

Kolmanda tunni järgnedes kogunes palvemajasse ainult «äravalitud» rahvas, enamasti vanemad inimesed, need, kelle nimed juba eluraamatus seisisid — vennastekoguduse pärisliikmed. Palvemaja ukseid pandi kinni ja mõni vend seati ustele vahiks, et ükski ilmalaps jumalapärast sisse ei pääseks! Ja et patuste silmad läbi klaasigi ei näeks, kuidas jumal oma lastega ja lapsed oma jumalaga asju õiendavad, kaeti ka veel aknad eesriietega kinni!

Nüüd alles olid vennad-õed koos. Need seal väljas olid võõrad. Nad olid võõrad, ehk nad küll sama jumalat otsisid nagu vennad ja õedki, ehk nad küll kirikus ja palvemajas sama õpetust käisid kuulamas, mida «jumalalapsed» kuulasid. Lukutatud templist, kinnimüüritud Siionist kajas hale lauluheli, kostis härras palvekõmu, tõusis ulguv ja nuuksuv nutukahin vastu lage. Seal nuteti maailma pattude pärast. Nende pattude pärast, kes seisisid väljas, kelle eest hingeäratajate tempel oli suletud. Ja nutjad olid mõisa kepikandjad — kupjad, kiltrid, aidamehed, ka mõningad opmanid, need vagad vennad, kelle kepid äripäeval peremehe kukru kasul nende võimuse alla antud vendade seljas tantsisid. Ja seal nutsid ja palvetasid teiste pattude pärast kõrtsmikud, möldrid, mõisarentnikud, need vagad vennad, kes elasid ja kogusid rikkust oma põlatud vendade viimasest jõust. Nende jõust, kes kui patused ilmalapsed seal väljas seisisid, kelle eest jumalakoja ukseid ja aknad kinni olid, sest et neil vähem vara oli kui nutjail, vähem seda mammonat, mille teenimist nutjad pühakirja järgi ise patuks tunnistasid...

Talupoeg mõistis, mida temaga siin tehti, nagu ta sedagi mõistis, mida temaga kirikumõisas ja kirikus tehti. Ta mõistis seda, olgugi tajumisi ja undamisi, ja et ta seda mõistis, siis kaotas ta usalduse niisuguste abimeeste, hoolekandjate ja trööstijate vastu ning ihkas ja ootas oma südames uusi, paremaid. Ta igatses abimeeste järele, kes teda teatavate õigustega inimeseks, kannatavaks inimeseks peaksid ja kes inimesele abi juhataksid, mitte ainult hingele; kes ei tõstaks juhatavat sõrme mitte üksi kõrge ja kauge taeva poole, vaid osufaksid ka selle kindla pinna poole, mille küljes on inimene oma eluga kinni.

Nüüd aga ilmus korraga mees, kes väljendas selge sõnaga mõndagi, mis talupoja põues tummalt oli kipitanud. Nüüd ilmus mees, kes julges talupoja seniseid abimehi ja trööstijaid avalikult laita, iseäranis sellepärast, et nad endid temast paremaks, kõrgemaks, jumalale ligemaks pidasid, et nad rahva õuliku vara järgi liikidesse jaotasid, et nad ukseid, mis olid ühtelele avatud, teiste eest kinni panid ja et nad endid ise põlatud vendade vähesest rasvast nuumasid. Juhan Leinberg alustas oma tegevust võitlusega talupoja seniste avitajate, hoolekandjate ja nõuandjate — tema seniste ebasõprade vastu.

Vaevalt oli Maltsveti nimi saanud rahva seas tuttavama kõla, kui sellega ühes käis teade, uus usumees arvustavat kirikuõpetajate kõrkust, lähenematust, vara-ahnust ja mammona-orjust niisama teravalt kui hernhuudi vendade templilukutamist, patuste liigitamist, nende variserlikku ebavagadust ja silmateenri-tembutust. Teisi mõjusamaid ususeltse tol ajal rahva seas ei olnud; baptistid ilmusid hiljem. Ja et teade tõele vastas, märgati sellest, et võitlus Maltsveti vastu arvustatud ja laidetud tegelaste poolt sedamaid lahti pääses, et kirikuõpetajad ja «saksa-isandad» ning mõlemate abilised uut usumeest ühest suust püüdsid valeprohvetiks, rahva eksitajaks, kuradi sulaseks teha, kelle õpetuste eest nad oma karjasid noomides ja vennutades hoiatasid. Rahvas aga arvas, kõigest hoolimata, temas oma mehe ära tundvat, seda enam, et ta hoiatajaid ei usaldanud. Maltsvet oli küll olnud kõrtsmik ja mölder, oli matti võtnud ja puskarit müünud ning sellega jõukaks saanud, aga ta ei olnud mitte enam kõrtsmiku ega mölder, ta oli mammona-orjuse maha jätnud, teiste abil vara kogumise kõrvale heitnud ja nõudis, et teised rahvaõpetajad ja rahvanoomijad sedasama teeksid. See äratas talupoja tähelepanu, meeldis talle, veetles teda, soetas temas usaldust uue palvemehe vastu. Ja see usaldus oli seda suurem, et Maltsvet ei olnud talupoegadele seisuselt ja rahvuselt võõras, nagu kõrk kirikhärra ja saksa-isand oma viletsa eesti keelega, et ta oli talupoeg nagu nemad ja ei tundnud mitte ainult nende keelt, vaid tundis ka nende elu. Aga ka uhke ei olnud Maltsvet, ei lasknud endas kõrkust ega auahnust nõnda esile tükkida, nagu vennastekoguduse lugijad ja hoolekandjad ning mitte vähem pastorid ja nende saksikud kõstrid lasksid. See kõik, hoopis vaatamata tema suure kõneande ja muude osavuste peale, tõstis Maltsveti nagu imevael põhjast pinnale, tegi talt ühe hoobiga vaimuliku

rahvamehe, kes pooldajaid kosiva ning koguva mõju poolest kõik tolleaegsed võistlejad ületas.

Veel suuremaks kasvas see mõju muidugi, kui tema nimi pärastpoole suure väljarändamisliikumisega liitus; kui ta nähtavasti seks avitajaks sai, keda talurahvas salaja oli oodanud, avitajaks, kes ei töötanud kannatavale talupojale mitte üksnes teises ilmas tasu, vaid arvas võimalikuks, et see oma põlve juba maa peal võib parandada, ja temale selleks teed näitas ning aitas abinõusid otsida.

See oli Maltsveti paljas nimi, mis täna ka Kugli küla ühes ta terve ümbruskonnaga kihama pani ning talu poole, kus ta oma häält pidi tõstma, teele ajas. See oli Maltsveti paljas nimi ja eemalt kuulnud kõla tema võitlusest rahva seniste hingekarjaste vastu, mis nagu äratav, kutsuv kellahelin külast külla, talust tallu kajas ja isegi lootuseta tuimusesse vajunud hingesid virguma sundis.

Need seal Kugli kõrtsis, kes uue rahvaõpetaja üle viina ja õlle juures naljaga segatud lodevaid vaidlusi pidasid, olid need leigemad, kainemad vaimud rahva seas, kellel kirglikud usu- ja lootusetunded enam-vähem puudusid, kes uutele nähtustele umbusklikult, arvustavalt, ära oodates vastu vaatasid, iseäranis asjadele, mille peale härdad, süttiva usuga hinged suuri lootusi panid. Aga nemadki ei suutnud vabaneda selle kõla mõjust, mis oli Maltsveti nimel; ka nende südame põhjas liikus salaja midagi ootuslikku ja lootuslikku, mis neid sundis kõrtsist lahkuma ja samme Kiisa talu poole pöörama.

Päris palavikuline liikumine valitses aga nende seas, kelle hingedes ainelised abi-ihked ühinesid usulise hõrdusega, kokku sulasid suureks, elavaks kireks, vastupanematuks tungiks täis vägevat lootust. Nende majades oli uhav lainetus. Südamed tuksusid, silmad läikisid, suud kogelesid palvesõnu. Naised ergutasid mehi, mehed naisi, vanemad lapsi, ehk küll igauks oli erk ja ärev isegi. Kõik olid endid minekuks ehtimas ja paljud ei mallanud õiget aega ära oodata, läksid liiga vara teele, et aga kodusest umbsest ooteõhust pääseda ja selle maja lähedale jõuda, kus neile täna nii haruldane toode pidi osaks saama, maja lähedale, kuhu nad nii palju viimistlemata ootusi ning lootusi kuhja kandsid. Küla tänav mustas juba inimestest ning Kuglile kokku tulevad kaugemad teed olid täis tõttavaid salgakesi ja üksikuid rändajaid nagu kiriku juurde viivad teed pühapäeva-hommikutel.

Kuglil oli vahest üksainus terve ja turd inimene, kes Maltsveti lugemisele ei tahtnud minna. See oli Lõhmuse Taavet, tema jultunud lõuamees, kes kõrtsis oli kiidelnud, et temagi must uskuist võivat luua ning rahvale prohvetiks hakata, kui talle aga igapäevasesest tööst rohkem aega jääks. See oli see õnnetu, kes nõudis, et usumehed ja palvevennad teda ta patuste pärast alles siis tuleksid noomima, kui nad temale meele pööramiseks ühise õiget teed teaksid näidata ja kui nad ise oma lihalikkudele himudele on selja pööranud. See oli see mees külas, kelle peale rahvas näpuga näitas liia joomise, abielu rikkumise ja seitsmendagi käsu vastu eksimise pärast. Ja see mees oli selle jumalakartliku mehe väimees, kes täna prohveti külasse tõi, kellele rahvas rõõmu eest, mis talle osaks pidi saama, tänu võlgnes, kes Kuglile ja kogu ümbrusele võimalikuks tegi oodatud päästjat palgest palgesse näha ja tema elusõnu oma kõrvaga kuulda. See jumalapilkaja ning usuteotaja oli yaga Kiisa Mihkli lihase tütre mees ja tema üleaedne.

Kui Lõhmuse peremees rätsep Vikerpuuriga koju jõudis, leidis ta oma noore naise lapse kätki ees põlvili palvetamast. Üleapoole vahtides ja ristis käsi kramplikult sosistava suu vastu vajutades palvetas Anu nii sügava seesmise õhinaga, et ta midagi ei kuulnud ega näinud, ei meeste sissetulekut ega nende kogusid. Ta oli väikese lapsega, kes hällis magas, täiesti üksinda; teenijad olid kõik juba Maltsveti lugemisele rutanud.

Pooljoobnud mehe õlleniiskes habemes tuksus imelik muhelus, kui ta udune pilk palvetaja liigutavat kuju silmas. Ses muheluses oli ühevõrra põlglikku pilget ja vabandavat kaastunnet. Taavet jäi nagu seesmisel sunnil hetkeks ukse alla seisatama, ta ei suutnud nähtavasti palvetajat eksitada, ning tagasi hoides ka teist, hakkas ta käsi väikese küüraka rätsepa kitsast õlast kinni.

Nüüd pööras noor perenaine pead, lähemal pilgul hüppas ta summutatud karjatusel püsti. Ta ehmus aga veel millestki muust kui meeste ootamata nägemisest. Natuke aega vahtis ta segaselt kohmetusel oma mehe poole, ta suu otsis sõnu, siis ütles ta häälega, millest välja värises kurb, kaeplik tüdimus:

«Taavet, sa oled jälle —»

«Täis,» täiendas mees.

«Sa oled kõrtsis jälle kiskund,» lõpetas Anu oma lause ja ta silmadesse valgus vesi.

Taavet äigas üle näo ja tõmbas verise käe tagasi.

«Näe kassipojukes! Kriimustand nina ää! Aga selle eest panin teise lendama nagu nahkhiire... Sa oleks pidand nägema, kuda ta kõrtsiuksest kaevukünani pilvede kõrgust mõõtis... Sihuke kinnas!»

Väike nokastanud rätsep turtsatas naerma.

Aga nähtavasti tuletas see verise põsega mehele vastikult meelde, et ta hooples, ja vabandaval häälesurumisel lisas ta juurde:

«Lase siis iga nadikaela enesele nina peale lädistada! Nii-sugune salakoi tuleb meest nõökama, nuputab minu ees oma rüvetand rusikat!»

«Kellest sa reagid?»

«Marguse Mihklist!»

«Ja sihukestega lähed sina, Lõhmuse peremees, kõrtsis kiskuma!»

«Sihukestega jah! Ausat meest ma naljalt ei puutu! Aga kelmidele annan kitli peale, iseäranis neile nuuskuritele, neile silmajõllitajatele, neile, kes söövad ja salgavad...»

Noore naise suured lapsesilmad viibisid niiviisi nutva hobuse ja hingelise etteheitega mehe küünistatud näol, et meister Vikerpuur tundis kohustavat sundi oma seltsimeest vabandada ja noorikut vaigistada.

«Taavetil on õigus,» ütles ta oma nõtke kõhurääkijahäälega. «Teine läks ropuks, kippus pesemata sõnadega suisa peale. Ja kissi laseb siis omale rusikat nina alla toppida. Aga kulla noorik, terve asi oli jo enam nali. Kõik naersid, kui Mihkel nagu takutopp uksest välja ja kaevukünasse lendas...»

«Kas ta viga sai?»

«Mitte põrmu. Tegi aga, nagu oleks ristлуу asemelt ära. Lonkas natuke — üks-kolmat, üks-kolmat — naerjatele ette. Aga ma nägin, kuda ta, kui sai kõrtsi juurest eemale, sirgelt hakkas kõndima nagu kurg kapsaaias. Põle tal tühjal viga ühtigi — viga sai, näe, üksi teie vanamees.»

Noorik astus tummalt kätki juurde tagasi, pöörates meestele selja. Seda pidas Taavet enda hukkamõistmiseks, ja et teise viha hävituseks vahel on tõhus ise saada vihaseks, siis hakkas ta tühiste, otsitud asjakeste kallal torisema ja mõnama.

«Kus see Ants siis on? Maja teenijatest tühi nagu kabel; ei tehta väljagi, et peremees pikalt teelt tuleb! Kes siis hobuse nüüd eest ära võtab? Ja pois — kus see on? Tiiut pole koa

kuskil näha! Taga paremaks läheb! Kõik lastakse kodust minema pühkida! Kas nad enne ja pärast lulli ei võind lüüa?»

«Küll mina lähen võtan hobuse eest ää,» ütles Aadu Vikerpuur lepitades.

«Või sina! Kas sina oled minu sulane? Kuradi päralt, miks teenijaid kodu ei ole?»

«Ma käskisin teenijad lugemisele minna,» ütles noorik, tõsta last kätkest sülle.

«Või käskisid kohe! Ei luband, vaid käskisid! Ja see teadaid, et ma tulen hobusega teelt?»

«Ma ei teand, millal sa koju jõuad. Arvasin, et öösel. Aga kui pidid veel enne lugemist tulema, siis — siis tahtsin hobuse ise eest võtta.»

«Sina? Sina ise tahtsid —?»

«Jaa.»

«Nojah! Arvasid muidugi, et tulen kápuli koju või norskan teel, habe taeva poole! Nagu oleksin niiviisi sea moodi ennegi koju tuldi!»

Anu ohkas ainult. Aga see süüdistav ohkamine ärritas pooljoobnut seda enam.

«Lugemisele! Kõik jooksevad, sabad seljas, Kukevere kõrtsmiku lugemisele! Mis sealt on soada? Sõnu, paljaid sõnu — üks narrim kui teine! Parema võta kõõrdsilma juures pea puskarit täis, siis oled justament niisama tark või niisama loll, kui oleksid Maltsveti Juhani piiblikäänutamist kuuldi. Jumala eest, ma paneksin kõik inimesed parem tantsima, kaarta lööma ja loba ajama, kui neid unistaja palvetundi soadaksid!... Sina ise lähed muidugi koa?»

Anu mähkis last, kes oli ärganud, suurrätiku sisse.

«Jaa,» kostis ta tasa, aga kindlalt.

«Seda ma arvasin!» naeris Taavet pilkavalt, kasukat seljast klakudes, kuna Vikerpuur uksest oli välja lipsanud, et oma töötust hobuse lähtirakendamise kohta täita. «Seda ma arvasin! Oled jo Kiisa Mihkli kábikene! Unikülast võivad jo üksi unistajad tulla... Üks niisuke luusis ja luuras täna kikivarvul kõrtsis ümber. Luges muidugi minu viina-suutäisi. Vaja jo mu naisele ja kogu külale õhates ja silmi punnitades kõrva sosistada, et Lõhmuse Taavet jälle kõrtsis käis ja nii ja nii mitu lonksu kurku kallas. Nagu see tema asi oleks! Nagu oleks keegi teda minu valvajaks pand! Juudas niisuke!... Kui see kuradi vagadus inimest ausaks ei tee, mis on tast siis õieti

kasu? Kas õige inime kellegi peale läheb kaebama, kellegi kõrva läheb paha sosistama? ... Kas tead, Anu, kõik teie vagadus ja pühadus põle poolt krossigi veart!»

«Ära tee pattu, Taavet! Tõnu-Peetri Madis põle sinu peale ilmaki kaebamas käind. Tal on ainult hale näha, et sina nii jumalakartmata oled, aga ta loodab, et sa pöörad siiski veel kord meelt.»

«Näe imet, kuida sa kohe tead, kellest ma reagin!» hüüdis Lõhmuse peremees, ja ta silmad said tigeda kiirguse. «Ma põle kellegi nime suhu võtt, aga sina kohe krapsti Tõnu-Peetri Madisest kinni! Nagu teisi pugejaid ja susijaid vallas vähe on!»

«Kas sa siis Madist ei mõeld?»

Selle lapselik-õiglase küsimuse peale ei võinud Taavet muud kosta kui: «Mõtlesin jah!»

«Sellepärast! Ja Madis ei soovi sulle midagi paha, vaid ainuüksi head. Tal on sinust kahju, nagu minulgi sust kahju on. Ta kurdab tihti, et miks sina tema sõbraks ei soa, vaid kõige pahematega külas ümber ajad...»

«Kõige pahematega?» Taavet oli raskelt ja nõtkuvalt ahju kõrvale järile vajunud; nüüd krapsas ta jälle püsti. «Või kõige pahematega! Ja tema on see hea, tema on see paras! ... No, kas tead, Anu, niisukeks, nagu tema on, ei tahaks ma ilmaki soada. Mul oleks jo häbi...»

«Madis on jumalakartlik mees...»

«Jah, jah, seda ta on, seda ta näib olevat, aga see on koa kõik, ja seda on väga vähe! Mis on tema jumalakartusest kasu, kui ta minu ega kellegi vastu põle inime — inime, kellega võid rõõmsa meelega lõuatäie viina juua, kelle kotist võid nagu oma venna kotist tubakat võtta ja kellega võid sõnakese sooja juttu ajada! Mingu hundi uru alla oma jumalakartusega! Tema vagadus on mulle liiga kale ja vedel lake!»

«Sellepärast, et sa ise ei ole jumalakartlik.»

Nooriku toonis ei olnud midagi etteheitlikku, ainult palav, valutav kahjutunne kees ta rinna põhjast üles.

«Jah, Madise viisi jumalakartlik ma küll ei ole, ei tahagi olla,» vastas Taavet järi peale tagasi vajudes, toonil, millest kuuldus õiglane, peaaegu vihkav põlgus. «Kellele ta oma jumalakartusega siis head teeb? Kas ta sandile kannika leiba rohkem annab kui mina? Kas ta kellegile suutäie viina on ost? Kas ta teise tuba läheks kustutama, kui oma sealaut

... Kuda pagan ma temaga sõbrustaksin? Mis juttu ma niisukesega ajaksin? Ei tea jo teine muust reakida kui saksa-isandast ja Aniste papast ja hoolekandjaist ja lugemist — igavesest lugemisest alalõpmata! Mõistan jo küll, mis pütru ümber ta keerleb. Võeti teine pika, pika ootamise järele palverahva hingekirja vastu — no nüüd kiheleb süda ammu tuba soada hoolekandjaks, tõusta lugijaks, et siis kõik imestaksid: «Näe, Tõnu-Peetri Madis koa aupingis, püha meeste auarjel, istub Aniste papa paremal käel, kust tema tuleb kohut mõistma elavate ja surnute peale...» Vigurimees niisukel Rebanel Läbi ja läbi kelm!»

Noorik oli näo sügavasti lapse peale kummardanud; kui mees pühakirja sõnu pilkavalt näägutab, käis Anu kehast nähtav värin läbi.

«Madis põle mitte ükski jumalakartlik, ta on koa aus mees,» ütles ta viimaks, hääles midagi poolpühalikku; siis lõi silmad üles ja ta pilgust voolas hinge sügavusest tulev kuum iha. «Taavet, ma annaksin oma elu selle eest, kui sina pooltki niisuke oleksid kui Madis, kui sa oma kurja, patust elu vähegi parandaksid, kui sa enam küla kõige pahemate inimeste killas ei istuks!»

Taaveti ilmest oli näha, et ta midagi tahtis vastata, et tal midagi vastata oli, et ta arvas võivat ennast kaitsta; aga ta oli kitsikuses, ta ei leidnud lõõvaid sõnu, vastase arvamist mahapõrutavat seletust. Ja ses kitsikuses kähvas ta äkitselt püsti, lõi endale kõminale vastu rinda ja karjus vägivaldselt, metsikult, karjus nagu vihane haavatud loom:

«Ma olen parem kui Madis, ja need, kelle killas ma istun, on kõige paremad inimesed külas! ... Mina — mina — Lõhmuse Taavet, see lakkekauss, see aidalõhkuja, see abielurikkuja, kes ma olen, — ma olen jumala ees õigem kui teie vagad kõik kokku!»

Ja rõhitseval, kõriseval hingeldamisel, mis ta laia võlvitud rinnalainetades liikuma pani, istus joobnud mees järile tagasi, toetas pea mõlema käe vahele ja vahtis imeliku õela, vihase uhkusega enda ette maha. Harvad pehmed juuksed langesid tal seejuures hõredate ruugete salgukestena üle otsaesise ja andsid talle nagu kinnipüütud, aga vihaselt vastupaneva kurjategi kohutava ning ühtlasi kaastundmust äratava välimuse.

Mõlemad vaikisid. Noore naise pilk tungis pikkade, niiskelt läikivate ripsmete vahelt luurates, nagu prao vahelt vilkuv

päikesekiir pimedasse nurka, tuhmilt istuva mehe peale. Ses vaates võitles hea kurjaga, heldimus hukkamõistmisega, mee-
heide lootusega. Äkitselt pani Anu lapsukese hälli tagasi ja
astus kergel, kuulmata sammul nagu kass üksiku mehe juurde.

«Taavet!»

«Mis sa tahad?»

«Tule kaasa!»

«Kuhu? Maltsveti lugemisele?»

«Jaa.»

«Mina? Mina Maltsveti lugemisele?» Ta tõstis pead ja
hakkas naerma laia, üleannetu lõuaga. «Mis ma seal peale
pean hakkama?»

«Kõik lähvad jo, Taavet, miks siis sina mitte?»

«Jaa, teie jumalalapsed, teie vagad ja jumalakartlikud, teie
lähete kõik — mis on minusugusel sealt otsida? Ega's lugemi-
sed ole patustele, ega's üleannetuid seal sallita!»

«Taavet!»

«Ei!!» kärgatas mees kõmiseval rinnal, ja matsatades lan-
ges ta rusikas põlvkondi vastu. «Ma ei taha! Ma vihkan teie
igavaid jorutusil!»

Nooriku pilk põletas nagu sulatav tuluke. Korraga hakkas
Anu mõlema käega mehe pea ümbert kinni.

«Taavet, mõtle meie lapse peale!»

Ses hüüdes nuuksus kogu õnnetu inimhing — kartuses,
mures, valus, ahastuses lõhkev süda. Ja kui Taavet silmad üles
lõi, vaatas ta kahe sinakalt särava tähe sisse, mille kõne teda
vaikima sundis, mille hiilgus ta põrmu vajutas.

Nad mõlemad olid tummad. Joobnud mees tundis oma pea
ümber soojust, mis teda kainendas, ta tundis põse vastu lõõs-
kavat hingeauru käivat, mis teda toibus, tema põue nagu
haavu parandava, hinge ülendava eluõhuga paisutas.

Ta tõusis istmelt ja naine tõmbas käed tema pea küljest
tagasi.

Aga nagu oleks sellega hea vaim temast jälle eemale nih-
kunud, ilmus jumalakartmatu mehe viinaniiskesse habemesse,
ta lihavate himukate huulte ümber paatune, uskmatu naeratus,
ja astudes lapse hälli ette ning võttes rästi vahelt välja pisikese
eluka õnnetu parema käe, ütles ta pehmelt, aga pilkavalt:

«Kas arvad siis, et talle kaks näppu juurde kasvavad, kui
ma Maltsveti lugemisele lähen?»

«Ei, aga jumal annab ehk meile andeks.»

Anu ütles seda sosistades. Ta oli hälli ette mehe kõrvale
astunud. Tasa nagu kass.

«Meie? Ütle ikke õieti välja: sulle! Sest ega's sinu l-
astejuures süüd ei ole. See on ju minu patu pärast. Eks?»

Noorik vaikis.

«Hahaha! Eks ma seda tea juba! Vanemate patud nuhel-
dakse laste kätte. Isa käsi teeb kurja, sellepärast on pojal viie
aastase asemel paljalt kolm, ja needki ühte kasvanud! Ma ei
saa aga sest tarkusest hästi aru: miks nuheldakse seda põrmu-
last silt, kui kurja teen mina, — miks teda väetit sellepärast
kaelatakse ausat tööd tegemast, et tema isa autut tööd on tei-
nud! Haagrecht ei peksa iga kord ilma süüta inimest, aga
teie ütlete, et jumal seda tegevat! Siis on jo teie jumal hullem
kui haagrecht!»

«Meie jumal on ka sinu jumal, Taavet!»

«Ei, minu jumal on parem. Minu jumal annab mullegi
andeks — ei tule tal meeldegi mu poega hakata karistama!
Minu jumal annab mulle andeks, ilma et Maltsveti lugemisele
peaksin minema. Põle mul vaja kirikussegi minna. Patuste
jumal on hoopis teine mees kui vagade jumal... Oadu, mis
sina arvad?»

Mida meister Vikerpuur arvas — ta oli praegu üle kõrge
läve jälle tuppa roninud —, seda võis lugeda ta rõõmsasti
naitavalt näolt.

«Mina võin oma jumalaga rahul olla,» vastas ta ja näitas
astejuures kahte rida harvu, teravaid oravahambaid. «Ma olen
ta käes küll natuke vussi läind — ta hakkas inimest tegema
ja teigi kogemata kaameli. Aga selle eest põle mul vaja mõisa-
väljal adra taga ähkida ega mõisarehes varta tõsta, ei ka liiva-
kõrbes koormat kanda. Minu jumalal oli minuga tahes või
tahtmata hea nõu, et ta sättis mu inimese ja looma vahele.
Tänu talle selle eest!»

«Aga mis kurja siis sinu isa või ema tegi, et sulle see küür
selga kasvas? See olla jo ikke vanemate patu märk, nagu meie
vagad usuvad.»

«Mis nad tegid? Käisid liiga tihti kirikus ja jätsid väikese
Oadu üksi Kuru mõisa niiskesse karjatsetuppa. Ühel püha-
päeval, kui vaga karjane naisega jälle kirikus oli ja poisid
toast karja-Leenu ära viisid, kukkus Oadu kätkest ja murdis
peaagu kaelaluu. Eks va jooksva kasvatand siis Oadukesele
lumäe kuklasse, ja rätsep oligi valmis!»

Taavet vaatas naerdes naise peale.

«Kuule aga, mis juttu Vikerpuur ajab! Isa-ema kirikus jumalat palumas, mõlemad jumalakartlikud inimesed, — kodu aga tehakse laps eluaegseks sandiks!»

«Eks nad old ikke patused inimesed,» tähendas Anu tasa, aga uskliku hinge järeleandmatu visadusega.

«Soo! Siis peaksime jo kõik vigased olema, sest kelle vane-mad ei ole siis patused? Terveid inimesi ei võiks ilmas ollagi!»

«Jumal karistab, keda ta tahab, iseäranis suuri patuseid ja neid, kes patust ei pööra.»

Taavet sasis oma pikki harvu juukseid. Ta oli viinastanud, aga ta tundis, et ta mõtleb selgemini kui tema kaine naine.

«No mis suurt pattu on siis jumalakartlik Kiisa Mihkel ja tema vaga naine Liisu teind, et nende Mannil ilmale tulles üks jalg lühem oli kui teine? Sina oled nende tütar ja peaksid seda teadma!»

Noorik vaikis, aga ta nägu ei avaldanud mitte kitsikuse-tunnet, vaid ainult piinlikku kurbust mehe patuse, uskmatu jutu üle.

«Ja patust pööramata inimestele juhtuda niisukesed õnne-tused?» pitsitas Taavet edasi. «Ma arvan, Kiisa rahvast ei või isegi püha vaim öelda, et nad patust pööramatud oleksid! Kas meie külas teisi jumalalapsi ongi, kes neile järele jõua-vad? Kas mäletad ainustki pühapäeva, kus Kiisa Mihkel kiri-kust koju on jäänd, sadagu kas või pussnuge taevast maha! Ja et teda palvekogudusse vastu ei võeta, ehk ta küll eidega seltsis iga pühapäe palvemaja pinki käib soendamas, see tuleb sellest, et tal eneselgi midagi suhu põle pista, ammuks siis veel saksa-isandale ohverdada. Ja kes see on, kes nüüd prohvet Maltsveti järele jookseb, et oma vagadust kõige ilmale näidata? ... Kas tead, naine, ma tahaks Kiisa Mihkli nägu näha, kui talle täna õhta ütleksin: Su tütar Anu reakis, et sa patust pööramata ini-mene oled! ... Ma usun, ta neaks sinu ja su järeltuleva põlve ära.»

«Ei. Minu isa ei nea kedagi. Ta usub, et ta on patune inimene.»

«Aga mind peab ta ometi suuremaks patuseks?»

«Jaa.»

«Ja patust pööramatuks?»

«Jaa.»

«No miks siis tema laps niisama vigane on kui minu oma?»

«See on jumala tahtmine.»

Lõhmuse peremees krapsas jälle oma huugava pea ümbert kinni, tõstis siis väikese rätsepa nagu keekoti üles õhku ja teda pöörandale tagasi pannes hüüdis peaaegu nutusel häälel:

«Vikerpuur, kurat! Kas sul ja mul on täis aru peas või oleme mõlemad hullud?»

«Purjus oleme mõlemad,» vastas kohkunud küürakas, sest see väike mees teadis, mida maja rahule läks tarvis.

«Ei,» karjus Taavet, «meie oleme kained, aga see siin on juubeld!» Ja ta haaras naise puusade ümbert kinni, tammis ta enda vastu ja vahtis talle uurivalt, mõistatavalt silma.

Anu ilusa näo üle lendas naerata helk, mis kavalusest ja varjatud võidurõõmust mitte puhas ei olnud. Korraga tundis jumalakartmatu mees kahte sooja kätt oma kaela ümber ja tema patust pöördumata südamest lainetas läbi silmapilkne kuum, nõrgendav vool.

«Tule, Taavet!»

«Ei.»

Taavet ise arvas, et ta ütles ei, aga nooriku kõrvale oli see juba pool jaa'd. Ja kui Anu oma pikad palavad sõrmed süga-vamini kangekaelse ihu sisse vajutas, võis ta natukese aja pärast kuulda täielikku, selget jaa-sõna.

«Oadu, mis sina teed?»

Taavet küsis seda kortsus kulmul, vahtides Vikerpuurist viilul mööda.

«Ma tulen sulle seltsiks, sul ehk muidu igav.»

Taaveti nägu läks veelgi tumedamaks, ja kui ta laia suuga naerma hakkas, siis kostis see nagu enesesüüdistus truuduse ja truudusemurdmise vahel vaakuvast südamest.

«Jah, sa võid mulle Kiisal midagi kõhuga ette reakida,» ütles ta ja kahmas mütsi järele. «Kõhust tulevad ikke kõige paremad kõned; ega Maltsvétigi kõne mujalt tule kui kõhust —»

«Täiest kõhust,» täiendas tume hääl parsilt.

«Täiest neh, aga meie peame tühjaga kuulama.» Ja Lõh-muse peremees tõstis kätkest oma karjuva pojukese, kellel isa pattude pärast kaks näppu vähem oli kui teistel kisapurikatel, käsivarrele ja tegi minekut.

Ka Lõhmuse Taavet läks Maltsveti lugemisele!

See ainus, kes ei tahtnud minna!

Nüüd ei olnud Kugli külas enam ühtegi tervet inimest, kes mitte Maltsveti lugemisele ei läinud!

Ka Lõhmuse Taavet, see jumalapilkaja ning usuteotaja! Ja rätsep Vikerpuur, kes polnud temast mitte parem!

Inimesed, kellega nad tänaval kokku juhtusid, ajasid suud lahti, aga siis pilgutati üksteisele silma ja mõni sosistas naeratades ning pead vangutades: «Jaa, jaa, jumal võib imet teha!» Ja sellega oli neil täiesti õigus, aga õigus polnud ainult neil mitte, kes lisasid juurde, et «Maltsveti vaim» meelitavat ka suuri patuseid hingeroale, sest selle vaimu nimi, kes Lõhmuse Taaveti lugemisele vedas, kõlas teisiti...

Ja Anu silmad hiilgasid.

Kui Tõnu-Petri Madis teda nõnda nägi — see seisis Kiisa pere väravas ja näis olevat Lõhmuse perenaist seal oodanud —, jooksis ta lagedast ja mahedast näost nagu välgujuga üle, ta pea tegi äkilise nõksatuse ja vagusaist tuvisilmist sööstis hetkeks nagu joake hõõguvat sulametalli.

Anu oli praegu ilus. Ilusam kui kunagi enne. Tal olid praegu silmad, mis võisid mehepõues jääd sulatada, mis võisid külmal ja tuimalgi mehel vere pähe ajada, silmad, mis võisid kõige karskema, jumalakartlikuma palvevenna silmahimupatusse kukutada.

Ja Tõnu-Petri Madisel, sel pühal mehel, oli äkitselt tundmus, kui oleks ta selle naisega Õnnistegija sõnade järgi abielu rikkunud oma südames. Aga ta ei lõõnud oma himuraid silmi mitte maha, ta vaatas edasi selle naise otsa, kellega ta abielu rikkus, ja tal oli tundmus, et abielu rikkumine on magus, meeleu magus patt — patt, mida maksab teha, mida maksab hingeõnnistuse hinna eest teha... Ja ta oleks selle naise juurde astunud, tema käe pihku võtnud, seda surunud, surunud, kui Anul mitte tema joodik mees poleks kaasas olnud. Seda nähes oli Madise meelest, kui tõmmataks talle silmus kaela. Ta nokutas teretamiseks ainult pead ja andis tulijaile värava vahel teed.

Kuid tema kohmetus ei kestnud kaua. Pehme, helde, südamlilik naeratus ujus korraka nagu päikesepaiste üle ta jumeka näo ja sel näol oli nüüd suur sarnasus mõne inimesesõbraliku vaimuliku mehe näoga.

«Voata, voata, meie Taavet koa,» ütles ta õrnalt, hakates kergesti kinni Lõhmuse peremehe käsivarrest, mis jõudsalt ja hellalt vigast last hoidis.

Näha ei olnud, kuis Taavet seda tegi, aga lähemal pilgul ei olnud Madise kätt enam tema käisel.

«See on mõistlik, see on ilus!» liblistas Madise soe hääl patuse kõrva juures. «Inimesel peab ikke midagi olema, mis teda seestpoolt toetab, jalul hoiab —»

«Jah,» ütles Taavet, «muidu kukuks mõnigi kaine mees seal sinali, kust joodik oma abiga julgesti üle läheb.»

«Aga inimene ei pea mitte suurelik olema,» jutlustas teine sõbralikult edasi, pistes västuse vagusi tasku, «ja jumalal on juba hea meel, kui meie, patused, tema ees vähegi põlvi nõtkutame ja kukalt painutame —»

«Krrael! Krrael!» kuuldus korraka Kiisa pere suure kase alla: mõlemad mõistlikud varesed olid kõrtsi juurest juba ammugi siia tulnud, sest noorem tahtis prohvet Maltsveti tundma õppida ja vanemat huvitas suur rahvavool.

Põlvenõtkutamine ja kuklapainutamine oleksid head asjad, kui mitte kõige kelmimad inimesed kõige suuremad roomajad ei oleks,» ütles Lõhmuse Taavet niisama vagusasti ja niisama pehmesti.

«Aamen! Aamen! Aamen!» hüüdis seepeale salapärase hääl Kiisa talu kaevust, ja meister Vikerpuri sinakaspunane nägu peitus kirju labakinda taha.

Kiisa talu oli muutunud nagu väikeseks usurändajate leediks. Kõik kohad majas ja maja ümber kubisesid oma küla ja naaberkülade rahvast, õues ja värava taga tänaval puristasid aia külge seotud võõrad hobused.

Meeste mustad rasked viltkaabud, suured laiad rebase- ja jänese nahka mütsid, riideta kasukad, potisinised mantlid ja kuued, värvilised vööd, villased või takused kintspüksid, tõmmud sukad, hallid ja kollakad pastlad — nad liikusid läbisegamini naiste kõrgete munajate tornmütsidega, neiude punaste ja siniste pärgadega, mõlemate igakarvaliste väikeste ja suurte pealistratikutega, nende lühikeste pruunide kroogitud kuubede ja triibuliste seelikutega. Kus oli suurem jõuk tiheidasti koos, seal imbus riietest potisinise värvi, tubase suitsu ja vingi, odava tubaka ja piibuõli ühendatud lehk kibevänge pilvekesena heljudes õhku. See oli talurahva vaesuse hais, mida tundes saksad nina kinni hoidsid ja mille eest nad põgenesid, nagu kihutaks neid pitsitav südametunnistus taga. Hiljem, kui vene saapad rohkem moodi tulid, seltsis kõigi nende lõhnade juurde härraste hirmutuseks ka veel tõkatihais, talu-

poega saksast veel enam lahutades, saksa ninale veel suuremat piina tuues. Siis pidi mõnigi mees, enne kui tohtis mõisa kirjutusetuppa saksa palge ette astuda, haisvad «kalavinskid» ukse taha jätma, või ta võis härra, proua või preiliga ainult pool-avatud ukse tagant ning teatavast kaugusest kõnelda. Kirikusaks kurtis aga igal pühapäeval pärast jumalateenistust, iseäranis suvisel palaval ajal, käärkambris köstrile ja kodus oma perekonnale, et see ilge talupojahais, mis kirikut täitis, tema vististi enneaegselt hauda viib. See kartus oli aga õnneks liialdatud, sest kirikhärrad elasid harilikult väga vanaks, ja et nende tervis mitte kõige pahem ei olnud, seda tunnistasid nende prisked põsed ning õnnistatud kehavormid ja mitte vähem nende suur rikkus järeltuleva soo poolest.

Et Kiisa talu ruumidesse pooledki palvelised ei mahu, seda võis ammu enne lugemise pealehakkamist näha. Tuba ja kamber olid seinast seinä higistavaid inimesi täis kiilutud, nii et laest kukkuv nõel poleks põrandale saanud, ning uksest trügis ja rüsis ikka veel rahvast sisse, nii et mõnel kivil ses elavas müüris kiputi hing rinnust välja pigistama. Ei aidanud viimaks muu nõu, kui tõsteti kambri aken ja toa tagaseinas olev tahmane ruut välja — esiteks, et poollämbunud higistajaile värsket õhku muretseda, ja teiseks, et neile paljudele, kes pidid välja jääma, nende augukeste kaudu ka lugemisest veidi osa anda; muidugi võisid välised salgad vähesel arvul, üksteist avauste eest ära rõhudes, lugemist ainult kordamööda ja katkestatud järkude kaupa kuulda. Kõigest pigistamisest hoolimata ei tahtnud aga ükski, kes murrus kas toas või väljas oli koha võitnud, paigast nihkuda, ja nooremad pidasid aknaugukeste ning suitsutoa ukse ees kojas päris võitlusi iga vähegi ligema kuulamiskoha pärast. Ainult palvemehe laua ümber kambris oli vähe lahedamat ruumi, kuid selle hoidmine maksis Kiisa peremehele ka vaeva küllalt.

Sel lool polnud Lõhmuse pererahval ning Tõnu-Peetri Madisel teadagi kerge tuppa pääseda ja toast läbi kambrisse jõuda. Väike küürakas rätsep jättis võitluse juba poolel teel katki, Taavet ja Anu, esimesel laps käel, suutsid endile ka ainult sellepärast teed rajada, et neid kui omi inimesi kergemalt läbi lasti, kuna Tõnu-Peetri Madisele appi tulid tema palvemenimi ja südamesõprus, mis teda Kiisa peremehega ühendas, nii et ka temale tahapoole pääsemiseks — kas nuresedes või nurinata — ruumi tenti.

Kiisa Mihkli perekond oli palvelaua kõrval nurgaistmeil kõik koos: isa, ema, Mikk, Elts, Tiina, Lüll ja Mann. Puna-palane Lüll hoidis lombaku Manni käest vennalikult kinni; Elts õttavad plikapõsed õhetasid ärevusest; Tiina peitis oma sarvsaest nägu ema seeliku kortsudesse ja Mikk, suur tugev mees, vaatas vidusel, ilmel maha, nagu poleks ta millegagi jahul. Isa ja ema ajasid aga pika, tugeva, hallis riides mehega, talle selg ukse poole oli, tasakesi juttu, kui tütar ja väimees nende lähenesid. Mihkli suus jäi sõna pooleli ja Liisu tegi näo, kui ei tahaks ta oma silmi uskuda, kui nende pilk Taaveti peale langes. Vist olid mõlemad arvanud, et jumalakartmatu lapsivend praegu va Tihase juures pühapäeva-õhtut pühitseb, ja nüüd seisis ta korraga, laps hellalt käsivarrel, nende ees! Et Kiisa peremehe kulm läks varsti küllalt kortsu, kui ta väimehe viinastanud pilusilmi ja tema põsel tulipunast kriimu nägi, mille ilmparandamatu kiskuja teel niiske kuuekäisega ainult pealiskaudselt oli verest ära pühkinud. Ämm sellevastu vaatas kordamisi tütrele ja väimehele näkku, misjuures ta viimase väikest põsehaava nagu tavalist nähtust tähelegi ei pannud, ja kui ta Anu rõõmust hiilgavaid silmi nägi, lihvatas ta kõhna, äraõilmitsenud näo üle andestuse ning leppimise pahalik kuma ja ta tõmbas tütre kättpidi enda juurde, et talle midagi head ja armast kõrva sosistada.

Al ja ämm võtsid Taavetit vilult vastu. See oli loomulik, sellega oldi harjunud, see oli ikka nõnda olnud. Aga paljudele, kes seda kohtamist pealt vaatasid, oli uudis näha, kui hea mõju oli joodiku ilmumisel Kiisa lastesse. Nii suurtesse kui väikestesse. Nende nägudele ilmus see helkjas paiste, mille soetab hea sõbra ootamata tulek. Tiina, Lüll ja Mann nihkusid üksteisest lahku ja poetasid endid õemehe ümber kokku; Mikk ja Elts andsid talle, kui Anu oli lapse oma sülle võtnud, vanemate selja taga kätt ja tegid talle eneste vahel ruumi. Elts, vallatu tütarlaps, tõmbas teda koguni kõrvalestast ja küsis tõsisel näol, aga naerval suul sosistades: «Kellele sa tänä Tihase juures tupe peale andsid?» Ja Mikk kohendas oma sumedat nägu, niikaua kui see sai üsna lahke kuma, ning Taaveti küsimusele, miks siis lugemine veel ei alga, kostis ta laevärki uriseval üminäl, Maltsvet ootavat vist nii kaua inimesi, kuni maja lõhki aetakse ja mõni surnuks pigistatakse — see kasvataks palvemehe kuulsust... Onn muidugi Mikule ja ka Eltsele, et isa nende üleannetuid tähendusi ei

kuulnud. Taavet aga muiutas pilkamisi suud ja äigas äia selja taga paitades üle Eltse kullakarvalise siidpea.

Nüüd pöördus võõras mees, kes pererahvaga magusat juttu oli vestnud, ümber, ja astudes sammukese lugemislaua poole, laskis pilgu tihedasti täidetud kambrist üle käia ning siit läbi ukse poolpimedasse tuppa tungida, kus kogudus, pea pea küljes kinni, nagu must liikumatu müür paigal seisis. Ainult summutatud aukartlik sosin ja üksikud ägavad ja ohkavad häälitsemised rüüna seest laskisid märgata, et sel müüri elu sees on, et siin visad, kannatlikud inimesed täis ihkavat põnevust midagi ootasid, mis neid igapäevasest hallist üksluisusest pidi üles tõstma, igapäevast muret ja vaeva unustada aitama, mis neile pidi jagama lootusi tulevikuks, troosti ja tuge tooma edasielamiseks kuni paremate põlvede tulekuni.

Laul põlesid puulühtrites kaks kaunis jämedat rasvaküünalt. Nende kollakas, venivalt loitev valgus langes täie kumaga Juhan Leinbergi peale, kui ta tõsiselt ja rahulikult laua taha astus ja nagu jutusumina vaikimist oodates ühe käe piibli, teise lauluraamatu peale toetas ning silmadel kindla, mõtliku vaatega rahvakogu peal laskis puhata.

Maltsvet võis paar aastat peale neljakümne vana olla. Poole pea võrra suurem kui tema ümber seisvad keskmise kasvuga mehed, avaldas ta oma tugeva, täidlase koguga, oma võlvitud rinna ja sirge, kindla seisanguga jõudu, tervist ja küpsust. Tema lähedast mehisest näost, mis kõrge, vaimuka otsaesise läbi sai pikerguse kuju ja mida piirasid ruuge täishabe ning kõrvust saadik lõigatud tõmmupruunid juuksed, paistis meelekindluse ja tahtevisaduse kõrval see iseteadlik eneseusaldus, mille jagab vaimne võimisetundmus, teistest üle käimise teadvus. Seda mõju toetas ning kõvendas tema suurte sinihallide silmade vaade. Kõige lahkuse ning pehmuse kõrval oli sel vaatel midagi võimsat, võimuga võitvat, midagi hingeliselt autoriteetlikku, mis nõuab, pärib, käsib. Maltsveti pilk võis olla vahel nii läbitungiv, et mõned teda välja ei kannatanud. Ta püüdis kinni ja naelutas oma pilguga, Tema vaade, ta kehahoid ja peapööre väljendasid jahedat, kogutud rahu, ilmutasid seesmist tasakaalu, ja enesejulge, vaigistust jagav kindel rahu voolas ka tema häälest, kui ta kõnelema hakkas. See hääle oli paras tugev, puhta, selge, metallise kõlaga ja selle kõryahellitava, südantmeelitava pehme mõnuga, mis kuulajaisse ka siis ei jää mõjuta, kui

häälikel kasi kõneanne on. Maltsvet aga oma suure loomuliku kõneosavuse ja sõnavõimuga, oma ettekandega, mille elustav, vaimustav vool takistusi ei tundnud, oli selle nõiduva häälega hulkade kõitjaks ja taltsutajaks nagu loodud. Ta hääle soendas ning sütitas, ülendas ning liigutas. See tungis nagu ärataja, ülesraputaja ja ühtlasi nagu meelitaja ning loojaja loidusesse ja tuimusesse vajunud hingede sekka.

Ka tema näol vahetuv ilmemäng, see seesmistest liikumistest nähtav kuma, veetles ja kütkestas. Tema palgel helkis iseäranis rõõmlik, naeratav tõsidus, mis omandas sulatava mõju, kui kõneleja läks soojaks, kutsuvaks, paluvaks, ja mis ilmutas lapselikku headust ning pehmust, kui ta erajuttu vestes oli lahkel, ladusal tujul. Ta võis aga ka väga tõsiseks, peaaegu süngeks saada, eriti kui ta oma jutlustes jumalariigi arvatavaist vastaseist, iseenda ja oma õpetuse kahtlustajaist kõneles, või kui ta jumala viha patust pöördumatute üle, viimse kohtu koledusi ja muid pörutavaid sündmusi pühakirjast kujutas, või kui ta usklike hulgas märkas isikuid, kellesse tema sõnad täiesti mõjuta ja kajata jäid. Tema pikad harvad hambad, mis mustjast habemest helevalgelt välja välkusid, andsid tema näole sääraseil korral peaaegu kohutava jume. Hoolimatut tähelepanematust nähes andis ta oma vaatele karistava teravuse ja kõrgendas ning kõvendas häält nii kaua, kuni selle sundival kõlal soovitud mõju oli.

Ilukattelise välimuse poolest seisis Järvamaa prohvet talupoja ja linnamehe vahel. Ta kandis vesihalli kodukootud villast ülikonda. Väiksema, poolde reide ulatuva sarvnööpi-dega kuue pealt oli ta toas oma pika laia tumehalli mantelkuue ära heitnud, mis talle kaunisti vaimuliku mehe auväärilise välislaadi andis ja mida väiklased vastased varsti prohvetimantlikult hakkasid pilkama, ehk küll ka teised säherdust riidet kandsid, iseäranis talvel kasuka peal. Talupoja kintspükste asemel olid tal jalas pikad ja kaunis laiad säärikud, mis, alt sidumata, parknahast pastelden maha ulatusid. Kaela ümber oli tal lihtne valge rätik, mille pealt ta mustvillase salli oli ära võtnud.

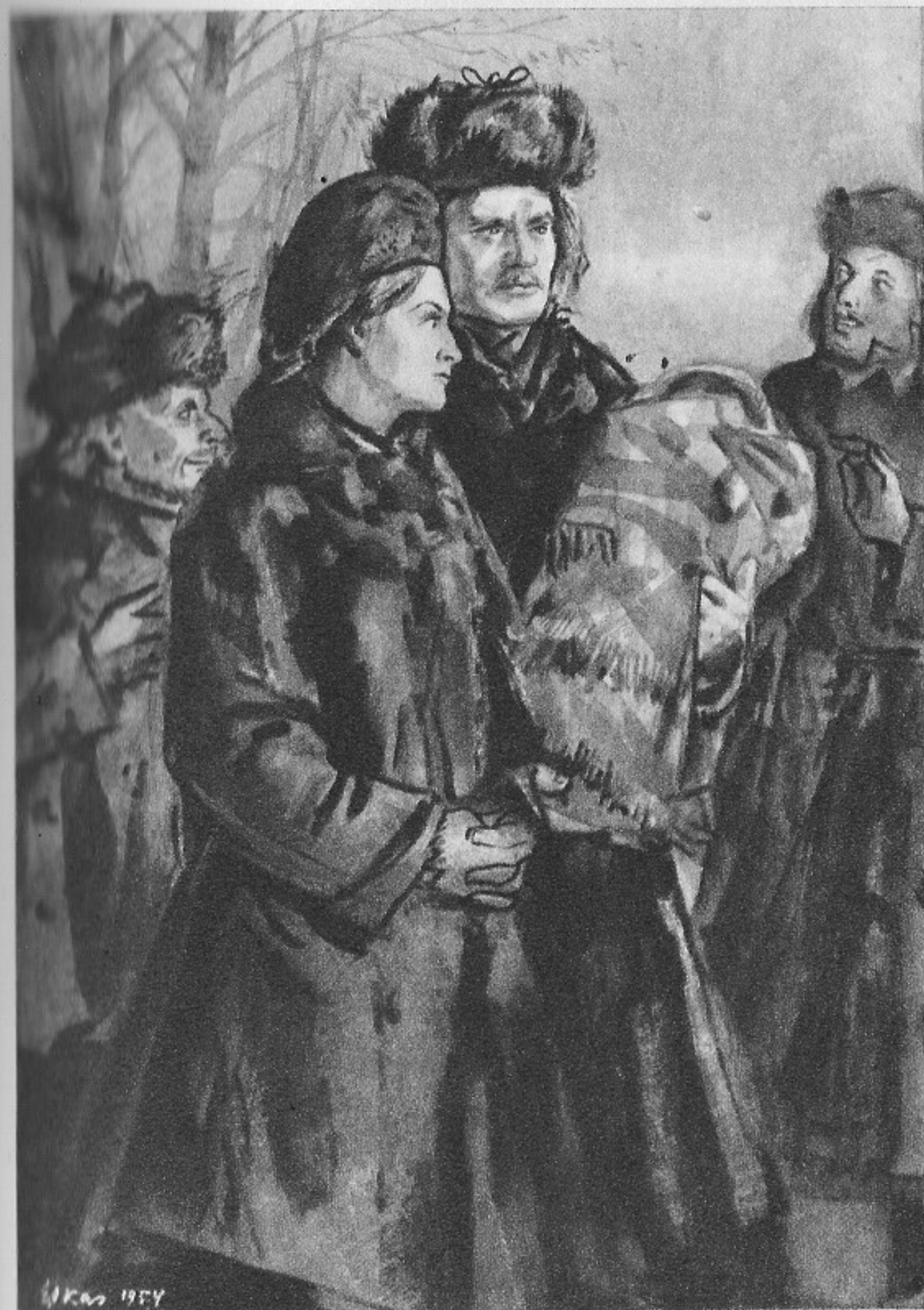
Tema olekus polnud midagi poseerivat, ei midagi näitlejalikku, ei midagi ebaloomulikku, kui ta palvelauas koguduse ees seisis ja nüüd silmad rahva pealt ära pööras, lauluraamatu kätte võttis ning maha istudes hakkas sõna ette ütleva. Niiama vähe oli tema hääletoonis mängitud pühadust, kunstlikku

härdust, seda imar-venivat salvamistooni, mida köstrid, koolmeistrid ja era-palvemehed, kirikhärrade ebapruuki jäljendas, sagedasti tarvitavad. Tõsiselt, aeglaselt, vabalt tulid sõnad Maltsveti suust, ja kui nad hinge puudutas, meeli äratades, tähelepanekut soetades mõjusid, siis tuli see just rääkija kena hääle lihtsast, loomulikust kõlast. See sünnitas koguduses sedamaid selle hubase lootusjulge meeoleu, millele järgneb kerge, tänulik süttivus. Ja see tähendab kõnepidajale poolt võitu. Oma jutluses ja palves, nii noomiv ja tungiv ning mõttelt liialdav, kui ta neis sagedasti ka oli, hoidis Maltsvet iga jämeda ebatooni eest, põlgas vingumist ja ulgumist, pidas «põrutamises» mõõtu ning mõistis kõige lihtsamaid oraatorlikke vahendeid ning võtteid tõhusalt tarvitada. —

See oli harimata, oskamata inimeste ilutu laul, mis palvemehed kaunis võimsa baritoni juhtimispüüdest hoolimata Kiisa talu tahmaste parte ja suitsunud lae poole kerkis — venitatult, jorutatult, kord liiga madalale, kord liiga kõrgele kistult. Ta voolas visalt ja tõrksalt tööorjade karedaist kõristest, eluraskuste läbi kokkupigistatud rindadest — kõristest ja rindadest, mille hääle peamiselt tööloomi oli väljal harjunud valjult ning karmilt taga sundima, sest et sundijaid endid niisamuti taga sunniti. Ja siiski oli sel viletsal, iluvastasel, viltu ja võõriti kistud laulul oma muusika, oma luule, oma jõud ja elu. Temas hoovas end üles valus vaevlev rahva süda petliku lootuse tiivul, ihatava pääsu, iha sunnil luuletatud vabaduse poole — ägades, kaevates, nuttes, kuid kallast aimava uppujana pisarate tagant naeratades, rõõmuhüüet kokkupitsitatud südamest välja litsudes...

Laulule järgnes peale lühikese palvesarnase eessõna Maltsveti vaba jutlus, milleks ta piiblist tarvidust mööda ühe ja teise kohal võttis, et neid suure osavuse ja vaimukusega enda sõnade sisse põimida ja põhjenduseks kasutada. Isegi vastamisi käivaid mõtteid ja õpetusi, mille poolest pühakiri on nii rikas, mõistis ta haritud vaimulikkude kõnelejate kombel valedasti liita ja enese sõna võimul, elavaks ning elustavaks tõeks tõsta. Piibel näis Maltsvetil olevat suuremalt jaolt peas. Ta ei jäänud hetkekski kitsikusse, tarvitsedes oma seletuste tõenduseks ja kinnituseks mõnd parajat pühakirja-kohta, ta huuled voolasid üle sõna-sõnalt meeles peetud piibli-tsitaatidest.

Maltsveti jutlustel oli olude järgi oma eduline vahe; nad

„Voata, voata, meie Taavet koa!“

muutused aegamööda, seejärel, kuidas tema õpetused teise-
nesid, kuidas tema arvamused teatavas suunas täienesid.

Kui Juhan Leinberg oma palvemehe-tegevust Järvamaal
alustas, ei nihkunud tema usulised arvamused ja piiblisele-
tused luteri usu dogmadest milleski tähtsamas asjas kõrvale.
Ta kõneles seda, mida palvemehed ikka kõnelevad ja mida
ka kirikuõpetaja kantslist kuulutas. Ta jutlustas koguni talt-
salt, täiesti valitseva kiriku distsipliini all seisvate usumeeste
mõttel. Tema palvetundide kohta oli neilgi võimudel, mis
rahva seas mingit mõttelist liikumist, mingit vaimset elu-
avaldust ei sallinud, nii vähe kahtlust, et Maltsvet mõisadeski
võis lugemisi pidada, nõnda paar korda Ahula mõisas. Ka
kirikuõpetajad, kes oma võimu ja mõju pudendajate vastu
alati nii valvsad ja võitlusvalmis on, ei teinud temale esiotsa
takistusi, sest nad ei kuulnud temast midagi paha; nad arva-
sid vahest koguni, et ta neile äraeksinud või tuimaks jäänud
tallesid aitab lauta ajada. Igatahes ei pidanud nad teda kui
harimata talupoega enestele võistlusegi mõttes hädaohtlikuks,
veel vähem tuli neile meelde karta, et keegi, kes nende noomi-
mise ja mõisniku piitsa all on üles kasvanud, julgeks nende
vastu teisiti õpetades ja neid isiklikult arvustades välja as-
tuda. Ka kirikuõpetajate arvustamisega oli Maltsvet esiotsa
tagasihoidlik; kui ta seda tegi, siis tarvitas ta ainult kaetud
märkusi, üldisi ja kaudseid riivamisi. Vennastekoguduse
võimumeeste vastu alustas ta küll kohe võitlust, aga esi-
otsa, kui nende viha tema vastu veel nii suur ei olnud,
kuna Maltsveti mõju oli veel vähene, samuti kaunis taltsalt,
ilma kirgliku õhinata. Veel ei heitnud vastastikune võistlus,
võistleja õel tagakiusamine õli Maltsveti tulde.

Kui Maltsveti lugemistel tema tegevuse esimesel järgul
mingit iselaadi oli, siis ainult selle poolest, et ta pani erilist
rõhku mõnele harilikule moraali punktile. Ta jutlustas kirg-
likuma õhinaga kui tavalised hingekarjased ja palvemehed,
muuseas viinajoomise, varguse ja sugulise kõlvatuse vastu.
Tungival noomimisel seletas ta, et kes viina, seda kurjavaimu
jooki, mitte tilgatumaks maha ei jäta, see ei võivat tast iialgi
lahti saada, ja kes tast lahti ei saa, see ei võivat jumalariiki
pääseda, vaid pidavat igavesti hukka minema. Neid kombe-
õpetuslikke noomitusi oskas ta nii võimsalt ette kanda, et
mitmed viinajoomise tõepoolest maha jätsid, ja juhtus sedagi,
et isikud, kes olid varastanud, oma patu üles tunnistasid,

varastatud asja omanikule tagasi viisid või selle rahaga ta-
susid, kui see neil võimalik oli.

Muidu liikusid Maltsveti jutlused harilikes roopais, ikka
selle vähega, et ta oma õpetustele elavama hinge sisse puhus,
et ta kõik, mis ta ütles, ütles tulega. Ta soovitas suure rõhuga
oma kuulajaile jumalasõna kuulamist ja lugemist kirikus ja
kodus, palus neid katekismuseraamatut kui ristiinimese ustavat
teejuhatajat alati kaasas kanda, et seda lugeda, kui aeg vähegi
lubab, käskis neid piiblist võimalikult sagedasti õppust, troosti
ning kosutust otsida ja kohustas neid hoolsasti kirikus ja vir-
gasti armulaua käima, nii sagedasti, kui aeg annab ja ter-
vis kannab.

Kuid aegamööda tärkas muude, tekkis vahe, sigines õpe-
tuslik lahk, mis rutulisel edul laienes, kuigi ta ulatuselt suu-
reks ei saanud. Muidugi piirdus see, nagu usulised lahk-
vahed kunagi, peamiselt kultusega, see on välispidiste vormide
ning viisidega, ja põhjenes kombeõpetuse teisenenud käsi-
tel, suhteliselt pühakirja mitmekesistel, üksteisest lahku mine-
vatel või mitmesuguseid seletusi lubavatel õppelausetel.

Tubakasuitsetamise hukkamõistmise kõrvale ilmus keeld
uhkeid riideid ja ehteid kanda. Maltsvet leidis apostel Peet-
ruse esimesest raamatust koha, kus, iseäranis naiste kohta, on
öeldud, et nende «ehe ei pea välispidi olema ei juuste palmi-
tamises, ei kulla ümberpanemises ega riiete ehtimises». Et
vaesel kurnatud eesti talurahval sõna äärmises mõttes riide-
uhkust ei olnudki — karmist kalevist kuube ja takuseid pükse
võis seks vaevalt pidada —, veel vähem «kulda ümber panna»,
ehk olgu siis, et hõbedast sõlge, preesi ja kaelarahasid üle-
liigseks toreduseks loeme, siis hakkas Maltsvet oma usulises
mõttekitsuses riiete elavamatest värvidest kinni ja pani need
keelu alla. Värvid, mis tema silmas armu leidsid, olid ainult
must, valge ja hall, eriti ühetooniline, vaesust ja alandust
tähendav hall, mida nii lihtsalt, ilma kunstlikkude ning seega
ehtimishimu ilmutavate abinõudeta, mustast ja valgest võis
kokku seada. Ja ta haaras oma käsutähtsuses eesti talu-
naise ehteta juuksepatist kinni, et seda palmitusest valla
võtta, tähele panemata, et kogu uhkusekeeld heebrea kalamehe
Peetruse kirjas käib Hommikumaa naiste teatavasti üpris elava
ehtimishimu vastu.

Aegamööda andis teo-agar usu-uuendaja lisa. Ta leidis
piiblist veelgi õpetusi, mis ristiisu käskude ja keeldude hul-

gaat olid välja jäetud, mida tema aga sündsaks arvas sinna
vastu võtta. Maltsvet ilmus õpetusega, et sealha ja vere söö-
mine on jumala ees raske patt. Ta võis seejuures tugineda
mitmele kohale pühakirjas, nii Vanas kui Uues Seaduses, ise-
äranis Moosese tervishoiuliste käskudele. Siga kuulub Moo-
sese järgi roojaste loomade sekka ja vere maitsmise mõistab
juuda rahva seaduseandja mitmel puhul selge sõnaga hukka.
Suuremat enesevõitmist sealihast taganemine Maltsveti jüngril-
telt vist ei nõudnud, sest lihasöömisest olid tolleaegsed eesti
talupojad vaesuse tõttu juba muidugi võõrutatud küllalt —
paljud nägid siisugust maiust eneste laual, ainult suurtel pü-
hadel.

Siis järgnesid mõned taktikalised lahksammud, mis kasva-
sid välja Maltsveti avalikult lahtipääsenud ja suuremat hoogu
võtnud vaenust kirikuõpetajate vastu. Need sihtisid muuseas
nii kirikus põlvitamise kui ka armulaua käimise vastu, mil-
lest Maltsvet kõigepealt ise loobus, kuna ta isiklikult ka
kirikuskäimise maha jättis.

Sel järgul õiendas ta oma jutlustes arveid muidugi ka vas-
taste ja võistlejatega, pidas kohut kirikhärrade ja hernhuutlaste
üle ja kiskus nende isiklikud ning õpetuslikud nõrkused ja
vead päevavalgele. Ta tegi seda niisama valjusti ning kibe-
dasti, nagu need tedagi igal puhul armuta vitsutasid, ilma see-
juures tõe ja ebatõe vahel palju valimata.

Suuremalt jaolt sel järgul hakkas Juhan Leinberg ka proh-
veti omadusel esinema, tulevaid suuri asju ennustades, ning
ennast vahel usulise vaimustuse tuhinas ise prohvetiks, ena-
masti «teiseks Johanneseks» tunnistama. Iseäranis rohkesti
rääkis ta oma ettekuulutustes viimsepäeva märkidest ning suu-
rest tulevikusõjast, mis pidi Vene riigi hävitama. —

Järguliselt ja astmeliselt, nagu kujunes tema üldinegi tege-
vus, oskas ta targal taktikal ka oma loenguid mõju ja taga-
järje poolest kergitades ära toonida. Pidas ta kuskil esimest
korda palvetundi, siis ei toonud ta mitte kohe oma lahkõpetusi
välja, vähemalt mitte kõiki ega kõige karedamaid. Ta ei jook-
nud mitte uksega majja, ei müksanud inimestele vastu pead,
teades, kui visalt rahvas kõigest endisest ning harjunust kinni
peab. Ta tegi lihtsalt elava, äratava jutluse ja jättis kõik välja,
mis oleks võõrastust võinud sünnitada. Järgmisel loengul läks
ta aga sammu edasi, põimis mõned oma lahkavõimised osa-
vasti kõne sisse ja seletas ning põhjendas neid nii kaua, kuni

nad oma võõra näo kaotasid ja kuulajaile usutava tõena hinges omanesid. Järgmisel korral ilmus ta siis mõne uue punktiga, ja järk-järgult nõnda edasi, kuni ta nägi, et külvatud seeme idanes, et pandud nurgakivi paigal seisis. Suur kõneanne tegi talle uskujate ning poolehoidjate võitmise kergeks ja vastuvaidlejaid ei olnud tal lihtrahva seast karta, sest piibli tundmises käis ta kõigist üle.

Sellest proovitud taktikast pidas ta Kuglilgi kinni.

Tema esimene lugemine seal oli tol ajal, kui ta oma lahkõpetustega veel tagasihoidlikult, nagu katsetamisi esines, kui ta peaaesjalikult alles viina, tubaka, varguse, sugulise eksimise ja muude tavaliste pahede ja ebavooruste vastu võitles, kui ta, jättes kirikuõpetajad enam kõrvale, häält tõstis vennastekoguduse ukseelukutamise ning selle ühingu juhtivate meeste mammonateenimise vastu; muidu aga seisis ta veel enam-vähem kiriku tiiva all, olles ilma kindla koguduseta, ilma suurema tegeliku võimuta. Küll oli ta oma erikäskusid ja erikeeldusid mitmes kohas juba avaldanud, iseäranis seda, mis puutus riideuhkusesse, ihuehtimisse ja juuksepalmitamisse, aga veel puudusid tal need ennastsalgavad, fanaatilised pooldajad, kes tema õpetuste järgi, kaas-ilma naerust ja pilkest hoolimata, toimisid ja elasid. Veel ei käinud tema kuulajad üksnes hallis riides, veel ei kandnud naised ja neiud avalikult lahtisi juukseid, veel ei põlatud tegelikult verd ja sea-liha, ja vist ei olnud ka neid palju, kes Maltsveti mõjul enam piipu ei tõmmanud ega viina ei maitsnud.

Muidugi võis Maltsvet eeldada, et tema lahkõpetused, mida ta mujal oli ilmutanud, on Kugli rahvale kuulu järgi juba tuttavad. Siiski ei võtnud ta neist esimesel lugemisel muud midagi kõnesse kui ehtimisasja, ja sellegi küsimuse kaunis ettevaatlikul, pühakirja sõnaga kaetud kujul. Tal oli viisiks neid, kellel talt oli midagi küsida, seletust pärida, pärast palvetundi jutule võtta, et sel kombel üksikute isikute või väikeste ringikeste seas misjonitööd vagusamalt alustada ja pärast suure kogu ees seda julgema mõjuga edasi arendada. Nähtavasti pidas ta seda siingi silmas.

Maltsvet pidas pühakirja lausetest kokkupõimitud äratuse- ja manitsusekõne, nagu teisedki palvemehed seda tegid, nagu rahvas seda kirikuõpetajategi suust iga pühapäev kuulis. Ja siiski oli sel kõnel midagi, mis teiste omadel nii sagedasti puudus, mis teda teiste omadest eraldas, nagu kõrgemasse

liiki tõstis: kõne oli ideeliselt selge, läbipaistev, ühtlane; mõtted olid tas nagu helmed ühisesse paela lükitud. Ta oli puhas neist igavaist mõtteta kordamistest, neist harunemata vasingutest, millesse tavalised lugijad palvemajas end mässisid, püüdnud nagu kanad takus, ja tal polnud ka seda äraloetud, mahahaspeldatud kõne ärilik-kainet, õõnsat, masinlikku kõla, nagu on paljude, rahva keele ja mõtteviisiga heitlevate pastori jutlustel. Maltsvet teadis, mida ta tahtis ütelda, ja ta ütles seda nõnda, et ka kuulajad sedamaid teadsid, mida ta oli tahtnud ütelda; veel enam — Maltsvet ütles seda sõnaga, mis jäid meelde, mis tõid kuulaja silma ette pilte, kujusid, elavaid näiteid. Maltsvet oli luuletaja.

«Teie, kes te siia Issanda nimel olete kokku tulnud» — ütles ta oma kõne lõpul, ja see oli ühtlasi tema tänast jutlust kordav kokkuvõte —, «teie kõik soovite ja palute, et jumal teid maailikus elus aitaks ja pärast oma riiki vastu võtaks, et ta teid siinse ilma hädadest päästaks, neid vähendaks ja kergendaks, ja siis, kui ta teid maapealsest hädaorust ära on kutsunud, teile igavese õndsuse väravad lahti teeks ja teid oma püha palge ette laseks, kus teie enam ei tunne tööd ega vaeva, nälga ega janu, vaesust ega puudust, haigust ega surma, vaid kus teid ootaksid igavene puhkus, igavene rõõm ja õnn, alaline pühapäev. Aga mõtelge ometi järele, armsad vennad ja õed Kristuses, kas on taevasel isal võimalik neid teie soove täita, kui te oma senist elu patutuimuses edasi elate, kui ta mitte ei näe, et te jääte seisatama, käe otsaette lööte ja eneste käest küsite: Kas seisab mu jalg ka sel kitsal kiriku-teel, mis taeva poole viib, ja mitte sel laial kõrtsiteel, mis põrgu kuristiku kaldal lõpeb? kas ma siis ka väärt olen, et Õnnistegija mulle paradiisiukse lahti teeb ja mulle oma au-järje ümber paiga annab? kas ma alalise pühapäeva, igavese rahu- ja rõõmupõlve taevases riigis olen ka ära teeninud? Ei, vennad ja õed, te peate tunnistama, et vägede Jehoova teile veel mitte appi ei või tulla, ei teie maapealset elu kergendama, ei teile uksi teise, paremasse ilma lahti tegema. Te peate tunnistama, et te oma majapidamisest aru pole teinud oma hinge ja oma Issanda ees, et te kinniste silmadega nagu peata kannad ümber hulgute pilkases pimedas patuorus, ja mis veel kurvem, et te laote tegusid tegude peale, mis on hirmsad Issanda meelest. Teie appihüüdmisega ühes karjuvad teie patud taeva poole ja nende vägev hääl lämmatab teie nõrga

palvehääle. Teie teenite kuradit. Teie teenite kuradit — osalt meelega, oma kurjusest, osalt rumalutasa, sest et teie ei tea paremat, sest et teile pole paremat õpetatud. Teie teenite kuradit iga popsuga, mis te oma piipudest tõmbate, iga lonksu viinaga, mis te kurku kallate, iga hiilgava asjaga, mis te oma ihu külge panete, iga punava ja sinava vöödi ja kirjaga, mis te oma riietesse koote, iga põimitud juuksekarvaga, mis teie peas jumala käsu vastu uhkuseks krussi on kõverdatud! Et te kuradit teenite veel iga muu teoga, mis jumala kümne käsu vastu käib, seda teate teie isegi ja seda olen ma täna teile teie oma elu järele pikemalt seletanud. Mida teie aga ise mitte ei näi teadvat ega patuks pidavat, mida teie tarvilisteks ja lubatud asjadeks arvate ja mida teie usuõpetajad ja hingeäratajad teile mitte pole keelanud, sest et nad ise sedasama ees teevad, mida teie järele teete, see on tubaka, selle kihvtise paha-retirohu tossutamine, see on viina, selle kuradilakke pruukimine, ja see on lihaliku ja ilmaliku uhkuse tagaajamine, mis ära neetud mammonaorjusest välja kasvab. Kõike seda mõistab kiri kas selge, otsekohese sõnaga hukka, või jälle näitab meile see kuri kahju, mis need asjad inimesele tema elus teevad, väga selgesti, et nad ainult põrgust võivad pärit olla, et nad on umbrohi, mis kurat ise teie sekka on külvanud.

Kui te seda ei teadnud, siis on see teie seniste vaimulikude teenäitajate ja hoolekandjate süü, keda Kõigevägevam ei jäta selle eest karistamata. Nemad ei pane kirjas neid käskusid tähele, mille alla neil endil iseäranis raske on painduda, ja nad õpetavad teile üksnes seda, millest nad ei saa vaikides mööda minna, sest et siis käskusid ei olekski ega käskudega ühes ka mitte usku. Teie vaimulikud karjased orjavad ise ilma- ja lihahimusid, kummardavad ise uhkuse kuldvasikat; sellepärast ei või nad teile jumala pühast sõnast teatavaks teha kõiki õpetusi, mis teie silmad lahti teeksid ka nende eneste pattude nägemiseks, sest siis ei austaks teie neid enam, siis ei peaks teie neid kauemini õigeteks jumala sulasteks. Nemad kardavad pühakirjast täit tõtt välja lugeda ja teile kuulutada; sellepärast nopivad nad teie seast ainult need välja, kes poole tõega lepivad, ja peavad nendele palvetunde, aga kõik teised ajavad Issanda kojast välja ja panevad üksed nende eest lukku. Mitte teie süü ei ole, et te ei tunne kõiki Jehoova käskusid ja teete pimesi pattu, vaid nende süü, kes piibli üksnes sealt kohalt lahti löövad, kust variseridki ta

lahi löid, ja teile ainult seda õpetavad, mida variseridki õpetasid. Ja ma võin veel juurde lisada, et nad ka hooletud ning rakamata sulased on Issanda viinamäel: nende seas on paljud, kes pühakirja õieti ei tunne, sest et nad vaevaks ei viitsi võtta seda läbi uurida ega kõiki käskusid ja keeldusid välja otsida, mis prohvetid ja apostlid püha vaimu juhil sinna üles on pannud, ja nende hulgas on ka neid, kes igast asjast meie kallis piibli raamatus arugi ei saa, sest et taevast neile seks oma valgustust ja vaimu pole annud.

Aga patt jääb patuks, armsad hinged, ja igaüks peab oma pattu eest vastama — niihästi nemad kui teie. Jah, ka teie! Kõegi teist ei või ennast süüst lahti mõista ja öelda: Ma ei teadnud, et see on patt, sest jumala käsud on selgesti kirja pandud, nii et neid igaüks võib leida, ja Issand saadab, kui ta näeb, et tuimus ja vale maad võtavad, ikka jälle mehi välja, kes tema sõna neile, kes sellest ise jagu ei saa, t ä i e s t i õpetavad ja õieti seletavad. Siin seisan mina, Issanda sulane ja jumala saadik, teie ees ja ütlen teile: Võtke kuulda Jehoova sõna, nagu see kirjas täieliselt on üles pandud! Ärge laske endid eksitada, ärge laske endid magama suigutada patu-unesse nende läbi, kes Issandale mitte ustavad teenijad ei ole! Ja tõesti, mina ütlen teile: Kui teie soovite, et taevane isa teid peab aitama teie hingelises ja ihulises hädas, kui ta teid peab päästma kõigest, mis üleliigselt koormab teie vaimu ja liha, siis peate uuesti sündima, peate uuteks inimesteks saama, teie peate endi küljest vana Aadama maha koorma, nagu loom kevadel vana karva maha ajab; teie peate jalatallast pealaeni puhtaks saama vanast patukoorikust — te peate k ö i k i jumala käskusid ja õpetusi täitma ja peate lahku lööma neist, kes teile neid võõriti seletavad ning poolikult õpetavad ja kes ise sellegi järele ei tee, mida nad teile poolikult õpetavad! Vennad ja õed Siionis, kuulge minu hüüdmist ja ärgake üles! Ärgake üles, sest tund on tulnud, mil Issand teid kutsus! Ta kutsus teid minu kaudu ja laseb teile öelda, et aeg on ligidal, kus ta ise ilmub kõige oma väe ning võimuga, kõige oma au ning hiilgusega, ja siis värise, lödise, nuta ja karju, sa ärkamata, patust pööramata hing, sest siis ootab sind põrgutuli ja igavene hukatus!»

Maltsvet oli rääkinud kõmiseval rinnal ja välkuval silmal; ta pani, iseäranis viimaseis lauseis, oma hääle selle õhutamise, sütitamise, hingeni tungiva tuhina, mis hulgad vägisi kaasa

kisub, neid veab, nad pimesi voolu keerisesse paiskab. See mõju sai siingi kohe märgatavaks. Iseäranis näis imponeerivat see pühalik-kindel, kõikumatule usule rajatud iseteadvus, millega Maltsvet enda jumala käsutäitjaks ja saadikuks tunnistas. Ruumides valitsev vaikus muutus täielikuks hääletuseks, liikumata, katkemata, kokkusurutud hauavaikuseks, rahva ühiseks hinge-kinnipidamiseks. Siis, kui kõneleja peatus, järgnes nagu imestuse, hirmu, aukartuse ja tärkava vaimustusega segatud liikumine, millele andis naisterahvaste summutatud nutu- ja ohkekahin nagu kuulda kaja.

Juhan Leinberg, näost kahvatu ja sügavtõsine, pidas väikese vaheaja, kusjuures ta läikiv silm tumma rahvahulga seas nähtavale tulnud elu nagu janunedes imes. Edasi kõneldes muutis ta oma häält ja rääkis nüüd nii soojalt, rõõmsalt, lootust jagavalt, et ta sõnad nagu naeratavat päikesepaistet tumeda kogu peale heitsid:

«Jumal on armastus. Jumal tahab meid aidata. Meid kõiki — kõige suuremaid patuseid meie seas. Meid kõiki, kes me vähegi tahtmist näitame endid uuendada. Jumal võib meid aidata igast hädast, ka kõige suuremast, hädast, millest me ise võimatuks arvame pääseda. Jumal võib meid k o h e aidata, viibimata. Jumal võib t e h a i m e t! Ärge unustage, et jumal võib teha imet, et jumala käes pole miski võimatu! Ärge uskuge, et imetegusid enam ei sünni — neid võib iga päev sündida, väikesi ja suuri. Jumal tõstab, kui tahab, praegugi veel mägesid paigast, tõmbab merest kuiva vahe läbi, muudab päeva ööks ja öö päevaks, hävitab riikisid ja loob uusi, äratas surnuid ja teeb haigeid terveks, viib oma äravalitud hinged, oma äravalitud rahvad Egiptuse pimedusest töötatud maa valgusesse. Vennad ja õed, jumal v o i b kõik ja t e e b kõik, kui meie tema vägevuse sisse usume, kui me oma hinged, täis leegitsevat usutuld, temale anname, kui me siin tema ette põlvili langeme, käed tema poole sirutame ja kõigest jõust kisendame, nõnda kisendame, nagu surmahädas kisendatakse: Isa, aita, aita meid! ... Kui me seda teeme, siis sünnib ime! Vennad, õed, Siioni lapsed — kuulge, siis sünnib ime! Kas tahate näha imet? Kas soovite, et see maja, kus me praegu koos oleme, õhku tõuseb, taeva laotust mööda edasi lendab ja teise, paremasse paika maha vajub? Kui teie seda tahate, siis ärgake üles, sündige uuesti, põletage oma hinged usu-leekides puhtaks ja kuulake minu suust, mis maa ja taeva

kingas teile ütleb: Heitke põlvili tema ette ja paluge! Ja kui Jehoova näeb, et olete uued ja ärksad, siis sünnib see ime, mida te soovite, siis tuleb teile abi ja pääste. Seepärast põlvili, patused, — käed risti, magajad, — suud palvele, sügedad! Tund on tulnud, kus Issand meie sekka on astunud. Ta seisab meie hulgas ja laotab õnnistades oma käed meie üle ... Põvilil! Põvilil!»

Hündis tume müdin, nagu oleks äkiline tuulepöörang vana, mädanenud maja ümber lükanud, nagu oleks kuhi raskeid kotte lagunenud ja murdu maha langenud. Terve rahvakogu vajus ühel hoobil põlvili, otsekui oleks mingi nägematu võim ta maha rusunud, justkui oleks igaüks tundnud, et päästja abi-otav käsi end tema üle välja sirutas, ja nagu oleks sellest käest voolav jumalik vägevus abipaluvad patused tolmusse põrutanud.

Ka Maltsvet ise laskus põlvili.

Lo põlvili laskusid ka need, kes seisid väljas ukse ja akna-aukude taga.

Ning põlvili kisti Lõhmuse Taavetki, see poole usuga patune, ja tõrkumata laskis ta enese põlvili kiskuda, sest üks kiakuia oli see, keda ta nii väga armastas, ning teine selle haruldase palvemehe sõnavõim, mida ta esimest korda endasse — pooleldi vastu tahtmist — oli lasknud mõjuda.

Ja põlvili heitis lõpuks veel Aadu Vikerpuur, see kõhu-rääkija ning kõrtsiveiderdaja, see lorakapukas ja kõigeirvitaja, isik, kelle meelest maailmas miski polnud tõsine ega püha, kelle suus ja südames elasid jumal ja kurat vennalikult kõrva. Aadu Vikerpuur heitis põlvili, sest et Taavet Lõhmus heitis põlvili. Ta ei tahtnud, et ta sõber pärast häbeneks ...

Maltsvet palvetas.

Maltsvet ei mõistnud mitte ainult jutlust öelda, kõnet pidada, ta oskas ka palvet teha. Tema palvel oli murdvat jõudu, sulatavat palavust. Ta pani palvesse oma kirglikusulise hinge ja oma kõnemehelise ande, ja nõnda tõmbas ta enesega kõik tuhinal kaasa — ujuva hõrduse, talitsemata ihkamise, põrmuni ulatuva alanduse meeleva.lda.

Maltsvet palvetas ja terve rahvakogu palvetas kaasa nagu üksainus hing.

«Tulge minu juurde kõik, kes teie vaevatud ja koormatud olete, mina tahan teile hingamist saata!»

Ja et nad olidki kõik nii vaevatud ja koormatud, et nad

olid kokku sulanud üheksainumaks rusutud, puretud, mahatallatud rahvahingeks, siis läksid nad tema juurde ning temaga kaasa seda võimu otsima, mis neile tema juhatusel hingamist töötas saata, lähenesid põlvedel roomates sellele nägematule vägimehele, kes, nagu tema sulane ja saadik kuulutas, võis teha imet, isegi nii suurt imet, et ta neid vaevatud ning koormatud hingesid, kes siin tema ees põlvitasid, nende hädast võis päästa.

Missugusest hädast?

Ihu- või hingehädast?

Kui neile keegi selle küsimuse oleks ette pannud ja kui nad õiglaselt, oma südamehääle järgi oleksid kostnud, siis oleks nende vastus olnud: ihuhädast.

Sest see oli ainus häda, mida nad tundsid, mida nad mõistsid, mis oli tõesti olemas. Keegi neist ei võinud öelda, et nende hing kuidagi hädas oleks. Ja kui see hädas oli, kui see valu ja piina tundis, siis ainult sellepärast, et ihu oli hädas, et ihu kannatas. Mis on üldse hingehäda? oleks igaüks neist oma südamehäälega küsinud. Sest see vastus, mis nad endile mõne kätteõpetatud usulise sõnakõlksuga ise oleksid võinud anda, ei olnud arusaadav ega tõenäoline; nad ei uskunud seda; nad tajusid, et see ei ole õige.

Nad mõistsid seda ainult sinnamaani, et inimene, kes midagi palub, peab olema alandlik. Et inimene, kes soovib, et talle head tehtaks, selle tingimusi peab täitma, kes temale head peab tegema. Maltsvet ütles, et jumal aitab ja päästab, kui see, kes abi ja pääsu ihkab, põleva usuga jumala poole pöörub, patutuimusest kahetsemisele ja meeleparandusele ärkab. Need olid jumala tingimused, mille täitmise eest ta võis abi ja päästet anda. Abi ja päästet millest? Ometi ikka hädast, mida inimene tundis, mida ta tõesti kannatas, ja mitte hädast, millest ta midagi ei teadnud. Sest palvemeeste sõnad teisest ilmast, igavesest elust, hingelisest õndsusest, mida inimesel patustpöördumise varal olevat vaja kätte püüda, on tegeliku eluga võitlevale, töö ning murega koormatud inimesele ainult sõnad, neile eriti tühjad sõnad; nad on mõisted, mis ripuvad liiga kõrgel õhus, kui et praktilise mõistusega inimene nendega võiks tegemist teha. Niisugune inimene ütleb enesele õigusega: Kui teist ilma on ja teised sinna sisse saavad, miks siis mitte ka mina? Ma pole pahem ega parem kui nemad. Taevasse tahan kord saada, aga häda mu hing

si tunne. Häda tunneb ainult mu ihu. Ja sellest hädast tahan päästa.

Ning kurnatud eesti talupoeg, kes Maltsveti jutlust kuulis, läks juurde: Jumal tahab mind hädast aidata, kui ma oma hinge temale pühendan. Võtku mu hing — siin ta on! Mul ei muud ei olegi kui see hing ja ma annan ta meelsasti hädast pääsemise hinnaks ära. Võta, armuline päästja, võta see vaevatud ja koormatud hing, kui sa teda nii väga ihaldad ja kui ta juba muidugi sinu päralt peab olema!

Rahvahulk, kes siin põlvitas, oli võidetud — Maltsvetile võidetud. Kes seda jutluse ajal veel ei märganud, võis seda palve ajal selgesti näha. Siin usuti sesse imesse, mida osav kõnemees oli kuulutanud, ja et sesse usuti, siis oli igaüks valmis oma hinge imetegevale päästjale ohverdama. Igaüks palvetas niisuguse õhinaga, et näis, nagu tahaks ta lunastaja tingimusi korraga, sellesama ühe palvega täita, nii et töötatud ime kohe ning siinsamas võiks sündida, — et maja, kust palvehääl kostis, sedamaid õhku tõuseks ja teise, paremasse paika siirduks.

Usk sesse imesse võitis rahvahulga Maltsveti poole. Maltsvet teadis, mis ta tegi, kui ta rahva hinges usku imesse uendas ja kõvendas, kui ta rahva pääsu igast hädast, ka ihulikkust, niisugusele imele tuumaks andis. Maltsveti võidurohmus silm võis näha, kui kirglikult nende vaevatud ning koormatud hingede huuled tema palvesõnu kordasid, kui kuumalt nende käed ristis olid, kui härdalt nende rinnad õhkasid, ja ta kõrv võis kuulda, kuidas naiste nutmine iga uue erutava lause ajal kramplikumaks läks, kuidas seesmine ärevus nende põuest sõnadeks sidumata hääli välja pigistas.

Maltsvet lõpetas.

Tema pühalik «aamen» oli juba üle koguduse heljunud, aga veel põlvitasid kõik. Maltsvet ise oli juba tõusnud, aga tema võidetud hinged olid veel põrmu sees maas. Päästja nägematu käsi näis veel nende peadel lasuvat, usk imesse sündis neid veel ja ikka veel oma alandlikkust tunnistama.

Nad tõusid alles aegamööda jalule, siis, kui nende võitja palvelauast lahkus ja vabalt nende sekka astus, kui ta jumala saadiku ja vaga usumehe pühaliku näo igapäevase inimese lahke ning sõbraliku näo vastu ümber vahetas.

Sedamaid oli Maltsvet hiilgavate silmadega vaimustatud inimestest ümber piiratud, kes tema käsi surusid ja talle tänu-

sõnu kogeldasid. Oli ka härdaid hingesid, kes talle pühaliku aukartusega lähenesid, et vargsi tema kuuepalistust puudutada. Ja isegi need, kes täna Kiisa talusse olid eelarvamustega, kahtlemistega, poolpilgates ilmunud, astusid ligemale, et mehele, kes nende sisemise inimese on liikvele äratanud, kes nende põues oli lootusehääli helisema pannud, sügavamalt silma vaadata.

Kõige kauemini hoidis Kiisa peremees suure palvemehe kätt peos. Ta vaatas oma hallide, rohkesti härdust ja anduvust, aga vähe vaimuerkust avaldavate silmadega ainiti Maltsveti otsa ja ütles pikkamisi, kusjuures ta suunurgad nutuselt tuksusid ja silmaääred vesiseks läksid:

«See oli magus hingeroog, magusam kui kärjemesi, misukest varsti jälle tahaks kuulda soada. Jumala sulane, tule meile tagasi, niipea kui vähegi võid! Tee minu kojale jälle au, aja saadan meie külast välja ja — ja — jumal õnnistagu sind selle eest!»

Mihkel oleks meeleldi veel midagi öelnud, aga ta oli nõrk kõnemees, kelle suust ainult usuline vaimustus need, tema kohta kaunis siledad sõnad oli välja litsunud. Ta pikk, suure kondiga, kuid kõhetu kogu seisis veidi otseti, nagu viltu vajunud versta post, Maltsveti ees, ja kui ta viimase käe lahti laskis, äigas ta paar korda nagu midagi meelde tuletades üle oma nurkliku, kortsurikka näo, mida ümbritses põseäärne ja lõualune hallikas habe nagu karune pärg.

Maltsvet oli tema kätt tugevasti vastu pigistanud.

«Jah, armas vend, ma tulen siia varsti tagasi, sest ma näen, et siin on põld, mille peale julgesti ja suure lootusega võib Issanda seemet külvata. Püüdke aga, teie ärksamad usuvennad, hoolt kanda selle eest, et vaenlane öösel liiga palju umbrohtu vilja hulka ei saaks külvata.»

Seejuures vaatas palvemees Kiisa peremehe otsa, aga kuulus sõna ärksamaist usuvendadest, nihkus Tõnu-Petri Madis Maltsvetile nii lähedale, et selle silm ka tema peale pidi langema. Noor peremees punastas rõõmust, nähes, et kuulus lugija ta ära tundis ja talle käe vastu sirutas. Madis oli Maltsvetiga kord Jaani ja teine kord Koeru kihelkonnas lugemistel koos olnud ja temaga kummalgi puhul pärast palvetundi usuasiade üle mõtteid vahetanud.

«Näe, veel üks agar sõber, kes pahareti külvi võib takistada ja ohakaid vilja seest kitkuda, kui ta aga Issandale õigekse oma südamas avab... Tere, Tõnu-Petri peremees!» Ja

kuna Maltsvet noore usumehe kätt hoidis ja läbitungiva silmaga jälle lahkesti, poolmanitsedes, poolmeelitades, näkku vahtis, liigis ta kergelt, ilma mingisuguse tunduva okkata: «Ikke veel vennaste kirjas üleval?»

«Jah.»

«Vahest juba hoolekandjate aupingis?»

«Ei.»

«Või mitte? Või veel mitte? ... See on nagu ülekohus... Nii minu meelest... Mis sa ise arvad, Madis?»

Madis lõi silmad maha, esiteks pahemale, siis paremale poole, ja kuna uus kerge punahoog ta jumekat nägu värvis, lähendas ta tasa ja litsutult:

«Peavad vist veel nooreks.»

«Kui noor siis oled?»

«Kolmkümmend kolm.»

Juhan Leinberg naeratas.

«Ma tunnen hoolekandjaid ja lugijaid, kellele sa oma vanadusest paar aastat võiksid ära kinkida. Muidugi peaksid need sinule natuke va mammunat vastu andma ja sulle mõne kõrgema ameti kätte juhutama.»

Madis mõistis. Ta ülemine moka valkja habeme all värises taakesi. Kaheksa aastat vennastekoguduse liige, üks agaramaist lugemisel käijaist, palvemaja iga-pühapäevane kahekordne külaline, kirjamees ja kirjatundja, eeskujulike elukommetega arukas inimene, diakoniga mitme seakintu kaudu hästi tuttav — ja veel ikka mitte aupingis! Tõesti, see oli ülekohus, see pidi olema ülekohus! Madis ei olnud auahne, see on, ta ei tahtnud auahne olla, ei teiste ega iseene ees, ja ta uskus, et ta ei ole auahne, ning ütles sellepärast teistele ning iseenele, et ta ei tahagi hoolekandjaks ega lugijaks saada, et talle on küllalt sellest — olla vennastekoguduse lihtliige. Aga nüüd korraga, kui Maltsvet seda ütles, tundis ta, et talle on ülekohut tehtud. Ta tundis seda äkitselt niisuguse ägeduse ning mõrudusega, et ta käsi, mille Maltsvet lahti laskis, rusikasse tõmbus. Ning ühtlasi sähvis, kui ta nõnda häbi tundes suure palvemehe ees seisis, ta ajast valgusejuga läbi, mis talle uut teed näitas, teed, mis ka eesmärgile viis. Missugusele eesmärgile? Et Madis polnud auahne — ei tahtnud seda olla, siis ta ei teadnud, mis eesmärki ta mõtles, küll aga teadis ta, mis tal praegu on teha, ning ta vaatas Maltsvetile kindlal läikival pilgul silma ja ütles kähku:

«Ma astun vennastekogudusest välja.»

«Miks nõnda?» küsis Juhan Leinberg. «Millal see nõu sulle tuli?»

«Juba — juba ennemalt,» vastas Madis. «Ma ei taha seal enam olla.» Ja ta lõi pilgu jälle maha.

«Miks?»

«Ma näen, et nende usk ei ole õige.»

«Näed, Madis, n ä e d?»

«Näen, ja tahan olla sinu järelkäija.»

Maltsveti pilk, millega ta uut järelkäijat mõõtis, väljendas rahulolekut, rõõmsat lahkust, aga mitte enam. Ta vaikis suure rahuga, nii et Madis pidi küsima:

«Kas võtad mind vastu?»

Tummalt sirutas Maltsvet talle käe.

«Ja lubad, et ma — et ma — —» Madisele tuli äkitselt meelde, et uus jünger peab olema alandlik; seepärast lõpetas ta oma küsimise veidi teisiti: «... ja lubad, et ma sinu juures käin sinu usku õppimas ja tallele panemas...?»

Maltsvet nokutas peaga ja pigistas ta kätt.

«Ja — ja —» Madisele näis olevat piinlik, et usumees tema vastuvõttu kiidu- ja õnnistusesõnadega ei teretanud; seepärast tuli järgnev lause komistamisi välja: «... ja kui ma olen sinu usus juba kindel ja tean kõik, siis lubad, et — et ma seda — seda koa teistele kuulutan...?»

Maltsvet pani käe rõhukalt tema õlale. Ta sõbralik lahkus muutus lahkeks tõsiduseks, kuna ta kulmude vahele, tugeva õige nina juurele peenike, aga sügav korts ilmus. Nagu oleks ta Madise suust seesugust soovi oodanud, ütles ta järele mõtlemata:

«Kulla vend, minu luba pole sul vaja. Õnnistegija ise valib meie seast need, kes teistele tema elusõna peavad kuulutama, ning jagab nendele oma vaimu. Palu tema käest luba, ja kui ta su palve täidab ja kui sa tunned, et sul teistele midagi on kuulutada, siis hakka aga julgesti peale!... Mida sa minu käest tahad õppida, seda õpetan sulle, kallis sõber, hea meelega.»

Kuna Madis teiste ligitungijate eest tagasi astus, jäi Kiisa Mihkel, kes Maltsveti ja Tõnu-Petri peremehe juttu norus peaga oli pealt kuulanud, palvemehe juurde paigale. Korräga ütles ta säraval pilgul:

«Ka mina astun kogudusest välja!»

Ligitolljad vaatasid üksteise otsa. Lõhmuse Taavet, Kiisa peremehe jumalakartmatu väimees, ei suutnud üleannetut naerust tagasi hoida ja tõukas Vikerpuurile küüru külge, ning Kiisa edev plika, tõmbas isa kuuest ning ütles poole häälega: «Ma põlegi jo veel koguduses! Nad põle sind jo ikke veel vastu võtta!»

«Seepärast just astun välja,» hüüdis vanamees vihase väimeesega. «Kas mul neid nüüd veel vaja on! Mis kurja ma olen teinud, et nad mind vastu ei võta! Kas mina ja mu koda ei teeni jumalat, kas ma ei ela kristlikku elu, kas mu käed pole puhtad vargusest, mu suu ja kurgulagi valest, mu niuded kõigest kurjast... Ja nemad ei võta mind vastu! Lasevad mulata, igavesti oodata... Variserid — silmateenrid — pilkajad, kes te oletel! Mul põle teid tarvis! Minu usuisa, minu prohvet, minu lunastaja ja mu ingel seisab siin — ta nimi on Maltsvet! Tema sisse tahan uskuda, nagu tema usub Talle sisse... Variseridele aga hüüan juba tuleva pühapäe suu sisse: Taganege minust, sest teie olete valeprohvetid!»

Kiisa Mihkel oli muidu aeglane, külma rahuga talupoeg, kes naljalt ärevusse ei sattunud; Maltsveti jutlus ja palve olid ta aga niisugusesse, joovastuseni ulatuvasse meeleollu ajanud, et ta nagu iseennast enam ei tundnud ja korraga — oma väimehe ja meister Vikerpuri salalõbuks — kõnemeheks sienes.

Maltsvet mõistis ka selle poolehoidjaga, kelle võitmises ta muide kohe kindel oli olnud, nõnda rääkida ja ümber käia, et kuidagi välja ei paistnud, kui koguks ta endale meelega jüngerid, kui asutaks ta enesele kogudust ahvatlustega. Ainult sulatav-soe lahkus tema pilgus, ainult ta käepigistus ütles: Tule! Ta suust ei tulnud seda sõna otsekoheisel mõttel mitte. Ja just seeläbi täiendas ta oma jutlusega saavutatud võitu.

Muude seas lähenesid Maltsvetile rahva seast nüüd ka need, kes tema lahkõpetuste kohta lähemat seletust soovisid saada. Neid oli kaunis rohkesti ja nende tipus seisid isikud, kes Kugli kõrtsis olid Taaveti juttu Maltsveti erilistest õppemäärustest vihaselt valeks ajanud, iseäranis sealiha ja vere söömist puutuvaid keeldusid. Oma kõrvaga olid nad täna kuulnud, et püha mees viinajoomise ja tubakasuitsetamise kõrval naiste juuste palmitamise, värviliste riiete kandmise ja ihu ehtimise läikivate asjadega hukka mõistis; kas ta aga tõesti nii kaugelt läheks ja ka sealiha, verivorsti ja käki, see on talupoja maiused

suurtel pühadel, vande alla paneks, seda ilmuskumata asja tahtis igaüks tema enese suust kuulda, ja mõned rõõmutsesid juba joodiku lõuamehe häbist, kes targast jumalasaadikust säherdust rumalust oli kõnelnud.

Esimene, kes sõna võttis, oli Kadaka Mari, vanaldane, haigete silmadega naine, üks neid, kes kõrtsis kõige vihasemalt Lõhmuse Taaveti kallale oli kippunud, kui see Maltsveti uutest õpetustest rääkis. Mari näis praegugi veel ärritatud meeleolus olevat; seepärast esitas ta küsimused kogeldes, ilma hakatuse ning otsata, ja vadistas midagi valevorstist ja verivorstist, käkist ja sealihast läbisegi, nii et mitmete ümberseisjate nägudele hoopis pühadusevastane naeratus ilmus, kuna rätsep Vikerpuur, kitse kombel mõkitades, üsna kuuldavalt naerma hakkas. Ka Lõhmus, kui kaebealune astus arusaadava huviga lähemale, ehk küll noorik Anu, kartes tema patust suud, teda käistpidi püüdis tagasi hoida.

Kadaka Mari segasest mulinast hoolimata mõistis Maltsvet kohe, mis naisel on südame peal. Ta näis nagu oodanud olevat, et temale seesuguseid pärimisi esitatakse.

«Sa oled, armas õde, kellegi käest kuulnud, et ma patuks pean ja hukka mõistan igasugu vere ja ka sealiha söömise,» ütles ta heatahtlikul, õpetaval toonil, «ja sa arvad, et inimene, kes sulle seda rääkis, valetas. Aga ei, kulla perenaine. Kurjad keeled tõstavad minu peale küll palju valet ja laimu, nad mustavad mind, kus iganes saavad, ja püüavad minu sõnu naeruks teha; aga see, mida sa siin praegu valeks pead, on õige, kuigi seda sõnadega nagu «verivorst» ja «kakk» püütakse pilgata... Sa kuulsid, armas ristiõde, minu tänasest lugemisest, et kirjas on mitmedki õpetused, mida me ei täida, mille järele me ei ela, sest et meie usu tegijad ja puhastajad neid tähele pole pannud ja meile neid seaduseks pole määranud. Ühest niisugusest seadusest, mis on üles pandud apostel Peetruse 1. raamatu 3. peatükki, kõnelesin täna pikemalt. Seal seisab — ma kordan sulle pühakirja sõnu — 1. kuni 4. salmini naiste kohta sõnasõnalt:

«Nõndasamuti teie, naised, kuulge oma meeste sõna, et kui mõningad on, kes seda sõna ei usu, naiste elu läbi võiksid saada ilma sõnata õige usu poole võidetud, kui nemad teie puhast elu jumala kartuses tähele panevad; kelle ehe ei pea välispidi olema ei juuste palmitamises, ei kulla ümberpanemises ega riiete

valimises; vaid südame salaja inimene, hukkaminemata tase ja vaikse vaimu kombes; see on kallis jumala ees.»

Meie kuuleme siin, et püha Peetrus naistele igasuguse välispidi ihuehtimise selge sõnaga ära keelab; muidugi käib see keeld ka nende kohta, kes naisteks tahavad saada, see on sündukute kohta, sest üks ka nemad pea meestele, kellega nad kindlalt abielusse heidavad, «puhta eluga, tasase ja vaikse vaimu kombega» eeskujuks olema, et mehed «võiksid saada ilma sõnata õige usu poole võidetud». Ja kui ihuehtimine ja riietehkus naisterahvale on keelatud ja patuks loetud — miks siis mitte ka mehele, kes naisega üks ihu ja üks hing peab olema?

Nõnda siis rääkisin ma teile täna ühest uuest õpetusest, ühest õpetusest, mis meie vaimulikud mehed meile õpetamata on jätanud, ja ometi seisab see õpetus kirjas üleval, ja me teame, et see, mida kiri õpetab, meile käsuks ja seaduseks peab olema.

Just niisama seisab aga kirjas üleval, et inimene ei pea verd sööma, sest veri on looma hing. Ma tahan sulle, kallis õde, kes sa janu tunnend jumaliku tõe järele, mitu ja mitu salmi piiblit ette ütelda, kus vere maitsemine kindla sõnaga ära keelatakse, ja mitte üksnes Vanas, vaid ka Uues Seaduses. Kui sina või keegi muu teie seast tahab järele vaadata, kas ma õigust räägin, see löögu pühakiri — seal ta seisab laual — järgmistest kohtadest lahti:

Esimises Moosese raamatus, 9. peatükis, 3. ja 4. salmis ütleb Jehoova Noale ja tema poegadele: «Kõik, mis liigub, mis elus on, olgu teile roaks, kõik annan mina teile nõnda kui halja rohu. Kummatagi ei pea teie mitte liha sööma tema hingega, see on, tema verega.»

Ja Moosese 3. raamatu 7. peatükis, 26. ja 27. salmis on lugeda: «Ja teie ei pea ühtegi verd sööma kõige oma elumajade sees, olgu see linnust või lojusest. Iga hing, mis mingisugust verd sööb, see hing peab ära kaotatama tema rahva seast!»

Seesama keeld seisab veel viies salmis järjestikku Moosese 3. raamatu 17. peatükis, 10. kuni 14. salmini, — aga kas siis keegi ei tahaks raamatust järele vaadata, kas ma pühakirja sõnu õieti kordan, kas ma neid meelega või kogemata kuidagi ei muuda? Ma sooviksin, et teist keegi etteöeldud salmid piiblit veel kord valju häälega üle loeks, nii et ükski, kes tõtt otsib, kahevahele ei jääks. Kes tahab nii lahke olla ja minu palvet täita?»

Tõnu-Petri Madis ja Lõhmuse Anu sirutasid käed pea-
aegu ühel ajal piibli järele välja, aga Maltsvet näis ainult
viimast tähele panevat ja ütles julgustava naeratusega:

«Väga õige, armas noor õde: eks see olnud ju naisterahvas,
kes minu käest kõige enne uute õpetuste kohta seletust tuli
küsima, ja üsna sünnis on siis, et teine naisterahvas nüüd tun-
nistajaks heidab, et antud seletused pühakirja järele ka õiged
on. Vagad naised on Issandale ikka ustavad teenijad olnud.
Loe siis meile ette, mis ma peast juba ütlesin, ja loe pärast ka
need salmid ära, mis ma veel tahtsin ütelda.» Ja ta kordas
juhatust, kust loetavaid kohti otsida.

Värisevate näppudega lehitses nobe noorik paksu raamatut,
ja ka ta pehme, hingeline hääl värises, kui ta õhetaval palgel
hakkas lugema. Kõik kuulasid teraselt.

Anu luges sõna-sõnalt sedasama, mis Maltsveti suust juba
oli kuulnud. Siis järgnesid Maltsveti juhatust mööda veel
mitmed teisendid Moosese 3. ja 5. raamatust, nõnda kui:

«Ja igaüks Israeli sugust ehk võõraist, kes nende seas aset
on, kes mingisugust verd sööb, selle hinge vastu,
kes verd söönud, tahan ma oma palet panna ja
seda oma rahva seast ära kaotada!...»

«Ja igamees iisraeli laste seast ja võõraste seast, kes nende
seas aset on, kes püüab ühe elava lojuse või linnu, mis sünnib
süüa, see peab selle vere ära valama ja selle
mullaga katma.»

«Aga verd ei pea teie mitte sööma: maa peale
pead sa selle valama nõnda kui veel!...»

Ja lõpuks: «Aga ole vahva, et sa mitte verd ei
söö, sest veri on hing, ja sa ei pea mitte hinge sööma lihagal!»

«Teie näete nüüd, kui paljudes kohtades ja kuisuguse valju
sõnaga jumal ise ja tema käskude kuulutaja Mooses veresöö-
mise keeldu kinnitavad, ja meie peaksime tohtima nii kõvast
keelust mööda minna!» hüüdis palvemees kõrgendatud häälel.

«Aga ma tahan teile ette tuua veel paar õpetusesõna Uuest
Testamendist, mis näitavad, et ka Uue Seaduse mehed vere-
söömise keelatud jõleduseks tunnistavad. Apostlite tegude
15. peatükis ütleb Jakoobus muu seas:

«Seepärast arvan mina, et neile, kes paganate seast jumala
poole pööravad, mitte ei pea tüli tehtama, vaid et neile peab
kirjutama, et nad hoiavad võõraste jumalate roojas-

luses, ja pordu-elu, ja äraläkastatud lojuste, ja vere
söömist...»

Ja sedasama kordavad kõik apostlid ja koguduse vanemad,
kui nad samas peatükis Antiookia- ja Siiria- ja Kiliikiamaa
muundadele kirjutavad:

«Et teie peate hoidma võõra jumala ohvrite ja
vere, ja äraläkastatud lojuste ja pordu-elu eest...»

Kõike seda tahtsin teile järgmisel lugemisel pikemalt sele-
tada, lisas Maltsvet juurde, «ja selle nõu tahan ka täide
viia, aga mul on hea meel, et teie juba täna jumala seaduse-
raamatust selle õpetuse teada saite, mis teile nii uus ja võõras
näib olevat. Ma rõõmustan, et te võisite näha, et ma teile
midagi omast peast ei õpeta, et ma teile käskusid ei anna, mis
pühakirja põhjal ei seisa, vaid et Kõigevägevam ise teile minu
suu läbi meelde tuletab, mis teiste tema sõna kuulutajate süü
tõttu on hooletusse ja unustusse jäänud... Kas usute nüüd,
armsad sõbrad, et iga looma vere söömine, ükskõik, mis näol,
on raske patt, mida jumal keelab?»

Ta vaatas rahva seas ringi. Otsis kedagi, kes räägiks vastu,
kes kahtleks. Ja vaata, seal ei julgenud ükski enam suud lahti
teha! Ja see vaikimine tunnistas, et suur piiblitundja jälle oli
võitjaks saanud ka ilma pika sütitava jutluseta.

Aga veel keegi vaatas võidurõõmsalt rahva seas sõõri.

See oli pesemata suuga patune, keda jumalalapsed selle-
pärast olid valelikuks sõimanud, et ta seda oli väitnud, mida
nende prohvet nüüd kinnitas. Ja see mees tahtis oma võidust
magu suhu saada, tahtis vihase sõimu eest, mis talle oli pähe
puistatud, tasu nõuda.

Lõhmuse Taavet pöördus korraka äia, ämma ja oma vaga
naise ehmatuseks rahva poole ja ütles julge kahjurõõmsa irvi-
tuse saatel:

«Noh, vennad ja õed Issandas, kellel on nüüd õigus? Kugli
kõrtsis tahtsite mind kahe tunni eest ära süüa, kui ütlesin, et
Maltsveti-papa keelab verivorsti ja käki söömist ja et ta seda
keelab pühakirja põhjal — noh, nüüd kuulsite isel... Minge
aga nüüd ruttu kirikupapi ja Aniste papa juurde küsima, misu-
keste pühakirjasalmide järele need vere söömist lubavad. Küll
nad teile piiblist koa midagi ette loevad...»

Tuttava ilmalapse ning patuorja ootamatu väljaastumine
kinnitas silmapilguks kentsaka vaikuse.

Sel tusasel salgal, kes põlatud usupilkajale pidi õiguse

jätma, ei olnud talle midagi vastata; suurem hulk, kes kõrtsi-vaidlusest midagi ei teadnud, vaikis uudishimuliku põnevuse pärast, et kas ja mida suur palvemees niisugusele ütleb; ning Lõhmuse omastel sulges suu kartus, et viinastanud lõuamees jumala saadikuga sõnelema läheb ja neile häbi teeb.

Maltsvet ei tundnud meest, kes nii ilmliku näo ning suuga tema ees seisis. Ta märkas tema olekust ja kõnetoonist ainult, et tal on tegemist inimesega, kes vaimulikust meelest ja usulisest hõrdusest eemal seisab ja eemal ka aukartusest vaimulikude tegelaste vastu. Ta mõõtis teda karme pilguga ja vastas rahulikult, aga kaunis teravalt:

«Miks peavad need inimesed mujale minema tõtt otsima? Kes kirja järele õpetab, õpetab nõnda, nagu mina praegu õpetasin. Ja kes mitte nõnda ei õpeta nagu mina, see ei õpeta mitte kirja järele. Kirja sõna on selge.»

«Aga kirikhärra ja saksa-isand ja Aniste papa ütlevad jo koa, et nad kirja järele õpetavad, ja nad ei õpeta mitte, et verd ei tohi süüa...»

«Siis nad õpetavad võõriti.»

«Aga nad ütlevad, et sina õpetad võõriti!»

«Näidaku mulle seda kirjast.»

«Küll nad näitavad, kui lähed küsima! Kes on kuuld, et kirjatundjad kirjast ei või näidata, et nad kirja järele õpetavad!»

«Jah, nad võivad mõnda kirjasõna kavalusega valesti seletada — seda nad võivad, need variserid, need hundid lambanaha sees!»

«Aga nad ütlevad, et sina seletad kirja valesti!»

«Ütelgu! Kes paneb laimaja suu kinni! Aga mina ütlen teile: Kel kõrvad on, see kuuleb, mis Vaim kogudusele ütleb, ja kel silmad on, see näeb, mis on põlevate tähtedega kirja üles pandud! Jumal ei lase ennast pilgata: tõde tõuseb, vale vajub!»

Lõhmusel kerkis jälle hea vastus keelele, aga sel silmapilgul asusid kuumad sõrmed tugeva pitsitusega ta käerandme ümbert kinni ja kiskusid ta tagasi; ja kui ta ümber vaatas, puutus ta pilk kokku kahe sinise tähega; mis palavas palves keesisid, ja ta kõrva tõusis tulise hingeõhu seest sosin: «Jäta järele, Taavet, — jäta minu hinge pärast järele!»

Uhtaegu oli rahva seast nurisevat pominat kuulda, mis hürjutavateks sõnadeks ei paisunud küll ainult sellepärast, et

niivatu inimene, kes prohvetiga julges vaidlema minna, oli majaperemehe ning Maltsveti sõbra lähem sugulane.

Taavet astus tagasi ja vaikis — mitte selle ähvardava sumina sunnil, mitte nende naelutavate pilkude pärast, mis teda usklikkude hulgast tabasid — ei, sellele üleannetule tegi alati nalja niisuguseid enese vastu vihale ärritada — ta vaikis selle sunnil, kes teda oma «hinge pärast» oli palunud vaikida, ehk ta küll palve põhjendust ei mõistnud.

Maltsveti otsaesist tumestas kerge pilv, mis aga ruttu kadus, kui ta rahva meeletuju kohta täielikule selgusele jõudis. Seal palnud nähtavasti ühtegi, kes selle ilmliku inimese uskmatuseni ulatuvat kahtlemist oleks tahtnud toetada.

«Meie võime siis, kallid sõbrad, nüüd edasi minna ja järele vaadata, mis pühakiri sealihä söömise kohta ütleb,» võttis Johan Leinberg vabalt ja rahulikult, nagu poleks midagi sündinud, jälle sõna. «Enne lubage mulle aga seletuseks paar sõna, mis mulle praegu meelde tulid. Teie ärge arvake mitte, et mina see olen, kes teile uusi seadusi peale tahab panna, kes teile midagi käsib ja keelab. Mina ei ole mitte teie seadusetegija, mitte teie käskija ega keelaja. Mina ei ole muud midagi kui teenäitaja, seaduste ülesotsija ja nende meeldetuletaja. Seadused ise on kõik juba ammugi antud ja kirja pandud, ja nende andja on Looja ise ja nende ülespanijad tema endised väljavalitud sulased. Kes teist ei taha, see ärgu kuulaku minu sõnu, see elagu endist elu edasi, see ehtigu oma patust ihu iga päev kas või kulla ning purpuriga ja söögu loomade hingesid ja roojast liha, niipalju kui süda soovib. Aga katsugu ta siis ka toime saada jumalaga ja tema püha vihaga! Minu kohus on täidetud, kui ma teile ütlen: See ja see on kirja järele patt, seda ja seda on seadus keelanud, ja jumal ei aita seda, kes teeb pattu, ja jumal karistab seda, kes astub tema seadustest üle. Ma ütlen teile veel kord: Ärgu otsigu keegi minu sõnadest minu õpetusi, vaid teadku igaüks, et ma üksnes Kõigevägevama seadusi, tema käskusid ja keeldusid õpetan ja teie oma hingede kasuks nende täitmist soovitan.»

«Aga piiblis on veel palju seadusi, mida ei täideta; miks sa neid koa meelde ei tuletata ja nende täitmist ei nõua? Eks õpeta meid koa ohverdama ja poastuma!...»

See nõökav hüüe tuli kellegi teise kärnase oina suust, kes oli nii väike, et ta lambakarjasse sootuks ära kadus, nii

et kuuldi ainult häält, mis nagu põrandalt, inimeste jalust kostis.

Kuid usklike kogu ei lasknud oma apostliteist korda eksitada. Nüüd ei olnud viha-avaldamisel enam takistavat pidet — väike küürakas rätsep karjuti sedamaid tummaks, keegi vaga naine vajutas talle koguni käe suu peale ning vaga naise veel vagam mees lubas tal küüru «tagant ette» lükata, kui ta veel kord katsuks oma «kasimata lõugu liigutada».

Maltsvet tegi, nagu ei oleks ta hüüdest aru saanud, ja kui rahva vaigistusevadin oli vaikinud, asus kohe asja juurde. Ta lõi silmad mõttes kambri lakke ja hakkas selge, tugeva häälega peast lugema:

«Ja Jehoova rääkis Moosese ja Aaroni vastu ja ütles neile: «Rääkige iisraeli laste vastu ja ütelge: Need on elajad, keda teie peate sööma kõigist lojustest, kes maa peal. Kõiki lojuste seast, kel sõrad ja kelle sõrad on ühest lahti ja kes mäletsevad mälu, neid peate teie sööma. Aga seda ei pea teie mitte sööma neist, kes mäletsevad mälu või kel sõrad: ei kaamelit, sest ta mäletseb küll mälu, aga sõrgu tal ei ole, see olgu teile roojane; ega mäerotti, sest ta mäletseb küll mälu, aga sõrgu tal ei ole, see olgu teile roojane; ega jänest, sest ta mäletseb küll mälu, aga sõrgu tal ei ole, see olgu teile roojane; ega siga, sest temal on küll sõrad ja sõrad ühest lahti, aga mälu ei mäletse ta mitte, see olgu teile roojane. Nende lihast ei pea teie mitte sööma ega nende raipesse puutuma, need olgu teile roojased...»

Nõnda on kirjutatud kolmandas Moosese raamatus, üheistkümnendas peatükis, esimesest kuni kaheksanda salmini,» jätkas Maltsvet, heites silmi jälle rahvakogu peale. «Ja ma küsin teie käest, kas võib üks käsuõpetus olla selgema sõnaga üles pandud kui see siin? Teie ärge ütelge mitte: Kuidas see siis on? Siia maani oleme sealiha söönud ja meie esivanemad on sealiha söönud, ja taevane isa on seda lasknud süüa! Sest mõtelge ometi, kui kaua ei lasknud jumal maailma oma pattude sees elada, enne kui ta oma poja teda päästma ning lunastama saatis, ja kui kõrgele ei lasknud ta veel varem al ajal inimesoo kuritegude kuhja tõusta, enne kui ta hirmsa nuhtlusega ilmus ja kõik, mis elas, veeuputuse alla mattis! Jumal on kannatlik. Ta lepib patustega kaua, ta ootab, et nad meelepööramisele ärkaksid, ta ootab sadasid ja tuhandeid aastaid, aga siis siru-

jab ta korraga oma karistava käe välja ning kutsub nad oma kohtulaua ette, ja ma ütlen teile, see päev on ligidal, kus ta jälle kord ilmub nagu varas öösel ja meilt aru pärib meie tegude kohta...»

See oli nüüd keegi uskliku karja hallist hulgast, keegi tudiseva peaga hall taadike, kes prohveti kõnet omakorda vahelehaudega eksitas ja talle küsimuse esitas:

«Kas lähevad need tõesti kõik põrgu, kes jänese- ja sealiha söövad?»

«Kui nad meelt ei pööra — küll vist,» tuli lahke vastus Maltsveti suust.

«Soo — soo,» ütles vana Hiire-Jaagup rõõmsasti, «küll siis põrgu saksatest kubiseb, saksatest ja kirikupappidest, sest ega talulimesed jäneseid söö ja sigu koa vähe, aga voat saksad!»

Vikerpuuri lühike tasane mökitamine sai jälle rahva jalust kuuldavaks, kuna kahjurõõmus vanarauk mõtlikult oma tudisevat pead väänas ja siis uue küsimusega maha sai:

«Kas sina ise, vaga pojuke, sealiha ei söö?»

«Ei söö,» vastas Maltsvet. «Ma põle sealiha ilmiski armastanud süüa, ka siis mitte, kui ma veel ei teadnud, et ta on ristilimesele roojane toit; minu kõht ei võtnud sealiha vasta, see ei läinud mul suust alla, justkui oleks mu hing mind käskinud keelatud roale vastu panna.»

«Nojah, kellele sealiha ei meki, eks sel ole, jumal tänatud, kerge teda söömata jätta ja teisi söömast keelata,» arvas vana-meis heasüdamlikult, nähtavasti ilma mingi nõokamise mõta.

Siiski oli Maltsveti häälel lõikavam kõla, kui ta seepeale seletas:

«Aga ma sõin enne heameelega verileiba, ja mul oli vahel himu napsu viina järele, ja ka piibust tundsin kord lõbu, aga kui ma kirjast lugasin ja ise oma vaimus aru sain, et see mitte õige ei ole, mis ma teen, siis tegin enese neist himudest vägise lahti ja matsin nad maha, sest öeldud on, et kui sinu silm sind vihastab, siis kisu ta välja ja heida enesest ära. See oli mulle üllas raske nagu igale inimesele, kes mõnest harjunud kombeest lahti lööb. Aga usk annab jõudu ja usk teeb imet. Kes teist usus kindel on, sel pole ka raske armsaks saanud himusid maha jätta, kui jumal seda käsib ja kui te olete ära näinud, et nad kuradist on.»

Nüüd ei võtnud enam keegi sõna; palvemees pöördus mingi

ilmliku küsimusega majaperemehe poole ja pikkamisi hakkas rahvas suuremast ruumist välja tungima.

Maltsvetil oli aga kauemaks ajaks veel jumalagajätmisega tööd. Ta pidi mitmekümneid käsi pigistama. Need, kes tema lugemisest iseäranis olid vaimustatud, need, kes arvasid tema käe puutumisest endile õnnistust kaasa saavat, need, kes enesetele oma arvatava tähtsuse järgi kohuseks pidasid kuulsat meest ainult käeandmisega jumalaga jätta, ja lõpuks need, kes pärast teiste ees tahtsid kiidelda, et niisugune mees andnud neile kätt — kõik need käisid vooris Maltsveti eest läbi ja sirutasid talle ahnitsedes ning võisteldes käed vastu.

Kui tuba juba veidi lähedamaks oli tühjenenud, valgus rahvas ka kambrist välja ning sinna jäid peale Maltsveti ja pere-rahva veel ainult viimase lähedamad omaksed, noor usumees Tõnu-Peetri Madis ja Tongi mölder, Kiisa Mihkli vana hea tuttav. Pererahva omaste seast oli aga väimees Taavet praegu üle läve lahkumas. Aadu Vikerpuur ootas teda toas.

«Sa lähed juba, Taavet?» küsis noorik.

«Mis ma's veel ootan? Ega mu kodu siin ole!»

Õige küll, ega tema mehe kodu siin ole, kus kõik ta peale võõriti vaataksid, kus tema pärast häbi tuntaks!... Ja Anu ise tundis südamekergendust, nähes teda minevat; ta sai kartusest lahti, et õnnetu mees ehk uuesti läheb kalli jumalasurega vaidlema, ja sai häbist lahti seista selle jumalakartmatu joodiku kõrval prohveti ees.

Nagu oleks patune aru saanud tema mõtetest, lisas Taavet üle öla juurde:

«Sina jääd muidugi seie? ... No voata! Mis mina's sulle ja teistele risuks jääksin! ... Ole rõemus, et lähen.»

«Ma — ma aitan emal süüa teha —»

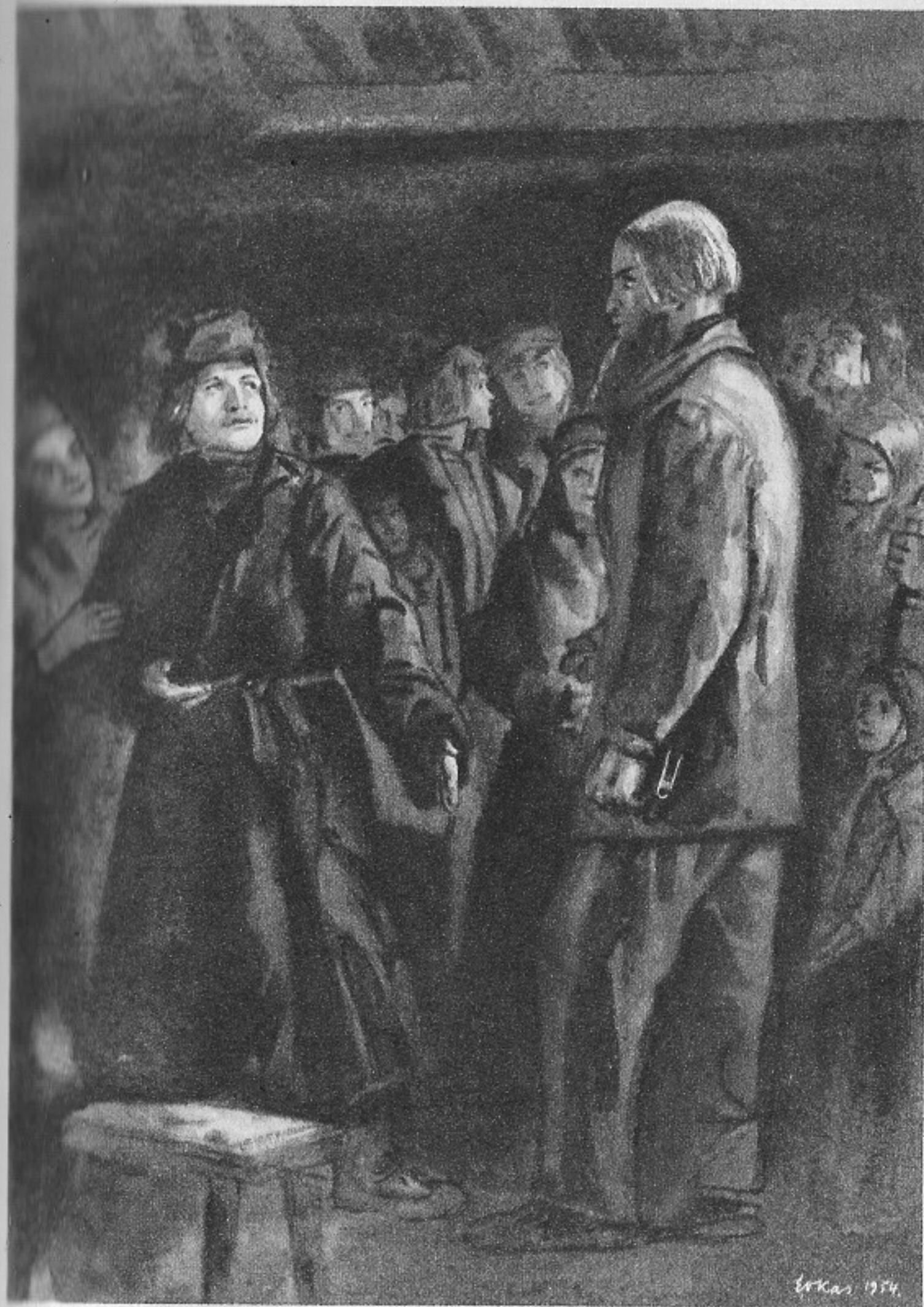
«Jää aga emale abiks süüa tegema,» ütles Taavet juba sealpool läve, «ega mul selle vastu midagi ole, ja kui jätkub aega, siis paluge kõik koos koa minu vaese hingekeese eest...»

Anu astus talle tuppa järele. Tähele panemata tema pilkamist, sosistas ta kikivarvul tema kõrva poole:

«Eks sa's jäta Maltsveti-papa koa jumalaga! ... Muidu nii imelik ää minna... Ega te's vihased ole!...»

Ja kartes tema valju vastust, tõstis ta mõlemad käed anu-misi mehe suu ette ja sisistas keelavalt.

«Ei lähe mina teda kummardama ega koapama,» vastas Lõhmus soovitud tasadusel, «neid alpisid oli siin ilma minuta

„Aga nad ütlevad, et sina seletad kirja valesi!”

juba küllalt, ja eks sina küüruta siis tema ees meie mõlema eest... Ole ukse head õhtat võin aga kõigile soovida, koa noore prohvetile...»

Ja seda teinud, haaras ta käega Vikerpuuri kaelata pea ümbert kinni ja mõlemad kobisid toast. Anu kuulis Lõhmust veel väljas naervat:

«Tota mul nüüd heategijat, keda hakka austama! Puistab sõnu, tühje sõnu, nagu teisedki, muudkui natuke libedamini. Austa inimest, kes sulle head teeb! Tehku Maltsvet mulle head, küll ma teda siis austan!»

Ja kurbuv naine kuulis läbi ukse-augu veel, kuidas õues kaks varest raagus kase otsas kraaksuma hakkasid, ja tema meelest oli, kui kiidaksid need tiivustatud kaabakad taga tema patuse mehe trotsivaid sõnu.

... «puistab sõnu, tühje sõnu...»

«Krrae! Krrae!»

... «tehku Maltsvet mulle head...»

«Krrae! Krrae! Krrae!»

Siis polnud enam midagi kuulda.

Pilkane pime vaikiv õõ piilus ukse-august sisse nagu must hirmutis. Nagu varitsev vaenlane, kes tahab nisu sekka umb-rohtu külvata...

SEEME.

Aga nõnda mõtlesid ja rääkisid ainult vallatud, ja neid ei olnud palju. Neid ei olnud rahva seas, kes palvetunnist lahkus, palju rohkem kui need kaks, või olgu siis, et me nende kilda arvame Altsauna Tõnise, kelle armsam jutuaime oli oma saatust siunata ja kes ka täna õhtul lugemiselt koju minnes närivale kahtlusele kõige hea kohta maad andis, kui ta last imetava Viiru vastu urises: «Ja ning ei... Nõnna või teisiti... Eks soa näha, kui soab näha!» Aga ta pidas suu, kui naine teda suud käskis pidada, sest ta oli sõnakuulelik naisemees... Ja lõpuks võiksite vallatute kilda arvata veel noore Pärtli perenaise, kes koduteel mitu korda pead raputas ja endamisi imestas: «Või siis palmitsetud juuksed ja kirju riie ja veri ja sealih! Või siis see ongi! Või siis patukoorem veelgi suurem!...» Ja ta muigas endamisi, kuni ta mees nii sügavasti ohkas, et ta enam muiata ei sõandanud...

Neid ei olnud palju.

Neist peale, kes Kiisa talus praegu suurele hingeäratajale ja usupuhastajale õhtusööki valmistasid, maitsvamat, kui nad ise vahest aastast korra suhu said, kes aidast ja käsikambrist kõik tulele ja lauale kandsid, mis nad kallile jumalamehele arvasid mookamööda olevat; neist peale, kes Kiisal muidu veel prohveti jalge ees täis usklikku joovastust koos olid, nautides tema hääle piima, tema sõnade mett — neist peale kuni kõigi nendeni, kes jalgsi ja hobusega läbi pimedade öö, üle lumehangede ja tee-aukude, läbi külma vihma ja röske udu kodu poole tõttasid, täitis kõigil üks ja seesama tuksuv, elustav tundmus rinda: nad olid kuulnud uut jutlust, vägevast kõnelt; nad olid mahla imenud lootusepuust, nende hinges oli ellu ärganud usk ime sisse!

Neil oli nüüd midagi oodata.

Nende halli taeva külge oli nagu siretav täht ilmunud, mis need näitas. Nende pärismaa ei olnud nüüd mitte üksnes taevast, vaid usk imesse töötas neile paremat asupaika ning elupõlve ka sel kindlal pinnal, mis neil endil tundus jalge all.

«Ärge unustage, et jumal võib imet teha, et jumala käes pole miski võimatu... Jumal tõstab, kui tahab, ka praegu veel mägesid paigast, tõmbab merest kuiva vahe läbi, viib oma äravalitud hinged läbi õhu teise, paremasse paika... Jumal võib teid igast hädast, ka kõige suuremast, kohe aidata, sedamaid päästa... Ärge uskuge, et imetegused enam ei sünni — neid võib iga päev sündida, väikesi ja suuri...»

Need olid sõnad, inimesesõnad, aga tühjad ja paljad polnud nad mitte sellele mustale hulgale, kes neid läbi pimeduse, läbi vihma ja udu kui kallist saaki koju kandis. Uppujale oli midagi pihku ulatatud ja nad kahmasid sellest kinni, aru pidamata, kas see oli kõis või õlekõrs, või udusulg. Neid tõstis paljas teadvus, et neil oli midagi pihus, paljas usk, et neile on midagi kätte ulatatud, hetkeks veepeale. Ja nende hingest uhtus sel hetkel õnne- ja rõõmutundmus läbi — suur, vägev, tänust ülevoolav, nagu tundmus, mis pääsu märkava uppuja hinge täidab.

Nad kõnelesid üksteisega sosistades, sest põnevus, mis jutluse ajal neid sidus, oli nüüd, kus ta oli järele andnud, nagu valmseks väsimuseks, seesmiseks halvatuseks muutunud. Ka arvas igaüks põues nagu püha saladust peitvat, millest valju häälega ei kõlba rääkida.

«... See oli lugemine!!...»

«... Jah, see oli lugemine!!...»

«... Iga sõna täis väge!...»

«... Nagu hõiskamine... hüüdmine...»

«... Nagu suure kella helin...»

«... Ja mis ta ütleb — hoopis teine kui kirikus...»

«... Hoopis teine koa kui palvemajas...»

«... Taevast põle mitte nii kõrgel, kui n e m a d ütlevad...»

«... Ja jumal mitte nii kaugel...»

«... Sest ta võib ka meie päevil veel imet teha...»

«... Ja lihalikku inimest hädast aidata...»

«... Aidaku ihu, hinge üle pidagu pärast kohut...»

«... See on koa õige, sest mistarvis siis ihu ennast peab

talitsema, mistarvis ta oma himudest peab lahti lööma, kui tal sest midagi kasu pole! ... Taevasse teda jo sisse ei lasta ...»

«... Tasu ihule, tasu hingele — nõnna on korras ... Sest kus seisab, et jumal lõi ihu aina vaevanägemiseks? ...»

«... Seda ta ei võindki, sest jumal on armastus. Ega temale ometi rõemu tee vaeva ja piina pealt voadata! ...»

«... Ma usun Maltsveti sisse!» hüüdis keegi tänava pimedusest valjusti, ja see kostis nagu karjatus kokkupigistatud ning äkitselt vallali puhkevast südamest.

«... Maltsvet on prohvet!» vastas teine häälsama valjusti, ja mõlemad hüüded, mõlemad hingekarjatused jätkusid kokku ühiseks lootusekissaks, mis läbi vihma ja udu ja pilkase pimeduse üle mustava küla heljus ning ühe rinna teise järel meeleheitlikule usule avas, usule üleloomuliku ime sisse ...

Ja nad rühkisid edasi üle hangede ja aukude, komistades, kukkudes ja jälle tõustes, ning vahetasid edasi oma mõtteid suure sündmuse üle, mis oli neile kuivanud soontesse uut elurõõmu ja elujulgust tilgutanud.

«... Ja kui nüüd õige kätte võtta ja paluma hakata ... kõigest hingest paluma hakata ... Maltsvetiga ühes ... iga pühapäe ... või koa iga päe ... ühtepuhku ... kas või ööd ja päevad ... siis — siis ometi peaks midagi tulema ... midagi antama ...»

«... Peaks sündima ime ...»

«... Mõni uus seadus ...»

«... Mõni kergendus ...»

«... Jumal tuletaks keisrile hädalisi meelde ... unes või ilmsi ... käsiks teda talurahva peale mõelda ...»

«... Annaks talle armulikku meelt ...»

«... Teeks ta südame heldeks ...»

«... Aga saksad! ...»

See ohkehüüd täis hirmunud kahtlemist, see hingest suhu tõusnud karjatus täis ehmunud umbusaldust pani usu imesse sedamaid kahvatama, tõukas lootuse palve võimu sisse kohe kõikuma.

Jumal võis olla vägev, keiser võis olla vägev, aga kõigest vägevam oli saks.

Jumal võis olla armulik, keiser võis olla helde, aga saks oli vali.

Jumala vägevust ja keisri vägevust talupoeg ei näinud, aga

saksa vägevust nägi ta iga päev. Ta oli seda näinud, nii-kaugemale kui suutis tagasi mõelda, ta oli seda maitsta saanud põlvest põlveni.

Jumala armust ja keisri heldusest polnud talupojal tunnistust, mitte kõige vähemaidki, sest need, millest rääkis papp kirikus, tundis ta süda olevat valed, niisama valed nagu papi sõnad saksa armust ja heldusest. Aga saksa valjusest oli talupojal tunnistusi, ta kandis neid oma ihul, terve ta elu kaugest minevikust kuni kõige uuema olevikuni oli üksainus kaebav, appikarjuv, halastust paluv tunnistus ...

Aga oma kokkunud kahtlemises, oma hirmunud umbusalduses otsisid nad ruttu jälle tuge ja troosti selle mehe sõnadest, keda nad oma prohvetiks tunnistasid. Nad haarasid uuesti ölekõrrest kinni, mis neile pihku oli ulatatud ja mida nad kõik pidasid.

«... Jumal võib kõik ja teeb kõik ... Jumal tahab meid aidata — meid kõiki, kõige suuremaid patuseid meie seas, kui me tema vägevust usume, kui me oma hinged täis leegitsevat usutuld temale anname ...»

«... Maltsvet ütleb, et jumal on ometi kõigest vägevam, koa sakstest. Seda tahame uskuda. Aga kuigi jumal sakstele ehk muud ei või teha, nende südameid võib ta siiski pehmemaks muuta, neile armuheitmist ja halastamist õpetada. Ja rohkem me jo ei tahagi. Oleme täitsa rahul, kui sakste valjus väheneb ja nad aru soavad, et meil puudus ja kitsikus ja liiga ränk töö on, ja kui nad meie orjust sugugi kahandavad ja meie leivapalukest natukenegi rohkendavad ...»

«... Ja seda teeb jumal, sest ta tahab meid jo aidata ...»

«... Seda ta teeb, sest meie usume jo nüüd tema vägevuse sisse ...»

«... Ja meie anname oma hinged temale ...»

Kui kerge oli seda hinda nii suure vara eest lubada, nagu on pääs ihulikust hädast! Aga korraga torkas neile meelde, et hing on ihu küljes kinni, et hinge ilma ihuta ei ole, sest see, mis Maltsvet jumalale käskis anda, polnud ju muud midagi kui tükk parandatud, puhastatud, senistest kommetest vabanenud ihu! Himud, mis prohvet käskis maha jätta, ei olnud ju mitte hinge, vaid ihu himud! Ja liha öeldi nõder olevat. Kas suutis nõder liha taevase abimehe päästetingimusi täita?

Kes nende kohmetut mõttevahetust selle sügeleva punkti üle kainel meeolul oleks pealt kuulanud, see oleks naerata-

nud ja ühtlasi pisaraid põselt pühkinud. Lapsikus arutuses, mida nende vaesed, mõttevarast ilma jäetud pead välja haudusid, oli nii palju traagilist nalja, et see igat ükskõiksussegi kuivanud hinge oleks liigutanud.

«... Jaan, kas sa siis jäksad piipu maha jätta?»

Jaanil piip parajasti suus. Kohe, kui lugemistoast välja astus, oli pannud piibu tossama. Ehmudes kahmab teise nüüd pihku — oleks peaaegu hammaste vahelt kukkunud...

«Eks pea katsuma!»

Ohkab mehike ise.

«Või katsuma! Otsekohe maha peaksid jätma! Nüüd kohel! ... Viska teine siinsamas, kus tühi!»

Jaan pigistab piibu kramplikult pihu sisse.

«Eks siis viska, kui tubakas otsas...»

«Miks mitte kohe? Kas siis on parem?»

«No oota nüüd homseni! ... Suu hakkab muidu vett jooksuma...»

«Kas homme ei hakka?»

«Naisel hea reakida! ... Homme, — homme on jälle teine asi... Kas tead, mis homme on?»

«Noh?»

Jaan sülitab, sest ta suu jookseb juba praegu vett.

«Homme toon aida lakast vihalehti, hakkab neid põletama... nii äravõerutamiseks... Ega see patt ole...»

Naine on kahevahel.

«Ega tea, ehk on siiski...»

«Aga Maltsvet reakis tubaka põletamisest — selge sõnaga tubaka põletamisest... vihalehtedest mitte sõna... mitte poolt sõna...»

«Aga piip! Ta reakis koa piibust!»

«Ega's piip ilma tubakata patt või olla! ... Nii palju aru peaks naisterahvalgi olema! ... Piip — mis on piip? Piip ilma tubakata on nagu ihu ilma hingeta... tükk puud, ei muud midagi...»

«Aga tubakas põle jo koa muud kedagi kui rohulehed.»

«Noh, aga missuguse rohu lehed! Eks Maltsvet öeld: lehed kuradi taimelavast — kihtine rohi põrgu rabast — ohakad saadana rohuiast! Voata, see on ometi vahel! ...»

«Aga vihalehed... kes teab, kuhu vihalehed...»

«Jäta nüüd vihalehed rahule! Vihalehed on kaselehed, Ja

kaselehti pole jumal kusagil ära keeland — neid võid põletada ehk kas või süüa...»

«Peaksime ikka Maltsveti käest järele küsima...»

«Võime jo teine kord küsida... Aga seda ütlen sulle, Kriit, homsest soadik põletan aina vihalehti...»

See mees kauples jumalaga piibu pärast, teine viina pärast.

«... Ega seda va viina tarvis ole — see on õige, aga mis sa vennike teed, kui süda muret täis — viska üks ää — tundes, et on nagu kergem...»

«Aga kui kauaks!»

«Õige küll — mitte kauaks... Aga ega's meiesugune teda tühi pruugi — kust seda rahakest võtta... Kui jumal helde mees on, siis ta meile seda ei keelaks... See on jo kõik, mis meile rõemu teeb, olgu pooleks tunnikski!»

«Aga sa kuulsid, et see on patt! Eks sa tea, et jumal meid ühel siis aitab, kui me pattu enam ei tee!»

Tõnis jääb mõtlema.

Ta teadis seda ju — ta teadis, et avitaja tingimusi on vaja talda, aga ta tundis ka oma nõrkust.

«Hea küll — lihavõttest saadik!»

«Tõnis, parem kohel!»

«Eil!»

«Tõnis, sa hakkad jumalaga kauplemas!»

Mees võitleb enesega. Viimaks, pikema arupidamise järel, püüab raske otsuse suust:

«Kui just tahad — minugipärast!»

«Kas pead sõna, Tõnis?»

«Pea!»

Naine ei usu, aga püüab uskuda.

Kuid nüüd korraka pöörab mees lehe ümber.

«Oma juukseid ei tohi sa enam palmitseda, Ellu! Nüüd pead neid ikka lahtiselt selja peal kandma! ... See on koa jumala püha käsk...»

«... Mina, vana inimene...»

«... Kas mina ei ole vanem?»

Ellu on kitsikuses. Aga ta otsus on mõne aja pärast ometi valmis.

«Prohveti tahtmine sündigu, kui sina koa tema tahtmist täidad! Niipea kui ma näen, et sa enam viina ei joo, näed mul palmitsemata juukseid selja peal rippumas...»

Jumala saadiku teiste nõuete üle ei peetud palju aru, sest nende täitmine oli suuremale hulgale kaunis kerge. Sealiha ja verd sõi talupoeg harvasti, ja kuigi see pühapäevadel, isäranis suurtel pühadel maitsev maius oli — ka ilma selleta võidi läbi saada, need toidud ei mänginud talupoja elus tähtsamat osa.

«Ma olen kuuskümmend aastat vana ja ei tea mitte, kas ma eluaja kohta kuuskümmend naela sealiha olen söönd!» hüüdis saunamees Niine Mats, kui naine talle Maltsveti õpetust meelde tuletas.

Naine leidis selle küll liialduse olevat, ei võinud aga vanamehele arvude najal seletada, kui palju tema ja ta ise eluaja kohta sealiha oli tarvitanud. Palju seda tõesti ei olnud.

«...Tema õpetused on õiged ja nende järele tahame teha!»

«...Nende järele tahame elada!»

Nõnda oli Kugli elanikkude meeleolu pärast Maltsveti esimest loengut. Vaimustus suure kõnemehe ja piiblitundja kohta tasandas selle teed talust talusse, südamest südamesse.

Imeks ei ole panna, et need kaks, kes tulid prohveti lähemast ümbrusest, Kiisa talust, tema jalge eest, kaasa tõid joovastusest mitte kaugel oleva tuju.

Tõnu-Petri Madis kandis Lõhmuse perenaise last — tema tungival soovil oli noorik lapse tema käele andnud —, ning noor naine, kes auklikul teel sagedasti komistas, hakkas tihti tema käisest kinni.

«Madis!»

«Mis sa soovid?»

«Anna mulle head nõu, kuida võiksimine minu meest päästa?»

«Seda meest päästa?! — Ää nüüd lapsejuttu aja!»

«Ma usun siiski —»

Madis muiatas umbusklikult.

«Vaene hing!» ütles ta pehmelt. «Ma soan jo aru, et sa tema päästmist südamest soovid, aga kuida tahaksid seda peale hakata?»

«Kas sina nõu ei leia?»

Madisel käis ärevusehoog läbi terve ihu.

«Mina? Ma leiaksin!...»

«Siis ütle!»

«Ma püüan teda ühel päeval noomida!»

Kuid noorik sirutas mõlemad käed ehmudes välja.

«Sina mittel — Sina, Madis, mittel — Kas sa teda siis veel ei tunne? — Sind tema ei karda... Aga keda ta kardab — kelle sõna ta vast vähegi kuulda võtaks — kas tead, kas see on?»

«Noh?»

«Maltsvet.»

Madis jäi seisatama, kohendades last käel; viimaks hakkas nooriku käsivarrest kinni.

«Miks sa siis arvad, et mina teda noomida ega parandada ei või?»

«Sina... sa... ta ei usu jo sind!... Sa oled tema silmas inimene nagu kõik teised!... Ja tema... — põlgab sind...»

Madis liigutas kätt, millel puhkas laps, ühes teisega nii ägedasti, nagu püüaks ta protesteerida niisuguse väite vastu. Kuid sel pilgul tuli talle Anu noor, sale ja soe keha nii lähedale, et ta oma vastiku tundmuse unustas ning hoopis pehme meeleollu sattus.

«Eks reagi siis Maltsvetiga tema pärast — Maltsvet tuleb jo varsti teist korda seie... Sa tead jo, et ma sulle aiva head soovin — sinu oma õnne ja so vaese vigase lapse pärast...» Ja Madis ohkas, enne kui ta lisas: «Peaks aga Taavet Maltsvetigi kuulda võtma! Lugemisel hakkas — kuulsid isegi — temale vasta...»

«Aga ta kuulas tema jutlust teraselt pealt — mul oli nii hea meel,» tähendas Anu.

«Ma tahan tema eest jumalat paluda — jumal võib jo imet teha,» sosistas Madis.

«Ja mina veel — kuida tahan mina ise tema eest paluda — ööd ja päevad!... Minu laps — mu vaene väeti laps —, anna ta nüüd mu oma sülle!»

Noorik sattus, kui talle ta last meelde tuletati, nähtavasse ärevusse, ja värisevate kätega ning poolvägisi tõmbas ta magava pojakese jälle oma rinnale. Näis, nagu peaks ta korruga ülekohtuks, et ta pisikesi oma südame juurest võõra mehe kätele oli andnud.

Nad kõndisid natuke aega tummalt teineteise kõrval, kuni Madis — nad seisid juba Lõhmuse talu väravas — tasase, poolpalvelise häälega küsis:

«Ja kuida on sinu hingega muidu lugu? Kas sa oma südames koa tunned, mis sul nüüd teha tuleb, kus sa Maltsveti

lugemist kuulsid? Kas usud selle mehe õpetuste sisse ja tahad nende järele käia?»

Ja Anu kostis palava õhinaga:

«Ma usun, et see mees puhast jumalasõna õpetab ja et temast prohveti vaim reagib. Ei ta oskaks nõnna lugeda ega palvet teha, kui ta mitte tõsine jumala sulane ei oleks. Ma ei oska sulle muud öelda, kui et ma oma hinge tahan Issandale anda, nagu Maltsvet käskis.»

«Ja tahad kõik maha jätta, mis ta patuks luges ja mida meie enne patuks ei pidanud?»

«Jah, ma tahan!»

«Aga kas jätkub sul seks ka jõudu?»

«Jah, ma tunnen seda oma südames!»

«Nooriku sõnadest kuuldus kirglik kindlus, ta muidu nii tasasel, pehmel häälel oli peaaegu kare ning lõikav kõla.

Madis hakkas ta käsivarrest kinni ja pigistas seda tugevasti.

«Siis võta mind usus oma vennaks ja ole minu truu ja ustav õde! Meie kahekesi tahame Jehoovat teenida ja koos tema püha sõna lugeda, õppida, armastada ja neile kiita, kes usus leiged on. Me tahame koa sinu mehele peale käia ja teda aegamööda saadana orjusest välja kiskuda. Ja Maltsvet, see vaga mees, olgu meie juhataja! ... Kas tahad, Anu?»

«Ma tahan!»

«Siis jumalaga, õde!»

Veel kord pitsitas Madis noore naise käsivart. Aga nagu oleks tal veel midagi südamel, nagu ei suudaks ta oma usu-õest ikka veel lahkuda, jäi ta tema ette seisatama, ilma kätt nooriku ihu küljest, mille soojus läbi riide ta sõrmedesse voolas, täiesti tagasi tõmbamata. Ta leidis aga sõna, mis ta nähtavasti tahtis öelda, alles siis, kui Anu, öeldes tasakesi «jumalaga», väravast juba sisse pöördus.

«Õde,» ütles ta poolsosistades ja temale pool sammu järele astudes, «kas sa siis koa tead, kudas sa oma tööd Taaveti kallal ja kogu oma elu parandust peale pead hakkama?»

«Meie reakisime jo praegu —»

«Jaa, aga see põle veel kõik ... Sa pead puhastama oma maja ja oma abielu — ja mitte üksi jumalasõna ja palumise —»

Anu ei mõistnud; ta jäi, pead liigutavat last kergesti kiigutades, tummalt Madise seletust ootama.

«Kui midagi tead majas olevat, mis põle ausasti soadud,

mis on võõra oma — siis katsi sellest lahti soada ... Sa tead, mis Maltsvet vargusest ütles? ...»

Anu käed nõksatasid, nagu oleks äkiline värin neist läbi käinud.

«Ma tean, ja — ja tahan kõik teha, mis tarvilikuks arvan ...»

«Ja koa selle üle pead valvama, ja kui tarvis, vägisi ja valjusega keelama, et su mees sinu abielu ei roojasta, sest abielu on püha ... Sa ei tohi nõrk ega järeleandlik olla ega silmi kinni pigistada ega jälle ja ikke jälle andeks anda ...»

«Jaa, — ja jah, — head ööd nüüd!» tuli pitsitatud hüüd, otseselt mahasurutud valus ohe nooriku huultelt, siis pööras ta Madisele selja ja kadus Lõhmuse talu pimedasse õue.

Tõnu-Petri peremees vaatas talle järele, vangutas pead ja mõtles vist: «Seal läheb üks õnnetu, kes ägab koorma all, mille ta endale priitahtlikult peale võttis!» Ning ta lisas viisiti juurde: «Ja ta oleks nii õnnelik võinud olla, aga ta ei võtnud õnne vastal ...» Ja sammudes norus peaga kodu poole, pidas ta küll jälle kord selle ilmseletamatu mõistatuse üle aru, miks põlgab inimene käegakatsutava õnne ära ja võtab enesele niisama käegakatsutava õnnetuse kaela!

Terve küla tundis seda mõistatust ja terve küla leidis talle niisama vähe seletust nagu Tõnu-Petri Madiski, ning nende seas olid ka Anu vanemad.

Kes teab, kas Anu isegi, ja nimelt iseenesele oma tegu küllalt arusaadavalt oskas põhjendada — teistele ta seda ju ei suutnud.

Tal oli mõne aasta eest kosilane olnud, kelle iga tüdruk pimesi oleks vastu võtnud, sest nägusamat, ausamat, karske- mat ja kainemat noormeest põlnud mitmes vallas ümberringi, ning varalt ei jäänud ta teistest perepoegadest maha, kuna ta aga jumalakartuses ja meelevagaduses neid kõiki ületas. Ja selle kosilase — ta nimi oli Tõnu-Petri Madis — põlgas Kiisa Anu rahulikul meelel ära!

«Mispärast siis?» hüüdis see mees ja hüüdsid kõik teised.

Ta väristas ainult pead ja ütles, et ta ei võivat teisiti.

Ja siis ilmus see teine, kellest keegi head ei teadnud rääkida, küll aga halba, peaaegu üksnes halba, — siis ilmus see viinavend ja kaardilööja, see õõhulkuja ning tüdrukutekütt, see jumalavallatu ilmalaps ja parandamatu patu-ori, kelle käed

ei olnud vargusestki puhtad, — siis ilmus Taavet Lõhmus, ja tüdruk võttis ta kosjad vastu!

Ta oli temale vanemate ja kõigi teiste inimeste hoiatuste mõjul tahtnud «ei» öelda. Ta enese mõistus oli talle tungivalt sellist nõu andnud. Aga kui ta tema ees seisis ja talle natuke aega silma oli vaadanud, nii sügavasti, kui ta hing teda oli käskinud, siis karjatas ta korraga «jaa»!

Ta ehmus isegi sest karjatusest, see tuli nagu kuskilt talle enesele tundmata peidupaigast, aga see oli nii ustav, nii käskiv, nii kõikumata otsustav, et ta selle karjatatud «jaa» taheta orjaks sai. Anu südamele polnud teist häält, seepärast pidas ta seda, ja ainult seda, tõe hääleks.

Jä kui teised küsisid, miks ta «ei» asemel «jaa» oli kostnud, siis ei teadnud ta jälle muud vastata, kui et ta teisiti ei olevat võinud.

Ainult emale teadis ta väikese loo jutustada, kuidas ta juba kord ennemalt — siis, kui Taavet temale esimest korda «teisema silmaga» oli lähenenud kui muidu — oma südant kuulnud «jaa» karjatavat, veel enne, kui poiss temale mingi küsimuse oli ette pannud. Taaveti näos, hääles, pilgus, ta peas, lõuas, suus, rinnas, õlgades — kogu ta välimises ja sisemises inimeses peitunud midagi, millele on võimata vastu seista. Taavet olnud tema võitjaks, allaheitjaks, käskijaks loodud ja loodud ka tema — õnnetuks...

Vanemad panid vastu, andsid aga, märgates tütre otsuse muutmatust, raske südamega järele, sest kumbki neist polnud küllalt valju loomuga, et oma lapse vastu, keda nad ta hea südame ja jumalakartliku meele pärast iseäranis hellalt armastasid, vägivaldse sundusega välja astuda.

Järeleandmiseks oli neil aga ka teisi põhjuseid. Need olid paraku ilmlikud, aga siin kurjas ilmas ei saa ju vagaduski neid arvestamata läbi. Kiisa rahval oli palju lapsi, tööjõust polnud puudust, küll aga leivast suure perekonna toitmiseks; mida varem siis vanim tütar — teised olid alaealised — uue kodu leidis, seda parem. Teiseks oli Lõhmuse Taavet, kelle vanemad paari aasta eest olid hauda pugunud, kaunis hea koha iseseisev peremees — selle poolest siis ees Anu teisest kosilasest, Tõnu-Petri Madisest, kes tol ajal veel isa leiba sõi. Ja oli nüüd Taavet mis ta oli ja tegi ta mis ta tegi — nii palju head pidi temast ta vanelanegi tunnistama, et ta tööd ei põlanud ja tööd oskas teha. Tema oli üks neist ini-

mestest, kelle käes iga töö läheb, ka niisugune, mis teistelt palju õppimist ja harjumist nõuab. Taavet, see «pool meistri-meeste», nagu teda kutsuti, tegi oma veo-, sõidu- ja tööriistad võimalikult ise, oli enda tarvis raudsepp ja ratassepp, puusepp ja pottsepp. Nagu ta oma hobused ise rautas, nii kandis ta ka pühapäeviti enese tehtud soome saapaid, ja piipki ta suus, mille ümberdusi külapoisid imestasid, oli ta isiklik talvine ajaviitetöö.

Taavet purjutas juba poissmehena tublisti, aga tema majapidamisest polnud selle kahjustavat mõju märgata. Ta oli kehv nagu kõik teised peremehed kohalikus vallas ja nagu alid enamasti kõik talupojad Tallinnamaal, aga ta polnud mitte kehvem kui perepidajad, kes mitte ei joonud, selle eest alid aga nõrgad majapidajad ja lõdvad või saamatud töötajad. Mis Taavet kõrtsis ära jõi, selle töid talle ta tööüsnus ja töö-osavus jälle tagasi, vähemalt suurema osa.

Nõnda pigistasid Anu vanemad tema ebavooruste kohta teise silma kinni, ka süüde ja eksimuste kohta, mida nad muidu mitte poleks võinud andeks anda. Taavet oli paari aastat ühele ühele ülekäte läinud, teda nimetati ühe sohilapse isana, aga või siis niisugune patt on haruldane. Taavetit süüdistati pikanäpu-ametis, aga varguse pealt polnud teda keegi veel kinni võtnud. Nõnda trööstisid Kiisa isa ja ema endid ja oleksid troosti leidnudki, kui mitte seda ühte, seda kõige raskemat poleks olnud: Taavet oli jumalakartmatu, usu ja kiriku vastu külm, palve pilkaja, vagaduse naerja. Kui ta ometi niisugune poleks olnud! Kui ta ometi silmakirjakski enam kirikus ja palvemajas oleks käinud ning suu pühadesse asjadesse puutumisest oleks puhta hoidnud!

Kuid seda koormat, mis Mihkli ja Liisu südant kõige rohkem rõhus, aitas kergendada Anu, kes vanemaile säravail silmil töötuse andis: «Mina tahan tema meelt pöörata, mina tahan ta jumala juurde juhata!»

Anu oli midagi töötanud, mida ta ei suutnud täide saata. Tal oli tegemist inimesega, kellesse ta oma armastusega teatava määrani võis mõjuda, kes aga oma arvamistest niisama visalt kinni pidas nagu oma senistest elukommetest ja kirgedest, mida kaas-inimesed nii väga hukka mõistsid. Kui vähe Anu oma töötust suutis teostada, selgus sellest, et Taavet naisemehena mitte ainult endist elu edasi ei elanud, vaid mõnes eksimuses, nagu joomises, ajuti veel kaugemalegi läks. Üks pöörutus teise järel tabas noort naist. Esmalt tabas ta

mehe häbistavalt teolt oma talu tüdrukuga, siis saadi Lõhmuse aidast võõra vara kätte ja peremees viidi kinni ning anti talle ihunuhtlust. Lõpuks — ja seda pidas noorik osalt oma mehe jõleduste otsekoheseks tagajärjeks — sündis talle vigase käega laps, kelle pärast ta jumala ja inimeste ees häbi tundis.

Anu andis talle kõik andeks ja lootis edasi — lootis ikka veel vanemaile ja enesele antud töotust võivat tõeks teha. Ta andis temale andeks, sest et ta «teisiti ei võinud», sest et see mees, nagu ta oma hinges tundis, ikka veel tema võitja, käskija, valitseja — temale «loodud» oli. Ja alatasa pidas ta aru ning otsis nõu, kuidas teda päästa, ja et ta midagi ei leidnud, siis jooksis ta ikka jälle uuesti palavas palves selle pilvetaguse päästja juurde, kes talle ainumaks abimeheks jäi. Kuid ka see, kes palumist nii väga nõudis ja palveid töötas täita, oli Anu palvetele kurt. «Võib olla, et ma ei «tee» seda õieti,» mõtles noorik, ja ta süda ujus rõõmust üle, kui nüüd suur usumees ja jumalasulane ilmus, kes tema palve võimusesse uuesti uskuma pani. «See mees teab, kuida jumala juurde võib pääseda — tema peab mind aitama!» oli õnnetu naise tänaõhtune otsus, mis teda elustas ja uute lootustega täitis.

Nõnda panid Kugli külas kõik, kellel vähegi usutundeid oli antud, oma lootused uue, paljutöötava prohveti peale, kes oma sõnavõimuga täna nende südamed oli võitnud.

Kas oli ka mees, kes Lõhmuse noorikule ta õnnetuses nii sagedasti vennalikuks trööstijaks oli olnud, lootjate hulgas?

Kui see mees oma talu uksest sisse astus, ohkas ta. Näis, nagu poleks ta iseenese või teistega hästi rahul. Kas nokitses nurin ta hinges, et tema palvemehelist väärtust veel ei tahtud uskuda? Maltsvet oli midagi tähendanud, mis näis sellise hinnangu poole sihtivat, ja umbes sedasama oli ta selgema sõnaga ka selle naise suust kuulnud, kelle silmas ta heameelega suur usumees, suur hingeärataja ja noomija oleks tahtnud olla... Või oli ta lihtsalt nukker, sest et ta naise, keda ta süda ei suutnud unustada, teise majja oli pidanud laskma minna ja ise nüüd tuppa oli astumas, kus teda külm, tühi süng ootas?

See süng polnud mitte ikka tühi olnud, küll aga külm. Tõnu-Petri Madis oli mõni aeg peale Kiisa Anu meheleminekut naise võtnud, sest tal oli, kuna ta talu pärast isa surma enda kätte võttis ja kuna ema oli elatanud, perenaist

kahe töötava käega vaja. See oligi aga ka ainult perenaine kahe töötava käega, oli ainult süngi täide, mitte soenda ja. Madis ei tundnud tema ega tema Madise vastu muud midagi, kui et nad on kaks paariheitnud tööinimest, kes valitseva kombe järgi pidid ühes süngis magama, ja kui juhtub, lapsi soetama. Madli kolis aga, enne kui ta tavalise tähtaja järel emaks sai, soetõve kutsel Tõnu-Petrilt Madise kiriku lähedale maa alla elama. Sest saadik oli Madis lesk ja perenaise kohuseid majas täitis vana tädi.

«See tuleb veel,» sosistas Madis, kui ta oma tühja, külma süngi heitis ja takuse vaiba üle kõrvade tõmbas, «kõik tuleb veel, ja nad peavad mind soama seestpidi tundma — seestpidi...» Ja tema koa — just tema...»

Teadmata on, kumba ta mõtles selle «temaga», kas Maltsvetti või Lõhmuse Anu...

Kugli küla tondisilmad vilkusid täna õhtul, haruldaset kaua raskest märjas pimeduses. Nähtavasti oli elanikel pisiheates tahmastes koobastes üksteisega palju, palju pühapäevast juttu vesta, juttu, mis nende laugudelt une, nende liikmeist välmuse, nende südameist tuima, roidunud rahu ära peletas.

Viimaks hakkas ometi üks hale silm teise järel kustuma. Kõige viimane oli see, mis Kiisa talust, sealt, kus prohvet õomaja pidas, nagu peenike kuldne niit üle tänava ulatus.

Nüüd oli kogu küla tõrvakarva ööga suureks mustaks haaaks liitunud, milles elusad surnud und nägid jumala imetegudest...

ORAS.

Juhan Leinberg oli Kuglil veel teise lugemisõhtu pidanud ja kokkuvoolanud rahvamurd oli Kiisa talu pehkinud seintele teist korda liiga teinud. Maltsvet võis oma misjonitöö mõjuga seekordki rahul olla: teda kuulati põnevusega, temaga palvetati hõõrusega, mehed ohkasid, naised nutsid hinge põhjast nagu esimeselgi korral ja pärast palvetundi valitses rahva seas peaaegu suurem usuline hõõgumine kui kolme nädala eest.

Järvamaa apostel oli seekord oma lahkõpetusi edasi seletanud, uuesti igasugu patukõlvatuste vastu võidelnud ja oma vastaste, hernhuutlaste üle iseäranis karedasti kohut pidanud. Ta võrdles neid kõige kelmimate isikutega, keda ta pühakirjast tundis, ja ta tundis neid sealt palju, ning hoiatas nende eest oma palvelisi niisama tungivalt, nagu need omi hingekehi tema eest palvemajas iga pühapäev hoiatasid. Vaen Maltsveti ja Aniste papa vahel oli aiva hoogu võtmas.

Kugli rahvas sai nüüd Maltsvetti sagedamini kuulda, kui mitte omas, siis naabervaldades, sest agar seemendaja Issanda viljapõllul oli külvirinnaga siia nurka pöördunud, kus ta head idanemist märkas. See oli ka ainult loomulik, sest rahvas siin kihelkonna-sopis kuulus kõige vaesemate ja rumalamate liiki: vaesus ja rumalus on ju emaihus kokku kasvanud kaksikud. Maad olid viletsad ja mõisaorjus ulatus üle pea. Kuglil ja ümbruses ei teadnud peremehed sõna õiges mõttes mitte, millal oma heina teha ja oma vilja koristada, sest kõik tööjõud oli viimase kui oimuliigutuseni mõisa päralt — kuulsa «vaba kontrahi» põhjal muidugi, mis endistele pärisorjadele priiuse-tunnistuseks oli pihku pistetud. Väga aja- ning asjakohane oli seepärast kellegi külaluuletaja riim täis mõrudat võllanalja, mis siin kandis tol ajal suust suhu käis:

«Saksa päralt päevatöö,
talupoja päev on öö.
Kes ei taha orjata,
jääb ka ilma ööta.»

«Jääb ka ilma ööta» — kasigu kohast välja ja kõngegu alla, sest parema otsimine mujalt oli mitmel viisil takistatud, peaaegu võimatuks tehtud, ja kes juba kohast välja aeti, ei jõudnud enam mujale minnagi.

Et harimatus, rumaluse taimelava, niisuguses paigas, kus inimene neljajalgse tööloomaga ühele astmele maha on talletatud, eriti rammusat väetust näitab, on enesestmõistetav. Kust võib inimene, kellel ei ole päeva ega ööd, kes tunneb ainult tööd ja kõhutäitmist, kes ei pääse kuhugi liikuma, kes ei näe ega kuule midagi, kes on nagu vai ühte kohta maa sisse taotud, kelle ümbrus aastate kaupa ei muutu ainuma inimesenäogi poolest — kust võib niisugune inimene midagi omandada, mis avaks ta aju, teritaks ta vaimu, laiendaks ta pilku? Best õpetavast haridusest, raamatutarkusest, polnud tol ajal veel juttugi. Kauges kaares ümber Kugli, paljudes valdades järjestikku, polnud ainustki kooli, jah, Tallinnamaal oli reastikku kihelkondi, kus sõna «kool» oli tuttav ainult kuulu järgi, kui teda üldse tunti.

Muidugi oli kirjatundjate arv rahva seas sel lool äärmiselt väike. Lugeda veelgi mõistsid vähesed, kirjutamine aga jäi üksikute õnnelaste osaks, kes selle kunsti omandamise eest mõnele heale juhusele tänu võlgnesid. Maltsvetki, kui oma aja laps, oskas väga puudulikult kirjutada. Kõik tema õpitud teadus ning tarkus põhjenes piiblil, oli kokku otsitud selle veergudelt ja pani tema harimata pea kihama, nagu muinasjutt lapsukese pea kihama paneb.

Kui see sündis halja puuga — mis pidi kuivaga saama! Ebausk ja määratsev usk luhtavad ju harimatuse mullas kõige lopsakamalt. Siin oli siis pindala uuele, erutavat vaheldust pakkuvale usule rammusalt väetatud. Maltsveti pääsu ja imesid ennustavad palveõhtud said asjaks, mis tõi tuimusesse vajunud rahvale virgumist, mis pool-unes liikuvad tööorjad üles raputas. Paljude verstade taha, võõrastesse valdadesse, tõtati Maltsveti lugemisele, eriti aegadel, kus väline töö talu-inimesele vähegi mahti andis.

Oleks aga ekslik arvata, et uus apostel kõik need, kes

tema palvetundidele kokku voolasid, kes endid tema sütitavast jutlusest liigutada, vaimustada või koguni joovastada lasksid, kes tema palvet kuuldes nii härdalt ohkasid ja nutsid, — et ta need kõik kohe ka oma ustavaiks järelkäijaiks, oma õpetuste täitjaiks võitis, keda ta sedamaid suureks, kindlaks, katkemata usuvööga ühendatud koguduseks oleks võinud liita. Ei, nii ruttu ja nii siledasti ei läinud lugu. Säärast edu olid ühed ja teised seigad takistamas.

Esmalt on vaks vahet õpetuse õigekstunnistamise ja selle teostamise vahel. Kui Maltsvet palvetunnis osaval keelel oma lahkõpetusi viinajoomisest ja tubakapõletamisest, ihuehtimisest ja vere- ning sealiha-söömisest seletas, oli tema kuulajate seas vähe neid, kes valmis ei olnud hüüdma: «Mees, su õpetus on õige — ma tahan selle järgi teha!» Aga vaevalt oli osava kõnemehe meelitav hääl, ta ahvatlev kõne kõrvast kauge-
nenud, vaevalt oli äripäevane kainus vaimustuse ja joovastuse peale oma jaheda katte heitnud, kui palvetunnis antud töötus kahvatas, ununes või koguni veidra, naljaka maitse omandas. Palmitsemata juuksed — ühekarvalised riided — ilma viinata, ilma piibuta — siga tappa, liha metsa visata, veri maha valada — — oi, oi, vennike, kuhu sa sellega lähed! See oleks ju — otsekohe välja öelda — pööranel! Leplikult, viisakalt mõtleja aga tunnistas endale: Seda kõike ei suuda ma teha, mul pole jõudu igivanust harjumusist loobuda!

Maltsveti lugemisele läks nõnda mõtleja teinegi kord, ta käis virgasti vahest igal tema lugemisel ja pidas lugijat vagaks ning pühaks meheks. Aga tegelikku jüngrit, koguduse liiget ei saanud tast Maltsvetile mitte.

Ja siis naeru ja pilke kartus. Millise näoga sa lähed kirikusse, juuksed seljal vallali tuule keerutada! Kuis julged sa öelda tuttavale, kes sulle oma kotist tubakat või oma kortlist va kibedat pakub: «Ma enam piipu ei tõmba, ei joo enam viina, sest ma usun — Maltsveti sisse!» Või veel tunnistada: «Ei ma söö enam sealihagi, sest Maltsvet tunnistab seda patuks!»

Paindlikesse iseloomudesse mõjuta ei jäänud ka vennaskoguduse palvemeeste hoiatused ja hurjutused, mida kirikuõpetajad hiljem hakkasid toetama. Nõnda lõi mõnigi vaimustatud maltsvetlane, kes oli esimeses tuhinas valmis «uut usku» vastu võtma, mõne aja pärast jälle kahtlema ning kõhelema. Ta käis küll Maltsveti lugemistel, kuulas teda isu ning innuga, ei heitnud aga tegelikult tema jüngriks, vaid jättis tema lahk-

õpetused täitmata. Niisugused kosutasid endid ainult Maltsveti osavast elavast kõnest, lasksid tema kaasakiskuvat palveväge mõõduvalt enestesse mõjuda, jäid aga muidu valitseva kiriku hõlma alla. Paljud võõrdusid Maltsvetist aegamööda ka täiesti, iseäranis siis, kui tema pooldajad avalikult välja astusid ja oma kummaliste kommetega, millel oli naerule kõditav veidrusemaik juures, suurt tähelepanu äratasid, eriti aga siis, kui «maltsvette», nagu neid kutsuti, üldiselt taga hakati süstama, nii hernhuutlaste ning kirikhärrade kui ka mõisnikkude poolt. Sest painduvad iseloomud on enamasti ka arad ja egoistlikud iseloomud.

Kõigest hoolimata tekkis Juhan Leinbergile aja jooksul väike kogudus, ja mitte ainult Madise kihelkonnas, kus tema tegevus oli eriti pingne ja seega viljakaim, vaid ka Jaani, Koeru ja Ambja kihelkonnas. Paindlaste ja arglaste hulgast valisid need välja, kellel küllalt enesesalgamist, hingelist jõudu ning julgust ja usulist õhinat jätkus, ei võitlust, mis neid peatas, tagakiusamist, mis neid ähvardas, vahvalt vastu võtta ja valmis olla oma arvatava tõe-aate eest, kui vaja, raskeimaile kannatustele alistuda. Kõikuvast, kõhklevast ja kahtlevast hulgast kooris end välja see fanaatiline tuum, mida ei täitnud mitte ainult märtrivaprus, vaid ka märtrirõõm, see võim, mis kannatamise ihaldatud naudinguks teeb.

Ka Kuglil ei olnud just palju neid, kelles Maltsveti seeme tõesti idanema hakkas, oraseks võrsus ja viimaks viljaks küpses. Neid oli ainult mõned. Suurema hulga vaimustus ei olnud vastupidav, ei tihenend ühel või teisel ülalmainitud põhjusel tegudeks, kuigi see igal uuel lugemisel jälle nähtavale tuli. See oli kadakatuli, mis pahinal põles, aga kärmesti kustus. Seda sügavama ning tugevama juurega oli aga nende mõningate pooldus-õhin ja sõnakuulmiskirg.

Esimeses reas viimaste hulgas seisis Kiisa pererahvas. Oli Kiisa Mihkli armsam juhtsõna siiamani olnud: «Mina ja minu koda tahame Issandat teenida,» siis lisas ta nüüd fanaatilise kangusega juurde: «— ja Maltsveti sisse uskuda.» See mees — oma härdameelse naisega usus üks hing — oli Tõnu-Petri Madise kõrval esimene Kugli külas ja terves vallas, kes Maltsveti uued õpetused tegelikult maksma pani, kes tema käsusõnad teoks tegi, hoolimata «ilmalaste» ning muude vastaste naerust ja pilkest, hoolimata ka nende vastupanekust, kellele ta oma tahtmise peale sundis.

Kiisa peremees saatis radikaalse uuendustöö oma kotas ühe korraga toime.

Ühel heal hommikul toodi vana emis ja noor orikas laudast, ja üdist läbi tungiva kisaga lõpetasid nad halastamatu peremehe pika noa all oma kõlvatu elu — kui esimesed uuele usule pühendatud ohvrid. Nende roojaseks mõistetud kõhnad kehad, mida nad hobusejunnidega ausalt ja kasinalt olid toitnud, veeti pimedas metsa ja maeti liiva ning sambla alla, kuna nende «hinged, see on, nende veri», prohveti käsu järgi «maa peale valati nagu vesi ja mullaga kinni kaeti». See ohvritegu pani küll Jaani ja Miku, Triinu ja Eltse suud vihast vett jooksuma ja nende käed kiskusid end salaja rusikasse, kui nad oma raske töö ja vaevase toidu peale mõtlesid, kuid majaisa tahte vastu, millega pealegi perenaine nõus oli, polnud midagi parata.

Ilmalaste üldiseks irvituseks sündis aga nende ohvrisigadega järgmine mõistatuslik lugu: nad olid järgmisel päeval metsast liiva ja sambla alt kadunud, kuna samal puhul paarist naaberküla poolnälginud vabadikust teati rääkida, nad pühitsevat teist korda jõuluid, pealegi nii toredasti, et lapsed üksteist sealihapantsakatega loopivat...

Samal ajal hävinesid ka värvikad riided Kiisa talust. Peaaegu viimase raha eest, mis majas leidis, toodi Paidest hea hulk kübaramusta, ja suurde värvipatta kasteti nüüd kõik, mis oli majas sinist ja punast, rohelist ja kollast, või mis oli triibuline ja vöödilise, või mida ilustasid värvikad kirjad. Ja seejuures ei tehtud vahet pererahva ega teenija riide vahel, sest Kiisa Mihkel pidas järeleandmatult kinni oma juhtsõnast «mina ja minu koda tahame Issandat teenida»; suurde värvipatta rändasid siis sama hästi perenaise, peremehe ja laste kui ka tüdruku ja sulase usuvastased hilbud seelikust, kuuest ja vestist kuni pearäti ja pühapäevase vöö ning kinnasteni.

See ei sündinud aga ilma omapärase vahe-etenduseta.

Tüdruk Triinu ja peretütar Elts astusid protesteerides vahele. Mõlemad olid noored, ehtimishimulised neiukesed, keda see hävitav mustamistöö nende kaunimate ihukatete kallal täitis meeletusega. Kuna Elts, nooruke, oma ahastust südantlõhestava nutuga väljendas, unustas Triinu enese oma vihases valus niivõrd, et ta perenaise käest oma kirjumat kirikuseelikut, mida see parajasti patta oli lastmas, ära kiskuma jooksis. Nähes, et alumine pool riidest juba värvisse oli ulatunud, sai

kiisa tüdruk nii vihaseks, et ta seeliku vastu seinale virutas. Mustatuseks oli aga peremees sel pilgult tuppa astunud ja kuumast värvist nõretav riie laksatas talle vastu nägu...

Vaene Kiisa Mihkel oli sedamaid murjan ja mõneks minutiks pime pealekauba.

Ma nüüd järgnes mõlemale vastasele, kes prohveti käskudele olid vastu hakanud, nooming, mida nad vist hauani mäletasid. Mihkel tegi tüdruku jumala ja inimese sõnadega nii mõneme, et nad viimaks enam nuuksuda ega nooskudagi ei märganud. Vaheajal oli perenaine kõik riided, mis mitte valged või hallid ei olnud, süsimustaks värvunud ja mõlemad tüdrukud võisid nendes nüüd oma kadunud toredust taga leinata, mida nad pisaraid valades ka küllalt sagedasti tegid.

Riide mustamisega käsikäes käis pererahva keeld juukseid palmitseda ja läikivaid ehteid ihu küljes kanda. Nurka kõik sõled ja helmed ja rahad, ja juuksed nagu linapeo piki selga lehvimal. Kõik tõrkumine ja puiklemine jäi asjatuks. Perenaine kõndis vaga eeskujuna ees, peremees aga hüüdis:

«Mina ja minu koda tahame Issandat teenida! Kes minu katuse all elab, peab jumala ja minu käskusid täitma!»

Eltsel kui pererahva lapsel polnud abi-armu kuskilt loota. Triinu aga võttis kindlaks nõuks Kiisal viimast aastat teenida. Ta oleks meeleldi kohe ära läinud, aga see osutus võimatuks, sest ülesütlemis-aeg oli möödas. Tahes või tahtmata pidi ta uutele määrustele alistuma, niikaua kui ta Kiisa Mihkli Issandat teenivas kotas viibis.

Sama lugu oli Jaaniga. Noormees teenis teist aastat Kiisal. Mihkel oli ta oma vanima poja asemele pidanud võtma, kes oli opmannile vastuhakkamise pärast soldatiks pandud. Jaanil, heal poisil, polnud ju suuremat kurbust sellest, et perenaine tema hingeõnnistuse tulul ta punase vöö ja kollase salli mustaks värvis; tema südant näris aga peremehe piibukeeld, kuna ta viinakeelust kergemalt üle sai, sest et ta seda va kibedat niikuinii vähe ja vastutahtlikult oli tarvitanud. Piip aga oli talle armas, see oli ta truu seltsiline raske töö, ja kuigi ta seda ka paruni ja mõisasundijate eest pidi peitma, oli tal ometi koduski olnud vaba voli temast lõbu tunda. Ja nüüd võeti talt seegi ajaviide!

Oige küll, ka peremees ise ei tõmmanud enam piipu, nagu ta viinatilkagi enam suhu ei võtnud, mida küll ka ennemalt üksnes harva oli ette tulnud. Aga peremees oli vana mees,

kelle surmatund võis lähedal olla, ja ta tahtis siis taevasse saada, kuna Jaanile jäi patust pöördumiseks aega veel küllalt. Või jälle: peremees oli kehv ja tahtis vagaduse abil jõukaks saada; Jaan aga oli vaene sulane, kes vaeseks saunameheks ka patusest peast võis saada, peremeheks aga naljalt mitte, hoolimata kõigest vagadusest, sest selleks oli raha ja muud varalist jõudu vaja.

Nõnda mõtles sulane Jaan ja vihastas väga, et ta oma piibu-kest nüüd ka kodus salaja pidi popsima, misjuurde ka veel nurin metsa veetud sealihä pärast ta hinge õhetama pani. Aga ka tema teenistuseaasta oli juba alanud ja ülesütlemise ning äramineku peale võis ta alles tuleval kevadel mõelda.

Palvevaim oli Kiisa peres juba ennegi võimsalt valitsenud. nüüd tõsteti ta aga päriselt aujärjele, nüüd suruti iga eluaval-
dus, iga hingeline liikumine, iga mõte tema ainuvalitsuse alla. Jumala teenimine muutus jumala orjamiseks. Oli palvelugemine enne olnud enamasti pühapäevane ja äripäevil ainult õhtune toiming, siis ei lastud nüüd enam ühtegi hommi-
kut ja õhtut ega ühtegi sööma-aega ilma palvetamiseta möö-
duda, ja laupäeva- ning pühapäeva-õhtuti peeti korrapäraselt täielikku jumalateenistust laulu, jutluse ja lakkamata palvetega, millest üleaedseid kutsuti osa võtma. Pühapäeva hakati nii põh-
jalikult pühitsema, et leele tuld ei tehtud ja lõunaks leent ei keedetud, vaid pühapäeva-lõunane leem söödi juba laupäeva
lõunal ette ära ja terve pühapäeva jooksul tulid teenijate ja
töötavate laste kurbuseks ainult külmad toidud lauale. Ime oli,
et hommikuti lasti silmi pesta ja pead sugeda ning et maja-
loomi pühapäeval talitamata ei jätud! Maltsvet pani ju hinga-
mispäeva pühitsemisele suurt rõhku, ta oli sest oma viimaseis
jutluses kõva noomimisega rääkinud; kes siis tema truu jünger
tahtis olla, pidi seda tähele panema. Kiisal elati nüüd, nagu
ütles ilmalaste pilges suu, «külmast kõrdist ja igast sõnast, mis
Maltsveti suust läbi käinud». Ainus hääl, mis Kiisa talust veel
välja kuuldus, oli väga palve- ja koraalihääl. Kiisa Mihkel
ja tema koda orjasid Issandat. Kiisa Mihkel oli oma maja
templiks ja iseenese — preestriks teinud. Maltsveti Juhan oli
ülempreester.

Muidugi pidid kõik kodakondsed majas troonivale vägevai-
male palvevaimule end alla heitma. Kes heaga ei tahtnud, seda
sunniti. Fanatism teeb kõige haldema inimese vägivaldlaseks,
kasvatab vagusast tuvikesestki küünistava kulli.

Ja tõesti polnud kumbki halb inimene, ei peremees Mihkel
eas perenaine Liisu. Tigidusest ja valjusest olid mõlemad
põhjad, iseäranis viimane. Mihkel oli tuttav õiglase, lepliku
inimesena, kes kellegi peale ei läinud, kellelegi meelega liiga ei
teinud ja temale tehtud ülekohtugi pärast naljalt viha ei kand-
nud. Perenaist peeti tema südameheaduse, ta pehme, tasase
iselaolu pärast päris kuldseks inimeseks. Ja ometi võisid nad
mõlemad inimesi, kellega nad ühise katuse all elasid, kes
neile osalt nii lähedal seisis, pitsitada, siduda, ikke alla suruda,
võisid neid rahulikult näha kannatamas. Nad andsid väikla-
sele klusule ja jonnile maad, võtsid tarbe korral ülekohtuse
valjusegi appi, iseäranis Mihkel, kuna perenaine, oma pehmuse
pärast iseseisvusetu, tema mõju all seisis ja majas nagu mehe
tõrjilistaks, nagu tema hääle kajaks oli.

Vaene Mihkel! Ta arvas kõige sellega enesele ja teistele
head tegevat. Ta arvas ennast ja teisi hädast päästvat. Ta
uskus, et selle kaudu kõigi käsi nüüd hästi hakkab käima.
Prohvet oli seda ju tootanud!

Mihkel oli kehv ja kippus iga aastaga veelgi kehvemaks
jääma. Tema kuuapäeva-koht, maade poolest kurb liivasalv,
vaevles ülekohtuse hindamise tõttu liia orjuse ja abiteo all,
kuna mõisamaksud, kodused tööd jne. terves vallas nälgimise
kõrguseni olid kruvitud. Mihkel tegi mõisa kolmsada hobuse-
ja kolmsada nelikümmend viis jalapäeva, ning heagi vilja-
aastaga ja kõrdi ning aganate abilgi ei saanud ta leivast leiba,
vaid nägi oma magasivõlga igal kevadel tõusvat. Tuli nüüd
ikaldus või mõni õnnetus loomadega, siis oli püstinälg majas,
ja jüst Kiisa Mihkli kohta võis öelda, et õnnetus ei käi kive
ja kände mööda, vaid inimesi mööda. Kui külas kuskil hobune
lõppes või lehm pani kõrvad pea alla, siis oli see ikka Kiisal,
ja kui rahepõlv ka tervest külast mööda kaldus, ühte või teist
Kiisa pere põldu ei jätnud ta ometi mitte riivamata. See oli
«nagu öeldud».

Oma õnnetuste ja oma kasvava vaesuse vastu püüdis Mihkel
vagadusega võidelda. Tal oli nende kohta kaheharuline eba-
usklik arvamine: kord mõtles ta, et jumal nuhtleb teda mõne
iseäralise patu pärast, kord jälle, et jumal katsub teda armas-
tusest, sest keda jumal armastab, seda ta karistab. Et ta ene-
sel mingit kummalist pattu ei teadnud olevat, ka naisel ja lastel
mitte, siis pattas ta oma vanemaid ja vanemate vanemaid, sest
kirjas oli öeldud, et jumal nuhtleb vanemate patud laste kätte

nii ja nii mitme põlveni. Kerkis aga ta sala-usu teine haru üles, siis pidas ta ennast meheks, kelle jumal on välja valinud, kellega Kõigevägevamal mingi hea nõu on. Üks, kui teine usuharu sundis teda aga kirglikule jumalaorjusele, iseäranis nüüd, kus Maltsvet oma töotustega oli õli tulde kallanud. Miks vennastekoguduse esimehed selle uskliku hinge vastuvõtmisega nii kaua viivitasid, kuni ta tüdines ja nende vastase kaenlasse sattus, see jääb nende saladuseks, ehk olgu siis, et Kiisa Mihkli vaesus, ja üksnes see nende leiguse ainumaks põhjuseks oli.

Mihkli karistus- ja katsumis-usku aitasid kaks eriti kurba juhtumust võimsalt toetada. Esmalt sünnitas naine talle seitsme aasta eest tütrekese, kelle parem jalg oli kõver ja varvasteta, ning mitte kaua peale seda, kui ta Anu oli majast ära andnud, viidi tema vanim poeg Hindrek, kes mõisas teol käies opmanni ja paruni viha alla oli sattunud, soldatiks, ja ta pidi tema asemele võõra teomehe teenistusse võtma.

Veel sügavamini kui Mihklisse mõjusid aga need kaks õnnestust, iseäranis esimene, tema õnasse, soniva loomuga naisesse. Liisu oleks ehmatuse ja häbi pärast, et ta vigase lapse on ilmale toonud, heameelega maa alla vajunud, sest tavalise oletuse järgi võis see ainult jumala viha tähendada. Ning Manni sündimisest saadik ei saanud vaene naine enam lahti arvamisest, et tema, just tema ise, mõne raske patu on teinud, mille eest taevane isa teda nii valjusti karistas. Ja et ta oma tegude seast niisugust pattu ei leidnud, siis arvas ta seda teinud olevat mõttes, ja talle tuligi midagi meelde, mis väga säherduse karistuseväärse patutöö nägu oli, sest ta oli veel pruudipõlves, pärast seda, kui ta Mihkli kosjad oli vastu võtnud, salaja teist poissi armastanud... Häbistav karistus, mis jumal talle oli peale pannud, rõhus Liisu hinge maha, tegi talt mehele, kelle vastu ta arvas eksinud olevat, sõnakuuleliku, tahtetu orja ja ajas ta viimaks usuliialdusele sootuks hõlma. Palvetamise ja jumalakummardamisega püüdis vaene ebausklik hing oma patuvõlga kustutada ja taevast karistajat lepitada. Isegi poja soldatiksminemisest leidis araks kohutatud inimene enesele süüd, ja kui mitte Lõhmuse Taaveti eksimused nii avalikud poleks olnud, oleks Liisu ka tütre lapse vigase käe enda võlaarvesse kirjutanud ja ennast paari palvega päevas rohkem kurnanud kui muidu.

Mihkel ja Liisu — nad tahtsid endile head teha, endid

aidata, ja mõtlesid, et nad seega ka teistele head teevad ja neid aitasid. Nad ei märganudki, et neid ainult nende enesearmastuse ajas oma lastele ja teenijaile sedasama rõhuvat palvesundust ja usuorjust peale panema, mille alla nad eneste tarviduste pärast end ise olid heitnud. Nad kuulsid heebrea rahva enesemuistat kirjust, et jumalale on meeltmööda, kui teda keegi kogu oma kojaga teenib, ja et nad jumala käest midagi tahtsid saada, siis pidid nad teda meelitama, talle head tuju tegema, ja seka oli nende arvates vaja, et nad ka oma lähemaid kaastöölisi teda kummardama sunnivad. Mis sest, et need nurisid ja tõrkusid! Nad olid noored inimesed, kes ei teadnud, mida nende hinge ja ihu õnneks tarvis läheb. Perevanemate kohus oli aga neid õigele teele juhatada, sest nad vastutasid nende eest...

Nõnda hakkas Kiisa talus maksma vaimulik vägivallavalitsus. Muidugi mõtlesid mõlemad valitsejad oma fanatismisõgeduses, et nende alamad mitte üksnes ei harju selle valitsusega, vaid seda koguni hakkavad armastama, et nad palvevaimus ja vagaduses nende enestega ühele järjele jõuavad, et nad varsti niisama kirglikud jumala-orjad ja Maltsveti-jüngrid on nagu nende usklikud õpetajad ja valitsejadki. Nemat ei pannud tähele, et sund teeb paremagi asja vihatavaks ja põlatavaks, et nad ilma selleta, ilma omavolita ja vägivallata, vaba, pealetungimata misjonitööga vahest tõesti eesmärgile oleksid jõudnud. Nüüd aga soetasid nad eneste ümber silmateenreid, õpetasid noori rikkumata inimesi valetama, petma ja salgama, istutasid neisse aususe ja avameelsuse asemele kelmust ja kavalust.

See oli oras, mis Maltsveti seemnest Kiisa talus tärkas.

Et maltsveti usk Kiisalt Lõhmusele teed leidis, seda polnud imeks panna. Noor perenaine oli vanematega alati usulises ühenduses seisnud, oli palvevaimus maast-madalast üles kasvanud ja elas ses suhtes täiesti oma jumalakartliku isa, veel enam aga oma vaga ema mõju all, kellelt ta niihästi oma õrna, sonivasse haledusse ja hürdusse kastetud iseloomu kui ka oma ihulise välimuse oli pärinud, kuna talle isa veri tugeva noodi trotslikku visadust oli kaasa andnud.

Emaga ühendas teda ühes asjas pealegi ühetaoline saatus: nad mõlemad olid vigased lapsed ilmale toonud. Ebausklikul emal ei olnud raske ebausklikku tüdrit uskuma panna, et jumala karistav käsi oli neid mõlemat tabanud ja et see rist

ja häbi neile mingi haruldase patu pärast on peale pandud, mida nad ainult elava, leegitseva usu ja innukaima palveorjusega võivad lepitada.

Õige küll, Lõhmuse Jukukese vigase käe juures pidi süüdi olema kõlvatu isa — selle rasked patud olid ju avalikud. Aga hella südametunnistusega ebausklike põues on enam kui üks uss nakitsemas: Ehk on ema kah süüdi? Ja tõesti leidis Kiisa Liisu selle pitsitava küsimuse peale jaatava vastuse. Kahtlane oli juba, et Anu alles kolmandal abieluaastal maha sai. See pidi ometi midagi tähendama, sellega tahtis taevane isa sünnitajale vististi mingit märku anda. Ja ega see märk muud võinud tähendada kui seda, mida terve õnnetus tähendas: Sellega tahtis Kõigevägevam käima peale saanud ema teoksil oleva karistuse vastu ette valmistada ja ühtlasi nagu sõrmega näidata: Ära arva, et sina süüta oled, muist karistust langeb su enese patu peale! Ja see patt oli Kiisa eidele selge: eks läinud Anu vanemate keelu vastu autu, jumalakartmatu mehega paari ja eks põlanud ta vaga ning ausa mehe ära, kes seda Issandale palves kaebamata ei jätanud.

Ema oskas asja Anule nii usutavaks, nii käegakatsutavaks teha, et vaene noorik pidi talle õiguse andma ja tema arvamise enda omaks tegi, vähemalt ajuti, iseäranis palvetamise puhul, kui ta oma jumalaga üksinda oli ja tema vastu õiglane ning avalik püüdis olla. Teadagi, et selle karjatatud «jaa», mis ta kosjaõhtul Taavetile oli vastu paisanud, kurat ise ta südamest oli välja pitsitanud, nagu kurat talle ka nõu oli andnud Madise käsiraha tagasi lükata. Ja kui tal nüüdki veel tundmus oli, et mees, kellele ta on läinud, temale on «loodud», siis tuli seegi tundmus kahtlemata paharetilt, kelle küüsis muist nooriku südant seisis, või jälle: see mees oli Anule «ristiks loodud», nuhtluseks, sest et ta hingevaenlase sõna kuulda võttis.

Vaene noor naine oli enda emakssaamisele algusest peale kartusega vastu vaadanud, sest ema õnnetus seisis tal alati kohutava näitena silma ees. Liisu oli nimelt tütrele varsti peale viimase meheleminekut ühel tunnil, mil ta Anu valiku pärast jälle kord iseäranis rõhutatud meeleolus oli, oma väikese patusaladuse, mis Manni vigase jala juures süüdi pidi olema, ära jutustanud ja lõpuks pisarsilmi ning ristis käsi ringutades hüüdnud: «Palu jumalat, Anu, palu ööd ja päevad põlvili jumalat, et ta sinule niisamasugust nuhtlust ei saada! Sest

sinu eksitus on suurem kui minu oma: sa tegid jumalakartliku inimene õnnetuks, mina aga pole kellegi õnne võtt!» Ja siis peadis ta jutustada, kuidas Tõnu-Peetri Madis nutnud nagu laps, kui Anu Taavetiga kirikusse sõitnud.

Ema sõnadel oli Anu kohta sügavam mõju, kui kumbki oleks teadnud arvata. Alatas pidi noorik salavärinaga oma tulevase õhuilja peale mõtlema, ta kujutles seda ebatahtlikult ikka mõne vigase kehaliikmega ja ohverdas nii mõnegi vaikse öötunni jumalale, et ema õpetatud palvet temale ette kanda. Mõte vigase jala või käega lapse peale sai talle aegamööda otse nagu luupainajaks, kes talle enam rahu ei andnud, talle igal ajal ikka jälle peale tükkis. Väljakannatamatuks läks ta rahutus iseäranis siis, kui ta oma raseduse kohta kindlale selgusele jõudis. Nüüd seisis tal ema ehmunud nägu Manni sünniajast nii elavalt silma ees ja ema ahastushüüd: «Minu laps sündides vigane!» helises tal nii lõikavalt kõrvus, nagu oleks hoiatav õnnetus alles eile olnud. Ja kui talle mõne kuu pärast samasugune õnnetu ussike kätele oli pandud, kui ta tema parema käekese asemel punast kujuta tombukest liikmeta luu otsas oli näinud, siis tundis ta vere oma südames tarduvat ja ta suust käis meeletlikum karjatus kui see, mis tal seni kõrvus oli helisenud.

Lõhmuse perenaisel oli siis mitu põhjust ennast Issanda agaramaks ümmardajaks pühendada, kõige hingejõuga tema orjusse anduda, usulampi oma majas heledasti põlema õhutada ja palvevaimu kõigile sisse puhuda, kes temaga ühe katuse all elasid. Ülesanne, mille Anu oma arvatava süü tasumiseks enda peale oli võtnud, oli kõigepealt kolmekülgne: ta pidi enese hinge eest töötama, mis kuradi meelevalda all oli seisnud ja veel seisis; ja pidi meest, kelle pärast ta oli eksinud ja keda ta — muidugi va põrgu-peremehe sõgestusel — praegugi armastas ning kellest ta lahkuda ei saanud ega võinud, jumalale püüdma võita ja lõpuks pidi ta selle mehe südamerahu eest palvetama, kes tema eksimusest oli õnnetuks saanud, nagu ema väitis. Oma kolmekordsest ülesandest arvas õnnetu noorik alles nüüd, kus Maltsveti vägevad manitsussõnad ta seismise elu olid kihama pannud, õieti aru saavat ja seda alles nüüd võivat tarviliku jõuga täita. Maltsvetiga tuli tema ülesandele õieti veel üks haru juurde: vaesus hakkas majas võimust võtma, hoolimata peremehe tööosavusest ja perenaise hoidlikkusest, sest paar vilja- ning heinaikaldust aitasid auku, mis Taaveti

kõrtsilõbud majapidamisse kiskusid, viimastel aastatel suurendada, misjuures veel seltsis, et mõisas Lõhmuse Taaveti kui «plekilise» peremehe peale ikka enam kõõrdi harjuti vaatama. Anu oli hakanud kindlamini kui mõni muu jumala imetege- misse uskuma, ja see usk tegi õrna, pehme ning ara loomuga naise tragiks, vahvaks ja visaks võitlejaks, kuigi ta mitte oma vanemate sarnaseks valjuks sundijaks ja vägivaldlaseks ei saanud, milleks tal isa sõge, rumalusega ühendatud fanaatiline kangus puudus.

Lõhmuse noorik alustas misjonitööd oma kogas tasa ja targu, iseenesest peale hakates. Ta heitis helkivad ihuehted ja värvilised riided tasahiljukesi kõrvale, ilma kellegi tähelepanu äratamata, läks esimest korda üksinda palmitsemata juustega kirikusse ja hakkas õhtuti ning pühapäeviti neile, kes teda tahtsid kuulata, piiblist ja lauluraamatust ette lugema. Sealiha kaotamine majast ei seisnud tema võimupiirides; seepärast ei teinud ta esiotsa muud, kui jättis niisuguse liha, kui see lauale tuli, ise puutumata ning tuletas nii peremehele kui ka teenijaile vagusal viisil jumala sellekohast keeldu meelde. Ka ei puutu- nud ta omavoliliselt ei mehe ega teenijate värvilistesse ihukate- tesse, nagu tema vanemad Kiisal, vaid püüdis õrnalt manitseva, nagu paitava ja meelitava sõnaga ühe kui teise hingesse tun- gida. Ta oli kannatlik ja salliv, arvates ainult nõnda eesmär- gile jõuda, sest tal oli vägev vastane majas, kelle vaimne jõud tema oma ületas.

Anu usulised püüded, nii kaugeleminevaiks kui nad Malts- veti mõju all ka muutusid, ei leidnud Taaveti poolt üllataval kombel mingit tõsisemat takistust, veel vähem vaenulikku vastu- panekut. See mees, kes ennast oma ilmalapse-arvamistes kõi- gutada ei lasknud, kes põlvenõtkutajaid ja palvepobisejaid naeris ja armastas õrritada, võis sellest hoolimata, ja ilma et ta seda ise oleks teadnud, usulise sallivuse poolest kõigile neile eeskujuks olla, kes Kristuse õpetuse järgi ligimese- ja vaenlase- armastusest nii palju kõnelesid, aga igal puhul valmis olid Lõhmuse kui eneste veendumuste vastase peale kive loopima. Need, kes õpetasid, et kui sind su vaenlane su pahema põse peale lööb, siis paku talle ka paremat, need, kes variseri selle- pärast aitasid hukka mõista, et see ennast tõlnerist paremaks pidas, need, kes endid Talle jälgedes ütlesid käivat, kuna nende vastast vana Oelus ise pidi juhtima — need vagad ini- mesed oleksid Taaveti meeleldi lõhki kiskunud, kui ta nendega

onu ja palveasjus vahel vaidlusesse sattus. Tema aga naeris ning torkis ainult ja laskis muidu igaühte rahulikult oma teed käia, ilma kellegi peale viha kandmata, ilma kedagi oma vaen- laseks pidamata, ehk olgu siis, et mõni turtsuja talle rusikate või sõimusõnadega otse kallale tikkus, nagu toona küla kõrtsis, mis puhul ta ka enam nalja ei mõistnud. Peale selle oli suur vahe joobnud Taaveti ja kaine Taaveti torkimise vahel. Sooja peaga läks ta kergesti teravaks ning haavavaks, kuigi ta roppu sõnu kunagi appi ei võtnud; kainelt oli ta pilkel peaaegu hea- südamlilik maik juures, ta laskis siis ainult nooltega, mille terav- pte oli ära murtud või riidesse mähitud. Ta naeris, naeris ja lõi siis käega: Tehke minupärast, mis tahatel!

Oma naisele andis ta usuasjus algusest peale vaba voli. Noorik võis kodus ja vanemate juures palveorjust pidada, nii- palju kui tahtis, võis kirikus ja lugemismajas käia nii tihti, kui süda kutsus; jah, Taavet laskis teda leplikul tujul enesegi kallal töötada, ilma tema õhinale paisu ette panemata, nagu siga, kes hane nokanäpistusi suurmeelselt kannatab ja sellest teatava määrani lõbugi tunneb. Tõgav ja osatav muie tema silmis ja suu ümber näis ütlevat: Kõnele peale, kulla naisuke, ma kuulan hea meelega su mahedat häält ja näen hea meelega su läikivaid silmi; sinu sõnad aga lähevad mul ühest kõrvast sisse, teisest välja!

See sallivus kestis ka nüüd, kus Maltsveti vaim veidraid uuendusi tuues oli majja tükkinud, Taaveti poolt edasi. Ta naeris, nõelas ja pilkas jälle, tegi ka katset naisele oma lihtsa, aga terase mõistuse najal tõsiste sõnadega nende uuen- duste veidrust ja asjatust ära näidata. Ta tunnistas Maltsveti meeleldi suureks jutlusepidajaks, kes sõnu nagu käisest raputab ja inimest vägisi kuulama sunnib, kuna ta aga tema arvates mitte see püha vaimuga salvitud prohvet ja jumala saadetud päästja ei olevat, kelleks kergeusulised unistajad teda peavad. Aga kui miski ei aidanud, kehtas Lõhmuse peremees õlgu, lõi käega ja laskis naist sel mäel liugu lasta, kust see endale parima jää leidis. Tal polnud midagi selle vastu, et noorik nüüd, oma isa eeskujul, koduseks preestriks muutus ja tema majast templi tegi, ei ka midagi selle vastu, et ta kirju riide asemel aina musta ja halli kandis, et ta oma ilusad kullakarva- lised juuksed mööda selga alla laskis ujuda, et ta ennem oma näppu oleks söönud, kui panni pealt sealiha suhu pistnud, ja et ta Libeda Leenu kosjaviina-pudelist, hoolimata kõigist palu-

mistest, moka otsagi niiskeks ei tahtnud teha, sest et Maltsvet oli viina kuradilakkeks tunnistanud. Lõhmusel ei olnud midagi kõige selle vastu — ta naeris ainult, raputas pead ja ütles poolkurval, poolhellal naljatusel, et see arunatuke, mis ta naisel seni on olnud, nüüd hoopis kokku olevat kuivamas. Vastu oleks ta Anu märatsemisele vist alles siis hakanud, kui see säherduse hulluseni oleks ulatunud, nagu oli Kiisa Mihkli sigade hävitamine. Seda nõuet Anu aga ei tõstnud, kuigi ta ses sihis mehesse õpetaval, manitseval ja meelitaval sõnal püüdis mõjuda, mis vaev jäi muidugi asjatuks.

Taaveti sallivusel oli aga veel rohkem pidet.

Ta teadis, et mees, kelle kosjad Anu tema pärast kord oli ära põlanud, seda naist veel praegugi polnud unustanud. Ta võis ka arvata, et Anu nii mõnelgi kibedal tunnil, mida tema oma joomise ja muude hukkamõistmisväärt tegudega talle küllalt sagedasti valmistas, hinge põhjas pidi kahetsema, et ta mehe, kelle kõrval ta rahulikult muretusel oleks võinud elada, tagasi oli tõuganud. Sellest hoolimata laskis Lõhmus Tõnu-Peetri Madist takistamata ja kaine pea korral teda viltuse sõnagagi riivamata oma majas sisse ning välja käia ja oma naisega alatasa kokku puutuda, ka nelja silma all. Ta laskis seda sündida, vaatamata selle peale, et ta Madist kui inimest, mitte kui endist kaaskosilast, mingi eritlemata tunde põhjal ei sallinud. Ja et ta seda laskis sündida, tuli sellest tema iseloomusse istutatud, aga tema teadvuse eest kaetud aimest, mis teda käskis elada ja teisigi elada lasta, mis teda sundis vaba olema ja teisigi vabad olla laskma. See aime, mida kindel usk Anu truuduslikku voorusesse aitas toetada, rõhus armukadeduse tema rinnas, kui see vahel pead tõstis, võimsasti maha ning lubas temal nüüd, kus Anu ja Madis püha Maltsveti laulatusel usuliseks ühenduseks olid paari heitnud, rahulikult naeratada, leplikult õlgu kehitada ja suurmeelselt käega lüüa. Ja kui ta neid vahel nõokas ning torkas, siis tuli see õiglaselt heast südamest, ja kui ta joobnud peaga Madist siunas ja naist sõitles, siis kahetses ta seda järgmisel päeval ja püüdis viga seda kannatlikuma sallivusega jälle heaks teha.

Nõnda ei olnud Lõhmuse perenaise kodusel misjonitööl suuremaid väliseid raskusi ees, ja kui see ka selle kallal, kes Anul kõige enam südame peal oli, kelle päästmist see töö osalt pidi tähendama, esiotsa ei edenenud, siis oli noorikul usuliialdaja fanaatilist visadust ja lakkamata lootust küllalt, et püsivalt

ning väsimata eesmärgi poole edasi rühkida ja seemet, mis kivisel maapinnal ikka jälle kõdunes, uuesti välja heita. Suurt oli veel prohvetilt eneselt loota. Juhan Leinberg oli toona Anu jalvele, et ta Taaveti meele pööramiseks oma sõna võimu kasutaks, vastuseks andnud, et ta seda tulevikus tahtvat teha. Ei olevat hea — tähendas tark mees —, et ta kutsutud noomijana alisuguse inimese peale tungib, mis viimase umbusklikuks teeb ja vihale ärritaks, vaid meelepööraja, kes tahab mõjuda, pidavat nagu kogemata ilmuma, juhtumisi temaga kokku saama ja ääri-veeri mööda jutu sinnapoole juhtima, kuhu vaja. Noorik nägi jumala sulasel õiguse olevat ja jäi tema tulekut talaspidiseks ootama.

Seda parem õnn oli vagal perenaisel oma teiste kodakondsetega.

Et Lõhmuse perenaise taktika, mida ta koduste olude tõttu oli sunnitud tarvitama, Kiisa pererahva omast üle käis, seda näitas oras, mis aegamööda Anu seemnest tärkas.

Kuigi ta oma mehe hinge sisse ei suutnud tungida, võitis ta ometi teenijad enda ning seega Maltsveti pooldajaks.

Kõigepealt Tiiu ja Antsu.

See oli kentsakas teenijapaar. Esimene vanatüdruk, teine vanapoiss. Mõlemad tigidad, urisejad, raske töö ja rõõmutu elu tõttu alalises tusapilves liikuvad inimesed. Nende vastastikkune vahekord oli kassi ja koera vahekord. Üks kriimustas, teine hammustas. Näaklemine ja nõökamine, urin ja porin, kus nad aga kokku puutusid. Ja sellega olid mõlemad aegamööda nii harjunud, et neil õhtuti uni peale ei tulnud, kui päev oli purelemiseta möödunud. Seejuures ei võtnud nende riid kunagi nii karedat laadi, et kooselu oleks saanud võimatuks või leivavanemaid iseäranis tülitanud; pealegi oli nende kokkupuutumine piiratud, sest teomees Ants käis viis päeva nädalas mõisas teol ja Tiiu poisiga täitis vaheldumisi «vaimu» kohuseid: töö hoidis nad päevad otsa lahus.

Kuna sulase ja tüdruku kodusõda peremehele ainult nalja tegi — ta aitas neid vahel ise mõne tühise asja pärast tuttipidi kokku ässitada —, leidis jumalakartlik perenaine mõlema vaenu muidugi kahetsemisväärt patuks ning oli mõlema lepitamiseks juba algusest saadik tegev olnud, kuigi asjata. Ta tundis enese nende eest nagu vastutavana, sest tema oli nad kokku toonud. Ants, kes Lõhmuse talus juba mõne hea aasta teenis, oli endise, noorema tüdrukuga — sellega, kes peremehele

kiusatuseks oli saanud — väga hästi ühte leppinud. Niipea aga kui tuli Tiiu, kelle kauplemise Taavet oma patukahetsemistujus niisama naise hooleks oli andnud nagu oma armukese lahtilaskmise, algas riid, ja nii Antsu kui ka vanapiiga enese rahu oli kadunud. Süü selle eest võttis õrnameelne perenaine enda peale ning hakkas seda ühel või teisel viisil, enamasti jumala abiga, heaks tegema.

Kuid mis tal seni oli jäänud korda minemata, näis nüüd — Maltsveti abiga — õnnestuvat. Uus usk hakkas vanapiigale ja vanapoisile külge! Prohveti lugemised osutusid tõhusaiks mõlemale igaveses orjuses karuseks ning okkaliseks läinud tööloomale, ja veel sügavam mõju oli Anu vagusal, meelitaval, nagu emalikust armastusest juhitud kodusel misjonitööl. Üksluse töö ja ühetoonilise elu tõttu tuimaks ning puiseks kuivanud orjadele sattus midagi kätte, mis neid vapustas, nende meeled mõlkuma pani, mis neile uduseid lootusi ja seega teatava osa uut elu hingesse istutas. Neile tekkis midagi pähe, millega nende nürinenud aju aega viitis. Ja pikkamisi tärkas nende südames auahnus, see kirglik-usuliste vägev ja visa edasikihutaja. Nende silmade ees avanes võimalus üles kerkida hallist, tolmusest madalusest, kus nad seni olid kadunud olnud, ja teistele nähtavaks saada. Uue usu kaudu pidid nad külarahvale ometi silma paistma — niihästi neile, kes ise seda usku olid, kui ka neile, kes veel nii kaugel ei olnud, hoopis rääkimata sellest, et suur jumal ise neid nüüd selgesti pidi nägema, kuigi ta seni ei teadnud või oli unustanud, kes Lõhmusel teomeheks ja tüdrukuks on. Missugune magus tundmus seista Kõigevägevamale ligemal kui teised surelikud, olla «jumalalaps», kuna kõik teised ümberringi on põlatud ilmalapsed, kes kadedusega niisuguste äravalitute poole üles vahivad! Vaene tundmatu teomees ja vana mahajäetud vaimutüdruk, kellel ilmas enam midagi ei olnud oodata — nad tundsid endid korraga suurematena ja tähtsamatena kui kõik need, kes neist igapäevases elus ülemad olid. Ja siis veel ootel olev ilmlik ja taevalik tasu! Kes teab, mis hea nõu taevaisal vanapiiga ja vanapoisiga veel ongi, kes teab, kus nende õnn veel õitseb! Muidugi seisid paradiisiväravad nende ees ristselili lahti...

Nad võtsid uue usu vastu.

Ja kohe sündis ime: nende vahelt kadus riid.

See oli esimene Maltsveti ime Kugli külas.

Ühine aade, mis mõlema vaest arenemata pead täitis, lõi nende ümber ja tõmbas nad kokku; ühine tee, mille nad jalge alla olid võtnud, tegi nad seltsilisteks ja sundis neid teineteisele kätt andma; ühine eesmärk, mille poole nad enese arvates rühkisid, muutis vaenu nende vahel sõpruseks. Nüüd läis neid õhtuti ja pühapäeviti leplikult koos istuvat, ninasid sõbralikult kokku pistvat ja «hinge asjade» üle väga juttu puhuvat. Ühel ei olnud enam küüsi ega teisel hambaid. Ja kuigi vahel jälle oli vingu — inimesed pole ju inglid — ja kuigi ajuti mõni «nurgeline» suust kukkus, siis oli see lähema seljapööranguga jälle unustatud — üks puhus teise muhule rüütu peale.

Oma õpetaja ning ühendaja, noore perenaise vastu oli aga mõlemal nii suur lugupidamine, et nad tema kuuldes igast nägelemisest, vähemast kui kõverast sõnast hoidusid.

Peale Antsu ja Tiiu oli majas veel kaks käsuaalust: leerimata pois Jaak, keda ajuti mõisa, ajuti koduse orjuse peale tarvitati, ja tema õde Ellu, neljateistkümne-aastane tütarlaps, kes tubases ja välises töös oli perenaisele abiks, käis mõisas abivaimuks ning täitis Juku sünnist saadik ka veel lapsehoidja kohuseid. Mõlemad olid Taaveti kaugemad sugulased ja vaesed lapsed, kelle peremees nii armu kui tarbe pärast oma ulu alla oli võtnud.

Nende noori südameid polnud Anul raske võita, niipalju kui neid üldse oli võita. Nagu mätta alla pugenud vanemad — vaesed vabadikud — nad kõigest ainelisest varast olid ilma jätanud, nõnda ka igast tulusamast vaimsest pärandusest. Nad olid kaks umbse peaga, tõssi loomuga inimeselast — lükata ja tõmmata. Tegid, mis kästi, läksid, kuhu saadeti — kaks masinat, mis ajamisi ja juhtimisi töötasid.

Ka usuasjus täitsid nad ainult hea perenaise soovi, mis oli neile käsuks. Nad palvetasid, kui neile seda meelde tuletati, nad panid selga, mis neile anti, nad uskusid, mis neile öeldi. Nende iseseisvus oli nii vähene, et nad ka jumalakartmatu peremehe vastupidiseid käskusid karvapealt täitsid, nõnda näiteks vohmerdades suure suuga sealihha, kui Taavet neile viguripärast käntsakad pihku pistis.

Muidu aga oli Lõhmus varsti ainus sealihha sööja majas. Ta hea mees ei kurvastanudki sellest nii väga — hoopis vastupidi: sõi ja naeris.

Et roojased loomad Lõhmuse perenaise usuvenna, Tõnu-

Peetri Madise talust kohe kadusid, kui peremees Maltsvetile jüngritruudust oli vandunud, oli kõigile enesestmõistetav.

Vaga Madis sooritas selle hävitus- ja templipuhastustöö aga palju mõistlikumalt ja tulusamalt kui Kiisa vanamees.

Ta ei läinud Maltsvetile ohverdatud harjasloomi mitte metsa matma, kust neid mõni nälgiv pops võis välja kaevata ja oma hinge hukatuseks koju toiduks viia, vaid ta — müüs nad ära.

Müüs ära, kui ta nende vere oli «maha valanud nagu vee ja mullaga kinni matnud».

Aga ta ei müünud sigu mitte nõnda, et talle jumala ja inimeste ees oleks midagi südamesse pakitsema jäänud.

Ta ei teinud pattu.

Talle ei võinud kõige usklikum maltsvetlane ega Maltsvet isegi midagi ette heita.

Sest ta ei viinud sigade ostjaid mitte hukatusse, ta püüdis neid sellest päästa.

Madis vedas sead Paide turule ja ostjate tulles hoiatas neid kaupa ostmast, seletades neile pühakirja järgi, kui raske patt on sealiha söömine. Ta tunnistas neile ka õiglaselt üles, et ta müüb sead sellepärast, et ta ise seda pattu enam ei taha teha. Aga kui ostjad endid ei lasknud pöörata, mitte mingil tingimusel ei lasknud, kui nad tahtsid ennem pörgusse minna, kui ilma sealihata elada, ja kui nad olid Madisele vandunud, et nad teiselt müüjalt ometi sigu tahavad osta, kui Madis neile ei müü, siis — siis müüs Madis neile sead.

Sest need inimesed tahtsid meelega minna pörgusse. Neid hukatusest päästa oli võimata.

Teiselt müüjalt oleksid nad ometi sead ostnud.

Selle nälgiva popsi hinge eest aga, kes sead salaja metsast oleks ära viinud ja oma patukoormat nende söömisega teadmatult suurendanud, oleks Madis pidanud vastutama. Ta pidi ju teadma, et sead metsast ära viiakse, aga ta ei võinud teada, kes on viija, ja nõnda ei saanud ta katset teha viija hinge päästa, mis ehk vahest oleks korda läinud. Muidugi oleks siis patt Madise enda hingele langenud...

Tõnu-Peetri Madis oli neid isikuid, kes teevad kõik õieti, nõnda, et kellelgi neile pole midagi ette heita, et teisedki sellega, mis nad on teinud, rahul on.

Üks neid, kes jätavad kõik tegemata, mida võidaks laita. Mida teised võiksid laita. Ja mida ta siis ka ise peaks laitma.

Ta tegi, mis oli õige, ja jättis tegemata, mis ei olnud õige. Ja tal oli sellest, mis on õige, ja sellest, mis pole mitte õige, inimese aine. Aga et ta seda ainet üksi ei usaldanud — seda oli ta liiga ettevaatlik mees —, siis pidas ta enne, kui midagi hakkas tegema, veel kaua aru, kaalutles ettevõtet kümme korda, ning terane mõistus, mida seks on tarvis, oli tal ka.

Nõnda ei eksinud Tõnu-Peetri Madis peaaegu kunagi.

Ja et ta ei eksinud ja kõik õieti tegi, siis seisis ta ausa mehe aus.

Kõikõige peeti teda a u s a k s, siis alles mõistlikuks, targaks, korralikuks. Seda tehakse ikka, kui keegi ei eksi ega midagi ei tee, mida võiks laita.

Madise au oli ka tõesti puhas nagu allikavesi.

Et külas kedagi ei olnud, kes tema au pealt täppi oleks leidnud, see ei tähenda veel palju. Tähtsam oli, et ta ise oma au pealt täppi ei leidnud — tema ise salajas, oma südame-tunnistusega üksinda. Eemalseisja ei näe iga pisikest täppi, ise näed küll — salajas, oma südame-tunnistusega üksinda. Madis võis küll mõnest oma teost soovida, et see oleks võinud parem olla, sest hea oli see muidugi, ja ta hinges võisid vahel ka halvad himud, pahad tajud, patused soovid, ülekohutused kavatsused liikuda. Aga täppi, mida näha oleks võidud ja mida ta ise täpiks oleks võinud pidada, polnud tal mitte, ja need halvad instinktid, mis tal vahel olid ja mis on igal inimesel ning mõnel inglilgi, ei saanud ju tegudeks; nad olid ainult tegude seeme, mida Madis ei lasknud idaneda, mis ta armuta hävitas, kui ta nende mürgist magusust mõne aja oli maitsnud.

Madis ei unustanud ennast.

Madise kellad käisid sekundi pealt õieti.

Õieti käis tema ainekell, mis teda võõriti teo eest hoiatas, õieti ta mõistusekell, mis talle õige tee kätte juhatas, ja õieti ka ta südame-tunnistusekell, mis kui ülemkontrolör tema seesmisi liikumisi valvas ja neid hädaohtlikel hetkil korraldas.

Madis oli aus mees. Ta ei teinud kellelegi ülekohut, vaid igaühele õigust. Ta ei teinud kellelegi paha, vaid sagedasti head. Ta oli üleaedsele ustav üleaedne, sõbrale truu sõber, teenijale õiglane peremees. Aga nagu teda esimese sõnaga ausaks nimetati ja alles teise ja kolmandaga mõistlikuks, targaks ja korralikuks, nõnda nimetati teda ka esimese sõnaga ausaks ja alles tagumisega h e a k s inimeseks.

Ei teatud, millest see tuli.

See oli kord nõnda.

Ei küsitud ka, kas talle sellega ülekohut ei tehtud, kas see mitte tänamatu ei olnud.

Inimestel näis olevat niisugune tundmus, niisugune ülekohutune, tänamatu tundmus.

Veel enam: teda kardeti.

Ta oli aus mees ja hea mees, ta ei teinud kellelegi ülekohut ega kellelegi paha, aga teda kardeti.

Võib olla, et see sõna seda tunnet, mis oli inimestel, õieti ei väljenda, natuke liialdab, aga umbes kartusetaoline oli see tõesti.

Ei teatud, millest see tuli.

See oli kord nõnda.

Ei mõtiskletud ka põhjuste üle.

Oleks seda tehtud, siis oleks vahest va Kassi Matsile õigus antud, kes kord, kui peremeeste seas oli Madisest juttu, sülitas ja ütles: «Tont teab, ei mina seda meest salli.»

Küsi: miks?

«Ta tüütu on — on — liiga aus!» purskas Mats täiest suust.

Ja Mats ise ei olnud sugugi autu. Ta oli rumal nagu laps, aga ka süütu nagu laps.

Madis oli liiga aus — igapäevastele, läbikaudsetele liiga aus, liiga korralik, liiga mõistlik, liiga eksimatu. Sellepärast kardeti teda, see on, tema seltsis ei tundud hubast lähedust, tema isik mõjus meelele pidurdades, suruvalt.

Ta oli liiga eeskujulik inimene ja sellepärast — nõnda näis — liiga vähe inimene.

Sest ega teine tema vastane, Kriuka Mihkel, muidu temast kõrtsis oleks öelnud: «Jah, oleks ta meiesugune, aga ta on enam!»

«Kuda ta siis enam on?»

«Noh,» ütles Mihkel ja vangutas mõtlikult pead, «kui ta ei ole enam, siis on ta vähem.»

Ja teised pooldasid nähtavasti nii ühte kui teist arvamist, sest vastu ei rääkinud ükski.

Inimene, nagu on Madis, mõjutab teisi, olgu selle mõju nimi kuidas tahes. Kui ta mõjus välistesse ligimestesse pitsitavalt, rõhuvalt, siis mõjus ta enda omastesse ja teenijaisse valitsevalt, alistumist nõudvalt, orjakartust levitavalt. Ta ei teinud midagi.

Et seda mõju tekitada, ta ei pööranud kodus valitsejat, käskijat, sundijat rohkem välja kui teisedki peremehed ja peretänapääd, valitsusest polnud juttugi; aga see mõju oli olemas. Seda levitas tema isik. Ta paljas lähedus, ta silmavaade, ta häälekõla. Temast voolas nagu salajane jõud, mis teenijais ja teistes tema meelevalla all seisvais inimestes sunnitud liikumises ellu kutsus, mis nad tema tahte külge sidus ja nad selle tähtsaks tegi.

See lool polnud Madisel raske uut usku oma majas maksma panna.

Tal tarvitses ainult soovida, oma eeskujuga eel käia, uuendust õigeks ja tarvilikuks tunnistada — ja asi oli toimes. Tema palvevalm ning usuorjus oli ta kodakondseile juba ammu ennegi külge hakanud, nii et samm kaugemale ei tähendanud palju, ja see mitte mõtte ja südamega ta järel ei käinud, see tegi seda silmakirjaks, et temale meeldida, et tema silmas armu leida. Nad nad pidasid teda ta vagaduses ja ta paleuslikus aususes suureks. Nad vaatasid tema poole üles, nad austasid, nad — kartsid teda.

Võõraid tööjõude oli tal majas vähe: ainult mõlemad tüdrukud Krõõt ja Kai. Mõisa teomehe ja koduse sulase kohuseid täitsid tema kaks nooremat venda Rein ja Jüri. Majatalitust juhatas ta vanaldane tädi. Ema, seitsmekümne-aastane kurt ja poolhalvatud raugake, sõi juba kauemat aega täiesti armuleiba.

Kui perenaine suri, oli vanem neitsik Krõõt, Madise isa poolt sugulane, endale julge lootuse pähe võtnud, et püha mees, nähes tema vagadust, ta ühel heal päeval Tõnu-Petri perenaiseks tõstab. Et temale silma paista ja niihästi tema palvemehelist kui ka peremehelist südant võita, laskis Krõõt oma jumalakartust ja tööusinusust võidu hiilata ning püüdis Madisele igas asjas olla ümmardajaks, ilma kellela see oma majapidamist ei oskaks endale ette kujutada. Ta oli Madisele Mariiaks ja Martaks ühtlasi. Ta istus palvetunnil tema jalge ees, neelates ta sõnu, ning oli vaimus valmis tema jalgu pesema ja neid oma juustega kuivatama. Ja ta muretses muul ajal ennastsalgava hoole ja truudusega tema ihutarviduste eest, siunates südame põhjas, et majas valitsev tädi oli talle mõnes asjas takistuseks ees.

Et Krõõt maltsveti usu mehelt, keda ta niisuguste lootustega kummardas, keda ta nagu pooljumalat austas ja kartis, pimesi vastu võttis, on arusaadav. Nagu ta tema soovid ta silmist

ära luges, nii märkas ta tema olekust ka mõju, mis Maltsveti jutlustel ning õpetustel Madise kohta oli, ja paindus ise ruttu selle mõju alla, et peremehesest mitte maha jääda, vaid tema pöördele kutsumata vastu tulla.

Krõõda värvilised riided kadusid, ja üks esimestest, kes Kugli külast palmitsemata juustega Madise kirikusse läks, oli Tõnu-Peetri Krõõt. Ja Tõnu-Peetri Krõõt nuttis rõõmupisaraid, kui peremees sead Paide turule vedas ja neid sealt enam tagasi ei toonud. Terve päev kuuldi teda heleda, kaugeleekostva häälega laulvat:

«Meist meelega on jumalal,
suur rahupõlv on taeva all,
kõik vaen on otsa saanud...»

Muidugi sõi Krõõda südant Madise usuvennaline ühendus Lõhmuse perenaisega. Närija kadedusega pidi ta nägema, kui suurt lugu ihaldatud mees Anu palvevaimust ja usuõhinast pidas, kuidas ta asja otsis ja aega ootas, et noorikuga kokku saada ja oma hinge tema omaga paaritada palves ning juttudes jumala riigist. Küll märkas vaga piiga, et tema usuline ärksus ei jäänud peremehele tähele panemata, et see tegi talle meelega head, kuid seda kõike võis soodsaimal juhul rahulolemiseks nimetada, kuna Madise tunded noore naise kohta vaimustatud austamiseni ulatusid — lugu, mis Krõõda kirgliku rinna valu ja vihaga täitis.

Ning auahne kadeduse juurde seltsis veel armukadedus.

Krõõdal ei olnud teadmata, et Madis oli kord Kiisa Anut kosinud, ja ta naiseline terasus ei jätnud teda kahevahele, et Madise põues oli praegu veel paik, kus Lõhmuse Taaveti naine salaja sees elas, olgu küll, et Madis seda teiste ja ehk enesegi ees salgas, et ta oma patust tunnet usuosõpruse ja palvevenduse vaibas püüdis lämmatada.

Teades seda tajumisi, kannatas tüdruk nii väga oma vastiku saatuse all, et ta vahel, olles üksinda, hambaid kiristas, rusikaid kokku tagus või oma punakaid juukseid katkus. Küll pakkus talle teadvus, et Anu on Madisele kättesaamatu, omajagu troosti, aga selle troosti sõi ära kartus, et peremees, mitte suutes oma esimest kullakest unustada, enam naist ei võtagi. Oli ju ta majatalituse eest tädi ja Krõõda enese poolt kõige paremini hoolitsetud. Pealegi lähenes Madis sellele vanadusejärgule, kus abiellumine, kaotades oma võluvuse, nihkub tagaseina ja

siis ainult mõnest heast juhusest. Ja vaene Krõõt ihaldas nii väga saada Tõnu-Peetri perenaiseks!

Et ta eesmärgi saavutuseks muud paremat nõu ei teadnud, siis pani ta oma lootused väsimata palveorjuses kõik jumala ja tema prohveti Maltsveti peale. Küll katsus ta tarvitada ka armukadeduse harilikku sõjariista — vastase kahtlustamist ja loomamist, ent see ei tahtnud siin hästi lõigata, sest vastasele oli ta laimatu elu kaitsvaks kilbiks, ja Krõõta ähvardas — seda märkas ta varsti — hädaoht langeda Madise silmas keele- ja hääle alla. Nõnda valis ta lõpuks siis ainult jumala ja Maltsveti oma abilisteks võitluses Tõnu-Peetri perenaise nime- ja iseenast relvastas ta kõigi nende proovitud omadustega, mis ihaldatava mehe nagu udusulgedesse süngitavad...

Näis Krõõda igatsus enam perenaise kui naise nime ja palve järele, siis täitis noorema tüdruku Kaie südant ainult palav soov üldse saada mehele, ja ka seda vaest pidi taevane isa oma sulase Maltsvetiga aitama. Krõõdal oli mees juba valitud, Kaiele oli ükskõik, kes tuleb, kui aga keegi tuleb. Ja et keegi tuleks, selleks võttis Kai uue usu õiglase ihaga vastu.

See pentsik tüdruk — jumetu nagu vihmane sügishommik, väimselt arenemata nagu väike laps — oli otsani täis ebausku. Et oleks halli taeva alt naljalt nõidusenarrust ega lausumislullust leitud, mida Tõnu-Peetri Kai ei oleks uskunud. Ja mitte ainult uskunud, vaid ka proovinud. Ja proovinud selleks, et saada mehele — ükskõik kellele. Kas see oli liialine kiimatus või lapsik rumalus või mõlemad segi, jäi teadmatuks.

Maltsveti usk oma iseärasustega oli Kaie meelest nagu uus tõug nõiausku. Lapselikul uudishimul sirutas ta käed tema järele välja ja ebauskliku usaldusega pistis ta tema kui saladusliku pühaduse endale põue. Kui see, millesse ta enne oli uskunud, ei aidanud, siis pidi nüüd see aitama. Kuidas? selle kohta polnud tal vähemat kui selgust, selle üle ei murdnud ta silmapilkugi pead. Ta jäi lihtsalt kosilast ootama, ta vahtis üle aia tänava poole, kas ta juba ei tule. Nüüd ta pidi ju tulema, ja — kui ta ei tulnud, siis tuli jälle midagi muud katsuda. Kaie meelest oli kindel, et on jõude, mis ajavad poisid tüdrukule kosja — vaja ainult üles leida see salapärase jõud...

Nii kaval ta ometi oli, et ta uue usu külge seotud lootust kellelegi ei ilmutanud, vähemalt meelega mitte, kuigi ta ei

suutnud keelata, et Krõõt ja viimaks ka mõlemad poisid kodus sest aru said ja enestele salamahti pihku turtsusid. Peremehe silmas, kellel mahti ei olnud sügavamale vaadata, oli ka Kai usuagar maltsvetlane, kes talle rõõmu tegi, olgu peale, et tüdruk vahel oma lapsikute küsimustega ja ogarate tembutustega temalegi, vagale mehele, naeru peale ajas.

Madise mõlemad vennad täitsid, heites Maltsveti poolda-jaiks, ainult peremehe soovi, mida nad käsuks ning targaks ja tarvilikuks käsuks pidasid. Nad olid oma karakterikindla, tahtejõulise vanema venna ülevõimu all maast-madalast üles kasvanud, tema vaimse surve alla noorelt paindunud ning harjunud tema poole üles vahtima. Keegi ei teadnud, kui palju nende süda usu küljes üldse rippus ja Maltsveti õpetuse küljes eriti — nähti ainult, et nad tõsiselt ja tummalt kinni pidasid seadusest, mis valitsev vend neile oli andnud. Mõlemad vennad olid isevärki kurvameelse tumeduse poolest, mis nende oleku ümber nagu sügisene udu heljus, teineteisele väga sarnased, erinesid aga märksa Madisest, kelle nagu julget, magusa lahkusega kergesti ülepintseldatud iseteadvust peegeldas.

Nende tädi Truutu, kes majas perenaise-kohuseid täitis, oli neid jumalakartlikke eitesid, kes palvetunnis vägevasti ohivad ning ägavad, silmi niisutavad ja pead kõigutavad, igapäevases elus, töö ja talituse juures aga eneste ja ilmlikkude inimeste vahele mingit vahet ei jäta. Kõik omal ajal, näis olevat Truutu juhtmõte. Kui lasteta lesel polnud tal ilmas midagi, mis teda peale töö oleks elu külge köitnud, ning see tema ainus elupide hoidis teda niivõrd liikvel, et tal palju mahti ei olnud usuga sügavamalt tegemist teha. Nõnda oli ta liialdamise ja määramise eest teatava määrani hoitud, ja tema oli majas ainuke, kes Madisele esiotsa Maltsveti lahkõpetuste tegeliku täitmise suhtes veidi opositsiooni tegi. Et tal aga vaimne jõud puudus nende õpetuste kaitsjat ning levitajat lüüa ja et ta Madisele, kelle palvevaimust ta suurt lugu pidas, haiget ei tahtnud teha, siis heitis temagi varsti end majas maksmapandud uutele määrustele alla, seda enam, et Maltsveti jutlustel oli tema kohta umbes sama mõju mis huvitaval näitemängul inimese kohta, kes raske kehalise töö järel harva kord läheb teatrisse meelt jahutama.

Ainus hing majas, kes jäi Maltsveti usust puutumata, oli peremehe elatanud ema. See oli pudenev muld, kellel enam mahti ei olnud pattu teha, kellele siis ka uus armuõpetus kasu

ei võinud tuua. Tema kõrvad olid igale uuele õpetusele juba tühjad, ta jalad ei kandnud teda enam kirikusse ega palvemajja, kuigi ta seal prohveti vastastele palmitsemata juukseid oleks võinud näidata. Talutoa suits oli ta silmadki välise ilma nägemiseks seevõrra nürinud, et ta muutusi, mis uus usk ta kodanlaste välimusse oli kaasa toonud, enam hästi ei näinud, ja selle üle, mis ta nägi, ei mõistnud ta vaene kõdunenud aju enam mõtteid soetada.

Ta teadis ainult, et tal on suur, suur poeg, kellest jumalal on hea meel, ja ta näo üle libises nagu surev ehahelk, kui see suur poeg, käed ristis, silmad lae poole tõstetud, laua ees põlvitas ja Issandat kõige pere pattude pärast püüdis lepitada.

Kugli küla taludest, kus Maltsveti seeme oraseks tõrkas, kuigi veel mainida Pärtli ja Sanglepa, saunadest aga eriti Kiisa Altsaun.

Paraku oli see oras paiguti väga laiguline ja — vaadates Maltsveti seisukohalt — umbrohuga rohkesti segatud.

Pärtli peresse tõi uus õpetus enam halba kui head, sest ta sünnitas pererahva vahel pahandust ja kiskus lõhe ka teenijate vahele — selle järgi, kummale poolele keegi hoidus. Kuna peremees Villem uuele usule sülle heitis, pani perenaine Juula visalt vastu.

Pärtli Villem otsis Maltsveti kaudu abi oma vaesuse, oma ihulise häda vastu — muud sundivat põhjust tal Kostivere kortamiku lahkuse vastuvõtmiseks ei olnud, sest kui jumalakartlik ja laitmata elukommetega inimene ei tarvitsenud tal oma hingekeese pärast mures olla. Ta oli juba kõiki abinõusid katsetanud, et ennast haljamale oksale upitada, — ta oli teinud tööd nagu hobune, elanud kasinalt nagu ihnuskott, maadelnud jumalaga palves, et ta teda õnnistaks, nagu Jaakob — asjata kõik! Ta näris näljakannikat oma viletsa neljapäeva-kohaga, ja sellegi kannika pidi ta ikka pisemaiks palukesteks murdma, sest taevataat ajas ta noorele naisele rohke sigidusõnnistuse kaela. Viis aastat abielus ja neli last — üks väiksem ja väetim kui teine, aga igaühel leiva-auk nina all. Niisuguse sugulise viljakuse poolest ületas Pärtli Juulat Kuglil ainult veel Altsauna Viiru: sellele võis peaaegu iga üheksa kuu takka katsikule minna.

Ehk küll mure oleviku pärast ja hirm tuleviku eest pidid Villemil ja Juulal ühesuurused olema, sattus esimene oma ara, lõdva iseloomu tõttu ikka enam jõuetusse meelenukrusse

ja nõutusse, kuna hävinematu elurõõm, Juula karakteri peajoon, noore naise nagu nägematu purde kaudu muremülgastest ja hirmulaugastest üle viis, kuhu tema mees kippus uppuma. Mõlema hingeline olukord seisis nende ihulise olekuga kõige lähemas ühenduses: Villem nõrga tervisega, vähese rammuga, külma ja palava all ühtviisi kannatav, Juula tugev, priske, õitsev ja terve kui põder, hoolimata alalisest rasedusest ja sagedast sünnitamisest.

Selle tüseda elurõõmu juurde, mille juuri toitis tugev tervis, tuli veel ajutäis ärgast, kainet inimesemõistust, mis Juulat ei lasknud haiglasse hingeolekusse, see on usulisse liigõhinasse vajuda. Juula oli Lõhmuse Taaveti pool-õde. Nad olid ühe isa lapsed. Nii ühele kui teisele oli arukas mees, kes kaua oli kohalikuks vallatalitajaks olnud ja keda ta terava nalja pärast veel praegugi sageli nimetati, oma vaimuomadused pärandanud — lahtise pea ja korralikult töötava aju.

Villemil puudus see. Nagu ta ihuliselt oli oma naise vastand, nii ka vaimselt. Ta ei suutnud iseseisvalt mõelda, aru pidada, selgust soetada, vahet teha — ta ujus selle vooluga, mis tema kaasa kiskus ja millest teised ütlesid, et see viib eesmärgile. See eesmärk Maltsveti liikumises pidi aga teiste arvates just see olema, mida Villemil kõige rohkem tarvis oli kätte saada: pääs hädast, hinge häda kõrval ihuhädast.

Kui mees ja naine oleksid tigidad, riiakad ja ühekõvadused inimesed olnud, siis oleks nende vahetõrge kergesti niisuguseks saanud, nagu ühes naaberküla perekonnas, kus tüli Maltsveti õpetuse pärast läks nii kaugele, et mees ja naine uut usku teineteisele küünte ja rusikatega seletasid, mida lapsed ja teenijad pererahva eeskujul isekeskis järele tegid. Pärtlil oli pahandusel piir. Villem oli küll pahur, aga mitte õel, ta oli küll isemeelik, aga mitte vägivaldne, ning Juulat tema vaimses tugevuses ja kanguses juhtisid mõistlik meel ja rõõmus süda, mis nii kestvale tülile kui tüütavale rumalusele olid vaenulikud. Siis andis targem järele. Vähemalt teatava määrani.

Nagu Taavet Lõhmusel, nii tõrjus Juula Pärtlil maltsveti usu veidrad nõuded enesest eemale, laskis aga meest ja neid teenijaid, kes pooldasid peremeest, oma rada käia, kuigi mitte ilma vagusa vastutöötamiseta. Niihästi Villemile kui ka teistele püüdis lastega koormatud elurõõmus noorik sõnakal suul ära seletada, kuidas pühakiri isegi paljaid väliseid kombeid hukka mõistab ja juba üksi uskliku meele ning laitmatu tegudega

õigesti lepib; ta katsus neile nende uusi kombeveidrusi naljaval toonil naeruvääristada ning see tänamatu töö nüriaruliste inimeste kallal kestis iga päev edasi.

Aga Pärtli Villem ei olnud mitte Lõhmuse Anu.

Tal puudus Anu pehme kannatus, heasüdamlik õrnus, armastusest voolav sallivus, mille alla end süiski võidulootus jättis.

Villemi vaimne jõuetus ei keelanud teda naise vastu võitlemast oma d e relvadega, ja need olid: väiklane torisemine, karatu pealekäimine, vinduv-mürgine süüdistamine, alaline haavav ja tüütav ohkimine naise jumalakartmatu kangekaelsuse ümber. See kõik oleks nõrgema iseloomu, kui oli Juula, varsti ära kurnanud ja seega kas allaheitmisele sundinud või naise elu niisuguse mehega põrguks teinud.

Juula pani vastu. Veel oli tal jõudu vastu panna. Veel oli tal tervist, elurõõmu ja eluvisadust. Ja kui ta vahel vaimset ergutust, lohutust ja julgustust vajas, siis käis ta teise ilmalapsiga, Lõhmuse Taavetiga, juttu vestmas. Nad olid head sõbrad kahekesi...

Välispidiselt eeskujulikud maltsvetid elasid Sanglepa talus.

Need olid peremehest ja perenaisest peale kuni karjapoisini ühel meelel ja vaimsel kooskõlal.

Uue usu võtsid nad vastu nagu kingitud hobuse, suhu vaatamata.

Ja nad võtsid ta vastu, sest et ta töötas neile tulu ja et nad meist maha ei tahtnud jääda.

Urk oli neile ennegi tulu- ja moe-asi olnud. Nüüd vahetasid nad moodi, nagu moode ikka vahetatakse, ja valisid selle, mis töötas neile suuremat tulu.

Need olid need kavalad usklikkude seas. Nad püüdsid petta jumalat ja inimesi. Nad arvasid, et nende pettus on nii peen, nende vale nii varjatud, et jumal, Maltsvet ja usklik kogudus sest aru ei saa, seda ei näe.

Uue usu nõudeid ja tingimusi täitsid nad silmakirjaks, üksnes välise ilma, üksnes nägijate ees. Keegi ei võtnud viina, ei põletanud tubakat, ei söönud sealihaga ega verd, ei käinud palmitsetud juustega ega värvikate riidetega, kui oli võõraid silmi karta. Aga kui oldi üksinda või petised isekeskis, kui jumal ja Maltsvet ja usklikud nende arvates magasid, siis elati, nagu elavad patust pöördumata ilmalapsed, — siis maitsti, mis oli keelatud. Ja kuskil talus, peale Kiisa, ei lauldud iga päev nii

kõlavalt koraale ega peetud nii pikki palvetunde kui Sang-
lepal...

Jumala ja Maltsveti petjaid oli Kuglil veel rohkem, kuigi
petmist ei teostatud nii süstemaatiliselt ja sel lapsik-kavalal ole-
tusel, et ka niiviisi võib eesmärgile jõuda, nagu seda tehti
Sanglepal.

Üks sääraseist tüssajaist oli Kiisa Altsauna Tõnis.

See mees tüssas peale jumala, Maltsveti ja uue usu koguduse
ka oma naist. Ja peale nende veel Kiisa talupreestri paari, kes
oli ühtlasi tema lähem ülemus.

See suur kelm võttis parandatud ja täiendatud usu Kiisa
Mihkli, tema naise ja oma teise poole ühendatud pealesundi-
misel vastu. Ta, lõtv mehike, oli ju ammugi harjunud nende
kolme sõna kuulama. Kodus seisis ta Viiru, väljas Mihkli ja
Liisu valitsuse all. Sest kõik kolm väitsid, et ta olevat neile
võlgu ja et nad võivat temalt selle võla pärast allaheitmist ja
käsutäitmist nõuda. Ja Tõnis, kes oli niisama kergeusuline kui
õrnatundeline, võttis võla puiklemata enda peale ja püüdis
seda raske töö ja alandliku sõnakuulmisega tasuda. Et ta oma
võlgnikusaatust alatasa põhjas ning siunas, see ei tähendanud
palju, see oli tal halvaks kombeks, seda ei pannud ka keegi
võla-andjast tähele.

Peremehele ja perenaisele oli ta võlgu selle nurmenurgakese
eest, millel ta enda-ehitatud saunahurtsik asus, ja selle aiamaa-
ribakese eest, kus ta enesele mõnes vaos kartuleid ja paaril
peenral kapsaid kasvatas. Ta tasus oma võla igal aastal töö-
päevadega, aga see ei mõjunud midagi — võlglaseks tunnistati
ta siiski.

Ta tasus oma võla koguni kahekordselt, sest ta tegi oma
hurtsiku aseme ja aiamaa eest aasta ümber päevi ka mõisa —
tal oli mõisas veel teine peremees, kelle sõna ta pidi kuu-
lama —, aga seegi ei aidanud: ta oli võlgnik, kelle võlg ei
kustu iialgi.

Ja ta tasus oma võla pealegi kolme- ja neljakordselt, sest ka
ta naine pidi peremehele päevi ning talvist tööd tegema ja
ketrama mõisale talvel kolm naela linu, või kaheksa naela
takku. Kuid asjata kõik — Tõnise võlg oli igavene, Tõnis
võis võlglase nimest lahti saada alles hauas, ja kes teab, kas
sealgi.

Ta oli mitme kaas-inimese igavene võlglane ainult selle-
pärast, et tal oli hing sees. Et ta oli ilmale sündinud. Et ta

ilma hilja oli ilmale sündinud. Siis, kui maailm looja loaga
juba ära oli varastatud.

Muud süüd ei teadnud Tõnis enesel olevat, ja seegi polnud
tema, vaid ta isa ja ema või koguni looja enese süü. Tõnis
ei mäletanud, et ta ise kunagi oleks soovinud ilmale tulla,
palju enam pani ta pahaks, et ta siin oli. Ta elas siin üsna
vastu tahtmist. Ja ometi sunniti teda raskeid kohustusi enda
peale võtma ja võlgasid tegema, mida ta kunagi ei jaksanud
tasuda.

See oli ülekohtus.

Selle üle arvas Tõnis võivat nuriseda.

Ta arvas enesel õiguse olevat ilmas, kuhu ta vastu tahtmist
on elama pandud, paremat põlve nõuda.

Ei, mitte nõuda — ainult igatseda. Nõuda ta ei mõistnud.
Et sõندانud...

Ja Viiru ütles, ta olevat temagi võlglane.

Ja seegi võlg pidi olema kustumatu, tasumatu.

Viiru ütles: «Tõnis, nurjatu inimene, sinu süü on, et ma pea-
sugu iga üheksa kuu takka lapse saan! Kui surm mitte põleks
nelli tükki vahelt ära viind, siis oleks meil toas juba üheksa
kissakõri, kellest igaüks tüki minu tervist ja eluiga on tuksi
pand. Tõnis, kurjategija, sa ei jõua seda mulle ilmaski
tasuda!»

Tee, mis tahad! Nagu Tõnis oleks soovinud, et Viiril
peab kaheksa aastaga olema üheksa last! Nagu oleks Tõnis
võinud ja nii paljude näljaste suude toitjaks tahtnud saada!
Nagu poleks kõik need mudilased kutsumata ilmale tulnud —
Tõnisele ja ta naisele ristiks! Nagu poleks ta naist endale
ainult tööabiliseks ja küljesoojaks ning öölõbuks ja talviseks
seeliliseks võtnud, tungiv soov südames, et ei tuleks lapsi —
vähemalt mitte mitut, teades, et palju lapsi on vaese sauna-
mehe hukatus!

Ja nüüd oli tema see nurjatu, kes oli teinud võla, mida ta
ei jõudnud maksta, kes oli varastanud teise inimese tervise
ja elu, ilma et ta kumbagi oleks suutnud tagasi anda, mis-
pärast ta oli sunnitud selle inimese valitsuse all seisma, tema
sõna kuulama ja ta käskusid täitma kuni vaikselt hauani!

Ei aidanud midagi, et Tõnis tähendas vastu: «Ega's need
minu lapsed üksi ole, nad on sinu omad koal!» Sest seepeale
vastas Viiru: «Aga miks sa mu naiseks võtsid?» Ja kui Tõnis
viimast enesekaitse-katset tegi küsimusega: «Miks sa mulle siis

tulid?» pörutati talle vastu: «Kas mina võisin teada, et sa oled niisuke täitmata päits!» Ja Tõnis oli ikka see süüdlane ja ikka see võlglane, kes ei jaksanud oma kurja heaks, oma laenu tasa teha ning kes selle eest pidi oma vabaduse ja iseseisvuse ohverdama.

Tõnis istus võlatürmis.

See mees võttis aiva oma laenuandjate sundusel uue usu vastu.

Kiisa Mihkel oma juhtsõnaga «Mina ja minu koda tahame Issandat teenida» luges ka Altsauna oma koja juurde ja arvas enese olevat selle elanikkude eest vastutava. Tahtis ta Issanda ja tema sulase Maltsveti silmas armu leida ja igatsetud eesmärgile, hädast pääsemisele jõuda, siis pidi ta ka oma vabadiku meelepööramise eest hoolt kandma. Et sundusele suuremat mõju anda, ütles ta Tõnisele, et viimane tegevat head ainult iseenesele, oma ihule ja hinge, kui ta tulutöötava usu vastu võtvat. Ta võivat niiviisi viimaks veel võlatürmist pääseda. Hingeõndsus pealekauba.

Viiu jälle, tema kodune laenuandja, kelle hing iseäranis perenaise sütitusel usutuld võttis, põhjendas endapoolset sündi selle ristiga, mis liialine lasterikkus talle peale on pannud.

«Ehk heidab siis taevane isa ometi armu mu vaesekese peale ja jätab poar oastatki vahele! Ja kui ei jäta — ehk annab meile rohkem leiba nende toitmiseks ja mulle parema tervise!»

Kui Tõnis, see sündinud kahtleja, oma kulunud kõnekõlksuga vastas: «Ja ning ei... Nõnna või teisti... Eks soa näha, kui soab näha,» siis võttis naine appi kurjad sõnad ja pisarad ning ässitas peremehe ja perenaise ta peale, ja kõik koos tümisid vaest võlgnikku nii kaua noomimistega, kuni ta pehme oli nagu narts ja kõik töötas teha, mida nad soovisid.

Ta võrukael pettis neid.

Ta tegi, nagu tehti Sanglepal.

Ta viskas Viiu nähes piibu ahju, nõutas aga salaja teise. Peremehe nähes kallas ta viimase viinatilga lähkripõhjast maha, noppas aga mõisa viinaköögist varsti uut ja käis peidupaigas keelt kastmas, kui süda oli vesine.

Ta vahetas kesiku patuste juures kahe lamba vastu ümber, andis aga sealihale tublisti vitsu, kui ta seda õnnekaupa kelleltki sai, kes oskas suud pidada...

Viiu ei usaldanud teda hästi, pani ta seepärast valju valve alla. Varitses tema järele nagu karjane pahura looma järele.

Seda märkas Tõnis ja õppis ettevaatlikuks nagu hirv, kavalaks nagu rebane. Ta heitis ühte Kiisa Jaaniga, kes sama usunduse ja usupolitseilise luure all kannatas nagu temagi, et teineteist vastastikku toetada keelatud vilja maitsmises ja selle varjamises. Üks muretses teisele salakaubana tubakat, vahel ka viinamärjukest, ja neil oli ühine peidupaik, kus nad pühivate silmade eest oma salavara varjasid.

Arumaks kaasteadjaks oli neil Mikk, uskliku peremehe uskmatu poeg. Seda kaasteadjat aga võisid nad usaldada. See aitas neid vennalikult nende kelmuses, see muretses neile, kui nad oma nõu ja tarkusega kuivale jäid, kas või oma rahaga kosterbandi kätte, ehk ta küll ise polnud ei tubaka ega viina tarvitaja, ja toetas võimsalt nende passiivset vastupanu uuele usule, mis oli nad kõik vaimse ja ihulise ikke alla surunud.

Kiisa Mikk oli teist tõugu inimene kui ta isa ja ema, ehk ta küll ühelt ja teiselt loomumadusi oli pärinud — Mihklilt meelelise visaduse, emalt hauduva tumeduseni ulatuva harduse, ainult katte all töötava seesmise elu. Mis teda ta vanematest eraldas, oli tema arukas mõtlemisvõime, tema anne tungida kainele asja sisse ja asjast läbi, tema loomulik vaen pealis-kaudsuse, liialduse ja veidruse vastu. Raske, aeglane, kohmakas, nagu ta oli oma kehaliigutustes, oli ta ka mõtlemises, aga kui ta aju kord ühe asja oli läbi töötanud, peeneks lõiganud, siis võis ta julge olla oma otsuse tões ja siis pidas ta võidetud veendumusest ka isemeelse kangusega kinni.

See seitsmeteistkümnepoiss pidas oma vanemate usuõhinat ja palveorjust, nagu see Maltsveti lahkõpetuste põhjal nähtavale tuli, veidraks meeletuseks, lapsikuks narruseks. Ta ütles enesele oma värske, terve poisiaruga: Kui jumal on tõsine mees — ja miks ei peaks maailma looja ning valitseja tõsine mees olema —, siis ei või talle niisugused tembutused meeldida, ta peab nende üle naerma või vihastama.

Selle oma veendumuse pidas Mikk salajas. Seks oli ta sunnitud. Mis võis tema, noor poisike, leerimata lapsuke, kes ihult ja hingelt seisis vanemate täieliku meelevald all, niisuguse ülevõimu vastu korda saata! Ta oleks oma elu isamajas veelgi suuremaks piinaks teinud, kui see juba muidugi oli. Ta oleks sattunud vihma käest räästa alla, igapäevased noomimisjutlused ja palvepitsitused, mis ta vaimu kurnasid ja meelt nürisid, oleksid rusuks peksvaks raheks tihenenud.

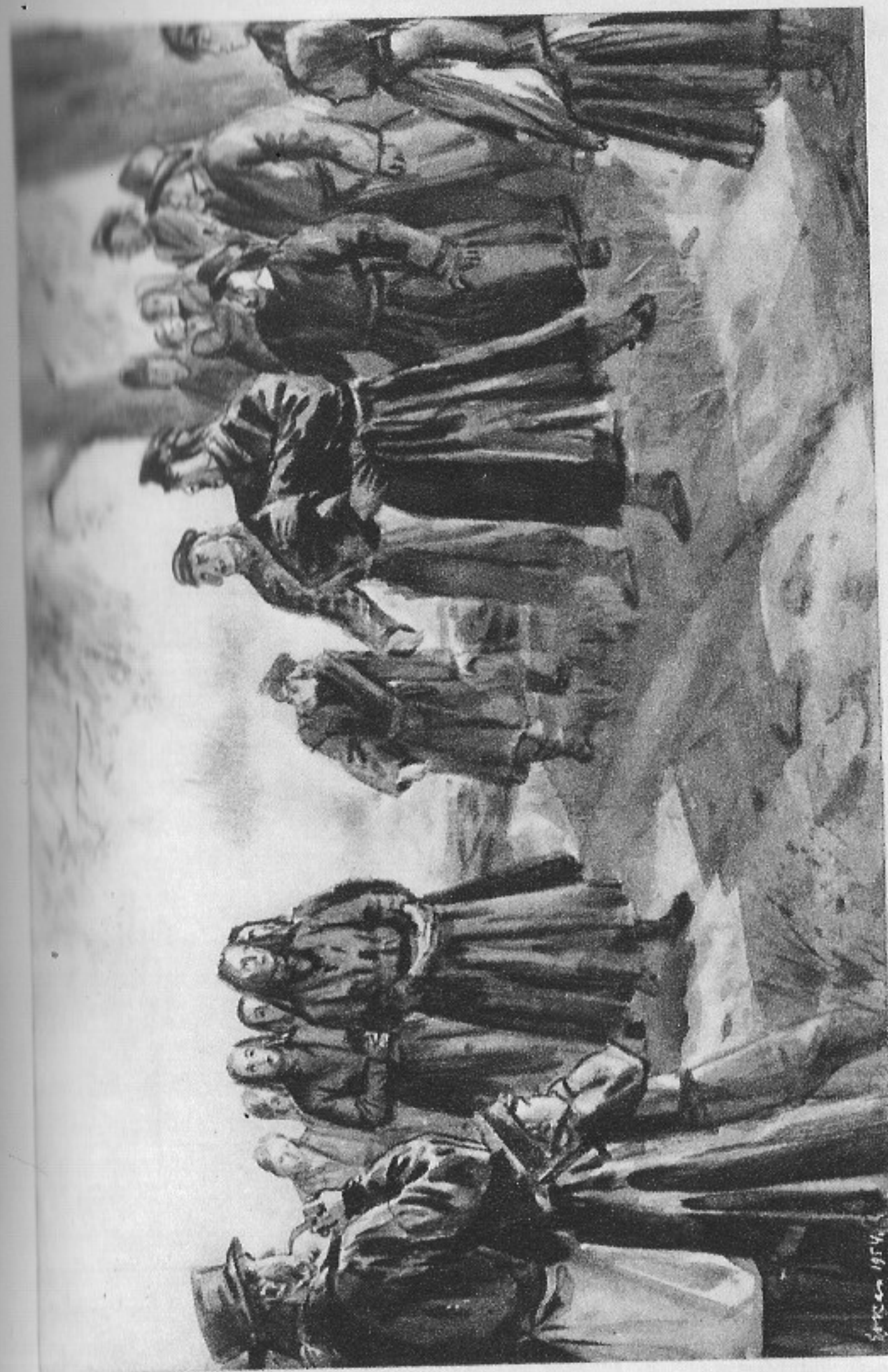
Teiseks puudus Mikul avalikuks vastupanekuks ja oma veendumuse eest väljaastumiseks tarvilikult tüse iseloomujõud. Ta ei olnud võitlejaks loodud, vaid kannatajaks. Visadust jätkus tal kannatamiseks, ei mitte võitlemiseks. Oma vastupaneku, oma vaenu ja viha vanemate usuveiderduste ja temale pealesurutud sunduse vastu sõi ta enda sisse, peitis oma tumedasse, kinnisesse rinda. Kui väga ta elas ainult seespidiselt, endaga üksinda, osutus muuseas tema sõna-ahtrusest. Kiisa Mikk, noor inimene, võis viibida pooled päevad lobisevate inimeste seas, ilma musta ega valget lausumata. Ja ometi võis tema pilgust, ta ilmet märgata, et ta ei olnud mitte vaimselt surnud, et ta peas ja põues töötati.

Tema vaenulikku seisukohta uue usu suhtes ja varjatud seismist vastupanekut sellele jagas ta õde Elts kõigest südamest, kuigi jaolt teistel põhjustel kui vend.

Kas see usk oli õige või väär, mõistlik või meeletu, seeüle murdis tütarlaps vähe pead, sesse küsimusse ei püüdnud ta oma pealiskaudse, küpsemata lapsemeelega süvenedagi. Elts tundis ainult, et vanemate majas valitsev usuliialdus kägistas tema vabaduse, tallas maha ta meelelise elu, viskas ümber ja lõi katki kogu ta luulelise tütarlapse-ilma kõige ilu ja nõidusega, niipalju kui seda omab vaese külalapse ilm. Tal oli tundmus, kui oleks ta käsist ja jalust palvelaua jala külge seotud ja nagu piitsutaksid teda isa ja ema, kui ta oma oimu julges liigutada.

Ja Elts ihaldas kirglikul õhinal olla see tütarlaps, kes ta loomult oli: elumaias, himukas, lõbuahne, rõõmus! Elts ihaldas oma noort elu nautida naerdes, trallitades, tantsides. Elts tahtis elada oma elu, aga teda sunniti elama võõrast, temale arusaamatut ning sobimatut elu.

Keha ja vaimu poolest oma vanaduse kohta — ta oli Mikust ligi kaks aastat noorem — haruldaselt arenenud, suur, tugev, ilus ja terane, luges Elts ennast täiskasvanud inimeste sekka ja elas ning tundis niisugustega kaasa. Seda raskem oli talle järelikult ja seda närivama vihaga täitis teda, et vanemad teda nagu rumalat ja vallatut lapsukest kohtlesid, kes käsu peale pidi põlvitama ja palvetama, rääkima ja vaikima, riides käima ja oma seltsilisi valima ja keda iga eksimuse pärast niisuguste määruste vastu kohe karistati, pealegi alandavate lapsekaristustega. Ta pidi kannatama, et tema rinnast hoolimatu käega püüti välja kitkuda kõik, mis seal vabalt võrsus ja liikus ja

"Poisid, võtke pühad neitsid kinnil!"

mis kokku ei kõlanud vanemate vanaks elatud ja usuliialduse semblasse kasvanud südamete aimetega.

Aga ka Elts oli võimetu vastupanekuks ja enesekaitseks — tema kui lapseks peetud emane olend veel kõige rohkem. Millega võis temake jumala käsuks kuulutatud vägivalla vastu võidelda? Ta ainuke relv olid pisarad, aga need ei suutnud sulatada emagi, veel vähem siis isa usutules teraseks karastatud südant. Hoopis vastupidi — neid peeti kuradi mõju all seisva hinge tigiduse ja kangekaelsuse avalduseks ja nad tõid tütarlapsele karistuse kaela, mis sõnadest sagedasti tegudeni ulatus...

Nõnda kasvas Maltsveti nurmel hea orase seas rohkesti ka kidurat ja kanguvat, luhtas lusteid ja tungeljaid.

Muidugi oli ka peresid ja perekondi, kes tegid uue usu ühel meelel, pahanduseta ja vaidluseta omaks kas oma nälgiva ja abitsiiva südame või teiste tuhina sunnil ning täitsid selle üngimusi lapsik-uskliku truudusega, või jälle niisama masinlikult, mõtlemata, nagu kiriklikke talitusi ennegi, sest niisugustele on küllalt välispidisest teadvusest, et nad on koguduse liikmed. Säärased pered ja perekonnad elasid rahu ja rõõmus Maltsvetile ja tema usule, pannes sellele aineliselt ja aateliselt kõige haljamaid lootusi. Ja nad elasid ka kiiduväärt välist elu, olid virgad, kained, ustavad, puhta käe, puhta suu ja puhta südamega. Nende omaduste tõttu õpiti maltsvetlastest kui inimestest paiguti suurt lugu pidama; ka mõisnikud vaatasid nende peale lahke või vähemalt salliva silmaga, ja nende usuhaad vastasedki, niipalju kui nad neid ja nende usuisa ilma ees ka püüdsid reenata ning rüvetada, ei suutnud seda arvamist õiglaselt ja sallivalt mõtlevate kaas-inimeste seas hävitada. See läks neil seda vähem korda, et maltsvetlaste hulgas ja nende kallal tõepoolest sündis seda imet, et mõni joodik uue usu mõjul loobus viinast ja mõni pahategija tunnistas oma süü kahetsedes üles ning püüdis seda heaks teha.

Laigulise pildi, mida pakkus Maltsveti seemnest võrsunud oras, tegid veel mitmekesisemaks need pool- ja kolmveerand-usulised, kes uue õpetuse kombelisist nõudeist täitsid meelega ja varjamata ainult mõnda, mitte kõiki. Näiteks oli perekondi ja üksikuid isikuid, kes sõid sealiha edasi, ilma seda salgamata, ja kes pidasid endid siiski headeks maltsvettideks; samuti leidsid üksikuid usklikke piibupõletajaid ja parajuslikke viinärüüpajaid ning naiste seas palmitsetud juuste kandjaid.

Need isikud noppisid Maltsveti õpetustest enestele need punktid välja, mille täitmisest nad — kas mõistuse juhil või sellepärast, et neil raske oli harjumustest lahkuda — küllalt arvasid olevat, et osa saada tulust, mida uus usk pidi tooma. Ja Maltsvet oli nii ettevaatlik ja mõistlik apostel küllalt, et ta üksikuid isikuid seesuguse kuhjata usu pärast eriti ei läinud karistama, vaid ta tegi seda parem üldiste sõnadega avalikkudes jutlustes.

Tema kogudus rajanes ja kasvas.

Juba oli Järvamaa rahva seas, iseäranis Madise, Jaani, Koeru ja Ambla kihelkonnas, mõni hea sada neid, kes endid avalikult tema järelkäijaiks tunnistasid ja seda ka tema õpetuste tegeliku täitmisega kinnitasid. Kirikuisse, kõigepealt Madise kirikusse, ilmusid naisterahvad palmitsemata juustega ja ilma mingisuguse ehteta ja riideuhkuseta — aina mustas ja hallis. Tähelepanekut, mida nad äratasid, naeru ja pilget, mida nad endi peale tõmbasid, ei pannud nad mikski. Neid vahvustas ja tegi haavamatuks fanatismi murdumatu kilp.

VIII.

Kuid kõigil, keda maltsvettideks peeti ja hüüti, ei olnud seda kilpi. See puudus neil, nagu puudus neil uue usu soomusark. Maltsvettideks kutsuti, õigemini sõimati, ka neid, kes elasid taludes, kus perevanemad olid Maltsveti pooldajad, ja ka seesuguste perevanemate lapsi, nii osavõimatud või koguni vaenulikul kui need uue usu vastu südames ka võisid olla. Ja maltsvettideks sõimati kiriku- ja hernhuudiusuliste ning nõndanimetatud ilmalaste poolt ka kõiki neid, kes uueusulistega läbi käisid, olid nende lähemad sugulased või sõbrad.

Vastaste põlguse all tuli iseäranis raskesti noortel inimestel, noorikute teenijail ja lastel kannatada, kelle terveid, elumalaid hingi Maltsveti õpetus ei suutnud vangistada. Need puutusid kõikjal — töös ja lõbutsemisel — endataoliste vastastega kokku ning pidid siis nende torkimisele ja tõgamisele märklauaks olema. Neile lendasid vastu pead kõiksugu sõimude ja pilkenimed, mille seast hüüded nagu «Maltsveti nõiad», «valeusulised», «hallivatimehed», «salgusortsilased», «prohvetipõrassad» veel kõige taltsamad olid.

See põlgus mõjus näiteks Kiisa Eltsesse ja neitsik Triinusse nii, et nad kõiksugu kelmused appi võtsid, et pererahva soovi vastu pühapäeval kirikusse minemata jääda, kus nad pilkajale oma leinariideid pidid näitama ja perenaise kõrval kõndima ning istuma, kelle palmitsemata juuksed veel erilise selgusega ütlesid, kelleks neid tuli pidada. Eltsele ja Triinule oli eelmene säärane kirikuskäimine nii valusasti lihasse ja luusse läinud, et nad otse hirmuga igale pühapäevale vastu vaatasid.

Et raske tööga kurnatud hobusekonte hoida, käidi kirikus enamasti jala. Mainitud esimesel pühapäeval, mil Kiisa Liisu lahtiste juustega Madisesse läks, viies tütre ning tüdruku kaasa, seltsisid nende juurde veel Altsauna Viiu ja Lõhmuse

perenaine — mõlemal samuti vabalt lehviv juuksepeo seljal. Ja lõpuks heitis — maha surudes oma ilmliku vaenu Madise südameosalise vastu — usklike kilda ka Tõnu-Peetri Krõõt, et ilma ees end nendega ühiseks tunnistada. Tema kui vanapiiga oli oma lüheldasi hõredaid juuksetukke enne naiste kombel palmitsenud ja neid ühes pärjaga räti alla peitnud, kuna nooremad tüdrukud juukseid vallali ja pärga soojal ajal rätikuta kandsid. Täna lipendasid Krõõdagi punakad salgud, võiga ohtrasti võitnud, nagu õlisse kastetud liivendavad rebase-sabakesed turjal.

Et nähtus oli siin nurgas veel uus, siis vahiti salgakest kogu teel nagu ilmaimet. Mehed ja naised, poisid ja plikad jäid seisma ja pistsid turtsuma; üks näitas neid näpuga teisele ning nõelavad pilkesõnad söötsid nagu herilased läbi õhu:

«Näe, need tulevad Siirunist!»

«Ja lähevad Jerusalemma!»

«Ei tea, keda nad taga leinavad?»

«Noh, eks Moosest!»

Naer tasasest itsitamisest kuni laia hirnumiseni.

«Poisid, võtke pühad neitsid kinni!»

«Kes neid enam tohib katsuda, need jo nüüd prohveti käsutada!»

«Näe, Maltsvet pand teised püha naiste valve alla, et ilma laste seas laiale tee ei satuks!»

«Vikerpuur, kurat, too kearid, leikame iisraeli naiste lakad maha — näe, hobused lähvad peruks!»

«Aga kust on siis see Tõnu-Peetri Krõõt püha naiste sekka soand? Madis põle tal jo veel õnge läind!»

«Vaga inimeste asja nüüd reakida! Kui ta veel naine põle, eks ta siis ole liignaine. Tead jo, kui palju püha meestel neid va kallikesi oli!»

Nüüd tegi Krõõt selle ettevaatamata tüki ära, et hakkas haukujaid oma neitsliku au kaitseks hurjutama.

See mõjus otsekui lõõtsatõmme sepikojas.

Nagu kari koeri, kelle sekka kaigas visatud, asusid poisid naeru ja kriiskamisega naistesalga ümber, ja nüüd ei olnud nende sõnadel enam piiri ega pidet. Mida üks ei mõistnud, seda mõistis teine. Iseäranis võeti vaene Krõõt nõnda õnneks, et tal vihapisarad silmis seisis. Ta ei märganud pärast enam muud teha, kui lorijate poole vahetevahel sülitada, mis iga kord suure naerulagina esile kutsus.

Haukujad löid alles siis häbenema ja taganema, kui Kiisa Mikkil oma vabadikuga ja Pärtli ning Tõnu-Peetri pere-
ness naisterahvastele järele jõudsid ja nad oma kaitse alla võtsid.

Triinu ja Elts olid nagu keevast veest tõmmatud. Nad ei julgenud silmi üles lüüa. Eltsel tilkusid häbipisarad rispmeilt ja Triinu huuled olid vihast sinised nagu jõhvikad selle sun-
duse üle, mis oli tema ilma naeruks teinud.

Kirikus ootas neid veel suurem piinapitsitus. Seal irvitasid nende sajad silmad vastu, ühed jämeda uudishimu, teised julge hahematusega. Neid vahiti nagu võõramaa loomi, nagu ahvisid muudi leierkastil. Ja kirikust käis sahisev sosin läbi, imesta-
vaist hüüdeist ja summutatud naerukõhinast kokku segatud. Maltavetid hoidsid enamasti suurema jõuguna ühte, millest ise-
ranis naisterahvad silma paistsid, kuna meeste hallid ja mustad ihukatted talupoja tavalisest riidest palju lahku ei läinud. Kogu aja oli see jõuk vahtivaist uudishimulistest ümber piira-
tud nagu salk laadakomejante. Nähes kõiki neid nuuskivaid pilke ja muigavaid suid, oli Eltse ja Triinu meelest, keda ka inglase oli veetud, nagu seisaksid nad kaagil. Nad oleksid noomustanud, kui kiriku pörand oleks suu avanud ja nad alla neelanud.

Vahtijate sosin ja sahin kestis edasi ka jumalateenistuse aegu ja sai vahel nii kuuldavaks, et õpetaja Hirschhausen kees jutlust paar korda peatus ja oma närvliku pilgu paha-
selt üle koguduse laskis käia. Viimasel puhul nõudis ta koguni mõne noomiva sõnaga rahu.

Korraga tundis Elts, kuidas soe ja niiske suu tema kõrvale lähenes ja vänge puskarilõhna sees sõnad teda riivasid:

«Prohveti tibuke, kas nüüd ilmalapsi lakka ka veel lased?»

Ja Triinut tõmbas keegi käisest ning sosistas:

«Püha neitsi, kas sealih ja verivorsti tahad soada?»

Sel lool polnud imeks panna, et kirikuskäimine ja üldse teiste inimeste hulka ilmumine Eltsele ja Triinule ning ühes nendega paljudele teistele noortele maltsvetlaste peredest ja perekondadest piinaks sai, millest nad püüdsid hoiduda. Nad said argadeks nurkapugejateks, hirmunud pagulasteks või tige-
daiks kiusupunnideks, salalisteks küünistajateks. Nende elu oli mürgitatud.

Eltse ja Triinu võtsid appi kavaluse, et kirikusundusest vahel pääseda.

Juba nikastas üks laupäeva õhtul jala, nii et ta teisel hommikul koikus oigas, juba oli teisel nii kange hambavalu, et kirikusse ei võinud minna. Häda õpetas mõlemat haige osi nii osavasti mängima, et Mihkel ja Liisu endid mõne hea korra petta lasksid, enne kui kelmus välja tuli, mida muidugi ilmlopmata noomimiste ja kõvendatud kirikusundusega nuheldi.

Seepeale katsusid vaesed tüdrukud teistviisi õnne: nad hoidusid kirikus ja kirikusse minnes maltsvettidest võimalikult eemale ja pugesisid, kui vähegi said, pererahva ligidalt salaja mujale, kuhugi nurka, kus neid tähele ei pandud. See abinõu aitas mõne aja, ja kui ta enam ei aidanud, kui Mihkel vastas, kes oma usku salgasid, jälle pehmeks noomis, siis hakati mõnd muud riugast välja mõtlema, mis neile pilkajate eest rahu pidi muretsema.

Kõige rohkem kannatada tuli aga neil noortel inimestel, kes mõisas teol käisid. Seal olid nad alati suurel hulgal koos ning üksteisega ligistikku, ja vaesed uueusulised, või keda sääraستeks hüüti, seisis vahetpidamata nagu rahe all, sest vastaste ülevõim oli suur. Mis nad mõisa väljal pesemata suudest kõik kuulda said, sel polnud aru ega otsa. Toored käed ei jätanud neid vahel kehaliseltki puutumata ja nii mõnigi maltsvetlane pidi oma usu või oma hea nime pärast vastastega kibedaid lahinguid lööma.

Ühel päeval juhtus Kiisa Triinuga mõisas midagi kohutavat. Tibukännu noor teomees Mats püüdis Triinule juba pikemat aega läheneda, ilma et tal tüdruku juures õnne oleks olnud. Palju enam pidas Triinu oma pere sulasega õrnamat sõprust ning Jaanil keerlesid juba mõnda aega tõsised kosjamõtted peas.

Põlatud kosija viha ning armukadedus ajasid Matsi sellele alatule kättemaksule, et ta püüdis Triinut maltsveti usu kaudu igal võimalikul viisil piinata, kõigi ees naeruvääristada. Tema nõelapisted, mida tüdruk esmalt vastutorkamisega katsus ära tõrjuda, läksid iga päevaga valusamaks, kuni ta viimaks nõela asemel jämeda malgaga tütarlapse kallale tikkus.

Nüüd katkes Triinu kannatus.

Kui toores poiss ühel päeval heinamaal keskhommikuse sööma ajal kõigi kuuldes iseäranis jälki roppust suust välja ajas ning oma ohvri peale kallas, kargas Triinu äkitselt maast üles nagu vihane kass ja oli lähemal pilgul, rohekas vaht suuäärtel, küüntega poisi näos kinni.

Nõrgavõitu poiss ei suutnud ega kavatsenudki tugevale ja meelest vihasest veelgi tugevamaks saanud tüdrukule vastu hakata, ja nõnda kiskus Triinu ta näo, kaela ja poole rinda kinnitena lõhki, nii et poiss välja nägi, nagu oleks ta murdjate käes olnud. Sellest veel mitte küllalt, tühis Triinu ta veel oma tugevate töörusikatega nii mehemoodi läbi, et puretud poiss, puudest kehast verine, mõneks hetkeks otsekui elutult maha jäi.

See kõik tuli nii ootamata ja sündis niisuguse tuhinaga, et isegi töölisel, silk-leib hammaste all, ammuli suuga pealt vaatasid, ilma et nad sõnagi oleksid märganud lausuda. Poiss aga maast üles, ja verine nagu ta oli, junkrule kaebama.

Junkruks kutsuti mõisas sundijat, kes oli opmannist alam, aidamehest sugu ülem — nii umbes valitseja abiline. Mats teadis, mis ta tegi, minnes selle võimumehe juurde kaebama. Eka olnud ju junkru-Otu vennastekoguduse hoolekandja, Antiste Thomsoni südamesõber ning «Maltsveti valeusuliste» kurjem vihkaja.

See mees saatis korda, mida poiss soovis, Triinu sai õhtul mõisaatallis kaksikümmend viis hoop. Haavatud vihamehele anti luba nuhtlemist pealt vaadata. Ka junkur ise seisis juures, tuges lööke ja sundis vahimeest taga «tublisti säru» andma, et tüdrukust «valeusu kuradit ja Maltsveti nõidust» välja uhta. Junkur oli uhke oma jumalameelepärase teo peale, mida ta tõsisel mõttes «usupuhastamiseks» ja «kurjavaimu väljaajamiseks» pidas.

Triinu koju jõudes oli tal nii võõras nägu, et teda ei tahtud ära tunda. Ta silmamunad tungisid pealuust välja, alumine huud oli katki näritud; et vaenlase kuuldes mitte oma valu ilmutada, oli ta peksupingil vaikinud nagu sukk, selle asemel aga hambad sügavasti huulde lõõnud. Tüdruku vaade oli nõrgameelse vaade, ta nägu surnu nägu.

Ja nüüd sündis midagi, mis muul ajal noorest tüdrukust näotu ja naeruväärt oleks olnud, praegu aga kohutavalt, hinge vapustavalt mõjus. Triinu astus peremehe ja perenaise ning kõigi kodakondsete ette, kiskus riided üle pea, näitas neile oma verist tagumikku ja karjus, meeleto hirmsast häbivihast:

«Lugege siit oma uskul! Seie on te usk üles pandud! Kas oskate seda kirja lugeda? ...»

Ja ta keeras end ringi, et kõik pidid nägema tema sinist, paatunud verega kaetud, risti ja põiki lõhkikistud ihu, ning kisendas kaugele üle tänava kostva häälega:

«Tulge aga ligemale, ärge häbenege ühti! Näete ju, mina ei häbene — mis teie siis häbenete! See on ju teie usk, mida te näete! Teie usk on minu persse peale kirjutud. Lugege Maltsveti käsulauda — kiri on selge!...»

Ja nad vaatasid ja lugesid ning olid tummad — Mihkel lollaka näoga, Liisu ristas kätega, Elts värisedes nagu haavaleht, Mikk vihast tõmmu, Mann ja Lüll, ahastus silmis ning nutuga võideldes.

«Lugejate» seas seisis ka Jaan. Ta oli paruni asjus Paides käinud ja sündmusest mõisas alles siis kuulnud, kui Triinu juba koju oli läinud.

Jaan seisis ja luges õudset usulauda Triinu seljas ning ta suust tuli rõögatus nagu looma suust, kellele murdja tagaselja hambad turja lööb.

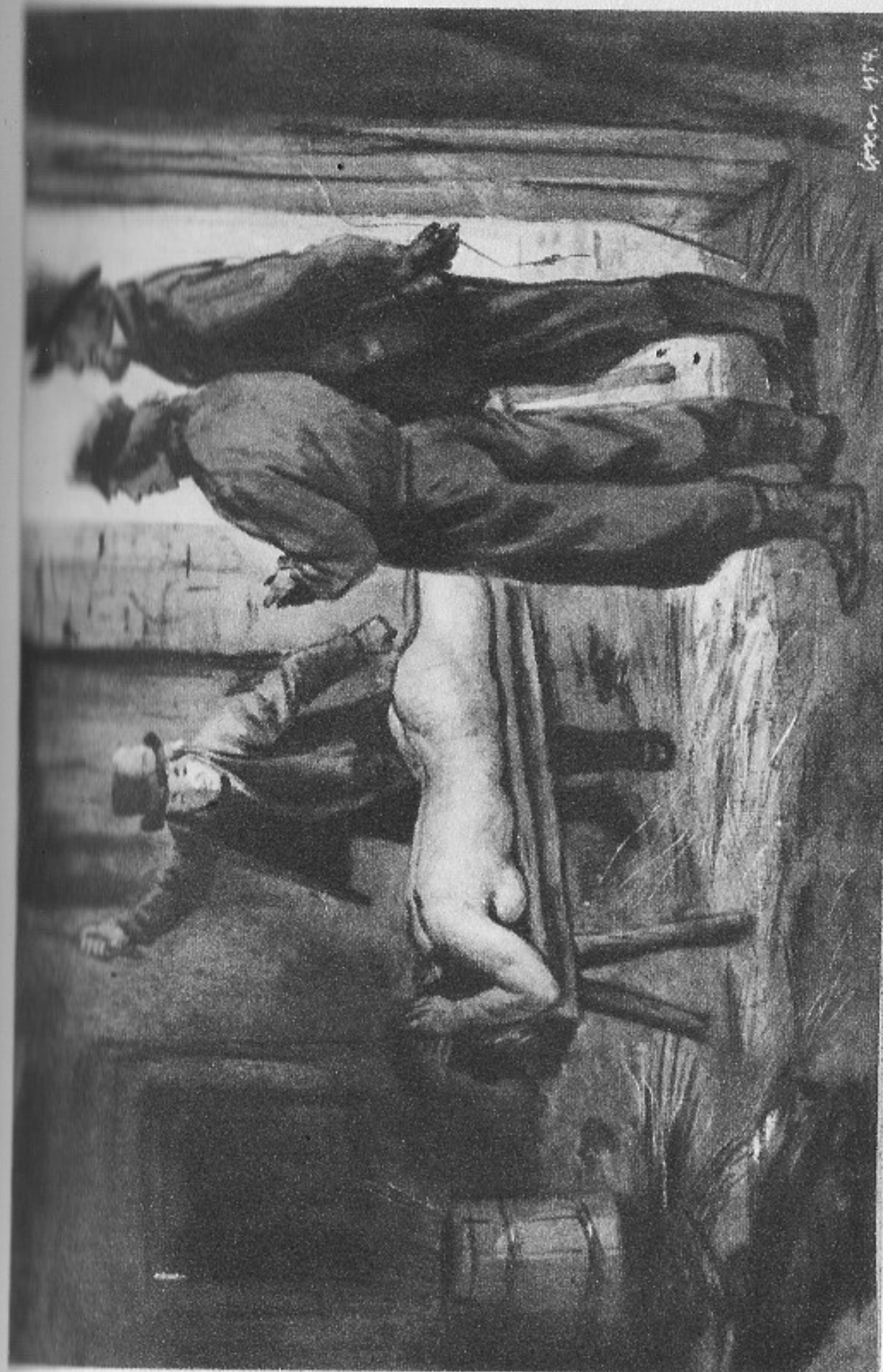
Tema oli see, kes astus Triinu juurde, kattis ta puretud ihu jälle riietega kinni ja viis tüdruku oma käte vahel ära, et ta maha heidaks ja laseks vitsaraod oma haavadest välja noppida. Ning Jaan ise hakkas vitsaraagusid tema haavadest noppima, sest Eltsel ei olnud südant ja perenaist ei lasknud haige ligi. Ja kuna Jaan seda tegi ja tüdruk seda laskis sündida, sest neitsilik häbitunne oli mõisatallis ta seest ühes kuradiga välja pekstud, litsus Jaan kiristavate hammaste vahelt ühtelugu üksikuid sõnu välja, nagu:

«Hoobi peale viis! Haava peale kümme! Tilga peale kordell!»

Ja ta pidas sõna.

Ta oli muidu leplik, kannatlik, rahuarmastav inimene, aeglane viha võtmas, tagasihoidlik tülis, kiskumise vastane. Aga nüüd ei tundnud ta armu. Tema kõige kallimat oli häbistatud. Ta nägi, kuidas tüdruk sellest hingeliselt kannatas. Mitte mõisatallis saadud nuhtlus iseenesest ei õginud nii väga Triinu südant — see oli teo-orja kohta harilik sündmus, kuigi see Triinule esimest korda oli juhtunud. Tüdruku käed kiskus rusikasse palju enam teadvus, et vihatud vaenlane tema häbi oli pealt näinud, sellest rõõmu tundnud, teda parastanud ja hästitanud. Ning Jaan mõistis seda häbistavat tundmust ja see tundmus sai ka tema omaks.

Ta hakkas vastast varitsema, et teda parajal ajal ja parajas paigas kohata. Nõnda, et keegi neid arve õiendamisel ei ekahtaks. Ta muretses endale tarbekohase malga — mitte liiga peene, mitte liiga jämeda. Seda kandis ta alati kaasas.

Triinu sai õhtul mõisatallis kakskümmend viis hoopi. Haavatud vihamehle anti luba nuhtlemist pealt vaadata. Ka junkur ise seisis juures.

Aga kuna ta vaenlast selle relvaga varitses, hakkas tal süda põues kipitama. Tal oli tunne, kui oleks midagi, mis ei ole korras. Ja ta nõutas teise just samasuguse malga, nagu tal juba oli — mitte liiga peene, mitte liiga jämeda —, ja sidus nad kokku, ja kui ta vaenlast läks varitsema, võttis mõlemad haasa.

Ta sai Matsiga ühel pühapäeva-hommikul vara, kui küla oli veel vagune, Tibukännu kopli taga kokku. Mats tuli Liugmäe Mari juurest ehalt.

«Peal» hüüdis Jaan talle vastu ja kiskus nõõri mõlema teiba ümber lahti.

Mats peatus. Jaani nägu ja ta enda südametunnistus sundisid teda seisma.

«Võta see oma kätte ja kanna hoolt, et ma sind surnuks ei lööl» ütles Jaan ja viskas teise malga vastasele. «Surnuks ei taha ma sind lüüa, sest siis ei tunne sa karistusest maiku.» Ja hüüdega: «Hoobi peale viis! Haava peale kümme! Tilga peale kortell!» kargas ta vastase kallale.

Mats oleks meeleldi armu palunud, — Mats oleks meeleldi putku pistnud, — Mats oleks meeleldi appi karjunud. Aga ta almas, et nii üks kui teine oleks asjatu: Jaan poleks armu andnud, Jaan oleks põgeneja kätte saanud, appi oleks tulnud liiga hilja. Seepärast võttis ta võitluse vastu.

Jaan ei olnud tugev poiss; kas ta vastasest jõu poolest üle käis, oli kahtlane. Ent õige asi, mille eest ta enda teada väljas oli, ja südant paisutav vaen, mida ta Triinu äraandja vastu tundis, andsid talle mitmekordse rammu. Ja nõnda tegi ta oma ahvarduse tõeks: ta korrutas Triinule antud hoope viiega, temale löödud haavu kümnega, ja verd, mis Matsil suust, ninast, kõrvust, peast jooksis, võis tõesti kortliga mõõta.

Matsil lendas malk juba esimesel ägedal kokkupõrkel käest. Ta ise kukkus hoopide rahe all põlvili, siis käpuli, siis kummuli. Aga veel polnud ta võitlusvõimetu. Sest kui Jaan kummardus, et kuulata, kas ta vahest liiga pole saanud, kähvas salalik võitleja äkitselt küljeli, hammustas Jaani pool kõrvalesta maha ja pures ta pahema käe põidla ära. Ta oleks vastasel ka nina otsast tüki ära näpsanud, kui Jaan pead parajal pilgul poleks tagasi tõmmanud.

Ta võis siis veel välja kannatada. Ja valust vahutavasse vihasse sattunud karistaja andis talle veel. Ta lõpetas oma verise töö alles siis, kui vastane enam ei hammustanud ega

kriimustanud, kui ta püsis kinnisi silmi, kätt ja jalga liigutamata, vereoja sees selili.

Aga ta hingas veel ja süda tuksus tal. Jaan hüüdis karjapoissi, kes põõsaste vahel hirmunud näoga oli nähtavale tulnud, ja käskis tal koju minna inimesi kutsuma, kes Matsi ära koristaksid. Ja inimlik murdja temas, kes oli verd lakkunud, las kis teda löödud vastast hästitada, mispärast ta julmal irvitamisel juurde lisas:

«Ja ütle pererahvale, et ma Matsile maltsveti usku õpetasin. See oli nii kange, et rammestas mehe ära...»

Ise pöördus kodu poole, vaigistatud tusatunne ja ärarääkimata jälkus südames. Jälkus, nagu inimesel, kes on meeletul määral suguelu rõõmu nautinud...

Selle teo eest tõusis Kiisa Jaan kahe inimese silmis meheks, täieks meheks. Üks oli Mikk, teine Taavet Lõhmus.

Mikk vaatas talle oma pisikeste kurbade silmadega kaua tummalt näkku ja ta vaatest paistis nagu imestuse ning austusega võitlev kadetus. Siis pistis ta käe sulase verisesse pihku ja kohmas:

«Käid Hindrekust üle.»

Miku vend Hindrek, see, kes oli soldatiks pandud, oli nimelt opmanni, kes teda väikese künnivea pärast oli peksnud, mõne sõnaga julgenud sõimata. Seda peeti tol ajal vägi teoks. Kui siis Mikk arvas, et Jaan ületab julguses Hindreku, siis mõtles ta Jaani teo tagajärgede peale, mis pidid olema mõisajunkru kaitsealuse peksjale ette teada.

Lõhmuse Taavet, kes sünnimusest Tihase juures oli kuulnud, tuli Jaanile viinapudeliga õnne soovima. Terve ta nägu naeris juba eemalt.

«Ma põle veel tilkagi võtt — pidasin patuks ilma sinuta juua,» ütles ta ja ulatas pudeli Kiisa teomehe kätte.

See vaatas, enne kui pudeli suu peale pani, vargsi ümber, kas majaülemust ei ole lähedal — vägimehest oli saanud jälle harilik inimene. Siis — neid varjas aida nurk — võttis ta vesise suu ja pööritava südamega hea lonksu karastusseks.

«Sinu töö on aga poolik,» rääkis Taavet edasi, kui pudel ka tema suu peal oli käinud — täna tõepoolest esimest korda.

«Miks?»

«No kas siis Tibukännu Mats lasi tüdrukule kakskümmend viis anda?»

Taaveti silmas läikis midagi ilusat, midagi õilsat, kui ta seda ütles, ning seejuures riivas ta pilk Jaani kinniseotud suud ja kinniseotud sõrme, ja ta otsaesine värvis end sinakas-punaseks.

«Prohvusi on kaks — ää seda unusta,» lisas ta, kui Jaan, kogudes mõtteid, vaikis. «Sina tühisid kaebajat, aga timuka keel on veel terve. Ega sa ise selle käest naljalt pease.»

Jaan mõistis.

«Tehku, mis tahab,» vastas ta tuhmilt. «Selle vasta ma ei saa.»

«Sina üksi mitte, aga vast kahe-kolmekesi.»

Jaan vaatas nõutult maha. Kangelasevaim oli temast lahkunud.

«Mõttele järele, ja kui sul abi tarvis — näe, siin —» ja Lõhmus tõstis sulasele suure musta rusika nina alla, rusika, millel oli sarnasust sepapaja leest võetud rauapära tombuga.

Nad jõid jälle ja seepeale ütles Taavet toonil, nagu puutuks terve asi niisama hästi temasse kui Jaanisse:

«Nüüd peame katsuma, et sa oma keretäie vallakohtus kätte saad. Sest ega see võllaroog sulle kingi! ... Lugu sündis valla moa peal, õiguse järele peakski vallakohtu kätte minema. Aga või nad mõisas meie oma hoopa usuvad! Talitaja peale vahivad muidugi juba alikulmu — lasta teine vihelda, mitte viisutada. Siiski — Andres on minuga sõbramees, ma tahan temaga reakida, ehk poetab su siiski oma käpa alla ... Siis, vennike, võid õnne tänada. Andres pilgutab Aadamale silma, ise pistab sellele poolekruskase vitsakimpude alla — ja pärast võid tagumise otsaga kas või liugu lasta.»

Aga asi tuli teisiti.

Mõisas peeti Jaani süüd Matsi kaebust ja junkru ässitamist mööda peaäegu mõrtsukatööks, mitte kahe külapoisi vastastikuseks kaklemiseks, ja vägivaldne maltsvet toimetati mõisapolitse'i käreka kaebusega haagikohtuniku kätte.

Seal muidugi ei mõistetud nalja. Haagikohtunik tegi, mida mõisapolitse'i soovis. Otsus oli juba mõistetud, nuhtlus määratud, enne kui kahealune kohtukulli ette ilmus. Ei aidanud midagi, et Jaan oma poolt kõrva ja poolt põialt näitas — ta pidi nelikümmend kepihoopi vastu võtma.

Poolsumult veeti mees vankrivahel koju.

Haagikohtuniku lõõgimees ei vihelnud, see virutas ...

Kiisa talus põdesid nõnda lühikese aja jooksul kaks teenijat haavu, mis nad pererahva usu eest olid saanud. Küll võisid Mihkel ja Liisu vist kurvad olla ja kahetseda, et see nõnda oli tulnud, küll võisid nad neid poputada ja turgutada, et nad varsti jälle selili saaksid magada?

Oh ei!

Mihkel ja Liisu vaatasid nende haavu, nende lõhutud ihu, ja nende silmad särasid taevalikust rõõmust, ja nad hüüdsid, käed ristis ja silmad Jehoova poole pööratud:

«Õndsad on need, kes oma usu pärast kannatavad! Tänage Jeesukest, lapsed, selle õnne eest, mis teile osaks on soand, ja mõtelge Õnnistegija valu peale ristipuu küljes! Teie haavad on teie uhkus; kuningad on teile kadedad nende haavade pärast!»

See oli nende tõeline arvamine; nende suu ei rääkinud mitte teisiti, kui nende süda tundis. Nemadki oleksid oma usu eest rõõmuga veriseid haavu ihul kandnud ja seejuures õnnelikult halleluaja laulnud.

Triinu ja Jaani valu ning tuska püüdsid nad lõpmata palvelugemistega tagasi tõrjuda kuradi poole, kellelt need tunded nende arust tulid. Seega tüütasid nad mõlemad haavapõdejad nii väga ära, et need üsna haigelt jälle tööle läksid, et aga mõlema lähedusest eemale saada.

Raske oli see iseäranis Jaanil, kelle sügavad haavad, hoolimata Triinu ennastsalgavast ravitsusest, suvise palavuse tõttu jaolt mädanema ja ussitama läksid. Ja seejuures pidi tüdruk rohitsemist toimetama salaja, sest et ta selleks tarvitas viina, seda talurahva tähtsamat haavarõhtu, mida aga perevanemad Maltsveti õpetusel «kuradi kihtiks» pidasid, ükskõik, mil viisil teda pruugiti. Jaani ihu paranes sel lool väga visalt, ja veel järgmisil aastail tundus talle, et ta oma tervist veel mitte täielikult polnud kätte saanud. —

Vastaste näägutamist ja narrimist ei saanud aga mitte ainult noored kannatada, vaid samuti vanemad maltsvetlased, kuigi neile just näpuga nina alla ei tulnud ja pilkeid nii väga suu sisse ei öeldud. Kõiksugu nõokamiste keskpaigaks olid Kuglil muidugi Kiisa Mihkel ja Tõnu-Petri Madis; Pärtli peremees, Altsauna Tõnis ja teised järgnesid alles kaugemas reas.

Kiisa peremehe seatapmise ja metsa matmise peale tehti ilmatu pikk pilkelaul, mille meistriks peeti Aadu Vikerpüüri

ja mis külas ning mõisas suust suhu käis. Laulus kujutati kannustava naljaga, kuidas Kiisa Mihkel oma sigadele Maltsveti nimel surmaotsuse kuulutab, kuidas ta oma pikka aega ohvriteo tarvis ihub ja õnnistab ning siis hüüdega: «Põrgust olete teie tulnud, põrgusse peate teie minema, põrgus saab teid kurat orgi otsas küpsetama» sigadele kõri kallale kargab. Edasi kirjeldati, kuidas Mihkel ja Liisu vere kõiksugu jubedate needmistega selleks tehtud ohvrialtarile kallavad ja kuidas nad siis metsas sigade matust pühitsevad. Muidugi ei puudunud ka see osa, kus Tilli Aadam ja Rebasekaku, mõlemad nälgivad vabadikud, sead metsast ära viivad ja kodus mitu päeva järgemööda suurt, rasvast nõretavat «pekipidu» peavad...

Laul oli seda mõjusam, et ta oluliselt tõsiasjadel põhjenes.

Teine laimulaul ilmus hiljem Tõnu-Petri Madise ja Lõhmuse perenaise usuvenduse kohta. Torgati mõlema kooskäimist Taaveti seljataga, nende arupidamist pühadest asjadest, nende koospalvetamist varjatud urgastes ja maaliti Taavetile ette ta perekondlik tulevik: kuidas ta tuba täitub pisikeste maltsvettidega, kõigil «Tõnu-Petri konks näos», millega osutati Madise veidi kongis nina peale, mille ta oma isalt pärinud...

Selle salmiku, kujult esimesest nõrgema, oli luuletanud keegi oma küla poiss, arvatavasti Nahkru Kustas. Kuna Lõhmus paskvilli kui külapoiste lora tähele ei pannud, vaid heal tujul naisele nalja pärast ettegi laulis ja Anu ise õnnelik oli, et ta oma usu eest võis kannatada, olevat Tõnu-Petri Madis laulust, nagu räägiti, elavat tuska tundnud. Esimese meelepahaga lipsanud tal koguni väike vandesõna vagast suust välja, mis muidu aiva õnnistusesõnu kõneles. Kuid see oli inimlikult arusaadav. Muidu oskas ka Madis oma usu eest kannatada, nagu ta seda hiljem näitas stoilise ükskõiksusega iga pilkava torkimise vastu.

Uut nalja- ja pilkelaulu ainet saadi Altsauna Tõnise traagilisest äpardusest: Viiru tabas teda piibupõletamise pealt.

Kaua oli ta vanameest piilunud, nüüd oli rebane lõksu lüüdnud.

Viiru pani imeks, et tubaka ja piibuõli hais ei tahtnud mehe riiete küljest kaduda, ehk küll Tõnis piibu juba ammugi oli ära neednud ja ahju visanud. Kui eit, õhtuti tema kuube nuusutades, hakkas teda usutama, seletas vana patune ära-

andlikku lõhna täna nii, homme teisiti. Kord oli teel keegi piibutõmbaja ta oma vankrile võtnud ja hais jäänud selle riietest tema kuue külge; kord jälle olid jõledad ilmalapsed talle mõisas tubakatolmu ja piibuõli kiuste taskuisse raputanud, et teda jumala ja abikaasa ees kahtlustada. Viimaks tuli ta välja selle põhjaliku seletusega, mis pidi ta kehtvalt vaelevarvamiste alt vabastama, — et tubaka ja piibuõli hais olevat niisugune hais, mis riietest kunagi ei kao. Oodaku eit nii kaua, kuni tema, Tõnis, aegamööda saab sootuks uued ihukatted, küll siis ka patune hais tema ümbert kaduvat, see on, kui mitte need nurjatud ilmalapsed temale uut vigurit ei mängi...

Noh, Viiu võis kaua oodata, enne kui Tõnis «sootuks uued» ihukatted sai! Oli ju mõni tema riidetükk vanem kui nende abielu, ja ikka veel mahtus talle paiku peale, ning mõni jälle, nagu palitu ja riidega kasukas, hoidsid oma voltides alal veel Tõnise õndsas isa nikotiinilõhna...

Hoolimata neist nii usutavaist vabandustest jäi Viiu kahtlus elavaks.

Ühel päeval rukkilõikuse ajal — nad on mõlemad mõisaväljal ühise tüki kallal töös — paneb Viiu tähele, kuidas Tõnis ikka sirts ja sirts läbi hammaste laseb, nagu inimene, kelle süda on vesine. Ta lõikab enese viljast nõnda läbi, et ta aegamööda põllukraavi äärde jõuab.

Korraga on Tõnis kadunud. Kraavist, põõsa tagant, tuleb märguandlik kõhatamine, nagu kükitaks ta seal inimliku tarbe pärast.

Sealpool kraavi, teisel tükil, lõikab muude seas Kiisa Jaan. Viiu paneb tähele, kuidas Jaan ääri-veeri mööda samale põõsale läheneb ja ka sinna taha kaob, sealt aga varsti kummargil, poolroomates välja tuleb ja lõikama hakkab, nagu poleks midagi sündinud.

Viiu põõsa taha vaatama. Naistel oma ninatargad aimdused. Aga põõsatagune tühi. Ei Tõnist kuskil.

Viimaks, pika otsimise järel, näeb, et rukki sisse viib värske rada. Sinna järele! Sealt leiab Tõnise. Vanamees rukkis kõhuli maas, hammaste vahel tossav piip...

No nüüd tuli etendus, mis väljapäie lõikajaid ligi meelitas.

Esimese krapsuga oli tragi eit va patruorja karvus kinni. Teisega oli piip Tõnise suust tema küüsis.

«Kust sa selle said?»

«Jä — ll — lleidsin...»

«Kust?»

«Moast...»

«Rukki seest?»

«Neh...»

«Ja panid kohe põlema?»

«Ei — ei pand...»

«Ise hakkas põlema?»

«Põ — põles juba...»

«Põles rukki sees moas?»

«Jaah...»

«Aga miks sa ta suhu pistsid? Miks sa teda tõmmasid?»

Oma ehmatusekohmetuses ja hirmsas kitsikuses pillas Tõnis niisuguse vale, mis üks oli tema süütunnistusega. Ta kogeles:

«Tahtsin katsuda, kas see on piip, või ehk on mõni muu riistapuu...»

Tõnis oma küljeluukese ees põlvili nagu vaene patune, Viiul piip, nagu timukal hukkamisriist, ülestõstetud käes, — nii seisid mõlemad keset hällivat rukist.

Siis sündis midagi, mis kurjategija järsku jalale ajas. Viiu käsi langes ja Tõnisel oli palava piibuga kops otsaes, mis sinna ümariku muhu nagu sarveotsa jättis.

«Kodu reagime edasi!» kostis valju kohtumõistja suust paljusisaldav ähvardus, mis Tõnise üdi läbis.

Ja siis pidid Tõnis ja Jaan juuresolijate ringis pealt nägema, kuidas Viiu nende ühise sala-armukese, nende kalli piibukese, kahe kivi vahel puruks peksis, nii pihuks ja puruks, et paljas must tolm raudkivile maha jäi, mida hävitusesepp oli alasiks tarvitanud.

Mis sündis Tõnisega õhtul kodus, selle kohta tunneb Kugli küla ajalugu ainult kuulujutte ja need lähevad üksteisest väga lahku. Nii palju on aga kindel, ja kurjategija auks ei või seda ütle mata jätta, et ta oma kaassüüdlast mitte üles ei andnud, vaid ta igast süüst puhtaks luiskas ja piibu ning sellega tehtud patu täitsa omaks tunnistas...

Et vaene Tõnis nüüd veel kõvema valve alla sattus, on arusaadav. Nagu pealekauba pidi ta aga veel seda piina kannatama, et tema õnnetuselugu kõrteke ilmalastele kondiks suhu sai, mille küljest igaüks nalja- ja pilkekildusid püüdis ham-

mustada. Tõnis oli nõrk usumees, seepärast tegi see talle meelegaiget.

Veel suurema laimu ja sõimu all kui tema jüngrid ja järelkäijad seisis muidugi usuisa ise nii ilmlikkude kui ka vaimulikkude vastaste suus. Iseäranis vennastekoguduse eestseisjad ja liikmed kandsid selle eest hoolt, et Maltsveti nimele kõige halvemat kõla anda. Kui kümnes jagugi sellest tõsi oleks olnud, mis need vagad hinged Järvamaa usumehe kohta levitasid, siis oleks Juhan Leinberg päris hirmutis inimeste seas pidanud olema — varas, petis, röõvel, abielurikkuja, lühidalt: küps võlla jaoks. Niihästi tema ilmlikust minevikust kui ka tema vaimulikust olevikust toodi üks kõlvatus teise järel kuuldavale ja pandi suusõnal ja hiljem trükitud tähe läbi rahva seas liikuma.

Maltsvet oli inimene kõigi inimlikkude nõrkuste ja vigadega. Kui aga ja kasuimuline ärimees oli ta mõldrina ja kõrtsmikuna vististi mõndagi teinud, mis õige ei olnud, mida teevad aga ka teised ärimehed, ja pärast kui palvemees ning usuärataja polnud ta ka mitte ingel, vaid ekslik, harilike ihade ja kalduvustega koormatud maapealne, kelle vaim oli valmis, aga liha nõder. Seepärast võis mõnelgi pahal jutul, mis temast rahva seas ringles, olla teatav tõepõhi all, sest kus on suitsu, seal on ka tuld. Kuid kaugelt suurem osa tema peale tehtud jutte oli kas ohtrasti liialdatud või vabalt luuletatud. Väikesele tõetuumale kogus alati liikuv rahvasuu järkjärgult paksu valekooriku ümber, ühele loole luisati kümme teisendit lisaks, ja kus puudus aine hoopis, seal mõeldi ta lihtsalt välja. Selles olid, nagu öeldud, eriti osavad Maltsveti usulised võistlejad.

Mõte, et Juhan Leinberg heitnud palvemeheks just oma kõrtsmikupõliste pattude pärast, mille seas raskemadki pahateod ei puuduvat, leidis palju uskujaid. Nagu omal ajal Kugli kõrtsis, nii arutati igal pool Maltsveti vagakssaamise põhjuseid, ja ikka uusi legende toodi selle kohta ette, üks luulelisem ja keerulisem kui teine. Üks neist, mis Ambla kaudu leidis Kuglile teed, käis nõnda:

Kui Maltsveti Juhan Harjumaal, Kostivere Lool, oli kõrtsmikuks, kaubelnud ta agarasti konterbandiga. Ta võtnud rannameestelt, kes vedanud Soomest, Rootsist ja Saksamaalt salakaupa sisse — piiritust, soola, tuletikke jm. —, seda kaupa müüa ja edasi toimetada, kui randlased ise sest sünd-

sa viisil pole lahti saanud. Nõnda vedanud Kuusalu rannameest aasta või enam määratu hulga salakaupa Loo kõrtsi juurde ja Leinberg lubanud raha maksta, kui tal korda on läinud kaubad ära müüa.

Aga tema, viimane kelm, petnud mehi. Kaubad pannud minema, aga raha saanud maha. Mitte kopikat polevat meestele maksnud.

Handlaste viha süttinud siis põlema ning üks tark rannamees rääkinud Maltsveti «ära». Ta ütelnud temale hirmsa häälega, kätt vandeaks tõstes: «Sa kurrat piad põlvili omma pattu jumala käest andest paloma!»

See olnud nelipühil. Siis sündinud see, mis oli Kugli rahva seas juba varemalt tuttav: Maltsvet õhutanud inimesi ööd läbi jooma ning tantsima ja jootnud neid pärast ka omal kulul, nii et kõrtsi ümbrus olnud purjus maaslamajaid täis, ja siis näinud leti serval uinudes oma hirmsa unenäo, et kõrtsi põranda all on põrgu, kus tema kaudu hukatusse tõugatud inimesed, ja nende seas ka ta ise, väävlitules vingerdanud.

Nääraste lugude kannul käis terve rida teisi peltuse- ja varguselugusid, mille seast mõni oli usutav, suurem hulk aga kandis liialduse või luuletuse märki otsaes.

Maltsveti palvemehe-põlvest leidsid kõigepealt järgmised jutud rahva seas palju uskujaid.

Prohvet käskivat sealihaga söömist ainult sellepärast maha jätta, et tapetud sigu usklike järelt endale saada. Kus siga tapetud ja metsa maetud, sealt varastanud Maltsvet ta järgmisel ööl ja vedanud koju. Mitte ainult, et ta ise kodus salaja suure suuga sealihaga söövat — vahel virutavat ka kõrtsides, kus teda ei tunta, kõhu sealihaga täis —, vaid ta teenivat varastatud sigade müümisega pealegi head raha. Et Maltsvet vargsi ka viina rüüpavat, see oli üks vähemaist kahtlustustest.

Teiseks mõistvat ta oma jüngritelt hulgakaupa raha välja pingutada. Ta keelavat rikkuse kogumist ja mammonaorjust just sellepärast, et usklike oma vara tema kätte annaksid. Ta lubavat seda usu vajadusteks tarvitada, täitvat seega aga ainult oma varakasti, mis, kulda ja hõbedat täis, olevat kuskil peidus. Nagu ta oma kõhtu kõikjal oma jüngrite laual täitvat, end nende parimaist palukestest nuumavat, nii toitvat ja katvat ta ka oma perekonda nende higikopikatest.

Siis poogiti «valeprohvetile» külge veel lamedad eksimused

kuuenda käsu vastu. Muuseas tarvitavat ta temasse uskuvate naisterahvaste usaldust kurjasti, et nende kallal usu vaiba all oma lihahimu kustutada. Eriti maias olevat Maltsvet noorte naiste ja laulatavate mõrsjate peale. Viimastega pidavat ta laulatamise eel, enne kui nad oma meestega abieluliselt kokku on puutunud, pimedas ja lukus uste taga isäralist sala-palvetundi, kus ta nende neitsilikkuse endale päri-vat, just nagu mõisnikud orjuse ajal endile nõndanimetatud «esimese öö õiguse» võtsid. Nende meelest, kes seda juttu uskusid, oli prohveti jõledus muidugi seda suurem, et ta oli naisemees ja laste isa.

Kuid kõigi nende laimavate süüdistuste peamõju oli see, et Maltsvet nende silmis, kes temasse uskusid, usukannataja ausse tõusis, niisama kui ta laimatud ja pilgatud pooldajad iseendid oma usu eest kannatavaiks märtriteks hakkasid pidama; ja nad pooldasid teda seda sõgedama armastuse ja truudusega, nagu nad ka isekeskis solidaarsusetunde kõven-datud sideme pitsitusel ikka koomale liitusid. Kõik see kius ja laim edendas ainult nende fanatismi.

Muidugi kasvas sel lool nende kannatamine, kes elasid maltsvetlastega lähedalt koos ja nende meelevalla all, ilma nende usulisi püüdeid omandamata. Need kannatasid välise ilma laimu ja kiusu all niisama nagu majas valitseva fanatismi vägivalla all. Neil ei olnud tuge ega troosti kuskilt leida. Niihästi Maltsveti otsekohesed vastased, hernhuutlaste erakond, kui ka usus leiged «ilmalapsed» viskasid nad päris maltsvettidega ühte patta ja tõukasid nad enestest ära.

Oma hädas jooksis Kiisa Elts esiotsa sagedasti üle tänava Lõhmusele, et nuttes vanema õe kaela langeda ja teda appi hüüda. Nad olid ju ikka nii head sõbrad olnud, täis piiramata usaldust teineteise vastu, ja Anu armastas terast, alati naervat õekest kõige oma kuldse südame pehme õrnusega, niikaua kui viimane tagasi mäletas. Ta oli siis esimene, kellest Elts oma kitsikuses pidi arusaamist, abi, troosti, vähemalt aga kaastundmust lootma.

«Anu, nad teevad mu ogaraks oma utsitamisega,» kurtis ta nuuksudes; «nad peavad mind nagu hulluks koeraks, keda on vaja ööd ja päevad varitseda ning onni küljes kinni pidada, seotud suust ja kõrist ja jalust! Ma ei tee jo nii rasket pattu, et ma hommikust õhtuni pean paluma ja uluma ja ohkima, ma põle jo kedagi ära tapp ega paljaks riisund!»

«Aga kas sinu vanemad on kedagi ära tapp või paljaks riisund? Kas mina olen kedagi ära tapp või paljaks riisund?»

Ja kuna ta nõnda küsis, käis ta käsi silitades tütarlapse pronksikarva siidjuustest üle ja ta sinine silm vaatas sügavasti õe veel sinisemasse silma. Aga Eltsel oli tunne, kui oleks see käsi, enne nii soe ja pehme, kalgim ja karedam, ja nagu oleks sel silmal võõras, osavõtmatu, kuhugi ääreta kaugele ja nägemata tumedusse vaatav pilk. Ja Anu hääleski oli midagi jahendavat, midagi selle õhu sarnast, mida hingab haljast rauast vastu sooja ihu.

«Kas siis usk on üksi mõrtsukate ja röövrite jaoks? Kas peavad siis suured kurjategijad paluma ja nutma?» lisas ta toonil, millel ka oli isevärki metalline kõma.

«Jah, Anu,» vastas Elts, ja see tuli nagu pitsitatud viha-karjatus tal suust, «minu arust on see usk, mis on meie isal ja emal, mõrtsukate ja röövrite usk! Mina mõtlen, et üksi mõrtsukatel ja röövritel võiks olla niisuke usk, kui nad oma pattu jumala ees püüavad heaks teha. Inimene, kes põle tapp ega röövind ega põletand, õige ristiinimene, see ei pruugiks ennast niiviisi piinata, see jo oleks rumalus või hullus!»

Anul käis liikmeist raputav värin läbi seda usuteotamist, seda pühaduserüvetamist kuuldes. Pärani silmil, ristis kätel jäi ta Eltse otsa vahtima ja hüüdis viimaks:

«Kas see on minu õde, kes nõnna reagib! Kas see on viie-tolukümne-aastane tütarlaps, kelle suust ma niisuke si sõnu kuulen? Ma ei suuda oma kõrvu uskuda! — Elts, kas tead, kes see on, kes sinu seest need jõledad sõnad ütles?»

Eltsel seisid pisarad silmis, kui ta mõruda osatamisel kohtis:

«Miks ei tea — kurat! Seda kuulen jo vanemate suust iga päev sada korda! Kurat on mu sees, kui ma naeran, kurat on mu sees, kui ma mõne naljasõna pillan, mõne ilmi-liku laulu suhu võtan, elavalt üle läve hüppan. Kurat on mul igaas kärmemas kehaliigutuses, kurat olla mul koguni silmis, kui ma vähe rõõmsamalt üle õue või tänava voatan. Ma olen püsti kuradit täis otsast otsani, — ime, et ma veel lõhki põle läind! Ma olen kuradit täis ja olen siiski väga Kiisa rahva laps ja sinu õde!...»

Anu astus talle ligemale, ikka ligemale, kuna ta käed väris-sid ja huuled tuksusid ning ripsmete vahele külmalt säravad pärlid nagu kastetilgad ilmusid.

«Laps, kes õpetas sind nõnna reakima? Kelle sõnad need kõik on, mis su suust tulevad? Minu meelest on, kui lausuksid sa teiste käest kuulnud juttu järele. Minu meelest on, kui kuuleksin» — Anu kugistas nagu terava kalaluu alla —, «kui kuuleksin oma Taavetit reakima.»

«Võib olla, et need teiste sõnad on, mis ma reagin — Taaveti ja Miku, Jaani ja Triinu sõnad, sest need on targemad kui mina ja oskavad paremini reakida. Aga nagu nemad reagivad, nii mina mõtlen ja nii mina tunnen, ja ma tean, et neil on õigus. Kui mina omast peast üksi reagiksin, siis ma ei teeks sõnu — ma aina karjuksin...»

«Karjuksid? Miks sa karjuksid?»

«Karjuksin, sest et mul on häda! Karjuksin nagu tules karjutakse, kisendaksin, nagu sügavas vees kisendakse, uluksin, nagu kokkulangeva hoone all ulutakse — nagu appi hüütakse, kui tigidad koerad kallale kipuvad!»

Tütarlaps sattus säärasesse ärevusse, et ta haruldaselt kõrged, pingule puhkenud neitsirinnad pihiku rahutult liikuma panid ja purpurne veri ta tülville täidetud huultest ja põskedest kippus välja pritsima.

Anu hakkas ta kätest kinni. Anu pilgus helkis üles säde-meke endist südametuld, segatud õrna mureleegikesega, ja ta hääles oli jälle midagi õelikku, kui ta küsis:

«Mis häda sul siis on? Mis häda võib sul olla, teades, et keegi ei taha sulle kurja teha, vaid üksi head? Sinu vanemad tahavad sind peasta, — kas kuuled, Elts, nad tahavad sind peasta! Ja sina karjud appi!»

«Peasta — kust?» küsis Elts.

«Sinu hingehädast.»

«Mul ei ole hingehäda.»

«Sul on, aga sa ei märka seda ise, sa ei näe ega tunne seda.»

Ja Elts kostis teraselt ja täie vihaga:

«Aga mis häda see siis on, mida ma ei näe ega tunne? See ei ole jo siis häda. Ja kui mul häda ei ole, siis põle mul koa peastjaid vaja.»

Anu tõmbas ta kaenlasse ja kattis tema kuuma ning vereküllast paisuva patusuu oma kalgi ja kahvatu vagadusekäega.

«Aga teised näevad sinu häda, sinu vanemad näevad seda, ja neil on hale meel sinust, ja sellepärast tahavad sind peasta.

Pahugi, et sa ise oma häda ei näe. Väeti lapsuke ei märka mängides koa mitte, et ta kaevurakkelt sisse on kukkumas, ja ta sirutab hundile, kes teda kiskuma tuleb, naerdes käekesed vastu. Ega häda ole sellepärast olemata, et rumal laps teda ei tunne.»

Kuid rabeldes ja jalga sõtkudes ajas Elts vastu:

«Kui laps kaevu kukub, siis ta karjub, ja kui hunt last hammustab, siis ta karjub koa. Ta siis teab, et tal on häda. Tulge mulle appi, kui ma karjun — mis te mind enne viitsutatel!»

«Siis appi tulla, kui laps juba kaevus või hundi hambus on — oi, mu kullake, kas see liiga hilja ei ole? Kas sa nüüd isegi aru ei soa, kui väga on sul teiste peastmist vaja?»

«Ei,» hüüdis Elts. «Mina ei istu mitte kaevurakkelt ja mina ei siruta mitte hundile käsa vastu. Mina istun koduõues kindla maa peal, kaevust kaugemal, hundist eemal; mul põle tahtmistki kaevu ligi minna või hunti ligi lasta. Kuid isa ja ema haaravad mul peast kinni ja kisuvad ning rebivad ja tuuseldavad mind, ei asja ees, teist taga, ja ise ütlevad, nad peasta mind. Jätku nad mind nii kauaks rahule, kui ma põle veel häda ligidalgil!»

«Sa oled iga silmapilk häda ligidal, sa oled püstijalu häda ees,» vastas Anu imelise hārda pehmusega, mis tema võõra jaheduse asemele tuli, kuna väikesed säravad pisarad nagu slahhõbeda tilgad tal üle põse veeresid. Ja kui ta edasi kõneles, said ta suured sinised silmad mõistatusliku, läbitungimatu sügavuse. «Keegi ei tea, millal Issand ilmub, ta tuleb nagu varas öösel, ja häda igaühele, kes põle tema vastu valmis, ja sina, laps, põle tema vastu valmis. Sa põle nii kaua valmis, kui sa Jeesuse pruudiks põle soand, kui sa ennast õnnistegijaga põle kihland. Sinu vanemad ja mina tahame sind talle pruudiks teha, aga kuri on sinu sees veel nii suur ja vägev, et sa ei taha sellest aru soada, nii vägav, et paned meile oma sõgeduses vastu. Sa ei tea veel, kui magus on olla Jeesuse pruut, kui õnnis on olla tema kaisus varjul, kui kallis on panna sõrmi tema veriste haavade sisse. Kuri ässitab sind üles sinu lunastaja ja sinu peastjate vastu.»

Eltsel oli tundmus, nagu kistaks tal jalge alt viimane purdepuu, millel ta veel vankuvalt on seisnud, nagu tõmmataks sinus käsi tagasi, mis teda kaldale oleks võinud aidata. Ta vaatas õe salapäraseisse silmadesse, mida ta enam ei mõist-

nud, mis talle nagu põhjatu laugas kardetavas rabas vastu haigutasid, ja ta hüüdis südamevalu kramplikul küünis-
tusel:

«Teie, peastjad, olete minu murdjad! Te murrate mu maha ja imete vere mul südamest. Ma ei tunne, et teie mind peastate, ma tunnen üksi, et te mind küünite ja hammastega kisute... Anu, laske mind elada!»

Nagu ahastusekisa surmani piinatud hingest tungis viimane lause tütarlapse kurgust, ja sirutades mõlemat kätt paludes ning vannutades õe poole, vajus ta tema ette põlvili.

Aga Anu nihkus temast tagasi, ikka enam tagasi. Ja mida kaugemale ta nihkus, seda külmemaks, kivisemaks tardus ta kahvatanud nägu, seda jäisemat õhku hõõgus kogu ta isikust välja ja mõistatuslik sügavus ta silmas, pehme härdu ta pilgus muutusid teravaks torkamiseks, pistvaks odaks. See pilk, mis õe pealuust ja rinnakondist püüdis läbi tungida, oli tütarlapsele jälle võõras, võhivõõras, veel enam — see oli temale vaenulik.

«Anu!»

Anu seisis liikumata paigal. Kui Elts endale suutis kujutleda külmaks, kiviseks soolasambaks tardunud inimest, siis seisis see praegu ta ees. Ja soolasammas tegi suu lahti ning rääkis häälega, mis nagu kuskilt õõnsast sügavusest, nagu kivide ja kaljude vahelt tuli:

«Sinu sees elab kurat. Ta vahib sinu silmadest, ta hõiskab sinu häälest, ta paneb sinu kõrge rinna himudest paisuma, ta on annud sulle oma ahned küüned sõrmede otsa. Kes karjus sinu seest nii koleda häälega, et põrgu vastu kajas: Laske mind elada! See oli saadan ise, see oli tema heal!... Ma näen sind vajuma, õde, langema, üle ääre kukkuma, ja seal all, seal sügavas, seal, kuhu sa lennates kukud, seal lõõmavad leegid nagu nilpavad keeled ja kostab kole naermine, hirmus nutmine ning hammaste kiristamine, ja sind võetakse tuliste hangude ja punavate harkidega vasta ja visatakse tulde, kus see kõige lõõskavam on... Õde, kas tead, mis on põrgu-tuli? Kas tead, mis on viimnepäev?... Voata ometi, voata sinna alla, voata sinna põlevasse kuristikku, kus keksivad tuhanded sarvikud! Kas näed nüüd?»

Elts tundis enesel vere põue põhjas hanguvat ja ära-rääkimatu hirm pigistas tal südame kokku. Nõnda polnud ta oma õde veel kunagi näinud. See polnud enam Anu, see oli

kuigi võõras olevus, teadmata, kas inimene või vaim, — see oli viirastus.

Elts raputas ennast kõigest kehast ja äigas käega paar korda üle silmade, et lahti saada pildist, mida ta nägi, mis ta sise-must kütkestas. Ja et ta ometi Anu ära tundis, kuigi ainult tema näovormi ja kehalaadi järgi, siis püüdis ta viiras-tust naeruga ära peletada, ja hirmu tagasi tõrjudes ning julgust appi kutsudes hakkas ta heledal, põrgulisel laginal naerma...

Vähemalt Anu meelest oli see naer põrgulik. Tema ei mõistnud niisugust, noorest tervest rinnast ahastuse väel välja-püstitatud naerulaginat. Ta ei uskunud, et õde teda pööraseks, meeleetuks pidas, sest ta tundis enese täie mõistuse juures olevat. Ja et tal oli see tundmus, siis pidas ta õde selleks, kes mitte ei teadnud, mida ta tegi ja rääkis. Õe sees valitses ju see võõras vaim, keda tema kuradiks kutsus.

Mõne hetke püsis ta nõutult, mis teha. Siis korraga sai ta kalk, nagu terasega ülelöödud nägu soema paiste. Näis, nagu tuleks talle pikkamisi jälle meelde, et inimene, kellest ta hirmu ja põlguse ajal oli eemale nihkunud, on tema lihane õde, viie-istakümne-aastane õrn tütarlaps. Saadana valitsus selle üle ei võinud veel liiga kindel, mitte jäädav olla. See valitsus pidi kõigevägevama abiga taganema.

Ja Anu vajus põlvili, tõstis käed taeva poole ning palus usumäratseja kuuma innuga, et jumal tema vaese, õnnetu õe hingest õela pahareti välja ajaks ja enesele sinna templi-
shitaks. Anu palvetas nii meeleheitliku õhinaga, et tal higi hõbetilkadena otsaesisele ilmus. Ja ta näis uskuvat, et ta seisab jumala palge ees, sest ta pilgutas närvlikult silmi, nagu torkaks teda selle palge liiga ere valgus, ja ta näo- ning käeliigutustest oli märgata, kui kõneleks ta isikuga, kes seisab tema lähedal...

Ja kuna Anu palvetas, puges Elts toast. Tema, kes oli alla tulnud abi otsima, läks minema abita. Abita ja troostita. Best see, kes seal käsi ringutas ja kellegagi kõneles, keda ei olnud näha, see ei mõistnud teda. See, kellelt ta oli abi otsinud, tarvitses ise abi ega võinud kedagi teist avitada.

Elts jooksis selle palvetaja juurest koju, ja kui ta sinna jõudis, leidis ta jälle palvetajad eest.

Ta võttis oma mõlema terve tugeva käega oma terve tugeva pea ümbert kinni ja küsis, kas siis kõik inimesed on

hulluks läinud. Ja et ta mingit vastust ei saanud, siis kartis ta, et ta ise on hulluks läinud. —

Lõhmuselt käis aga veel keegi teine troosti- ja meelejahutust otsimas. See oli Eltse vend Mikk. Kuid mitte Anu juurest. Mikk sai aru, et tema vanemate ja Anu vahel ei ole mingit vahet, ehk olgu siis, et Anu oli pehmem, lõdvem inimene kui isa ja ema. Anu ei tulnud vägivallega, Anu ei ähvardanud, ei neednud, ei sajatanud, — Anu palvetas ainult, palvetas, manitses ja palus. Mikk tuli selle suure patuse juurde, keda kogu küla nii kõlvatuks pidas — ta tuli Lõhmuse Taaveti juurde abi otsima.

Aga mis oli selle poisiga kolmveerandi aasta jooksul sündinud? Seni oli ta ikka märku andnud — oma tundeid ta ju kujutavate sõnade kaudu avaldada ei suutnud —, et tal kodu midagi paha on, et teda seal miski rõhub, pigistab, piinab. Ta oli seda väljendanud üksikute urisemiste, rõhitsemiste ja sülgamistega, sagedasti ka ainult tumeda näoga, kulmukortsutamisega, mahasurutud ägamisega. Ühel päeval aga mõistis Mikk korraga kõnelda. Ta tuli Lõhmusele, kutsus Taaveti toast välja ning hakkas temaga õues imeladusasti vestlema.

«Oemees,» ütles ta muuseas, «kas tead vähegi, millal see pöörane lugu kord lõpeb?»

«Misuke pöörane lugu?»

«See — see palvejändamine meil, see tembutamine, see inimesetapmine? ... Sa oled mõistlik mees, Taavet, ütle, kas see ülepea lõpeb või peab ikka nõnna jääma?»

Taavet vaatas talle terasemalt silma, enne kui kostis:

«Seda ma ei tea. Kui need inimesed noored oleksid, kellest sa reagid, kui nad lapsed oleksid, siis võiksin sulle küll öelda, et see lõpeb kord ja nende himu soab niisukesest hullustamisest täis. Aga nad on paraku vanad inimesed, ja neid parandada ja pöörata on raske. Näe, poiss, ma ei soa oma naisestki võitu, ja see on ometi veel noor.»

«No siis tapavad meid — sind ja mind ja kõiki, kes põle nende killast?»

«Miks sa siis otse tapmisest reagid? Eks nad südant söö ja hinge kurna, aga kas me siis ei jõua vasta panna? Sa oled jo mees, Mikk, kannata välja ja löö käega.»

Mikk raputas pead ja ta näo üle lendas tume murepilv.

«Sina oled mees, sul on palju rammu ja mureta meel. Aga voata mind, — ma — ma ei tea, mis pean peale hakkama.

Minu meelest on, kui peaksin mõistuse kaotama ... Usk ja arm, mõlemad teevad inimese hulluks. Kui nad mind usuga ja armiga hulluks teha, siis vahest viinaga. Viina ja tubakaga.»

Taavet astus poisile nii lähedale, et viimase hingeaur talle sinna puutus. Mida ta Miku elavast kõnest ja võõrast ilmest juba oli aimanud; sai nüüd kindlaks: poiss ei olnud kaine, ta oli joonud viina. Esimest korda märkas ta seda Kiisa Mikust, sellest kaineist ja karskest poisist, kes viinaklaasi ikka nähtava jälkustundega oli tagasi lükanud, kui tema või keegi muu seda temale oli pakkunud.

«Poiss, kuhu sina siis oma noka farta oled pist?» hüüdis Taavet üllatusel, mis teda nagu külmavärin näis vapustavat.

Mikk naeris poolhäbelikult, poolhübematult.

«Pudelissee pistsin — pudelissee ja tubakakotti!»

Ja ta tõmbas põuest väikese musta täistopitud piibunossi välja, pistis hammaste vahele ja küsis õemehelt tuld. Viimane vaatles teda tüki aega tummalt, enne kui küsis:

«Aga mis see siis peab tähendama, poiss? Kes kurat su pudeli ja tubakakoti kallale ajas, mida sa jo ise ei sallind! Kas sa koa ei mõtle, mis isa ja ema ütlevad, kui nad seda näevad?»

«Mis nad mulle rohkem ikke võivad teha kui praegugi,» ütles Mikk tõntsi naeratusega, heites hoolimatult käega. «Paluma panevad — põlvili paluma, käed risti ja hambad risti. Ja kui ma ise ei oska paluda, siis paluvad nemad. Ja mina pean pealt kuulama ja järele pobisema, mis nende suust on läbi käind. See jo mu igapäine orjus töö kõrvas. Palu kas või viimne mõistusenatuke peast!»

«Aga mis abi loodad sa siis viinast ja tubakast soada?»

«Voata, Taavet,» — ja Mikk astus komistava sammu õemehel lähemale — «nad vihkavad viina ja tubakat, ja et nad viina ja tubakat vihkavad, siis — siis on vaja mul viina ja tubakat armastada, — kiuste vaja armastada, kuigi nad mu südame ajavad pööritama. Sest mida nemad vihkavad, ega see või nii väga paha olla Kiuste, Taavet, — just kiuste ...»

Poiss hakkas korraga silmi pilutama, pööras pea ära ja tõmbas oma suure tõmmu käega üle näo. Taavet nägi, kuidas sõrmede vahelt paar piiska vargsi nähtavale tuli.

Natukese aja pärast võttis Mikk veidi pehmel keelel jälle sõna:

«Mu meelest on vahel, kui ei elaks ma enam oma kodu. Voatan ringi — kõik nagu ümber moondatud... Ja nemad mõlemad — justkui võerad inimesed. Kas tead, Taavet, neil põle enam omad silmad peas, ei omad näod ees. Vahivad mu peale justkui paksu kloasi tagant, või — või läbi jää... Vahivad mu peale, aga silmad näevad kedagi muud — otsivad nagu pilvi, või tähti taevast, või tonta... Ja kui nad kangesti palves on, kui isa, nagu ta ütleb, Jehoovaga palehigis võitleb ja ema Talle haavades puhkab või Önnistegija rinnast verd joob — siis ei taha neid enam ära tunda. Justku endiste nägude üle oleks tõmmatud teised... Hirm kipub peale... Karju kas või appi...»

Lõhmus tõmbas sügavasti hinge tagasi, nii et see nagu varjatud ohe kuuldus. Seejuures surus ta pahema käe püksivärvli vahele, nagu vajutiseks äkitselt torkava pistja peale.

«Sul on õigus, nōnna nad on — nōnna nad on kõik,» kohmas ta hämaral näol, ja Miku kujutus tõi Taavetile nii mõnegi nähtuse ta enda majast silma ette.

Anu hakkas talle aegamööda rahutust soetama. Rahutust, tuska ja muret.

Mida elavamalt noorik oma vanemate ja Tõnu-Peetri pere-mehega läbi käis, mida sügavamale nende õlul, alalisel vastastikusel õhutusel palvetuhinasse ja usuõhinasse sattus, seda enam näis ta kõigest, mis tema ümber muidu elas ja liikus, võõrduvat, seda enam eraldus ta inimestest, kes tema tuhinast osa ei võtnud, tema hingega ühte ei elanud, seda kaugemale nihkus ta päev-päevalt oma mehest oma seesmise eluga. Ka Taaveti meelest oli sagedasti, nagu elaks ta vahetatud naisega, nagu poleks nende vahel enam endist ühtsust, endist sidet, endist usaldust. Ta ei tahtnud seda kaua uskuda, ta tõrjus niisugused mõtted kui liialdatud kartused või petlikud oletused enesest eemale ja rahustus lootusega, et niisugune temale arusaamatu vaimutaud möödub nagu palavikuhoog, nagu haiglane tuju. Aga aeg veeres ja Anu ei toibunud. Ta vajus sügavamale selle udu sisse, kust tema kuju mehele muutunult ja moonutatult vastu paistis, nagu Mikk oma vanematest ütles. Taavet ei leidnud Anu peast ka enam oma naise silmi, neid taevasselgeid sinisilmi, mida ta seni nii hästi oli mõistnud lugeda, ja mitte enam seda inimlik-sooja, temale nii hingeni tuttavat nägu oma pehme, sulatava paistega. Anu

nägu nälja asuvat uus ilm ja see hingas välja võõrast, kaledat, vastikult õhku.

Nagu oleks Mikk õemehe sisemisi pitsitusi aimanud, pöördus ta pooljulgustaval, pooltrööstival naeratusel tema poole ja hüüdis:

«Jah, sinu kodu põle koa enam taevariik, — tule, lähme paremat otsimal!»

«Kust?»

«Tihase juurest.»

«Minuga kõrtsi?»

«Miks siis mitte minuga? Kas liiga noor või? — Ükskord pean selle tee ometi jalge alla võtma — oasta ees või taga... Tule, mul kõrbe süda ja suu!»

«Sa pead selle tee võtma jalge alla — miks?» küsis Taavet.

Mikk hakkas naerma — lohakalt, peaaegu toorelt. See oli juubnu jabur-inetu naer, mis poisi terve näo korraga vastikaks venitas. Seda märkas Lõhmuski, nii harjunud kui ta niisuguste nägudega oli, ja ta kulm läks kortsu.

«Sina küsid: miks?» kõneles Mikk edasi, hakates teise käsi varrest kinni. «Ega's kõik või jumalalasteks ja püha Jüri kutsikateks soada! Minust seda ei soa, ajagu nad mind kas või Maltaveti ära neetud sigade sisse või poogu kantli külge üles! Ennem jään juba ilmalaste kilda ja sinusuguste seltsimeheks, siis olen terve aruga inimeste seas... Tule, õemees, — ää lähene ühti, — Tihane näeb oma leti ääres nooremaidki pinnijaid, kui on Kiisa Mikk.»

Lõhmuse südamele heitis rõhuv tundmus, hoolimata sellest, et tal enda seisukohalt võis noormehe meelsuse vastu niisama vähe olla kui tema kutse vastu. Taavet oli teiste kõrtsisõpradega sel põhimõttelisel arvamisel, et päris mees peab viina jooma ja piipu põletama, et ta elu ilma elustava, erutava, julgustava, juttu edendava, vahel ka muret ja meelepaha kustutava rohuta oleks liiga üksluine ja tüütu. Ja ometi voolas tal, nähes seda noort, värsket, puhast last, kes oma õitsvat elu seni ilma mingisuguse kibeda rohuta oli maitanud, midagi hingest läbi, mis teda laskis tõsiselt ja hoiatavalt öelda:

«Mikk, ära kipu kõrtsi!»

Poiss ajas silmad suureks. Hüüd tuli otsekui võõrast suust.

«Miks?» küsis ta poolkogeldes.

«Seal põle hea olla.»

«Põle hea olla? Ja seda ütled sina?»

«Jah, mina, sest mina tean seda.»

«Aga sa ise?»

«Mina — ma olen kõrtsiga õppind. Sina aga põle temaga mitte õppind ja sellepärast on parem, et jääd temast eemale, niikaua kui võid.»

«Aga just kiuste, nende kiuste —»

«Ei, o m a kiuste, poiss, otse o m a kiuste, ja seda on mõnigi noor poiss pärast kurjasti kahetsend.»

Ja kuna ta seda teise heaks ütles, oli Lõhmuse meelest äkki, nagu läbiks tema aju ta enesegi kohta arusaamise säde: ta tundis, et ta rääkis tõtt — tõtt, mille ta ise oli läbi proovinud. Kuis oli ta viinaga ennast juba nii palju kiusanud, oma elu mõruks teinud, ennast igal viisil kahjustanud ja teistele enda kõrval, varemalt vanematele, nüüd naisele, kannatusi kaela toonud!

Ta hakkas Miku õlgadest kinni ja vennalik sõprus elas ta toonis, kui ta lisas:

«Ole nüüd mõistlik poiss, mine koju ja maga oma peatäis salaja välja. Kui nad haisu ninasse soavad, et sa oled loti pudelisse pist, siis istud varsti veel teravamate orkide otsas. Püüa oma igapäevane Maltsveti rist välja kannatada, ehk leiame edaspidi hea nõu, kuida meie palvepahareti nende seest välja ajame, nagu nemad nüüd meie seest põrgukuradit välja on hurjutamas. Kõrtsi võime kahekesi koa minna, ega mina selle vasta ole, aga ootame, kuni ajad paranevad.»

Ja Mikk, hea poiss, kuulas sõbra nõu ja pugus oma usu-vastase peatäiega peitu, enne kui ta oma jõledas ilmalapse-olekus isale või emale silma puutus.

Sellele väikesele juhtumusele järgnes Lõhmuse peres veel samal õhtul teine, mis Taaveti meele maltsveti usu suhtes elavamalt mõlkuma pani kui kunagi enne.

Hoopis ootamata kombel ilmus selle usu isa, Järvamaa prohvet ise, Lõhmusele — kui teekäija, kes palus öömaja.

Juhan Leinberg oli suvel kord juba oma truu jüngri Kiisa Mihkli patustpöördumatu väimehe ukse pihta koputanud, et viimase naisele antud töötust välja lunastada, aga paraku ei leidnud ta teda seekord kodust. Taavet tuli alles teisel päeval kuskilt kaugemast kõrtsist, kus ta meister Vikerpuuriga jaaniõhtut oli pühitsenud, niisuguses olukorras koju, et suur usumees, kes teda Kiisal oli oodanud, paremaks arvas edasi rännata ja oma äratamiskatse teiseks korraks jätta.

See oli ühel laupäeva-õhtul, paar nädalat enne mardipäeva. Lõhmuse pere sõi õhtust. Puhtaks küüritud valgel ristjalgadega laual auras suur pütt mustjat odrajahu-putru, mille silmast kuldsest paistis sula või nagu naeratav päike pilvest. Pudru-pani kõrval seisis piimapütt tilgastanud piimaga, mida vesise katjaga julmalt oli ristitud ja rohkendatud. Kodutehtud jämedad, hooletult õõnestatud puulusikad käisid kordamisi pudru sisse, uuristades sinna koopaide ja kuristikke, ja sealt piimapütti, selle sini-rohekat pinda alalisel liikel hoides, ja viimaks vägevasti matsutavaisse suudesse.

Ainult peremees, perenaine ja teomees istusid, kõik teised seisid püsti laua ümber, ka elatanud tüdruk Tiiu. Tütarlaps Ellu, kellele laua äärde sündsast ruumi ei jäänud, ulatas lusika kahe istuja, perenaise ja Antsu vahelt pudrusse ja kastmesse, kuid ikka neil kordadel, kui viimaseid oma lusikatega ees ei olnud ja läbipääs nende õlgade vahelt vaba oli; Ellul jäi mõnigi kord vahele. Aga lapsel aega küllalt süüa.

Rukkirehi oli üleval, tuba seepärast palav nagu vihusaun. Nõojail seisid higitilgad ninadel ja otsaesistel nagu õisveerakud. Tiiu pika terava nina otsast pudenes enam kui üks pisik lusikasse piima sisse, nagu poleks see juba muidugi vesine küllalt olnud. Palavate õhku täitis kuivava vilja, seinté ja parte külge jäänud suitsu ning higistavate inimeste naha hais — poolkibe, poolvänge ja natuke läpastanud. Kitsikut neljanurgelist ruumi valgustas jõuetult ahju ääres seisvas tulepihla põlev kasepeerg, mida Ellu söömise vahel käis nuuskamas ja uuendamas. Seda hauavalgustust nõrgendas veel süsimust tahmvooder seinte, lae ja parte küljes, mis siit ja sealt salapäraselt nagu kivisüsi hiilgas. Sel valgustusel, mida meie mõiste järgi vahest selleks küündis, et inimene inimesele otsa ei jookseks, tehti terve talv tööd — kedrati, kraasiti, kooti, õmmeldi, nõeluti ja lasti pussid tubase puutöö kallal välkuda. Kuid päevane valgustus, mis ainult ukseaugust sisse pääses, polnud palju parem, pilvise ilmaga jaolt veel nõrgem. Talupoeg oma haigete silmade ja põdeva vaimuga kobas pimedas, roomas suitsust ja vingust ja tahmast kokkupressitud alalise öö sees, kuna mõisad tuledest särasid ja küllahiilgu-see elavaid inimesi varjasid, kes alatasa aru pidasid, kuidas valgust taluhurtsikust jäädavalt eemale hoida.

Heideldes, värisevaid varje sünnitades, ronisid peerutule tukuva leegikese halekollased kiired üle ruumi laiali, nagu

teed otsivad, looklevad putukad. Nad panid viduselt virvendama määratu suure nõgise ahju, mille pragudes koosolekut pidasid roostekarva prussakad ja mille keris mustas nagu granaatide hunnik. Nad ronisid üle aukliku ja mähkliku savipõranda, millel ei komistanud ainult talupoja pastlajalg, teomehe poludi alla, mille põhjast sasituustid välja ulatusid ja mille pealt üle serva tükk lõhkist kasukahõlma ripendas. Nad tantsisid laisalt nurkalükatud suitsunud vokkide ratastes ning värtnates ja roomasid rehealuse ukse kõrval seisvat veetõrt mööda üles, põlastavat helki seina küljes rippuvaile tööriistadele ning varnas unistavaile närustele riidehilpudele ja kõvaks ning kujutuks vanunud kübaralätsudele heites. Ja lõpuks hakkasid nad õhukest sumedat võrku kuduma perevanemate sasiga täidetud abielusäangi peale, mille peatsist, halli karmi vaiba alt, õlekubu oma otsa välja tõrkas.

See elamu on kurb nutmiseni. Ta on vaene kerjamiseni. Ja Lõhmuse talu ei ole siin veel üks kehvemaid.

Õhtusöök jõuab lõpule; sööjad panevad lusikad lauale ja käed risti ning löövad silmad palvevagaduses maha. Ainult peremees ei tee seda. Ta pühib suud ja otsib piipu. Nagu söögi eel, nii ütleb perenaine ka söögi lõpul sügava, pühaliku häälega mõned palvesõnad. Peremees tõmbab piibu peerust põlema.

Korraga hakkab koer õues haukuma, natukese aja pärast läheb üks lahti ning poolkummargil astub madalast august sisse Järvamaa prohvet.

Anu käed on veel risti ja pea norus. Summutatud karjatusel hüppab ta järilt äkitselt püsti ja sirutab tulijale mõlemad käed vastu, imestuse, aukartuse ja õndsas rõõmuga. Lähemal pilgul on ta tema jalge ees maas, haarab ta põlvede ümbert kinni, vahib säraval, joovastunud pilgul tema poole üles ja ta tuksuvad huuled sosistavad:

«Sa tulid, Issanda sulane, sa tulid ometi kord!... Tänu sulle, et sa meid vaeseid patuseid ei unustand!»

Keegi muu kodakondseist ei tundnud võõrast peerutule nõrgal vilkuval paistel esimese pilguga, vaid üksi tema.

Ja õnnistades pani külaline oma prohvetikäed tema pea peale ning vastas:

«Issanda rahu olgu sinuga ja teie kõigiga! Aamen.»

Tekkis vaheaeg, mis oli nii tumm, et peerulõkke tasast säri-

vat kilgi laulu kõrval selgesti võis kuulda. Ja kuulda oli ka peremehe ummistunud piibu visin.

Anu heltis külaline, et endale teed rajada selle poole, kelle pärast ta on tulnud, vaimuliku näo kõrvale ning sirutas, kui Anu ta eest oli üles tõusnud, Taavetile käe lihtsal sõbralikkusel vastu.

«Tere, Lõhmuse peremees!... Vaene teekäija palub ööseks peavarju ja küljealust, ja kui ei anta, siis lepib ja tänab ka, kui järi peal pool tundi saab jalgu puhata.»

Ja peremees vastas, piip hammaste vahel:

«Lõhmusel antakse igaühele ulualust, olgu juut või mustlane, ristilinn või pagan.»

Ja kuna ta seda naljatamisi ütles, lendas Taaveti jämeda, tuore talupojanäo üle jälle kord paiste, mis selle näo veetlevaks, peaaegu jumekaks tegi. Tema sõnades heljus midagi, mis neile tähelepanemisele sundiva seesmise tuuma ja jõu andis. Kui Maltsvet seda meest õieti mõistis, pidi ta teadma, et tal on tegemist vastasega, aga ausa ja õiglase vastasega.

«See on õige, sest ka Õnnistegija ei teinud vahet juuda ega galilea mehe vahel,» kostis ta kergelt, ilma pühaliku toonita, kuna ta kübara varna pistis ja üleriide seljast tõmbas. Ja kui ta siis, hõõrudes kohmetanud käsi ja lastes silmi kõigi nende inimeste üle käia, kes teda nurkadest aukartliku uudishimuga vahtsid, ahju ääres pingil istet võttis, lisas ta jutu alustamiseks hariliku küsimuse peremehe käekäigu ja majapidamise üle.

«Mis muud, kui vaesus kipub majasse,» vastas Taavet, istudes tema vastu, vanast rauapuust tehtud järile. «Tänavune viljasoak jälle nii armetu, et ei tea, mida sööd ise, mis annad loomale.»

«No rukis nähti siin nurgas heina-ajal jo üsna hea olevat.»

«Läks korda, aga mis see aitas, kui tera varises peast põua pärast maha, ilma et sirpi kätte lasti võtta. Mõisa vili oli koa enneaegu küps, ja ega see maha tohtind pudeneda.»

«Vaesus kipub majasse,» kordas Maltsvet pikkamisi ja mõttes, kuna ta paar korda käega oma ruugest habemest üle tõmbas. «Ma tunnen majasid, kuhu vaesus sellepärast sisse kipub, et seal liiga vähe on jumalat.»

«Meil just vastuoksa,» vastas Taavet, lastes piibutoosist õli välja. «Minu majas on liiga palju jumalat, see aitab vaesust kutsuda.»

«Kuda nii?»

«Noh, ega ristas käed tööd tee. Kui inimesed mitu korda päevas palvet teevad, eks siis jää mõnigi ilmalik talitus jumala hooleks. Ja jumal põle veel kellegi põllul käind rukist leikamas.»

Vastane tikkus peale — usumees märkas seda.

«Peremees, peremees,» ütles ta kahetseva peavangutuse, aga ikka veel naeratava sallivusega, «ei see ole õige jutt, mida mu kõrv nüüd kuuleb! Eks sa tea, mis pühakiri ütleb: Tee tööd ja palu jumalat! Ilma jumalata on kõik meie töö tühine.»

«Aga pühakiri ütleb koa: Keegi ei või kahte isandat teenida, — liiatigi nōnna, et ühe töö käib teise omast ikke ees. Teine isand jääb sedasi nälga, ja see isand, kes nälga jääb, olen mina.»

«No kulla vend,» ütles suur usumees, pöördudes kasvava elavusega uskumatu hinge poole, «kumb siis õigem ja parem peaks olema: teenida mammonat või jumalat?»

«Mammonat?» hüüdis Taavet Lõhmus ja hakkas naerma. «Kas sa, kallid mees, siis aganast leivapalukest, mis inimesel hinge vaevalt sees hoiab, koa mammonaks loed? Noh, siis on see, mis sant kiriku-ukse ees korjab, koa aiva patune mammon!»

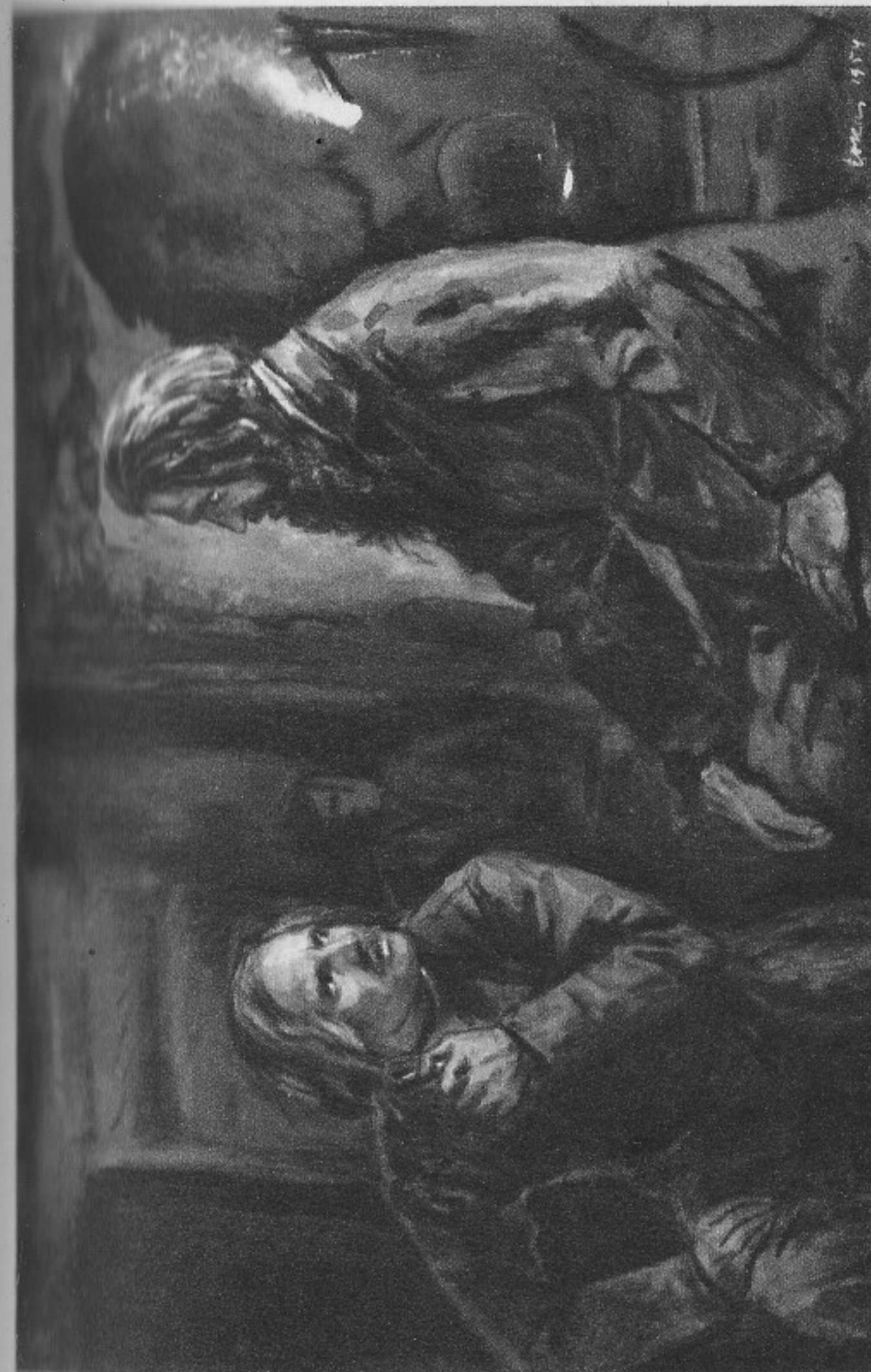
«Mitte rikkusekogumine, mitte kuldvasika-kummardamine üksi põle mammonateenimine, armas sõber,» ütles Maltsvet, tõmmates pead lingust, «vaid kiri nimetab mammonateenimiseks ka seda, kui inimene oma peatoiduseks tööd teeb ilma jumalat palumata, sest niisukese inimese kõht on tema jumal, ja see jumal on samasugune ebajumal nagu kõik teisedki.»

«Aga minu majas palutakse, nagu ütlesin, rohkem jumalat, kui tehakse tööd, ja see ei mõedu niigi palju, et oleks igapäevast leiba küllalt. Mis see jumalapalumine siis õieti aitab?»

«Inimene peab olema kannatlik, kulla peremees. Jumala õnnistus tuleb veel. Kas ei ütle püha Siirak: «Kes Issandat kardab, sel peab viimaks hea põli olema ja ta peab armu leidma oma suremisepäeval... Rohke tarkus on Issandat karta, ja see rõõmustab neid küllalt oma viljaga. Kõik tema koja täidab ta kalliste asjadega ja kambrid seega, mis ta sünnitab!»...»

Taavet nühkis naeratades lõuga.

«Siis ei tee jumal õigust, kui ta palujaile alles «v i i m ' a k a» hea põlve annab, neile aga, kes mitte ei palu, sagedasti juba enne. Ma tunnen inimesi, kellel on jumala asemel alati kurat suus, aga hea põli on neil juba käes, ja need on need kõige

„Aga ma tean inimesi, kes eluaja jumalat appi karjusid ja siiski vaesuses ja villetsuses hauda läksid.“

rikkamad. Kust see ometi tuli, vaga vend Issandas, et sina ise said siis rikkaks, kui sa veel jumalat ei orjand ja teistele palvet ei pidand, vaid Kukeveres ja Kostiveres patune kõrtsmik olid, patune nagu kõik teised, vahest niisama patune kui Lõhmuse peremeeski?»

Ka prohvet naeratas kannatlikult, kui ta habet silitades kostis:

«Jumala teed on imelikud ja tema tarkus ilmuurimata. Ühte ta katsub rikkusega, teist vaesusega. Sa näed ometi, kallia sõber, et ta on mind mammona kaudu õigele teele, see on enese juurde juhatand, ja kui ta sinule, vara põle and, vaid vaesust, siis on tal ka sinuga hea nõu, kui sa aga tema sinise usud ja teda kardad ning armastad.»

«Aga ma tean inimesi, kes eluaja jumalat appi karjusid ja siiski vaesuses ja viletsuses hauda läksid.»

«Kas sa siis arvad, et nemad ilma tasuta jäävad? Sa võid julge olla, et nende päralt on taevariik ja et neile seal mitte kõige pahem paik ei anta Issanda aujärje ümber. Kas sa ei tea, et rikkus ei ole mitte igale inimesele õnnistuseks, vaid tihti kiusepaelteks ja komistamiskivideks? Pea ikke meeles, kulla vend, et mis ühele õnnistuseks, võib teisele hukatuseks olla, ja et taevane isa teab väga hästi, mis ta ühele ja teisele osaks annab.»

Taavet toppis, ehk küll Anu silmad teda valjul hukkamõistel karistasid, prohveti nähes uuesti piipu.

«Kui sa, külamees, seda ütled, et mulle mu vaesuse eest teises ilmas tasu antakse, siis ää nõua, et ma palveorjusega liiga palju aega viidaksin,» tähendas ta ilmalapse südamerahuga. «Eks sa tea kirjast isegi, et jumal annab patusele igal ajal armu, kas või silmapilk enne hingeheitmist. Tuletan sulle meelde kurjategijat ristipuu peal, kes jumala pojaga seltsis sealtamast otseteed taevariiki läks. Mis kasu on mul siis elu-aegsest põlvitamisest ja küüntetõstmisest ja palvepobisemisest, kui üksainus sõna surmatunnil sedasama head teeb?»

Perenaine, sulane ja tüdruk — nad kõik vahtisid nurgast nii kohkunud nägudega patuse peremehe poole, nagu ootaksid nad, et toapõrand lõuad lahti ajab ja uskmatu inimese ära neelab. Anu värises algusest saadik ja ta ärevus kasvas meeste jutu jooksul nii väga, et ta imeva lapse suust rinna võttis ja väikese vigase Juku Ellu sülle pani. Ise tõttas ta võitlusest osa võtma.

«Kas sa siis tead, milla su surmatund tuleb?» hüüdis ta välkuval silmal, ja ta noomivas toonis võbises midagi, mis usuisalt patuse jõledust püüdis nagu andeks paluda. «Surm võib sulle äkitselt tulla nagu välg pilvist, nii et sa enam viiksatadagi ei soa, ammuks siis veel jumalalt oma pattusid andeks paluda.»

«Seisab jo kirjas, et muud põle vaja öelda kui: «Isa, anna andeks!» Nii palju aega mulle ikke veel jääb, kui just rabandus elu ei võta... Aga et ma igatahes julge oleksin,» lisas Taavet kerge, suu ümber muheleva pilkega juurde, «siis teadke, et ma selle sõna juba ammu olen ära öeld — jumalal on juba kirjas, et ma tema käest oma patud olen andeks palund.»

Tekkis väike vaheaeg.

Kuna Juhan Leinberg kõhatas ja käsi hõõrudes nähtavasti mõtteid kogus, nihkus Anu oma järikesega närvlikult ja piina-ilmel meestele ligemale. Ants ja Tiiu vaatasid aga tummalt ja tõbilt teineteise otsa, nagu ei saaks nad aru, miks prohvet nii suurt patust, nagu on nende peremees, ei hakka laia suuga noomima, et ta ometi kord vait jääks ja alla annaks.

«Sa igatsed parema põlve järele,» võttis Maltsvet jälle rahulikult ja sõbralikult sõna, «ning arvad, et jumala palumine et too sulle seda. Ütle mulle, vend, kust sa seda tead, et sinu palumist kuulda ei võeta? Kust sa seda tead, enne kui sa põle katset teind? Sest mis tähendab, et mõned palujad abi põle saand? Ma tean hulgakaupa teisi, kelle palveid täie mõeduga on täidetud, ja pühakirjast oled vist isegi lugend, kuida Issand Seebaot vaga inimesi ja oma ustavaid sulaseid igasugu hinge- ja ihuvaraga õnnistas. Mis kahju see sulle teeks, kui sa oma hinge Jeesusele pühitseksid ja mõne aja tema abi peale loodaksid, täis kindlat ristiinimese usku?»

«Jääksin nälga,» kostis Taavet kuivalt. «Sest kui mina koa veel neli-viis korda päevas palvetundi peaksin ja pühapäe iga töö nurka viskaksin, siis on käpaga katsuda, et puudus kasvab ja mitte ei kao.»

«Seda sa ei või enne teada, kui oled katset teind.»

«Niisukest katset ei või ma naljalt teha — oleksin ühe oas- taga otsas. Eks siis need palveorjad siin, minu vaene eit kõige ees, näita küll, kui palju kasu see küürutamine ja vingerdamine toob: meie läheme ühtepuhku allamäge, abi põle kuskilt märgata.»

Maltsvet pani käe raskelt Lõhmuse õlale.

«Vend, ma tahan sulle suu sisse öelda, kust see tuleb. See tuleb sellest, et peremees ise ei kõnni usus ja palves nende eest. Peremees on perekonna pea, nagu Kristus on koguduse pea. Kuda võib naise ja ümmardajate palve üksi toime saata, et jumal oma õnnistuse majasse läkitab, kui peremees, kes suurema kasu endale saab, on uskmata ja kõnnib koguni radadel, kus hukkaläinud inimesed kõnnivad, need, keda maapäevagi seadus nuhtleb.»

See märkus ei rikkunud suure patuse jumalakartmata rahu.

«Siis pean mina, vaene kurjategija, jumalat paremaks kui teie, vagad palujad,» pajatas ta piipu popsides. «Ma arvan, et jumal, kui ta meiesuguste asjadega ülepea tegemist teeb, teiste palveid sellepärast kuulmata ei jäta, et nende seas üks on, kes mitte ei palu. Jumal jo ülekohtu ei salli, ja see oleks lausa ülekohtu, mis ta ise teeks.»

«Aga õnnistusest, mis jumal soadaks majasse, soaksid sina koa osa, ja seda Issand ei taha,» ütles Anu.

«Soo,» naeris Taavet, «ja sellepärast laseb ta, hea mees, teid kõiki puudust kannatada! Nagu jumalal võimalik põleks mind viletsaast iga viisi nuhelda — kas või aiateiba sisse torgata või kerisekividel küpsetada! Küll see teie jumal on aga väeti ja nõutu elukas! Ei suuda Lõhmuse Taavetikestki korrapärast karistada!»

«Jumala teed ei ole mitte meie teed ja jumala mõtted ei ole mitte meie mõtted — pea seda meele, sa uhke mees oma ihalikus tarkuses!» Maltsveti toon võttis juba tõsisema, sügavama, pühaduse poole upitatud kõla. «Kust võid sina teada, et Issand sulle just sellega ei püüa südameukse pihta koputada, et ta sinu armast naist ja sinu vaest vigast last kui ka sinu ustavaid ümmardajaid sinu nähes laseb puudust kannatada? Sinu silm näeb neid nende hädas ja sinu süda tunneb kurbust selle üle, ja see on sulle karistavaks manitsuseks, et sa oma hinge pööramise peale hakkaksid mõtlema. Oh, tee siis seda kord, kui sa kaastundlik inimene oled, kelle süda suudab veel pehmeks minna! Heida armu oma õnnetu naise peale, kes mitte ainult leivapuudust ei kannata, vaid ka seda palju suuremat valu, et tema mees. Õnnistegijast eemal seisab, Issanda püha sõna tühiseks peab ja oma lihalikkude tarkust, mis on Kõigevägevama silmas rumalus, enamaks peab kui Jehoova

elusõna. Vend, hakka mõtlema, — tee aru oma majapidamisest, — pööra ümber, kuni on veel aeg!»

Ja kui kangekaelne patune kohe ei kostrnud, vaid ise värki halemeelsel muigel oma jalge vahele maha vaatas, hakkas prohvet talle oma suurest jumalasõnaladust piiblisalme ette laduma, mis pidid näitama, kuidas inimene ilma põleva usuta ja ilma ususeaduste täpse täitmiseta kõige oma maapealse eluga raisku läheb, teiste elu enda kõrval hukates ja armutult sinna sattudes, kus on ulgumine ja hammaste kiristamine. Ja et seda igavesti kestvut koledat otsa nii patusele kui ka usklikele võimalikult kujukalt vaimusilma ette maalida, võttis vaga hingeärataja kõik oma fantaasia ja kõneosavuse pühakirjasõnadele appi ning andis viimsestpäevast, põrgu oludest, neetud hingede piinast ja kuradite ärarääkimata toorest talitusest nende kallal kirjelduse, mis ei ajanud mitte ainult Ellule ja Jaagule kannaha ihu peale, vaid ka Tiiule ja Antsule, perenaisest hoopis rääkimata. Seejuures laskis prohvet läbi paista, et viimne kohtupäev enam sugugi kaugel ei olevat; seda tunnistavat mitmesugused märgid, mis pühad ettenägijad, nende seas Johannes oma ilmutamisraamatus, on kirja pannud.

Seda arutas ta enam üldises mõttes, ilma peremehe isikut otsekohe puudutamata, käänas aga siis, kui Lõhmus ikka veel vaikides pealt kuulas, otseteed eesmärgi poole, kuigi valitud sõnadega, ja heitis talle ette ta pattusid kainuse, karskuse ja võõra vara puutumatus vastu, väga piltlikult näidates, mis sugused kurvad tagajärjed niisugustel tegudel juba ilmlikus elus olevat nii tegija enese kui ka ta omaste kohta, hoopis rääkimata kohutavast saatusest, mis hinge teises ilmas ootab. Vaimulikkude viisil tuli ta, loogikast ja järjekindlusest hoolimata, ikka jälle asjade juurde tagasi, mis vastane end a usuilisest seisupaigast ja pühakirja enese sõnade põhjal juba oli ümber lükanud; vahe oli ainult selles, et ta jooksis ringi kord ühtepidi ja siis teistpidi ära. Nõnda jättis ta muuseas tähele panemata, et vastane arvas vähese palvetamisega ja kasina jumalateenimisega piibliõpetuse põhjal niisama hästi läbi saavat kui teised liialise usuorjuse ja kõiksugu väliste kommete täitmisega. Usumehe viisil nägi ta usu alust ja tuuma ainult nähtavas tegevuses, tegelikus ülesnäitamises kõiksugu tseremooniate näol — välispidises kultuses. Kujutleda enesele usku ilma kultusetähtsusega oli talle niisama võimata nagu kombelist elu ilma usuta. Ta ei mõistnud oma vastast, nagu see ei mõistnud

ta. Siin seisid vastastikku kaks võõrast hinge ning iseloomu, millel kummalgi on isesugused ained, tunded, ihad ja võimed. Nad ei lähene kunagi teineteisele, sulatatagu neid kas või mingi ühise vormis.

Kui nad seda oleksid teadnud, siis nad poleks edasi vaieldud. Aga et nad ei teadnud, seepärast ei jäänud suur patune suurele vagale vastust võlgu. Taavet Lõhmus ütles, kui ta juba kallalt oli vaikinud:

«Külamees, ma tahan sulle nüüd kõik ära öelda, mis mul südame peal on, ja kui mõni sõna sulle kanda käib, siis ää mine peruks, nagu mina ei löönd tagant üles, kui sa mind oma sõnadega togisid... Maltsveti-papa, eks ole lugu nõnna: «Siin, ja see siin, ja need seal, ja vahel koa see seal» — ta tähendas järgemööda oma naise ning Kiisa ja Tõnu-Petri talu poole —, «teie kõik tahate mulle oma usku nagu rangid kaela ajada, selle järele küsimata, kas rangid mulle koa kaela lähevad. Ja mina tahan teile avalikult ütelda, et nad ei lähe mulle kaela. Nad on mulle liiga kitsad. Nad pigistaksid mu hinge kinni. Teie rangid võivad teile endile head olla, mulle nad ei kõlba...»

«Kentsakas, et nõnda ikke need mõtlevad, kes lihahimusid arvavad ja neist ei raatsi lahti lüüa,» tähendas Juhan Leinberg saeratusega, mis pidi sõnade teravust pehmendama.

«See põle õige, püha mees,» vastas Lõhmus. «Sest siis peaksid kõik need sinu karja talled olema, kes lihahimusid ei orja, kes ei joo, ei riku abielu, ei käi vargil, ei tõmma piipu, ja muud veel. Või nad peaksid vähemalt palveinimesed, suured kirikus- ja palvemajas-käijad olema. Sa tead aga isegi, kui pisike on sinu kogudus ja kui palju on neid, kes ilma sinu usuta ja ilma alati kiriku- ja palvemaja-teed tallamata lihahimusid ei orja, vaid justament nõnna elavad, nagu sina ja papid nõuate... Näe, üks niisuke astub praegu uksest sisse...»

Hiline külaline, kes pea usuvaidlusest veelgi palavamaks läinud tuppa pistis, oli Seenepalu Andres, kohalik talitaja, Lõhmuse peremehe üleaedne ja sõber.

«Otsi oma iste, Andres, ja hoia oma jutt pärastiseks, meil on siin külamehega tähtsad asjad õiendada,» ütles Taavet, jättes naabri teretuse vastamata ja osutades piibuvarega järi poole, mille Ellu nurgast välja tõi. Ja kui Seenepalu peremees oli istunud — pärast seda kui ta Juhan Leinbergile, keda ta

näo ja paari jutluse järgi tundis, kätt oli andnud —, pöördus Lõhmus jutuga jälle usumehe poole.

«Siin istub nüüd mees, kes ei orja lihahimuid, kes põle piibu ega viina ega võera naise sõber, kelle peale ei või keegi näpuga näidata, et ta oleks miski seaduse vasta eksind või ligimesele ülekohut teind. Ja see mees ei ole mitte sinu usku, ta põle ka mitte palverahva usku, ta käib kirikus aina hea ilmaga ning hommiku- ja õhtu- ja söömapalvet ta ei loe. Ütle mulle nüüd: Kust on see mees oma head eluviisid soand? Mis asi hoiab teda lihahimude eest ja kurja tegemast?»

«See on jumal, kes teda hoiab ja juhib.»

«Ja mind ei hoia ega juhi jumal mitte?»

«Sul põle usku.»

«Mul on niisama palju usku kui selgi mehel, ja temal niisama vähe kui minul. Me oleme täiesti üheusulised. Meie mõtted lähevad igas asjas, ka usuasjas, väga kokku. Sellepärast olemegi sõbrad. Küsi ta enese käest, kas ma valetan.»

«Ja tema käsi käib hästi?» küsis Maltsvet.

«Paremini kui Kiisa Mihklil ja Tõnu-Peetri Madisel. Ta on kõige jõukam peremees vallas.»

«Siis on jumalal temaga miski nõu.»

«Misuke nõu?»

«Seda ei või lihalik inimene teada.»

«Aga ehk on jumalal minuga koa miski nõu?»

«Võib olla.»

«Aga siis ei tohi sina jumala nõule vahele tükida ja mind püüda patust pöörata.»

«Kui jumal seda ei taha, siis ei lase ta seda korda minna.»

«No siis võid julge olla, et jumal seda ei taha,» naeratas Lõhmus, ja samasugune naeratus tärkas Seenepalu peremehe tiheda musta habeme seest ta punastele huultele. «Aga olgu kuida on, seda näed nüüd isegi, et kõik, kes sinu põlevale usule vastu puikleavad, põle mitte lihahimude orjajad, kellel raske on neist lahti lüüa. Sest küsi selle mehe käest järele, kas ta tahaks sinu usku heita. Ta ei taha. Rangid ei lähe talle kaela. Nad on koa temale liiga kitsad. Ja mis veel tähtsam: temal ja minul — meil mõlemal on juba rangid kaelas. Teisi nende peale ei mahu. Ja omi teiste vasta vahetada me ei taha.»

«Ja teie rangid on?»

«Meie oma usk. See usk, mis lubab ühte lihahimudega, teist ilma nendeta elada. See lahe usk on meile niisama kallis kui

sinu kitsas usk sinule. Sina aga tahad meilt meie usku ära võtta ja teid oma usku asemele...»

«Sellepärast, et minu usk on õigem.»

«Kust sa seda tead? Meie ütleme, et meie usk on õigem.»

«Eks pühakiri tee otsust.»

«Pühakirja järele on mõlemad usud õiged. Pühakiri lepib kind vahese palumisega ja ilma välispidiste kommeteta, teine kind nõuab ta alalist palumist ja kõiksugu välispidiseid kommeteid. Igaüks võib valida, kuida süda kutsub. Aga kas tead, mis poolest on meie usk sinu omast ees? Ta ei luba meid minna sinu usku käest ära võtma. Meie ei ütle sulle ega sinu hingritele mitte: «Kuulge, te lähete põrgusse, kui te mitte minna ei usu, nagu meie usume.» Ma lasen oma naist ja oma teenijaid uskuda, mida tahavad, ja paluda, milla tahavad, ma lasen neid oma riiete ja juuste ja toiduga jännata, niipalju kui neil himu on, lasen neid aega raisata ja olen nad pühapäevast tööst priiks teind, kuigi majapidamine soab rasket kahju. Aga voata, mis nemad teevad! Minu naisel põle hingerahu, sest et mina põle tema usku, ja minu sulasel ja tüdrukul koa mitte. Minu naine piinab ja painab mind hommikust õhtani, et ma tema usku heidaks ja tema jumalat kummardaks ja teeks kaasa kõiki neid tükka, mida tema usk nõuab ja mis minu meelest on tühine ja rumal tembutamine. Ta tüütab mu südame ää nurudes ja irades, nuttes ja õhates, et ma ei sööks enam suutäit sealihha, ei pistaks piipu hammaste vahele, ei võtaks tilka viina suhu, ja kui ta oleks kuri inimene ja minust tugevam, siis soaksin ta käest oma usu pärast koa veel sugedal. Mina aga teda ei puudu, ei laida tema usku, ei urise ega pane tema kallal... Kas näed, prohvet, et sinu usk on meie omast ses tükis pahem, olgu ta nüüd õigem või valtsim. Meie jätame teid rahule, miks teie meid rahule ei jäta?»

«Ma põle oma usku vägise kellelegi peale tuupind,» tähendas Maltsvet.

«Vägise ei soagi. Aga sedaviisi küll, et sa laidad teise usu oma põhja ära ja kiidad oma usku taevani õigeks... Ja siis on sinu usul veel üks paha hoak, mis mind iga päe kriimustab. Sinu lambad põlgavad kõiki, kes ei ole nendega ühest karjast, ja peavad neid kuradi kasuloomadeks. Sinu usk, külamees, on teind, et mul ei ole enam naist ega sõpru majas — sest teenijad olid enne mu sõbrad —, vaid aina vastased ja vaenlased, kes mu peale jätkusega vaatavad, sest nad arvavad, et

ma pean kuradiga ühendust ja olen põrgu jaoks küps. Sina, prohvet, võtsid minult mu naise ja mu sõbrad.»

«Aga ehk kaotasid nemad sinu?»

«Ei. Sest mina olen see, kes ma enne olin, aga nemad on teised. Nad põle enam terved inimesed. Sa oled nad haigeks teind oma usuga. Ja kahju kannan mina... Kuule, külamees,» — ning Taavet Lõhmus tõusis püsti, ta hääli kõmises ja värises — «sa oled mind ilma jätt kõige kallimast, mis mul oli ja mu südant rõemustas... Mul ei ole enam naist... See on sinu usu vili.»

Prohvet väristas tugevasti pead ja ta silmad omandasid sätendava läike.

«Sa eksid, mees. Mina põle sinult kedagi võtnud. See, kes lambaid oinastest lahutab, on jumal. Sinu ja su naise vahele on Kõigevägevam ise astunud, kuni sa meelt pöörad ja Issanda tahtmist täidad.»

«Nüüd reagid otsekohe pühakirja vasta, palvemees, kui sa mitte jälle mõnda salmi ei leia, mis sind silmusest peastab,» näeratas Taavet ning istus, kui ta põrandal korra oli ringi pöördunud ja nagu erutatud meele jahutuseks kapast oli kalja joonud, jälle järile maha. «Kuda see võib olla, et jumal astub abielurahva vahele ja lahutab nende meeli, keda ta ise on pand koos elama ja kes peavad üks ihu ja üks hing olema! Ma olen koa natuke piiblit sorind, ja seal seisab kuskil, Pauluse roamatus koguni, et usklik mees peab leppima u s k m a t a naisega ja usklik naine u s k m a t a mehega, sest uskmata mees on pühitsetud naise läbi ja uskmata naine on pühitsetud mehe läbi.»

Aga prohvet ei jäänud kitsikusse; ta kostis, kuigi põigeldes:

«Kulla mees, jumal katsub kõik nõud ära, et patuse meelt pehmeks teha ja uskmata hinge rusuks peksta. Sinu süda teeb haiget, et sinu naine, keda sa armastad, ei ole sinuga enam ühel meelel, nagu sa mulle kaebad. Selle südamevalu saatis sulle jumal, et sind usu poole pööramisele sundida. Muidu on aga püha Pauluse sõna tõeks tehtud, sest sinu usklik naine ei jäta sind, uskmata meest, mitte maha, vaid lepib sinuga.»

Taavet vaatas Andrese otsa ja mõlema mõte oli vist: Viska, kuda tahad, ikka kukub käppade peale! Siis ütles Lõhmus:

«Aga sa pane tähele, et uskmata mehel ei ole sugugi vaja usklikuks soada, sest Pauluse sõna järele on ta juba pühitsetud oma naise läbi. Paulus annab hoopis suurema priiuse usku-

misel kui sina ja kõik need teised usuõpetajad kirikus ja palvemajas; ta jätab päris uskmatagi rahule ja tunnistab ta õigeks.»

Aga usumees vastu:

«Armas hing, sa ei saa püha Pauluse sõnast õieti aru. See sõna tähendab üksnes, et abielu on pühitsetud uskliku naise või mehe läbi —»

«Seda seal ei seisa.»

«Aga seal seisavad — vaata aga järele — tagajärel sõnad: sest muidu oleksid teie lapsed roojased, aga nüüd on nad pühad.» See tähendab ometi, et abielu on pühitsetud, ja ainult laste pärast.»

«Aga miks ei ole siis uskmata mees või naine pühitsetud, algselt et laste pärast?» hüüdis Lõhmus. «Miks sa keerad selge sõna teisiti ja seletad undrehti?... Aga jääme asja juurde. Sa ütlesid, et jumal tahab mind selle südamevaluga, mis mul mu naise pärast on, sundida sinu usu poole pöörama. Küsi nüüd mu naise käest, kas temal põle minu pärast palju suurem südamevalu kui minul tema pärast? Miks siis teda, vana hinge, vaevatakse?»

«Usklikud tunnevad uskmata inimeste pattude pärast ikka valu. Mõtle jumala poja peale, kes ilma pattude pärast pidi surmavalu kannatama.»

«Aga siis põle ju vagade ja patuste vahel mingit vahet: mõlemad kannatavad valu.»

«Vahe on suur, armas vend: vagade valu lõpeb taevas, patuste valu kestab igavesti!»

«Aga ehk tahab jumal mu naist südamevalu läbi sundida minu usku vastu võtma? Ehk tahab ta tema kaelast sinu kitsad rangid ära võtta ja minu laiad asemele panna?»

«Mees, sul ei ole usku!»

«Sa kuuled, et on.»

«See ei ole usk, sest et see ei ole õige usk.»

«Kust sa seda tead?»

«Seda näitavad sinu teod, seda tunnistab su elu!»

«Soo, nüüd oleme siis ennejutluse-laulu juurde jälle tagasi jõund!» hüüdis Taavet Lõhmus ja lõi naerdes käega vastu põlve. «Pane siis nüüd tähele, külamees, mis ma sulle oma elust ja oma tegudest ja oma usust, ja sinu usust ja kõigi teiste usumeeste usust veel kord lühidalt katsun seletada, et ükskord lõpule jõuaksime... Mina ütlen sulle oma tundmist mõõda, et usul, olgu sinu või minu või kiriku usk, põle inimese

elu ja tegudega midagi tegemist. Voata, siin istub Lõhmuse Taavet, see jõdik, see varas, see abielurikkuja, ja seal istub Seenepalu Andres, see mees, kes põle mitte jõdik ega varas ega abielurikkuja ega miski muu kurja tegija. Ja meie oleme ühte usku. Meil mõlemal on see usk, mis ütleb: «Ja kui sina jumalat palud, ei pea sina olema kui salalikud, sest nemad armastavad kogudusekodades ja uulitsanurkade peal seistes jumalat paluda, et inimesed peavad neid nägema.» Kui meie palume jumalat, külamees, siis läheme «oma kambri ja paneme ukse kinni ja palume oma Isa, kes on salajas», ja meie ei lobise mitte palju nagu sinu-usulised ja vennaste-usulised ja kanged kiriku-usulised, «sest nemad arvavad, et neid kuuldakse nende palju lobisemise pärast»... Olgu see usk nüüd õige või vale, hea või paha, aga ta oleks pidand Lõhmuse Taavetist tegema samasuguse mehe, nagu on Seenepalu Andres, või Seenepalu Andresest niisukese, nagu on Lõhmuse Taavet. Aga eil Andres elab ausat elu, Taavet autut. Taavet tahaks heameelega niisukest elu elada, nagu elab Andres, aga ta ei soa, ei suuda. Andresele pole see aga sugugi raske — ta ei oskagi teistmoodi elada. Ta ei soakski nõnna elada, nagu elab Taavet. Pakkuge Andresele viina — ta ei joo ennast täis, aga Taavet joob enese täis; kutsuge Andrest ilusa tüdruku juurde — ta ei lähe, aga Taavetile lööb veri pähe ja ta läheb; meelitage Andrest vargile — ta ei tule, tal pole seda tarviski, sest ta on jõukas mees; aga Taavet tuleb, sest ta ei jäksa vasta panna ja tal on puudus majas...

Ma tahan teile aga veel rohkem öelda — teile kõigile, kes te siin koos olete minu peale kaebamas ja minu üle kohut mõistmas. Ma tahan teile öelda, et mul on kade meel Andrese ja iga teise peale, kes nõnna elab nagu tema. Mul on südame põhjas kahju igast peataiest, mis ma olen võtt, ja igast pahast teost, mis ma olen teind. Mul on meel hale oma naisest, kui ma teda oma tegudega olen kurvastand, ja tema silmavesi teeb mulle valu. Ma siunan ennast seaks ja luban oma elu parandada. Aga ma ei soa. Mul põle jõudu. Mulle põle seda jõudu antud. Andresele on antud. Ma jään seaks ja Andres jääb inimeseks. Ja niisuke siin on palju ja niisuke inimesi on palju. Ja neil on üks usk, aga nende teod ja nende elu põle mitte üks. Taavetist ei või soada Andres ega Andresest Taavet.

Aga lugu põle mitte meie usus üksi nõnna, vaid igan teises koa. Ma tunnen kirikurahvast ja palverahvast ja malta-

rahvast, kes on ausad inimesed, aga ma tunnen koa omasugusid ja pahemaid nende hulgas. Sellest näete, et usk ei tee mitte inimese elu ja tegusi. Kes jõuab, elab ausasti, kes ei jõua, elab ausalt. Ja kui usk mõnele jõudu annab, siis ei anna ta ometi teistele jõudu. Ja neid, kellele ta jõudu ei anna, on tohtu palju, sest muidu elaksid moa peal inglid.

Ja nüüd ma ütlen ära, mis ma sinu usust arvan, prohvet. Sinu usk on nagu teisedki usud, ja piiblist on ta võetud ja valeusuks ei või teda keegi tunnistada, kes õiglane tahab olla. Aga sinu usk on kangem kui teised usud, kangem koa kui Antate papa usk. Sinu usk on nii kange, et ta ajab meeled segaseks nagu puskarine piiritus või kõige kangem tubakas. Meeled segaseks ja aru pahempidi. Ta ajab keksima ja siputama ja hundiratast lööma ja tiritamme kasvatama. Ja need, kes pealt voatavad, ajab ta naerule või haledusele — nõnda, keda kellegi süda on. Ma ei usu, et sinu usk vanaks igab ja su kogudus suureks kasvab. Seks on su usk liiga kitsas — pigistab ja kägistab. Minu- ja Andrese-usulistest ei heida küll keegi sinu usku, ehk olgu siis, et kange lehk mõne uimaseks teeb...

Maltset tahtis vahele rääkida, aga Lõhmus ei andnud sõna läest, vaid kõneles senisel kergesti vürtsitatud naljatoonil edasi:

«Ma tean, mida sa tahad öelda. Sa tahad öelda, et sinu usk siiski inimese elu ja tegusi juhib. Olla jo mõned viina maha jätt ja varastatud vara tagasi viind. Aga see sündis nii esimese tuhinaga, sinu kange usu vingus, kui oldi joobnud. Pärast jääb see ära. Siis, kui pohmelus mööda ja pead jälle selgemad. Ei jõua sinugi usk inimesi jäädavalt paremaks ega pahemaks teha, kui nad muidu oleksid — oma teod teevad teised ikke ise, nii keda kellegi vaim käsib ja ihu nõuab...

Ja nüüd veel paar sõna minu tegudest, mis pärast sa mind — vist mu naise kutsumisel — tulid noomima. Ma ei salga ega vähenda midagi. Ütlen sulle aga nii palju, et ma ikke oma raha eest olen joond, põle jätt võlga maksmata ega purjus peaga tehtud kahju tasumata ja olen ligimesele sündind ülekohut püind jälle heaks teha. Ma põle hädasse jätt tüdrukuid, kellega eksisin, ega oma naist lepitamata. Ja kui ma varastasin, siis võtsin ikke selle vara, kellel oli rohkem, kui ta tarvitas, ja kes seda mitte oma higivaevaga põld teenind. Enamasti võtsin mõisast... Ja nüüd põle mul enam midagi öelda.»

Ta koputas piibu järi otsa vastu tuhast tühjaks ja pistis kampsuni taskusse. Siis hakkas ta rahuga pastlapaelu päästma, raputas jalanõud maha, võttis niisked porised nartsud jalgade ümbert ära ning jäi üleskääritud säärsukkadega, mis põlve ümbert kitsenahast kintspükste alla ulatusid, jalgu kuivatades ja soendades istuma. Ta oli oma paksud verekad huuled tulistanud mokahabeme all, mis üksikute harvade tortidena üle suu langesid ja mille vahelt, kui ta rääkis, suured, terved ja helevalged talupojahambad välja vilkusid, nii kõvasti kinni pigistanud, nagu ei tahaks ta täna enam sõnagi lausuda. Ja ka tema laiale, punakale, tursunud näole, millest väikesevõitu, halja raua karva silmad teravalt nagu naaskliotsad välja torkisid, heitis isevärki kinnine vari, nagu läbitungimatu kate, mille küljest nähtavasti iga sõna pidi tagasi pörkama.

Juhan Leinbergi pilk viibis natuke aega otsides, koputades, urgitsedes selle kinnilöödud näo, selle suure loperguse kivi-kõvaduse peahu küljes, siis lõi ta silmad nõutult maha. Niisuguse inimesega polnud midagi peale hakata. Maltsvetil oli tundmus, et ta selle mehe sisse kuidagi ei pääse, sest iga auk ja pragu oli kinni topitud ja iga pehmem koht näis puuduvat. Teravaim mõök ja piik, mis jumalasõna igaveses leegis sepi-setud, ei suutnud tihedaid soomuseid läbistada, mis kuradilt laenatud patutarkus ja pörgust päritud kangekaelsus selle mehe hinge ümber oli kasvatanud.

Ja see mees oli kardetav oma patutarkuses ja pörgulises kangekaelsuses — kardetav isegi Järvamaa prohvetile. Sest see mees oskas kõnelda. Peaaegu nagu prohvet ise. Ta kõneles ajuti nagu raamatust. Nagu prohvetki raamatust kõneles. Nagu prohvet piiblist, nii kõneles tema kuradi testamendist. Ja vahel tuli talle nagu vaim peale. Nagu prohvetile vaim peale tuli. Nagu prohvetile püha vaim, nii tuli temale kuri vaim peale... Häda, kui see mees rahva sekka astub ja kõneleb! Häda, kui ta usklikkude maltsvettide keskel oma mitmeharalise osava keele, mille saadan ise on talle suhu pannud, ussikavalusega välja ajab!

Ja Juhan Leinberg vaatas rahutult ringi.

Aga korraga tuli talle meelde, et see mees on joodik ja varas ja abielurikkuja, ning see rahustas teda. Sest sel mehel ei võinud rahva kohta mõju olla. Kes usaldas niisugust? Tema elu ja tema teod mõistsid ta sõnad hukka. Oli otse õnn, et see nõnda oli...

Aga seejuures langes prohveti pilk teise uskmatu peale. Selle peale, kelle elu ja teod olid laitmatud. Ja vägev himu ajas teda katsuma, kas mitte see ei ole kardetav. Kas mitte sel hundil ei läheks korda tema karjast mõnd tallekest ära viia.

Mees, kelle poole ta pöördus, oli näolt kahtlane küllalt. Selles mustja habemega piiratud tõmmus näos oli midagi allahelmatut ja sõnakuulmatut. Neis toomingakoore karva silmas elas ning põles midagi uhket, ülekäivat, midagi võitlikku. Ja kui ta naeratas, teise jutu üle pilkavalt naeratas, siis oli, nagu kallaks ta mingit põletavat vedelikku välja. Vaim, mis selle mehe näost ja pilgust piidles, ei võinud hea vaim olla. See oli see hingevaenlase jagatud ilmalapse-vaim, mis selle viletsa kurjategijagi siin nii kangeks tegi...

«Ja sina, peremees, mis on sinu tõsine arvamine usu ja laanda elusõna kohta? Kas sinagi tõesti mõtled, et usk ei paranda patust inimest ega õpeta teda vahet tegema hea ja kurja vahel?»

Läks aega, enne kui Seenepalu Andres, see autu sõbra aus sõber, vastusega valmis sai.

Sest vastusest aga märkas prohvet, et ta vastane oskab vastata. Aga ta märkas varsti ka, et ta ei oska kõnelda. Ja see trööstis teda.

Andres kõneles katkendiliselt, ilma vooluta, parajaid sõnu otsides ja sagedasti mitte leides. Ta kõne oli mõnutu, kuiv ja kaine. Tema peale ei tulnud vaim. Ja ta ei kõnelnud himuga.

Säärane kõneleja pole kardetav. Rahva seas ei tee ta suudki lahti. Kahju võis ta teha ainult üksikute kallal. Nende kallal, kellega ta iga päev lähedalt läbi käis. Oma kodakondseid võis ta hoida õigest usust eemale. Aga neid polnud palju. Jumalale tänu!...

«Ma arvan, et usk võib olla hingele hea — kes seda nüüd teab? — aga ihu elab ikke omamoodi,» oli Seenepalu Andrese esimene vastus.

«Miks sa nõnda arvad?» küsis Maltsvet.

«Ma arvan, mis mu silm näeb ja kõrv kuuleb... Küsi inimesetapja käest, kas ta usub jumala sisse. Ta vastab: Jah! Küsi lukumurdja käest, kas ta usub jumala sisse. Ta vastab: Jah! Küsi litsi käest, kas ta usub jumala sisse. Ta vastab: Jah! Küsi joomari käest, ja see vastab niisamuti: Jah!»

«Nad valetavad.»

«Ei valeta. Paganad nad põle. Ebajumalaid ei kummarda. Käivad isegi kirikus ja palvemajades nagu teisedki...»

«Siis põle neil õiget usku.»

«Nii õige, kui see nüüd kellelgi on. Oma arust õige küll. Ja sellepärast just õige... Aga küsi nüüd inimesetapja käest: Miks sa tapsid? Vastab: vaenu pärast, või äkilise viha pärast, või röövimise pärast, või joobnud peaga... Ja küsi luku-murdja käest: Miks sa vargil käisid? Vastab: Häda ajas, või himu ajas. Ja lits ütleb: Ei jõund kiusatusele vastu panna — liha oli nõder. Ja joomaril niisama vastus valmis: Viin mekib mulle — ei soa himust võitu... Ja kõik teavad, et usk keelab seda —»

«Aga ei hooli sellest!» hüüdis Maltsvet vahele. «Need on jo just need vedelad, kellel ei ole kindlat, tugevat usku!»

«Noh, aga kust see vedelus neile siis tuleb? Ega nad seda ise pole teind. Eks vedelus ole loodud nagu tugevuski. Mis nad võivad parata, et nad vedeluse pärast ei jäksa tugevasti uskuda!... Ja vedeluse ja nõtruse pärast teevad koa paha. Kui oleksid tugevad, ei läheks teised tükka tegema, mida pärast kahatsevad, või parandaksid meelt ja pööraksid ümber.»

«Nad ei taha.»

«Tahaksid küll. Eks sa kuuld, kuida Taavet tahaks elada korrapärast elu ja kuida tal kahju on, aga ei jäksa.»

«Ja siiski parandavad paljud meelt ja pööravad ümber, kui õige usk Issanda sisse nende sees on ärganud! Seda oleme jo nii küllalt näind ja näeme praegu ühtepuhku.»

«Noh, neil on siis nii palju jäksi. Neil, kes ei pööra, ei ole. Või neil põle muidu võimalik.»

«Miks mitte?»

«Ütleme: vabadik elab vaesuses. Nälg varuks. Läheb ja varastab mõisa-aidast vilja. Kahetseb. Võtab nõuks mitte enam vargile minna. Teenib jumalat. Aga vaesus jääb vaesus, nälg näljaks. Ja nälg on kibe. Läheb ja varastab uuesti... Kas tal oli võimalik meelt parandada?»

«Oli.»

«Siis oleks nälga surnd.»

«Parem nälga surra, kui varas olla ja põrgusse minna!»

«Noh, aga inimene ei sure nälga. Ei sure mina, ei sure sina. Suuga võib surra, ihuga mitte... Aga kas tead, kuida vargaat oleks aus mees soand? Ilma suremiseta?»

«Noh?»

«Kui mõis oleks talle lapi moad and, mis teda ja ta perekonda oleks toit.»

«Aga vargil ei käi mitte ükski näljatsed, vaid ka üleannetud, kellel köht täis.»

Talitaja raputas pead.

«Ei tunne niisukest vargaid. Põle naljalt kuuld, et jõukas inime käib vargil. Petab küll, aga ei varasta. Võib-olla — mõni üksik. Olen juba teist aega talitaja — vargad, kes minu alt läbi käind, olid kõik vaesed, enamiste näljas.»

«No aga joodikud? Kas neid ka ei upita usk patuporist välja?»

«Ei.»

«Ja joomise vasta ei aita ükski nõu?»

«Üksainuke aitab.»

«Ja see on?»

«Argu müüdagu viina.»

Prohvet hakkas teravalt naerma.

«No kes seda jõuab keelata!»

«Ega mina tea. Aga ma arvan, et niikaua kui viina on, on koa joojaid. Ja ma arvan, et kergem oleks kõrtsisi ja viinakööki kinni panna, kui joodikuid ilmast jumalasõnaga kaotada... Mu süda on alati täis kuuldes, kuida õpetaja kirikus joomist hukka mõistab ja joodikuid noomib, aga ilmaski ei ütle, et saksad seda «kuradilaket» ei teeks ega müüks.»

Mõttlikult tõmbas Maltsvet oma prohvetihabeme läbi pihu, enne kui kostis:

«Mul ei oleks selle vasta midagi, kui viina enam ei tehtaks ega müüdaks, aga inimene ei pea igatsema võimatuid asju.»

«Sool!»

Ja nüüd oli kord talitaja käes naerda. Ta naeris selle terve, turra, rõõmsa rinnaga, mis mõne inimese naerule eriliselt võimsa mõnu annab... Maltsvetti pahandas see võidukas naer, aga ta ei lasknud seda endast märgata.

«Soo, või võimatuid asju igatsema! Ja sina õpetad aina ja ükski võimatuid asju ja nõuad, et lihalik inime peab neid täitma! Sa nõuad, et inime peab nälga surema, kui talle moa pealt ega taevast leiba ei anta! Sa nõuad, et taluinime, kellel põle aega ninagi nuusata ega oma asjal käia, peab mitu korda päevas palvet tegema ja pühapäe iga töö seisma jätma, ja tead ometi, et pühapäe vahel talupoja tööpäe ongi! Ja sa nõuad, et tööinime oma ainsa parema ja rammusama toidu, sealihaga,

peab metsa vedama ja veel enam käppa imema, kui ta juba muidugi imeb! ...»

«Seda ei nõua mitte mina, seda nõuab usk, ja see seisab jumalasõnas ülevall!» hüüdis prohvet näoga, mille üle ta välkuvad silmad varjutavat helki heitsid.

«Jumalasõnas seisab paljugi üleval, mida lihalik inime põle ilmaski täit ega täida ilmaski, sest see käib tema jõust üle. Ja kui sa pühakirja loed, siis sa ei tea, mis teha, ja mis tegemata jätta, sest üks koht käsib nõnna, teine nõnna teha. Kord öeldakse: Silm silma vasta, hammas hamba vasta, kord jälle, et kui sind keegi ühe pale peale lööb, siis paku teist koa, ja oma vaenlast peab koguni veel armastama. Kord öeldakse, jumala ees on kõik inimesed ühesugused, sealtsamast kästakse kõiksugu ülemaid austada ja nende käskusi täita, olgu käsud õiged või ülekohtused. Kord öeldakse: Sina ei pea mitte tapma. Aga teises tükis kästakse hinge hinge vasta nõuda, nõidasi maha nottida, ja pühad mehed peavad jumala nõusolekul sõdasi, kus inimesi hulgakaupa tapetakse. Viinagi kohta küsib tark Siirak: Mis on elu ilma viinata? See on koa loodud inimeste rõemuks! Aga sina keelad viinajoomise jumalasõna põhjal tilgatumaks ära! ... Mida teab nüüd vaene nõder inimene uskuda ja teha ja mida uskumata ja tegemata jätta?»

Prohvet polnud oma tarkusega veel ammugi mitte õhtul, aga tal kipitses põues tusklik tundmus, mis talle ütles, et mitte tema ei valitse võitlusvälja, vaid vastased. See tundmus nõrgestas ja halvas teda. Halvas teda seda enam, et ta mitte polnud mõne eneseväärilise vaimuliku vastasega usu ja pühakirja üle disputeerima tulnud, vaid ainult üht vaest patust noomima. Ja nüüd oli sest vaesest patusest vastane tõusnud, kes temale mõjusalt vastu vaidles, pealegi pühakirja enese sõnadega — selle tarkusega, mida prohvet alama rahva seast üksi arvas laiemal ja sügavamal määral tundvat. Ja see vastane ei mõistnud mitte ainult nõnda vaielda, et sõna peaaegu kauemini oli tema kui noomija käes, vaid ta ajas jumala saadiku ja Issanda sulase, kelle peale vaim on välja valatud, sagedasti kitsikusse. Ning sellest veel mitte küllalt — astus välja ka veel teine lihtlabane talupoeg näpistava ja kinnipüüdva sõnaga ning ootamatu piiblitundmisega. Ja selle vastase sõna väärtust ei võinud sellegagi vähendada, et ta oleks üleannetu patune olnud, kes oma kombelist jõledust igasugu kavalate konksudega püüab kaitsta. Mida see mees kõneles, tuli tal südamest, oli

tema kindel veendumus ja selle veendumuse oli ta pühakirjast sügavalt kogunud... Maltsvet pidi enesele tunnistama, et ta oma vastastega hernhuutlaste leerist, oma sõnaosavate ja piiblitundlikkude vaimulikkude vastastega palju kergemini oli valmis saanud kui nende mõlemaga, ja ta oli julge, et ta ka igale kirikuõpetajale oma teadmisega võidukalt võib vastu astuda. Ambla Paulseniga oli ta paar korda juba katset teinud, millega ta rahul võis olla.

Kuid nõrkus oleks olnud nõrkust, mis ta peale oli tulnud, vastastele, iseäranis aga vaidluse pealtkuulajatele näidata. Kõigepealt viimaste silmis ei tohtinud ilmlik ebatarkus jumala sõna üle võidurõõmu maitsta, patustpöördumata ilmalapsed arvavalt prohveti üle. Mitte ainult, et see viimase lugupeetavast usklikkude silmis võis kõigutada, vaid kes teab veel, kas mitte mõni sõna sellest nii meelitavast ja tõenäolisest patustarkusest ühe või teise kõrva rippuma ei jää! Paha küllalt oli juba, et jumalamehel mitte korda ei läinud mõlemat uskmatut, vähemalt aga seda suurt patust, kelle hinge päästmiseks ta oli välja tulnud, oma sõna võimuga rusuks peksta, teda armu paluva kahetseja näol oma jalge ette tolmusse sirutada. Ja sellepärast hakkas Maltsvet uue hooga kõnelema. Ta mõtles: Kuigi ma neid mõlemat pehmeks ei saa, siis parandan ometi pealtkuulajategi ees oma seisukorda. Ja viimne sõna jääb mulle. Sest vastased andsid oma vaikimisega märku, et nad on võitlusest tüdinud.

See ei olnud nüüd enam vaidluskõne, ka mitte üksiku patuse peale sihitud noomimiskõne, mille Maltsveti sõnakas apostlisuus pidas, vaid see oli pikk ja lai ja keeruline jutlus, see oli hiilgamine piiblitundmisega, pühakirja tsitaatidega. Ta algas Siiraku sõnaga: «Patune inimene ei salli noomimist ja leiab oma kurjale tahtmisele ohtu», ja heietas ja sidus ning punus sellele teisel kirjasõnu nii kaua külge, kui sest sai pikk ja jäme kõis täis sõlmi, vorpe, muhke ja katkeid. Nii mõnigi ettetoodud salmistest, lausetest, mõistusõnadest, võrdlustest läks märki, oli targu valitud, osavasti kõnesse põimitud, avaldas löövet ja haaravat mõju, aga nii mõnigi kukkus sihist kõrvale, oli sidemeta ning pidemeta ja aitas arutatavat mõtet tumestada, vassida ja roopast välja visata, nagu seda vaimulikkudele kõnemeestele tihti juhtub.

Ja lõpul muutus Maltsveti jutlus palveks. Teadis ta ju, et palvesõnal ja palvetoonil on lapselik-uskliku hinge kohta kõige

suurem võim. Ja kui ta seda poleks teadnud, siis oleks ta seda Anu, Antsu ja Tiiu, isegi Jaagu ja Ellu nägudelt võinud näha, mis kohe erksamaks, innukamaks, härdamaks läksid, kui kõneleja oma häälele pühalikuma ning pidulikuma kõla andis, kuna esimese kolme rinda salaohked tõstsid ja perenaise silmis õnnis sära põlema lõi. Seda meeleolu oskas usumees kasutada. Ta langes põlvili ja kiskus oma tallekesedki põlvili; ta tõstis ristis käed taeva poole ja ajas oma poolehoidjategi käed taeva poole. Ja nüüd ta palvetas lõõskaval palavusel kõigi uskmata hingede eest halli taeva all, iseäranis aga nende mõlema eest, kes selle sammaldunud katuse ja tahmase lae all viibisid ja saadana kohutavast vägevusest, mis nende sees valitses, praegu nii selgesti märku olid andnud...

Toibunud oma õhinast, nägid usklikud, et üks uskmatu oli toast kadunud, teine aga magas sängis.

Prohvet noogutas pead, ja naeratus, mis ta näo üle veeres, näis ta karjakesele ütlevat: «Ennäe, Issand on oma sulase võidule viinud: üks vaenlane põgenes, teise lõin uimaseks!»

Ja ta heitis asemele, mille vagad naised talle õlgedest ja oma kirikuriietest valmistasid, selle teadmise, et ta polnud hingesid võitnud, aga ka mitte kaotanud. Ja see oli siin patumajas kah asi...

Aga palju rahulikuma ja rõõmsama südamega heitis täna õhtul keegi teine usumees Kugli külas puhkama: Tõnu-Peetri Madis.

Tõnu-Peetri Madis oli prohvetite sekka läinud ja pidas täna oma esimese avaliku palveõhtu.

Ta oli oma otsuse täide saatnud: nüüd võisid nad teda seestpidi tundma õppida.

Siiamaani oli ta õppinud ja uurinud, end kõrge ameti vastu küpselt ette valmistanud. Ta oli piibli uuesti kaks korda läbi lugenud, ja mitte nõnda lugenud, nagu need loevad, kes sellega pärast kiidelda tahavad, vaid mõttega, sisse tungides, selguat otsides. Aga mis peaasi: ta oli õppinud hulga piiblisalme ja pühakirja-kohti sõna-sõnalt pähe, et neid loenguil tarvitada, nagu seda kõik jutluseütled ja palvetegijad teevad, et neid nagu herneid kõne sekka rabada — siuh siia ja säuh sinnal. Selles ei tahtnud ta kellestki maha jääda, isegi Maltšvetist mitte: nii suur oli tema püha auahnus, mis võis jumala meelest ainult armas olla.

Ja kui ta enese tundis küllalt küpse olevat, — ja mis täht-

sam — kui ta enesel teadis herneid peas küllalt olevat, siis kuulutas ta külarahvale, et Tõnu-Peetril on laupäeva õhtul lugemine, ja et Kiisa Mihkel ei teeks talle võistlust, palus ta seda oma loengu pühapäeva peale edasi lükata. Et aga Kiisa Mihkel ka pühapäeval tahtis lugemist teha — see mees läks ühelugu agaramaks —, siis lepiti viimaks nõnda kokku, et Kiisa Mihkel jätab laupäevase lugemise küll pidamata, teeb aga pühapäevase kaks korda pikema.

Palju neid just ei olnud, kes noore palvemehe kutset täitsid, aga liiga vähe ka mitte. Pikkamööda sai tuba ikka täis. Üle-aastased tulid tutvuse pärast, teised uudishimu pärast, mitmed ka südame sunnil, sest kui seda taevamannakest sajab, siis peab teda näljane koguma, — öeldakse see ju hingele ja ihule hea olevat.

Ja Madis pidas lugemise maha.

Kõik läks hästi.

Siin ja seal tuli küll komistamisi ette, mõne sõna jalg jäi takku kinni, mõni hernes oli poolik või muutus suus mõneks muuks äratundmata ivaks. Aga ei seda pandud suurt tähele. Naerma turtus ainult Liugmäe edev plika ja Kassi talu koer poisas aitas lugijal paar korda köhatada. Muidu kuulati vaguasti pealt ja palve puhul kuulis Madis oma kõrvaga, kuidas kaks naist ohkasid ja kolmas nina nuuskas.

Valusasti torkas aga uuele hingeäratajale südamesse, et tema kuulajate seas puudus üks, keda ta julgel lootusel oli oodanud ja kes ta mõtetele alles tiivad, ta sõnadele tulekeeled oleks andnud.

Kuhu jäi Lõhmuse perenaine?

Mis oli temale juhtunud, et ta ei tulnud?

Lugija pilk lendas iga pikema lause takka ukse poole, aga Anu vaga nägu, mis püha Maarjat kiriku altaripildil meelde tuletas, ei tulnud ega tulnud nähtavale.

Juba mõjusid kurbus ja meelepaha nii väga jutlustajasse, et ta kuningas Heroodese vaaraoga ära vahetas ning viina, mis Jeesus Kaana pulmas tegi, õlleks nimetas. Aga korraga — lugijal olid juba viimased palvesõnad suus — pistis oodatud hing oma ilusa vaga pea uksest sisse.

Nüüd pikendas Madis lõpupalvet nii, et see poolele jutlusele lähedale küündis ja mõlemad naised, kes olid ohanud, pea pea vastu magama uinusid, kuna kolmas, kes nina oli nuusanud, mitte kordagi enam nina ei nuusanud.

Selle eest sai aga lugijale suurem tasu osaks, kui kõik ohked ja ninanuusked kokku: Anu kuulatas hõrduse ning põnevusega, ja lõpuks — Madis oleks võinud vanduda, et ta nägi õieti —, lõpuks hiilgasid tal pisarad laugudel, õiged, loomulikud, soolast veest pisarad, mis Madise palvevõim tal silmist oli pigistanud...

«Miks nii hilja?» küsis palvemees pärast jumalateenistust.

«Ei soand varem... Tema meil!»

«Kes?»

«Maltsvet!»

«Miks sa teda seie ei kutsunud?»

«Oli väsind... heitis magama.»

«Kas teadis, et minu jutlus on?» Madis pani viimaste sõnade peale alandliku rõhu.

«Ei ma öeld... Mõtlesin, et lööd kartma, kui tema kuulab...»

«Mina kartma? Kuda sa seda võisid karta!»

«Noh, esimest korda —»

«See on ükskõik. Kartust õige usumees ei tunne, ei t o h i tunda... Kas ta praegu veel teil on?»

«Jäi ööseks meile. Läheb alles homme õhtu Kuglilt ää.»

«Hea küll, siis pean homme teise lugemise.»

Ja unustades Kiisa Mikhliga tehtud lepingu, andis ta rahvale teada, et homme õhtu veidi varem al ajal siinsamas paigas jälle palvetund saavat olema. Ka ei jätnud ta asjakohase tootamisega juurde lisamata, et kuulajate hulgas, kui jumal elu ja tervist annab, saavat usuisa Maltsvet ise olema...

Aga Kiisa Mikhel hakkas oma palvetunni pärast nuri-sema, mis just samal tunnil pidi algama! Ja ka Mikhel tahaks, et usuisa tema tunnikesele au teeks.

Tehakse siis uus leping, et Madis loeb enne, Mikhel pärast, ja nimelt ühiselt Tõnu-Petri talus.

Anu aga pigistab noore palvemehe kätt ning sosistab punastamisega, mis Madise hingesse tulelondi heidab:

«Oli magus palve, vend, Issand õnnistagu sind!»

See punastamine ja käepigistus süütab aga veel ühe põue põlema, muudkui põrgutulega:

Krõõt piilub nurgast ühele ja teisele otsa ning ta käed kisu-vad kronksu ja hambad puseriti.

Mida lopsakamalt Maltsveti vili ihulises hädas siputava hari-mata talurahva seas kasvama lõi, seda kindlamaks arenes prohveti usk iseendasse ja oma jumalikku saatusse. Maltsvet ei olnud mitte see madalat auahnust ja veel madalamat oma-kasu taga ajav petis, kelleks teda vastased püüdsid teha, olgugi et ta kinni pidas Naatsareti usuõpetaja juhtsõnast: «Olge targad kui ussid, aga vagurad kui tuvikesed», olgugi et ta taktikas vahel kavalusi tarvitas, et ta eesmärgi saavutuse tulul mõnikord abinõusid ei valinud. Tema väikesed pettused sündisid aate-lisel sihil asja pärast, mitte ainelisel alusel ta enese pärast, ja kuigi ta selle poolest eksis, ja ta eksis vististi, siis tuleb seda tema inimliku nõrkuse arvesse panna, ilma et see tema usuliste püüete ausust kõigutaks. Et Maltsvet mitte isikliku ainelise kasu peal väljas ei olnud, kuigi ta seda eraelus silmast ei kao-tanud, näitab lugu, et ta hädalistele vahel omast käest abi andis, nõnda hiljem kord Pikva mõisast ja Mustjõe kõrtsmikult tukkeid ostes ja nälgivaike vaestele jagades.

Juhan Leinbergi veendumus, et jumal on tema oma sõna kuulutajaks välja valinud, viltuvajunud usule kohendajaks seadnud, tukkuma jäänud hingede ülesraputajaks määranud, see veendumus oli aus. Ta tihenes seda kindlamaks usuks, mida enam Leinberg oma töö tagajärgi, oma seemnest võrsunud vilja hakkas nägema. Inimesed uskusid teda, pidasid teda prohve-tiks, ta poolehoidjate arv kasvas, talle tekkis kogudus. See ei võinud harilik inimene olla, kes selle tulemuse saavutas, vaid keegi, keda jumal on volitanud ja oma vaimuga salvinud. See pidi prohvet olema. Ja Maltsvet uskus ja tunnistas, et ta on prohvet.

Niisugune teadvus annab julgust ja vaimustust. Maltsvet loobus sellest teadvusest. Ja selle tõttu muutus ta tegevus

julgemaks, radikaalsemaks, fanaatilisemaks. Ta võis oma võitlusele juba laiemaid piire anda, sest tal ei puudunud enam seljatagune. Ta võis hoonet ehitavat kirvest juba tüsedamaiks hoopideks tõsta, sest ta tundis oma tugevust. Ja ta võttis kõigepealt hoogu hoopideks, mis ta oma usulistele vastastele tahtis jagada.

Maltsvet tikkus vennastekoguduse palvemajadesse sisse, kutsudes hernhuudi mehi endaga vägipulka vedama. Ta tikkus kirikutesse sisse, kutsudes koguduste õpetajaid endaga sõrmkooku tõmbama.

Madise palvemajas sai ta kord oma verivaenlase, Aniste Thomsoni, kätte. See ilmarikas talu- ja vesiveski-omanik ning pärastine Albu mõisa rentnik, kes oli tuttav oma valjuse, ahnuse ja ihnsuse poolest, pidas parajasti kõnet rikkast ja vaesest, ülemast ja alamast, kes olevat jumala ees viimisel kohtupäeval kõik üheõiguselised ja üheväärilised. Palvemehe ossikas nägu kumas kristlikust pehmusest, ta kare hääl sulas ära ligimesearmastuse kärjemee sisse, ta tüse, lihav keha oli nagu kotitais vagaduse alandust. Korraga kostab viimastest pinkidest Maltsveti selge hääl üle ruumi:

«Soo, või jumala palge ees oleme kõik ühesugused, aga sinu nuumatud kõhu ees mitte! Varsti ajad alamad vennad pühakojast välja, paned ukseid lukku ja siis näitad oma valelikku vatsa ainult ülematele! Variser niisugune!»

Kohmetuse pärast, mida ootamata vaheletikkumine sünnitas, ei märganud Thomson ise, ei ka hoolekandjaist ega kogudusest keegi esimesel pilgul midagi vastata. Seda aga tarvitas tragi prohvet, et jätta sõna enda kätte ja välja kallata kõike oma arvustusesappi vennastekoguduse seadluste peale üldiselt ja Aniste papa peale eriliselt. Ta tegi seda lühikeses kokkuvõttes, aga seda nottivamate sõnadega, teades, et ta kõnepriius ei kesta kaua.

Muidugi ei jäetud talle vastust võlgu. Toomas Thomson ise astus, kui ta kohmetusest oli toibunud, ta vastu välja. Ja nüüd tekkis usuline vaidlus, mis isiklikkudest külgehakkamistest nõretas. Hoope lendas siit- ja lendas sealtpoolt. Thomsonile tõttasid teised hoolekandjad appi, koguduse enamik oli nende poolt — prohvet seisis üksi nagu kalju mässavas meres. Nii kõneosavuse, löövate sõnade kui ka pühakirja tundmise poolest käis ta vastastest üle, ja et talle ka loogiline tõde ses asjas relvaks oli, siis polnud tal raske iga vastast, kes tuli,

maha sirutada. See ärritas hernhuudi vendi seda suuremale vihale ja ikka tugevamaks läksid hüüded, valeprohvet pidagu sinu ja kasigu uksest välja. Inimesed, kes endid «süüta Talle koguduseks» nimetasid, said ligimese peale, kes nendega ühel arvamisel ei olnud, said vastase peale, keda Tall käsib armastada, nii kurjaks, et oleksid ta peaaegu rusikate jõul uksest välja visanud.

Aga Maltsvet ei nihkunud paigast. Ta hüüdis väljaajajaile uhkesti vastu:

«Taganegu need, kes valet õpetavad ja Õnnistegija sõnad jalge alla tallavad — mina ei tagane, sest minu mõek on evangelium, ja see raiub teid pihuks!»

«Sa oled rahurikkuja ning pühakirja teotaja!» karjuti talle vastu.

«Ei, ma olen templi puhastaja,» kostis Maltsvet ja lõpetas Kristuse kuulsa sõnaga: «Ärge mõtelge mitte, et mina olen tulnud rahu läkitama maa peale. Mina ep ole tulnud rahu läkitama, vaid mõeka!»

Palvetund pidi enneaegu lõppema ja Maltsvet läks võidumehena, selg sirge, pea püsti, minema.

See ei olnud, nagu tähendatud, mitte ainus kord ega ainus palvemaja, kus ta vendadega vaidlema ja neid vitsutama tükkis. Ta tegi seda siin ja mujal veel mitmel puhul, kuni ta Järva- maalt ära läks.

Kirikutes oli ta tagasihoidlikum. Räägitakse siiski, et ta õpetajaile mitu korda «alt vasta annud», kui arvanud, et jutlustaja kirjast kõrvale kaldub. Hüüdnud kohe täie häälega keset jutlust: «See pole tõsi! Piiblis seisab teisiti!»

Seesugune lugu juhtus ühel pühapäeval Ambla kirikus.

Kirikuõpetaja Paulsen oli mees, kes ajalikku elu võimalikult malasti püüdis nautida, senikaua kui igavest käes ei olnud, mille suhtes ta oma ametivendadest muide mitte just palju lahku ei läinud. Ta mitte ainult ei söönud ega joonud hästi, vaid tundis ohtrasti lõbu ka sellest soost, ilma kellela «hea ei ole elada», ja mitte asjata ei peetud teda kihelkonnas väga paljude laste isaks.

Võib olla, et kirikhärra Paulsen oli kodus hästivalmistatud elnet maitsnud, sest ta tõi jumalateenistusele kaasa kaunis laiarinnalise meeletuju ja laskis jutlusesse libiseda elurõõmsa lause, et mitte see ei või patt olla, mis inimese suust sisse läheb, vaid ainult see, mis sealt välja tuleb.

Maltsvet kuuleb seda, tunneb oma kainuse- ja kasinuse-õpetust kriimustatavat ja hüüab koguduse seast, nii et seda kiriku viimase nurgani on kuulda:

«Mees, ära õpeta ristirahvale lihahimusid! Kas sa ei tea, et see pühakirjas (seal ja seal kohal) selge sõnaga on keelatud!»

Üldine kahin kirikus. Kõigi pead pöörduvad hulljulge poole, kes kirikhärrale, ja pealegi kirikus keset jutlust, söandab vastu rääkida, teda õpetades ja noomides!

Õpetaja Paulsen peatub, otsib silmadega segajat, tunneb ära Maltsveti, kellega ta usuasjus juba paar korda on kihvapidi koos olnud, ja tal on nõrkus ning ettevaatamatus temale kantslist avalikult vastata, temaga vaidlusesse minna...

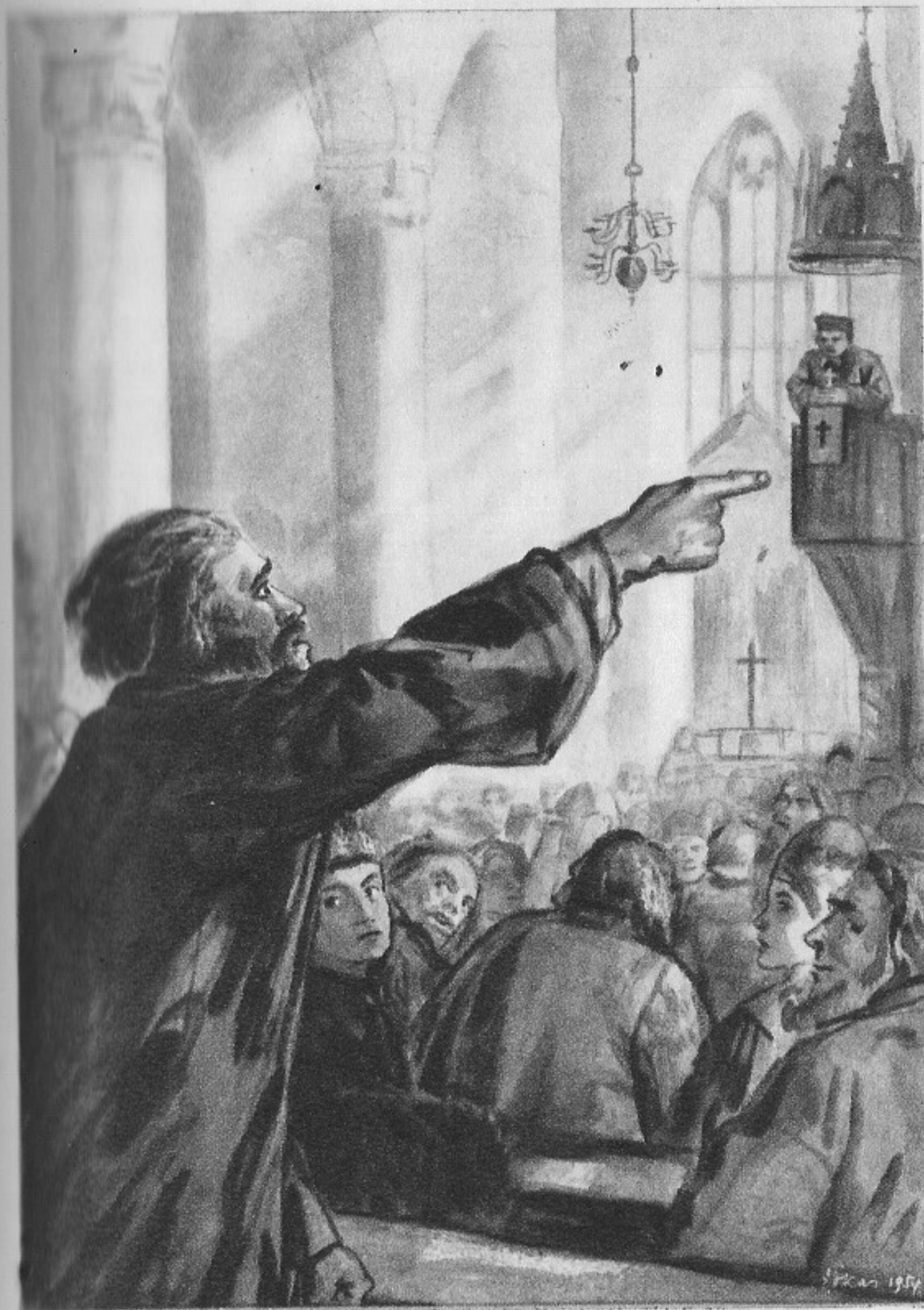
Üks toob omad, teine omad piiblikohad ette. Kogudus kuulab põnevusega pealt. Ilmalapsed irvitavad, usklikud ei tea, kummale õigust anda. Et vastane alla ei anna, püüab kirikuõpetaja jätta viimast sõna endale sellega, et käsib teda vaikida. Maltsvet vaikib aga alles siis, kui õpetaja läheb jutluses edasi ega ütle enam sõnu, mis «pühakirja vastu» käivad. Kiriku eestseisjast, kes Maltsveti pühakoja rahu rikkumise pärast tuleb sõitlema, ei tee prohvet väljagi. Ähvarduse peale, et kui ta nüüd suud ei pea, siis viiakse ta kirikust välja, kostab vahva mees:

«Minu võite te küll kirikust välja visata, aga minu sõna ei viska te mitte välja. Minu sõnast saavad rääkima veel järeltulevad põlved.»

Maltsveti julgem ning tüsedam väljaastumine ei võinud tagajärjeta jääda. Teda hakati rohkem tähele panema ka nende poolt, kes madala haridusega inimeste usujagelustele muidu suuremat tähendust ei andnud, see on kirikuõpetajate poolt. Iseäranis aga ihusid Maltsveti peale vaenuhammast tema peavastased, vennastekoguduse ninamehed, ja Aniste Thomson kogus tasahiljukesi kiude, et neist ohelikku punuda, mida vihatud vaenlasele võiks parajal pilgul kaela ümber tõmmata.

Üks sündmus andis tema nõule tegeliku pöörde.

Madise õpetaja Hirschhausen keelas aastal 1858 kohalikule vennastekogudusele ära palvemajas nõndanimetatud «teist tundi» — lukus uste taga — pidada. Kirikuõpetajaile oli see lukutatud «teine tund» ikka pinnuks silmas olnud, sest et säher-

„Mees, ära õpeta ristirahvale lihahimusid!“

dune jumalateenistuse-viis luteri usu kiriku riitusega¹ ei sobi-
nud ning et müstiline salapärasus, mis niisugusel palvetamisel
oli, ikka rohkem hingesid kiriku hõlma alt ära meelitas, kui
küll ainult selles mõttes, et lugupidamine pastorst kahanes,
lugupidamine hernhuudi diakonist ja lugijast aga kasvas.

Opetaja Hirschhausen avaldas oma keelu vist konsistooriumi
nõusoleku eeldusel, sest seaduslikult oli «teise tunni» pidamine
ja liikmete liisu läbi vastuvõtmine vennastekogudusele Vene-
maal juba 1834. aastast saadik keelatud, ehk seda küll siin ja
seal edasi salliti, ning hernhuudi peavalitsus Saksamaal kaotas
ükselukutamise ja liisutamise aastal 1857 isegi ära, seades
viimase asemele nõndanimetatud «19 usutöötust», mis «vend»
enne vennakssaamist pidi andma. Ka ei pannud mitte üksnes
Madise pastor tähendatud keeldu oma kihelkonnas maksma,
vaid seda sündis ka mujal.

Niipea aga kui õpetaja Hirschhauseni keeld ilmus, oli
Madise hernhuutlaste meelest kindel, et selles on süüdi Maltsvet.
Kui mitte muu, siis pidi tema kibe võitlus ükselukutamise
ja liisuhaitmise vastu olema kirikhärrasse mõjunud. Võib-olla
oli neil sugu õigust, võib-olla kuulis kirikhärra Maltsveti hurju-
tamisest või koguni kõneles temaga sellest ja sai seeläbi ergu-
tust. Aga nii vähe kui Maltsvet otsekoheseid samme selles
asjas kirikuõpetaja juures astus, niisama vähe oleks viimane
ainuüksi niisuguse lihtsa mehe mõjutusel midagi sellesarnast
ette võtnud. Kuid selle peale palvevennad ei vaadanud.

Ja nüüd võttis nende esimees kätte ja läks kahte lindu ühe
pauguga laskma. Oma kristlikus ja vennalikus armastuses ei
tõstnud ta konsistooriumis kaebust mitte ainult kirikuõpetaja
Hirschhauseni peale, kes ta ususeltsi voli oli kitsendanud, vaid
ka Juhan Leinbergi peale, kes hernhuutide vastu ainult moraal-
selt võitles, nagu see ususelts temagi õpetuste vastu võitles. Ja
sellest veel mitte küllalt, veeretas Thomson kirikhärra peale
veel teise kaebuse, mis esimesega kuidagi ühenduses ei seisnud.
Opetaja Hirschhausen oli oma kogudusele soovi avaldanud,
et rahvas jätaks laualkäimise suvise kibeda töö pärast võima-
likult sügise peale, kus igaühel rohkem aega oleks ennast püha
talituse vastu ette valmistada, misjuures muidugi mõjuv oli,
et vaimulik mees, igatsedes ise puhkust, liiga sagedasti ja mõne
väheste pärast ei viitsinud lauateenistust ette võtta. Et aga nii-

¹ Kirikutavandid, usutalitused. — Toim.

sugune soov, mis talupojale oli muidugi käsk, käib kiriku-seaduse vastu, mis igatsejaid igal ajal armulauale käsib võtta, siis mängis vennastekoguduse esimees õpetajale kättemaksuks hea trumbi välja. Ja kaebus, mida hernhuudi diakon kõige jõuga toetas, kandis soovitud vilja.

Üllataval kombel tühistas konsistoorium kirikuõpetaja Hirschhauseni «teise tunni» keelu; lauarahvale antud määruse pärast sai pastor noomituse ning ta pidi selle tagasi võtma ja Maltsvet ning tema tegevus olid kiriku-ülemuse silmis tublisti kahtlustatud.

Mida see tähendas, seda õppis Maltsvet varsti tundma.

Jüripäevaks 1858 kuulutati uus Eestimaa talurahvaseadus välja. See pidi korraldama Tallinnamaa talupoegade rendi-olusid, kahandama teo-orjust, kohendama nende kogukondlikku omavalitsust ja laiendama liikumisvabadust. Juba paljude aastate eest oli Eestimaa rüütelkond uue seaduse riigivalitsuse vajutusel kavatsusele võtnud ja tema pärast valitsusekomisjoni-dega kaubelnud ning tinginud nagu kurat hinge pärast. Seaduse sepitsemist pidasid maapäev ja kohalik ülemus salajas, kartes, et rahvas sellest kuuldes läheb himukaks, teeb endale liiga suuri lootusi, satub ärevusse ja rikub kuidagi sakste rahu. Nõnda ei teatud uue seaduse tulekust paiguti midagi, ja kus sellest kauge kõma järgi undamisi teati, seal puudus tuleku aja ja seaduse sisu kohta umbkaudnegi selgus. Igatahes ei oodanud talurahvas uut seadust, mis talle orjuse- ja maksu-kergendusi pidi tooma, mitte mõisnikkudelt — nende kinnist kätt ja südant tundis ta ju nii hästi —, vaid riigivalitsuselt või otsekohe keisrilt. Kuid seejuures ei unustatud sakste ning kohaliku saksa ülemuse suurt võimu, ja kartus, et see võim keisri ja riigivalitsuse hea tahte, kui seda tõesti peaks olema, nurja ajab, valitses talupoja südames nii mõjuvalt, et ta jutte uue seaduse tulekust küll ihkamisi kuulas, neid aga naljalt ei suutnud uskuda, vaid tuimuseks tardunud meeleheitel edasi elas ja viimaks ainult veel, nagu Järvamaal, jumalalt mõne ime kaudu pääsu ootas — jumalalt ja prohvet Maltsvetilt.

Uus seadus oli aastal 1856 raske sünnil viimaks ilmale tulnud, aga saksa ja eesti keelde tõlkimine võttis tegijate läbipaistval tahtel nii palju aega, et seadus alles kaks aastat hiljem võidi välja kuulutada ja maksta panna. Selle välja-kuulutamise ja maksmapanemisega oli aga veider lugu. Kum-magi puhul tegid kohalikud ametlikud organid raskeid vigu,

ja ülikurbi tagajärgi, mis neil vigadel oli, pidid talupojad oma pakauks pargitud laia turjaga kandma. Ametlikkude leh-tede kuulutuse järgi pidi uus seadus 1858. aasta 23. aprillist peale maksta hakkama, ilma et juurde oleks märgitud, et mitte seaduse kõigi määruste maksvus sellest tähtajast ei alga, vaid et teo-orjus ühes nõndanimetatud abiteoga — pent-sik lugu küllalt — endisel alusel nii kaua edasi kestab, kui talumaad on üle mõõdetud ja hinnatud. Puudulikult ja eba-ühlaselt teatati uut seadust ka kantslitelt ning maakohtute poolt ja seletuste eest põigeldi kas uhkuse või tusase tuju pärast kõrvale.

Sel kombel ei olnud ime, et rahvas uue seaduse vastu umb-usklikuks muutus. Sest kas võis see õige asi olla, et keisri poolt antud seadus hakkab jaolt maksta, jaolt mitte, ja just sellelt jaolt mitte, mis üle jõu koormatud talupojale pisut orjuse kergendust pakkus, nimelt abiteo poolest! Miks ei mõõdetud ja hinnatud siis maid enne seaduse väljakuulutamist ja maks-mapanemist, kui aega juba küllalt oli viidetud! Miski ei seis-nud lähemal, kui et talupoeg haistis mõisnikkude kelmust, kes olid keisrilt tulnud uue seaduse kas võltsinud või püüdsid tema täielikku maksmapanemist keelata. Võltsimise oletus oli seda kergem tekkima, et seadus kaugeltki seda ei pakkunud, mida üdini kurnatud talupojale vaja oleks olnud ja mida ta hingest igatses, kuna määratud kergendused, mis olid kava-lasti kõiksugu konksude külge seotud, ligemal vaatamisel hoo-pia kokku sulasid. Maksmapaneku takistamise kahtlus leidis jälle küllalt pidet sellest, et maade mõõtmiseks ja hindami-seks tervelt kümme aastat aega oli määratud, kuna saksad seda veelgi võisid pikendada, sest mis sa teed saksale, kui ta ütleb, et varemini ei saanud valmis! Ja tõepoolest ei uskunud seaduse tegijad, saksad, isegi, et terve kubermangu talumaad kümne aastaga mõõdetuks saavad, vaid see töö võis kesta aastakümneid, ka siis, kui teda kunstlikult iseäranis väga ei pikendatudki.¹ Kõige selle juurde tuli veel, et seaduse sõna ei olnud küllalt selge. Nõnda ei lausunud paragrahvis, mis teo-orjuse kõrgeima piiri ära määras, talupojale iseäranis ras-kest ja vihatud abiteost — sõnnikuveo, heina-, külvi-, äesta-mise-, lõikuse- ja muudest päevadest — nimepidi sõnagi, nii

¹ Umbes poolteise aastaga jõuti 555 vallast üle mõõta ja hinnata ainult — 8! — Autor.

et talupoeg, keda pealegi lugemisoskamatus seadust mõistmast takistas, arvamisele jõudis, et abitegu on kaotatud, kuna see erakorraline orjus oli korrapäraste kohustuste hulka arvatud, mis rendipäevade üldise summaga oli üles märgitud.

Sisu ja kuju poolest puudulik, maksmapaneku poolest viigane seadus sünnitas talurahva seas mõisnikkude vastu, kelle sõlmituseks seda arvati, laialist ärevust. Algasid rahutused, iseäranis Harjumaal mitmes kohas. Abiteo vastu pandi toime streike, mis enamasti sõnnikuveolt ärajäämises väljendusid. Selle asemel nüüd, et eneste tehtud vigu tunnistada ja vaigistuseks rahvale nende parandamist töötada, võtsid mõisnikud väevõimu appi, et talupoegade vastupanekut murda. Haagikohtunikud hakkasid talupoegi, kes ei tahtnud enam vana seaduse peale «vanduda», valdade kaupa raskesti peksma, ja peksmiseks ning iga vastalise liikumise summutamiseks kutsuti tegevusse ka sõjavägi. Kuna mujal said haagikohtunik ja sõjavägi abiteo vastu tõrkujatega kergesti valmis, tekkis ühes paigas Harjumaal, Juuru kihelkonnas, päris väike ülestõus, mis Mahtra sõja nime all on tuttav.

Mahtra valla peremehed panid sõnnikuveo-kohustusele vastu, mispärast neid haagikohtuniku juurde vastutusele kutsuti. Mehed ei läinud aga lõvikoopasse, sest nad olid kuulda saanud, kuidas asetäitja haagikohtunik von Hagemeister Kose kihelkonna streikijaid Habaja mõisas, mis ümbruse karistusepaigaks oli valitud ja kuhu ka Mahtra mehi kästi ilmuda, halastamata valjusega oli lasknud nuhelda. Palju enam otsustati endid mitte lasta peksta, vaid selle vastu tarbe korral vägivaldne enesekaitse tarvitusele võtta, mille tõhusaks läbi viimiseks naabervaldade talupojad appi kutsuti.

Need tulid. Ja kui Mahtra mõisa osakond sõjaväge ilmus, et streikijaid ihunuhtlusega karistada ja käsutäitmisele tagasi sundida, leidis ta hulgakaupa kokkuvoolanud talupoegade poolt nii südi vastupaneku eest, et soldatid pidid sõjariistad tarvitusele võtma. Tekkis verine võitlus, mis mõlemalt poolt ohvreid nõudis ja sõjaväe taganemisega lõppes, kellest rahvahulk arvu poolest kaugelt üle ulatus. Vihased talupojad võtsid kaitseta jäänud mõisa, milles härraseid ei elanud, oma võimu alla ja hakkasid, kui nad viina-aidast liiasti olid jõudu joonud, mõisa hoonetes lõhkuma ja riisuma. Opmann, kes vaesemaks peksti, pääses hädavaevalt eluga. Mõisamaja peaaegu

kõigi kõrvaliste hoonetega põles aga, ilma et süttimise põhjus oleks selgunud, maani maha.¹

Muidu nii allaheitlikkude, tallvagade teo-orjade ootamatu vastupanek ajas mõisnikud vihaseimasse ärevusse. Kõikjale, kus abiteo vastu tõrkumist ainult kardeti, paigutati sõjaväge, keda talupojad pidid toitma, ja keppide ning vitsadega sunniti rahvast senist orjuse-iket edasi kandma. Kes vähegi pead üles ja suud liigutas, jah, kes uue seaduse nimegi veel julges suhu võtta, tunnistati mässajaks ja heideti mässaja nuhtluste alla. See kurjast südametunnistusest ja madalast argusest voolav tasuviha läks nii kaugele, et Tallinnas sama aasta heinakuul hulk Harjumaal Anija valla talupoegi, kes kubernerilt uue seaduse kohta ainult alandlikult seletust tulid paluma — pealegi oma mõisahärra nõuandmist mööda —, võeti mässajatena vangid ja peksti Vene turul sõjaväe poolt avalikult poolsurruks.² Palju valjema nuhtluse alla pandi muidugi süüdlased, kes olid Mahtra ülestõusust osa võtnud. Need anti sõjakohtu kätte, kes peasüüdlased surmanuhtlusele mõistis. Seda otsust «pehmendati» küll hiljem või ametlikus keeles — neile anti «armu»: nad said järgmise aasta küünlakuul Mahtra mõisa väljal lume sees kuni tuhat hoopid «kadalippu». Peale seda saadeti raskemad süüdlased «tühjale maale» sunnitööle või asumisele, kuna kergemad vähemate hoopide ja vangistusega pääsesid. —

Missuguse närvliku argusevihaga talurahva 1858. aasta liikumise puhul «mässajaid» ning rahva üleskihutajaid otsiti ja kui kergesti süütugi inimene sakste kahtluse alla langes, näitab lugu, mis tol ajal «Järvamaa prohvetiga» sündis.

Ka teda peeti talupoegade ülesässitajaks, teda, kelle riik ei olnud pooltki siit maailmašt.

Maltsvetil puudus õige arusaamine ja selgem vaade ilmlikkude olude kohta üldiselt ja talurahva ihuliku hädapõlve kohta eriliselt. Ta silm nägi viletsust, ta kõrv kuulis kaebamist küllalt ja ta süda võis sellest haledust tunda. Aga oma ajuga oli ta tolleaegne talupoeg, kes ilmlikkude võimude poolt abi ega parandust ei lootnud, teades, et saksad seda ei taht-

¹ Lähemalt talurahva rahutustest, nende põhjustest ja Tallinnamaa talupoegade tolleaegsest seisukorrast minu romaanis «Mahtra sõda». — Autor.

² Lähemalt minu romaanis «Kui Anija mehed Tallinnas käisid». — Autor.

nud, ja arvates, et see nõnda peab olema ning koguni jumala tahtmisel nõnda peab olema. Pealegi tumestas pilvepealne pühakirja-tarkus, usuliialduse-udu ta mõtlemis- ja arvustamisvõimet nii väga, et tal aineliste asjade kohta sedagi silmaselgust ei olnud, mis kaine aruga terasel talupojal oli. Maltsvet pani kõik abilootused jumala, jumala tuju ning tahte ja jumala poolt tulevate imetegude peale ja nõnda õpetas ta ka oma usulapsi nende hädas lootma. Kui vähe Maltsvet 1858. aasta liikumist mõistis ja kui vähe ta ilmlik rahvamees oli, osutub sellest, et ta rahunute ajal oma poolehoidjate seas ringi rändas ja neid kõvasti manitses, et neist keegi liikumisest osa ei võtaks. Ja seda ei teinud ta mitte kaastundlikust kartusest, et vastupanijaid vali ilmlik karistus tabab, vaid mõne piiblikoha järgi, milles kästakse ülemaid austada, nende sõna kuulda ja nende käskusid täita. Mõisnikke luges prohvet rahva ülemateks, kelle seaduste vastu eksimine pidi jumala vastu eksimine olema. Ja Maltsvetil läks tõepoolest korda oma talle-kesi nii tasasteks manitseda, et nende seast ainustki tõrkujat ega vastupanijat ei ilmunud, kes oleks karistuse alla langenud.

Ja seda kallist meest, kes nii tänuvääriliselt oli mõisnikkude asja ajanud, võidi rahva üleskihutajaks pidada!

Säherduse sõgeduseni ulatus hirm orja eest, kes oma aהלaid raputas!

Sama aasta sügisel, mil rahutu tuksumine, mis talurahva hinge läbis, veel mitte vaikinud ei olnud, 26. septembril, võeti Maltsvet Albu vallas, Mõnuvere külas, ühes talus kinni, kus ta väikesele rahvahulgale lugemistundi pidas. Loos peitus kõige kenam enesepilge mõisnikkude ja kohaliku ülemuse kohta, sest prohvet õpetas talupoegadele parajasti sõnakal suul ülemate austamist, nende käskude täitmist ja pealepandud maksude nurisemata kandmist! Tal oli seletusel 13. peatükk Pauluse kirjast rooma rahvale, ja apostli manitsusesõnade pühalik kõla täitis ruumi, kui kinnivõtjad juba ukse ees varitsesid, et rahva vaigistajat rahva ässitajana sakste võimu alla võtta:

«Iga hing heitku ülemate alla, kellel kõige ülem meelevald on, sest ülemad ep ole muidu kui jumalast; aga kes ülemad on, need on jumalast seatud.

Kes nüüd ülemate vastu paneb, see paneb jumala seadmise vastu; aga kes vastu panevad, need saatvad iseeneste peale nuhtlust.

Sest valitsejad ei ole hirmuks hea tegijatele, vaid kurjadele; aga kui sina ei taha ülema hirmu karta, siis tee head ja siis saad sina kiitust temalt.

Sest tema on jumala teener sinu heaks; aga kui sa kurja teed, siis karda, sest ta ei kanna mõõka mitte ilma-asjata; sest tema on jumala teener, kättemaksja, et seda nuhelda, kes kurja teeb.

Seepärast on tarvis, et teie alla heidate, ei mitte ükspäinis nuhtluse, vaid ka südametunnistuse pärast.

Seepärast makske ka maksu; sest nemad on jumala sulased, kes otsa selle eest muret kannavad.

Siis tasuge nüüd kõigile, mis teie kohus on: maksu, kellele maksu; tolliraha, kellele tolliraha; kartust, kellele kartust; au, kellele au tuleb anda.»

Ja kuna külamehed murelikul härdusel jumala käsukirjast ja prohveti suust kuulsid, kuidas see on taevase isa tahe, et nemad mõisasaksale peavad abitegu tegema, ja et selle vastu nurisemine ning tõrkumine on raske patt jumala seaduse vastu — sel hetkel astusid sisse need, kes «mitte ilma-asjata mõõka ei kannu», ja sidusid vaese prohveti kinni, nagu oleks ta rahvale öelnud: «Ärge heitke ülematele alla, sest nemad teevad teile jumala tahte vastu ülekohut! Ärge makeke maksu oma isandatele, sest nad koormavad teid jumala tahte vastu ülelligse maksuga! Ärge pidage neid oma ülemateks ega isandateks, sest mitte jumal pole neile meelevalda andnud teie üle, vaid selle on nad enestele ise vägivaldselt võtnud!»

Aga et prohvet nõnda ei õpetanud, vaid vastupidi, siis oli suur taatide ja eitede ehmatuse ning üllatus; kohmetult ja keeletult vaatasid nad prohveti sidumist pealt, ja kelle aju veel suutis mõelda, see mõtles: «Nüüd peaks jumal imet tegema ja oma süütu sulase timukate käest läbi lae ära viima!» Aga jumal ei teinud imet ja prohvet ise ka mitte, ja nõnda pidi usklike hulgake värisedes ning pisaraid valades pealt vaatama, kuidas nende vaga usuisa nagu mõni rõõvel kohtumeeste vahel minema viidi...

«Mis olen ma kurja teinud, et mind vangi võetakse?» päris Maltsvet.

Mehed kehtasid õlgu. «Aagrehi käsk.»

Vangi palgest valgus veri südamesse. Ta tundis seda «aagrehti». See oli tema vana väenlane, kes teda, kui ta Ambla kihelkonnas oma usutööd alustas, mõnegi korra oli kimbu-

tanud ja oma vitsakimpudega ähvardanud. Parun Rosen oli ta nimi ja Kukevere mõisas asus tema hirmuvalitsus. Aga palju enam kui vägevaimat haagikohtunikku kartis prohvet ja kartis terve ümberkaudne rahvas tema veel vägevamat kirjutajat, härra Embecki. See oli mees, kes ei tundnud armu, kelle põu muid tundmusi ei soetanud kui tiirast himu hoope määrata, tiirast lõbu värsket, auravat verd näha, piinatute valu-rõhitsemist kuulata. See auväärt isand, ise võsuke eesti orirahva kannust, oli haagikohtutes õieti see päris kohtumõistja ning otsusetegija, kelle käpa all terve kohtuaparaat töötas, sest haagikohtunikud ise, ilma õigusteadusliku ettevalmistuseta mõisnikud, ei teadnud seadustest ega kohtupraktikast sageli midagi. Embeck rändas, nõnda kuidas kohtuamet määratud aja järel ühe mõisniku käest teise kätte läks, «aagrehi» juurest «aagrehi» juurde, et nii ühele kui teisele paremaks käeks ja seadusetundlikuks leksikoniks olla. Enne Kukeveresse tulekut oli ta juba kuues või seitsmes haagikohtus teenistuses olnud ja mõistis oma ametit põhjalikult. Viimaks — nõnda jutustab rahvasuu —, kui Embeck oma «alamatele vendadele» juba must-tuhat hoopiga oli välja jaganud, tõsteti ta selle tulusa tegevuse eest mõisnikuseisusse ja rautati ta priinimi ilusa halja von'iga ära.

Maltsvetile ei sündinud aga haagikohtuniku juures, hoopis vastu ootamist, midagi suuremat paha. Ta pisteti ööseks puuri ja viidi teisel hommikul Tallinna poole edasi, sest kui kardetav mässumees oli ta kõrgema kohtu alla määratud. Ainult pilgata ja narrida sai ta haagrehi-härra ja tema kuulsa abilise käest. Nad nimetasid teda irooniliselt prohvetiks, kohtlesid teda vigurdava aupakkumisega ja käskisid teda imet teha.

«Sinusugusel mehel nüüd suurem asi puurist välja lennata ja pilve peal Paidesse sõuda; eks meie jää siia uimaselt maha.»

Ja üks tukistas prohvetit habemest, teine näpistas teda ninast ning mõlemad naersid.

Aga just see pilamine tõi Maltsvetile märtrijulguse ja märtriuhkuse, sest see tuletas talle Naatsareti mehe kannatuselugu meelde. Ja vastuseks luges ta neile rõõmsa rahuga mõne evangeeliumikoha peast ette:

«Aga need mehed, kes Jeesust kinni pidasid, naersid ja peksid teda. Ja nemad katsid ta silmad kinni ja löid talle vastu silmi, ja küsisid temalt ja ütlesid: «Mõista kui prohvet,

kes see on, kes sind löi.» Ja palju muid asju rääkisid nemad tema vastu ja teotasid...»

«Ennää, juba hakkab jutlust pidama ja ilma otsa ette kuulutamal» torkisid mõlemad kohtumõistjad.

Eriti Maltsvet luges puuris vagusi edasi:

«Aga nemad hakkasid tema peale kaebama ja ütlesid: Teda oleme meie leidnud, et ta rahvasi ära pöörab, ja annab rahvale paha nõu, ja keelab keisrile kohturaha andmast, ja ütleb ennast Kristuse, ühe kuninga olevat...»

«Kuule aga kuule, nüüd tõstab ennast Kristusega ühe pulga peale!» itsitasid seadusemehed.

Aga vang puurist:

«Sila võtsid maavalitseja sõjamehed Jeesuse enesega kohtukotta ja kogusid tema juurde kõik oma seltsi kokku. Ja võtsid tema riided seljast ära ja panid tema ümber purpurmantli. Ja punusid krooni kibuvitsust ja panid selle tema pähe, ja andsid pilliroo tema paremasse kätte ja heitsid tema ette põlvili maha, naersid teda ja ütlesid: «Tere, juuda rahva kuninga!...» Ja nad sülitasid tema peale, võtsid pilliroo ja löid seega tema pähe...»

«Pea lõuad!» hüüdis maavalitseja sõjamees parun Rosen, sest lugu ei meeldinud talle enam.

«Pilliroogu võid varsti saada,» lisas teine sõjamees Embeck; sila pöörasid nad prohvetile selja ning jätsid ta rahule...

Maltsvetil algas nüüd rändamine Heroodese ja Pilaatuse vahel, kui ta Kaivase juurest järgmisel hommikul ära oli saadetud.

Tallinnast, kus ta üle kuulati ja mõne aja kinni peeti, vintutati teda Paide kaudu, kus ta elukoht nüüd oli, vangitapiga Riiga vedada. Vist ei leitud Tallinnas «sest inimesest ühtegi sõud», mis aga sealseid võimumehi ei keelanud teda raudu panemast nagu mõnd röövmõrtsukat. Pealegi oli hoolt kantud selle eest, et rauad meest hästi pitsitasid ja jumalast seatud ülemust, keda austama ta teisi nii agarasti õpetas, ka talle enesele meelde tuletasid. Ja kui Maltsvet inimliku nõrkuse tõttu jumala ja ta enda käsusõna unustades ülemuse seadluse vastu protesteeris ja seaduse teenritele oma käed ette näitas, mille lihasse rauad end sügavasti olid sisse löiganud, siis kehitati õlgu ja vastati:

«Käsk on, et peavad kindlad rauad olema.»

Vang toodi sama teed Järvamaale tagasi, kustkaudu ta

Tallinna oli viidud, ja nõnda peatus ta jälle Kukevere haag-rehi juures, kus teda rõõmsa hästitamise ja veelgi nõelavama pilkega vastu võeti kui enne. Teel Paide poole sai ta aga ka oma usulastega mitmes kohas kokku. Jooksid ju õnnatud «maltsvetid», kelle seas usuisa vangivõtmine tuulerutul oli tuttavaks saanud, temale teedel ja tänavatel salgakaupa vastu, et teda viimast korda näha, tema juhatusi kuulda ja tema õnnistust vastu võtta. Sest arvamine oli üldine, et Maltsvet on kadunud mees — oli ta ju sakste kätte langenud! Vangivahi nõusolekul läks tal korda sinna Mõnuvere küla talusse veel kord sisse astuda, kus ta hiljuti oli kinni võetud. Seal oli hulgake tema poolehoidjaid koos, keda ta nende usus püüdis kinnitada ja Issanda peale pandud lootustega lohutada ning julgustada. Jumalagajätt oli liigutav. Pisaratega niisutati prohveti raudus käsi.

Maltsveti nägu, vangipõlve ja kurnava teekäigu tõttu kõhn ning kahvatu, väljendas sügavat, peaaegu rõhutat tõsidust. Aga kui ta seda armastust, usku ja truudust nägi, mida temale osutati, heitis ta palgele nagu koidukumaga värvitud virmaliste helk ja ta hüüdis liigutuseärevuses:

«Jeruusalema tütre, ärge nutke mind, vaid nutke iseennast ja oma lapsi! Sest mul põle midagi häda, ma kõlistan rõõmuga oma ahelaid; tean ma jo, et ma neid Õnnistegija pärast kannan, ja oma Õnnistegija pärast lähen naeratades ka surma. Issand on minu karjane, mul põle ühtegi tarvis! Teie aga, vennad ja õed: Valvake ja paluge, sest teie ei tea päeva ega tundi, millal inimese Poeg tuleb! Hoidke, et te ei koormaks oma südant liigsöömise, ei liigjoomise ega peatoiduse muredega, ja et seesama päev äkitselt teie peale ei tule. Sest see päev on ligemal, kui teie vahest arvate. Mõtelge lunastaja sõnade peale — just praegusel kurjal ajal mõtelge jumaliku prohveti kuulutuse peale, kus on öeldud —»

Ja vaimustusetuhinal, mis talle peale tuli, sirutas ta käed, mille küljes ahelad kõlisesid, päevaloode poole ja kordas Kristuse sõnu viimsepäeva märkidest:

«Ja päevas, kuus ja tähtedes peavad imetähed olema, ja maa peal peab rahval ahastus olema ilma nõuta, et meri ja veevood kohisevad»... Sest kes teist põleks näinud seda imetähte taeva tähtedes, seal, kus päike õhta looja veereb; kes teist põleks oma lihase, silmaga näinud kõigevägevama jumala põlevat sõrme, mis tuleleekidega taevaalaotuse peale

kirjutab: «Olge valmis, sest inimese Poeg tuleb sel tunnil, mil teie ei mõtle! Valvake ja paluge igal ajal, et teid väärt arvataks ära põgenema kõige selle eest, mis peab sündima, ja selista inimese Poja ees!»... Kes seda säravat imetähte, seda loogitsevat märki Jehoova vägevusest, seda põlevat noomimise sõna taevaala küljes ei usu, ehk ta seda küll oma patuse silmaga iga õhta näeb, ja oma hinge valmis ei pane Issanda tuleku vastu, see põle väärt, et temale silmad on antud ja mõte ja meel, sellele tuleb Issand sel päeval, mil tema teda ei oota, ja sel tunnil, mil tema teda ei tea, ja lõhub teda ja annab temale osa salalikkudega: seal on ulgumine ja hamaste kiristamine...»

Imetäht taevaalaotuses, mille peale tähendas Maltsvet, oli Donati sabatäht, mis ilmus pikema ootamise järel 1858. aasta sügisel ja säras õhtuti pärast eha kustumist läänepoolsel taeva-serval, kaunis madalal, heleda paistega. See loodusenähtus andis, nagu kunagi, harimata rahva seas asja kõiksugu kohutavate sündmuste — sõja, nälja, katku — kartuseks, ja ka Maltsvetisse, kellel puudus silmaselgitav «ilmlik tarkus», ei jäänud ta mõjumata. Tema tunnistas händtähe usutuhinas ja valmistuseõhinas maailma otsa ennustavaks imemärgiks ning tarvitas teda oma koguduse usu ergutuseks ja hoiatuseks patunõustruste sisse tagasi langemise eest. Maltsveti arvamist on seda vähem imeks panna, et üks luuleline tähetundjagi välismaal mõtet avaldas, komeet võivad, maakeraga kokku põrgates, selle hävitada — oletus, mis ajalehtedest läbi käis ja rohkesti ärevat mõttemõlgutust sünnitas. —

Maltsvet võis Mõnuvere külast lahkuda trööstiva ja kinnitava teadmisega, et tal sinna karjake «põleva usuga» tallekesi maha jäi, kes tema sõna peale vandusid ja tema õpetuse eest kas või tulde oleksid läinud. Seda märkas ta nende lapsikusklikkudest, hirmunud nägudest, kui ta viimse kohtu imetähest kõneles, nende tummast, alistuvast hõrduusest, millega nad tema manitsust kuulasid, ja sest vaimustatud üksmeelest, millega nad nuttes ning leinates teda läbi küla ja tükk maad eemale saatma tulid.

See oli kummaline hall salgake halli mantliga habemiku mehe ümber, kes sel hallil viinakuu-hommikul üle Mõnuvere küla tänava liikus ja oma valjastamata ärevusega kõik ilmalapsed ja usuleiged hinged väravaisse ja vainule vahtima avatles. Nii mõnigi nalja- ja pilkesõna veeres irvitavalt huu-

lilt, kui maltsvetid ja nende prohvet eemalt ära tunti, aga need suud jäid tõsiseks ning sulgusid, kui ahelate kõlin kuuldavaks ja prohveti raudus käed nähtavaks said. Nii palju südamea toorust ei olnud neil põlatud patustel ometi mitte, et nad õnnetut vangi oleksid naernud ja hästitanud — selline hinge-avalduis jäi nende vagade ja pühade päralt, kes endid «juma-lalasteks», «vendadeks ja õdedeks Issandas» ja «ilmasüüta Talle koguduseks» nimetasid.

Uhes mõisas astus keegi hernhuudi hoolekandja, sundija-kepp käes, Juhan Leinbergile vastu ja hakkas kaitseta vangi, sülitades temale näkku, sõimama ja parastama.

«No kas su lõõg ometi kord täis sai, sa ahviprohvet, sa narri-laste narr ja tühjade tühi! Kas näed nüüd, kui lühikesed jalad on valeõpetusel, olgugi et kurat ise su koolmeister oli! Ennää, käed on sul saadana sulasel kinni needitud nagu kord ja kohus, sest sa oled jo hullem kui murdja metsloom, — peak-sid nad aga nüüd ka su äraneeud suu kinni needima ja su sinna saatma, kus sa oma valede sisse hallitad ja kõnged! Head teed, ahviprohvet!»

Ja teises kohas, ühe küla vahel, seisis koolimaja trepil koolmeistri naine, üks vennastekoguduse vagamaid õdesid nende liigist, kes pimedas särke vahetasid ja palvemajas oma ohkimise ning ulgumisega lupja laest maha pudendasid. Nii-pea kui ta Maltsveti oli ära tundnud, jooksis ta temale, küü-ned püsti, vastu ja kallas talle niisuguse uputuse sõimusaasta kaela, et vangivedajalgi nägemine ning kuulmine kadus. Ja kui see veel ei mõjunud, sest Maltsvet karistas vaga õde nii-sama tumma põlastusega, nagu ta vaga venda mõisaõues oli karistanud, siis pani vihane jumalalaps käed toruks suu ette, pöördus küla poole ja hakkas külanaisi kokku pasundama:

«Kallid õed Issandas, tulge valeprohvetit voatama, — tulge sarvikut hurjutama, — tulge, kisume tal nõiapreestrikuue sel-jast maha, — tulge ruttu, tulge kõik — kõik!»

Pasun oli inglil hea küll, kostis kaugele üle küla, lõikas van-gil ja vangivahil üdist läbi, raputas viimasel piibugi suust, kutsus ka mitmed pead ukse ja värava vahelt välja, aga male-vat ei tahtnud siiski koguneda, ainult küla teisest otsast panid paar paksu naist jõnt-jõnt koolimaja poole jooksu, jõudsid aga nii visalt edasi, et pasuna-ingel neid ei läbenud ära oodata, vaid vihatud usuvastasele üksi järele traavis ja needis ning sajatas teda nii kaua, kuni va Voostri Villemi kannatus

kahkes. Vangivaht kahmas kamalutäie mulda maast ja särutas sõjaringile nii mõjuvalt pasunasse, et riist ummistuse pärast häälest ära läks ja varsti vait jäi...

Ohtuka pärast päevaloodet jõudis vang Kugli külla — põl-vini porine ja puruväsinud, sest endiste päevaretkede vaev-püüis tal veel liikmeis. Talupojad hoidsid oma kurnatud hobusekonte nii väga, et vangide viimist enamasti jalgsi toime-tati ainult paar vallavaht Tallinnast siiasaadik oli Leinberg hobuseküüti saanud. Mõnuveres tahtis küll üks tema jünger hobuse ette panna, et teda kümmekond verstagi vankril edasi viia, aga prohvet lükkas pakkumise kindlasti tagasi, öeldes:

«Ma näen oma Issanda pärast hea meelega vaeva; ka Önnis-tegija läks jala Kolgatale, pealegi rasket risti kandes.»

Kuid korraga unustas Maltsvet oma väsimuse, ta roidunud keha läbis elustav vool, ta jalg sai kergema sammu, ta silmad löid läikele. Loodepoolisel taevaserval oli sabaga täht nähtavale tulnud. Seal leegitses Kõigevägevama tulikäsi ja kirjutas jumaliku tulekirja taevavõlvile. Seal säras Issanda imetäht ja kuulutas maailmapõrutavaid asju hirmunud inimestele. Salapärase võim, nõiduslik vägi näis haruldasest valguse-kehast, mis nagu mõni taevalik lummutus, nagu teise ilma määratu imemõistatus, nagu hiilgusekiirteks saanud käsusõna maa ja taeva vahel heljus, usumehe peale maha voolavat, tema hinge vapustavat, tema meeli sütitavat. Kuna ta üksisilmi tähe heitleva, virvendava valguse sisse vahtis, selle pärani laia, ahnitseva, neelava pilguga, mis on omane õndsusesonivusse sattunud inimestele, liikusid ta huuled nagu palves ja ta käed, ta raudus käed, tõusid pikkamisi ülespoole, nagu tõstaks neid nägematu jõud. Ja siis hakkas ta kõnelema, esmalt tasa, endamisi, nagu unistades, siis häält tõstes, seda selgele val-jule kõlale paisutades.

«Aga teie saate kuulda sõdadest, ja tõusevad jutud sõjast: kataske, ärge ehmatage, sest see peab kõik enne sündima, aga ots ei ole veel mitte käes... Sest rahvas tõuseb rahva vastu ja kuningriik kuningriigi vastu, ja nälg ja katk ja maaväri-se-mised on siis mõnes paigas... Aga kõik see on suure vaeva hakatus... Siis annavad nemad teid ära viletsuse sisse ja tapavad teid, ja teid vihatakse kõigest rahvast minu nime pä-rast... Ja siis saavad paljud pahandud, ja annavad üksteist ära ja vihkavad üksteist... Ja paljud valeprohvetid tõuse-vad üles ja eksitavad palju ära, ja et ülekohtus võimust võtab,

läheb mitmete armastus külmaks... Aga varsti pärast seda viletsuse-aega läheb päike pimedaks, ja kuu ei anna oma valget, ja tähed langevad taevast maha, ja taeva vägesid peab kõigutatama... Ja siis peab inimese Poja tähte taevas nähtama, ja siis peab ulguma kõik rahvasugu maa peal ja nad peavad nägema inimese Poega tulevat taeva pilvede peal suure väe ja auga... Ja tema läkitab oma inglid suure pasunahäälega, ja nemad peavad kokku koguma tema äravalitud neljast tuulest, ühest taeva otsast teise...»

Ta vaikis mõtteis, silmi tähe särast kõrvale pööramata. Aga hääled tema ümber hüüdsid ümina seest, mis järjest kasvas, et ta edasi kõneleks. Ja ta kõneles edasi, ta kõneles nüüd, mis vaim talle enesele sisse andis:

«Minu vaim näeb ja minu silm loeb Jehoova pitseri alt tema käsukirja. Kellel kõrvad on kuulda, see kuulgu, ja kellel meel on märgata, see märgaku!... Enne seda, kui võetakse kuues pitser lahti, enne seda, kui sünnib suur maavärisemine ja päike saab mustaks kui karune kott ja kuu otsegu veri; enne seda, kui taevas taganeb otsekui üks kokkukeeratud paber, ja kõik mäed ja saared nende asemelt nihutatakse, ja kuningad, ja suured, ja rikkad, ja pealikud üle tuhande, ja vägevad, ja kõik sulased, ja kõik vabad mehed varjule poevad koobaste ja mägede kaljude sisse — enne kui kõik see sünnib, aga varsti pärast seda, kui Kõigevägevama sõrm taeva küljest kustub, peab hirmus verevalamine tulema. Ja veri saab voolama nagu jõed ja lainetama nagu järved, ja inimesed peavad vere sees ujuma puusani ja kaelani. Ja siis tõuseb lõunakuningas üles ja hakkab suure ning vägeva põhjakuningaga taplema, ja nende väed saavad olema nagu pilved taeva all ja nagu liiv kõrbes — ilmlugemata. Ja kui nad võitlevad, siis on, nagu pörkaksid maa ja taevas vastastikku, ja tuld on pool maailma täis. Aga Jehoova pöörab oma pale ära põhjakuninga poolt ja sel ei ole õnne, ja ta kaotab võitluse võitluse järele ega võida ühteainust võitu koledas tapluses. Ja siis tulevad veel seitse kuningat oma sõjavägedega ja heidavad endid hirmsa verevalamise sekka, ja möll ulatub paljudest riikidest üle, ja tulesambad ulatuvad tähtede kõrgusele. See pole aga veel kõik. Sõdijaid ilmub hommikust ja õhtust juurde, veel ilmub viis kuningat vaenuväljale, ja nüüd hakkavad kõik kaksteistkümmend kuningat põhjakuningale vastu ja hävitavad ta ära... Ja see vägev põhjakuningas, kelle hääl kostis üle ilma, kelle

käsi ulatus ühest taivaservast teise, kelle sõna pani kõige suuremad värisema, kelle riik oli laiem ja tugevam kui kõik riigid kokku — see on meie kuningas. Ja kui need kaksteistkümmend võõrast valitsejat meie Vene riigi ära on võitnud, siis jääb meie riik nii pisukeseks, et tema piirisid võib aknast üle silmata, ja tema alamaid on nii vähe, et neid võib sõrmega ära lugeda... Jah, kaun on küps, vili lõikusele valmis...»

Kugli usklikud seisid prohveti ümber koos, ilma et ta nende lähenemist oleks tähele pannud. Kaks Kugli meest olid teel vangist mööda sõitnud, tema ära tundnud ja sõnumi tema tulekust külla viinud. Sedamaid võeti kätte ja mindi kallile usuksale vastu, kelle vangivõtt ka siin juba teada oli: Kiisa perevanemad, Altsauna vabadik oma naise ja lastega, Lõhmuse perenaine teenijatega, Tõnu-Petri peremees terve kodukonnaga peale vana ema, Sanglepa rahvas, Pärtli pool perekonda, Kadaka Mari ja nende kannul salk pool- ja veerandusulisi ning viimaste sabas trobikond uudishimulisi, noori ja vanu. Nad jõudsid prohveti juurde, kui see Issanda tulikätt taevatelgil õndsas hurmas imestas, kui Kõigevägevama vaim tema peale tuli, avades ta silmad, et ta võis näha tulevaid asju, tehes lahti ta keelepaelad, et ta neid asju võis vägeva, südameid pörutava jutlusega ilmutada.

Ja kui ta jälle vaikis, ilma neid enda ümber tähele panemata, jõudsid hääled uuesti, et ta imeasjust edasi kõneleks, mida vaim temale näitas. Aga üks nende seast küsis:

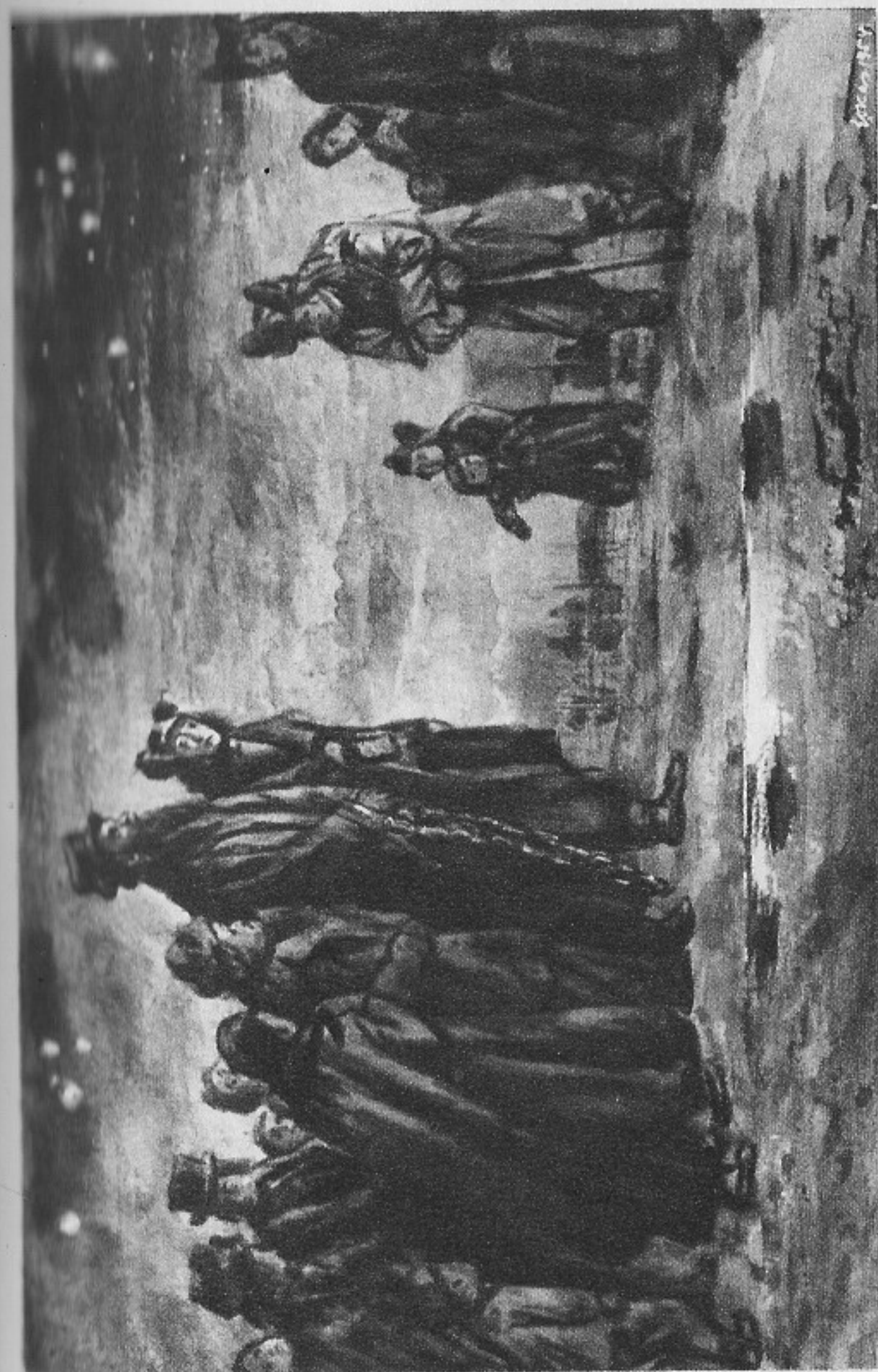
«Isa, miks on sind raudu pandud?»

Ja kui seda küsiti, kõlisesid prohveti ahelad. Ja tema hinge näis mingi uus vool, tema vaimu mingi uus säde läbivat, sest ta lõi silmad särava taeva kõrguselt maha musta, porise maa peale ja tundis nüüd inimesed enda ümber ära, vaesed, viletsad talupoja-inimesed, kelle jalad porise maa küljes kinni olid ja kelle pead ei ulatunud särava taeva ligidale. Ja kuna ta kuulis oma ahelate kõlinal ja seda küsimust inimeste seast, ja kuna ta neid vaeseid ja viletsaid enese ümber nägi seisvat, hakkas ta jälle kõnelema ja kõneles nüüd, nagu teda ennemi mitte ei kuulnud kõnelevat:

«Jah, kaun on küps ja vili lõikusele valmis, ja ka nende mõõt saab varsti täis. Sest keda Issand hukka tahab saata, seda lööb ta sõgedusega. Mitte kaugel põle aeg, kus timuka käest mõök võetakse ja tema enese kaela peale pannakse, kus

nuhtleja käest vitsad võetakse ja tema enese ihu peale lüüakse, kus suurte ja vägevate käest võimuse võetakse ja väikeste ning madalate kätte antakse. Sest nemad ei tea, mis nad teevad; oma sõgeduses ei mõista nad tähele panna aega ja aja märkiseid. Nad löövad raudu inimesepoja, kelle jumal on välja valinud oma puhast sõna ja oma õiget seadust kuulutama; nad heidavad rõövlite ja mõrtsukate kilda Issanda käskjala, kes on välja läkitatud uinujaid äratama ja neid suure kohtupäeva vastu ette valmistama; nad irvitavad ja pilkavad ja lohistavad linnast linna ja vallast valda tõepostlit ja õiguseprohvetit, kelle peale selle vaim on välja valatud, kes oli eile ja on täna ja kes saab olema igavesest ajast igavesti... Aga nemad ei tunne seda meest, sest nende silmi varjab pimedus. Neil ei ole enam jumalat, sest jumal on nemad ise; neil ei ole ligimest, sest oma ligimesed on nad orjadeks teinud, orjadeks ja vangideks, kes köidikuid ja ahelaid kannavad. Oma vallatuses ja üleannetus uhkuses ei näe nad, kes neile head teevad, ei seleta nende silm, kes nende eest tööd teevad, kes neid toidavad ja katavad ja neile rikkust koguvad, et nad võivad prassida ja sööma- ning joomapidusid pidada nagu Belsatsar, Paabeli jõe kuningas. Oma pimeduses ja toreduses ja meeleetus õeluses ei pane nad tähele Jehoova kätt, mis praegu taeva seinas särab ja neile tulekirjaga sedasama kirjutab, mis kuningas Belsatsarile seina peale kirjutati: «Mene, mene, tekel uvarsin!» Sest ka nemad on kaalutud, aga liiga kerged leitud... Aga jumal ei lase ennast pilgata ja ülekohtule tehakse ots peale, kui mõõt täis saab. Sellepärast kuulge, teie suured ja vägevad,» — ja prohvet tõstis jälle silmad ja oma kõlisesid ahelad Jehoova tulikäe poole üles — «kuulge, mida kõige vägevam kohtumõistja teile oma sulase suu läbi kuulutab! Aeg on ukse ees, kus teie käest piitsad ja vitsad, kepid ja ahelad võetakse, kus teie küüsisid kõik kannatajad päästetakse, kus teie rikkus ja toredus rusudeks langeb ja kus teid endid looga ja ikke alla orjama pannakse ja piitsa ja vitsa ja korpionide alla karistust kannatama nende väetite asemel, kes teid on orjanud ja teie hoopide all vingerdanud palju sadasiid aastaid...»

Ja kuna ta nõnda kõneles, vahtisid kõik pärani silmil üles Jehoova imetähe poole, mis tumesinises õhumeres siretas ja sätendas nagu taeva valguskiirtest seotud määratu vihk, mille otsa helendav päike pistetud. Ja määratu kumm nende peade

Ja nad viisid ta otsekui võidunehe endi keskel pidurongis külasse.

peal, sügav-sinine ja läikiv nagu kuninglik kalev, oli täis augukest lugemata paljusel, millest läbi vilkus taevakoja sära alla süsimusta ja pilkase pimeda maa peale. Ja pikuti läbi sinava ja särava hiigelruumi õhetas ning virvendas looklev rada, taevalik maantee, loodud ja valgustatud kehatuile teekäijaile, suremata hingedele, kes sealt alla rändajate peale vaatasid, kelle tee oli häda ja valu ja viletsus ja kelle nutuhääl üles nende kõrvu ulatus...

Ja ta kõneles edasi ja nad kuulasid teda põnevil ning hinge kinni pidades. Ja nende seas ei olnud ühtegi meelemärkajat, ei usklikku ega uskmatut, kes teda poleks mõistnud ja kes poleks aru saanud, et ta räägib tõtt. Veel kunagi enne polnud ta sõnad olnud nii selged, nii pähe torkavad ja käega katsuvad kui praegu, kus ta neid suuri ja vägevaid kujutas, kelle vallatu võimuse all nad ägasid ja mida ka tema ise praegu oma ihu küljes tunda sai. Ja vaevaga talitsetud hõiskehüüd tungis nende suudest, kui ta kuulutas karistusi, mis üleannetuid pidi ootama ja varsti nende peale tulema. Ja neil ei olnud kahtlust, et see tõesti sünnib, sest need riivatud olid seda tuhandevõrra ära teeninud ja see seisis seal tulekirjas ülal, mille taevase kohtumõistja kiirtekäsi oli ülemise ilma seinale kirjutanud ja mida nende prohvet oskas lugeda...

Ja siis pöördus jumala käskjalg teiste süüdlaste poole, kelle mõõt üle voolas ja kes nuhtluseks küpsed olid. Need olid need variserid ja silmateenrid kantslites, kes õpetavad armu, aga ise levitavad hirmu, kes jutlustavad alandust, aga ise tarduvad uhkusesse ja kõrkusesse, kes kiidavad vaesust õndsakstegevaks, aga ise orjavad mammonat, kes töötavad vaimult vaestele jumalariiki, aga ise siunavad rahva rumalust, kes nõuavad kasinust ja karskust, aga ise elavad lihahimudes... Ja need, kes teda kuulasid, nii usklikud kui ka uskmatud, mõistsid ka seda tema kõnet, nagu oleks see nende eneste huultelt tulnud, ja nad mõtlesid oma südames: Peaks ta ikka nõnda kõnelema ja peaks vaim talle ikka niisuguseid asju ilmutama, nagu täna!

Ja nad viisid ta otsekui võidumehe endi keskel pidurongis küllasse, ja kui keegi tema ahelate kõlinat kuulis ja tema raudus käsi nägi, kiskus selle käsi rusikasse ja vandesõnad lendasid sinnapoole, kus vägevad säravais lossides Belsatsari põlve elasid.

Vang aga viidi talitaja juurde.

«Võta ta rauad ööseks lahti ja lasse talle pehme ase teha — meie tahame talle süüa tuual!» hüüdsid erutatud hääled.

Aga talitaja vastas:

«Ärgu teil muret olgu tema söögi pärast. Teil ei ole rohkem kui minul, ja mis minul on, seda peab ka tema soama.»

Ja nad uskusid talitajat, ehk ta küll nendeusuline polnud, ja jätsid oma kalli vangi tema hoolele.

Soe tuba ja lahked inimesed võtsid Maltsveti Seenepalu talus vastu.

Päratu keris-ahi oli küdemisega lõpukorral. Hõõguvad haosööed nagu punased kõdunevad ussikesed, kelle suudest siin ja seal sinakad mürgikeeled nõrgalt üles nilpasid, täitsid roosalt kumendavat kiviruumi madala kihina, kuna mustavast kerisest, ümmarguste tahmaste kivide vahelt, mille alumised pooled punakashallilt helkisid, õhuke loor sinist vingu välja lehvis ja süsimusta lae alla teed otsis. Rõõmsasti pragisev tuluke põles aga lees suure paja all, mis podisedes auruniiske koogu otsas rippus. Ja pajast, puise kaane alt, tungis looklevate aurujugadega välja kapsaleeme teravhapu lõhn, täites tuba ning kambrit ja poolt rehealust, hammustades ninasid, aga kõditades keeli.

Toas põlesid kaks peergu, üks ahju mokaade vahel, teine keset põrandat tulepihi hambus. Viimase ümber seisis paar järikest, ühe peal parandusel olevad hobuseriistad, teise ees koost lahtivõetud vokk, mida nähtavasti talvise töö tarvis korda seati. Kaunis sile savipõrand oli järgide vahelt täis puupuru ja kõveraid valgeid laastukesti, mille tekkimist poolvalmis kulp ja haljaks ihutud lusikanuga teisel järil seletasid. Tuba ise oli kaunis avar ja korralikud koikud olid seinte ääres, kirju vaibaga kaetud lai säng ühes nurgas ja paar toega laudtooli — vist kambri suvine ehe — andsid talle jõuka-ohu ilme.

Kuna tubased inimesed — peremees, perenaine ja nende kõige vanem poeg ühes külalisega — väljast kostva müdina ja sumina tõttu olid lakanud töötamast ja kuulsale vangile olid kotta vastu tõtanud, kestis tegevus rehalas edasi, sest linade sahin ja lõugutite plagin summutasid välised hääled. Niipea aga kui toast valjem ja peaaegu erutatud kõma kostis, mille seast võõras mehehääli välja kuuldus, vaikis üks lõuguti teise järel ja praakil oleva ukse vahele, mis laiemale kisti, ilmusid kaks prisket tüdrukut ja üks poisinägu uudishimulikult

vilkuvate kassisilmadega, pead ja põsed tolmust, linakiukestest ja helvetest hallid ja kriimud.

Neid töömärke kandis ka perenaine ise, kes aga praegu oli õhtusöögi tegemisega ametis. Külalise tulekul kadus ta ruttu kambriisse ja tuli sealt puhta põlle ja pühitud näoga jälle nähtavale. Peremees, kampsuniväel, käised veidi üles kääritud, sargirinnas hõbeprees, tõstis vangile ja ta vedajale toolid välja; ise istus järile tagasi, mille ees parandatav vokk seisis. Külaline aga, Lõhmuse üleaedne, jäi, käed taskus, müts peas, keset tuba seisma, kuna Mart, Seenepalu viieteistkümnepäevane perepoeg, katkiste rangide juurest, mille kallal ta kinganõelaga oli torkinud õmmelda, pärani silmil prohveti käeraudade peale vahtis, nagu ei usuks ta, et ta näeb õieti.

Maltsvet oli öelnud sisse astudes tere õhtust, veidi kahe vahel, kas pakkuda oma vastastele kätt, mida ehk vastu ei võeta, sest see oli ju nüüd vangi käsi. Aga nad kõik olid ükshaaval tulnud ja tummalt ta vangikätt pigistanud, isegi Lõhmuse Taavet, see mees, keda ta kord ta patuse elu pärast oli noomimas käinud.

Korraga pani viimane täie suuga kurja:

«Mes kurat nad sinu kätest siis nüüd rautavad?» hüüdis ta, kui ta salaliselt kiirgav terassilm mitu korda prohveti hallist kogust oli üle roomanud.

Maltsvet kõngutas roidunud naeratusel pead, ilma kohe vastamata. Tema asemel ütles talitaja habeme seest suud mööda:

«No voata, raudu hakkab juba priiks soama — talupojad parandavad ahju paistel tagumikke, — vaja siis rautada, keda veel on rautada, ja nahka võtta, kust veel ei ole võetud.»

Voostri peremees naeris omatette, otsides taskust raudade võtit; tal oli nähtavasti hea meel talitajast, kes julges kurjal ajal sääraseid sõnu rääkida. Ka Maltsveti näost, mis nüüd täiesti ilmlik-kainet paistet väljendas, libises nagu kerge naeratus üle. Sellevastu oli Lõhmuse pale õel-tõsine ja ta rinnas näis midagi hapnevat ning käärivat:

«Mis sina, mehike, neile prohvustele siis õieti tegid?» küsis ta, tätsates ühe jala pealt teise peale.

«Mis ma vennike tegin?» kohmas Juhan Leinberg viimaks, vahtides mõtlikult maha. «Ei muud midagi, kui õpetasin külarahvast sakste seadusi pühaks pidama.»

«Kas tõesti?» Ja Lõhmus hakkas naerma ja naeris võõrik-

vihasel kahinal, kuni talle läkastus peale tuli. «Ja nemad — nemad mõtlesid — nemad argpüksid mõtlesid — et — et külamehi üles kihutad mõisu põletama —?»

«Vist küll... Ega mul muidu oleks neid kulinaid käte küljes ja nii pikk tee jalge all...»

Taavet naeris ikka veel. Lugu, et saksad olid oma heategija ahelaisse pannud, näis talle meeletut lõbu tegevat... Korraga aga tõsines mees, astus Maltsvetile ligemale, ta silm kortsu tõmbunud kulmu all jäi ainiti vangi sinakaks tursunud kätele vahtima.

«Kurat! Tehke ometi rauad lahti!»

Talitajal oli käsi võtme järele juba õieli, aga Voostri pere-mehe oma külmast kohmetanud käega ei leidnud seda taskust nii pea üles.

«Tulise pihta, kas neil siis paremaid raudu ei old?»

«Need öeldi olevat parajad küllalt,» vastas Maltsvet.

Nüüd leiti võti ja talitaja muukis pingul olevad rauad lahti. Nende alt tulid käerandmed nähtavale, millel inimese ihuga enam palju sarnasust ei olnud. Nahkvoodrita rauad olid lihast paiguti läbi lõiganud ja selle mustaks ning siniseks pitsitanud.

Lõhmus sülitas. Ta võttis mahalangenud rauad kätte ja hakkas neid sõna lausumata vaatlema, kuna vang valust õhetavaid käsivarsi üles ja alla kõigutas, kusjuures ta nägu ei suutnud kannatavat tundmust varjata.

Kõik toasolijad, nende seas ka praegu mõisast koju jõudnud teomees Mait, nihkusid prohveti ümber sõori ja vahtisid, nägudes halatsev õud, tema surnud käsi. Nende juurde kogunesid veel, üks teise järel rehealuse ukse vahelt sisse pugedes, tolmused linalõugutajad.

«Mitte ei tunne, kas käed või puutombud varte otsas,» naeratas Maltsvet, tehes kätega liigutusekatseid.

«Tule ahju paistele, ma võian sul neid jooksva-eliga ja seon kinni,» ütles perenaise emalik-helde hääl. «Sa'p soa jo nendega süüagi, ammuks siis homme raudus edasi minna.»

Vang tegi näo, nagu tahaks ta kutset tagasi tõrjuda — kannatas ta ju meeeldi oma Onnistegija eest. Aga olgu nüüd, et hõõguv valu ta siiski nõrgaks tegi või et ta ei tahtnud lahke pakkumise eest tänamata olla — ta vaatas perenaise otsa ja asus siis, mõnd tänusõna habemesse ümisedes, topliga kolde ette.

«Leem, rasvaga keedetud — see põle kellegi võõraroog,» sosistas Leenu mehele kõrva, kui ta tema istmest mööda läks rühtu ja sidet otsima. «Kas pean midagi panni peal tegema?»

«Mida siis?»

«Noh, sealih ja muna peale.»

«Kas sa käest ää oled?» Ja Andrese näo üle lendas lõbus naeratus, kuna ta eite salaja põlvest näpistas. «Või sealihal! Kas sa's ei mäleta —»

Leenu pistis näpu suhu — õige küll, see külaline ju sealih ei söönud! Ja ruttu otsustas ta mune keeta, paari järelejäänud lambaliha-päntsakest pannil piima, sees soendada ning mett lauale tuua. Kuskilt oli ta nagu kuulnud, et prohveti mett — piima ja mett — väga armastab. Vanema tüdruku kutsus perenaise-ärevusse sattunud eideke endale appi.

«Need läheks lahendamaks venitada...»

Taavet Lõhmus, kes ikka veel prohveti käeraudu pihus hoidis, oli selle poolvalju, uriseva märkusega talitaja kõrvale astunud. See vaatas raudade peale, mille liikmeid teine sõrmede vahel lahti hoidis, ja siis üleaedse otsa. Nende silmad puutusid kokku.

«Soaksid toime?»

«Neh, — kodu... Trumentisi vaja...»

«Eks katsu...»

Mõlema pominat ei pannud keegi tähele. Lõhmus poetas rauad ja ahela kõlinal oma pihku kerasse ja hoidis kätt selja taha, kuna ta end teiste prohvetivahtijate hulka segas. «Noh, mis nad sulle siis Tallinnas õieti ütlesid?» küsis ta Maltsvetilt, kelle käte kallal Seenepalu perenaine õliklaasi ja linaste sidemetega juba oli tegevuses.

«Mis nad ütlesid! Tõstsid süüd — usutasid — ähvardasid — aga ühtegi tunnistust ei olnud. Ajasin ka vasta, mis võisin. Viimaks käristasid: «Lähed kindralkuberneri käsu peale vangitapiga Riigal! Küll sinust seal su mässuvorukid välja pingutatakse!»... See oli kõik.»

«Noh, kas nad sulle siis ei öeld, mis sa nende teada õieti oled teind või reakind?» küsis Seenepalu Andres.

«Ei selge sõnaga midagi. Ma olla aga rahva kihama ajanud sakste ja jumala ja kirikhärrade vastu... Küsisin küll, et näidaku, kudamoodi ja kus kohas. Ei paremat vastust kedagi. «Küll see Riias selgeks saab,» ütles viimaks kuberner ise... Siis saadeti teele.»

«Kas su naised-lapsed teavad koa juba?» päris perenaine, ja kaastundliku ohke pehme õhk käis vangile haige kää peale.

Maltsvet ohkas ka ise. Sügav vari heitis ta kulmude vahele, ja silmades, mis ahju tumepunase söepuru sisse vahtisid, helkis midagi inimlik-nõrka, midagi inimlik-ilusat.

«Küll nad nüüd juba teavad, et mind Mõnuveres kinni võeti ja Tallinna viidi. Kus ma praegu olen ja kuhu mind edasi viiakse, ega neil sellest ole aimugi... Aga eks ma saa neid Paides varsti näha, kuigi vangikojas...» Ja ta pea vajus veidi sügavamale.

«Mõisast soadeti sulle käsk, et pead Maltsveti ööseks mõisa kinni viima, kui õhta seia jõuab,» ütles Seenepalu teemee, suur hiiglkondiga sitke poiss, korraga peremehe poole.

«Soo, kardavad vist, et kallis lind minu juurest plehku paneb,» naeris Andres.

«Opmann ütles, et sina oma pea ja varaga pead vastama, kui vang kudagi kaduma läheb. Parun laseb seda öelda. Parun karta, et maltsvetid vangi vägise vallale lasevad, kui meie vallast läbi läheb.»

Talitaja lõi käega.

«Küll nad soavad teda homme hommikugi näha, kui ta mõisast mööda läheb. Või minu pea ja vara järele maiad teised! No oodaku!»

«Oleks aga siiski parem, kui täidaksid mõisa käsu,» võttis vang nüüd ise sõna. «Ma ei tahaks mitte, et sulle, armas talitaja, minu pärast pahandust tuleks. Olen omal jalal siia jõudnud, küll siis jäksan ka veel need paar versta mõisani ära komberdada... Ega muud, kui lähme!»

«Jää paigale!» hüüdis talitaja. «Ega su himu nii suur või olla mõisa külmas niiskes keldris öömaja pidada, ise puruväsind ja haige! Ärgu sul minu pärast kartust olgu. Küll ma enese eest oskan seista.»

«No aga mis sa neile ütled, kui käsu oled meelega täitmata jätnud?»

«Kurat, ma küsin nende käest, kas ma mõni metslane olen, et soadan haige, vigase inimese, kes enam oimugi ei jõua liigutada, südaöösel läbi vihma ja pori edasi!... Ärgu olgu sul muret, ma mõistan nendega reaktida.»

Seenepalu peremees nähvas seda nii otsustaval toonil öelda, et asja peeti lõpetatuks ja jutt pöörati teisale. Tummal, äärmiselt äralise tunnistava pilguga jäi vang kolde paistelt Andrese

poole vaatama. Ta ei hakanud enne rääkima, kui ta kinnistatud käerandmetega ahjusuu eest ära tuli ja oma järiga peremehe kõrvale istus. Ta tahtis seda meest tema vennalikkuse eest tänada, aga imelikul kombel ei mõistnud ta seda — suur kõnemes ei leidnud seekord kohaseid sõnu, ja ta jättiski tänu avaldamata ning ajas juttu igapäevaseist ilmlikest asjust. Selle mehega vaimulikku juttu puhuda näis talle olevat niisama vähe sünnis, kui teda tänada.

Kui Seenepalu kodakond viimaks söögilaua ümber kogunes ja Maltsvet nende seas silma ühe pealt teise peale ringi laskis käia, läks ta meel korraga rõõmsamaks, värskemaks. Talle voolas nagu puhkust, kosutust, uut jõudu kurnatud liikmeisse. Neil inimestel tema ümber oli nii üleliia palju tervist. Rakusvat tervist. Nii palju, et nad sellest ka teistele võisid jagada. Maltsvet vähemalt tundis, et ta sellest osa sai. Ta silm viibis peremehe habemikul näol ja ta meelest oli, kui voolaks talle tema mustja habeme seest julgust ning vaprust salaja südamesse; ta vaatas perenaise otsa ja ta meelest oli, kui imeks ta hing sellest mõnusast, lõbusast näost sooja elurõõmu; ta vaatas tüdrukute, poiste ja Andrese kolme lapse peale — väike kaheksa-aastane Kusti ja kuue-aastane Kai olid praegu kuskilt naabritalust koju lipanud — ja prohveti meelest oli, nagu oleks ta nende punasest, terasest priskusest peekritäie hävinemata noorust joonud. Tal oli korraga soe, pehme, hubane olla. Ta sai jutukaks ja naljakaks. Ja iga kord, kui nad mõne tema naljasõna üle rõkkaval laginal naersid ja punaste huulte vahelt oma helevaiged, valkuvaid hambaid näitasid, tuli külalisele himu seda laginat jälle kuulda ja neid hambaid uuesti näha, ja ta ütles veel ja ikka veel midagi, mis nad naerma ajas...

Lõhmuse peremees oli toast enne sööki kadunud, ilma et seda keegi oleks tähele pannud. Sellevastu ilmus varsti pärast õhtust Lõhmuse perenaine Seenepalule. Ja tema kannul Tõnu-Petri Madis. Ja selle kannul Kiisa Mihkel. Need usklikud ei suutnud kodus magama heita ilma usuisa veel kord palgest palgesse nägemata, ilma temaga veel mõnd magusat sõna rääkimata. Anul oli peale selle väike ülesanne täita. Kuna teised Maltsveti ümber kogunesid, astus tema vargsi talitaja juurde ja andis sellele kamaluga midagi pihku.

Talitaja urises. Ja midagi kõlises.

«Ise jäi koju?»

«Kõrtsi läks...»

«Kõrtsi?»

«Jaa... Oli vihases tujus...»

Teisel hommikul viidi vang hobusega edasi. Kiisa Mihkel oli, ehk küll vangiveo kord Lepiku Jaagupi käes oli, vaeva priitahtlikult enda peale võtnud, vaeva, mis talle rõõmuks ja auks oli. Küll oli ka prohveti teine agaram jünger, Tõnu-Petri peremees, ennast ja oma looma pakkunud, aga ta astus tagasi, kui ta Mihkli suurt tuhinat nägi.

Hommikul, kui Kiisa Mihkli raudjas mära talitaja väravas peatus, mustjashall kirikutekk vankril, tõttasid kõik küla maltsvetid sinna kokku usuisa jumalaga jätma. Ükski ei ilmunud tühja käega. Nad tõid vaesele vangile leiba, võid, mune, mett, lambaliha ja muud suupärast teemoonaks. Jumalagajätt kujunes pidulikuks ja liigutavaks nagu Mõnuvereski. Valati pisaraid, suruti õnnetu käsi, suudeldi ta kuuepalistust ja peeti talle kogelevaid, aga südamest voolavaid lahkumiskõnesid. Ja kui vanker hakkas veerema, avanesid nende suud nagu kokkusulanud ühise tunde mõjul Luteri protesti- ja võitluse-lauluks «Üks kindel linn ja varjupaik», mille haaravad ja sütitavad kihutusehelid usumehele kaua, kaua järele kajasisid.

Kui talitaja hommikul vangi käed oli raudu pannud, küsis ta temalt, kas rauad veel pigistavat. Aga vang pidi hämmastunult kostma, et rauad tema meelest on palju lahedamad kui enne, hoolimata sellest, et haiged kohad täna veel valusamad olid kui eile.

«Siis on hea,» naeratas talitaja. «Selle eest ütle va Lõhmuse Taavetile teinekord aitäh.»

«Või tema siis —?»

«Tema neh. See mees oskab lukkusid lahti muukida ja käeraudu suuremaks viilida — tema käes käib kõik...»

Maltsvet vaatas oma saatjate seas ringi, aga meest, kelle käes käis kõik, ei olnud nende hulgas. Ja nõnda läks ta minema, ilma talle aitäh ütlemata. Aga teel, kui ta oma käsi-vari raudades liigutas, tuletas ta teda enam kui üks kord meelde ja palus palves jumalat, et see tal mõne patu kohtu-raamatus maha tõmbaks.

Edasi Paide poole läks prohvet Maltsveti teekond. Vastaseid ja poolehoidjaid nägi teel ta silm, sõimu- ja õnnistuse-sõnu kuulis ta kõrv. Aga kui saabus õhtu, siis seisis Kõige-vägevama imesõrm taevavõlvil ja selle taevalik sära pani van-

gistatud usumehe kõnelema ja hirmunud kuulajaile imeasju kuulutama.

Näis, nagu võidaks siretav kiirtejuga, mis määratu vibuna poolpõigiti ilmaruumis hõõgus, iga õhtuga suurema sära. Kaks pikka eraldatud kiirt, nagu üksikud hõbedased jõhvid, sirgu-sid tähe laia saba seest kitsas vinklis ülespoole, kuna kõver vihk ise, otsekui peen kude miljonitest tähekiirtest, alumise otsaga ümmarguse pea küljes kinni oli, mis helevalges, säten-davas tules õhetas.

Selle imetähe jumalikul saatel jõudis prohvet Paide linna.

JUMALALAPSED.

Paides anti vangile paar puhkepäeva ja tema omaksed ning sõbrad said luba teda vangikojas vaatamas käia. Vaatamas ja viimast korda jumalaga jätmas. Sest kõigil oli kindel arvamine, et nad teda enam näha ei saa, ja Maltsvet isegi, kes tolleaegseid võimumehi tundis, kaotas lootuse tagasitulekuks. Et talle enesele ja ta usulastele näidata, kui suureks kurjategi-jaks ülemus teda pidas, pandi ta vangihooles ka jalust raudu. See suurem ahelate kõlin tema ihu küljes pidi talle küllalt selget märku andma, et tal ei ole enam midagi head oodata.

Tema naine ja lapsed — tütar ja kaks poega — olid esimesed, keda ta vangikongis vastu võttis. Mari Leinberg, täie, saleda kasvuga ja ruuge peaga vanaldane naisterahvas, kellega Maltsvet ligi kakskümmend viis aastat rahuks ja leplikku abielu oli elanud, kandis umbes poolteise-aastast pojakest käel. Pisike Johannes, prohveti pesamunake, oli tulnud tervelt kakskümmend aastat pärast vanema poja sündi ilmale. Sügava liigutusega võttis vang väetike oma käele ja jäi teda märjal silmal vaatlema, kuna tema vanim laps, tütar Juuli, nuuksudes täiskasvanud venna Gustavi käsivarre najale tugines. Ema ja Gustav kannatasid oma valu vaikselt ja tummalt. Esimene oli neid isikuid, kes oma tundmustele elavamat väljendust ei leia. Mari Leinberg'i ei nähtud, nii lahke jutuga kui ta ka oli, ilmaski naervat, ja vangikojas hakkasid tal alles siis pisarad üle palge veerema, kui ta mehele viimast korda kätt andis. Sügav, aga hääletu kurbus kõneles ka Gustav Leinbergi tõsisest, iseloomukast näost. See suur tugev noormees, kes Tallinnas tubliks tiseriks oli õppinud ja välimuselt isale kaunisti sarnanes, pidi nüüd perekonna kaitsjaks ja eestkostjaks jääma — ülesanne, mille ta enda peale võttis tõeka, teovõimsa

mehe kalne kindlusega. Ta ei nutnud, pigistas ainult tugevasti ja ustavalt isa raudu pandud kätt.

Nagu oma perekonnale, nii tuletas Maltsvet ka teistele jumalagajätjaile, sugulastele ja sõpradele, keda väike hulgake tema kongi kogunes, palvetamise ja manitsemisega meelde seda usku, mille pärast teda nii õelalt taga kiusati ja mille eest viisati ka neil veel palju tulevat kannatada. Ta langes nendega liites türmikambris põlvili ja saatis oma härdaime palvehääle Kõigevägevama poole, et see tema väikest kogudust võtaks kaitsta vaenlaste viha ja iseenese nõrkuse ning leiguse eest. See palvetund vangihooles oli üks liigutavamaist, mis Järva-maa prohvet kunagi on pidanud. Nad ei tahtnud talt lahkuda, nad hoidsid nuttes ja nuuksudes ta kätest, riietest ning ahelatest kinni ja palusid teda ikka ja ikka veel rääkida, kuni vangikoja vaht vahele tuli ja nad usuisast lahutas.

Nende usklike seas oli ka Maltsveti armsaim ja ustavaim jünger, poolehoidja, täis ennastsalgavat truudust ja usu-visadust. See mees, nimega Ants Kõrge, püüdis Maltsvetile Jeesuse jüngrite sarnane järelkäija olla, jättes ajuti oma ameti maha ja rännates prohvetiga maad mööda ümber. «Paide Ants», nagu rahvas teda nimetas, oli Põltsamaalt pärit ja nooremas eas ühel Paide tohtril olnud kutsariks; hiljem hakkas ta kingsepatööd tegema ja toitis ennast Paides sellega. Pühakirja tundmises kaunis vilunud ja rohke kõneandega, pidas ta linnas ja maal Maltsveti mõttes lugemistunde ja leidis rahvas seas head lugupidamist, seda enam, et ta loomult oli alandlik, õiglane, viisakas ja kommete poolest kõigiti korralik inimene.

Sel mehel näis midagi südames pakitsevat, kui ta ühes teistega vangikojas usuisa jutul oli. Ta valgetverd kuivetanud näos tuksus nagu vihane ärevus ja ta kõhn keha oli alatasa liikvel, nagu ajaks teda seesmine sund midagi tegema, ilma et ta ise selgusel oleks, mida. Kui ta teiste usklike poolest, kes Maltsvetiga elavas mõttevahetuses olid, vähe mahti sai, tõmbas ta põuest pakikese kokkukäänatud trükipaberit välja ja ulatas prohvetile pihku.

«Loe, isa, mis need lambanahas hundid, kes endid jumalalasteks ja süüta Talle koguduseks kutsuvad, sinust kirjutavad, ja siis käsi oma sulast välja minna ning neid nurjatuid kas või tulega üles otsida ja neile kõige rahva ees suu sisse öelda: Teie variserid ja valelikud, teie teotajad ja laimajad, kas teil põle häbi oma ligimese õnnetuse üle irvitada, kas teil põle

häbi vaese, ilma süüta vangi peale pori pilduda, oma vastast, kes on ahelates, jalge alla tallata!»

Maltsvet võttis paberilehed lahti. Need olid «Perno Postimehe ehk Näddalilehhe» viimased numbrid. Seda eesti ajalehekest oli raamatutrükkija Borm Pärnus 1. juulil 1857 Johann Voldemar Jannseni toimetusel hakanud välja andma. Ta ilmus täiesti kiriklik-tagurlikul sihil ja kõige kitsarinnalises mas köstrivaimus, olles täis madalat ilalakkumist ülemuse, mõisnikkude ja pappide vastu ning vaikides rahva taeva poole karjuvaist hädadest, mida halastamatu teoorjus ja ilmlikkude ning vaimulikkude sakste piiramatu vägivald soetasid. J. V. Jannsen, see endine saksik köster, kes rahva seas elades talupoegade nutvat viletsust oma silmaga küllalt oli näinud, ei teinud katsetki nende eest avalikku häält tõsta, vaid ta jutlustas oma artiklis alatasa tumma rahulolekut, leplikku meelt, südame- rahu, himude talitsemist ja roomavat alandust kõigi rõhujate vastu. Muidugi näitas temagi, kes ta pappide kuuesabas rip- pus, nagu need ise, sõrmega üles sinisesse õhku, mille taga orjaikke ja kupjakepi all vingerdavale talupojale kord pidi kõige maise kannatamise eest igavene tasu hiilgava elupõlve näol osaks saama. Sel mehel, kelle mälestust meie-aegnegi alalhoidlik kodanlus temale omases isikukultuses «isa Jannseni» nime all kummardab, oli süda samal ajal, kus riigivalit- suselgi Balti talupoja kisendavast hädast hale meel oli ja kus võõraste rahvuste liikmed sule pihku võtsid, et püha Maarja- maa väljakannatamata olusid põhjani hukka mõista — «isa» Jannsenil oli samal ajal isasüda lehest kõik appihüüded välja jätta või neid rahuloleku-manitsustesse uputada. Ta jutustas oma lugejaile pikalt ja laialt kirikuõpetajate ametipühadest, mõisnikkude heategudest, saksa laulupidudest ja kõigest muust, muudkui mitte talupoja võimatuist rendi- ja orjuse- oludest. Junkrutest, pappidest ja kodumaa vägivalla-ametnik- kudest rääkides lisati ikka mõni küürutav ja kintsupaitav «ar- mas», «aus», «kallis», «kõrge» juurde.

Ses lehes nüüd, mille soovitajad muidugi olid kirikhärrad ja mõisasaksad, põletati vaene Maltsvet valeprohvetina tule- riidal ära. «Perno Postimees» tõi vaimulikkude meeße, vist vennastekoguduse ringkonnast Juhan Leinbergi kohta mitmest numbrist läbi ulatuva ässituskirja, mis tema vangivõtu üle hästitavat rõõmu avaldas ning kõiksugu kristlikest toorustest kubises. Et tema usu vastu, mis ju piiblist kuidagi lahku

si läinud, midagi asjalikku ette ei võidud tuua, siis püüti peamiselt Maltsveti isikut, ta inimlikku au laimusopaga rüve- tada.

Maltsvet luges, Antsuga üksinda kongi jäänud, vagast lehest järgmisi armsaid südame-ilmutusi, mis toimetuse sisse- juhatusega algasid. Selles nimetati Leinberg'i «eksind loo- make» ja «ahviprohvetiks» ning tähendati, et kirja läkitanud «üks armas Järva sõbber». Kui siis kirjas eneses ära oli jutustatud, kuidas Maltsvet avaliku pettuse, varguse ja sala- kauba-müügi tõttu Loo kõrtsis rikkaks saanud ja kuidas ta Tallinnast Järvamaale elama asunud; kus ta «h ä b e m a t a k o o r» ennast prohvet Joanneseks tunnistavat ja pühakirja, millega ta on tuttav, «viltu pörata ja võeriti selletada», läks kiri järgmises numbris — siin veidi lühendatult — nõnda edasi:

«Noh, kuidas nüüd luggu pissukesse Muhamediga jäi? Tühhipaljas on tühhipaljas ja ma panen vägga immeks, et aastal 1858 veel nii rummalaid inimessi on, kes sähhärdust petjat ja Jummalat sanna teutajat mitte tuhhalabbidaga tuast välja ei aia... O narrilaste narrilanel ja veel suuremad narra- lased, kes nisugguse seitsmemelega petja jutto uskvad... Ta kulutab neile: minna ollen prohvet Joannes, — nemmad asuvad ja kummardavad; ta ristib neid, panneb paastuma ja musti riidid kandma, — nemmad tevad sedda; kirrikuid ja kirriku õppetust kässib ta pörane loom põlgada ja omma jamsi lorri järrele teha, — nemmad vaesed kerglased mõtlevad: «se on tale Jummalast ilmutud»; palvemajasid vannub ta ma põhja, et tedda seal omma lorri ei lasta lorriseda, — ta jün- grid pannevad käed kokko ja õhkavad: «suur on meie proh- vet!»; ta kässib omma jüngrid*juuksed mahha leikada ja Türk- laste ja Hina moodi pead paljaks aiada, — usklikkudel varsi kärid käes prohveti käsko täitmas; pühast kirjast lobbiseb temma, et su vahhutab, ja kui südda täis tulleb, kirrub ta nago pärris Türklane, aga ta jüngrid ütlevad: «se on pühha vihha, nagu Mosesel kuld vasikast nähjes ka olli»; sööb ahvi- prohvet met ja leiba (sest mis sel vigga?), siis varsi laulavad tema jüngrid: «oh Joannes, oh Joannes, sa olled suur ja pühha mees!» ja ommeti on igga perrenaise luavars paljo pühham, kui sesinnane narrilaste prohvet, kes omma au otsides Issan- dat teutab. — Oi, oi pettetud petja jüngrid, kui nisuggune tule tallaja jubba teie mõistust ja usko võis ärra varrastada,

siis on teil mõlemist ni vähhe olnud, et igga kass sedda sabba peäl võis ärrakanda. Vist polle teie töt ial uskunud, et ni hõlpsaste sulla vallet vasto võttate...»

Ehk küll artikli autor praegu alles imeks pani, mispärast inimesed Maltsvetti tuhalabidaga toast välja ei aja, vaid tema õpetusi usuvad ja nende järgi elavad, jutustab ta järgnevais lõikeis ometi, kui halvasti «ahviprohveti» käsi mitmes kohas käinud, nii Amblas, nii Koeru ja Madise kihelkonnas, kus rahvas talle kippunud peksa andma, nii et Maltsvetile ainult kiire põgenemine nõuks jäänud. Madises «olnud mehhike kord nii kimpus, et aknast välja karganud ja aia teivast abbi otsides pakku sanud»... Seepeale asunud ta Paidesse elama.

Maltsvet peatus lugemisel ning vaatas Antsu ja siis ukse ees seisva vahi otsa, kes viimase väljatulemist ootas. Usumehe nägu avaldas enam hämmastust kui meelepaha või viha.

«Ei mina oleks uskunud, et niisugust sõimu ja valet võidaks trükki panna!» hüüdis ta. «Seda kõik olen küll joodikute suust kõrtsis ja õelate palvevendade ja -õdede suust külatänaval ja mõisaõues kuulnud, iseäranis nüüd, kus nad mind raudus nägid. Aga et see mustaga valge peal seisab — tõepoolest, ma ei tahaks oma silmi uskuda!»

«Oo, seal tuleb veel rohkem — loe aga!» vastas Kõrge, ja ta suu ümber seisis mõruduse ja jälkuse jooned. «Nüüd vestetakse minust looke ja mul on südamest kahju, et ka see peab vale olema! Ma oleksin uhke, kui see nõnna oleks old... Loe, isa!»

Maltsvet luges edasi:

«Siin ja ümberkaudu peavad nüüd mõnned mõistuse poolest vägga kehvad innimessed ollema, kes savvi saiaks piddavad, isseärranis üks endine kutser Hans otsego varri tema kõrvas käima. Selle mehhega olnud kord kenna luggu. Valle-prohvet võeti maal kinni, vidi hakenrichteri jure ja pisteti puri ja se olli õige. Nüüd käinud Hans ta järrele ja üttelnud: «Ei ma nenda tee kui Peetrus, kes omma Issandat ärrasalgas ja tulle äres sojendas; ma lähhan temmaga ühhes torni.» Sedda polle hakenrichter mitte lubbanud. Pärast, kui prohvet vahhi all Paide todi, ütles hakenrichter Hansule: «Hans, sul olli vimaks suur himmo mo puri minna, nüüd on seäl rumi, astu sissel!» Hans pididi maggushappo näoga vangi jäma ja prohvet vidi Paide. — Prohvet võib ehk küll vägga immeks ja

pahhaka panna, kust minna sedda keik tean? Agga mis tehha, kas teggiaid, seal näggiaiad...»

Paide Antsu nägu oli sügav-kurb.

«Kui kahju, kui väga kahju, et ma juures põld, kui sind Mõnuveres kinni võeti!» kurtis ta. «Ma olin nii tihti sinu kaasas, aga just sel korral mitte! Kas usud, isa, et ma oleks just nii teind, nagu nad seal luiskavad, ja veel palju enam! Ma oleksin sinuga ühes aagrehi puuri läind, kas või vägise, ja ma oleks sinuga ühes mööda maad vallast valda rännand, kas või palja jalu ja söömata ja joomata. Ja ma oleks teel igal pool rahva poole kisendand: «Vaadake, see on teie usuisa, keda ahelates Kolgatale veetakse, ja mina olen tema järelkäija! Tulge ka teie ja käige tema järel, ja kui teid ahelatesse pannakse, siis olge kindlad usus ja ärge salake oma isa ja peastjat mitte ära! Tulge kõik ja kannatage rõemuga oma õpetaja ja oma usu eest, sest seda tasub meile Kõlgevägevam!»... Ja ma oleks ühes sinuga Tallinna läind, ja nad oleksid mind raudu pidand panema nagu sindki. Ja siis oleksime ühes tagasi rännand külast külasse ja mõisast mõisa, ja ma oleks igal pool oma healt tõst ja karjund: «Vaadake, meie põle midagi kurja teind, aga meid on mõrtsukate ja rõõvlite kilda heidetud meie usu pärast! Kui õige ja püha peab see usk olema, mille pärast meid nõnna raskesti taga kiusatakse! Ja kui vägev peab see usk olema, et meie tema eest rõemuga kas või surma läheme, hõisates ja lauldes: «Ehk oleks ilm täis kuradid, kes tahaksid meid neelda, ei karda meie ühtegi, küll jumal võtab keelda!»...»

Tugevasti pigistas prohvet vaimustatud jüngri ärevuses värisvat kätt.

«Sinust, vend, usun seda,» ütles ta uhkusega segatud liigutusel. «Ma tean, et sa oleksid seda teind, mis su suu räägib, ja sooviksin, et mul sinusuguseid võitlejaid palju oleks.»

Siis ta võttis uue lehenumbri ja luges poolvalju häälega pikkamisi, mõnda sõna veerides, edasi, mis sinna jälle temast oli üles pandud ja mille peale ta silma juhtisid jämedamalt trükitud pealkirjad: «Paidest, Järva valle-prohvet.»

Esimesena jutustati seal kuulu järgi looke, kuidas prohvet oma majaperemeest Paides püüdnud üle lüüa. Donati komeet oli läänegi-ilmas kõmulise oletuse esile kutsunud, et maakera, kokku pörgates sabatähga, hukkub, mis pidi 12. jaanikuu

päeval sündima. Seda usuti ka Eestis. «Viimne päev» pidi olema ukse ees. Kasutades seda usku ning ka ise katastroofi ennustades olevat Maltsvet oma majaperemehe viimsepäeva hirmu täis ajanud, nii et see maja talle ta pealekäimisel poole hinnaga tahtnud maha müüa. Õnneks ei olevat aga müüja käsi- raha vastu võtnud, kuna talle äkki meelde torganud, et ega siis temagi maja prohveti pärast seisma jää, kui kogu maailm hakkub. Ja nõnda jäänud prohvetlik pettur saagist ilma.

Edasi vesteti, ikka kuuldusi korrates, kuidas Maltsvet, tarvitades targu viimsepäeva kartusest tekkinud head konjunktuuri, ostvat taludes «ölgi ja muud kraami poolmuidu üles», et seda ise kallilt edasi müüa — arvatavasti neile, kes ennustatud suurmürtsu ei uskunud. Ka poogiti prohvetile polügaamilisi kalduvusi külge, oletades, et ta varsti hakkab õpetama, «mehel olgu naisi nagu kukel kanu». Ka tunnistanud see «lobasuu» oma paari aasta eest sündinud pojast, et «see laps olevat Pühast Vaimust».

Suure meeleheaga ning hästitamisi kirjutati lõpuks Maltsveti vangistusest, milline sündmus ekslikult Paidesse asetati, kuna see Mõnuvere külas, Madise kihelkonnas aset leidis. Vangivõtu puhul saanud vagast prohvetist metsik märatseja, kes kinnivõtjaid teibaga maha lüüa ähvardanud; «agga se polle midagi aitnud, vaid pea olnud käed kinni ja su üksi lobbisemas lahti». Ja kui ta siis vangihoonest ahelais välja toodud, «on ta välja näitnud nago metsellajas, kel kõis kaelas on»...

Ants Kõrge vajutas mõlemad käed Maltsveti õlgadele ja vaatas talle truuduskuumalt silma, kui viimane oli lehe käest visanud.

«Ei ole sul tarvis ainust sõna kulutada nende laimduste valekstunnistamiseks, armas isa! Valemärk on kõigile neile lookestele nii selgesti otsaette litsutud, et ainult imeks jääb panna, kuida lehe tegija seda ei märganud.»

«Ta nähtavasti ei tahtnud seda märgata,» vangutas Maltsvet pead.

«Ma läheksin aga ihust ja hingest ja otsiksin need närused laimajad üles, et neile näkku sülitada!» tuli Kõrgel kiristamisi hammaste vahelt, kuna ta silmad olid naaskelteravad.

«Vend, sul põle vaja neid otsima minna — ma tean juba, kes need tule- ja tõrvasülitajad on,» ütles vang. «See kiri tuleb Madise kihelkonna variseride ja ülempreestrite käest, sest

siinusõnu nagu «ahviprohvet», «narrilaste narrilane», «tühi-paljas» jne. olen ma just nende suust juba ennegi kuulnud, ja ma ei tee Aniste Thomsonile vist mitte ülekohtu, kui ütlen, et otse tema näpud sellest laimu-epistlist mitte puhtad ei ole... Usuvend, kui sa minu eest midagi tahad teha, siis seleta inimestele, kes neid lehti on lugenud ja kes mind ei tunne, mis on variseride kirjas tõsi, mis vale. Rohkem põle vaja... Ja nüüd jää jumalaga, sest vaata, minu valvaja on juba kammamatuks läinud.»

Nad suudlesid teineteist vennalikult, ja rinna põhjast tungivat nuuksumist vägisi tagasi hoides lähkus usuagar kingsepp vangikojast. —

Harilikult hoitakse vangistatud suuri kurjategijaid välise ilmaga kokku puutumast. Maltsvetiga tehti Paides teisiti. Ta pandi teataval viisil kaagile. Teda püüti rahvale nagu mõnd haruldast murdjat puuris näidata. Kõik pidid jõledat valeprohvetit nägema, kuidas ta kätest ja jalust raudus oli, et sellest kodus hirmu- ja jälkusevärinaga teistele jutustada. Päril võõraid inimesi lasti järgmistel päevadel vangihoonesse «hullu Maltsveti Juhanit» vahtima, kuidas ta kongis istub ja viha pärast oma ahelaid raputab. Et Paides nendel päevadel just juhtus laat olema ja teadet vangi siin-olekust hoolega levitati, siis oli vaatamaskäijaid muidugi palju. Ilmatu rahvahulk kogunes aga uulitsal Maltsveti ümber kokku, kui teda kirikusse armulauale viidi ja kui ta sealt tagasi tuli. Kas teda sunniti lauale minema või tundis ta ise, minnes tumedale saatusele vastu, ihaldust selle kirikliku toimingu järele, mille ta pikemat aega oli täitmata jätnud, see pole teada.

Peaaegu terve linnake ja hulk seal olevaid maainimesi jooksis ka siis kokku, kui Maltsvet ühes teiste vangidega kõlises ahelais Riia poole teele saadeti. See sündis keset talvekuud, kõleda külmaga. Nuttes ja leinates piirasid vangisalgast prohveti omaksed, sõbrad ja poolehoidjad; irvitades ja pilgates vaatasid talle järele vastased.

Siis ei kuuldud Maltsvetist mõni kuu enam midagi. Ainult «Perno Postimees» tuletas teda 3. detsembril kahjurõõmsa nõokamisega meelde. Toimetuse konstateerib meelsasti, et vangistatud prohvetile pistetud Paide vanglas pihku nood «Postimehhe» numbrid, kus temast oli kirjutatud. See ajanud prohveti «aevastama nagu minatubakas». Kui Maltsvetti tema lahkusuliste häbematuste eest veel kord tüsedasti on hurjuta-

tud, seletatakse mees sealtsamast nõdrameelseks, kelle eest korralikud ristiinimesed peaksid palvetama ning ise «tema teede eest» hoiduma.

Kuu aja pärast jõudis Maltsvet vangitapiga Riiga — poolnälginud ja haige pikast kurnavast teekäigust. Riias heideti ta külma niiskesse vangikotta ja lasti teda seal mõni aeg vinduda. Siis algas kohtulik ülekuulamine.

Aga Riias ei leitud sellel inimesel mingit süüd olevat — siin veel vähem kui Tallinnas. Sest siin, kus seisti Tallinna kubermangu sündmustest kaugemal, vaadati nende peale pisut kainemalt, ja kindralkuberner Suvorov, kuigi ta oli Balti võimeeste hea sõber, ei tundnud seda isiklikku vägivaldlase viha peadtõstvate talupoegade vastu nagu Eestimaa mõisnikud ise. Ilmliku ülemuse kohtulik uurimine ei toonud Maltsveti kohta, kes ennast südilt ja sõnakalt kaitses, midagi ilmsiks, mida rahva üleskihutamiseks oleks võidud pidada, kuna süüdistajad ise ainustki tõelikku tunnistust tema vastu Riiga ei suutnud saada. Nõnda mõistis ilmlik kohus kaebealuse mässajasüüist priiks. Seega oli peakaebus oma raskusega ära langenud ja Maltsvet võis, kogudes jälle lootust, saatusele julgemalt vastu vaadata.

Oma vaimuliku tegevuse eest pidi ta seepeale Riia peakonsistooriumi ees vastust andma. Kõnekal suul jutustas ta ülekuulajaile ära, kuidas ta palvemeheks ning rahva usuliseks äratajaks saanud, mida ta õpetanud ja kust ta oma õpetused võtnud. Tal läks korda vaimulikule kohtule oma piiblitundmise tõttu selgeks teha, et ta kõige oma usulise tegevusega pühakirja põhjal on seisnud, kuigi mitte igas asjas täht-tähele luteri usu kiriku dogmade põhjal. Nõnda ei võinud konsistoorium teda ka usuliseks kurjategijaks mõista.

Riia vaimulikud mehed vaatasid leplikuma silmaga selle agara usumehe peale, kes omal viisil nende asju rahva seas ajas, tunnistades piiblit kõige tarkuse ainsaks allikaks, juhtides talupoegade lootused pilvede taha ja võideldes kadeduse pärast vihatud Herrnhuti vastu. Selle töö tulu kaalus ju pisikesse kahju, mis Järvamaa prohvet oma lahkõpetustega valitsevale kirikule vahest tegi, mitmevõrdselt üles. Kõigutada ei suutnud see lihtlabane, harimata talupoeg kirikumüüre ometi mitte.

Niipea kui Maltsvet temale vastu puhuvat leplikku tuult märkas, asus ta välja niisama terase kui südika sooviga. Kui

ta minust mingit süüd ei leidnud — järeldas ta —, siis peate mulle ka vormilise loa andma oma ametit endist viisi edasi pidada. Ja ta kandis soovi palve kujul ette. See täideti. Hoopis paluja ootamise vastu! Konsistoorium oli öelnud a, nüüd pidi ta ütleva ka b. Muidugi lisati juurde kõva manitsus, et Maltsvet, kui ta loast jälle ilma ei taha jääda, oma laengul kindlasti peab evangeeliumikiriku õpetuste ja seaduste piiresse jääma. Teda hoiatati ülemuse uute kaebuste eest, mille tagajärjed hoopis tõsisemad saavat olema, ja lasti ta siis ka kirikliku kohtu alt priiks. Veel enam! Talle näidati üles hoopis erilist armu ja lahkust: talle anti teeraha ja palgati voorimeeski, kes ta Riias Paidesse, tema elukohta, pidi kättima.

Maltsvet sõitis Pärnu kaudu. Seal astus ta «Perno Postimehe» toimetusse sisse, et lehes tema vastu ilmunud sõim- ja laimukirjade kohta seletust pärida. Pikema sõnavahetuse järel vabandas Jannsen ennast sellega, et kirjad temale väljast trükkida saadetud ja et ta saatjaid usaldanud. Ta andis Maltsvetile nõu asja kohtusse kaevata ja laimajaid vastutusele nõuda.

Selle jättis Maltsvet tegemata, arvatavasti sellepärast, et tolleaegne kohtuskäimise tee oli liiga ohakaline. Protsess oleks kohtute pikalise ja keerulise töötamise pärast nõudnud palju raha- ja ajakulu, kuna tagajärg pealegi oli kahtlane. —

Küünlakuu hakatusel 1859 jõudis Juhan Leinberg Paidesse tagasi. Ta tuli võidumehena, sellepärast oli tema poolehoidjate võõr niisama suur nagu tema vastaste pahandus. Esimesed hõiskasid, viimased kiristasid hambaid. Nende väline tugi oli murtud — seda mürgisemaks hapnes nende seesmine erakondlik vaen võitja ning tema järelkäijate vastu.

Aga just selle pärast, osalt ka väliste takistuste kadumise tõttu, kasvas Maltsveti kogudus nüüd arvult jõudsasti. Mõne aja pärast polnud Järvamaal peaaegu ainust kihelkonda enam, kus tema usulapsi poleks leidunud, ja varsti ulatus liikumine võimsal jõul ka Põhja-Harjumaale.

Nimelt siirdus Maltsvet Paidest naise ja kõige noorema lapsega Kolga-Kiiu valda ühe oma endise sõbra, Võnse Juhani talle elama ning asutas endale rannarahva seas, keda ta Loo kõrtsmiku põlvest peale tundis, uue töövälja. Võib olla, et teda sinna kutsuti, võib olla, et ta enda süda teda endisesse elupaika tagasi meelitas, kus tal nii palju tuttavaid oli. Kuid

seepärast ei lõpetanud ta ühendust oma Järvamaa usulastega, vaid käis neid Kiiust aeg-ajalt vaatamas, neile palvetunde pidamas ja oma õpetamistööd jätkamas.

Võit vastaste üle ei andnud aga mitte ainult hoogu maltsvetlaste hulga kasvamisele, vaid ka nende usulistele liialdustele.

Maltsvet ise eel hakkas esinema ikka tüsedamalt, fanaatilisemalt. Oli ta oma vaimulikkudes kõnedes esiotsa sõnakamate kirikuõpetajate taltsast jutlusetooni tarvitanud, mille ta neilt oli teraselt ära õppinud, nii et Maltsveti ja mõne rahvaliku pastori jutluse vahel suuremat vahet ei olnud, siis pildus ta nüüd väntsakaid sõnu, põimis oma jutlusse ikka algupärasemaid kõnekäande, riskantsemaid võrdlusi ning paradokslikumaid väiteid ja laskis oma luhtava luule vabalt lendu, olgu prohvetlikkude ennustuste, olgu üleloomulikkude asjade kujutamise näol. Nüüd ei hoidnud ta ka enam kirikuõpetajate vitsutava arvustamise poolest poolt kätt suu peal, vaid tõi nende patud ning ebavoorused, nende valed ning kahekeelsused katmatult rahvale silma ette. Aineid seks oli tal küllalt, sest nagu mõisnik, nii orjas ka papp tol ajal oma madalamaid himusid ning ihasid palju avalikumalt kui praegu, kus nii mõnigi lugu neist, hoolimata kaitsvast tsensuurist, ajakirjandusse poeb, soovimata tähelepanekut äratades.¹

Maltsvetid isekeskis hakkasid oma usu- ja elukommete poolest kaas-inimestest ikka enam eralduma ja sellekohastest määrustest, mis osalt Maltsveti, osalt tema juhtivate jüngrite ning järeletegijate poolt ja koguduse enese sülest tulid, liialdavalt kinni pidama. Nõnda keelati viinajoomise kõrval ka koduse õlle joomine ära, sest et mitmed usklikud, kes viinast olid loobunud, seda rohkem õlut pinnisid. Peale tubaka suitsetamise mõisteti hukka ka tubaka nuuskamine ja põsespidamine. Täieliku pühapäeva-pühitsemise, vere ja sealihaga põlgamisega seltsis käsk paastuda. Palmitsemata juuste määrust kõvendati selle võrra, et naisterahvail keelati palmitsetud juustega mitte ainult kirikusse minna, vaid et nad ka kodus, igapäevase töö juures lahtisi juukseid pidid kandma. Mõnes kohas anti ka meesterahvastele juukseseadused, mis otsekohe vastamisi käisid: üks nõudis pikki juukseid, teine paljaks põetud pead. Ei aida-

¹ Mõeldud on muidugi romaani kirjutamise ajajärk, aastad 1904–1905. — Autor.

nud üksi värvikate riiete ja igasugu ehete kandmise keeld — keelati ka veel saabastega kirikuskäimine ja sunniti pastlaid jalga panema. Värvikaid riideid oli ikka veel mõnel maltsvetlasel — sellekohast eeskirja ei pandud nii täpselt tähele; nüüd aga hävitati nad sootuks. Usu tuumaks kippusid saama valmiste asu asemel ikka enam ja enam välised kombed ja elutapasjad. Tee taevaliku ja ilmliku paradiisi poole pidi viima kõhu, karvade ja ihukatete kaudu.

KUGLIL.

Selle aja vältel, kui Järvamaa prohvet raudus usukannatajana viimast korda Kugli külas oli viibinud, oli seal mõndagi tähelepanuväärilist sündinud.

Kõigepealt külastas toonekurg jälle kord Kiisa Altsauna.

Viiu lootus, et taevataat temale ta kindla usu pärast Maltsetisse vähegi puhkust annab, vaese vabadikunaise peale voolavale sigiduseõnnistusele paarikski aastaks tõket teeb, ei läinud täide. Küll oli ta selle eest palvetanud, küll oma vanameest varitsenud, et see piibu ja viinaga jumala meelepaha ei ärataks — asjata! Paar nädalat enne jõulut, kõige kibedamal ketruse ajal, kus mõisa ja perenaise linu ja takku kogu saun täis oli, pidi Viiu töö seisma jätma ja temale nii tuttava haiguse sunnil söögi pugema. Ja nüüd tuli ilmsiks, kui vähe oli uus usk teda aidanud, kui vähe oli taevane isa ta palveid tähele pannud. Talle kingiti ühe väntsiku asemel kaks korraga! Vaevalt oli ühe oo-ää kuuldavaks saanud, kui teine sellisama rahvusvahelise hüüdega isa ja ema teretas, muudkui madalama häälega. Sest see oli poiss, esimene aga tüdruk. Ja siis panid mõlemad oma torud üürgama — poiss viha pärast, sest et tüdruk temast teel oli ette tükkinud, tüdruk aga sellepärast, et ahne poiss tema eest sellegi toidunatukese nahka pani, mis ema ahtras, närtsinud rinnas veel leidis.

Isa ja ema aga — kummalgi väike mässaja käel — vahtisid nõutult ja abitult teineteise otsa. Mis liig, see liig!

«See kõik tuleb sinu kurjavaimu piibust!» kisendas Viiu nurgavoodist, ja palju ei puudunud, et ta oleks asemelt hüpanud ja vaese vanamehe läbi klobinud.

Tõnis seisis norus peaga, nagu poleks ta südametunnistust tööpoolest mitte puhas. Ta vaeseke näis olevat hinge põhjani põrutatud, et see suur mees seal kaugel üleval, kellel oli valit-

seda maailma-täis inimesi ja taevatäis ingleid, mahti oli leidnud tema põrmukese väikesi, hoolega hoitud salapattusid tähele panna. Oma alandlikkuses oli ta ikka arvanud, et ega jumal Altsauna Tõnist tunne, ja oma kelmuses oli ta juurde lisandunud: «Ehk kuigi tunneb, ega ta teda kõigi nende teiste saunikute hulgas näe...» Ja et teda ei nähtaks, puges ta ikka teiste vahele ja teiste selja taha.

Enda vabanduseks ei mõistnud mehike esimese ehmatusega midagi mõjuvat ette tuua. Ainult kalli piibukese kaitseks tegi ta nõrga katse.

«Ei see piibust küll tule,» arvas ta, «aga voata, Siku Matsi pulmas sai tilk viina võetud — sinu oma loaga — mäletad veel — — voata, see —»

«Või minu loaga — mis sa häbemata valetad!» kostis jälle kolkust, mispeale vanamees rõhutatud pomina reageeris:

«No vaata nüüd, kuida sa kõik unustad!... Ise ütleb veel: «No eks meki siis peale, kui nad nii väga sunnivad — oled jo ristipoja pulmas!»... Ja nüüd — nüüd olen mina üks süüalune!»

Tõnis pööras näo nurga poole ja Viiu meelest oli, kui oleks vanamehe süles olevale pisikesele kisakõrile midagi põse peale kukkunud. Seepeale vaikis ta. Ja nii tekkis piinlik-tumm vahe-
aeg.

«Tõnis,» ütles Viiu viimaks, «anna nüüd poiss minule ja võta tüdruk.»

Eide toonis oli midagi, mis taadi lõuga tõstis, mis ta kõssi valunud turja sirgemaks ajas.

Ta torkas poisi ema kaissu, võttis tüdruku oma karedate kondiste käte vahele ja toetas enese koiku servale istuma. Ja nüüd hoidis üks poissi, teine tüdrukut rinna vastu ja nende silmad tunnistasid väetikeste lihakarva punavaid näokesi, mille seest tillukesed tähekesed sinise läikega nagu lina-õilmed paistsid, ja nende suude ümber vinetas kummaline naeratus, millel etteheitliku, süüdistava mõrudusega enam midagi tegemist ei olnud. Näis, nagu oleksid nad kahju asemel kasu saanud...

Ja nende ümber, sauna savipõranda aukude ja lohkude sees, püherdasid, roomasid, karjusid, kaklesid veel viis niasugust elukat, kelle tekkimise pärast nad teineteist olid sõidelnud ja siunanud, ja neil kõigil olid ahned suud põigiti nina all, aga saunarahval nii vähe leiba varus.

«Tõnis, too hagu ahju, näe, poiss hakkab külma pärast luksuma.»

«Tüdruk koa juba näost sinine.»

Ja murelikult tõuseb taadike üles, sätib sinise tüdruku emale teise kaenlasse ja läheb õuest hagu tooma, et nad väetid konnakesed haigeks ei jääks ja viimaks veel — ära ei sureks...

Neid surmale anda ei täi neil ometi mitte, hoolimata sellest, et maltsveti usk ka seda nende lootust pole täitnud, et taevataat neile ühes näljaste võtukatega ka nende võrra rohkem leiba annaks. —

Teine tähtis sündmus Kuglil oli Tõnu-Petri Madise naisevõtmine.

Madis oli sunnitud teist korda abielluma.

Seda nõudis tema au, tema elukutse. Tema palvemeheline elukutse. Tema kombeline au. Tema kui korraliku, viisaka, puhta inimese hea nimi.

Liikusid ju külas, vallas, pooles kihelkonnas laimujutud, suur usumees ja lugija, prohvet Maltsveti agaram jünger ja abiline Tõnu-Petri Madis elavat sohisõpruses teise mehe naisega. See sündivat usulise sõpruse varjava vaiba all.

Need jutud pidid vaikima. Madis oli nende all juba küllalt kannatanud. Muidugi süütult. Need jutud pidid vaikima ja igaüks pidi nägema, et nad on tühised. See jõe arvamine, mis Madise lugupidamist inimeste silmis nii väga alandas, mis talle nii palju uneta öid oli toonud, pidi kõigi silmade ees vaeleks saama. Igaüks pidi nägema, et Madis oli kiusliku lori ohvriks saanud, igaüks, kes seda lori oli uskunud ja edasi kandnud, pidi endale tunnistama, et ta on pattu teinud, et ta ausa inimese vastu on ülekohtune olnud.

Madis tahtis olla korralik inimene pealaest jalatallani. Temast ei pidanud keegi küünemusta võrra paha teadma ega arvama.

Sellepärast võttis ta naise.

Võttis naise ilma armastuseta, ilma tungiva tarviduseta — oma seesmist hääle vastu.

See pidi nõnda olema.

Ta pidi ohvri tooma.

See õnnelik, kelle vaga palvemees oma au kaitsjaks ja eluseltsiliseks valis, oli Maasikmäe Mai, küpsemas eas peretütar naabervallast.

Nad õppisid teineteist lähemalt tundma Madise lugemistundidel.

Mai torkas «Maltsveti abilisele» eriti suure usuinnuga silma. Kui teised naisterahvad alles pead kõigutasid ja ohkisid, valas tema juba palavaid pisaraid. Need veeresid tal nagu slahõbeda-tilgad üle mõlema põse — kiiresti ja kuulmatult. Ta ei ärganud ega nooskunud — kõik sündis vagusasti, hääletult, kees hingest allikana üles. See liigutas Madist. Ta pidas seda õigusega tõiseks, alandlikuks, südame põhjast voolavaks vagaduseks. Mai istus või seisis peaaegu liikumata paigal, ta silm oli kõneleja suu küljes kinni ja pisarad jooksid. Missugusele palvepidajale poleks see sügav, anduv härdu meeldinud. Ent Madis arvas pealegi veel märkavat, et Mai nõndaviisi just tema suu küljes rippus, et Maie pisarad just tema lugemisel nii ohtrasti ning palavalt voolasid. Ja see sündis teda sellele nii anduvale austajale lähenema.

Ilus ta ei olnud, ei mõistnud ka juttu ajada, tõendas ainult takka, mis teine eel rääkis. Aga sest polnud viga. See-eest oli ta ausate, jumalakartlikkude ja kaunis jõukate vanemate laps, kelle Madis ise oli maltsveti usku pööranud. Nõnda olid asjad kõik joones, tingimused igapidi päri — korralik mees abiellus korraliku neiuga. Kõik sündis, nagu kord ja kohus.

Ja nüüd võis Madis oma kallima usuõega, sellega, kes ei mõistnud teda mitte ainult südamega, vaid ka peaga, vabalt läbi käia, ilma et ta au ning hea nimi kahju oleks kannatanud.

Päris siledasti ja ilma mingisuguse ärevuseta ei läinud aga Madise naisevõtmine ometi mitte.

Krõõt näitas küüsi.

Oigust tal seks ei olnud, sest ta ei suutnud ette tuua ainustki sõna ega tegu, millega peremees tema vastu oleks kohustatud ja seotud olnud. Ta ise oli teinud endale nii suuri ning sügavaid lootusi, et ta nagu pikse rabamist tundis, kui Madis Maasikmäele kosja läks. Ja nüüd ei tundnud ta viha ja ahastus enam piire. Esmalt sõimas ta püha mehe kõigi kuuldes armutult läbi, siis püüdis teda väevallaga, hoides ust kinni ja tõrjudes Madist roobiga tagasi, sundida kosjakäiku katki jätma ja viimaks langes põlvili tema jalge ette ning palus ristas kätel, et ta teda mitte maha ei jäta, sest ta ei mõistvat ega suutvat elada ilma temata.

Peaaegu kahetses Madis juba, et ta pidi nii palava armastuse ära põlgama, ja tal poleks Krõõda äravõtmise vastu vist

palju olnud, kui mitte jälle tema au ja hea nimi keelates vahele poleks astunud.

Krõõda õrn olek peremehe vastu, vanapiiga kõigile ilmutatud kindlad lootused, tema kiitlevad märguanded varstistest pulmadest jne. olid ilmalaste kurjadele keeltele juttudeks asja andnud, kui käiks lesk mees oma truu ümmardaja juures vahel külge soendamas. Muidugi olid need jutud viimati ka Madisele enesele kõrvu ulatunud ja ta otsus oli kohe kindel, mõistliku naisevõtuga nii ühele kui teisele laimule korraga ots peale teha. Teadagi ei võinud ta Krõõta Tõnu-Peetri perenaiseks teha, sest see oleks teotavat arvamust ainult kinnitanud. «Küllap tal oli tüdrukuga ikka midagi tegemist, ega ta teda muidu oleks hakanud koristama,» oleks siis umbusklik külasuu naernud.

Ja nõnda läks mõistlik mees, kui ta Krõõda küüsisst pääses, Maasikmäele kosja. Küll jooksis Krõõt, unustades kõik oma neitsiliku au ja uhkuse, talle nuttes veel õueväravasse järele ning tõotas teda naisena kümme korda hoolsamalt ja alandlikumalt ümmardada kui seni tüdrukuna, kuna ta laisa ja rumala Maiega suisa õnnetusse jooksvat — kuid kõik oli asjata. Ei mõjunud mehesse, kes oma head nime kõrgemaks pidas kui kõike muud maailmas, meelitused ega ähvardused.

Muidugi polnud Krõõdal enam Tõnu-Peetri katuse all asu, kui uus perenaine jala üle läve tõstis. Murtud süda kihutas ta võõrsile. Madisel ei olnud midagi selle vastu, et armuhaigust põdev piiga, kelle poolt tema maja ja abielu rahule mõndagi ohtu oli karta, poolel aastal teenistusest lahkus. Võitis ta tema asemele ju Maie kaks tugevat kätt. Ja nõnda kolis Krõõt Tõnu-Peetrilt ühe sugulase juurde nii kauaks «aplaagrisse», kuni mõni uus teenistusekoht leidub. —

Kugli sündmustest äratas aga kõige suuremat tähelepanekut see sügav-õnnetu lugu, mis juhtus Lõhmuse talus varsti peale Tõnu-Peetri Madise pulmi.

Lõhmusel ei olnud enam peremeest.

Peremees istus varguse pärast vangis.

Peremehel polnud ka enam talu, sest see pidi lähemal jüripäeval teise kätte antama, ja paari kuu pärast oleks Taaveti perekond olnud peavarjuta, kui mitte Kiisa Mihkel tütrele ja ta lapsele varjupaika poleks pakkunud.

1858. aasta sügisel, mõni päev pärast seda, kui prohvet Maltsvet vangina külast läbi viidi, ühel laupäeva-ööl, olid vargad kohaliku mõisa aidas käinud. Aida lukud leiti terved ole-

vat, need osutusid järeletehtud võtmete või muukraua abil avatuks. Aidast oli mõni seakints rukiste seest ja mõnda muud kraami ära viidud.

Samal õhtul enne vargust sündis mõisa lähedal teine paha-tegu: junkru-Otu peksti vaeseomaks. Kolm või neli meest, näod tahmaga mustatud, piirasid karjamõisast koju ratsutava junkru metsa vahel ümber, tõmbasid ta hobuse seljast maha ja andsid talle metsas pajuvennaldega palja ihu peale korrapärase haagrehikeretäie, kusjuure üks mees pekstava pea, teine jalgade peal istus.

Oleni verine, jäi junkur, kes lõpuks mõned head hoobid ka pähe sai, meelemõistusetu maha, nii et peksjatel aega küllalt oli jäljetult pimedusse kaduda. Enamasti kápuli roomates läks junkur, kui ta minestusest oli toibunud, viimaks koju, kuna peksjad ta hobuse kes teab kuhu olid kihutanud.

Junkru-Otu oli üks neist vihatud mõisasundijaist, kelle valjus teomehed ja vaimud pani hirmu pärast värisema, viha pärast hambaid kiristama. Ise väga palvemees, üks vennastekoguduse agaramaist hoolekandjaist, ei tundnud ta oma igapäevases ametis kellegi vastu armu, ja keda ta enese kadakane kepp ei jaksanud parkida, selle saatis ta tuttavasse talli vahimehe vitsakimpude alla. Et ta rasvaläinud laisa opmanni parem käsi oli, kes talle peaaegu piirita voli andis, siis kardeti teda palju rohkem kui opmanni ja parunit kokku, ehk küll viimane kõiksugu rüütlivooruste poolest, mille all talupoeg ja tööline higi ning verd valasid, tolleaegseist mõisasakstest kuidagi maha ei jäänud ja esimene ainult oma ülemäärase laiskuse pärast igale poole nina ei pistnud ega nii sagedasti keppi ei välgutunud, kui ta süda oleks õigeks pidanud.

Junkru-Otul polnud aimugi, kes teda peksis. Äratundmine oli pimeduse, meeste nõgist nägude ja nende täieliku suupidamise pärast võimatu. Vaenlasi aga, kes tema peale hammast võisid ihuda, oli Otul teomeeste seas nii palju, et ta kellegi peale eriliselt ei teadnud mõelda, — olid nad ju kõik ta kadakat ja tema käsul vahimehe pajasid maitsta saanud, paljud ka veel haagikohtunikude vitsade ja venmaldega tutvust teinud. Niisama vähe oli öelal, torm-uhkel junkrul peremeeste ja popside seas sõpru, iseäranis nüüd, kus vallas palju maltsvette leidus, kes teda mitte ainult kui valju mõisasundijat ei sallinud, vaid ka kui oma usu vihast vaenlast vihkasid.

Nõnda jäi asjatuks kõik otsimine ning nuuskimine peksjate

järele, kõik usutamine ning pitsitamine töörahva ja talupoegade seas, ja viimased naersid endale parastades pihku. Tagajärjeta jäi ühtlasi ka otsimine ning uurimine aidavarguse suhtes. Mõlemad roimad arvati kord ühendusse, kord lahutati nad kaheks kogemata ühe aja peale juhtunud teoks. Miks ei võinud öösel olla aidas käinud needsamad mehed, kes õhtul kuusikus junkrut peksid? Niisama hästi võisid aga ühed junkrut peksta, teised aidas käia — kas teineteise teades või mitte. Igatahes ei toonud aga vabadikusaunade ja taluperede läbiotsimine, mida mõisapolitseil vallapolitseil abil väga laialiselt ja põhjalikult toimetas, varastatud kraamist ei nahaäärekest ega tanguterakest ilmsiks, ja nõnda jäi nii üks kui teine asi viimaks soiku.

Korruga sündis midagi ootamatut.

Kevade poolt talve 1859 kippus nälg Kugli küla elanikkudele ja nende loomadele kallale. Kibe toidupuudus oli siin küll igakevadine harilik nähtus, aga nii suureks ei kasvanud häda mitte alati nagu tänavu, milles süüdi oli peaaegu täielik viljakaldus eelaastal.

Juba näärikuu lõpul elasid inimesed aina veest ja leivast, loomad mädanenud ja sammaldunud katuseõlgedest. Magasi-ait oli tühi, nii et hiiredki kannatasid nälga. Ehk mis leib seegi oli, mida inimesed sõid! Puhast leib oli üldse tundmata; seda ei saanud jõukamgi talupoeg headelgi vilja-aastatel hamba alla. Viljale pandi nii rohkesti peeni aganaid hulka, et möldril veskilael pikk hudi käes oli, millega ta aganatega segatud viljaprahti kolust alla torkis. Leib sai must nagu värske turvas või verikäkk ja oli nii rabe, et püüdis labidal, kui neid ahju lükati, ära lagunesid ja tükikaupa üle ääre maha pudenesid. See oli tavaline leib. Häda-ajal, nagu tänavu, jahvatati peaaegu selgeid aganaid, ja leib, mis suhu pisteti, oli nagu peenike kokkupressitud kuiv põhk, nii et ära mine tulega ligi, muidu läheb põlema. Nälginud lehmad, kes enam oma jõuga maast üles ei saanud, muidugi piima ei andnud — lehmaks sai siis kaev, leivakõrvaseks vesi. Liha polnud kõige jõukamail ammusest ajast enam majas; silkude ostmiseks puudus raha. Kust pidi talupoeg raha saamagi, kui ta seda, mis tal vahest müüa oleks olnudki, mõisa valjul keelul müüa ei tohtinud — ei heina-uitu ega õlekõrt, puudest ja hagudest hoopis rääkimata, mida mõis, nagu ka loomi metsas ja kalu vees, omaks pidas. Ime oli, et talupojalt ka õhu eest, mida ta hingas, orjust ja abitegu ei nõutud!

Sel kurjal talvel, küünlapäeva ajal, sigines nüüd Lõhmuse talu aita korruga mitmesugust haruldast ning kallist toidukraami — kraami, mida ei olnud tolleaegse talupoja varakambriat muidu üldse leida või ainult harvasti mõne rikka juurest. Seal oli suur suitsutatud seakints, väike kott puhast valget rukkijahu, märsitäis nisupüüli, paar karnitsat odratangu, pisut herneid ja ilusaid kollaseid ube; lõpuks veel kaust härjanahka.

Perenaine ehmus keeletuks, leides selle varakese aidast. Ta arvas enese und nägevat. Ait eile õhtul igast toidupoolisest tühi nagu kell, täna hommikul kelgukoorem mõisnikuvara sees! Ta pidi silmi hõõruma, et viirastust ära peletada...

Kaua seisis ta üksinda aidas, vahtis ja püüdis mõtelda.

Taavet oli eile veskil käinud ja öösel hilja koju jõudnud. Veskile polnud tal midagi viia, ta oli läinud möldrilt jahu laenama — ettevõtte, mille täidaminekule Anu oli kahtlaselt vastu vaadanud. Ja nüüd oli ta niisuguse saagiga tagasi tulnud!

Pikkamisi hakkas Anu aimama, siis taipama. Et Taavet saherdust kraami möldri, kõrtsmiku ega kellegi muu käest ei laenanud — ostmiseks puudus tal raha —, see oli iseenesest kindel. Ta oli käinud vargil. Küsitavaks jäi ainult, kus. Ja korruga torkas perenaisele pähe, et opmann ja aidamees käisid sügisel, kui mõisa aidas käidi, külas just niisugust vargust, nagu see siin, taga otsimas, muuseas ka Lõhmusel. Nad kõnelesid seasinkidest, leivajahust, püülist, nahast jne.

Perenaise vagas südames tardus iga veretilk hirmujäätuseks. Kahvatu nagu surnu, huuled sinised, kõigest kehast värisedes, nii otsis ta mehe üles ja viskas talle süüdistuse näkku.

Taavet oli joobnult koju tulnud ja juba hommikul vara peaparandust võtnud. Raha tal ei olnud, aga viina sai ta ikka. Kui Tihane enam võlgu ei andnud, siis oli meeste seas, kes mõisas viinaköögi-päevi tegid, ikka neid, kes palujatele januse suu peale ei löönud.

«See on mõisa vara, mis sul aidas on!» hüüdis noorik kokkupitsitatud kurgust, kui ta heas viinatujus oleva mehe oli kõrvale kutsunud.

«Mõisa vara neh,» vastas Taavet täieliku rahuga, kuna ta silmades kummaline kurjus ning salalik viha naaskliotsade teravusel kiirgama süttis. «Mõisa vara on jo kõik, mis su silm näeb, mõisa vara oled sina ja olen mina ise koa. Kas siis moailmas on midagi, mis ei ole mõisa oma?»

«See on vargus!» kähvatas karjatus naise nutvast hingest.

«Olgu vargus. Vargus on kõik... Kui kõik on mõisa oma, siis on kõik vargus, mis me suhu pistame... Inime tahab ometi süüa soada, kui ta peab elama, muidu ta ei jõua mõisa orjust teha... Voat sulle vargus!»

Anu vaatas ta otsa laial jäätunud pilgul. Nii jõe, nii patune, nii langenud, nii hukkaläinud polnud see mees tema meelest veel kunagi olnud. Talle tuli meelde hetk, kus Taavet esimest korda vargana tema ees oli seisnud. Siis oli ta kogelnud, silmad maha löönud, värisenud, palunud — Anu oli näinud pigistatud, muljutud, orgi otsa aetud kurjategijat, kellest ta meel heldis, kelle õnnetusest ta süda verd nuttis. Ainult oma kinnivõtjaile oli ta trotslikult vastu astunud, pea püsti, rind väljas. Nüüd seisis ta nõnda ka oma naise hukkamõistvate, häbistavate silmade all.

Anu rinnast kääris ja kees üles midagi võõrast, midagi, millel seal enne asu ei olnud, vähemalt selle inimese vastu mitte. Ja see tõusis tal kurku ja kurgust suhu ja vihises ning susises nagu mürgine gaas läbi hammaste välja üheainsa põletava, sööva sõnana:

«Varas!»

Teine raputas pead. Raputas veel kord pead. Siis vihises tal ta terasekarva naaskelsilmast, mis ta vastasel oli suust vihisenud:

«Ise varas!»

«Mina?»

«Sina!... Varas nagu iga varas!... Ega's vist vargus ole need püüd, pardid, tedred, hirved, mis me vana nui sāngi põhjas on mõisa metst mitu oastat toond ja mis sinu kurgust niisama libedasti alla läksid kui minugi omast... Ega's ole vargus need kalad, mis mõisa järvest meie võrku pugesid ja meie laual aurasid, sinu oma keedetud ja küpsetatud...»

«Need olid jumala linnud ja jumala kalad...»

Taaveti hambad avanesid laiale irvitusele.

«Aidas on jumala vili.»

«Aga mõisa aidast varastud!»

«Linnud mõisa metst, kalad mõisa järvest varastud...»

Anu nihkus pooltuikuva sammu tagasi, asjata nilpasid ta vereta huuled sõnade järele.

«Ja varastud on me tarbepuud,» irvitas Taavet armutult

silmi, «need kallid säared ja tammed ja jalakad, ja nad on iga päe su silma all, ja sa ei niuksatagi...»

«Need on mõisa metst — need on jo mõisa metst — toodud... Mõisa metst toovad kõik —»

«Või toodud — nii kõlab kaunimalt — nagu vargale tuleb midagi toomata koju... Aga ei tohi tuua — kõik on mõisa oma — ja sellepärast on nad varastud...»

Naisel näis olevat tundmus, kui libiseks maa tal jalge alt ära. Ta najatas kambris, kus nad vastastikku seisis, pool-istukile tühja kalja-astja veerele.

«Aga kust peab siis tarbepuud söama —» kogeles ta, jättes sõna pooleli.

«See'p see on — kust peab söama!» hakkas varas kähinal naerma, kuna vänge viinalõhn naisele näkku paiskus. «Kust peab soama, kui kõik on mõisa oma? Taevast ei anta, moa pealt põle võtta — mis muud, kui varasta! Sellest jo jutt ongi! Sina aga ära tee rumalat vahet ja ää ütle: Seda võid varastada, seda ei või mitte varastada. Kui juba varastad, siis varasta kõik, mis sul tarvis...»

«Aga mitte aidast luku tagant! Seda nuhtleb jumal.»

Taavet asus naise õlgadest kinni ja raputas teda.

«Võta ometi mõistus pähe ja pea aru, mis sa reagid! Sul oli jo vanast üsna terane pea, — ega need palvenarrid sult siis veel viimast arukübet ole võtt! Voata, mina olen lallis, aga ei aja niisukest putru suust nagu sina kaine peaga... Kui jumal vargust nuhtleb, siis nuhtleb ta iga vargust, ja kui ta, hea mees, lubab varastada, siis ta lubab kõike varastada. Ja ta lubab varastada...»

«Ei, ta keelab!»

«Ta lubab varastada!» kordas Taavet hambaid kiristades. «Kui ta ei lubaks varastada, siis annaks ta nii palju, kui elamiseks tarvis läheb, aga kas ta annab? Ei. Ta laseb ühtesi latuda külla otsas, teisi imeda näljakäppa, ja tuleb ja toob nälgiatele pealekauba veel viljaikalduse!... Jumal lubab varastada, sest ega muidu kõik varastaks — kõik, naine! Või kas saksad ei varasta? Kust nad on kõik soand, mis neil on? Meie käest. Meie käest on nad oma rikkuse varastand, ei, rõövind, ja rõövivad meid iga päev veelgi. Nemad võtavad meilt palju, meie näppame neilt vähe. Kõik on vargad, või vargaid põle olemaski. Kõik võtavad, kust soavad, ja Lõhmuse Taavet võtab koa, kust soab.»

Anu hoidis ristitatud käsi kramplikult suu ees, kuna ta suured silmad pärani aetult, haigutavalt, mõistmatult seda inimest eneste raami püüdsid mahutada, inimest, kes oma patu-uhkuses ja roimarikõvaduses nagu kalju tema ees seisis — süsimust, raudne, liikumatu.

«Ja nüüd mine, võta aidast ja too lauale, mis seal on — see on meie...»

«See ei ole meie.»

«See on meie!» kärgatas Taavet Lõhmus.

Nõnda polnud ta naise peale veel ilmaski kärgatanud.

Pikkamisi, madala selge häälega, millel oli jääkülme metallikõla, hakkas Anu nüüd kõnelema:

«Ma ei täida sinu käsku. Ma olen ikke sinu sõna kuuland, sest sa oled minu mees, aga seekord ma ei kuula sinu sõna. Sinu käsk käib minu usu vastu. Minu usk on mulle püham kui sinu käsk ja püham kui kõik käsud moa peal. Sa võid mind minema kihutada, maha lüüa, tükkideks kiskuda — ma ei täida sinu käsku. Siin ma seisan — tee minuga, mis tahad.»

Ta seisis sirgelt, rahulikult, hoopi ootava julgusega mehe ees, kelle rusikas kord tõusis, aga ruttu jälle vajus.

«Tahad siis ennem nälga surra?»

«Jaa.»

«Ja tahad lasta koa teenijad nälga surra?»

«Jaa.»

«Aga kui need põle sellega rahul?»

«Nad on rahul.»

«Aga kui mina põle rahul, et mu teenijad nälgivad?»

«Siis anna neile ausat leiba. Varastatud leiba nad ei söö. Nad on minuga ühte usku.»

Taavet lõi pea maha. Ta näis millegi üle mõtisklevat. Siis vaatas naise otsa — läbitungiva, südamesse ulatuva pilguga — ja pööras talle sõna lausumata selja.

Toas pani ta kasuka selga, mütsi pähe, ja tõstes jalga üle läve, hüüdis kambri poole raske, pool-hoiatava, pool-ähvardava häälega:

«Ma sünnin oma leiba üksil!»

Ta seadis sammud sauna poole. Taskus kõlksus tal poolik pudel viina.

Lõhmuse talu maa peal asus nüüd väike saun, milles elas õnneliku naisemehena endine Kiisa sulane Jaan oma noore naise Triinuga, endise Kiisa tüdrukuga. Lõhmus ise oli neile,

Samal õhtul enne vargust sündis mõisa lähedal teine pahategu: junkru-Otu peksti vaeseomaks.

kui nad end vaga Kiisa Mihkli usuikke alt päästsid ja tema teenistusest lahkusid, nõu andnud ehitada tema maa peale saun, milleks mõis luba ega ehitusepuid ei keelanud — muidugi tubli orjuse vastu. Lõhmuse ja Jaani vahel oli sest saadik, kui viimane oma vihamehele, Tibukännu Matsile, naha peale oli andnud, soe sõprus tekkinud, mis aegamööda kindlama sideme omandas, kuna mõlema vaated ja arvamused nii usukui ilmlikkudes asjades hästi sobisid. Nende ühenduse loomulikuks kaasliikmeks oli muidugi ka Triinu, Jaani priske noorik, see tüsed, julge, terase loomuga naisterahvas, kelle kaine mõistus niisama vähe usuliialduse alla suutjs painduda, kui ta eluvärsket meelt saunanaise vaesusemured jõudsid maha rusuda.

Nende kolme seltsi heitsid veel, kuigi salamahti, Kiisa Mihkli poeg Mikk ja Kiisa Altsauna vabadik Tõnis. Need pugesis, iseäranis viimane, enamasti siis Lõhmuse sauna, kui nägijaid ligi ei olnud, kuna nad Lõhmusel vabamalt koos käisid, sest seal oli ju perenaine teenijatega seda usku, mida neile taheti peale sundida. Lõhmusel said nad siis kokku ka Seenevalu Andresega, selle ausa ilmalapsega, keda usklikud maltsvetid ta ilmliku meele pärast küll vihkasid, kelle külge nende hammas aga muidu ei hakanud. Seenepalu Andres kinkis oma sõpruse inimestele, kellel oli midagi peas või midagi põues. Ta armastas neid, kes vähem rääkisid, aga rohkem ütlesid, kelle sõnadel oli pea ja saba, kelle vasar käis naela pihta. Ja ta armastas neid, kellel oli sooja südameverd, kelle rinnast kerkis midagi võltsimata inimlikku üles. Oma valiku kohta ei olnud ta igakord isegi selgusel, andes vaid südames tuntud ligitõmbele, mis säärase isiku poolt tuli, rahuliku meelega järele, ja nii täielikult, et teda selle isiku mõned kombelised nõrkused ja puudused sugugi ei eksitanud, seda vähem, et ta sellistele nõrkustele ja puudustele ilma tavaliste eelarvamisteta vaatas. Sellel põhjenes talitaja sõprus Lõhmuse Taaveti ja kõigi teistega, kellega ta läbi käis. —

Longus päi lähenes Lõhmuse peremees väikesele uuele saunale, mis nagu lunde jäänud riidake puid all lepiku serval kükitas. Taaveti nagu oli tume, kaks sügavat kortsu seisid tal kulmude vahel ja vahetevahel peatas ta sammu, et hauduvas mõttes lumehange vahtida, mille talvise päikese magneesiumitule-sarnane kahvatu paiste särama pani. Muljuv, südant ringi keerav valu täitis korraga varga põue. Nagu aiateibad ja hoo-

nete sarikad küünlakuu pakase käes raksusid, nii tundis Taavet oma hinges midagi kärisevat ning pragunevat; meeleldi oleks ta valjusti karjatanud ja see karjatus oleks kajanud nagu hoonete raksumine halastamata külma pitsitusel.

«Otsas!»

Selle sõnakesega, mis tal otsekui verine ohe kokkupitsitatud hammaste vahelt välja tungis, väljendas ta kõik oma aimdused ja tundmused.

Ta oli paaril viimasel aastal vargusest hoidunud, säärasest vargusest, mida ta kaaselanikkude õigusetunne varguseks, kuritööks pidas. Mõisa metsast varastas ta puid, mõisa kuhjadest heinu, mõisa rõukudest vilja, mõisa väljalt kartuleid, nagu iga teine; mõisa metsas käis ta salaja linde laskmas, järvest kalu püüdmast, viinaköögist viina näppamas, nagu mitmed teisedki. Aga lukud oli ta rahule jätnud. Hoolimata kõigest hädast.

Lukud, riivid ja aknatrellid oli ta rahule jätnud, sest iga kord, kui talle kiusatuselõhe lähenes, kerkis talle silma ette hirmus pilt, kuidas ta oma noore naise ees oli seisnud, kui teda esimest korda võõra vara omanikuna tabati. Vaade, mis Anu tema peale oli heitnud, see vaade täis rõõgatavat valu, täis õigivat ahastust, kerkis talle iga kord vapustaval selgusel silma ette, ja ta pistis põgenema iseenese ja oma võrgutaja eest. Ta lükkas ühe plaani teise järel edasi, teadmata aja peale edasi.

Tagasi hoidis teda ka naise usuline uuestisünd, Anu maltsvetiks saamine. See uus usk pani võõra vara puutumise iseäranis kange vande alla. Missuguste silmadega pidi inimene, kelle hing ainult veel sellest valjust, julmast kombeusust elas, alles nüüd varga peale vaatama! Taavet värises selle peale mõeldes. Sest see naine oli, hoolimata kõigest, mis neid vaimselt lahutas, tema kallim, tema ainus vara ilmas, ilma milleta ta ei tundnud oma elul väärtust ega otstarvet olevat. Teda kaotada, teda veel rohkem kaotada ta ei suutnud.

Selle kartusega seltsis vahel veel teine, seltsis kartus, mis kadus ja ikka jälle tagasi tuli, mida ta ei uskunud, aga ikka jälle uskuma hakkas, mis ta hingest nagu välguksäde välja kargas, kustus ja uuesti üles hüppas — kartus, et naine oma sõgeduses nii kaugele läheb ja mehe karistavale seadusele vargana üles annab. Oli ju maltsvetlaste seast leidunud isikuid, kes oma pahateod ise üles tunnistasid ja varastatud vara omanikule tagasi viisid.

Taavet oli kiusatusele vastu pannud, kuni ta enam ei suutnud.

Juba sügisel seisis tal nälg ähvardavalt selgesti silma ees, temal ja paljudel teistel külas. Tühjad aidad, hagerikud ja lakad kõnelesid arusaadavat keelt. Midagi pidi sündima, vähemalt inimeste heaks. Küll püüdi ta salaküttimisega puudusele vastu töötada, käis oma saaki linnas rahaks tegemas, nõutas endale mõisa kartulikuuhjadest ja mõisa rehest peksu ajal toidule pisut jätku. Kuid see kõik oli liiga vähene; kogumine ja korjamine pidi edasi kestma. Ja nõnda tärkas ta peas meelitava, kutsuva kiusatusena üles mõisa ait oma varandustega.

Võrgutav mõte edenes nõuks, nõu küpses teoks. Teo korda saatmist toetasid viha ja viin.

See mees vihkas hinge põhjast kõike, mis oli mõisas ja seisis mõisaga ühenduses.

Ta vihkas saksa ja tema sundijaid, vihkas seadusi ja käskusi, mis neilt tulid, vihkas orjust ja maksusid, mis mõis talupojale peale pani, vihkas rikkust ja vara, mis talupoja higi ja veri sinna ladusse kogus. See polnud ainult isiklik viha — seks oli ta liiga suur ja sügav —, see oli vanematelt ebateadlikult päritud ja iseenese elust kuhjani täidetud vägev klassiviha. Silm silma vastu, hammas hamba vastu! Pured sa mind, siis hammustan ma sind. Nülid sa mind, siis kriimustan ma sind. Võtad sa minult kõik, siis võtan ma sinult, niipalju kui saan. Sina oled tugevam — saad rohkem, mina väetim — lepin vähesega. Aga ma ei jäta, mis ma võin saada. Lõvi saagi kallale roomab ka uss...

Hoolimata uuest seadusest, mis pidi orjuse- ja maksukergendusi andma, lasti ka kohalikus mõisas kõik vana viisi edasi minna — jah, sügisel kuulutati koguni renditingimuste raskendusi, mis pidid lähemast jüripäevast peale maksma hakkama. Talupoegade härrastele palvetele olid paruni kõrvad kurdid. «Teie peate!» kostis igast tema sõnast raudsel valjusel välja.

Seejuurde tuli veel, et mõisas maltsvetlaste tagakiusamine sest saadik suurema hooga edasi kestis, kui «Järvamaa valeprohvet» oli ahelates Riiga viidud. Nagu teiste talude orjad, nii tulid ka Lõhmuse teenijad mõisast tihtipealegi kurtmisega koju, et junkru-Otu ja tema võimu all olevad alamad sundijad uue-usulistel ühel või teisel viisil liiga teinud, mis toorest narmimisest ja sõimamisest kuni meeletu peksmiseni ulatus. Mõni päev peale seda, kui Maltsvet Kuglilt läbi viidi, andis junkur Lõhmuse vaimutüdrukule, elatanud inimesele, kepiga niisuguse hoobi pähe, et õnnetu õhtul ainult teomehe abiga koju sai.

Taavet vahutas vihast. Süütu Maltsveti vangistamine ja halastamatu käterautamine oli ta juba enne seda vihasesse ärevusse ajanud, mille vastu ta viinast ohtu oli otsinud. Nüüd jooksis ta, käed rusikas, sauna Jaani poole ja küsis sellelt, kas tal Triinu keretäis veel meeles on.

«Meeles neh.»

«Kas mäletad koa, mis ma sulle ütlesin, kui sa Tibukännu poisi olid tühjaks teinud? Ma ütlesin: Ää unusta — prohvusi on kaks! Timuka kest on veel terve. Kui sul abi tarvis, siis ütle aga... Näe, nüüd on minul abi tarvis... Ja Triinu keretäis on sul veel meeles...»

Jaani oli nõus. Kangelane ta ei olnud, aga Taaveti seltsis oli ta vähemalt mees. Ja siis tuli veel juurde mõlema sõber ja austaja — Kiisa Mikk. See oli kohe kangelane, kui ta õemehe nõu kuulis.

Peeti siis aru, plaan küpses parajasti, kui Lõhmusele midagi täiendavat meelde tuli.

Üks tee, kaks asja.

Hakka nüüd junkrunäru pärast üksi suurt vaeva nägema.

Hoolimata viljaikaldusest on mõisa-aidas sügisel mõndagi, mida talupoeg õnnistatudki aastal näha ei saa. Ja lukkudega saab Taavet, see meistrimees, kergesti toime.

Nõu peeti kokku ning ka vaga Altsauna Tõnis, kes jumala ja Maltsvetiga oma kaksikute pärast, kes ilma leivakotita olid ilmale saadetud, riisus oli, kutsuti appi. Ja kui pudelist küllalt julgust oli võetud, mindi ühel õhtul hästi ettevalmistatult tööle.

Töö õnnestus.

Junkru-Otu, kelle teed ja käigud olid teada, läks lõksu.

Paar tundi hiljem, kui karistatud sundija sängis ägas ja mõisarahvas sündmust ärevusega arutas, käidi aidas ära. Tõnis, kes varitseja ning veomehe osa mängis, ajas Lõhmuse hobuse peidupaigast aida ette ja kraam toimetati õõ jooksul naabervalda heade sõprade juurde varjule. Kui uurimine ning otsimine omades külades oli lõpetatud, toodi saak koju ja jagati ära. Mikk, kes oma osaga midagi peale ei tohtinud hakata, annetas ta vaesele Tõnisele, kes oma seitsme vantsikuga juba sügisest saadik püstinäljas vaevles. —

«Noh, õemees, mis sina siis siin norutad? Nägu mehel een nagu kõntsatiik sügisese ilmaga!»

Raske käsi patsatas Lõhmuse õlale, puskarine hingeaur käis talle põske mööda ninna.

«Ah Mikk!» ärkas Taavet tusasest unest.

«Mikk neh.»

«Või juba hommiku aegsasti —»

«Nagu sinagi... Pühapäe hommik... Eile õhta sai natuke kurja tehtud...»

«Poiss, sa hakkad mul päris jooma kohe...»

«Ega vähemalt läbi soal!»

Nad vaatasid teineteise otsa ja naersid. Mõlemad olid viinastanud. Nende punavatel punsunud nägudel, nende rasvaselt läikivatel silmadel oli palju sarnasust. Lõhmus vahtis, vahtis ja raputas siis pead.

«Kuradi maltsvetid!»

«Mis nad sulle tegid?»

«Mitte mulle — sulle.»

«Mis mul viga? Trimpan kas või nina siniseks!»

«Nojaa — sina trimpad, vanamees palvetab... Kuradi maltsvetid!»

Ja kuna ta taskust pudeli võttis, suu peale pani ja siis küdi pihku ulatas, uuris ta silm märja, närvlikult rändava pilguga tugevaks noormeheks sirgunud naisevenna nägu, mille soniva tumeduse viinavaimud veider-rõõmsaks, irvitav-lollakaks muutsid.

See hing oli teele sattunud, kust raske on ümber pöörduda. Mõlemad olid Jaani poole minekul.

Teineteisest kaelustavalt kinni hoides, astusid nad sauna, kus vabadik oma noore naisega — viimasel rinnalaps käel — laupäeva-õhtuse külma pudru kallal nokitses.

«Pea!» hüüdis Mikk ja tõmbas põuest väikese puskaripudeli, kuna ta teise käega Jaani lusikast kinni haaras. «Ää tee pattu — võtta enne alust!»

Ja nüüd asusid kõik kolm kitsas saunakoopas haisva lohutaja ümber kokku ja hakkasid oma rõõmude ja murede üle mõtteid vahetama.

«Mis — ta ei taha?»

«Ei taha — kas raiu või tükkideks!»

«Kurat, ma kägistan ta ära!»

«Ega ta siiski taha.»

Mikk lõi rusikaga lauale, kuna tal ühes silmas viha, teises nagu kaastundmus seltsimehe vastu põles.

«Saadana maltsvetid! Rikuvad mõistliku inimese ära! Kui see nõnna paar oastat veel edasi kestab, siis vii kõik maltsvetid hullumajasse.»

«Aga mis sa's nüüd teed?»

«Söön ise.»

«Ja teised?»

«Tahavad nälgida.»

Üldine pearaputamine.

Noorik Triinu kahvatas korraga.

«Ega nad pöörased ometi lobisema hakka!»

Kõik vaikisid. Lõhmuse vahtis maha. Ruumist värises midagi tontlikku läbi. Hall, tuhkur paiste heitis nagu tihe peen ämblikuvõrk inimeste ja asjade üle.

«Ei ma usu,» kõhmas viimaks Taavet häälega, mis nagu kaane alt tuli.

Kuid see kägistatud meeleolu ei kestnud kaua. Viin päästis kurgud, rinnad, südamed jälle valla ja tunni aja pärast kostis Lõhmuse saunast rõõmus, muretu jutuvadin vaheldumisi naeru ja laulujorutamisega.

Oli ju nälg mõneks päevaks eemale hurjutatud ja janukustutust jätkus pooleks päevaks. —

Kuna uues saunas seda lustikat murepidu pühitseti, külastas Lõhmuse perenaine Tõnu-Peetri talus oma armast usuvenda.

Ta viibis seal paar tundi ja tuli äranutetud silmadega tagasi.

Neis silmades kiirgas nüüd midagi vägevat ja ühtlasi halastamatut. Seal oli nagu märtrikangus murdja saagihimuga ühendatud.

Pool tundi hiljem sõitis Lõhmuse perenaine, väike koormake reel, mõisa poole.

Tema usulise vastase saatusekell oli löönud.

Anu tegi, mida tema usk temalt nõudis: Anu läks prohvet Maltsveti õndsakstegevat õpetust teostama.

... Ei, teda hukka saata ei tahtnud ta mitte. Ta uskus usu ja vagaduse imetegevat võimu. Ta pugest kõige oma hingega usuluulelisse eeldusesse, et tema tegu meeldib jumalale ja liigutab inimesi. Liigutab inimesi nõnda, et nad valavad halastusepisaraid, avavad suu armuheitmissõnadeks, sunnivad südame andeksandmistegudele.

... Ei, seda ei tee parun mitte! Ta on ju inimene. Kõik tema valjus sulab pehmuseks, tema kurjus hõrduseks. Ja kui

ta usku ei austa, siis austab ta inimlikku voorust. Ja kui inimlik voorus teda ei pehmenda, siis ometi alandlik, põlvitav palumine. Ta on ju inimene, kellel tuksub põues inimlik süda...

Ja Lõhmuse perenaine viis võõra vara oma aidast selle omanikule tagasi, nagu tema usk seda käskis prohveti suu kaudu. Lõhmuse perenaine läks mõisa ja andis oma mehe kurjategijana üles.

Püha hullus pühitses võidupidu. Püha hullus lõi pillerkaari. Püha hullus katkestas sideme mehe ja naise vahel, lõi küüned inimlikku ajju, inimlikku südamesse ja jõi verd...

Parun ei saanud tükil ajal sõna suust. Ta vahtis peaaegu tihaste pilkudega seda mustas riides kahvatanud naist, ja kui see tema ette põlvili langes, silitas ta oma pekist lõuga ja ütles viimaks:

«Vaata, vaata — või sinu oma mees! Noh, see on hea, et sa tulid seda ütleva, ja veel parem, et sa tõid varguse tagasi.»

Anu ütles ristis käsi tõstes:

«Ega parunihärra talle kedagi tee? Ega parunihärra teda kohtu kätte anna?»

«Kelle kätte siis?» vastas parunihärra silmi suurendades.

«Kelle kätte siis vargaid peab andma?»

«Arm, parunihärra, arm!»

«Vargale arm? Anu, sa oled ometi mõistlik inimene — kuida võib vargale armu anda?»

«Aga ma arvasin — ma lootsin —»

«Kuida sa seda võisid loota? Eks sa tea, et on seadused, mis kurjategijat karistavad! Jah, oleks ta veel kuskilt mujalt varastanud, aga mõisast — mõisast oma armuliku härra vara! Kuida see võib karistamata jääda!»

Parunile näikse lõbu tegevat, et nägus paluja tema sääri, tema reisi triigib. Ta paneb oma tüma valge saksakäe armulikult noorikule pähe, tatsutab heldelt tema põske, aga aru ei saa ta ometi mitte, kuidas kurjategija võiks ilma karistuseta jääda. Kõik, mis ta võib teha, on see, et ta kohtuhärradele karistuse kergendamist tahab soovitada — mitte roimari enese, vaid tema hea naise ning vigase lapse pärast.

Ja seega jumalaga! —

Veel samal õhtul on Lõhmuse peremees vang.

Tema äraandja on keeletu ja meeletu.

Seda ei kavatsenud ta hing ette näha.

Ta ei julge silmi tõsta selle kurjategija ees, kes seotult tema

ees seisab ja käe jumalagajätmiseks välja sirutab — leplikult, täis andeksandvat suurust, täis kõrget, õilsat inimlikku heldust, täis kristlikku kaastundmust.

Ta ei ütle muud kui: «Jää mulle naiseks!»

Siis viiakse ta meeste vahel ära.

Ja tema naisel pole ainust sõna temale kaasa anda, hoolimata kõigest jumalikust vagadusest mitte ainust trööstivat sõna!

Oma jõuetuses langeb ta põrandale kummuli.

Ja teised peavad ta üles tõstma.

„Arm, parunihärra, arm!“

PUURILIND.

Maailm täis valgust.

Seda jumalikku armastusevalgust, mis teeb inimesed suuremaks, kõrgemaks, paremaks. Seda sigitavat, sütitavat kirevalgust, mis ajab südamed pakitsema, üle voolama, mis lööb leeke soo ja soo vahele, sundides neid vastupanemata tõmbel ühinema.

Maailm täis armuvalgust.

Nii kaugele, kui silm ulatub, üles ja alla, edasi ja tagasi — lõõsk. Sulatis hõbedast ja kullast ja kõigest, mis särab.

Nii kaugele, kui silm ulatub — hiilgus. Siretis kalliskividest ja pärlitest ja kõigest, millel on tuld ja sädemeid, ja kõigist värvidest, mida seletab silm.

Lõhnad imbuvad virvendavasse sinasse, lõhnad kõigest, mis sigib, tärkab, kasvab, elab. Magusad, mõrud, vänged, võluvad — lõbu, õnne, kiimalust soetavad. Metsavaik ja aasamesi ja mulla hingeõhk — nad sulavad pilveks, heljuvad tuulekese hellal heidutusel üle maa ja vee — loodus armatseb.

Kuis nad roomavad, hüppavad, jooksevad, lendavad, ujuvad — kõik see miljardiperekond mitmekesiseid lapsi, kes sündinud ühe ema sülest.

Pulmad!

Armastuseõndsus!

Sigituselust!

Jumalik-magus õnnepõlv!

Uppumine ja eneseunustamine õndsas kaisutuses, rind rinna vastas, süda sulanud südamesse!

Ja Kiisa neid on nii üksinda.

Ta vaatab ringi, ja ärarääkimata igatsus täidab ta põue. Tuksuval südamel aimab ta seda õnnepõlve enda ümber, aimab seda nii selgesti ja vägevasti, et võib seda endale oma himura

luulevõimuga kujutleda piltides täis värvihõõgu ja eluverd — nii et ta arvab seda ise kaasa elavat.

Aga ta kannatab puudust. Fantaasia ei toida nälgijat, nii suurt nälgijat nagu tema. Seks on ta liiga terve, seks voolab ta soontes liiga palju värsket, elupurskavat verd.

Mis aitab raudus vangile, et ta endale luuleunelmas vabaduse kõige meelitavamate, luhtavamate värvidega kuni tõe selguseni fantaseerib! Häda, kui ta unest ärkab! Sajakordsel raskusel langeb tõe kaine teadvus ta hingele, tuhatkordne nälj ja janu tikuvad talle purevate kiskjatena kallale.

Kiisa neid ärkas ja karjatas näljavalu pärast. Kiisa neid ärkas ja karjatas vabaduse puuduse pärast. Hambaid kiristades hammustas ta meeletus vihas oma ahelaisse, lõi küüned sügavasti oma nälgivasse südamesse. Ja siis himutses, ihaldas, igatses ta oma hõõgivate meeltega edasi ja vajus uuesti unenägudesse täis petlikku sära.

Lõhnava laane poole, hauduva metsa poole!

Küla oli tal ammugi seljataga, see inetu küla täis haisvat viletsust, rumalust, hullust, kurjust. Seal ta mustas lepiku veerel oma madalate tahmaste onnidega — nagu needemärk keset paradiislikku valgust. Kuis vihkas ta kõiki neid, kes selles põrgu-ahervarres elasid ja teda vangistasid, näljutasid, lasksid januneda! Kuis vihkas ta praegusel hetkel oma isa, ema ning õde ja kõiki neid, kes nende ajudega mõtlesid, nende silmadega vaatasid, teda nende jalgadega tallasid!

Vanne neile!

Vanne neile timukaile, kellel ei olnud aru peas ega armu südames vaese lapse vastu, keda sunniti elu emaliku rinna asemel täis joovastavat piima tühja nisa imema!

Nurmel tantsis õhk ja õhus tantsisid tiivustatud olendid pulmatantsu. Ja ristikheinast, tatrapäõllult, hernerist ja aasalt täis lille-elu imbus üles uimastavat nõidust. Ja siis tuli mets oma tiira, kaisutava haudumisega, oma ahvatleva, võrgutava vaikusse. Elts jõi isukalt seda vaigu-, sambla- ja puulõhnaga tiivustatud vaikust, aga peatuma ei püsinud ta jääda, miski vedas teda edasi nagu allika aimdus janunevat hirve. Ja kuuskede all, mille oksad rippusid täis halle habemeid, laotusid sammalvaibad, värsked, läikiv-rohelised, nii et kahju oli mööda minna ilma nendel istumata.

Kuid Elts tõttas edasi.

Sinnapoole, kus mets läheb tihedamaks, kus tee poeb nagu

luuklev kangialune rohelise võlvi alt läbi. Kuhu jalg teda viia — seda ta ei teadnud. Ainult edasi! Tuksuval südamel, pakitseval hingel edasi kiimleva teadmatuse poole! Peatuda, puhata, olla liikumata — juba mõte selle peale kiirendas ta põgenevat sammu.

Vahel peatus ta üürikeseks siiski, et ringi vaadata, kuulata, haista — nagu otsides kedagi. Ta kuulatas hinge kinni pidades ja piilus läbi puude jahimehe kirglikult uurava pilguga. Ta veripunased huuled, eluhimulised nagu ta suured ahned silmad, näisid iga kümne sammu pealt küsivat: Kas siis veel ikka kedagi ei tule? Kas siis veel ikka midagi ei juhtu?

Kas siis tema veel ei tule?

Kes?

Tema!

Missugune tema?

Seepeale poleks ta teadnud vastust anda.

Ja ta rühkis piiludes ja kuulatades edasi, kõrge rind pingul lõhkemiseni, vägev tuksumine oimudes ja põues, ja kui ikka veel kedagi ei tulnud, hakkas ta teda hüüdma...

See oli hõbedane hääl täis puhast, pehmet metallikõla, mis lõi kas armastuse-unes vaikivast metsast läbi ja heljus kaugelt eemalt kahandatud jõul tagasi. See oli hääl, tungil kutsuvast hingest täis magusat õrnust, hääl kutsuvast ja ühtlasi pakkuvast hingest.

«Tule — tule ruttu!»

Aga keegi ei tulnud.

Mets itsitas endale halli habemesse ja vaikis.

Kiisa neid aga tõttas edasi.

Kuusikusse segines haljaid kaski, tüved valged nagu lubjatud sambad, lehed läikivad nagu õliga võitnud. Ja roheline kalev nende jalgel üle külvatud punaste, siniste ja valgete õitega.

Aga Eltseke ei nopi neid, ei punu neid pärjaks, et seega oma peakest ehtida. Ta tõttab neist üle, tallab neid maha, sest tal on rutt. Tal ei tarvitsegi ehtida oma peakest — on see ju ehitud muidugi, ehitud kullapasimusega, juustega, mille ilu peale võiks uhke olla mõni vürstlik piiga.

«Tule — tule ruttu!»

Aga ta ei tule.

Ja edasi läheb kiire retk läbi rohelise templi, mööda haljaid võlvialuseid, üle pehmete sametvaipade.

Kuid peal!

Hüüdjale tuleb vastus.

Kutsele tuleb täide.

Elts võtab peopesad kõrvadele abiks, seisatab ja kuulatab. Metsast aga kostab pikaks lõngaks venitatud helil:

«Uhuuu — ma tulen! ... Metsapiiga — uhuuu — ma tulen!»

Metsapiiga ei mõista, kas tuleb hüüe ligidalt või kaugelt. Ta näib tulevat ligidalt ja ühtlasi kaugelt.

Metsapiiga vaatab ringi — kedagi pole näha. Mets haub ja armatseb. Hallid habemed ripuvad liikumatult, vaik särab tardunud õnnepisaradena, lehed naeratavad neitsilikul lustiläikel, alt rohelisest sängist pilvitub üles sigiduse elulõhna, suruvad ja sumisevad parved kõiksugu tiivulisi elukaid peavad kiirtekullas rahvapidu. Ainult töölistel pole aega pidutsemiseks, neil mustadel töölistel maas oksa- ja okkaprahis, kelle sotsialistlikud riigid täis virkuses kihavaid töotajaid nüride püramiididena kerkivad üles kändude ja õonestatud juurte najal.

«Metsapiiga — uhuuu!»

Kord kostab see ligidalt, kord kaugelt eemalt. Kord lähemast põõsast, kord tõrva-ahju juurest. Kord puu otsast, kord maa alt.

Päris nõiatemp.

«Uhuuu — kes sa oleed?»

«Uhuuu — see, keda hüüaad!»

«Uhuuu — kus sa oleed?»

«Uhuuu — eks sa otsii!»

Metsapiiga väristab pahaselt pead. Niisugune narrija! Niisugune ninapidivedaja! Niisugune petlik suksutaja!

Äkitselt jooksevad tal hirmupinnud üle selgroo... See pole õige asi... Metsahaldjad! ... Laanetondid! ... Mõni linnuks, oravaks või põdraks moondatud inimene! ... Mõni mardus, kooljas, kodukäija! ...

Ja ta pistab jooksu nagu ehmunud hirv. Raod praksuvad tal jalge all, oksad vitsutavad teda vastu nägu, okkad ja ohakad kriimustavad ta käsi...

Aga ta seisatab varsti jälle. Lagisev naer, mis talle üleannetult järele kajab, paneb ta peatuma, sunnib teda tagasi vaatama.

Ta kiljatab.

Põõsast vahib haldjas, haldjas pika halli habemega, välkuvate silmadega, valendavate hammastega. Haldjas või härjapõlvlane. Sest ta on väike. Habe ulatub tal vööni. Käed põlvini. Pea istub kaelata kõrgete teravate õlgade vahel. Nõnda vahib ta haljast sarapuu-põõsast nagu rohelise raami seest välja, ning kübar on tal täis ämblikuvörke, hõlmad ja sääred täis takjaid.

«Metsapiiga — näkineitsi — Murueide tütar, — ära kardaaal!»

Ta viipab kätega ja hirnub naerda.

Põgeneja seisab nõutult. Nüüd, kus ta näeb teda oma silma ees, ei karda ta teda enam. Mis sihuke tervele tugevale inimesele ikka võib teha! Metsapiiga pole jäneseprüks. Ta tunneb jõudu oma noortes liikmetes ja vetruvat väledust. Aga mis teha? Kas jääda või minna?

«Mis sa must tahad?»

«Sa kutsusid mind.»

«Sind mittel!»

Jah, keda siis? Näkineitsi jääb vastuse võlgu. Sellepärast hakkab metsavaim talle lähenema.

Korruga taipab Kiisa neid kogu viirastust, jookseb haldjale vastu, kisub tal halli sammalhabeme näolt, ja nüüd seisab habemeta härjapõlvlane ta ees, ja see härjapõlvlane on — küürakas rätsep Vikerpuur!

«Krants niisuke!» naerab Elts, aga selle hõbeheleda naeru hulka segineb nagu petetud lootuse tuska. «Krants niisuke oma narrimisega!»

Kõhuraäkija tõmbas kübara peast, pani käe südame kohta, kummardas sügavasti ja ütles:

«Palun andeks, aulik näkineitsi! Aga ma kuulsin mitu korda hüütavat: «Aadu, tule ruttuuu!» Ja et ma ikke tulen, kui neiu mind kutsuvad, siis tuln nüüdki... Või kas mina poiss ei ole?»

Ta naeris, nii et ta valged pikad oravahambad nähtavale tulid, aga ta pisikesed terased silmakesed ei sobinud hästi selle naeruga. Neist vilkus korraks vargsi kiireke hammustavat kurbust välja.

Metsapiiga riivas teda mõtlema, nagu mujal viibiva pilguga. Ta silm libises vigase mehikese kõhnast kahvatust näost, ta suurest kongis ninast ja väikesest karmist lõuahabemest kergesti üle, et siis tema õnnetu küüru peale peatuma jääda, mille

ümarik ots, sest et Aadu neiu ees poolpõigiti seisis, nagu jäme sarv riide alt välja tükkis. Neiu vaates ei olnud põlgust, aga seda enam võis lugeda sealt kurtvat kahetsust. «Miks siis just see ja mitte keegi teine!» hüüdis ta pettunud silm. Tema suu aga vastas poisi küsimusele:

«Miks mitte. Oled küll poiss. Aga kust sa siis tead, et kutsusin poissi?»

«Noh, taga parem,» vastas Vikerpuur, «keda siis noor priske tüdruk niisuguse ilusa ilmaga metsas muud hüüab kui poissi! ... Ütle aga nüüd ilusti ära, keda sa siis õieti hüüdsid! Ää karda, et edasi reagin.»

«Hüüdsin, keda ma ei tunne,» vastas Elts tõsiselt, sonivalt läikiva pilguga. «Hüüdsin mõnd kauget võõrast. Hüüdsin, kes ei kuule. Hüüdsin, kes ei tule.»

Ja ise ohkas ja näeratas ühtaegu.

Vikerpuur vaatas maha, näpp mõtlikult nina küljes.

«Jaa, ma tean — o m a poistega sa suurt ei seltsi. Oled koa liiga hea nende jaoks ...»

«Soo? Kas tõest?» Ja miski nagu paitus puudutas küüraka põske.

«Liiga hea neh. Sest kes seal Kuglil siis õieti on? Poisid nagu nahad. Sulle peaks keegi tõllaga järele tulema.»

«Lobasuul!»

Ja Kiisa neid, kellel nii suur rutt oli olnud, jäi juttu ajades seisatama. Ta silm viibis peaaegu sooja pilguga Vikerpuuri kahmetul näol, ja mida kauemini ta tema peale vaatas, seda elavamalt helkis isevärki säde ta silmateradest üles.

Vikerpuur laskus küljeli rohu peale.

«Vaja natuke pühapäeva pühitseda. Kui lusti ja aega on — eks kükita koa natuke. Võiksime kahekesi juttu ajada ilma elust ja inimeste kurjusest ... Aga ütle mulle nüüd kord, kuhu sa's õieti tahad minna. Teised kõik kiigel — sina kolad üksi metsas ringi.»

Elts laskus esmalt põlvili, sättis siis enda korrapäraselt istuma, viimaks heitis käsipõseki kah küljeli.

«Või see esimene kord on, kus ma pühapäe metsas ringi kolan!» vastas ta üleskeeval mõrudusel, kuna ta oma pärilvalgete hammaste vahel kanarbiku vart krõmpsutas. «Eks sa või arvata, et ma Kiisa Mihkli vangikojast pühapäegi paar tundi eemal himustan olla. Seal jääb jo hing kinni ja süda kuivab rindu ära ...»

«Ja kui soad välja, siis pistad kohe metsa ... Miks sa's nooremate hulka ei lähe?»

«Sinna ma ei tohi. Varsti on käsk järel: Tule ilmalaste seast ära, muidu —»

«Hakka vasta!»

«Hakkan vahel vasta koa. Aga kui kaua sa seda noomimist alla jõuad kuulata! Sind torgitakse nagu nõeltega hommikust õhtani. Muudkui anna jälle alla ... Metsas aga, Aadu, mees oled prii nagu lind. Metsas jookse nii kaua, kui kukud lõõtsutades maha. Metsas ei saa sind ükski keelaja kätte.»

«Kas tead, Elts, sul kuluks õige mehele minna!»

Neiu noori liikmeid läbis tuksatus, nagu oleks neid mees puudutanud, ja veri sööstis tal palavalt ning punavalt põske. Ta paisuvad huuled liikusid, ei öelnud aga midagi. Ta pigistas silmad kinni ja pööras näo põletava päikese poole.

«Sul kuluks mehele minna, siis peaseksid kloostrist või vangikojast, kus sa vindud, kord välja ... Tõepoolest, Elts.»

«Aga kellele minna?» Elts lõi silmad jälle lahti ja nende niiske sära sees ujus ahastus. «Isa ja ema ei anna mind muule kui mõne maltsvetile — seda on nad jumalale vandund ja mulle kinnitand —, keegi teine ei tohi jalga üle Kiisa läve tõsta ... Parema aga juba kaksijalu pörgussel!»

«No ei tea, kui tuleks keegi aus ja tubli ja rikas ilmalaps, kelle sa ise vasta võtaksid? ... Eks nurumine aitaks koa ...»

Elts raputas pead.

«Ennem sulab kivi pehmeks, kui need järele annavad ... Sa ei tea neid, sa ei puutu nendega igapäe kokku ... Nad põle enam inimesed, nad on nagu kurjast vaimust vaevatud. Neile kas reagi midagi või ära reagi — kõik on nagu seinale. Neil põle ilmas muud enam kui nende hull usk. Ei liiguta neid nutt ega palve ... Ma arvan, nad võiksid mind rahulise südamega orgi ots' küpsetada, kui ma nende usule liiga teeks, ja ise laulaksid aukiituse-laulusi ...»

Eltsel voolasid sõnad nagu kõrvetav vedelik üle huulte — igas tilgas ujus libe tema hingest. Ta lõi käed ristamisi pea alla ja sirutas enese selili, kuna ta tumekuldsete ripsmete vahelt suured pisarad välja tikkusid, pisarad, mis mõrud nagu sapp pidid olema.

Küürakas rätsep oli tumm ja tõsine. Ta silmitses laugude alt vargsi tüdruku õitsvat nägu, mille õrnal roosilisel kumal piilad nagu kastetilgad siretasid, ja kuna ta nõnda vahtis, ilmu-

sid ta kahvatanud palgele vargsi suured punased täpid ning ta vaates algas kirjeldamatu võitlus kõiksugu seesmiste vägede vahel.

Tükil ajal ei lausunud kumbki sõna. Neid nuttis ja noormees kuivatas vaimus ta pisaraid. Äkitselt pöördus neid jälle noormehe poole, lõi pilgu talle silma, nägi ta vaadet täis mõistatuslikku võitlust ja kiskus silmad nagu plahvataval hõmmastusel pärani. Ta suugi jäi, näidates kaht kumavat hammaste-rida, pool-ammuli.

See kestis ainult silmapilgu. Siis langes loor, kuigi läbipaistev loor, kummagi näo ja pilgu ette. Läbipaistev oli eriti neiu loor.

Ebateadlikult nihkus Elts mehele lähemale. Ta tegi, kui vaataks mujale, särav sina ta laugude all puged aga piidlemisi ja uurimisi ikka jälle seltsilise peale. Ja ses pilgus lõi lõõmama naiselik iha, see loodusejõuline sisetung, mis unustab valiku, mis lepib teise soo lähedusega igal kujul, mis sundis Eltse arvamise peale: Miks mitte tema? Kas ta mees ei ole? ... Ja korraga leidis ta, et Aadu ei ole sugugi nii näotu poiss, et tal on üsna korrapärane nägu, selged terased silmad, mõnus tark nägu, vurrud moka peal, punane suu... Isegi ta suur kongis nina, mille pärast teda muidu pilgati, oli äkki meeldiv — nii julge ja mehine... Ja ta nihkus mehele veel lähemale ja naeratas talle vastu, ilma et ta ise oleks teadnud, et ta seda tegi. Ja ta naeratas nii kiusatuslikult, et Aadu Vikerpuur värinat, mis ta liikmeist kuuma joana läbi voolas, niisama vähe suutis varjata kui kuuma verelainet, mis tal südamest palgesse uhtus...

Ja mets varitses muheldes, täis kiimalust, ja vahtis põnevusega, täis õnnelikku uudishimu. Õhk oli raske, halvav ja uimastav nagu oopiumijoovastus, ja midagi laiska, vedelevat, hooletut roomas inimeste soontest läbi, magus ja lõbus nagu kangesti keelatud patt...

Kuid korraga pörkas neid tagasi. Metsast kostis püssipauk ja Eltse silm oli Aadu küüru puutunud...

Eltse raputas ennast, sirutas surnud liikmeid ja nühhis käega otsaesist... Tema liigutused puhusid mehe peale vilu õhku, nende vahele sigines nägematu, aga selgesti tunduv varj...

Metsast kostis teine pauk. Elts hüppas püsti.

«Ma pean minema,» kangutas ta sõnad nagu vajutise alt välja ja naeratas. «Ma pean nüüd minema...»

Ja kui seepeale käis kolmas pauk, kadus ta, veel kord naeratahes, lähemasse tihnikusse nagu viirastus, nagu unelmärkaja peast. Ja ainult tema naeratus, see äraandlik, julm naeratus läi vaese vigase mehikese põsele tantsima nagu külmuulelehk...

Kui ta märkab, et temale ei tulda järele, ei rutta neid enam rahutult, vaid pöördub padrikust välja ning jalutab aeglaselt, luusivate sammudega läbi metsa — käänates suunda kord sinna, kord tänna, kuis tee on vabam ja vaade kaugem.

Viimase paugu kaja väriseb veel nagu surev ohe läbi laane.

Oks lind karjatab paar korda kaugel eemal ja vaikib.

Kuusest kuuske lendab punasabaline orav pika ujuva hüppa ja naerab kurgu põhjast pitsitatud salalise kudrutusega.

Hall jänes lippab, tehes suuri kaari, läbi põõsastiku kuulmatul, nagu mahapuutumata sammul, ja kaob korraga nagu maa põhja.

Sarapikus lööb ööbik luksuma, jätab aga viisi äkitselt katki, nagu oleks tal noot eest ära võetud.

Suur must mõtus istub männi otsas nagu kirikupapp kantsli. Ta tõstab vahel tiibu nagu kirikupapp käsi, ei tõuse aga lendu, kui tüdruk tast eemalt möödub.

Mesilased, herilased, kärbsed, parmud sihvivad üksteisest läbi, nii et nende teedest jääb õhku kihav võrk.

Kägu kukub, teine vastab. Oma laulule saadavad nad valatu kädistuse järele, mis kajab nagu kuivanud raagude murdmine.

Pärv tetri tõuseb põrinal põõsast ja kaob nagu hall rahepilveke lähemasse tihnikusse.

Suur must ronk ujub peaaegu liikumata tiivul üle latvade; ta lühike kuiv kraaksumine kõlab nagu roostetanud laeva-ahela ragin.

Kõigest sellest ei kuule ega näe Kiisa neid midagi. Ta jalutab edasi, pea täis mõtteid ja siiski ilma kujuka mõtteta, süda täis tundeid ja siiski ilma selgema tundeta.

Korraga jääb mets seisatama, tehes oma süles ruumi väikesele ümmargusele aasalagendikule, mille keskelt allikas välja keeb ja kitsa niriseva oja kaudu oma märjakest eemale saadab. Sügav-roheline rammus rohi katab lätte kaldaid, lilledega nagu iga karva sädemetega üle külvatud.

Metsa serval seisab vana pikaleheline hiigelpaju nagu tulba otsa tehtud kõrkjakuhi. Ta heidab laia ja tihedat varju. Puu

alune on kaetud halja muru ja pehme kollaka samblaga, millest paju jämedad juured nagu vägevad voolmed igasse külge laiali jooksevad.

Paik meeldib Kiisa neiule ja ta on nii väsinud. Lõdvalt laseb ta oma suured tugevad, tervisest paisuvad liikmed maha, toetab pärjata pea puu jämedamale juurele ja suleb silmad naerataval haigutamisel. Paar minutit liigutab ta veel suud, käsi ajab põselt mõnd kärbest, puus otsib paremat kohta — siis puhkab ta liigutamata, kõrge rind hakkab korrapäraselt tõusma ja pool-avatud suust puhub hingeõhk nohinal välja.

Vahest pool tundi on möödunud.

Äkitselt tuksatab magaja keha kokku, kaks segast, kohkunud silma löövad lahti ja suust puhkeb karjatus. Keegi tõmbab oma käe neiu pahema rinna küljest tagasi.

Eltis vahib võõrasse mehenäkku. Sellest näost kiirgavad kaks himuralt põlevat silma, punavad tarkavate vurrutude alt kaks ahnet huult ning silmadest suuäärteni ulatub krampelik, õhetav kiimalusenaeratus, mis kogu näole annab peaaegu verehimulise ilme.

Kiisa neid kähvatab istukile. Võõras mees kükitab teise põlve peal tema ees.

Mees kannab rohekashalli jahikuube, rohelist, kõvera mõtusesulega ehitud kitsast kübarat, läikivaid lakksäärtega saapaid ja külje peal jahitaskut, mille võrgust paistavad läbi lindude mustad ja hallid suled. Püssi on ta paju tüve najale toetanud.

Nad vahivad teineteisele natuke aega silma. Tüdruku meelest on, kui oleks ta seda noort, peent poisinägu juba enne näinud — mitte just seda, aga umbes niisugust. Ta unine aju peab välgukiirusel aru, kus ja millal. Enne kui ta selgusele jõuab, nihkub noormees talle veel lähemale, hakkab tema valgest lihavast lõuast paitavalt kinni ja naerab naeru, millesse värisevat ärevust püütakse peita.

«No kas oli hea uni ka? ... Ma vaatan, vaatan — ilus tüdruk magab puu all — mis muud, kui katsuma! ... Mis on su nimi?»

Ta rääkis venitatud, hoõletult moka otsalt pillatud keelt saksiku rõhu ja sõnade pitsitamisega. Pahema käe oli ta toetanud puusa ja kübara lükanud kuklasse; nähtavasti püüdis ta seega külmaverelist rahu lasta välja paista.

Eltis jättis küsimuse esiotsa vastamata. Ta võitles veel kohkunud umbusuga. Siis tikkus tal veri korraga põske, kirju sega-

du panu ta pilgu virvendama, ta tahtis hüpata püsti. Aga võõras surus ta puusapidi maha tagasi.

«Ära karda — ega ma sind hammusta!» naeris ta liialdatud lõbul. «Ma ei tee sulle mitte midagi paha ... Ütle ometi, mis su nimi on.»

«Eltis.»

«Kust vallast?»

«Siitsamast.»

«Mis? Minu omast vallast! Ja ma ei teagi, et minu vallas on nii ilus tüdruk?» Ning noormehe lõuaotsast silmanurkadeni ronis magus, rasvane juga, mis ta näole andis liha nägeva aaljase himupaiste. «Kust perest?» lisas ta kasvaval põnevusel juurde.

«Kiisalt.»

«Kiisalt? Kas peretütar või tüdruk?»

«Peretütar.»

«Või Kiisalt! ... Seal elada ju maltsvetid. Kas sina ka oled maltsvet?»

Eltis väristas pead. Ta põsed hõõgusid. Noormehe nägu paistis talle nagu läbi punase varju silma. Ja korraga tundis ta seda nägu, tundis seda pead. Ta oli teda näinud vaid teiste katete all, kõige viimaks väikese rohelise mütsi all. Ja nüüd tuli talle meelde, et nende mõisa noorhärja, keda ta mitmel ajal, nooremalt ja vanemalt, oli juhtunud nägema, oli praegu «tudent».

«Või mitte? Aga kust see siis tuleb? Vanemad on maltsvetid, Kiisa Mihkel koguni suur palvetegija, ja tütar mitte maltsvet?»

«Ma — ma ei taha ...»

«No see on ka õige ... Sihuke ilus ja paks ja tüma tüdruk ei või ometi nii rumal olla ... Need ju päris hullud. Teevad tükka, et naera lõhki ... Aga miks sa siis hallis riides oled? Mitte punast pärgagi peas. Must rätik, must põll ... Kas leiad või — või oled ometi maltsvet?»

Eltis laskis silmad oma kurva välimuse üle käia, mis suvise värvisäraga tema ümber ja ta enese õitsva nooruse ning iluga nii suures vastuolus seisis, ja nähvas häbi ning mõrudusega:

«See on isa-ema käsk. Muid riideid mul ei ole.»

«Oh sa vaene! Ja tahaksid heameelega ilusti riides käia?» Tüdruk pitsitas huuled kokku.

«No muidugi — sinusugune kena — sinusugune pagana kena laps!»

Ja noor parun jäi õiglase imestuse ja otsekohese kaastundega ta otsa vahtima, pilguga, mis tüdrukule kuuma ning ärrääkimata lõbusa voolu südame põhja paiskas.

Korraga lõi Elts silmad laialt ja säravalt noormehe otsa. See vaade tuli nagu plahvatus lõhkemiseni paisunud hingest. Ja noormees tundis plahvatuse kuuma õhku endale vastu nagu löövat.

Pilguke aega vahtisid nad teineteisele tummalt, imevalt silma, siis sirgus paruni käsi välja, haaras neiu kõrgest rinnast ahnelt kinni ja pigistas seda.

Kuid see oli vägivald. See oli omavoliline võtmine, mitte kosiv kutsumine. Ja see sähvatas neitsile ta puhtasse hingesse. Tugeva tõukega vabastas ta enese pealetikkuja toorest käest ja hüppas püsti. Ta silmast välkus meelepaha. Sõna lausumata tahtis ta jõhkrale puutujale selja pöörata.

«Elts, jää paigale!»

Ka parun oli tõusnud jalule. Toon, millega ta seda ütles, oli lepitav, peaaegu paluv. Ta hakkas plika õlast kinni ja pööras ta ettevaatliku tõmbega täiel kehal enda poole ümber.

«Ära nüüd kohe jookse — ega ma siis paha pärast — see tuli nii kogemata — — kes siis tohib nii turtsakas ja pirtsakas olla!»

«Mis noorhärрад siis minust tahavad?»

«Tahan sinuga paar sõna juttu ajada... Ole mõistlik laps ja istu seie puu alla jälle maha — seie minu juurde... Kas istud?»

Parun hoidis külatüdruku karedat päevitunud kätt oma luuvalges siidpehmes pihus, ja Eltsel oli tundmus, kui ümbritseks ta sõrmi soe õrn libe madu. Aga ta ei vabastanud neid oma sõrmi sellest kaelustusest, ta tundis sest salahirmu kõrval vastupanemata lõbu, isevärki uimastavat nõidust. Ja ta laskis enese kättpidi rohu peale maha vedada, võttis istet saks pölvade vastas ja jäi laial kuival pilgul tunnistamisi ta otsa vahtima.

See oli mees.

See oli mees, nagu Elts teda enesele kujutles. Ta oli terve. Ta oli tugev. Ta oli noor. Ta oli ilus.

See oli mees, kellel polnud viga küljes, kelle kogust ja

kujust võis silm üle käia ilma puuduste ja näotuste vastu põrkamata.

Eltsel surises veri südamest soontesse, soontest pähe ja peast tormiliselt jälle südamesse tagasi.

«Sa ole mõistlik, Elts, ma võiksin sulle ehk kuidagi head teha... Ma olen helde härra ja teen heameelega head... Kas sooviksid — no ütleme — mõnd ilusat riiet? Või siidrätikut? Või ilusat suurt hõbesõlge?... Ka mitu rida helmeid ja hulga rublatükke võid saada... Ma põle mitte ihnus härra, Elts.»

Tüdruku suu ümber lõi üleshelkiva sära kannul kohe kurblik kibedus tuksuma.

«Täna noorhärрад. Aga mis ma siisuguste asjadega peaksin peale hakkama? Näidata ei tohi ma neid ometi kellelegi.»

«Ah soo — vanemad ei luba... Õige küll: maltsvetid on jo hullud...»

Noorhärра laskis enese küünarnuki najale küljekile ja näis kiiresti nõu otsivat. Siis lõi ta endale kahe esimese näpuga vastu otsaesist ja leitud mõte laotas ta näo üle kaval-rõõmsa naerupaiste.

«Elts, pagana pihta, mispärast siis sinusugune ilus tüdruk külas vanemate juures hallitab! Tule mõisa teenima!»

Tüdruku silmast sähvatas helk, mis ilmutas, et mõte tuli mõttele vastu, et kutse jooksis kokku sooviga. Ja lapselik-õiglaselt vastas ta:

«Ma tahtsin noorhärрасid just hakata paluma, et noorhärрад soovitaksid mulle sakste juurde koha. Ma paneksin kas või salaja kodunt tulema, kui aga sest põrgust peaseksin.»

Sel hetkel kajas eemalt metsast imelik heli, mis sundis mõlemat kuulatades üles vaatama. Oli, nagu hüüaks tormilind, oli, nagu rõögataks põder, oli ka, nagu karjataks inimene. Kumbki ei mõistnud seda poolägavat, poolpaluvat, poolhoiatavat häält endale seletada, ja kumbki jõudis viimaks rahustavale otsusele, et kõrv oli teda kuidagi petnud.

«No vaata, seda head võiksin sulle teha! Ma tahan su põrgust peasta.» Ja noormees hakkas tüdruku jämeda, lihava põlve ümbert tugeval pigistusel kinni.

Elts ei pannud seda tähele. Ta nägu lõkendas ja silmad vaatasid äreval põnevusel lahkele saksale näkku.

«Aga kas mõisas on siis kohta?»

«Kui ei ole, siis teeme.»

«Kuda siis?»

«Noh, kihutame ühe eest ära.»

Ja noor parun naeris tüdruku ennatust, kellel polnud meele, et saksa käes on kõik võimalik!

«Seda ma ei tahaks, et saksad minu pärast kedagi hakkaksid lahti laskma,» tähendas Elts vähese mõtlemise järel tõsiselt ja aralt. «Ma parem ootan veel, kuni keegi ise ära läheb, — või ehk noorhärрад teaksid juhatada mulle koha kuhugi teise mõisa?»

«Kuule, Elts, jäta see kõik minu hooleks ja tule aga mõisa, kui sulle käsk tuuakse.» Seejuures nihkus üliõpilase käsi tüdruku põlvelt paitades ja pitsitades ülespoole. «Ma pole oma toatüdrukuga juba ammu enam rahul — läheb teine vanaks ja kondiseks, lõugab ka juba vastagi. Sinusugust, Elts, on mulle hädapärast vaja...»

«Kas siis noorhärradele tüdrukuks?...» Ja Eltse liikmeist käis läbi nagu kohkumise vapustus.

«Minule muidugi — kellele siis? Kas arvad siis, et ma su teistele annan?»

Noore paruni pikad läikiv-valged hambad tulid punaste huulte vahelt välkudes nähtavale ja ta nägu ning terve pea sarnanes silmapilgul liha kallale asuva kassi omale.

«Aga noorhärрад on jo kodust palju aega ära?»

«Jaa, ma lähen sügise jälle Tartu ja tulen jõuluks koju. Aga sest pole viga — ega ma sind sellepärast lahti lase. Sa oled siis teiste teenijatele nii kaua abiks, kui ma tagasi tulen, ja tuleva kevadest saadik jään päriselt seie — siis olen studeerimisega valmis.»

Tüdruku põsed hõõgusid rõõmlikku ärevust välja, siiski ohkas ta rind äkitselt.

«Ei tea, mis isa-ema ütlevad!»

«Mis neil siis ütelda on!»

«Ehk ei lase.»

«Kuda nemad võivad keelata?» Noor parun ajas silmad suureks ja kulmukarvad üles. «Kuda nemad võivad keelata, kui mõisast tuleb käsk?!»

Oige küll, keelata nad ei võinud, kui mõisast tuleb käsk, ja Elts oli ju isegi võimalikuks arvanud sel viisil kodust pääseda. Aga ta süda läks siiski raskeks — talle tuli meelde võitlus, mis lahkumise eel tingimata pidi süttima, sest Kiisa Mihklil oli kahel põhjusel raske tüdruku majast ära saata: esi-

teks oli tal teda kui tugevat tööjõudu majapidamises väga tarvits ja teiseks pidi ta tema hinge eest värisema: kes teab, mis tüdrukust kurjas ilmas saab, kui ta enam vanemate usulise valve all ei seisa!

«Kui see nüüd kõik nõmma läheb, nagu aulikud noorhärрад lubavad, ja ma tänan noorhärрасid väga koha eest ja tahan ikka truu teenija olla...» Elts hakkas lapselikult punastades kogeleva ja «noorhärрад» katsusid armulikult tema puusa; siis aga võttis neid uut hoogu ja lõpetas oma palve: «Kui mulle siis mõisast sõna saadetakse, et tulgu ma teenima, ja isale käsk, et lasku mind minna — ärgu siis noorhärрад jumalapärast enne ega pärast kellelegi hingaku, et meie seda metsas olime kokku rekind ja et ma noorhärрасid koha pärast palusin, ja et ma ülepea sellest midagi ette teadsin. Sest kui isa seda kuulda soaks, ei mul siis ole head oodata — ei tea, mis teeb, enne kui mind minna laseb. Võib-olla ehk uputab mu ennem kaevu ära, kui laseb mõisa minna.»

Noor parun töötas kõik teha, mida Elts soovis, — ta oli ju nii hea härra. Ja täis lahkust ning heldust lõi ta käe külatüdruku piha ümber ja sirutas sõrmed ta kaenla alt nii kaugemale, et nende otsad Eltse heljuvat rinda puutusid.

«Meie kaubad on siis koos,» ütles ta, kuna ta alumine paks huul värises, «nüüd anna mulle selle peale ka ilus magus musu.»

See oli jälle ennem palve kui nõue, ehk küll kerge naljatooniga varjatud. Terane taju näis noorele rüütli ütleval, et ta kohmaka üleannetusega oma asja ei tohi rikkuda, et ta siin viisakusega kaugemale jõuab kui hoolimatusega.

Elt punastas juuste juurteni. Ta laskis oma pikad varjukad ripsmed silmade ette ja ta rinda, mida noormehe sõrmed puudutasid, kergitas värisev tõus. Tal ei näinud palju selle vastu olevat, et noormees teda oma külje vastu surus, ja ka tema palve täitmise vastu ei suutnud ta muud kuuldavale tuua kui tühise pealiskaudse naljatuse:

«Ega parunihärрад ometi külatüdruku musu taha!»

Aga parunihärрад tahtsid. Nad olid linnas värvitud huultega libusidki suudelnud, miks siis puhas, süütu külatüdruk ei kõlvanud, kui seda lõbu keegi ei näe ega tea.

Aga sel hetkel, kui nad noorusetuhipinaga külatüdruku kaenlasse tõmbasid, tema paisuvat rinda oma külje vastu muljusid ja oma ahnet suud tema maasikpunastele huultele tahtsid

suruda, kostis metsast jälle see mõistatuslik hääl, seekord lõikavalt, piitsutavalt, ulguvalt nagu aurulaeva hädavile.

Nad kähvasid teineteisest lahku ja jäid kohkunult kuulatama. Paruni kulmude vahe tõmbus kortsu ja hammaste all sisises vandesõna. Pahaselt raputas ta pead. Ta oli seda pahasem, et ta imelikku kiljatust ka nüüdki veel ei mõistnud seletada. Ümberringi polnud ainustki elavat hinge näha — ei inimest, ei looma, ei linnukestki oksal.

Eltis hüppas püsti.

«Ma pean nüüd minema, parunihärrad!»

Neiu ringi piiluvad arad silmad ilmutasid ta rahunust, mille põhjus ei seisnud vist ebausust kaugel.

Kuid noor parun võitis oma julguse ja rahu ruttu tagasi. Mis see ikka võis olla! Mis võis temal, selle maa ja metsa omanikul, oma vägevuses karta olla! Ja ta häbenes veidi, et ta käed oli tüdruku küljest valla lasknud.

«Ära mine veel, Elts. Viidame veel kahekesi aega.»

«Keegi võiks näha.»

«Tühja kah! Tule seiel!»

«Ei, parunihärrad, maha ma enam ei istu.»

«Siis lähme edasi.»

«Kuhu siis?»

«Teise kohta.»

Ja ta hüppas üles, hakkas tüdruku käsivarrest kinni ja talutas pooltõrkuvat tihedama metsa poole, kus lepa- ja sarapuu-põõsad, noored kuused ja kased läbipaistmata padrikuks ühinesid.

Nad kõndisid esmalt pikkamisi, külg külje vastu pigistatud, siis kiirendasid sammu, mida lähemale nad tihnikule jõudsid, ja hakkasid viimaks jooksuma, sest uuesti, juba kolmandat korda, kajas võõrik kisa neile kõrvu.

Aga näha ei olnud midagi. Ja neil oli teineteisega nii väga, nii sügavasti tegemist, et nad ei jäänud enam vahtima ega kuulatama, vaid rühkisid edasi, ikka kaugemale roheline tiheduse sisse, halja peidupaiga sopp.

Põsk surus end põse vastu, suu suu ligemale, nende kuum hingeõhk sulas kokku, nende südamete tuksumine kasvas ühte, nende veri voolas nagu ühistes soontes maruselt ringi...

Korraga astusid nad nagu koopa suust sisse. Rohekas videvik võttis neid vastu. Mahavajutatud sõnajalad ja kõrvalepööratud lepaoksad sirgusid nende järel jälle kokku, jättes

„Mis sa minust siis tahtsid?“
„Nägin sind poisiga...“

lahti ainult väikese avause otsekui naeratava suu. Ja nad olid üksinda selles salapärases rohelises pimeduses, selles meeläegava metsalõhnaga täidetud katussängis. Üksinda oma maruse liha ja mässava verega.

Nagu maa alla olid nad vajunud. Midagi polnud neist kuulda. Päike kodus koopa suu ette virvendavat võrku, puu ja põõsas vaatas sonival vaikusel pealt, leht sosistas lehele midagi kõrva, aga nii hiljakesi, et putukadki nende peal seda ei kuulnud.

«Elt! Elts!»

Selgesti kuuldav, otsiv hüüe, aga ta ei leia enam kõrvu.

«Elt! Elts! Elts!»

Nii tungiv, nii murelik-kartlik hüüe, et ta ei võiks jääda vastuseta. Aga ta jääb vastuseta.

Ta tuleb liiga hilja.

Vastajat ei ole enam. Vastaja on välisele ilmale surnud.

Ta elab ainult veel enesele, oma lihale, oma verele, oma näljale ja janule.

«... Ja härrad peavad sõna... ja härrad ei jäta mind põrgust peastmata...?»

Nagu mätta alt, nagu kinnimuljutud suust, nagu kokkusurutud rinnast puhkeb, imbub sosin üles, täis kirglikku õrnust, täis palavat usutamist, täis paisuvat õnnelootust. Nagu viimane kinnitav sõna tehtud lepingu, kokkutingitud kauba juures. Kauba juures, millega mõlemad pooled on rahul.

Vastus, mida ei ole kuulda, peab olema rahustav, sest küsiv suu vaikib ja ainult kudrutav toon, nagu lendu tõusva linnukese kurgust, ja kuum ohe, nagu lõbumaiuses heljuvast rinnast, poeb lepalehtede ja sõnajala-peade vahelt välja. Siis on kõik vaikne.

Hüüe Eltse järele aga on läinud kaugemale. Veel paar korda kostab ta nõrga kajana eemalt, siis kustub. Otsija jätab otsitava, kes ennast ei lasknud leida, kadunuks...

Pool tundi hiljem juhtuvad nad kogemata kokku. Metsaneid, kelle silmad on sissepoole pööratud, kelle meeled veel ainult seesmist salaelu elavad, jookseb kõhuraäkijale vastu rindu. Nüüd ta alles ärkab. Kähku, loomusundlikult kahmab ta oma sasitud pea, oma kortsutatud rinnaesise järele, silitab, kohendab ja võitleb kuumal verelainega, mis talle palgesse sööstab, taltsutab virvendust, mis ta pilgu selgust segab, ja silmapilk hiljem näitab ta oma valgeid hambaid.

«Ah sina! ... Või sina! ...» Ja ta lööb kõhurääkijale potsti õlale, ja julge olek, mida ta avaldab, on imehästi võltsitud.

«Sina, koer, huilgasid! Sina, krants, hõikusid! ... Seda arvasin kohel!»

«Ja ei vastanud ...»

«Mis sa minust siis tahtsid?»

«Nägin sind poisiga ...»

Kerge seespidine nõksatus. Hetkeline võitlus verelainega, pilgusegadusega. Uuesti äigab metsaneid pea, rinna ja viimaks põlle järele. Aga sealtsamast valguvad jälle ta valged hambad punaste võrede tagant ning ta häälel on sootuks vaba kõla, kui ta nipsab:

«Noh, mis siis?»

«Põlnud õige poiss!»

«Soo? ... Noh, või mina teda käskisin tulla! ... Tuleb vasta, hakkab juttu ajama, pärib ühte ja teist — jookse siis ära saksa eest! ... Oma saksa eest! ... Kust sina siis meid nägid? ... Silmad sul koa nagu kassil! ... Ja või ta siis mulle mõni poiss oli —»

«Mis siis?»

«Ta — ta —»

«Mis siis, Elts?»

Ja nüüd on ta sunnitud küürakale kõhurääkijale silma vaatama — viimase häälel sunnib teda. Aga ainult ühe vaate vahetab ta temaga, siis põgeneb ta pilk lepapõõsasse selle hinge-põhjani, südame viimase voldini tungiva tera eest, mis küüraka silmast teda tabab. Ta pole niisugust vaadet enne näinud, vaadet, mis ühtaegu lööb ja paitab, karistab ja hellitab, tapab ja kutsub ellu. Ja ta vajutab käe südame vastu, nagu püüdes selle karjatamist surmata, ja pigistab hambad kokku, et nende tagant enam midagi kuuldavale ei tuleks selle — selle kohtumõistja ees, — ei vale, ei tõde...

Lähemal pilgul sahisid põõsad. Metsaneid on kadunud. Nagu oleks tuulehoog ta kukile võtnud ja ära kandnud. Ja väike küürakas rätsep Vikerpuur seisab üksinda sihvakate sõnajalgade vahel otsekui põialpoiss — seisab, vahib, pigistab oma kaelata pead käte vahel ja kiristab hambaid.

HIND.

Vaene Kiisa Elts sai nädalapäevad salaja väriseda. Seks oli tal kaks põhjust. Esiteks kartis ta, et lobasuu Vikerpuur, kui mitte kainelt, siis ometi nokastanud peaga külarahvale kihva pistab, kuidas ta Kiisa neitsikest noore paruniga met-sas «kamandavat» nägi — rohkem ta ilma valeta vist väita ei võinud —, ning teiseks näris ta hinge hirm, et kas mõisast ka tõesti käsk tuleb, kas noorhärja ei unusta sõna pidamast.

Mitu korda tundis ta tungi Seenepalule Aadu juurde joosta — küürakas rätsep oli nüüd seal pikemaks ajaks asupaiga võtnud — ja teda paluda, et ta suud peaks. Ent iga kord jättis ta nõu jälle katki. Tal oli võimata selle mehe ette astuda, tema vaate alla sattuda. Ta süda hakkas tuksuma, kui ta selle peale ainult mõtles, ta tundis pühapäevast põgene-miskribinat jalgades, kui ta endale küüraka kaht silma kujut-les. Õnneks kartis ta asjata. Päev läks päeva järel mööda ja Elts ei kuulnud kellegi suust mingit pühapäevase juhtumuse poole sihtivat märkust, ei sõprade ega vastaste poolt. Ja mida rohkem möödus päevi, seda enam hakkas ta kartus kahvatama, seda kindlam julgus juurdus talle südamesse, et lobasuu Vikerpuur ei lobise. Seda asja mitte. Ja viimaks pidi ta ise-nese üle imetlema, kuidas ta seda ülepea oli võinud karta. Kuidas ta Vikerpuurist seda oli võinud mõelda. Poisist, kes — kes... Jah, noh — Elts ei teadnud tõesti mitte sõ-nadega öelda, miks inimene, keda ta lobasuuks nimetas, t e m a asja ei võinud välja lobiseda, kui ta kõik muu ilma ette kandis. Ja viimaks ei teadnud Elts enam, miks ta Vikerpuri üldse lobasuuks oli pidanud. See usaldus väikese topsivenna ja vi-gurivända vastu asus mõne päeva jooksul nii kindlasti Eltse südamesse, et tal nüüd veel ainult selle teise kartusega tege-mist oli.

Aga asjatu oli, jumal tänatud, ka see. Kask tuli. Noorhärja, aus mees, pidas sõna. Kask tuli laupäeva õhtul, Kiisa Elts olgu esmapäeva hommikuks mõisas. Saksad olevat Eltsast head kuulnud ja nimetavat ta armulikult — nii umbes kuuldus käskjala aukartlikest sõnust — noore parunihärja isiklikuks toatüdrukaks. Noor parunihärja kihutanud senise tüdruku ära — läinud teine hooletuks ja vastaseks. Kas Kiisa peremees oma last ning teenijat ära tahab anda, sellest mitte sõnagi.

Eltsel oli tegemist, et rinda kergendavat hüüet, mis tal silmist sööstis, teiste eest varjata, kui vahimees käsu oli esile toonud. Ja kui siis, pärast käskjala äraminekut, Kiisa talus torm lahti pääses, poolvaimulik, pool-ilmlik torm mõisavanema hoolimatu käsu pärast; kui isa ja ema teineteise võidu tütre hinge pärast hädaldasid, mis mõisas, kus Maltsveti õpetust nii väga vihati ning põlati, tingimata kuradi küüsi pidi minema, ja kui nad oma häda kaebasid, mis kahe tugeva käe kaotus nende majapidamisele toob, siis ei tundnud Elts, üleannetu, sest muud midagi kui selget puhast kahjurõõmu, aina hästitavat ning parastavat südamelõbu. Nagu vang, kes pääsenud põgenema, lõbu tunneb oma valjude vahtide ahastusest. Need vanemad olid oma usuviha-tõves õnnelikult nii kaugele jõudnud, et nende lihane laps suuremat rõõmu ei tundnud, kui neist lahti saada, nendest eemal olla, ja et ta selle rõõmu eest maeratades kõige kõrgema hinna maksis, hinna, mis temasugusel üldse oli maksta.

Kiisa Mihkel kavatses esimese tuhinaga mõisa minna saksu paluma, et nad oma käsu tagasi võtaksid ja valiksid Eltse asemele mõne teise. Aga nõu jäeti küpsema kaalutluse järel katki. Mihkel, kes oma vaesuse ja oma usu tõttu elas mõisaga põneval jalal, kartis saksu vihastada; tema palvet oleks võidud mõisavanemate käsule vastupanemiseks pidada, ja siis oli veel pahemat karta kui ilmajäämist tütredest. Nad tundsid oma härraseid. Oli ju ka Lõhmuse Taaveti lugu neil veel värskelt mees.

Eltse pidi minema. Aga et veel päästa, mis võimalik päästa, et tütre hingele võimalikult vastupidav kilp kaasa anda, et tema patusele lihale tubli vaimulik soomussärk ümber põmmata, tehti tütreaga enne, kui ta lahkus, veel seitse usu- ja palveimet ära. Terve pühapäev, mis oli mõisa käsu ja Eltse lahkumise vahel, pühendati sellele nii kibedale tööle. Veel kunagi enne polnud tütarlaps nii palavalt palveleilis olnud, veel

kunagi enne polnud teda usulisel tapapingil nii armuta vaevatud ega kurnatud kui sel päeval. Isa lõpetas, ema algas. Nad lasksid teda Issanda poole hüüda põlvili ja püsti, kummuli ja istuli; nad toppisid talle kõik oma manitsuse- ja noomimisetagavara nagu pulgaga kõrvust sisse, sundisid teda kõiksugu pühalikke töotusi andma ja vandeid vanduma. Kui tütarlaps viimaks pääses, oli ta tüma nagu narts, vaeseomaks puretud, rusuks pekstud, luuta ja üdita. Viimast korda oli ta püha piinaratta alt läbi käinud.

Onneks jõudis hirmus pühapäev õieti viimaks mööda ja järgnev õõ oli lühike.

Esmaspäeva varahommikul kõmpis Elts, väike pamp käsi-varrel, jala Tagura mõisa poole. Niipea kui ta oli Kiisa väravast väljas, hakkas ta tõttama, otsekui kartes, et teda kodupiiril veel kuidagi võidaks kinni pidada. Tiina ja Lüll, kes teda olid saatma tulnud, jäid vainule varsti maha ja ainult Mikk, kes, vikat õlal, heinamaale läks, sammus temaga pikema tüki teed kaasa — tummalt, tuhmilt, viduste kulmude alt järjest maha vahtides. Sõna lausumata, palja käeandmisega tahtis ta ka, pöördudes teisale, öde jumalaga jätta, aga äkki tuli tal midagi meelde, mis avas ta tusase suu.

«Ega teil mõisas va kibedast puudust ole — hoia minu tarvis... Saksad põletavad ka head tubakat ja peeni sigareid — pane tallele.»

Ta seisis õe ees longus peaga, poolviiliti, kulmude alt piiludes. Selles seisangus, kogu tema olekus sisaldus midagi, mis hingesse lõi, mis südant kaastundmusega näpistas.

Eltse ripsmetesse tikkus märga.

«Mikk, sa ära joo nii palju!»

Aga sedamaid pööras poiss talle selja. Ta lükkas oma jändriku kogu lähema põõsa taha ja kadus.

«Hea küll, Mikk, ma muretsen sulle, mida soovid!» hõikas Elts talle järele, kahetsedes, et ta teda oli haavanud.

Veel ühe jumalagajätjaga puutus ta kokku teel mõisa poole. See näis teda oodanud olevat. Ta istus kuusiku vahel tee ääres kännu otsas ja popsis piipu. Hommikune päike paistis talle puude vahelt serviti selga ja tikkis ta küürule värisevaid rõngaid. Teda nähes peatas Elts tahtmata sammu ja kuum hoog käis tal selgroost läbi.

Aadu Vikerpuur jäi tee äärde vagusi istuma, nagu teades, et Kiisa neid tast peatumata ei möödu. Ja tõesti astus Elts,

kui ta silmapilk, nagu kutset oodates, oli seisatanud, ka ilma kutseta tema juurde.

«Juba mõisateel?»

«Jaah.»

«Kuulsin neh, et lähed Kiisa põrgust Tagura taevasse.»

«Kas hakkad pilkama või?»

Aadu tõusis künkalt üles ja pistis tüdrukule käe pihku.

«Kui pilkasin, siis mitte paha pärast... Mul sust kahju, Elts...»

«Miks?»

«Noh, et lähed külast ära... ja koa muidu veel...»

«Noh, ega ma võerale moale lähe... Kus ilma ots see Tagura siis nii on!»

Vikerpuuri nirgisilmad vaatasid mõttes maha. Ta suu ümber tuksles midagi, ta näo üle roomas midagi kramplikult kiskuvat.

«Võerale muale? Lähed küll võerale muale... Ja kes teab, kuida su käsi seal käibki... Ehk näed peagi, et läksid pihtide vahelt tangide vahele —»

«Või see mu oma minemine oli,» püüdis Elts hiljakesi vahele heita, jättes aga sõna punastades pooleli.

Aadu kulm oli kortsu läinud; ta väristas kergesti pead ja tegi käega nagu keelava liigutuse.

«Olgu kuida on ja tulgu mis tuleb, aga —» laia ja sügava vaatega lõi ta äkitselt silmad tütarlapse näole — «ja seda tulin sulle just ütlemagi: kui sul kord head nõu tarvis läheb, ää siis Aadust mööda mine! Võid julge olla, et sul sõbraga tegemist on.» Ja teise vastust ära ootamata pigistas ta Eltse kätt ja lisas naeratusega, mis nagu märja sees ujus: «Mine aga siis nüüd peale — viimaks jääd veel hiljaks ja saad uute leivavanemate käest tapelda!»

Eltse meelest oli, kui peaks ta Aadule nende sõnade peale midagi ütleva, midagi selleväärilist, midagi tänulikku pakutud sõpruse, midagi usalduslikku kingitud usalduse eest. Aga ta ei saanud midagi kõlbavat, midagi sündsat suust. Mis talle meelde tuli, oli nii tühjake ja lapselik. Tal oli tundmus, kui lasuks tema peal mingi sellest väikesest vigasest mehikesest tulev vajutis, mis ei lubanud teda vabalt, julgelt ja ladusalt mõelda ega suud tarvitada. Ta ei mõistnud siis muud teha, kui veel veidike peatuda, oma jalaotsa peale maha vaadata ja köhatada.

«Na jumalaga siis,» pidi ta viimaks ütleva, leidis aga selleski sõnast midagi liiga labast, mispärast ta temale vaikides ainult käe sirutas, seda teist korda laskis pigistada ja siis ruttu üles tolmuse tee poole pöördus.

Näis korra, nagu tahaks Aadu teda saatma minna; aga et neid nii väga tõttama hakkas, siis istus Vikerpuur kännu otsa tagasi ja vaatas talle, varjates käega silmi päikese eest, nii kaua järele, kui kaugeneja suur, täidlane kogu teekäänaku taha kadus.

Mõisas algas Eltsele hoopis omapärane elu. Ta ei leidnud ennast mitte ainult võõrsilt, vaid peaaegu uuest maailmast. See elu sarnanes oma ebaloomulikkuses unenäole, viirastuslikule kummitusele, olles meeli nõiduv, kogu tema seesmist elu uimastav. Ilma vastupanekuks jõudu ja õiget tahet leidmata sattus ta esimesest päevast, esimesest ööst peale nagu joobunud olekusse, ja see olek kestis edasi ilma kainendava vaheta, ilma üürikesegi ärkuseta.

Noor parun lõikas ta haruldasel osavusel kaheks inimeseks, kaheks pooleks inimeseks. Päeval oli ta tema teenija, öösel tema naine. Õigusepärast oli ta küll öösitigi ainult tema teenija, tema ori, aga Eltsele ei saanud see tunduvaks ega teatavaks, vähemalt mitte esimesel ajal. Sest noor elumees oli osav tema pilku pimestama. Kuna ta päeval, teiste nähes ja kuulates, tema vastu täieliku peremehe- ja härra-oleku välja pööras, mille Elts ka väga loomulikuks ja tarvilikuks leidis, kallast ta tema peale öösiti, kui nad üksinda tema toas olid, nii rohke karika õrnust, päris viisakat õrnust, kinnitas temale nii ustava suuga oma sooje tundeid, et tänulikule tütarlapsele esimesest päevast peale midagi südamesse juurdus, mis polnud kaugel tõsisest armastusest. Ta oli ju nii noor ja see pärast rikas, põhjatu rikas armastusest! Tal oli seda ju oma terves, õitsvas ihus nii palju, et ta sellest küllalt võis raisata! Parun Hektor aga teadis, mis ta tegi. Ta teadis, et kingitud ihu on magusam kui ostetud, kui vägisi võetud. On rohkem luulet juures, kui tunded mängivad kaasa — prael on vürtsi. Võib olla, et tal oli momente, kus ka tema noor süda ilusa, terase, puhta, hingeliselt nii rikkumata lapse vastu õiglast, ausat soojust tundis — säherdusi momente on isegi üdini rikutud, küllastunud elumaitsjail. Aga suuremalt osalt oli tema õrnus, mis vahel koguni tormiliseks võis minna, mängitud, näideldud, kuigi imehästi, imeloomulikult näideldud. Kui osav näitleja ta

oli, ilmnes ka sellest, kuidas ta, et saladust kodakondsete eest varjata, Eltse teiste härraste nähes kohtles. Ta võis tema vastu olla nii kõrk, ninakas ja kare, et Elts vahel ei mõistnud uskudagi, et see sama mees on, kes teda, kui nad üksinda olid, nii õrnalt kaisutas, nii palavalt suudles, talle nii hurmavaid sõnu kõrva sosistas.

Noorhärri elas üksinda mõisa teisel korral, kahes suures kambris, mille kõrval olevad teised ruumid võõraste tarvis tühjad seisid. Et tema päralt olev teenija igal ajal tema helistamist kuuleks, oli viimase tarvis alumisel korral, aga trepi kõrval, väike poolpime kambriku, kuna teised tüdrukud ja vanaldane peremansel alumise korra teises otsas, trepist kaunis kaugel elutsesid. Eltse ja Hektori öine kooskäimine oli siis, kuigi mitte just ilma takistusteta, siiski kaunis lahe. Nende lihtne kokkulepe määras: kui majas ei ole külalisi ja alumisel korral kõik juba magavad, siis ilmub Elts. Leiab ta noorhärri ukse lahti olevat, siis on ta soovitatav — ta võib sisse astuda; on uks aga lukus, siis on noorhärri väsinud või mitesobivas tujus — Elts võib tagasi minna. Tabab teda keegi sel käigul, siis ütleb, ta käinud lampi noorhärri eeskojas kustutamas. Oigusepärast tuli piinlikum ettevaatus ainult Eltse poolt, kes saladuse ilmsikstulekut nagu tuld kartis. Noorhärri vaatas asja peale kaunis muretult. Kui ta kedagi tõsiselt pelgas, siis ema ja õdesid, vana parunit juba vähem ning teenijaid kõige vähem.

Ja kõik läks hästi.

Eltse ilmus, leidis ukse lukutamatuna ja tohtis sisse astuda. Või: Elts ilmus, leidis ukse lukus olevat ja pidi tagasi minema. Kõik nii, kuidas «härri kaskinud», nagu peremees ette kirjutanud, nagu saks seaduseks teinud...

Nagu tumbledale aimdusele enda seisukorrast, pisut nagu udusele tajumisele enda ja noore paruni vahekorra joudis vaene orjalaps alles mõne aja pärast. Siis, kui tema isand ja käskija, tema ihu ja hinge peremees, tema kallal oma esimest himutuhinat juba oli rahuldanud, tema lihast oma esimese isu juba oli kustutanud. Siis, kui ahmija enese sedapuhku täis tundis olevat ja roog tema maiust enam küllalt ei kõditanud. Siis, kui ta oma isu kunstlikult hakkas ergutama ning virgutama, kui ta oma orjalt voodis nõudis tegusid, tema keha kallal pani toime talitusi, mille peale viimane kaineil hetkil jälkusega mõtles. See kõrgesti sündinud ja kõrgesti haritud inimene,

kelle perekonnas ja seltskondlikus ümbruses nii mõnda loomulikkuse asja ei tohtud mainidagi, kus juba teatavaid ihukatuid häbenemisvääriliseks peeti, kus naisterahvas hommikuriides ja meesterahvas vestiväel — täiesti kaetud ihuga — ei tohtinud end teineteisele kombelistel põhjustel näidata, — see kombusega imetatud ning suureks kasvatatud inimene tarvitas siis, kui teda ei nähtud, loomu- ja kombevastaseid toorusi, millele see madal, jäme, harimata inimeselaps, keda ta toorusi sundis kannatama, õiget nime ei mõistnud anda — inimeselaps, kes elus naljalt asja ei leidnud, mille nimetust ta poleks võinud suhu võtta, kes külas oli meestega koos saunas käinud, ilma sellest midagi karskuse- ja puhtusevastast leidmata. Pilksel, kus Eltsele säherdused jälkused meelde tulid, nagu kurgust kerkisid, tundis ta aimamisi, mis ta nüüd õieti oli. Ta tundis, et ta ei olnud selle mehe naine, mitte tema armuke, mitte tema origi, vaid — vaid midagi palju madalamat, alatumat. Siis nuttis ta ja tundis õudu temast ja iseendast. Aga sellest meeolust pääses ta oma painduva, alatasa vetruva, mõjudele lõdvalt järele andva iseloomu tõttu varsti jälle üle, suutes ruttu unustada, end unustama sundida, ja nõnda elas ta edasi põlves, mis oli madalam ning alatum kui ihuline ja hingeline pärisorjus.

Ta suutis ka veel enam kanda ja kannatada. Ta suutis oma ihu veel enam häbistada, oma hinge veel enam lasta rüvetada, ilma põrgust, kuhu ta teisest põrgust oli sattunud, pääseteed otsimata, ilma otsimiseks tüsedamat tahet ja jõudu leidmata.

Kui noor parun Kempen sügisel Tartusse läks ja proua mõlema tütre talveks Tallinna Toompeale elama kolis, päris isa poja naise ja orja kõigi õigustega endale. Ta tuli ja võttis. Ei olnud seal küsimist ega kosimist. Tuli ja võttis nagu isevalitseja ning orjaperemees. Proovivaid pilke oli ta juba suvel noore rõõsa tütarlapse peale heitnud, pilke, mis mõjusid Eltsesse, nagu oleks teda käsitsi jultunult puudutatud ja talle ühtlasi näkku sülitatud. Ent kaugemale vanamees veel ei tikkunud, seks oli majas liiga palju silmi. Võib ka olla, et ta, kartes pahandust, poja armukadedust ei tahtnud äratada, kelle saladus tema eest polnud varjule jäänud. Aga niipea kui õhk puhas ja ori jõude oli, pani ta temale käe peale. Nüüd oled minu! Nüüd oled pärisperemehe oma! Ta leidis selle nii enesestmõistetava olevat, et ta tüdruku esialgset vastuseisu

enam imeks kui pahaks pani. Ning selles ei leidnud ta midagi näotut, midagi musta, et ta oma lihase lapsega ühte ihu jagas ja et ta tegi seda varastamisi, hoopis rääkimata olukorrast, millesse ta astus oma abikaasa suhtes. Aga ta sai veel rohke-magagi valmis. Ta jagas saaki pojaga ka siis, kui see jõuluks koju tuli, jagas seda temaga nii-öelda ööde kaupa, vaheldu-misi, — esiotsa salaja, siis, kui noor parun oli päevaks või paariks kodust ära, kuskil naabermõisas võõrusel, või lühike-seks ajaks Tallinnas ema juures. Ja kui asi pojale avalikuks sai, kui viimane kahtlaste märkide tõttu Eltselt tunnistuse välja pitsitas, jõudsid mõlemad aumehed, isa ja poeg, oma kombeli-ses vabameelsuses nii kaugele, et nad tummal kokkuleppel teineteise võistlust vagusi sallisid...

Oli Eltse vahekorda noore paruniga tundmustel põhjenev õhuke luuleloor ühekülgseltki katnud ja kaunistanud, oli Hek-tori välispidine kosiv viisakus tema puhtusetunnet vähegi hoidnud, tema pilku inetustest üle aidanud libistada, siis sei-sis see temale pealesunnitult olek vanamehe suhtes igast varja-vast ja vabandavast kattedest paljas, irvitas talle kõige oma mus-tuse ja roppusega alasti vastu. See inimene tuli palja toore omavoliga, tuli ainult peremeheliku vägivallaga, nõudes, käskides, sundides. Nüüd alles hakkas tütarlaps mülgast, mil-lesse ta siin majas oli sattunud, seletama — mülgast, milles ta nii isa kui ka pojaga kordamisi püherdas. Jah, ka po-jaga — selle pojaga, kes tema ihu mitte üksnes oma lõbuks kõiksugu kirjeldamatute jõhkrustega ei rüüstanud, vaid seda ka teisega — ja kellega veel! — ilma kahju- ning kadedus-tundeta suutis poolitada!

Aga läks veel aega ja läks veel midagi muud tarvis, enne kui Elts selgusest, millele ta oli jõudnud, hakkas tegelikke järeldusi tõmbama ning silmad abi poole ringi lõi.

KARJANE JA KARI.

Vaevalt oli Maltsvet Kolga-Kiius asupaiga võtnud, kui tema õpetuse seeme, mida ta agar ja väsimata oli külvama, ka Harju rannamail jõudsasti hakkas idanema. Varsti oli «lugija-papa», nagu teda siinpool kutsuti, nii Kuusalu kui ka naaberkihelkonnis kuni «taga Tallinnat» niisama tuttav kui Järvamaal, ja kõikjal tekkis temale vähemal või suure-mal arvul usklikke poolehoidjaid. Oli paiku, nagu näiteks Leesi küla Kolgas, kus peaaegu kõik elanikud tema järelkäi-jaiks heitsid, ühed suurema, teised vähema innuga. Nagu Järvas, nii tekkis ka siin leigemate sekka vaimustatud, joovas-tatud liialdajaid, kes liikumisele omalt poolt, igaüks oma lähe-mas ümbruses, aitasid hoogu anda.

Maltsveti sõnakas suu tegi ka siin rannarahva seas imet, pani lõdvemadki pead kihama. Leidus siingi inimesi, kes jätsid viina, tubaka, sealihaga ja värvikad riided maha, tun-nistasid vargusi üles, painutasid oma ihu ja hinge Maltsveti seaduste alla. Maltsveti vägev sõna pannud isegi Eeriku Jaa-nil, kellest naerdi, et ta muud ei kartvat kui suurtükikuuli ja sea kisa, «räästada tilkuma», kui ta seda Suugu Tõnu talus, Leesi külas, esimest korda kuulnud. Ja üks naine visanud Uuri küla väljale oma villase suurräti maha, hüüdes: «Mis ma sellega enam teen, kui ta ütleb, et inimesel pole muud tarvis kui puhas särk puhta hinge peal!» Ja Tammiku Jaan tund-nud, kui ta Lõpeveskil prohveti sõna läbi «ärkamist» saanud, enese hinge nii põrutatud olevat, et ta Maltsveti ette ilmunud ja temale vana süü üles tunnistanud, mis ta jumalamehe vastu teinud, kui see veel Lool kõrtsmikuks oli. Ta varastanud tol ajal Juhan Leinbergi tagant raha, mis see hobuseparistamisel peale saanud. Nüüd, kus Maltsveti jutlused ta südames piina-

tule olid süüdanud ja ta hinge oma usu poole pööranud, läinud ja viinud ta varguse kahjusaajale kopikapealt tagasi.

Aga mitte ainult prohveti sõna ei teinud imet, vaid ka prohvet ise. Vähemasti väidavad seda tänapäevani rahva suus liikuvad legendid, mille tuum on seda tõenäolisem, et tähendatud imeteod loomulikul alusel põhjenevad. Lapselik-sõge usk, mille Maltsvet harimata rahva seas enda prohvetiomaduse kohta äratas, nõudis talt imetegusid. Ime on ju usu armsam laps. Mis usulooja, mis prohvet, mis jumalast valitud ja valgustatud apostel see siis on, kes ei oska imet teha! Seisad Kõigevägevamaga otseühenduses, kõneled temaga suu suu vastu, ilmutad tema käske ja tahteid, oled jumalik käskjalg Johannes II ega suuda imet teha! Ja Maltsvet, ihu ja hingega oma ülesande küljes, ei võinud usklike nõuet täitmata jätta, kui ta peasjale, oma usuuuenduse-tööle, mille vajadust, tõsidust ja pühadust ta uskus, kahju ei tahtnud teha — kahju oma tööle ja kahju oma autoriteedile. Pisut vaga pettust kulus seks muidugi ära, aga küllap jumal selle andeks annab, pidades silmas otstarbe pühadust.

Maltsveti imeteod olid väikesed ja lihtsad. Oma vanapõlves, kui ta enam prohvetiametit ei pidanud, sest et «vaim olla temast lahkunud», vaatas ta naeratades nende peale tagasi ja jutustas neist õiglasel ülestunnistusel ühele heale sõbrale Ambla kihelkonnas, kelle lähedal ta oma viimased elupäevad veetis.

Säherduse ime saatnud Maltsvet toime Kolga rannas oma kainusetöö tuluks. Seal elanud joodik perekond. Maltsvet, kes saanud majas tuttavaks, hakanud mehe ja naise kallal kohe parandus- ja pööramistööle. Naisega olnud tal õnne: see heitnud varsti uue usu poole ja jätnud viina maha, aga mees lasknud prohveti sõnad kõrvast sisse, teisest välja ja teeninud viinakuradit edasi.

Kord juhtunud Maltsvet jälle nende poole minema. Mees olnud kodust ära. Naine toonud parajasti aidast leivajahu. Maltsvet astunud temaga aita. Seal tunginud viinahais prohvetile ninna. «Teil on siin viina,» tähendanud ta perenaisele teraval toonil. See püüdnud esmalt küll salata, aga kui Maltsvet talle meelde tuletanud, et jumala ees ei jää midagi nägematuks, tunnistanud eideke üles, et mees alles eile toonud ankru viina koju — viin oli tol ajal odav, ankur maksis ainult rubla — ja et patune kaup asetsevat aida nurgas.

«Naine, vala viin ankrust maha!» käskinud seepeale Maltsvet.

Naine hakanud vastu punnima, et kuidas tema seda tohtivat teha. «Tuleb mees koju ja leiab ankru tühja olevat, siis lööb mu surnuks!»

«Ütle, et mina sind käskisin ja et jumal kahju temale kolmekordselt ära tasub,» vastanud Maltsvet.

Kui aga naine veelgi vastu seisnud ja viina-ankrut hoidnud, kahmanud Maltsvet selle nurgast kaenla alla ja kallanud õue seakünasse tühjaks. Kutsunud siis sead künale ja naise vaatama, kuna ta ankru aita tagasi viinud.

Sead luusinud küll rõhitsedes ringi ümber küna, aga pole nina sisse pistnud. Maltsvet hüüdnud koera künale, kuid ka see pörganud pead väristades tagasi.

«Kas näed nüüd,» öelnud jumalamees perenaisele, «siga ei söö ja koer ei laku, aga sinu mees uhab seda pörguvett omale kurku ja sina ise oled sedasama teind! Kas sa ei teeks hästi, kui valaksid viina iga kord maha, kui su mees seda jälle toob? Ära karda, et sellest kahju saad. Küll sa näed, jumal tasub seda teile kolmevõrra.»

Öelnud, lükanud viinaküna jalaga ümber ja läinud oma teed.

Koju jõudnud, leiab peremees varsti, et viina-ankur tühi, ja hakkab naise silmle: «Kuhu sa, kurat, viina panid?»

Ega naisel muud ühti, kui tunnistab üles, kuhu viin jäänud.

Mees kirunud prohvetit kuni teise hommikuni, siis hakanud Viitna laadale minema. Tõmmates aidas kuube selga, leiab ta selle taskust oma üllatuseks kolmerublase paberraha. Ta ei mäleta raha ilmaski olevat kuuetaskusse pannud ja küsib naise käest, kas vahest see pole pannud. Ei, ka mitte. Nüüd tulevad aga naisele meelde Maltsveti sõnad, mida ta naeruks pidas ja mehele ei rääkinud, ning kaht kätt kokku lüües hüüab teine: «Eks ta ju öeld, et jumal annab meile kahju kolmevõrra tagasi! Viin maksis rubla ja nüüd on kolm rubla asemel!»

Kui Maltsvet mõne aja pärast sinna tulnud, et oma imeteo tagajärge tähele panna, jutustatud rahalugu ka temale. Muidugi kinnitanud ta, et raha tulnud otsekohe jumala käest, nagu tema ette kuulutanud, mida mees ja naine siis ka uskuma jäänud. Ja et prohvet neile edaspidisekski jumalalt kolmekordset tasu tõotanud, kui nad viina ja kõik muu kõlvatuse maha jätavad, siis kadunud viin sealt majast sedamaid ning

asemele võetud maltsveti usk. Imetegijat aga, kes selle rõõmustava tulemuse tõttu oma kolme rubla vististi mitte ei kahetsenud, oodatud sinna alati kui tõsist jumala sulast ja armast külalist. Ses peres pidanud Maltsvet hiljem sagedasti loenguid ja seletanud pühakirja.

Rahva usk temasse sundis teda vahel õnne katsuma ka haigete tervistamisega. Vähemalt ühest loost on ta ise pärast jutustanud.

Kuskil mõisas olnud kutsari naine haige. Tohtrid ega rohud pole tema haigust suutnud parandada. Kuuldud siis, et Maltsvet tegevat imetegusid. Kohe hakanud haige tema järele igatsema ja lasknud ta enda juurde kutsuda. Prohveti tulekut saadud teada. Seepärast olnud tema saabudes palju rahvast haige juurde kogunenud. Teda nähes sirutanud haige naine talle käed vastu ja hüüdnud: «Oh, sina suur prohvet ja jumalamees! Ma pole sind küll eluilmas oma silmaga näinud, aga ma tunnen sinust kohe, et sa oled see prohvet Johannes, kes mu terveks teeb!»

Maltsvet tõstnud käed õnnistades haige poole ja öelnud rahvale: «Minge välja!» Ja kui rahvas toast läinud, lasknud ta suure pesuriistaga sooja vett tuua, pannud akendele katted ette ja jäänud haige naisega hulgaks ajaks üksinda. Ta pesnud tõbise «seest- ja väljastpoolt kurjast vaimust puhtaks», nagu ta ise pärast seletanud.

Ja tõesti — naine saanud terveks! «Tema usk oli teda aidanud.» Kõik kiitnud jumalat ja tema suurt prohvetit, kes oma nimele jälle uut hiilgust juurde võitnud...

Kord jälle pidanud ta rahvale lugemistundi ühes peres, kus ta iseäranis usu ja palve väge seletanud. Ta ütelnud, et kes jumalalt tõesti kõigest hingest ja kindlas usus midagi palub, selle palvet ei jätvat ta mitte täitmata, sündigu see kas või imeteo näol. «Kui me jumalat nõndaviisi palume ja ta meie palve kuulda võtab, siis võib ta siia selle talu õue alla vihmaloiku kalu saata meile maitsvaks roaks!» hüüdnud prohvet oma kõnes. Nüüd hakanud kõik paluma ja palunud kaua aega, et jumal neile sesse loiku kalu saadaks. Kui juba küllalt olnud palutud, läkitanud prohvet paar meest vaatama, kas jumal palve juba on täitnud. Ja ennäe imet — loik kubiseb kaladest! Mehed keeletud, vahivad ristas kätel seda õnnistust! Püütud siis kalad loigust kätte ja valmistatud pidusöök, millest kõik kõhud täis söönud.

Et aga prohvet eelmisel ööl salaja kotitäie värskelt püütud kalu sinna loiku lahti oli lasknud, seda ei teadnud ime uskujaist muidugi keegi.

Nagu Maltsveti enese, läks ka tema koguduse olek valitseva kiriku vastu ikka väljakutsuvamaks. Maltsvetid käisid küll veel kirikus, hoidudes eemale palvemajust, aga näis, nagu ilmuksid nad sinna ainult, et oma vaenu seal pruugil oleva kultuse vastu meelevaldusena üles näidata. Iseäranis pahan-dasid nad kirikuõpetajaid ja kogudust sellega, et nad palveta-mise puhul enam põlvili ei laskunud, ei «Issa meie», ei muu palve, ei ka pihi patutunnistuse lugemise ajal. «Kui keik koggodus ennast Jummal ette alandab» — kirjutas «Perno Postimees» neist kõneldes —, «siis jävad hallikue mehed, musta mütsi eided ja valge vaiba plikkad püsti seisma, ei tahha enam pattustega ühhes palluda. Au kitusse laulo pidda-vad nemmad valleks ja pattuks, sest kuidas võida Jummalal meist pattustest mele hea olla, ja kos olla rahho ma peal? Pihtil ei tunnista nemmad ennast ka mitte pattuseks, vaid ütlevad selle asemel: «Kristus om minno ello!»... Jummal armo võttes ei lasse nemmad mitte põlvili, ei tänna ka perast selle eest, vaid lähvad ommas juhmusses naggo põrsad mollilt omma teed. Kui õppetaja koggodust õnnistab, siis pööravad nemmad selga: se neile ei kõlba...»

Muidugi ei jätnud ka kirikuõpetajad neid kantslist noomi-mata. Seda sündis iseäranis Kuusalus ja Madises mõnda korda. Aga et nad vastupanekut leidsid, siis oli tagajärjeks seda suurem segadus. Leesi kabelis ähvardas kirikuõpetaja Ahrens kord, et kui maltsvetid põlvili ei lasku, siis ta «Issa meiet» ei loe. Nõudis kolm korda, et kõik laskuksid põlvili. Asjata! Siis käskis ta vihaselt neid, kes ei taha põlvitada, kirikust välja minna. Mindigi viimaks, aga üks vahva naine, kabeli vööründri Suugu Tõnu teinepool Eeva, jäi üksinda veel seisma. Kirikuõpetaja lõkendaval näol kantslist maha. Kutsus vööründri appi vastast välja ajama, aga — vastane ju selle enda naine! Mõne teise mehe abiga tõrjub papp siis visa vastase pühakojast välja, kuna Suuga peremees Tõnu Salström varsti vööründri-ametist vallandati.

Juba järgneval pühapäeval oli kabelis sama segadus. Jut-lust luges sel päeval õpetaja asemel «laulumees» Jaan Tootsel. Tal oli kirikhärra Ahrensi poolt kõva käsk «seadu-sele vastupanemist» mitte sallida. Jälle jäänud maltsvetid

palve ajal püsti. Sedamaid hakkavad valmistellitud isikud neid välja ajama. Klaukse Jaagup, hea kõriga mees, avab ukse ja käreatab: «Kasige välja, sead!» Pikema ajamise peale saadi siis seegikord maltsvettidest lahti.

Opetaja Ahrensi süda oli Maltsveti peale nii täis, et ta Klaukse Jaagupile, kes prohvetiga vahel käis vaidlemas, kõvasti ära keelas temaga tegemist teha.

Veel tüsedamat laadi olid uueusuliste vaenulikud meeleavaldused Madise kirikus, milleks seal veel järgnev lugu välise põhjuse andis.

1860. aasta suvel parandati ja kohendati Madise kirikut. Kaunistuseks pandi akendele ülemisteks ruutudeks värvilised klaasid sisse. Seda pidasid maltsvetid, kelle silmis iga värviline ehe oli jõe, muidugi raskeks patuks, ja vihane ärevus pääses nende seas lahti. Veel enam ärritas neid aga teine muutus. Kantsli kõrval, kiriku suure ruumi ja altarikoori vahel, oli seni olnud palk, millel seisis ristipoodud Kristuse puust nikerdatud kuju. Sellest kujust olid Maltsveti järelkäijad alati suurt lugu pidanud ja sügava aukartusega tema poole üles vaadanud. Parandamise puhul võeti nüüd see kuju ühes teiste nikerdistega, mis tegid kiriku nii umbseks, et altarilt laulukoorile sugugi ei paistnud, maha ja viidi kabelisse hoiule. Ühtlasi kinkis endine Albu parun kirikule altariehteks Kristuse hõbedase, ülekullatud kuju.

Kõik see sünnitas maltsvettide hulgas maru. Nüüd olevat kirik ebajumala templiks tehtud, seletati, ja sinna Kristuse asemel Aaroni kuldvasikas üles seatud. Rahvast sunnitavat hõbedat ja kulda kummardama, mitte enam ristipoodud Önnistegijat, kellest lauluraamatus seisab: «Su risti alla langen ma seks nuttes ennast põlvili.»

Oma protesti väljendasid nad nüüd seega, et nad palvetamise ja pihi ajal kõik püsti jäid, hoolimata papi kõvast käsust ja noomimisest. Ühtlasi panid nad — enamasti naisterahvad — igal pühapäeval väikese usurännaku kirikuaia kabelisse toime, et sinna kolisse visatud puust kujule oma austamist avaldada. Ja kui see soovitaval sihil veel ei mõjunud, hakkasid nad ähvardades kirikuõpetajale peale käima. Nad lubasid tal sõjaristi¹ kaelast ära kiskuda, kui puust kuju kirikusse tagasi ei tooda. «Ega kirikuõpetaja sõjamees ole, et tal sõjarist kaelas on, ja ega me sõjamehe ja kuldse Kristuse ees

¹ Aastail 1853—56 peetud Krimmi sõja mälestusrist. — Toim.

hakka kummardama,» ütlevad nad Pärnu eesti ajalehe järgi. Oma nõuet toetasid nad lõpuks veel sellega, et ei läinud enam armulauale. «Neile ei kõlvata sõjamehe õnnistusejagamine, liiatigi veel altari ees, mille peal seisab kuldne Kristus!»

Opetaja Hirschhausen andis neile niivõrd järele, et ta puust kuju jälle kirikusse laskis tuua; ühtlasi teatas ta aga segadustest konsistooriumile ja selle mõjul surus ilmlik ülemus varsti jälle oma käpa Maltsveti usuliikumise peale. Maltsvettidel keelati ära koos käia ja lugemistunde pidada; neid, kes oma majas säherdusi koosolekuid sallisid, ähvardati karistusega. Kõige vägevama haagikohtu poolt ilmus käsk Maltsvet sedamaid kinni võtta, kui ta kuskil palvetundi tahab pidada. Arvati nimelt, et Juhan Leinberg isiklikult kõik tõusnud segadused lavastas, ise oma kogudust ässitades igal pool kirikuseadustele vastu hakkama. Sel arvamisel oli ka sedavõrd põhja, et Maltsvet vaenulikkudele meeleavaldustele vastu ei seisnud, ei Kuusalus ega Madises. Ta käis Kiiust nii mõndagi korda Järvamaal oma kogudusi vaatamas, ka Madise segaduste ajal, aga ta ei keelanud ega laitnud kusagil säherdusi vaenuavaldusi, oli siis nendega nõus.

Politsei keelul oli aga see tagajärg, mis tal loomulikult pidi olema. Maltsvetid tundsid endid olevat oma usu pärast taga kiusatud, tõusid endi meelest vagade usukannatajate kilda, ja — liikumine võttis seda võimsamat hoogu. Palve-koosolekuid hakati nüüd öösiti salaja pidama ja see andis neile rahva silmis seda salapärasema ning seega seda kütkestavama mõju. Tabas kedagi ilmlik karistus, siis kiitis seesugune ennast õnnelikuks ja ehtis oma pead püha märtri auvalgusega.

Peale Maltsveti enese, keda tema karja talled kohtu püüdmise eest suure enesesalgamisega varjasid ja kaitsesid, olid eriti agarad säherdusi öiseid koosolekuid pidama tema juhtivad jüngrid rahva seas. Neid oli tal mõlemast soost. Ühed said oma kõneande, ususüdiduse ja kihutusevirkuse kaudu laiemalt tuttavaks, üle maa, niikaugele kui liikumise lained ulatusid, teistel oli ainult kohalik tähtsus. Esimeste kilda tuli lugeda teadagi eespool-kirjeldatud Ants Kõrget ehk «Paide Antsu», siis üht meest, keda hüüti «Kerna möldriks», ning üht tüdrukut, keda kutsuti «lugija Mariks». Päris apostliametisse, Maltsveti avalikkudeks asemikkudeks, hakkasid nad küll alles siis, kui vana prohvet kodumaalt ära läks; aga õhutavat ja juhtivat tööd rahva seas tegid nad tema abilistena juba ta seal-oleku

ajal, iseäranis liikumise hoovõtmise järgul. Piiblitundmise ja kõneosavuse poolest jäid nad meistrist muidugi maha, aga teatava usulise luulelennu ja väsimata kihutustöö kaudu võitsid nad omamõtteliste seas rohkesti lugupidamist.

Palvemees, keda Kerna möldri nime all tunti, oli keegi Kaarel Kustav Silejev, Tallinna «altlinna prii». Ta etendas ka maltsvetlaste väljarändamises hiljem juhtivat osa.

«Lugija Mari» — selle nime sai ta küll alles pärast Maltsveti Krimmi rändamist — tegi eriti naisterahvaste seas vagusal viisil «äratamis-» ja «peastmis-»tööd. Ta oli Kurisoo sepa Jüri Kusneti tütar ja alles kaheksateistkümmend aastat vana, kui ta Orgmetsa vallas, kus ta peremeest teenis, oma entusiastliku hingega uue usu mõju alla sattus. Igal koosolekul, igas palvetunnis püüdis ta olla, ja et see talle kui teenijale võimalikuks sai, tuli ainult sellest, et ka ta leivavanemad maltsveti-usulised olid. Sellevastu pidi Mari oma usu pärast omaste kiusu kannatama. Ta vanem õde Kai oli kindlal arvamisel, et Mari on nõiutud. Maltsvet oli kinkinud tütarlapsele laulu- raamatu — ise ta ei jõudnud seda vaesuse pärast osta. Ühel pühapäeval tekitas Madise kiriku ukse ees väike juhtumus selle raamatu pärast teatavat kõmu. Kai püüdis õe käest kalliks peetud raamatut vägisi ära kiskuda, et seda ära põletada, sest just selle raamatuga pidi valeprohvet olema Mari «ära teinud». Et Maltsvet paljudelegi laulu- ja katekismuseraamatuid kinkis, siis leidis säherdust arvamist ka teistel, uuest usust puutumata jäänud inimestel, ning mõnigi, kelle omastest keegi Maltsveti nõiduse alla oli sattunud, püüdis kingitud raamatut kui nõidusevahendit kõrvaldada, et õnnetut päästa.

Et liikumine ikka enam märatseva laadi omandas, nii üksikutel kui ka hulkadel päris vaimuhaigusena esinedes, seejuures polnud Maltsvet muidugi mitte süüta. Sattus ta ju ise ikka sügavamale pühakirjalise müstika ummikusse ja püüdis niioelda kõnelda keelt, mida ta ei mõistnud. Ikka julgemalt hakkas ta muuseas maailma varstist otsa kuulutama kõigi nende koledate eeltähistega, mis ta piibli luuletajate kirjadest leidis, nagu verevihmad ja rohutirtsud, sõjad, katkud ja näljahädad. Kuna ühelt poolt väidetakse, et ta olevat maailma otsa ja viimse kohtu vastu, mis salaja ning ootamata tulevat nagu varas öösel, käskinud ainult valmis olla, sest et see olevat ligidal, räägivad teised, et ta mitmel puhul ka aja kindlasti ära määranud, ja mitte ainult aasta ja kuu, vaid ka päeva ja tunni

pealt. Kui ennustus jäänud täide minemata, siis põhjendanud ta seda mitmel viisil, muuseas ka sellega, et ta patustele pöördumiseks armuaja pikendust palunud, mida jumal kuulda võtnud. Kindel on igatahes, et mitmed usuhaiged viimsetpäeva kõiksugu veidrail kombeil ning oludel päeva ja tunni pealt, nuttes ja ulgudes ootasid, millest nii mitmedki lood rahva suus veel praegu liiguvad.

Papid ja mõisasaksad, siinsed kultuurikandjad, kes tuttavasti oma teeneid rahvavalgustuse alal väga kõrgesti hindavad, löid käed risti rahva rumaluse üle ja rahetlesid talle aiva sõimu kaela. Kirikhärrad tegid seda kantslist, sakste ajakirjanduslikud käsilased lehtede veergudel. Ja isa Jannsen oli virk neid sõimukirju järele trükkima ja neile omalt poolt veel pipart juurde lisama. «Vaata, mis rumalus teeb!» oli pealkirjaks ühel pikal hurjutus-artiklil, mis maltsvettide kirikusegaduste puhul «Perno Postimehhes» ilmus. Selle asemel, et rumaluse päikeselgeid põhjuseid kõnesse võtta ja nende kõrvaldamist nõuda või vähemalt soovitada — selle asemel, et majanduslike hädade kõrval vaimuvalgustuse täieliku puuduse peale näidata ja sellekohaseid parandusi ning uuendusi tarvilikuks tunnistada, oli lehel, mis rahva häälekandja, rahva sõber ja nõuandja tahtis olla, süda — temale rumalust, laiskust, tuimust, sõnakuulmatust jne. ette heita. Kunagi ei astunud Jannsen, see «rahva isa», saksa lehtede süüdistuste vastu välja, ei seletanud, ei vabandanud, ei kaitsnud rahvast nende eest. Kus ta ise otsekohe kaasa ei hurjutanud, seal lõi ta silmad taeva poole ja õhkas: «Paraku, paraku on see nii! Aga nüüd võtke ometi mõistus pähe ja parandage endid, et sakstel enam asja ei oleks teie üle pahandada ja kaevata!»

Veel kuuekümnendail aastail ja hea tükk hiljem ei olnud Eestimaal nende poolt, kelle käes oli maa kõigekülgne valitsus, rahva hariduse eest niihästi kui midagi tehtud, ehk küll 1856. aasta talurahva-seadus üldise kooliõpetuse määrusega hiilgas. Oli ridamisi terveid kihelkondi, kus ei leidunud ainustki kooli, ja õnnelikkude sekka kuulusid need kihelkonnad, milles töötasid kaks või kolm vallakooli.

Ja mis koolid needki olid. Tarkuse-õpetajatena toimisid enamasti inimesed, kes ise vaevalt lugeda ja vahel ka varesejalgu oskasid teha — mõni endine vanaks jäänud mõisakokk, toapoiss, kutsar või aednik.

Peetri kiriku juures Järvamaal väikeses Ataste mõisas, asus

kubermangu kohta küll üks seminarinimeline koolmeistrite-kool; aga palju ei võinud neid õppejõude olla, keda see asutis soetas, sest neid polnud naljalt kuskil leida, ja needki, kes sealt välja tulid, ei küündinud oma teadmisega lugemis- ja puudulikust kirjutamisoskamisest kaugemale. Muidugi tuubiti tolleaegseis koolides üksnes pühakirja lugemist, vaevast, viletsat, masinlikku veerimist ja päheõppimist. Ühtegi ilmlikku kooliraamatut ei olnud. Kõik «teadus» pigistati välja ainult aabitsast, katekismusest ja kiriku-lauluraamatust. Masingu «Piibli loodki», mis oma vaimulikkude jutukestega oleksid lugemise vähegi huvitavamaks teinud, polnud veel kohustuslike kooliraamatute hulgas. Kirjutus ja arvutus olid kõrvalised, mitesunduslikud õppeasjad, kõik muud ained täiesti tundmatud.

Mis ime siis, et rahval puudus vähem kui silmaseletus, lihtsaimgi arusaamine, teda ümbritseva looduse ja kogu ilmliku eluvalla kohta. Mis ime siis, et ta selles ebausupimeduses, millega ametlikult ja süstemaatiliselt ta aju täideti, sõgedana ümber kobas, vahel oma hingeahastuses tiritamme kasvatas ja muid narritempe tegi. Mis ime siis, et leerilaste seas ikka ainult mõned üksikud olid, kes lugedagi oskasid, kuna suur hulk kirjatähte ta välise kujugi järgi ei tundnud.

Kirikuõpetaja noomis niisugused muidugi mehemoodi läbi ja jättis nad karistuseks «kinni», kuna ta küllalt teadis, et lugu teisiti ei võinud ollagi, sest ega inglid taevast tulnud talupoegi lugema õpetama. Aga ta ei soovinudki, et see teisiti oleks, et kõik leerilapsed lugeda oskaksid. Keda ta oleks siis endale kolmeks nädalaks pikemalt tööle jätnud? On ju vaimulikud härrad alati olnud väga praktilised majapidajad, kes oskavad aatelist külge ainelisega imeosavasti ühendada. Andes rahvale teadust ja tarkust, kutsuti tolleaegse mõisahärra ja kirikhärra kartust mööda hädaoht esile oma piiramata meeleva, oma absoluutset valitsusevõimu rahva kohta kaotada ning oma alandlikult alistuvast palgata orjast ilma jääda.

Oi, kuis nad juba ärevusse sattusid, kui neile teisest küljest varsti sellesarnane majanduslik hädaoht üsna vähesel määral ja ajutise, mööduva nähtusena lähenes!

SARAATOV JA SAMAARA.

1860. aasta kevadel ja suvel ärkas Tallinnamaa talurahvas seas paiguti liikvele nagu õhust püütud jutt, et kroonu jagavat kuskil kaugel riiginurgas inimestele, kes sinna tahaksid asuda, maad — maksuta või niihästi kui maksuta. Kuulu järgi pidi ka veel prii küüt ja majapidamise sisseseadeks raha-abi antama. Esmalt heljus nimi «Saratohv» õhus ja veeres huultelt, siis tuli juurde «Samara» ja neid nimetati ühe hingega; siis jäeti esimene kõrvale ja suus helises enamasti viimane igal toonil.

Jutt pidi olema Liivimaalt sisse imbunud, ehk seda küll keegi õieti ei teadnud tõendada, sest mõne aasta eest oli sealt, iseäranis Tartu maakonnast, rahvast neisse Volga kubermangudesse rännanud. Et jutud tol ajal pikkamisi käisid, polnud ime, sest talupoeg elas kotis, ja et s a h e r d u s e d jutud pikkamisi käisid, oli veel vähem ime, sest et saks nad õhust kinni püüda ja surmata laskis. Ja kui talle keegi kurjategija kätte juhtus, kes loomakest elusalt püüdis edasi viia, sai see teadagi «aagrehi-keretäie».

Kuid iga suud sulgeda ei läinud tal ometi mitte korda. Jutt elas, liikus, sütitas. Oi, kuis ta sütitas! Nagu säde sajab kuiva põhku.

Kui inimesele ling kaela ümber on tõmmatud, nii et tal sinine surm silma ees tantsib, ja kui kuskilt sirgub käsi silmust lõdvendada töötades — kes ei ulataks siis kaela sellele kaele rõõmuröögatusel vastu!

Maksuta või vähese maksu eest maad! See oli ju priiuse kuulutus! See oli ju orjapõlvest pääsemise töötus! See oli põrgust taevasse minek! Sest seal ei pidanud talupoeg mitte ainult vabanema tööst, mille palk oli nälg, vaid ka saksast, sellest oma peremehest, kes näljale ka veel peksu juurde lisas!

«Saratohv! Samaral!» — «Samaral! Saratohv!»

Kus need imemaad õieti on, seda ei teadnud muidugi keegi. Aga nende nimed olid nii magusad, nagu pillihääl kõlasid nad kõrvus ja vaese kägistatud talupoja silma ette kerkis midagi maapealse Eedeni sarnast — maa, kus saab süüa, maa, kus pole saksa!

Kas jutt on ka õige? Kas tast pool osagi õige on? Ja kui on — kuidas siis saksa küüsisist sinna pääseda?

Lähem asi oli muidugi vastuse nõutamine neile küsimustele.

Eestimaa uus talurahva-seadus laiendas talupoja liikumisvabadust; ta võis nüüd, kui mõisniku ja kogukonna vastu kohused täidetud, kui ta kummalegi võlgu ei olnud ja saksale oma talu, peremehele oma teenistuse seaduslikuks tähtjaks oli üles öelnud, ühest kubermangust teise rännata, milleks tal kubernerilt pass tuli paluda. Aga kui paljud tundsid siis seda seadust! Lihtne kirjaoskamatus pani seaduseraamatule rahva kohta seitse pitsi peale, kuna teda sagedasti rahva eest ka varjul hoiti. Ja kui teda keegi tundiski, siis ütles seesugune enesele õigusega: Seadused on talupojale, mitte saksale. Millal on saks seadustest hoolinud! Kui ta neist vägivaldselt üle ei astu, siis teeb ta seda konksudega. Neist ei ole tal puudust. Seadus isegi on täis konkse; kui talupoeg neid ei leia, küllap mõisnik nad parajal pilgul välja nuusib. Muuseas tuli selle peale mõelda, et tee passi saamiseni käis mõisniku kaudu. Ega kuberner muidu passi anna, kui talupojal kohaliku saksa ja muude ametikohtade poolt «õiged kirjad» on ette näidata. Sealjuures võidi siis konksutada, niipalju kui kulus.

Seaduses eneseki oli väljarändamisele pandud paras pais, mis liikumisvabadusest hea osa ilusti tagasi võttis: ühest kogukonnast võisid saja hinge pealt ainult viis teise kubermangu asuda.

Hakati siis kikikõrvul kuulama, uurima, teateid koguma. Järvamaalt, Madise kihelkonnast, olid mõned mehed salaja Tartus käinud Saraatovi ja Samaara juttude kohta selgust nõutamas. Need tulid tagasi kinnitustega, et lugu olevat õige: maad antavat. Iseäranis teadis seda väita Männiku Aadu Orgmetsast, kes ka hiljuti Tartust koju saabus. Mitmed Tartu kaupmehed, isegi need, kes kohtuhärradega sõbrad — jutustas Männiku peremees —, olevat rääkinud, et mindagu aga teele, maad ei keelatavat ja minemist ei võidavat ka mitte keelata, ei peremehele ega sulasele. Kes tegevat takistusi, langevat

koguni suure trahvi alla. Maad antavat tervelt viisteistkümmend tiinu hinge peale ning pealegi nii kallist maad, mis rammutamata igal aastal head vilja kannab.

Tähendas keegi Männiku peremehele, et talupoeg seaduse järgi mõisale aegsasti üles peab andma, kui ta vallast tahab välja minna: peremees jaagupipäeva, teeniv inimene mardipäeva ajal, siis sai Männiku vana pahaseks ja vastas, et tema teadvat seda paremini; oma teated saanud ta ametlikust kohast, ja lisas juurde, et need mehed, kes kohtuhärrade juures käinud, võivat nüüd hakata rahvast väljarändamiseks üles kirjutama. Nimekirjad tulevat Samaara kroonumaade valitsusse saata, kes siis selle eest muretsevat, et rahvas kodumaalt kroonu kulul takistamata võib välja rännata.

Noh, see kõditas alles kõrvul! Vabadus päris käpuga katsuda! Ei võinud saks peremeest keelata kohta sügisel käest andmast, ei peremees sulast kibedal tööajal minema panemast! Ja jumalamuidu saad päratu lahmaka maad kätte, mis headuselt Kaananist palju tagasi ei anna! Ega muud, kui vaja katset teha.

Katsetegijad olid salk noori mehi Orgmetsast, kes keset kibedat heina-aega võtsid kätte ja läksid Tallinna poole teele, et kubernerilt väljarändamiseks passe nõutada. Mehed olid valinud talvetee, mis viis Madise kiriku kaudu üle Kilvandu soo Alaveresse välja — osalt sellepärast, et see tee oli lühem, osalt ka, et kutsuda ühes teisi noori mehi, keda oli suures Kilvandu soos¹ mitmest vallast koos heina tegemas. Nende retk palaval tööajal, kuna rahvas kõikjal vikati ja reha küljes higistas, äratas muidugi imetsevat tähelepanekut, ja kaasalisi nad vist palju ei võitnud. Kuid see nende tuju ei rikkunud. Rõõmsasti, noor rind heade lootustega täidetud, rändasid mehed hullates ning nalja heites kauge kubermangulinna poole edasi.

Arusaadaval põnevusel jäid teised kodus nende käigu lõppu ja tagajärgi ära ootama.

Mõne päeva pärast kuulduski, et poisid linnast tagasi jõudnud, paraku mitte nii rõõmsatenä, nagu nad olid läinud. Öösel — kas rõhutud meele pärast või juhtumisi —, öösel olid

¹ Harjumaa rajal, Alavere ja Ravila valla piirkonnas, 18 versta Orgmetsast, umbes 12 versta Madise kirikust. Siin oli ka Orgmetsa valla heinamaa: näide, kui kaugel pidi talupoeg käima endale heina tegemas. — Autor.

nad Kilvandu niitudest läbi pugunud, ilma inimestega kokku andmata, ja kui kodus nende peale tormi joosti, siis andsid nad hoopis longus vastuseid.

Kuberneriäärri võtnud nad üpris karmilt vastu. Noominud poisse mõrudasti, et kuidas nad võinud kibedal tööajal hulkuma minna ja mõisa ning peremehe päevad võlgu jätta — kurjaks eesmärgiks teistele. Mingu aga kannapealt koju tagasi, palugu oma raske eksimus leivavanemalt andeks ja tasugu võlg. Muidu — haagrecht ja vitsad!

See oli jäine veejuga esimese kuuma õhina peale. Ta mõjus nõnda, et asi esiotsa soiku jäi. Kuid mitte kauaks. Käis ju kuberneri vastus ainult teenijate inimeste kohta, kes tahtsid üles ütlema peremeeste juurest lahkuda. Paned aga seadust tähele ja ajad asja, kuidas kord ja kohus, siis pidi ju hoopis teine otsus olema oodata, siis ei võinud kuberner passi arvata-vasti keelata. Vaja siis katset korrata seaduslikul teel.

Nõnda siis tuli, et jaagupipäeva ajal 1860 ütlesid paljud Tallinnamaa taluperemehed oma kohad üles ja hakkasid Samaarasse rändamise vastu valmistuma. Nagu raputav tuulehoog käis üle maa. Väljarändamisliikumine oli käes — mõisnikkude suureks ehmatuseks ja vihaks. Seda liikumist olid saksad kartusega ette näinud ja seepärast uue talurahva-seaduse arutamise puhul kõigest hingest liikumisvabaduse laiendamise vastu seisnud, mis aga valitsuse ja vabameelsemate vajutusel ometi määruseks sai. Kõige lihtsam abi väljarändamise vastu oleks olnud muidugi talupoegade töö- ja maksukoorma kergendus, aga sellest ei tahtnud mõisnik enne ega pärast midagi kuulda — nii kaua mitte, kui järeleandmatu vajadus talle sunduse peale pani.

Madise kihelkonnast oli Männiku-vana, Orgmetsa jõukaim peremees, uuesti käinud Tartus selgust otsimas, temaga seltsis ka veel mõned teised, nagu Kurisoo metsavaht Aadu. Sõnumid, mis nad tõid, olid jälle head. Metsavahi-Aadu pidi olema koguni «tähtsad v e n e keeli kirjad» kaasa toonud, mis asja niihästi kui kindlaks tegevat. Ja tuginedes nendele kirjadele, hakkas ta väljarändamishimulisi salamahti üles kirjutama, mille eest ta vaevapalgaks väikest maksu võttis.

Aga mees tegi arve ilma saksata.

Tema-mehike oli neid väheseid, kes saksa kah seadusealuseks ja seadusetäitjaks pidasid.

Aadu toiming oli haagikohtunikule, kes üsna ligidal, Ahula

mõisas, elas, ninna torgatud, ja see mõisnikkude ametlik hirmukepi-kandja sirutas küüned sedamaid Aadukese järele välja. Metsavaht kutsuti tuttava peksukohtu ette, kus ta oma Tartu-sõidu ja rahva üleskirjutamise üle aru pidi andma. Iseäranis püüdis kohtunik, härra von Grönewald, metsavahist välja pingutada, kes rahvale Tartus kurja väljarändamishimulise annab ja kus on need tähtsad kirjad, mis Aadu Tartust olevat kaasa toonud.

Aadu salgas, hoolimata kõigest ähvardustest. Asi otsustati esipuhku seega, et metsavaht sai käsu kardetavad kirjad nädala jooksul haagikohtuniku kätte viia, muidu langevat ta nuhtluse alla. Et aga Aadu, vahva mees, käsu täitmata jättis, siis astus haagikohtunik sammu edasi ja pani metsavahi majas läbiotsingu toime. Haagikohtunik mitme mõisast kaasavõetud mehega ilmus sinna, pani maja vahi alla ja nuuskis kõik nurgad ning urkad, kõik kastid ning kirstud läbi. Uute pitsituste ja ähvarduste peale oli Aadu tähendanud, et ta, saabudes Tartust koju, andnud kirjad naise kätte. Naine aga kostis, tema ei mäleta-vat, kuhu ta nad pistnud. Otsing jäi tagajärjeta. Pika noomimise järel andis ametnik Aadule veel neli päeva aega kirjad kohtusse tuua; ei tegevat ta seda mitte, siis ootavat teda kui rahva eksitajat ja petjat ihunuhtlus.

See imelik mees kutsus aga ennem hirmukohtuniku viha enese vastu välja, kui et inimesi oleks üles andnud, kes tema kaudu rahvale teed olid juhatanud mõisniku alt pääsemiseks; ta tõmbas enesele ennem verise karistuse kaela, kui et seda arvata-vat pääsemisteed sakste asemikule ning huvide kaitsjale ilmutas. Ja see saladus, mida ta nii vaprasti varjas, need kallid kirjad, mida ta nagu oma hingeõnnistust hoidis? Need ei olnud muud kui paar pisikest paberilipakat, millele mõned Tartu ja Samaara linna uulitsanimed ja majanumbrid olid üles tähendatud — isikute aadressid, kellelt väljarändajad oma ettevõtteks head nõu ja juhatust pidid saama! Nii väga kartis talupoeg saksa ka siis, kui ta teadis enese seaduslikul teel olevat, nii kindlasti uskus ta tema vägivalda, mis ei hooli ühestki õigusest, kui aga midagi on märgata, mis saksa tulude vastu käib.

Et Aadu ka viimaseks tähtajaks oma salapäraseid kirju kohtuniku kätte ei viinud, siis oli ta saatusekell löönud. Talle mõisteti viiskümmend hoopu. Kuid sellega polnud asi veel lõppenud. Südi mees pani karistusele vastu. Viha ülekohtuse

nuhtluse üle ajas ta nii kaugele, et ta haagikohtu peksuhoones priitahtlikult peksupingile ei heitnud. Seda loeti muidugi avalikuks vastuhakkamiseks. Karistusealune viidi uuesti kohtulaua ette ja mõisteti talle veel viiskümmend hoopu juurde. Siis nüliti ning pureti ta ihu ära saja löögiga. Ehk küll Aadu oli umbes kolmekümne aastane ülitugev ja terve mees, pigistasid hoobid tal kurgust siiski nii kange valukisa, et ta mõneks ajaks hääle kaotas.

Et haagikohtunikul tõepoolest vähematki seaduslikku õigust ei olnud väljarändamist keelata ja väljarändamishimulisi taga kiusata, selgub loost, et kroonu poolt Samaara kubermangus tol ajal tõesti sisserändajaile maad anti ja sinna asunikke sooviti. Seda maad oli tervelt kolm miljonit tiinu. Ta oli mõne aja eest jagamiseks üle mõõdetud ja hinnatud. Küll ei antud maad maksuta ega saanud asujad kroonult mingit abi, aga see ekslik oletus mõnes kohas rahva seas, mida ametikohad seletuste teel igatahes võisid ümber lükata, ei teinud väljarändamist, liiati veel selle paljast kavatsust, veel mitte seadusevastaseks. Pealegi oli Balti kubermangudest, iseäranis Liivimaalt, Samaarasse juba viie aasta eest, enne veel, kui maa oli asumiseks määratud, ja hiljem talupoegi keelamata elama asunud. Alus, millel algav väljarändamisliikumine põhjenes, oli siis täiesti kindel, nii et haagikohtunikul mingit õigust ei olnud metsavahi-Aadut rahva eksitaja ning petja pähe vastutusele võtta.

Aga saksad teadsid, mis nad tegid. Kuigi Samaarast maksuta asumaad saada ei olnud ja sisserändajaile kroonu poolt rahalist ega muud ainelist toetust ei antud, siis olid asumistingimused, võrreldes Balti teoorjuse-oludega, ometi niisugused, et sakstel paljude maksu- ja tööturjade kaotust oli karta. Väljarändamisliikumine võis Eestimaa orjapidajate kukrule, tööjõudude vähendamist soetades, hädaohtu tuua. Samaara kubermangus anti maad põlisele rendile, kas kogukondade (külade) või perekondade peale, ning rent oli iga 15 tiinu eest, mis hinge kohta välja mõõdeti, ainult 6 ja 7 rbl. aastas. Et maa oli elamiseks kõlvuline, seda näitasid seal olevad suured saksa asundused, kus ligi 100 000 saksa kolonisti elas, suuremalt osalt priskesti. Kuigi need juba kauema aja eest ja veelgi paremail tingimustel sinna olid asunud, siis rändas neid nüüdki veel sisse, aga eesti talupoega ei võinud ju ometi mitte rohkem hellitatud ja loiumaks töötegijaks pidada kui sakslast.

Kuidas olid sellevastu rendiolud Eestis! Viletsa maa eest, karjamaaga läbisegi, oli 4, 6 kuni 8 rbl. ühe tiinu eest raharenti maksta, teoorjus veel eraldi! Ehk kus selle töö ots, kui terve rent oli ainult orjusega tasuda! Nälgiv talupoeg, kes endal ainult aganaleivaga hinge sees pidas, pidi enesele ju lihtsalt ütleva: «Hullem kui siin ei või mu põli kuskil enam olla, küll aga võib ta parem olla, kuigi ehk ainult sedavõrd, et mõisa kepid mu kurnatud seljal enam ei tantsi.»

Muidugi võisid mõisnikule ainult need talupojad väljarändamise teel kaotsi minna, kes suutsid kuidagi nii palju ainelist jõudu kokku kraapida, et pikka teekonda Volga äärde omal kulul ette võtta ja endale seal elamahakkamiseks kõige tarvilikumaid abinõusid muretseda. Ja seesuguseid ei võinud liiga palju olla. Aga mõisniku taskuhuvid olid tuttavasti imeõrnat. Ja miks ta ei pidanud ka neid kahju eest kaitsma, kui see talle ta piiramata meelevalla pärast talupoja üle nii kerge oli.

Raske nuhtlus, mille ohvriks vaene metsavahi-Aadu oli saanud, kohutas väljarändamishimulised tema ümbruses nii väga ära, et nad oma eestvõtjat, kes sängis oma vemmeldatud ihu põetas, vaatama ja trööstimagi ei julgenud minna, kartes, et nemad kui temameelsed kurjategijad sama saatuse osaliseks võiksid saada. Kartus polnudki põhjendamata, sest haagikohtunikud siin ja mujal, nagu ka mõisnikud üldse, lasksid kõvasti kõiki valvata, kelle poolt nad väljarändamismõtte liigutamist kuidagi eeldasid või aimasid. Avalikult, paljude või mitmete kuuldes ei tohtinud asja enam mainidagi.

Aga veel teisigi rattaid oli mõisnikkudel liikumise vastu käima panna: papid ja sulemehed. Esimesed kollitasid rahvast kantslitest, teised ajalehe veergudel väljarändamise eest. Saratovist ja Samaarast maaliti pilte, mis pidid ihukarvad püsti ajama, kuna kallist kodumaad ilutuledega valgustati. Armas, kallis maarahvas — kuidas ta võis ometi nii sõge ja pöörane olla, uskudes valelikke ja petiseid, tahtes kodumaa pühale pinnale selga pöörata, kus armulikud mõisavanemad ja kõrged maa-ülemused ööd ja päevad töös olid, et rahva põlve parandada ja kohendada, ehk see juba muidugi hea küll oli, parem kui kuskil mujal! Mitte kellegi muu kui kalli maarahva enese ja tema õnne pärast tulevat teda väljarändamise eest hoia-tada — sakstel ja kirikhärradel jooksvat süda haledusest verd, teades, mis saatust talupoegi Samaaras ootab. Nad minevat ääretule viletsusele ja otseteed näljasurmale vastu...

Üks hea saks, kellele Tallinnamaa talupoegi ähvardav õnnetus vist unerahu ei andnud, oli Samaara kubermangus ümber rännanud ja avaldas oma tumedaid tähelepanekuid Tallinna saksa lehes. Kirjas joonistati Samaara asunikkude oludest maal, milles leidus mõndagi asjalikku tõtt, aga palju rohkem sihilikku liialdust. Ja ruttu trükkis sakste taktipulga järgi laulev «Perno Postimees» mitmest numbrist läbi ulatuva sünge kollituskirja nime all «Samara peegel» kalli maarahva kasuks ära. Kuna saksa lehe kiri toonilt asjalik-kaine ja pealetükkimata püüab olla, kukub eesti lehe toimetaja, mõistes ülemate soovi, kirjale juurde lisatud pikkades märkustes väntsakal ja vängel viisil talupoegi, keda karjuv häda kodust lihtsalt põgenema ajab, pilkama ja narritama. «Samara, jah Samara, see on maa, kuhho meie hing iggatseb! Oh, et pea jubba seal olleksime, sedda õnne maitsmas! Pissut vaeva, palju õnne, kerge töö ja rohke saak!» Nende sõnadega juhitakse sisse saksa kiri, keda nimetatakse ustavaks ja õiglaseks meheks, tõmmatakse siis «Samara-haigust», mis pannud inimestel «pea ümber käima», ja osatatakse neid, kes arvavad, et saksad neile, keda nad keelavad välja rändamast, mitte head ei soovi, vaid et neil talupoegi tarvis on ja et nad neid sellepärast tagasi tahavad pidada. «Siin tahtvat teised meie higgist uhkest ellada ja rikkad olla, agga mis seal (Samaras) teme, on keik meie oma!» laseb Jannsen pilgates talupoega öelda, nagu oleks mõte, et saks elab talupoja higest, veider vale. Selle «rahvamehe» seisupaik rahva häda suhtes tuleb veel kord kujukalt nähtavale saksa kirjale lõppmärkuseks juurde liidetud sõnades, kus muuseas seisab: «Meie polle middagit mailma tonud, ei vi siit ka midagi ära, ja meie hauaks on Jummal ma iggalpool hea küllalt; siiski ikka veel armsam ommal maal, kus meie vanne-matte vannemad hingavad...»

Muudkui ole aga rahul, sest ega sa maailmast midagi ära ei vii, et otsid endale paremat põlve ja rohkem leiba!

Ühtaegu saksa lehe Samaara kirjaga trükkib «Perno Postimees» veel pika pilkelaulu ära nime all «Õnne-ma kirri», milles trallilaulu toonil vitsutatakse parema elupõlve igatsejaid, kõigepealt muidugi väljarändamishimulisi.

Kuid kõik keelud, karistused ja muud sakste poolt veerema pandud rattad ei takistanud väljarändamismõtet edasi elamast, mis levis salaja seda mõjuvamalt ja teostus peagi. Nende Tallinnamaa talupoegade arv, kes kodumaa orjatolmu pastlailt

raputades Volga kubermangudesse välja rändasid, ei olnud mitte just rohke. Aga varsti tuli uus voolus ja see viis vihastel parunitel ohtrama hulga alati-sõõrutatavaid töö- ja maksujõude ära — seekord teise riiginurka. —

Tähelepanemisväärt oli nüüd usumehe Maltsveti seisupaik selle liikumise kohta.

Maltsvet oli väljarändamise vastu.

Nagu ta 1858. aastal seisis talupoegade põhjendatud abiteo-rahutustele vastu ja ajas seega mõisnikkude asja, sõitles ta 1860 ka Samaarasse asumise mõtet ja aitas jälle sakste purjedesse tuult puhuda. Tahes või tahtmata.

Liikumise kohta, mis mitte tema koguduse rüpes algust ei võtnud, vaid terasemate, hakkajamate «ilmalaste» seas, oli see vaimulik «rahvamees» esimesel hetkel nõutu ning kohmetu, ilma nähtava seisukohata. Tuhin näis talle midagi olevat, mida ta hästi ei mõistnud, mis tema silmaringist välja ulatus. Ja teisiti ei võinud see ollagi. Tema vaade ilmlikkudele asjadele ei seisnud mitte ainult tagurliku aja üldise mõju all, vaid ühtlasi kõige kitsamas usulises kammitas. Tema usulise õpetuse järgi, mis ju ka kõigi ilmlikkude, kõigi ihulikkude asjade kohta kui ainus õige seadus pidi maksma, võis ainult jumal oma lapsi, kui need tarviliku täiuseni on patust pöördunud, paremale ilmlikule põlvele viia, ja oodatavasti pidi see sündima mõne ime läbi. Siin aga tahtsid inimesed, patused inimesed endale ise elukergendust nõutada. See ei võinud õige olla. See käis ju tema õpetuse vastu. Ta mõtles järele. Ja seal torakas talle veel midagi meelde. Midagi väga inimlikku. Ta tundis enese seisvat rahva — tema arvates rahva parema osa — eesotsas, olles tema juhataja, nõuandja, tema prohvet, kes jumalaga otseses ühenduses seisis. Ja tähtis liikumine, nagu oli seda väljarändamine, ei tulnud mitte tema poolt! Ta algas koguni veel tema usust eemal seisvate, ärkamata hingede seast! Kas võis ta säherdust liikumist õigeks tunnistada, ilma enda mõjule rahva seas, oma juhataja-meelevallale kahju tege-mata? Eil! Ja niipea kui ta sellele selgusele jõudis, oli ka ta otsus kindel, võtta seisupaik väljarändamise vastu, alustada võitlust liikumise vastu. Pidi ta ju ka kartma, et äge tuhin temagi karja kaasa kisub, kui ta mitte aegsasti vahele ei astu.

Jah, oleks mõte Maltsveti enese poolt tulnud! Teine tubakas kohe! Eks ta oleks siis kui jumalik ilmutus õige ja hea olnud.

Ja kui Maltsvet näeb, et tuhin tõesti ta karja ähvardab

kaasa kiskuda, hoolimata tema võimsast keelust ning hoiatusest, ja kui ta taipab, et väljakannatamatu elukord rahvast põgenemisele sunnib, siis laseb ta mõtte enesest välja minna — kuigi varjatud viisil kellegi vaheisiku kaudu —, ja nüüd on väljarändamine jumala tahe, jumala käsk ja seega õige ning hea...

Mõni päev pärast metsavahi-Aadu peksu ilmus «lugijapapa», nagu Maltsveti usulapsed teda sageli kutsusid, mõne aja takka jälle Orgmetsa valda, kus peale teiste tema koguduse liikmete ka ta venna Malts'i perekond — poeg ja kaks tütart — rendikohal elas, kuna nende isa Purdi mõisas valitseja-ametit pidas. Maltsvetti oli Samaara liikumine Orgmetsa ja üldse Järvamaale kutsunud. Niipea kui ta venna tallu sisse astus, kogunes sinna mõni kümmekond tema järelkäijat, sest kõma prohveti tulekust oli tuulekiirusel läbi küla jooksnud. Siin tuli siis peagi Maltsveti vaade ja veendumus väljarändamisküsimuses huvitaval viisil ilmsiks.

Tavalisel kombel pidas ta oma usulastele, kes rõõmlikus ärevuses ta ümber istusid, kõigepealt jumalateenistust, jagades neile oma sõnaka suuga rohkesti hingemannat. Lugemist ja palvetamist jätkas usumees lõpuks pika manitsuskõnega väljarändamise asjus. Osavasti mõistis ta usulisi ja praktilisi põhjuseid, mis väljarändamise vastu kõnelesid, ühte põimida ja neist mõjuva hoiatuse võõrale maale minemise vastu siduda — ettevõtte vastu, mis mitte jumala tahtmises ei võivat olla, sest et ta selleks mingit märku pole andnud. Sellepärast ärgu võtku keegi tema usu poolehoidjaist ja selle seadluste pühakspida-jaist Samaara-teekonda ette. Meie esivanemad olevat siin maal jumala tahtmisel elanud ja oma igapäevast leiba saanud, ka meie pidavat siia jääma, ja kes võivat siis teada, mis meid võõrsil ootab, kas elu seal mitte veel rängem ja leib aganaseb ei ole. Kes teab, kas mitte paharetil nõu ei ole meid, puhtale usule äratatud tallekesi, selle tuhina läbi, mis rahva seas valitseb, lahku ajada ja laiali pilduda! Kui jumalal nõu oleks oma lapsi teise, paremasse elupaika viia, siis ei jätvat ta seda parajal ajal mitte ilmutamata ja siis võidavat teele minna julge meelega ja rõõmsa südamega, sest siis viivat tee Kaanani poole, mitte aga kuhugi tumedasse ja tundmatusse ilmanurka. Väga võimalik, et taevane isa patust pöördumata inimlapse nende karistuseks kuhugi laseb minna, kus neil palju kannatada tuleb. Meie aga jääme Kõigevägevama käsku ootama.

Seepeale läks rahvas koju, peale mõnede Maltsvetile lähedal elisjale, nagu ta vennapoeg Kustav Malts ja selle kasuvend Juhan Paju, kellega seltsis veel õnnetu ärapekstud metsavahi-Aadu, kes oli ilmunud Maltsveti loengule, ilma et ta ise oleks maltsvetlane olnud. Vesteti koos juttu, mille aineks oli peamiselt väljarändamine, ning Maltsvet küsis Aadult, kui see oma peksuloo talle üksikasjalikumalt oli ära jutustanud, nähtava sügavama huviga, et kas siis Aadu tõesti peab õigeks ja targaks, et eestlased jätaksid maha oma isade maa, mis neid seni põlvest põlve siiski on toitnud, kuigi mitte hästi, ja lähed-sid kaugele võõrsile, kus neile kõik tundmatu ning teadmatu on, — vahest ehk otse näljale vastu.

Aadul ei olnud häält vastamiseks; ta oli selle, nagu ta ise ütles, haagikohtuniku peksupingil valu pärast ära karjunud. Kähinal, sageli kõhatades, kostis mees, et ega temagi uisapäisaminekut heaks ei kiitvat, kuid teated, mis ta Samaarasse ja Saraatovisse väljarändamise kohta Tartust saanud, olnud siiski nii tõenäolised, et peaks minema seda kroonu poolt pakutavat maad Volga ääres vaatama ja kuulama. Tal olevatki kindel nõu seda edaspidi teha, sest siia veel elama jääda tunduvat talle võimatu.

Kui Aadu oli läinud, heietas Maltsvet oma kahe noore sugulasega jutulõnga edasi. Väljarändamise agaraks pooldajaks osutus Kustav Malts, kes pani temale küsimuse ette, kas saab siis rahva seas tärnanud võimsat iha, siinsest hädapõlvest pääseda, veel summutada? Kes suudaks rahuneda mõttega vana viisi elama jääda maale, kus niigi palju pole vabadust, et hädaline tohiks endale paremat elukorda teisest kohast otsida.

Maltsvet oli suikunud mõttesse. Aeglaselt silus ta näpuga otsaesist ja pajatas alles pikema vaikimise järel: Võivat ju ka see aeg tulla, kus «meie» oma praeguse kodu maha jätame ja kuhugi mujale läheme, kus on vabam ning lahedam elada, aga kus oleks seesugust maad ja paika leida?

Kustavi kasuvend Juhan Paju, jõuka peremehe poeg ja ainus pärija, kes seni vaikides oli pealt kuulanud, ütles seepeale kindlasti:

«Mina seie küll ei jää, soagu elukohta kust soab! Mis põli see siin on, kus meil kõigil käsi samuti võib käia nagu sel vigaseks pekstud Aadul! Eks old minulgi nõu sinna kaugele minna moad kuulama; sedapuhku muidugi ei usalda teekonda ette võtta, aga tegemata ei või see jääda.»

Et aeg juba hiline oli, siis lahkus ka Juhan Paju ning Maltsvet ja ta vennapoeg vestlesid kahekesi edasi raskest ajast, rahva rändamistuhinast ja Samaara lagendikkudest, mille kohta neil kummalgi suuremaid teadmisi ei olnud. Viimaks juhtis Kustav Malts jutu Krimmi poolsaare peale: Ta oli hiljuti «Perno Postimehhest» lugenud, et tatarlasi Krimmist tuhandete kaupa Türgimaale ära läinud, maha jättes oma lambakarjad, viljaväljad ja viinaistandused, mis nüüd muidugi kroonu päralt jäävad. Kas ei oleks vahest see eestlastele sünnis paik elamiseks?

Nähtava huviga küsis seepeale Maltsvet: «Kus kohas Vene maal siis see Krimmi poolsaar on?»

Ei olnud nooremalgi mehel maateadust palju tallel, aga just sel ajal olid meie esimesed õpperaamatud ilmunud, nagu «Kooliraamatu» 7. jagu ja ühtlasi väike eestikeelne «Eropamaa kaart». Nendest oli siis Kustav pisut geograafiat omandanud ja võis lellele seletada, et Krimmi poolsaar asetseb Vene riigi lõunapoolses otsas, Musta mere ääres, kus hiljuti raske sõda oli ja kus peale hea vilja ka viinamarjad ja melonid kasvavad, mida noormees kord mõisa triiphones oli näinud, kuna ta kallitest viinamarjadest ning viinamägedest pühakirjast palju oli lugenud.

Ta puistas siis kõik oma kasina teaduvara Krimmi kohta Maltsvetile välja ega võinud uneski aimata, et neil kõrvalise jutuna pillatud avaldustel üpris tõsised tagajärjed pidid olema, mis võimsasti ühte osa meie rahvast ja noormeest ennastki puudutasid.

Mõelikult vaikides kuulas Maltsvet vennapoja juttu pealt. Viimaks kohmas ta, silitades habet, et võivat olla ju võimalik, et seal meie tulevane elupaik on, kuid selle üle otsustavat jumal.

Siis keelas Kustavile kõvasti sellest asjast ühelegi rääkimast, mitte oma kõige ustavamalegi sõbrale. Säherdune jutt ei tohtivat levida, et uusi segadusi sünnitada. Temale võivat see õnnetust tuua, nagu seda hoiatades metsavahi-Aadu lugu näitavat, ning asjale endale suurt kahju teha.

Pidagu noormees meeles sõna, mille Kristus oma jüngeritele ütles: «Olge mõistlikud kui ussid ja vagurad kui tuikesed.»

Tema kõva keeld ja kogu ta olek panid Kustavi kohe mõtlema. Selle taga oli midagi. Maltsveti peas oli nähtavasti midagi idanema lõõnud, mingi võimas mõte ning kavatsus. Ent ta vaikis sellest.

Nüüd rühkis Maltsvet paigast paika käia omausulisi vaatamas, õpetamas ja neid kõige õhinaga kinnitamas, et keegi neist Samaarasse rändamise tuhinast osa ei võtaks. Aga tasa ja targu lisas ta suud mööda juba juurde, et «meie» siit maalt vahest ikka ära rändame, ent mitte nüüd, vaid siis, kui seks paras aeg saabub, mida jumal ilmutamata ei jätvat.

Varsti oli kõikjal jutt lahti, et Maltsvet omausulistel kõvasti ära keelanud ühestki väljarändamisliikumisest osa võtta. Muidugi meeldis see sakstele üliväga, ja nii mõneski mõisas, kus Maltsvetti enne oli narriks ning kelmiks sõimatud, kiideti teda nüüd mõistlikuks ning ausaks meheks, ja peagi oli tal jälle luba käes rahva seas ringi käia ja palvekoosolekuid pidada! Maltsveti usk oli korraga — kuigi lühikeseks ajaks — jälle lubatud usuks tõusnud!

JUMALA ILMUTUS.

Prohveti vennapoeg, terane noormees, oli tõesti märganud ja õieti aimanud: Maltsvet lahkus Orgmetsast tiine peaga ja tema tulevane mõttesünnitis pidi väljarändamise ning Krimmi poolsaarega ühenduses seisma.

Oma usulaste seas nüüd laialt ringi käies ei võinud Maltsvetile nende meeolelu salajaseks jääda: ilmalaste seas elule tärpanud elukorra-muutmise üid¹ oli ka neile vägevasti külge hakanud. Maltsvet pidi veenduma, et tema vastuseis sellele võimsale voolule pikapeale ometi ette ei löö. Ja et ta voolu põhjuseid kuidagi maha ei saanud salata, ka piiblist midagi ei leidnud, mis rahvastele keelaks oma asupaika muutmast — hoopis vastupidi: pühakiri kõneleb ju suurtest rahvarännakutest prohvetite ja muude usklike vägimeeste juhatusel —, siis oli vaja aega tähele panna ja tekkinud voolule alistuda. Kuid nõnda, et usk ja prohveti au selle all ei kannataks. Tarvis vool usu roobastesse juhtida, ta teisest, ilmlikust voolust eraldada ja enda prohvetliku juhatuse alla võtta. Tarvis temast teha jumalik, jumalast määratud ja ainult jumala ärganud lastele juhutatud ettevõtte. Samaara asemele Krimm. Samaara ilmalastele, Krimm uuendatud usu tallekestele.

Seks aga on jumala ilmutust vaja.

Mida imelisem, mida salapärasem see ilmutus, seda parem usule, seda parem prohveti lugupeetavusele.

Ja ilmutus ei jäänud tulemata.

Ning imeline ja salapärase oli ta ka...

Mõni nädal pärast seda, kui prohvet Järvamaal käis, tuli talt korraga päratut põnevust ning ärevust sünnitav kutse, tulgu kõik tema usulapsed 19. mihklikuu päevaks Harjumaale, Ranna

¹ Uid (uiu, uidu) — värskest pähe tulnud mõte, idee. — Toim.

valda, Tiskre külasse kokku; Kõigevägevama vaim kuulutavat neile seal ühe vaga naisterahva kaudu tähtsaid, kõigi koguduseliikmete ellu puutuvaid asju.

Lühike, aga sisukas. Saladuslik ja paljutöötav.

Kahinal levis prohveti ja kogudusepea kutse usklike seas, sähvides sinna ja tänna nagu välgu säde. Kiirkäskjalad kandsid ta vallast valda, külast külla. Ja kõikjal, kuhu ta jõudis, hakkasid südamed tuksuma, rahutuses, põnevuseärrituses, ja pead pisteti kokku ja suud pandi arutama, mõistatama, pärima. Midagi iseäralist, midagi suurt oli tulekul, seda aimas igaüks, ja et kedagi ei olnud, kes vähemutki seletust oleks võinud anda, siis puhus ja paisutas vaba fantaasia oodatava veel suuremaks, kuni ta oma suurusega maa ja taeva täitis.

Muidugi ei jätanud keegi kindla-usuline, kel see vähegi võimalik oli, kes polnud vigane, haige või vanadusest liiga väeti, prohveti kutset täitmata, mis oli ju ühtlasi jumala kutse. Päril tõeline usurandamine algas Järvamaa küladest Tallinna kaudu Tiskre ranna poole, mille Kõigevägevam oli oma ilmutuse paigaks valinud. Kel ei olnud hobust, rändas jala, kepp käes, leivakott seljas. Maltsvettide hall ja must riietus, ehteta naisterahvaste lahtised juuksed, kõikide pühalik-tõsised näod andsid nende vooridele ja rongidele välimuse, mida ei võinud vaadata ilma teatava liigutatud huvita. Rahvas jooksis ka igal pool, kust nad läbi läksid, murdu tänavale, et neile nii kaua järele vahtida, kuni nende vaga laul ühes nende teatraalse rivistusega kaugusesse kadus...

Tiskre küla, kus usuisa ise külalisi pidulikult vastu võttis, kihises määratud päeva õhtul ligidalt ja kaugelt kokkuvoolanud rahvast nagu mõni imetegev usurandepaik. Mitmed mured kõlasid läbisegi ja paljude tundmata nägude seast leidis üks ja teine ka tuttavaid, keda ta kuude ja aastate eest viimaks oli näinud. Avar talu, kuhu jumaliku ilmutuse vastuvõtuks koguneti ja kus see äravalitud inimene elas, kelle Jehoova oli oma lihalikuks vahendiks määranud, ei suutnud enesesse pooltki osa usklike mahutada, nii et suurem hulk pidi uste ja akende taha jääma.

Hingetõmbetu põnevus, värisemiseni ulatuv aukartus valdas rahvahulga suuremat jagu. Kahvatud näod, millest silmad kuiva, kõrbeva läikega laialt välja vahtisid, ridanesid vaevalse valgustuse kollakal kumal üksteise külge — nagu ringid elusaid

vahakujusid. Sinakad, veretud huuled tuksusid, liblistasid, kas seesmise ärevuse sunnil või palvesõnade liigutusel. Liikumata paigal, nagu kokku liitunud, ühte sulanud, seisis elav müür ruumis, kui prohvet palvelaua taha astus. Ja vaikus heitis kogu üle, nagu oleksid südamedki tuksumast seisatama jäänud.

Maltsvet pöördus mõne tasase sõnaga, sügav-tõsiselt, auliselt ja kõrgelt, ühe naisterahva poole, kes lugemislaua lähedal, tema kõrval oli istet võtnud.

Kes kogudusest seda veel ei teadnud, see teadis seda nüüd, kelle suust ta tänasel õhtul taeva ja maa kuninga ilmutust pidi kuulma.

Naisterahvas, kelle näole nüüd kõigi pilgud nagu ladesse laskusid, oli madala kasvuga, tuseda kehaga, ruugepealine tüdruk, aastat kolmkümmend vana. Tema, igapäevane ja lihtne, halli tavalise riidega kaetud, ei osutanud oma ilmingus kõige luulekamalegi midagi kummalist, midagi mõistatuslikku ega müstilist. Ainult ta silmades, mis tõmmukast kohmetanud näost rahutu, kergesti väriseva pilguga välja vaatasid, pesitses mingi elu, mis terasemat vaateajat võis kütkestada.

Suur tund algas laulmisega, millele järgnes Maltsveti palvekõne. Seks valis usumees iseäranis pühalikud, töötusrikkad, hinge rõõmu- ja lootusehelinatega täitvad sõnad. Ta püüdis meeli tume-salapäraste aimete ja tunnete võrku kududa, südameid sootuks ime-usu nõiduse alla manada ning järgukaupa ikka vapustavamaid sõnakäänusid tarvitades seda kuumat, nagu plahvatuseljõuga täidetud meeolu esile kutsuda, millest iga arvustuslik kainus on haihtunud. Pühalik-värisevale aukartusele sundiv oli tema teade, kuidas vaim talle märku andnud, et jumal oma lastele väga neitsi Miina Renningu suu läbi tahab kuulutada, mis püha nõu tal nendega on ja mida nad peavad tegema, et Kõigekõrgema armulikul abil pääsu leida rõhuvast ihulikust hädast, millest nad välja igatsevad. Sedamaid, kõikide usklikkude silma nähes, heitvat jumala vaim väga neitsi Miina peale ja avavat tema suu Kõigevägevama ilmutuse sõnastamiseks.

Ja see sündis nõnda.

Kuna rahvakogu hingetult vaikimisel oma imejanused silmad äravalitud neitsi poole pööras, langes see krampide vapustusel istmelt maha. Kogu ta keha tuksus, võbises, kiskus end kokku, võitles ja heitles nagu mõne vägeva seesmise võimu käes. Ta silmad surmkahvatus näos põudselt hõõguva, ülespoole vahtiva

pilguga olid esmalt pärani lahti, siis vajusid laud koomale, nii et ripsmete vahele jäi kitsas, valendavalt hiilgav praoke.

Aegamööda vähenesid visklevad, raplevad krambid, lõppesid viimaks hoopis ja väga neitsi liikmed tardusid kangeks ja kõvaks, nagu oleksid nad puust. Kõik elumärgid olid kadunud ta kehast.

Koguduse seas leidis neid, kes soovisid oma usku tegelikude tunnistustega kinnitada, mille vastu prohvetil midagi ei olnud. Need astusid selili maas lamava eluta keha juurde ja katsusid teda kätega. Mõned püüdsid teda pigistamise ja näpistamisega elule äratada, misjuures tõe otsimises ka nii kaugele mindi, et selle jälgi pärast siniste laikudena väga neitsi ihu pealt leidis. Aga kõik katsed jumala vaimu meelevalla all olevat keha inimliku võimuga loomulikku olekusse tagasi kutsuda jäid asjatuks. Pitsitamise- ja näpistamisvalu vastu oli tardunud ihu täiesti tuim; ei ainustki liigutust, ei vähemat kui tuksatust tulnud nähtavale.

Mõne aja pärast nähti surnu suud liikuvat. Surnu hakkas rääkima. Esmalt sosistades, siis ümisedes, siis ikka selgema ja kõvema häälega, kuni ta rääkimine voolavaks kõneks edenes. Kõneks, millel ei olnud vahet, ei äärt ega otsa. Kõnejõeks, mis peatumata ja väsimata rohkem kui kaks tundi voolas! Näis, nagu ei tahaks see kord avatud suu enam vaikidagi. Näis, nagu oleks see elutu keha saanud sõnade purskkaevuks, mille voolul pole otsa, sest et ta on ringjooksul...

Väga neitsi Miina kõnes oli mõnda, millest aru saadi, aga palju rohkem, millest mitte aru ei saadud. Seal kuuldus lauseid, millel oli mõistetav loogiline mõte sees, aga palju rohkem niisuguseid, mis inimese aju pilkasesse pimedusse jätsid. Seal oli põrgu sees, ja oli taevas sees, ja ka terve maailm oli sees. Aga vägevam kui kõik muu oli pimedus, mis kattis maad ja taevast ja põrgut...

Aga kes poleks teadnud, et ilmutuste keel on ikka niisugune. Kõik ilmutajad on nõnda kõnelnud. Et nendest aru ei saada, tuleb sellest, et lihalik inimene oma lihaliku ajuga ei suuda jumaliku mõttesügavuseni tungida. Ja seepärast oli väga rumal Kiisa Mihklist, et ta endale sõrmelukiga ühtelugu vastu pead kopsis, nagu tahtes oma mõtra ajukest kiiremale töötamisele ning seega Miina sõnade paremale taipamisele sundida. Ja veel rumalam oli Kadaka Marist ja paljudest teistest naistest, et nad otse nende kõnekohtade juures, mis jumalikkude vaimu kõige

enam täis olid, oma ägamist ja puhkimist suurendasid, justkui nad oleksid neist taipu saanud.

Mida aga ilmutusesaladustest kõik selgesti mõistsid, mis kõigile selgete sõnadena kõrvu kostis, oli see, mida Kõigevägevam vaga neitsi Miina suu läbi prohvet Maltsvetist lausus. Ta tunnistas kõige koguduse ees Maltsveti oma äravalitud sulaseks, kellele ta pühalikult ülesandeks tegi tema rahva siit neetud orjariigist ära viia, välja siit kurnavast piinapõlvest kaugele lõunamaale, kus manna maad katab ja mis piima ning mett jookseb, otsekui Mooses iisraeli rahva kord Egiptusest Kaananimaale viis. Ja selge sõnaga tunnistas jumal maltsveti-usulised oma äravalitud rahvaks, kes tänini elanud karjamaal, nüüd aga tema armust pidi marjamaale saama. Seejuures ei jätanud ettevaatlik taevaisa oma rahvast mitte kahevahele, et ettevõttel on ka oma raskused, et tema lapsed peavad palju vaeva ja viletsust kannatama, palju suuri takistusi ära võitma, enne kui nad õnnemaale jõuavad. Aga olgu nad julged: võit olevat nende, kui nad aga usus kindlaks ja palves väsimatuks jäävad...

Niipea kui ilmutusekõne oli lõppenud, lõi surnu silmad lahti ja ta tardunud liikmeisse pugus elu. Pilk, millega ta ringi vaatas, oli pikast sügavast unest ärkaja pilk — segane, kohmetu, imetsev, meeldetuletav. Näis, nagu tuleks vaga neitsi vaim kaugele, kaugele teelt ning tunneks võõrastust, leides ennast jälle vanas patuses ihus. Miina terves olekus oli midagi haiglast, roidunut, puretut.

Võttis aega, enne kui usklikkude hulk oma pühalikust, tumma aukartuse ja piirita imestusega süvendatud kohmetusest toibus. Veel värisesid Jehoova ilmutuse sõnad, nii tumedad kui nad ka olid, nende lapselikkudes hingedes pühal kajal järele, veel tunti Kõigevägevama lähedust õhu liikumises, veel arvasid joobunud silmad nägevat püha vaimu heljuva valgusena üle ruumi lehvivat. Siis aga, kui toibumus ja kainus juba olid maad võtnud, koguneti maas istuva imeneitsi ümber ja hakati talle kõiksugu küsimusi ette laduma, eriti selle kohta, mis tunded tal olnud, kui jumala vaim tema ihus asus ja kõnlemiseks tema keelt tarvitas.

Aga neitsi Miina ei teadnud tunnetest midagi rääkida. Ta ei teadnud üldse mitte, mis temaga oli sündinud, ei ka maikugi sellest, mis ta oli kõnelnud. Vaim tulnud — arvas ta — tema peale, võtnud ta täiesti oma meelevalda alla, saatnud ta enese

vaimu teadmata paika ja pahvatanud nõnda oma ilmutuse ilmasse. Lugu oli selge nagu päikesepaiste. Oma jumaliku ameti ja au täielikus hiilguses seisis prohvet Maltsvet nüüd keset kogudust. Pilk, mille ta pikkamisi üle peade laskis käia, näis hüüdvat: «Kas kuulsite nüüd oma kõrvaga? Kas peaks teie seas veel ükski olema, kelle hinges veel kahtluse kübetki peitub minu ja Kõigevägevama vahekorra kohta?» Ja mida ta pilk ütles, seda ütles varsti ta suugi.

Tema olekus oli midagi kirjeldamata võimsat, peaaegu suurt ja kõrget, kui ta säraval palgel ja häälega, millest nagu ülevoolav võidurõõm kõmises, nüüd pikaks kõneks sõna võttis. Oldisel vaimustusel, mis paljudel joovastuseni küündis, seletas Maltsvet, et nüüd on igal tema usulastest jumala enese püha suu kaudu kindel tunnistus käes, kuidas taevane isa seda usku hindab, mida tema, Maltsvet, rahvale on õpetanud ja mida vastaste poolt nii õelasti taga kiusatavat, ning tunnistus käes ka selle kohta, kelleks jumal teda, selle usu kuulutajat ja alustajat, peab. «Meie teame tänasest pühendatud õhtust saadik, et me tõesti oleme jumala lapsed, tema äravalitud rahvas, ja teie teate, et teil on juhatajaks jumala tõsine sulane, jumala enese valitud, õnnistatud, ametisse kinnitatud mees. Kuulge siis, Issanda omaks tunnistatud hinged, oma juhataja sõna, pange tähele tema nõu, tehke, kuida tema teid õpetab. Meie peame maha jätma maa, kus meid rõhuvad ülekohus ja vägivald, häda ja viletsus, kus prassivad orjakepi-kandjad ja hooravad valeusu-õpetajad imevad rahva verd ning üdi ja tasuks selle eest peksavad meid keppide ja sõimusõnadega. Mitte kergemaks ei lähe meie piinapõlv siin, vaid raskemaks. Keppide asemele tulevad korpionid, orjuse juurde ahelad. Seepärast ära siit parema, soema, viljakama, vallalisema asumaa poole, mille jumal meie jaoks ise on valinud ja kust ta paganad juba eest ära on ajanud, nagu ka vanasti Kaananimaal sündis! Tehku lahti ennast igaüks oma siinsest kodust ja valmistagu ennast ruttu suure lahkumise vastu ette!»

Vaimustus Maltsveti sütitava kõne järel oli vägev, tormiline. Jälle kord oli usuisa sõnu rääkinud, mida kõige tuimem ja tõntsingi talupoja-pea mõistis, mis oli igaühe hingest nagu ära loetud, — ta oli rääkinud rahva ihulikust hädast ja sellest pääsemisest. Ja nii ligidal pidi olema see pääs, ja jumal ise, kes kuuldavasti on saksastki vägevam, võttis enda kätte päästetöö, mille kordaminekus siis ju keegi kahevahel ei võinud

olla. See oli evangeelium, mis talupoja rinda rõõmuhelinaga täitis, mis ta südame hüppama ja suu hõiskama pani. Paljud nutsid, mitmed suudlesid üksteist, Kiisa Mikk laskus nurka üksinda põlvili ja tõstis ristis käed tänupalves taeva poole. Maltsveti ümber kogunes aga ringmüür, millesse prohvet pea-aegu pidi lämbuma. Teda tänati, kiideti ja õnnistati. Vägev hosianna viirukipilvedes tõusis talu tahmase lae poole...

Maltsvet oli jõudnud eesmärgile. Hiilgavalt.

Väljarändamisliikumine, mis oli talle ootamata tulnud, mille kohta ta oma üllatuses oli väära seisukoha võtnud, mis seejärel võis tema usule ja talle enesele lugupidamise kahanemise, juhtiva võimu kaotuse kahju tuua, — väljarändamisliikumine oli saanud maltsvetismi usuliseks asjaks ning Maltsvet ise tema juhtijaks ja algatajaks. Nüüd oli kõik jälle hea, — jah, nüüd alles algas nähtavalt prohvet Johannes II tegevuse ja kuulsuse hiilgav ajajärk, mis kõik senise varju jättis!

Maltsvet võis rahul olla jumala ilmutuse näidendiga, mille ta selle eesmärgi saavutamiseks oli lavastanud. Ja julge võis ta olla, et keegi tema usklikust, sõge-usklikust karjast näiteseinte taha ei märganud vaadata. Mitte ainult, et tema tallekestel seks terane silm ja tarvilik nupp puudus, vaid terve toimepanek oli võrdlemisi väga peenikest laadi ja appi tuli Maltsvetile miski, mis oli tõesti imesarnane, mida Maltsvet isegi pidi imetaoliseks pidama, sest et ta seda oma teadusepuuduses ei suutnud seletada.

Usuhaige tüdruk Miina Renning ei olnud täna õhtul esimest korda säherduses ekstaatilisest võõr-olekust. Ta oli juba sagedasti varemaltki hetkil, kus ta vaim usulistest kujutlustest ja mõttemõlgutusest liiasti oli joovastatud ja keema aetud, krampe vapustustel maha kukkunud ja letargilises tarduses, transsis, kõnelema hakanud, mis talle ühelt või teiselt poolt enne oli sisendatud või mis ta endale ise asjaomasel meeleolul sisse oli imenud. Tema loomuvastane olek ja võime põhjenesid kahtlemata hüпноосil. Maltsvet oli temast ammu kuulnud ja teda vaatamas käinud, viimast korda varsti peale seda, kui ta Järva maalt koju läks, väljarändamisküsimus hauduvas peas.

Midagi ei seisa lähemal, kui et kaval prohvet, kellel oli jumala ilmutust teatud otstarbeks tarvis, Miina Renningu endale meediumiks ja tööriistaks valis, kelle hingehaiguse salapärase avalduseviisid talle tuttavad olid. Ta pani tähendatud ilmutuse sihil tüdruku kallal sugestiooni toime, kõneles talle

usklikkude väljarändamisest kui jumala poolt tarvilikuks arvatud asjast, seletas talle ka uuest asumaast, niipalju kui ta sellest oli kuulnud ja nagu ta seda endale kujutles, ning istutas nõnda kogu mõtte tüdrukule, kes oli tema usklik pooldaja ning vaimustatud austaja ja seisis tema vaimse ning hingelise mõju all, valmilt pähe. Miina pidi selle lähemal korral ekstaasi langedes kuuldavale tooma, see oli teada. Tõenäolik on, et nad terve ilmutusenäidendi teineteisega enne ka kokku rääkisid ja üksipulgi ette valmistasid, kui Miina oli mõttele võidetud. Kuid tingimata tarvis polnud seda mitte. Oli küllalt, et Maltsvet kui sugereerija oma palveväega Miinat kui meediumi mõjutas — muidugi ilma et kumbki enda omaduse kohta selgusel oli —, ja näidend algas ning soovitud ilmutus voolas hulga muu sisendatud mõtetemulina seas Miinal suust. Seejuures pole võimatu, et Maltsvet tüdruku minestusekõnesid, nagu tervet tema mõistatuslikku olekut sel puhul, mida ta enesele seletada ei mõistnud, isegi jumalik-vaimulikuks nähtuseks pidas. Oma asja ning eesmärgi tulul aitas ta ainult tagant lükata ja juhtida.

EGIPTUSES.

Vaimustusetiivad kandsid äravalitud rahva Tiskre rannast kodustele nurmedele tagasi, aga seal võttis kaine memmeke mure nii mõnegi kortsus kulmul ja hämaral näol vastu.

Vaga neitsi ja prohvet olid Egiptusest lahkumise jumala soovil küll igäühete pähe pannud, aga olid lähemalt jätnud ütlema, kuidas rahvas Balti vaaraode küüsisist pääseb.

Kas salaja põgenedes? Kas vägisi minnes? Kas mõne suure ime abil, nagu oli see, mille Mooses Punases meres korda saatis?

Sellest polnud kumbki musta ega valget lausunud. Selles oli jumala ilmutus puudulik. Küll aga oli räägitud suurtest takistustest, mis usklikele tuleb võita, ja sellest tegid kained pead järelduse, et imetegude abi peale üksi ei või julge olla, vähemalt mitte igas asjas ja mitte iga üksiku suhtes. Ja kes ajus juba kainetele mõtetele aset andis, see mõtles kõigepealt enda vaarao peale.

Prohvet ja vaga neitsi olid sellegi ilmutamata jätnud, millal õieti tuleb lahkumine. Nad ütlesid: varsti. Olgu aga igaüks valmis. Aga mis tähendab varsti? Vaba inimene saab «varstiga» valmis, kuid Maltsveti lapsed olid orjad balti Egiptuses — nad olid eesti talupojad, kes saja sitke sidemega olid saksa külge seotud.

Kas tohib rendikohalt, kas tohib teenistusest ühel heal päeval lihtsalt ära joosta?

Oli ju küll neid, kes arvasid seda võimalikuks, kelle usk jumalasse ning tema prohveti imeabidesse osutus nii kindlaks, et nad muu peale ei mõelnudki kui tunni peale, mil ingel pasunaga ilmub ja usklikele teele tuututab. Nagu mõni nõdrake puu otsas ood ja päevad lõdisedes niimsetpäeva ootas, kui Maltsvet seda oli ette kuulutanud, nii vahtis nüüd mõnigi tänavat

mööda alla või õhku mööda üles, kas ei ilmu mingi jumalik veoriist Kaananisse igatsejaid peale võtma...

Mõne aja pärast oli kuulda, prohvet määranud suure teekonna alguse kevadeks. Rahva seas, kus ta pärast jumala ilmutust loenguid pidanud, kõnelevat ta ikka kevadest.

Kevadeni oli küll veel hulk aega, aga mitte nii palju, et maltsvetlane oma ülesütlemiskohust saksa vastu seadusepäraselt oleks võinud täita. Ja nii siis tuli, et peremehed, kes oma kohad jaagupipäeval, see on 25. juulil, oleksid pidanud üles ütlema, seda nüüd alles mihklipäeva ajal läksid tegema.

Oh seda kärkimist ja paukumist, oh seda häbistamist ja hurjutamist, mida nad armuliste härrade käest kuulda said! Küll neid ähvardati vitsade ja keppidega, küll neid visati välja «kunturitest», ja häda sellele, kes julges veel suud tarvitada! Selle tee läks kohe talli poole. Kuid leidis ka saksa, kes võtsid ülesütlemise vastu. Need kas olid julged, et nende kohad, vaadates maata rahva määratu hulga peale, ilma rentnikkudeta ei jää, või nad pidasid väljarändamisliikumist mööduvaks hüluseks. Ka teadsid nad ju väga hästi, missugused raskused talupoja minemapääsemisel ees seisis. Suuremal hulgal puudus kaugemale rändamiseks juba aineeline jõud, kõigil puudus vene keel ja kõige vähemgi teadmine kaugemate maade kohta, ning lõpuks ei võinud väljarändamine liiga suureks minna, sest et sakste tehtud seadus, nagu juba mainitud, talle arvuliselt kitsa piiri pani.

Kuid osa mõisnikke ja ülemus kartsid segadusi ning rahunusi. 1858. aasta oli neil veel meeles. Ja et lahkumisliikumine äkitselt niisuguse tormilise hoo võttis ja varsti teada saadi, kes tormi oli puhuma pannud, siis sirutati küüned Juhan Leinbergi järele välja. Mees, keda mõne nädala eest mõisades veel oli armulikult kiidetud ja kelle palvetundide vastu antud keeld oli tagasi võetud, oli uuesti sakste viha alla langenud. Nüüd läks Lääne-Harjumaa haagikohtuniku poolt vali käsk välja Maltsvet kinni võtta ja tema karistava käe alla toimetada.

Algas suur Maltsveti püüdmine, mis jäi aga niisama tagajärjetuks nagu mõni aeg varemalt. Prohvet elas küll haagikohtuniku härra von Tritthofi enda vallas, Kiius, aga kinnivõtmise puhul ei leitud teda kunagi kodust, ja kui teda teisest kohast mindi tabama, kus teda kindlasti teati olevat, siis oli ta ka sealt nagu maa alla vajunud. Haagikohtunik unustas,

et apostlil on jüngrid ja kogudus, kes ennemini ise nuhtluse alla läksid, kui eneste meistri ja usuisa välja andsid.

Maltsveti peideti ning varjati kohtu püüdjate eest igal mõeldaval viisil, sagedasti suure meeletteravuse ja vaimuerkusega. Nõnda ajanud Jaaguri Jaan prohveti, keda külas parajasti otsitud, heinakotti, tõstnud selle reele, istunud ise otsa ja sõitnud temaga püüdjate silmade alt mööda Leesi külla, kus Maltsvet seepeale palvetundi pidanud.

Hoolimata sellest tagakiusamisest, või just selle tõttu, õhutas Maltsvet rahvast ikka agaramalt väljarändamisele, julgustas argu, trööstis ja kinnitas sakste poolt ähvardatuid ja kimbutatuid.

Kainemad mehed lahkumishimulistest võtsid asja enam või vähem korraldatud plaani järgi käsile. Nad ütlesid enestele, et vaja on vaadata enne koht välja, kuhu minna, kui uisapäisa minema hakata ja üksnes jumala abi peale loota. Mida üksikud Krimmi poolsaarest teadsid, põhjenes ainult ajalehe teatekestel ja oli enam kui tume. Uue asumaa kohta oli seepärast eelkõige tarvis ustavat selgust muretseda isikliku järelevaatuse kaudu. Kodumaalt väljapääsuks vajati aga passi, ja et seda kubernerilt saada, pidi igamees mõisahärralt võtma kohaotsimise kirja. See oli, kui koha ülesütlemine oli korda läinud, järgmine südant tuksutav, aga tarvilik samm.

Orgmetsa vallas, Madise kihelkonnas, kust Järvamaa väljarändamisliikumine juhtivat hoogu sai, astusid Maltsveti vend ja vennapoeg, iseäranis viimane, kahekümne kahe aastane Kustav Malts, liikumise etteotsa.

Viimane oli oma aja kohta kaunikesti hariduslikku vaimu ja silmateritust saanud ning seda ise, nende vaevaliste abinõude varal, mis olid olemas, püüdnud arendada. Mõisasundija pojana sündinud, oli Kustav lapsepõlve Koigi vallas, Peetri kihelkonnas, veetnud, kus ta isa, kui ta viimaks Mets-taguse mõisas, Jaani kihelkonnas, pikemat aega oli aidameheks olnud, rendikohta pidas. Ses vallas oli haruldasel kombel olemas kool ja samal haruldasel kombel oli kooliõpetajaks mees, kes oli läbi teinud Ataste «seminari». Koigi külakoolis õppis siis noor Malts, kellel lugemine oli juba kodust käes, kirjutus- ja natuke arvutuskunsti, koguni geograafiat ja ajalugugi, nii palju kui koolmeister neid isegi mõistis. Koigist, kus mõisnik oli rentnikkude elu orjuse rohke tõstmisega liiga kibedaks teinud, asus Kustavi isa Krimmi sõja eel Orgmetsa valda talu-

kohale. Seal käis ta käsi aga viletsa maa ja kõrge rendi pärast nii halvasti, et ta endale mujalt pidi teenistust otsima. Ta hakkas Purdi mõisas valitsejaks, jättes talu meheks sirgunud poja hoolele ja aidates oma palgast renti tasuda.

Mardipäevaks läks Kustav Malts isaga Orgmetsa mõisa kohaotsimise loakitja saama. Sinna kogunes ka teisi tähesaajaid mõnikümme meest. Parun Magnus von Vietinghoff, endine ohvitser, tigea, äkilise loomuga keskealine saks, kes oma tormide vihatujude poolest oli niisama tuttav kui ropu suu ja ülbe vandumise poolest, võttis mehed urisedes ja turt-sudes vastu. Aga kellegi peale polnud ta nii sapine kui mõlema Maltsi peale. See tuli muidugi sellest, et need olid väljarändamis-apostli Maltsveti ligisugulased, keda saks järeldamisi tema kaassüüdlasteks pidas. Kargas meestele, iseäranis Kustavile, keda ta nähtavasti kardetavamaks pidas kui vanameest, kohe ninasse ja hurjutas nad mehemoodi läbi. Kas olevat neil aru peas minna laia ilma hulkuma, tühja tuult tallama, ja kuhu nad tahtvat koha jätta! Ei nad saavat temalt mingit loatahte.

Kuid mehed ei lasknud endid kohutada, nagu oli saksa nõu. Visalt nõudsid nad loatahte edasi. Nüüd pidas parun vanale Maltsile kurja noomituskõne ja nõudis, keelaku ta pojale «rändamishullustus» ära; vanamees ise jäävat niikuinii ilma loataheta, ehk olgu siis, et ta kohale enne uue peremehe otsib, mis hiljem ka sündiski.

Sellest oli juba märgata, et parun loatahte, vähemalt pojale, enam otsekohe ei tahtnud keelata, vaid ainult isa keeldu appi hüüdis. Nüüd seletas noor Malts seda südimalt, et ta oma nõust mitte ei tagane, kuna isa ega parunihärra ei võivat teda seadusliku õigusega minemast keelata, mispärast ta loatahe palve juurde jäävat. Kui siis isa Kustavi nõuet oli veel teetanud, kirjutas saks viimaks loatahe vihaselt välja, niihästi noorele Maltsile kui ka teistele palujatele.

Juba järgnevail päevil sõitis Kustav oma ja teiste loatahtedega Tallinna, et neid kubeneri kantseleisse passide saamiseks ära anda. Ainult kahe kuu peale, 1. jaanuarist kuni 1. märtsini, lubati passid anda. Tahtjad pidid need eneste ringkonna haagikohtuniku kaudu kätte saama.

Nõnda jõudsid jõulud passide ootel kätte. Mõni aeg enne jõulut oli Kustavil Maltsvetiga, kes oli Albu vallas peidus — teda otsiti kõikjal suure agarusega taga ning kuulu järgi oli ta pea peale hindki pandud —, väljarändamise asjus kuskil

väikeses külas läbirääkimine ja nõupidamine, kus plaanile püüti juba vähe kindlam kuju anda. Üldse mängis salakoosolekuil, mida prohvet oma poolehoidjate seas kõigi nuhkimiste kiuste korraldas, nüüd väljarändamis-asi pea-osa.

Mõni päev peale pühi tuli haagikohtunikult Orgmetsa röömustav teade, et passid kuberner käest on sinna saabunud.

Jalamaid läks noor Malts oma passile järele, mille ta ka viiekopikase maksu eest kätte sai. Kõik teised passisaajad koos kutsuti uut käsku mööda 3. jaanuariks 1861 haagikohtusse. Seal ootas neid vilets väiklane konks, mille saksad rändamishimuliste kiusamiseks ja takistuseks vaheajal olid välja mõelnud.

Haagikohtunik andis ametlikult teada, et tema peremeestele ega sulastele kohaotsimiseks enne passisid ära ei anna, kui toogu igauks mõisast armuliku härra käest tunnistus, et ta mõisale midagi ei võlgne, kuna teenijad endi asemele senikauaks teised pidavat palkama, kui nad ise «hulkumas» on!

Kuula aga! Nagu poleks mõisnik ikka midagi leidnud, mida ta peremehele võis võlaks lugeda, ja kust pidi teenija endale asemiku võtma!

Kuid asi polnud nii paha, kui näis. Saksad olid jätnud pogril, millesse nad lahkujaid ajasid, pisikese tagaukse lahti, millest nad kahju ei kartnud.

Teatati ühtlasi, et passi omanikkudel olevat luba valida eneste hulgast volinik, kelle minekul mingit takistust ees ei ole, ja oma passid selle kätte anda, kes siis kõigile läheb asukohti otsima. Kuid volinik pidavat seks kohtu poolt ametlikult kinnitatama.

Mõisahärra nõu, mille täidesaatjaks oli haagikohtunik pandud, oli läbipaistev: Võib-olla tuleb üksik volinik pika ninaga varsti tagasi! Keelt ei oska, riik suur ja võõras, passiaeg lühike, rumal harimata inimene, kes kergesti kimbatustesse satub — ongi jälle kodus! Lähevad aga hulgakaupa, peavad nõu, on julgemad, ergutavad üksteist — siis võib asjast tõesti midagi välja tulla.

Ning kohtunik määras meestele voliniku valimiseks mõne päeva aega ja kõik läksid minema.

Kohalikud lahkumishimulised jagunesid nii väljarändamise eesmärgi kui ka usulise meelsuse järgi kahte liiki. Ühed olid Samaarasse minejad, mitte-maltsvetlased, jõuka Männiku pere-

mehe, tema kahekümne seitsme aastase poja ja metsavahi Aadu juhatusel; viimane oli küll pekse saanud, aga mitte meelt parandanud. Teised olid maltsvetiusulised, kellest ei teatud, kuhu nad lähevad, kas Samaarasse või mujale, sest et nad eneste reisisihti salajas hoidsid. Esimesi võis olla umbes viiskümmend kuni kuuskümmend perekonda, viimaseid tervelt kaheksakümmend viis.

Järgmisel päeval peale haagikohtuniku juures käimist sõitsid maltsvetiusulistest viis meest, nende seas Kustav Malts, Harjumaale, Kiiu valda, prohveti elupaika, et nõupidamiseks ühendusse astuda sealsete omausuliste väljarändajatega, keda oli viisteistkümmend perekonda. Nende volinik oli jõukas peremees Abram Nort, Maltsveti südamesõber ja tema usuliikumise peatugi Kolga rannas ja Kuusalu kihelkonnas üldse.

Lõpeveski Abram, nagu teda ta veskikoha järgi kutsuti, oli noid toleaegeid talupoegi, keda tema rikkuse pärast väga laialt, üle mitme kihelkonna tunti, sest talupoja rikkus oli ju tol ajal niisama kuulmatu kui härrasmehe vaesus. Suur ta kulalahunnik just ei olnud — seda määrati kolme kuni nelja tuhande rubla peale —, aga kui juba paarisaja rubla omanikku jõukaks talupojaks loeti, siis oli Abram muidugi Kröösus¹ omasuguste seas. Tema laialine tutvus põhjenes osalt ka tema tegevusel, mis teda paljude inimestega ligidal ja kaugel kokku viis: ta polnud mitte ainult paljutarvitatud vesiveski mölder, vaid ka suur kaubitseja ja hobuseparisnik. Lõpeveski koht, mida ta pidas, oli suur ja varustatud heade heina- ning karjamaadega, asetsedes veerikka jõe ääres. Maltsveti usku heites oli Abram hobuseparistamisest, mis talle eriti patuse ärina tundus, loobunud.

Lõpeveski oli Maltsvetile, niikaua kui ta Kiius elas, teiseks koduks. Siin käis ta armastatud majasõbrana juttu vestmas, siin käis ta kallikspeetud usumeheks palvetunde pidamas, siin alustas ta, asudes randa elama, sedamaid misjonitööd veskiliste seas, kes siis tema õpetusi ümbruses laiali kandsid, siin istus ta puhketundidel ja naljatas lastega lahkesõnalise külaonuna, neile vahel seletades, kuidas vana logisev Lõpeveski käib — ikka: «Võtan kätte — kukun maha! Võtan kätte — kukun maha!»

¹ Lüüdia kuningas 6. saj. keskelt e. m. a., legendide järgi määratu rikas. — Toim.

Aabram Nort, see laia jutuga, tragi loomuga, aga kitsa silmaringiga mees, oli kindlausuline Maltsveti jünger, kes Juhan Leinbergi prohvetiomaduses niisama vähe kahtles kui selle jumaliku ilmutuse tões, mis rahvast üles väljarändamisele kutsus. Aabram ise oli Tiskres juures olnud, kui jumala vaim vaga piiga Miina peale tuli ning Maltsveti rahva juhatajaks tunnistas, ja usku, et kodumaalt lahkumise ettevõtte põhjened taevaisa pühal tahtel ja käsul, poleks temalt keegi suutnud võtta. Oma terve, värske mehejõu — ta oli alles kolmkümmend üheksa aastat vana — pühendas ta seepärast sellele, tema teada pühale asjale.

Maltsveti juhatusel peeti Kiius, kui järvakad olid sinna jõudnud, maakuulamis-saadikute teekonna ja kõige kohta, mis asjasse puutus, põhjalikult nõu. Väga kidane küsimus oli teekonnakulude küsimus.

Kuna Lõpeveski Aabram oma kristlikuks kohuseks pidas reisi viieteistkümneme Kolga perekonna eest, kes enamasti kõik suurt kehvast põdesid, enda kulule võtta, oli lugu järvakatega kaunis täbar. Neist polnud keegi nii villakas, et võida omaga pikka kulurikast retke jalge alla võtta. Ühel ja teisel oli küll mõnisada rubla, aga need ei raatsinud endi väikest varandust ära raisata. Rahavõtt passide pealt, mida ülemus kergesti pettuseks oleks võinud tunnistada, oli kahtlane ning aeg säärase korjanduse ettevõtmiseks oli ka liiga kasin.

Nõupidamisel, mis terve päeva kestis, valiti Järvamaa seltsi maakuulajaks noormees Kustav Malts, kes teekuludeks oma väikese kapitali, kõigest 116 rbl., pidi olverdama. Puuduse puhul lubas Aabram Nort lisa laenata. Kolmandaks kaaslasena pidi neile tulema Ranna valla maltsvettide volinik, nagu oli kokku räägitud.

Sellel koosolekul otsustati lõplikult ka küsimus, kuhu maad minna otsima: mitte Samaarasse ega Saraatovi, vaid Krimmi ehk «soojale maale», nagu seda maad rahva suus varsti hakati nimetama. Kustav Malts kandis siin meestele veel kord ette, mida ta kallist vilja- ja viinamaast oli lugenud, ning meeldiv kirjeldus aitas otsust ruttu küpsetada.

Maltsvetlaste püüd oma ettevõttele iselaadi anda, seda ilmalaste väljarändamisest eraldada, soetas siin veel otsuse kogu asja kõige hoolega salajas pidada; isegi «o m a d» inimesed, nende suur kogu, ei pidanud rändamise eesmärki enne teada saama, kui saadikud maad Krimmis on juba välja võtnud.

Noore Maltsi volinikuks valimisega oli kodune rahvas muidugi rahul — polnud neil ju sündsamat meest endi keskest esitada. Määratud päevaks, kohe pärast kolmekuninga-päeva, mindi haagikohtuniku juurde Ahulasse volinikku üles andma ja temale asjaomast kohtulikku tunnistust nõutama.

Rahvast oli kokku tulnud kolmest-neljast kihelkonnast — kõik selle haagikohtu-ringkonna väljarändamishimulised, nende seas ka rohkesti haagikohtuniku härra von Grünewaldi enese valla mehi, kus maltsveti usul palju tunnistajaid oli.

Härra von Grünewald — ta isa oli olnud Eestimaa kuberner enne kindral von Ulrichi, kes Toompeal lõssis praegu valitsusekeppi hoidis — oli ennemalt oma valla ja üldse talupoegade vastu olnud võrdlemisi inimlik saks. Aga niipea kui ta haagikohtuniku timuka-ametisse sai ja oma seisusevendade tulude eest otsekoheseks vastutajaks tõusis, laskis ta vitsa ja keppe tantsida nagu «aagreht» muistegi.

Maltsvetid kutsuti esimestena kohtulaua ette. Kelle olevat nad volimeheks valinud?

«Kustav Maltsi.»

«Astugu ette!»

Jääkülma, poolpilkava vaatega mõõdab kohtunik poisiohtu noormeest.

«Kui vana sa oled?»

«Kakskümmend kaks.»

«Kes su teopäevad ära teeb?»

«Ma ei ole teomees ega peremees, vaid peremehe poeg. Mul on jõudeaega.»

«Aga kas su isa lubab sind siis luusima minna?»

«Lubab.»

«Seda ma tahan kuulda saada. Kas ta siin on?»

Isa oli õnneks seal ja ilmus laua ette.

«Kuule, mees, kas sa tõesti nii õgar oled ja lased oma poisi minna Venemaale kuukama, kus ta sinu ja oma rahakopikad ära raiskab asja peale, millest midagi välja ei tule?! Ega sa ometi narriks ole läinud!»

Vana Malts seletas, et ta ei võivat poega keelata, sest viimane olevat juba mehevanuses ning rahvas soovivat, et ta läheb.

Näol ja toonil, mis nii isal kui ka pojale värina üle ihu ajas ja neile silmapilguks vitsad ja kepid vaimuvaate ette moondas, tähendas kardetav ametnik sõrmega ähvardades:

«Sa võid teda küll keelata, vanamees, aga sa ei taha! ... No sa pead seda kahetsema!»

Haagikohtuniku ähvardustega pipardatud noomimine kestis veel mõne aja edasi, ja mitte ainult volimehe ja tema isa, vaid ka volitajate eneste kallal. Aga kui ta nägi, et ükski saba jalge vahele ei tõmmanud, et read kinniseks ja näod kindlaks jäid, siis lõpetas kohtusaks viimaks oma sapise õrisemise ja võttis ametliku toimingu käsile. Otsekohest keeldu nii suurte hulkade vastu ei julgenud ta nähtavasti läbi viia — võib-olla ei puhunud Peterburis tol puhul just mitte balti tuuled; ka oli ju temal, nagu paljudelgi sakstel, kindel arvamine, et asi ometi luhta läheb, teiste takistuste vastu puruks põrkab, mis harimatul, nagu pimedast kotist välja lastud talupojal pikal teel ees seisavad.

Nõnda kirjutati siis kohtulik tunnistus, mis läbi kaheksakümne viis perekonna-pead Kustav Maltsi volitasid enestele riigi seesmistest kubermangudest asukohta otsima, ning iga passi külge kinnitati väike sedel, millel oli tähendatud, et see pass on asumaa voliniku kätte usaldatud.

Keeruline passiküsimus oli seega küll õnnelikult, ilma kepide ja vitsadeta, otsustatud, aga raske kivina langes noore volimehe hingele mure, et kuidas ta nii lühikese ajaga, milleks passid määratud, ilmakaugete tee jõuab ära käia. Pealegi olid sellestki ajast juba mitmed head päevad kaduma läinud. Väheste raudteede ja viletsate maanteedest pärast said juba lühikesedki reisid, mõnesaja versta kaugusele, nädalatepikkusteks teekondadeks, aga siin pidi vähema kui kahe kuuga määratu riigi teises servas edasi-tagasi ära käidama ja seejuures veel maad otsitama! Et noor volinik tee kaugust kindla verstade-arvu najal ei teadnudki, see tegi ta kartuse seda suuremaks. Mis siis — ütles ta enesele —, kui passiaeg korraga keset teed lõppenud on? Vähest enne veel, kui silm asumaad on näinud? Mida ei või inimesele kõik teel juhtuda! Siis nabitakse sind muidugi kinni ning saadetakse vangitapiga koju, ja siin ei oota «hulgust» teadagi mingi rõõm.

Kustavile tuli peaaegu hulljulge mõte. Ta võttis südame rindu ja sõitis oma mõisahärra palvele. See võis passiaega pikendada, kui ta ainult tahtis. Ja et ta seda tahaks, püüdis noor Malts olla ta vastu võimalikult alandlik. Paljude kumarduste ja kaapimiste saatel kandis ta õrnas teoorja-toonis oma palve ette, et auline ning armuline parunihärra, kelle käes

ju kõik on võimalik, oleks nii helde ning jätkaks passiajale lisa.

Ja ennäe imet — ettevõtte õnnestus!

Lõvi juhtus olema heas tujus. Heas tujus olev lõvi on vahel suuremeelne. Suuremeelne hiire vastu. Ja teda meelitas hiire alandlikkus. Ja nalja tegi talle see noor ning naiivne hiireke ka, kes omal tarkusel kaugete maale tahtis rännata teistele hiirtele küllasalvi otsima. Niisugune pojuke! Sihuke poisu!

Ja lõvi silistas habet, mille alla ta oma muige peitis, ja ütles, kui ta hiirekese palve oli ära kuulanud, ežiotsa ainult:

«No mine aga peale, ja kui sa õigeks ajaks tagasi ei jõua, ega ma sulle siis kohe naha peale hakka andma!»

See oli juba natuke. Hiir võttis julgust ning seletas pikemalt, mis takistused talle kõik teel võiksid juhtuda, kuidas ta võõras kohas haigeks võivat jääda, et politsei hakkaks teda kimbutama, kui pass vananenud, ja nõnda edasi. Olgu parunihärra ikka nii armuline ja andku oma lahke luba passil kirjalt.

«No kui palju sa siis lisa tahaksid saada?»

Kaheksakümne viie perekonna kahekümne kahe aastane volinik mõtles järele.

Küsid palju — ehk vihastab; küsid vähe — ehk teed endale kahju!

«Eks parunihärrad võiks ehk vähemalt poolteist kuudki lubada,» otsustas noormees viimaks.

Lubatigi, ja veel lopsti, nii et paluja hammustas mokka, et miks ta kahte täis ei küsinud. Parunihärra haruldane lahkus küündis koguni veel nii kaugete, et ta toimingut, mis nõudis haagikohtuniku poole sõitmist, lubas sedamaid ette võtta.

«Mine aga haakenrihtri-härra juurde, ma sõidan sulle sinna kohe järele,» ütles ta.

Nõnda suhtus lõvi nooresse hiirsesse. Hiirepojasse, kes tegi talle nalja, kelle ettevõtte üle ta endale habemesse itsitas. Aga silmapilk muutus ta hea tuju, nähes vanat hiirt, kes talle sellisama palvega lähenes. Mõirgaja kulg lõi kortsu, pale hämardus ja hää, mis tal kurgus kõmises, ei kuulutanud midagi head.

Samaarasse rändajate volimehel, Madis Männikul, oli nimelt kentsakal kombel kah pähe tulnud Seidla ja Orgmetsa härra juurde minna passiaja pikendust paluma, ja ta oli ühes

maltsvetlaste noore asjaajajaga parun Vietinghoff'i palge ette ilmunud.

«Mis sina tahad?» tümistas lõvi talle vastu, kui mees pärast Kustavit ette astus.

«Palun parunihärra käest koa passi pikendust...»

Juba tuligi möirgamine. Harilik möirgamine, mida talupoeghiired mõisalõvide suust ikka kuulsid.

«Sinuga pole mul midagi tegemist! Tee, et oma koivad kasid!»

Ja vaene Madis oligi väljas.

Mis sa vennike veel ootad — viimaks võtab kahekuulisegei passi käest, kui mitte veel pahemat ei sünni!

Madis oli parunile kui agar väljarändamise õhutaja metsavahi-Aadu kõrval tuttav küllalt, kuna Maltsid asja vagusi olid toimetanud. Võib siis olla, et see sütitaski paruni viha v a n a hiire vastu erilisel põlema.

Kustavi vastu pidas parun sõna. Vaevalt oli esimene paari tunni pärast Ahulasse jõudnud, kui ka parunihärra tõld trepi ees peatus. Arvatavasti oli parunil härra von Grünewaldiga ka milleski muus asjas sel päeval tegemist, külapoisi pärast üksi poleks ta sõitu, nii tujus kui ta ka oli, vist mitte ette võtnud.

Varsti kutsuti noor Malts ette ja täideti ta soov ilma pikema pärimiseta. Tunnistuse, mis ta passiaega kuue nädala võrra jätkas, pidi ta kohtusaksa käsu järgi kubernerit juurde viima, kus siis passile sellekohane märkus pidi tehtama.

Süda rõõmu täis, andis noormees nii oma saksale kui ka haagrehi-härrale sügavasti au ning tänas neid. Kuid veel pidi teda pisike kimbatus ootama, enne kui ta ukse enese järel kinni võis panna.

«Sa näed nüüd, poiss, kui armulikud ja lahked meie sinu vastu oleme olnud,» võttis kohtunik lõpuks kergel pilkel sõna. «Sul polnud mingit õigust passiaja pikendust saada, aga meie tegime seda siiski. Sa võiksid meile siis nüüd ka ütelda, kus see kallis Kaananimaa õieti on, kuhu sa Maltsveti kogudusele lähed asupaika otsima.»

Häda! Selle küsimuse vastu polnud noormees sugugi ette valmistatud. Õigust rääkida oli võimata — tuli ju saladust Maltsveti käsul nii kõvasti varjata, et isegi väljarändajad, kes oma passid Kustavi hoolele olid andnud, teada ei tohtinud ega teadnudki, et nende volinik Krimmi läheb; nad arvasid teda nagu teisigi volinikke Samaarasse reisivat.

Jahmunud noormees punastas ning vastas kohmetanud vaikimise järel kogeldes, et ta ei teadvat isegi veel õieti, kuhu suunda teekond läheb. Tallinna pool olevat paar teist vanemat meest, kes tulevat kaasa — need teadvat, kuhu külge pööruda.

«Sa valetad!» kärgatas seepeale haagikohtunik. «Ma näen ju, et sa seda tead, aga ei taha ütelda. Mine aga, kuhu tahad, meile on see ükskõik! Küll sa tuled hiljem või varem pika ninaga tagasi, hilp ees, tallukas taga. Aga siis ma sunnin sind ütleva, kus sa hulkusid ja aega raiskasid. Küll ma su keelepaelad siis lahti teen! ... Võid minna!»

Noormees oli muidugi rõõmus, et lõvikoopast seegikord palja kriimustusega pääses, eriti rõõmus aga, et tal nüüd passiaja pikendus taskus oli, mis talle uut julgust pika teekonna tarvis jagas.

Juba järgmisel päeval võttis ta omaste ja volitajate õnnistamisel ja õnnesoovimisel tee jalge alla — kõigepealt Tallinna poole, kus ta mõlema seltsimehega, Kolga rahva voliniku Abram Nordi ja Ranna valla maltsvetlaste saadiku Hindrek Selbachiga pidi kokku saama.

Kustavi esimene toiming Tallinnas oli teadagi kõik kubernerit juurde, et mõisahärra poolt armulikult lubatud ajajätaku lasta passile kirjutada. See tehti varsti ja ses suhtes oli järvakate saadik oma seltsimeestest, keda ta kokkulepitud paigal kohtas, märksa õnnelikum. Kaarle Hindrek ja Lõpeveski Abram sügasid kõrvatagust — neile polnud mõttesse tulnud säherdust armu, nagu Kustavile oli osaks saanud, nuruma minna. Nüüd aga ei olnud enam midagi parata. Teadmata oli ka, kas nende lõvid nii heal tujul oleksid olnud, et nurumist kuulda võtta. Mehed otsustasid südilt ka oma lühikeseajaliste passidega teele minna.

Muidugi oli nüüd kõik joones, aga üks asi puudus — keel. Kuhu sa lähed ilma vene keeleta! Kümne näpu abil võid enesele küll hädavaevalt süüa ja juua nõutada, aga kuidas sa ligi poolteisesajale perekonnale maad ja asumistoetust muretsed. Ettevõtte sarnanes hüppele pimedusse.

Ega muud, kui keelemeest otsima. Õnneks leiti niisugune. Keegi Tõnisson, väljateeninud soldat, kes teenistuses oli «under-vitsa»¹ auni tõusnud, oli valmis meestelega kaasa minema,

¹ Unterohvitser, allohvitser. — Toim.

nii kauaks, kui neil teda tarvis on. Palka viiskümmend kopikat päevas ja prii küüt. Tõnisson ütles enese vene keelt selgesti rääkivat, sest juba noorelt saanud ta kroonuteenistusse ja see väldanud ligemale inimea.

Keelemure oli seega kõrvaldatud. Aga teine, raskem, kerkis meestele südamele, kui nad oma ettevõtte üle veel kord lähemalt aru pidasid.

See ettevõte oleks olnud lihtsam, kui need perekonnaisad, kellele nad maad läksid otsima, oleksid rahamehed olnud. Kui neil läbistikku niigi palju jõudu oleks olnud, et teekulusid kanda ja maksuta maa peale omade abinõudega põlluharijata elama asuda. Aga volimehed teadsid, et kaugelt suurem osä verist vaesust põdes. Tehes kõik oma vara, mida poleks hädapärast vaja olnud kaasa võtta, müügi kaudu rahaks, oleks ehk suurem jagu jõudnud teekulusid kanda, aga kuidas siis uuel kodumaal peavarju, loomi ja tööriistu saada? Ainult väike kogu oli niisuguseid, kellele see küsimus liiga suurt peamurdmist ei tarvitsenud teha.

Kroonu abi oli tingimata tarvis. Selle saamine polnud aga kuidagi kindel. Samaara kohta väitis üks, et saab, teine arvas, et ei saa. Krimmi kohta oli kõik teadmata. Et abiraha saada, seks pidid volinikud kõik rattad käima panema, ka kõige raskemad. Tume umbusk põues, et saksad oma suure mõjuga asja ometi kuidagi võiksid nurja ajada, salakartus südames, et vene ametnikud palveid tarvilikul määral ei täida, jõudsid volimehed viimaks otsusele, mis ei jätnud julguse ja ettevõtmisvõime poolest midagi soovida. Nad tahtsid minna otsekohe — keisri juurde. Oma palvega astuda isiku palge ette, keda riigi-isaks kutsuti ja kelle isalikust heldusest neile kantslist ja ametlikkude inimeste poolt nii palju oli räägitud. Lubab riigi-isa oma helduses neile ise maad ja asumis-abi, siis ei või saksa mõisnikud ega vene ametnikud neile enam takistusi teha, siis läheb kõik nagu lepase reega — ruttu ja kergesti...

Julge, ülijulge oli mõte — mitte ainult sellepärast, et keisri juurde minek oli liht-talupoja meelest juba isegi vaese patuse tikkumine jumalikkude pühadusse, kusjuures ta värisedes pidi mõtlema, et ei tea, missugused keerubid ja seeravid talle teel tuliste mõõkadega vastu sööstavad. Julge oli kavatsus, vaadata ka käigu koduste tagajärgede peale. Eks nad ju teadnud, kuidas oli käinud eesti talupoegade käsi, kellel julgust oli olnud kohtuasjus kuni Peterburi senatini või kõigekõrgema

läheduseni tungida, et endale õigust otsida, mille balti mõisnikkude kohtud olid jalge alla tallanud. Halastamatu peksu ja pika vangistusega oli neid selle roima eest koduste võimude poolt karistatud.

Balti mõisniku alaline piinlik püüd oli olnud maa tõsiseid olusid riigivalitsuse ja kogu ilma eest võimalikult varjata. Oli ta neid olusid ju igal pool kõige paremaiks, otse eeskujulikkudeks kiitnud ja laskis ta neid ju eemalseisjaile — kõrgemale ülemusele, vene ametnikkudele ja välismaale — roosilisel valgusel särada, et võida hoobelda: «Ja seda olen kõik mina teinud, mina oma kõrge kultuuriga!» Uhtlasi oli sel kombel kõige paremini hoolt kantud selle eest, et riigivalitsus Balti seismistesse asjadesse ei segaks, et ta seadusandluse ikka edasi säärase eeskujulike maaisade kätte jäta. Talupoeg pidi siin sakste kujutuste järgi, nende varju ja valitsuse all elades, kõige õnnelikum inimene olema jumala halli taeva all, või nagu parunid ise ütlesid, talupojal olevat põli nagu tõugul rasvas.

Kõige selle pärast ei pahandanud saksa miski nii väga kui et tema talupoeg mingi palve või kaebusega kõrgemate võimude, liiatigi veel tsaari enese poole pöördus, et ta ennast üldse pealinna ametikohtadele näitas. Tohtis siis nii õnnelikul inimesel olla midagi paluda või kaevata! Kes seda tegi, oli rahutu elukas, valelik laimaja — oli mässaja. Ja niisugust oli muidugi tarvis karistada. Karistati ju vanast hallist ajast saadik iga talupoega, kes julges saksa peale koduseski kohtus kaebust tõsta.

Et majesteedi ette otsekohe suusõnalise palvega ei pääse, vaid et selleks läheb võimalikult targasti kirjutatud palvekirja tarvis, see oli meestel teada. Vaja siis hankida osav vene kirjanee, kes suudaks tähtsa töö sooritada. Leitigi niisugune. See oli keegi väljateeninud major, kelle juurde saadikud juhatati ja kes üsna lahkesti lubas meestele teo ja nõuga abiks olla. Ta oli juba ennegi talupoegadele ja muile kirjatundmatuile palvekirju nii kõrgemaisse ametikohtadesse kui ka kõigekõrgema nime peale valmistanud.

Major pistis siis paberisse, mis meestel oli südame peal: et keiserlik kõrgus oleks nii armuline ja annaks neile 145 eesti talupoja-perekonnale, kelle volinikkudeks on palujad, loa asuda Krimmi poolsaarele kroonu maa peale elama ja et asujaile antaks nii sinna rändamiseks kui ka elama hakkamiseks

valitsuse poolt ainelist toetust. Palvele lisati sappa koguni veel väike nõogats Eestimaa uue talurahva-seaduse vastu. Tähen-
dati, et veel palju rohkem Tallinnamaa talupoegi sooviks Krimmi asuda, aga rahvast keelavat üks 1856. aasta seaduse punkt, mis lubab valla kohta ainult viiele hingele sajast riigi seesmistesse kubermangudesse elama minna. Rahvas, kes elab Eestis kitsikuses, kuna tatarlaste poolt mahajäetud Krimmis olevat tühja maad küllalt, oleks tänulik ja õnnelik, kui keisrihärra nii armuline oleks ja võtaks muuta selle paragrahvi, mis nii väga väljarändamist takistab...

Ja tõesti — vana hea majorike pani kirja ka selle lapselik-
vaga soovi. Kas ta sellest ise mingit tagajärge lootis või tahtis olla mees-
teele ainult lahke palvetäitja, sellest ei räägi ajalugu.

Lõpuks andis ta saadikuile veel pika õpetuse, kuidas nad pealinnas riigi-isa lähedale pääsevad ja temale saavad palvekirja ära anda. Kui ta kirja suure ümbriku sisse oli pistnud, selle mitme aukartust äratava punase pitseriga kinni pannud ja keiserliku majesteedi nime vägevate tähtedega peale kirjutanud, lausus ta:

«Selle kirjaga lähete siis hommikul enne kella üheksat Talvepalee ette ja ootate seal nii kaua, kui keisrihärra välja astub. Liiga kaua pole teil oodata, sest keiserlikul kõrgusel on viisiks ikka umbes kella üheksa paiku paleest ilmuda. Teie näete, et kiri on nüüd kinni pitserdatud. Nõnda ei tohi te teda aga keisrile ära anda, vaid lahtiselt. Kinni panin teie palvekirja sellepärast, et ta enne keisrihärra kätte saamist mitte mõne teie vastase pihku ei satuks. Te peate teadma, et Peterburis keisri ümber, kõrgetel riigiametitel, on palju siitmaa mõisnikke, kes alati peavad teraselt silmas ja kannavad selle eest hoolt, et nende talupojad palvekirjadega riigivalitseja ette ei pääseks. Näevad siisugused teid palee ees kirjaga, siis tulevad nad muidugi kohe pärima, kust oled ja mida tahad, ja kui kiri oleks lahti, võtaksid nad selle ära ja toimetaksid teid sinna, kus te mõni aeg enam kuud ega päikest ei näe. Kinnist kirja aga, mis keiserlikku nime kannab ja mille pitserid nad peaksid lahti murdma, ei julge nad teilt ära võtta. Nüüd peate aga, kui majesteet ilmub ja teid tähele paneb, kärmed olema kirja ise lahti murdma. Kähku laskute üksteise kõrvale põlvili ja hoiate lahtist kirja nii kaua kõrgel, kui see teie käest keisri enese või tema adjutandi poolt ära võetakse.»

Saadikud kirjutasid enestele majorihärra õpetuse muidugi

hoolsasti kõrva taha ning sama päeva õhtu eel, 12. jaanuaril, sõideti posthobustega Peterburi poole edasi. Ilm möllas tuisata, pime öö tuli peale, aga jaamast jaama rutati püsimate edasi — veel üks päev ja öö, kuni kolmanda päeva õhtuks pealinna jõuti. Pärani silmil vahtisid kolm eesti talupoega, kes ainult kodumaa väikesi linnu ja linnakesi olid näinud, postikibitkast seda miljonite tuled valgustusel säravat hiigellinna, mille määratud ehitised, nende toredus ja rahva ilmatu kihin suurtel laiadel uulitsatel nende imestavaile silmadele otsekui mõni muinasjutuline uus maailm esines.

PIDALITÖBINE.

Väsinud rändajal, kes viinakuu hakatusel 1860, videviku eel, Kugli külale lähenes, pakitses süda rinnus nii väga, et ta vahetevahel jäi seisatama, tõmbas sügavasti hinge ja kobas käega põue mööda, nagu tahaks ta elukat, kes ta südant nii väga pitsitas ning küünistas, tabada ja metsa visata.

Tundmusele, mis ta hinge kallal vägivalda tarvitas, ei teadnud ta nime anda. See koosnes mitmest üksteise vastu käivast jõust. Lõkendava rõõmuga heitles vinduv kartus, naeratava lootuse peale rõhus tuhmilt hauduv umbusaldus, lõbusa ettekujutuse kustutas hirmuga segatud kahtlus nagu nõrgise käega. Ja siis algas võitlus ümberpöörduvalt. See oli see teadmatuse erutav, vintsutav, õgiv tundmus, mille soetavad enese sünnitatud aimdused, head ja halvad aimdused, üksteise vastu üles ässitatud. Aga seda närivat pakitsust tunneb ainult rind, millel on võimsaid tundeid, milles elab, liigub, käärib midagi, millel on jõudu mässata, tormitseda...

Üksainus põhjus täitis rändaja põue selle suure nimetu võitlusega. Üheainsa elava täpi ümber keerles kõik see märatsev lainetus, mis ta hinge tahtis mätta, mis ta jalgadest jõu võttis, nii et ta, kätt südame vastu surudes, pidi seisatama.

Kuidas ta meel nüüd peaks olema?

Mida ta nüüd minust peaks mõtlema?

Kuidas võtab ta mu vastu?

Mida loen veerandi tunni pärast ta silmast? Mis otsuse mõistavad ta silm ja suu minu üle?

Need ei olnud uued küsimused, mis ta enesele esitas. Ta oli neid juba rohkem kui poolteist aastat peas veeretanud — nii kaua, kui ta temast oli lahus olnud. Aga praegu, kus suur silmapilk nii lähedal seisis, olid nad nagu uueks saanud, nende sisu oli elavaks, põnevaks muutunud.

Pole õige, et aeg ja lahusus panevad armastatud inimese ununema, südames ja mõelus kahvatama. Hoopis vastupidi — see inimene võidab endale lahutuse ning ajaga põues ja peas kuju, mis on säravam, ihaldatavam, nõiduvam kui kunagi enne. Kahvatab, kustub ja kaob ainult kõik see, mis leidis temas ja tema juures vähemmeeldivat, mittesobivat. Tema kuju ümbert hävineb vari ja järele jääb selge, kuldne valgus.

Oh, et see nõnda oli!

Sellest just see kartus, see kahtlus, see umbusaldus rändaja rinnas.

Nõnda oli inimene, keda ta armastas. Ent kuidas oli ta isel? Kuis kadus tema tume isik selle helendava kuju kõrval, kuis pidi ta pelgu pugema selle sära eest!

Ma ei ole ju väärt, et ta on mu naine! Ma pole väärt, et ta mõtleks minu peale, et ta mu vastu võtaks nende silmadega, selle suuga, nagu himustab mu süda!

Taavet Lõhmus mõistis enese priiks paljudest süüdest, mida pidasid süüks seadus ja ilm. Aga süü, mille ta Anu vastu oli korda saatnud, võttis ta enese peale — endamisi vähemalt. Ja ta läks patukahetsuse-hetkil ja igatsusetundidel koguni nii kaugele, et ta nende arvu märksa rohkendas, et ta enda arvesse süüsid pani, mis süüd ei olnudki, mida Anu isegi süüdeks ei pidanud. Ta kaebas enese peale hoolimatuse, valjuse, külmuse pärast, mis polnud aga naisele sugugi tunduvaks saanud.

Kui keegi talt praegu oleks küsinud, kas ta peab patuks seda, mille pärast teda aasta ja kuus kuud vangis oli peetud, siis oleks ta kostnud: ei. Aga ta oleks juurde tähendanud, et ta loeb endale raskeks süüks seda, miks ta asja nõnda ei toimetanud, et naisel poleks sellest kannatada olnud — miks ta vargusesaladust ka naise eest ei varjanud. Ta ohverdaks pool oma elu, kui ta võiks need kaheksateistkümmend kuud oma minevikust kustutada, et kuritööd uuesti ette võtta ja nõnda toime saata, et Anul sellest ei tarvitseks silmi niisutada ega südant valutada lasta.

Kuidas ta meel peaks olema?

Kaks korda oli naine teda selle aja sees Tallinna vangikojas vaatamas käinud. Aga tema olekust, tema sõnadest ei selgunud selle veeranditunnikese vältel, mis neile koosolemiseks anti, midagi ilmekat. Ta seisis vangi ees, laskis silmad tema hallist rüüst üle käia, vaatas tumedas ruumis ringi, ja

kui ta pilgu viimaks mehe näole heitis, varjas selle pilgu selgust hall vesi ja veel mingi tihe hall loor, millest Taavet ei suutnud läbi tungida. Ja tema suu, see ei mõistnud muud kuuldavale tuua kui: «Palu jumalat, Taavet, palu ööd ja päevad jumalat!...» Vangi ärevus jällenägemisest oli aga nii suur, et ta niigi mitut sõna suust ei saanud, et ta määratud aja enda rahustamisega ära viitis ja alles siis midagi oleks leidnud öelda, kui juba lukutatud uks jälle nende vahel seisis. Ja kuidas oli ta kuude kaupa enne juba varuks mõelnud ja valmis seadnud, mida ta temalt tahtis küsida, mida temale rääkida!...

Tema meelest oli, nagu poleks ta teda terve aeg näinud ega kuulnud, nagu oleksid nad kõik need kaheksateistkümmend kuud üksteisest täiesti eemal olnud. Sellest see pakitsev pinevus, millega ta tema meeleilmutusele vastu vaatas. Tal oli kindel nõu kohe, esimesel jällenägemistunnil, tema hingesse tungida, kõigist katetest läbi, mis usuline haigus ja võib-olla mõned muu mõjud sellele olid ette kudunud.

Sahistas taist päeva vahetpidamata külma peenepiisalist sügisvihma sadada. Surmakujud tantsisid selle otsatu nutu sees üle udust tossava aasa ja nurme, põgeneval jalal üle mustavate kalmuridade hõljudes, metsa taha kadudes ja uutele hallendavatele kooljakujudele maad andes. Leinavaikus oli nii sügav, et rändaja iga kord kohkudes üles tuksatas, kui mõni vares kurtva kraaksumisega kuuse ladvast lendu tõusis. Poristel teedel oli vähe käijaid. Taavet jõudis Kugli esimeste hurtsikute juurde, ilma et talle ükski omapoolseist inimestest oleks vastu tulnud.

Esimesed tuletäpid, tillukesed nagu jaaniussid, löid siin ja seal vilkuma, värisedes märjas pimeduses, nagu võideldes neid kustutava tuule vastu. Hurtsikute lömitavad kogud venisid laiemale, kaotasid oma viimased teravamad piirjooned ja sulasid pimedusega ühte.

Siin ja seal hakkas koer haukuma Taaveti minnes õueväravast mööda — tema esimesed teretajad. Ta tundis nad kõik häälest ära. Ja koera hääle järgi teadis ta, missuguse pere juurde ta kord-korralt jõudis. Midagi rõõmlikku, midagi julgustavat, upitavat lihvas ta hingest läbi neid klähvivaid toone kuuldes. Pannakse tähele! mõtles mees ja naeratas. Ja kui Seenepalu Muri haukumise korraga seisma jättis ja sõbralikult vingumisel saba lipatades rändaja juurde keerles, läbis

liigutusevoog Lõhmuse südame. Ei puudunud palju — ja ta oleks koera pea, mida ta tänulikult silitas, suu vastu litsunud.

Muri tundis ta ära ja rõõmustas ta tulekust — kas pidi see heaks märgiks olema?

Ta tõukas oma jämeda kepi tugevasti porisse ja astus edasi — ennast nagu kergemal sammul tundes.

Kuid varsti kuulis ta koera häält, mida ta mitte ei tundnud, ja see hääli oli vihane. Ühest õuest tormas, hüpates määratu holpsuga üle aiamulgu, suur must raksuja põlevate silmade ja paljaks kistud hammastega välja. See oleks külamehe märjast hõlmast räginat kinni hakanud, kui teda võõra jäme kepp poleks viimasel pilgul taganema sundinud. Kibedal pealetikkumisel, hoides pead salalikult maha ja keha hüppel, järgnes ta vihaselt haukudes teekäijale, ja see sai tast alles siis rahu, kui ta temale väikese matsu nina peale oli andnud, nii et ta kilkaval kiunumisel aia taha põgenes.

Taavet peatas sammu ja lõi pilgu tumedale lasule sealpool aeda, mille teisest otsast kollane tulisilm välja kiilus. Talle tõusis rinnast midagi kibedat kurku. Siin, kus teda nii tagedalt teretati, oli tema kodu. Tema endine kodu. Ta teadis juba, et seal ammugi võõras valitses, ja selles teadmises ning pimeduse pärast pidi ta talust tähelepanemata mööda minema. Must koer aga sundis teda seisatama ja andis ta mõtetele mõru pöörde.

Uheainsa laia kõrvetava hooga käis tal kõik hingest läbi, mis teda selle mustava tahmakoopaga seal aia taga ühendas. Seal olid asunud tema vanemad ning vanemate vanemad, ja jutud ning lookesed nende minevikust, mis hambuta suud talle olid vestnud, mõlkusid tal poisikesepõlves nagu magusad muinasjutud meeles. Teadis ta ju enesegi olevat ühe neist Lõhmustest, kelle tugevusest või osavusest, tarkusest või virkusest veel järeltulevatele põlvedele teati rääkida. Ja seal ei asunud nüüd mitte enam Lõhmused. Viimane Lõhmus hulkus kerjajana, peavarjuta hulgusena, Lõhmuse väravast mööda ning kadestas hunte ja rebaseid, kellel on pesad ja augud. Ja sellest Lõhmusest ei teatud muud jutustada kui ainult musta. See Lõhmus oli inimeste killast välja tõugatud... Ta peast vilksatas läbi ta lühike, aga õnnelik lapsepõlv nagu kitsas päikesekiir; teda oli kiidetud teraseks, valedaks, hea pea ja veel parema südamega lapseks. Kuis oleks kaunis olnud, kui ta ses eas oleks võinud ilmast kaduda! Ema

paitav käsi peas, isa naerata silm põsel. Nende hea pojana. Nende pai lapsena, keda vaadates nende truud südamed löid sulama. Aga nad olid pugenud mätta alla teadmise, et nende Taavet kõnnib väärteed, libiseb hukatuse poole, ja nende kustunud silmad leiti olevat märjad... Kui ta neid silmi veel kuidagi oleks võinud kuivatada!

Ja lõpuks tuli talle meelde see eluke — lühike, aga lai võot säravat valgust —, mis ta Lõhmuse hurtsiku õlgkatuse all oli Anuga ära elanud. Iseäranis esimesed kaks ja pool aastat, kuni vigase lapse sündimiseni. Kui Taavet õnnemõistet enesele kujukalt tahtis vaate ette manada, siis mõtles ta selle aja peale. Nad olid sel ajal teineteist kõige paremini mõistnud — pea ja hingega. Ka peaga. Küll oli Anu siis juba jumalakartlik inimene olnud ja tema loomulik mõistus ei ulatunud tavalisest taluinimese mõistusest üle. Aga vaimsest põdemisest, millega usuhaigus ta sisemised jõud kõdunema pani, oli ta vaba, ja mis tal peas puudus, seda tasus ta ohtrasti hingeliste ja ise-loomu kullateradega. Taavetit õnnistasid, soendasid, toitsid ta imeväärne headus, heldus, ohvrimeelsus ja see lapselik-vaga ja lapselik-puhas viis, kuidas tema neil omadustel põhjenevad arvamisest elu kohta ta suu kaudu avalikuks said. Anu ei kõnelnud tarkust, aga ta kõneles armastust, halastust, andeks-andmist. Ja mida ta hing tundis ning suu kõneles, sellest läikisid ta silmad, need kaunid silmad, millel Taavetisse selle kõige kurjematelgi tundidel nii suur mõju oli.

Seal, ses hurtsikus, mille üle sügisene pimedus oma musta tiiva on heitnud, oli ta Anuga õnnelik olnud. Kus on hurtsik, kus ta veel niisugust elu võiks maitsta? Mõne päevagi? Mõne tunnigi?

Ruttu tegi ta minekut. Kiisa pere, Anu praegune asupaik, kerkis talle silma ette. Nagu kare käsi hakkas ta südame ümbert kinni ja pigistas seda. Värgi hurjutas ta pealetormavad mõtted minema, surus nad jällenägemis-ootuse põnevuse alla ning kõndis tee kuni Kiisa talu õueni peaaegu joostes ära. Väriseva, kobava käega avas ta madala ukse, ja kui ta sisse astus, ei seletanud ta silm esimesel pilgul midagi peale peerutule, mis talle kollaka kumana nagu läbi paksu udu vastu paistis. Siis alles hakkas ta varjusid, kogusid, kujusid märkama. Esiotsa venivates joontes. Aegamööda tundis ta nad aga ükshaaval ära.

Seal istus Kiisa Mihkel tule juures, lauluraamat põlvedel.

Tema lähedal perenaine Liisu, kedrates takku. Vokki vuristas ka Tiina, kuna Maril olid sukavardad käes. Jüri näis olevat peerulõmmu kallal ametis. Mikku toas ei olnud. Ja toas ei olnud ka seda, kelle pärast külalise süda põues nii vägevasti peksis, et kogu ta keha nagu pörutust tundis. Eltse ei tulnud talle meelde.

Nad kõik olid märksa vananenud. Nii vanad kui noored. Ja vananedes kuivanud. Nagu puud liiga lahjas maas. Vanadel oli rohkesti mulda näos ja noortel rohkesti vanadust. Mihkli pikad juuksed hallendasid juba nagu kuusesammal ja murekraavid kulmude vahel ning niina nurkadest suu äärteni ulatuvad vagadusevoldid lõikasid sügavale ihusse. Liisu kogu nagu oli kokku tõmbunud, krimpsu kiskunud, kolletuks kõdunenud nagu kuivatatud õun; ta silmade ümber oli nii palju lõdvenenud nahajoakesi kogunenud, et peaaegu üksi veel terad välja paistsid — isevärki luurava, torkava pilguga. See nagu oli usutule ja murepõua kätte nagu kõrbenud.

Need nähtused, mille külaline ühe vaatega, sekundi vältel, ebatahtlikult enesesse vastu võttis, täienesid niisama kiirelt, kui ta silm, mis hoopis muud isikut otsis, lennol veel kord kolme noort inimest riivas. Senise vangi meelest oli, kui näeks ta kolme kaasvangi enese ees. Kahvatanud, kuivetanud, nälginud. Inimesed vähese leivaga ja veel vähema õhuga. Need kolm on üles kasvanud, Lüllist on Jüri, Mannist Mari, Tiinast noor tüdruk saanud. Aga nad on kasvanud ainult kuiva kondi poolest, mitte selle poolest, mis kondi ümber ja kondi sees on. Verevaene Tiina — kitsa nääpsunäokesega — ja punapealine Jüri — kõvera kuklaga tedretäheline poisikõõlus —, nad on nagu pimedas keldris pikaks veninud, putkestunud kartulikasvud, ja ainult lombak Mari oma madalama, masajama kehaga tuletaks nagu veidi elujõudu meelde, kui ta vistrikkudega kaetud nurgelisest näost vähegi elavust paistaks. Aga seda pole ka teistel. Vaimselt on nad niisama keldritaimed nagu Marigi. Nüriilt, tõntsilt, peaaegu lollakalt vahivad nad tuppa ilmunud mehele vastu, ilma tükil ajal äratundmismärke ilmutamata.

Läheb aga ka aega, enne kui mõlemad vanad teavad, kellega neil on tegemist. Võõra teretuse võtavad nad vastu, enne kui teda lähemalt hakkavad vahtima. Tema häält ei näi nad tundvat. Siis tõstavad pead ja keeravad kaelu ning tunnistades roomavad nende pilgud kogu mööda alla ja alt jälle üles.

Mees on närune, porine, märg. Jalas on tal katkised vene saapatükid, säärteni paksu savise mudakorraga kaetud. Seljas laia kraega sinihall mantel, räbalas, lõhkiste hõlmadega, narmendavad otsad vöö vahele pistetud. Ta nudiks piiratud pead katab vana pleekinud suvemüts, millel nokk on eest ära. Kaela ümber on võimata paksult midagi seotud, millest ei saa aru, kas see on kokkukeeratud takune särk, jahukott või midagi muud, kuid sall ega rätt pole see mitte. Ja nende räbalate seest vahib välja nägu, millele rohkem kui poolteist aastat loomataolist ahela- ja kütke-elu oma mitmesugused pitserid on vajutanud.

Kuna nad teda vahivad ja tunnistavad, jääb üks ja siis teine vakk seisma ning vaga peremehe põlvelt kukub lauluraamat maha, mille ta üles tõstab, kuid seejuures unustab ta raamatut suudlemast, mida ta muidu ikka teeb. Ja kui nad ta ära on tundnud, tekib sügav vaikus, ja ainult kõige noorem lidistab huulte vahelt pooltotral üllatusel: «Taavet!»

Tulnukale ei astu ükski vastu, keegi ei siruta talle kätt, ühegi näole ei ilmu teretavat helkigi.

Ja ta on nende perekonna liige. Ja ta on neist aasta ning kaheksa kuud eemal olnud. Ja ta oli seal, kus elavad õnnetud.

Isegi lapsed, kelle sõber ta enne oli, ei lähene talle. Isegi nende palgetel ei seisa midagi peale kartliku võõrastuse.

Õnnetule näib koguni, kui nihkuksid kõik koomale, nagu tagasitõrjumiseks, vastuseismiseks ühinedes...

Ja nüüd märkab ta, kuidas äia ja ämma silmades — pikkamisi, nagu võtab tuld väävlitikk — lööb midagi kiirgama ja kuidas nende närtsinud ja põudunud nägudele uued kurrud sigivad, krimpsud ja krooked, mis seesmisest käärimisest märku annavad. Ja see käärimine peab olema vaenulik.

«No mis sina, külamees, siit perest otsid?»

Pikkamisi ja rahuga tulevad sõnad jumalasulase suust, aga nad on mürgisse kastetud.

«Oma naist.»

«Oma naist? Kas sinusugusel siis ka veel naine on?»

Ta mehike oskab noomija tooni väga hästi tabada. Pilkava, torkiva, targutava noomija tooni. Pikaldane sõna, venitav lause — ja nii ülalt alla.

«Kes ta mult siis ära võttis?»

«Eks see, kes kärnased lambad tervetest lahutab.»

«Noh, siis põle veel mingit lahutamist olnud ja parem oleks,

Mihkel, kui sa mulle ütleksid, kus ma oma naisega võiksin kokku saada.»

Väikese mürgise vaheaja järel:

«Või seda kokkusaamist siis nii hädasti vaja on... See võib ju aina lühikeseks silmapilguks olla, ja eks sellega soa edaspidi kord aegu, kui juhtub...»

Lõhmusel suriseb veri kuumalt südamest, paiskub läbi soonte ja tõuseb pähe. Tuba ta ees kõige inimestega kaob üürikeseks jälle uttu, punakasse uttu.

Mida tahab see inimene sellega öelda? Kas Anu vahest otsusele on jõudnud — —? Aga ei, ta ei taha ärevusse sattuda selle mehe ees, kes teda oma kristlikus vagaduses juba esimesel jällenägemishetkel nagu koera hakkab piitsutama.

«Kas meie kokkusaamine jääb lühikeseks või venib pikaks, eks see ole meie mõlema asi,» vastab ta välise rahuga. «Sinu käest ei küsi ma ju muud, kui et kus Anu praegu on.»

Kuna Mihkel põlgliku jonnakusega vaikib, võtab Liisu sõna. Ta käbarane nägu kisub kokku nagu siili nahk ja mõlemad silmakesed kortsukeste sees süttivad sädemeteks. Ta ei oska vanamehe kombel sõnadega vinduda, asja ümber ringi hiilida, targutavate mõistukäanetega mängelda, vaid kopsatab asjale otsekohe pihta.

«See jäägu küll viimaseks korraks, Taavet, et sa oma jalad meie läve üle tõstad. Siin on maja, kus elab jumal ja tema püha sõna — jõledatel ei ole siin aset, varga- ja röövlipesaks ei lase meie oma koda teha...»

Ta lõug hakkab tudisema, ja voki tagant tõustes paneb ta oma vagad käed rinnale kentsakalt risti.

«Ja oma naisest reagid. Sinusugusel ei või meie majas naist olla. See, kes meie juures elab ja — jumal paraku — enne sinu naine oli, on meie jumalakartlik tütar, kellel ei tohi kurjategijate ja jumala pilkajatega tegemist olla. Sina arvasid vist, kui kuradikorterist välja said, et lähen aga nüüd Kiisale naise juurde — eks äi ja ämm anna ulualust ja kõhutäidet temale ja minule. Aga eksid, mees! Varastele, lakarditele ja jumalapõlgajatele ei anta Kiisal öömajagi! See oleks patt, mida taevane isa meile andeks ei annaks.»

Ei ulualust, ei kõhutäidet, ei öömajagi väsinud, nälginud inimesele! Ja seda ütleb taevase isa nimel see hea südamega, helde loomuga inimene! Taaveti suu ümber lööb tuksuma muie, mis on pigemini heldiv kui mõru.

«Kulla ämm,» vastab ta peaaegu pehmelt, «ma põle ju teie käest süüa ega juua, ei peavarju pikemaks ajaks ega õõmaja tänaseks ööks palunudki! Minu suust põle muud sõna tuld, kui küsisin, kus Anu on.»

«Sa näed, et teda põle kodu,» võtab Mihkel jälle sõna. «Ja mis sa ta järele nii väga pärid, kui kuuled, et temast sinule enam naist ega sinust temale enam meest ei soa. Jumala ja meie tahtmine seisab teie vahel. Sellepärast, mees, annan sulle nõu: mine ära meie silmist — sinu nägu juba on meile hirmus — ja voata, kuida sa oma raiskuläind eluga toime saad... Astu uksest välja!»

Sõbralikku vastuvõttu ta nende inimeste poolt küll ei oodanudki. Aga et nad ta vastu ööd tänavale vihma ja külma kätte viskavad, et nad tal veerandtunnikest jalgugi puhata ei luba oma katuse all, et nad tema vastu kõige algelisematki inimlikku kaastunnet üles ei näita, seda poleks ta ometi mitte uskunud. Ta vaatas ühe pealt teise peale ja ta rinnas tuikas tundmus, mis oli kaugel eemal vihast ja põlgusest. Ta nägi enese ees kaht inimest, kes ei teadnud, mis nad tegid — ta nägi enese ees kaht haiget. Seepärast pööras ta neile sõna lausumata selja — iga vastus oleks olnud asjata suukulutus — ja astus uksest välja.

Välja värava taha jäi ta aru pidades seisatama. Kust leida Anu? Nähtavasti kiuste ei tahtnud nad talle öelda, kus on nende tütar. Et ta pole kodumailt eemal, et ta elab Kiisal nagu ennegi, see oli nende sõnadest selgesti kuuldunud. Järelikult pidi Anu külas ja kuskil teises peres olema.

Taavetil ei tarvitsenud kaua pead murda, et otsusele jõuda, kust talust naist kõigepealt otsima minna. Muidugi talust, kus ta «usuvend» elas. Ja kähku pööras ta sammud Tõnu-Petri poole.

Niipea kui ta tänaval uuesti külma pori oma jalgade ümber ja kalki vihmamärga pea ning keha ümber tundis, levis ta põues ärarääkimata rõhuv tühjuse- ja üksindusetunne. Raputav värin läbis ta liikmed ja pani ta hambad lõgisema. Ta meelest oli, kui hakkaks tal ihu tarduma ja hing sellest ihust hirmul välja kippuma. Pimedus ta ümber lõi pilkaseks, läbitungimatuks, ja kaugelt eemalt kuuldus nagu nutlik ulgumipe. Ahastav küsimus: «Kas ma üksi, tõesti üksi olen?» puhkes ta hingest ja pitsitas tal kurgust karjatava ohke.

Tõnu-Petri kambri aknast paistis tuluke. See vedas üle

mustava õue, üle raagus sirelipõõsaste ja üle nõrguvate aia-roigaste vasekarvaliselt kumava valgusevöödi. See ei võinud olla ahju küljes põlev peerutuli, seks oli ta liiga hele, vaid akna taga, laual, pidi küünal põlema. Ja ligemale astudes nägi Lõhmus, et ta oli õieti oletanud. Rasvaküünal rahutult loitleva leegikesega tuli aknaklaasi tagant selgesti nähtavale. Lähema vaatega märkas ta kaht inimpead tulukese juures. Et aknakese pisikesed ruudud vihmast märjad olid ja kõik, mis klaasi tagant paistis, sume oli, siis ei tundnud Lõhmus kumbagi inimest ära. Vastuseisematu tung ajas teda aknale ligemale. Ta vaigistas koera, kes tema peale oli haukunud, meelitamise ning taskust leitud leivakoorukesega ja astus siis üsna aknakese lähedale. Sügava pimeduse pärast pidi võimata olema teda toast näha; pealegi hoidus ta natuke valgusepaistest kõrvale.

Ta polnud eksiteel, otsides naist siit talust.

Usuvenna juurest.

Seal ta istus.

Ja seal istus ka ta usuvend.

Nad istusid kõrvuti väikese akna-aluse laua taga ja olid tegevuses kõhuka raamatu kallal, mis nende ees lahti seisis.

Muidugi piibel.

Anu luges — tema häälekõla oli läbi akna summutatuna kuulda — ja peatus vahetevahel, et usuvenna poole üles vaadata ja tema vahelerääkimist kuulata, mispeale nad lühemasse või pikemasse mõttevahetusse sattusid. Nähtavasti püüdsid nad loetavaid pühakirjakohti endile vastastikku seletada. Mees akna taga tundis oma põlvi nõtkuvat, kui ta pilk esimest korda naise pead tabas. Ta tundis selle pea ära, enne kui ta nägu nägi. Mõlema käega asus ta tugevasti oma kepi ümbert kinni, sest pähe sööstnud kuum veri tegi ta silmad kirjuks. Ja siis järgnes tundmus, millest ta ei teadnud, kas see oli hingeline või ihuline. Ta sees lõi midagi põletavalt valutama, midagi hakkas nagu rebenema ja lõhkema. See tundmus astus puredes ta kallale, kui ta naise pea pealt mehe peale vaatas. Mõlemad pead olid nii ligistikku, et ta ühte nähes ka kohe teist pidi nägema.

See kõik oli alles midagi aimesarnast, midagi ettenägevast, tekkinud nende mõlema sõbralikust koos-istumisest, nende peade ligistikku olemisest. Aga veel mõni silmapilk — ja varitseja akna taga hakkas tegema tähelepanekuid ja koguma

tähiseid, mida ta nagu tuliseid süsi hunnikusse kuhjas, kuni neist armukadeduse mürgine lõke üles leegitses.

See mees seal — missuguste silmadega vahib ta enda kõrval istuva naise peale!

Need on silmad, mis imevad, õgivad, neelavad...

Ja kuidas vastab naine neile pilkudele? Kui ta näo usu-venna poole pöörab, kui ta laud üles lööb, siis lendab midagi hiilgavat, säravat, midagi vagusas, rõõmsas tules põlevat ripsmete alt välja selle mehe himukalt naeratava suu poole...

Aga varitseja kogub veel enam süsi.

Kui Anu loeb või kui ta jutu sees, arutatavat piiblikohta veel kord üle vaadates, silmad raamatule langetab, siis nihkub Madis' temale sagedasti ligemale, tehes, nagu vaataks temagi raamatusse, ja siis puutuvad nende õlad, puusad, vist ka põlved kokku. Ja vahel tikub see mees naisele nii ligi, et tema otsaesise parempoolne nurk Anu lõuga puudutab. Ja nüüd puutuvad mõlema põsedki kokku, aga see võib ainult sellepärast sündida, et naisel midagi selle vastu ei ole, et ta seda ei püüa keelata, sellest hoiduda.

Ei, ta on sellega nõus! Ta võtab selle lõbuga vastu!

Veel enam: ta teeb sedasama ka ise!

Sest kas polnud praegu tema see, kes lõi pea mehe põsele nii ligi, et need kokku puutusid, kui ta raamatu teise ette lükkas, et selles temale üht kohta näpuga näidata!

Kes neid mõlemat seal nõnda näeb istuvat, ei või teisiti arvata, kui et nad pruut ja peigmees või naine ja mees on...

Varitseja hingest mühab hetkeks midagi läbi, mis tal akna käsib puruks lüüa ja selle naise sealt karvupidi välja kiskuda.

Aga ainult hetkeks.

Vapustusele, mis ta sisemuse mässama ajab, järgneb vastand: nõrkus, lõtvus, ärarääkimata rusutud olek. Ta tunneb enese olevat nagu läbi pekstud, jalge alla tallatud, tumaks muritud. Ja kirjeldamatu kurbus asub ta hingesse, see jõuetu kurbus, mida tunneb vahel pikaldane põdeja, kurbus, mis nutab ja nuuksub ja halatsust mangub.

Lõhmus astub akna kõrvalt ära, tuigub kobamisi kepiga teed otsides üle porise õue ja astub Tõnu-Petri väravast välja, ilma talusse sisse astumata, ehk ta siit küll oma naist tuli otsima.

Kuhu ta jalad teda nüüd kannavad, seda ta ise ei tea. Ta kõnnib ainult, kõnnib nagu liikuma pandud masin. Ta ei

märka, et ta vahel kraavi või vihmaloikudesse väärab, kus külm porine vesi tal peaaegu põlvini ulatub; ta ei pane tähele, kui ta siin ja seal rinnaga vastu aeda või väravat pörkab, sest pimedam kui väline ilm on ilm tema sees.

Mitte ainult, et tal mingit mõtet peas ei ole — tal pole ka enam mingit kindlamat tundmust rinnas. Kõik on nagu valu-jõuetusse hangunud, nagu halvatud — hing ja ihu. Tal pole aimugi, kui kaua ta nõnda mööda tänavat, mööda vainut, mööda küla ääri ümber vantsib. Korraka tunneb ta janu. Janu millegi järele, mis uputab, mis sellegi tumetuima käärimise, mis tal südame all veel laisalt liigub, kustutaks, uinutaks. Ta tunneb vastuseismata himu viina järele.

Ja kuna ta meelemärgusele ärgates ringi vaatab, leiab ta enese kõrtsi ligikonnast. Need kaks valgustatud akent seal on Tihase lõbuallika omad — ta tunneb nad ära enam vaistlikult kui silma nägemise järgi. Ja tõtates seab ta sammud nende akende poole.

Kõrtsi ees, ukse lähedal, seisavad kaks märga, külmetavat hobusekonti, pead norus. Akendest paistev nõrk valgus langeb nende väsinud peadele ja tulpinud kehadele. Rahvast ei või kõrtsis palju olla, sest valjemat häälteköma pole kuulda. Seda parem. Lõhmus ei tahaks kellegagi sõna rääkida. Oleks hea, kui ta võiks üksinda olla, tummalt nurgas istudes uimastust ja uputust segi maitsta.

Ta leiabki kõrtsi suures toas peale kõõrdsilma ainult kaks inimest eest, keda ta kumbagi ei tunne. Vist võõrad läbisõitjad. Nad seisavad leti ees, üks viina, teine õlut rüübates, ja ajavad va Tihasega laia juttu. Lõhmuse sisseastumist ei panda tähelegi. Nähtavasti on kõrtsmik mingi naljaloo vestnud, sest kõik kolm naeravad täiest suust.

«Mine nüüd kirikupappisid reakima — üks niisama hea kui teine!» lisas viinarüüpaja kuulnud jutu jätkuks. «Kui sa neid reastoolis¹ kuuled maanitsusi maha puistama ja palveid taeva poole vihtuma, siis mõtled: ega see mees ise teagi, mis patt on, see elab jumalaga nagu vend vennaga, päris peaingel ise, ja nutab aina meiesuguste vaeste pattude pärast. Aga näe!»

«Jah, nagu meie Paulsengi Amblas,» võtab õllejooja piipu toppides sõna. «Kirikus kuula aga teist! Küll ta teab, mis on must, ja küll ta teab, mis on valge. Koguduse juures muidugi.

¹ Räästool e. reastool = kantsel. — Toim.

Mees joodikuid vitsutama, mees hooraclu hukka mõistma, mees kasusse läind tüdrukuid hurjutama. Aga mis ta ise teeb! Kogudus teisel kasulapsi täis, nii poegi kui tütreid. Ei tunnegi mees kõiki oma liignaisi enam, nii palju on neid... Ega tea, kas olete kuulnud, mis meie hingekarjasega mõne aja eest ühe sohilapse pärast juhtus? Lugu, et naera katki! Kogu kihelkond nüüd kära täis...»

Tihane ega teine kõrtsiline ei tea, millist juhtumust Ambla mees mõtleb, sest õpetaja Paulseni kohta käib palju kõditavaid jutte ringi. Seepärast paneb mees, kui piip tossama hakanud, suu käima.

«Eks õpetaja võta ühel pühapäeva-hommikul kõstrega seltsis rahvast lauakirjutusele. Ilmub koa Kukevere mees Kernu Juhani kirjutusele. Mees astub laua ette.

«Soovid lauale?» küsib kirikhärra.

«Ei, õpetajahärra. Palun last ristida.»

«Kelle laps see on?»

Selle ja selle tüdruku laps.

Kui lapse nimi ja vaderid üles tähendatud, järgneb viimane küsimus:

«Mis on lapse isa nimi?»

Mees vaikib.

Õpetaja küsib veel kord.

Mees vahib nagu abi otsides kord tema, kord kõstri, siis rahva peale, maigutab mokki, nagu tahaks midagi öelda, aga sõna ei tule tal suust.

«Kas siis lapse isa teada ei ole?» pärib õpetaja kärsitult.

«On küll.»

«No miks sa siis ei ütle?»

Ei midagi — mehel suu jälle kinni.

Nüüd katkeb küsija kannatus, ta kärgatab: «Ma küsin, kes on lapse isa?»

Viimaks ometi pääsevad Kernu Juhani keelepaelad valla, ta vastab kartlikult:

«Õpetajahärra ise, nagu tüdruk tunnistab...»

Oi sa jagaja! Kõik kuulavad kikikõrvul, ja kui vastus Juhani suust kukkunud, valguvad kõigi pilgud kirikhärra peale kokku.

See on näost punaseks ja siniseks läinud. Viskab sulle sõna lausumata lauale ja kaob teise tuppa... Rahva seas aga kõhin ja sosin: «Ei tunne mehike enam oma naisi! Või need Marid

ja Liisud, Juulad ja Maied siis kõik meeles seisavadki...» Ja põnevusega oodatakse, mis sünnib edasi.

Natukese aja pärast ilmub hingekarjane kirjutusetuppa tagasi, kogeleb häbemata valest ja teotusest, ähvardab haagrehiga ja ütleb viimaks Kernu Juhani:

«Juhan, sa tuled pärast jumalateenistust minu jutule!»

Juhan teeb, nagu kästud. Kardab natuke ka — ähvardati ju haagrehiga. Siiski võtab südame rindu ja mõtleb: «Mis ta mulle ikka võib teha! Tüdruk tunnistab — ega mina süüdi ole.»

Õpetaja võtab Juhani jutule. Seisab kõigil oma vägeval laiusel mehe ees ja küsib sügava häälega, nagu tõrre põhjast:

«Ütle ometi, Juhan, kuda sa julgesid hulga rahva ees oma hingekarjasele niisukest häbi teha ja tema peale niisukest jõledat rumalust reakida?»

Mees väidab, et tüdruk ise seda kindlasti tunnistavat.

«Soo?» Ja õpetaja pöörab näo kõrvale. «Noh, kui ma kui lihalik inimene seda rasket pattu olengi teinud — ja ma tahan jumalat paluda, et ta selle mulle armulikult andeks annaks —, siiski poleks sina pidanud sihukest sala-asja rahva ees välja lobisema. Häbi sulle selle eest!»

«Aga õpetajahärrad nõudsid nii valjusti, et ma pidin lapse isa nimetama...»

«Vait! Sa oleksid varem minu juurde pidanud tulema ja mulle seda nelja silma all teada andma. Nüüd aga läheb rumal jutt üle terve kihelkonna laiali...»

Tihane ja teine kõrtsiline itsitavad.

«Vaata sulle tükki! Ja oleks siis veel noorem mees või lesk!» tähendab viimane. «Kui õieti arvan — ma nägin teda alles paari kuu eest Amblas —, peab ta kaugelt peale viiekümne olema, ja proua teisel kodu nagu ahi.»

«Na viiekümne viie ümber,» kinnitab loo jutustaja, tõmmates vööd pingumale ja tehes minekut. «Võite isegi arvata, mis ta veel siis tegi, kui noorem oli.»

Mõlemad teekäijad lähevad, kui nad Tihase on sõbralikult jumalaga jätnud, minema, ja nüüd alles märkab kõrtsmik lähemalt uut külalist, kellest ta elava jutu pärast seni ainult nagu varju oli näinud.

Viimane istub käsipõsekil pika pingi viimasel otsal poolpimedas ja vahib oma jalge ette maha. Miks ta oma kõrvetava janutunde maha surus ja teiste kõrtsiliste eest siia nagu peitu puges, seda ta ei tea vist isegi. Meeste juttu ta ei kuulatanud,

ainult nende hääled tungisid talle nagu kaugelt eemalt kõrvu. Näib, nagu oleks ta teiste äraminekut oodanud, sest nüpea kui vaikus teda ümbritseb, ärkab ta, ajab enese pikkamisi ja kangelt püsti ning hüüab peaaegu vihase karedusega:

«Kortel viina!»

Vana kõõrdsilm vahib poriga kaetud nārusele külalisele tunnistamisi ja nagu umbusklikul viivitamisel vastu. Hääli oli ta kõrvale nähtavasti tuttav. Ta tunneb aga endise Lõhmuse peremehe alles siis ära, kui see täiel kogul leti ette, ahju lõugades põleva peerutule valgusesse on astunud.

Kõõrdsilma olek väljendab vilu tagasihoidu. Ei ta siruta oma endisele sagedale külalisele kätt vastu, ei tereta teda suusõnal, vahib aga ristamisi ühe silmaga siia, teisega sinna seina ja teeb, nagu poleks viina tellimist kuulnud. Hakkab viimaks koguni, kui ta nii suud mööda on tähendanud: «Näe, see ju kaugelt inime,» letil viina- ja õllemootudega klõbistama.

Vangist tulnud varga vastu ei olda ju teisiti, liiati kui sel räbalad ihu peal ning teadmata on, kas ta viina jõuab kinni maksta.

Lõhmus mõistab ja põlglik naeruvõru liigub hetkeks ta suu ümber.

«Tihane, kas ma jäin sulle omal ajal midagi võlgu?»

«Ei — ei vist.»

«Ma maksaks nüüd ää» — ja viskas kolmerublase letile.

See on kõik ta vara. Vangist välja tulnud, tegi ta peale nädala sadamas tööd, et teeraha teenida ja mitte just ilma kopikata koju jõuda.

Vaevalt on Tihane raha näinud, kui viinakortel klõbiseb ja ääreni täis nõrgub. Ja kõrtsmiku kuivetanud näol on märgata nagu koidu võitlust öö vastu. Kätt ei anna ta nüüdki veel, aga juba tuksub ta jutukas suu, otsides ainet, ning mõlemad ristamisi vahtivad silmad saavad selle mõnusa läike, millega ta oma naljatustele oskab ilmet anda. Krabinal võtab ta letilt paberi ning teeb selle nõidlikul rutul hõbedaks ja vaseks.

«Või jälle kodumail tagasi — no see on mõistlik!» algab ta käsi hõõrudes, mis tegevus viimaks, kui külaline jutu sabast hästi ei taha kinni hakata, sõrmede naksutamiseks muutub. Tihasel on see ajaviide väga selge. Tal naksab iga sõrm. Ta võib neid naksutada ükshaaval, ilma et ükski naksu võlgu jääks, ja kõiki koos valju raginaga.

Lõhmus võtab kortli ilma kõrtsipapale pealt pakkumata.

Ta polnud eksiteel, otsides naist siit talust.

See on tema kättemaks. Ta rüüpab esiti kergesti, siis võtab lonksu, mis tühjendab mõõdu pooleni.

Lähemal hetkel, kui elustav vedelik oli kurgust alla valgunud, sisikonda kõditava, sütitava käärimise ja pitsitamisega täitnud, lööb jooja silmas kerge vina sellest lõbuhelgist läikima, mis alkoholitarvitajale joomise puhul on tavaline, ja ta külmast kohmetanud näkku ilmub veidike värvi.

Hakatus oli hea. Ruttu haarab ta kortli uuesti pihku ja joob laial sõõmul tühjaks.

«Toop õlut!»

Ta sülitab viinakibeduse põrandale, ja kui ta vahutavast toobist hea janu on joonud, hakkab ta vanast põiekotist piipu toppima. Ta silmade elav hiilgus ja põskede laiguline puna annavad märgata, et sisemine küte ikka enam mõjule jõuab.

Ja keelepaelad — need lõdvenevad ja pääsevad varsti hoopis vallali.

«No mis Kugli pool siis nüüd koa kuulub? Vana viisi kõik?»

Ta on julge, et ka Tihase suu nüüd, kus ta kõrtsilisel raha teab olevat, paisu ei tunne. Ja ta ei eksi. Kõõrdsilm laseb rinnuli letile ja avab vesivärava. Et ta iseenesele kõige ligemal seisab, siis alustab ta juttu enda käekäigu seletusega.

«Eks siin ole mõndagi vana viisi, aga palju rohkem siiski uut viisi. Endised head ajad on mööda — seda näen omast käest kõige paremini. Maksa kõrget renti — lisatakse aiva järjest juurde — ja kõrts tühi nagu kirik äripäeval.»

«Inimestel vähe raha?»

«Vähe neh — vaesus alatasa kasvamas. Ja küla maltsvettisi täis, kes on viina vande alla pand. Ja mitte üksi viina — ka ilmsüüta õllemärjukesel! Ei pista need jumala tallekesed enam jalgagi kõrtsiläve üle — olla maapealne põrgu ja mina ise va sarvikuna sees... Ja või see meil üksi nii on — maltsvettisi kõik kohad täis... Ela või ole siis nõnnal!»

«No eks sa ole seda va nodikest Kuglil juba küllalt kokku aand,» tähendab Lõhmus suitsupilve seest. «Võid omale vist juba karjamõisa osta.»

Tihane tõrjub käega ja teeb nukra näo. «Tühja kah! Põle seda nodi nii ränka, kui arvatakse. Eks ma oleks siis jo ammu kergema põlve peale läind... Aga ma tahtsin juurde lisada, et lugu veelgi hullemaks kipub minema. Inimesed nagu pöörased — tahavad meie moalt ära minna ja nurmed-niidud elust

tühjaks jätta! Eks sa ole vist juba kuulnud — visatakse kohad käest ja valmistatakse kihinal-kahinal sinna minema, kus moa ja taevast kokku puuduvad...»

Türmi-elanik pole sellest midagi kuulnud, ka Tallinna sadamas tööl olles mitte.

«Kuhu nad tahavad siis õieti minna?»

«Eks ikka sinna soojale moale. Üks ütleb Saratohvi, teine Samarasse. Maltsvetid unistavad Kaananimaast. Vana prohvet pidada nad Egiptusest ära viima tootatud maale, kus piima ja mett jookseb... Kas sa seda siis külas veel ei kuulud? Kiisa rahvas ju koa minekul. Või põle sa veel külasse saandki?»

«Ei ole,» luiskas Taavet, kuna ta kulmu üle pilveke lihvas. «Vesta aga kõik ära, mis siin ligi kahe aasta sees kõik juhtus — mulle on see kõik uudis. Astusin sinu juurde kõige enne sisse.»

Ja et kõõrdsilma tasu mitte liiga vähene ei saaks, nõuab ta veel poole «hunti» ja laseb teda seekord pealt rüübata.

«No hulle tükka oleme siin selle aja sees küll palju näind — ega ole kõik enam meelesti,» lausub Tihane suud pühkides. «Varsti peale seda, kui sina ära läksid, pidi kord jälle viimnepäev tulema. Prohvet olla oma püha suuga uuesti kuulutand. Endised kuulutused ei olla sellepärast täide läind, et Maltsvet patustele veel armuaga palund. Nüüd aga olla Issanda tund ukse ees. Mõnel oli kuu, teisel nädal, kolmandal koguni päevgi teada, milla taevast tuld ja tõrva hakata sadama või suur veeuputus kätte jõuda. Ka meie külas kahin suur. Paluti ja uluti ööd ja päevad. Naised muidugi kõige ees. Naised ja abiprohvetid, nagu Tõnu-Peetri Madis ja sinu va äi. Mindi juba mõni päe lauldes ja halleluuja hüüdes vainule ja pärast küla taha karjamaale kokku Issanda tulekut ootama, kes pidi tulise vankriga pilvedest alla sõitma. Kõige naljakama tembu tegi — ää pane pahaks! — sinu va äiapapa Kiisa Mihkel. Eks tema roni üks õhta, kasukas seljas, oma suure kuuse otsa oõmajale. Üteld mees ise, et jumala vaim käst teda seal vägede Jehoova tulekut oodata, aga ilmalapsed naeravad, et taht oma lihalikku elukest veel kas või tunni või poole võrra pikendada, sest ta arvand maailma otsa veeuputusega tulevat. Kutsutud teist küll puu otsast maha, aga ei tule! Jäänd teine terveks ööks — mõned reaktivad koguni, et kaheks või kolmeks ööks — kuuse otsa, kuni viimaks nälgi ja kange külm mehikese maha ajand —

oli jo talve-aeg... Viimnepäev jäi muidugi seegikord tulemata ja nüüd on sellest lorast jälle natuke rahu old.»

Aga mõne aja pärast tulnud uus jampsimine. Ja Tihane vestis pikalt ja laialt ära Madise kiriku Kristuse kujude loo. Naiste seas, kes puust ristikuju kõrvaleheitmise pärast kõige suuremat kära teinud, olnud «paraku» ka Lõhmuse naine ja ämm. Viimasest ei võivat seda nii väga imeks panna — Mihkel olevat ta vaesekehe oma palvehullusega nõdraks teinud —, aga et Anu, see vagane, mõistlik inimene, nii sügavale jampsimusesse võis sattuda, seda tulevat päris kahetseda. Ema ja tütar olnud siit nurgast esimesed, kes kirikus palve ajal püsti jäänud ja teisigi sundinud püsti jääma, kes usurändamist kabelis oleva vana risti juurde aidanud toime panna ning ähvardustega kirikuõpetajale peale käinud, et ta puust Önnistegija jälle vanasse kohta seaks, muidu kistavat tal sõjarist rinnast ja kirikumantel seljast.

Lõhmus ootas ärarääkimata põnevusel, kas puudutab kõõrdsilm Anu ja Tõnu-Peetri Madise vahekorda. Aga seda ei sündinud. Kas läks kavalpea meelega või kogemata sellest asjast mööda — kes teab.

Ta jõudis oma jutuga nüüd maltsvettide Tiskres käimise ning vaga neitsi Miina ja tema jumaliku ilmutuse juurde, mis maltsvettide väljarändamistuhinale põhjust oli andnud. Naljakalt kujutas ta jaburat retke, millest ka Kiisa rahvas Anuga oli osa võtnud, ning oskas Miina Renningu tervet ilmutuse-etendust nii naeruvääriliseks teha, et isegi Lõhmus, kes kõrtsmiku jutukast suust hoopis teisi asju igatses kuulda, huvitatud kuulatamisse sattus.

Tihase meelest oli kogu ilmutuse-asi Maltsveti väljamõeldud komet, kelmi tüdruku abil toime pandud pettus. Olevat ju Miinaga, kui ta jälle kord kangeks tarretanud ja siis taevalikke asju hakanud jutustama, proovi tehtud, kas ta tõesti eluta ja tundmuseta on. Ja siis tulnud välja, et ta võrukael aina tembutanud.

«Rannas elada keegi maltsvet, nimega Idu Juhan,» vestis kõrtsmik, «kelle usk old nii kõikuv, et ta kord ise taht järele katsuda, kui palju Miina tempudes tõtt on. Kui Miina surnuks kukkond, siis ajand teisele võimalikult ligi, et hästi näha. Tuba old pimedavõitu ja Juhan võtt nõuks katsuda, kas ta südagi ei tuksu. Aga et kätt põue ajada ei saand, hakand teise jalgu katsuma: need peavad jo surnul külmad olema.

Katsund labajalgu, siis sääri, ajand käe riiete alt edasi ja katsund ka põlvi. Mõteld: on ta nüüd surnd, siis ta ei karda mingit katsumist; aga kui ta miskit kohta ihu küljes kardab, eks tal siis ole hing sees... Koband siis käega veelgi kõrgemale — — korraga kargab surnu püsti ja hüüab vihaselt: «Hurjah, häbemata!» Ja usklike poole: «Teie seas on pilkajaid, sellepärast kadus vaim mu pealt!»

«Hee, kurat, su vigurid olema!» öeld Idu Juhan ja pöörand sest päevast peale maltsveti usule selja.»

HALASTAV ÖDE JA JEEUSE PRUUT.

Lõhmus kuulis kõrtsmiku suust siis veel seda, et Maltsveti ülemuse poolt juba jälle kimbutatavat. Nagu paari aasta eest, nii pidavat saksad teda nüüd jälle rahva ülesässitajaks, nimelt «soojale moale» rändamise õhutajaks. Püütavat teist igalt poolt, aga kätte ei saadavat, sest ta tallekesed olevat nobedad ja kavalad teda peitma. Ka siinsele talitajale antud kõva käsk «mässaja» vangi võtta, kui ta Kuglile peaks ilmuma. Tema jüngritele keelatud palvetundide pidamine siin ja mujal ära, aga või see aitavat — salaja peetavat koosolekuid nüüd sagedamini kui seni avalikult.

Et asjade juurde jõuda, mis tal südames pakitsesid, püüdis Taavet jutupuhajat üldiste seletuste juurest enam üksikute kohalike isikute poole viia. Ta hakkas ühe ja teise külaelaniku käekäigu järele pärima, et nõnda, ääri-veeri mööda, eesmärgile jõuda.

Kuidas siis Pärtli rahvas elavat? Mis tema tragi poolõde oma usutõbise vanamehega tegevat.

Kuulis, et Pärtli Villem vaheajal päris totraks läinud. Tal käivat «tojud peal». Nägevat teine päise päeva ajal tonte ja kõiksugu muid viirastusi. Vahel väitvat, talle tulnud lepikus leegitsevate riietega ingel vastu, kes teda käskinud oma usupõlgajast naisest lahti lüüa, kui ta tahtvat õndsaks saada; teinekord jälle näinud katuseharjal vanasarvikut istuvat, kes suure isuga ta patust küljeluud süüa nosinud, nii et Juulast ainult veel labajalad järel olnud. Sellest hoolimata saanud seesama Juula hiljuti jälle priske pojaga maha, sest vanamees ei olevat ingli käsku tänapäevani täitnud. Kentsakas mehikel Ei tegevat enam muud, kui palvetavat aiva; töö jätkvat kõik patust pöördumata naise ja teenijate hooleks. Palvetamise ajal minevat, nagu ta rääkivat, kämbalaiune tükk taevast lahti ja

ta nägevat ning kuulvat läbi augu selgesti, kuidas Isa, Poeg ja Püha Vaim säraval aujärjel istuvad ja inglid nende ümber kannelt lüües halleluuja laulavad...

Sanglepa omadest teadis Tihane vesta, et need langenud kindlausuliste maltsvettide, iseäranis kohalike abiapostlite põlguse alla. Leitud teiste laualt mineval jõulul kogemata hea kantsakas sealiha ning mõni aeg hiljem joonud peremees enese kuskil pulmas nii raskesti seda neetud põrgulaket täis, et pea-aegu enam omal jalal koju pole saanud. Aga mis veel halvem: purjus peaga laimanud mees kõvasti maltsveti usku, mis ei lubavat inimest rõõmu tunda elust, ja laulnud pulmas selle usu peale tehtud pilkelaulu kaasa, nii mis laksub. Nüüd hoiduvat kõik maltsvetid temast ning ta jõledast majast eemale ja mõlemad «lugijad» külas, Tõnu-Petri Madis ja Kiisa Mihkel pannud nad prohveti nõusolemisega «vande alla».

Kentsakal kombel ei olewat samasugune saatust Altsauna Tõnist veel mitte tabanud, ehk küll kurjad keeled ammu juba kinnitavat, et ta salaja nii karakat kui ka tubakat tarvitavat. Aga see tulevat vist sellest, et Viuu, tema vaga teinepool, põletavat ta patud oma lõõmava usutulega ikka jälle tasa. Kiisa Mihklil ja Tõnu-Petri Madisel ei olewat oma lugemistel külas agaramat ohkijat ja silmavee-valajat kui Altsauna Viuu. Iseäranis kindlaks ja kõikumatuks olewat Viuu usk seeläbi saanud, et tal viimasel paaril aastal, peale kaksikute sündimist, enam last pole olnud. Seda olewat ta uue usu kaudu jumalalt palunud, ja ennäe — palve täidetud ometi viimaks! Oma piibu ja vahel salaja lõmpsatud viinatilgakese pärast saavat aga va Tõnis kannatada küllalt, nagu ta ise mõnikord sõpradele kurtvat.

«Ega mu naisevennaga selle poolest vist paremat lugu ole,» tähendas Lõhmus vahele.

«Muidugi mitte,» naksas kõõrdsilm ainst, mis töötas olla nähtavasti põnev, elavalt kinni. «Ma usun, nad teevad selle hea poisi varsti päris lolliks — toat ja eit muidugi. Hulgubki juba, pea norus ja silmad moas, nagu mullust lund otsides ümber. Öhtuti ja pühapäeviti ei leia teda kodunt. Teeb töö ää, sööb ja kaob. Istuda teine siin ja seal üleaedsete juures — Altsaunas, Jaani ja Triinu juures Lõhmuse saunas, Seene-palul — tundide kaupa nurgas, ilma et suust rohkem tuleks, kui just küsitakse. Aga see põle ime. Nad on temaga juba kõikisugu tükid ää teind. Togind teist kodu nii kaua, kui poisi

kopsa koa üle maksa läind. Hakand vanamehele vasta. Tõmand tal malaka käest ja hüind: «Kui sa minusse veel kord puudud, siis lõõn su vasta põrandat, ja kui sa koa kaks korda mu isa oleksid!» Mihkel peab nõu ära ja läheb vallakohtu palvele, et see poisile õpetuseks hea keretäie annaks. Aga talitaja, mõistlik mees, vasta: «Jäta täismees togimata, ei ta sulle siis vasta hakka! Usku ei või sa talle ometi malakaga sisse uhta! Ole sina oma usku, jäta tema ta oma usku. Kohus karistab neid, kes teistele liiga teevad, mitte neid, kes oma nahka vägivalla eest kaitsevad!»... Mihkel pika ninaga tagasi. Aga ta arvab jumala ees oma kõhutse olema poja hinge, maksu mis maksab, peasta. Ja nõnna võtab hullu aru pähe ja tahab poisi tänavu sügise soldatiks panna. Üks poeg juba soldatiks, enesel töötegijat hädasti vaja; Mikk töömees, nii et otsi teist sarnast tulega — ja tema tahab poissi lasta mundrisse toppida, et aga oma pöörast usujonni ajada ja poisile nii rasket karistust peale panna, et see oma hinge peale mõtlema hakkab!... Võtabki kätte ja läheb mõisa parunile ette panema, et see tema ülekäte läind poja nekrutiks toimetaks. Aga poisil on mõisas hea eestkostja, kelle sõna nii vana kui noore paruni ees maksab. Ehk tead juba isegi, Taavet, et Kiisa Elts läks varsti peale sinu äraminekut mõisa teenima.»

«Tea.»

«Nojah. Elts palub venna pärast saksu ja teeb neile selgeks, et Miku äraandmine oleks püstihullus, ja parun peseb siis ka vanal usuvennal, kui see talle oma soovi ette veeretab, tublisti pead ja soadab ta kus tühi. Aga vist põld Eltse eestkostmist vajagi. Parunid, nii vana kui noor, vedasid Kiisa Mihkli peale juba muidugi ninavingu, mitte üksi ta maltsveti usu ja lugemisetundide pärast, vaid et ta käis nende kallist toatüdrut ja neid endidki vahel mõisas tülitamas. Tema ja ta naine kordamisi. Eks Elts läind, kui vanemate pesast pääses, väga ilmalikuks. Viskas mõisas hallid ja mustad patukahetsemise-riided seljast, pani enesele mamsliehted ümber, üks värvikam ja toredam kui teine, hakkas sõrmuseid ja kõrvarõngaid kandma ning juukseid palmitsema. Aga või see Mihkli või Liisu hinge sisse mahtus! Nende laps oli jo, nagu nad ette kart, mõisas kuradi küisi sattund! Vaja käia teist noomimas, vaja ta vaest hinge püida pähareti käpust peasta, enne kui hilja on! Mõisas teati juba: niipea kui Mihkel või Liisu jalad sisse pistab, läheb urin-porin lahti, mis ei taha lõppeda. Tüd-

ruk oli iga kord, kui ta nende hingenäpistusest läbi käind, nagu ära puretud. See põld sakstele, kes jälile said, mitte meelepärast, ja nii vana kui ka noor parun — see aitab jo nüid mõisa valitseda — ajand nad poar korda minema. Aga või see aitas. Mihkel võtab ühel heal päeval südame rindu ja läheb saksu endid noomima, et miks need tüdrukule kõiksugu põrgust saadud ehteid kingivad, mis hinge hukatusse ajada. Julgeb koa tüdrukut koju tagasi nõuda. Noh, muidugi tehti teisele jälle tulised jalad. Seekord ja veel ükskord hiljemalt. Siis, kui ta mõisas käis nende juttude pärast...»

Tihane jättis lause nii kahtlasel toonitamisel pooleli, et Lõhmus sunnitud oli küsima:

«Mis juttude pärast?»

«Näh, reagitakse, et Kiisa Elts mõisas —» kõrtsmikule tuli korraga kõha peale, ja kui ta sellest võidu sai, tegi mees veel väikese tõrkuva peatuse, enne kui jätkas — «et Kiisa Elts on mõisas enam prouaks kui toatüdrukus... Ühed ütlevad, et noor parun temaga väga sügavasti sõbrustada, teised loravad, et patune vanasaks ise ta noorest priskusest lugu pidada...»

Kõõrdsilm jälgis vist oma sõnade mõju pealtkuulaja näol, sest ta piiluvad silmad vahtisid sellest näost ristamisi kaugele eemale, kuna ta suu jälle vahet pidas. Et aga Lõhmus mingit märku ei ilmutanud, nagu puudutaks asi ärritavalt tema sugulasetundeid, siis lisas kõrtsmik, mis veel oli lisada:

«Augutakse veel enamgi. Küll vist mõisateenijate käest on lori laiali läind, et Eltseke olla nii isale kui pojale lugupeetud küljesoendajaks. Mõlemad olla maiad ta peale. Mine tea. On inimesi, kes vannutavad, et lugu on nõnna — see ja see teenija näind oma silmaga ja kuuld oma kõrvaga; on aga koa neid, kes vähemalt seda valeks ajavad, et isa ja poeg eneste liignaist teineteisega vennalikult jägavad — Elts olla noore paruni kallike üksi...»

Lõhmuse viinast punetav pale oli viduseks lõõnud; ta vahtis leti ette maha.

«Kuradi maltsvetid!» litsus ta hammaste vahelt välja, kuna ta tige pilk nagu auku põranda sisse puuris.

«Õige neh — päris õigel!» Tihane oli nüüd selgusel, et kõrtsiline temale ta juttu mitte pahaks ei pannud. «See tüdruk tuleb Maltsveti hinge peale — Maltsveti ja samuti Mihkli ja Liisu hinge peale! Eks ole jo teada, et tütarlaps sellepärast läind heameelega mõisa, et aga kodusest usuleilist peaseda.

Kiisaal peeti teist jo nagu vangis — muudkui palu ja ulu, ja võmmi soand teine enam kui süia. Noor inimene — või see on mõni ime...»

Et külaline rohkesti viina ja õlut kihva pani, siis ei tulnud kõrtsmikul jutuaaineist veel ammugi mitte puudus kätte, ja Kiisa Eltsele järgnes terve rida valla elanikke, kellest Tihane, see sõnumileht inimese kujul, ühte ja teist kuulamisväärt uudist teadis pajatada. Nõnda sai Lõhmus muuseas veel kuulda, et Seenepalu Andres, tema sõber — see tema ainus sõber, kes mitte ta kõrtsisõprade liiki ei kuulunud — talitaja-ametist tänavu suvel järsku lahti lastud, muidugi mõisa poolt, kus teda liiga pehmeks ja lõdvaks ametnikuks peetud, kes vallarahva ülekäte laskvat minna. Olevat teine peksuasjus ülearu kokkuhoidlik ja mõisa võlanõuete vastu enam kui leige. Peetud meest haagrehi juures paar nädalat kinnigi ja hädavaevalt pääsenud veel va tuttava karistuse alt, kusjuures kõõrdsilm käega hoo-pide ladumist jäljendas.

Tihane tahtis nüüd veel Tibukännu rahvast midagi jutustama hakata, aga pealtkuulaja kannatus oli lõppenud. Ta tegi asjata ootamisele, et kõrtsmik iseenesest midagi Anu ja Tõnu-Petri Madise vahekorraist ilmutaks, otsa peale ning pahvatas küsimuse välja:

«Mis siis minu eide vaga usuvend koa teeb? Kas käivad teised ikke veel virgasti koos piibli peal ninasi kokku pistmas?»

Tihane naeratas peenelt. Kuna ta pikkamisi pead pööras ja küsijast pilgu viiliti mööda laskis, liikusid ta ninasõõrmed justkui nuusutaval linnukoeral.

«Nagu reagitakse,» vastas ta aeglaselt ja tagasihoidlikult, otsekui inimene, kes ei tahaks kõnelda, aga siiski kõneleb. «Eks pühakiri ole suur ja nõua seletamist, ja et mõlemad on lesed, vaja siis koa troosti otsida...»

Et oma sõnade kaheharalisust varjata, ütles ta seda võimalikult pealiskaudselt, ükskõiksel toonil.

«Lesed?» küsis Lõhmus, ja ta liikmeid läbis halvasti peidetud nõksatus. «Kas siis Madise teinegi naine jälle surnd?»

«Mitte just surnd, aga niihästi kui surnd,» vastas Tihane hinge tagasi tõmmates, nagu hoogu võttes uue huvitava loo puhumiseks. «Tõnu-Petri perenaine jäi mõne kuu eest pimedaks. Silmavalgus täiesti kustund. Mõlemad silmad... Eks see ole niisama hea kui surnd...»

«Kuda see siis tuli?»

«Väga raske rōugehaigus... Mustad rōuged... Voakus elu ja surma vahel — peases küll, aga pimedalt...»

Ja Tihane jutustas haiguseloo pikemalt ära ning kujutas lõpuks, kuidas õnnetu naine nüüd päevad otsa nurgas järil istuvat ja sukka kuduvat — ainus töö, mida ta veel võivat teha, ja ta ainus ajaviide selle lõpmatu öö pimedusel, mis teda nüüd ümbritseb.

Lõhmusele torkas midagi meelde. Tuhmilt, nagu läbi une. Kui ta väriseval ärevusel Tõnu-Peetri akna taga seisis ja virvendaval silmal mõlemat kokkupuutuvat pead vaatles, märkas ta tumedas tagaseinas riivamisi, umbkaudselt üht tumedat kogu, mille kohta ta selgusele ei püsinud saada, kas see on elutu või elus. Nüüd, tagantjärele, kus teadmine appi tuli, selgus talle, et see kogu oli inimene ja see inimene — Tõnu-Peetri Mai.

Ennäe, kui kavalasti oskavad nad oma asja ajada! käis tal piste läbi pea ja südame. Usuvanna naine on ju juures, kui nad kahekesi pühakirja uurivad ja palvetunnikest peavad — kes neist siis paha tohib mõelda! Ja tuhmi valu hulka, mis ta südame-augus puuris ning kääris, voolas ojake kõrvetavat viha, kukkus joake kuumu kibedust. Ta sülitas ruttu ja tugevasti, nagu oleks talle sest sisemisest mōrudusest midagi keelele kerkinud. Siis korraga tundis ta rinna nagu lahendamaks minevat, käärimine andis nagu järele. Ja valu ning viha aset täitis äkitselt mingi muu tundmus. «Ma maksan neile kätte!» surises ta hingelisest sisemusest läbi, «ma kisun neil vaiba pealt, mille alla nad endid petlikult peidavad, ma teen nende vahekorra avalikuks, nii et nad mu ees häbi peavad tundma!» Ja kummaline ahne lõbu täitis ta meelt selle peale mõeldes, kuidas Anu ta ees seisab, silmad maha löödud, ning peab tunnistama, et ta on komistanud, et ta mehe ja oma usu vastu on raskesti patustanud. «Minule pole tal siis enam midagi ette heita,» rõõmustas Taavet, «sest ta pole minust enam parem, ta on minuga ühevääriline; minu peale kahetsedes alla vaadata tal enam ei maksa.»

Ja ta leidis korraga, et nõnda on üsna hea, et ta võib niisuguse olukorraga väga hästi leppida. Ja selle rahustava kergenduse peale, mis kättemaksu-mōte talle tõi, tellis Taavet uue mōõdu viina, ning seda rüübates oli ta nagu salalik-rōõmus nagu kahjurōõmsal inimesel, kes teisele mingi augu on kaeva-

nud, ja ta silmad läikisid nagu saaki nägeval kassil. Viin maitaes talle järsku paremini kui siamaani.

Paar minutit hiljem sähvatas ta kuumast peast erutav meeldetulek läbi. Ta oli juba kõigi käekäigu järele pärinud, oma lapse, oma vaese vigase pojakese järele polnud ta aga veel kordagi küsinud. Niisugune unustus! Kust see ometi võis tulla? Kiisal oli ta silm ainult naist otsinud, mitte last, kes talle ka ise pilku ei puutunud, ja Tõnu-Peetri aknast sisse piiludes oli ta jälle ainult Anu peale mõelnud, mitte ka oma Juku peale. Tihasele — seni mitte sõna väikesest sandist!... Lõhmus lõi endale käe pähe ja kobas ning sügas kuklatagust. Tal oli häbi. Üsna kohmetuks tegi teda see tundmus. Ta oli enese peale pahane ja ühtlasi kohkunud. Teel, enne Kuglile jõudmist, oli tal poiss sagedasti meeles olnud, emaga ühes, ikka emaga ühes; linnas oli ta tema jaoks peotäie präänikuid ostnud, need olid tal põuetaskus, ja viimasest kõrtsist oli ta veel värsket saia mõelnud võtta, — aga nüüd, seitsaadik kui ta Kugli krunkonda jõudis — poiss peast nagu pühitud!

«Tihane, kas mu laps on veel elus?»

«Ei ole surmast kuulda old.»

Ahaa, siis ta oli vist emaga Tõnu-Peetril kaasas, muudkui ma ei näinud teda, mõtles Lõhmus, ja ta suu, mis küsimisel pool-lahti oli jäänud, matsus jälle kokku ning ta põnevalt vahitivad silmad pugesis enam laugude alla. Vajudes leti ligemale tõmmatud pingi otsale, jäi ta korraga nii mõttesse, et kõõrdsilm enam uut jutuainet ei otsinud, vaid hakkas tasakesi vilistades rahasahtli kallal talitama.

Nad on ju üks, sellepärast vist... kobas mõte Taaveti peas. Nagu ühte kasvanud... Mõtleb ühe peale — teine tal nagu käsi või jalg küljes... Nagu teise vari... Kurat, ja siis see südamevalu teise pärast! Nagu kinni mattis kõik... Unustada — kuidas võisin ma tema unustada, — ta oli mul ju ikka meeles...

«Kõrtsmik, kas saia on veel?»

«On.»

«Anna paarikümne kopka eest — pärast unustan ära.»

Raske kerega jäi nüüd Lõhmus leti ette istuma ja salalikult kasvava januga jooma. Pea väsis mõtlemisest, rind tüdines aegamööda tundmisest, järele jäi midagi udust, umbset, heljuvat, mis aga sünnitas lõbu, kehalist ja vaimset. Joojal oli

tunne, kui õõtsuks ta soojadel, pehmelt paitavatel lainetel, puhates tinarasket väsimust. Tal oli hea olla. Ja ümberringi kuuldus mõnus suigutav kohin. Ja see poolvalgus, mis teda piiras, ja kõik, mis talle selle seest kujutult ja kehatult silma paistis, oli sõbralik ta vastu ja näis naeratavat. Vahetevahel tuksatas tal veel midagi põues, kerkis pitsitava joana alt üles, nagu valust soiku jäänud hammas end ajuti meelde tuletab. Aga see kadus ruttu ja soe lõbu laienes... Ja kõrtsmik nägi joojat naerunäol enda ette maha vahtivat, joojat, kelle pale oli seni nii tume ja tusane olnud, kelle südamel nähtavasti mingi kivi oli lasunud. —

Kõrtsiuks käis — keegi astus teretades sisse. Oli naisterahvas: Takune tekk ümber, millel vihmapiisad läikisid. Tuli ja pani laia kõhuga pudeli letile. Teki serv puudutas niiskelt Lõhmuse kätt.

«Tere õhtast, Mall,» vastas Tihane, kes tüdruku enam pudeli kui näo järgi ära tundis. «Mis pidu Kassil siis täna õhta jälle on?»

«Perenaise vend Aravetelt.»

«Või külalised... Kas täis või pooleli?» Ta laskis pudeli käes küllakile.

«Täis ikke.»

Lõhmus vaatas üles. See pehme villane hääli oli talle tuttav.

«Näeh, Mall — või sina!»

Tüdruk lõi silmad ka tema peale — vaatas — tunnistas ja — punastas.

«Kas oled siis jälle Kuglil?» hüüdis Taavet, pöördudes kogu kehaga tema poole.

«Jah, kevadest soati.»

Veidi tõrkuvalt pistis tüdruk käe Lõhmuse väljasirutatud pihku.

«Nojah, nojah,» naeratas Tihane, kummardudes pudeliga viina-ankru poole, «üks näeb endist peremeest, teine endist teenijat — ega liigud jää vist tulemata...»

Niiske käsi, mida Lõhmus pihus hoidis, oli tüma ja kerkiv nagu värske sai, ja viinastanud mehel jooksis midagi särisevat rinda mööda südamesse. Ta laskis pilgu, milles sädemed süttisid, naisterahva näost ja tervest kogust uudishimulikult üle käia. Pehme ja paisuv oli kõik, mis talle Malle küljes silma puutus. Tüdruk oli paksemaks ja ümmargusemaks läinud sest saadik, kui Lõhmus teda viimast korda oli näinud, ja näost

lalemaks ning lõuast lotti. Praegu oli Malle nagu kiiresti jooksa verega nii üle ujutatud, et ta väike laiavõitu nõbinina nagu salasarveke punase seest välja valendas, kuna ta vagusate, rõõmsa läikega silmade sina eriti sügav paistis. Midagi soendavat, kaisutavat, ligimeelitavat imbus sest turdtervest, vere- ja liharikkast kehast Taavetile vastu, ja Malle kätt ikka veel hoides nihkus ta temale pinki mööda ligemale.

«Liiku joome nehl!» hüüdis ta siis Tihase poole, kuna ta õhetaval näol rõõmsa ärevuse paiste levis. «Otsi Mallele midagi magusamat... Ja saia anna koa veel!... Või sina Kuglil tagasi — mõne hea oasta pärast!» lõi ta silmad jälle tüdruku peale, «ja Kassil teenid nüüd, Kassi Matsi juures?... No reagi koa, kuda su käsi kõik see aeg on käind!» Ja tugevasti pigistas ta Malle kätt, kuni tüdruk selle ta pihust viimaks lahti poetas.

«Parem reagi, kuda sinu käsi käib,» sai Taavet vastuseks.

See vastus ajas Tihase salaja naeratama; Lõhmus aga, kes tüdrukule otsa vaatas, ei leidnud ta vastusest midagi torkavat. Lõhmus nägi kaht sinist silma enda peale maha vaatavat, oma lõppenud näost ja katkenud riieist üle käivat, ning neis silmades ei seisnud pilget ega põlgust, vaid midagi hoopis selle vastast, midagi, mis vaese hulguse põue sooja, tänuliku tundega täitis.

«Mis nüüd minu käsi koa võib käia,» vastas ta naeratusega, milles enesepilge püüdis häbi maha suruda. «Tulen praegu trellide tagant ega tea, kuhu pea pean maha panema, sest kes niisukest pidalitõbist tahab vasta võtta. Joon siin Tihase juures praegu julgust, enne kui küla vagade hulka söandan astuda... Rüüpa, Mall, — mul nii hea meel, et jälle tuttavat nägu näen!»

Kõrtsmik oli klaasi punast viina tüdruku ette pannud, mõne timpsaia ulatas juurde. Tõrkumata võttis Mall klaasi, lõi endise peremehe vaskse kortliga kokku, ja kuna ta jõi, ilmus ta tõntsi nina ja paksuhuulelise punase suu ümber kelm-naljakas naeruvine, mis ta näole nii omane ja loomulik näis olevat. Mall oli oma kohmetusest nähtavasti võidu saanud.

«Kiisalt sa vist küll ulualust ei soa,» ütles ta, pühkides õlgadele vajunud teki otsakesega suud, «ja teiste maltsvettide juurest ehk koa mitte, aga eks sa lähe ilmalaste poole, need patused on ligimese vasta vahel heldemad.»

Tihane naeris ja Lõhmus ise naeris ka. Viimane tõmbas

Malle kättpidi pingi otsale istuma, nad jõid jälle, ning Taaveti sunnil hakkas tüdruk nabinal saia sööma, kusjuures ta helevalged hambad punaste huulte tagant taoti nähtavale välgasid.

Nüüd sattus Taavet suurde lõbutujusse. Ta nägu naeris ja silm hiilgas. Ta tellis veel kibedat ja veel magusat ja ka õlletoopi laskis ta uuesti täita. Ja kui Mall minekut kippus tegema — ta viinapudel seisis letil ammugi valmis —, siis palus Lõhmus teda ikka veel silmapilk kannatada ja oma vana peremehega juttu vesta — küll va Kassi Mats jõudvat oma võõraga trimbata — terve öö veel ees. Lõhmus oli nüüd täielikult sellele alkoholist sünnitatud hingelisele järjele jõudnud, kus haiglaselt ärritatud aju enam tõtt ei räägi, vaid luuletab, sonib — lihtsa, labase tõe- ilma asemele omavoliliselt viirastusliku pette-ilmakese manab. Taavetil ei olnud enam naist, kelle järele ta süda igatses, kelle pärast ta armukade oli, kelle peale ta valus vingerdava hingega mõtles — ta armastas nüüd seda paksu tüdrukut, kes ta kõrval istus, kellega ta kogemata kokku juhtus, kellest ta veerandi tunni eest ei teadnud, kas teda on veel ilmas — tüdrukut, kellega ta mitme aasta eest oma armastatud naise vastu oli eksinud, nii et ta selle peale kaineil hetkil alati häbi ja kahetsusega oli mõelnud. Praegu leidis ta selle «armastuse», selle võimsa tungi, mis ta lihast ja verest palavalt läbi voogas, mis ta pea kihama ajas, kõigiti sündsä ja luulelik- ilusa olevat. Ta oli liigutatud. See inimene oli nii hea ja lahke tema vastu — kas võis ta teisiti, kui tänulik olla ja teda armastada? Magus pakitsus täitis ta rinda. Ta silmad tõmbusid niiskeks. Meeleldi oleks ta Mallele kaela langenud, nii õnnelik oli ta...

Tüdruk vestis ladusasti juttu, riputas üsna mõnusat naljakest sekka ja laotas oma olemisega välja seda lõbu, mis mõne inimese isikuga on lahutamatult ühendatud. Vabalt, julgelt istus ta pingil oma võõrustaja kõrval, pirtsakuseta rüüpas ta klaasist viina, toobist õlut ning pistis saiatükke suhu, kuni ta viimaks tõusis ja kindlal otsusel minekut tegi. Naerdes seletas ta, et tal nüüd juba muidugi keretäis soolas on. Ta ümmargused põsed lõkendasid, ta silmadel oli elav sära.

Ka Taavet tõusis istmelt.

«Oota, Mall, ma tulen koa... Lähme koos külasse... Tun- ned ehk paremini teed...» Ja värisevate näppudega andis ta kõrtsmikule raha.

«Näh, oleksid koa minu juurde võind öömajale jääda,» tähendas Tihane, andes sahtlist peent tagasi.

«Ole terveks, — katsun mujale sisse soada, — vahest Seene- palule.»

Nad andsid teineteisele sõbralikult kätt. Mall oli juba uksest väljas, kui Lõhmus, jalgel kaunisti taarudes, üle kõrge läve kobis ja ukse enese järel natuke liiga paukuvalt kinni tõmbas. Kojast välja saades sirutas ta käed otsimisi välja, sest pimedus oli ta valgusehelgist tulnud silmadele pilkane. Ta käest hakati kinni. Soojad lihavad sõrmed löid ta randme ümber kokku.

«Ära komista, Taavet, siin on kiva!»

Lõhmus laskis ennast juhtida, talutada, ta ei lausunud sõnagi. Nad jõudsid teele ja kõndimine sai korrälikumaks. Nüüd pani Taavet käe, mille tüdruk oli lahti lasknud, talle piha ümber. Mall laskis seda sündida. Natuke aega sammu- sid nad vaikides. Taavet surus tüdrukut paar korda külje vastu. Läbi takuse teki, mis Malle ülemist keha kattis, arvas Lõhmus seda ärritavat, nõiduvat elusoojust tundvat, mida Malle tugev terve keha välja hõõgas.

«Mall, kas ehk magad veel väljas?»

«Tahtsin veel viimast ööd magada — oli seni haruldane see — mis siis?»

«Siis ehk võid sina mulle öömaja anda — ei tahaks hilja öhta enam kedagi tülitada...»

«Kus? ... Minu juures lakas?»

«Neh... Ehk oled üksi...»

Taavet komistas, Mall kahmas vaba käega ta hõlmast hoolikalt kinni.

«Aidalakas olen küll üksi...»

«Siis ehk läheb —?»

Mall ei vastanud kohe. Nagu peaks aru. Ta kõnnak muu- tus pikaldasemaks, oli nagu takistatud...

«Aga su naine...?»

«Mul ei ole naist... Niisugusel hulgusel ka veel naine... Olen nagu lind oksal...»

«Vaene mees!»

Äkiline tuulepuhang, külm ja märg, paiskas neist üle. Nad liginesid koomale. Taavet tundis Malle sooja pead oma kaela lähedal.

«Olime kord sõbrad, Mall...»

«Olen su peale vahel mõeld, Taavet...»

Nende hääled kostavad nagu sosin tuules ja pimeduses, nagu ohked õhust.

«Siis jah?...»

«Tule!... Aga — ma ajan su enne valget üles...»

Tõnu-Peetri kambriaken oli juba pime, Kiisal kustutati praegu tuli.

Tuul mühis üle vainu. Koerad haukusid. Kuskil hirnus hobune valjusti ja kirglikult.

See kõlas otsekui õnnehõise keset hauduvat kurbust.

Järgmisel hommikul vara ilmus Taavet Lõhmus Seenepalule, kus ei tahtud teda ära tunda — nii muutunud, nii võõraks oli ta näost läinud. Vastuvõtt oli lahke, nagu seda Lõhmus sõbra ja tema hea naise poolt teisiti ei oodanudki. Nende silmist võis lugeda: õnnetu on tulnud meile majja — tema eest on vaja hoolitseda. Ei nad pärinud palju järele, ei nad teinud sõnu, nad lasksid pilgu tast üle käia, vaatasid üksteisele otsa, ja juba teadis kumbki, mida kõigepealt on tarvis. Kui nad ta keha söögi ja joogiga olid kinnitanud, tõid nad talle puhta särgi ja terve kuue selga ning peremees ütles enne veel, kui külaline oli küsinud: «Niikaua kui sul muud asukohta ei ole — pea minu kodu omaks. Äia juurest sa ulualust vist ei soa — seda kuulutati ämmu ette.»

«Ei soa — käisin juba,» kohmas Lõhmus. «Kas tööd mulle koa annad?»

«Annan.»

«Enne lase mind pool päeva magada — ma olen väsinud.»

«Maga, milla tahad — tee tööd, milla tahad.»

Taavet tõmbas keha toanurka rukkivihkude peale maha. Rehi oli ülal, tuba palav. Kõik kodakondsed kadusid kartuli-maale. Taavet jäi üksinda tuppa. Kilgid leelõukal olid ta ainsad seltsilised. Kilgid oma unise lauluga ja pakitsev süda ta põues oma valuga.

Lõhmuse süda pööritas, pea käis ringi ja silmade ees tantsisid kollased võrud. Ohtul joodud alkohol oli ta ihuliselt ära purenud, öösel tehtud väärtegu ta hingeliselt maha võtnud — mis järele jäi, oli jälkus. Jälkus iseenese ja terve ilma eest. Ta põlgas ennast, ta oleks enesele näkku löönud, enesele vastu silmi sülitanud. Kui madal ta oli, aga tahtis teise üle kohut mõista, teisele häbi teha, talle kätte maksta! Mille eest? Mis

tunnistusi oli tal teise süü kohta? Paljas alatu arvamine!...

Ja korraga seisis Anu kuju tal silma ees — puhas, karske, kõrge. Ta laskis tema ees pea longu ja kukla küüru. Mitte tema polnud kohtumõistja, vaid see puhas naine. Tema oli kahealune, süüdlane, põrmusse vajutatud süüdlane... Ja vägev igatsus selle puhta, karske naise järele voolas ta hingest läbi, vastupanemata tung paluda talt andeks, teda lepitada, täitis korraga ta põue. Ta oleks asemelt tõusnud ja teda otsima läinud, kui ta mitte nii jõuetu ja roidunud poleks olnud, kui ta pea mitte nii valutada poleks lõhkunud ja kui tal mitte seda pekatud koera tundmust ihus poleks olnud, mis teda sundis ennast inimeste eest peitma, nurka pugema.

Ta püüdis magama jääda, aga uni ei tulnud. Ja kui see viimaks tuli, magas ta ainult halbade, piinavate unenägudega segatud pool-und, millest ta ikka jälle üles kähvas. Ta kuulis ennast rääkivat, ilma oma sõnadest aru saamata, ta aju soetas mingi mõtte, mille üle ta naerma pidi, millest ta aga lähemal pilgul enam midagi ei teadnud. Mall torkas talle läbi une-viirastuse mitu korda meelde, tiirad mälestused, ebapuhtad kujutised tärkasid ta vaimus üles — tärkasid ja kadusid. Ta oigas ja äigas käega tõrjudes üle silmade, ja siis tõi lühike unerammestus talle jälle pisut rahu.

Ta võis olla tundi kolm vihkudel pikutanud, kui ta silmad äkitselt lahti löi. Miski oli teda äratanud, midagi välist. Esimese vaatega ei näinud ta midagi, kollane virvendus pimestas teda. Siis võpatas ta istukile. Tema aseme ees seisis keegi — nagu läbi udu nägi ta seda. Lähemal hetkel tungis ta suust pooleks hammustatud hüüd. Ta nägi juba selgemalt.

«Anu!» Suur hämmastus näis olevat tal sõna suust välja pitsitanud. «Anu — sa tuled kutsumata!»

Ja ärevalt hakkas ta end asemel nihutama ja kohendama, kuni ta, tõusmist rahutult katkestades, põlvedele peatuma jäi.

«Ja Juku!» sosistas ta, silmates naise käe kõrval väikest kõhna poisikest. «Anu ja Juku mõlemad!... Tulete mind vaatama!» Ja kähku haaras ta naise käest kinni, pigistas seda ja surus selle oma kuuma otsaesise vastu, agraselt, nagu ei tuleks talle midagi muud meelde.

«Ma kuulsin, et oled tagasi, ja tulin,» ütles Anu.

«Ja tulid!» kordas Taavet, tõstes silmi argse läikega tema poole üles. «Ja su vanemad ütlesid, et sa ei taha minust enam teadagi!»

«Sa oled minu mees, ja see siin on meie laps, ja jumal põle meie abielu veel mitte lahutand. Minu hingepeig aga on üleval...»

Anu kõneles selle poolpühaliku tõsiduse ja rahuga, mida Taavet temast tundis, sestsaadik kui noor naine usulisse põdevusse oli sattunud. See lahutav viludus, mis tema toonist Taavetile vastu puhus, paistis tal ka näost ja tegi kogu ta oleku mehele võõraks — nähtus, mis ikka ja jälle kordus, täites Lõhmuse hinge meeleheitelga.

«Kui sa mu oma meheks tunnistad, Anu,» ütles ta ja tõmbas vigase käega pojakese oma külje vastu, «siis tuled ometi jälle minu juurde, kui ma endile uue asukoha olen leind?»

Anu väristas pead. «Ei. Seda ei luba minu hingepeig. Ta ütleb mulle: Niikaua kui sinu mees on roojane, hoia temast eemale, et ka sina roojaseks ei saaks! Parema on, et üks hukka läheb kui mõlemad!»

«Aga kui ma ennast puhastan?»

«Siis ma tulen... Aga sa ei puhasta ennast, Taavet. Kurat sinu sees on liiga vägev. Eks sa ole mulle töötand oma igapäevaseid elukombeidki parandada, aga kus see on!»

Nüüd voolas süüdlase suu üle uutest töötustest ja vanne- test, ta haige hing pitsitas tal kõige härdamad palved, kõige julgemad tulevikulootused üle huulte. Ja mida kauemini ta seal vaese patuse kombel kõneles, mida õiglasemalt ta ennast süüdistas ja hukka mõistis, kogu oma iseteadvuse ja uhkuse tolmusse tallates, seda inimlik-tuttavamaks ja inimlik-pehmemaks muutus Anu nägu, ja kui ta viimaks sõna võttis, oli ta häälel, ta kõnetoonilgi jälle endist kõla pisut sees.

«Kui sa seda kõik teeksid, Taavet, — kui sa välispidigi inimeseks saaksid!» hüüdis ta niiskel silmal. «Sinu hinge kallal hakkaksin siis seda suurema lootusega tööle.»

«Ja sinu ja minu vahel ei oleks enam mingit vahet?» päris Taavet januneja õhinaga.

«Minu hingepeig jääb meie vahele, niikaua kui sa oma pead Jeesuse sülle põle pand,» vastas Anu. «Aga ta annaks mulle oma helduses luba sinuga koos elada, kui sa mitte enam nii roojane põle ja kui ma temale töotan sinu hinge peastmiseks rohkem teha, kui ma seni olen jäksand.»

Kurblik vari lendas Lõhmuse näo üle, aga ta teadis, et tal tuleb sellega leppida, mis ta praeguse hooga on võitnud. Ja tänulikult, põu vaba pakitsevast piinast, surus ta Anu kätt

ja kogeles talle alandlikke sõnu, mispeale ta poja käsivarrele löödis ja temaga tuba mööda, nagu rahu kogudes, edasi-tagasi käima hakkas.

Kõnelda Anu usuvennast, kelle pärast ta eile õhtul oli kaine mõistuse kaotanud, polnud tal nüüd muidugi enam julgust. Ja julgust polnud tal ka oma öisest süüteost rääkida, mille ta mainimata oma ülestunnistatud üldise patukoorma sekka oli lugenud. Puhastus, mis ta enesega tahtis ette võtta — see-kord pühaliku kindlusega —, pidi ju ühes teiste roojustega ka selle ta hingelt ära pesema.

ABIMEES.

Aadu Vikerpuur oli juba kolmat kuud Tagural mõisateenijale riideid õmblemas: esiti aidamehele, siis kärnerile ja kutsarile, ja veel mõned ootasid järke. Meister oli võtnud endale terase õpipoisi, kes pressrauda soendas, nõõpauke tegi ja juba üle ääre löömisega toime sai; nõnda edenes rohke töö, mis tal mõisas oli osaks saanud, hästi ja tuli ka rahakeest. Kuid see kõik polnud iseäralik. Iseäralik oli ainult, et teenitud raha Vikerpuri punga peatuma jäi. Laupäeva-õhtuti ja pühapäeviti ei nähtud teda naljalt enam kõrtsis ning «sellipäevale» esmaspäeviti näis ta täiesti lõpu teinud olevat.

See tähendas kahtlemata midagi, aga mida, seda ei teadnud keegi. Meister Vikerpuur, see lorikapukas, oskas oma saladusi hoida, kui ta aga tahtis. Pärjajale vastas ta mõne naljatusega, väites muuseas, et ta valmistuvat kainuse harjutamisega maltsveti usu vastu ette, mis tema hinges juurduma löönud. See tähendab: inimesed pidasid ka seda vastust naljaks, sest et see nende meelest naljakas näis, aga kes teab, ehk oli tõsi. Usk teeb ju imet, ja maltsveti usk oli nii paljude kallal imet teinud, miks siis mitte ka meister Vikerpuri kallal! Tõele ligemale küündis inimeste arvates mõte, et Aadu hakkab enesele pesa ehitama, et ta südame külge on maltsveti usu asemel mõni nugissilm rippuma jäänud. Aga uudishimulistele, kes sinnapoole sihtivaid märkusi tegid, pööras meister Vikerpuur oma küüru nina alla ning kaebas, et ennem pääseb kaamel nõelasilmast läbi kui tema oma turjamäega tüdruku silmast sisse, ehk olgu siis, et tüdruk ise kah on küürakas, kuid säherdust, kes talle ka natuke meeldiks, ei olevat ta seni veel leidnud.

Oma eluga mõisas näis Aadu väga rahul olevat, mis tema alalisest heast tujust selgus ja ka sellest, et ta endale

ikka uut tööd juurde nõutas. «Kes nüüd ei tule, see mind nii pea näha ei soa, ja siis valate pisaraid, sest Vikerpuri vastu ometi keegi teine tööd ei tee,» seletas ta vahel mõisateenijale. Ja et see õige teati olevat, et Vikerpuri tehtud kinnud ja kasukad ikka nagu selga valatud olid, siis ei jäänud meistri ähvardav manitsus tagajärjeta: uusi töid lupsis juurde tulla ja Vikerpuri mõisajäämine jätkus nädal-nädalalt ikka edasi.

Kui naljahammas, kõhurääkija ning jutukas seltsiline nauha ta mõisas muidugi veel erilist lugupidamist, iseäranis nooremate seas, kes ilma temata varsti enam ühtegi kiigepeokest ega pitsallikest ei mõistnud pidada. Aadu ees ja Aadu taga. «Minge Aadu järele!» öeldi, kui kord lõbu ei tahtnud tekkida. Olgu poiss või tüdruk — Aaduga oli igaüks sõber, Aadu oli kõigi usaldusmees. Usaldus tema vastu tekkis tahtmata. Isegi kõige õrnemaid südamesaladusi usaldati tema hooletule ja küsiti talt nõu, ning mitte ainult poiste poolt. Sest naljahammas Aadu leidis ka tõsisid silmapilke, ja siis rääkis ta sõnu, mis jäid meelde, ning andis nõu, mille järgi tege mist kellelgi ei olnud kahetseda.

Selle usalduse peale vaadates, mida mõisa nooruse poolt Vikerpurile üldiselt vastu kanti, tundis ta teatavalt tundidel seda suuremat kurbust, et toatüdruk Elts tema vastu nii kinnine oli ja temast, nagu ta arvas märkavat, koguni eemale püüdis hoiduda. Ja ometi oli ta Eltsega kauemini tuttav kui nii mõnegi muuga ja oli talle kord oma vennalikku sõprustki pakkunud, mida mitte tagasi ei lükatud. Ja mis peaaegu: Aadu märkas, et Eltsel oli midagi viga, et tal midagi südamel lasus, et ta midagi varjas, et tal oleks asia olnud oma rinda kergendada ja — vahest ka nõu küsida. Millest mõisaja külarahvas enamvähem salaja mögasid ja mida Aadu paraku headel põhjustel uskus, uskuma pidi, see üks ei võinud see olla. Sest Aadu oli näinud teda rõõmsamana, muretumana, julgemana ja oma olemises vabamana — siis, kui ta mõisa oli õmblema tulnud. Muutus oli sündinud mõne nädala eest. Ta hakkas noort tüdrukut sellest ajast peale harvemini nägema, iseäranis harva teiste seltsis, ja kui ta teda nägi, siis torkasid talle silma Eltse kahmetu näokarv, ta arglik vaade ja seesmine rahutus. Vahel pani ta tähele ka tumedaid võrusid ta silmade ümber ja ta punaseid, tursunud lauge. «Ilma hädata ei nuteta, ei saadeta öid uneta

mööda,» ütles enesele Aadu, ja üks salajane aimdus idanes ta peas üles, üks ikka kindlamaks edenev oletus istutas end tema põue. Ta ootas, et Elts temale läheneks, ja kui ta mitte end otsekohe ei ilmutaks, siis ometi kaudseltki oma kannatamise põhjusest kuidagi märku annaks. See veidi liialine lootus, mis Aadule sellest oli sisse juurdunud, et ta ennast ise puhtal südamele Eltse usalduse vääriliseks pidas, ei tahtnud aga täide minna. Aadu tegi seepeale paar korda katset neiule ise läheneda ning võimalikult õrnalt ja märkamata ta valusat kohta puudutada, aga ka see jäi asjatuks. Elts salgas iga häda ja viga, mängis imekspanemist, näitles mureta meelt, naeriski, ja ainus tagajärg oli, et ta Vikerpuuri eest veel enam hakkas kõrvale hoiduma. Viimane otsustas oodata, kannatlikult oodata. Miski puhus talle sisse, et tund tuleb, mil Eltse suu tema vastu lahti läheb. Tal ei ole ju kedagi muud, mõtles ta, — need seal külas on talle võõramad kui mina — veel enam, nad on ta vaenlased, keda ta kardab, pealegi kui on õige, mida ma oletan... Ja Aadu ei püüdnud tüdrukule enam ligi tükki, ta surus igatsuse tema järele, mis võimsalt ta rinda täitis, vägisi maha ja vaatas loodetavale ilmutuse-tunnile isevärki vagadusega vastu. Salaja pidas ta teda aga silmas. Nii eemalt. Ja teraselt kuulatas ta kõrv, mida teised temast rääkisid, mis märkusi tema kohta siin ja seal suust pillati.

Ja ennäe — oodatud tund tuli.

Eltis oli otsinud ja leidnud, et tal tõesti kedagi ei ole peale selle vigase mehikese, kelle juurde ta oma hädas ning ahas-tuses põgeneks. See inimene oli temale oma südame avanud, sooja, usaldusväärilise südame, ja talle oma nõu ning abi pakkunud, kui tal seda kunagi peaks tarvis olema. Nüüd oli tal seda tarvis — kui kunagi, siis just nüüd! —, miks ei pidanud ta väljasirutatud käest kinni hakkama. Kui kellelgi temaga kaastunnet, halastust oli, kui keegi teda õiglaselt aidata tahtis, siis pidi see inimene olema, kelle silmast ta seda tunnet enese vastu oli lugenud, mis öeldakse mägesid võivat tõsta. Kaua oli ta enesega võidelnud, raskesti oma naiseliku häbiga heidelnud, kaua kõheldes aru pidanud, kuni ta sellele selgusele ning kindlale otsusele jõudis. Värisedes nagu tagasihutatud jahiloom, ilmus ta siis ja puistas oma lõhkemiseni koormatud südame selle oma ainsa usaldusmehe ees välja.

Eltis oli emaks saamas. Ta kandis oma sugulise orjapõlve vilja südame all. Oma orjapõlve ja esimesel tuhinal lõdvale lastud loomulike himude vilja. Hädasoht, mida ta oma meeleliias kerguses, oma nooruslikus muretuses tükil ajal ei märganud karta, mis tal ainult kiire pistena vahel harva südamest läbi oli sähvinud, oli viimaks ometi käes. Ja nüüd tormasid vastandlikud tunded ta hinge kallale: häbi, hirm, mure — tunded, mida ta erakorraline, haiglane kehaline olek aiuti altas suurendada, nii võimsasti suurendada, kohutavaks teha, et talle vahel kõige mustemad mõtted pähe tükkisid.

Nuuksudes kurtis ta oma häda Aadule, tunnistas oma saatusliku saladuse üles. Ta tegi seda nii otsekoheste, lapse-likkude sõnadega, ennast nii õiglaselt süüdistades ja hukka mõistes, et teist sügav liigutus valdas. Peale häbi ilma ees kartis tütarlaps iseäranis oma vanemaid. Ta näis kindel olevat, et isa oma usuhullustuses ta sedamaid maha lööb, kui ta lugu kuulda saab. Ja siis ema ja õe südamevalu, mille peale mõeldes ta mõistus kippuvat segi minema!... Et temast juba ammu halba räägiti, seda ta teadis, või õigemini — aimas. Aga ta oli ennast trööstinud ja sellega vabandanud, et rääkijail ju tunnistused puuduvad. Noori naisterahvaid laimatakse nii sagedasti. Ja nüüd — nüüd oli tunnistus tulekul, vastuvaidlemata selge ja kindel!

Küürakal rätsepal oli õnnetule ainult üks nõu anda: mingu mehele, enne kui kardetav tunnistus käes on! Abielu heidab ilma silmas seesugusele häbile katte peale.

Aga kellele? Kes niisugust tahab!

Selle küsimuse järel vaibus Aadu Vikerpuur kauakestvasse vaikimisse ja sügavasse mõttesse. Tõstis küll mitu korda silmi ja liigutas suud, nagu tahaks hakata vastust andma, aga jättis ikka katki. Ja nagu oli teisel kohmetu, suu nii aralt naerukil, pilk nii nõutu ja abitu, pikk nina nii umbusklikult longus, et Eltse lootus tema nõu ja abi kohta kahvatama löi. Viimaks hakkas mees ometi kõnelema, tasa ja kogeldes. Ta ütles esimese hooga ainult:

«Kui sa minule tuleksid, Elts...»

Ja lisas siis, nagu koormat tagasi lükates, juurde:

«Voata, Elts, mina tahaksin sind soada... Ma olen seda enesele pähe võtt... Ma ootasin sind...»

Tüdruk vahib talle tummalt, pärani silmil näkku.

«Mis on old, see on old — sinna põle parata... Ja see

põle minu asi... Ega ilmas inglid ela — patused inimesed oleme kõik...»

Ja kui tüdruku suust ikka veel musta ega valget ei tule, jätkab rätsep:

«Elts, ma ootasin sind... Arvasin isegi, mida mulle praegu kurtsid... Mõtlesin siis: enne ei kõlvand — nüüd ehk hakkab kõlbama. Mul kühm seljas, temal südames... Viinagi jätsin maha, et vahe väheneks, ja ootasin... Vahe jo veelgi suur — eks ma seda tea küll — aga — sul saaks hea olema minu juures, seda olen enesele kindlasti ette võtt — hea ja mureta... Ja ma sulle paha sõna ilmaski ei ütleks — mossis nagu ei näitaks... Ja tööd jäksan teha...»

«Sina... sina...» Tüdrukul purskavad pisarad silmist, hää jääd kurku kinni... «Aga sa kuulsid jo, kui ropp ma olen... Või — või pilkad mind...?»

Tõsiselt, julgelt, rõõmliku ärevuse pärast värisedes tähendab Aadu:

«Ei pilka... Mehesõna... Ropp oled nii kaua, kui jääd sinna seapesasse. Kui soad välja, oled puhas... Mulle oled puhas...»

«Aga nende laps — —!»

«Laps on laps... Lapse kasvatame üles... Lapsel ei pea minu juures viga olema...»

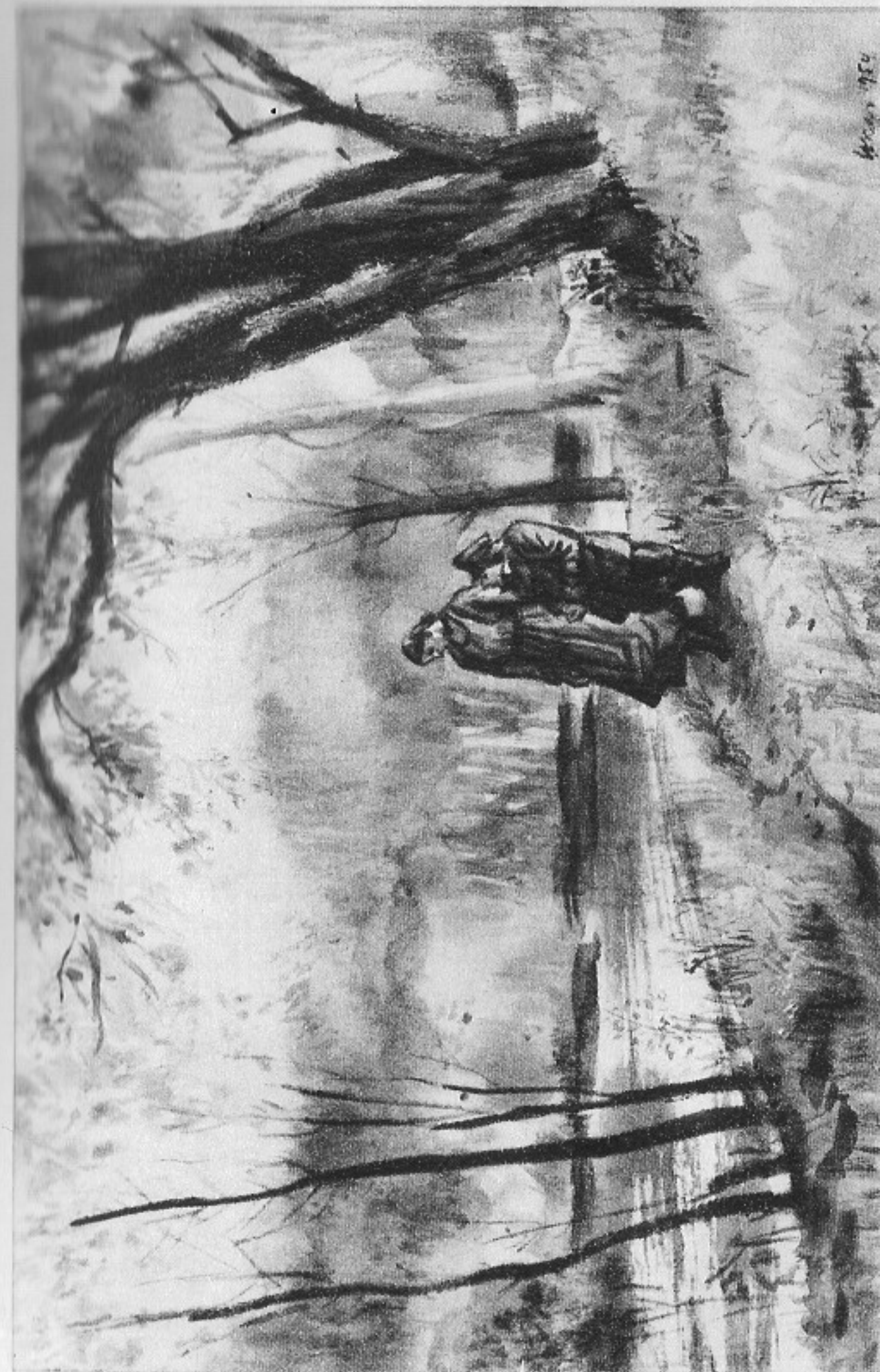
Eltse meelest on, kui peaks ta põlvili langema selle imeliku inimese ette, kes tema jõledust tunneb ja ennast temast ometi halvemaks peab, kes niisugusele kõlvatule pääsemist pakkudes ise veel alandlikult palub, kes valmis on iga ohvrit kandma, et aga sellele langenud inimesele varjupaika ja head põlve muretseda... Ta tahaks temale vastata, ta ohvrit tänukarjatusega vastu võtta, aga ta ei saa sõna suust... Just sel hetkel, selle mehe truu karske pilgu all, tunneb ta alles täiel määral jätkust enese eest, ja nagu kiuste tantsivad ta mälust need roppused läbi, milleks ta oma ihu seal suures patumajas pikka aega on lasknud tarvitada.

Aadu võtab ta kuuma käe hellalt pihku; tasa ja põolnukra naeratusega:

«Ei sa soa mu küirust vist üle — —?»

Aga nüüd kõhlab tüdruk ellu.

«Sul ei ole küiru — küir on üksi minull!... Ja kui sa arvad, et sa mind minu küiru pärast viimaks ei hakka põlgama — seda oleks mul raske kanda —, siis võta mind!»

„Kui sa minule tuleksid, Elts...“

Nüüd on kord poisi käes asjata otsida sõnu. Ta nägu koidab ja silmad siretavad. Nagu pühalik halvatus on ta peale heitnud. Ta seisab selle suure ilusa tüdruku ees, kes nüüd on tema oma, ja teeb näo, nagu ei mõistaks ta nii kalli varaga midagi peale hakata. Vaatleb teda ainult. Silmitseb oma vara eemalt. Puutuda temasse ei sõanda... Tüdruk aga sosistab roidunult, kummalise naeratusega, mis on magusa väsimuse sarnane:

«Ma tulen sinu juurde peitu, Aadu!... Puhkama tulen...» mispeale nad niiske rohu peal istet võtavad — nad on mõisa puistikus — ja juhivad jutu praktiliste asjade poole.

Aadul on lähemate sammude ja terve ligema tuleviku kohta kava valmis, mida ta nugarilt¹ arutama hakkab. Kindel on, et Eltse vanemad vastu punnivad. Nende väimees võib ju ainult maltsvet olla. Aga Aadu loodab nendega valmis saada. Ta hakkab maltsvetiks, kui muidu ei lähe. Silmakirjaks muidugi. Viina ongi juba maha jätnud, võib ka piibu maha jätta. Pruudi mahasaamiseni on veel mõni kuu aega — sellest jätkub. Aadu oskab Mihklile ja Liisule juba hinge pihta rääkida. On vastuseis ülemääraselt kõva, siis peab neile tütre oleku ilmutama. Muidugi võtab Aadu isasüü enda peale, mis saab usutavaks, kui Elts seda omalt poolt kinnitab. Paha on, aga pole parata. Mõlemad kahetsevad südamest oma eksimust ja lubavad seda jumalalt härdasti andeks paluda. Julgesti lepivad vanemad sellega, olgu võitlus nii pikk ja kibe kui tahes... Sakste poolt muidugi pole takistust karta — saladuse nendepoolne osa on ju sedaviisi kõige paremini hoitud... Siis papi juurde ja pulmad!... Kuhu elama asuda? Juba on kohtki valmis vaadatud. Kuski selle kihelkonna kaugemas vallas. Ilus uus saun, kartulimaaga, praegu tühi saunamehe surma pärast. Vii peremehele käsiraha ning asu igal ajal sisse. Ja raha Aadul on ja tuleb iga päev juurde...

Pruudi silmast kukkus peigmehe kae peale suur soe pisar. Aadu Vikerpuuril ei olnud enam küüru seljas.

¹ Agaralt. — Toim.

KEISRI PALGE EES.

Tallinnamaa talurahva kolm maakuulajat, Aabram Nort, Hindrek Selbach ja Kustav Malts oma tõlgiga, olid Peterburi jõudes korteri võtnud lihtsas odavas sissesõidu-kohas, «Tallinna võõrastemajas» Uuel uulitsal. Järgmisel päeval puhati reisiväsimust ja käidi pealinna uhkemaid paiku vaatamas. Silmitseti muuseas ka suurt Talvepaleed, kuhu saadikutel nii tähtis ja võib-olla kaelamurdev kõik ees seisis. «Täna oleme veel vabad, ei tea, kuidas homme lugu on,» mõtlesid mehed. «Ehk istume siis juba kuskil pimedate müüride taga ja vahime üles akende poole, millel jämedad raudvarvad ees, kust meid siis hiljem nagu kurjategijaid ahela otsas kodumaale tagasi viiakse — haagikohtuniku nuhtlusele vastu...»

Selsamal päeval said mehed Samaarasse rändajate saadikutega kokku. Neid oli kuus isikut — kolm Eesti-, kolm Liivimaalt. Esimesed — Madis Männik, metsavahi Aadu Mihhailov ja Koigi kõrtsi Jaan Amblast — olid Krimmi minejaile muidugi tuttavad, Riimaa mehed aga, kelle seas üks hästi vene keelt oskav koolmeister leidus, kõik võõrad. Ka nendel oli palvekiri valmis, mille nad samuti nagu krimlasedki otsekohe keisrile tahtsid ära anda. Tehti otsuseks see toiming järgmisel päeval ühisel ajal ette võtta.

Kuid autor annab nüüd siin sõna pigemini Orgmetsa saadikule Kustav Maltsile, kes palvekirjade äraandmise lugu seda viisi kirjeldab:

16. jaanuaril 1861 oli siis see tähtis päev, mis minul kui ka vist teistel seltsimeestel surmani meeles seisab (või seisis). Sel päeval astusime sammu, mis eestlaste Krimmi rändamise kohta otsustavaks sai.

Ilm oli sompus ja külm kare — öeldi 27 kraadi olevat; tahtis aga ka nina ära näpistada. Muidu polnud just häda —

olid meil ju kuued-kasukad ülestikku seljas ja suured vene saapad jalas, millele hea tort õlgi oli sisse pandud. Nõnda tõttasime mööda Nevski prospekti edasi, tuhkjalt lumi krõuksaus saapataldade all. Külmast hoolimata muutusid meie pead märjaks kiirest käimisest ja kartusest, et jääme vahest hiljaks. Mis tunded minu seltsimeestel olid, seda ma ei tea, aga minu meelest oli, kui lähaksin mõne üleilmliku kohtu ette.

Talvepalee ette jõudes nägime kohe oma teisi seltsimehi. Olime parajal ajal tulnud. Teretasime kodumaa mehi ja jääme neist ettevaatlikult sammu kümme eemale, palee auvärava ligemale, kust keiser öeldi välja tulevat.

Mõni minut hiljem ilmus meie juurde keegi kõrge väeülem, vaskne kiiver peas, mille otsas suur jõhvidest tutt kõikus. Meid teravasti silmitsedes küsis ta meie käest vene keeli midagi. Vastasime, et me vene keelt ei mõista ja et meil on tõlk. Viimane oli endale nägusa ohvitserimantli ostnud ja ta rinda ehtis teenistuse eest saadud Anna ordu kullatud aubaha. Seepeale küsis väeülem meilt tõlgi kaudu, kust me olevat ja mida tahtvat. Saanud kuulda, et oleme Tallinnamaa talupojad ja tahame keisrihärrale palvekirja anda, nõudis ta viimast kohe näha. Meie näitasime talle aga, et palvekiri on kinni pitseeritud, ja tähendasime, et me kirja üksnes keiserlikule majesteedile tahame ära anda. Seepeale nõudis väeülem tungivalt, et me temale ütleksime, mida me kirjas palume.

Salata ei maksnud, sest härral oli palju politseiametnikke lähedal, kes tema vastu suurt aukartust üles näitasid. Tunnistasime siis tõlgi kaudu, et me endile Krimmi poolsaarele asumiseks luba tahame paluda. Imetsedes küsis ta meilt:

«Kust te siis teate, et Krimmis on jõudemaad ja et sinna asujaid on tarvis?»

Vastasime, et ajalehest oleme lugenud.

Härrat hämmastas nüüd teade, et eesti keeles on olemas ajaleht. Ta ruttas aga kohe kinnitama, et teade ei olewat tõsi; Krimmi poolsaarele ei olewat rahvast sugugi vaja, seks puuduvat seal vaba maa. Nõudis siis palvekirja lahtitegemist, sest et me kirja ainult lahtiselt võivat keiserlikule majesteedile ära anda. Õnneks polnud väeülemal liiga palju aega meiega sekeldada, sest keiser oli iga silmapilk oodata.

Kes aga nüüd see suur väeülem oli ja mis õiguse ja otsustarbega ta meie asja järele nii tungivalt päris? See oli Peter-

buri linnapealik von Patkul, nagu pärast teada saime, — mees meie kodumaa mõisnikusoo rüpest. Et ta kui kõige vägevama politseivõimu kandja meile kardetavaks võis saada, see selgus alles hiljem.

Lähemal hetkel anti palee vahtkonna poolt teada: keiserlik majesteet tuleb! Sedamaid seadsime endid korda; käristasime palvekirja ümbriku maha, ja kui keiser uksest välja astus, lasksime põlvili ja üks meist hoidis kirja pea peal, nagu oli sellekohane kohustus. Kõrge kasvuga mees, lihtne ohvitserimantel seljas, kullast läikiv kübar peas, astus jalgteed mööda, mille ääres me põlvitasime, edasi. See oli keiser Aleksander II. Linnapealik oma ametnikkudega jäi aukartlikult, käsi kübara ääres, eemale seisma. Meie silmad olid nagu manatud mehe külge, kes pidi meie riigi-isa olema. Ta pani meid tähele. Jõudnud meie juurde, vaatas ta tõsise, võib-olla ka imeks paneva silmaga meie peale ja ütles selge häälega: «Tulge minuga!» mis meie tõlk meile kohe ära seletas.

Silmapilk olime jalul ja sammusime, hoidudes temale nii ligi kui võimalik, ta järel kuni Talvepalee teise otsa, kust keiser suurest toredast keerdrepist üles astus. Meie kärmesti tema kannul, kartes, et politsei meie tee vahest kinni paneb. Ka teine maakuulajate-salk kobis järele.

Talvepalee ülemisel korral kästi meid suurde ootesaali paigale jääda, kuna keiser oma tubadesse läks, mille uste juures vahid seisid.

Mida meie südamed tundsid, seda ei oska ma hästi kirjeldada. Kõik see määratu suur tore loss, need säravad ruumid, hulgad ülemaid ja alamaid ametnikke ja teenijaid hiilgavates, värvikates riides — kõik see tegi meie silmad segaseks. Ja siis veel see teadmine, et oleme vägeva riigivalitseja katuse all, ja tema helisev, paljutootav sõna: «Tulge minuga!» Kõik see pani meid sügavat aukartust tundma. Aga ka politseiülema kardetav kuju ei kadunud meie vaimusilma eest.

Natukese aja pärast tuli keegi teine politseiülem sama teed, kust meiegi olime tulnud, üles meie juurde. Vist muidugi linnapealiku käsul. Ta nõudis meie palvekirja näha, mida meie nüüd muidugi enam ei võinud keelata. Seepeale kirjutas ta meie nimed oma taskuraamatusse ja küsis, millal me Peterburi olime jõudnud ning kus korteris oleme. Kui me küsimused ära olime vastanud, andis ta meie palvekirja tagasi, mille

ja hoolega oli läbi lugenud. Järg tuli nüüd teiste eesti saadikute kätte. Need ei teadnud oma korterit öelda, millega politsei ohvitser rahul ei olnud; siiski andis ta ka neile nende palvekirja tagasi ja läks oma teed.

Olime muidugi rõõmsad, et kardetav isik minema pani. Astusime ninapidi kokku — meid oli ju kaunike selts, üheksa meest — ja sosistasime oma asjust jutustada, kuidas keegi mõistis. Liivimaa üks saadik, Joosep Viru, va ladus mees, naljatas minu vastu võru murdes:

«Kae, noor veli, vanasõna ütleb: «Annas jumal kuningat kuulda, es mitte nätta.» Nüt kae tõist silmaga vai katsu käega!»

Varsti toodi meile alt kohutav sõnum. Palee-ametnikud teatasid, et politseiülem hulga kardavoidega¹ all palee ukse ees seisvat ja meid ootavat. Andsid meile aga nõu, et kui keisri adjutant välja tuleb palvekirja vastu võtma, et neid majesteedi kätte läbivaatamiseks anda, siis pidavat meie temale kohe politsei varitsemisest teatama ja kaitset paluma, muidu võivat meie käsi halvasti käia. Et need sõnad meid hirmuga täitsid, on iseenesest mõista.

Varsti ilmuski sealt uksest, kust keiser oli sisse läinud, tema adjutant. Olime keisrit välimuselt üsna lihtsana näinud, siis kandis tema kindralist adjutant, üks vanaldane vürst, seda toredamat kullast säravat mundrit, kuna ta rinda üleni paljud aumärgid katsid. Adjutant võttis meie palvekirjad vastu ja viis nad keisri kantseleisse. Meie aga jäime põnevusega, kartuse ja lootuse vahel vaakudes, otsust ootama.

Võis vist küll olla tund aega möödunud, mis meie meelest päeva pikkune oli, kui jälle suured tiib-uksed avanesid ja sama adjutant, meie palvekirjad käes, sisse astus, meid kolme nimepidi enese ette kutsus ja meile tõlgi kaudu järgmist kuulutas:

«Teie soovite Krimmi poolsaarele elama minna ja palute seks keiserliku majesteedi käest luba. Majesteet on teie palve kõige armulikumalt kuulda võtnud ja soovib teile õnne seal elama hakkamiseks. Teie saate sealt kroonu maad ja abi asumiseks. Aga teie ütlete oma palves, et teie kauge tee pärast ei tahaks enne sinna minna maad ja kohti vaatama. Keisri-

¹ Politseikordniku ehk linnavahi tsaariaegne rahvapärane nimetus, vene городово́й. — Toim.

härri ei arva mitte heaks, et teie terve rahvahulgaga sinna lähete, enne kui maa on vaadatud ja asukoht välja võetud...

Siis lisas ta veel: «Teie nimetate oma palvekirjas, et Eestimaaalt üksnes viis hinge saja pealt tohtivat välja rännata. Keiserlik majesteet ei tea, kas ja miks niisugune seadus on olemas. Seda küsitakse Eestimaa kubernerihärri käest järele. Keisrihärri annab luba kõigile minna, kes aga soovivad ja jõuavad.»

Lõpuks küsis adjutant, kas meil ehk veel midagi suusõnal on paluda. Uuendasime siis oma palvet maa vaatamamineku suhtes, põhjendades, et see meile kui kehvadele taluinimestele asjata kulu teeks, kui nüüd talvisel ajal peaksime nii kaugele sõitma. Hoopis kergem oleks, kui me kevadel rahvaga ühes joonega sinna lähiksime, kuna me maaga, mis riigivalitsus meile annab, vaikides rahul oleksime.

Aga see palve jäi täitmata. Seletati ära, et Krimmis on ka palju kõlbmata — kivist ja soolast maad, seepärast pidavat me ise endile kõlbliku asukoha välja valima; ja see oli täiesti õige, nagu hiljem osutus. Lõpuks lubati meile meie palvekirja peale veel kirjalik vastus anda, kuid enne kolme päeva ärgu meie seda oodaku. Meie aga tähendasime alandlikult, et meie aeg sugugi ei luba oodata, sest et meie passid maa kuulamistekonnaks ainult poolteise kuu peale on välja antud. Adjutandihärri arvas selle peale, meie võivat küll ära reisida, kirjalik vastus meie palve peale saadetakse Eestimaa kubernerihärri kätte Tallinna.

Tänasime alandlikult kummardades adjutanti — olime oma asjaga valmis! Jäime aga veel vaatama, kuidas läheb lugu teiste seltsimeestega.

Nende vaeste käsi käis halvasti. Nemad olid oma palvekirja palju kaebusi lasknud sisse kirjutada, nimelt, et nende taludele pandavat palju tegu ja renti peale, et mõisnikud karistavat neid iga vähema kui süü eest kangesti, eriti raske ihunuhtlusega jne., ning sellepärast paluvat nemad, et neile luba antaks kroonu toetusel Samaara kubermangu kroonumaadele asuma minna... Mitte ainult nende palve ei lükatud tagasi, vaid mehi noomiti ka veel valjusti, öeldes:

«Miks te tulite siia keisri majesteeti kaebusega tülitama! Miks te ei kaeba, kui teile ülekohut tehakse, oma kubernerile, kindralkubernerile, ja kui vaja, senatikohtule? Ka ministrihärriale võite kaevata, aga mitte keisrihärriale. Keisrihärrialt võib

üksnes midagi paluda. Nagu näiteks: need kolm meest seal paluvad endile luba Krimmi poolsaarele asumiseks — vaat see on palve, ja selle võttis keiserlik majesteet armulikult täita...»

Mehed olid ootamata tõrelemisest nii ehmunud, et nende vene keele mõistja midagi ei märganud vastata. Oma sõnad laskis adjutant meie tõlgi kaudu neile ümber panna, kes seda ka kohe soldatiagarusega tegi. Mehed seepeale paluma ja endid vabandama, et kaebused pandud palvekirja ilma nende teadmata; palvekirja tegija olevat süüdi, kes neist vist õieti aru ei ole saanud. Aga mis see veel aitas. Ühtlasi teatasid täis hirmu olevad mehed tõlgi kaudu adjutandile, et politsei neid all ootavat ja vist kinni tahtvat viia, kuna nad endil mingit süüd ei tea olevat, ja palusid kaitset. Kindralihärri vastas, et nende kartus olevat asjatu — palvekirja pärast ei võivat neid keegi kinni viia. Mingu aga rahuga. Ometi saatis ta ühe vahiohvitseri meiega ühes alla — vist vaatama, kui palju meie kartusel põhjust on.

All trepi ees oli aga tõesti enam kui tosin politseinikku oma ülemaga. Meie hoidusime seltsimeestest, kes ülemuse meelepaha alla olid langenud, eemale. Seesama politseinik, kes meie nimed ülal oma taskuraamatusse oli kirjutanud, tundis meid ära ja laskis meid vabalt minna. Teistele aga saadeti kuus kardavoid kaasa, nähtavasti vaatama, kus nad korteris on. Meie olime muidugi otsata rõõmsad, et kimbatusest nii õnnelikult pääsesime. Öhtu oli juba käes, kui me korterisse jõudsim, kus me jumalat tänasime, et kardetav kõik kõigiti rahuldavalt oli möödunud.

Meie talitus Peterburis oli siis nüüd toimes ja lühikese nõupidamise järel arvasime kõige paremaks Tallinna tagasi pöörduda, et kubernerilt vastust meie palvekirja peale ühes keiserliku väljarändamisloaga, mis meie arvates õige kiiresti sinna pidi saadetama, vastu võtta.

Teise päeva hommikul kauplesime ühe Rakvere voorimehe, kes meid taas kodumaale pidi küütima. Pärast lõunat sõitsime välja. Oli juba pimedik, kui Narva väravasse jõudsim. Seal pidasid värava vahisoldatid meid kinni, öeldes, meie järele olevat küsitud. Imetsedes päris meie tõlk, kes meid taga küsinud. «Üks politsei ohvitser,» vastas soldat.

Meie tõlk oma ohvitserimantlis, suur tressidega tserkessimüts peas, hüüdis julgesti:

«Ah jaa, see oli minu sõber! Ma olin temaga natukese aja eest juba koos... Pašol, isvoštšik!»

Ja juba olimegi väravast läbi! See külmavereline vastus päästis meid kahtluse alt ja kimbatusest. Aimasime, et politsei meid uurab, mis tal küllalt kerge oli, sest et meid välimu- selt, iseäranis riietelt, venelaste seast kohe ära võis tunda, kuna meie tõlk oma tähtsas mündris veel õieti silma paistis. See aimdus ajas meid ruttama ja alles kolmkümmend versta pealinnast eemal julgesime öömajale jääda. Et meie kartus tühine ei olnud, selgus hiljem, kui ma kevadel sama tõlgiga Krimmi reisi otstarbel jälle Peterburi tulin.

Käisime sel puhul oma talvises võõrastemajas, nõndanime- tatud «Tallinna häärberis». Võõrastemaja juhataja, keegi endine Tallinna isand, kes meid kohe ära tundis, võttis meid üsna tuseselt vastu. Rääkis, et nemad jaanuarikuus, peale meie seal-olemist, meie pärast tüli ja pahandust olevat saa- nud. «Kui teie talvel siit ära sõitsite,» jutustas ta, «tuli tund aega hiljem politseipriistav hulga kardavoidega meie hoovi, pani vahid väravasse ja nõudis teada, kus need Tallinnamaa mehed on, kes siin juba mitu päeva viibivad. Kui meie neile vastasime, et küsitavad tunni aja eest voorimehega välja sõit- sid, ei ustud seda, sest et teid Narva väravast ei olevat nähtud läbi sõitvat. Kõik meie numbritoad, peale kolmekümne, otsiti läbi, siis veel kõik kõrvalised kohad, nagu hobusetallid jne., ning viimaks ka veel voorimeeste regede alused!... Kui nad midagi ei leidnud, kutsuti mind politseisse ja võeti minult alla- kirjutatud tunnistus, et otsitavad mehed on meie hoovist ära sõitnud. Minule anti aga ühtlasi kange noomitus, et miks ma niisuguseid kahtlasi inimesi ilma politseile teatamata enese juures korteris olen pidanud, kes kõrget riigivalitsust ja isegi keiserlikku majesteeti on julgenud tülitamas käia! Ma vaban- dasin ennast muidugi sellega, et minu võõrastemaja on tee- käijate avalik öömaja, kuhu voorimehi ja reisijaid alati sisse ja välja käib, ilma et nad mulle ütleksid, mis asju neil pea- linnas on ajada.»

Isanda kartus politsei eest oli aga nii suur, et ta meid seekord enam oma häärberisse korterisse ei võtnud! Eks me märganud nüüd küll, kui hädaohtlikuks kodumaa sakstele meie väljarändamisplaani ka Peterburi ülempolitseimeister, härra von Patkul, pidas. Et tema meie püüdja oli olnud, see oli meile iseenesest kindel.

Naabunud kodumaale tagasi, andsid saadikud endi volita- jale käigu tagajärjest aru, ning põnevusega jäid maltsveti- usulised Eestimaa kuberner käest keiserlikku loakirja ootama. Nüüd, kus nende ettevõttele teatav põhi ja pide oli muret- setud, ei salanud nad ka kauemini enam oma väljarändamise eesmärki, vaid tunnistasid, et nemad mitte Samaarasse ei lähe, vaid «soojale moale, kuulsasse Krimmi, kus viinamarjad kas- vavad».

Kahinal läks sõnum üle maa laiali ja äratas talurahva seas suurt imestust. «Maltsveti tallekesed tahavad Krimmi minna!» teatas üks suu teisele. «Nende saadikud käinud Peterburis, kõrge kroonu annud loa!... Koguni keisri ees käinud!» lisa- sid teised. Kuid see teade leidis ka rohkesti umbusklikke, kes seda tühjaks naiste loriks seletasid. Talupoegi lastakse nüüd keisri ette — kuhu sa selle aruga lähed!... Maltsvettide põhimõttelised vastased leidsid aga asja neile uut naeru- ja pilkerahet kaela saata; nad püüdsid tervet lugu irvitades naeruvääriliseks lolluseks teha ja põlguse alla heita, ning üks laimu- ja söimujutt teise järel lasti lendu.

Sakste seas tekkis uus tuhin tusast ärevust. Nende asja ajajad ja kasude kaitsjad kantslis hakkasid «kalli maa- rahva» kallal veel suurema hooga tööle kui siiani. Kiriku- õpetajad — kirjutab Kustav Malts oma mälestustes — noo- misid kogudusi valvata ja paluda, sest kurat olevat nüüd rah- vast vägevasti eksitamas, nagu neid viletsaid eksinud hinge- sidki, kes oma kalli kodumaa ära põlgavat, ja hoolimata oma mõisavanemate ja õpetajate isalikust hoiatusest, vale- prohvetist pimestatud silmadel suisa õnnetusse ja hätta kippu- vat, et ihu ja hingega hukka minna... Nõnda ja veel palju tüsedamate sõnadega jutlustati kogu talvel ja kevadel ka Järva-Madise kiriku kantslist. Seekord ei olnud Madise kiri- kul pärisõpetajat, sest pastor Hirschhausen oli pikema hai- guse järel kevadel hingusele läinud ja need rahva noomijad oli võõrad kirikhärrad, kes Madises aeg-ajalt jutlust käisid ütlemas. Eriti püüdis üks noor kandidaat, naaberkihelkonna Jaani õpetaja Gebhardi poeg ja pärastine järeltulija, kes Madise aseõpetaja kohuseid hakkas täitma, oma muidu nii magedas jutluses rahvast võimalikult rohkesti kuradiga kol- litada, kes oma abilistega talupoegi meeletule väljarända- misele eksitavat.

Et maltsvetiusuliste saadikud Peterburis tõesti midagi olid

toime saatnud, tuli sakste suureks meelemõruduseks peagi ilmsiks, ehk küll maltsvetid ja nende saadikud ise seda otsust palju varemini ootasid ja selle viibimine neid juba kartusega täitis. Nad ei teadnud ju, kui pikk bürokraatlik tee säherdusel ametlikul kirjal oli ära käia. Viimaks ometi, küünlakuu keskmisel päeval, tuli kubeneri käest haagikohtunikudele teade, saadikud mingi kubeneri kantseleisse vastust kuulama, mis keiser nende palvekirja peale 16. jaanuarist on andnud. Ühtlasi kirjutati, nagu väidab saadik Malts, haagikohtunikudele ette, see paragrahv talurahva-seaduses, mille järgi valla liikmetest ainult viis protsenti välja võisid rännata, tähele panemata jätta ning Krimmi asumiseks kõigile luba anda, keda kindlad kohustused sellest tagasi ei hoia.

Minule anti mõisa poolt talitaja kaudu käsk kohe Tallinna minna — kirjutab Orgmetsa saadik. Kuidas oli aga kubeneri teade meie parunihärra silmad lahti kiskunud! Suure tuhinaga kutsunud ta oma vana opmanni enese juurde ja rääkinud temale nagu ilmailmet, et noormees Malts kahe teise talupojaga Peterburis käinud, koguni keisri ette tikkunud ja palvekirja ära andnud, milles nad mitte üksnes maltsvetiusulistele, vaid ka teistele talupoegadele luba palunud Krimmi elama asuda. Ja mis kõige hullem — keiser lubanud! Vana valitseja küsinud imestades, kuidas on see võimalik, et talupoeg keisri ligidale pääseb, mispeale parunihärra seletanud, et küllap neil head nõuandjad olid. Lisanud veel, et töökas eesti talupoeg Krimmis paraku väga hästi võivat elama hakata, kui talle kroonu poolt maad ja abi antakse; sõja ajal väeteenistuses olles õppinud tema Krimmi olusid tundma ja leidnud maa viljaka olevat. Neile, kodumaa mõisnikkudele, minevat aga muidugi väga kahjulikuks, kui rahvast palju ära läheb, õhanud parunihärra...

Sõitsin nüüd viivitamata Tallinna, kus teised seltsimehed mind juba ootasid. Kohe läksime koos kubeneri juurde. See võttis meid aga hoopis karmilt vastu. Tema silmas olime suure kuritöö ära teinud. Kindral von Ulrich, saks nagu teisedki saksad, heitis meile mõrudalt ette, miks meie keisrit oma palvega olime tülitama läinud. «Eks te läinud otsekohe Krimmi, kui teil see nõu juba oli, ja võtnud sealt maa välja, kui seda teadsite saada olevat, aga mis oli teil asja keisri käest küsima minna!»

Vastasime, nii hästi kui mõistsime, et meil ju kroonu maad

ja kroonu käest abi vaja oli, mida ometi riigiisalt pidime paluma; ja et keisrihärä seda mitte pahaks ei pannud, seda võivat kubenerihärra vastuskirjast näha.

Küsis siis, kes meile palvekirja oli kirjutanud. Luiskasime, et Peterburis laskime kirjutada. Kui meile keiserlik vastus teada anti, kästi meid minna, sest soovitud luba meil ju nüüd olevat. Kuid meil oli veel midagi südamel, midagi väga murelikku. Täheandasime, et meie passiaeg on vastuse ootamisega lõpule jõudnud, ja palusime endile uusi passe. Aga sellega olime jälle kubeneri käpa all. Külmal vastas ta, et sellega ei olevat tal midagi tegemist, seadus ei lubavat meile see aasta uusi passe enam anda. Kordasime palvet, tähendades, et meie ju seejuures süüdi ei ole, et kirjalik vastus meie palvekirja peale nii kaua on kinni peetud ja meie aeg on ära viidetud, kuna keisri luba meile suusõnal juba ammugi kätte anti. Selle palve ettekandjad olid iseäranis minu mõlemad vanemad kaaslased, kelle passiaeg oli toona pikendamata jäänud ja kellest teine oma sõnu ka veel seeläbi püüdis toetada, et ta kubenerihärrale tavalisel talupoja kombel, ta reite ümbert kinni hakates, alandlikult au pakkus. Nad kurtsid kurvalt, kuidas nad oma kohad juba käest on ära andnud, tööloomad ja majakraami ära müünud ja kuidas neil nüüd kuskil paika ei ole, kus teise aastani oodata.

«See on teile paras, teie seadusetegijad!» hüüdis kuberner seepeale kahjurõõmsalt. «Te ise olete selle häda eneste peale tõmmanud! Ma ütlesin juba mineval suvel neile rumalatele, kes minult käisid passe saamas: «Praegu on teil veel kohad ja olete peremehed, aga tuleval aastal olete sulased ning teo- ja moonamehed!» Kas näete, kui õigus mul oli!... Ja nüüd mingel!»

Viimase sõna peale astusin mina paar sammu ette, võtsin oma passi taskust ja ütlesin:

«Austatud kubenerihärra, mulle on veel enam kui poolteist kuud aega passil määratud; paluksin teada, kas neil teiste inimeste passidel, mis minu kätte on volitatud, sama õigus on?»

Seepeale vaatas kuberner suuril silmil minu otsa ja küsis:

«Kes sinule pikema aja lubas kui teistele?» Tema-mees oli minu passiaja pikenduse unustanud.

Andsin talle passi järelevaatamiseks kätte. Kubeneri kantseleidirektor, vana härra Hieckisch, kes juures oli, kõneles

kubernerile mõned sõnad saksa keeli, mispeale üks noorem ametnik selle kirja härra von Ulrichi kätte tõi, millega meie parun ja haagikohtunik minule äraoleku-aega olid juurde andnud. Kuberneri ja kantseleiülema vahel algas nüüd saksakeelne mõttevahetus, mille lõpul kuberner mulle ütles:

«Need rahva passid võid ühes võtta, neil on sama õigus mis sinu passil. Aga rahvast ei tohi sa kedagi enesega teele kaasa võtta... Ja nüüd mine, kuhu tahad!»

Läksime tuttavate juurde korterisse, murekoorem südamel. Mida pidime nüüd peale hakkama? Minul oli küll luba minna, «kuhu tahtsin», aga kuhu pidin ma, noor ja asjatundmata poisike, üksinda minema, kuna vanemad ning jõukamad ja nõukamad olid sunnitud maha jääma! Ei midagi — teised seltsimehed andsid mulle nõu teatud tõlgiga üksi Krimmi minna ja asjad, kuidas iganes võimalik, õigeks ajada. Küll ei olnud umbes kahe tuhande versta pikkune teekond tol ajal, kus puudusid raudteed, kellegi nalja-asi, aga ettevõtte oli tähtis ja aeg kasin, sellepärast tegime selle nõu otsuseks. Seltsimehed Selbach ja Nort andsid mitmed passid eneste käest minu kätte, välja arvatud oma isiklikud passid. Ka andis Nort mulle sada viiskümmend rubla reisiraha, aga et ma selle summaga teadupärast ei võinud läbi saada, siis pidi veel mõni teatud rahamees abi andma, kuna volimehed raha rahva käest, kolm kuni neli rubla passi pealt, tagasi pidid korjama. Ühtlasi uuendasime kauba endise tõlgi Tõnissoniga.

Meie senisest plaanist oli kriips läbi tõmmatud ja raske ning hädasohtlik teekond üksi minu peale langenud.

Üsna kogemata leidsime midagi, millest me oma ettevõttele minu teekonna puhul kergendust võisime loota. Meie Tallinna tuttavate juures teatas meile üks teenijatüdruk, et nende härra poeg Krimmis, Perekopi linnas, kohtuametnikuks olevat. Sellelt ehk võivat meie oma asjas head nõu ja juhatust saada. Kohe läksime tüdruku juhatusel tema härra juurde, et sellelt ta poja aadressi paluda. Aga võta näpust — härra salgas poja ära! Ei temal ole Krimmis poega, kelle juurde meie võiksime minna nõu küsima. Pika ninaga saadeti meid tagasi... Ent natuke hiljem saime teada, et härra peale meie äraminekut prouaga täis hämmastust aru hakanud pidama, et kust need võõrad talupojad ometi peaksid teadma, et neil poeg Perekopis on! Ja kas ei sünniks neile ehk kirja kaasa anda, sest kui nad sinna lähevad, siis otsivad nad poja ometi üles, mis pole yäike-

sa linnas raske. Seda kuuldes julgesime uuesti härra palvele minna. Oligi siis nii lahke ja kirjutas meile kirja kaasa, milles ta meid pojale soovitas.

Teadagi kartuse pärast ülemuse ees oli see vana härra oma poja Krimmis olemise ära salanud. Polnud ta ju keegi muu kui kuberneri kantseleidirektori Hieckischi vend, kes ise seal-samas kantseleis ametis oli! Kuberner pidas meid meie väljandamishimu pärast kurjategijaks — kuidas tohtis siis keegi tema ametnikkudest niisugustega soodustamisi tegemist teha! Härra Hieckischi kartus paistis küllalt selgesti välja ka sellest, kuidas ta meile kõvasti kinnitas, ei ühelegi inimesele hingata, et tema kuidagi meie asja on aidanud edendada. —

Veel sama päeva õhtul, vastu ööd, tuisust ja pilkasest pimedusest hoolimata, sõitis noor Maltš tõlgiga linnast välja kodu poole, seniseid reisiseltsilisi kurbadena maha jättes. Teise päeva lõunaks jõuti Orgmetsa. Seal kuulis noormees oma suure lohutuseks, et onu Maltšvet, Krimmi rändamise peahutaja ja terve liikumise vaimne juht, kellega ta asja üle veel lõplikult tahtis nõu pidada, olevat nende külasse ühe jõuka sõbra juurde tulnud. Muidugi pidas Maltšvet ennast siin, nagu ka mujal igal pool, võimalikult salajas, sest teda otsiti taga nagu tulega. Temale ja ka mõnele muule ustavale tuttavale anti Kustavi kojutulek suud mööda teada ja kutsuti nad nõupidamisele, mis ettevaatuse pärast pidi hilja öösel sündima. Kui noormehe isa kuulda sai, et maakuulamise hädasohtlik teekond nüüd Kustavi peale üksi on jäänud, ei tahtnud ta poja teeleminekust midagi teada ja keelas reisimiseks oma luba, selatades, et Kustav on ju tema ainus poeg ning vanemate ainus tugi, keda tema sel viisil «kadumise peale» ei võivat ära lasta. Kuid Maltšvet astus vennale vastu ning pidas talle väikese, aga mõjuva kõne:

«Armas vend,» ütles ta, «et sinul kui isal õigus on poega minemast keelata, et sa tema pärast hirmu tunned, seda pole salata ega imeks panna. Aga pea meeles, et meie asjal ja ettevõttel jumala tahe aluseks on. Kas sina tahad siis jumala tahte meelega vastu astuda ja tema tööriista oma inimlikus nõrkuses pooliku töö pealt seisma panna, kätt adra küljest kiskuda, kui töö parajasti joonde on minemas? Mõtle, et keiser jumala tahtel meile me ettevõtteks loa on annud ja et peale saja uskliku perekonna kõik oma lootused sellele ettevõttele on pannud! Tahad sina need lootused, mille täide-

mineku eest takistused hakkavad kaduma, nüüd nurja ajada? Kui sa seda ei taha — ja sa ei tohi seda tahta —, siis lased oma poja rahuga minna!»

Sellega oli isa vastupanek murtud. Pisarsilmil andis ta pojale oma loa ja õnnistuse. Tema troostiks kuulutas aga Maltsvet nüüd korruga, et tema tahtvat Kustaviga ühes Krimmi reisida, sellepärast olevat ta siia tulnudki. See teade rahustas isa, veel enam aga poega. Paremat kaaslast ei võinud ju viimane enesele soovida. Suurem osa vastutust langes ju nüüd tema pealt selle vana, targa, eluvilunud mehe peale, kes pealegi oli koguduse pea ja maltsvettide väljarändamisliikumise hing. Mis ettevõtetest nüüd võis korda minna, see pidi korda minema...

Veel samal ööl otsustati teele minna. Ruttu toimetati kõik tarvilikud ettevalmistused. Kõige eel seati rahaasjad joonde. Kustav Maltstil endal oli veel sada rubla, Aabram Nordi käest oli ta sada viiskümmend saanud; seda arvati tema ja tõlgi tarvis liiga väheks. Seepärast lisas keegi jõukas mees sada viiskümmend rubla juurde, mis väljarändajailt tagasi pidi korjatama, ja nõnda tõusis summa neljasaja rubla peale, millest ka Maltsvet kui teine maakuulaja osa pidi saama. Kui tarvilikud riided ja teemoon reele olid pakitud, oli pool ööd juba möödas. Tasa sohises talvine sõiduk vaiksest, uinuvast külast välja öise pimeduse sisse, kandes prohvet Maltsvetti ja ta vennapoega Narva linna poole, kuhu neid üks kohalik pere-mehe oli lubanud küütida.

Päikese tõusu ajaks oldi Orgmetsast juba versta kakskümmend viis eemal, ja mida kaugemale kodupaigast jõuti, seda kergemaks läksid reisijate südamed. Sest kartus takistuste eest piinas neid. Noorel Maltstil isiklikult poleks küll vist palju karta olnud, seda enam aga Maltsvetil ja Maltsveti pärast ka temal ning teistel. Oli ju Maltsvet taga-aetav põgeneja. Saadaks ta kätte, siis võidaks ta kaaslasti tema abimeeste pähe kimbutada ja samuti kinni võtta nagu teda, ning teekond oleks sedapuhku nurjas. Õnneks oli kartus asjatu. Ilma mingi äparduseta jõuti Narva, kust küüdimees nad veel Jamburini edasi viis, millega neil balti parunite riigi piirid juba veerandsaja versta võrra selja taga olid. Jamburist saadeti küüdimees tagasi ja palgati voorimees, kes mehed Peterburi sõidutas.

Siit läks teekond Nikolai raudteega, mis hiljuti kui Venemaa esimene pikem raudtee valmis oli saanud, Moskvan edasi,

kust jälle vaevaline, pikaline ja kulurikas hobusetee algas. Voorimehe-troika väsinud hobusekontidega viis reisijad Orjolti, kust samuti voorimehega Harkovisse sõideti, kuhu alles rohkeema kui kahe nädalase vintsutava reisi järel jõuti. Ajaviitlikke takistusi tegid reisijaile muuseas Venemaa jõed, mis oma talvist jääkaant, vihaselt mässates ja vahutades, parajasti minema olid saatmas. Eriti suur, laiaks paisunud Dnepri jõgi, millest mitu korda tuli üle sõita, pidas oma jääminekuga maakuulajaid päevade kaupa kinni, sest et üleviimine parvede ja pargastega, vahel aurupaatide vedades, niisama puudulik kui hädasohtlik oli. Sõites Harkovist peale enamasti posthobustega, saabusid reisijad 5. aprillil 1861, ligi poolteise-kuuse teekonna järel, viimaks Krimmi pinnale, Perekopi linna. —

Nõnda pääsesid need maakuulajad õnnelikult kodumaa orjaperemee kaugeleulatuvate politseiküünte vahelt. Neil polnud aimugi, mis vaheajal nende seltsimeestega sündis, kellelega koos nad näärikuul Peterburi Talvepalees palvekirjad olid ära andnud.

Neile «segadusesunnitajaile» ja «keisritülitajaile», kes olid julgenud tsaari head tuju nurinaga oma viletsuse üle ja oma armuliste mõisavanemate peale kaebamisega rikkuma minna, vajutas linnapealik von Patkul oma vägivaldse käpa peale. Teadis ju see balti junkur väga hästi, et ta seega oma sugu- ja seisusevendadele kodumaal, kelle tulud ka temale pühad olid, viisakat meelega teeb. Kõik viis saadikut, Samaarasse rändajate volimehed, võeti pealinnas kinni, pandi raudu ja saadeti vangitapiga tulema — kolm Riimaa meest Tartu, mõlemad Järvamaa mehed, metsavahi-Aadu ja Männiku Madis, Tallinna poole. Seotud kätega veeti neid siis nagu suuri kurjategijaid kodumaal mõisast mõisa, ja kui nad oma valda jõudsid, haaras haagikohtunik nad enda võimu alla ja laskis neile rikkalikult tuttavat, junkrukultuurile vastavat nuhtlust jagada. Oma hävitamatu väljarändamishimu eest pidi metsavahi-Aadu seda karistust lühikese ajaga juba teist korda kannatama, paraku ilma vähemaidki meelega paranduseta ilmumata.

Paremini kui neil meestel käis ka Rannavalla ja Kolga volinikkude käsi, kes lõppenud passiaja tõttu pidid Krimmi teekonnalt maha jääma. Need leidsid hea nõu, kuidas enestele ja oma volitajatele liikumisvabadust nõutada ning Balti ülemuse meelevalla alt veel enne pääseda, kui maakuulajad Krim-

mist tagasi jõuavad. Hindrek Selbach sõitis Rannavalla viieteistkümne perekonna passidega Jamburisse ning võttis enese ja need inimesed selle linna alla üles. Sedasama tegi Aabram Nort Kiiust enda ja paari teise perekonnaga ning oma sulastega. Nad olid nüüd Peterburi kubermangu Jamburi kreisilinna väikekodanikud, kes igal ajal passi võisid saada ning minna, kuhu süda kutsus.

KUGLI TALV.

Nagu paljud muud, olid ka Kugli küla maltsvetiusulised peremehed mihkclipäeva ajal 1860, pärast Tiskre neitsi väljarändamis-ilmutust, mõisa läinud oma kohti üles ütlema. Tagura parun ei olnud kärkija. Ta ajas oma asju talupoegadega vagusamalt, kuid sellegipärast mitte lõdvemalt kui teised mõisnikud. Kärkimise asemel pilkas ta parem, haukumise asemel susises, hammustamise asemel nõelas. Kui ta mehi ühel ja teisel viisil oli nõõganud, niihästi nende usu kui ka nende Kaanani-teenkonna pärast, misjuures ta enesele lõbusalt habemesse itsitas, saatis ta nad selle otsusega lahkesti minema, tema tahtvat asja üle järele mõelda, et selgusele jõuda, kas mehed liiga vara või liiga hilja kohti on tulnud üles ütlema. Üks jaagupipäev olevat juba möödas, aga teine veel ees — mine nüüd tea, kuidas siin õigust teha!... Kes tahtis aru saada, teadis, et parun Kempen oli meeste mitteseadusliku ülesütlemise tagasi lükanud. Siiski mündi mõne aja pärast jälle «usku katsuma». Saks seletas nüüd, ta olevat järele mõelnud ja leidnud, et mehed on liiga hilja üles öelnud. Ta tahtvat aga aru pidada, kas ta nende liiga hilist ülesütlemist ometi ei peaks vastu võtma. Otsus jälle edaspidi. Ei aidanud palved ega reiepaitused seegikord midagi. Ja veelgi leidis mõni mees, Kiisa Mihkel esotsas, kes paruni viguri peale jälle sisse kukkusid. Läänud kolmat korda saksa palvele, kuulsid nad, et saks vaheajal teisele arvamisele on jõudnud: ta pidavat nende ülesütlemist liiga varaseks! Antagu talle kuni tulevase jaagupipäevani mõtlemisaega, siis tahtvat ta neile kindlasti öelda, kas ta nende palvet võib täita või mitte...

Sellega oli Kugli meeste lootus otsas sel aastal veel passe saada ning otsas ühtlasi takistamata mujaleasumise lootus. Ehk olgu siis — nagu unistasid Kiisa omad ja mõned teised —, et

jumal nad ilma passita ja härra loata, kas või läbi õhu, töötatud maale viib. Kes küll niisugusele imele vastu ei vaadanud, jäid siiski ärevuse ja põnevusega ootama, kuidas asjad kujunevad ja mis saab nendega, kellel oli korda läinud kohti üles öelda ning kubernerilt mõisnikkude loatahtede vastu passe saada. Läheb nende ettevõtte õnneks — mõtlesid nad —, küllap me ehk siis jumala abiga ka nõu leiame, kuidas Egiptusest pääseda, kas või salaja, kui muidu ei aita...

Mis puutus Kiisa pererahvasse, siis oli Mihkli ja Liisu usk imedesse praegu kindlam kui kunagi enne. Uued tähised jumala vägevusest kinnitasid seda usku. Kui suur pidi näiteks see jumal olema, kellel korda läks Aadu Vikerpuuri patu-unest äratada ja usklikuks maltsvetiks teha! See käpuga katsutav ime oli sügise! sündinud. Aadu Vikerpuur, see lakard ja üleannetu tükimees, see pühaduse pilaja ning vagaduse naerja, see jumalalaste nurjatu irvitaja sai korraga «pöörast», heitis enesest ära umbusu ja ilmalaste patukombed, mis on jõledad Issanda ees, ja astus alandlikult, oma pattusid südamest kahetsedes, «armu saanud hingede» kogudusse. Aadu Vikerpuur jättis maha viina ning tubaka ja sealih, mille peale ta seni nii maias oli olnud, ja oli valmis kas või palja vee ja leiva juures, muidugi ka hallis riides, jumalat tões ja vaimus teenima...

Uut usku ja puhastatud armuõpetust oli ta eriti Kiisal käinud õppimas, sest ta pidas Mihklit ja Liisut, nagu ta neile suusisse ütles, kõige ärksamaiks ja arukamaiks prohveti jüngeriks. See tunnustus oli Kiisa abielupaarile muidugi pandiks, et Aadu uue usu sügavast tõest õieti on aru saanud, mis jälle tagatise andis, et ta meelepööre on õiglane ja tõsisel ärkamisel põhjendab. Miski polnud seepärast loomulik, kui et nad ta usalduse ja rõõmuga oma vaimulikuks vennaks vastu võtsid — esiti vennaks ja pärast ka veel pojaks. Pojaksvõtmine oli ju nagu teise jala järeletõmbamine. Tõsine ristiinimene peab ikka teise jala järele tõmbama, kui ta esimesega õige sammu on astunud, ja seda pidid ju eit ja taat omastki esimesest samimust tunnistama.

Vikerpuuri asi läks nende juures paremini, kui ta oli lootnud. Usk tegi imet. Niipea kui nad ta endi-usulise teadsid olevat, kustust korraga ta patune minevik ja kadus ta küür seljast. Tal polnud vaja Eltse kurja saladust neile ilmutadagi. Nad võisid vahest esimese joonega imetseda ja võõrastada, kuidas Elts,

see oma ilu ja nooruse peale uhke tüdruk, vigasele vanapoisile tahab minna. Aga kui nad seda tütre enda suust selge sõnaga kuulsid, siis oli ka nende imekspanemisel ots peal ning järele jäi jumala tahe, mis vahel on nii ilmuurimatu, ja jumala teod, mis sagedasti on nii imelikud... Et tütar nende kurbuseks meele ja kommete poolest ilmalaste kilda kaldus, siis oli neil üsna hea meel, et ta usuvennale mehele saab, kuigi alles hiljuti ärganule, kes temasse ta hinge kasuks mõjumata ei või jääda — lootus, mida Aadu agarate töotustega omalt poolt püüdis kinnitada. Ainus usklik liige perekonnas, kelle meelest lood vahest pisut kahtlased võisid olla, oli Anu. Kuid see hea inimene, kellel enda hingega nii palju tegemist oli, ei seganud end asjasse. Mikul ja Taavetil aga, peigmehe sõpradel, kellele Aadu oma ettevõtte kohta seletust andmata ei jätnud, polnud muidugi Vikerpuuri kui oma tulevase õe- ja kälimehe vastu midagi. Nõnda läks kõik nagu lepase reega, ja juba enne mardipäeva peeti pulmad — osalt Kiisal, kuhu mõrsja, teenistusest loobudes, paar nädalat varem oli tulnud, osalt peigmehe kodus, Albu vallas, uues nägusas saunas.

Noorpaarist polnud seepeale tükil ajal kõppu ega kappu kuulda. Näis, nagu magaks ta oma noore õnne udusulgedes magusat talveund. Ainult Kugli kõrtsis tuletasid lobisevad ilmalapsed, va Tihane eesotsas, ühte ja teist vahel irvitades meelde. Muidugi oli neil hambus iseäranis Aadu usuvahetuse ja naisevõtmise lugu, mille kõrval ka nooriku minevikku riivati, niipalju kui see mõisaga ühenduses seisis. Muuseas loriti, kui kahju olnud Vikerpuuril kõhurääkimist, mis Kiisa Mihkli ja teiste kirjatundjate poolt kah raskeks patuks tunnistatud, maha jätta. «Viina ja õlle, tubaka ja sealih — kõik olen Maltsvetile juba ohvriks viinud, nüüd ütle lahti ka veel viimasest ajaviitest, mis endale ja teistele lõbu tegi!» — nii mõelnud küürakas rätsep kurvalt ja püüdnud kõhurääkimist vagade vastu kaitsta. Seespidine hääl olevat ju südame hääl — seletanud mees — ning seda häält tappa ei olevat inimesel luba. Kuid äi ja ämm ning needsinatsed teised kirjatundjad jäänud oma hukkamõistva otsuse juurde kindlaks. «Ega tea, ehk on «vana-leiva» väljaheitmine koa veel patt,» öelnud Vikerpuur seepeale sügava tõsidusega ja ajanud asja nii kaugele, et hakatud kirjast järele uurima, kuidas on õieti lugu selle pahanimelise asjaga...

Esimese elumärgi enesest andis noorpaar Kuglile alles kevade poole talve, ja nimelt — varrulekutsega. Kiisa talus olnud

veidi liiga varasest kutsest tuska ja ärevust märgata. Aga varrul tehtud kõik jälle heaks. Aadu seletanud äiale-ämmale, see pisike tüdruk mähkmetes, see'p see patukoorem olnudki, mis oma rõhumisega tema ja Eltse südame maltsveti usu vastu muhedaks teinud; poleks seda olnud, poleks prohveti kogudusel ka Aadu Vikerpuuri ega tema noorikut truudeks, ustavateks liikmeteks olnud. Kui suur rõõm aga taevas valitsevat tõsiste patuste meeleparandusest, seda võivat äi ja ämm piiblist järele vaadata...

See Aadu Vikerpuuri patustpöördumisega sündinud ime andis Kiisa rahvale asja nüüd seda suurema õhinaga veel teist sellesarnast imet taevast maha paluda, ja nimelt oma vanema väimehe heaks. Et tütar Anu neid selle palumise juures kõigest hingest toetas, on iseenesest mõista. «Kui jumal ühe kallal imet teeb, miks siis mitte ka teise kallal!» ütlesid nad enestele, ja nüüd ei tulnud neil enam ainustki palvet südamest ja suust, millega mitte Taaveti patune nimi poleks sidemes olnud. Ehk küll Lõhmus, äia ja ämma poolt ära põlatud, Kiisa uksest välja visatud, naisest lahus elas, pidas nende tütar teda oma meheks. Sellest veendumusest ei suutnud nad Anu, kõigest pealekäimisest hoolimata, ära võõrutada; neil ei läinud korda tütre põues viimast tundmust selle mehe vastu hävitada, viimast mõistatuslikku liidet, mis neid kahte ühendas. Nõnda ei saanud nad ka nende läbikäimisele tõket teha, seda vähem, et Anul oli seks vastuvaidlemata mõjuv põhjus käepärast: käis ta ju Taaveti kallal misjonitööd tegemas, tema vaest patust hinge päästmas. Ja tal läks korda vanemaid viimaks arvami-sele pöörata, et nendegi kristlik kohus on sellest päästetööst agarasti osa võtta, mis muidugi palvega, aga mitte hukka-mõistmise ja needmisega võis sündida.

Mõned tähised andsid neile lühikese aja pärast asja lootuseks, et nende palved on päralt jõudnud, et kui mitte kõik ei peta, taevase isa poolt toimepandav ime juba teoksil on... Sest kust see siis muidu tuli, et Taavetit juba teist kuud keegi polnud kõrtsis näinud, ei ka mujal «jommis peaga»?! Ta müras Seenepalul kõikisugu meistrimehe-töid teha, nii et pea otsas auras, mispärast tal raha kõrtsi tarvis ei võinud puududa. Ja siiski kaine! Kaine nagu mõni maltsvet! Lõhmuse Taavet mitu nädalat kaine! Kui see mitte ime polnud — vähemalt ime hakatus — siis polnud imesid olemaski!...

Veel enam tõstis vagade hingepäästjate lootust teine tähis,

mis järgmisest sündmusest välja hiilgas. Ühel heal päeval sai Lõhmus korraga kohalike ja ümberkaudsete maltsvettide kiide-tud kangelaseks. See polnud midagi vähemat kui vana proh-veti päästmine ta püüdjate küüsis, mis ta korda saatis. Paar nädalat peale jõulut ilmub Maltsvet, kes oli nüüd alalisel põge-nemisel paigast paika, ühel õhtupoolel Kiisale. Lõhmus on ta tulekut Seenepalu õuest näinud — ta tunneb Juhan Leinbergi juba eemalt ta kõnnakust ja kõrgeast kasvust ära. Tundi pool-telat hiljem — on juba pimedaks läinud — pistab lõõtsutav mees pea Kiisa ukse pealt sisse ja hüüab Maltsveti poole, kelle ümber väike palveseltskond koos on, põriseva bassihäälega:

«Vaga mees, korja oma koivad ja käbarad — juba hurda-koerad külas! Praegu tulevad Tõnu-Peetrilt välja!»

Algab ehmunissegadus. Keegi ei tea, kuhu prohvet peita. Ühelegi ei tule meelde peidukohta, mis oleks leidmise eest vähegi varjatud, ka usuisale enesele mitte. Ainus, kelle pea õlgadel kikki jääb, on hoiataja ise, Lõhmuse Taavet.

«Tule seie, lugeja-papa,» kostab ta rahulik hääle üle ukse. «ma upitan su õues suure kuuse otsa, — ega sind seal oksade vahel pimedas keegi näe ega tea otsida! Teie teised aga pugege üksteisest igasse külge laiali!»

See on päästev sõna, mida iseäranis tagakiusatud prohvet enesele teist korda ei lase öelda... Lõhmuse upitusel ronib ta sedamaid Kiisa õues kasvava vana auväärt kuuse otsa, mille tihedad lopsakad kahuoksad talle pimeduse kaasabil head varju pakuvad, — sama kuuse otsa, mille tipus Kiisa Mihkel va kõõrdsilma lobina järgi toona viimsetpäeva oli oodanud...

Ja tõepoolest — tulevad, otsivad, otsivad nagu nõõpnõela, pööravad elumaja kõigi kõrvaliste urgastega, hagerikust ja aidast kuni sealaudani, pahempidi ja lähevad ometi pika ninaga minema, ilma et ühelegi suurt kuuske aida otsas meelde tuleks!

Naerdes ronib prohvet puu otsast maha, kui hädaoht on möödas, ja hakkab oma keppi otsima, mille ta ärevusega kotta oli unustanud ja mis talle, nagu ta kuuse otsas kõpitseva süda-mega kartis, kergesti äraandjaks oleks võinud saada. Kuid patustpöördumatu ilmalaps, kes püha mehe päästis, on ka ta kuulsa kepi aegsasti varjule viinud. Seenepalu poiss toob selle prohvetile hilja õhtul päästja ülesandel ilusti kätte.

Legendaarne, nagu mees ise, on nimelt ka ta kepp. See kepp on sirgest puust, ilma käepidemeta, kaunis pikk ja jäme ning pealt mustaks vaabatud. Usklikud ja ka mitteusklikud, kes

keppi salapärase aukartusega silmitsesid, teadsid rääkida, et ta keskelt pooleks käivat ja et ta pealmine jagu õõnes olevat. Ses õõnes aga hoidvat prohvet oma raha — kepp olevat kuldtükke pingul täis. Tema peatähtsus pidi olema aga selles, et Maltsvet temaga, nagu Mooses või Aaron, imet tegevat.

Kui kepis, mis keskelt tõepoolest lahti käis ja õõnes oli, tõesti midagi rahaväärilist peitus, siis polnud sellest kardetava varga kaudu küll midagi kaotsi läinud, sest muidu oleks prohvet, kes Kuglilt alles järgmisel õhtul lahkus, sellest midagi rääkinud. Küll aga rääkis ta elaval imekspanemisel Lõhmuse kui enda ning oma õpetuse vastase päästvast teost. Seni olid teda ikka ainult ta karjatallekesed igal mõeldaval viisil politsei paelaheitjate eest hoidnud, peitnud ja nende silmustest salaja lahti nabinud. Kuidas tuli aga nüüd see paindumatu ilmalaps, kellega usumehel pealegi kibedaid mõttelisi kokkupõrkamisi oli olnud, säherduse teo peale? Kas usuisa seda nähtust ise ka imede sekka luges, on teadmata, aga tema jüngrid Kuglil hakkasid sest saadik märksa teise pilguga Lõhmuse, selle joomari ja pikanäpumehe peale vaatama, kuna Kiisa rahva hinged rõõmsast usust paisusid, et ta nüüd ometi «aru pähe ja Issandat südamesse» hakkab võtma. Seda lootust ei suutnud neis kõigutada ka lugu, et Taavet «lugeja-papa» välja naeris, kui see teda teisel hommikul ta kristliku teo eest tänama läks.

«Kas sina või mõni muu — see mulle ükskõik,» seletas Lõhmus täiesti ilma mingi meelemuutuse ilmutamiseta, «sest eks ma tea ju omast käest, mis vangitorn ja ahelad tähendavad! Neid soovin sinule niisama vähe kui kellelegi muule, kes ei jõua ülemate tehtud seadusi täita.» —

Pentsik oli see Maltsveti otsimine ja püüdmine küll: mees liikus igal pool rahva seas ringi, pidas palvetunde palvetundide, koosolekuid koosolekute järel, kord oli teda siin, kord seal nähtud, mõnikord sattus ta tagaajajaile otse nina ette — aga ikka pääses mees õnnelikult. Et haagikohtunikud, kõigepealt Kukevere parun Rosen ja tema järel Ahula von Grünewald, Maltsveti pea peale, nagu rahva seas väideti, maksu olid pannud, siis ei võinud ka eranuuskuritest puudust olla. Kuid sakste ja nende haagikohtunikute meelemõruduseks ei aidanud see kõik midagi. See meelemõrudus kohras ka «Perno Postimehhe» veergudes, kui leht prohveti peitmise kohta näiteks kirjutas: «Naesed... hoidvad vannameest ka, nago kulda, väga kalliks. Kui kulli märkavad lähedal ollevad, siis toppivad,

kui muiale enam ei saa, tedda ride-kirsto, ja kaitsevad vanna kallist, nago mähkme-last, ning numavad tedda keige parrema salaleiva, mee ja rösa korega; mehhed vedavad tedda naggo sigga kottis, heinakoorma sees ja muu kraami al varjul, ühest kohhast teise, piddavad tedda kartuse ajal põrmando al ja kuhho savad, üksikute perrede sees soo ja rabbade taga. Kui küsistakse, siis ei ütle kegi tedda ammo näinud ollevad...»

Mis «Postimees» prohveti peitmisest nõndaviisi siunates sõnendas, oli enamasti õige. Viimasel ajal varjas end Maltsvet iseäranis Albu vallas, Mägede ja Mõnuvere külas. Julgeim peidupaik oli tal Mäesauna Jaani juures Mõnuveres. Selle pere kambri laudpõranda all oli nimelt kelder, kuhu põranda sees oleva luugi kaudu pääses. Nii mõnigi kord oli prohvet siin põranda alla vajunud, kui hädahüüd kajas: «Juba tulevad!»

Vahel tuli taga-aetule kogemata õnn appi. Kord sõidab Maltsvet sõbraga ühest külast teise. Õhtul pimedas tulevad otsijad, haagikohtuniku kirjutaja kahe mõisasulasega, neile kopsti vastu.

«Kust kaugelt külamehed olete?» küsivad.

«Eks ikke Ahula poolt,» vastavad mehed.

«Ehk olete kuulud, kas see Maltsvet veel seal peaks olema?»

Mehed julgesti vasta: Eile olevat teine küll veel seal olnud, aga kas täna ka veel, seda nad ei teadvat.

Püüdjad tuhknai edasi, et ehk ometi õnnestuks väledat lindu veel enne eemalelendamist tabada... Muidugi leiti Kubja Mardi talu, kus Maltsvet oli lugemist pidanud, nagu ka terve Ahula küla püütavast elukast tühjana. —

Kahtlemata oleks ta pikapeale ikka nende küüsi langenud, kui ta mitte küünlakuu lõpul 1861, kus ta juba peale aasta kõige kirjumat redupõlve oli elanud, vennapoja seltsis Krimmitele poleks läinud. Maltsveti Krimmi-minek polnud siis mitte lihtne maakuulamisteed, vaid ühtlasi väga hädaline põgenemine kodumaa võimumeeste eest, kellelt tal polnud enam asu ega armu loota.

Teadagi, et prohvet põgenes Venemaale passita. Seda kubeneri käest saada oli tal, nagu arusaadav, võimatu. Kuid sellega leiti nõu. Kustav Maltsi kui väljarändajate volimehe käes oli teatavasti hulk rahva passe. Need kõik olid märgitud ja ametliku pitseri alla pandud kui volimehe passiga ühenduses seisvad dokumendid — peale ühe passi. See oli Kustavi isa oma. Isa oli nimelt oma passi ise välja võtnud ja see oli

märkimata ning ilma pitserita. Seda passi võis siis Maltsvet hästi tarvitada, seda enam et mõlemad vennad suuruselt ja välimuselt teineteisele kaunisti sarnanesid. Kuid mingit kartust passi pärast ei tarvitsenud meestel ollagi. Seesmistes kubermangudes ja ka Krimmis polnud passinõue nii kibe. Pealegi oli maakuulamise volitatud asjatoimetajaks, kellel tuli allkirju anda ja passe ette näidata, Kustav Malts ning Maltsvet oli ainult tema kaasreisija. Nende tõlk Tõnisson kui välja-teeninud soldat reisis oma kroonupassiga.

Maltsveti otsimine kodumaal jätkus veel kaua peale seda, kui ta juba Krimmis varjul oli, sest tema minekut hoiti ta jüngrite poolt, vähemalt esiotsa pikemat aega, hoolega salajas, kuna jälle kohtud juttu, mis nad tema äraminekust rääkisidki, ei usaldanud uskuda. Nagu teda edasi otsiti, niisama sajatatati ja laimati teda ka vastaste poolt edasi, veel siis, kui prohvetil kodumaa pori kingadelt juba ammugi maas oli. Jannseni leht soendas, rääkides Maltsveti asjata püüdmistest ja tema jüngrite «jõledusest», kõik vennastekoguduse vagatsejate seas liikuvad laimujutud tema kohta üles, et ilmlikku ja vaimulikku ülemust, kelle hooletuse ja leiguse üle ta ridade vahelt ja ka avalikult nurises, ikka enam tema ja ta poolehoidjate vastu tegutsemisele ässitada. «Judid ja harjavenelased naeravad ja pilkavad jubba meie usko,» — hüüti lehes — «ja ikka on alles meie usso üllevaatajad selle ülle vait! Kelle kahjuks se vimaks langeb, kui umbrohhi vilja ärra lämmatab? ...» Maltsveti peale isiklikult tõsteti muuseas süü, «temma üllekätte läinud loom» elavat porduelu, «kuhho tihti peale tabbatud». Mitte ainult kirikuõpetajate lasteristimist ei tegevat tema kodus «ueste ülle», vaid ka paari-laulatamisi. «Kus üks noorpaar temma ussolistest laulatatud saab,» — seisis lehes — «seal on pettis käepärrast ja laulatab neid südda ösel ueste ülle, linnotab prudi ja viib tedda peigmehhe jurest isse kambri ja — — — olgo räkimatta... Kui vägga tihti pulmi on ja vannamees isse iggale pole ei ullata omma sadana tempusi teggema, siis on temmal abbiessi selle tarvis (ühhe pulma perresse tulnud kord 4 niisugust abbipreestrit korraga), kes siis, kui tembud tehtud, enne koito, naggo rebbased linno-lauda juurest, ärrakaddunud. Pärrast neid pimmeduse tempusi olla norik õige mehhe naene; kõik teised, kedda temma laulatanud ja linnotanud ep olle, nimetab ta häbbemata patto koer — pordonaesiks... Temma omma naene, kes tedda

ammoge peast jamsiks tunnistab, ellab temmast eemal, ja selle asemel ta ropp innimesse loom peab ennast teiste naeste mehheks; sest temma öölda, kirjas seisvad, et temal, kui preestril, se volli olla, teise mehhe naesega ellada! ...»

Kui seesuguste jämedate luiskamiste kõrval Pärnu lehe kirjades ka tõsiasju kõneldi, siis olid need enamasti ikka sihilikult moonutatud, kollitamise otstarbeks tugevasti värvitud. Muidugi ei suutnud niisugused kirklikust sallimatusest õhetavad pealetikkumised ühtegi hinge maltsveti usust taganema hurjutada, ehk küll kirjad seks otstarbeks — «et ükskord selle hullustamisele ots peale tulleks» —, öeldi avaldatud olevat. Hoopis selle vastu liitus Maltsveti kogudus ikka ühistundelisemalt kokku ja seisukoht valitseva kiriku vastu sai seda teravamaks.

Iseäranis Madises — aga ka mujal — tuli see selgesti nähtavale. Vaenulikud lahkusulised meeleavaldused kirikus keetsid edasi, ehk küll Kristuse puukuju maltsvettide nõudel kirikus jälle oli üles seatud ning jumalateenistust pidaval hingekarjasel enam Krimmi sõja põlatud mälestuseristi rinnas ei rippunud. Senine õpetaja Hirschhausen, närvipõdur inimene, oli nimelt raske vihasamise tagajärjel pikaldaselt haigeks jäänud ning tema ametikohuseid täitis, peale ajuti käivate naaberpastorite, noor aseõpetaja Gebhard. Nagu enne vana, nii vihasasid maltsvetiusulised nüüd ka noort hingekarjast iga pühapäev sellega, et nad jäid istuma või tõusid püsti, kui teised kõik palvetades põlvili langesid. Kui neilt küsitud, miks nad ka noore kirikuõpetaja ajal ikka veel põlvili ei lange, vastanud nad (Jannseni lehe järgi): «Egga meie ommeti ühes kirikus ei hakka põlvili maha heitma, mis puust ja kullast Kristusi täis on.» Siinsetel maltsvettidel, või ühel osal neist, olnud nimelt see arvamine, et teatav õnnistegijakuju on ihust, ja mitte puust. See selgunud ühe kirikuvööründri jutust, kes kuju uuesti ülesseadmist toimetanud ja pärast seda öelnud, «et temma, kui ta kättega pühha kujo külge hakkanud, väga ehmatanud, sest temma ni hästi, kui keik muud usklikud, mõttelnud sedda ikka ihho ollevat, aga nüüd olnud aiva üsna pu.» See maltsveti usku heitnud kiriku-eestseisja «visatud» seepeale teise vööründriga, kellel sama süü olnud, ametist ära.

Ka issameie-palve ja vastulaulmise vastu avaldasid maltsvetlased vaenu, nagu kaebas «Perno Postimehhe» Järvamaa

kaastööline. Nende prohvet olevat neile seletanud, «et koorilauljad ep olla muud, kui õiskajad ie-metsalised, kellele alt orrust karvane pärdik vastu karjuda»... Oma vaenulikkusseisupaika kiriku vastu ilmutasid paljud neist, ja mitte just väga vaimukehvalt, ka sellega, et nad tuttava aukiituse-laulu kolme viimast rida nõnda laulsid:

«Meist meelegaigus jumalal,
suur riiupõlv on taeva all,
kõik rahu otsa saanud.»

Ühtlasi tekkis paiguti ikka enam kultuslikke lahkumbeid juurde. Nagu ristimisi ja laulatusi oma usu järgi «üle tehti», nõnda tuli ka sellelaadilisi laualevõtmisi ette, ja sündinud lapsukesi pandi, et neid Jeesusele sarnasemaks teha, peale ilmaltulemist kõige esmalt sõime heinte peale. Vana-õeluse ausatpärinime «kurat» ei julgenud mitmed maltsvetid enam suhu võtta, uskudes, et sarvik kohe sinna ilmub, kus teda nimetatakse; «kuradi» asemel öeldi «paha», kui teda vaja oli raamatut lugedes või juttu ajades nimetada.

Madise noore aseõpetaja pikad ning pipardatud karistusjutlused jäid kangekaelsete vastaste kohta täiesti mõjuta, võimis õigem, see mõju oli vastandlik: noore papi turtsumine, kes püstiseisjaid vahel koguni Siberiga ähvardas, andis vaenuavaldustele ainult veel hoogu.

Haagikohtunikkude keelu kiuste — see keeld tunnistas maltsvetlaste kooskäimised ja palvepidamised karistusväärilisteks — paisus liikumine 1860. ja 1861. aasta talvel iseäranis elavaks ja tüsedaks. See ei muutunud ka, kui usuisa talve teisel poolel ise kaugele maale reisis. Ei sinna poolegi, vaid tuhin läks «abiprohvetite» õhutusel, kes oma lõõtsad nüüd alles õieti puhuma panid, seda suuremaks. Neil mõlemast soost abiprohvetitel, kes maad mööda ümber rändasid, nagu Kerna mölder, Paide Ants ja lugija Mari, või eneste lähemas ümbruses töötasid, nagu neitsi Miina Tiskres, Tõnu-Peetri Madis, Kiisa Mihkel, Lõhmuse Anu ja teised Järvamaal, — neil kõigil oli nüüd oma hõõguvaile põrgu- ja taevakirjeldustele uus aine juurde lisada, mille tõmbevõimkõigest senisest kaugelt üle käis. See oli «Egiptuse orjapõlvest» lahkumise ja «tõotatud maale asumise» aine. Kõik torud ja viled pandi selle ukse ees seisva suursündmuse kuulu-

tamiseks ja soovitamiseks üürgama. Sagedasti uppusid kõnetajad ühes oma kuulajatega müstilis-salapärasesse luulemerde, mis imedest kihises, eriti kui nad arutasid võimalusi, kuidas orjusest minema pääseda — mil kombel, kust kaudu ja mis abinõude varal pikk teekond, mille kaugust keegi ei teadnud oletadagi, tuleb sooritada. Iga palvetund sai ühtlasi miitinguks, kus väljarändamise heaks mõjusat kihutustööd tehti. Ühine kindel troost täitis seejuures väikest tagakiusatud kogudust: meie usuisa ise on meie eest väljas, et meile uut, paremat asupaika otsida — nüüd pole meil enam midagi kahelda ega karta, nüüd läheb kõik hästi!

Abiapostlite mõju rahva kohta, iseäranis Ants Kõrge, Kaarel Kustav Silejevi ja Mari Kusnetsi oma, polnud sel väljarändamis-eelsel ajajärgul, kus kogudusepea ise oli eemal, mitte vähene. Igal pool võeti neid sirutatud kätel vastu ja paari hingepihta puutuvast sõnast nende kõnedes oli küllalt, et kuulajate pingul-olevat palvevaimustust äratada. Minevikult ja elukommetelt isikud, kellele midagi ei võidud ette heita, iseloomudelt ligitõmbavad ja lugupeetavad, võitsid nad kõikjal usaldust ning sõprust. Meeldis Kõrge iseäranis oma lihtsa, sõbraliku, igast üleliigsest iseteadvusest vaba olekuga, selle pehme alandusega, mis ta kuivetanud näost paistis, samuti nagu see ta vagusast soravast kõnest kuuldus, siis äratas pikk Silejev, hüüdnimega Kerna mölder, enese kohta lugupidamist oma kindla, iseseisva karakteriga ning sügava tõsidusega, mis ta meelt ning mõtteid juhtis. Tasane, pehme, hõngeline, aga palvejoovastuses elavaks ja sütitavaks õhkuv Mari Kusnets, kes avalikkude loengutega alles pärast Maltsveti kodumaalt lahkumist välja astus, meeldis Kuglil Lõhmuse Anule nii väga, et see palve lõpul kõigi ees nuttes Marile kaela langes, tema mustjat käharpead suudles ning temalt õnnistust ja õelikku sõprust palus. Ka Kõrge ja Silejev käisid talve jooksul mitu korda Kuglil ja nende lugemised mõjusid iseäranis Tõnu-Peetri Madisesse nii ergutavalt ning julgustavalt, et ta otsuseks tegi ka oma küünla nüüd koduse vaka alt ära võtta ja ta valgust natuke kaugemale lasta paista. Ta hakkas teistes ligikonna külades äratusetunde pidama, jättes Kugli enam oma kalli usu-õe Anu hoolele, kes sel talvel ka esimest korda julgust leidis lugijana suuremate palvesalkade ette astuda. Ja maltsvetid olid kõigega leppivad ja kõige eest tänulikud usklikud; nende nälg taevase manna jä-

rele oli nii suur, et nad toidu headusest palju ei küsinud, vaid vilja nime all ka lusteid ja liiva vastu võtsid. Ei küündinud Madis ega Anu nii kõneande kui ka kirjatundmise poolest, hoolimata nende alalisest piiblitustimisest, Paide Antsu ega lugija Marigi kõrguseni; siiski läksid nendegi eest usklike hurtsikud ja südamed igal pool meelsasti lahti, kui nad aga koputasid.

Kuglil, nagu igas muus paigas Madise kihelkonnas, kus uue-usulisi elas, saadeti see talv ülendatud meeleolul lausa palvetades mööda. Liikumine ilmutas nii sügavajurelist, visa laadi, et «hullustamise» lõppemise lootused kiriklikes ringkonnas kõikuma löid. Ilmlikule survele politseivõimu poolt otustati seepärast veel agaramat vaimset võitlust kõrvale seada. Seni olid õpetajad kirikutes ja lugijad vennastekoguduse palvemajades Maltsveti külvi vastu kõik teinud, mida teha jõuti ja mõisteti, kuid ilma soovitava tagajärjeta. Nüüd tuldi piiskopikohtus, nagu rahvas konsistooriumi kutsus, otsusele veel teisi abinõusid katsuda. Läkitati mõned sõnakad palvemehed eriliselt välja maltsvetlastele pühakirja ja kiriku-usku «õieti» seletama, nendega vaidlema ja neile lahkõpetuste ekslikku alust ära näitama. Loodeti, et neil rahva enese seast valitud usumeestel korda läheb, mis ametlikudel hingekarjastel kantslitest ei tahtnud õnnestuda. Ühtlasi võttis konsistoorium ka ise otsekohe sõjakäigu lahkusuliste vastu ette.

Viimasel lihavõttepühal 1861 ilmus superintendent teiste konsistooriumi liikmetega Madise kihelkonda maltsvetiusulisi käsile võtma. Seidla mõisas löid «piiskopikohtu vanemad» oma leeri üles ja seadsid usulise kohtulaua paigale. Maltsvettidele oli kutse läinud sinna koguneda, et kõrgele kiriku-ülemusele oma usu kohta seletusi ning vastutust anda ja seda ametliku tõetule ees kaitsta.

Maltsvetlased võtsid kutse, õigemini väljakutse, ootamata tragilt vastu. Peale paarisaja uskliku tuli Seidlasse kokku, kõik valmis oma usuliste arvamiste ja tõekspidamiste eest välja astuma — isegi piiskopi ja tema mitte vähem tarkade abimeeste vastu. Mitmel oli piibel kaenla all — sõjariist, millega nad, nagu kohtuvanemad varsti näha said, mitte halvasti ei mõistnud ümber käia. Võitlusehimuliste meelepahaks ei lastud aga kõike seda rahvahulka «ülempreestrite» laua ette, vaid ainult mõningaid, keda kirikhärrad heaks arvasid teiste seast välja valida. Liikumise agaramad juhid ja sõna-

lamad apostlid, nagu Kõrge ja Silejev, need just ei olnud, küll aga mehed, kellel teiste kohta siiski mõju arvati olevat ja kelle väär-usku vahest liiga sõgekirglikuks ei peetud.

Tühjaks tööks ja vaimunärimiseks jäi niihästi see kui ka ülemal mainitud teine võitlusekatse. Ei suutnud väljaläkitatud palvevennad maltsveti usku maha sõnelda ega piiskopi kohtuvanemad teda surnuks seletada. Suur kirjaseletamine ja kohtumõistmine Seidlas ei lõppenud mitte maltsvettide jännijäämise ja kottiajamisega, nagu oli loodetud, vaid viimased lahkusid vaidluselt selle ülendava teadmisega, et nende mõningad mehed olid tervelt kuue või seitsme kõige targema papi vastu võitjaks jäänud. Oli neil ju korda läinud näidata, et iga tähtsam punkt Maltsveti lahkõpetusest mõnel pühakirja kohal põhjenes, kusjuures neile veel see lõbu osaks sai, et piiskop või keegi tema nõunikudest piiblit vähem tundis kui need mehed, need koolitamata talutaadid. Kirikhärra kahtles nimelt, kas see ja see sõna tõesti piiblis seisab. Maltsvetlane aga näitas talle piiblist, et see nii on. Nagu eestikeelset piiblit mitte uskudes laskis õpetaja enesele saksakeelse piibli anda. Sõna pidi aga ka selles niisama olema, nagu väärusulised väitsid, sest vaimulik mees jäi tuseselt mõttesse... Muidugi ei tulnud kirikuõpetajail puudust kätte sõnadest, millega maltsvettide lahkusku ekslikuks teha ja piiblikohti, millele nende õpetused olid asetatud, teisiti seletada. Kuid sõnadele pandi teiselt poolt sõnad vastu, seletustele löödi seletustega pähe. Viimaseks otsustajaks jäi ikka, mis piiblis sõna-sõnalt ja täht-tähelelt seisis, ja mis seal seisis, see andis maltsvettidele nii palju õigust, kui neil oma usuliste erinevuste kaitseks tarvis läks. Superintendendi tungiv manitsuskõne ja konsistooriumi ühine noomiv nõue, et eksinud tallekesed oma karja ja «jumalast seatud karjaste» juurde jälle tagasi pöördusid, leidis Maltsveti järelkäijate poolt ainult eitavat peaaraputamist või pilkavat naeratamist. Vaimulik ülemus sõitis tühjalt tagasi.

SAADIKU KIRI.

Maltsvetiusuliste lootus, et nende Mooses ja Aaron Kaananimaa õnnelikult kätte leiavad ja oma rahva kevadel Egiptusest sinna viivad, oli nii kindel, et paljud juba aegsasti pärast nende äraminekut pika teekonna vastu hakkasid valmistuma, iseäranis kõik need, kelle passid maakuulajate käes olid. Kui nemad ei saavat minema, siis ei pidavat enam lehmale vasikat ega hobusele varssa sündima ega tahtvat nemad kauemini elada — kinnitanud nad (Pärnu eesti lehe sõnade järgi). Hakati loomi ja kõiki asju, mida võimata oli ühes võtta, tükk-tükilt ära müüma, ja mida ligemale kevad jõudis, seda agaramalt aeti asja. Ehitati ja rautati ka juba laudadest kaste, kuhu kaasavõetavaid tarbeasju taheti sisse pakida. Ettevalmistujate seas leidis ka rohkesti neid imeusulisi, kes oma talu või teenistust polnud üles öelnud, kellel siis ka reisimiseks passi ei olnud — neid, kes mõtlesid: kui minek lahti, ega jumal ja prohvet siis meidki maha jäta! Niisugused unistajad said tükiga valmis, et jätsid kevadel põllud kündmata ja vilja külvamata. Kellele seda enam tarvis, sest ammu enne sügist oleme töötatud maal!

Kõiksugu jampsijutud ja luulekujutised, mille munemise ning väljahaudumise eest Maltsveti määratseva mõttelennuga asetäitjad, teatud abiapostlid, hoolt kandsid, tõusid vurinal lendu. Ennustati, varsti tulevat sõda ja hukkavat kõik, kes siia jäävat; ei olevat siis muud kui tuhk ja muld järele jäämas. Neile, kes hiljaks jäävat, pidavat juba «mõõk kanda lööma». Kõige hiljemalt jaanipäevaks olevat sõda käes. Selle tähisteks osutuvat külm kevad, lehtede visa puhkemine, marutuuled, äkilised surmad jne. Mõnede ettekuulutuse järgi ei pidanud sel kevadel lehti puusse ega rohtu maha tulemagi... Pääsu egiptuse orja- või paabeli vangipõlvest kujutlesid endile säherdused sonijad muidugi võimalikult üleloomulikuna.

Kõige kainem muuseas oli veel arvamine, et üks suurvürst ja admiral Maltsvetile paar sõjalaeva laenab, millega see oma kogudusele Tallinna alla järele tuleb...

Muist usklikke reisivat siis suurvürsti saatel merd mööda kreenu kulul ja küüdil Krimmi poole, muist aga prohveti enda juhatusel maad mööda, kuid kasakate ja muu sõjaväe kaitsel, kuna mõisnikud teemoona ja vallad küüthobuste eest pidavat hoolt kandma. Muidugi väitsid luulekad ennustajad, et seegi kõik pühakirjas seisvat.

Niisugused jutud läksid seda õitsyamaks ja värvikamaks, mida kauemaks maakuulajad ära jäid, pealegi ilma enestest köppugi kuulda andmata. Juba teati nende passiaeg mööda olevat, juba jõudis jüripäev kätte, kus need, kes oma kohad olid üles öelnud, uutele rentnikkudele ruumi pidid tegema, ja ikka veel ei ilmunud saadikuid ega tulnud nendelt vähemat kui kirjalikku teatekest. Lugu läks vaestele ootajatele seda kibedamaks, et paljud, kes kohtadest ja teenistusest jüripäeval ilma jäid, teiste juurest ulualust pidid otsima ja näljale hakkasid vastu vaatama. Mis oli saadikutega sündinud? Oli neid mingi õnnetus või koguni surm tabanud? Vana Maltsi mure oma ainsa poja pärast oli suur. Juba leidsid leinamõtted ta rõhutatud südames maad.

Korrage, lehekuu lõpul, kutsuti Kustavi isa mõisa paruni juurde. Parun Vietinghoff teatas Maltsile, talle olevat ta poja käest Krimmist tema, paruni kaudu kiri tulnud. Kustav oli kirja saksa nimel ja aadressil saatnud, kartes, et kiri ehk taluinimestele korralikult kätte ei lähe.

See oli rõõmusõnum vanale Maltsile, mis teda nii sügavasti liigutas, et ta kirja ei suutnud lugeda, vaid palus parunit see enesele armulikult ette lugeda. Seda tegi saks hea meelega, sest ta enese uudishimu oli suur teada saada, mida see kollanokk seal kaugel seni on korda saatnud ja kuidas maltsvetide asumaa saamisega lugu oli. Ette arvates, et ka parun kirja võiks lugeda saada, oli noormees targu natuke moka-määret saksa tarvis sisse pannud: ta laskis teda passiaja pikenduse eest viisakalt tänada, mislābi temale, maakuulajale, alles võimalikuks saanud oma asju ajada, ehk küll seegi lisaaeg paraku juba otsas olevat.

Mida kaugemale mõlemad mehed pika kirja sisusse tungisid, seda enam näisid nende tunded seejuures lahku minevat: kuna paruni nägu nurgeliseks ja hapuks venis, helkis talu-

poja pale ümarikule naeratusale. Polnud ka ime: kiri tegi selgeks, et asumaad saab ja asumiseks abi ka. Koht oli leitud, kuhu hea hulgake «kallist maarahvast» parunite orjusest ära võis minna. Piima ja mett ei jooksnud selles Kaananis kaugeleki mitte, aga vili pidi seal hästi kasvama ja orjust ei pidanud olema. Eks sest olnud talupojale rõõmustamiseks ja saksaale pahandamiseks küllalt! «Vaata poisimolkust, kuhu ta nina ka nuuskima ulatub!» võis parun Vietinghoff endale mõttes habemesse uriseda.

Aruande järgi, mille noor saadik oma pikas kirjas isale ja teistele kohalikkudele väljarändajatele eneste teekonnast ja tegevusest läkitas, kujunes maakuulajate senine käekäik umbes järgmiselt. (Et kirjas, mis saksa pihust läbi käis, Maltsvetti kui kaaslast ei olnud nimetatud, on iseenesest mõista.)

Kui saadikud aprillikuu esimestel päevadel pika vaevalise reisi järel Krimmi poolsaarele hakkasid lähenema, ei mallanud nad enam õieti öömajagi pidada, et aga rutemini kallile pinnale jõuda, millist silmapilku nad rõõmuväriatel, nagu lapsed jõuluõhtut, ootasid. Vankril istudes hoidsid mehed silmad võimalikult laiali, lootes, et peagi poolsaare metsad paistma hakkavad, millele kaks kätt taheti vastu sirutada. Nende lootust kinnitas see, et neile suured voorid tatarlasi vastu tulid, kes kõiksugu putksirgeid puid, mis redelipuudeks, rehavarteks, lattideks jne. on kõlvulised, Venemaa poole vedasid. Aga varsti küllalt hakati märkama, kuidas on lugu Krimmi metsadega. Mäed, mida nende vilumata silm pilvedeks pidas, hakkasid eemalt küll paistma, aga mitte ainustki metsatukka. Ka põnevusel oodatud Perekopi linna kohta olid nad endile ekslikke kujutlusi teinud, nagu peagi selgus.

Sealt, kus Must meri Aasovi merele läheneb ja laia lagendiku korruga kitsaks pigistab, paistis reisijaile must kogu madalaid maju vastu — vist mõni küla. Ei tahtnud mehed oma silmi ega kõrvu uskuda, kui nad postipoisilt oma küsimise peale teada said, et see olevat — Perekopi linn! Perekopi linn, mida nemad vaimus olid viinamägede ja õitsvate viljapuude varjust lootnud leida, seisis nende ees inetul rohuta soolalagendikul otsekui Soodom Surnumere ääres! Sõna lausumata, tundes soojast ilmast hoolimata külmavärinat, vaatasid mehed üksteise otsa. See oli ju nagu vihma käest räästa alla sattumine!

Troostitu tundmus ei vähenenud saadikute põues ka siis,

kui nad linna jõudsid. Põletamata telliskividest majad, suuremalt jaolt muldkatustega, tänavasarnased prügitamata või halvasti prügitatud uulitsad — see küla oli maakonna pealinn Perekop! Leidus küll ka linnalaadilisi ehitisi, nagu mõned kohtu- ja koolimajad, kirikud, paari jõukama kaupmehe ärimajad jne., aga neid oli külataoliste hoonete kohta liiga vähe... Ent oli nüüd linnaga kuis oli — selle ilu või inetus võis põllumeestele kõrvaline asi olla —, kuid see ümbrus! Ei paistnud sealt midagi silma, mis haljendavast metsarikkast Eestist tulnud talupoegadele seda oleks pakkunud, mida nad olid tulnud otsima ja arvanud eest leidvat — head põllu- ja heinamaad.

Võtnud ulualuse väikeses odavas iisraeli mehe võõraste-majas, läksid reisijad kohe kodumaa saksu üles otsima, kes neid hea nõu ja tarvilike juhustega pidid toetama, milleks neil ju soovituskiri kuberneride kantseleidirektori härra Hieckischi venna käest kaasas oli. Leidmine polnud väikeses linnakeses raske. Ühes väheldases muldkatusega majas võttis neid selgesti eesti keelt rääkiv lahke proua vastu, tähendades, et nemad kodumaa mehi juba paar nädalat varem oodanud, nagu neile nende vanemad Tallinnast teatanud. Härrat, kes oli kohtu-uuri-ja, polnud kodus; ta oli ametiasjus maale sõitnud.

Proua püüdis kodumaa mehi, kes temale oma murelisi ja kahilevaid mõtteid Krimmi looduse kohta ilmutasid, sõbralikult trööstida. Asi ei olevat nii täbar, nagu esimesel pilgul näib. Ka nende meelest olnud koht, kui nad kahe aasta eest alla tulnud, vastik ja õudne, aga juba olevat nad kõigega harjunud. Nõnda kujunevat lugu nendegagi. Pealegi olevat kaugemal lõuna pool, Simferopoli linna ümbruses, ilusamaid maastikke, metsade lähedal, mäestikust voolavate jõgede ääres, suurte puuvilja-aedade ja viinamägedega ning rammusa põllumaaga. See vaigistas pisut mehi, kelle peas juba otsus küpses kohe ümber pöörduda, kui ka Perekopist kaugemal ei peaks meeldivamat loodust leiduma. Käidi seepeale linnakese ümbrust lähemalt silmitsemas, aga mis kõrb oli, see kõrbeks jäi.

Järgmisel päeval oli kohtu-uuri-ja Hieckisch (kelle nime Kustavi kirjas ettevaatuse pärast samuti mitte ei nimetatud) kodus; ta rõõmustas meeste päralejõudmisest ja soovitas väga, et nad asugu oma volitajatega Krimmi elama. Kohe tutvustas ta saadikuid kohaliku ispravnikuga, kes neile Krimmi asumise tingimused ja määrused trükitult kätte andis.

Nende lugemisel läksid meeste südamed üsna kergeks. Seal töotati ju asujaile üsna mõnusaids asju — abisid ja kergendusi, millega enam kui rahul võis olla, kui aga maa elamiseks vähegi kõlvuline oleks. Kroonumaad lubati 12 kuni 15 tiinu iga meeshinge peale, iga pere ehk abielupaari kohta pakuti 100 rubla raha jäädavalt, ilma tagasimaksuta, siis veel aasta leib ja viljaseeme, misjuurde oli tähendatud, et kui vili kolmel esimesel aastal peaks äparduma, siis saab veel iga kord kroonult leiba ja seemet, mis aga sel puhul hiljem pikka-mööda tuleb tasuda. Pearaha- ja kohtumaksudest pidid asujad priid olema tervelt 8 aastat, väeteenistusest 3 aastat. Hoonete, kaevude ja tiikide ehituseks ning veel mõneks otstarbeks pidi kroonu kergendusi andma. Samasugustel tingimustel võtsid ka mõisnikud asujaid eneste maadele. Ispravnik tähendas maa-kuulajaile kirjalikult üles umbes kümme küla, kus head vilja-maad olevat ja kus tatarlased enne Krimmi sõda väga jõu-kalt elanud.

Saadikute kurtmise peale, et nende passiaeg juba otsa-
korral olevat, vastas maakonna-kohtunik, et sellest ei olevat
siin midagi viga, ning teatas, et meeste õnneks tulevat paari
päeva pärast Perekoppi Tauria kuberner, kelle jutule nad
siis asumise asjus pidavat minema. Kubeneri tulekust lubas
ta neile kohe teatada, mis ka sündis.

Aprillikuu 9. päeval saabus kuberner, kindral-leitnant
Žukovski, Perekoppi. Varsti lasti kolm eestlast ette kutsuda,
kes talle oma soovid kuuldavale tõid. Araks hirmutatud balti
talupoegade esimene palve käis ka siin kohe lõppeva passi-
aja kohta: ärgu hakaku ülemus neid sellepärast kimbutama
ega karistama! Kuberner vaigistas neid sõnadega, et nad
nii kaua, kui nad Krimmis viibivad, tema kaitse all seisvat.
Asumise suhtes käskis ta neid aga kubermangulinna Simfe-
roopolisse oma kantseleisse tulla, kust ta neile tarvilikud kirjad
lubas välja anda. Kui ta meestelt ühte ja teist Baltimaa olude
üle oli järele pärinud ja neilt ka kuulda saanud, et nad välja-
rändamise asjus otsekohe keisri poole olid pöördunud, soovis
ta neile head teed ja õnne. Saadikud leidsid, et neid siin
ametnikkude poolt, kubernerist kuni kantseleikirjutajani, hoo-
pis inimlikumalt koheldi kui kodumaa ametikohtades; kare-
dust, kõrkust ja ninakust, millega nad Eestis olid harjunud,
ei saanud nad siin peaaegu maitstagi.

Reisiväsimusest vaheajal väljapuhanud mehed võtsid see-

peale ette ringsõidu neisse Krimmi küladesse, mis neile kui
asudaval olevad asukohad ära olid tähendatud. Armjanskist —
vita versta Perekopist lõuna pool olevast alevist, mis suuru-
selt ja majade ning kaupluste nägususelt kreislinna märksa
ületas — palgati tatarlane kahehobuse-vankriga, kes maa-
kuulajad kuni Karassubasari linnani pidi küütima. Selle linna
poole tõmbas meeste meeli lugu, et üks Narva mees, kes
Krimmi sõja ajal seal väeteenistuses olnud ja kellega saadi-
tud Krimmi tulles kokku puutusid, oli seda maa-ala, kus nime-
tatud linn asus, väga kiitnud.

Teekond polnud kaugeltki lõbus. Maa oli elanikkudest
lage, ainult tühje, lagunened tatarl külasid seisis teede ääres.
Reisijad olid endile moonaks Armjanskist üksnes leiba ja
mõned heeringad kaasa võtnud, lootes, et eks küladest saa
toitu osta. Aga sellega olid nad endid täiesti petnud. Mitte
ainult nälja, vaid veel enam januga tehti teel tutvust. Kuiva
leiba ja soolast kala närides vaevlesid teekäijad varsti kange
janu käes, aga vett ei olnud kuskilt saada. Vanades, tatar-
laste poolt mahajäetud külades olid küll kaevud, kuigi ilmatu
sügavad, ja meestel pudel tinakuuli ning 25 sülla pikkuse nõö-
riga veevõtmiseks kaasas, kuid vesi neis kaevudes oli seistes
nii sandiks läinud, et ta joomiseks ei kõlvanud. Oli ka kaevu-
sid, kus pudel nõöri lüheduse pärast vette ei ulatunud. Ühte
seesugusesse mitmekümne sülla sügavusse kaevu sulpsatas
pudel, kuna nõöri ots noore Maltsi näpust kogemata ära lip-
satas, hiljem sisse kukkuda.

Esmaspäeva hommikul sõideti Armjanskist ära ja jõuti
teisipäeva õhtuks Džurtši külasse. Kõige vähem lagunened
tühi hurtsik valiti öömajaks, tehti tuli üles, toodi vanast põhu-
hunnikust küljealust põrandale ning saadeti öö tühja kõhu
ja piinava januga mööda. Hommikul hakati paika — Džurtši
oli üks neile ülestähendatud asukohtadest — lähemalt silmit-
sema.

Majahagerikud külas, suuremalt jaolt veel kaunis terved,
olid enamasti saviplonnidest ehitatud, seest ja väljast valgen-
datud, näotud väljast, aga seest kaunis puhtad. Väiksem osa
maju oli Krimmi kollasest saetud kivist, katused aga kõigil
mullast. Mis puutus küla ümbrusse, siis esines see, nagu
Perekopigi lagendik, igal pool pika tiheda kulurohu ning
sellega segi kasvanud noore halja rohuga kaetud ilmatu söö-
dina, kust puud ega põõsast kuskilt silma ei paistnud.

Kibe janu ajas mehed varakult teele, et otsida küla, kus joodav vesi kaevus on, sest ka hobused kannatasid väga veepuuduse all. Säherdune küla pidi küüdimehe jutu järgi olema kaheksa versta eemal asetsev Tokultšak, kuhu sõideti paar versta kõrvale jääva Kiat-Orka küla kaudu, kus aga maakuulajaile ka paremat ega pahemat silma ei hakanud, kui seni teistes paikades oli nähtud.

Suure postmaantee ääres seisvas Tokultšaki külas oli vangimaja ning selle juures kaev hea veega. Enama kui kahekümnenelja-tunnise janunemise järel võisid inimesed ja loomad endid siin jälle karastada. Ka kehakinnitust võeti nüüd korrapäraselt. Hobustel oli kõikjal küllalt värsket rohtu, muudkui et nende söötmisega kulus rohkesti kallist aega. Teise päeva õhtuks jõuti Sõrt-Karaktšora küla ja Skirmundi mõisa kaudu suurmaaomaniku, sakslase August Lustigi juurde, kuhu öömajale jäadi ja kellega asumise asjus läbirääkimisi peeti.

See saksa suurkrundiomanik, nagu neid rohkesti saksa asunikke seas Krimmis oli leida, ütles endal nimelt mitu tühja küla olevat, kuhu ta asujaid soovis. Ta lubas siserändajaile elamahakkamiseks, nagu kroonugi, anda leiba, viljaseemet ning rahalist abi ja nõudis endale kümnel esimesel aastal vilja pealt ühe kümnise, heina pealt kaks kümnist. Iga asunik võivat endal karielajaid mõisa maa peal 20—30 tükki pidada, mille eest tal mõisale aastas 10 jalapäeva oleks teha, iga lamba karjamaa eest aga 8 kopikat tasu maksta. Need tingimused pani Lustig kontrahitaoliselt kirja, mille ta oma allkirja ja pitseriga kinnitas ning saadikuile kaasavõtmiseks ära andis.

Enne edasisõitmist käisid saadikud saksa asuniku tühje külasid vaatamas. Hooned neis olid samasugused nagu teisteski seni nähtud tatari külades, muudkui vahest vähe terved ja kindlamad. Ei elamute ega maastiku poolest paistnud siingi midagi meeldivat silma. Öitsvast ja luhtavast Kaananist, kuhu prohvet säraval näol oma rahva oleks võinud viia, polnud, nagu Maltsvet pead raputades pidi tunnistama, siiamani veel juttugi.

Sõit läks Karassubasari poole edasi, kuid tatarlase hobuste väsimuse pärast nii pikkamisi, et alles laupäeva õhtuks linna näole jõuti. Veel oli kümme versta sõita, aga seks pidi ühe vene talupoja käest hobused palgatama — tatarlase viletsad loomad ei saanud enam paigast.

Perekopi kohtu-uuriija Hieckisch oli meestele soovituskirja kaasa andnud ühe oma tuttava ametivenna nimele, kes oli Karassubasaris kohtuametnikuks, ja selle juurest leidsid reisijad peale lahke kostituse söögi ja joogiga ka mõnusa öömaja. Aga kui mehed teisel päeval linnas ja selle ümbruses veidi ringi silmitsesid, nägid nad, et nad siia tulles olid eesmärgist koguni kõrvale kaldunud.

Karassubasari linn, Simferopolist ida pool, Jaila mäesu jalal, asetses ju oma tatari laadi majade ja muhamedi usu kirikutega väga meeldivalt kena oru sees, kärealt voolava Karassu jõe ääres, keset ilusaid viljapuu-aedu. Aga vilja kasvatamiseks olid ümberkaudsed maad hoopis kehvad, enamasti kivised, valge savipinnaga, mis kuivaga kiviõvaks pahtub. Eesti põllumees ei arvanud niisuguse põlluga midagi võivat peale hakata.

Teisel hommikul — see oli palmipuude pühal — läks saadikutel korda soodsa kaubaga osta paar hobuseid ühes riistade ja vene vankriga, et kord ka oma küüdiga odavamalt reisida. Öhtul Karassubasari välja sõites jõuti teiseks hommikuks kubermangulinna Simferopolisse.

See oli juba linn. Asetsedes Krimmi suurema jõe Salgiri kallastel, laia oru sees, pakkus Simferopol oma linnakohaste kiviehitiste, rohkete kaupluste, seitsme kuni kaheksa ristiusu kirikuga juba usaldustäratavat vaadet kui seni nähtud teised Krimmi linnad. Turul nägid kolm eestlast oma rõõmuks ka juba kütte- ja tarbepuid, pealegi sadade koormate kaupa. Puid polnud nad ju mitu nädalat enam näinud. Sest nii Perekopi linnas kui ka maal köeti ahjusid puude puudusel kuivatatud lamba- ja veisesõnnikuga.

Meeste esimene asi Simferopolis oli muidugi kuberneri juurde minna, nagu neid Perekopis oli kästud. Kuberner tundis maakuulajad ära ja laskis neile kantseleidirektori kaudu ametliku kirja valmistada, millesse meeste teekonna otstarve oli üles tähendatud ühes käsuga kubermangu ametikohtadele — saadikuile nende toiminguis võimalikult abiks olla ja neile ei ühelgi viisil takistusi teha. Nähtavasti oli kohalikul ülemusel elav soov elanikkudest tühjaks jäänud maad töövõimsate inimestega jälle perendada ja elustada. Seda ei nõudnud mitte üksnes kroonu, vaid ka kohalikkude mõisnikkude huvid. Sellest peamiselt see lahkuse ja helduse mahl loodetavate asunik- kude saadikute peale tilkuski.

Kuberneri kantseleist mindi kohalikku kroonumaade valitsusse. Siin aga ei sobinud asjad enam nii hõlpsasti kui senistes ametikohtades. Nõuti meestelt Lõuna-Venemaa kindralkuberneri luba siia asumiseks ja maade väljavõtmiseks. Saadikute tähenduse peale, et keiser ise neile selle loa juba on andnud, mis aga kirjalikult Eestimaa kuberneri kätte läinud, vastati õlgu kehitades, et see võivad ju õige olla, aga kus on tunnistus? Ilma selleta ei võidavat neile siit kroonu maad anda. Meestele pandi aga ette, kas siit Peterburi telegrafeerida või kindralkuberneri poole palvekirjaga pöörduda, milles võiks olla mainitud, et palujad säherduse loa juba varemalt keiserlikult majesteedilt saanud.

Nüüd oli hea nõu kallis. Meestel polnud õiget usaldust ühte ega teise ettevõttesse, kartes iseäranis rohket ajakulu. Tehti seepärast otsuseks kindralkubernerile küll palvekiri kirjutada, aga see temale mitte postiga saata, vaid ise kätte viia. Kindralkuberner aga resideeris Odessas. Nii seisis meestel korraga kaunis pikk maa- ja mereretk ees.

Palvekiri, mille eest kolm rubla võeti, oli Simferopolis varsti valmis tehtud, ja peagi oldi teel Eupatooria linna poole, kust aurulaev mehed üle mere pidi viima. Mööda Salgiri jõe orgu loode poole sõites nägid reisijad umbes kaheksa versta kaugusel linnast üsna ilusaid maa-alasid, külasid ja mõisasid suurte viljapuu-aedadega, vesiveskeid jne., mis neile kodumaad meelde tuletasid ning ihalduse mõttesse tõid: «Peaks meie endile Krimmis ometi niisuguse asupaiga leidma! Oh, et kroonumaade peal ka midagi sellesarnast oleks!» Kara-Kijati küla juurest läks tee kahte harusse. Mehed pöördusid pahemat kätt mere poole, sest teine, otsekohe põhja poole minev haru oli Venemaale minev suur postitee.

Tänini olid ilmad olnud kuivad ja tee hea, aga nüüd korraga hakkas vihma sadama ja maakuulajail oli varsti tegemist kimbatusega, mida sadu Krimmis ja Lõuna-Venemaal teekäijatele ikka toob. Teed on sillutamata, mispärast nad põhjani poriseks lähevad; pori aga on saviolluste pärast nii sitke, et mässib vankri rattad kinni. Selle häda tegid ka Maltavet ja ta kaaslased läbi. Ei aidanud viimaks muu nõu, kui küürutati lõdisedes terve öö, kõik kaelani märjad, unetult porise vankri ääres, mis edasi ei tahtnud liikuda. Alles koidu ajal, umbes kaheteistkümnne tunni pärast, jäi vihm üle, nii et värisevad hobused edasijõudmiseks jälle ette rakendati. See

päike kuivatas hiljem meeste riided ära, tee muutus liivaseks ning seepärast käidavamaks ja lõuna ajal jõuti õnnelikult Eupatooriasse.

Selsamal päeval juhtus laev minema Odessa poole. Mereleisi võttis ainult Kustav Malts ühes oma tõlgi Tõnissoniga ette; Maltavet kui «mitteametlik» maakuulaja jäi hobustega Eupatooriasse seltsimeeste tagasitulekut ootama.

Tormise sõidu järel, mis tõi nii noorele Maltsile, kes esimest korda laeval oli, kui ka enne vett mööda reisinud vanale sõdatile raske merehaiguse, jõuti teise päeva hommikul päikese tõusu ajaks Odessa sadamasse. Oli just suur reede, mida mehed võorastemajas reisiväsimusest puhkamiseks ja merehaigusest kosumiseks kasutasid.

Teisel hommikul, lihavõtte laupäeval, mindi varakult kindralkuberneri kantseleisse. Palvekiri viidi varsti kuberneri kätte, kes saadikud vähe aega hiljem enda ette kutsus. Ka kindralkuberner krahv Stroganov laskis oma palge lahkesti eesti maakuulajate peale paista. Teda huvitas iseäranis küsimus, kas oleks Eestimaalt palju sisserändajaid loota, kas peale selle seltsi, kelle passid saadik Maltsi käes on, veel rohkem rahvast Krimmi tahaks asuda. Saadiku vastusega, et see selts vist küll viimaseks ei jää, sest et elu Eestis väga kitsik ja rühuv on, näis krahv väga rahul olevat. Sedamaid andis ta kantseleiametnikule käsu tarvilikud kirjad saadikule valmis teha. Juba paari tunni pärast olid viimasel paberid käes — lahtine kiri kindralkuberneri allkirja ning pitseriga ametikohtadele ettenäitamiseks, nagu see, mis Tauria kuberner oli andnud, ning kinnine pakk dokumentidega, mis kroonumaade valitsusele Simferopolis kästi ära anda, kust saadikule siis asjaomased maadekirjad pidi välja antama.

Röömsal meelel toimingut rutulise kordamineku üle tõttasid mehed sadamasse järele kuulama, millal lähem laev Eupatooriasse sõidab. Paraku said nad aga teate, et enne tulevat neljapäeva laeva ei lähe, nii et nad oma meelepahaks peaaegu terve nädala Odessas pidid veetma, kuna neile ometi iga tund kallis oli. Hea veel, et ülestõusmispühad, mil nad Simferopolis ametikohtadesse sisse poleks pääsenud, selle nädala peale langesid.

Jõudnud Eupatooriasse tagasi, kuulsid mehed oma vanemalt reisiseltsiliselt, et neil vaheajal õnnetus olnud: teine, tugevam hobune oli ööl vastu esimest püha lõppenud. Et tatarlastel

seekord juhtusid ristiusulistega ühel ajal pühad olema, siis ei leidnud Maltsvet naljalt inimest, kes surnud looma võõraste-maja hoovist ja linnast oleks välja vedanud, kuni ta selle töö eest viimaks viis rubla pidi lubama, mis kahjule veel lisaks läks. «Tabuunist» — hobusekasvatusest — oli ta seepeale kolmekümne rubla eest noore õpetamata hobuse ostnud, kellega sõitjad palju vaeva nägid, enne kui nad Simferopolisse jõudsid.

Siin viidi nüüd kindralkubernerilt saadud paberid kroonumaade valitsusse, kus seepeale asujate päralt antavate maade ning külade nimekirjad valmistati, mis tervelt 36 000 tiinu kroonumaa ning umbes 40 küla kohta käisid. Need kohad jagunesid suuremate ja väiksemate osadena nelja Tauria maakonna — Simferopoli, Eupatooria, Perekopi ja Feodosia peale. Saadikud võisid neid vaatama minna ja endale nende seast valida, mis neile meeldis ja kui palju neil mees-hingede arvu järgi tarvis läks.

Nende paberite kättesaamisel tuli aga iseloomulik takistus, mis meestel jälle kolm päeva tuksi pani. Seni olid nad ameti-kohtades imelikul viisil ilma rataste määrimiseta läbi saanud, mis abinõu nad ka oma talupojalikus teadmatuses õieti ei tundnudki. Nüüd aga pidid nad selles kaunis kibedat õppust saama. Paberite valmistamine oli ühe lauaülema hoolele antud, kes tööga, nagu pärast selgus, juba esimesel päeval oli joonde saanud, aga pabereid meestele ära ei andnud. Alles siis, kui kantseleiülem saadikuid juba kolmandat päeva kantse-leis nägi ootavat ja neilt küsides kuulis, et neile pabereid ikka veel pole kätte antud, tuli igavale ootamisele viimaks lõpp. Ametnikule tehti väike ninanips, mispeale kirjad meestele silmapilk pihku siginesid. Ametniku mõrust näost võisid mõist-matud kergesti näha, miks rattad kolm päeva veereda ei taht-nud.

Siiamaani olid asjad aetud, kui Kustav Malts sule kätte võttis ja koju kirjutas. Millisele lõppotsusele saadikud peale maade vaatamist jõudsid, sellest ei seisnud kirjas veel midagi.

Sõit läks Karassubasari poole edasi.

VALGE LAEV.

Noore maakuulaja aruanne sai täielikult tuttavaks ainult tema isale ja selle ligemaile ning kaugemaile üleaedseile. Eemal elavad maltsvetid kuulsid enamasti ainult kirja kahmetut kaja mitme suu kaudu, kuna mitmed jäid sellestki ilma. Saadiku andmeist juurdus muidugi igale vaevatud ja koormatud väljarändamishimulisele talupojale, kuulis ta neid nüüd täielikult või poolikult, eriti see meelde, mis tema ihkamisele vastu tuli, ja see oli: Maad Krimmist saab — abi kroonu annab! Kõik raskused ja halbused, millest kiri asumaa kohta rääkis, kuivasid selle julgustava teadmise kõrval kokku, seda enam, et talupoeg enesele ikka ja ikka jälle pidi ütleva: «Pahem kui siin ei või ju kuskil mujal ka olla, küll aga parem.»

Paraku tuli maakuulaja hea sõnum, et maad ja abi saab, veidi liiga hilja. Ta ei leidnud enam palju kaineid inimesi eest, kes seisukorra peale iseenda tulul külmavereliselt ja arupidavalt oleksid vaadanud. Ta leidis eest hulga õnnetu, kes häda tõttu, mis neid oli tabanud, olid pea kaotanud või usu- lise hullutamise tõttu, millist tööd määratsevad «abiapostlid» nende kallal tegid, olid vaimse sõgeduse teele sattunud.

Maikuu teisel poolel 1861 võtsid maltsvetiusulised kätte ja hakkasid kõige toru ja trossiga Tallinna poole rändama. Rändajate seas ei olnud mitte ainult need perekonnad ja vallalised inimesed Järva-Madise kihelkonnast, kelle passid Kustav Maltsi käes olid, need kahetsemisväärt peremehed, kelle mõisnikud jüripäeval taludest, uute rentnikkude eest, olid välja ajanud, ning teenijad, kes oma leiva olid kaotanud, vaid ka palju väljarändamishimulisi Järva- ja Harjumaalt, isikuid, kellel passe ega üldse seaduslikku võimalust ei olnud kodumaalt minema pääseda, inimesi, kes kõik oma lootused

ja terve tuleviku imedele olid rajanud, kohapidajaid, kes kevadel vilja olid külvamata jätnud, oma loomad ja majakraami olid maha müünud, kindlas usus jumala sisse, kes vaga neitsi ja prohveti suu läbi oli lasknud kuulutada: Kevadel lähete Egiptusest Kaananimaale, ja kes prohveti abiliste kaudu nüüd laskis juurde lisada, et minekutund olevat tulnud. Ja kohapidajate kõrval siin veel teenijad, kes on kohata jäänud või peremehe juurest lihtsalt ära tulnud.

Äraminek Kaanani pidi sündima Tallinnast — selles olid imeusulised kainematega ühisel arvamisel. Kõikuvad ja mitmekesised — tõtsist mittemidagi-teadmisesest kuni kõige mühavama luuleni — olid arvamised ainult selle kohta, kuidas äraminek kujuneb.

Vähem-luulemeelsed ütlesid endile ja teistele, et nemad lähevad Tallinna oma ammuoodatud maakuulajatele vastu, kuna neil ju kodupaigas enam muidugi ulualust ei ole. Saadikud võivad iga päev Krimmist tagasi jõuda; mis siis muud, kui nende juhil teele uue kodumaa poole! Et passide maksvus aprillikuus juba oli lõppenud, et mõisnikud kas või palja kiusu pärast neid seda seadusekonksu pidi hakkaksid tagasi pidama, see mõlkus vahest mõnel üksikul küll murelikult meeles, nõrkes aga meeliülendava teadmise alla, et keiser ju ise oli neile väljarändamiseks loa andnud ja Krimmi ülemus nende saadikud lahkesti ning heldesti vastu võtnud. Küllap tulevad siis maakuulajad tagasi kõikisugu voli-, loa- ja õigusekirjadega, mille peale sakste ja koduste ülemate hammas ei hakka. Kõige kindlam ankur, mis lootuselaevukest pidas, oli muidugi ikka keiserlik luba.

Luulemeelsete ümber heljus udu, sonijate ümber mühas aur. Mida nende silm nägi, oli hall, täis siniseid ja säravaid imesid. Nende vaateringis vahutas ja kobrutas kõik. Nad nägid taevas üles helkivat imetähte, mis neile teed tootatud maale pidi näitama; nad nägid merd pooleks rebenevat, et äravalitud rahvale läbipääsuks tarbe korral kuiva jalgrada soetada; nad nägid pilve tulevat rändajaid peale võtma ja edasi kandma; nad nägid suurt valget laeva lähenevat, saadetud jumaliku ja ilmliku ülemuse poolt, usklikke Kaanani raturanda vedama. Kõike seda ja veel palju muud nägid nad oma luulesilmaga, silmaga, mille nägemist määras ja juhtis usuhaige vaim näliapõduraks kehas. Prohveti kauaks viibimine, ikka kärsitumaks muutuv ootamispalavik, aseprohvetite

glatine kuumendav ajukütmine — kõik see pani need vaesekeelised kihama, seda suuremas ärevuses, et «väikeste prohvetite» poolt ennustatud tähtajad, mil usuisa neile oma imekõndiga pidi järele tulema, ikka ja ikka jälle luhta läksid, ehk nad küll, nagu ka kõik muud pakatavad kujutused äramineku laadi kohta, otsekohe piiblist pidi võetud olema.

Kõik need hobusega ja jalgsi Tallinna poole rändavad maltavetlased kogunesid seal Lasnamäe alla, suhkruvabriku taga levivale loodmaale. Sinna asus leer, mis juurdetulijate tõtu ühtelugu suurenes, kuni mitusada inimest mõlemast soost ja igast vanusest koos oli, hulk endisi perepidajaid ja endisi teenijaid Palja maa peal, lageda taeva all saadeti päevad ja ööd mööda, söödi, magati ja palvetati. Tuled tehti liiva sisse kivide vahele ja keedeti leent; turule sõitvate talupoegade käest osteti toiduaineid, viimaste vaipade ja riidehilpude sees varjati väetimaids lapsukesi öise külma ja niiskuse eest. Seal Lasnamäe lagendikul, mere ääres, kujunes tükk mustlaste-elu kõige välispidise romantikaga ja ainult selle vahega, et tege-laste ihukatted värvidest ei hõisanud, vaid olid hallid, ühe-tonilised hallid, nagu eesti teo-orja põline mure, või vahest sekka mustad, nagu talupoja leinav minevik ja olevik.

Need hallid ja mustad inimkujud seisid hommikust õhtuni seal lagedal rannaservikul ja nende igatsevad silmad tõmmuks päevitanud nägudes vahtisid ainiti mere poole. Nad ootasid laeva. Valget laeva. Laev, mis neid tuli päästma, pidi olema valge, helevalge, valge kui jumala päike taivas... Selle laeva peale oli kõigi usk ja lootus viimaks ühinenud. Laeva peale, mille kroonu jumala käsul neile järele läkitab, et neid soojale maale viia, kus usuisa neile asukohad on valmis otsinud.

See laev oli usulisest luulevahust tekkinud, ent Tallinna merekaldal aegamööda pisut reaalsema kuju omandanud. «Valgest laevast» olid «valge pilve» ja muude imeliste sõidukite kõrval kevade jooksul teatavad väikesed prohvetid ja aseapostlid oma tossavais jutlustes sonima hakanud ning usklikkude hulgad olid nende pettekujud siia kaasa toonud. Siin aga, kus ühe nurga inimesed teise kandi elanikkudega ja ühtlasi linlastega kokku puutusid, kus kainem luulelisele teraselt näkku vahtis, kui ta kuivalt küsis: «Noh, kas hakkame maad või merd mööda minema?», kus mõni linnaelanik, kas pilgates või mitte, tähenduse tegi, et «kui kroonu teile maad ja abi

annab, küll ta teid siis ka omal kulul päralt viib, ja vist ikka laevaga» — siin sai puhtjumalikust imelaevast juba kroonu aurulaev, üks neist ujuvaist majadest, mille sarnaseid mere poole vahtivad maltsvetid reidil mitmeid nägid seisvat. Linna-saksad, kes ootajaid Lasnamäe all hulgakaupa nagu ilmainmet käisid vaatamas, võisid nendega nalja heita, neid nõõgata ja tõgada oma laevajutuga, sest neil ei võinud ju teadmata olla, et teekond laevaga Krimmi — ümber terve Euroopa, Vahe-mere ja Musta mere kaudu — on lausa rumalus; aga vaestel põgenejatel, kellel selgemat aimugi polnud, kus õieti nende Kaanan asub ja missugused teed sinna viivad, — neil oli tõsi taga, kibe tõsi.

See laevauusk oli juba mõni päev varemalt, kui maltsvetlased suuremal hulgal Tallinna alla jõudsid, kuskil mujal veidrat vilja sigitanud: Kolga rannas. Sealsed «armu saanud hinged» ootasid valget laeva oma randa. Kas see vaga ootus-lootus üksnes Tiskre neitsi Miina või ka mõne muu siitpoolt «nägija» ennustusel põhjenes, sellest pole kindlamat teada; Miinast aga räägitakse, et tema olevat kolklaste imelaeva ema, kuna sala-pärase sõiduki ootamise loost rahva sekka järgmised mäles-tused alale on jäänud.

Valge laev pidanud Leesi küla alla tulema. Tema ennustatud ilmumine jäänud aga, nagu Järvamaa prohveti tagasijõudmi-negi, üha täide minemata. Kui juba küllalt olnud oodatud, tulnud korraka sõnum, et laev teatud päeval ja tunnil Aegna saarele saabuvat, kus ta usklikud peale võtvat. Alanud kohe kibe minek sellele saarele, nii kibe, et mõnel jäänud kas või söök pooleli ja ühel naisel leivadki «seadesse». Maha jäetud kõik ilmlik vara, mis mitte ennemalt juba ei olnud ära müüdnud või mida viimasel pilgul kätte kahmata ja kaasa võtta ei jõu-tud. Et mahajääjad ilmalapsed ja vist ka kainemad palve-inimesed seda äraheidetud vara enestele hakkasid kormitama — palju asju olevat äraminejad neile ise «jumala nimel» and-nud —, seda pole raske enesele kujutleda. Üks vanake tänanud ja õnnistanud poegi, kes minema läinud: «Oo, kallid poju-kesed, kuidas jätsite ometi hea kaljakese aina minule!» Ise vaadanud põlevail silmil, kuidas teised mahajääjad äraläinud inimeste varandust laiali kandnud, ja ohanud: «Oh, oleks ma kümme aastat noorem!» Keegi vabatnaine naabruses saanud ühest Leesi talust hulga häid uusi kalavõrke ja hüüdnud saa-giga koju jõudes: «Jah, sealt tuleb sulle abi, kust sinu meel

ei mõtlegi!» Sest seljatais võrke oli vaesele lesele ju terve varandus...

Aegnasse mineku eel pidanud usklikud veel lühikese palve-tunni külas ühes peres, kus kirglikult jumalat palutud, et laev siin enam tulemata ei jääks ja et taevaisa neid saarelt enam tagasi ei laseks tulla. Pühalikult lauldes purjetatud siis laevu-kastel ja lootsikutel minema.

Saabudes Aegnasse, arvanud keegi pime naine, et juba Kaananis ollaksegi, ja hakanud õnnistama: «Nüüd, kallis maa-tene, oled mul viimaks käes!» Aga valget laeva, millelt ingli haäl usklikkudele vastu pidanud hüüdma: «Teele, tee, arm-sad hinged!» — seda laeva polnud kuskil näha.

Oodatud päev, oodatud teine ja kolmas — ei ikka veel midagi! Aeg läinud igavaks ja nälg tulnud kätte. Mis muud, kui hakatud aga jälle kodu poole purjetama — kui kaua sa ühja kõhuga lageda taeva all ikka ootad!

Kodurannast vaadanud inimesed, kuis üks puri teise järel nende tagant paistma hakanud. Juba tulevad, ehk küll alles kolme päeva eest palvetasid, et jumal neid tagasi tulemast hoia-ks! Ilmalapsed rannas võtnud neid muigavil suil ja pist-vate sõnadega vastu.

Õtetud laevaootajad kogunenud nukralt, nagu vette kaste-tud kanad, Jüri Jüri tuppa ja norutanud seal peaaegu päeva otsa, kui parajasti keegi Tammistu mees, tulles soolakoormaga soomest, randa jõudnud ja koosolevate meeste peale hakanud paukuma: «Mis kurat te siin vahite, suud ammuli, kui mulle appi ei tule soola maale kandma!» Paukunudki mehed koost, kes talle üksteise järel appi tulnud salakaupa varjule toime-tama.

Salakauba veo ja varjamise suhtes olid kõik randlased, usu ja muude vahede peale vaatamata, vennad täis murdumata ühistunnet ja üksmeelt. Oli ju salakaup kehva kalasaagi puhul nende ainuke sissetulek, sest põldu oli neil nii vähe ja seegi nii armetu ja kõva rendi all, et see nende ülalpidamisele pea-aegu mingit alust ei andnud. Kõvast valvsusest hoolimata veeti salakaupa, iseäranis soola, rohkesti sisse, mida siis kau-gemal maa sees, enamasti Järvamaal, käidi rahaks tegemas. Kui suur rannarahva üksmeel ja ühistunne seejuures olid, tun-nistab nähtus, et konterbandivedajate kinnivõtmisi tollivahtide läbi hoopis harvasti ette tuli, nii harvasti, et säherdusest juhust nagu poolest imest kaua räägiti.

Kui Aegnast tagasi oli tulnud, hakatud endist varandust üleaedsete ja teiste omandajate käest jälle tagasi koguma, kuid peaaegu poolest jäädud ilma. Ka lesk vabataoline saanud käsu äraviidud kalavõrgud omanikule tagasi tuua, mida ta ka teinud. Koormat selga võttes ohanud vanake: «Mis meie rõõmuks arvame, läheb hädaks, vaevaks peage!»

Seepeale saadud kuulda, et teised maltsvetid kõik Tallinna alla läinud valget laeva ootama, kuhu see tingimata tulevat, ja see erutanud ka Kolga usklikke, iseäranis luulemeelsemaid nende seas, nüüd sinna rändama. Et kõik see rändamine ja ajaviitmine parajal tööajal sündis, siis pani kartus mõisniku eest, kellele päevad teha, mõndagi leigemat usklikku aru pidama ja viivitama. Aga imeusulised olid kärmed neid vaigistama. Kui Mäe Mart Leesi külast näiteks kunagi tähendanud, et ega mõisnikud neid vist minema lase, mispärast iga minekukatse osutuvat asjatuks, võtnud üks vaga naine piibli ja seletanud sealt, et raske uni tulevat sakste peale, mis neid nii kaua kütkestavat, kuni kõik usklikud siit hädaorust ja orjapõlvest on ära pääsenud... Nõnda siis kogunes hea hulk ka Kolga ranna inimesi Tallinna Lasnamäe alla, ja laeva ootamine teiste omausuliste seltsis kestis edasi.

Oodati ja oodati. Vahiti ja vahiti.

Oodati päevast päeva, nädalast nädalasse. Vahiti koidu ärkamisest eha kustumiseni. Alustati igal hommikul uue lootusega ja lõpetati hilja õhtul, kui väsimus ja tüdimus laud kinni vajutasid. Üksteise võidu püüti hommikul võimalikult vara ärgata, et esimesena üle magava leeri hüüda: «Ta tuleb!» Üksteise võidu katsuti õhtul võimalikult hiljaks üles jääda, et ehk ometi korda läheks voogude tuhmil turjal, suvise öö poolikus pimeduses, valendavat imelaeva silmata. Oli ka nooremaid ootajaid, kes ööselgi, ja enam kui üks kord, asemelt üles hüppasid, et kivilt või kingult mere poole piiluda, pimedikust läbi ujuva pilguga.

Laeva ei tulnud!

Päev järgnes päevale, öö ööle, nädal nädalale — laeva ei tulnud!

Juba siginesid ootajaile vaevataid selga, juba lähenes paljudele nälg, juba kippusid haigused lastele kallale, juba hakkasid paljude silmad tõntsilt, kustunult mustaks põlenud nägudest, lohku vajunud põskedest vahtima — laeva ei tulnud!

Tekkis kahtlejaid. Esiti üksikuid, pärast salgakesi. Aga

usklikke oli rohkem. Ja siis tõusid leeri üles prohvetid ja apostlid, need, kelle hõõgivate ennustuste ajal rahvas siia oli kogunenud, kelle suud täis olid imedest ja salapäraestest tõustest. Need pidasid palvet ja lasksid oma visamat, suuremat, loomavamast usku kahtlejate peale voolata, neid julgustades, kiitades, uute tõotustega ergutades. Ja ennäe — kahtlejad uskusid jälle! Nad ootasid uuesti. Mari oli palvejoovastuses kiljatanud: «Laev tuleb!» Miina oli pühas halvatuses sosistanud: «Laev tuleb!» Paide Ants ja Kerna mölder, Madis, Anu ja kõik need teised — nad lugesid seda raamatust mitmel pool keerulisel keelel välja ning kuulutasid: «Laev tuleb!» Miks ei pidanud ta siis tulema! Nähtavasti tegi Kõigevägevam oma rahvakese usukindlusega katset. Kes tohtis siin alla jääda!...

Ja laev tuli.

Tuli südaöösel.

Teda nägi esimesena üks naine.

See seisis oma noore saleda kehaga kõrgelt ja sirgelt keset leeri ning kõik temas ja ta küljes osutas kirglikult mere poole — käed, silmad, vallali lehvivad juuksed, pingule paisunud rinnad. Ja suu tõi kuuldavale otsekui pasunahüüu, mis rökates üle kogu uinuva leeri levis:

«Laev tuleb! Laev tuleb! Laev tuleb!»

Hüüdja oli Lõhmuse Anu Kuglilt. Ta oli palveis viis ööd järjepannu valvanud, et rahva ees esimeseks saada, kes tõeks saanud imet kuulutab. Ta võbises õnnest ja värises uhkusest. Iga sooneke ja närvikiuke tema ihus kuumas õndsusest.

Ja leer tuksatas virguma — praegu siit, varsti sealt. Ning ärganud, kes seda noort saledat naist ihu ja hingega mere poole osutavat nägid, teadsid kohe, mida ta näeb, ilma tema pasunahüüdu kuulmatagi, ja nad kõik nägid ühtaegu valget laeva.

See lähenes, hiiglasuur ja hunnitu, hõbedase öö rüpest majesteetlikul sõidul, lõhestades laineid vägeval rinnal ning jättes maha vahujooni, mis pimedikku valgustasid. Ning komandosillal seisis tema ise, ootajate prohvet ja päästja ning viipas neile võidurõõmus mõlema käega tervitusi...

Nad kõik nägid teda ja ta laeva, niipalju kui neid esimese nägi ja hüüdel unest oli ärganud, ning vajusid põlvili, ristitasid käed ja nutsid rõõmu pärast valjusti.

Aga seal seisis nende hulgas pikk kõhetu vanamees halli

habemevõruga kõrvast kõrvani, keegi kolklane, ja see hüüdis korraga:

«Ma ei näe laeva!... Mul on meremehe silmad, aga laevad ei näe!»

Oli, kui heidaks põlvitajate üle tumehall pilvetiib. Äkki ei viiksatanud keegi enam. Oodati nähtavasti, et lood avab suu ja neelab selle uskmatu.

Kuid mees seisis paigal ja kordas oma meeletut väidet. Põlvitajaist püüdis keegi pilkamisi naerda, aga sel naerul polnud laja. Ning jälle keegi siunas uskmatut sõgedaks, aga see teda ei pööranud.

Ja nüüd — nüüd korises ühest ja siis teisest ja siis kolmandast pettunud rinnast:

«Laeva ei ole! Laeva enam ei ole!»

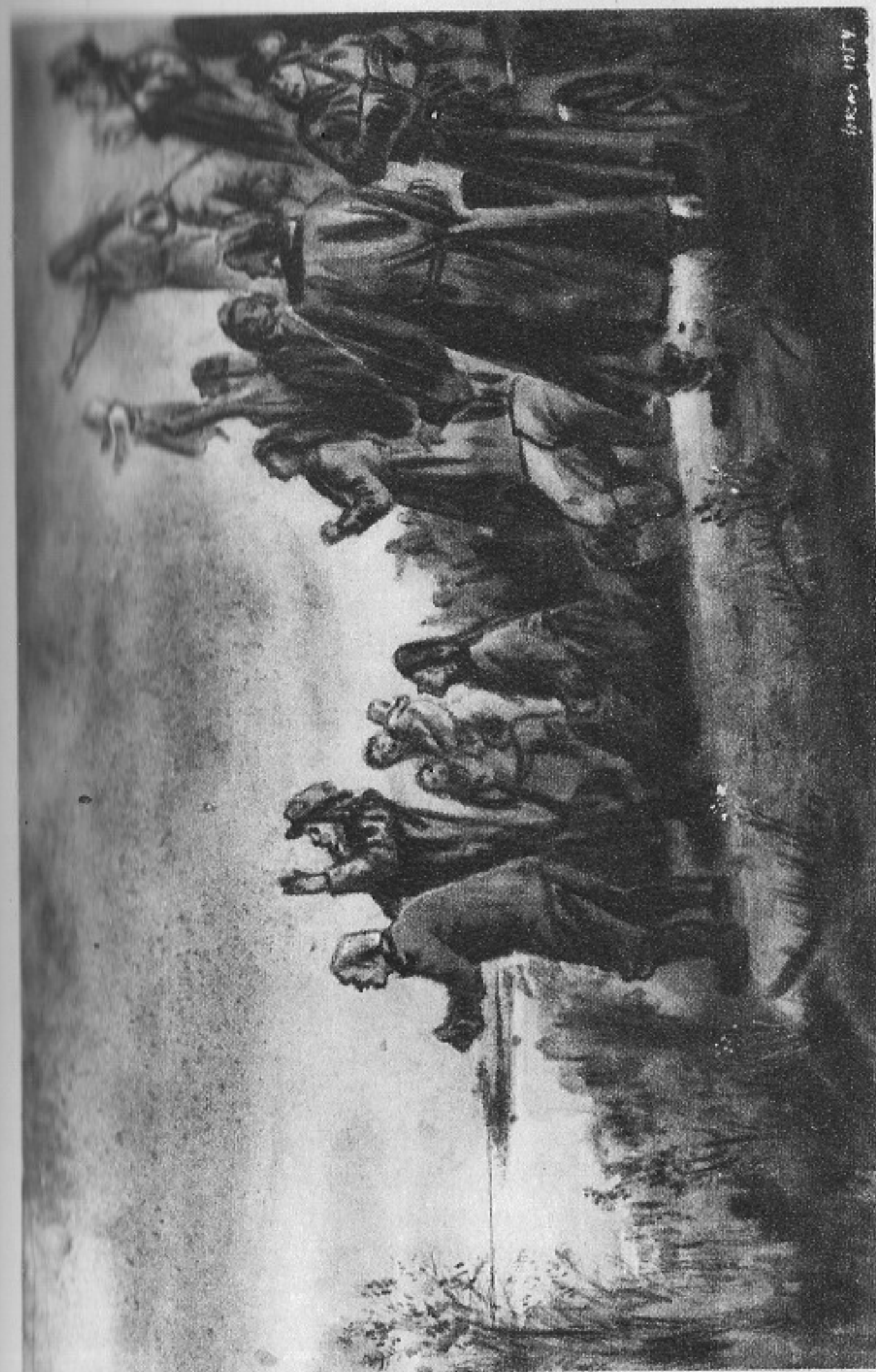
Tõusti kõikjal jälle püsti ja vahiti pingul mere poole, mida juba kerge koidik suudles. Ning kiiresti kasvas nende arv, kes kahvatuil huulil tunnistasid, et nemadki ei näe laeva — ei näe enam. Küll kisendas laeva esimene nägija, too noor naine Kuglilt, kes end Jeesuse pruudiks nimetas, kaugele üle leeri, et pime, pime mõlemast silmast on igaüks, kes ei näe laeva, nagu tema teda näeb! Aga kui osutus, et viimati kõik olid pimedad, kiljatas äkki too noor naine, langes kummuli põrmu ja nuuksus krampides, et laev ei paistvat temalegi enam...

Laeva, mida ei olnud, nähti hiljem veel paar korda. Aitas, et üks nägi, siis nägid teda ka teised.

— — — — —
Leeritais halatsemisväärt kannatajaid!

Aga keegi ei tulnud ega tunnustanud seda. Keegi ei tulnud ega öelnud kuuldavalt tervele maale: «Vaadake neid kannatajaid! Neid on nii kaua puretud ja imetud, kuni neil veri soonetest, üdi luudest ja mõistus ajast lõppes! Ja need,¹ kelle küüned ja kihvade vahelt nad on läbi käinud, on need, kes endid «armulikkudeks härradeks», «heldeiks mõisavanemateks» ja «inimese- ja rahvasõpradeks» lasevad kutsuda! Need on need, kes õiguse, kombluse ja hariduse eest meie maal endid palgehigi sees ütlevad hoolitsevat! Need on need, kes talupojale priiuse, selge sula inimesearmastuse pärast priiuse ütlevad, kinkinud olevat! Vaadake siia, ristiinimesed, ja aidake häält tõsta

¹ Siit alates kuni sõnadeni «priiuse ütlevad kinkinud olevat!» (kolm lauset) esineb tekst siin taastatuna esimese trüki järgi. — Toim.

„Laev tuleb! Laev tuleb! Laev tuleb!”

vägivalla vastu ja tema ohvrite eest! Ja mitte üksnes nende eest, keda te siin põrmus näete vingerdavat, vaid kogu selle hõlmi eest, kelle rüpest see salk viletsaid on pärit!»

Oh ei — keegi ei kõnelnud nõnda!

Kodanikke mõlemast soost vooris linnast jalgsi ja hobusega neid iga päev vaatamas käia: linnas levinud sõnum, seitsesada Järvamaa prohveti jüngrit ootavat Lasnamäel pilve, mis pidavat nad töötatud maale viima, oli kangesti linlaste uudishimu köditanud. Nad tulid lõbu ja nalja pärast neid «pärdikuid» silmitsema ja oma lastele näitama. Nad imetsesid nende halle ja musti riidevatte, naersid nende naiste ja tüdrukute lahtisi juukseid, itsitasid nende kohtlaste vastuste üle, kinkisid nende lastele lõpuks vaskkopikaid ning timpsaiu ja pöördusid linna tagasi — heal tujul, nagu koju minnes lõbusalt näitemängult. Nähtust ja oma elamustest said nad kohvi- ja õllelauas veel kauaks huvitavat juttu vadistada. Nad leidsid enesestmõistetavaks, et osa inimesi on vaesed ja rumalad ja et see osa koosneb talupoegadest. Nõnda tahtis jumal, see oli tema korraldus.

Ei, nendest ei tulnud ühelegi meelde protesti tõsta, mitte ühelegi!

Ka kohaliku saksa lehe «Revalsche Zeitung'i» toimetaja «patseeris» ilusal lehekuu-päeval, kepp käes, Lasnamäele veidraid pilve- ja laevaootajaid vaatlema. Tuli, nägi, läks koju ja kirjutas pikad kirjad «alama rahva» põhjatust rumalusest. «Kes meie linnast nüüd seda teed välja läheb, mis suhkruvabriku poole viib,» jutustas saksa ajakirjanik «Perno Postimehhe» tõlke järgi, «see leiab seal taluinimesi tee äärest, kes üksisilmi mere poole vaatavad, kui paneksid nad tema suurust ja ilu imeks. See on sedamaid natuke võõras näha, sest kust võtab meie talurahvas aega, lusti ja nii palju mõistust jumala loodud asju tähele ja imeks panna? Näeme neid aga iga päev uuesti sealsamas paigas vahtivat ja ootavat, siis tahame ometi teada, mis see tähendab. Mis asja vahivad ja ootavad need pärdikud inimesed? Pärdikud ep ole nemad küll mitte, aga oh! nemad on vaesed eksitatud, petetud inimesed, kes nüüd seda vihavilja hakkavad lõikama, mis rumaluse jampsimine on külvanud, kes ju midagi muud ei usu kui pettust! Samaara haigus ja valeprohvetid ning muud petjad on nende meeled segaseks teinud ja pead ümber käima pannud, ja nõnda on nemad nüüd oma jõleduse ohvriks saanud, mis neile hirmus raske saab olema...»

Muidugi ei leia seegi mees sõna sõitlemiseks nende vastu,

kelle eest need inimesed siia on põgenenud. Kõik süü langeb petjate, eksitajate, valeprohvetite ja talurahva enese andeksandmatu rumaluse peale; poleks kõiki neid, asjad oleksid ilusti korras — talupoeg rahul oma põlvega, mille headuse kohta pole kahtlust, tänulik jumala, tänulik sakste vastu...

Mõne humanitseva krokodillipisaraga lausete vahet niisutades hästitab see hea härra õnnetuid veel taga. Tema kui «eesti rahva sõbra ainus troost» on, et häda neid vaesid õpetab: «Pea tuleb tulikibe tõde vale järel, mil nad oma rumaluse-unest ärkavad. Inimesele, keda uskmatu meel teiste vastu täidab, ei aita muu asi, kui häda läbi targaks saada...»

Ent siiski leidus keegi, kes protesti tõstis. Vihast värisevat, kaastundest hõõguvat, hoolega kogutud teadmiste rajatud võimsat protesti. Mitte just selle käputäie maltsveti usku põgenejate, vaid teo-orjuse ikke all vaevleva terve eesti talurahva eest, kellele tehtav ülekohus ja vägivald mehele karjatava ja hurjutava sule pihku pigistasid.

Kas oli see vahest keegi oma inimene? Mõni eesti talupojasoost võrsunud rahvasõber? Vahest koguni tuttav rahvamees ja rahvaaisa Johann Voldemar Jannsen, kelle silmad ehk ometi viimaks rahva häda kohta enam lahti ja haleduses niiskeks olid läinud, selle vaese töötava rahva häda kohta, kelle kasuks ta ju oma osavat sulge ütles liigutavat?

Oh ei! See, kes protesteeris, oli keegi võõras. Ei see olnud eestlane, ei sakslane. Ei see olnud keegi tuntud rahvamees ega mõni kodumaa rahvasõbralik seltskonnategelane. Ei ta seisnud eesti talurahvale soo, seisuse ega ameti poolest kuidagi lähedal. Ise nimetas ta ennast oma protesti all «kellekski, kes ei ole eestlane ega tema isand». See oli keegi Baltimaal elav vene kodanik, kelle silmad niiskeks läksid, kelle rind haavatud õiguse- ja õiglusetundest kees, see oli Tallinna ülemkooliõpetaja Blagoveštšenski, kes sel ajal sule kätte võttis ja vägivallast ning viletsusest, mida eesti talurahvas kannatas, saksa keeli raamatu kirjutas nimega «Eestlane ja tema isand». Ta kirjutas raamatu keeles, mida «eestlase isandad» kõige paremini mõistsid, et nendesse võimsamalt mõjuda, aga ta pidi laskma raamatu välismaal trükkida, sest et Balti tsensuur, nagu kõik avalik võim, oli nendesamade isandate käes, kelle vastu ta leegitsevate kaebustega välja astus. Oma piiramata võimu tarvitades keelasid Blagoveštšenski süüdistustest vihastatud orja-isandad raamatu Baltimaal ära ja panid kauplustes olevad

eksemplarid pitseri alla. Aga nad olid teda lugenud ja hoobid olid pihku läinud. Seda tunnistas nende avalikkude häälekandjate sapisõlitamine, see osutus viimaste vingerdavaist katseist protestikirjas seisvaid tõsiasju valeks ajada.

Mida tegi sel puhul aga rahvaaisa Jannsen? Mida kirjutas tal ajal eesti rahva ainus avalik eestkostja ja häälekandja?

Ta noomis. Muidugi mitte isandaid, vaid orje. Ükski papp kantalist ja ühegi saksa lehe toimetaja ei saanud noomimise, sinnaosava, rahvaliku noomimise poolest tema vastu. Ta peksis ja palus sinna juurde täie suuga jumalat. Iga kirjutis, mis ta rahva tolleaegse majandusliku ja usulise liikumise vastu oma lehes avaldas, algas häbistamisega ja lõppes palvetamisega. Rahulolematus ja rumalus olid üldkahjulikud ebavoorused, mille pärast ta rahvast rihmas ja mille hävitamiseks ta jumalat appi hüüdis: «Issand, kui sinna ei valgusta, kes peab siis valgustama?»

Neil on selge rummalus,
Ei see ennesest ei lõppe!»

Mülgast aga, kust need tõved tekkisid, ei jätnud ta mitte ainult nähtavale toomata, vaid püüdis seda palju enam agarasti varjata. Jannsen teadis ja nägi seda mülgast nagu iga teinegi, aga ta mitte üksnes ei vaikinud sellest, kuna ta oleks pidanud rääkima, vaid ta püüdis seda lausa salata.

Keset Samaara- ja Krimmi-liikumise aega ja noil nädalail, mil maltsvetlased Lasnamäe nõlval oma päästelaeva ootasid, ilmus «Perno Postimehes» juhtkiri, mis üha iseloomustavat valgustust sellele heitis, kuidas rahvamees Jannsen rahva tolleaegsest põlvest mõtles. Töötava pealkirja all «On Eesti rahval tõesti oma põlve üle kaebamist ehk mitte?» lasti artiklis küsimuse üle kaht mitteperemeest kahekõnet pidada, sest need olid «enamasti sulased ja muud teenijad inimesed», kes oma põlve üle kaebavat, kuna peremeeste rahuldav käekäik, olgugi et mõni neistki kurdab, aksioomina võetakse.

Pikas, sõnaküllases dialoogis paneb Läänemaa mitteperemees Kaarel oma orjust rängaks ja tänamatuks, küsides: «Mäherdune on meie söök ja jook, mäherdused meie riided, elumajad ja magamiskohad? Põrsastel pahnas on sagedasti parem.» Mitteperemees Hans aga, tema üleaedne, arvab sootuks teisiti. Temale on «töö kallis asi» ning «taevaisa polla mitte rumalasti teinud, kui ta ütelnud: «palehigis pead sa oma leiba sööma»».

Kuigi töö ei ole kerge, aga milleks sellest «ägada ja ogada!» «Rahhoto südda ja nurriseja su,¹ need on iggas põlves innimesse keige raskem ikke.» «Õnnelik ello ei tulle mitte rikkusest ja hõlpsast põlvest, vaid rahhulikkust südamest. Sepärrast teme tööd ja tänname Jummalat, kui meil tööd tehha on.» Eks see ole jumal ise, kes su mõisnikku ja peremeest orjama pani. Ja «jumal on kõik targasti teinud ja igauhe oma koha peale seadinud». «Rikkal on vaest ja vaesel rikkast,² üllemal allamat ja allamal üllemat tarvis.» Kui vähe eriti peremeestel asja on nuriseda, seda näitab Hans Kaarlile arvude najal. Peremeest lastakse aastast loomi ja põllusaadusi enam kui neljasaja rubla eest müüa, kuna rent talu eest, seitsekümmend viis rubla kopikatega, ning muud aastakulud tuludest kaugele maha jäävad, nii et õnnelik rentnik otse kapitali võib koguda. Tugines see näide tõel, siis oli siin tegu, nagu näpuga katsuda, väga haruldase erandi sihiliku üldistamisega, nõnda kui tolleaegsest väljäreändamisliikumisest osutub, mille kandjaks enamikus just peremehed olid, pealegi peremehed võrdlemisi viljakast Järvast, ei mitte kehvast Läänest, kust pidi pärit olema «Perno Postimehhe» külluses elav talurentnik.

Ent artikkel Jannseni lehes oli ju selleks avaldatud, et väljäreändamisliikumist katsuda halvata, tehes teda kergemeelsuseks, peremehe seisukohast koguni hulluseks. Ja rohuks jutlustati «rahhulist süddant». «Tehkem keik Eesti mehhed tännoga ja vaggusi omma tööd, ja keik nukker meel ja nurriseminne seisko meitest kaugel.» Sest veel on «taevase ja mapealse aujärje peal armolessi silmi, kes sedda nävad ja ommal ajal seädust möda parrandavad». Artikli sappa riputatakse järgnev «Lääne laulusalm», mida soovitatakse pähe õppida:

«Olle rahhul, tark ja rummal,
«Sega, mis sull' annud Jummal.
«Kuida mitmel ommad head,
«Nenda neil ka ommad vead.
«Midda ennam kaebad hädda,
«Sedda rohkem tunned sedda.
«Parrem te sa tööd ja palu;

¹ Siit alates kuni sõnadeni «kui meil tööd tehha on» (kolm lauset J. V. Jannseni «tarkusesõnu») esineb tekst siin taastatuna teose esimese trüki järgi. — Toim.

² Lause esineb siin taastatuna esimese trüki järgi. — Toim.

«Tühja kaebdust, hinge vallu,
«Sedda jätta hopis mahha;
«Egga Jummal sedda tahha.
«Kes sull' ihho, hinge annab,
«Se so eest ka murret kannab.
«Rahhul, rõmus olle sa
«Omma tö ja põlvega...»

Siin seisab «isa Jannsen»,¹ see orjapidajate asju ajav ja kasu- sid kaitsv «rahvamees» oma moraali ja aadetega ihualasti meie ees. Mingi vabandusehulp ei ulatu tema, paljaid kohti kinni katma. Asjatu oleks katse süüd tolleaegsete tsensuuriolude peale veeretada, mis rahva eest väljaastumise võimatuks tegid, sest kes rahva eest ei võinud välja astuda, sel poleks ometi tarvis olnud rahva vastu välja astuda. Niisama asjatu oleks püüde süüd «ajavaimu» arvesse pista ja öelda: isa Jannsen oli «oma aja laps», kes asjade peale tolleaegsete silmadega vaatas, ja mitte meieaegsetega. Et ka tol ajal — nagu palju varemgi juba — teiste silmadega asjade peale vaadati, selgub peale kõige muu — välismaa võimsatest vooludest koguni rääkimata — sellest lihtsast loost, et samal ajal nime- tatud Tallinna vene koolimees oma protestikirja sakste vastu välja andis, kuna mitte väga kaua hiljem ka C. R. Jakobsoni mõök välkuma hakkas.

Juhtkiri, mille autoriks toimetuse kellegi oma välise kaastöö- lase oletab, ärritab sedamaid ägedale vastuvaidlusele — tunnis- tus, et lehe lugejategi seas, lihtsate maainimeste hulgas, silmi leidus, mis asju õigemini nägid, ja päid, mis sündmusi õigla- semalt hindasid kui t e m a. Leht oli sunnitud ühele Harju- maalt saadetud vastusele ruumi*andma, milles veenvalt osutati, et häda, karjuv aineline häda on see, mis rahvast ajab Malts- vetilt ja ka teistelt uue asukoha töotajailt abi otsima, olgu see siis kaugel Krimmis või niisama kaugel Samaaras ja Saraato- vis. Ülbe olevat naerda ja pilgata neid tuhandeid hädalisi, kes katset teevad ühel või teisel teel oma põlve parandada, kas või Lasnamäelt üksisilmi mere poole vaadates ja imetaolist pääsu oodates. Sellestki kirjutades ei tulevat vastajale naer ega pilge peale, «vaid mo südda ja silmad nutvad». Autor

¹ Siit alates kuni sõnadeni «Jakobsoni mõök välkuma hakkas» (lõike lõpuni) esineb siin kriitika J. V. Jannseni kohta taastatuna esimese trüki järgi. — Toim.

polemiseerib siis veel süüdistuse vastu, et talurahva häda põhjustajad laiskus ja rumalus olevat, võttes endale aluseks veel muid «Perno Postimehhes» varem ilmunud artikleid, milles oli rahva seas maad leidnud usu- ning väljarändamisliikumist «sajatatud».

Muidugi ei jätnud toimetus Harjumaa mehe kirjale juurde tähendamata, et ta sellega rahul ei ole, vaid et tal «mitme asja poolest teised mõtted on», ning varsti trükkis leht nähtava meeleheaga ära kellegi Läänemaa tagurliku vagatseja vastuse selle kirja peale, milles palvevennalise kõlksurikkuse ja mõttetühjusega sajatamiskirju kiideti, nende ümberlukkajat ja hukkamõistjat aga laideti.

SAADIK TAGASI.

Lasnamäe laevaootajate päevitanud näod vaatasid veel ikka kannatlikult mere poole, kui kolm päeva enne jaani Tallinna sadamale lähenes väikesevõitu aurik, mis maltsvetiusuliste nooremast maakuulajat ja ta keelemeest peal kandis, kes Krimmist tagasi jõudsid.

Maltsvet, nende vanem reisiseltsiline, oli arvanud paremaks Krimmi jääda.

Prohvet ei ilmunud mitte ise Issanda valitud rahvast Egiptusest tootatud maale viima! Usu- ja koguduse-isa ei tulnud oma karjatallekesi mitte enda isiklikul hoolet ning kaitsel senisest hädaorust pidulikult ja pühalikult uude varjupaika viima! Ta taganes osast, mida ta selles iseenese poolt elule õhutatud ettevõttes oleks pidanud etendama, juhtivast ja juhatavast osast, ning ohverdas au, uhkuse, kuulsuse, võimu, mis talle tasuks oleks saanud, kui ta oma osa lõpuni oleks etendanud, kui ta oma ettevõttele, mis jumala poolt pühitsetud pidi olema ja mille tippu Issand ise tema oli seadnud, viimase sammuni truuks oleks jäänud!

See tuli sellest, et ka prohvet Maltsvet kõige eel oli inimene ja siis alles jumalamees ning kangelane. Ka prohvet Maltsvet keetis leent aiva veega ja mõtles valmis vaimu ja nõdra lihaga: «Argus on häbi, aga tervisele hea.» Või: «Parem olla vaba Maltsvet kui raudus Mooses.» Hirm parunite eest, hirm hoo- pide, ahelate, vangla, Siberi eest andis prohvetile nõu sinna jääda, kuhu ta oli pelgu pääsenud. Mistarvis nende küüsi tagasi minna? Küsimus liht-inimlikult niisama õige ja mõistlik kui tema tegelik vastus. Ja inimlik-loomulik oli ka argument, millega Maltsvet ennast võis vaigistada: Küllap nad jõuavad teistegi juhtimisel siia, kui nad tulla tahavad ja kui neid tulla lastakse. Vist oli kainendavalt, julgust kahandavalt Maltsve-

tisse mõjunud veel lugu, et ta Krimmi mitte selle mett ja piima jooksva Kaanani ei leidnud olevat, nagu ta usklikkudes äratatud lootuste järgi pidi olema, vaid paraku — esimese nägemise järgi — mitmes tükis halvemana, kui mahajäetav maa oli. Mis siis, kui rahvas selle asumaaga rahul ei ole, kui ta viha prohveti vastu süttib, kui nad teda pettuses või vähemalt meelekerkuses hakkavad süüdistama! Ei, parem olla ettevaatlik ja vähema auga leppida.

Noore maakuulaja ning tema kaaslase näod ilmutasid, et neil vaearikas, kurnav teekond seljataga oli, teekond, mille väsimusest nad ajutise puhkamisega suuremates vahejaamades mitte polnud võitu saanud. Nad olid maikuu viimastel päevadel tulema hakanud, sõites esiotsa omade hobustega. Aga varsti jäi noorem hobune haigeks, nii et mehed pidid ta Harkovi kubermangus kahe rubla eest ära müüma, mispeale ainult ühe hobusega edasi sõideti. Ent kõigest söötmisest ja turgutamisest hoolimata võttis pikk teekond rohke palavusega ka selle looma naha viimaks maha, nii et reisijad ta ühes vankri ning riistadega Orjoli kubermangus rubla kuueteistkümnelt eest maha müüsid. Nüüd rännati mõned jaamavahed jala edasi, seljas rasked talveriided, millega küünlakuul oli tulnud, ja reispambud. Kuid kehva toidu ja palavuse pärast lõppes meeste jõud varsti ning jalad läksid rakku. Ei olnud midagi parata, kergeks kuivanud kukru peale vaatamata palgati jälle voorimees, kes nad Tuula linna küütis, kust ühe jahuvedajaga väikese maksu eest Moskvani edasi saadi, millega teekonna rängem ja tüütum osa lõppes. Kui siin natuke puhatud ja saunas end rohkem kui veerandaastasest reisimustusest puhastatud oli, sõideti raudteega edasi Peterburi ja sealt laevaga Tallinna poole.

Vahetlevad vastuoksuslikud tundmused, elustav rõõm ja rusuv mure, täitsid Kustav Maltsi põue, kui Tallinna tornid paistma hakkasid: rõõm pärast õnnelikult sooritatud pikka teekonda jälle armsate omaste juurde jõuda, mure ja kartus seadusevastase kauaksjäämise pärast raske karistuse alla langeda, sest juba jürikuu 15. päeval oli lubatud passiaeg lõppenud. Küll olid noormehel kaasas Tauria kubeneri ja kindral-kubeneri kaitsekirjad, aga või need balti parunite riigis maksid ja mõjusid! Haagikohtunik vitsakimpudega kerkis vaese saadiku vaimusilma ette, ajas tal hirmuhigi otsaesisele ja tappis ta rinnas ikka jälle maha ülestuksatava õnnetunde haljendava kodumaa jälleenägemise üle.

Maaludes laevalt linna, leidis Kustav sealt kohe palju omakaudu ja tuttavaid eest, keda ta nii uulitsal kogemata kui ka ühes tutavas peatuspaigas kohtas. Isegi tema isa oli linnas teda otsimas ja võttis poja rõõmlikul liigutusel vastu. Nendelt kuulis noor maakuulaja, mis kodumail vaheajal oli sündinud ja et tema volitajad ning suur kogu muid uue asumaa igatsejaid linna taga hädaleeris vaevlevad, õhkavatel suudel ja niiskete silmadega prohvetit ning ühes temaga kroonu päästelaevu merele oodates.

Hirmu kodumaa politsei eest, kes Lasnamäe leeri peale arvavasti mitte lahke silmaga ei vaadanud, vapustas ka prohveti seltsimehe, noorema maakuulaja südant nii väga, et ta oma teekonnast ja tegevusest mitte otsekohe sellele suurele rannatagendikul asuvale rahvahulgale, kes nii kaua otsatu põnevusega ja nii palju kannatades saadikute tagasitulekut ning otsust oma saatuse kohta oli oodanud, ei rutanud aru andma ega vaigistust viima, vaid üksnes sellele omaste, sõprade ja tuttavate ringile ära jutustas ja ette näitas, mis ta asumaa asjus Krimmist oli kaasa toonud, kuna need siis hiljem ükshaaval suust suhu tema teateid rahva sekka edasi kandsid.

Mis saadik nõnda öelda käegakatsutavat kaasa tõi, need olid ametlikud või ametlikult kinnitatud paberid, millest võis näha, kui palju ja kus kohal Krimmis maad on saada ja mil määral kroonu või ka mõisnikud asujatele abi annavad. Viie suurkrundi-omaniku kaubatingimused, Perekopi ispravniku poolt kinnitatud, olid kroonu maakirjade hulgas. Mingit sõlmitud lepingut mõne väljavalitud ning väljavõetud asupaiga kohta polnud saadikul ette näidata, sest mõlemad maakuulajad olid, kui nad enda arvates küllalt sündsast kohta ei leidnud, otsusele jõudnud, ei mingit küla ega krunti oma seltsi nimele kinnitada lasta, vaid koha valik ja otsus terve asja üle rahva enda hooleks jätta. Lugu maakuulamisega oli Krimmis pärast teatud kirja ärasaatmist nimelt nõnda kujunenud:

Simferopoli kroonumaade valitsusest olid meestel küll 36 000-tiinuse maa-ala ja umbes 40 küla kohta asjaomased kirjad käes, aga nüüd tuli häda: kuidas paberile tähendatud kohti võhivõõral maal üles leida? Selleks puudus meestel lähem teadmine. Neile ei tulnud paraku meeldegi enestele täielikumat Tauria kubermangu kaarti muretseda, mille järgi käimine ja leidmine lihtne oleks olnud. Selle asemel läksid mehed Simferopoli turule ja kaupmeeste juurde kuulama, kus

ja kui kaugel see või teine koht on, millega asjata palju aega kulus. Et Simferoopoli maakonnas asetsevad maatükid väga väikesed, ainult 200—360 tiinu suurused olid, siis hakkas meeste peale üks kaugem koht, nimega Aituhan, millel pidi kolm küla ja 5000 tiinu maad olema. Aga võta kinni, kus see Aituhan on! Terve päev kulus järeleküsimisega. Üks tatarlane ütles sinna viisteistkümmend, teine kakskümmend tundi teed olevat. Nüüd päri jälle järele, kuni saad teada, et tatarlane tunni peale umbes viis versta arvutab. Viimaks leiti isik, kes seletas, et Aituhan olevat Simferoopolist viiskümmend versta ida pool. Meeste küsimise peale maa headuse ja vee sügavuse üle teatas tatarlane, maa olevat kaunis hea, aga kaevud kakskümmend viis sülda sügavad ja needki kuivavat suveajal ära, nii et veepuudus tegevat sagedasti liiga. Saadikud soovisid paika siiski vaatama minna, aga et tatarlane vähemaga kui viis rubla päevas neile teejuhiks ei tahtnud tulla, siis jäi minek lihtsalt katki — võib-olla suureks kahjuks maatahtjaile.

Sõideti siis lähemaid kohti vaatama, kõige eel kaksteistkümmend versta Simferoopolist eemal olevasse ilusasse Sarabusi külla Salgiri orus. Kuid paar päeva varemalt olid vene sisse-rändajad sealse maa juba ära võtnud, samuti paar teist ligikonnas asetsevat väheldast maatükki. Pöörduti seepeale kaugema lagendiku poole, nähes teel, et Krimmis on küllalt ilusaid kohti, mis aga kõik mõisnikkude või muude omanikkude käes olid. Odavasti ja hõlpsasti osta oleks paremat maad küll saanud, aga kehvad kuni verivaesed eesti väljarändajad, kes kroonu abi ja toetust vajasid, polnud ju kellegi ostjad.

Perekopi ja Eupatooria lagendikkudel leidis vabu kohti ja külasid palju, aga kurvad lagununud külavaremed ja arutu sügavad kaevud peletasid mehed, kes asjade peale kodumaa silmadega vaatasid, ilma et nad oleksid saanud maapinna viljakandlikku väärtust söödi järgi igakord õieti hinnata, ikka jälle tagasi. Kaevude sügavuski ajas meeste, kes kodus kahe kuni nelja sülla sügavuste kaevudega olid harjunud, peaaegu ebauskliku jälestuse peale. Kui Kustavi näpust ühe kaevu mõõtmisel 25 sülla pikkune nõor, mille otsas pudel tinakuuliga rippus, lahti lipsatas, kestis tükike aega, enne kui kaevust salapärase kohin kuulutas, et pudel ja kuul olid vette jõudnud: kaev öeldi tervenisti 35 sülda sügav olevat! See oli sügavus, millest mehed mõtlesid, et see ju inimese eemalt võib sisse kiskuda! Seepärast ära siit koledast paigast! Saadikud ei tund-

nud veel kohalikku sõna, et kus vesi sügaval, seal leib madalal. Nad ei mõistnud aimatagi, et eestlased mõni aeg hiljem veelgi sügavamatest kaevudest vett vinnavad ja tarbe korral köie otsas kõhkuvas ämbris isiklikult niisugusesse sügavusse alla sõidavad.

Edasi läks teekond külast külasse. Ligi neli nädalat rännati ja kolati kõdunenud ning tühjunud asulaid mööda ümber, kuni viimaks jälle Džurtši külasse jõuti. Lagendikku kattis nüüd pool pool suur ja vägev rohi; harva mõne küla ümber, milles veel elanikke leidis, nähti põllulappisid, muidu oli kõik haljendav sööt. Džurtši küla vahel kasvas nii kõrge hein, et reisijate vaner otsekui suure kaare maha jättis, aga niitjaid polnud kuiskil.

Džurtšist sõitsid saadikud joonega Perekopi linna tagasi, otsus kindel, endid ei ühegi seni nähtud paiga külge siduda, et mitte vahest rahva etteheidete alla sattuda. Kohtusaks Hieckisch oli vaheajal juba kartnud, et meeste mingi õnnetus on juhtunud, ja telegraafi teel Simferoopolist nende järele küsinud, mispeale ta vastuseks saanud, et nad Odessasse läinud. Nüüd nägi ta neid tervetena jälle enese ees. Varsti võttis noorem saadik ühes tõlgiga kodutee jalge alla, jättes vanema, nagu pandiks tagasituleku eest, Krimmi maha. —

Kustav Malts oli asjaloo kodumaa meeste värvimata valguses ette kandnud ja püüdis Krimmi asumise mõtet lõpuks äraagi laita. Kuid kavatsuse katkijätmisest ei tahtnud mehed midagi teada. Kõik ütlesid nagu ühest suust: «Kui Krimmis vähegi elada võib, kui sinna nälga ja janusse otsekohe ei sure, siis ei jää meie mõtteski enam siia sakste vaevata ega piinata!» Nii suur oli talupoegade, ka peremeeste igakülgne kannatamine, et nad kõik mee, piima ning viinamarjade lootused maha matsid ja aru pidamata valmis olid asumaale rändama, mis kodumaast looduse ja kliima poolest ees ei olnud, vaid saadiku jutu järgi koguni märksa taga. Saadik ei meelitanud, ei avatlenud neid, ta tõrjus neid tagasi, ja ometi jäid mehed minekumõttele truuks! Selles sisaldub ka vastus küsimusele, miks Samaarasse rändajad, kõigi ametlike ja mitteametlike hoiatuste ning kollituste kiuste, endid väljarändamisest palju ei lasknud tagasi hoida. Mitte petiste poolt ohutatud sõge tuhin ei ajanud eesti talupoegi oma kaasikuid ja kuusikuid, oma nurmi ja aasu, oma allikaid ja ojasid, oma kinkusid ja orgusid, millega nad põliste sidemete kaudu olid ühte kasvanud, Ida-

ja Lõuna-Vene igavate, põudsete stepilagendikkude vastu vahetama, vaid kodumaal teise nime all edasivalitsev pärisorjus ühes kõigi selle põlve õudsustega.

Et passide maksvuse-aeg ümber oli, kusjuures saadikud asuma rahvaseltsi nimele välja võtmata ja kinnitamata olid jätanud, siis tekkis nüüd murelik küsimus, kas lastakse neid tänavu veel Krimmi rännata, kas määratakse neile uut passiaega mineku jaoks? Vastasel korral pidi äraminek tulevase aasta peale lükatama. See aga oleks paljudele olnud raske hoop, nimelt neile, kes oma kohtadest tänavu kevadel olid ilma jäänud ja praegu Lasnamäel peavarjuta konutasid. Et saksad rahvast üldse võiksid ja saaksid ära rändamast keelata, seda kartust püüdis maakuulaja Malts summutada, sest ta oli nii Krimmis kui ka Peterburis tähele pannud, et valitsus tühjaks jäänud Krimmi lagendikkudele asujaid elavalt soovis.

Muidugi seisis Eestimaa kuberneril käes otsus, kas ta rahvast tänavu veel pikendades passiaega või andes uued passid, laseb minna või mitte. Käik tema juurde oli seepärast saadiku lähem kardetav ettevõtte, seda kardetavam, et senisest passiajast kaugele üle oli astunud. Juba järgmisel päeval läks Kustav Malts mõne mehega kuberneril kantseleisse.

Vaevalt oli ta ennast lasknud teatada, kui vana tuttav direktor Hieckisch ilmus ja nähtava rahutusega seletas, et täna kubernerihärra jutule ei saavat, tuldaguhomme. Teisel päeval võttis ta Krimmi saadiku ise ette, ilma teda kuberneril juurde laskmata. Vaene vana isandake oli nimelt hirmu täis, et kuberneril ees kuidagi võiks ilmsiks tulla, et kantseleidirektor Hieckischi vennapoeg, pealegi tema enda soovitusel, niisuguste kurjategijate asju Krimmis — pisut teed juhatades — aitas ajada, nagu need väljarändamishimulised Tallinnamaa talupojad olid! Seepärast eemale kubernerist säärased! Ruttu ja hoolega luges direktorihärra kõik kirjad läbi, mispeale ta seda paberit nõudis, millel seisab, kuhu rahvas asujateks on vastu võetud ja üles kirjutatud.

Kui Malts talle kostis, et niisugust ei olegi, läks direktorihärra pale kardetavalt pilve. Tuli rahet äikesega. Valjusti kurjustades ja noomides seletas vanahärra Hieckisch, et kõik asjad ja kirjad korras olevat, aga kõige tarvilikum ja tähtsam töö olevat tegemata jäetud! Äraminekust tänavu ei võivat järelikult juttugi olla, juba sellepärast mitte, et mõisnikud, tugesed seadusele, ei lase inimesi, sest et nende passiaeg on lõppenud,

kuhugi minna, kuna kuberneril luba pole tänavu enam uusi passe anda ega vanade passide aega pikendada. Alles järgmisel kevadel võidavat jälle uusi passe saada, aga kuhu nendegagi minna, kui asukoht pole välja võetud!

Saadik paluma, et tehtagu ometi võimalikuks rahvale kohe uued passid anda. Kas maa on välja võetud või mitte, olevat ta, vaadates selle peale, et Krimmis maad küllalt saada, nagu ametlikud paberid näitavat, täiesti ükskõik. Asjata! Direktori seletus jäi sekssamaks: seadus ei lubavat uute passide andmist, ehk olgu siis, et mõisnikkude käest seks uued load kuberneril kätte tuuakse — tingimus, mille täitmine, nagu saadik teadis, oli niihästi kui võimatu.

Lõpuks laskis kantseleidirektor Hieckisch kukkuda küsimuse, kas maakuulajal iseenese kohta ei oleks mingit palvet ette panna. Noormees märkas, mis talle seega taheti mõista anda: palugu ainult endale uut passi! Direktorihärra põues näris nimelt ikka sama kartus, et väljarändajate saadik, kui saksad ja haagikohtunik tema tabavad ja teda hakkavad kimbutama, ometi midagi Hieckischi-härra «heateost» võiks viiksutada. Seepärast vaja talle anda võimalus sakste võimkonnast eemale pügeda.

Ja Kustav Malts paluski endale uut passi.

«Kas lähed Krimmi tagasi?» küsis direktor tähendusrikkalt.

Noormees eitas; ta olevat senisest teevaevast liiga tülpunud ja tüdinenud. Siiski olevat tal nõu kodumaalt lahkuda, ja nimelt tahtvat ta ennast Peterburi kubermangus Jamburi või Kroonlinna alla üles võtta.

Sellega näis kantseleidirektor rahulduvat, sest ta andis saadikule kõik paberid tagasi ja käskis teda teisel päeval täpselt kell kümme jälle Toompeale tulla, aga mitte kantseleisse sisse astuda, vaid kojas oodata.

Kui lossi kell teisel hommikul kümme lõi, oli Kustav kantselei eeskojas juba platsis. Varsti ilmus keegi noor kirjutaja, küsis ootaja nime järele, võttis, kui ta seda oli kuulnud, põuest ühe paberi ja ütles seda Maltsile pihku pistes: «Siin on pass, mis direktorihärra sulle saadab, ja nüüd võid minna.»

Noormehe isiklik asi oli läinud seega paremini, kui ta iialgi oleks julgenud ette arvata. Seaduse nõudel oleks ta pidanud nüüd, kus ta teekonnalt kodukubermangu tagasi oli jõudnud, oma elukohta minema ning seal esmalt mõisahärra ja siis haagikohtuniku püha palge ette ilmuma oma reisi üle aru andma.

Nende otsustada jäi siis, mis tuleks teha hulgusega, kes passi-
ajast üle võõrsile oli jäänud. Et see otsus umbes samasugu-
seks oleks kujunenud, nagu see, mis metsavahi-Aadule ja
Männiku Madisele osaks oli saanud, selles polnud palju kaht-
lust. Saksad olid ergud seadust tähele panema, kui see talu-
pojale nuhtlust määras.

Nüüd aga oli noormees kõigest sellest pääsenud ja liikumi-
selt täiesti prii. See oli rõõmus sõnum, mille ta omastele, ise-
äranis suures mures olevale isale viis, kes poja vabaduse eest
palju enam oli värisenud kui poeg ise.

Aga see sõnum, mis Kustav väljarändajaile viis, oli seda
pahem. Pääsetee oli nende eest suletud tuleva aastani —
loomulik pääsetee, kuna usk ja lootus ka mõne üleloomu-
liku tee kohta, olgu jumala, olgu mõne suurvürsti armust, oli
kahvatanud, sest saadik, kui teati, et prohvet ise tagasi ei
tulegi, ei kroonu laevadega ega mõne imetegeva Aaroni-
kepiga, — sest saadik, kui teati, et prohvet väga inimliku kar-
tuse pärast Krimmi oli maha jäänud. See oli paha sõnum ise-
äranis neile õnnetuile, kellel enam peavarju ega põllulappi ei
olnud, ei ka rahalist jõudu, millega ennast nii kaua üle elatada.
Õnn, kes saab saksa loal omaste ja tuttavate juures endale ja
oma perekonnale ulualuse, et viletsasti makstud palgatööga
vähemalt otsekohe nälja vastu võidelda; häda aga kõigile, kes
saksa kiusu alla langevad, kellele ei anta paika, kuhu nad võik-
sid oma pea panna! Neil oli ainult kepp ja kott varaks või —
midagi veel pahemat.

Maakuulaja ei teadnud meestele muud nõu anda, kui kevadel
uued passid välja võtta ja oma hobuste ning vankritega Krimmi
poole teele minna, ja nimelt mitte Moskva ja Harkovi kaudu,
nagu nemad kui jalamehed kolmekesi olid teinud, vaid ligemat
teed Tartu ja Kiievi kaudu, mis olevat perekondadega ja oma
küüdiga reisijaile soodsam.

Raske surve heitis sellest päevast saadik Lasnamäe leeri
hingedele.

Näod, mis olid õhetades mere poole vahtinud, vahtisid nüüd
tuhmilt maha liiva sisse; silmadest, mis salapärasele laevadele
olid vastu siretanud, oli läik kustunud ja nad täitusid veega,
halli soolase veega, nagu see, mis seal petlikus meres lõõtsus.
Veeks, uduks, auruks oli kõik haihtunud, mis nende rinda
raugemata kannatusega, visa aprusega oli paisutanud, mis
neid näljast ja janust võidukalt oli üle aidanud.

Prohvet ei tule! Laev ei tule! Abi ei tule — ei jumalalt, ei
inimelt.

Ja imet ei sünnil

Kui süvine põhjamaa-öö oma helkja, hõreda vaiba, kootud
hõbekindudest, muremusta laagri üle laotas, jäid vaiba all
 kõik liikvele ja silmad kortsus kulmude all ärkvele. Ohked,
singed ja rasked nagu õnnetusepilved, kerkisid kahvatanud
tähtedes uinuva halli taeva poole, ja neile järele saadeti tossu-
suid palvesosinaid, topaseid nutukahinaid. Vahelt sekka kar-
jatas keegi valjusti, kiljatati kuskil äkki, üks ilmsi, teine piina-
vas pool-unes, ja mõni lapsuke hakkas tihkuma, virisema või
haiglasel, jõuetul häälel valjemini nutma. Merevood aga müha-
sid vastu kallast loksuda — uniselt, roidunult, nagu endale
hahemesse ümisev lootusetu rauk haua äärel...

Ja siis tuli linna politsei ja tegi laevaootajate leerile otsa
peale. Leerile, mida ta seni oli armulikult sallinud, et linna-
sõjast mitte nii ruttu nende lõbusat vaatamängu, nende jalu-
tuskäikude ja lustisõitude kogemata leitud huvitavat eesmärki
ära võtta. Politsei tuli ja ajas maltsvetid laiali nagu salga
joobnuid, kelle tembutusi mõni aeg naerdes oli vaadatud. Kes
viivitas, kes mõne põhjuse pärast kannapealt minema ei saa-
nud, see tehti vangiks ja saadeti vahi all kodu poole, kus pal-
jusid vastaste pilke kõrval mõisavanemate vitsad ootasid.

SUGUVEND JEGOR ANTONOVITS, TEMA SÖBER GAVRIL IVANOVITS JA MAJESTEET RUMALUS.

Et väljarändamismõte, hoolimata nii sakste teenistuses olevate ajalehtede ja pappide hurjutamisest kui ka politseilistest takistustest, rahvas seas ikka edasi elas ja sügavamale kippu juurduma, siis kutsuti liikumise summutamiseks ka riigivalitsuse teatava määrani appi, ära nähes, et rahvas pappisid, ajalehti ega kohalikku ülemust ei usu. Tuttav «Pibli luggude» ja muude eestikeelsete raamatute kirjutaja Masing, endine Saaremaa kirikuõpetaja, kes nüüd oli Peterburi saksa Mihkli koguduse pastoriks, avaldas sisemiste asjade ministri Valujevi volitusel lehekuus 1861, just sel ajal, kus maltsvetiusulised Tallinna rannas leeris olid, pika ametliku seletus- ja hoiatuskirja Samaarasse rändamise vastu, mis ka eesti lehes «Perno Postimees» juuni algul ilmus.

Kuigi kindlat ametlikku seletust Samaarasse asumise tingimuste kohta, misüle rahva seas osalt ekslikud arvamused liikusid, oli talupoegade silmaselgituseks kahtlemata tarvis, siis jääb ometi tähelepandavaks, kuidas Masing, kes ennast oma kirjas «marahva vannaks sõbraks» tunnistab, väljarändamise ja selle põhjuste peale vaatab. Ka tema meelest tahavad inimesed püstilolluse ja lapsiku kergemeelsuse pärast kodumaa maha jätta, kus täiesti rahuldavad olud valitsevad. See osutus pikemast eessõnast, mis ta ministri seletusele, mille ta eesti keelde oli tõlkinud, tippu seadis. «Ma-rahva rummalus on hirmus suur!» hüüti selles eessõnas. «Tõt nemmad ei ussu, agga igga vallejuttu võtavad rõmuga kuulda.» Siis räägiti kümnest Järva-Jaani, Koeru, Peetri, Kose, Paide ja Lihula kihelkonna mehest, kes tulnud Peterburi, lasknud siin endile venekeelse palvekirja teha ja pöördunud sellega ministri poole. Palvekirja kirjutaja, nurjatu, aga pannud kirja sisse omast peast kaebusi talupoegade raske põlve üle, see on, kirjutanud kirja «täi-

valle jutto». Sest kui meestelt asja «ministri-herra läbbi küsiti, ep olnud meestel ei ühtegi kaebamist, ja ei teadnud nemmad isegi, mis nende kaebtusse kirja olli üllepandud...»

Ministri seletuses anti siis eesti väljarändajaile teada, et Samaara kubermangust maad saab, kuid et kroonu sinnasäämiseks ja seal elama asumiseks mingit abi ei anna. Igal sinnarändaval perekonnal pidavat seepärast olema vähemalt kaks sada rubla hõbedat. Ka ei antavat maad hinnata, vaid «ma pruukimise eest — sedda möda kuida põhhi ja surus — on lahhiseggamini 5 rubla hõbbedat aastaš mehhe hinge peält makso maksta». Lõpuks määrati seletuses veel ära maakuulamise ja väljarändamise väline kord. Et vallast saja hinge peält ainult viis võivat välja rännata, nagu Tallinnamaa talurahvasaadus määras, seda kitsendust seletuses ei puudutatud, kusjuures kohalik ülemus sellest määrusest hiljem ka suurt kinni ei pidanud.

Samaarasse asumine kestis vähehaaval edasi, Krimmi rändamisega tehti hakatust. Esimesiks minejaiks, kes suvel kohe peale jaanipäeva Krimmi teekonna ette võtsid, oli Lõpeveski Abram Nordi pisike selts Kolgast ühe keeleoskajaga, kellegi Narva mehega. Nende minekul polnud mingit takistust ees, sest et nad kevadest saadik Jamburi linna hingekirjalised olid. Laevaga sõideti Tallinnast Peterburi, raudteega sealt Moskvasse. Siin osteti hobused ning vankrid ja jõuti Harkovi laudu umbes kuue nädala pärast õnnelikult ja heal tervisel Krimmi.

Varsti peale seda, jaanikuu viimastel päevadel, läks teele teine, suurem selts Krimmi rändajaid. Need olid enamasti need Rannamõisa, Tiskre küla inimesed, kes nende volimehe Hindrek Selbachi hoolitsusel talvel, kui passiaeg ähvardas ümber saada, Jamburi linna alla olid üles võetud — kokku viisteistkümmend perekonda. Nendega seltsisid siit ja mujalt veel mõned perekonnad, kellel oli õnneks läinud kevadel mõistast passiluba saada. Nende seas oli isikuid Tallinna Rae vallast, Aimrest, Vigalast, Kiiust, isegi Tallinna linnast. Nendega ühes paisus seltskond kakskümmend kolm perekonda või umbes sada kakskümmend hinge suureks. Abram Nordi salgake pidi selle seltsiga esmalt ühes reisima, ei läbenud aga mõnda päeva oodata, kuni Tiskre rahvas ettevalmistustega joonele oleks saanud, ning läks varemalt teele, lubades suure-

mat seltskonda Moskvast oodata; paari päeva pärast oli ta aga ka sealt edasi läinud.

Rannavalla väljarändajate kilda heitis nende soovil ka senine järvakate saadik ning maakuulaja Kustav Malts, kelle ära-reisimisel kuberner kantseleidirektorilt saadud passi tõttu mingit takistust ees ei olnud, kuna tema vaesed volitajad Lasnamäe loolt pidid politsei ajamisel koju tagasi hulkuma. Isa nõusolekul täitis Kustav Tiskre rahva soovi, hakates seltsile nõuandjaks ning teejuhiks, kuna ju tema käes ka kõik asumaa kohta käivad paberid olid, mis seltskonnale maaotsimist võisid kergendada. Et maad Krimmis küllalt saada oli, siis ei tarvitsenud Kustavi süda suurt kipitada, et ehk jäävad Järvamaalt järele tulijad randlaste pärast asupaikadest ilma.

Imeilusa ilmaga sõideti Tallinnast aurulaevaga ära. Kui ankrud üles vinnati ja laev korstnast paksu musta suitsu välja ajades liikuma hakkas, täitusid väljarändajate kalda poole vahtivad silmad pisaratega. Kahju oli neil selleltki nii viletsalt kodumaalt lahkuda! Vahest mõjus nii mõnelegi usupõdurale hingele rõhuvalt ka see lugu, et lahkumine nii hoopis teisiti sündis, kui oli ette kuulutatud ja ette kujutatud — nii labaselt ja kainelt, ilma mingi pidulikkuseta ja igäühe oma higise kopika eest, kuna pealegi ka oodatav Kaanan mitte see ei tõotanud olla, mis särava lootusena usklike meele oli mõlkunud. Lõbus laevasõit vagusal, siledal merepinnal, kauni päikesepaiste saatel, tegi nooremate meeled küll varstigi rõõmsamaks, aga vanade rinnast tõusid seda raskemad ohked, mida kaugemale nihkusid Tallinna tornid ja Tiskre kõrge kallas, kuni viimaks ainult Oleviste kiriku pikk sihvakas torn veel taeva poole sirguma jäi — üksikuks märktulbaks selle armsa paiga kohta, kust reisijad arvatavasti igaveseks lahkusid.

Need olid tüsedad, turrad tööinimesed tõsiste nägude, aeglase, külmavereliste liigutuste ja vähese jutuga, inimesed, kes oma jämedates hallides või mustades riidevattides laevalage täitsid, suuremalt jaolt tõmmuks päevitanud, võitluses tuule ja veega, saju ja külmaga panetunud kalamehed, kelle suured, muhkude ja kühmadega kaetud käed nende igapäevase tegevuse karedusest kõnelesid. Jõukamaid isikuid, neid, kellel teekuludele ja uues kohas elama hakkamisele liiga murelikult ei tarvitsenud vastu vaadata, nagu Rannavalla rahva volimees ja asjatoimetaja Kaarle Hindrek Selbach, Trahteri Hindrek

Laumann, selle vend Tooma Toomas, Härmu Kottlep Tahvert, mõlemad Lensmannid, — neid oli vähe; teised enamasti kõik need peale summakeste, mis nad oma müüdud loomade, majakraami ja tööriistade eest olid saanud, uuele kodumaale üksnes oma terved ja tugevad luud-liikmed, oma kõvad käed, võimsad surjad ja matsakad jalad, väga mitmed aga ka ainult need, nagu kõik nooremad inimesed, kes seni omaste või võõraste teenistuses olid olnud ja kelle hoiukopikad sõidukulust järeleli jättes mitte üle ei ulatunud.

Nende kehvemate kilda jagunes ka see salapärase isik, kelle suu oli maltsvetiusuliste väljarändamisliikumise käima pannud, sellele nii jõudsa hoo ja visaduse andnud. See oli vaga neitsi Miina Renning, teatud jumaliku väljarändamis-ilmutuse avaldaja Tiskrest, see usklik piiga, kelle hing käis vahel taevas ja sealt tagasi tulles taevalisi asju kuulutas — seesama, kelle kohta va Mardigu Mart tähendanud, kuuldes tema hinge taevaskäimisest: «Häh, korat, mes ta sealt siis veel tagasi tuli, kui kord senna sail!»

Kui neitsi Miina hämara, udutava näo, ta sissepoole vaata-vate, mõtlike silmade järgi arvata, siis oli ta üks neist, kes endale Egiptusest lahkumist ja tõotatud maa poole teeleminemist hoopis luulekamana oli ette maalinud, luulekamana väliselt värvidele ja suurepärasemana kogu sisemise värvi poolest. Miinal võis olla tundmus, kui oleks tema taevalikult särav ilmutus täna vette kukkunud. Potsti vette kukkunud ja nagu tõrvas susinal kustunud. Vaikides kükitas Miina oma vähel-dase masaja kehaga laeva suure luugi äärel, hoidis oma tõmmu-jukselist pead käte vahel ja vahtis nagu nõutult ning ennata-nult enda ette maha. Kes temaga tahtis rääkida, pidi teda valjusti hüüdma, nii sügavas mõttes oli ta, kuid süüdi oli ka tema kasin kuulumine.

Ilma et ükski seltskonnast merehaigusega tutvust oleks tei-nud, jõuti teisel päeval priskelt Peterburi, kus ühes voorimajas, Obuhhovi silla juures, peatuspaik võeti, et sealt järgmisel või järgmistel päevadel Nikolai raudteega Moskva poole edasi sõita.

Paraku pidi aga palju, palju Neeva vett merde voolama ja vaesed rändajad pidid kõiksugu mörudused ära maitsma, enne kui edasisõitmispäev viimaks tõesti tuli.

Teisel päeval peale väljarändajate saabumist Peterburi ilmus nende juurde voorimajja keegi eesti mees, kellega Hindrek

Selbach ja Kustav Malts juba talvel, kui nad saadikutena teatavat palvekirja käisid ära andmas, juhtumisi olid kokku puutunud ja pisut tuttavaks saanud. See mees, kes ennast Jegor Antonovitšiks nimetas, ütles enese olevat ühe kindrali juures kutsariks, kuna tal ennemalt — nagu ta tähtsalt ja iseteadlikult juurde lisas — au olnud keiser Aleksander II-t, kui see alles aujärjepärija oli, samas ametis teenida.

Kui Jegor Antonovitš nii selgesti eesti keelt poleks rääkinud, siis oleks raske olnud teda suguvennaks pidada, sest välimuselt oli mees koguni võõrast laadi. Oma tugeva, jämeda, tõntsi kehaga, mida kaunis head venemoelised riided katsid, sarnanes ta väga mõnele suurvene väikekaupmehele. Ta kandis kroogitud kuube tumesinisest kalevist, sametist pükse, punast särki pükste peal, läikivate säärtega saapaid ja mustast kalevist nokkmütsi. Aga mitte ainult ihukatted ei andnud talle vene laadi, vaid ka ta näo välimus, ta suur must täishabe, ta läikivad mustad juuksed ja mustad välkuvad silmad veidi tõmmukas, habemesse pugevas näos. Vanaduselt oli ta keskealine, vahest kolmekümne viie lähedal.

Suguvend Jegor Antonovitš, sorava jutuga, temperamentliku loomuga ladus mees, avaldas oma elavat rõõmu nii suure hulga sugurahvaga kogemata kokku juhtudes ja hakkas kohe osavõtlikult järele pärima, milline tee ja nõu rahva pealinna on toonud. Kui ta kuulis, et näeb enda ees Krimmi poolsaarele rändajaid, kelle saadikud talvel Peterburis sinna-asumise luba käisid palumas, lendas ta silmist paar vennalikku sädet rahvahulga üle ja ta sõnakas suu hakkas peagi laialt magusal jutul häid uudiseid välja laduma.

«Jaa,» ütles ta, «luba Krimmi asuda saite küll ja seal antakse teile ühte kui teist toetust, aga kas teile kroonu poolt ka prii küüt ja tarvilik teeraha lubati?»

Mehed eitasid.

«No vaadake! See oleks ometi ka tähtis kergendus! Ja seda võib saada, kes aga palub.»

«Eks me palvekirjas talvel old seegi üleval,» tähendasid mõlemad maakuulajad, «aga vastuseks anti, et seda ei soa.»

«Ei soa nüüd!» ütles Jegor Antonovitš naerdes, näidates oma valgeid hambaid musta habeme varjust. «Kõik võib saada, vennad, kui aga osatakse paluda, kui veeretatakse palve õiget teed minema... Ilmas pole miski võimatu, peab aga teadma, kuidas peale hakata, peab olema häid nõuandjaid...»

Petrisade kõrvad läksid kikki. See kõlas ju nagu pilli häälestamine, millele järgneb mäng!

«Eks ole siis hea mees ja anna nõu! Näid ju teadvat, mis teid mõõda palve märki jookseb!»

Tuligi muusikal! Magus muusika, mis kerge kukru ning raske rinnaga külaonude silmad hiilgama, südamed tuksuma, suud naeratama pani.

Jegor Antonovitš, tore mees, hakkas pikalt ja laialt jutustama, kuidas just see vana auväärt kindralihärra, kelle teenistuses tema on, võivat väljarändajate seltsi maksuta küüdi ning teeraha suhtes kõige paremini aidata. Olevat ta ju suur talurahva sõber, kes 1844. aastal «vene usu väljalaotamise» puhul isiklikult Baltimaal viibinud ja Liivi- ning Eestimaa talupoegade suurt viletsust tundma õppinud, oma silmaga nähes, kuidas mõisnikud neid piinavad. Kui aga Krimmi rändajad ise tahvat ja valmis olevat teda paluma minema, siis võivat see kõrge ning helde härra küll aidata neile kroonult abi osutada.

Muidugi tahtsid kõik ja olid ka valmis suurt inimesesõpra paluma. Mis sa veel ootad, kui vähegi lootust on suurtest teekuludest vabaneda! Ja kui mitte täiesti, siis vahest osaltki. Ehk viib kroonu oma raudteega maksuta Moskvassegi! Igatahes vaja katset teha — see ju peale natukese aja palju maksab...

Jegor Antonovitš oli lahkesti valmis asja kõige esmalt enda soovitusel oma leivaisale ette panema ja lubas suguvendadele ning -õdedele teisel päeval teate tuua, mis kindralihärral võimalik oleks teha. Kui ta siis veel iidamast-aadamast lõbusat juttu oli vestnud ja mõne nägusama suguõega naljasõnu ning viisakaid pilke oli vahetanud, lahkus ta truu südamliku käeandmisega väljarändajate seltskonnast, jättes sinna endast kõigiti hea arvamuse.

Ta pidas sõna. Juba järgmise päeva hommikul ilmus mees jälle, kuid mitte üksi. Temaga ühes tuli keegi väike, kõhn, küürakas, valgetverd noormees, kelle valge mütsi ees helkiv «täht» teda kroonu ametnikuks sundis pidama. Jegor Antonovitš esitles teda väljarändajatele kui Gavril Ivanovitši, kindralihärra sekretäri. Eesti keelt sekretärihärra ei mõistnud, aga et väljarändajate seas olid mitmed, kes vene keelt oskasid, nagu väljateeninud soldat Mart Toomasson Tallinnast oma kahekümne-aastase linnas koolitatud pojaga jne., siis pani

kindrali kirjatoimetaja oma pilli vene keeli hüüdma, kuna selle meeldivad helid seltskonna oma meeste tõlkida jäid.

Sekretärihärja, kellel hästi kulunud kalevist erariided seljas olid ja kelle valge ametnikumüts puhtuse suhtes paljugi soovida jättis, oli nobe jutumees nagu Jegor Antonovitški. Kõneldes kõhiseval häälel, nagu inimene, kes on harjunud kurku tuntud kõrvetava «veekesega» loputama, ja lastes oma halle, rahutult pilutavaid silmi teraselt üle nägude lennata, pidas ta küla-meestele, seistes vildakult ja kõssis nende ees, pika padiseva kõne sisemiste asjade ministriumist, selle küüdi- ning abirahamäärustest ja oma kindralihärrast, kelle mõju ministritest üle kuni keisrini ja kogu selle suguvõsani ulatuvat. Gavril Ivanovitši seletuse järgi pidi olema kindel, et sisemiste asjade ministrium polnud asujatele mitte ainult prii küüdi määranud, vaid ka rohke teeraha, muudkui vaja ainult see hea and õigel viisil välja paluda.

Igale kantlevale vahelt-täheendusele meeste poolt oskas Gavril Ivanovitš osavasti vastu lüüa.

«Aga sisemiste asjade ministrihärja laskis ju alles hiljuti Samaarasse rändajaile teada anda, et kroonu ei võta mingit teekulu enda kanda,» ütlesid väljarändajate vene keele mehed.

«Jaa, see käis Samaarasse rändajate, mitte Krimmi rändajate kohta,» vastas küürakas isand, oma valkjaid vurrusid kikkis tōstes. «Samaara on ligemal kui Krimm, sinna koguneb sisse-rändajaid naaberkubermangudest isegi küllalt — mistarvis sinnaminejaile siis küüti ja abiraha anda! Aga Krimm, vaadake, — Krimm on kaugel riigi viimases tipus, sinna pääsmine on vaevalisem ja naabrusest pole sinna sisse-rändajaid palju oodata, kuna rahvast on tühja maa peale hädasti tarvis. Vaadake, sellepärast on Krimmi asujaile kroonu poolt tarvili-kud teekulud määratud.»

«Aga miks seda pole siis teada antud? Kubernerid, kindral-kubernerid, kroonumaade valitsus Krimmis — ükski ei lausunud meie maakuulajaile maksuta küüdist sõnagi.»

Jegor Antonovitš ja Gavril Ivanovitš naeratasid peenelt talupojaliku mõttekitsuse üle.

«Mispärast teada ei anta? Miks sõnagi ei lausuta? ... Tule jumal appi — kui seda avalikult välja helistataks, igauhele nina peale seotaks, siis — nõnda kardetakse vähemalt ülemal pool —, siis poleks väljarändamisel varsti enam aru ega otsa, igauks tahaks kroonu kulul ja kroonu taskurahaga välja rän-

da, ka need, kellel endal raha küllalt, rikkad inimesed... Vaadake, sellepärast peetakse abiandmist enam nagu salajas ja abi saavad üksnes need, kes seda paluvad, mõjuvalt ja laigu paluvad.»

Peaga nokutades tõendas kutsar Jegor Antonovitš sekretärihärja sõnu taga, ja et iga kahtlus ning umbusk häviks, mille nii suur õnn kehvade taluinimeste südames esimese hooga soetas, kutsus Gavril Ivanovitš lõpuks mehi jalamaid kindralihärja Librandi juurde kaasa, kelle suust nad siis nõu, mis kõrgel härral neile on anda, kohe isiklikult võiksid kuulda.

Mingil põhjusel aga arvati paremaks, see kõik teisel päeval ette võtta, mis suguvend Jegori juhatusel, kes meestele voorimajasas sõbralikult järele tuli, teostati.

Kindral Librandi elas kuskil kaugemas uulitsas, suure neljakordse maja ülemisel korral. Kohe võttis ta võõrad talupojad jutule. Mehed nägid laua taga umbes seitsmekümne aastast hallpead istuvat, kes tulijaid lahkesti vastu võttis ja nende suvi järele küsis. Sekretär Gavril Ivanovitš ja kutsar Jegor Antonovitš, kindralihärja teenistuses olevad isikud, kes meestele eestkostjaiks olid heitnud, seletasid kindralihärrale seepeale põhjalikult ära, millise palvega Tallinnamaa talupojad tema ette on tulnud.

Kindralihärja, raugake, mõistis kohe ja andis meestele seletuse, mis Jegor Antonovitši ja Gavril Ivanovitši väiteid aina kinnitas. Kroonu andvat ühest riigipaigast teise rändavaile ümberasujaile, kui nad tühja kroonu maad omandavad, tõesti teeraha ja muud tarvilikku abi; tema teada olevat see maksev seaduslik korraldus.

Noh, mis siin siis veel kahelda, mõtlesid mehed, kui kõrgealune suur kindralihärja, keda suguvend Jegor keisril sagedasti ütles võõrusel käivat ja nagu sõber sõbraga ladusat juttu vestvat, seda ise meile oma kõrge suuga kinnitab! Oleks ju ette ülekohus nüüd veel kaksipidi-mõtetele kuidagi maad anda!

Ja meeste meeled head! Paluvad armulikku kindralihärrat ainult veel nende asjale ülemal pool pisikese soovitava sõnaga tagatõukajaks olla, mida aga kõrge härja vajagi ei arva olevat, sest et abiandmine on ju seaduse põhjal muidugi korraldatud; tarvilikul puhul, kui just mingit ootamata takistust peaks olema, võivat ta ju meeste palvet ka täita.

Kuid nii lihtne ei olnud asi targemate arvates ka mitte, et

mine aga riigipanka, renteisse või kroonumaade valitsusse ja lase endale küüdi- ja teeraha iga passi pealt välja maksta! Kroonu asjad käivad kirjalikult. Maksab ainult kirjutatud sõna. Räägitud sõna võid saapasäärde pista! Pikal poognal puhtas vene keeles selgesti, suuresti, asjalikult ja alandlikult kirjutatud palvesõna — vaat seda oli nii sekretärihärä Gavril Ivanovitši kui ka eesti venna Jegor Antonovitši asjatundliku ja mõõduandliku arvamuse järgi tarvis, et eesmärgile jõuda, ja esimene oma väleda ning osava sekretärikäega oli kohe valmis talumeestele säherduse palvekirja sisemiste asjade ministrihäräle äraandmiseks valmistama.

Väljarändajate seas järgnes arupidamine, mis imelikul viisil pikemaks vaidluseks laienes. Leidus nimelt mehi, kes palvekirja pikaldase käigu vastu õudu tundsid. Heade abimeeste poolt väideti küll, et asi juba mõne päevaga pidi valmima, aga see arvamus leidis teiselt poolt pearaputamist. Suurem hulk näis paraja ootamisega nõus olevat. «Mis sest, et nädal või paar kaotsi läheb, kui aga kroonult palutud abi saame!» oli nende seletus.

Ootamajäämise vastased olid iseäranis senine maakuulaja Kustav Malts, vana sõdur Mart Toomasson oma naise ning pojaga ja jõukas Kiiu valla mees Juhan Kleinberg oma perekonnaga. Neil oli nõu seltsi suurest enamikust lahku lüüa, kelle meeled nagu nõiutult kroonu abiraha poole mõlkusid, ja seda maid edasi reisida. Kuid sellest kartsid palvekirja pooldajad oma asjale kahju, nimelt, mis puutus Maltsi lahkumisse. Nad nõudsid tungivalt, et Malts oma Krimmist toodud ametlikkude paberitega neile siin peaks abiks olema, ilma milleta ei arvatud võimalik olevat ministrilt toetust saada.

Malts ja ühes temaga ka teised lahkudatahtjad alistusid viimaks rohke ning elava sõnavahetuse järel enamikule. Krabinal kirjutas seepeale Gavril Ivanovitš, kelle käsi paberit mööda aina lendas, ministrihäräle ilusa korrapärase palvekirja, millesse üles tähendamata ei jäetud ka seda, et abi paluva seltskonna saadik Krimmis juba asumiskohad on järele vaadanud ning kohaliku kindralkuberneri ja asjaomaste ametikohtade poolt tarvilikud paberid kaasa on saanud.

Oli palvekiri väljarändajate korteris valmis tehtud, minid teda sekretärihärä juhtimisel, kes ütles ministeeriume ja nende departemange ning kantseleisid nagu oma kuuetaskuid tundvat, ära viima. Seks oli vaja päris väike teekond teha, sest sisemiste

Igale kahtlevale vahelt-tähendusele meeste poolt oskas Gavril Ivanovitš osavasti vastu lüüa.

asjade ministeeriumi, Iisaku platsi äärde, võis väljarändajate paigutuspaikest umbes neli versta olla. Aga et kõik poolpidulikkude laadi oli, ehitud lootuse rõõmsate lilledega, siis ei pandud seal pikkuat tähelegi. Raha, raha oli oodata!

Ministeeriumis tegi ja talitas küürakas Gavril asjatundja äärmisuse ja rahuga. Kaasas olevad talupojad, kes argsel suhtumisel suures hoones ringi vaatasid, viis ta uuest sisse, teistest välja ning paljudest eeskodadest padinal läbi, kuni ta nad ühte ootetuppa paigutas, kus nad tema tagasitulekuni pidid ootama. Sekretäriherra ise läks palvekirja ministrile ära andma, mis kuskil «pühamas paigas» — ühes kaugemas ruumis — juhtis sündima. Ootesaalis silis Gavril Ivanovitš hoolega oma vähe õnneliku välimuse võimalikult vormi, kohendades oma suurekarva habet, oma võiku pead ja haiglaselt läikima lõõnud kumbe, enne kui ta, palvekiri pühalik-tähtsalt kolme sõrme vahel, palee seesmiste ruumide poole kadus.

Ei kestnud kauem kui arvata pool tundi — juba ilmuski jälle. Ja missuguse rõõmsa, head töötava näoga! Seletas mees-tele lühidalt ja ladusalt, kuidas ministriherra, ekstsellents Valusjev, palvekirja lahkesti vastu võtnud ja kohe oma ametnikkudele käsu andnud asjaomased paberid sinna jaoskonda muretseda, kust väljarändajaile abirahasid makstakse, nimelt sise-aste asjade ministeeriumi 2. departemangu. Ametnikud muidugi hakanud kohe kribinal-krabinal töösse, et ministri määratud paberile manada. Nõnda ei olewat siis meestel oma asja pärast enam midagi karta ega kahelda, see käivat kõik oma kindlat seaduslikku rada, muudkui — nii umbes oli mõista — tehku aga tulekul olevale nodile rahakottides ruumi! Päeva kolm minevat muidugi ikka aega, enne ei maksvat saagi järele minna, siis aga olewat asi toimes.

Sellele seletusele, mis meeste teadagi rõõmliku ärevuse peale ajas, lisas va tubli Gavrilike moka otsast väikese tähenduse juurde, mis nagu idul olev seemneterake pehmesse mulda kukkus. See tähendus tuletas külaonudele meelde, et sekretäriherrale peaks mitmepäevase hiilgava töö eest ometi midagi «mõistatama», nii rublat viisteistkümmend — hm!

Aga iseenesest mõista! Iga töötaja on ju oma palga väärt! Ega külaonudki pea peale ole kukkunud... Ja nabinal läksid pungad lahti ning auga teenitud palk näeratas Gavril Ivanovitšil sedamaid pihu peal. Mis viga anda, kui hea noos tulekul! Jumala kogemata, nagu taevast pillutud! Viisakalt tänades

läks väike isand rahaga minema. Jällenägemiseni kolme päeva pärast! Seniks head tervist!

Va hea mehike, see küürakas Gavril — väle ja tragi toimetama, nagu polekski teiste asi! Otse vennalikult... Ja võhi võõrad, nagu kõik talle oleme!... Kuid ka Jegor Antonovitš, seda päris heategijat, ei tohi unustada — teda kallist, kes alles tee kätte juhatas, mida mööda võidi vanker veerema panna, ja kes oma vaeva eest veel kopikatki tasu pole nõudnud! Tänu ka sellele kuldse südamega mehele!

Oma tänulikke tundeid suguvenna vastu üles näidata — seks andis viimane rahvale mahti küllalt, sest ta tuli nüüd iga päev väljarändajaid vaatama, viibis tundide kaupa nende seltsis ja löbustas neid oma ladusa, ainetepuudust tundmata jutuga. Iseäranis huvitavaid ja põnevaid asju teadis ta oma peremehest, vanast kindralist rääkida, tema vägevaist tegudest sõja- ja rahuajal, keisri usaldusest ning sõprusest tema vastu, ta toredatest aumärkidest ja oma lõbusast teenistusest niikuulsa ja üle riigi austatud kõrge käskija juures. Mitte kujutamata — värvikalt, siretavalt kujutamata ei jätnud Jegor Antonovitš ka oma kolmeaastast aurikast ametiaega keiserliku korguse, suurvürst aujärjepärija, nüüdse tsaari Aleksander II juures. Muidugi oli kutsar Jegor oma keiserlikust soost peremehe poolt nii rohket usaldust ja lugupidamist nautinud, tema juures nii suure au sees seisnud, et see terve eesti rahva peale läiget heitis ja sellele asja andis oma poja Jüri peale uhke olla — misjuurde tähtis eesti poeg hellalt oma läikiv-musta habet silitas ja oma välkuvate silmadega sädemeid pildus...

Jegor Antonovitš püsis kindlasti sugurahva usalduses — seda märkas ta neist imestavatest, usu ja sõprusega täidetud õiglastest pilkudest, mis igast küljest tema peale vahtisid, kui ta oma Peterburi imelugusid vestis. —

Määratud päeval ja kokkulepitud tunnil kõmbiti jälle sise-miste asjade ministeeriumi juurde kokku — väljarändajate asjaajajad ühelt ja kindral Librandi kirjatoimetaja teiselt poolt. Kuna talumehed jälle üldises ootesaalis paika võtsid, rühkis Gavril Ivanovitš kohe ministri kantseleisse minna.

Ta tuli seekord juba mõne minuti pärast tagasi ja mitte nii säraval näol nagu esimene kord. Kui ta meeste märku oli andnud tema järel välja minna, teatas ta neile uulitsal, nad tulnud liiga vara — asjad ei olevat veel korras. Kuid ega seda võidavat imeks panna. Niisugune väike, tähtsuseta asjake riigi-

talituse hiigeltegevuses, tema lugemata paljude suuremate toimingute hulgas! Usna arusaadav, et see kõrvale nihkus ja jäi unustusse sattus. Aga nüüd olevat asi ametnikkudele jälle meelde tuletatud ja pidavat juba homseks joones olema. See- pärast homme tagasi, mehed!

Homme tuli ja mehed läksid. Ka väsimata Gavrilike oli järele kohal. Kõik kordus hakatusest otsani nagu kahel esimesel korral. Aga ei paremat midagi. Väljarändajate asi seisis paraku samal kohal. Gavril kehtas pahaselt oma kondiseid sõnu, millest üks seisis madalamal kui teine.

Aga ei ta olnud sellepärast nõutu ega viivituse põhjuste poolest pimeduses. Neid hakkas ta meestele pikalt ja laialt selgitama — asjatundja nagu ta oli. Tema seletustest selgus ootajatele umbes see, et kroonu asjad käivad aeglaselt, nagu sakste asjad laialt. Säherdune ametlik paber rändavat roomates pikka keerulist ringteed, enne kui küpseks saab, see on, enne kui tal juba küllalt pitsereid ja allkirju seljas ja sabas on. Jaoskonnast minevat ta jaoskonda, kantseleist kantseleisse, lauast lauda, Ivan Ivanovitši käest Andrei Andrejevitši kätte jne., jne., ning kõigil, kelle juures ta peatuvat, olevat temaga aega küllalt ja kõigis laualaegastes ruumi tema jaoks küllalt. Seda pidavat teadma ja selle vastu pidavat varustatud olema igaüks, kes ametikohtadega asju ajab, liiati pealinna kõrgete ametikohtadega. Mõeldagu ikka: sisemiste asjade ministeerium!...

Mehed kuklatagust sügama.

«Aga kuda sellega siis saab? Meil põle ju aega oodata... Ja kui õieti mäletame — härrad ütlesid hakatusel, et poari päevaga pidi kõik valmis olema...»

«Jaaa, vennad — võibki olla paari päevaga valmis! Oleks vist juba olnudki... Aga see on jälle teine küsimus. Selle vastus seisab uuel leheküljel...» Ja sekretärihärja tõi oma pika terava nina alt mõned puseriti seisvad kollased hambad nähtavale, kuna ta lai suu tähendusrikkaid volte sünnitas. «Ühe sõnaga,» lisas ta juurde, kuna ta pikavarrelised käed ratta veeremist järele tegid, «asi võib ka kiiresti, väga kiiresti käia... Ministeeriumides on lugu ikka nõnda, et toimingud käivad kas aeglaselt või kärmesti. Midagi kolmat ei ole — jumala eest, midagi kolmat ei ole...»

Külamehed pistsid ninad arupidavalt kokku; üks pilutas teisele mureliku kulmu alt vargsi silma.

«Määret vaja!... Reagib võidmata ratastest, nagu kuul-

da...» tõusis ringist üminal. Ja korraga oli kõigile selge, miks abiraha paigast ei tahtnud liikuda.

Noh, sellele võis asjatundja õpetust mööda ju parandust leida. Sedamaid ja sealsamas võeti asi nõupidamisele ja otsustusele. Miks siis mitte! On öeldud a, peab ütlema ka b. On makstud ja oodatud — peab veel maksma ja ootama.

Et agaramad abiraha soovijad kentsakal kombel ka seltskonna jõukamad pereisad juhtusid olema, siis pandi tarvilikuks arvatud summa, viiskümmend rubla, kohe kokku, ilma et asja suurele seltsile kuulutama oleks mindud. Küllap kroonu maksa kõik ilusti tasa. Teadagi pidi mainitud summa ametnikule, kellel asja otsustamises suurim mõju, meeleheaks saama, ja Gavril Ivanovitš, kes ütles seda härrat selgesti tundvat nagu oma venda, võttis endale ülesandeks raha tema kätte viia.

Gavril Ivanovitš näitas raha vastu võttes nägu, mis ütles umbes nii: «No vaadake, velled, nüüd võib asjale hoopis teist hoogu ennustada! Et teie, matsid, ka ise, ilma teiste tagant-torkimiseta, midagi ei mõista!»

Ütles näoga nõnda ja läks võiet mõjusale ministeeriumi ametnikule ära viima.

Järgmine kuulamiskäik ministeeriumi oli mõne päeva pärast. Minuti pealt, nagu kunagi, oli Gavril Ivanovitš jälle seal, et asjaajamist nii-öelda meeste endi silmade all toimetada, nagu seni. Täna teadis ta neile julgustuseks öelda, et palve juba esimesest jaoskonnast väljas ning õnnelikult teises olevat, millega oli võide mõju nagu käpuga katsuda. Mehi ootetuppa jättes läks Gavril nüüd ka hoopis teisest uksest ministeeriumi seestmestesse ruumidesse kui varem.

Ent ka teises departemangus istusid lihalikud ning surelikud vene ametnikud, kes teadsid, et kroonu asjad käivad aegamööda, hoolimata võidest, mis osaks saanud ühele rattale ühes jaoskonnas. Sekretärihärja tuli nimelt teatega tagasi, et asi ei olewat uues jaoskonnas täna veel tahe, aga homme — homme vististi. Seepärast: Tulge homme!

Homme ja ikka jälle homme!

Sest ka järgmine ja mitu järgmist hommet muutusid tühjadeks tänadeks, mis niisama tühje hommeid sünnitasid.

Külm higi tõusis väljarändajail otsaesisele, hall hirm hakkas neil silmist paistma... Päevadest ei saanud mitte enam päevad, vaid nädalatest kippusid saama nädalad! Ja elada nädalaid, pikki nädalaid, suurlinna võõrastemajas ning kallil

elapidamisel — see hakkas jõukamaidki juba kahvatama panema.

Abiraha hankimine kestis seejuures hoolega edasi. Aga ka muude, oma kaitsealustele kasulikkude asjade peale mõtlesid väsimata heategijad Jegor Antonovitš ja Gavril Ivanovitš.

Ühel heal päeval, rohkem kui paar nädalat peale rahvaseltsi asjaajamist, küsis viimane endale näha väljarändajate passe, mis olid Kustav Maltsi käes. Jegor Antonovitšilt oli sekretäriks teada saanud, et noorel maakuulajal olevat passe, millede maksvuseaeg olevat paraku ümber. Muidugi ei keelanud Kustav dokumente seltskonna ustavale abimehele näitamast. Kui Gavril Ivanovitš nad ükshaaval oli läbi vaadanud, avas ta oma suu väga rõõmustavaks kuulutuseks. Passid olevat praegu veel täiesti kõlvulised, kinnitas ta. Et nad üldse nii vähese aja peale on välja antud, olevat balti sakste ja nende kubernerite «krutsku». Üldise riigiseaduse järgi olevat iga passi maksvuseaeg terve aasta, kuna seda aega ministrihärja igatahes võivat pikendada lasta. Niipea kui passid ministrihärja juurde viidaks, läheks tema poolt kohe kõva käsk Tallinnamaa kubernerile, et rahvast, kes ülekohtuselt määratud passiaja lõppemise pärast teele ei võinud minna, takistuseta lastaks Krimmi rännata.

See oli ju õieti armas teade, mida kõik maltsvetlased, kellel ei puudunud ju osavõtlik meel omausuliste suhtes, elava meeleheaga kuulsid. Mis muud, kui passid ministeeriumi! Mäherdune rõõm nuttes koju jäänud inimestele, kui neile korraga sõnuim läheb: «Võite tulla, ükski ei või teid enam keelata!» Seda rõõmu neile tegema oli igaüks seltskonnast valmis.

Kõigi heakskiitmisel anti siis passid — neid oli kokku peale saja kahekümne, sest enne Aabram Nordi ja Hindrek Selbachi käes olnud passid olid Maltsi omadele hiljem lisaks tulnud — Gavril Ivanovitši hoolele, kes nad varsti külameeste eneste nähes ministrihärja kantseleisse ära viis. Tagasi tulles ütles ta lühidalt ja kräbedalt, nagu ametlikkudel inimestel viisiks, oma kähiseva häälega:

«Vastu võetud. Mõne päeva pärast toimetatud!»

Aga nii libedasti ei pidanud seegi vanker ametlikkudel teedel veerema. Ikka jälle jäi ta mõne kivi või kännu taha kinni.

Kui need tähtjaks öeldud «mõned päevad» möödas olid ja Gavril Ivanovitš jälle kord kantseleist tagasi tuli, tõi ta ühes paha uudise, lugu ei minevat muidu, kui olgu iga passi tarvis

neljakümnekopikane tempelpoogen. Milleks seda vaja, seda seletas ta ka, aga nii sügavalt, et külamehed sellest muud ei taibanud, kui et tempelpoognaid tarvis on ja et tükk maksab nelikümmend kopikat. See tegi passide arvu kohta välja justament viiskümmend rubla. See summa oli maksta, kui alustatud ettevõtte ei pidanud nurja minema. Ohates ja kukalt sügades tõmbasid Selbach ja Malts, mõlemad rändamisjuhid, pungad põuest ja lugesid kumbki kakskümmend viis rubla Peterburi asjatoimetajale käe peale. Ja see läks ning viskas ka selle ohvri ministeeriumi moolokile lõugade vahele. Vähemalt arvati, et ta seda tegi...

Kuid ega asjad sellepärast veel toime saanud! Gavril Ivanovitši ohvrimeelsest, tüdimata ja väsimata agarusest hoolimata oli nii üks kui teine asi ikka jälle pooleli, justkui oleks vana õelus ise rattaid salaja peatanud, veerema pandud vankrile nägemata valtaid ette lasknud. Ja rahutus ning mure närtsid külameeste südamete kallal, minnes päev-päevalt, nädal-nädalalt suuremaks ning aplamaks, nagu kasvavad tõugud puu sees.

Jälle möödus paar nädalat. Paar musthalli nädalat, kootud petlikkudest hommetest ja piinarikastest tänadest nagu koest ja lõimest. Korraga sõitis tore tõld väljarändajate voorimaja hoovivärava ette ning esile astus noorevõitu härra hiilgavas väeüleva mundris.

Tal oli tegemist Eestimaa väljarändajatega. Uhkesti lennutas ta hoovis käsu välja, rahvaseltsi vanemad juhid astugu tema ette. See sündis muidugi tarviliku rutu ning alandlikkuse ja arusaadava ärevusega. Kui mehed mütsita ta ees seisisid, hakkas väeülem neile nende teekonnasse puutuvaid küsimusi esitada. Iseäranis päris ta rõhuga, millal mõtlevat seltskond minema hakata.

Õnneks oli vend Jegor seal. Pisut enne univormitud härra ilmutumist oli ta äkitselt oma sõprade hulka siginenud, nagu aimates, et teda siin tarvis on. Vaevast oli ta tõllast astuva härra poole pilgu heitnud, kui ta summutatud häälel täis rõõmlikku imetlust hüüdis:

«Vaeh! Ministrihärra adjutant! See tuleb muidugi teie asja pärast! Nüüd, mehed, olge aga mõistlikud, kui soovite, et te käsi hästi käik!»

«Mis siis reakida või paluda?»

«Parem kui rääkimine ja palumine on andmine,» muigas kindralihärra kutsar oma musta habeme seest. «Ma annan teile

minna, vennad! salvige seda meest, kui kähku soovite minema minna! Pole kartust, et ta vastu ei võta. Ma tean, tal on raha hädasti tarvis. Ärge laske head silmapilku kasutamata mööda minna!»

Nende näod olid pikaks veninud. Juba jälle võiet!

«Ega sihukesele vähe tohi anda!» kerkis ohkav küsimus nende ringist.

«Muidugi mitte,» arvas Jegor Antonovitš. «Mida enam mõtet, seda libedam sõit — teate isegi.»

Ega arupidamiseks aega jäänud — kes siis kõrget härrat, kellel tõld lahtise ukse ja kärsitute hobustega selja taga, tohib minnata lasta! Mis muud, kui rahad kribinal-krabinal kotikesest kokku ja sügaval kummardamisel, palja pea ja paluva süuga, adjutandihärrale pihku! Et kõrgesti austatud suur väeüleva võtaks nii helde ja armuline olla ja toime saata, et vaesed ootajad, kes pealinnas juba rohkem kui kuu aega oma viimaseid kopikaid on söönud, ometi kord kroonu abiga lubatud asumaa poole minema saaksid. Jumal õnnistagu kõrget härrat, kui ta vaestele taluinimestele hädas abiks on!...

Ministri «adjutant» võttis raha, mida oli kaunis summake, näoilmel vastu, nagu oleks ta mingit seaduslikku maksu sisse nõudmas. Jahedal ükskõiksusel laskis ta paberid näpust kuhugi taskusse kaduda. Siis oli tal lahkus talupoegadele teada anda, et nende palveasi ministeeriumis nüüd viibimata otsusele jõudvat, nii et nad oma teekonda peatselt võivad jätkata.

Ütles ja sõitis oma üüritõllaga, millele talupoegade lohutatud näod uuel lootusekumal kaua järele vaatasid, toredasti minema.

Tallinnamaa talupojad hakkasid aegamööda aru saama, et sõnad «varsti» ja «kohe» Peterburis midagi hoopis teist kui nende kodus tähendavad, midagi «varstist» ja «kohest» kaugel eemal olevat. Vähemalt nende abimeeste ja sõprade suus. See oli leid, mis abiraha ootajail nüüd ikka sagedamini ihukarvad püsti ajas, mis nende põues kurja aimduse sigitas, mida nad aga, nagu mõnd sohiasja, teistele ei usaldanud teatavaks teha, jah, mida nad iseenestelegi selgemalt silma ette ei tihanud tõsta. Hirm ärkamise eest laskis neid edasi uinuda, kartus töö eest silmi ikka edasi kinni pidada. Ja valelik vend lootus, kes neile ikka uuesti kõrva sosistas, et kõik ometi veel õnneks võib minna, tõmbas neile suigutava vaiba peale.

Nõnda oli söödikutel hea neid imemas käia. Ka siis veel imemas käia, kui nende usk «varsti» ja «kohe» sisse juba kõrkuma oli löönud, kui kogu nende lootus vaid juuksekarva otsas rippus. Virgasti käisid nugilised neid imemas. Üks teise järel. Täna Jegor Antonovitš, homme Gavril Ivanovitš, ülehomme vahelduseks mõni «suur» ja «kõrge». Ja kui siis tootatud «varstid», «kohed» ja «viibimatad» täide ei läinud, ikka uuesti täide ei läinud, ei kaotanud ükski töotajast rahu, ei muutnud näokarva, ei löönud küsijate ees silmi maha, vaid nad kordasid neid sõnu müüriahuga ning kaljukindlusega ja noomisid, kui oli tarvis, kärsituid, kes ei läbe oodata, kuna asi ometi «varsti» — «kohe» — «viibimata»... joonde on minemas.

Lasnamäe laevaootamine kordus siin kroonu abiraha ootamise näol. Nagu seal üksisilmi mere poole, nii vahiti siin sisetiste asjade ministeeriumi poole. Vahe oli ainult selles, et ootamine läks siin palju pikemaks, palju kulu- ja vaevarikkamaks kui seal. Lasnamäe laevaootajail oli «korter» prii, Peterburi abiraha-ootajail maksis ta kallist üüri. Lasnamäe laevaootajad ostsid toitu odavalt, Peterburi abiraha-ootajad — kallihinna eest. Esimesed elasid värskes õhus ja piiramata ruumides lähedalt ning vabalt. Viimased olid kokku tuubitud kitsaist, madalaisse ning tumedaisse ruumidesse nagu kalad karpi. Lõpuks polnud laevaootajail tohtuid võiderahasid maksta, täitmata verekaanisid imetada nagu abiraha-ootajail, mis nende hingerahu palju õelamalt mürgitas kui asjata ootamine isenesest.

Soome voorimaja Moskva värava ja vaksali juures, kuhu Obuhhovi silla sissesõidukohast nelja nädala pärast oli ümber kolitud, lootes, et pea raudteega saab edasi reisida, muutus päev-päevalt ja nädal-nädalalt hädakoopaks, milles ägamine ja ohkimine, kurtmine ja kaebamine, silmavesistamine ja jumalaloomine enam otsa ega äärt ei tundnud. Oli nagu katkuaegne haigemaja peale saja kahekümne valus vingerdava haigega, nagu laevatäis merehädalisi, kellele päästev rand ei taha paistma hakata. Hingelise häda kõrval kannatati rohkesti ka tõsiste ihuliste haiguste all, milles süüdi olid Peterburi halb suvine õhk ja Neeva vesi, mida toorelt joodi. Kõhutõbi asus vanadele, iseäranis aga lastele kurjalt külge. Haigete äga, tõbiste laste nutt ja virin tumestasid veel rohkem seda muljuvat, südant-pitsitavat õhkkonda, mis voorimaja räpases tumeduses juba muidugi oli valitsemas.

See mustas hädas palvetati palju ja kirglikult. Nagu inimlike abimehi rahaga, nii võiti taevalist abimeest palvega. Palvetati koos ja palvetati üksikult. Nõuti taevaisalt mingit, kas või kõige väetimatki märki, et mis sest hirmsast ootamispiinast vümati küll välja tuleb. Käidi vaga neitsi Miina peale, et ta laenda vaimu jälle endasse kutsuks ja selle kaudu ilmutaks, mida usklike hulgal on oodata või karta. Kuid tühine, tühine pidi kõik olema! Kõigevägevam ei andnud oma lastele ühtegi ilmsi ühtegi arusaadavat märki ja vaga neitsi kõneles, kui ilmutav vaim teda varjas, nii segaseid asju, et ükski inimlik peaju neid mõista ega seletada ei jaksanud. Pilkane pimedus jäi nagu senigi katteks tuleviku ette.

Kulus veel aega, enne kui koitma hakkas.

Aega ja raha.

Sis aga hakkas kohutavalt koitma.

Juba oli tervelt kaks kuud ehk kaheksa seitsmepäevast nädalat kahes hädakoopas abiraha oodatud, kui tähele pandi, et suguvend Jegor oma sõpradest hakkas eemale hoiduma, kuna abimees ja heategija Gavril Ivanovitš oma kaitsealustele hoopis nägematuks muutus. Kuulsa kindrali kuulus kutsar ilmus väljarändajate korterisse ainult veel harukordadel, oli märksa kasinama jutuga kui enne ja pani iga kord varsti jälle minema. Sekretäriharrast, kes enam nägugi ei näidanud, teadis Jegor ainult öelda, ta läinud kuhugi «toimetuse peale», kus temaga ei võivat kokku saada. Ja siis järgnes aeg, mil suguvend Jegor Antonovitš ise abiootajate silmaringist samuti kadus, nagu kadus sõber Gavril Ivanovitš eel. Käidi teist paar korda otsimas, aga ei saadud näolegi.

Nüüd löid abiootajate silmad kirjuks. Värvikas virvenduses tantsis pikk rida arvusid, süsimusti arvusid, mida nähes ja liites pereisadel ihukarvad püsti tõusid. Neist arvudest kogunes summa, mis üheksasaja rubla ligidale ulatus! See summa oli läinud Jegori ja Gavriili kaudu abiraha muretsejaile meeleheaks. Juurde arvata muidugi veel, mis maksis saja kahekümne inimese kahekuune ülalpidamine kallil suurlinnas... Mis siis, kui see määratu suur ohver on toodud ehk — asjata, — kui — kui — —. Jäädi ammuli suul üksteise otsa vahtima, tuhku näo ja siniste huultega. Kohmetus oli nii raske ja vältav, et möödus paar päeva, enne kui suudeti mõtteid mingi selgust-muretseva või abitöotava kavatsuse poole koguma hakata.

Kuidagiviisi oli teada saadud, et luteri usu õpetaja Laland Peterburis olevat neid väheseid vaimulikke, kes ka alamale inimesele lahke näo ning teoga vastu tuleb. Otsustati siis minna temale oma häda kaebama ja temalt head nõu paluma.

Õpetaja Laland leidis loo nii pururumalaks, et ta mehi nende totra usalduse ja juhmi meelekerguse pärast kukkus päris pahaselt noomima, mida süüdlased ka, pead norus, vastu rääkimata lasksid sündida. Aga ära tundes, et sõitlemine ja tõrelemine vaestele lollikestele nende raha tagasi ei too, vajutas õpetajahärra kübara pähe ja läks, täites meeste palvet, nendega seltsis teele, et kindral Librandi ja tema sekretäri Gavril Ivanovitši käest asja kohta seletust pärida.

Vaevalt olid aga külamehed oma kaaslastele maja näidanud, kus saatustlik kindral oma kirjutaja ja kutsariga elas, kui pastorihärrale korraga teised mõtted tulid. Nähes suurt tumedat hoonet, peatas ta nähtava kohkumisega sammu ja seletas siis, et ta sinna mitte ei võivat sisse astuda — see olevat liiga kardetav siin suures linnas... Nähtavasti pidas vaimulik mees maja mõneks varga- ja röövlipesaks, kus inimene ilma jumala tahtmata mitte ainult ühest juuksekarvast ilma ei või jääda, vaid koguni tervest peast... Ei läinud ega läinudki sisse.

Aga ta asus meeste teise nõuga appi.

Et kindlasti teada saada, kuidas õieti on lugu nii kroonu poolt antava abiraha ja küüdiga kui ka Gavril Ivanovitši kaudu ministeeriumile ses asjas sisseantud palvekirjaga, muretses pastor Laland meestele uue palvekirja, mis ministrile sedamaid kätte toimetati. Selles päriti järele, miks ennemalt sisseantud palve ikka veel täitmist pole leidnud, kuna ootajaile ka eitavat vastust ei ole antud.

Vastus, mis sisemiste asjade ministeeriumist nädala jooksul tuli, lõi väljarändajate leeris nagu pikne sisse. Äikesepilve oli küll nähtud ja kardetud, aga meeletuks ning keeletuks uimastav oli hoop ometi. Lühidalt ja kuivalt teatati ametlikus vastuses esiteks, et ministrihärra teatavate väljarändajate käest mingisugust palvekirja ei ole saanud, ja teiseks, et Krimmi asujaile kroonu poolt ühtegi küüdi- ega teeraha ei anta, küll aga saavad nad Krimmis kohaliku ülemuse käest asumiseks abi ja toetust, kui nad on päralt jõudnud ja asukoha välja võtnud.

Kui üldine halvatus, mis ministri seletuse ettelugemisele järgnes, oli vähe tagasi andnud, pääses väljarändajate palavas, umbses pesas otsatu nutmine ja kaebamine lahti. Mitte ainult

õnnetud ei nutnud ja nuuksunud, vaid ka meestel seisisid pisarad silmis — tulised, kibedad kahju ja kahetsemise pisarad. See oli ahastus ja meeleheide, mis sellele palju järele ei andnud, mis valitses Lasnamäe lool, kui politsei ja soldatid õnnetud väljarändajad nende petlikkude lootuste unenäost lahti kiskusid ja nad toorel võmmimisel laiali kihutasid, küsimata, kust need väsased enestele peavarju ja toidust peavad otsima.

Üheksa nädalat ja üheksasada rubla!

Kahvade talupoegade kohta terve suur varandus kelmide käsi visatud!

Kallis elu oli vaesemaid raskesti koorinud, jõukamad aga olid peale selle veel taskud pealinna võllaroogadele tühjendanud!

See tunnetus mõjus kahjukandjaisse nii uimastavalt ja arastavalt, et nad ei märganud või ei sõandanudki tõsisemaid samme kurjategijate kättesaamiseks ja vastutuselevõtmiseks ette võtta. Sel kombel jäi neile mõnigi punkt suures pettuseikluses ja selle tegelaste vastastikuses vahekorras tumedaks. Näiteks jäi lähemalt selgumata, kas elatanud kindral Librandi — see ta tööpoolest pidi olema — oli kelmide otsekohene kaaslane ja saagiosaline, või tarvitasid Jegor ja Gavril tema nime ning isikut ainult selleks, et talupoegade usaldust enestele võita, kuna kindral oli kroonu abiraha suhtes ekslikul arvamusel, mida mõlemad kelmid kuidagi teadsid. Teada said väljarändajad aga, et see tore mündimees, kes «ministri adjutantina» tõllaga nende korteri ees oli käinud, ei olnud keegi muu kui kindral Librandi poeg, alati rahahädas olev priiskaja ohvitser. Neda silmas pidades võis maad anda oletusele, et isa Librandi seisis pettusele ennem ligemal kui kaugemal. Et Gavril Ivanovitši — oli ta nüüd kindrali sekretär või mitte — kogu oma askelduse sisemiste asjade ministeeriumis talupoegadele ainult silmakirjaks ette vigurdas, oli seletusetagi selge. Ülijulgesti ning labase jämedusega olid nad oma tüki välja mänginud, talupojalikku ligimese usaldust ja teadmatust õieti hinnates ja tulusalt tarvitades.

Oma ahastuses tegid petetud abiraha-ootajad niisama meeleheitliku kui asjatu katse oma kahju ometi veel kroonu rahaga kinni katta. Nad saatsid kindralkubernerile Odessasse, tuge des Kustav Maltši paberitele, telegrammi, paludes, kui Krimmi poole teel olevad asujad, kelle saadik hiljuti seal käis ettevalmistavaid samme astumas, ülemuselt teekonna lõpetamiseks

rahalist abi. Aga Odessast tuli vastus: «Kui tulete Krimmi ja võtate asumaa välja, siis saate kõigile sisserändajaile määratud abiraha ja leiva — enne ei anta midagi...»

Seega seisid vaesekesed küsimuse ees: kas selle vähese rahalise jõuga, mis veel järele on jäänud ja mida teekonna äraakamiseks vahest hädavaevalt küündis, edasi minna või aga kodu poole tagasi pöörduda? Igaüks luges oma rublad-kopikad veel kord hoolega üle, siis tehti pikema arupidamise järel otsus ometi edasi rännata, saagu mis saab ja tulgu mis tuleb! Mõte irvitavate sakste ikkesse kodumaale tagasi minna oli kõigi meelest palju kohutavam kui mõte pika vintsutava teekonna järel ilma kopikata Krimmi jõuda ja seal ainult kroonu toetusel viletsat viisi elama hakata.

Mihklikuu esimese nädala lõpul jättis seltskond pealinna oma õudse piinapaiga, jumalaga ja sõitis Nikolai raudteed mööda Tveri linna. Taheti nimelt Peterburist saadud hea nõu järgi teha ja Volga jõge mööda lõuna poole edasi reisida, mis töötas nii sõidukulu kui ka teevaeva — võrreldes hobuseküüdiga — märksa vähendada, ehk küll tee pikemaks kasvas. Tveris mõeldi aurulaevale istuda ja kuni Tsaritsõni linnani odavat ning lahedat jõeteed kasutada.

Hoolimata rusuvast koormast, mis kannatatud kahju pärast kõigi hingedel lahus, tõusid ometi kergendavad ohked põuest, kui pealinna tume majaderäga silmist suitsu ja udu sisse kadus. Aurutõlla kiire liikumine jagas reisijaile elustavat tunnet, et nad jälle olid vabad, vabad priitahtlikult kaela võetud vangipõlvest, väljas räpaste, haisvate voorimajade hädakoobastest, kus nad rohkem kui kaks kuud olid hinge- ja ihupiinade käes vaevelnud. Tundmus — olla liikvel, jõuda edasi, käsi ja koibi vabalt võida sirutada — vähendas usklike rinnus ka seda rõhuvat arvamust, nagu oleks jumal oma lapsed maha jättnud, arvamust, mis viimaste sündmuste mõjul oli paljudele vägisi põue pugenud. Araks ning kahtlevaks muutunud hingedele tuli nüüd jälle nende prohveti sõna meelde, et tee uude asupaika viivat läbi suurtest hädadest, ja uus usk, uus lootus, uus julgus voolas neile südameisse.

VEETEEDEL KRIMMI POOLE.

«Samoljoti» laevaseltsi kontoris Tveris algas elav kauplemine sõiduhinna pärast. Lepiti kokku, et iga inimese pealt on 17 rubla 10 kop. sõiduraha maksta, kraami eest, mida perekondadel kaunis rohkesti oli kaasas, veel peale selle. Sõidu- ja vahhind oli Venemaa vetel tol ajal veel kibekallis, sest et võistlus raudteega puudus, kuna võistlus laevaühingute vahel oli vähenenud.

Väljarändajate paberraha oli Peterburis nii otsakorrale kahanenud, et suurem osa sõidu- ja kraamiveo-hinnast pidi peene rahaga makstama, mis värisevate näppudega taskuist ja nartsudest kokku otsiti ja mille lugemine hulga aega võttis. Päratu ladu hõbedat, 1400 rubla ümber, kogunes kontorilauale paberraha kõrvale, mida ka mõni sada oli.

Maksmisel selgus, et nii mõnigi perekond kui ka üksik isik seltskonnast ligimeselt laenuabi tarvitses, kui ta tahtis edasi saada. Paraku pidi paar perekonda Läänemaalt, kellel teekonnaks kopikaid ei jätkunud ja kes kaaslastelt laenu teel tarvilikku lisa ei saanud, vesiseil silmil Tveri linna maha jääma, troostita saatusele vastu vaadates. Nad vaesed olid seltskonna suurele enamikule, kui kaugemalt inimesed ja mittemaltsvetlased, võõrad, seisid siis reisiseltsiliste inimlikust kaastundest ja usulisest ühistundest kaunis eemal; aga üldine rahapuudus oli ka tõesti nii suur, et Läänemaa perekondade mahajätmine sellest üksigi sai seletuse. Nad väetid jäid silmi pühkides kaldale vahtima, kui teised, õnnelikumad, emakese Volga heljuval seljal minema õõtsusid.

Õnnetuselaste meeolelu toibus ja kosus veeteel veel rohkemal määral kui seni raudteevagunis. Nagu sõit suitsuta ja tolmuta, nii oli ta ka merehaiguse paha hädata, selle poolest siis raudtee- ja ka meresõidust märksa ees. Isukalt hingasid Peter-

buri voorimaja türmielanikud nüüd puhast, karastavat maa-õhku, mis Volga õnnistatud kallastikult voolas, kõiksugu sügisei lõhnu nurmelt, aasalt, aiast ja metsast kaasa tuues. Linnad, alevid, külad kirjutas reas ja alati vahetlevas pildis ujusid reisijate silmade eest mööda, kord päikese paistel kullaselt kumendas, kord sinakat või lillakat uduloori lehvitades või öösiti kuuhõbedas salapäraselt nagu muinasjutu imed siretades. Kõik need mitmekesised lõbusad mõjurid, meelte kaudu rändajate sisimale elule ligi pääsedes, tilgutasi nagu palsamit nende puretud hingedele, võidsid nagu salviga nende seesmisi haavu. Aga ka ainelisest küljest oli Volga teekond õnnelikum, kui oli teatud ette arvata.

Sügis täie sülega küllustas Volga kallastel. Naeratades pakus ta oma küllast ka vaeseile eesti väljarändajatele ühte ja teist odavat ihupidet. Igasugu aia- ja põllusaagi kõrval pakuti väheste hinna eest iseäranis rohkesti kalu müüa, mis eestlaste kergetele kukrutele oli suureks lohutuseks. Ja mida kaugemale maa sisse jõuti, seda odavamaks läks toidukaup, mida igan suuremas peatuspaigas käidi sisse ostmas.

Veidi tüütavaks ja aega ning raha raiskavaks sai reisijatele laeva liiga pikaline seismine suuremate linnade nagu Kostroma, Nižni-Novgorodi, Saraatovi ja teiste juures, kus päevade kaupa paigal oldi, viimase linna all koguni kuus pikka päeva. Saraatovis tuli Eestimaa reisijatele külaliseks surm, nagu oleks ta ette kavatsenud, et siin saab matmiseks hästi aega olema. Kaks lapsukest arvasid paremaks endile ligemalt asumaad otsida kui nende vanemad, ja nad leidsid selle Saraatovi surnuaialt. Peterburi õnnetusepõlv oli väetikeste tervise ära purenud, Volga rammus õhk kustutas nende eluküünlakese.

Ilma mingi muu tähtsama vahejuhtumuseta jõuti meeltlähutava, huvitava teekonna järel Tsaritsõni linna, Volga tee-osa lõpule. Siit oli vaja maad mööda lääne poole pöörduda, et Doni jõe edasikandvale turjale pääseda. Seltskonnal seisis ees arvata kaheksakümne versta pikkune tee üle lagendiku, tee, mis raha kasinuse pärast jala pidi ette võetama. Hea, et kraamigi tarvis, mida paraku rohkem oli kaasa võetud, kui mõistlik oli, hobuseid ja vankreid jõuti palgata, millesse ka lapsed ja nõrgemad naised mahutati.

Õhtu eel mindi kaunis pikas ning kehakas vooris teele. Seltskond oli Volgal veel mõne kaaslase võrra kasvanud: need olid Virumaa inimesed, keegi Ants Reinstein nelja pojaga Haljala

külast ja Madis Koort Rakvere vallast. Nad jätkasid nad Samaara poole, mille nimi rahva suus oli laialt tuttav, kuna Krimm üksnes Maltsveti jüngritel väljarändamise eesmärgina meeles mõlkus. Kokku juhtudes viimaste suure seltskonnaga, said aga Virumaa mehed himu kah Krimmi poole pöörduda, seda enam, et reisimine teiste kaasas seltsimaks ning julgemaks sai ja kuna nad Samaarast, oma esialgselt mõttesse võetud asukohast, just midagi iseäranis meelitavat ei teadnud.

Teiseks õhtuks loodeti Doni äärde saabuda, mis aga läbi öö käimist nõudis. Värske õhinaga mindi küll teele, aga mida rohkem verastasid rändajate paljaste jalgade alt läbi käis, seda tihedamat kaebekeelt hakkasid viimased kõnelema. Peterburis kahval toidul olemine maksis nüüd end kätte; samuti oli seal ja pärast laeval jõude seismine käimariistad ära hellitanud. Öö jooksul jõuti voorimeestele veelgi järele, aga hommikuks jäid paljude jalad nii haigeks ning läksid villi, et nad vankritest maha hakkasid jääma. Sel kombel jõudsid tugevamad ning väledamad voorimeestega seltsis õhtuks aegsasti Doni äärde, kuna viimased alles poole öö ajal — longates ja aietades, puruväsinult või haigelt päralt said. Mitmel oli harjumata retk jalad alt nii ära võtnud, et taldade küljest nahk üleni maha tuli.

Doni jõe mööda sõideti jälle aurulaevaga, mis aga märksa väiksem ja mõnutum oli kui Volga laev. Sõit ulatus Taganrogi linna Aasovi mere ääres, kus reisijad paar päeva pidid ootama, enne kui nad edasisõitmiseks võimaluse leidsid. Et kõigi taskud juba peaaegu tühjad olid, siis pidi mahti otsitama, kuidas vähegi odavamini edasi saada. Sel sihil palgati viimaks ühe kreeklase kahemastiline soolalaev, mis pidi seltskonna Krimmi poolsaare idasoppi, nimelt Kertši linna viima.

Laevakese siseruum, kuhu reisijad mahutati, oli umbes seitse silda pikk, kolm lai; et inimestest tarvilikku raskust ei olnud, siis võeti ballastiks liiva. See oli ühel esmaspäeva-õhtul, kui laevale roniti ja sõiduki sisemuses, liivalademel, leer üles löödi. Iga pere või sõpruskond valis endale liiva peal aseme, seades selle nii hästi korda, kui kellelgi võimalik oli. Alles teise päeva lõuna ajal tõmmati purjed üles ja kaunis tugeval tuulel libises kerge brikk väledasti üle Aasovi sinavate voogude.

Paraku polnud see enam vagune, ühetasane, ujumisetaoline sõit nagu Volga ja Doni pinnal. Purjelaeva sõiduväleduse eest merel tuli vilumata sõitjail kallist hinda maksta, mõnel kas või «hing» veejumalale ohverdada. Juba öösel jäid lapsed ja

mõned naised laevukese elava õõtsumise tõttu, mis ühtelugu võimsamaks kasvas, «pööruksesse». Tormist polnud esiotaa küll juttugi, aga kui palju siis niisugusel hea purjelootsiku suurusel sõiduriistal tarvis oli, et lainetel tantsima hakata. Mütsitüest tuulest, nagu meremehed ütlesid, piisas juba. Sõit läks siiski võrdlemisi hästi ja reisijate kaunis heal tervisel, kuni tuul kolmandal päeval üsna väheseks vaikis ja ilus päikesepaistene ilm merehaiged toibuma pani, selle eest aga laeva edasijõudmist takistades, sest seegi nõrk tuulelehk, mis veel puhus, oli laevale enamasti vastu.

Seltskond pidi aga veel mõndagi nägema ja läbi tegema, enne kui ta jala jälle kindlale pinnale toetas.

Ei puudunud näiteks palju — ja peale 120 eesti väljarändaja oleks Aasovi merel tulesurma läbi otsa saanud.

Laeva köögis sulatas kokapoiss suure katla sees rasva. Korraga annab kapten poisile käsu suure masti otsa ülemist purje minna seadma. Poiss läheb ja jätab rasvakatla tulele keema.

Korraga plahvatab katel üleni põlema. Silmapilk põleb köögis lahinal ka kõik muu tuldvõttev kraam. Mõlemast köögist löövad koledad tulekeeled välja, ka tekil kõiki tulekardetavaid asju süütamisega ähvardades. Laev on täies purjes — miski ei seisa lähemal, kui et pahinal ülespoole nilpavad leegid ka õlitatud purjedesse hakkavad, mis siis nagu takukoonlad oleksid põlemas olnud. Ühtlasi oleksid aga siis tõrvatud mastid ja köied leekides seisnud ja seega varsti kogu laev oma puise kerega...

Ehmatusest keeletult vaatasid väljarändajad pealt. Nägijad laevalael olid enamasti mehed, kuna naised ja lapsed, asudes all siseruumis, õnneks ei aimanudki, mäherdune hädaoht kõiki ähvardas.

Tänu madruste kainele meelemärkamisele, agarusele ja rutule pöörasid nad hirmsa õnnetuse kõrvale. Kohe kahmati laeva-ämbrid kätte, tõmmati merest vett ja kustutati tulemäss õnnelikult ära. Kõik oli nii ruttu tulnud ja lakanud, et hirmunud talupojad mälestuse nagu silmapilksest jubedast viirastusest kaasa võtsid, kui nad alla laevaruumi lugu naistele läksid jutustama. Muidugi tõusid nüüd viimastel ihukarvad püsti, kuulates, kuidas nad praegu olid parimal teel olnud küpsetatult Aasovi mere kaladele roaks saada...

Vaevalt oli see hädaoht möödas, kui nurga taga juba teine niisama tõsine varitses.

Ähmasama päeva õhtu eel paisus tuul kõvaks ja hakkas kreek-lase suulalaevakest nagu silgukarpi vintsutama. Tuul lõõtsus laevale poolvastu ja võttis aegamööda ikka enam võimust. Kõrghaigus kõige oma piina ja jälkusega tikkus väljarändajate kallale. Enamasti sirutas ta naised ja lapsed maha, aga kind korralt hakkas merega vilunud mehigi, nooremaid ja vanemaid rannamehi, haigeks jääma. Laeva kitsas kõht, hulga inimestega täis tuubitud, sai varsti kirjeldamatu näo, ja ägamiisil ning oigamisel polnud otsa.

Põrguliseks muutus lugu aga alles kesköö ajal. Põrguliseks ja elu peale käivaks. Maru ulgus ja mõirgas pilkasel pimedusel, uhtus järjest suuri laineid üle teki ja hüpitats sõiduriistakest hädahohtlikult ühelt küljelt teisele, nii et mastid ja kõik ta kere osad olid. Laeva pooleksmurdumist ja põhjaminemist näis iga silmapilk karta olevat. Surm seisis igaühel nagu suu ääres. Et vast ült laevaruumi ei pääseks, olid luugiaugud kinni maetud. Selle tõttu kippus aga seesolijaile all lämmatus peale. Laeva tõrvatud kere sees muidugi juba valitsev halb, umbne õhk muutus hulga rahva, isearanis aga merehaigete tõttu, kes oma väljatõtted kõik põrandale liiva sisse lasksid, sõna äärmises mõttes väljakannatamatuks. Sarnasus Ameerika muistse orjalaevaga oli kõigiti täielik. Terved või vähemhaiged hoidsid endid kramplikult millegi küljes kinni, et laeva meeleheitlikke hüppeid vähema ohuga ühes teha; vaesed merehaiged aga, kes vahel kobaras ja hunnikus koos olid, siis jälle üksikult läbisegi libeda sees lebasid, said kurjasti vintsutada, vapustada ja mük-sata. Nutukahin, häda- ja hirmukisa, palveümin — kõik see tõusis tumedas, pool-lämbunud kooris üles kinniste luukide poole, mille taga torm nagu õel-pilkavaks vastuseks oma vihast mässuhäält tõstis ja ühe vahutava hiigellaine teise järel üle tantsiva ja keerleva laevukese paiskas, nii et see mõneks hetkeks kobrutavate voogude sisse nagu pisike pilpake kadus...

Oi seda rõõmu kodumaa orjaperemeeste ringkondadele, kui see laevatäis nende põgenenud orje kauge Aasovi mere põhjas märja haa oleks leidnud! Kuis oleksid nad käsi hõõrudes kõikjal talupoegade vastu hästitanud ja parastanud: «Jah, vaa-dake, eks me keelanud ja hoiatanud neid küll, aga kas nad rumalad meid kuulasid! Ajasid säravat seebimulli taga nagu lapsed ja jooksid uisapäisa merde! Seal nad puhkavad nüüd, kaladele roaks, teile aga õpetuseks: Kes vedelat elu otsides

oma leivavanemad kergemeelselt maha jätab, see teeb pattu, mida jumal nuhtlemata ei jäta!»

Hoolimata hinge vapustavast surmahirmust, leidis mõte vastaste kahjurõõmust mõne mehe põues siiski maad, ning ihastusest pääseda, vastaste kiuste ellu jääda, nende vihaks eesmärgile jõuda, asus suure jõuga nende südame ümbert kiir ja aitas neid ähvardavat surma vahetevahel unustada.

Maru aga kestis raugemata veel edasi.

Korraga — mis see tähendab?

On's see hädaliste nutu ja hirmukisa ahastav kaja, mis neile sealt ülalt, laevalae poolt, siia alla kõrvu kostab?

Undavad ja huilgavad kaebtoonid — pikale venitatud, vahel maru mürast katkestatud, tõusvad ja vajuvad, heledalt kõrgele kerkivad ja jämedalt madalale rauguvad, nagu täis hädä, valu ja sügavat haledust vahel valjuks kiljatavaks kisedamiseks paisudes...

On's see alumise hädä ülemine kaja? On's see tormi- ja voo gudemässi pilge selle hädä peale? Või on see ülemiste inimeste hädakarjumine, kellel hukatus lausa silma ees seisab, kes surmale otse suhu vahivad — inimeste surmakisa, keda lained praegu oma kurku on kiskumas?

See p see küll, on! Laevamehed ülal tekil kuulutasid hukatust! Nad pidasid endid kadunuks, olid heitnud merde igal lootusel. Ja seega oli tulnud kõigile viimne tund...

Väljarändajate tumedale hunnikule all laevaruumis heitis nagu surmavari. Ühisele valjule karjatusele järgnes raugenud sumin ja sahin — pooluimane, tasase nutuga segatud palvetamine. Sosistades, ümisedes, ägades paluti Kõigekõrgemat, et ta tuult ja merd võtaks vaigistada ja oma valitud hingekehi, kes ju tema enda tahtmisel uue kodumaa poole teel olid, surmast armulikult päästa. Et usklike päris kodumaa ja õige asupaik, kus neil õieti üksnes hea on, päästja enese juures pidi olema, seal, kuhu sõber surm neid praegu tahtis viia, — seda ei tulnud palvetajail meeldegi. Igaüks hoidis hinge ja ihuga sellest va põlatud ja hukkamõistetud lihalikust elust kinni, nagu poleks teist paremat olemaski, nagu kaotaksid nad selle patuse eluga elu üldse ja seega kõik, mis neil kaotada on... Isegi väga neitsi Miina, kelle hing «teise» ilmaga ning selle tähtsamate tegelastega teatavasti ühenduses ja sagedas läbikäimises seisis ja kes selle parema ilma ilust ja lõbust palvejoovatuses imeasju teadis rääkida, — isegi see väga neitsi Miina

puhas põlvili ja kummuli, käsi ringutades ja jalgu siputades laevataati, et see teda mitte nii vara täiesti enda juurde ei viitaks, oma taevalikku hülgusekotta selle püha põlve peale, mida Miina teistele nii väga oskas kiita. Ta vaene kannatas ühaasti merehaiguse kui ka surmahirmu all palju raskemini kui mõnigi vähem vaga, vähem «armu saanud» maltsvetlane; kuna teised oma hädas enamasti tumedalt ägasid ja oigasid, tõukas Miina ohtlikumatel tundidel kiljatusi ning karjatusi suust, nagu oleks vanasarvik ise ta väga hinge kotti pistmas...

Maltsvetid ei tahtnud sedapuhku veel mitte õndsaks saada, nii palju tuli kreeklase soolalaevas ilmsiks.

Elav oli seepärast rõõm, kui surmahäda eksitusest viimaks aru saadi. Ahastuses heitlevad hinged, kes surma vastu valmistusid, panid nimelt tähele, et ülalt laevalaelt tulevad hädad ühtlaselt, kindlas korras ja järjes, edasi keetsid, kuna laev endist viisi üles ja alla ning ühelt küljelt teisele õõtsus, ilma põhja jäämata ja ilma vett suuremal hulgal sisse laskmata. Hukatus ei võinud siis veel käes olla, madrustel ülal ei võinud veel surm suu ääres seista. Aegamööda saadi aru, et laevamehed — nagu vastuseks reisijate meeleheitliku kisa ja ulgumise peale, mis alt laevaruumist neile kõrvu kostis, — kreeka keeli laulma olid hakanud! Julgete meremeeste kaeblikku, ühetoonilist marulaulu olid väljarändajad oma hirmus endi surmalauluks pidanud...

Alles hommiku poole hakkas maru vaibuma ja laeva kiikumine jäi surmakartjate ja merehaigete troostiks aegamisi vähemaks. Elurõõmu vägev vool pani hirmutatud südamed jälle toibuma ja uuel julgusel tuksuma. Ehk küll enamasti kõik merehaiguses jõuetult pikali olid, peeti siiski liigutavaid tänu-palveid jumalale surmahädast päästmise eest. Hirmukisa oli õnnelikuks tänu-kogelemiseks, ahastusenutt vagusaiks rõõmu-pisaraiks muutunud. Emad surusid silmi kuivatades oma lapsi rinna vastu, abieluinimesed pigistasid õnne soovides teineteise kätt ja sõber hakkas jälle pisut sõbra järele vaatama, kuna ta hirmutundidel ainult ja üksnes enese peale oli mõelnud.

Tormile järgnes otsekohe vastandlik halbus. Väiksem kui tuulelehk kadus, ilm jäi nii vaikseks, et laeva edasiminekut ei olnud sugugi tunda. Lõdvalt lotendasid purjed mastide küljes, merepind muutus peegliks, mille seisvat läiget ükski puhang ei kähardanud, ülevalt kumas selge, sinine taevasklakamata

naeratusel maha. Ja laevuke — see kōtutas nagu uinuma jäänud part vee peal, ilma pead või saba pöörmata.

Säherdune vaikus ei kestnud mitte tunde, vaid mitu päeva ja ööd. Laupäeva hommikul oldi Kertši linnast ainult veel kümme versta eemal, aga õhk püsis nii liikumatuna, et laev seisis paigal, nagu oleks ta ankrus. Nõndaviisi vältas see veel päeva ja öö. Alles pühapäeval pärast lõunat märgati Kertši sadamas laeva abitut olekut ja paadimehed ilmusid appi. Nad sidusid inimestega täidetud soolalaeva kōitega oma lootsikute külge kinni ja sõudsid ta õhtuks sadamasse. Terve nädala oli kestnud sõit üle väikese Aasovi merekesse ja toonud reisijatele kardetavamaid seiklusi kui nii mõnigi pikk mere-teenekond.

Nädalase vintsutuse ja viletsuse järel taas kindlalt maad jalge all tunda, see oli väljarändajaile päris kosutuseks, niisama kui teadmine, et üldse nende retk niihästi kui lõpule on jõudnud, sest see oli ju Krimmi pind, mis neid nüüd kandis. See rõõmlik tunne ei hävinenud ka, kui reisijad rannas ringi vaatasid ja neile õitsvat elu- ning olukorda uuel kodumaal silma ei paistnud.

Mida vähem saavutatud Kaanan Kaanani sarnaseks osutus, mida selgemaks sai Tallinnamaa talupoegade ja kalameeste meelest, et leib ja liha siingi suhupistmiseks laual valmis ei seisa, et elanikke ka siin ainult töö ning vaev ootab, seda kaine-matel peadel hakkasid nad asumisasjast kinni. Kertši linnas reisiväsimust puhates arutati juba agarasti küsimust, et asukoht tuleks vist kuhugi mere äärde nõutada, et kalapüüki põllupidamisega tulusalt ühendada, nagu see senisele rannarahvale omane oleks. Kertši linn Krimmi poolsaare idapoolses sopis, Aasovi ja Musta mere vahel, oma tähtsa kalandusega, iseäranis heeringapüügiga, pani eriti Rannavalla kalameeste meeled kohe elavalt sellises suunas mõlkuma. Nad oleksid kas võl siiasamasse jäänud, kui siin oleks asumiseks maad saada olnud.

Mõne päeva pärast sõideti Kertšist aurulaevaga Feodossia linna. Siin õnnestus seltskonnal, kelle rahaline jõud nüüd hoopis otsas oli, kroonu käest nii kauaks prii korter saada, kuni sünnis asukoht on leitud, välja võetud ja ametlikult seltskonna peale kinnitatud. Neli meest läksid saadikutena kubermangu linna Simferopoli poole tee, et kroonumaade valitsuses Kustav Maltsiga seltsis asju õiendada. Viimasega saadi poolel teel, Karassubasari linnas kokku, sest noor Malts ühes kolme

sinja perekonnaga oli Kertšist paar päeva varemalt ja maad pool Simferopoli reisinud. Pealegi hoopis uut moodi, eestlastele enne tundmata küüdiga — kaamelitega. Tatari vooris kahe paari Krimmi kaameliga viis väikese seltskonna kuni odavasti Karassubasari. Siit kõmbiti, kui Feodossia sadamale oli kohatud, jala Simferopolisse.

Kroonumaade valitsuses arvati, et eesti asujate saadik Kustav Malts kevadest saadik, mil ta maade kirjad välja andis, Krimmis on olnud, ja pandi imeks, et ta ametikohale sisseandmise asjus vähemat kui teatust polnud andnud. Muidugi seletati ära, kuidas lugu oli ja miks maakuulaja vahetjal kodumaal oli käinud. Meeste seas oli paar isikut, kes vene keelt mõistsid, nii et eritõlki polnud tarvis. Need olid Rannavalla mees Kotlep Tahvert ja Kolga krahvi Stenbocki endine kammerteener Hendrik Seiman. Nad andsid maadevalitsusele teada, et esimene seltskond sisseandajaid Eestist nüüd päralt on jõudnud, ning palusid, et neile, kui vähegi võimalik, asumiseks mõni mere ääres asetsev koht juhatataks.

Soov täideti. Mereäärne maa-ala, 1150 tiinu suur, mida seltskonnale soovitati, seisis enne juba Kustav Maltsile antud nimekirjas ülal, aga see oli üks neist, mis maakuulajatel kevadel maa tundmatuse ja kaardi puudumise pärast oli leidmata jäänud. Asus ta ju koguni teises küljes sealt, kust saadikud oma omapead olid maad otsimas käinud — versta nelikümme Simferopolist lääne pool.

Samruk oli ta nimi. Mehed, kes kohta sedamaid vaatama läksid, leidsid eest mahajäetud tatari küla, mille mustad ja madalad, mullaplonnidest ehitatud ja muldkatustega kaetud hutsikud seisis küll veel suuremalt osalt üleval, mis aga eluhoonete poolest hellitamata eestigi talupojale midagi troostlikku ei pakkunud. Kuid majade suhtes polnud sisseandajail Krimmis palju valida — need olid, nagu nad teadsid, igal pool ühesugused viletsad; selle paiga muud küljed, mis mitmeti tulu tootasid, said seepärast otsustavaks. Maapind näis hea olevat ning küla külje all lainetav meri tootas leivakõrvast anda. Kalastust silmas pidades polnud asujail teist merelähedast kohta võtta. Kasutõotav oli ka küla asend mitme suurema ja vähema linna ligidal ja vahel: põhja pool Eupatooria, lõuna pool Sevastopol, idas Simferopol, ja kahe viimase vahel veel Bahtšisarai. Ligidastest müügiturgudest saaduste tarvis ja ostukohtadest polnud siis puudust. Koha ümbrus oli

aga ka jõukate asunduste ja perekate küladega elustatud, mis asujaile lootust andis tööks ning teenistuseks sel puhul, kui häda neile kallale kipub. Nõnda oli Simferoopoli tee ääres olev suur sakslaste asundus Kronenthal viieteistkümnepulversta kaugusel. Veel ligemal seisid Alma jõe äärsed külad, nagu seitse versta eemal olev Burluk, Krimmi sõja aegse Alma lahingu ajalooline koht. Mis puutus elumajade armetusse olukorda, siis trööstiti end sellega, et see halb pole ju jäädav. Hurtsikud olid ajutiseks tarvitamiseks parandatavad ja hiljem võidi ju aega- ja jõudumööda uued peavarjud ehitada.

Nõnda valiti seltskonna asemikkude poolt Samruk Rannavalla rahvale asukohaks ja uueks koduks.

Kui tarvilikud kirjalikud asjad ametikohtades olid toimetatud, läksid saadikud Feodossiasse oma perekondadele järele. Maha jäi nende noor seltsimees Malts, kes rahalise teenistuse järele ringi vaatas, sest pikad teekonnad olid niihästi ta punga täiesti tühjendanud kui ka riided ta ihu pealt otsa kulutanud. Varsti leidis noormees Simferoopoli ligidal ühes mõisas koha, kuhu hiljem veel üksikuid eestlasi — paar meeste- ja kolm naisterahvast — teenima läks. Esimeste seas oli ka maakuulajate endise tõlgi, väljateeninud soldati Toomassoni poeg Tallinnast, kes teisi eesti kaasteenijaid teenistuses vene keele poolt, mida ta hästi oskas, tarbe korral aitas. Ta oli mõisas toa-
poisiks.

1. novembriks 1861 jõudis asujate seltskond Feodossiasst Samruki külasse. Meestel oli õnneks läinud peale prii korteri senises ootekohas kroonult ka veel maksuta küüti kuni asupaigani välja pingutada.

Tülpinud ja tüdinenud ilmatu pikast, vaeva- ning ärevusrikkast teekonnast, teretas asujate hulk uut elupaika, nii võõral ja hämaral näol kui see neid ka vastu võttis, siiski sügava rahuldusega. Oli neil ju nüüd jälle kodu! Oli nende päralt ju nüüd jälle kohake, kus nad võisid kehtvalt peatuda, vabalt liikuda, kõigepealt rändamise rasket väsimust puhata ja erutatud hinge tagasi tõmmata! Ja veel rahulikumaks läks nende meel selle peale mõeldes, missugusest elupõlvest nad, jõudes siia tühja tatari külasse, olid pääsenud. Balti teo-orjus seisis neil seljataga! See meeldetuletus heitis lohutavat, elustavat, julgustavat helki pimedatesse pool-lagunenud tatari muld-hurtsikutesse, kuhu asujad nagu põldhiired aukudesse pugusid. Küll ootas neid siingi alaline ränk töö, mis võimalikul

niisil sagedasti puudusega paari heitis, aga see töö ei läinud ümber peaaegu kõik ahnele mõisnikule tuluks ja siin ei olnud karjast kepi- ja vahimeest vitsadega, haagikohtunikku mõlemaga töötajaga ning maksumaksja selga puremas. See teadmine kaitstas varsti nendegi hõrdameelsete pisarad ja lämmatas nende ohked, kelle põue end esimesel ajal piinav kojuigatsus pöördis pesitada. —

Juba lõikusekuu algul oli esimene, väiksem seltskond eesti valjarändajaid Krimmi jõudnud — Lõpeveski Aabrami kaasa olevad viis või kuus perekonda. Nende teekond — omade hobuste ja vankritega — oli kõigiti õnnelik, karme ja vaeva-
pöödest kerge olnud; varsti leidsid nad uuel kodumaal ka elupaika. Nad asusid Simferoopoli linnast versta viis põhja pool, Kalgri jõe ääres kaunis kohas asetsevasse Aktatši-Kijati külla. Aabram Nort oma, tööjõudude poolest rikka perekonnaga — ja nimetas omaks kolme poega ja ühte tütar, kellest ainult kümneaastane noorim poeg veel lapsealine oli —, Nort ostis endale sinna väikese koha jõe kaldale, kuna teised perekonnad — neid sai mõnede juurdetulijatega kokku hiljem kümme — võtsid kohaliku mõisa maid kümnise peale ja tegid need põlluks, tühje elumajasid eest leides.

Lõpeveski Aabramilt sai küla, mille senine tatari nimi eesti keelepäralt raskusi tegi, uue nime: teda hakati Aabrami küllaks hüüdma.

Maltsvet ise, kelle karjast esimesed talled nüüd uuele kodumaale olid jõudnud, ei valinud endale jäädavat asupaika, sest maa omandamiseks puudus tal pass. Esiotsa teenis ta Pereköpi linna lähedal ühe tatarlase tuuleveskis möldrina. Selle koha oli talle lahke kohtu-uuri ja härra Franz Hieckisch nõutanud. Hiljem asus ta Aabrami külla oma hea sõbra ja agara jüngri Nordi juurde elama.

LIGIMENE.

Püüe naist tagasi saada oli teinud Lõhmuse Taavetist möödunud talvel kangelase. Ta leidis korraga jõudu ja jakas oma «himusid talitseda», oma elukombeid parandada, «välispidigi inimeseks saada», nagu Anu nende edaspidise koolelamise tingimuseks oli teinud. Ta puhastas end «roojast» ei joonud enam, ei varastanud, ei rikkunud abielu. Selle asemel tegi tööd kahekordse hoole ning usinusega, oli kokkuhoidlik, korjas raha. Talve ja kevade jooksul meisterdas ta hulgakese kõiksugu sõidu- ja tööriistu valmis teha, osalt tellijaile, osalt laadal müümiseks, ja võttis nende eest summakese sisse, mis talle juba julguse andis uue pesa ehitamise peale mõelda.

Temaga sündinud ime saatis korda igatsus naise järele. See igatsus oli vägevam kui himud. See igatsus sõtkus himud põue põhja ning hakkas valitsejaks. Tema valitsus oli nii täielik, et Lõhmus Anust lahusolekut otsekui väljakannatamata häda tundis. Ta kannatas puudust temast ilma olles. Ta kannatas nälga. Ja mitte ainult naise hingelise seltsi järele ei nälgunud ta, vaid selsamal määral tema kehalise läheduse, tema ihu järele. Nii hädasti kui ta tema sõprust, usaldust, tervet tema seesmist elusoojust tarvitses, et elust maiku tunda, nii väga tarvitses ta ka tema hingeõhku ja häälekõla, tema vaatehelki ja palgekuma enda ligidal, nii vastupanematu oli ta ihaldus tema ilusat keha, tema kauneid liikmeid jälle kord abielusängis enda ihu vastu suruda. Mitte üksnes hingeliselt ei olnud Anu kauase eemaloleku mõjul Taaveti meelest nagu aatelsemaks tõusnud, luulelisema läike omandanud, vaid ta oli ka ihuliselt ihaldusväärilisemaks saanud. Lõhmus oma kiimalusest erutatud fantaasiaga kujutas endale abielulist kokkupuutumist temaga nagu mingit mõrjsaöö sarnast või veelgi enam, kui

midagi, mis ta südame tormiliselt tuksuma pani, talle vere kuumalt pähe kihutas.

Ja veel miski aitas teda kangelaseks teha, patuste, roojaste hünade üle kõigi imestuseks võitu saada: armukadedus. Küll kannatas ta ruttu iga sellest mürgiallikast tõusva kihvtileitsaku, milleks tal muud vaja polnud, kui Anu nägu, ta suurt, avalat silma oma vaimupilgu ette kutsuda ja oma kainet pead kohut mõista lasta. Aga — aga — ta tuli jälle, see susiv, nõeluv tundmus, tuli salaja, vargsi, tuli tagauksest. Hiilis ligi ja salvas... Taavet arvas sellest vaenlasest lahti saavat või teda vähemalt kaugemale tõrjuda võivat, kui Anu jälle tema silma all, tema külje vastas, täiesti tema hingamisringis ja mõjuvallas elaks. See sai uueks hooks tema püüdele naist enda juurde tagasi saada, uueks jõuks, millega ta oma kombelised nõrkused, kõigepealt viinahimu ära võitis.

Tal läks korda naise ning selle vanemate usaldust sel määral saavutada, et tema igatsus kustutust, ta palav püüd täitmist leidis. Mitte nii väga usaldus tema isiku kohta kui usk jumala poolt nende palvete mõjul tema kallal tehtud imeteo sisse saatis korda, et Anu isa ja ema nõusolekul otsusele jõudis mehega jälle abieluliselt ühineda, temaga uuesti ühise katuse alla elama asuda.

Natuke sõbralikku sekeldust sünnitas abielupaari vahel esialgse elupaiga valimise küsimus. Anu kutsus Taavetit nii kauaks Kiisale elama, kui neil jälle korda läheks oma kodu ja kollet asutada, milleks neil praegu veel jõudu küllalt ei olnud, ja Mihklil ning Liisal polnud töövõimsa, kaine kodu-vai vastu midagi. Aga Lõhmus haistis kärsahaisu. Ta kartis leilist punasele kerisele sattuda. Juba nüüd, kus ta Kiisa usuahjust pisut eemal elas, sai ta iga päev kõrvetada küllalt; mis veel siis, kui ta otsekohe ahju lõõskavale paistele koliks! Et neil kolmel tema kallal küllalt veel kõrvetada ja kärsutada oli, selles ei jätanud nad teda oma paranduspalvetes ning päästetultustes kahevahele, ja seda teadis ta isegi: oma väliste kommete parandamisega polnud ta ju veel «armu saanud hingeks» küpsenud, prohveti puhastatud ja parandatud usk ei olnud tema südamesse veel pooltki teed leidnud. Seepärast oli tal varuks, et nende kolme usuline rohitsemine tema kallal täie hooga edasi kestab ja seda põhjalikumaks kujuneb, mida enam ta nende küüsis on.

«Ei,» vastas ta Anule. «Tule sina parem Seenepalule. Seene-

palul lahendamad ruumid kui Kiisal ja töökoht mul juba valmis seatud. Pererahvaga tegin kaubagi juba ära — võime neile jääda, nii kauaks, kui aga tahame.»

«Aga Kiisal oleme omaste juures,» oli Anu vastu öelda, «ei me tüli ega koorma teisi inimesi ega ole kellelegi risuka ees.»

«Sest põle Seenepalul koa mitte juttu,» sai ta vastuseks, «muidu põleks Andres ja Leenu meile korterit ise mitu korda pakkund. Ja ega me seal armu pärast ela, et teistele ristika oleme: ma tasun kõik ära — olgu tööga, olgu rahaga, nii kuida just soovitakse.»

Anu kutsumine ei sündinud, nagu Taavet väga hästi märkas, ilma kindla nõuta, mida ta aga väga kavalusega, mis ettevaatlik käskis olla, salajas püüdis pidada. Anu elav püüd oli nimelt meest Seenepalu ilmlikkude tuulte käest Kiisa talu palveõhustikku toimetada, lootes sellest ta hingele kõige paremat. Jumala ime abil oli see hing juba poolel pöördel — nüüd oli vaja tagant lükata, et ka teine pool pöörret teostuks. Et aga haigeid on, kes hea meelega rohtu ei taha võtta, siis on vaja see joogi või söögi sisse peita...

Kuid Taavet polnud haige, kes laseb ennast tüssata, ja nõnda lõppes vaidlus viimaks tema võiduga. Seda enam, et Anugi tema poolt ettetoodud põhjendusi mõjuvateks pidi tunnistama. Aga Seenepalu polnud mitte ainult neile elamiseks ja Taavetile töötegemiseks tõesti kohasem kui Kiisa, vaid Anu pidi, kui ta õiglane tahtis olla, ka veel kartusele maad andma, et Taaveti läbisaamine äia ja ämmaga, kes väimehe mõne kuu eest alles uksest olid välja visanud, vahest mitte kõige paremaks ei kujuneks. Minevik andis seesuguseks aimduseks asja. Vaenulikust vahekorra haige ja tohtrite vahel oli aga esimese paranemisele kõige pahemat karta.

Taavetile ja Anule — iseäranis Taavetile — algas Seenepalul seepeale põlveke, mis mehe iharaile kujutlustele ligi küündis, põlveke, mis magususe poolest nende abielu esimestele kuudele võrdne oli. Önn uuendas ja noorendas neid. Palveorjuses tardunud Anugi lõi sulama ja andus nautimistunnetele taoti tingimusteta. Kuiv, puine usuline koorik tema südame ümber puhkes vahel poolvägisi, ja siis tundis Lõhmuse enesel naise olevat, naise, nagu see noorikuna oli olnud ja nagu Taavet soovis, et ta ikka oleks. Taavet märkas enda ligidal siis jälle midagi inimlik-lihtsat, midagi naiselik-sooja,

midagi libalik-tuttavat. Ja neil hetkil mõistsid nad jälle teineteist, nende hingeline ja vaimne vahekord tasandus ning ühi-

Aga need päikesepaistised pühapäevad ei olnud vältavad, nende järel tulid jälle pilvitavad äripäevad. Nende järel tuli juba ja auru, milles nad teineteist ei näinud ega kuulnud, milles nad vaim teist kobamisi otsis, ilma teda tabamata. Oli Taavetile seltsa säriseval rõõmul peast läbi lennanud: saab ta Kiisa haigete hulgast Seenepalu tervete sekka, niisuguste turdade, raskete, tugevate inimeste seltsi nagu Leenu, Andres ja nende lapsed, küll ehk hakkab jälle toibuma, kosuma ja selgima, — siis pidi ta mõni nädal hiljem endale tunnistama, et loodetud tervendav mõju Anu kohta oli ainult mööduv, ainult silmapilkne. Ta hävines ruttu vastandlikul mõjutusel, mis tuli Anu lahkumisest maltsvetlaste ja nende fanaatiliste juhtidega, olvast läbikäimisest vanematega, Tõnu-Petri usuvännaga, lastja Mariga ja teiste kirglike palveinimestega. See müstiline mõju oli selleks eelsoodunud naise kohta palju võimsam kui Seenepalu rahva tugev-terve, aval-kaine eluproosa mõju, võimsam ka kui Taaveti katsed tema ajus tekkinud tumedusekudesid mõistusetulega hävitada. Anu sattus varsti jälle, ikka harvemaks ja lühemaks kahanevad hetked välja arvatud, oma miliseisse ellu, mis koosnes fantastilise meeletuse orjusest.

Ja siiski ei kaotanud Lõhmus lootust, et Anust saab kord jälle inimene, nagu Anugi lootust ei kaotanud, et Taavetist saab kord inimene. Pentsik paar! Neid paare, kes kuidagi mõistlikkude normide alla ei sünni. Hoolimata nende vahel haigutavast vaimsest lõhest, ei suutnud nad teineteisest lahus olla, ei raatsinud teineteisest ilma jääda, tundsid vaigistamata igatsust teineteise läheduse järele. Nad pigistasid silmad kinni endi vaenuliku vahe kohta ja hoidsid käed üle lõhe koos. Nad olid nagu kaks põdejat, kes teineteist ravides kannatlikult teineteise paranemist ootavad, hoolimata kõige halvematest märkidest.

Kevad tuli ja tõi kaasa nähtusi, mis Lõhmuse oma naise vaimutervise paranemise ootuses ägama panid. Sest need nähtused rääkisid paranemise asemel selgel keelel haiguse raskenemisest.

Maltsveti usu avalikkude tegelaste seas, kes 1861. aasta suveks hävitavat sõda ennustasid, oli üks agaramaist Lõhmuse Anu. Ähvardava sõja sonisid need usutargad, nagu

teada, piiblist välja, selle tumedamalt veergudelt. Enne sõda, sõja eest, pidid «armu saanud hinged», õige- ja puhtausulised maltsvetid, Kaananimaale ära pääsema, kuhu prohvet oli läinud neile asupaiku valmis vaatama. Kahtlust õnneliku pääsu kohta tohtis niisama vähe olla kui sõja tuleku kohta. Kahtleja tegi pattu jumala ja tema sõna vastu. Seisis ju ennustus pühakirjas üleval, pealegi mitmes kohas, mitme prohveti kirjutatuna. Niisugusele uskmatale pidi taevase valitseja karistus osaks saama, sõja «nelja teraga mõõk» pidi ta maha raiuma, nagu see mõõk ka äraminekuga hiljaks jäävatele usklikele veristades pidi «kandu lööma».

See õpetus saatis teatavasti korda, et paljud usu-agaramad maltsvetid, valmistudes äramineku vastu, oma loomad, tööriistad ja majakraami kevade eel ära müüsid, sagedasti võileiva eest. Ja seda ei teinud mitte ainult need, kellel talud korrapäraselt olid üles öeldud ja väljarändamiseks passid olid nõutatud, vaid ka need, kellel äraminekuks iga loomulik võimalus puudus. Aga see sõja- ja kaanani-õpetus saatis veel enam korda. Needsamad talupidajad, kellel kohad üles ütlemata, äramineku-load mõisnikult ja passid kubernerilt saamata olid, jätsid kevadel põllud harimata ja tõuvilja tegemata. Oleks ju nende seisukohast ka lollus olnud vaeva näha ja seemet raisata, kui kõik ometi maha pidi jääma, pealegi laastavaile sõjavägedele jalge alla sõtkuda.

Enesestki mõista, et Kuglilgi juhtivad maltsvetid nende usuliste karutüki-tegijate hulgas olid ja et Kiisa pererahvas, kelle tütar üks sõjamõtte pea-õhutajaid oli, nende seast ei puudunud.

Küll püüdis Lõhmus hoopigi, mis ta naise vanemad sõgeduses enestele tahtsid anda, ära hoida, milleks ta nii Anule kui ka sündsäl juhul Mihklile ja Liisule sõideldes ning hoitades peale käis, et nad ilmkuulmata rumaluse tegemata jäta-ksid. Küll katsus ta neile pähehakkavalt ära seletada, missugune seisukord neid ootab, kui loodetud ime neid kevadel mitte Kaananisse ei vii ja kõikehävitav sõda tulemata jääb. Asjata! Nad kõngutasid tema jutu peale ainult pead ja muigasid põlglik-pilkavalt. Mis nüüd temasugune ärkamata ja armusaamata ilmalaps ka jumala kavatsustest ja taeva teedest teadvat! Mida võivat pime rääkida valgusest ja uskmata hingeõnnistusest! Ega temake ometi pühakirja sõnu suutvat ümber lükata ja prohvetite ilmutusi valeks ajada!

Põllud parata — hullus pidi käima oma teed.

Agaasti kevade lähenemisel hakati müütama, mis müütada oli, ja kui põllud lume alt välja tulid ning kuivasid, põllud Kiisal enam atra ega äket, millega neid harima minna, aga seemet, mida neile peale riputada. Kõik oli «mehele pandud», ja enamasti nii odavalt, et Taavet Lõhmuski oma õukuse kukruga äia varast mõnda võis omandada. Kaerad, kartulid, linad — kõik jäid maha tegemata, nii et jättekohase täiuse poolest Tõnu-Peetrilgi, kus ju usukindluses talleski maha ei jäänud, Kiisale järele ei jõutud.

Aga see sündis muide Madise tahtmata. Kuna Madis pikenal usu-teenikonnal viibis, olid teenijad kodus omapead, nahtasse ja luusse kasvanud kombe järgi, kevadist põllutööd hakanud tegema. Kui peremees koju jõudis, leidis ta oma rahanduseks, et kartulid olid maha pandud ja sugu kaeru ning otrigi oli seemendatud. Tema nurin ei teinud sündinut enam sündimatuks... Nõnda jutustas Madis ise igaühele ja oli väga nukker, et tal kodus asjata jumala vilja oli raisatud, mis paraku pealegi eksiarmusele maad võivat anda, nagu puuduks Tõnu-Peetril kõikumatu usk pühakirja ilmutusse. Kahju, väga kahju!

Siis järgnes meeletuse kroonimine.

Sõnum valgest laevast ja prohveti tagasitulekust oli saabunud.

Mis muud kui tee Tallinna poole!

Veel püüdis Lõhmus vähemalt Anusse mõjuda. Ta kulutas aga muudu suud. Naisel puudus iga taip tema sõnade jaoks. Täis lapselik-õiglast võõrastust ja ehmatust küsis Anu talt iga vastuse asemel, kas ta siis ikka tõesti tahtvat maha jääda, naisest lahku minna, sõjakoleduste kätte sattuda, elu kaotada... Ning tõsine valu paistis tal näost ja kuuldus häälest seda küsides.

Taavet vaigistas vaesekest. Vihaselt oma kuklatagust küünistades ja haledalt naeratades vastas ta:

«Mine aga peale, küll ma sulle järele soan, kui juba sõjamüdinat kuulen. Panen kas või palja jalu punuma. Aga enne-aegu minema pühkida, nagu köstri vasikas kolm päeva enne vihma karjast koju joosta — seda teha on mul häbi. Ole julge, et ma ei taha sinust ilma jääda, ja niisama julge, et me teineteist varsti jälle näha soame — olgu Kaanani, olgu Egiptuses.»

Taavet soovis küll, et naine Jukukese koju tema juurde jäta, ja lubas poisi tervelt ning priskelt talle sinna kätte tuua, kuhu ta hiljem ise soovib. Aga et Anu lapse maha jätmisest midagi ei tahtnud teada, siis loobus Lõhmus oma soovist. Ja nüüd järgnes Anu poolt korrapärane lahkumise jumalagajätt, umbes säärane, nagu saadaks ta meest sõtta. Pisaraid, õhkamisi — kõike oli. Muidugi temalt üksi. Lõhmus — see naeris. Mitte väljastpoolt, vaid seestpidi. Naeris nukralt, nagu naerdakse vaese nõdrameelse tembutusi...

Läks teele perekondi, läks vallalisi. Talupidajaid, saunamehi, teenijaid. Hobusega ja jala.

Kiisalt läksid kõik peale Miku. See oli minekupäeval kadunud nagu tina tuhka. Kõik otsimine jäi asjatuks. Tuli alles siis välja, kui voor Kugli mailt juba ammugi oli kadunud. Tuli tuikudes, viinapudel põues, Sanglepale...

Altsaunast läksid kõik. Tõnise usk valge laeva ja ähvardava sõja sisse polnud küll kuigi suur; ta ümises nagu kunagi. «Ja ning ei... nõnna või teisiti... eks soa näha, kui soab näha.» Aga seda suurem oli Viuu, tema koduse valitseja usk, millega Tõnise kaasaminek sai endastmõistetavaks. Ja peale selle: kui peremees läks, ega saunamees võinud maha jääda.

Tõnu-Peetrilt läksid kõik. Isegi pime perenaine viidi kaasa. Peremehe elatanud emaga, selle pudeneva mullakesega, oleks lugu muidugi täbar olnud, kuid see oli heaks arvanud paar nädalat enne teekonda sõja eest mätta alla pugeda. Nõnda pääses teine reisivintsutustest.

Veel paarist perest läksid kõik, aga Pärtlilt peremees üksi. Peremees ilma naise ja lasteta. Ainult sulasega. See hoidis peremehe poole, nagu tüdruk hoidis perenaise poole ja koju jäi. Kes teab, kui kindel sulase Mardi laeva- ja sõjausk just oli, aga ta arvas, et ega mõned töötä päevad või koguni töötä nädalad ta tulpinud teomeheliikmeile kahju võiks teha. Parem juba teed käia, kui adra taga tuigerdada.

Kui nad siis kõik olid läinud, mõtles Lõhmuse Taavet endamisi: «Siiamaani ma ei tahtnud Tihase lori uskuda, et Kiisa Mihkel toona kuuse otsas kolm ööd-päeva viimsetpäeva oodanud, aga nüüd usun.» Ja kui mõni aeg hiljem kellestki, Kupu-mäe Antsust naljatati, et ta oma toa taga haopinu otsas pilve oodanud, mis rahva töötatud maale pidanud viima, siis polnud Taavetil enam raske ka seda uskuda.

Kiisa Mikugi meelest, kelle olid maltsvetid juba nii tul-

maks teinud, et ta neist naljalt midagi enam imeks ei pannud, oli see valge laeva teekond liig. Ta nohises Taaveti vastu hoida: «Reagitakse ikke, et viin ajada inimest hulle tükka tegema — näe, usk käib viinast kaugelt üle! Ei oleks sugugi midagi, kui läheksid teised Tallinnas jaluli merde ja hakkaksid jala mööda vett püha moa poole rändama, kui näevad, et laev tulemata jääb.»

«Küll nad pööraksid ümber, kui vesi juba suuni ulatab,» naeris Lõhmus vastu.

«Mis sa arvad — kas tulevad koju tagasi, kui mõne aja ammuli on merde vahtinud, või ehk võtavad kätte ja hakkavad moad mööda minema?»

«Kes neid ilma passideta laseb! Küllap linnapolitsei neile varsti hoopis teist teed kui Kaananisse juhatab! Ega saksad kisa tõstmata jäta, ja kuberner elab jo Tallinnas.»

«Nojah, parajasti kibe tööaeg... mõisapäevad jäetakse võlgu... ei nad kaugemale jõua,» kohmas Mikk ja laskis lausele uurseva ohke järgneda, nagu ei tunneks ta omaste tagasitulekuvõimalusest midagi vähemat kui meelehead.

Aga linnaülemus oli laevaootajate vastu kannatlikum, kui võis eeldada. Nädal läks mööda — ei tagasitulijaid veel kedagi. Lehekuu jõudis lõpule, jaanikuu tuli kätte — ikka veel salliti «pärdikuid maltsvette» linna piirkonnas. Linnas käijate käest, hiljem ka «Perno Postimehest», mis Tihasele käis, saadi kodus teada, kuidas Kaananisse rändajad Lasnamäe aasal leeris elavat ja ikka veel usklikult prohvetit ja tema laeva ootavat.

Uhel päeval otsis Taavet Lõhmus Kiisa Miku üles, kes päevilisena ühe peremehe juures tööl oli, ja ütles temale:

«Kuule poiss, me peame Kiisal tööle hakkama.»

«Mis tööle?»

«Tööle, mis teised tegemata jätsid. Ega moa ikke paljaks või jääda. Muidu peate sügisel hambad varna panema...»

Mikk nühhis sõrmenükiga oma uduseid silmi.

«Tahad Kiisa väljad vilja alla panna või...?»

«Neh! Vähemalt nii palju, kui kahekesi väikese abiga veel jõuame. Näe, kauemaks jäävad ära, kui ma mõtlesin, ja külvi-aeg jõuab lõpule. Hea veel, et see külma kevade pärast nii kaugemale on nihkunud.»

«Aga mis sina siis sellest soad?»

«Nooh, omaste asi,» vastas Taavet. «Ja ega ma seemet

Mihklile kingi... Eks neil oleks koa hea meel, kui kord koju tulevad ja leiavad, et töö mitte kõik tegemata põle.»

Mikk otsis rippuval pilgul midagi maast, enne kui ta arusaamatu pomina lõpul küsis:

«Kust me siis süüa soame?»

«Võid käia minu juures Sanglepal nii kaua söömas, kui vaenelaps oled, — reakisid juba peremehega.»

«Kas sul siis kõik on, mis tarvis?»

«Mis ei ole, seda muretsen.»

Lõhmus ei olnud — tänu Kaananisse rändavaile malta-vettidele, nende seas ka Kiisa rahvale — mitte enam päris paljas mees. Sügise, talve ja kevade jooksul usinasti tehtud käsitöö eest oli ta näputäie kulle¹ teeninud, mida tema, kes ta ümbruses uue renditalu järele ringi vaatas, paremini poleks võinudki tarvitada, kui et ostis äraminejatelt, kes hinna peale suurt ei vaadanud, odavalt ühe ning teise tööriista ja muu tarbeasja, äia käest isegi hobusekondi ja lehmamullika, kelle Seenepalu peremees sedapuhku oma neljajalgsete hulka söögile võttis. Loomi ostes oli Taavetil lõbus mõte peas kõpitsenud:

«No noh, Kiisa vanamees, varsti oled neid minult tagasi nurumas!...» Et lahkujail ka vilja- ja kartuliseemet müüa oli, Lõhmusel aga raha otsa sai, siis laenas ta Andreselt, kes ise ka ostjate seas oli, lisa ning omandas nõnda Kiisalt natuke otri ja herneid ning mujalt pisut kartuleid ja kaeru. Muidugi liikus tal ka selle ostu puhul aimdus peas, et müüjad ise varsti ostiateks muutuvad ja et siis on hea, kui ta neid võib aidata...

Millest Kiisa «hädakülvil» puudus kätte tuleks, seda võiks ta Seenepalult, kus usaldus tema vastu oli täielik, laenuks saada. Mikul ei olnud nähtavasti midagi õemehe ettepaneku vastu, ta nägu läks pealegi elavamaks, mis näitas, et asi teda huvitas, et ta meel nagu tuhmist raskusest pisut kergenes.

«Aga kuda jääb mõisaga?» küsis Mikk. «Päevad võlgu — peremeest ei ole — paar kõva käsku juba külasse saadetud... Mis siis, kui tullakse ja võetakse koht ää, kuna meil töö parajasti tehtud ja seeme maas?»

«Mõisa peame vaigistama ja võlga vähendada püüdma,» kostis Lõhmus. «Kui oma töö vähegi korras, ega siis, muud, kui lähme kahe mehega teole — üks hobusega, teine jala. Võiksid koa opmanniga isa eest reakida. Õnneks olla mõle-

¹ Metallraha riigivapiga, milleks oli kahe peaga kull. — Toim.

mad parunid kodunt ää — reisind teised Saksamoale —, nii et koha äravõtmist äkitselt väga karta põle.»

Juba järgmisest hommikust peale asusid mõlemad Kiisa põlv-tule töösse. Heade ilmadega edenes see esiotsa kaunisti, aga siis tuli vihm takistust tegema. Kõrvatagust sügades pidid mõned tunnistama, et nad aja poolest kippusid jänni jääma: mõisatöö ootas ja Kiisa töö ei tahtnud lõpukorrale jõuda. Ei olnud midagi, et nad endile ühe vabatnaise appi olid võtnud.

Kuid Lõhmus leidis nõu. Kui ta ühel päeval, hinge tagasi tõmmates ja higi otsaesiselt pühkides, adra taga seisatas ja üle valla Pärtli pere põldude poole vaatas, pajstis talle sealt lõbusalt vastu tema poolõde, Pärtli Villemi tragi küljeluu, sammus kandes adra taga. Sabad üles seotud, sääred põlvini porised, pihk märg, sest vihma sadas. Tõstis aga piitsa, karjus võiku vastu ja sõtkus sitkeks mudaks muutunud mullas nagu savi-kastis. Vist oli ta päevilise ja oma vanema poja, kes eelmistel päevadel põllul töös olid olnud, mõisa teole saatnud, kuna tüdruk kündmisega toime ei saanud. Nõnda kahmas perenaine ise adra käsipuust kinni.

Ehk oleks parem, kui läheksime teisele appi! käis mõte Taaveti peast läbi. Aga enne kui ta sellele aru pidades lähemale astus, tuli talle midagi paremat, täielikumat meelde. Homme on nelipühi laupäev. Mis siis, kui teeksime pühade ajal väikesed talgud? Päeva Kiisalt, teise Pärtlilt! Ega teisel pühalt küll naljalt taheta tulla, aga eks viinake mõnda ikka meelita! Kolmandal pühalt talgulisi teadagi küllalt. Teeme siis teisel pühalt seal, kus tööd vähem... Vaene Juula! Enesel jälle rinnalaps kätkis, ja nüüd sõtku vihmaga adra taga!

Veel samal õhtul viis Lõhmus oma ettepaneku Pärtlile, mis väikese läbirääkimise järel seal meeleldi vastu võeti. Küll ei olnud lootust talgutegi abil mõlemas talus kõike tööd ära teha — suurema talgulistehulga ülalpidamiseks puudus nii siin kui seal jõud, kuna mõned põlluosad ka seemnenappuse pärast tühjaks pidid jääma. Kuid asi seegi, mis jõuti ära teha: ega elanikkudel oleks vastu talve ikka otsekohe näljale vastu vaadata!

Nõnda peeti hädatalgud, kuhu piiratud hulgal osavõtjaid kutsuti, kummaski peres pühade ajal ära — Pärtlil enne, Kiisalt pärast. Kuiv ilm, mis mõlemal päeval valitses, edendas tööd hoogsasti, nii et selle tagajärgedega kõigiti rahul võidi olla. Kuna Pärtli Villem ja Kiisa Mihkel, küla kehvemad

peremehed, käed süles. Lasnamäe loopealsel luulelaevakood ootasid, tegid ilmalapsed kodus nende töö ära, püüdes nende ja nende perekondade peatoiduse eest hoolt kanda.

Lõhmuse Taaveti ettepanekul ei unustanud talgulised Kiisa peremehe kõrval ka ta saunameest. Oli ju selle paluke veel palju kitsam kui esimese oma. Taavetil polnud vaja rõõmsaid töölisi Altsauna Tõnise kartulimaa pärast suurt paluda ega meelitada: nad tundsid selle vaese, lõdva mehikese vastu, kes oma naise ja Kiisa pererahva usu ohvriks oli saanud, isegi nii palju osavõtlikkust, et nad tema heaks talgutööd jätkasid ja valgest kevadeööst lisa võtsid, kui päev lõppes. Tõnise kartulid pandi ilusti maha ja pisut otrigi siputati põllunurka. Ennem jättis Lõhmus muist Kiisa maad tühjaks, kui laskis seemne, saunameest ilma jättes, otsa saada.

Kohe pärast pühi hakkasid Taavet ja Mikk päev päeva kõrval mõisas käima, esimene oma hobusega. Leivakoti pani neile Seenepalu perenaine, piima said nad Lõhmuse lehmamullikalt ja Seenepalu kaevust.

«Kiisa toadi rehknoot läeb suureks, ilmasuureks!» naeris Taavet vahel naisevenna vastu. «Aga küll ma mehe maksma panen, oodaku aga!»

Mõisas sülitati muidugi tuld ja tõrva maltsvettide pöörase hulkumise pärast keset kibedaimat tööaega ning ähvardati kõige punasemate karistustega kõiki, kes mõisapäevad võlgu jätsid. Natuke leplikuma silmaga hakati ainult Kiisa talu peale vaatama, kui sealt korraga kaks tugevat töömeest ilmusid, valmis olles vana võlga tasuma ja uue eest hoiduma. «Võib olla, et peastate Kiisa Mihklil seega koha ja naha,» tähendas opmann Miku vastu, kui see talle mainitud töötuse andis.

Viimaks tulid maltsvetid.

Alles jaanipäeva ümber!

Longus ja lidus.

Pugedes ja hiilides.

Nagu pekstud penid.

Laevaootamine oli nende näod mustaks vaabanud ja liha nende luudelt ära kuivatanud, nii et ilmalapsed neid enam ei tahtnud ära tunda... Tummalt, prunditud huulil ja viiliti vaatega lonkisid nad väsinult tänavale kogunenud vahtijaist mööda, jättes nende teretusi vastamata, nende pärimisi kostmata...

Kui Kiisa rahvas oma tõuvilja-põldusid nägi haljendavat,

hakkasid kõik ruttu vaatama, mis seal nii ilusti haljendab. Leidid orase ja kartulipealsed. Katkusid ühte ja teist pihku, et kas see on oras ja kartulipealsed? Olid! Kahtlemata olid!

Nad jäid nad seisma ja vahtima ega märganud mäagi

enda.

Siis võttis Kiisa Mihkel kübara peast, pani käed risti ja langes põllupeenrale põlvili.

Lätsu ja Anu temale järele.

Jumal oli vaheajal kodus imet teinud!

Taavet oli Kiisa Mihkli suviviljad maha teinud!

Issand oli Kiisa Mihkli oma armsamaks sulaseks tunnistanud, sest et Kiisa Mihkel ja tema maja Issandat teenisid!

Aga korraga tuli punase peaga Jüri aida tagant ja hüüdis:

«Altsauna rahval koa kardulid ja odrad moas!»

«Mis — temal koa?! Niisugusel leige usuga maltsvetil koa? ... Ega see siis ...»

Mindi vaatama — õige!

Kah Issanda äravalitud sulanel! ... Altsauna Tõnis kah! ...

Tõnis aga, kõige oma perega, kõige oma pudulaste karjaga — ta seisab ammuli sui sauna taga kartulimaa ääres, ja kui ta küllalt on vahtinud ja alumist lõuga riputanud, paneb ta korraga täiest suust:

«No ke kurat mulle siis seda head on teind! ... Vist mõni sõda ja rumal!»

Jumala peale see maltsvet ei mõelnud...

LIIGUB SIISKI!

Tallinnamaa mõisnikkudele ei jäänud muidugi mitte teadmatuks, et esimene arvukam seltskond maltsvetiusulisi talupoegi, kes endid nende käpa alt olid teadnud lahti poetada, jaanipäeva ajal Tallinna kaudu Krimmi poolsaare poole oli teele läinud. Aravalitud rahva paljupilgatud põgenemine Egiptusest Kaananisse oli seega tõepoolest alanud, Volga äärde rändamise kõrvale oli «väljavanderdamine» Musta mere äärde tekkinud. Võidi mineval aastal sakste ringkondades veel rumalate, usuhaigete talupoegade tühist tuju ja tottrat tuhinat naerda, millest midagi välja ei tulevat, siis seisti nüüd juba tõsiasja ees, millest pilkamisega enam mööda ei saadud. Usulisest liikumisest oli majanduslik liikumine saanud. Õigemini: usulise liikumise majanduslikud vedrud olid nähtavale tulnud. Aateliaa jampsimise kesta alt puhkes esile ainealine tuum. Sonitud, luuletatud Kaananist sai käpuga katsutav, jalaga tallatav Krimm. Ja see nihkus ähvardavalt Samaara kõrvale. Ei, ta kippus Samaarast kardetavamaks saama.

Sest Krimmi asumise tingimused olid Samaara omadest märksa paremad. Kes Samaarasse tahtis minna, pidi tolleaegse talupoja kohta üsna villakas mees olema; tal pidi kõige vähemalt kaks- kuni kolmsada rubla hõbedat kalitsas kõlisema, vähegi korralikuks elamahakkamiseks kulus aga mitu head sada. Krimmi võis aga juba hädavaevalt see asuda, kes jaksas teekulud kanda, ja nii palju kraapis peremeeste kõrval mõni saunamees ja sulanegi kokku, iseäranis kui ta jala tahtis reisida ja teel tühja kõhtu kannatada. Kroonu aitas asujaid elama. See oli tõmbejõud, mis Samaaral puudus, tõmbejõud, mis mõisnikkudele kurja kahjuhaisu ninna ajas. Sest mis keelas peale maltsvetiusuliste ka teisi talupoegi Krimmi rändamast, kui avarad asumistingimused tuttavaks said! Ja et nad tutta-

raks said, selle eest kandsid peale maakuulajate ka sinna juba rannunud asujad julgesti hoolt. Nõnda võis Krimm kergesti selleks saada, milleks Samaara sakste õnneks mitte ei saanud: nende orjodavate tööjõudude kardetavaks kahandajaks. Seks võis Krimm seda enam saada, et õhin Samaara suhtes ka muil põhjustel kui kroonu abiandmise puuduse pärast leigenema hakkas: mõned sinnarännanud perekonnad, kes lagedal stepil midagi ei mõistnud peale hakata või kellele ametnikkude hoolitsemise pärast asumaad kätte ei mõõdetud, tulid kodumaale tagasi ja laitsid sinna rändamise ära. Niisama tuli maakuulajad Samaarast petetud lootustega koju: kuiv, lage sööt oli nende eesti silma nii ära kohutanud, et neile maapinna viljakus ja muud lepitavad asjaolud tähele panemata jäid. Muidugi ei sattunud Samaarasse asumine nende üksikute laitjate mõjul veel mitte seisku — vähemate salgakeste ja üksikute perekondade kaupa tilkus sinna väljarändajaid ikka edasi minna —, kuid sinna-asumise üldine õhin oli oma jõu ja tuseduse kaotanud.

Saksad aimasid Krimmi poolt paha.

Nii kaua kui Maltsveti-liikumine nende meelest puhtusulist laadi kandis ja ilmlikkude asjadega tegemist ei teinud, mis ju korras olid, vaid ainult taevalistega, nii kaua olid mõisnikud tema vastu sallivad, ükskõiksuse pärast sallivad. Sest mis puutus neisse talupoja hing, kui aga ihu mõisnikule paha ei teinud! Maltsveti usu vastu võitlemine jäeti pappide hooleks, ilmlik ülemus hoidis mõõga tupes.

See ülemus astus aga rünnakuks kohe rivisse, kui vaimulik ema ilmliku lapse sünnitas, kui maltsveti lahkusu seest talupoegade väga lihalik himu parema elukorra järele välja pugus, nende patune iha parunite ikke ja piitsa alt eemale pääseda.

See kahjulik iha ei ähvardanud orjapidajaile esiotsa, õige küll, suurt hädaohtlikuks saada. Ei Saraatovi ega Samaara, ei Krimmi poole sihitud tuhin. Liialine vaesus ja liialine harimatus näisid kõvad kammitsad olevat. Asumaad olid kaugel, sinna saamiseks oli vaja raha ja teadmist, ja need puudusid talupojal. Peale selle polnud puudust igasugu politseilistest takistustest, mille mõju peale oldi julge: mõisahärra luba väljarändamiseks, väljarändajate kitsendatud norm, tülikas, ajaviitlik passisaamine, liiga lühike passiaeg jne., kuhu juurde lisati haagikohtunikkude kimbutamised. Need ei olnud küll «seadus-

likud», aga mõisnikule tarvilikud ja seepärast niihästi kui seaduslikud. Nõnda vaatasid saksad esiotsa, ehk küll kortaus kulmul ja urisedes, siiski ilma suurema viha ja ärevuseta talupoegade äraminekuhimulise liikumise peale; nad tundsid endid olevat «tavaliste abinõude», «koduste rohtude» kaudu kahju eest tarviliku määrani kaitstud. Sõre, võimetu väljarändamine ei võinud, vaadates maata inimeste määratu hulga peale, neile veel häda teha, nii vastik kui see nende peremehe-meelele ka oli.

Niipea aga, kui nad aia sees suurt auku märkasid ja tähelepanid, et põgenevad orjad seda auku tarvitama hakkasid, et üksikutele kippusid salgad, salkadele hulgad järele tegema või et neile see paljas võimalus jäi — sedamaid laskis orjapere mees koerad lahti ja avas orjajahi. Tavalise, seadusepärase vägivallavalitsuse asemele astus hirmuvalitsus erakorraliste abinõudega.

Olid haagikohtunikud ennemalt maltsvetiusuliste palvetunnid ära keelanud, millega kaudselt ja kactult muidugi nende väljarändamismõtet püüti tabada, mida palvetundidel õhutati, siis läks mainitud kohtute poolt nüüd avalik ja otsekohene keeld välja, mis iga kooskäimise ning nõupidamise väljarändamise asjus kuriteoks tunnistas ja selle raske nuhtluse alla seadis. Hoolimata sellest, et väljarändamine sakste eneste tehtud seaduses oli lubatud! Kangete ähvarduste all anti talitajaile käsk valvata, et säherdusi koosolekuid enam avalikult ega salaja ei peetaks, kuna isikud, kes keelust üle astuvad, tulevat haagikohtunikule viibimata üles anda.

Mis liiki nuhtlus süüdlasi ootas, seda võis iga talupoeg isegi arvata; sellest olid mõned «Samaara mehed» eelmaitse juba kätte saanud ning seda eelmaitset püüdsid mõisapolitseid ka neile Krimmi igatsejaile jagada, kes Lasnamäe nõlvakul laevu oodates mõisale teopäevi olid võlgu jäänud või muid kohustusi sakste vastu olid unustanud.

Aga mõisnikud eksisid eeldades, et hirm vitsade ja keppide eest on suurem kui himu nende alt pääseda. Nad ei mõistnud ka tühja kõhu mõju inimese kohta õieti hinnata. Väljarändamisliikumine ei jäänud haagikohtu keeldude ning ähvarduste ja mõisapolitsei prooviveristuste tõttu mitte soiku, vaid kasvas veel. See osutus varstigi sellest, et mõisadele jaagupipäeval 1861, iseäranis Järvamaa valdades, jälle rohkesti talusid üles öeldi, kuna neist kohapidajatest ja kandimeestest, kes tänava minema ei pääsenud, mitte ükski mõisaorjusesse tagasi ei heit-

mut, vaid kõik ainult aega ootasid, millal nad uute passidega minema saaksid. Albu mõisa kogunes, pealegi ammu enne hari-liku ülesütlemise ja passiloo-saamise tähtaega, juba juunikuu lõpul, hulk rahvast kokku, kes mõisavalitsuse käest kärsitult soovisid tunnistusi nõudis, ja kui nõudjate soovi ei täidetud, otsustasid nad teisel päeval paljude muudega seltsis haagikohtusse, kust nad muidugi niisama tühja peaga pidid tagasi pöörduma.

Ka Lasnamäe laevaootamise haledal nurjumisel polnud tahendatud liikumise kohta halvavat tagajärge. Oleks võinud arvata, et visamad imeusulised maltsvetlaste seast selles nurjumises jumala hoiatavat sõrme näevad «Egiptusest» mitte lahkuda, kuna kaineid jälle äranägemine, et taevaisa ega tema prohveti poolt äraminekuks mingit abi ega toetust ei tule, pikka teekonda teadmata ilmanurka ette võtmast oleks võinud tagasi hoida. Aga midagi sellesarnast ei tulnud nähtavale. Kui miski asi Lasnamäe seiklusest kahju sai, siis usk imedesse ja ime kuulutajaisse. Paugu sai Maltsveti prohvetlik kuulsus, paugu said need väikesed prohvetid, kes olid laevausu maltsvetlaste sekka kandnud ja õhkuma puhunud; paugu sai kõik see usklik-palvelik-luulelik ehtevärk, mis väljarändamisküsimusel maltsvetlaste silmis ümber oli. See kirju, lipendav-lapendav ehtevärk hävines nende pilkude ees, aga asi ise jäi järele, muudkui paljalt, kainealt, labaselt seisis ta nüüd nähtaval. Paugu suure tahvli pealt võidi lugeda: «Kes orjuseviletsusest tahab pääseda, see võib seda, aga üksnes omast jõust. Abi ärgu oodatagu taevast ega maa pealt!»

Nõnda oli ka «äravalitud rahva» vaimulik Kaanani-liikumine selleks saanud, mis ta õieti ja üksnes oli: majanduslikuks ajaks, kõhuküsimuseks. Ja et ta selleks nende eneste meelest oli saanud, et tema ümbert vaimulikud ebahilbud maha olid langenud, siis hõõrusid maltsvetid oma nägemahakanud silmad hästi selgeks ja asusid nõnda ettevõtte kallale, nagu ainult oli kohane: kainealt ja asjalikult. Talu või teenistus õigel ajal üles öelda — mõisast luba, kubernerilt pass võtta — asumaa Krimmis ära kuulata — siis oma küüdi ja kuluga minema! See oli eeskava, mida hakati samm-sammult täide saatma.

Et maltsvetlaste Krimmi-liikumine säärase ilmliku pöörde oli saanud, siis hakkas ta aegamööda ka isikuid huvitama, kes sellest ususeltsist vaimselt eemal seisis. See huvi oleks võinud elavaks saada, kui Krimmi olude üle rahva sekka õiglasi ja

põhjalikke teateid oleks läinud, kui laialisemalt oleks kuulda saadud, kui odavasti Krimmis maad võis rentida ja osta, mil määral kroonu asujaile abi andis, kuidas on mullapinna hea-
dus jne. Niisuguseid teateid, aga hoopis küündimatul mää-
ral, oli üksnes maltsvetiusulistel ning nendestki ainult väikesel
kildkonnal. Seepärast sattusid mittemaltsvettidest ainult üksi-
kud, ja needki pooljuhtumisi, Krimmi-liikumise sekka.

Üks niisuguseist oli Lõhmuse Taavet Kuglil.

Miski polnud loomulik, kui et temasugune mees, kes
kodumaa seaduste ja nende tegijatega eluaja karvupidi koos oli
elanud, siit kuhugi mujale igatses, kus vähegi lahedamad olud
valitseksid. Väljarändamise kõmin äratas seepärast kohe tema
tähelepanu, kui see talle möödunud sügisel, väljaspool vangla
müüre, kõrva tungis, kõigepealt kõmin Samaarasse rändami-
sest. Aga esiotsa ei võinud ta asjale lähemale astuda. Seka
oli ta, vangist tulles, liiga paljas mees. Teiseks hakkas
Samaara kohta hiljem halba kuulduma, mis pidi, kui sellest
osagi tõsi oli, ettevaatliku mehe mõtlema panema. Krimmi-
liikumine jälle esines algul nii tõlbi usulise narrusena, et Lõh-
mus sellele ainult käega võis lüüa, seda enam, et «ärnu saanud
hingede» kallist Kaananist ja tema oludest niihästi kui midagi
teada polnud.

Kuid järgnes aeg, kus nii üks kui teine põhjus maksvuse
kaotas. Lõhmus leidis väljarändamiseks ainelise jõu ja sai
Krimmi kohta väljarändamiseks julgustavaid teateid.

Seenepalu Andres lubas talle raha laenata.

«Kui sa senist viisi edasi töötad,» ütles see tõsine sõber ühel
päeval Taavetile, «siis koguneb sulle pool teeraha kevadeka-
isegi kotti ja poole võid minu käest soada. Äi ehk jõuab sulle
seemne ja hobuse hinna koa tagasi maksta.»

Viimast Taavet ei lootnud, sest vaga Kiisa Mihkel oli vara-
liselt niihästi kui otsas, aga sõbra laenupakkumise võttis ta
tänuks vastu.

«Ole meheks, kuid ega ma tea, milla ära jõuan tasuda...»

«Tasu, milla jõuad,» oli Andrese vastus, «häda mul ei ole
ja ilma ma ei jää.»

«Kust sa seda tead — hakkad ehk jälle jooma?» naeris
Lõhmus.

«Jood, mis jood — eks sa siis pea jälle vahet, nagu
nüüdki,» tuli ükskõikse rahuga Seenepalu peremehe musta
habeme seest.

Andrese enda külge väljarändamistaud ei hakanud. Polnud
ta ime, sest tal juhtus hea koht käes olema, kus ta käsi võrd-
lemisi hästi käis.

«Nüükaui kui ma kindlasti ei tea, et mõjal palju parem on,
ei tahaks ma seda suurt tüli ette võtta,» oli tema arvamine.
«Aga kui ma edaspidi kuulen, et mind soojal moal naerate,
siis tulen kohe järele!»

Labatud laenuga saavutas Taavet Lõhmus ainelise jala-
aluse, mis talle võimalikuks tegi ümberasumisasjale läheneda.
Ta haaras ettevõttest seda agaramini kinni, et talle mõned kat-
sed olid selgeks teinud, et ümbruskonnas naljalt mõisa ei
ole, mis tema kätte veel renditalu oleks usaldanud. Seks
oli ta kui mitmeti karistatud varas liiga tuttav. Kaugemale
sõupise vastu oli jällegi Anu, kes ei tahtnud omastest lahkuda.
Parem nihkuda siis juba õieti kaugemale, Musta mere äärde,
kui seal vähegi elada saab, — sinna, kuhu ka Anu omaksed
ja usuosalised tahtsid minna.

Asumaa kohta tõi Lõhmus endale teateid Orgmetsast, Kus-
tav Maltsi isa käest. Maltsi peremees andis talle poja kirja
meeleldi lugeda ning lisas suusõnal juurde, mis ta Kustavilt
Tallinnas Krimmi oludest veel oli kuulnud.

Teated osutusid niisugusteks, et Lõhmuse otsus sealsamas ja
sedamaid kindlaks sai. Ja see oli: Edasi, julgesti edasi!

Sest Lõhmus ütles enesele: «Kui sealne maapind üldse
midagi söödavat kasvatab — ja nägijate jutu järgi kasvatab
ta —, siis võib saak seal mitu korda vähem olla kui siin, aga
põllumehe kõht saab ometi täis, sest tal pole suuremat osa oma
töövaevast orjuse ja maksude näol maa omanikkudele ära
anda. Kolmkümmend kuni viiskümmend kopikat tiinu eest renti
ilma mingisuguse orjuse ja abiteota! See oli ju nagu «jumala-
muidu» kodumaa rendihindade kõrval! Ja mõisniku vägival-
la lahti! Ei vahimeest vitsadega ega haagikohtunikku keppi-
degagi! Selle hinna eest võis ju kaubasse veel enamgi halba võtta
kui lage maa ning sügavad kaevud ja vahel sekka mõni liiga
põudne suvi viljaikaldusega!»

Sellest päevast peale oli Lõhmus Krimmi rändamise õhuta-
jate killas. Hoolimata sellest, et tardusulisemad maltsvetid
tema kui musta minevikuga patulapse peale mitte just lahke
silma ei vaadanud, tõusis ta oma vallas siiski lükkavaks ning
juhtivaks jõuks ärarändamise asjus, sest tema nupukat terasust

märkasid ka «armu saanud hinged» ning jätsid ühe või teise toimingu meelsasti selle ilmalapse kavatseda ja sooritada.

Tähtajaks, mil mõisadest passiluba anti, oli mardipäeva aeg, sest siis võis mõisaülemus järele vaadata, kas lahkuv peremees, kes koha jaagupipäeval oli üles öelnud, ka talivilja uue rentniku tuluks korralikult ja hea seemnega on maha teinud. Kubernerilt saadi passid seepeale alles uuel aastal kätte.

Hoolimata kepikohtu ähvardustest, ilmus mardipäeva eel 1861 Järvamaa mõisadesse rohkesti passitahtjaid, kes endid ka seal mingi kärkimise ega turtsumise läbi oma ettevõttest loobuma sundida ei lasknud. Muidugi oli iga äramineja enne oma kohuseid mõisa vastu võimalikult hoolsasti püüdnud täita, et mitte sellest küljest peatamiskonksu ei leitaks: talu või teenistus oli korralikult üles öeldud, maksud makstud, orjus tasutud. Suurem hulk lubaküsijaist olid muidugi need, kes sakste passikonksu tõttu tänavu kevadel minemata olid jäänud. Kätte saadud loakirjad toimetati sedamaid kubeneri kantseleisse Tallinna, kus härra von Ulrich mossis näol nad direktor Hieckischi kätte viskas. Kubeneri ilmet ei olnud raske lugeda, et ta «neile koertele» ennem keppi kui passi oleks andnud...

Kuna ettevõtte hulkade asi oli, mitte üksikute oma, ja asumaal maad seltskondade peale jagati ning minek sinna arusaadavalt põhjustel hulgakaupa koos pidi sündima, siis ei saanud ärarändajad kuidagi mööda tungivast vajadusest ettevõtte korraldamiseks üldine koosolek ära pidada. Oli ju muuseumis tarvis läbi rääkida ja ühisele otsusele jõuda, mil kombel tuleks asumaa Krimmis sisserändajate jaoks enne rahva teeleminekut välja võtta: kas on vaja passid seks otstarbeks postiga asjaomasesse ametikohta saata või aga saadikute kaudu. Viimasel puhul oli vaja saadikud ära määrata, nende mineku üle mõtteid vahetada, teekulud jagada jne.

Ei jäänud siis muud nõu, kui otsustati koosolek salaja ära pidada, saagu mis saab. Paar julget Albu meest astusid asja etteotsa. Ühe üksiku koha peremees, va tubli Pearn Hein, oli valmis nõupidajaile oma katuse all, Mägede peres, koosoleku paika andma. Salamahti läks Albust teistegi valdade väljarändajaile teade koosoleku ajast ja paigast. Sügisese pimeduse varjul, talvekuu algul, koguneti seepeale määratud õhtuks tasahiljakesi Mägede tallu ja peeti koosolek «kinniste uste taga» niisama tasahiljakesi ära.

Nõupidamine viis muuseumis otsusele passe mitte postiga Krimmi läkitada. Mitte ainult et postitalitus polnud tol ajal veel usaldatav, vaid terve toiming ilma omapoolse volimeheta, kellel ka enesel asja kohta huvi oleks, näis meestele käsitu olevat. Ennem juba taheti suuremat kulu kanda ja passid saadikutega Krimmi läkitada. Leidus ka ustavaid mehi, kes valmis olid määruseid kohuseid eneste peale võtma — üks Albu valdast, kellele hiljem veel paar «priitahtlikku» kaaslast juurde saatsid, ja teine Ahula vallast. Uue aasta algul, kui passid loompealt käes olid, pidid mehed teele minema, et Krimmist, niipea kui asjad joones, tarvilike dokumentidega koju tagasi pöörduda, mispeale siis rahvas kodumaalt pidi lahkuma.

Lõhmuse Taavet, kes koosolekul nii enese kui ka äia ja selle saunamehe eest oli, sai seal veidi ootamata kombel oma vana sõbra Aadu Vikerpuuriga kokku.

«Näeh, või sina koa Kaanani meeste hulgas!» naeris ta, pigistades küüraka rätsepa kätt. «Mis sinul siis siin viga elada, et mööda moad- ilma hulkuma tahad minna? Oled jo prii nagu lind õhus ja kerge mamslitöö peal!»

Aadu pisikesed silmad kiiskasid rõõmust sõbraga kokku saamise üle. Ta lõi enese, kui nad peale nõupidamist minekut tehes toast õue astusid, otsekui takjas Lõhmuse käsivarde kinni.

«Ega mul enesel suurt hulkumishimu oleks,» kostis ta, «seesama igav torkimistöö seal, mis siingi. Aga näe, naine ei taha omastest maha jääda.»

«Või Eltsel vanematest nii kahju?»

«Mitte vanematest — Mihkel ja Liisu võiksid minna, kuhu tahaksid —, aga õdedest-vendadest on kahju.»

«Ja sina, mees, kohe valmis naise toju täitma... koguni enese tahtmise vastu!» naljatas Taavet.

«Kuhu sa, hing, ikka peased!» tuli küüraka kurgust kuiv kõhin, millel oli sarnasust käo kädistamisega peale jaanipäeva. «Ja et ma nüüd sind, Taavet, koa minejate mestis näen,» lisas ta rõõmsalt, «siis olen naise tojuga üsna rahul. Mis siin ikke peale hakata, kui need koa ära lähvad, kellega vahel mõistliku sõna juttu sai puhuda!»

«Aga miks sa mind siis sinna veski poole rebid — minu tee läheb ju siit lepiku äärt mööda alla!» hüüdis Lõhmus, kes, nagu teisedki osavõtjad, jala koosolekule oli ilmunud, mis

muidugi selle ettevaatuse pärast sündis, et rohkearvuline kokkutulek vähem tähelepanemist ärataks.

«Sinugi tee läheb otse Vikerpuuri mõisa!» seletas Aadu otsustaval käsutoonil. «Voata mul isandat! Üksainus kord oasta kohta — oli vist kevade — tuleb meelde sõbra uksest nina sisse pista, siiski veel juhtub, et põle teist kodugi, ja nüüd arvab, et tema enne kahte-kolme päeva Albu mailt Kugli poole pääseb. Mul pealegi töö-vaheaeg. Küll ma sulle näitan!»

«No mul koa naine kodu... ja...»

«Ei su naisel ole kodu viga kedagi! Külap teised Kugli mehed reagivad, kuida nõupidamine läks ja mis seal otsuseks tegime... Sa ära mind vastureakimisega ilmaaegu pahandagi. Taavet, ega ma sind lahti ei lase. Just täna ei lase...»

«Mis sul siis täna on?»

«Kurat, mul värske õlut kodu ja noor siga tapetud!... Viin põle koa kaugel — soadan poisi kohe järele.»

«Viinad — õlled — sead! — mis pagana maltsvet sa sedaviisi oled!» hakkas Lõhmus naerma.

«Ma olen seda mõistlikku seltsi maltsvet,» vastas Vikerpuur, «kes poastub ja palub, kui tarvis on, ja siis jälle jumala andsid maitseb, kui enam põle poastuda ja paluda... Ega ometi sina — taevas hoidku! — teist tõugu maltsvetiks ole hakand?»

«Mis siis oleks?»

«Kahju oleks, vend, kuradi kahju oleks! Sinuga on nii hea juua! Ühegi inimesega põle nii hea kortlit ja toopi tõsta kui sinuga! Märjukesel nagu teine maik... Olen teistega katkund — siis, kui ära olid, ja nüüd, kus eemal oled —, mitte sinna poolegi! Ma vist põlekski ennast enne naisevõtmist võerutada jäksand, kui sel ajal sinuga tihemini oleksin kokku puutund...»

«No kui see sulle nii suurt meelehead teeb, eks ma või siis tulla su märjukesi ja ossikesi hävitama!» otsustas Taavet lähikese arupidamise järel. «Va kibeda poolest olen viimane oasta küll pool maltsveti old — koa just sellepärast, et oli hädaste tarvis —, aga sinuga hulga aja takka jälle kord pattu teha — kes sellele suudab vastu panna!»

Ja haarates teineteist seltsimehelikult kaenlasse, juhiti sammud «Vikerpuuri mõisa» poole.

Sinna viis tee esmalt põigiti üle lagendiku, mille keskel, väikese kõrgustiku laugul, hollandi tuuleveski seisis, pööras aga siis paremat kätt alla noore lehtmetsa poole, mille poolraagus

ladetiku tagant Madise kiriku torn paistis. Terve maastik oli ühtlasi kuivalgega üle ujutatud. Nagu helendav sirp rippus lagendiku ülal tõmmusiniise kummi küljes. Kõik asjad, mis lagenidul tema kriitkahvatu kuma all seisis, heitsid pikki, veidraks venitatud, nagu ehmunud varje maa peale: veski mõistatuslike ühade, viljarõugude lõmitavate kõhtudega, heinakuhjad teravate varrastega, millel mütsid otsas, puud, hooned, roigas-aiad. Kõik kehad ja kogud varjasid selja taga nagu midagi varitavat, pilluvat, hüppel olevat. Kui mõlemad sõbrad metsa vahele jõudsid, torkas neil ühel ning samal hetkel ühesugune tähelepanek peast läbi: hulk puid oli nagu paatunud verega määratud, nende hõre leherüü täis roostepunaseid laike. Tahtmata vaatasid mõlemad mehed suurendatud silmil vargsi tagasi, mida nad aga järgmisel pilgul häbenesid.

«Küll on puudel tänavu sügisel punast!» kohmas Aadu.

«Enam punast kui kollast,» ümises Taavet.

«Justku lihuniku põlled ripuvad...»

«Otsegu verised särgid tolgendavad...»

Hõbedane paiste nõrgus sõredast, kasina lehestikuga kaasikust läbi nagu sõelast, et seda heledamal kumal nende puude külge peatuma jääda, millel paksem lehekuub seljas. Need kuused olidki enamasti punased või punakaskollased. Ja korraga oli lõhna tunda, metsast salaja imbuvat lõhna, mis selle värviga harmoneeris. Nagu oleks see lõhngi mõlemale samal sekundil tunduvaks saanud, nii äkitselt ja ühtaegu vaatasid mehed jälle ringi — vilksti paremale, vilksti pahemale poole...

«Soame näha, kas jääb salajaks,» pomises Lõhmus mõtteis.

«Hulk inimesi — ei tea,» sosistas Vikerpuur, küsimata teades, mida seltsimees mõtles.

Sammusid seepeale vaikides edasi. Vaikides ja maha vahtides. Mõlemal midagi rõhuvat südamel. Teadmata, kust see tuli. Nagu õhust. Nagu kuupaistest. Nagu sealt nende veripunaste puulehtede seest...

«No eks sa reagi siis koa, kuida sa selle püha abielupõlvega rahul oled,» võttis Taavet mõne aja pärast naljatooni üles, et sellega nende meeleolule heitnud varju ära peletada.

«Oi, vennike, see on üpris magus põlv!» kostis Vikerpuur, tema püüdele selsamal toonil vastu tulles. «See on nii umbes kõige parem, mis inimesele elus võib osaks soada. Ma olen ihust ja hingest naisemees.»

«Iseäranis ihust?»
 «Hingest koal!»
 «Siis lepid naisega koa päeval kokku?»
 «Igal ajal! Mul jo hea naine.»
 «Eks igamees kiida oma kitsel!»
 «Mul on naine, Taavet, et otsi teist sihukest peerutulega!»
 «Ei sa ole veel sugeda soand teise käest?»
 «Kui oleksingi soand — ega ma sellepärast teda veel pahaks hakkaks laitma. Niisuguse naise käest võta hoobidki tänulikult vasta...»
 Lõhmus raputas naerdes pead, heites tunnistava pilgu küüraka näole, mis õnnelikul muigel poolkuu kalgi valguse sisae vahtis.
 «Või peksugi eest annaksid teise käele suud! Mis tükis ta sulle siis nii ilmatu hea on?»
 «Igas tükis.»
 «Noh, nimeta ühtegi!»
 Aadu mõtles, mõtles — ei tulnud aga mehikesele midagi meelde.
 «Ega seda siis nõnna oska teisele ette vuristada nagu issa-meie-palvet. Tead ja tunnend aga ise, et on hea, olgu mis tükis tahes! Hea on hea ja magus on magus — sinna ei või keegi midagi parata... Või kas sina ei tea, mis on hea ja magus?»
 «Tean muidu küll. Aga kust sinu Elts on hea ja magus — —»
 «Eks mina tea jälle seda!» lõi Vikerpuur vaidlusel saba tagant. Mõlema naer kostis kaasikust rõõmsa mõnuga tagasi.
 Nad võisid umbes pool tundi sammunud olla ja lähenesid juba kaasiku lõpule, kui neile selja tagant korruga kabjaplagin kõrvu kostis. Keegi ratsanik sõitis neile kaunis kiirel traavil järele. Varsti jõudis ta nende kohale. Mehed nägid raudja hobuse seljas, punase teki peal pikkade juustega ja viltkaabuga talumeest istuvat, kelle tinanupud musta kuue ees kuu-paistel nagu varitsevad silmad läikisid.
 Jalamehed andsid, teine teisale astudes, ratsamehele teed. See vaatas kähku ja teraselt kord ühe, kord teise otsa, tõukas siis hobusele saapakannad kubemesse ja sõitis, ilma teretamata või muud sõna lausumata, meeste vahelt läbi edasi. Raudja rauad löid kivide küljest sädemeid. Ratsalise uute vene saabaste sääred, mis ainult poolest saadik olid mustatud, valendasid hobuse tõmmu naha pealt tükike aega.

«Mia see siis õhta hilja veel mööda metsi kuukab?» urises kinnakas rätsep.
 «Kas ta oli?»
 «Kas sa's tund teist?»
 «Ei näind õieti — va talitaja Jüri võih? Oli nagu tema muudki soelõug.»
 «Vilk neh!... Kurat teab, mis ta jälle nuusib!»
 «Häi ehk haisu teine...?»
 «Ega sindrit ole uskuda!»
 Jälle lõi meeste meeleolu pisut pilvitama ja nad astusid vaikides edasi, niikaua kui raudja kabjaplaginat oli eemalt veel kuulda. Siis tõi neile metsast välja jõudmine ja Aadu sauna sahtavaletulek teised mõtted. Vikerpuur sai armsa külalise pärast jälle lustakaks ja pani oma jutu-usina suu lõbusasti liikuma. Teadmine, et ka Elts Kugli külalise tulekust aiva rõõmu tunneb, elustas head mehikest nii, et ta meeleldi kepsu ateka lõõnud.
 Serviku saun, mida Aadu ise oma uhkuses Vikerpuuri mõisa kutsus, oli aset väikese küla viimase pere taga, põllumaa ja sarapuu-põõsastega kaetud aasa rajal, kitsa allika-oja ääres. Heinapalkide ja katuseõlgede helkjas karv tunnistas, et hooneke on alles uus. Ka kambriaknakese neli tillukest ruutu, millest punakas tulekuma paistis, näisid veel selged olevat. Oues oli nii rohkesti hagu pinus, et Lõhmus pisikest pilget ei suutnud tagasi hoida.
 «Kuule, Aadu, su hea ja magus naine ei võta sind vist enese juurde magamagi.»
 «Küda nii?»
 «No ega sul muidu nii külm oleks!»
 Naeris ja tähendas käega haopinude peale.
 «Jaa, sooja me armastame,» vastas Aadu, «aga mitte ise-endi pärast. Sa ää unusta, et meil koa pisikest peret on.»
 «Või selle eest nii suur mure?»
 «Selle eest neh.»
 Taavetil kribeles jälle midagi nõckavat keelel, midagi, mis pisikesse preili hellitavasse hoidmisse puutus, aga ta neelas selle alla, sest sõbra Vikerpuuri hääles oli liiga palju isalikku soojust ja sulavust...
 Nad astusid saunauksest sisse — Aadu äreva hüppega eel, Lõhmus oma laia raske kondiga aeglaselt järel. Umbne soojusevool lõi neile ukseavausest paksult vastu.

Lõhmusele kippus naer peale, kui ta vihtlemispalavusest
kõetud ruumis ringi vaatas.

Tuba pakkus põõnutava puhkamise, lebava laisklemise
hubast vaadet.

Kõik elanikud olid laatsakil, nii kahe- kui neljajalgseid.

Kolde ees pikutas küljeli, väljasirutatud koibadega, keel
suust väljas, Aadu poissmehepõline koer, va ühe silmaga
Pouka, kes vanadusest ei viitsinud võõra peale enam haukuda.
Leplikult tema lähedal, kambriälvel, kõtutas kedrates süsimust
noor kass kiiskavate väävelsilmadega. Ahju kõrval, vana kasu-
katüki peal, puss käes, aeles tukkumisega heitlev peerusüütaja,
Vikerpuuri õpipoiss Siim. Kiisa luukur Mann, õel kevadest
saadik lapsehoidjaks, sirutas end seinä ääres koikul lakke vah-
tivate tühjade silmadega. Pildi tusedaks keskpunktiks oli meis-
ter Aadu auväärt abikaasa oma tütrekesega, või nagu ta neid
vahel tuttavate vastu nimetas, Vikerpuuri proua ja preili.

Need mõlemad laisklesid laias abielusängis, mis ukse vastas
olevas seinas, ahju lähedal seisis. Proua suvatses seda teha
ööriides — särki ja takuse seeliku väel, rinnad, kael, sääred
paljad. Ta laiskles laialt, pehmelt, paisuvalt oma paksu valge
õitsva kehaga, oma jämedate, ümmarguste liikmetega. Prei-
like — see siputas tal nagu tõuk külje all, musiva, lutsutava
suukesega ema suure kerkja rinna otsas rippudes, enesel teise
jala varbad mänglevate sõrmekeste vahel.

Pereisa ilmumisel ei olnud vähemat kui erutavat mõju kõigi
nende põõnutajate ja pikutajate kohta. Küllalt, et pöörati sugu-
pead või tõsteti vähe silmi. Oli selgesti märgata, et peremeest
siin majas ei kardetud, valitsuse valjust ei tunnud. Liigutavat
elu tuli laiskleijate kehadesse rohkem alles siis, kui külalist
märgati, kui Lõhmuse teretav hää peremehe selja tagant, ukse-
esisel valitseva poolpimeduse seest kuuldavaks sai. Pouka põõ-
ras enese, valju niuksatamisega haigutades, kõhuli ja liigutas
nuusutades ninasõõrmeid. Must kass tõusis üles ja tõmbas
keha ringutades looka. Siim ahju kõrval maas hakkas ker-
kima — kerkima, kuni ta viimaks õnnelikult istukile sai, jää-
des lahtise suuga vahtima. Mari hoobas enda selja pealt kül-
jeli, ja kuna ta silmadega külalist tunnistas, nabis ta parema
käega vargsi pead sügada.

Täiesti endisesse olekusse jäid aga «proua» ja «preili».
Need ei lasknud endid oma näite-osades sugugi eksitada.
Lohuste põskedega nosis väike piimakaan valge paisuva nina

ilma imeda, ilma sisseastujaile ainustki pilku kinkimata. Ime-
ga lüü meestele küll silmad vastu, tundis vaiguse peeru lõken-
daval valgusel võõra ka peagi ära, jäi aga mugaval hooletusel
jalga, õemehele valged hambad ja laia laisa naeratamise
lõõtsuseks vastu läkitades.

«Näikse hea põli olema, Elts,» ütles Lõhmus, jäädes
sangi ette seisatama ja lastes pilku emast ja lapsest üle käia.

«Ega väga viga ole!» naeris noorik ja sirutas talle käe üle
lapse ja üle oma katmata rinna heasõbralikult pihku.

«Jedasi õpid viimaks laisaks.»

«Mis ma veel õpin — olen gil!»

«Kuule, Aadu, sa ää lase naist hukka minna!»

«Ega prouat tohi keegi sundida,» kostis rätsep, ajades
tulekukarvad aukartlikult kõrgesse. «Kes omale proua võtab,
peab prouale andma, mis on proua kohus.»

«Kas kuuled nüüd!» muigas noorik Taaveti poole. «Ja
allaga olen mina — võid uskuda — väga rahull!»

Mehed vabastasid endid peakatetest ja üleriistest. Kuna
Lõhmus seepeale sangi lähedal järi peal istet võttis ja
Eltsega juttu vestes piipu hakkas toppima, päterdas Vikerpuur
rahutult ühest kohast teise, munas kana meelde tuletades. Tema
mõm, head sõpra külalisena oma katuse all näha ja talle oma
õnne-õnne näidata, oli liiga suur. Võttis kaunisti aega,
kui ta külalise võõrustamiseks märkas samme hakata
astuma.

Kõige eel toimetas ta kälile kambrist kobrutava õllekapa
kätte. Siis tuli väikese lähkriiga, rahakott pihus, ja hüüdis:

«Siim, viks poiss!»

Siim, viks poiss, väänas ahju äärest pikkamisi kaela.

«Kas tahad viis kopikat teenida?»

«Tahan küll!» Ja juba poiss jalul!

«Siis mine ja too viina.»

«Lett ehk juba kinni?»

«Mis sest! Eks koputa kõrtsmik ülesse ja ütle: Serviku
parun Vikerpuurile tulid võerad — viina peab soama!»

Poiss nühhkis une silmist ja läks naerdes parunihärra käsku
täitma.

«Mari, hea laps, sa tee tuli ülesse — ma raiun sulle kohe
kuivi puid.»

Mari kobis haigutades ja ikka veel kuklanappa sügades
koikust, seejuures pikal mokal tasakesi porisedes:

«Nii kauaks jäädakse siis ära! Oota pool ööd ja hakka siis veel tuld tegema! Ei tea, milla inimene peab magama!»

«Sa ää pahanda ühtigi — näe, mis siin on!» Ja peremest tõstis tüdrukule kolm punapõselist õuna nina alla.

Plika suu sedamaid kinni. Võttis õunad ja hakkas pilpait leelõukale seadma.

Kirvest, millega ta mõne puuhalu oli peeneks lõõnud, nurka tagasi visates lähenes Serviku parun seepeale poolhiilides proua sängile. Väike preili oli tissimise juba lõpetanud, ta mängis oma pisikeste, vähisõrgade kombel liikuvate sõrmekestega pehme valge nisa kallal, mis talle oli kätte jäänud.

«Võeras kaebas teel, et ta kere olla väga hele,» tähendas Vikerpuur nii suud mööda sängi poole.

«Eks sa anna talle siis süüa!» tuli sealt vastus.

«Nooh, ega's võerale külma või anda... Harva, nagu ta tuleb...»

«Sunnid mind siis vist üles tõusma ja süüa tegema?! Ja ise valetab, et ega prouat ei tohi sundida!»

«Tasun koa proua vaeva ausasti ära,» vastas Aadu alandlikult, kobas siis pisut aega oma varna riputatud kuue kallal ja tuli kamalutäie pirnidega tagasi, mis ta prouale ja preilile sängi viskas.

Naerdes hakkas noor naine oma lihav-ümarikku hülgekeha, mis Taavetile hetkeks Malle meelde tuletas, asemelt hoobama. Ta väänas, kui ta siputava lapse seinä poole oli asetanud, rinnutaval haigutamisel oma vähe kaetud ülemist keha, nii et mõlemad rinnad särgiaugust välja tikkusid, ja sirutas lühikese seeliku alt paljad jalad ahvatlevate säärted otsas üle voodi ääre pikkamisi põrandale... Mehi noorik ei häbenenud. Eks ta elanud ka juba kolmandaga abielus.

Natuke aega hiljem algas Vikerpuuri mõisas pidu.

Toapoiss tuli viinaga, proua kandis hea pannitäie sealiha ja verivorsti lauale, majahärra täitis kapa uuesti õllemärjukesega. Siis asusid kõik lauda — härrased ja teenijad. Ja pidutsesid peaaegu hommikuni.

Oli aga lõbus. Nii lõbus, et Siim ja Marigi une unustasid. Seda nalja, mis Serviku parun ja Kugli külaline tegid.

Kui tõsisemad jutud olid aetud, hakkas viimane lookest vestma, mis kuulajail iga kord naeruvee silmist võtsid. Aadu jälle moondas kõiksugu nägematuid rääkijaid võimatulasse kohtadesse. Ta va patune laskis Aniste papat kuumalt ker-

ret pika jutluse pidada, millele Kerna mölder poludi alt vastu jaides; ta pani Madise õpetaja parsilt rahvast Samaara ja Jerusalmi pärast noomima ja kõster Friesi, Aniste papa väimehe, kanatoolist aukiitust laulma. Vahetevahel ajas suupilli, mille peale ta samuti meister oli, ja viimaks, kui pidutuju oli naga kõrgel, virutas põrandal vene tantsugi, nii mis kannad valksid. Kõik külalise auks ja omaste lõbuks...

Võeras tahtis hommikul minema hakata, aga kes see laseb!

Hakati peaparendust võtma — võeti õhtuni. Ja siis — noh, siis oli kojuminekuks liiga hilja...

Selle päeva jooksul sai Lõhmus mahti kälimehe noort abielu ning tema majas valitsevaid olusid paremini tähele panna. Mis ta nägi, ajas talle tihti naeru peale. Serviku saunas elas tõesti proua, aga härrat siin ei elanud. Härra oli proua ümmardaja. Kõige alandlikum ümmardaja. Ümmardaja, kes ei tunne muud lõbu, kui oma käskijat hellitada ja poputada. Ta tegi talle kõik ette ja taha — priitahtlikult, ilma käsku ja sooviga ootamata. Taavet poleks palju imeks pannud, kui Aadu oleks Eltsele hommikul seeliku selga pannud ja sukad jalga tõmmanud — võib-olla tegigi ta seda, kui nad kahekesi olid —, ja ta poleks imeks pannud, kui ta temale sängi süüagi oleks viinud, mille ta ise oli valmistanud. Noorik tuletas nurganaist meelde, kelle armsa elukese pärast mees alaliselt mures on.

«Kas ta sulle puru koa teeb?» küsis Taavet, kui nad Eltsega üksi toas olid.

«Küll ta teeks, kui ma tema puru sööks,» naeris noorik vastu.

«Siis oled oma põlvega üsna rahul?»

«Jaa, õemees, ma saan ju puhata.»

«Kas sa's nii väsind olid?»

«Olin väsind!»

Ja noorik ei naernud enam. Ta priskest näost lendas verev veri üle. Pilgu oli ta ripsmete alla peitnud.

Huvitav oli Taavetile ka Aadu ja väikese «Maie-preili» enam kui sõbralik vahekord.

«Näikse teine sulle õige asjaks olema!» tähendas ta kord, kui isa tütrekest põlvel õnnelikult hüpitask, kuna ema ja teised kodakondsed eemal olid.

«Ime küll — ma ju tema võlgnik!» oli Aadu vastus.

«Võlgnik —?»

«Võlgnik neh! Ega's mul ilma preilita prouat oleks!»

ALBU VERESAUN.

Kui Lõhmus järgmisel hommikul Servikult lahkus, ei teadnud ta arvata, et sõber Vikerpuur tema külaskäigu nii ruttu tasub. Aadu ilmus juba teisel päeval Seenepalule. Aga mitte rõõmsa külalise naeratava näoga, vaid tõsiselt, vidusel otsaesisel.

Ta tõi halbu uudiseid Albust.

Mägedel peetud koosolek oli ülemusele ilmsiks saanud. Asi oli haagikohtunikule palavalt ette kantud. Äraandjat polnud palju vaja otsida. See seisis teisegi valla inimestel, kes Albu olusid ainult eemalt tundsid, kohe mõttes, sest Seenepalu peremees ja Lõhmus hüüdsid enne veel, kui Aadu mehe nime oli maininud, nagu ühest suust:

«Ega vist keegi muu kui va Vilk!»

«Tema neh,» vastas Vikerpuur. «Nägime teda ju Taavetiga ise koosoleku õhta nuuskimisekäigul... Juba teine hommiku vara kihutand teine Ahulasse aagrehi jutule.»

Albu talitaja Jüri Vilk polnud mitte ainult kui sakste ees roomaja ning oma ametis kui mõisa ja haagikohtuniku truualandlik ja üliagar käsutäitja üldiselt tuttav, vaid ka kui malta vetiusuliste isiklik õel vaenlane. Ta vihkas neid kitsarinnalise vagatseja visa sallimatusega, sellesama väiklase fanatismiga mis vennastekoguduse juhtivad vaimudki. Muidugi vaatas ta siis ka nende väljarändamisliikumise kui karistuseväärt jõleduse peale, mille vastu võitlemises ta ülemust püüdis toetada, seda enam, et ta kui ilalakkuja sellest enesele ka isiklikku tulu lootis. Sest kes käib vägevatega käsikäes, on nii mõnegi nende poolt tuleva kurja vastu teatava määrani kaitstud. Ka oli auahele mehele muidugi kõdiks ülemate suust enda kohta kiitust kuulda.

«Oleksite võind küll parem mõnda teise kohta kokku minna,

kui just selle nuuskuri piirkonda,» arvas Seenepalu Andres vihaselt.

«Oli ju kõik täiesti salaja toimetud — ustav inimene viis ustavale inimesele kutse, üksik talu, kuhu kokku tuldi, õhtune saag —, kes võis siis arvata!» vastas Vikerpuur rõhutult.

«Mis siis nüüd on tulekul?» küsis Lõhmus.

«Mis muud kui peasüüdlaste nahk vastaku! Peasüüdlasteks peetakse muidugi Mägede peremeest, kelle katuse all koosolek oli, ja Joagu Toomast, kes inimesed kokku kutsus. Jüri koa see mees teada. Kurat teab, kes talle ninasse pistis. Juba mõlemal käsk käes tunahomme aagrehi ette ilmuda. Eks ole teada, mis neid seal ootab!»

«Kurat, nende eest peaks midagi tegema!» hüüdis Lõhmus kähku, kuna ta käed otsaesise vastu lõi.

«Sellepärast ma just tulengi,» ütles rätsep. «Võite isegi arvata, et Pearn ja Toomas on hirmu täis. Kardavad elu ja tervise eest, sest ega kerget nuhtlust ole loota — saksad ära kippujate peale jo väga vihased. Tulen Pearn ja Tooma nimel sõna tooma — nad paluvad südamest, et kõik need, kes koos olid, selsamal päeval koa aagrehi juurde lähöksid, nendega ühes...»

«Ja siis?»

«Noh, arvavad, et palve ehk aitab, nende endi ja kõigi teiste palve nende eest.»

«Aagreht annab nüid armu!» tähendas Andres pead vangutades.

«Kui mitte päris armu — seda ei looda mehed isegi —, aga ehk vähendab ometi natuke hoopisi...»

«Siis soate ehk viimaks kõik!» hüüdis Andres. «Nüid nad veel ei tea, kes kõik koosolekul olid, aga siis näevad teid oma silmaga, ja igaühte ootab tuline saun, ilma et Pearn ja Toomas nuhtlusest peaseksid...»

Taavet ja Aadu vaatasid arupidavalt teineteise otsa.

«Aga midagi peame ometi ette võtma,» tähendas esimene algava ärevusega. «Neid üksi veristaja küisi saata, pealegi nõnna öelda meie kõigi eest — see ei oleks vist õige...»

«Ja et nad meid nii väga paluvad kaasa minna,» lisas Aadu, «ja sellest omale head loodavad, siis...»

«Muidugi, muidugi, — ma ei taha jo palujate lootust aidata nurja ajada ega teie nõule, kui te seda ise heaks arvate, vastu astuda,» ütles Andres vahele, «vaid püüdsin aga otsusele

soada, kas teie selle nõu asemel midagi paremat ei võiks leida. Aga ma näen ära, et midagi muud ei ole. Vägise te neid nuhtluse alt peasta ei soa — peate siis juba palvega vähemalt katsetki tegema.»

«Pearn arvas veel, et peaksime kohtuhärrale hästi ühel meelel püüdma tunnistada ja seletada, et me koosolekul jo miskit kurja nõu ei arutanud, vaid aina aru pidasime, kas ikke maksab meil ära minema hakata või mitte ja kuida seda tuleks ette võtta. Ja kui hästi alandlikult palume ja kinnitame, et me teinekord enam kohtu käsust üle ei astu...»

«Kurat, ega minulgi palju lootust selle kiunumise peale ole,» lõikas Taavet rätsepa jutul saba maha, kuna ta rusikaga põlve peale lõi. «Mis aagreht sest kuulab, kas me head või kurja nõu pidasime — tema meelest on ju kõik kuri, mis me sakste keelu vastu teeme. Aga ma arvan, Pearn ja Toomas palvet ei tohi me täitmata jätta. Olid nemad head mehed ja kandsid hoolt, et meie oma asja pärast nõu saime pidada, siis peame meie koa mehed olema, kes neid hädas üksi ei jäta. Ma ei tea küll, mis me Ahulas õieti peame reakima või tegema, aga süda ütleb, et sinna peame minema, tulgu välja, mis tuleb.»

«Siis ole hea mees, Taavet, ja anna kutse teada koa teistele oma küla inimestele, kes Mägedel käisid,» ütles Vikerpuur minekut tehes; «mul on veel mitme kaugema juurde sudida ja pean koju minnes pika ringi tegema.»

«Ei sa peata meil siis ühtigi?»

«Põle aega, vennas! Teiste asi kipitab südames.» —

Ehk küll teisedki koosolekust osavõtjad haagikohtuniku südame pehmendamisele suuremat lootust ei pannud, teades, kui väga väljarändamishimulised maltsvetlased sakste viha all seisis, leidis karistusekartjate palve siiski igal pool vastu kõla ning suurem osa oli ilma pikema arupidamiseta valmis neljapäeval Ahulasse minema — vabatahtlikult lövi koopasse. Ei sundinud väljarändajaid mitte üksnes lihtne ühistunne ning inimlik kaastunne seks taga, vaid nende seas oli küllalt ka neid, kes asja peale usulisest küljest vaatasid, kes endid oma usu pärast tagakiusatuna tundsid ja kellele tegi meelega oma usu ning selle tunnistajate eest välja astuda ja ka kannatada, kui vaja. See suruski talupoja otsatu kartuse haagi-kohtuniku eest, kes neid ju kui oma keelust üleastujaid kõiki süüdlasteks pidas, mitte Pearnat ja Toomast üksi, nende

ja meelitas nende suust julge töotuse: «Me tuleme!»

Tulidki. Umbes viiskümmend meest kogunes kohtupäevaks Ahulasse.

Mõlemad kaebealused, hirmu pärast näost hallid, tõmbasid pisut kergemalt hinge, kui nad armupalujate salka nägid suurenevat. Neil oli tõesti see uppuja õlekõrre-usk, et see nende süüd kohtuniku ees võiks vabandada, mida rohkem neil kaas süüdlasi on, ja et kohtuniku südant palju suid ennem muudab liigutada kui nende eneste kaks. Ühe ja teisega isakesi kõneldes, siin nõu andes, seal nõu küsides käisid Pearn ja Toomas meeste seas ringi, kes salgakeste kaupa mõisa õues seisis, sest kohtu algamiseni oli veel aega. Muudugi tõusis maltsvettide musthallist kogust sel puhul nii mõnigi tungiv palvesõna ja appihüüe tuhkru taeva poole, kus pidi elama see, kes ju võimu poolest haagikohtunikustki üle käivat ja ilma kelle tahteta varblane katuselt ei langevat. Kui ta just imet ei tihka teha ja mõlemat nuhtlusealust peksupingilt nägematuil kätel ära ei kannu, siis võis ta ometi nii paljude usklikkude palvele kohtuniku kohta soovitavat mõju anda...

Mõisa õue kogunenud maltsvettide rohke hulk ei jäänud haagikohtuniku ümbruses mitte nägemata ja kohtunikule teatamata. Selle eest kandis muude seas hoolt juba Jüri Vilks, kelle vagusi varitsev nuuskurinägu kord siit, kord sealt nähtavale tuli. Aga kohtus tehti, nagu ei pandaks halli- ja mustaväimehi tähelegi. Mõlemad kaebealused kutsuti, kui härra von Grönewald kohtulauda oli ilmunud, varsti ette ja kohtupidamine algas.

See oli lühike ja lihtne, sest et kumbki oma süüd ei salanud; aga lühike ja lihtne oleks see ka vastasel puhul olnud, sest keda haagikohtunik tol ajal karistuse alla tahtis mõista, selle mõistis ta salgamisest ja headest tunnistustest hoolimata karistuse alla. Ka polnud kohtualusel kaitsjat, kes kohtumõistja kallist aega oleks viitnud.

Pearn ja Toomas kaitsesid endid ise, niihästi kui mõist- sid ja niipalju kui kohtunik sallis. Palju seda sallimist just ei olnud, sest härra von Grönewald, see endine karm ohvitser, ei vihanud midagi nii väga kui käsualuste «lougamist». Ohvitserina oli ta soldatitelt tumma käsutäitmist ja sõgedat alistumist nõudnud, haagikohtunikuna nõudis ta sedasama oma

käpa alla sattunud talupoegadelt. Siiski said mõlemad kaebealused endi vabandamiseks mõne alandliku sõna ikkagi öelda. Nad juhtisid muuseas «kõrgesti austatud aagrehtkohtunike tähelepanu sellele, et väljarändamine pole uue talurahva-seaduse järgi mõisniku loa ja kubeneri poolt antava passiga ju keelatud. Kooskäijatel olnud mõisalood seaduslikul ajal välja võetud, sellepärast arvanud mehed, et nad oma äramineku üle koos ka nõu võivad pidada. Oli ärarändamine lubatud, siis pidi nende arust selle üle nõupidamine ka lubatud olema. Ja oli nõupidamine lubatud, siis ei võinud Mägede Pearnast ülekohus olla, et ta ärarändajad oma tallu laskis kokku tulla, ning Jaagu Toomast mitte kuritegu, et ta mees-tele kokkutuleku aja teatas.

«Aga minu keeld!» kärgatas haagikohtunik vastu. «Iga kooskäimine ja nõupidamine oli teile minu poolt kõvasti keelatud!»

Missugusel õiguslikul ja seaduslikul põhjusel haagikohtuniku valitsuse poolt lubatud väljarändamise vastu säherduse erikeelu oli andnud, selle järele ei julgenud kaebealused muidugi mitte pärida, et lövi mitte ärritada.

«Me mõtlesime,» kogelesid nad, ikka sama lõnga korrutades, «me mõtlesime, et kui me miskit kurja nõu ei pea, miskit nõu, mis seaduses on keelatud, ja koa mitte maltsvetust palvetundi ei pea, mida saksad ja kirikhärrad ei sall, vaid oma kodustest asjadest reageime, üksi oma kodustest asjadest, oma äraminekust või siiajäamisest — —»

Aga juba pani uus kärgatus meeste suud kinni:

«Jätke oma rumal vale! Kas teil oli minu keeld teada või mitte?»

«Oli teada.»

«Ja teada oli teil ka, et haakenrihtri-härra keelud ja käsud peavad teile pühad olema?»

Jaatav vaikimine.

«Siis olete häbemata vastahakkajad, kes kohtu ees lõugu lahtigi ei tohiks teha!»

Nüüd katsusid mehed härdalt palumisega õnne. Aga kohtunik tegi, nagu ei kuulekski neid. Neile selga pöörates vahetas ta kirjutaja Embeckiga mõne sõna saksa keeles, soris pisut üht raamatut laual, kõndis, käed püksitaskus, paar korda valjusti kriuksuvate saabastega üle toa ning viskas siis, jälle meeste poole pöördudes, kohtuotsuse neile lühidalt näkku:

Elu kähvas korraga nende kogusse, liikvele ärkas äkitselt terve salk.

«Sada viiskümmend hoop kummalegi!»

Kui mehed veel midagi julgesid niuksatada, mürtsus neile kohtukulli tagant kõrvu:

«Vait, vastased koerad! Või tahate kakssada täis saada?» —

Niipea kui raske karistusemääraga kohtuotsus väljas ootajale oli teatavaks saanud, astusid mõned mehed kohtutuppa, et koosolekust osavõtjate nimel haagikohtuniku-härrale nuhtlusealuste heaks palvet esitada. Oli nimelt paremaks arvatud mitte terve suure meestesalgaga kohturuumi tikkuda, mida kohtunik oleks võinud ähvarduseks pidada või muidu võõriti mõista, vaid esiti väiksema saatkonnaga õnne katsuda.

«Mis teil tarvis on?» küsis härra von Grünewald oma valkjat pead tõstes, kuna ta oma suure tugeva keha hoolitult sugu meeste poole väänas, kes alandlikult, kübarad näpus, ukse ette olid seisma jäänud.

Mehed lähenesid kohtulauale ja üks vanaldane Orgmetsa peremees võttis sõna. Kõigiti mõjuvalt, sisemise soojuse ja hõrduse kandel tõi ta palve mõlema verise nuhtluse alla mõistetud seltsimehe eest kuuldavale. Pearn ja Toomas olevat ju teiste ärarändajate soovil, ainult sõbraliku lahkuse pärast seda teinud, mis neile nüüd raskeks süüks on saanud, ja ilma ise aimamata, et säherdune kokkutulek ka nii valjusti keelatud võiks olla, koosolek, kus tuttavad inimesed üksteisega oma majapidamis-asjadest juttu ajavad. Haagikohtuniku poolt õnnetuile pealepandud nuhtlus võivat neil, kes mõlemad on naise- ja perekonna-isad, tervise maksta, nad hauda viia. Seepärast näidaku kõrgesti austatud kohtuhärra nende vastu armu üles, kinkigu neile karistus või vähendagu vähemalt hoopide arvu. Seda paluvat temalt alandlikul ja nutval südamele kõik muud keelatud koosolekust osavõtjad, kes täna siia on kokku tulnud.

Ka teised mehed ütlesid, mis kellelegi lepitavat ja liigutavat meelde tuli. Nende nägudelt, nende silmist, nende kehaasendusest paistis välja nii palju ligimeslik-kõrget, nii palju hingelik-õilist, et see iga teise kohtumõistja suust vähemalt mõne heldiva, kahetseva sõnagi oleks kuuldavale meelitanud.

Härra von Grünewald vaikis.

Jäiselt, põlgliku rahuga, pilkljku iseteadvusega.

Feodaalhärra rind ei olnud vastuvõtlik soemaile, inimlikumaile tundmustele orjade kohta, kes valitseva võimu vastu

olid sõandanud näppu tõsta. Joovastunud viha vastaseks saanud mahasurutu vastu süttib vägivaldlase põues põlema ja teda täidab tiirane himu niisugusele kätte maksta — mida metal-kumalt, seda lõbusam. Midagi sellesarnast oli lugeda ka mehe palgelt, kes siin isevalitsuse kulli kaitsel, relvastatud keppide ja vitsakimpudega, enda ja oma seisusevendade ainelisi tulusid kaitses, nende ainuvõimu puutumatust valitsuses maa ja rahva üle kindlustas.

Junkur von Grünewaldi pilk andis armupalujaile varemini vastuse kui ta suu. Ja ses pilgus oli rohkem sees kui ta sõnades.

«Minge aga koju, mehed, ja oodake, kuni ma teid ise kutsun,» ütles ta rahuga, mis meestel nagu külm nuga südamest läbi lõikas. Ja kui nad veel midagi tahtsid viiksatada, pörutas ta jalga vastu maad ja ta käsi näitas neile nii ähvardavalt ust, et nad paremaks arvasid toast välja kobida.

Väljas olijad lugesid juba nende nägudelt, mis vastuse nad tõid.

«Kõvaks jäi?»

«Nagu kivi... Ei võta jutukski.»

«Mis ta siis ütles?»

«Kuulutas koa meile endile kohtupäeva ette.»

Mehed astusid nõupidamiseks kokku. Jõuti otsusele — oodata, kuni kohtunik toast välja tuleb, ja siis palumist kor-rata. Terve rahvakogu, viiskümmend meest, pidi valju mehe südame peale palvetega tormi jooksuma.

Ei kestnudki kaua, kui haagikohtunik pealekaebajaga, Albu talitaja Jüri Vilguga, ning mõlema nuhtlusealusega kohtu-toast välja astus. Kohe piirasid maltsvetlased ta ümber ja uuendasid mitme ja mitme sõnaka suuga oma palvet. Kohtunik kuulis nende hääli värisevat, nägi pisaraid nende silmis, pani tähele nende alandlikku vabisemist tema isiku, tema võimu ees — ta jäi kõvaks!

Sõna lausumata tahtis ta nende vahelt läbi minna, küünar-nukkidega enesele teed tehes, nendest üle mujale vahtides. Aga palujate visadus oli suur, lakkamatu nende lapsik lootus, et ju saksa ja haagikohtuniku põues ikkagi süda tuksub. Nad läksid selles visaduses ja lootuses nii kaugele, et langesid vägivaldlase ette põlvili. Kõik peale mõne üksiku, kes seda põues põlema löönud viha pärast teha ei suutnud...

Nad põlvitasid, pead paljad, mõisa porises õues ringi

oma ümber, tõstsid ristis käed tema poole ja palusid ning anu-sid teda nagu jumalat. Aga nüüdki veel polnud tal nende jaoks suust sõna ega ainust pilku, millel midagi tundlikku, midagi elustatud rinnast pärit olevat juures oleks olnud. Tema nägu avaldas üksnes kõrki tuska, ta tundis enese tülitatud olevat; mõrtaugu mehe meelepaha varjutas ta otsaesist ja kiskus ta kätade vahele kortsud. Tummalt sammus ta põlvitajate sõõ-ri valja, lähemast palujast oma pikkade koibadega üle astu-des. Ta kõndis otsekohe peksuhoone poole, kus nuhtluse soo-nus kohtualuste kallal pidi algama.

Kas veel paluda?

Kas ikka veel selle inimese südant ja hinge otsida?

Midagi otsida, mida ei ole?!

Talupojad oma kohtlases lapsikuses, oma rumalusesüütus-tes, otsustasid edasi otsida, kuni viimase silmapilguni... Nad tõusid maast üles ja mõisnikkude seaduslikule volimehele paljaste peadega järele minnes nurusid ning mangusid edasi, ikka uuesti mitu korda enne kogeldud lausekatkeid ja üksikuid sõnu korrates...

Haagikohtunik oma kaaslastega oli jäänud nuhtlusehoone ette seisma. Kuna peksumees sisse astus, et nuhtluseaparaati valmis seada, andis härra von Grünewald nuhtlusealustele rahulikult ja kindlalt toonil käsu neile järele minna.

See sündis. Mõlemad ohvrid, nägudel surmakarv, järgnesid vankuval sammul timukale. Ukselt vaatasid nad veel korraks oma meeste poole tagasi. Pearnä suu liikus, nagu tahaks ta veel hüüda. Tooma käsi tõusis, nagu tahaks ta veel kutsuda. Aga kumbki ei saanud oma mõtet enam arusaadavaks teha, sest haagikohtuniku käratav hääle tõukas nad kuurialuse vära-vast sisse. Maltsvettide sekka maha jäi ainult õnnetute vii-manne vaade. Aga see vaade pani vere meeste südames kää-rima.

Armupalujate alanduses vingerdava salgaga sündis korraga muutus.

Keegi ei põlvitanud, keegi ei küürutanud, keegi ei palunud enam. Keegi ei seisnud vägevaima kepikohtuniku ees enam palja peaga. Nende põlved ja seljad löid sirguma. Nende palvekäed kiskusid end rusikasse. Nende kahvatanud nägu-delt hakkas roomava alanduse asemel midagi mehisemat, jõu-lisemat paistma. Oli näha valkuvaid silmi, oli kuulda kirista-vaid hambaid. Summutatud sünge toon, teadmata kelle suust,

hammaste alla muljutud vihase urisemise sarnane, käis kogus läbi.

Kas märkas kohtunik seda muutust?

Kui ta seda oma silmaga ei märganud — pööras ta ju salga poole selja ja tegi, nagu poleks neid inimesi olemaski — siis aimas ta vist midagi. Sest niipea kui esimene ohver, Pearn Hein, kuuri all paljastatud ihuga pingile oli seotud ja peksumees vitsakimbu kätte oli haaranud, astus härra von Grünewald talitajaga uksele vahti. Laialt jäid mõlemad avause ette seisma, nagu lahutavaks tõkkeks armupalujate ja nuheldavate vahele.

Aga see tõke oli liiga nõrk.

Ta võis vagusaid talleksi tagasi hoida, mitte vihaseid inimesi. Mitte inimesi, kelle hingelise sisemuse oli kivine halastamatus mässama pannud.

Vaevalt olid nuhtluseruumist esimesed matsuvad löögid ja pekstava esimesed valukarjatused kuuldavale tulnud, kui senised palujad nõudjateks, senised kannatajad võitlejateks, pealetikkujateks muutusid. Elu kähvas korraga nende kogusse, liikvele ärkas äkitselt terve salk. Ilma et ükski juhiks oleks heitnud, ilma et kellegi suust kutsuv, ergutav hüüe oleks tulginud, teadsid silmapilgul kõik, mis neil on teha. Räsinal, külg külje vastas, häält tegemata, sõna lausumata, vajus terve jõuk peksuhööne ukse poole, puhus hirmukohtuniku ja ärandja piitade vahelt ära ning piiras peksupingi nende ohvri ja timukaga ümber.

Lähemal hetkel oli kinniseotud mees pingilt lahti päästetud ja peksumehel vitsakimp käest kistud. Vitsakimp lendas Jüri Vilgul, kes sulase Jaan Vilde käest rüsinas hea müksaku oli saanud, nii et ta ruumi sisse tuigerdas, vihinal üle pea. Timuka tõukas Taavet Lõhmus tagasi, nuhtlusealuse võtsid tema lahtipäästjad, Liiva Mart, Jaan Vilde, prohveti vend Tõnu Malts ja mõned teised, eneste keskele...

See kõik sündis nii kähku ja niisuguse innuga, et agaramad tegelased, need, kes nuheldava peksupingilt lahti päästsid, selgemalt silma ei hakanud. Ainult Maltsveti venda, Maltsi peremeest Maltsi, keda Ahula saks näolt hästi tundis, oli härra von Grünewald tähele pannud. Viha pärast kahvatanud, aga vastuhakkajate ülevõimu tõttu targu tagasihoidlik, vaatas ta eemalt Maltsi peale ja ütles surutud häälel ainult:

«Tõnu, mis sa nüüd tegid!»

See pöördus minema, kutsudes talitajat kaasa.

Küürestil sammusid mõlemad üle õue härrastemaja poole. Nende järele puges tööta jäänud peksumees.

See oli põgenemine.

Haagikohtunik oli talupoegade nägudelt küllalt lugenud, nende pilke küllalt mõistnud. Ta oli selgusel, et ta oli piirini jõudnud, kus ka jalge alla tallatud uss vägivallale hakkab vastu vingerdama, kus alati alistuv kannatuski katkeb, käsutõukorjameel üldse lõpeb. Ja ta arvas paremaks taganeda. See ei olnud tema eesmärk. Kehajõulise ülevõimu eest. Seniks, kui ta oma füüsilise väe ning võimu on korraldanud ja võitlusele hõlmanud.

Kuna päästjad ja päästetud mõisast lahkusid ja igasse külge talali läksid, oli haagikohtunik oma truu sulasega kohtutappa tagasi saabunud, kus sedamaid kibe kirjutamine algas.

Hakati mässajate nimekirja valmistama.

Sest mõisniku keeli oli see, mis Ahulas praegu oli sündinud, mäss. Selge, puhas, võltsimata mäss. Mäss, nagu kõik sündinud mässud.

Mäss oli mõisniku keeli see, kui mõni aasta varemalt Maatra talupojad võõriti mõistetud seaduse pärast ei tahtnud endid lasta vigaseks vemmeldada. Mäss oli see, kui Anija talupojad paar kuud hiljem sellesama vigase seaduse kohta kuberneri käest läksid seletust paluma. Ja mäss oli, et nüüd salk Madise kihelkonna talupoegi, kes olid tulnud haagikohtunikku paari seltsimehe pärast põlvili paluma, selle kohtuniku südamekõvaduse tõttu hetkeks enesevalitsuse kaotasid.

Mitte talupoja vastuhakkamine mõisnikule ning tema politseile, vaid mäss ülemuse, mäss valitsuse vastu!

«Riiklik kord» oli hädaohus!

Valitsuse autoriteet oli vankumas!

Seepärast «tarvilikud abinõud» käsile, et riiki ja valitsust ohu eest hoida!

Need tarvilikud abinõud aga olid — sõjavägi...

Veel samal päeval läks Ahula mõisniku von Grünewaldi poolt kiirkäskjalaga Eestimaa kuberneri Tallinna nõue läkitada sedamaid sõjaväge Järvamaale — mässama hakanud väljarändajaid «vaigistama»...

Härra von Grünewald oli asjalik-tõsine, pannes selle nõud ametlikult paberisse.

Ja kaine peaga oli ta ka.

Ja mitte liiasti ärritatud.

Usna rahuliku, kindla käega kirjutas ta, saadetagu temale sõjaväge appi. Ning pani kirja suure, kodus lõigatud kohtu ümbriku sisse, tilgutas hulga ametlikku lakki peale, vajutas päratu pitseri otsa ja saatis kulleriküüdiga linna. Kõik nagu kord ja kohus, kui riik on hädaohus, kui valitsus on hukatuse äärel...

Miks ka mitte! Teadis ta ju, kellele ta kirjutas. Teadis ta ju, et mees, kes kirja loeb, teda mõistab. Et sellele ei tule meeldegi kirja lugedes naeratada, pead vangutada, suuri silmi teha.

Härra von Ulrich teadis ometi, nagu härra von Grünewaldki, mida tähendab mõisniku keeli «mäss» ja et mässajate vastu saadetakse sõjaväge. See mäss aga pidi härra von Ulrichile seda mõistetavam olema, kuna see oli välja rändajate mäss, nende kuritahtlikkude isikute mäss, kelle kahjulikkude püüete vastu teiste sakste seas ka kuberner härra von Ulrich võitles.

See mäss tuli ju nagu kutsutud!

Nüüd võis hakata Krimmi-haigust hoopis tõsisemalt rohitsema. Nüüd võis talupoegade seas niisugust hirmu sünnitada, et nad Krimmi peale ainult veel värisedes mõtlevad. Muidugi mõjub see kõrvalt ka Samaara-tõbistesse ja üldse kõigisse põgenemishimulistesse orjadesse...

Haagikohtunik saatis mässu suhtes veel palju muid kirju sel päeval välja. Need läksid ümbruse mõisapolitseidele, sinna, kust isikud, kes Ahulas täna olid mässu tõstnud, pärit olid. Mõisapolitseidelt nõuti, nad võtku mässajad, kelle nimed üles anti, jalamaid kinni ja saatku seotult Albu mõisa. Sest Albus, kus salakoosolek oli peetud, arvas härra von Grünewald mässupesa olevat, mis siis ka hirmusünnitamispaigaks kohane oli. Mässajate nimekiri oli enne seda Jüri Vilgu abil juba kokku seatud. See hea mäluga juudas oli kõik mehed salgas ära tundnud, kuna haagikohtunikule enesele harva mõni tuttav nägu oli silma puutunud.

Kohe peale seda algas Järvamaa valdades, eriti Madise kihelkonnas, lõõtsutav kihutusjaht mässuliste maltsvetlaste

peale. Keda kodust ei leitud, see otsiti pelgupaigast üles, ja kõik saadeti seotud kätel, nagu riigikukutajad kunagi, Albu mõisa. Aga ei püütud mitte üksnes neid, kes Ahulas «mässamäss» olid käinud, kes haagikohtuniku peksukuuris riigi- ning kihelkonnakorra olid ümber lükanud, vaid ka paljusid teisi, kellel muud kuritahtlikku jõledust hinge taga ei olnud, kui et nad tahtsid välja rännata. Mõisnikkude rõõmus klaperjaht käis lihtsalt kõigi kodukoldest tüdinenud isikute kohta, kes asjaomases liikumises vähegi tuttavaks olid saanud. Teadmata on, kas haagikohtunik oma kiirkäsule sellise näpunäite juurde oli pannud või arvasid mõisahärrad isegi nüüd paraja pilgu tulnud olevat nende isikliku hõlma alt äraigatsejaile natuke erakorralist õpetust anda.

Saksad sattusid niisugusesse sadismivaimustusse, et paljud meestele sel puhul ka kodus peksupeod valmistasid. «Peaaegu igas mõisas peksti maltsvette», jutustas autorile üks Madise kihelkonna talupoeg. «Ei olnud muud vaja, kui et sa maltsvet olid ja keegi vastane su suust Krimmi või Samaara nime ütles kuulnud olevat.» Purdi mõisas olnud peksujoovastus nii suur, et keegi hallilt rietatud möödamineja mõisa juurest kinni võetud ja ühes teistega vaeseomaks pekstud. Pärast tulnud välja, et võõras mees maltsvetiusuline ega Krimmi-himuline ei olegi. Tema ihu olnud nõnda lõhutud, et ta Paidesse tohtri juurde veetud, kus tal vitsaraod liha seest välja võetud. Tohtriilt koju sõites surnud mees teel ära...

Niisugune metsik tagakiusamine puhus maltsvetiusuliste seas piguti märtrivaimustuse, kannatamisõndsuse leegitsema. Nad ei nutnud ega kaevanud, nad rõõmustasid. Nad olid õnnelikud, et said oma usu eest vastaste õelust ja piina maitsta. Nad võrdlesid endid esimeste ristiusulistega ja kahetsesid ehk vahest, et sakstel lõvisid ja tiigreid käepärast ei olnud, kelle ette neid heita. Albu mõisa poole liikus seotud maltsvetlaste salku, kes teel valjusti ja säravail silmil laulsid: «See aeg on tõest' ukse ees». Salk hüüdis salgale, üksik üksikule julgustavaid sõnu ja pühakirja-salmikesi vastu. Albu mõisa õues kajas korraka ühest suuremast jõugust, milles ka palju meestele kaasa tulnud naised oli, tuttavast Luteri võitluslaulust salm: «Ja oleks ilm täis kuradeid». Üks suur, halli habemega mees sirutas käe kõrgilt ja väljakutsuvalt nende ees seisva mõisamaja poole ning hüüdis, vaprustepisarad silmas, kõmiseval häälel:

«Rusudeks pudened siiski, sa Belsatsari loss, aga meie jääme elama!»

Igast küljest Alpu veetavaid vange oli haagikohtunik isiklikult vastu võtmas, käies kohaliku mõisniku von Lilienfeldiga neid toast vahetevahel vaatamas. Härrad ilmusid enamasti pärast sööma-aegu, sigarid suus ja näod lõbusasti õhetamas. Teineteisega sõbralikult juteldes silmitsesid nad mõisa puisteel, kahe kaserea vahelt, kuidas ühe ja teise valla «mässajad», käed selja peal, mõisa- ja küla-ametnikkude valvel päralt jõudsid. Vahel seltsis nendega ka mõni naabermõisnik, kes mööda sõites oli peatuma jäänud, et mässu mahalöömise töö käigu järele kuulata, ja isegi prouasid, preiliseid ja suuremaid lapsi näis lugu nii elavalt huvitavat, et nad härradest niisugusel jalutuskäigul maha ei raatsinud jääda.

Vangid pandi kõik ühte hoonesse kinni, mille härra von Lilienfeld lahkesti oli vanglaks andnud. See oli mõisa rehi. Teda hüüti — ja hüütakse ehk praegugi veel — Kukunoosi (ehk Kukenoosi) reheks. Ta seisis üsna mõisa ligidal, teiste majandushoonete seas. Ühelt poolt vaatab ta härrastemaja ja selle ümber oleva väheldase puistiku poole, teiselt poolt üle Albu väljade lagendiku, mida kuusikud ja kaasikud eemalt kolmnurgana piiravad. Sealt männiku servalt tuleb ligidal olev Madise kirik nähtavale; rehest paremal käel, veel lähemal, tõstab kuusikutukkadega kaetud mägi oma madalavõitu turja.

Vangikojaks tarvitav rehi jäeti kütmata. Mis sest, et oli mardipäeva aeg, et talvekuu lumesaju ja mõnekraadilise külma oli kätte jõudnud! Või mässajatele veel sooja tuba! Muidugi peeti vange ka pimedas. Kuna päeval väravate pragudestki mõni kiir sumedat valgust sisse pääses, elati hämarikust hommikuni päris kotis. Või mässajatele veel valgust!

See kõik polnud aga nii väljakannatamatu ega mõisniku poolt nii iseäranis ebainimlik. Elasid ju ka ta loomad, tema meelest talupoegade ümber ühel astmel, kütmata ruumides ja videvikust valgeni pimedas. Kohtlemise vahe oli aga selles, et pimedas külmetavaile talupoegadele süüa ega juua ei antud, millest ometi pahemaidki loomi ilma ei jäeta. Kõik need inimesed peeti näljas ja janus — ilma leivaraasuta ja veetilgata, kuni saabus sõjavägi Tallinnast, ja see kestis kolm kuni neli päeva. Kedagi, ka vangide omakseid, kes sinna toitu või jooki oleksid tahtnud viia, ei lastud rehe ligi. Mitme-

Härrad ilmusid enamasti pärast sööma-aegu, sigarid suus ja näod lõbusasti õhetamas. Teineteisega sõbralikult juteldes silmitsesid nad, kuidas ühe ja teise valla „mässajad“ käed selja peal, päralt jõudsid.

hoidelt taheti neile mõisnikuorjusest ära kippujaile maitsta seda, kuidas peremehe käsi karistab. Seda nõudis saksa kultuur, seda nõudis ristiusk, seda nõudis hõõraste kuulus «südameharidus»...

Kummaline elu valitses vangistusepäevadel ja -öödel Kukunoosi rehes. Usuõhinaga täidetud maltsvetlased vangide seas pidasid esiotsa kirglikke kiitlemiskõnesid oma kannatamisest, lubatasid julgustades üksteist prohveti- ja apostlikeeltel ning pidasid hõõguvaid, märatsemisleilini kuumendatud palveid. Üks imedesse torkas nende seas jälle ellu: nad lootsid mingi skitsaelt tuleva üleloomuliku päästmise peale, vähemalt aga pidi selle kannatamise eest mingi suur taevalik tasu järgnema. Nendele vastu rääkisid lihtsal inimlikul vihakeelel mõned jumalikumad ja päris ilmlikud, kes asjas midagi jumalikku, midagi püha, midagi õnnestavat näha ei tahtnud ja kes mingit päästvat imet ega tasu ei oodanud, vaid kes, nagu Lõhmuse Laavet, hüüdsid: «Ärge reakige jumalast, vaid reakige kuradist! Teine inimene on teise kurat ja saks on talupoja kurat. Eha te ole sellest kuradist küll juba kuulnud, oma vanemate ja vanemate-vanemate käest põlvest põlveni. Ta peaks teile tuttav olema! Aga kas jumal on appi tulnud? Kas ta on imet teinud? Kas ta on kedagi kuradi käest palve peale ära peast? Ärge segage selget asja! Kurat nuhtleb meid, sest et meie tema orjusest tahame ära minna. Põleks meil seda nõu, siis põleks meie täna Kukunoosi rehes külma, nälja ja jänu käes leppisi ootamas. Kepid saame kätte, mehed, pange tähele! Kätte saame nad, ilma et jumal meie peastmiseks väikest sõrmegi liigutaks. Aga seda ma ütlen teile kõigi kuradite nimel, mehed: Kes meist elama jääb ja veel oimu jaksab liigutada — va jala narts, va krae oleks ta, kui ta mitte saksa orjusest ära ei läheks ja teisi hulgakaupa kaasa ei viiks! See on ju paraku kõik, mis me väetikesed jõuame teha!»

Ja tõepoolest — näis, nagu hakkaks säärane ilmlik asjakäsitlus ka usumeeste seas viimaks maad võtma, seda enam, mida piinavamaks läksid nälg ja janu, mida kangemaks tarretas külm liikmed, ilma et kuskilt abi oleks tulnud, ilma et taevased või maised väed oleksid halastust näidanud. Elavamad usulised ja palvelised meeleavaldused soikusid, tume vaikus heitis usklike kogu peale, aga ses haudavas vaiku-

¹ Lause esineb siin taastatuna esimese trüki järgi. — Toim.

ses kääris sapp, imbus mahatallatute viha rõhujate vastu, rusikasse tõmmatud käte ja üksikute, kokkupigistatud hamaste vahelt väljatõugatud vandesõnade kaudu ilmsiks tulles.

Võimetute vingerdav viha vägevate vastu.

Seda mürgisem, mida võimetum.

Aga ta andis õnnetuile visadust ja uhkust külmetada, nälgida ja januneda, ilma vaenlaselt armu mangumata. Keegi ei pöördunud enam leiba ja vett anudes lukutatud väravate taga seisvate vahtide poole. Vahel sirgus mõni käsi värava all lume järele välja, kuni lumi, niikaugelt kui käed välja ulatusid, otsa lõppes. Oõsiti magati hunnikus paljal põrandal, keha keha külge liidetud, üksteist vastastikku oma veresoojusega soendades. Nõnda nuheldud, oodati nuhtlust, mis veel kangem pidi saama, mis neilt ka veel selle verenatukese pidi nõudma, mis aeglaselt, pooltardunult nende soontes liikus...

Nõnda jõudis õhtu, mil trummipõrin ja pasunahääl vangide eluta hunnikusse jälle liikumist tõi. Väsinud pead tõusid, roidunud silmad avanesid, lõdisevad huuled sosistasid timukaist, kes päralt olid jõudnud. Oodati, et näljarehe väravad lähemal pilgul lahti lendavad ja igamehe rinnale püssitikk sirgub... Aga ei. Nad unustasid, et sakstel on viisiks talupoegade vastu väljakutsutud sõjaväelisi «karistussalku» kõigepealt pidulikult vastu võtta ja võõrustada. Varsti kuulduisid mõisa õuest Kukunoosi vangikotta hääled, mis vangidele teada andsid, et nende karistajaile eelseisva raske töö tarvis rohkesti ihu- ja hingetüsedust jagati. Võõrkeelsed rõõmuhõisked, naerimine, trallilaulud karedaist kõrdest tungisid värava vahel sisse ja teatasid nälgijaile, et karistajate pidulaud on rikkalikult kaetud.

Kulud jagas mõisnik vennalikult talupoja ja enese vahel. Viin toodi toobriga Albu mõisa viinaköögist, ka leiva andis mõis, aga liha võeti külast.

Juba päev varemalt oli talitaja Vilk oma abilisega Mõnuvere küllasse, Teistepere talusse ilmunud, mille rentnik, Jaan Mõnuvere ehk Teiste Jaan, oli jõukamaid Albu peremehi. Vilk teadis küll, et Jaan ühes teiste maltsvettidega Kukunoosi rehes rasket peksunuhtlust ootas, siiski oli tal süda tema hirmunud naisega, kes pisikeste lastega nuttes kodu istus, veel peiarlikku tembutust teha.

Ta kutsus perenaist lauta.

«Mis sinna?»

Temal olevat kohtu poolt käsk Teistepere loomad üle lugeda, sest kuulu järgi olevat neid talupoja kohta liiga palju.

«Kui sul laudas midagi on nuuskida, siis mine aga üksi,» vastas perenaine ega läinud temaga kaasa.

Seepeale tikkus talitaja oma abilisega lauta, kust nad varsti Mõnuvere suure musta härjaga jälle nähtavale tulid. Vilk vedas looma kütkest, tema abiline lõi vitsaga tagant.

«Mis see siis tähendab?» hüüdis perenaine uksest. «Kuhu te meile härja viite?»

«Lõssandal on seda tarvis,» irvitas talitaja talle vastu, mispeale ta seletuseks juurde lisas, et härra käskinud härja mõisa viia.

Perenaise vihase hüüde peale, et see ei ole ju mitte härra härg, kehitas talitaja pilkavalt õlanukke ja tähendas muu-
tades:

«Küllap härra õiendab Jaaniga mõisas rehknoodi. Neil alla teineteisega vastastikku tegemist.»

Härg veeti mõisa ja tapeti seal tulekul olevate soldatite kostitamiseks. Liha oli rammus, mis tunnistas, et karistajate moona hankijail polnud teadmata, kuhu lauta tuleks sammud juh-
tuda. Nagu pilkeks saadeti looma nahk hiljem Teiste pere-
mehele ära, kes sööjate hoopidest sängis põdes, aga härja
hinnast ei räägitud varem ega hiljem sõnagi.

Teisel hommikul peale väesalga päraltjõudmist, kui soldatid lahke mõisniku katuse all hästi olid puhanud, algasid vangiko-
jaks muudetud rehe ees suure kohtupidamise ettevalmistu-
sed. Hea koorem tugevaid, sitkeid vitsi, metsast värskelt raiu-
tud, pandi pinusse. Nende kõrvale kanti kuuepangeline too-
ber viina pooletuobise tõsteriistaga. Siis lähenes väesalk
trummipõrinal ja pillihelinal, juhataval ohvitseril paljas mõök
käes.

Kõige eel asusid karistajad ülema käsul puskaritoobri
ümber, et sellest enestele julgust tõsta — julgust inimeste veris-
tamiseks, kellest nad midagi paha ei teadnud. Viinatoobrist
pidi see tõhus võim tulema, mis nende rinnas jälkuse oma töö
kohta maha suruks, mis nende silmadele kaed ette paneks, et
nad õieti ei näeks, mida nad teevad, mis nende kõrvad kur-
dika teeks, et nad oma ohvrite kisa ei kuuleks.

«Jooge, lapsed, teie töö on raske!» hüüdsid helded saksad
ja patsutasid sõdureile isalikult õlale.

Kes neid nõnda, lahkusest nõretavail nägudel, lihtsoldatitega nägi vennastuvat, pidi arvama, et armsamaid, südamlikumaid inimesi ei olegi.

Kui soldatite nägudest juba loom välja paistis, see kiskja, kes neile viinaga sisse joodeti — viinaga ja selle valega, et nad olevat kurjategijaid toodud nuhtlema —, siis algas Albu veresaun.

Pooljoobnud sõdurid seati sõõri, reheväravad tehti lahti ning ükshaaval hakati nälginud vange nende küüsi vedama.

Oösel oli lund juurde sadanud, poole küünra paksune valge vaip kattis maad — surnulina, mille talvisest udust läbi tungiv päike pani kergesti siretama. Varsti punab tema suur laik päikesele vastu...

Rehest välja toodud ja peksjate ringisse tõugatud ohvri rebiti riided seljast, need laotati lume peale ja sellele asemele tõmmati alasti inimene kummuli. Soldat istus talle pea, teine jalgade peale. Siis astusid lööjad tegevusse, mees kummalegi poole, kepijamedused vemblad käes.

Hoope ei loetud. Käsk oli anda igaühele nii kaua, kui ta veel elumärke avaldab. Hoopide arvu järgi sai vähem pureda see, kes ennemini ära minestas. Vaadati aga teraselt selle järele, et veel elavat surnuks ei peetud. Löömine lõpetati alles siis, kui pekstav jääkülma vee all, mis talle ta verest nõrguvale ihule kallati, enam silmigi ei liigutanud. Niisugune vaigistatud mässaja visati peksjate ringist välja, eemale lume peale; ta verest tilkuvad riided loobiti talle järele. Mis temast seal saab — hingeheitmiseni pekstud alasti inimesest lumes mõne kraadi külmaga —, selle järele ei küsitud.

Uus mässaja ette!

Ja jälle toodi rehest üks välja, ja uued peksumehed hakkasid ta kallal tööle. Iga ohvriga vahetati ka peksjaid, keda enne viinatoobri juures ikka jälle värskelt vahvustati.

Töö läks võrdlemisi vaikselt.

Pekstavad ei karjunud palju.

Ja pealtvaatajad — nuhtlusealuste naised ja muud omak sed, kes neid olid tulnud koristama, —, ka need ei tõstnud suuremat kisa.

Pekstavad ei karjunud sellepärast palju, et neil seks küllalt jõudu ei olnud. Nad olid enne juba näljaga poolvaikseks tehtud. Ainult allasurutud, summutatud toonid, ümin ja korin suutsid nende piinatud kehadest teed välja leida.

Ja pealtvaatajad, nülitute omaksed, ei tõstnud sellepärast kisa ja ilgusekisa, et määratu verepulm, mis nende silmade ees auras ja punetas, nende hingelised jõud halvas, nende muidevallast uinutava hooga üle käis. Neile oli nagu notiga pähe löödud. Nad ei jaksanud seda, mis nad nägid, selgemalt mõista. Nagu hirmsa unenäoga ühendatud luupainaja muljus neid peast ja rinnust.

Need naised, emad ja õed olid ärapekstud selgasid küllalt näinud. Enamasti igaüks neist ja paljud mitu korda. Aga nad olid neid näinud pärast peksmist. Ja nad olid neid näinud ükshaaval. Aga nüüd vaatasid nad oma silmaga pealt, kuidas seda tapatööd tehti. Kuidas seda hulkade kallal tehti. Kuidas keha keha järel, lõppeda tahtmata reas, luudeni purustati, kuidas punane aurav veri valgele lumele nõrgus, kuidas suur, lai paik üleni verise lihaga täitus.

Mida tähendas sõja võitluspaik kuulidest surmatud ja haavatud inimestega selle tapapaiga vastu! Siin olid langenud lõhki kistud...

Lõhmuse Anu vahtis — vahtis, ja tal oli tundmus, nagu tahetaks maapinda ta jalge alt ära rebida, et punasele merele, mis ta ees lainetas, voolu tema poole avada. Ta kuulis seda kohisedes lähenevat ja lõi käed silmade ning kõrvade ette. Nõnda seisis ta kaua. Aga uputus ei tulnud. Maapind kõikus, aga ei taganenud. Ta tegi oma silmad ning kõrvad jälle lahti ja nägi nüüd läbi kollase udu, kuidas tema mees halli ringi sisse tõugati. Udu hõrenes Anu silmade ees, nagu oleks äkiline õhuvool teda lahutanud, ja kõik seisis korraga selgemalt, kindlamates joontes ta vaate all. Anu arvas Taaveti näos üksikuid jooni võivat lugeda, ja talle jäi sellest näost meelde, kui sügavas mustavate aukude põhjas ta silmad kiiskasid... Siis sündis midagi, mis Anu põlved nõtkuma pani. Taavetile kopsas sõõris mingi tume asi pähe, mis ta kübara maha tõukas ja ta näkku märja, punase paiga jättis. Siis rebiti ta ihu pallaks ning tõmmati ta maha punavasse rappa...

Samal hetkel kadus viimane jõud Anu põlvedest, ta vajus lunde, nagu oleks mõni terariist tal jalad alt maha niitnud. Risti käed lõua alla toetatud, jäi ta põlvitama ja vahtima. Esiti vahtis ta peksupaiga poole, rahulikult, üksisilmi — näis, nagu loeks ta mehe selja peale sadavaid hoope. Siis tõstis silmad pikkamisi taeva poole, ikka kõrgemale, ikka kõrgemale ja ta näole ilmus asjata otsija kärsitus. Oli, nagu püüaks ta

pilguga millestki läbi tungida, kattest, mille paksus ta võõras
tama pani...

Kui ta jälle maha vaatas, oli Taavet peksuringist kadunud. Ta oleks tema keha läinud otsima — see mõte vilksatas tal peast läbi —, aga ta ei jaksanud maast tõusta. Seks puudus tal kehajõu kõrval veel mingi muu jõud. Ta suutis ainult laul silmil vahtida — sinna, kus tapeti, ja üles taeva poole, kus elas see, kes ütles: «Sina ei pea mitte tapma!»

Ja seepeale nägi Anu — ikka haruldasel selgusel —, kuidas tema vana isa peksule toodi. Ta nägi, kuidas Mihkli pikad hallid juuksed õhus lehvisid, kuidas nad tal üksikute salkudega üle näo langesid, kui tal kaabu peast oli löödud, ja kuidas ta vana kõhn keha, mida riiete mahakiskumisel tõugati ning vapustati, nagu kuivanud puu tormi käes võbises, kuni ta jõuetult maha langes...

Nüüd ei põlvitanud Anu enam üksinda. Ta leidis enda kõrvalt oma ema ja vanima õe. Ja veel muid naisi ja neitsid sigines varsti nende kõrvale põlvitama. Ja viimaks leidis mehigi, keda jalad enam ei kandnud, verepulmaliste vendi või elatanud isasid. Ja kõik tegid, nagu Lõhmuse Anu eel oli teinud: vahtisid üles ja vahtisid alla ja pärisid ülalt järele, kuidas see all kõik võis sündida — kindla keelu, selge seaduse vastu! Ja miks seaduseandja oma vägevusega vahele ei astu ega veretööle lõpetust ei tee, mis ju ise valjul kaebel tema poole üles kisendab.

Nad ei saanud vastust.

Kinniseks, läbitungimatuks jäi taeva hall, kalk rind. Jätsiks, osavõtmatuks ta udus vidutav tusane pale. Päike oli tumehalli rünka taha pugenud, nagu ei tahaks temagi nende väetikeste pärimist õiguse järele kuulda, nende asjatut otsimist näha...

Siin all aga sammusid ülekohus ja vägivald oma verist rada edasi. Joobunud meeletus võidurõõmus. Määra ja piiri tundmata. Ohver ohvri järel veeti altarile — pidulikult, rõkkal pillimängul ja trummipõrinal. Pühitses ju ülekohus vägivallaga pulmi. Hõissa, pulmad! Vitsu küllalt, viina küllalt, verd küllalt!

Lõhmuse Taavetile ja Kiisa Mihklile järgnesid mõned Ahula ja Orgmetsa mehed, siis tuli inimesi Jänedalt, Seidlast, Orinalt, Väinjärvest, kuni rida juhtumisi jälle mõne Tagura mehe kätte jõudis.

Realseil maltsvettidel oli suvest saadik «keretäis soolas» Läänemaal käimise pärast, sest et saksu, kes välismaal viibinud, kohtumõistjateks ei olnud, kuna laisk ja arg opmann nii paljude nuhtlemist omal volil ei tihanud ette võtta. Nüüd, kus Albus suur üldine arveõiendamine algas, tarvitasid Tagura parunid, kes alles hiljuti olid koju jõudnud, parajat aega, et kõiki oma valla mässajaid ja mässumeelseid — nii neid, keda haagikohtunik taga nõudis, kui ka neid, keda nad ise sundlasteks lugesid — Albu veresauna saata, või nagu noor parun vurrusid keerutades tähendas: «Vene parkalitele parutada.» Selle parkimise eest ei hoidnud nad oma endise ühise ühise isa ega vendagi, tema mehest hoopis rääkimata. Ka Kiisa Mikk, kes õemehega seltsis suvel virgasti oli hoolt kandnud, et mõisapäevad jumalapärast tasa saaksid, ja kellele opmann oli töötanud, et see ehk isa naha päästab, — ka see vagune noormees, kes ei maltsvet ega väljarändamise õhutaja polnud, pidi Albu saunast läbi käima. Aitas küllalt, et ta Krimmi minevate maltsvetlaste perekonnast pärit oli.

Sama saatuse alla langes kohe seepeale ka Aadu Vikerpuur. Nagu mõisniku tasumisviha halli vanaduse ees ei peatunud, nii ei peatunud ta ka vigase inimese ees. Et joobnud peksjail häbipuna palgesse ei tõusnud selle sandikese nõrka tervist veel rohkem rikkuda, polnud ime, aga see puna jäi ka nende käskijate põske voolamata. Kui kasin oli selle väikese vigase keha sees tuksuv elu, osutus sellest, et Vikerpuur juba umbes viiekümnenda hoobi all hingetult maha jäi.

Elts oli, kui Aadu rehest välja toodi, õe kõrvalt üles hüpanud ja peksuringile ligemale astunud. Ta jäi, kätega meelekohti surudes, seisma ja vaatama. Korraka hakkasid ta silmad vett jooksuma, ta rind lõi nuuksudes vabisema. Aga vist ei olnud see üksnes valu, vaid ühtlasi vihanutt, sest trummipõrinasid midagi karjades raputas ta peksjate poole mõlemat rusikat.

Aadu järel tulid, vaheldumisi mõne muu oma ja võõra valla mehega, vemmalde alla Tõnu-Petri Madis, Pärtli Villem, Kadaka Toomas, Altsauna Tõnis ja isegi maltsvetlaste seast ammugi välja tõugatud Sanglepa peremees. Viimase kohta oli mõisas arvatavasti kuulnud, et ta kord Samaaraga tegemist teinud...

Mis Albu rehe ees novembrikuus 1861 meeletu vemmeldamise poolt toime saadeti, selgugu sellest, et umbes vee-

rand tuhat soldatit terve päeva, hommikust õhtuni, vahel pidamata töös olid, välja arvatud üksnes lühike lõuna-aeg. Ja valmis ei saanud nad õhtukski veel. Nii rohkesti olid Järva maa saksad oma alamate seast riigikorra ja ülemuse vaenlaseid leidnud!

Puruväsinud soldatid seletasid õhtul, et nad oma töö tarvis ööst lisa ei taha võtta — seks puuduvat neil jõud. Võib ka olla, et tülgastus, hoolimata kõigest puskarist, neile ometi viimase hingepõhjast kurgulakke oli tõusnud. Nad polnud vist kunagi nii palju verd ja inimliha koos näinud, nende jalad polnud ilmaski niisuguse punase virtsa sees sõtkunud, nagu täna kogu päeva.

Väesalga ülem toetas soldatite puhkenõuet ja haagikohtunik pidi sellega leppima.

Aga salgake kardetavaid korrakukutajaid oli veel karistamata. Nende nuhtlemist ei tahtnud saksad homseks jätta teadmata, mäherdusel põhjusel. Ja nõnda otsustati siis tööd mõisa poolt lõpuni jätkata.

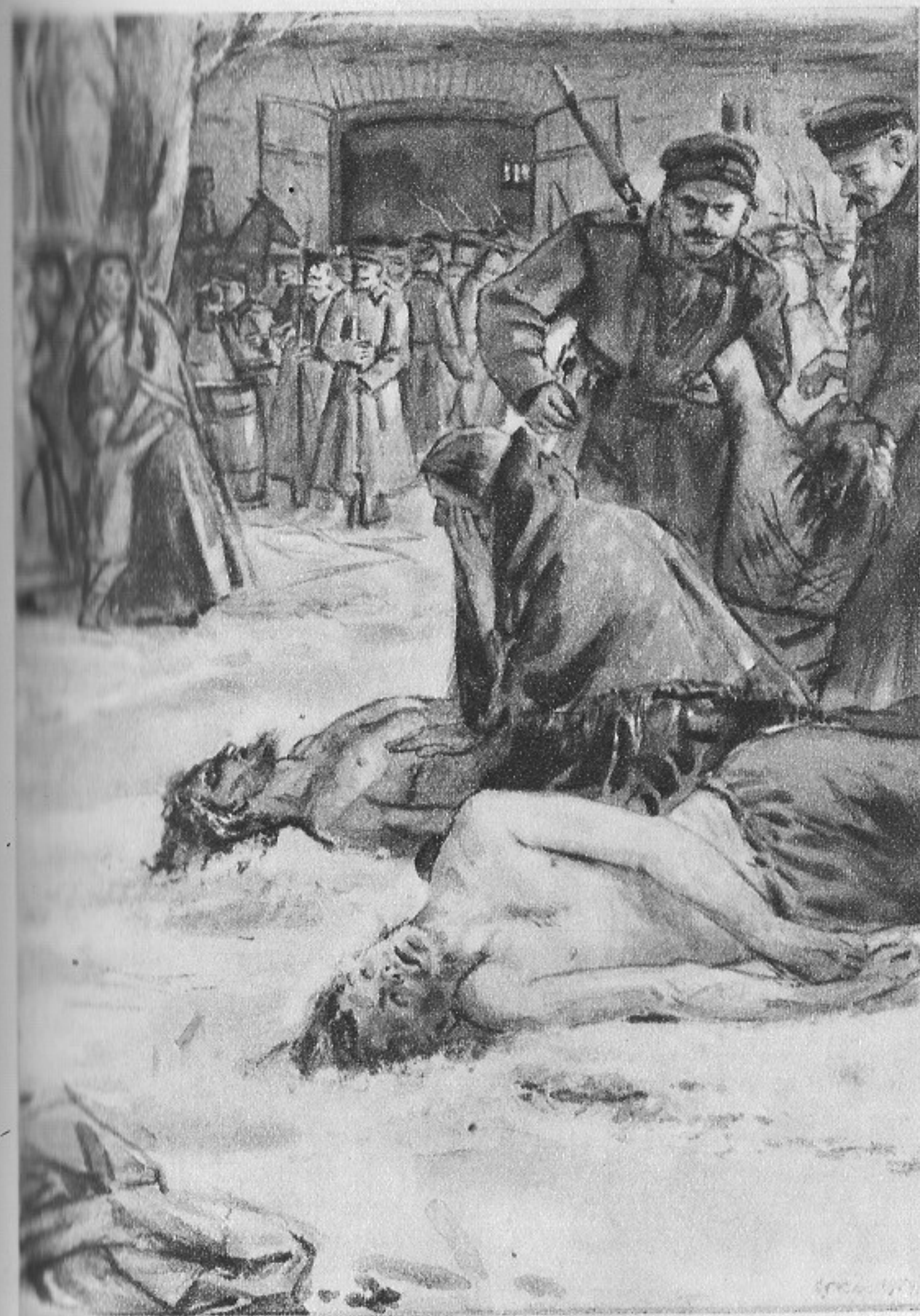
Kõigile oli tänasest küllalt — sakstele mitte.

Tapatragöödia viimane vaatus mängiti teises teatris — Albu mõisa tallis, rasvaküünalde valgusel. Mõisa peksumehed näitlesid seal vemmeldajate osa. Vist oli neilegi viina-aida ukse täna hästi lahti olnud, sest nad etendasid oma osa hiilgavalt. Sellest teadis peale teiste Visusti küla mees Juhan Pelikan rääkida, kes mõisatallist niisuguses olekus ära koristati, et ta pärast elu ja surma vahel vaakudes mitu nädalat sängis põdes...

Välises peksupaigas valitses kuni hilise ööni õudne toiming: korjati poolsurunud inimesi lumelt, mähiti neid riietesse ja laoti regedele või kanti kätel ära. Pekstute naised ja muud omaksed olid töös, et seda natukest elu, mis nende armsatele veel oli jäetud, siit hirmukohast koju päästa.

Pimedus musta kõhuga haudus punasel paigal. Pimedus, mis tiine oli verelõhnast, valuägest, nutetud ja nutmata plaa-
raist. Nagu värskelt täidetud päratu sõjahaud mustas rehe-
esine lumisest ümbrusest välja. Soe veri oli lume sealt sügavasti ära sulatanud.

Härrastemaja aknaread aga särasid tuledest. Õnnistatud isuga söödi seal kordaläinud päevatöö järel õhtust. Söödi ja löödi klaasid kokku ning sooviti üksteisele tervist.

Niisugune vaigistatud mässaja visati peksjate ringist välja, eemale lume peale.

PÄRAST SEDA.

Kui nuhtlusealuseid Alpu hakati tooma, oli haagikohtunik erilise hoolega järele vaadanud ja küsinud, kas ka peasüüdlased vangide seas on. Peasüüdlasteks salakoosoleku pärast loeti teatavasti Pearn Heina ja Jaagupi Toomast ning kolmandana Tõnu Maltsi, kelle haagikohtunik Ahula vastuhakkajate seast oli ära tundnud. Rüsinasegadusel, mis peksutavate päästmise puhul Ahula nuhtlusehoones valitses, olid nimelt teised «peamehed» niihästi kohtunikule kui ka Albu talitajale ning peksumehele silmade vahele jäänud, ja nagu pärast selgus, ei võinud nägijad sellegi peale vanduda, et just Tõnu Malts üks neist oli, kes pingilt nuhtlusealuse päästis.

Peasüüdlasi toodi Alpu ainult kaks: Pearn ja Jaagup. Kolmandal oli, nagu Orgmetsa püüdjad kohtuniku suureks meelepahaks seletasid, korda läinud peitu pugeda. Otsimine oli jäänud asjatuks.

Mõlemad kättesaadud mässupead eraldati kohe teistest vangidest ning saadeti ahelas hoolsa vahi all Tallinna poole teele, sest nende üle pidi kaelakohus otsuse tegema. Õnnetud pääsesid seega küll peksunuhtlusest, aga nende värisev süda almas õieti, et neid selle asemel midagi hirmsamat ootab.

Aga kolmaski peamees sattus seaduse küüsi. Tõnu Malts kakutas enese ise kuristikku. Ta tuli ja andis enda haagi-kohtunikule vabatahtlikult kätte. Kuhu võis ka taluinimene tol ajal põgeneda, kus ennast pikemalt varjata!

Sedamaid laskis kohtusaks ta ahelasse panna ja Tallinna toimetada.

Nagu osutus kaelakohtusse saadetud kaebekirjast, mis vangidele seal ette loeti, tunnistas haagikohtunik Tõnu Maltsi «mässu peajuhatajaks». Seda ei pannud Tõnu imeks. Oli ta ju maltsveti usu ja Krimmi-liikumise ellukutsuja lihane vend, väljarändajate volimehe ja maakuulaja Kustav Maltsi isa ning

oma nurgas kui üks agaramaid ja julgemaid väljarändamist eestvõtjaid sakstele, nende seas ka haagikohtunikule, isiklikult tuttav.

Kuid kohtu ees võttis Maltsi protsess parema pöörde, kui kaebe-akti järgi oleks võinud loota. Mõlemad kaebajapool- sed tunnismehed, Jüri Viik ja haagikohtunik peksumees, olid oma tunnistustes ebakindlad. Nad väitsid küll, nagu härra von Grünewald isegi, et Malts olnud peksuhoonesse tungijate seas üks esimesi, aga kas ta nuhtlusealuse lahtipäästmises tegev oli olnud, seda ei võtnud kumbki oma vande peale. Sel lool sai Tõnu Maltsile kohtuotsus osaks, mis oli märksa pehmem kui tema kahe kaaslaste oma: ta mõisteti kaheks aastaks vangiroodu. Õnnetule Pearnale ja Toomale tõi aga kaelakohtu karistuse määr uue kodumaa. Küll mitte selle, mis nad endile ise olid mõttesse võtnud, aga siiski kauge asumaa, muudkui et selle nimi oli Siber. Nad saadeti mitmeks aastaks «tühjale maale» vangitöösse ja pärastisele eluaegsele asumisele.

Ka Maltsi ei jäetud Tallinna või mujale kodumaale. Tolle- aegsed vangitööle mõistetud inimesed saadeti Tallinnast ena- masti Novgorodi linna, ja sinna viidi ka «Järvamaa mässajate peamees». Tema vahva naine, Kustavi võõrasema, kahe lapsega läks temaga sinna kaasa. Kuid vabadust ei pidanud vaene mees enam näha saama. Õnnetus, mis teda pikselöögina oli tabanud, ning raske vangipõli murdsid ta tervise ja varsti ka elu. Juba järgmisel suvel asus Tõnis Malts igavesele kodu- maale, mõne jala sügavusele musta mulla alla. Oma poega ei saanud ta enam näha. Krimmis viibiv poeg sai võõrasemalt isa surma sõnumi. Maltsi naine mõlema lapsega pöördus Ve- nest kodumaale tagasi. Lastest suri teine teel. Ema läks Tal- linnas uuesti mehele, sulges varsti aga silmad igaveseks unele. Ja mitte kaua hiljem korjas surm ka tema viimase lapse ära. Nõnda lõppes selle perekonna kurbmäng.

Pearn Heina ja tema seltsimehe edaspidisest saatusest ei ole midagi teada. Nad läksid ja kadusid. Nagu paljud enne ja paljud pärast neid. Siberi kõht oli lai. Sinna mahtus leegione kannatajaid.

Kes aga nüüd arvab, et Albu verekohtu ja Tallinna kaela- kohtuga maltsvetlaste süü oli lepitatud ja kustutatud, see eksib. Moraalsele karistusele Siberi ja vangikoja näol saadeti veel kõva ainele karistus järele.

Nuheldud nuhtlusealustele käsutati soldatid kaela. Nende

talud ja saunad muudeti kasarmuteks. Mehi, kes neid olid teatavasti pidanud, pidid nad nüüd veel toitma ja nendega oma harrastust jagama. Ning hästi pidid nad neid söötma, peetma ja magatama — nõnda oli ülemuse kõva käsk. Ja mitte kuu või kaks ei pidanud see määratu koorem vaeste, kurnatud talupoegade seljas lasuma, vaid tervelt pool aastat — kuni kevadeni.

Mäherdune talv oli see, mis viletsad pidid üle elama!

Teatavasti olid väga mitmed kevadel oma talud ja kind- lad teenistusekohad kaotanud. Helled inimesed, usuvennad ja mitte-usuvennad, andsid neile küll peaväetju ja suvel ning sü- gisel, kas või palja kõhutäie eest, ka heina-, lõikuse- ning viljapuhastamistööd. Ometi oli nende puudus töögi ajal nii suur, et nad mõõda soid ja rabasid sõtkudes pidid marju nappima — pohli, murakaid, mustikaid ja jõhvikaid — ja neid kopikate eest müüma, et endid oma hädas vähegi aidata. Mida aga tahtsid need õnnetud pikal talvel peale hakata, kui suurem töö oli lõppenud? Mida oli tolleaegsel talupojal, kes isegi oma perega alalise puuduse ja näljaga võitles, üleliigsetele inimestele teenida anda? Kestvast armuleiva andmisest võis veel vähem juttu olla.

Nende hädaliste juurde seltsisid veel need talupidajad ja vabadikud, kes usulise totruse tõttu olid kevadel tõuviljad maha tegemata jätnud ning loomad ja tööriistad ära müünud. Neil oli küll veel oma peavari, aga see oli lage, niisama tühi ja lage nagu nende aidad viljast ja kukrud rahast. Aina suurte ohvritega oli peremeestel korda läinud oma kohuseid mõisa vastu täita ja uue peremehe heaks talivilja maha teha. Tal- veks — pikaks, karedaks talveks — polnud neil midagi varuks. Nälga irvitas aknast ja uksest sisse.

Et hirmupilti täiendada, järgnes Albu veristamine, mis ta- lud ja saunad põdejatega täitis. Naised, emad, õed noppisid meeste puretud ihust vitsaraokesi, võidsid neid koduste rohtu- dega, põetasid neid nädalate kaupa ja pidid mõnegi mõisa sunnitöö — linaharimise, ketruse, kudumise — unarule jätma, mis karistusetondi näljatondi kõrvale aetas.

Ja siis veel sõjavägi niisuguste hädahurtsikuises! Tugevad noored mehed, kasarmus vaevaliselt söödetud soldatite isuga!

Talv täis kirjeldamata kannatamist, aga mõõda saadeti ta ometi. Kannatajad pigistasid hambad risti, surmapõlguse ja eluvihaga, ja elasid talve üle. Nad hammustasid endil kas või

sõrme otsast ja sõid kas või savi põranda seest, aga oma ettevõttest nad ei taganenud, rõhujale seda rõõmu ei teinud. Ühine õnnetus, ühine kannatamine, ühine nälg liitis nad vendadeks kokku, kes üksteisega leivakoorukest laual ja särki ihul jagasid.

Ärarändamis-ettevõtte hakkas uuel aastal tegelikku kuju omandama. Passid anti kubernerite kantseleist takistamata välja, nagu sügisel pärast peksu mõisadest ka loatahked neile, kes soovisid ja kellel mõisaga midagi tegemist polnud, keelamata olid välja antud. Oleks võinud kõige eelmise järgi oletada, et sõjaväelise valve all seisvate «mässajate» kinnipidamiseks kiusu pärast veel mõnd konksu tarvitatakse. Aga seda ei sünninud. Saksad olid ometi viimaks ära näinud, et need õnnetud ei lase endid mingist terrorist enam tagasi pidada, maksu kas või elu. Tõenäoline on ka, et nad Peterburi ülemvalitsust kartsid. See soovis, nagu teada, riigi tühjematesse paikadesse elanikke; sellele soovile kunstlikkude, väljamõeldud tõketega, nagu oli «Järvamaa mäss», kehvast vastu töötada ei olnud parunite meelest nähtavasti tulus.

Kohe peale passide kättesaamist, uuel aastal, läks väljarändajate poolt esimene volimees kahe kaaslasega Krimmi poole teele, et seal oma volitajaile, keda oli umbes nelikümme perekonda, maad välja võtta. Saadikuks oli Kustas Määrmann, Kangussaare peremees Albu vallast; tema seltsilisteks heitsid mõlemad tuttavad maltsveti usu jutlustajad Paide Ants ja Kerna mölder. Tartu—Pihkva—Kiievi kaudu posthobustega reisides jõudsid nad küünlakuu algul 1862 Krimmi. Ükski neist kolmest ei mõistnud vene keelt, aga läbi ajasid mehed ometi.

Krimmis olevad suguvennad olid järelerändajate tulevaste asukohtade leidmiseks silmad juba ringi löönud ning Kustas Malt oli neile enne paar kirja kirjutanud, soovitades neile Simferopoli linna ümbert mõisnikkude maid, mida, sest et need jõgede ääres asetsesid, mitte veevaeses langendikus, arvati kroonu maadest soodsamaiks. Määrmannil oli rahva poolt voli kaasas Krimmi eestlaste nõuande järgi mõne mõisnikuga kaup ära teha. Leitigi, kui saadikud olid päralt jõudnud, läks äranis Samruki meeste toimetusel, sünnis koht. See oli Burhingi küla vene naimismõisniku Belovodskaja maa peal, Alma lahingu paigas. Mõisnikkude asumistingimused olid kroonu omadega teatavasti umbes ühesugused. Varsti oli kaup teh-

ud, leping ametlikult kinnitatud ja sisserändajate passid ning reisikirjad Simferopoli kameraalhoovis toimetatud. Seega olid nende perekondade side kodumaaga seaduslikult katkestatud; nad võisid sealt kui Krimmi elanikud lahkuda, siit saadud paberid seal ette näidates.

Kuna Ants Kõrge kui poissmees kohe Krimmi jäi ja seal kohe hakkas, pöördusid Kaarel Silejev ja Kustas Määrmann kodumaale tagasi, et hiljem oma perekondadega teiste sisserändajate seltsis kaugelt teekonda uuesti ette võtta.

Paar nädalat hiljem läks teele teise rahvaseltsi volimees, Kruusimäe Ants Valkmann Ahulast, ümbes viiekümne perekonna passidega. Temal oli tõlgiks kaasas sama vana kroonumees Tõnisson, kes Maltsveti ja selle vennapoja seltsis Krimmi tõi mineval aastal juba oli kaasa teinud. Nemad valisid tee, mis Tõnissonile juba tuttav oli: Peterburi ja Moskva kaudu.

Kätku saadeti ka selle saadiku kaubad suguvendade kaasajal toime. Ruttamise sundivaks põhjuseks oli muidugi see, et rahvas saaks kodust peatselt ja takistamata tulema; ei olnud arujad Krimmi jõudes valitud maaga rahul, siis jäi neile veel võimalus hiljem oma tahtmist mööda uus koht omandada.

Sellele seltskonnale kaubeldi ära mõisaomaniku proua Maria Dalajeva käest Simferopoli ligidal, Salgiri jõe ääres oleva Kara-Kijati küla maad. Sedamaid reisis ka Valkmann asjaomaste dokumentidega Eestimaale tagasi.

Siin algas äraminejate seas nüüd kibe ettevalmistus pika teekonna vastu. Kõigepealt püüti rahaks teha kõik, mida ei võrduks kaasa võtta. Loomad, majakraam, tööriistad — nii palju kui seda vara kellelgi veel omaks oli — müüdi ära, enamasti vähese hinna eest, või anti üsna muidu tuttavaile ning ülaadseile, kes maha jäid. Igatahes püüti kukrut kauge tee ja teadmata tuleviku vastu võimalikult paisutada.

Kerge see ei olnud. Müüa oli vähe ja hinnad äärmiselt madalad. Juhtus olema kehv aasta nagu eelminegi. Saadi täiskasvanud härja eest rublat kümme kuni viisteistkümmend, lehma eest viis kuni kuus rubla, hobuse eest mitte palju rohkem kui naha hinna. Ja nüüd veel ärarändajad, kes ostjaid pidid otsima, et aga varast lahti ning minema saada!

Kopikakogumise kõrval käis reisivankrite valmisseadmine, teemoona valmistamine, ihukatete kordaseadmine. Vankritele ehitati riidest kummid peale ja täideti nad kraami ja koludega, mis taheti ühes võtta.

Nõnda valitses maltsvetlaste majades igal pool elav kõhn kabin. Möisadest vaadati seda põrnitaval pilgul pealt, kuna maltsvettide vastased talurahva seast, kes nende ettevõtte peale pappidelt ja palvevendadelt omandatud eelarvamustega vaatasid, vangutasid naerdes pead.

Väljarändajad olid lahkumise lehekuu peale määranud Kümme-kond perekonda, kes ettevalmistustega varem valmis said ja arvasid vähema hulgaga parema olevat reisida, läks juba mai algul teele. Kuu keskmisteks päevadeks jõudis see rahvaskond, kelle juhiks oli Kustas Määrmann, nii kaugele, et lahkumise peale võis mõelda, kuna maakuulaja Ants Valkmanni seltskond, kes veel eeltalitusi sooritas ja kogunemas oli paari nädala võrra teistest maha kippus jääma.

Määrmanni rahvas oli enamasti Madise kihelkonnast, maltsveti usu peapaigast, pärit. Kui äraminekuks kõik valmis oli seatud, tuli lahkujale meelde seda kohta minna jumalaga jätma, kuhu nad oma manalasse kolinud kallimad olid sängitanud. Mõte leidis muidugi üldist vastukaja ning rohkel arvul kogunes maltsvetlasi Madise surnuaiale, et viimast korda omaste haudadel palvetada ja armsaist mullakünkaist mälestust kaasa võtta.

Ka kirikuõpetaja paluti surnuaiale.

Sama õpetaja, kes neid kantslist nii teravalt oli sõidelnud, nii haavavalt noominud ja kelle vastu nad ise nii sagedasti vaenulikkude meelt olid avaldanud! Sama kiriku esindaja, mille õpetustesse nad oma lahkusuga prao olid kiskunud, mida nad laites olid arvustanud, mis nende meelest küllalt õieti ega täiesti pühakirja alusel ei põhjenenud! Need lapselik-pehmed, kohtlased talupojahinged, kes lahkumishaleduses kõik vaenu ja viha unustasid, soovisid, et nende vastane neile mõne palvesõna ütleks, nende jumalagajätmist vaimuliku kõnekesega pidulikumaks ja pühalikumaks kaunistaks...

Kirikuõpetaja Gebhard ei jätnud nende soovi täitmata. See soov meelitas teda. Näis ju, nagu oleks lahkumiskurbus senised vastased tallekesed endisesse karja tagasi ajanud. Seestpidi rõõmu maitstes niisugusest alistumisest, pidas ta neile haudade vahel pika ja ülilahke lahkumiskõne. Lõhest, mis neid lahutas, ilusti mööda minnes sidus ta neile tungivalt südamele — «oma kallist evangeeliumi-usust» ka kaugel yöörsil truudusega kinni pidada ja selle usu põhjal oma hinge- ja vaimuelu eest ärksalt hoolt kanda... Ja kui peaks võimalik

olema, et uus elukoht neid nende lootustes petab, et igatsus mahaajatud põlise kodu järele nende südameis ärkab, siis muidugi aga nad julgesti ümber ja tulgu tagasi! Siinsed vaimulikud ja ilmlikud ülemad ja vanemad olevat valmis neid taliku armuga jälle vastu võtma ja neile tööd ning leiba muutsama...

Haledaid südameid ei ole raske liigutada. Selle odava tulemuse saavutas noor kirikhärra täielikult. Tema viimased sõnad — need kõlasid ju pilkena talupoegade kõrvu — ujusid küll veidi jahutades sellest mõjust üle, aga üldiselt võis ta rahul olla, sest ta nägi niiskeid silmi ja norus päid. Hulga mees, nagu karjane kunagi karja tipus, sammus ta kalmistult kiriku juurde tagasi.

Siin tärkas lahkujate, iseäranis naiste seas soov ka veel kord vanasse, igaühele nii tuttavasse pühakotta sisse astuda. Polnud ju ühtegi nende seas, kes mitte mitmete ja mitmete mälestusesidemete kaudu selle nende aatelse elu keskkohta paigutatud tornhoonega ühenduses poleks seisnud. Selles, lagedal seliandikul seisvas tõsisel tuhmis ehituses olid nad oma kirikliku täisealiseks-tunnistamise neile sisse imetatud aukartusega selle kombe eest, millega seda toimetati, vastu võtnud; siin olid nende käed abielulepinguks pühalikult kokku õnnistatud; siia olid nad oma lapsukesed ristimisele, oma surnud matmisele kandnud. Kirik oli ju ka, kõrtsi ja laada kõrval, raskesti töötava ja üksinduses elava talupoja tähtsam meelelahutusepaik, kuhu ta nädala või paari takka ilmus, et teisi nägusid näha, teisi hääli kuulda, et kaugema tuttavaga vastastikku oma muresid ja rõõmusid südamest veeretada.

Nähtava meeleheaga täitis vaimulik mees ka selle soovi.

Kui kõster ukse oli avanud, kogunes lihtsasse, väheavarasse ruumi, millesse väljas siretav kevadine valgus imekitsaste gooti akende kaudu märksa sumendatult pääses, must-hall hulk alandlikult vaikivaid inimesi, kes esiotsa keset kirikut jäid kinnise koguna seisma, et silmi üldiselt ringi lasta käia, ja siis pikkamisi salgakesteks jagunesid, kes ühte ja teist üksikut asja oma isiklikkude erihuvide järgi veel viimast korda hakkasid vaatlema.

Siis mindi, silmad kalkvel, vaikides kirikust, et salgakeste kaupa jälle oma külade poole pöörduda, mis kaasikute ja kuusikutega piiratud nurme- ja aasalagendikkudel endid kevadise päikese käes soendasid.

Paar päeva hiljem algas väljarändajate teeleminek, tulnende suur päev.

Kogunemispaiaks oli Orgmetsa küla valitud.

Paremat päeva ja paremat paika ei võinud enam ollagi, et lahkujaile kodukoha haljendavast ilust kõige meelitavamalt pilti mälestuseks kaasa anda.

Naeratavast taevast säras jälle nooreks saanud päike kirglikul armastusel alla, kõike, mis tema määratusse mõjuvalda küündis, palavalt suudeldes ja iga elulise olendi sisemust elurõõmul sulama pannes. Nagu kollakasroheline õrn suits, läbi põimitud kullakiududega, esines algelisel puhkemisel olev lehestik metsas ja põõsastikus. Esimesed lilled, ühed sinised nagu taeva küljest pudenenud värviraasud, teised läikivkollased nagu päikese seest tilkunud kullapiisad, panid aasa roheline põlle värvikalt elama ja ilutsema. Ja et ka ülal sinikuldsees õhuriigis õiekuu hõiskav elu ei puuduks, laskis lõo, tõustes ikka kõrgemale päikese poole, oma õnneliku imestusega täidetud aukiituse-laulu heliseda, nii valjusti, nagu kardaks ta, et tulus süda tal muidu põuekese purustab.

Orgmetsa küla, asendilt kaunimaid Tallinna-Tartu maantee ääres, paistis Tallinna poolt tulijale silma, nagu asuks ta keset õitsvaid rohuaedu. Ligemale jõudes nähti siis, et see lopsakas toominga-, pihlaka- ja lepametsake, mis kolme esimest peret kaisutas, selle vaate terve küla kohta silma ette tõi. Aga kuigi tagapoolsed talud — küla suurem osa seisis pikas reas enamasti paremal käel maanteest — mitte samasuguse luhtava haljuse sees ei peitunud, siis oli neil ometi kaugem tagasein, mis pildile mitte vähem värskust ja veetlevat mõnu ei andnud. Küla selga paremal käel kaunistas noor aasamets, mille tagant kerkis kuusemetsa tõmmu rind. Teisel pool maanteed jooksid väljad nii kaua lagedalt edasi, kuni nad jälle kokku puutusid metsaga, mis neile suures kaares, nagu väljasirutatud kätel, vastu tuli.

Siia paika, küla lõunapoolsesse otsa, hakkas varasest hommikust peale Järvamaa rahvast kokku valguma — küll jala, küll hobusega, küll noori, küll vanu. Äraminejatega ühes tulid hulkade uudishimuliste seas ka nende saatjad, mahajäävad sugulased, sõbrad ja head tuttavad, et lahkujatega veel tunnistest juttu vesta, ja kui voor liikuma hakkab, neil viimast korda kätt pigistada ja silma vaadata. Viis ju tänane päev nad arvatavasti surmani üksteisest lahku. Sest need, kes nüüd ühes ei

läinud, olid otsustanud kodumaale paigale jääda, ehk olgu siis, äraminejad tõesti maale satuvad, kus piima ja mett jookseb.

Mida kõrgemale päike tõusis, seda perekamaks läks kogunemispaiak, seda enam hakkas külavahe ja maantee küla otsas rahvast kubisema. Ja ikka pikemaks venis järjest jätkuv vankrite voor. Peale kuuekümmene vankri, täidetud teemoona, ihukatete ja lastega, lükkis end üksteise järel rongi. Kõik olid muudetud «kibitkadeks»: redelitele olid püstitatud loogad, mis riidega olid üle tõmmatud. Aga nõnda sünnitatud katusealused ei olnud muidugi küllalt avarad, et laste ja raukade kõrval ka muid rändajaid enestesse mahutada. Iga vähegi suurem ja kõbusam pidi jalgsi käima, omadel taldadel Läänemere äärest Musta mere äärde kõmpima. Ei jätkunud veoloomi ega vankreid iga perekonnagi peale, vaid enamasti jagati ühte hobust ja kummvankrit kahe kuni kolme perekonna vahel, hoopis kõnelemata vallalistest inimestest, sulastest ja tüdrukutest, kes olid õnnelikud, kui nad oma riidekompsud ja leivatid kellegi vankrile said panna, kuna verivaesed vabadikud, kellel oli pisikesi lapsi, pidid vaatama, kuidas neid palvete abil mitmele vankrile sai ära jagada. Umbes viissada hinge väljarändajaid Järvamaa valdadest, iseäranis Madise kihelkonnast, nende seas veel kuusteistkümmend perekonda kaheksakümne hingega Harjumaalt, Kolga vallast, kogunes Määrmanni voori, ja neid oleks ligemalt ja kaugemalt rohkemgi tulnud, kui mitte tuimus ja teadmatus, hirm kauge maa eest ja visa armastus kodukolde vastu paljusid minna-ihkajaid poleks tagasi hoidnud — nüüd ja ka edaspidi.

See sissejuurdunud koduarmastus tegi ka vahvatele minejatele lahkumise ärarääkimata raskeks ning haledaks; ta pitsitas nii naistel kui ka meestel pisarad silmist ja pani nad nuuksudes mahajääjate kaela langema, kui voori tipust minekuhüüded kajasisid. Vaimuliku laulu helidel «Aamen, au Isal olgu» hakkas verstepikkune rong Orgmetsa küla otsast liikuma. Selle kirikulauluga, mis lahkumistunnete väljendamiseks nii vähe sünnis on, aga millest sündsamat koosviibijad ei tundnud, kisendas rusutud, hinge põhjani liigutatud rahvahulk oma valu rinnust välja. Oma valu ja oma protesti nende vastu, kelle ahnuse ja vägivalla julm piits neid sundis kõik maha jätma, mis neile siamaani armas ja kallis oli olnud.

Aga sel rindalõhestaval tunnil leidis ometi ka pilkajaid, kes irvitades «hullude maltsvettide» voorile järele vahtisid.

Need olid need ringid ja isikud talurahva seast ja mõisade teenistusest, kelle käsi aineliselt paremini käis või kes vaim- selt pappide, vennastekoguduse palvemeeste ja oma «armu- likkude mõisavanemate» pimestava mõju all seisis, need, kes uskusid kavalat õpetust, et orja ja orjaperemehe huvid on ühised, et isegi valjus ja kurjus, mida ori peremehelt maitsta saab, on temale kasuks, sest et see tuleb jumalast. Need olid need ringid ja isikud, kellele isa Jannsen oma «Perno Posti- meest» kirjutas, kellele ta sisendas, et Albu rehe ees pool- surnuks vemmeldatud orjad «passuna ja trummi mängu al- tenitud kombel väe läbbi nuhheldud saivad»...

Juba kaks nädalat hiljem pakkus Järva-Jaani kirikuek- sama põgenemispilti, nagu seekord Orgmetsa küla ots. Ainult pisut väiksem voor, umbes viiskümmend vankrit suur, mitme- saja hingega, hakkas sealt Ants Valkmanni juhtimisel kaugel Krimmi poole liikuma. Need, kes talve otsa olid käega löö- nud ja naernud, et ega sellest jampsimisest ometi midagi välja tule, pidid nüüd nägema, et ärarändamine suuremal määral tõepoolest käes oli, ja neile jäi ainult veel see kahjuröömlik, ehk küll kahvatu ja kindlusetu enesetroost, et minejad ei jõua vahest päralt ning pöörduvad teelt tagasi.

Mõisniku ainelist hinge läbis ehmatusetuksatus. Eks see olnud hulk tööjõudu, mis seal maalt minema veeres! Mitte ainult nende näol, kes vankrite kõrval kõndisid, vaid ka nende näol, kes vankrite peal virisesid või ema rinna otsas rippusid! Tuhandele isikule lähenev hulk maksuta tööjõudu!

Polnud siis ime, et Roosna-Alliku mõisnik parun Stackel- berg oma peremehe-aule liiaks ei pidanud Valkmanni voorile kakskümmend versta järele kihutada, et oma valla lahkuvaid liikmeid meelitustega ümberpöördumisele ahvatleda — nagu rasvaga hiiri püütakse.

«Ma olen teile ju ikka hea härra olnud,» hakkas ta oma läikivast tõllast kõnet pidama, «kes teid liia töö ja maksuga pole koormanud ega teile muul viisil ülekohut teinud. Aga ma tahan teie vastu nüüd veelgi parem ja heldem olla, kui teie aga mõistuse pähe võtate ja tagasi pöörate!»

Kuid need mõistmatud ja tänamatud väristasid kangekaelselt pead. Nad olid härra headust ja heldust nii küllaldaselt maitsta saanud, et nad selle eest põgenesid.

Ja siunates laskis parunihärra oma traavlite ninad jälle Roosna-Alliku poole keerata...

KAKS, KES NENDE ASEMEL HÄBENESID.

Albu nuhtluseväljalt vedasid Kiisa Liisu ja Lõhmuse Anu tal saatuslikul sügisel kolm pekstut ühisel reel koju. Kaks neist olgaskid, kolmas oli vagune kogu tee, nagu ta ka hoopide all oli vagune olnud. Aga hoopide all oli ta trotsimisi vagune, reel minestusest. Ta oli rohkem verd kaotanud kui mõni muu, sest et tal ka näos suur haav oli. Selle sai ta soldatilt, kellele ta peksusõõri minnes kogemata jala peale astus.

Kodus põdesid kõik kolm mõne aja sängis, kõige kauemini Mihkel kui elatanud mees. Tema oli ka ainus kolmest, kes haledasti valu üle kaebas ja öösiti oma ägamisega kõigi kodakondsete silmast une võttis.

Mikk ähkis mõne päeva ja öö, siis näis ta korraga nagu puutombuks muutuvat. Kinniste silmadega, imelik jälkuseilme näol, lamas ta asemel, ilma kellegagi sõna rääkimata, ilma midagi tahtmata. Kolmel päeval ei võtnud ta toidueinet vastu, muudkui jõi hommikust õhtuni külma vett. Küsimused jättis ta enamasti vastamata ja iga märgu selle kohta andmata, kas ta neid kuulis või ei.

Vahel, kui ta enese ilma nägijateta arvas olevat, lõi ta sil- mad lahti — tuhmid rasvaläikega silmad — ja vaatas ringi. Milline totter-nutune vaade see oli! Ja suuääred venisid viltu nagu inimesel, kelle süda läilusest pööritab.

Taavet Lõhmus sellevastu oli vihane haige. Ta vandus iga liigutuse puhul, mis talle valu tegi, pani ka musta kurja iga- ühele vastu, kes ta käekäigu järele küsis. Teda kuuldi, kui ta nii iseeneses oli, hambaid kiristavat, ja vahel nähti, kuidas ta oma pead kahe rusika vahel muljus. Ta hinges näis säherdune sapp käärivat, et tal vahel kollane vaht suu ääres seisis, tundus niisugune viha keevat, et see talle võimalikuks tegi oma kehalist nõrkust ja valu täiesti unustada.

Esimene ennast jalule ajama oli Mikk.

Kaks soldatit elutsesid juba majas.

Mikk kolas, teadmata kus, mitu päeva töötanud ringi. Ükski võim poleks suutnud teda mõisa teole ajada. Ema ja isa suudimine oli nagu puupakule rääkimine. Siis tuli ta ühel öhtul joobnult koju. Ta oli nii täis, et enam üle läve tuppa ei saanud, vaid ukse ette maha kukkus, kust ta sisse pidi kantama.

Vanemate noomingud teisel hommikul pörkasid talt täiesti tagasi. Ta vaikis esmalt nagu sein, urises siis midagi arusaamatut, sülitas ning pani kodust jälle minema.

Sel öhtul ei tulnudki ta enam koju, vaid alles teisel hommikul, ja jälle näoga, mis küllalt selgesti tunnistas, kus ta oli olnud ja mida teinud.

See kestis nõnda veel mõne päeva. Nagu pärast selgus, oli ta iseenese vähesed kopikad ära joonud, Taaveti käest paar korda raha laenanud, siis oma noa, saapad ning mõne muu asja ära müünud ja kõige viimaks salaja isa kehva kukru kalal käinud.

Aga vastutusele ei saanud nad teda võtta.

Nad leidsid ta paaripäevase otsimise järel aidalakast. Ta oli enese seal üles poonud. —

Esiotsa näis, nagu poleks sündmus Taavet Lõhmusesse, kes juba ka jalul oli, suuremat mõjunud. Ta käis surnut vaatamas ja tuli rahulikult, norus peaga, ümber küla ringi minnes, koju tagasi. Kodus istus ta käsipõsekil paar tundi, hakkas siis Mikule puusärki tegema. Ainult söögi-isu oli tal kadunud ja juttu ei tahtnud ta kellegagi ajada, ka oma naisega mitte. Vaikselt, sõnakehvalt võttis ta seepeale matusest osa.

Järgmistel päevadel nokitses ta aida kõrval väikese sara all, kus ta töökoda paiknes, vankrit parandada, millega ta kevadel «kaugele tee» tahtis minna. Koppis ja puuris ja saagis seal päeva kolm-neli tasahiljukesi, pidades pikki vaheaegu ja imedes ühtelugu piipu. Siis kadus ta ühel päeval pimediku algul, kui ta Juku oli enese juurest tuppa saatnud, ja tuli alles hilja öösel tuikudes koju.

See oli viimase aasta sees esimene kord, kus teda nii ränga peatäiega nähti. Ta oli selle aja kestel küll vahel viina võtnud, aga vahvasti mõõtu pidanud. «Tüma keel» — see oli kõik, mis ta kõrtsist või laadalt vahel harva kaasa tõi.

Järgmisel hommikul varas pani ta kodust jälle minema, et lõunaks samal õnnetul olekul nagu ööselgi tagasi ilmuda.

Taas ei teinud ta asja kellegagi, hoidis silmad Anu pealt meelega kõrvale, kobis tuikudes nurka ja jäi sinna ettepoole tipuva peaga järile istuma, iseäralik mürgine pilkenaeratus näol. Vaikis, vaikis, kuni hakkas endamisi kõnelema.

«Häh, häh, häh!... Oi, oi, oi!... Poeg lakardiks — tütar tsika — teised lapsed tainapeadeks!... Ja kõik jumalast!... Jumalast ja pühakirjast ja prohvetitest ja apostlitest — häh, häh, häh!... Ela nagu hullumajas!»

Ja natukese aja pärast:

«Hee, te prohvsed siin ja seal!... Mis ühed õgimata jäta-
vad, seda õgivad teised!... Ühed neelavad pea, teised keha
ja hingekeste tagajäre!... Kuda siis!... Kõik õige!... Kõik
korras!... Ära sa tee suudki lahti!... Neil jumal, neil jälle
seadus!...»

Väikese vaheaaja järel:

«Kõige õigem sedasi!... Mis sa kauemini tolgendad nende
seal!... Kaua sa oma seljast lased kausta võtta!... Üksainus
selg, üksainus nahk! Las purelevad nüüd su raisa kallal!...
Hüdi poiss!... Muudku mine ja tee niisamuti!...»

Anu astus tema juurde ja pani oma õhukese käe ta peale. Taaveti juuksed olid niisked külmast rasvasest higist, mis ka ta otsaesist ja nägu kattis. Nagu oleks see puudutamine mõruduse Taaveti hingest ära imenud, sattus ta järsku pehmesse haledusse, mis ta enese praegu avaldatud sõnadele pani vastu rääkima:

«Oleks ta, rumal poiss, mullegi märku and — oleks ta ühe
sõnagi sinnapoole pilland!... Oleks ta natuke kurt ja kae-
vand!... Teadis küll, mis ma talle olin!... Aga ei. Vait nagu
sukk. Vahib aga jalge vahele, kui sa ta otsa voatad!... Ja
läheb ja teeb lolli tembu ära!... Narriike!... vaene narriike!»

Taaveti punetavad silmad läksid märjaks, vist sellepärast pööras ta näo nurga poole. Seejuures silmas ta seina ääres seisvat sängi, tõusis üles ja väänas keha maha.

«Et need head inimesed ikke hukka lähevad!... ikke käre-
vavad!» ümises ta veel, vaikis siis ja jäi norinal magama, enesel pisarad ripsmete otsas.

Ta vajus seks talveks oma endisesse ellu tagasi. Ükski võim ei suutnud teda pudeli eest hoida, ei sõber Andrese heameheli-
sed nõuanded ega Anu kurb nägu. Ta pidas vahet ja tegi tööd,
kord lühemat, kord pikemat aega; aga kui tuju peale tuli, siis
läks ta kas või südaösel aknast välja.

Nõnda pillas ta peaaegu kõik oma hoiukopikad — raha, mis ta kaugel võõrsil kavatsitava uue pesa ehitamiseks nii hoolega oli kogunud, välja arvatud see osa, mis ta talve algul hädas olevale äiale oli laenanud. See laen oli sündinud, ilma et Mikel oleks küsimas käinud. Lõhmus nägi Kiisa rahva häda, kahmas punga järele ja saatis neile Anuga abi. Sant toetas santi Mehe libisemist ja uut langust vaatas Anu ootamata kombel ilma suurema ärevuseta pealt. Näis peaaegu, nagu mõistaks ta seda, nagu valitseks teda tundmus, et see on loomulik, et see ei või teisiti ollagi. Näis, nagu vabandaks ta meest ja kahetses teda ainult. Ta ei püüdnud temale enam palvetesse peidetud noomingutega läheneda, tema südameuksele jumalasõnakõlksudega koputada, temale näo ega pilgugagi etteheiteid teha. Ta oli kurb, aga ilma selle kurbusega temale peale tikkimata. Ta valas vahel pisaraid, aga ilma neid temale näitamata.

Anu hingeline olukord ilmutas ka muid teisenemismärke. Sügisest saadik hakkas ta isiklikult usulisest tegevusest tagasi hoiduma. Ta käis küll veel virgalt maltsvetlikel palvetundidel, mida väikeste, enam perekondlikkude kooskäimiste näol edasi peeti, aga ise ta ei valmistanud enam säherdusi õhtuid, ise ei võtnud ta enam lugemiseks ja palvetamiseks sõna. Tema usu line läbikäimine Tõnu-Peetri peremehega, küla sõnakama ja peakama palvemehega, kestis küll veel edasi, sattus aga kevade poole ka lonkama, tõi esile pikki vahesid ja lühemaid koosolekusi. Seda sagedamalt ja kestvaamalt nähti aga Anut üksinda piibliga tegemist tegevat, endamisi vaimulikku elu elavat. Näis, nagu otsiks ta pühast raamatust ohina ning põnevusega teatud kindlatele küsimustele selgeid ja kindlaid vastuseid. Nagu püüaks ta sealt kätte saada, välja uurida, sügavast põhjast üles kaevata, mis tal puudus, mille kohta ta selgusel polnud.

Need küsimused olid tema hinges üles kerkinud nähtavasti mõlemast hirmsast sügisest sündmusest — Albu peksmisest ja Miku enesetapmisest saadik. Anu meeleolu peale neid sündmusi oli imelik. Tema rinnas näis midagi katkenud, koratusse sattunud, sassi läinud olevat. Midagi näis tahtvat laguneda, mida ta kindlaks ja kõikumatuks oli pidanud. Ta olekust paistis nagu suur imetsus, nagu lai võõrastus. Kuidas see siis nõnda on? Kuis on see võimalik, et see nõnda peab olema? Tema kohmetu nägu, ta suured nõutud silmad kordasid seda pärimist järjest.

Ta põgenes oma küsimustega, kui ta neist jagu ei saanud.

targemate juurde. Ta esitas nad Tõnu-Peetri Madisele, Paide Antsule, Kerna möldrile, vagale Marile. Ta jutustas neile ära, mis tema hingega oli sündinud.

«Meie arvame ja õpetame, et meid meie usu pärast taga kiusatakse,» rääkis ta neile. «Vale peab tõe vasta sõda, umbusk püüab õiget usku maha tallata. Ja jumal laseb seda sündida, sest et ta meie usku katsumistules tahab karastada. Aga mis sündis Albu rehe ees? Kuidas see tuli, et jumal oma katsumisega ülekohut tegi? Meie usku mehi peksti, meie usku naised ja tüdrukuid ei pekstud mitte. Miks ei lastud minu usu eest kannatada, miks ei katsutud minu usku? Aga ühel ja teisel mehelgi läks korda peksu eest kõrvale hoida või kinnivõttjad jätsid kogemata mõne vahele. Ma küsin teie käest: miks laakis jumal, kui see nuhtlus tema poolt tuli, ühtesi oma usu eest kannatada, teisi mitte?»

«Jumala tahtmine on ilmuurimata ja tema teed imelikud,» kosteti talle.

«Aga see sõna ei anna mulle mu rahu tagasi!» hüüdis Anu. «Ma tahan näha, aga jään pimedasse. Nimetage mulle mõni teine sõna, mis mulle valgust annab!»

«Eks need, kes jäid peksmata, kannatand hingega ühes,» seletati temale. «Teiste ihuvalu nähes tundis nende hing valu, nende süda piina.»

«Seda vastust ma ootasin,» tähendas Anu troostita naeratusega; «ma ütlesin enesele ise sedasama, aga minu meelest on see seletus väga poolik. Võib jo küsida, miks siis vahet tehti üheusulistest inimeste vahel? Miks pidid ühed ihuga, teised hingega kannatama? Aga see põle peaasi. Peaasi, mis mu pea kumisea ajab, on see: Miks oli usklike kannatajate hulgas koa uskmataid? Miks meieusulistega ühes minu meest, minu venda, minu õemeest piinati? Taavet ja Mikk on alati meie usku tagasi tõrjund, Oadu on meie usust ammugi taganend. Ja nendesarnaseid võis hulga seas veelgi olla. Mispärast jumal neid nii rängasti nuhtles, tehes meiega usukõvaduse katsed? Nuhtlus ajas minu vaese venna surma — mispärast nuheldi teda surmaga? Nuhtlus ja Miku surm ajasid minu mehe, kes meelt oli parandand, uuesti hukatusse — mispärast lasti seda sündida?»

«Neid ilmalapsi nuheldi nende pattude pärast,» seletasid targemad.

Anu raputas kurvalt pead.

«Kas on nemad siis ainumad patused ilmalapsed meie kihelkonnas või meie vallaski? Kas põle teisi nendesuguseid sadasid ja tuhandeid? Miks jäeti need kõik nuhtlemata ja nuheldi üksi neid? Ja meiega ühes? Siis, kui meie usku katsuti? Vaa dake, see on pimedus, millest ma läbi ei pease. Hoopis valgemaks läheb tee mu ees, kui ma omaks võtan, mis minu mees ütleb —»

«Mis tema siis ütleb?»

«Taavet ütleb, meid peksid saksad, mitte jumal. Ja saksad peksid meid sellepärast, et me nende tööst tahame ära minna ja et nad sellest omale kahju kardavad.»

Targemad pidid tunnistama, et see on «ka» õige, aga nad lisasid juurde, et nuhtlemine ei võinud ilma jumala tahtmiseta sündida, et jumal oli saksad oma tööriistaks valinud.

Anu leidis asja kõigest hoolimata segase olevat. Ta ei saanud kuidagi sellest mõistatusest mööda, et tema mees, vend ja õemees olid nende sekka sattunud, kellega jumal usuproovi tahtis pidada. Temal oli jumala tarkusest ja õigusearmastusest kõrgem arvamine. Tema meelest oleks pidanud Kõigevägevam selle verise usukatse selgelt, puhtalt, kindla, läbipaistva plaani järgi korda saatma, nii et iga «armu saanud hing» oleks võinud enesele öelda: «Ma näen Jehoova kätt, mis minu peale on langenud!»

«Minu hing on palju ja valjusti jumala poole hüind,» selendas ta, «et ta minule või kellelegi teisele meie seast või meie kõigile selgesti teada annaks, kas me oma usuga õigel teel oleme, kas meie tema seadusi ja käskusid õieti oleme mõist ja õieti oleme täit, kas meie temale armsamad oleme kui teised tema lapsed. Ma karjusin tema poole iseäranis palavalt siis, kui meie inimesed Kukunoosi rehe ees hirmsate hoopide all ägasid. Ma vahtisin kisendava hingega üles taeva poole ja mõtlesin: «Nüid peab miski ilmutus tulema, seda silmapilku ei või taevane isa tarvitamata jätta! Ja kuigi me silmadega miskit imet ei näe ja kuigi me oma kõrvadega midagi ei kuule, siis ometi kirjutab Kõigevägevama käsi meie südamesse, mis tal meile on ilmutada...» Ei ühtigi! Minu hing jäi tühjaks ja ka teistest põle keegi lausund, et jumal neile midagi kuulutas... Kas mäletate, kuda me Lasnamäe all laeva ootasime? Laeva ja oma usuisa? Nad ei tulid. Ja ülevalt ei öeldud meile mitte, miks nad ei tulid, ehk me küll kõik seda põlvili palusime, iseäranis mina ööd ja päevad — nii pöörase innuga, et

Ja näpud nabistasid palmitsedes juuste kallal, mis olid kahes kaunis vihus seljalt rinna peale siginenud.

hakkasin viirastusi nägema... Utelge nüid, kust me teame, et meie rada õige on ja et meie hinged armu on soand.»

Talle vastati palju, seletati palju, põhjendati, kinnitati, tõotati palju. Teda sõideldi nõdrausuliseks, kannatamatuks, tuulemeelaseks. Alandlikult võttis ta nende süüdistused ja etteheited vastu, palavad pisarad veeresid tal üle põskede. Aga kui ta neist lahkus, võttis ta oma hinges näriva ussi tapmatult kaasa ja tal oli tundmus põues, kui ei oleks need targemad temast mitte targemad.

«Ma tahan oodata ja otsida,» ütles ta neile, ja läks koju ning pidas sõna.

Taavet Lõhmus aga oli oma kodusest hingepäästjast vabanenud.

Pime ei võinud pimedale teed näidata.

Või ei võinud pime nägija teed näidata?

Ja vahk vapustavat tõenälgateise järel ärritas nooriku hinge ning ajas teda rahutult metsas ja väljal ringi lentsima — kõikjal, kus ta võis üksinda olla oma otsinguga, oma võitlusega.

Juhtumisi, ühel pühapäeval, leidis ta enda Madise kiriku lähedalt. Talle tuli meelde, et ta vist juba aastat kaks pole kirikus käinud. Ehk leidub viimati sealt midagi, mis aitab valgustada, teed juhatada äratundmisele? Ja Anu otsustas minna jumalakotta, kus muidu käisid väärusulised — nii ilmalapsed kui ka variserid ja silmateenrid. Nii pingule tõmbas see otsus nooriku hinge, et ta kirikule joostes lähenes ning uksest rüüsnal sisse tikkus, teistele sisseminejaile liiga tehes.

Anu vaatas ja ootas ja otsis. Ja siis tuli ta üle pettumus, imelik labane pettumus. Ning südame alla pugus kaledus.

Ta oli tulnud laialt päikesepaistelt soojal hädusel siia, aga need paksud müürid ning rasked võlvid hingasid talle nii kalgilt ja tuhmilt vastu, et teda jäine võbin läbis. Ja kui ta vaate läskis ringi rännata, oli ta meelest, kui näeks ta paljusid esemeid täna esimest korda selgemalt, nende õigel kujul ja välimusel. Ta silmitses peaaegu hämmastunult neid tuhkrust tõlmust sünnitatud kaari ja vööte valgeil krohvseintel, mis otsekui inetult moonutatud inimnäod, lõustad, millel ämblikuvõrgud veidrate habemetena lõugade otsast rippusid, ta peale maha pörnitasi. Peaaegu naeru — tusase, vastiku naeru ajasid talle peale nikerdistega ehitud kantsli küljes, sambakeste vahel seisvad valged puukujud oma pentsikute, irvitavate nägudega; ja ka inglitegi peadel, mis karniiside otsi ja vahesid täitsid, oli

täna nii võõrik, nii ebapühalik, nii magelabane ilme, et vaatleja, ihates pühakojapärast meeleolu, tagasi võpatas. Ta lõi nüüd silmad üles Kristuse suure kuju poole, mis kiriku pearuumi ja sellest kaarvõlvelise värava kaudu lahutatud altari ruumi vahelkohas keset tala seisis. Ent seegi pühitsetud kujumille mahavõtmise vastu maltsvetlased, nende seas ka Anu ise, omal ajal nii kirglikku meelepaha olid avaldanud, ei suutnud Anu põue täna pühalikkude tunnetega paisutada: külmalt, ükskõikselt, puiselt rippus nikerdatud ja võõbatud Lunastaja oma risti küljes — niisama tehtuna nagu see teine, maalitud Jeesus seal väikesel mustunud altaripildil, kelle risti jalal Maarja leinates seisis.

Anu seisis ja vahtis, kuna ta selgroogu mööda üles ning alla otsekui võõras, õrtnene külm käsi roomas. Ihates sellest hingest olust vabaneda, püüdis ta vägisi laulu ja orelit kuulatada, lastes pilku altari ees asetsevasse kivikalmu kiinduda, mille all olevas võlvruumis ühe mõisniku esivanemate paar kõdune, nagu seda sarkofaagi kaanel puhkava rüütli ja tema kaasa raidkuju osutasid. Ent noorik ei suutnud ka helidesse süveneda, ülev meeleolu jäi tulemata, see pühalik magusus, mida ta hing muidu kõigest usulisest talitusest oskas leida ja nautida, ei ilmunud teda vallutama. Ei, hoopis vastuoksa, kõige pühalikvaga ja pühalik-tõsise asemel tükkis talle peale — naerutuju...

Kõik, mis ta siin nägi ja kuulis, tundus talle korraga asjadena, mida tuleb võtta naeruks, aiva naeruks. Ja mille pärast ei maksa pead murda, ei südant vaevata, ei meelt mõlgutada. Ning kähku, nagu oli tulnud talle uid minna kirikusse, tuli talle nüüd mõte sealt lahkuda — kärmesti lahkuda.

Väljas eredal päikesepaistel hakkas talle kohe silma ta maltsvetlik riietus — hall ja must. Ning ta leidis naeratades, et seegi on naeruks, aiva naeruks. Ja äkki oli tal nagu häbi seest riietusest, millega ta seni oli kõige ilma ees uhkustanud ja süürustanud — ta hakkas tõttama, peaaegu jooksmas, et teda teel nii palju ei nähtaks.

Ja näpud nabistasid palmitsedes juuste kallal, mis olid kahes kaunis vihus seljalt rinna peale siginenud. Ent see sündis ebateadlikult, üsna ebateadlikult, sest jõudnud koju, oli nooriku imetlus suur, kui ta endal kaks korralikku patsi üle õlgade leidis ripuvat...

Kodu leidis Anu eest isika, kes «tegi aru oma majapidamisest».

Taavet hoidis pead kahe käe vahel ja vahtis ainiti maha mõnele määrdinud paberrahale, mis tema ees laual asetsesid.

See oli kõik, mis talle ta hoolega kogutud teerahast oli järele jäänud — rublat kümme! Ja kevad oli käes ning teised kõik minnakul! Ja uus kodu Türgimaa naabruses!

«Naine, naine, mis ma olen teind!» hüüdis ta Anule vastu.

«Rumalusi, mees,» vastas Anu. «Kuid ära nii väga ahasta, me kõik teeme rumalusi, kõik, kõik...»

«Sina koa?»

«Võib olla, et mina koa... Aga õnn sellele, kes seda taipab, suure kui on hilja... Mis sul teerahast puudub, võid ehk Seene-palu Andreselt laenuks saada.»

VERST VILETSUST.

Määrmanni verstopikkuses vooris valitses, kui lahkumise kurvastusest oli võitu saadud, esimesel paaril nädalal võrdlemisi mõnus meeleolu, iseäranis selle aja jooksul, mil veel sugurahva elamispiirides oldi, kus veel oma keel tee äärest kõrvu kostis, olgugi teistes murrakutes, ja kus veel tuntud näojooni ja enam-vähem enne nähtud riidemoodisid silma puutus. Lelidus Tallinnamaa külades ja mõisades uudishimuliste seas, kes ilmatu rongi lähenemisel tee äärde vahtima ja imetsema jooksid, veel isikuid, kes neid kui maltsvetlasi ära tundsid ja haavavat naeru ning torkavaid tähendusi tagasi ei suutnud hoida, siis muutus lugu selle poolest varsti, kui nad Liivimaa piirist üle olid saanud ja mida kaugemale nad Tartu poole jõudsid. Rahvas, kellele ajalehe lugemine üldiselt veel oli tundmatu, ei teadnud siin Maltsvetist ega tema usuliikumisest midagi, välja arvatud muidugi mõned üksikud, kes sellest juhtumisi poole kõrvaga kaugelt olid kuulnud või kes juhtusid «Perno Postimehhe» lugejad olema. Liivimaa rahvas võttis seda vaeste ja viletsate põgenemisrongi igal pool ainult kaastundliku imetlusega vastu, ja kui ta nende saatuse üle nende suust lähemat kuulis, tõmbus mõnigi silm niiskeks ning mõnigi kulm vihaselt kortsu, sest tunti ju, et need õnnetud sellesama rõhuja eest pagemisel on, kelle ikke all nemad isegi ägasid. Ja südamega ühes läksid nii tartlaste kui ka võrukeste käed lahti ja nad jagasid oma piskut nende armetutega, kellel enam kodugi ei olnud, või nad võtsid müües toidu eest hinna, mis muidu andmisele ligi jõudis.

See aitas rändajate julgust ja meelevärskust säilitada.

Hulganisti pikkamisi sammudes — voor liikus 25 kuni 30 versta päevas edasi — ei hakanud jalavaev esiotsa ka liialt tunduvaks saama, seda vähem, et teed olid võrdlemisi head ja

hevadised ilmad ilusad. Ainsad jalakõndijad, kes juba enne Tartut väsisid, kelle jalad kõva maantee alt võttis, hoolimata jalgade toredatest kingadest, olid Lauri Jaani mõlemad — lehmad.

Talupoja armastus oma loomade vastu on tuttav. Loomad on tema neljajalgsete lapsed. Tolleaegne eesti talupoeg pealegi, kellel muud vara palju ei olnud, mille küljes ta süda oleks ripunud, ja kes oma vähemate neljajalgsetega talvel perekondlikult ühises ruumis elas, taotses oma loomadest ikka nagu eneseväärilistest kodakondsetest kõnelda, kelle elu ja tervis tal mitte palju vähem südamel ei olnud, kui tema enda perekonnaliikmete oma.

Nõnda ei raatsinud ka Lauri peremees Jaan Paju Orgmetast oma punikut ja päitsikut maha jätta, kui ta muu perekonnaga Krimmi hakkas rändama. Nad olid tema pailapsed, sest mõlemad tulid ikka hästi lühikese vahega piima, tõid ilusad vasikad ilmale, olid rohke anniga ega teinud pere-eidele haigustega muret. Ostjaid oleks olnud, aga need pakkusid nii heade laste eest nii kasinat hinda, et Jaan terve perekonna nõiuseleku lühidalt otsuseks tegi puniku ja päitsiku «soojale maale» kaasa võtta.

Aga kas nende sõrad neid ka nii kaugemale suudavad kanda? Pole teised ju pikema teega harjunud kui karjamaale ja sealt koju; pole teised laadalgi käinud, sest nad on enese kasvatatud.

Mis muud, kui kingad jalga! Korrapärased ummiskingad tugevast pastlanahast. Ega siis ole enam maantee kõvadust ja kivide teravust tunda.

Üeldud — tehtud. Jaan seipitses lehmadele kingad, kuid ega neid kohe jalga antud. Enne pidid palja jalu käima, kuni jalad valusad, alles siis jalad kinni.

Kõik oleks muidu hea olnud, aga kingadel oli väike viga: nad ei aidanud lehmade jalgu tõsta. Enne hakkas päitsik, siis ka punik edasimineku vastu torkuma. Kõik manitsused ja meelitused ei aidanud midagi. Viimaks panid Tartu eel niisuguse streigi toime, et Lauri pere kummvanker kippus voorist maha jääma. Ei olnud midagi parata — Jaan pidi nad teel ostjale müüma, kes neist veel vähema hinna maksis kui kodused tahtjad.

Ilma puniku ja päitsikuta edasi minnes pühkis Lauri rahvas silmi. Aga mitte narri hinna pärast — ei, vaid nad olid kaks liiget oma perekonnast kaotanud...

Esiotsa oli veel midagi leivakotis ja lähkris; esiotsa oli veel pungas, millega neid ikka uuesti võis täita, ja esiotsa oli seda täidet veel tee äärest saada. Sellest siis tuli, et ühised sööma-ajad tee ääres haljal murul või rohelise metsa all, milleks suguvõsad ja sõpruskonnad kokku heitsid, üsna rõõmsad olid, isegi äranis noortele. Küll algas iga sööma-aeg tõsise, pühaliku palvega, lõppes aga sagedasti seda lõbusama naeruga. Küll mõlkusid mõtted raskustele, mis veel ees seisis, kuid teekonnal pidi ometi kord lõpp olema, mis kõik vaeva tasus, — miks siis liialt muretseda! «Ohka mis ohkad, aga vahel naera koalsai Vikerpuri Aadu ütlus elurõõmsamate juhtsõnaks. Need samad toiduvõtmiseks tekkinud sõõrid jäid ka öiseks puhkamiseks kokku. Magati muidugi lageda taeva all, vanade kasukate, kuubede ja vaipade sees, külje- ja pea-aluseks käputäis rohtu ja puuoksi. Nagu verstepikkune elurikas küla, mille hooneteks poolteise sülla pikkuste «laanitsatega» katusevankrid olid, tekkis iga kord tee äärde, kui voor peatuma jäi. Tänavatel liikusid inimesed ja hobused läbisegi, lapsed päterdasid naerdes või nuttes ringi, kaasajooksnud koerad otsisid oma inimesi või nuuskisid toidu järele ümber...

Väikeseks rõõmsaks seltskonnaks olid liitunud need neli perekonda Tagura valla inimesi, kes olid esimese vooriga minema saanud: Lõhmuse Taavet naise ja pojaga, Kiisa rahvas viie hingega — eit, taat, Jüri, Tiina ja Mari, Altsauna abielupaar oma seitsme orelivilega viieteistkümnendast kuni viienda eluaastani ja Tõnu-Petri peremees pimedat naise ja mõlema vennaga. Madise vana tädi Truutu oli ta elatanud emale paar aastat hiljem mätta alla järele pugenud. Nendega seltsisid siis veel, peale «Serviku paruni» ja tema proua ning tütrekese, Mari Kusnets, tuttav lugija neitsi, ning Kerna mölder, see niisama tuttav maltsveti usu levitaja, kes Määrmanniga ühes maakuulajana Krimmis oli käinud. Need mõlemad heitsid muidugi sellepärast Kugli inimeste kilda, et neid Tõnu-Petri Madise ja Anu Lõhmusega elav vaimne sõprus ja mitmeaastane ametivendus ühendas. Küll sisaldas see ring halvas tutvuses seisvaid ilmalapsi, kes armu saanud hingedele muidu ei meeldinud; kuid ühine ettevõtte ja ühine saatus lükkasid kõik vaimsed ja meelelised vahed tagaseina. Nagu nad külge külge vastas koos leiba võtsid ning magasid ja üksteise kannul ühte ning sama teed kõndisid, nõnda seltsis ka iseloom iseloomuga, meelsus meelsusega enamvähem leplikult ühte, ja mõlemalt poolt

pesti kinni püüdest hoiduda sõnade eest, mis seda head läbielamist oleksid võinud rikkuda.

Esimest voorist olid Kugli küla ärarändajaist peale sõnnede vallaliste inimeste maha jäänud ainult Kadaka ja Partli rahvas. Nad pidid pooleliolevate ettevalmistuste pärast Valkmanni seltskonnaga järele tulema.

Kugli ringikese eriliseks lõbustajaks oli Aadu Vikerpuri, see nõrga keha, aga väsimata hingega väike mehike, kelle tervis oli peksust saadik kaunis põduraks läinud, peaaegu niisama põduraks nagu Kiisa isa oma, kes alalist valu ristluudes ja selgroos kurtis ning enam vankril kõõgutaski, kui vankri taga kõndis. Aadu ajas oma koobakate jutukestega, oma kõhukunsti ja lõikavate naljatustega isegi vagad inimesed vahel naerma, tahtku või ärgu tahtku. Tema kuulajate ja naerjate pärisring koosnes aga noortest inimestest, Kiisa ja Altsauna suurtest ning väikestest lastest ja nende sõpradest ning ringi ilmlikumaist liikmetest, nagu Taavet, Tõnis, Ets ja mitmed ajutiseks nende juurde seltsinud vallalised inimesed.

Teadagi, et vagatsevad isikud ringis endile ka oma maitset mõõda ajaviidet ja meelelahutust muretsesid. Pühalik-magus, sügavasti ohkav, salvimistooniga Madis, tõsine, iseteadlik, kindla sõnaga Silejev, tasane, pehme, nagu alati mures olev Mari, kirglik, juhm, igavesi vassinguid suust pilduv Mihkel ja rohkesti silmavett valav ja pead kõõgutav Liisu — nad istusid õhtuti sagedasti eraldatud sõõrikesena koos ja arutasid usu-ning hingeasju. Vaikivateks osalisteks olid neil taoti Altsauna Viisu ja Lõhmuse Anu. Esimene pidas end nii kõrgete asjade üle kaasaraakimiseks liiga rumalaks, ent viimane — see ütles tahtvat õppida. Tema, kes mõne aja juba meistriametit oli pidanud ja teisi õpetanud! Anu oli seltskonnas see, kes mõlemas kildkonnas istus, vaimulikus ja ilmlikus, ja mõlemas vaikis. Kõik peavangutused ja pealekäimised vaimulikult poolt ei suutnud teda selles eksitada ega endisele aktiivsele elule tagasi kutsuda.

Laupäeva-õhtuti ning pühapäeviti, mil pikemat puhkust peeti, kogunes terve rahvahulk jumalateenistusele, mida enamasti Kerna mölder, Madis ja Mari pidasid. Siis lauldi kaasa-voetud lauluraamatuid vaimustusega sinava taeva poole ja otsiti sisemist karastust, lohutust ning julgustust teekonna raskuste vastu palavaist palveist.

Nõnda elati ja oldi umbes esimesel kolmandikul sellest kümnest nädalast, mis reisi peale kulus.

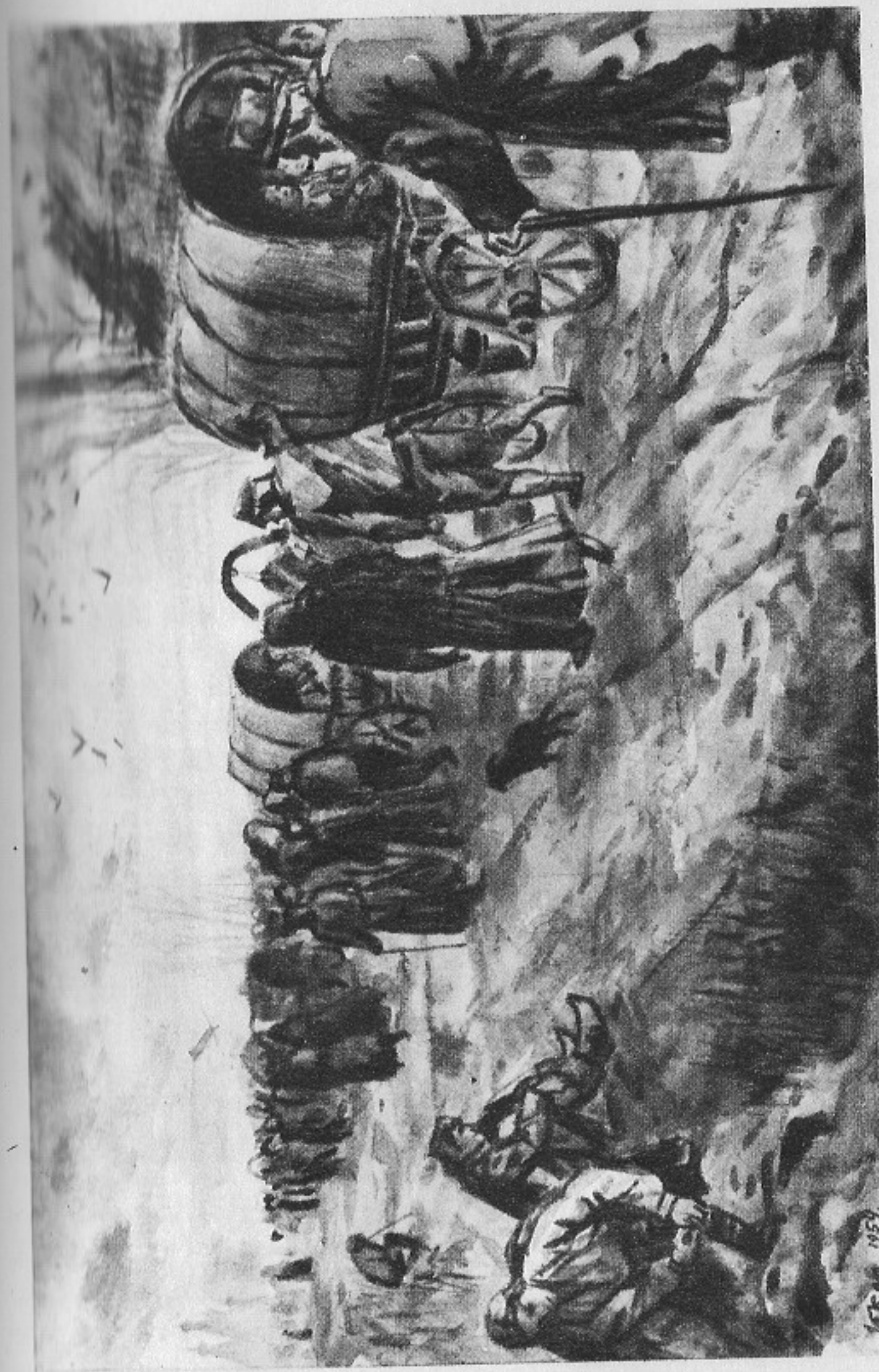
Siis aga hakkas leht pöörduma.

Siis hakati juba tundma, mis tähendab tallata nädalate kaupa hommikust õhtuni kõva maanteed, magada väevaliselt lageda taeva all ja niiske maa peal ning süüa külma, kuiva ja kehva toitu. Mis tähendas teed käia, kus sada versta oli umbes seesama mis senistel teekondadel kodus vahest kümme versta ja kus teekonna eesmärk ei tahtnud läheneda, ehk küll verstaid päratul arvul selja taha jäi.

Kõige eel hakkasid jalad vaeva tegema. Esiti läksid villi, nii et tõmba õisveega täidetud nahk kogu talla alt ära. Siis hakkasid jalad paistetama. Paistetasid üles nagu kakud, et ära pista maha, kui hommikul asemelt tõusid. Muidugi takistas see voori edasijõudmist, mille liikumine ikka aeglasemaks jäi, kuna ka väikesed, lahjad, ilma viljasuuruseta elavad hobused kondid jalust kannatama hakkasid, seda enam, et teed siseriigis, juba Pihkvast peale, halvad olid ja ikka viletsamaks kipusid minema. Mida haigemaks jäid aga inimeste jalad, seda enam said hobused oma koormatele lisa, sest ka vanemad inimesed ja suuremad lapsed, kes enam käia ei saanud, mahutati viimaks kibitkadesse.

Teiseks valusaks asjaks muutus toiduküsimus. Mitte ainult, et paljudel vaesematel hakkasid näpud punga põhja puutama, vaid kellel raha veel oligi, ei saanud selle eest paiguti midagi osta, sest et inimestel midagi müüa ei olnud. Eesti talupoeg leidis vene saatusevenna varaliselt niisama armetu olevat, kui ta ise oli, paljuti aga veelgi armetuma. Ta nägi vene talupoega samasugustes mutimulla-hunnikute sarnastes hurtsikutes elavat, nagu ta ise elas, aga ihukatte ja kõhutäite poolest oli ta eestlasest veel taga. Kevadine aeg laskis vene talupoja vaesuse veel õieti karjuvalt välja paista. Kõik tagavarad olid otsas, ja mis põllul ja aias kasvas, ootas sügist. Paiguti näis, nagu elaksid need närudega kaetud inimesed ainult kuivast leivast ja kurkidest, mida leivale koorimatult juurde hammustati. Ei silku, ei piima, ei ivakest ühte ega teist jahu. Leib aga oli parem kui eesti must aganakäkk.

Vene rahva heldet, kaastundlikku südant õppisid eesti väljarändajad rohkel määral tundma. Kus midagi oli, sealt anti lah-tisel käel, ja mitte raha eest, vaid armuannina. Sest venelane nägi enda ees õnnetuid. Kes sunnitud oli oma kodupaiga maha

Siis hakati juba tundma, mis tähendab tallata nädalate kaupa hommikust õhtuni kõva maanteed.

jätma, jalgsi kaugele võõrsile rändama, see oli õnnetu, keda ei vaja aidata ja toetada. Nagu lapsukesed jooksid nad küla-
des hulganisti rongile vastu, löid risti ette, piirasid võõramaise
rahvahulga ümber ja hakkasid pärima, kust nad tulevad, kuhu
lähevad ning miks nad oma isaisade maalt ära rändavad. Ja
kui nad siis paari vene keele mõistja kaudu kuulda said, mis-
sugused põhjused on sundinud selle rahvahulga põgenema ja
kodumaast ilma jääma, siis piilusid nad endi mõisade poole,
nukutasid taibates pead ning ruttasid oma hurtsikutest õnnetuile
tooma, mis neil tuua oli.

Enamasti olid need värsked kurgid, sibulad ja sibulapealsed,
mõnikord ka leib ning vahel natuke piima laste tarvis.

Kurkidega ei mõistnud eestlased midagi peale hakata. Nad
olid neid mõisa rohuedades kui «sakste asju» küll näinud,
aga süüdnud ei olnud nad neid mitte. Tühja kõhu sunnil ham-
mustas see ja teine küll tüki otsast ära, aga toiduks ei pida-
nud ta seda rohelist junni mitte. See venelaste heasüdameline
annetis jäi siis enamasti kasutamata.

Linnade turgudelt sai toitu osta, muu seas nii soolatud kui
ka värsket kala; aga Venemaa linnad on üksteisest kaugel,
nende pikkadel vahedel said rändajad tühja kõhtu tublisti kan-
natada, paljud viimaks ka sel põhjusel, et nende raha otsa
lõppes.

Selle ja ka terve raske, korratu reisielu tagajärjel hakkasid
haigused väljarändajaile kallale tikkuma, iseäranis kõhutõbi.
Esimesed, kelle seast see haigus piinaohvreid nõudis, olid lap-
sed; siis järgnesid ka täiskasvanud. Nõrgemaid ja väiksemaid
lapsi hakkas varsti ka surmale sülle varisema. Altsauna abi-
elupaar kaotas oma «seitsmest» esiteks mõlemad kaksikud ühe
nädala jooksul ja siis varsti veel kolmanda. «Jumal on andnud,
jumal on võtnud, jumala nimi olgu kiidetud,» trööstisid voori
palvetegijad Viiut ja Tõnist. Sellest hoolimata oli mõlema
kurbus suur — seda suurem, et nad laste hauad võõrasse kohta
pidid maha jätma. Tõnisele tuli naist vägisi kalmukeste juurest
ära rebida, kui voor liikuma hakkas.

Surnud lapsed maeti tee äärde vene surnuaedadele ja mat-
jaiks olid vene preestrid. Paljaste peadega, osavõtlik haledus
näol, seisis vene talupojad eesti matuseliste hulgas ja saatsid
voori õnnistusesõnadega külast edasi.

Aga ka vanadusest väetimate järele hakkas vikatimees hii-
lima. Üks esimestest, kelle ta maha niitis, oli Kiisa Mihkel.

Kõhutõbi pures tema eluaegsest kehvast toidust nõrgendatud keha, millest Albu peksuhoobid veel viimase jõu ning tervise välja uhtusid, nõnda ära, et ta silmanähtavalt närtsis, kuni ta Mogiljovi ja Kiievi vahel oma laste käte vahel viimast korda hinge tõmbas.

Vaene mehike ei saanud töötatud maad, millest ta oma lapse-usus kogu viimase aasta oli unistanud, enam näha. Sellest näis tal kõige suurem kahju olevat. «Peaks ma ometi värava tahagi veel jõudma ja läbi pulkade voadata soama,» sosistas ta mõni tund enne surma. Aga ei. Mehele, kes oma kojaga nii truusti Issandat oli teeninud, ei antud seda arvatavat õnne osaks.

Ühes suures vene külas, Dnepri jõe ääres, paigutati ka tema põrm õigeusuliste kalmistule.

Ja edasi liikus viletsusevoor, kuni ta ühe või teise pärast, kes surmas oli kolletanud, uuesti pidi peatuma. Mihklile järgnesid varsti paar teist vaevatud ja koormatud, kaks elatanud sauna-eidekest, kes mõisnikule hulga orjavaid poegi ja tütreid olid sünnitanud ja talle ise eluaja päeva- ja öötööd olid teinud. Oma armuta peremehe alt olid nad surmale suhu jooksnud.

Kiievi eel oli voor ühe vene surnuaia kõrval puhkust pidanud. Kui ta sealt edasi hakkas veerema, panid lapsed halli taadikest tähele, kes paistetanud jalgadega surnuaia kalmuskünka otsas istus.

«Toat, voor läheb juba!»

«Minge aga, lapsed, minge, — ma puhkan ja tulen järele!»
Ta ei tulnud järele.

Lastel läks ta meelest, ja kui tema puudumist märgati, oldi juba nii kaugel, et keegi teda enam otsima ei läinud.

Häda teeb tuimaks. Ja surm oli igauhel enesel peaaegu suu ääres.

Ikka rohkem käimisvõimetuid haigeid tekkis võrdlemisi vähestele vankritele, mille eest ka veel hobuseid kärvas — õnnetus, mis aega ja raha maksis, sest kevadise tööaja tõttu ei tahtnud vene talupojad hobuseid müüa.

Üks raskematest haigetest oli Aadu Vikerpuur.

Ta oli kannatajaid nii kaua oma rõõmsa meelega lõbustanud, kuni ta haige kõht enam ei kõnelnud ja naljad tal keelele kõngesid.

Ta puhkas päevad ja ööd kägaras, kinniste silmadega ja söömata oma kibitkas, mida ta ühe Albu vabadiku-perekon-

naga ja osalt Altsauna rahvaga pidi jagama, ning jõi ainult piima segatud piima. Suure vaevaga sai ta mõne sõna rääkida, kuid need ei olnud siiski mitte kaebesõnad, mis ta rääkis, vaid täiesti- ja julgustusesõnad teistele kannatajatele. Visa oli selle väikese vigase mehe lootus elu peale ja tema usk elu paranemisse. Tema meelest pidi nii pimedada öö järel viimaks heleva valgus päev tulema.

Elts ravitses teda suurima hoolega. Oma vedela laiskuse oli ta teel täiesti kõrvale heitnud, iseäranis Aadu haiguse puhul. Serviku prouast oli sauniku naine saanud ja halastaja-õde pealekauba. Sest Elts luges mehe praeguse haiguse ja ka selle haudsed põhjused, tema põdura tervise minevasest sügisest saadik, enda süüks. «Teda pekstakse minu pärast!» oli ta sõna Kukunoosi rehe ees karjatanud, sest tema oli ju see, kes Aadule väljarändamisnõu oli peale sundinud, sest et ta omasest maha ei raatsinud jääda, kuna mees, kelle käsi kodumaal mitte halvasti ei käinud, nähtavasti elukorra muutmise vastu oli. Ja nüüd, kus see mees, kellele ta oma puhtaks pestud elu võlgnes, hirmsa ihunuhtluse tagajärgi põdes, pidi Elts oma õiglasest südames ikka jälle seda enesesüüdistuse-hüüet kordama: «Ta põeb minu pärast!»

Ta ei teadnud ega küsinud, kas see oli armastus, mis tema selle vigase, näotu inimese vastu sügisest saadik nii hellaks ning hoolikaks muutis, mis temast võtja asemel andja tegi; ta tundis ainult, et see inimene on temale palju rohkem teinud, ja ta sõda hakkas värisema, kui ta tema surma peale mõtles — surma peale, mille ta siis kui tasumata jäänud võla igavesti oma süüarvesse pidi kirjutama.

Aga Aadu ei surnud, ehk ta elu küll nagu niidi otsas rippus. Kuna haigestumised vooris teekonna edasikestmisel kasvasid, hakkas Vikerpuur lõunapoolses kuumas ja kuivas kliimas toibuma ning terasemaks minema. Juba kerkis tal mõni naljasõna kõrbevale keelele ja juba võis ta oma kurnatud keha kergema toiduga turgutada.

Nädal venis nädala järel mööda, juba jõudis kümnes nädal kätte, lehekuule olid järgnenud jaani- ja heinakuu — ja ikka veel oldi teel!

Kümme nädalat ilmarvamata vaeva ja piina! Kümme nädalat nälga, haigust ja surma.

Inimesed olid nagu puutompudeks muutunud. Neil jätkus ainult veel nii palju vaimset jaksu, et nad imeks panna

märkasid, et neil ikka veel elu sees tuksus, et nad veel liikusid, et nad ühte jalga teise järele suutsid tõmmata. See sündis mulde masinlikult, nagu mõne vööra jõu sunnil, ja nende meeli piiras unenäoline udu. Nad olid iseenestele ja vastastikku üksteisele nagu vöörad olendid, endisest hingelisest ja kehalisest olekust välja sattunud. Ei märgatud Määrmanni ja Silejevi käest enam küsidagi, kas on veel palju maad, kas ta ei hakka juba kord tulema, see igatsetud maa, et ta jäledale piinakäigule kord lõpu teeks.

Sõna «Krimm» oleks vaesed kuutõbised jälle veidi inimlike olemisele kutsunud, aga ikka veel ei hüütud seda sõna, ikka veel olid teejuhtidel teised nimed suus.

KÖRBENUD KAAANANIS.

Alles augustikuu esimestel päevadel kuulutas kõrvetava päikese paistel särav lai vesi väljarändajaile, et mannermaa lõpp on saanud, et ses sinavas meres, mis palavuse all raskesti kannatavaile põhjamaalastele jahutavat viludust ja karastavat soolalõhna vastu hingas, asub maa, kus nad edaspidi tahtsid elada ja mis neile nähtud häda ja viletsuse pidi tasuma. See teadmine sundis igaühte, kes veel jalul oli, viimast jõudu kokku võtma; ja põued põnevusega, tuhmid silmad uuendatud eluläikega täidetud, sammuti Perekopi kitsusest üle.

Teejuhid ütlesid inimestele, et nad nüüd on Krimmis.

Aga keegi ei tahtnud seda uskuda.

Nad olid ju kõrbes!

Enne kui lage, aga vähemalt rammusast rohust haljendav Krimm tuleb — mõtlesid rändajad —, on vist ribake tõmmult kollendavat kõrbet või kõrbesarnast nõmme. Aga kui sellest üle saame, siis tuleb Krimm, päris Krimm, roheline Krimm!

Ent kui edasi rännati ja kõrberiba lõppeda ei tahtnud ja teejuhid ikka peale kinnitasid, et see ongi Krimm, mitte mõni kõrbe ega nõmm, siis tuli rahvahulga üle nagu halvatus. Jäädiseisma ja vaadati pärani silmil ja pärani suul keeletult ringi.

Nii kaugel, kui silm ulatus — maa ja taeva kokkupuutumiseni — — veepeegel-tasane lagendik ilma puu ja põõsata, ilma kingu ja oruta, ilma oja ja allikata, ainult kollakashalli kuluga kaetud, kõrbenud, põlenud terve maa ja iga taimeuiduke tema peal! Elutu, liiketu, kandvaks pinnaks tardunud hall meri, mis hinge tühjuse, õõnsuse, hääletusega täitis, mis südame kadunud-oleku õudsel hirmul värisema pani...

Ja see pidi olema nende Kaanan!

Siia oli nende usuisa ja prohvet neid asuma kutsunud, selle maa pärast ärarändamisliikumise ellu õhutanud!

Kas see ei olnud vanasarviku lummutus, tema tehtud viirastus?

Kodumaa kaasikute ja kuusikute vahelt, järvede ja jõgede äärest, kinkudelt ja nõgudelt tulnud eestlastel ei olnud ju aimugi, mis tähendas lõunamaa põud. Säherdune mitmekuune põud kõrvetava kuumusega, nagu ta sel aastal Krimmis juhtus valitsema. Põud, mis mulla seest iga niiskusepiisa välja imeb, iga taimelise elu surmab, maapinna suurte pragudega lõhki käristab ja suured jõed peaaegu tilgatult tühjaks joob. Ka mõlemale maakuulajale, kes talvel siin olid käinud, oli ärarääkimata kurb vaade, mis neil nüüd silma ees seisis, uus ja pörutav. Ei tulnud ehmatuseärevuses kellelegi meelde mõelda, et iga aasta pole ju põua-aasta, et siin ei elaks inimesehingegi, kui see maa ikka niisugune oleks. Esimene mulje ihuliselt ja hingeliselt kurnatud rändajaile, kes nähtud vaeva eest siit puhkust ja kosumist olid lootnud leida, oli nii sügav, et uimastusele ja halvatu sele määratu vihahoog järgnes.

See käis kõigepealt Maltsveti vastu.

Mitte ainult ei langenud Maltsveti prohvetlik ja usumehelik pühadus sel hetkel rusudeks, mitte üksnes ei hävinud tema pea ümbert jumalasulase ja äravalitud apostli aupaiste, vaid ka tema lihtnimlik väärtus ja ausus vajusid üleni tolmusse...

Sel mehel oli süda olnud hulka rahvast meelitada kõrbesse nälja ja janu kätte surema! See mõte oli kõigi meelest koletu.

Unustati ära, et Maltsvet sest saadik, kui ta Krimmi oma silmaga oli näinud, rahva siinakutsumises õige ettevaatlik oli olnud, et tema vennapoeg, rahva volitatud saadik, tema nõuandel või nõusolekul asujate tarvis maa mineval aastal just sellepärast oli välja võtmata jätnud, et Maltsvet ja tema rahva rahulolematust kartsid, kuna Kustav Malts niihästi suusõnal Tallinnas kui ka enne ja pärast kirjalikult Krimmi oludest maltsvetlastele tõepärase pildi oli kujutanud. See kõik unustati ja peeti meeles ainult, et prohvet oli kodumaal kallitest viinamägedest ja paradiislikest viljapuuaedadest kõnelnud ja et tema see oli, kes rahva kuulsat Tiskre ilmutuse abil kihinal kahinal liikuma oli õhutanud. Ta oli oma kogudusele eedenisarnase Kaanani silmade ette võlunud, ja nüüd seisis see kogudus Surnumere soolalagendikul!

Mitte vemmaltki polnud siit leida, millega valeprohveti oleks võidud läbi sugeda — nagu keegi kolklane hiljem hea völlanaljaga kurtis...

Muidugi ei jäänud rahva viha Maltsveti kõrval ka tema vennapoja poole leegitsemata. Arvati, et see oma teadetes Krimmi olude üle — kas Maltsveti mõjul või omast peast — valet oli tarvitanud ja väljarändajate hilisemate saadikute eest talle oli aidanud varjata. Tal oli Järvamaa inimeste seas pealegi varemaid vastaseid, kes talle pahaks panid, et ta mineval suvel rannarahvaga eel oli Krimmi läinud ja selle seltskonna, kelle saadik ta oli, maha jätanud.

Edasi rännates mööda tühja, paljast lagendikku, leidis ännetu rahvahulk ikka uusi andmeid, mis teda põlgliku mõrudusega täitsid.

Jõuti tatari külade juurde ja nähti, missugustes urgastes siin elati. See oli ju nähtus, mis isegi Eestimaa suitsusaunadest tulnud vabadikkudel silmad laiaks kiskus. Pikad, madalad, külmulised, upakile ja sorakile vajunud hallid saviosmikud, korratult segamini, ilma tänavata, ilma õueaedadeta; suured poolrohtunud tuhamäed nende seas — tume kogu troostita kurbust ja viletsust! Ja niisugustes koobastes, mille inetust ei olnud roheline ümbruski varjamas ega vähendamas, pidid ka nemad elama hakkama! Oli neil ju teada, et nad Burluki külas tatarlaste majadesse pidid asuma.

Päikese põletav lõõsk sünnitas rändajaile alalist suurt janu. Aga kuskil polnud vett, millega seda kustutada, millega haigete lastegi kõrbevat kurku niisutada. Külades leidis kaevusid, põhjatu sügavaid, millesse tinaga raskendatud pudel nii kaua vajus, et andis otse oodata, enne kui ta veepinnaga kokku puutus. Aga vesi, mis välja vinnati, oli haisev virts. Ühes poollagunenud, mahajäetud külas nähti, kuidas kuldnokki sadade kaupa kaevust üles lendas. Janunejad arvasid, et linnud kaevus joomas käivad, ja otsisid sealt ka endile kurgukastet. Nad tõmbasid aga pika kõie otsas allalastud pajaga mitu virtsase ja kõntsase vee sees ujuvat surnud linnupoega üles, kes täiel mädanemisel olid. Nüüd nägid nad, et lindudel on kaevurakete vahel pesad, kust poegi esimestel lennukatsetel oli kaevu kukkunud ja otsa saanud. Muidugi pidid hädalised oma janu ka siit ilma kustutamata edasi kandma.

Näis, nagu tahaks saatus neid nii kaua taga kiusata, kuni nad kõik nälja, janu ja haiguste kätte hääbuvad.

Kui viimaks Burlukki jõuti, leiti hurtsikutest, mis mõisnikuga tehtud kontrahi järgi eesti sisserrändajaile olid elamiseks määratud, senised elanikud, tatarlased, veel eest, kes väljamine-

mise peale ei mõtelnudki. Mõisnikuproua Belovodskaja, kes nende vastu midagi ei suutnud ette võtta, oli seega lepingu murdjaks saanud. Nõnda puudus surmani väsinud ja nälginud rändajatel ja nende haigetel peavarigi, mille järele nad kahe ja poole kuuse teekonna järel nii väga igatsesid. Nad olid sunnitud Alma jõe äärde, mille kallastikul küla asus, leeri jääma — ikka veel lageda taeva alla!

Kuid see polnud õnnetuse tigidam osa. Meeleheitele ajas palju enam see lugu, et siin inimestele ega hobustele ka kõige kallima hinna eest toitu polnud saada. Põud oli heina sootuks hävitanud, vili oli armetult ikaldanud. Belovodskaja-proua saatis leeri küll mõned korrad armu poolest odraleiba, aga see ei ulatunud nii suure rahvakogu nälja kustutuseks. Haigetele anti mõisast ka rohtu, aga et haiguse põhjused alles jäid — neid tuli veel juurdegi —, siis polnud sellest mingit abi.

Kõhutõbi võttis rahva seas hukkaläinud joogivee mõjul varsti uut hoogu. Vett võeti Alma jõest. See tähendab — Alma jõge polnud enam olemas, selle oli kuiv ja kuum põua-õhk ammugi tühjaks teinud; ainult tema põhjas, kivide vahel, niris veel kitsas sooneke vett, aga see polnud joogivesi, vaid soe ja maotu vedelik, mis ainult piinatud januneja kurgust alla läks.

Kõhutõbi kurnas täiskasvanuid kasvava võimuga, lapsi aga hakkas nagu kärkseid surema. Näis, nagu tunneks Alma jõe kallasmaa, mille mullapõues Krimmi sõja veriseimast lahingust saadik nii palju inimesi puhkas, jälle himu surma kätte näritanud ihude järele. Umbes kaks nädalat oli rahvas siin leiris ja vähemalt kümme väiksemat ja suuremat last maeti lahingupaiga ligidale, kõvaks põlenud Krimmi mulla alla.

Varemalt Krimmi saabunud sugurahvas elas küll ligidal — Samruki küla polnud kaugemal kui seitse versta —, aga sealt poolt abi oodata oli asjata, sest et samruklastel enestelgi igast asjast puudus käes oli, kuna nad ainult kroonu abil elu suutsid jätkata. Tänavune kuri ikaldus tabas neidki raskesti. Tervemad seltskonnast said küll mõisaproua Belovodskaja käest pisut ajutist tööd — nad pandi mõisa aeda maad kaevama ja rohtu kitkuma, kusjuures vene proua, kes neid iga päev käis yaatamas, nende töövirkust imestama õppis. Aga sellest ei piisanud pikapeale häda kustutuseks, liiatigi, et siitki raha eest ju toitu ei olnud saada.

Nõnda võtsid õnnetud ühtelugu kasvava haiguse ja nälja

sunnil viimaks nõuks hobused jälle vankri ette rakendada ja edasi rännata — Simferoopoli linna poole, kust ometi raha eest kõhutäidetki oli loota, vahest ka peavarju, vähemalt haigetele.

Lõikusekuu teisel poolel jõudis verstapikkune hädalistevoor Simferoopoli linna turule ning äratas seal Krimmi rahvuselt nii mitmekesiste elanikkude seas kõige suuremat tähelepanu.

Linna rahvas, ülemad ja alamad — venelased, sakslased, tatarlased, mustlased — jooksid uudishimulikult kokku võõrast valgetverd põhjamaa-rahvast laial silmal vahtima, rahvast, kes nii oma näolise ja riidelise välimusega kui ka oma sõiduloomade ja sõiduriistadega nende imetlust äratas. Mehed pikkade juustega, põlvini ulatuvate lühikeste pükstega, pikad sukad pastlapaeltega seotud, mustadel voltkuubedel, kaeluse otsast võõni, tihe rida tinanuppusid ees; naised poole küünra kõrguste munakujuliste mütsidega, mille alt enamasti helkjad juuksed välja voolasid, ning tumedate, värvita ihukatetega; siis pisi-kesed kummvankrid, millel väikesed hobusepruntsid ees — see kõik oli krimlastele ennenägemata uudis ja silmalõbu.

Aga mitte üksnes uudishimu ja imetlust ei äratanud eestlaste viletsusevoor, vaid ka kaastundlikku halatsemist. Küll polnud Simferopolis, nagu muudiski Krimmi linnades, puudust nadistest, räpastest ja näljastest inimestest, neid leidis iseäranis rohkesti mustlaste ja tatarlaste seas; aga see viletsus, mis nende kaugelt tulnud rändajate nägudelt ja ihudelt paistis, hakkas ometi pitsitades südame ümbert kinni. Mitte ainult polnud päratu teekond kõige oma reenumise ja kröönimisega need inimesed riidehilpude poolest kerjajate sarnasteks teinud, vaid ta oli nad ka haiguste ja nälja läbi kurnanud ja paljasteks inimesevarjudeks kuivatanud, kellel polnud enam liha luudel ega verd soontes, kellest suurem osa vaevalt veel jaksas jalul seista, kuna nende vankritel hulgana haigeid lamas, kes enam kätt ega jalga ei suutnud liigutada. See oli nähtus, mis kõige kalgimat rinda puudutamata ei jätnud, ja nii mõnegi silm uudishimuliste vahtijate seast tõmbus niiskeks. —

Ülemus oli sunnitud hädalistele appi tõttama, vähemalt peavarju poolest. Kuberner käsul andis linnavalitsus ühe linna sees oleva sõjaväe-kasarmu eesti sisserändajaile ajutiseks korteriks. Sinna koliti siis kõige oma häda ja viletsusega sisse. Esimest korda veerandi aasta pärast magati jälle katuse all ja kindlate seinte vahel!

Aga see tervislik abi tuli liiga hilja ja oli poolik. Mitte ühes korterit polnud ju haigetele vaja, vaid ka korrapärast toitu ning head ravi. See puudus aga. Mis ime siis, et kõhutõbi ja selle kõrval ka muud haigused endid peavarju abil üksi sugugi peletada ei lasknud, vaid just kasarmus palju kurjema hooga levisid, sest et suur rahvahulk siin hunnikus koos pidi elama ruumis, mis nii paljudele oli liiga kitsik. Varsti täitus korter väljakannatamatu õhuga, sest et raskemad haiged eneste väljaheiteid eemale ei suutnud kanda. Kasarm ei muutunud mitte üksnes viletsaks hädalaatsaretiks, vaid ka haisvaks peldikula.

Siit hakati põdejaid linna haigemajadesse toimetama. Varsti olid kõik hospitalid haigeid eestlasi täis. Aga ka siin sai kehvalele töbistele ainult puudulik rohitsemine osaks, jaolt juba sellepärast, et haiged umbkeelseile tohtritele ja talitajaile oma häda ja soove ei mõistnud väljendada.

Nüüd alles hakkas sõber surm eestlaste seas lõikust pidama! Ei möödunud peaaegu päevagi, kus mitte üks või teine kurnatud tööori, kes oli Balti sunnitöölt palja hinge ja tühja kõhuga tulema pääsenud, silmad uuel kodumaal igavesele unele poleks kinni pannud. Oli päevi, kus kaks ja kolm eestlast korraga haigemajast surnuaiale veeti ja musta mätta alla maeti. Neile mõõdeti siin lapike hingemaad kätte, mis parem oli kui kõik Vene riigi asumaad: ei see nõudnud tööd ega orjust, pakkus aga lõpmata puhkust kõigest seni nähtud vaevast...

Umbes niisama hädarikka teekonna järel jõudis paar nädalat hiljem Krimmi teine voor eesti väljarändajaid Ants Valkmanni juhtimisel. Muidugi polnud nende inimeste ehmatus ja põlastus kõrbenud Kaanani üle mitte vähem kui Määrmanni rahva oma. Aga veel hoopis erilised hirmutused, mis varem tulijaile nägemata olid jäänud, astusid nendele uuel kodumaal vastu, hirmutused, mis neile sellest kodumaast otse hingeavastava esimese mulje peale sundisid.

Voor lähenes õhtu eel Kara-Kijati külale, rändajate tulevasele asupaigale. Õhk oli selge, ainult hõre põuaudu lehvits imekerge, läbipaistva loorina üle lagendiku, kuna päike pikka aega leigeneva palavusega sinava võlvi alumiselt poolelt alla säras. Kõik maa ujus veel eredalt sätendavas valguses, mis vaid nõrgalt algavat kullakuma sisaldas.

Korraga ajas kirdest pilverüngas üles, mis ruttu kasvades suure kiirusega lähenes. Varsti lõi taevast, mis praegu veel selgelt ning sügavalt oli sinanud, tuhmiks, isevärki tõmmuhall hõmarik heitis üle maa. Kõik tõstsid silmad üles, ka haiged ja väsinud vankritel, et kahinal tulevat pilve, mis vististi kosutavat äikesevihma põues kandis, tänulikult teretada. Janunes ja maapind ja kõik, mis tema peal inimese, looma ja taime kujul elutses, jahutava, karastava joogi järele. Tule, vihmuke, tule ometi kord ja anna sellele kõrbeks neetud maale vähegi haljam nägu!

Aga must pilv ei toonud vihma. Ta jõudis tumedal mühinal Kara-Kijati küla ja eestlaste voori kohale, ta muutis taeva laotuse pilkaseks pimedaks, tõmmates päikese ette paksu kätte, nii et kõikjal sünges öö valitses. Kuid piiska vett, ei ka terakest rahet ei kukkunud alla.

Ja ometi hakkas sadama! Tihedalt... rängalt... uputavalt... lämmatavalt...

Sadama hakkas paksu mustja rahena midagi, mis põhjamaa rahval ihukarvad ilgel hirmul püsti ajas. Sadama hakkas elusaid loomakesi. Raheterad, mis langesid — nad elasid, nad roomasid, hüppasid, lendasid!... Ja nagu varsti nähti: nad olid ahned sööma, õgima, hävitama! Mitte kosutust ei kallanud päratu pilv kolletanud kõrbepinnale maha, vaid veel suuremat kadu, aina rüüstamist ja laastamist. Mis külas ja küla ümber veel vähegi rohulible või puulehe kahvatanud nime kandma sünnis oli, see kadus silmapilgul, nagu tulega hävitatuna. Ja kus enam midagi polnud, kus maapind mustama lõi, puuke ja puhmake raagu jäi, sealt tõusid jäledad söödikud üles ja lendasid kihiseval parvel sinna, kust veel midagi vähegi rohekat ja haljakat paistis. Kõik kohad olid neid täis — majade katused, tänavad ja aiad, rändajate voori vankrikatused, inimeste pead ja riided...

Mitte piima ja meega ning kalli marjaviinaga ei võtnud töötatud maa jumala äravalitud rahvast vastu, vaid egiptuse nuhtlusega!

Rohutirtsude õudset hävitustööd, millest nad seni ainult piiblist olid lugenud, pidid nad siin nüüd oma silmaga näha saama — juba esimesel päeval uues kodus!

Ja nad pidid kuulma, et see nuhtlus tänavu suvel juba mitmendat korda üle maa käis, et juba mõni nädal varem samasugused rõövikutepilved idast olid üles ajanud ning põuast

järelejäänud poolkõrbenud rohule teistkordse ning täielikuma kadu toonud. Nad kuulsid, kuidas tirtsud, kui nad väljadelt enam midagi ei leidnud, jõgede ääres olevate viljapuu- ja kerduviljaaedade peale lennanud ja need lühikese ajaga purulagedaks teinud, kuis nad isegi tubakapõllud paljaks söönud, hoolimata selle taimne vihast maigust, mis muidu kõik teised loomad temast eemale hoiab...

Rahva ahastus küündis meeleheiteni.

Seisti ristis kätel söödikutesaju sees ja vahiti pärani silmil ringi.

Ei jätkunud hingejõudu ega meelemärku oma tundmusi sõnadega, kuuldava häälega väljendada.

Või see ärapõlenud kõrbelagendik, kus taevast vihma asemel röövikuid ja söödikuid sajab, oli see kiidetud maa, mille prohvet ja tema abilised olid usklikkudele asukohaks valinud!

Kas olid need mehed hullud peast, või aga ühteheitnud kelmid, kellel rahvaga oma isiklikul tulul mingi kuri nõu oli?

Aga enne veel, kui viha Maltsveti ja teiste maakuulajate vastu ehmatusekohmetuses oleva rahva südameis õieti sai põlema süttida, juhtus midagi, mis hirmu ja ärevuse uuele hoole keerutas. Vaevalt olid inimesed, kui hobused olid rakkest võetud ja vankrite külge seotud, külas öömajale jäänud, väsinud liikmed istmetele toetanud või asetel välja sirutanud, kui väljast korruga luust ja üdist läbilõikav röökimine kostis. Keegi ei teadnud, missuguse looma kõrist küll selline kohutav-kole ja ärraäkimata inetu kisa võib tungida, — säherdune loom oli kõigile tundmatu.

Hirmsale röökimisele järgnes sedamaid suur müra ja tümin hobuste tampimine ja puristamine, nende jooksu müdin, ümberkukkuvate vankrite ragin ja kolin...

Igaühe lähem mõte oli: mõni lõunamaa kiskja on hobuste kallale tikkunud ja murrab neid!

Osmikutest välja tormavail inimestel seisis, niipalju kui pimedus lubas näha, pilt täis hirmusegadust silma ees. Vankrite külge seotud hobused olid lõhkumas; ühed olid endid lahti kiskunud ja jooksid ringi, teised rebisid vankrid kaasa, kuni need ümber kukkusid — üks upakile siia, teine sinna. Hobuste ja vankrite rägastik aga jooksis kodumaa karu suurune murdja ringi ja röökis mis jaksas, röökis häälega, mis inimestelegi põgenemishimu jalgadesse kihatas.

Pimeduse pärast võis metsalise nägu ja tegu niisama vähe

näha, kui mähmurtud hobuste arvu kohta selgusele jõuda. Alles pikkamööda hakkas tõde tõusma, mõistatuslik sündmus muutis saama, ahastuse alt naerata nali pead pistma.

Koledast võõramaa murdjast sai nüüd naabermõisa süütu mees, noor eeslitäkk, kes väikestele eesti märadele kosja tuli!

Muidugi ajas ta selle asja oma liiga julge ja väga ülbe kosjakõnega, mille sarnast karsked eesti märakesed enne polnud kuulnud, ise haledasti nurja. Selle asemel, et temale häbelikul armul õrnalt vastu tulla, pistsid kohkunud kaunikesed kõik patku, oma ruunatud vendi ja lallepoegi, kellele säärane röövik pikk-kõrv samuti enne nägemata oli, kaasa kiskudes.

Nimetamisväärt kahju polnud hobuste ja vankrite omanikkudele õnneks sündinud.

Aga sündmuse heal lõpul ning naljal polnud rõhutatud inimeste kohta mingit meeltahutavat mõju. Ükski suu ei veninud naerule, ükski silm ei hakanud rõõmsamalt ringi vaatama. Oli ju kõigil alles rusuva tundmusena meeles see ärraäkimata kurb vaade, mida asumaa kõrbepind pakkus, ja need õgivad röövikud, mis neile natukese aja eest nii kohutava etenduse olid andnud. Palju enam hakkas mure vajutuse alt viha võimsalt üles keema, kibe viha nende vastu, kellest rahvas enda arvas petetud olevat.

Sel meeolul leidis Kustav Malts seltskonna eest, kui ta õõsel Kara-Kijatisse sugurahva juurde saabus. Kaks noormeest, kellel oli teada, et Kustav ühes ligidal olevas mõisas teenib, olid kohe õhtul läinud temale sõna viima, et rändajad on päralt jõudnud, nende seas ka Kustavi kaks alaealist õde, üks kuueteistkümne, teine neljateistkümne aastane, kes venda, oma tulevast tuge, näha igatsesid. Peremehelt leiba ja muud toidukraami kaasa saades — mõisas oli juba tuttav, et sisse-rändajad valusat puudust kannatavad — läks Kustav oma külalistega sedamaid mõni verst eemal asetseva küla poole teele. Tema sammu kiirendas teade, et ta noorem õde teel külmetamise tagajärjel haigestunud.

Nii rõõmus kui jällenägemine omaste ja lähemate sõprade ning tuttavatega ka oli, ei jäänud noormehe süda õnnetu seisukorra ja ahastusliku meeolu tõttu, milles ta rahva eest leidis, mitte vapustamata. Ja varsti pidi ta ka etteheidete- ja süüdistuste-rahe, mis talle rohutirtsude tihedusel kaela sadas, kannatlikult vastu võtma. Seltskonna tuju oli nii meeleheitlik, et tõsiselt nõu peeti — vähemalt jõukamate ringides — mõni päev

puhata ja siis kodumaa poole tagasi pöörduda. Vannuti ja neeti maa põhja terve ettevõtte ja tema algatajad.

Malts kaitses ennast muidugi, nii hästi ja nii visalt, kui suutis. Tal oli hea sellele näidata, et ta rahva möödunud aastal Krimmi üles kirjutamata jätnud ja kodumaale kõik kirjalt kult teada andnud, mis temale siinseist oludest oli silma paistnud või jutustatud; seega oli otsustamine igauhe enese asjaks saanud. Pealegi olid rahva poolt hiljem kaks teist saadikut Krimmis käinud, kelle sõna ometi peale jäi.

Nüüd pöördus haiglane meelepaha nende mõlema kui patuoinaste peale. Valelikud ja petised, kes rahva suisa hättatassinud, olid nüüd Määrmann ja Valkmann! Leiti, et nad oma juttudele Krimmi oludest palju varjavad värvi ja niisama palju kaunistavat võõpa olid peale võidnud. Kuigi nad puudest ja põõsastest õigusega suu olid pidanud, aga miks ka hirmsaist söödikuist? Nad kõnelnud palju rohust ja viljast, haljast lagendikust, rammusast põllumaast, aga miks nii vähe hävitavast põuast, mis rammusa mulla kõvaks kiviks teeb, heina ja vilja põlenud kuluks muudab?

Vähe rahustavat mõju oli sedapuhku Kustavi trööstimispüüetel, kes katsus seletada, et ju mitte iga aasta pole pöödnud ega sigi rohutirtsusid. Sisserändajate õnnetuseks olevat tänavune suvi üks viletsamaist pikema aja kohta, nagu siinsed elanikud tõendavat. Sellevastu olnud läinud aasta väga hea ning ikalduseaastale järgnevat harilikult ikka jälle saagirikkad kasvuaastad ilma põua ja söödikuteta. Viimased ilmuvad ainult harukordadel.

Täna jooksis selline lohutus suuremal osal veel kõrvast sisse, teisest välja, ja põuedes urgitsev viha, näriva mureussi sünnitlits, otsis visa hoolega ikka uuesti süüdlasi, et nende peale end välja kallata. Nõnda jõudis järg ka jälle vana prohveti enese kätte, keda teel, kui sisserändajate silmade ees Krimmi kõrb avanes, juba küllalt kurjal mõttel oli meelde tuletatud.

Nagu samal puhul esimeses vooris, nõnda oli ka siin sündinud: oma koguduse enamiku silmis kärises Maltsveti prohvetlik ja usuisalik pühadus katki.

Prohvet alanes korraga, sest et ta usklike ihulisi nõudeid ei suutnud täita, et tema võimuses ei seisnud oma jüngerite kõhu tulul imet teha, — ta alanes nende silmis lihtsaks patuseks, ekslikuks inimeseks, kuivas kokku õige pisikeseks igapäevaseks elukaks; veel enam — ta vajus paljude meelest

süüdlasena, kergemeelse või koguni pahatahtliku petjana oma koguduse ees tolmu ja põrmu sisse.

Uak näitas jälle kord, kui lähedalt ta kõhuga ühenduses seisab, kui väga ta seitsinatsast kurjast ainelisest ilmast pärit on.

Tema süü kinnituseks tõukas rahvale veel see lugu vastu pead, et usuisa ja Kaananisse rändamise peaeestvõtja oma järelkäijaid uuel isamaal polnud vastugi võtnud. Maltsvet hoidus, nagu see ka esimese voori päralejõudmise puhul oli talle saanud, rahvast hoolega eemale. Sellest ei võidud muud järeldada, kui et ta südametunnistus puhast polnud, kui et ta oma petetud kogudust kartis. Maltsvet tunnistas enese nähtavasti ka ise pankrotiks. Ta mõistis enese kogudusepea ning oma-usulise rahva saatuse juhtija ametist ara redus-olemisega lahti.

Ja tõepoolest — see arvamine ei läinud märgist mööda.

Maltsvet kartis rahva meelepaha; sellepärast ei tõtanud ta oma karjakest Kaanani pinnal õnnistades vastu võtma ega teretama. See oli seesama inimlik-väiklane kartus, mis oli prohveti koguduse tipust peitu ajanud, enne kui suur põgenemine Egiptusest, mis ju usklike arvamise järgi tema juhtimisel pidi sündima, teoksile oli võetud. Maltsvet võis endale selgesti kujutleda, missuguseid tundeid kõrbeks põlenud Kaanan rahva rinnas äratas, ja ta võis enesele kindlasti öelda, keda kõigepealt nii armetult petetud lootuste eest vastutavaks tehtaks. Aga tal ei olnud julgust rahva ette astuda ja tunnistada: «Mina pole mitte targem ega püham kui iga teine teie seast! Mis mina teile omal ajal kodumaal Kaanani piimast ning meest ja jumala imedest kuulutasin, ei tulnud mitte jumala, vaid minu enese suust. Näen, et olen eksinud. Pidage mind ekslikuks inimeseks, nagu teie isegi oletel!»

Ja eksliku, teadmata inimese seisupaigalt oleks Maltsvet ennast niisama mõjusalt suutnud kaitsta nagu tema vennapoeg ja Määrmann ning Valkmanni. Ta oleks rõhutanud rahvast niisama hästi ja oma kõneosavuse tõttu veel paremini võinud trööstida, et praegune kõrb ei jää ju kõrbeks, vaid võib juba kevadel jälle haljendavaks, viljarikkaks maaks muutuda.

Kuid prohvet arvas enda rahule paremaks koguduse vihapilve alt kõrvale hoiduda ja alles siis nähtavale ilmuda, kui sadu möödas on.

Ta elas sel ajal linna ligidal, Sevaštoopoli maantee ääres olevas Puškino mõisas, teenides seal öövahina. Aabrami kü-

last, oma sõbra Nordi juurest, kust ta läinud talve ja suve elas, oli ta natuke aega enne kodumaa rahva päralejõudmist ettevaatlikult siia asunud. Oma öise teenistuse eest sai ta pärisöögi kõrval kaheksa rubla kuus palka — raha, mis tema kasinate tarviduste jaoks täiesti küündis.

Siin elas Juhan Leinberg vagusat, üksikut elu, vältides iga avalikku väljapaistmist. Öösel mõisa hoonete vahel pikkamisi ringi sammudes oli sel langenud suurusel mahti Krimmi tähtedele, mis tõmmusinisest taevast eredal sädelusel ta peale mahavahtsid, siitilma kaduvikku kurta — kaduvikku, mis ei peatu ka teisest, kõrgemast ilmast pärit olevate võimude ees. Ainult oma lähemate sõprade ja tuttavatega kodumaa rahva seast, nendega, kes teda pigemini kahetsesid kui sõitlesid, astus ta mõne aja pärast läbikäimisse, mida aga ka kaunis harvasti sündis. Nende kodustes, perekondlikes ringides võttis ta soovi peale vahel ka lühikeseks palvetegemiseks sõna, aga üksnes säherdustes pisikestes ringides ja siingi mitte sageli. Rahva suuremate hulkade sekka, kelle vaenulik meeleolu hädarikka talve tõttu tema vastu muutumata püsis, ei astunud ta kordagi.

Oma täielikku üksindust, mis talle pikapeale ometi näis rõhuvaks minevat, püüdis ta seeläbi kergendavalt muuta, et ta oma naist ja mõlemat poega Krimmi enda juurde kutsus. Kuid need ei täitnud tema kutset. Nad kartsid pikka teed ja kehvemat elukorda, kui neil kodumaal oli. Leinbergi vanem poeg hakkas Paides tislermeistriks ja võttis ema ning noorema venna enda majja, pakkudes neile muretut elu.

Maltsvetil oli ka pisut muud põhjust kui sugurahva vaen, mis teda sundis pooleldi peidus, nagu kadunult elama ja mis talle nõu andis iga avalikku väljaastumist vältida, kui see tal ka nõuks oleks tulnudki.

Balti saksad polnud teda kui väljarändamisele kihutajat unustanud.

Tallinnamaa mõisnikud ihusid kahju pärast, mis orjade põgenemine neile oli toonud ja veel tootas tuua, tema peale kibedasti hammast. Nende tasuviha ulatus kauge Krimmini. Selsamal 1862. aastal jõudis Balti kindralkubernerilt Riiaast Tauria kubermangu ametikohtadesse nõue — passita «kurjategija» Juhan Leinberg kinni võtta ja Eestimaaale saata.

Maltsveti õnneks käisid aga mõlema kubermangu majanduslikud huvid tol ajal vastamisi: Tauria mõisnikkudel ja kroonul oli tööjõude hädasti vaja, kuid Eestimaa orjapere-

mehed ei tahtnud omi kaotada. Mine nüüd võta tööjõudude Tauriasse viija kinni nende käest, kellele sest kasu tuli! Krimmi ülemus teadis väga hästi, mis süü pärast Tallinnamaa patunid Puškino mõisa ausat öövahti taga nõudsid; sellepärast ei politsei, kes ju vormitaitmise pärast ikkagi otsimisele saadeti, näpunäite, kuidas seda toimetada. Otsiti meest, aga ei leitud. Tuttav asi. Ja Riiga läks mõne aja pärast — ning see mõni aeg oli õieti pikk — ametlik-kuiv ja ametlik-tõsine vastus: «Juhan Leinbergi nimelist kurjategijat Tauria kubermangus ei ole!»

Krimmi härrased kaitsesid Eestist saadud töö- ja maksujõudusid Balti härraste tasuviha vastu aga veelgi südimalt, mis loo täienduseks ei või mainimata jääda.

Kolga mõisa omanik mõtles oma Krimmi läinud tööorjadele sellega kätte maksta, et ta nendest üheksa noormeest soldatimundrisse tahtis toppida. Kaks aastat järgemisi nõuti mehi, kes 1862. aastal olid Krimmi tulnud, siit taga; nad pidid Kolga valla eest — et krahvihärra tööjõud mitte veel rohkem ei kahaneks — väeteenistusse minema. Aga et Krimmis tugevatest töökätest niisama suurt lugu peeti kui Kolgas, siis otsiti mehi suure hoolega sealt, kus neid ei olnud. Nõnda jäid nad nii esimesel kui ka teisel sügisel kinni võtmata. Et tagasinõudmise alt pääseda, pöördusid mehed kohaliku ülemuse nõuandel palvega ministri poole, et nad kui asunikud väeteenistusest vabastataks, mis ju ka asumistingimustes oli lootatud.

Palve täideti. Kolga vald pidi enese eest ise mehed andma.

Krimmi ikalduseaasta annetas eesti sisserändajale talve, mis kõiksugu puuduste ning hädade poolest kodumaa kehvimad aastad ületas. Kumbki mõisnik, kellega asumislepingud olid tehtud, ei suutnud oma kohustusi rahva vastu täita. Esiteks ei olnud elumajad, nagu kontrahtides oli määratud, senistest elanikkudest tühjad; teiseks jäi leivavili — setvert nisu või rukkeid perekonna peale —, samuti talivilja seeme neilt saamata. Kuigi neil arusaadavalt võimata oli ikalduse pärast viletsust kannatavaid tatarlasi vastu talve hurtsikuist välja ajada, siis väitsid mõlemad naismõisnikud pisut vähem mõistetavalt ka veel, et neil ei olevat jõudu uutele asujatele vilja muuretseda. Neil endil tarvilikku jagu vilja küll ei olnud, aga ka

tarviliku rahasumma, mille eest vilja oleks võinud osta, ütlesid nad endil puuduvat.

Sel lool ei jäänud asujatel ega ka maaomanikkudel muud nõu, kui lepingust kriips läbi tõmmata. Taganeti kontrahis vabal kokkuleppel. Kohtulikul teel oleksid kahjustatud asujad vastaselt poolelt vahest sugu tasu saanud, aga kes mõttes kõiksugu hädadest pehmeks pitsitatud eestlastest kohtuskäimise peale! Tuli veel õnneks lugeda, et Kara-Kijati omanik, proua Dalajeva, oma sisserändajaile võimalikuks tegi sinnasamaaast talvekorterisse jääda, milleks tatarlased neile oma hurtsikutes ruumi pidid andma. Et elu neis kitsikuis ja madalais savi-onnikestes, mis nüüd elanikke kahekordselt täis olid tuubitud, lõbus ei olnud, on kergesti mõista.

Teised eesti asujad lõid, kui nad sügise olid soldatite ka
sarmus või haigemajades põdedes ära elanud, Simferopoli
linnas või selle ümbruses — kus aga keegi sai — hädise talve
korteris üles.

Viletsus oli kõikjal suur. Mitte ainult toidust, vaid ka ahjuküttest oli kõige pigistavam puudus. Küll andis kroonu sügisel iga täiskasvanud hinge peale pisut rukkeid, aga seda ei piisanud kuigi kauaks. Jõudis mõni endale lehmamullika osta, siis tikkus talle sedamaid põhupuudus kallale. Heinad olid kõrges hinnas — nelikümmend kuni viiskümmend kopikat puud. Ahjukütteks polnud puuvaeses Krimmis ühte ega teist tarvitavat ainet võtta: ei õlgi ega sõnnikut. Põllud olid liiga vähe kõrt kasvatanud, kui et seda, nagu muidu tavaline, ahju oleks võidud loopida, ning loomade arv küttesõnniku saamiseks samal põhjusel liiga väheseks jäänud. Külma tuba ja tühi kõht olid haiguste kõrval nüüd eestlaste alalised piinavad kaasalised uuel kodumaal. Õnneks polnud talv sel aastal küll kuigi pikk ega kare. Enne jõuluid oli mõni nädal külma ja lund, siis algasid pehmed ilmad, kodumaa mihkclipäevaegete sarnased, mis kestsid kevadeni.

Hädaliste saatust püüdis ka kodanlik era-heategevus armuandide näol kergendada. Simferopoli saksa koguduse kirikuõpetaja Keuchel, kes tuli õnnetuile osavõtliku lahkusega vastu ja kelle kiriklikkude ametitalituste alla eesti asuvad hiljem heitsid, võttis abi muretsemise enda peale. Ta korjas linna kodanikelt, eriti oma koguduse liikmeilt, nälgiiaile ja põdejaile raha-andisid. Häda kustutuseks oli aga «heldeid käsi» nähtavasti liiga kasinasti, sest pastor Keuchel oli sunnitud ka

laenu teel abilaeka sisu eest hoolitsema. Sel puhul käis üks
 andi kodanik nii mõnestki oma kristlikust klassivennast hea-
 tegeliku meele poolest üle, millest veel elus olevad esimesed
 eesti väljarändajad autori Krimmis käimise ajal väikest ise-
 hoimulikku lookesi mäletasid.

Kord laenas kirikuõpetaja Keuchel ühelt juudi rahvusest apteekrilt, kelle majas ta elas, viiskümmend rubla raha, et seda hädalistele jaotada. Et ta aga laenu määratud ajaks ära ei jõudnud maksta, siis palus ta võlauskujat veel mõni aeg kannatada. Juut küsis, milleks vaimulik isand raha oli laenanud, ja kui ta kuulis, et see puudust kannatavate eesti asujate heaks läinud, tähendas ta ilma pikema arupidamiseta, et ta antud summat siis enam laenuks ei lugevat, vaid selle eestlastele kinkivat. Israeli mehe annetis oli märksa suurem kui paljude ristiusuliste kodanikkude omad, ehk need temast küll rikkamad olid.

Ka eestlaste kodumaalt mõtles heasüdameline kirikuõpetaja abi nõutada. Seks otstarbeks kirjutas ta sinna vaeste asujate viletsusest liigutava kirja. Vististi ei aimanud aus mees, keda Krimmis natuke teisemad olud ümbritsesid ja kellel oma ametist aatelisemad arvamised olid kui tema ametivendadel pühal. Maarjamaal, mil viisil tema kirjast Baltis kapitali lüüakse. Ta ei aimanud, et tema kirja kõigepealt abinõuks tarvita- takse, et sellega mõisnikkude orjadele väljarändamise eest kolli teha, püüdes neid sundida raske ikke alla paigale jääma, kuna abi muretsemine seejuures jälgiks variserlikuks kometiks minetus.

Juubeldaval kahjurõõmul kuulutas Järva-Madise papike ühel pühapäeval kantslist oma kogudusele, kuidas need vaesed, üksinud hinged, kes valeprohveti ja pahareti kihutusel oma kalli kodumaa maha jätsid, nüüd võõrsil suures hädas ning viletsuses elavat ja kuidas nad iga päev siia tagasi tuleksid, kui neil vaestel veel nii palju jõudu oleks. Küll nad kahetsevat nüüd, et nad oma endisele priskele elule siinsete leivavannemate ja ülemate varju ning kaitse all kergemeelselt on selja pööranud! Küll nad nutvat oma korrapäraseid eluhooneid, oma viljakandjaid põldusid taga! Aga see kõik olevat nüüd liiga hilja. Seepärast võtku talurahvas õpetust nende petetud hingede õnnetusest, ärgu uskugu võrgutajate petlikke meelitusi ja hoidku igaüks kinni oma kallist kodust, mille peal jumala õnnistus hingavat...

Oma hästituse- ja hoiatusekõnele lisas väga hingekarjane mahemagusa palve juurde, et kogudus oma helled käed laht teeks ja Krimmi õnnetute heaks andisid ohverdaks, milleks kiriku ukse juures «pekid» olevat välja pandud.

Palvet täideti muidugi. Umbes viiskümmend rubla tuli Madise koguduse poolt kokku, mis Krimmi õpetaja Keucheli kätte läkitati, kes raha hädalistele ära jaotas. Aga et rõõmsõnum väljarändajate viletsusest võimalikult üle maa leviks ja talupoegadele ka mujal kananaha selga ajaks, juhiti pastor Keucheli kirja sisu ka ajalehtedesse. Peale saksa lehtede kõneles sellest hõiskaval parastamisel iseäranis Jannseni «Perno Postimees». Jälle kord tõrvati «ahviprohvet» kui kuradi teenistuses olev rahyaeksitaja ja avalik petis süsimustaks, aga ka rumalale ja sõgedale rahvale, kes valelikku enam oli uskunud kui oma ausaid mõisavanemaid ja hingekarjaseid, pilluti ette heiteid ja süüdistusi kaela. Et ka teiste kihelkondade jutustajad ajalehtede kaudu laialikantud asja kirikus samal sihil kõnesse võtsid, on küll enesestmõistetav. Paremat vett oma veskile ei võinud ju vaimulikud ega ilmlikud saksad enam soovida...

Muidugi ei elatanud sellised armuanni-korjandused Krimmi eestlasi ületalve. Nad olid ainult piisad kuumale kivile ja said osaks kõigepealt põdejaile ja päris nälgi jaile. Kes vähegi käsi ja jalgu jõudis liigutada, pidi tööd ja teenistust otsima. Seda oli Krimmis õnneks teataval määral saada. Et aga tööjõude korruga rohkesti pakuti, siis tegid Krimmi tööandjad, nagu tööandjad säärasel puhul kõikjal teevad: nad tarvitasid tööotsijate õnnetut seisukorda ja kruvisid tööpalgad maha. Seda sündis eestlastele nii linnas kui maal, ja meestele niisama kui naistele.

Nooremad mehed, kellel tervist oli, rändasid poolsaare lõunaranda, eriti Jalta linna ja selle ümbrusse, kus viinamäed talve läbi tööd annavad. Oli siin päevapalk enne kuuskümmend kuni kaheksakümmend kopikat olnud, siis pidid eestlased ainult kahekümne viie kuni kolmekümne kopikaga leppima. Sellestki palgast püüdis igaüks veel, kas või vöörihma pingutades, hoiukopikaid koguda, et kevadel paarikümne rublagagi omaste juurde tagasi minna.

Tüdrukud, kellel vähegi tervist oli, olgu peretütar või endine ümmardaja, hakkasid enamasti kõik linnas teenima — üks puhas mis palga eest. Teadagi, et palka pigemini vähem kui

rohkem määrati, milleks ohtra tööpakkumise kõrval ka veel see palkajaile heaks põhjuseks oli, et tüdrukud kohalikku keelt ei mõistnud.

Aga ka linna ümbruses elavad eesti pereisad olid, vana-duse peale vaatamata, sunnitud endile tööga rahalist sissetulekut nõutama, et pealekippuva nälja vastu võidelda, iseäranis pereisad, kellel rohkesti «peenikest peret» oli. Eesti talupojad, kes Krimmi põlluharijateks olid tulnud, pidid nüüd Simferopoli linnas talve otsa nurgameesteks ja puuraiujateks käima. Vara hommikul mindi, õhtul pimedas tuldi — nagu kodumaa teomehed mõisaorjuses. Ka käidav tee — viis kuni seitse versta — oli umbes selletaoline.

Simferopoli turul ei müüdud mitte, nagu põhjamaa linnades, lühikesi, raiutud halgpuid, vaid kahe sülla pikkusi ja veelgi pikemaid lõhkumata rahnusid. Ja et linn, millel oma viiskümmend tuhat elanikku oli, ka ainult puudega küttis ja keetis, siis jätkus eestlastele puuraiumistööd küllalt. Muidugi tuupisid nad tatarlased, kes muidu seda tööd tegid, sel talvel kõrvale. Nad olid ka odavamad või neid palgati sellepärast ennemini, et nad haruldased hädalised olid. Kauples kodaniku-härra või -proua turul koorma puid — kohe ilmus eesti taat, kirves vöö vahel, ja pakkus ennast puulõhkujaks. Nii mõnigi neist sai keele puudusel palkajalt vahel tüssata, aga eks hädaline pea kõik kotti pistma.

Paljudel puuraiujatel käisid naised abiks kaasas — enamasti nooremad ja need, kellel väiksemaid lapsi ei olnud, aga ka mitmed, kellel olid kodus lapsed, kes siis kogu päevaks naabrinnase hoolele jäeti. Naised aitasid meestel saagida, kandsid saetud ja raiutud puid kuuri ja ladusid virna, teenides sel kombel mehe kõrval endile vähemalt igapäevast palu-kest. Enamasti anti puuraiujaile, kui töö vähegi kestvam oli, palga kõrval ka lõunasöök — kui mitte enam, siis ometi kausitäis sooja leent leivaga. Nõnda võisid taat ja eit teenitud raha õhtul suuremalt jaolt perekonna toitmiseks ja katmiseks koju viia.

Eestlaste tööusinus ja tööausus leidsid Krimmis varsti elavat kiitust. Juba proua Belovodskaja Burlukis, kes eesti sisserrändajatega ainult kahe nädala jooksul kokku puutus, oli mainitud omaduste üle oma päevaraamatusse imestavaid märkmeid kirjutanud, mis ta palju aega hiljem ühele eesti naisterahvale, kes teda teenis, oli ette lugenud. Kord andnud

ta hädalistele nende palvel mõisa aias kaevamistööd. Ta arvanud, et sellest tööst neile paariks päevaks jagub. Aga veel samal päeval peale lõunat olnud töö valmis ja inimesed palunud uut! Proua Belovodskajale kui vene tööandjale oli see virkus suureks uudiseks. Balti tööandjad sellevastu, kes selle virkuse vilja nii kaua olid maitanud, ei jõudnud küllalt eestlaste laiskust alati siunata... Nagu teisedki eesti palgalised maal ja linnas, nii seisid ka eesti neitsikud Simferopolis varsti heas lugupidamises, mis hiljem nende palkade kohta ilma kergitava mõjuta ei jäänud.

Üldiselt olid teenivate inimeste palgaolud Krimmis kodumaa omadest mitu ja mitu korda paremad. Seda said iseäranis need nooremad inimesed maitsta, kellel varem või hiljem õnneks läks mõisades kestva teenistust leida, nagu Kustav Malts ja mõned teised. Neist teenijaist said mehed kohe esimesel aastal seitse rubla, tüdrukud neli rubla kuus talvist palka, kuna kevadel meestele kaks rubla ja tüdrukuile rubla suviat lisa juurde pandi. Seejuures oli toit rohke ja hea. Puhast rukkileib, värske lihaga rammus leem, nael seda head liha inimese kohta olid lõunaks iga päev laual. Hommikuti ja õhtuti anti teed valge saiaga ja muu kõrvalisega. Missugune peaaegu muinasjutuline vahe siinsete ning kodumaa palga- ja söögiolude vahel! Viimastega võrreldes olid eesti teenijad tööpoolest Egiptuse näljaorjusest Kaananima mehe ja piima juurde sattunud. Nad said siin, ülalpidamisest hoopis rääkimata, ühekuuse teenistuse eest rohkem palka, kui Eestis sai kõige tublim töömees aastast, vaatamata sellele, et neil vene keele puudusel mõnigi töö ja tegu halvasti läks.

Kuidas oli siis tol ajal lugu kodumaa teenistuse tingimustega? Aastasulane, kes käis viis kuni kuus päeva nädalas mõisas teol ja pidi seal kupja kepi all päikese tõusust loodeni raskesti orjama, sai aastapalgaks neli tallinna vakka rukkeid ja neli vakka otri. See tegi tolleaegse hinna järgi välja umbes seitse rubla! Aga kes siis sulase vähese viljanatukese eest sedagi hinda andis. See läks enamasti poole hinna eest kohalike kõrtalpapade müügisalve. Palga kõrval sai sulane küll ka teatava jao riidet: villase kuue, kaks paari pükse, kaks särki, kaks paari sukki ning jalanõudeks raagnahast pastlad, mille eluiga ta sagedase hoolsa lappimisega pidi pikendama. Kõigi nende ihukatete väärtus võis olla neli kuni viis rubla. Kuid oma pisikesest palgast pidi sulane, kes ju pühapäeval ka na-

hke nägusam ja siledam tahtis olla, endale ise saapad, vesti, suutai ja mõned muud asjad muretsema. Ime oli, et säherduse palgaga üldse välja saadi — raha tallelepanemisest ei võinud kuidagi juttugi olla. Veel vaevalisem oli lugu leerimata sulastega, viieteistkümnene kuni seitsmeteistkümnene-aastastega. Need ei saanud peremehelt peale puuduliku riide mingisugust palka. Nad orjasid peremeest ainult kõige viimasemal inimlikult võimalikul tasutingimusel — et mitte nälja või külma kätte surra.

Nüüsamuti tüdrukud. Nende palk raske töö eest kodus ja mõisas oli: kahe aasta kohta üks kutib, kahe särki ja kahe takuse seeliku tarvis riidet, kaks naela villu ja paar pastlad kahe kuu peale! Raha mitte kopikat. Saadud riidest ja villadest pidid nad endile ihukatted «oma ajaga», see on pühapäevadel valmis tegema, nii et nad isegi tarvilikust puhkeajast, mida mehed nautisid, pidid ilma jääma.

Ja nende tööorjade toit? Mida pandi teomehele ja vaimule leivakotti ja lähkrisse, kui algas jüripäeval mõisatöö, mis nad terveks nädalaks igast soojast suupistest ilma jättis? Mida muud kui must aganane leivapäts ja sool! Lisati küll vahel paar naela tulisoolast silku juurde, aga enamasti üksnes «suure töö» ajal. Suur asi oli, kui päeva kohta toop jahukõrdisest piimavedelikku lähkrisse lasti.

Oli sulasel talvelgi vähe kergem põli, siis ei pääsenud tüdruk kunagi alalise pitsitava tööikike alt. Suurem mõisaorjus vältas mardipäevani; siis jäi «vaim» koju. Iga kolme nädala takka oli aga üks nädal mõisas «korral» käia, see on mõisniku kariloomi söötmas. Peatöö oli tüdrukul aga nüüd kodus. Ta pidi perenaisega ühes, peale talu oma koduse töö, mõisaprouale hulga linu ja takku peeneks lõngaks ketrama. Et ketrus kõige hiljem küünlapäevaks pidi valmis olema, kuna oma töö kahjarge ootas, siis võeti lühikestele päevale ööst lisa, ööst, mida viletsa peerutulega valgustati. Juhtus proua lõngast vea leidma — kogemata võis ta ka ainult halvas tuju olla —, kohe oli perenaisel hea noos trahviketruust kraes, mille ta tüdruktuga kevadeks varatselt valmis pidi vuristama.

Nüüsguse ilma palgata, vaheta ja otsata orjatöö alt oli eesti teenija Krimmis vähemasti palgatöölisest saanud, kellel oli midagi kõhus ja kukrus ja kelle seljal ei tantsinud kupjakepp. See oli edusamm, mis pani kindlasse teenistusse hakanud vallalised inimesed väljarändamisviletsuse varsti unustama.

KADUVAD KAED JA PUDENEVAD PUHADUSED

Haigus ja surm olid talve esimesel poolel ka Kugli linnameste seas virgasti tegevuses.

Kõle elu Simferopoli kasarmus, kõhutõvega ühendatud, murdis maha kõigepealt Kiisa verevaese Tiina ja kõvera kuklaga, punapealise Jüri. Nad pugesis kauase vaevlemise järel isa manu mätta alla, kuigi selle teadmisega, et nad «töötatud maad», mida Mihkel nii väga oli näha igatsenud, olid näinud — oma elu hinna eest.

Nädal hiljem pani Altsauna Viiu haigemajas oma petetud silmad kinni. Ta oli kauase truu palveorjuse eest taevaisalt Kaanani viinamägedel kindlasti tasu lootnud — valeks läks kõik! Nii valeks, et prohvetki oma usulastele nagu ei julgenud näidata, neid sõnadegagi trööstima ei tõtanud! Viiu läks ja jättis Tõnise, selle kõige ilma võlglaste, enda igavese võlglasena maha. Ehk olgu siis, et Tõnis oma võlga sellega püüdis kahandada, et ta laste eest hästi hoolt kandis, laste eest, keda Viikul ainult veel kolm maha jäid, sest paar tundi enne teda tar- dus veel üks eide kallimaist tõve küünte vahele.

Kugli usklikest arvas ka Pärtli Villem paremaks nii kurvast Kaananist sedamaid edasi rännata — maale, kus kõht süüa ega ihu riiet ei taha. Maale, kus ei ole vastaseid naisi ega sõnakuulmata teenijaid, kelle tigiduse käes ta seni nii palju viriseda ja vinguda oli saanud. Vaga Villem suri Kara-Kijati küla tatari hurtsikus, «keset paganaid», keda ta usklike hing põlgas, kellest ta aga oma üllatuseks pidi nägema, et nad tema ja ta haigete laste vastu üpris helded ja avitajad olid — justkui oleksid nad olnud maltsveti usku ristiinimesed! Tatari vanamees koppis Villemile vanadest laua-otsadest puusärgigi kokku ega võtnud selle eest vaese lese käest, kes nelja aialealise lapsega leinama jäi, punast kopikatki.

Need olid Kugli surnud. Haiged olid esimesel ajal enamasti kõik, üks kergemalt, teine raskemalt. Aga kuna teised Krimmis haigeks jäid, sai Vikerpuri Aadu, imelik mehike, siin just terveks. Ta kosus ruttu ja oli juba Burlukist linna kolides üsna väledasti jalul. Nõnda võis ta «proua» ja «preilikese» eest, kes kasarmus üldisest saatusest ei pääsenud, seda paremini hoolt kanda, mis ka päris naisterahvaliku osavusega sündis. Pealegi tuli talle hea mõte, mis vahest mõlema elu päästis. Ta viis haiged linnast välja, Aabrami külasse, kus ta kellegi lasteta eestlase majas korteri leidis ja korteriga ühes ka mõneks ajaks tööd küla jõukamalt sugurahvalt. Oma ulu alla võttis ta hiljem, kui Tiina ja Jüri olid linnas surnud, ka oma pödura ämma ja selle vigase tütre, nõnda et tal seda-puhku peale iseenda veel kolm täiskasvanut jäi toita, kuni Mari mõne nädala pärast linnas lapsehoidjana teenistust leidis.

Eltse noor tugev keha võitis haiguse varsti. Väike Mai siiputas kauemini palaviku käes, tervenenes aga viimaks ka. Seeüles valitses Vikerpuri majas suur rõõm, millest Aadu peale mitte kõige väiksem osa ei langenud. Oli ju Eltse rõõm ka Aadu rõõm. Tagura parunite tütar aga oli leidnud isa, kellega ta võis rahul olla...

Kasarmu-elanikkude seas, kelle tõbi kõige viimaks maha rabis, oli Lõhmuse Taavet.

Tema-mees oli teel ja tüki aega ka hädakorteris igale nõrkemisele vahvalt vastu pannud. Tüdimata oli ta teistele, keda haigus oli tabanud, kaua aega avitajaks olnud, oli teel haiged lapsi kandnud ja kasarmust raskeid tõbiseid haigemajadesse toimetanud, kuni ta ühel heal hommikul ise võimetult asemele jäi. Kõhuhaiguse juurde, mis talle liiasti vaeva ei teinud, seltsis korraga neeruhaigus, mis pikemat ja raskemat põdemist laskis karta.

Kui Taavet haigemajja oli viidud, ei teadnud õnnetu Anu, kellele omaste surm juba küllalt uimastavaid hoope oli andnud, oma ahastuses, kuhu oma pead panna, kuhu oma pödur laps ähvardava surma eest varjule viia. Sest kauemini kõhutõbistega täidetud kasarmusse jääda oli võimata. See oleks tähendanud väikese Juku, vahest ka ema enese elu ohverdamist. Ühtlasi lähenes neile toidupuudus, sest kaasavõetud raha oli lõpukorral ning lootus, et Taavet hakkab teenima, oli äkitselt nurja läinud. Mõttest — õemehelt Aabrami külas peavarju otsida, pidi Anu ka taganema: oli Aadul ju küllalt

sööjaid kaelas ja tema kitsas korter ei võtnud rohkem elanikke vastugi. Ühtlasi ei raatsinud Anu põdevast mehest nii kaugele eemale minna. Kuigi ta iga päev haige juurde ei pääsenud, siis kuulis ta ometi haigemaja talitajailt igal ajal, kas Taavet on veel elus.

Ses seisukorras võttis noor naine tänulikult vastu käe, mis talle abi pakkudes vastu sirutati. Tema sõber ja usuvend Tõnu-Petri Madis, kes oma naise ja mõlema vennaga senijani ka kasarmus oli elanud, üüris endale, kui elu läks välja kannatamatuks, linna servalt odava korteri, kuhu ta ka Lõhmuse perenaist ta haige pojakesega kutsus. Nagu Anu korterit, nii oli Madisel perenaist vaja, sest Madis tahtis Jüri ja Reinuga — nad kõik olid tervisel — tööl hakata käima. Kaup sõbis siis kõige paremini ja Anu võttis söögikeetja ning toakasiija ameti Madise juures, kuhu ka veel hoolekanne pimedale Maie eest juurde tuli, rõõmuga enda peale.

Uues pelgupaigas sai ärakannatatud hädadest vintsutatud naine oma lapsega vähemalt korralikult süüa ja magada, olgugi et kahe pisikese kambriga madal korter — ühe tatari pudukaupmehe väikeses vanas majahurtsikus — oli kuue inimese jaoks kitsik küllalt. Madisel, sel püüdlikul ja hoidlikul mehel, oli veel kaunisti raha, kuna nad kolmekesi ka puuraimisega nii palju teenisid, et majas juba sellepärast toidu lõppemist karta ei olnud. Madisel endal ei tarvitsenud päev päeva kõrval oma konti vaevamas käiagi, ta taotses kahe-kolme tööpäeva takka päevaks või paariks koju jääda, et kõhu kõrval ka oma hingekeese eest hoolt kanda, nagu ta Anule seletas. Mõne aja pärast sai ka korter avaramaks, sest Rein ja Jüri läksid vanema venna nõuandel teiste noormeestega poolsaare lõunaranda paremini tasutud alalist tööd otsima, mida nad Alupkas varsti ka leidsid.

Madis oli oma palvevaimu ja usulise õhina, hoolimata kõigist välispidistest vapustustest, alal hoidnud. Näis koguni, kui tahaks ta kahtlema löönud usu-õe hinge tulul oma palvekerisele ohtramalt leili visata kui kunagi enne. Maltsvetti ta iseäranis kaitsma ei hakanud; ta mõõnis, et prohvet Kaanani suhtes on eksinud, et ta inimlikus nõrkuses rahvale enam on püüdnud ilmutada ja töötada, kui jumal talle ülesandeks oli teinud. Aga Jehoova tahtmine jäi Madise õpetuse järgi ilmuurimatuka, nagu kunagi, ja jumala teed, mis ei ole inimese teed, imelikkudeks, nagu ennegi. Tema, Tõnu-Petri Madis, tundvat vii-

nasel ajal sagedasti Kõigevägevama lähedust ja tema hing kuulvat Issanda häält, mis hüüdvat: «Sina, minu ustav sülane, aita hoolt kanda, et minu rahvas mitte meelt ei heidaks ja umbusu sisse tagasi ei langeks! Kuuluta kõigile, kes hädas ja kiusatuses kõikumatuks jäävad, et mina neile võidukrooni tahan anda!»

Skeptiliseks saanud Anu võttis kuulutuse, et jumal on nüüd Madis Kirsipuu ametlikult apostlik nimetanud, kaunis ettevaatlikult vastu, nii kõditavana kui Madise lohutuse- ja lootuseevangeelium talle ka kõrvu kostis. Et ta aga tõe järele janu-nev õppi ja otsija oli, siis kuulas ta vagusi ja vastu rääkimata pealt, mis kuuldavasti «ustavaks tunnistatud» jumalalaulusel temale oli rääkida, võttis tema seltsis ja tema juhtimisel ka pühakirja uurimisest jälle osa ja pidas temaga koos koduseid palvetunde. Selleks tundis Anu end seda enam kohustatud olevat, et see sündis ju kõigepealt tema eksiradadele sattunud hinge pärast, mille päästmiseks Madis suurimat püüdeagarust üles näitas.

Nõnda kordus neile Krimmis, Simferoopoli tatarlase katuse all, veel kord see põli, mille nad Kuglil Tõnu-Petri talus kahekesi olid läbi elanud, iseäranis sel ajal, kui Lõhmus vangis oli. Nagu siis, nii istusid nad nüüdki õhtuti ja pühapäeviti teineteise kõrval laua taga, piibel ja lauluraamat ees. Kumbki luges lühema või pikema lõigu ette, mille üle siis seletavaid mõtteid vahetati, kuni tunnike palve ja laulmisega lõppes. Madise pime naine aga istus kogu aja ahju kõrval nurgas, elutud silmad ainiti sennapooles pööratud, kust mehe pühalik-magus hääl kostis, ja kõrval terasel hardunud kuulatamisel. Ta ei lausunud peaaegu sõnagi vahele; ainus avaldus, millega ta enesest märku andis, oli sage sügav ohkamine ning pool-lämbunud «jaa, jaa» ning «oo, oo», mille vahele ta enamasti keele ja ülemiste igemetega sünnitatud «sõtsutamise» paigutas... Anu vigase käega pojuke — see mängis vagusa pai lapsena põrandal või ilmus vahel ema kõrvale ja surus end nagu kassike tema külje vastu.

Kõik, nagu ennegi, ja ometi teisiti!

Nimelt Anu meelest.

Anu oli ainult poole hingega asja juures.

Ta tahtis täiega olla, aga see ei läinud tal korda. Sellest järgnes ainult vastik sundusetunne, mis talle piinavalt südame peale rõhus.

Anu tegi iga õpetuse ja seletuse taha, mis Madise suust pühakirja mitmemõtteliste, sagedasti tumedate paikade kohta tuli, nüüd punkti asemel küsimismärgi. See võib ju olla nõnda, aga niisama hästi ka teisiti — mõtles ta, ja ta meel kaldus vastupanematult ikka selle poole, et see on pigemini teisiti. Ta ei kahelnud pühakirja sõnas, seks puudus tal julgus ja vaimne jõud; aga ta kahtles selle sõna inimlikus seletuses, sellest õieti arusaamises, milleks ta enesel selgeid, kindlaid põhjuseid küllalt teadis olevat.

Kas see ei olnud pikk rida haledaid valeksminemisi, armutuid läbikukkumisi, käpuga katsutavaid eksimusi, mille peale maltsveti usk ja kõik temast väljakasvanud ilmutused ja kuulutused tagasi vaatasid! Kas polnud kõik need õpetused ja seletused, mis Maltsvet, tema abilised ja Anuke ise pühakirjast mitme aasta jooksul olid andnud, viletsa enesepettusena ja teiste petmisena avalikuks saanud!

Nad olid ennustanud viimsetpäeva, aga viimnepäev ei tulnud.

Nad olid ennustanud sõda, aga sõda ei tulnud.

Nad olid ennustanud imetegusid, aga imeteod ei sündinud.

Nad olid enestele Kaananit ennustanud, aga sattusid kõrbesse.

Nad olid patust pöördumata ilmalastele egiptuse nuhtlusi ennustanud, aga need nuhtlused tulid neile enestele kaela.

Nad olid viina, tubaka, sealihaga needmisega, palmitsetud juuste ja värviliste ihukatete põlgamisega otsekohe vanajumala sülle tahtnud ronida. Vanajumal oli nad enesest maha raputanud.

Seda oli peaprohvet isegi sunnitud tunnistama, sest ta ei tulnud oma rahvale mitte seletama, miks kõik teisiti sündis, kui oli kuulutatud ja pühakirjast välja loetud. Tal ei olnud säärast seletust. Ta suu oli kinni, sest et vale oli välja tulnud...

Kõik need tunnetused olid Anule tõekama rõhuga, usutavama selgusega Krimmis peale tikkunud, siin, kus maltsvetlaste suur usuline luuleloss, nimega Kaanan, lõplikult kokku langis, mattes ülempreestri ja kõigi tema abiliste prohvetlikku ja kirjatundlikku ustavust oma rusude alla. Ärapõlenud Krimmi nägemisel, inimeste nälgimise, põdemise, suremise pealtvaatamisel oli Anule nagu pähe pistetult meelde tulnud, mida rahvale omal ajal piibli ja jumalikkude ilmutuste najal oli loetatud — iseäranis siis, kui Krimmi üle ilmlikud teated alles

puudusid! Missuguse maapealse eedeni olid ennustajad ja ilmutajad pühakirja sõnadest välja moondanud ning usklikele silma ette seadnud ja missuguste jumalikkude imede tiivul pidi rõhutud rahvas Egiptusest tootatud maale lendama, kõrgelt ja pehmelt üle kõigist raskustest ja puudustest!

Anu ajule sai nüüd ka märgatavaks, kui uhked nad selle oma usu peale olid olnud, mis nii palju lubas, aga nii vähe pidas; kuidas nad «ilmalaste» peale põlglikult, vennastekoguduse «variseriusuliste» peale vaenulikult olid maha vaadanud; kuidas nad oma usku enda mõju all sejsvaile inimestele, oma lastele ja perele, olid peale sundinud, sagedasti vägisi. Anul seisis korraga silma ees, mis sündis Kiisa talus Elise, Miku ja teiste lastega, talle kerkis mälestusse joobnud Taaveti mõru sõna vanematest, kes on teinud oma poja joodikuks, tütre litsiks, teised lapsed lollideks, neile oma usku nagu pulgaga kurku ajades. Ja Anu jõudis küsimuse ette, mis vahe on siis nüüd maltsvetiusuliste ja hernhuudi «palverahva» vahel, keda esimesed just usulises kõrkuses ja sallimatuses, teiseusuliste vihkamises ja põlgamises olid süüdistanud? «Mingit vahet ei ole leida!» hüüdis õigusetunde hääl Anu toibuvas hinges. «Kumbki usk ei täida evangeeliumi põhilauset, mis käsib ligimest armastada nagu iseennast ning keelab teise üle kohut mõistmast!»

Seda ära tundes ei olnud Anul enam raske üles tunnistada, et niihästi maltsvetiusulised kui hernhuutlased tegid ülekohtu inimestele, keda nad ilmalasteks, ärkamata ja armu saamata hingedeks kutsusid. Nagu neil õigust ei olnud oma usku nende omast paremaks ja õigemaks pidada, nõnda polnud neil ka õigust iseendid nendest paremaks ja õigemaks kiita.

Sest mida olid siis maltsvetid oma tegude poolest ligimese vastu ilusamat ja üllamat korda saatnud kui näiteks Seene-palu Andres Lõhmuse ja tema perekonna vastu? Mees, kes sellepärast talitaja-ametist lahti lasti, et ta kaas-inimeste vastu küllalt südamega ei olnud. Või kel oli õigus Aadu Vikerpuri peale üleõla vaadata, inimese peale, kes hukkaläinud tüdruku oma naiseks tegi, et selle eksimust varjata, tema head nime päästa, kes lõõtsutades külast külla jooksis, et kahele maltsvetile, keda haagikohtuniku nuhtlus ähvardas, avitajaid koguda, kes raskel Krimmi teel oma kitsast vankrit nendega jagas, kel hobust või sõiduriista ei olnud!

Ja lõpuks Lõhmuse Taavet! Vaatamata kõigi tema pat-

tude, tema usutuimuse peale — kas ei olnud ta Õnnistegi ja õpetuse peanõuet, tema ligimesearmastuse käsku, sagedasti paremini täitnud kui nii mõnigi usu- ja palveagar maltsvet? Kas polnud ta oma vastastegi vastu, kes temale vaenuhambaid olid näidanud, kaastundlikku meelt ja abiandlikku südant ilmutanud ning seega Kristuse raskema õpetuse järgi käinud, armastades ka oma vaenlast? Eks olnud see Lõhmuse Taavet, see «patu-unest ärkamata hing», kes Maltsveti, enese noomija ning hukkamõistja, vangivõtjate eest päästis, nagu ta kord ennemalt vangistatud prohveti käerauad lahendamaks se pistas? Eks olnud see Lõhmuse Taavet, kes Kiisa Mihkli põldudele vilja maha külvas, kui Mihkel ise Lasnamäel petlikku imelaeva ootas ja oma perekonnale näljahäda oli kaela tõmbamas? Eks aidanud ja toetanud Taavet teda pärast ki veel laenudega, mille tagasisaamiseks tal lootustki ei olnud? Ja seesama Mihkel oma naisega oli Lõhmuse Taavetile ust näidanud, kui see nende juurest väsinud rändajana pimedal viimasel öhtul öömaja tuli otsima! Nad olid talle oma vaenu ja põlgust igal parajal puhul näkku salvanud — tema aga tegi neile head, kui nad hädas olid... Ja mõnda muud selle sarnast tuli Anule oma mehest meelde, kuni ta viimaks Krimmi teekonna juurde jõudis ja veel kord oma silma eest laskis mööduda, kuidas Taavet verstade kaupa popside põdevaid lapsi kätel kandis, kes vankri pörutamist ei kannatanud, kuidas ta nõrkenud inimesi kasarmust välja «oma asjale» talutas, põdejaid haigemajasse, surnuid matuseaiale aitas viia — ise haige haigete seas.

Kes tihkas sellele inimesele lugupidamist keelata? Aga usu-uhked, palvekõrgid maltsvetid tegid seda, ja Anu ise oli nende killas olnud.

Nagu iseenesest sigines Anu pähe nüüd küsimus: Kuid võtsid need inimesed ilma põleva usuta, ilma leegitseva palvevaimuta niisuguse inimese ja ligimesearmastuse, kuna nii mitmed vagade ja pühade kirjas seisvad maltsvetid sellest ilma olid? Kui see usutulest ei tulnud, milleks siis usutuld on tarvis? Kui palveorjus inimest paremaks ei teinud, milleks siis palveorjust pidada? Võimata oli Anul ennast nüüd veel sundida arvama, et need, kes kangesti usuvad ja palju palvetavad, aga oma tegudes jumala nõuetest maha jäävad, enne mini taevariigi pärivad kui need, kes pühakirja käskusid ilma säärase palveagaruseta täidavad.

Et Anul nüüd seesugused mõtted peas keerlesid, siis ei võinud Madisega peetud lugemisõhtud talle enam endist hinge lõbu, seda magusat vaimulikku mannat pakkuda, nagu kord kodumaal. Kui ta neist õhtuist siiski osa võttis, siis ei tulnud see varsti enam sellest, et ta oma südames kokkulangevale maltsveti liialduse-usule pühakirjast uusi tugesid otsis, vaid sellest, et ta oma muutunud arvamistele ikka kindlamat alust püüdis ehitada, ja selleks andis talle sisult nii mitmekesise pühakirja kõrval äge maltsvetlane Madis oma auklikkude selatustega kõige paremaid ehitusepuid. Anul ei tarvitsenud teda vaidlusteks välja kutsudagi — Madis kandis oma tarkuse juba pisikese külgetiksamise tõttu täie koormaga turule. Senise usuga nii tugevasti lüüa saanud Anu oli nüüd üldse ja meeleaga ettevaatlik oma avaldustes; ta ei astunud Madise ees lausa vastasena välja, ta hoidis oma ketserlikud mõtted peamiselt enesele, et «otsides ja õppides» seda selgemale ja lõplikule valgusele jõuda. —

Aga veel ühe asja poolest ei olnud need piiblitunnid Madise majas endiste sarnased. Nagu õpetus, mida Madis esitas, nii oli Anu meelest ka selle mehe isik teise paika nihkunud — eemale ja madalamale. Jumalamehe kuma oli ka tema nagu Maltsvetigi pea ümbert kustunud — Anu kõrval istus lihtne igapäevane inimene, kelle kohta vaimustusega segatud aukartus endise «usu-õe» südames enam maad ei leidnud. Aateline ühistunne oli kadunud ja sellega koos teatava õrnuseni ulatuv vaimne sõprus. Sest ainult säärast sõprust oli Anu selle mehe vastu tundnud, ainult säherdune side oli neid ühendanud.

Sel lool hakkas Anu mõnda, mis tal enne hoopis nägemata oli jäänud või mida ta kui tühist asja meelega tähele ei pannud, nüüd vastikult tunduvaks võtma, tusaga märkama või vähemalt tajuma.

Madisel oli viisiks, kui nad piibliga teineteise kõrval laua taga istusid, Anule rääkimiseõhinas ligidale nihkuda, nii ligidale, et nende liikmed üksteise külge puutusid, et nende põsed — või vähemalt viimaste soojus — teineteise oma vahel rüivasid. Madise käsi heitis sageli usu-õe õlale, käsivarre, isegi reie või põlve peale, hakkas mõnikord hetkeks ka Anu piha ümbert «vennalikult» kinni.

See kordus nüüdseil koos-istumistel. Ent mis Anule enne poolteadmatuks, meeldevõtmatuks oli jäänud, torkas talle nüüd pähe ja ühtlasi südamesse. Talle tehti midagi, mida ta

ei sallinud, mis teda pahandas. Ta uskus ju, et see ei sündinud meelega, et see oli Madise harjunud komme — ta püüdis seda vähemalt uskuda. Aga et see talle ei meeldinud, siis hakkas ta sellest märku andma, end puutumise vastu kaitsma. Ta vabastas enese Madise käe alt, kui see ta peale heitis, ta nihkus temast eemale, kui Madis temale liiga lähedale tuli. Ja kui asi paraneda ei tahtnud — Madisele näis see tumm vastupanek tähelepanematuks jäävat —, hakkas Anu ühiseid lugemisõhtuid seega vähendama, et jäi neist ühel või teisel põhjusel ära.

Mis enne vennalik ja seega loomulik oli olnud, oli nüüd korraga Anu meelest korravastane ja ebaloomulik.

Seesama Anu, kes toona usuvenda ennast palvetuhinas suudeldagi oli lasknud, nagu seda maltsvetlaste seas liikumise palavuse ajal ette tuli, pani nüüd juba pahaks, kui sama inimese põlv tema põlve külge, ta käsi või jalg tema käe või jala vastu puutus.

Aga veel enam. Seesama Anu oli vaikides ja peaaegu uskudes kuulda võtnud Madise salapäraseid, usulise jutu sekka pillatud ja pühakirjalise mõistutumeduse sisse varjatud tähendused, mis sinnapoole sihtisid, et nemad mõlemad õigusepärast jumala poolt määratud paar olevat, et jumalal nendega veel mingi sellekohane kavatsus on, millest ta temale, Madisele, unenägudes on märku andnud. Need unenäod, mida usuvend ei jätnud usu-õele muidugi pikalt ja laialt jutustamata, olid küll kaunis mõistatuslik-keerulised, aga nii palju selgus neist Madise valgustavate tähenduste abil ometi, et neil mõlemal, temal ja Anul, olevat midagi ühist, neid siduvat, kokkutõmbavat, millele taevaisa targu nende tähelepanekut püüdis juhtida. Säherdusi unenägusid oli Madisel iseäranis siis olnud, kui Lõhmus vangis istus ja Tõnu-Petri perenaine oli pimedaks jäänud...

Madise ja Anu piiblitundidele aga tuli mõne aja pärast muil põhjustel täielik seisak.

Madise naine jäi haigeks. Soetõbi võttis ta maha. Pime Mai, kes reisiraskustest ja kõhutõvest õnnelikult oli üle saanud, nagu Lõhmuse Taavetki, sattus nüüd, paar nädalat enne jõulusid, kardetava haiguse küüsi. Nõnda pidi Anu perenaise ameti kõrval ka veel haigepõetaja kohuseid täitma. See koormas teda seda enam talitusetööga, et Madis, kes kopikaid ruttu nägi kahanevat, jälle sagedamini tööl hakkas käima.

Aga veel midagi tuli juurde. Taaveti pikaline haigus võttis samal ajal raskema pöörde. Oli mees juba korra üsna kõbusa saamas, et suurem hädaoht näis seljataga olevat — tuli järsku kuri muude. Nüüd pidi Anu koduse haige ja majatalituse juurest ka veel kauges haigemajas mehe järele käima kuumas, kellest ta päevagi ilma teateta ei raatsinud jääda. Kui Malegi olukord varsti kardetavamaks läks, jäi Madis küll sagedamini koju, sest Anul oli võimatu üksi läbi saada, kuid piibli- ja palvetundideks ei jätkunud kummalgi enam aega.

Madis ilmutas mõlema haige pärast suurt muret ning väga rõhutud olekut. Põnevusega astus ta Anule iga kord vastu, kui see hospitalist tuli, et Lõhmuse käekäigu järele pärida. Hoolikalt istus ta oma haige naise sängi ees, et selle soovide ja tarviduste eest muretseda, kui Anu muus tegevuses oli. Ja kui härdasti mõistis ta mõlema eest palvetada, kui liigutavalt neile taevaisalt ellujäämist paluda! Täis enesesalgamist unustas ta ses kristlikus armastuseõhinas hoopis, et ju mõlema suremisega see kõige lihtsamalt võimalikuks sai, millest jumal temale unenägudes kui oma nõust ja tahtest oli märku andnud...

Näis tõepoolest, nagu tüüriks saatusekäsi säärase sihi poole. Ikka mustemaid sõnumeid hakkas Anu haigemajast tooma. Kord oli ta mehe meelemõistusest eest leidnud, teine kord ei lastud teda seaduslikul tunnil tema juurdegi, kuna haigetalitajad ja velskrid nuuksuva naise järelepärimiste peale ikka kahtlasemalt hakkasid olgu kehitama.

Kodune haige jälle hõõgus viimaks ööd ja päevad niisuguses palavikus, et ta enam selget silmapilku ei näinud. Kohutavad, raputavad unenäod vaevasid ta vaest aju, panid ta muidu nii tumma suu metsikult sonima, sundisid ta liikmeid rahutult visklema ja heitlema.

Ühel päeval, kui Anu Jukuga oli jälle hospitalisse läinud ja Madis majakese ees keedupuid lõhkus, tegi vaene haige oma jampsimissõgeduses midagi ootamatut.

Lüües silmad töö pealt korra üles, nägi Madis oma haiget naist särgiväel üle õue kõndivat — ruttu ja kindlal sammul, nagu oleks ta korraga nägijaks saanud.

Nähtus oli Madisele nii pähekopsatav, et ta, kirves pihus, ammuli suuga vahtima jäi. Korra tegi ta küll nõksatuse, nagu tahaks õnnetule järele joosta, aga sealtsamast peatas ta samm. Tõmbas jala tagasi. Tõmbas kutsuva käe tagasi.

Laskis silmad välgukiirusel ringi käia. Surus pea lidusse. Vajus nagu endasse kokku. Seisis nagu inimene, kes ootab lähemal hetkel hoop, mille eest pääsemine on hiljaks jäänud, või äkilist kohutavat sündmust, mille ärapööramine on võimatuks saanud...

Mai jooksis vehklevail kätel ja lehvivail juukseil, valges särkis päikese paistel kumendades, otsekohe Salgiri poole, mille kõrge kallas oli üksikule majakesele üsna ligidal. Näis, nagu tunneks vaene tõbine palavikuviirastuses end taga-aetuna, sest ta suust tungisid arusaamata sõnade seas lühikesed ehmatusekiljatused, kuna ta väntsuv pea kord ühele, kord teisele õlale lendas, nagu püüaks ta oma kustunud silmadega enda kannul oleva vaenlase poole tagasi vahtida...

Viimaste päevade sula ja soe vihm olid mäestikus hulga lund veeks muutnud, mis nüüd kaunis kõrgelt jõge täitis ja ägedal jooksul mühisedes allapoole voolas. Kallas aga langes sealt kohalt, kuhu palavikus märatsev haige pimesi tõttas, järsult alla, nii et õnnetu otsekohe Salgiri sogastesse voogudesse pidi sadama, kui ta jala üle kuristikku tõstis...

Sülda kümme — sülda viis — sülda kolm oli haige kalda veerelt veel eemal, aga ikka veel seisis Madis halvatuna paigal, hoides kätt silmade üle, pidades keha hüppel, hingamist peataval põnevusel vahtides... oodates...

Ta oli näost kahvatu... värises igast liikmest... silmamunad tikkusid peast välja... Jälle tuksatas ta kord edasipoole, aga jalad näisid tal olevat maa külge kinni kasvanud...

Kuid ei.

Nüüd äkitselt pani Madis jooksu.

Nüüd viimaks pääses ta halvatusest... liigutas väledalt seni tardunud liikmeid... tundis selgesti ja kindlasti, mis tal oli teha... Paar inimesekogu, kes eemalt, naaberhurtsikute poolt jõe lähenedes, olid ta meelemärkusele äratanud, ta jalad maa küljest lahti kiskunud... ta hädalise päästmisele ajanud.

Aga Madis jäi hiljaks.

Vaevalt oli ta suu valju karjatuse välja tõuganud, vaevalt olid ta jalad mõne sammu jooksnud, kui haige naine juba kõrge kaldaveere taha kadus — väljalaotatud kätel, lehvivail juukseil, rõõmuhüüd arvatava pääsemise üle huultel...

Kuid Madise ja mõlema juurdetõtanud tatarlase silmad

sisisid asjata õnnetu valendavat keha Salgiri sopakarva voogudest. Kõik kolm jooksid piki kallast allajõge, arvates, et vee valus vool ta kukkumispäigast kiiresti edasi kandis. Ent mühavad lained ei tõstnud teda kuskilt silmapilgukski nähtavale.

Nad olid tuhinaga temast mööda jooksnud. Ta polnudki vette kukkunud. Nad leidsid ta, tagasi pöördudes, kõrge ja järsu, aga alt astmelise kaldarünka madalamalt servalt, mis kitsa siiluna oli veel veest väljas. Ta lamas seal verise suuga elutult kividel, ainult jalad põlvist saadik vees.

Lõhmuse perenaine oli parajasti koju jõudnud, kui nad ta tuppä kandsid. Madis andis Anule, kes keeletul pärimisel õnnetu pealt meeste peale vahtis, sündmusest mõne lühikese, kogeleva sõnaga seletust, ilma et lai arusaamatus Anu näolt oleks lahkunud.

Kui vanem tatarlane, kel natuke arstilist teadmist oli, kindlaks oli teinud, et õnnetu süda tuksub, kuigi nõrgalt, ja et ta pahem käeluu kahest kohast on murtud, otsustati, iseäranis Anu pakilisel nõuandel, haige sedamaid haigemajja tohtri alla toimetada. Kuna Anu talle mõned hädalisemad hilbud ümber pani, nõutas noorem tatarlane vanema käsul kuskilt naabrusest ruttu kandraami ja võttis vaevaks Madisele teise kandjana appi minna.

Madis jõudis paari tunni pärast tagasi.

Mida arst Maie oleku kohta oli arvanud, sellest ei teadnud ta midagi selgemat rääkida, sest et tohter oli venelane; viimase näost paistnud aga midagi, mis head loota paraku ei lubavat.

Madis oli kurb ja rõhutatud, nagu kord ja kohus. Ta istus mõne aja tummalt teises toas, kus Anu teda paar korda raskesti kuulis ohkavat. Siis tundis ta tarvidust Anule lähemalt seletada, kuidas hale sündmus oli juhtunud. Ta tuli ja hakkas madalal, paiguti väriseval häälel jutustama.

Tema vinnanud maja linna poolses otsas olevast kaevust vett. Ilma midagi paha aimamata, sest haige jäänud pikema sonimise järel vaikselt ja nähtavasti uinudes süngi. Millal õnnetu majauksest välja astunud ja üle õue jooksnud, seda ei olevat Madis kaevu juurde näha võinud, sest maja nurk seisnud varjamine ees. Alles siis, kui ta ämbriga ukse juurde jõudnud, silmanud ta eemal kaldakõrgustikul valges riides inimest, kes jõe poole jooksnud. Et see Mai võiks olla või üldse keegi jökkehüppaja, seda ei olevat tal silmapilgukski pähe tulnud. Ämbrit läse viies näinud ta aga jahmatuseks haige aseme tühjana.

Muidugi pistnud ta nüüd valgele kujule tulisejalu järele, olnud aga alles poolel teel, kui Mai üle kaldaveere sügavusse kadunud.

Teisi nägijaid ja appiminejaid majas ei olnud, sest lesh majaperemees, kes ühekordse savihoonekese teises otsas elas, oli oma kahe pojaga sel ajal, enne lõunat, iga päev turul kauplemas.

Nõnda oli siis neil mõlemal, niihästi Anul kui Madisel, armas haige hospitalis, kelle elu pärast neil asja oli väriseda ja kelle heakäekäigu järele nad püsimate käisid kuulamas. Paluti palju ka jumalat nende eest, ja liialdatud usuorjusest taganema löönud Anu näis kartuse ning mure pitsitusel seda puhku jälle endise õhina ning tuhina sisse tagasi vajuvat, nõnda et palvevend Madis tast tõsist meelehead tundis. Madis ise näis, ehk ta seda küll püüdis nagu varjata, suures rahutuses olevat, sest Anu kuulis teda öösiti asemel uneta kõhvitsevat, kuna ta päeval kohkunud näol toas või maja ümbruses ringi kebis, kuni tuli tund, kus nad oma haigete järele läksid kuulama. Terve nädala jooksul ei läinud vaene mees kordagi välja tööle.

Anu hingehirmule mehe pärast tuli varsti lõpp.

Taavet sai haiguse hädaohtlikust tipust õnnelikult üle — üsna tohtri ootamise vastu. Küll oli ta nõrkus suur ja kõik kartused seepärast veel mitte täiesti asjatuks saanud, aga mida heledamalt ja soemalt hakkas lõunamaa päike pärast pööripäeva paistma, mida pikemaks läksid päevad, seda toekamaks toibus haige, seda tervema läike said ta silmad, seda värskema värvi ta kõhnaks kuivanud nägu. Elu pöördus ta kurnatud kehasse pikkamisi tagasi — seda tundis ta ise, seda märkas Anu kogu ta olekust.

Suur õnnetundmus lõi noore naise põues pakatama. Ta sattus iga päevaga ikka elavamasse rõõmutujusse, mis ta südame nagu soojade, kaisutavate voogudena üle uputas. Ta sai tänulikuks, sai õrnaks, sai soojaks ja heldeks igauhe vastu, kellega ta kokku puutus, nagu tunneks ta enese teiste võlglaste olevat.

Iseäranis Madis sai noil õnnepäevil seda soojust ja õrnamaitsta. Tema kahekordselt, sest et kaastundmus tema kui sügavasti rõhutatud kannataja vastu tuli Anu muile tundele lisaks.

Mida rõõmsamaks aga läks Anu mehe paranemisest, seda raskema vajutise alla näis Madise süda sattuvat. Anu nägi

kuidas talle enam söök ei maitsnud, kuidas ta palvetamisestki tüdines ja missugune tuhm mõrudus paistis tal näost, kui ta enda arvas tähele panemata olevat.

Sest Maie käsi käis halvasti.

Küll ei olnud ta kukkumisest elukardetavalt viga saanud — ta sisemised organid leiti terved olevat, nii et murtud käeluu oli õnnetuse ainus pahem tagajärg —, aga soetõbi ise pures vaest naist edasi, kord osutades pööret paremuse poole, siis aga uuesti hoogu võttes.

Anu, kes Madise kurbuse muidugi Maie raske haiguse arvesse kirjutas, pani liigutatud südamega imeks, kui väga tema senise usuvenna süda selle pimedate naise külge oli kasvanud. Varemalt poleks ta seda hästi uskunud. Nad olid küll väga vagusi, väga viisipäraselt, täiesti kristlikku «kohust ja korda» mööda teineteise kõrval elanud, ent ka ilma nähtava soojatundelise sõpruseta ja silmapaistva õrnuseta. Nõnda võib inimene, otsustades teiste üle, vahel eksida!

Anu süda voolas kahetseval kaastundel üle, kui ta Madist nõnda ta kurbusekoorma all nägi kannatavat. Ta tõttas teda trööstima, julgustama, püüdis tema meelt lahke jutuaamisega lahutada, ta mõtteid ühel ja teisel viisil mujale juhtida. Õelikult pani ta käe talle õlale ja virgutas teda vahvale lootmisele.

Tema püüetel näis aegamööda ja ajuti tagajärke olevat. Madis hakkas talle terasemalt ja lootvamalt silma vaatama, ta näos lõi helkjam paiste elama, ja kord võttis ta Anu õeliku käe, mis jälle tema õlale oli heitnud, ja suudles seda liigutatult, palavalt... Ta lükkas ka veel Anu käise tagasi ja suudles tema valget ümmargust käsivartki.

Ühtlasi leidis ta asja sel puhul Anu arvamist Maie ja tema vahekorra kohta pisut õiendada. Ta andis pikema, Anule paiguti liiga sügava seletuse, mille lühike sisu oli; et see olevat ainult elav, sügav kristlik ligimesearmastus, mida ta süda vaese pimedate kannataja vastu tema raske haiguse pärast tundvat, mitte aga mehe armastus naise vastu. Nagu jumal temale ammugi märku andnud, olevat ta selle inimese naiseks-kosimisega eksinud, sest et ta taevaisalt küllalt hoolsasti nõu polnud küsinud. Nende paarimine ei olevat mitte taevast ette kavatsatud olnud. Seda olevat Issand temale mitu korda ilmutanud, ühtlasi temale ära tähendades, missugune teine naissoost isik taevase paaritaja määramisel temale oleks sünnis olnud ja — veelgi olevat...

Anu mõistis, et Madis oma endiste salapärase unenägude poole sihtis, mispärast ta tema seletuse vaikides vastu võttis.

Taevalisal aga näis kristliku ligimesearmastuse all nii rängasti kannatavast mehest niisama hale meel olevat nagu Anulgi. Seepärast kinkis ta vaesele pimedale, kelle haigus Madist nii väga rõhus, elu.

Mai tegi Taavetile järele. Ta ohverdas haigusele oma pikad vallalised juuksed, millega ta seni oma puhastatud usku oli tunnistlenud, aga oma elu võttis ta tema küüsisist ära. Soetõbi hakkas temast lahkuma, ta kipsi sees lahas olev käsivars paranema.

Madis ütles, tuues hospitalist tervisesõnumeid, — tema palve olevat aidanud.

Ta oli Anu vastu väga rõõmus. Aga kui Anu teda nägi, ilma et ta seda teadis, leidis ta tema hoopis vähem rõõmsa olevat. Madis näis nagu raskeil, keerulistel mõtetel salaja hauduvat, sest sagedasti pidi Anu teda teisest toast paar korda hüüdma, enne kui see teda kuulis ja sööma läks. Ta oli hajane, unustas palju ning vajus vahel keset elavat juttu äkitselt vaikusse...

Ühel ööl juhtus Madis Kirsipuule midagi väga imelikku.

Midagi nii imelikku, et ta suure ärevusega teise tuppa ruttas ja Anu üles äratas.

Istudes Anu sängi äärele, hakkas ta sosinal jutustama, iga sõna täis pühalik-saladuslikku aukartust ja imetlust.

Peaingel Gaabriel käinud praegu tema juures!

Mitte unes, vaid ilmsi!

Tema lebanud lahtisi silmi voodis, kui tuba lõõnud korraka valgeks ja ingel säraval näol ning hülgavate tiibadega seisnud sängi ees. Valgus olnud nii räige¹, et Madis pidanud silmi käega varjama.

Madis peatus, nagu oodates, et Anu midagi küsib. Aga kui viimane oli vait nagu keeletu, sosistas ta õnnevärinatel edasi.

Ingel kuulutanud temale midagi.

Ja andnud talle ühe käsu.

Taevase kuninga nimel, kes ta on läkitanud.

Imelik kuulutus! Veel imelikum käsk!

Aga ingli sõnad olnud nii selged ja kindlad, et mingit kaksipidi-mõtlemist ei võivat olla.

¹ Väga hele, ere, käre. — Toim.

«Mis keelt ta siis reakis?» küsis Anu väga rahulikult.

«Puhast moakeelt!» väitis Madis.

Ja nüüd hoobas ta nagu hinge põhjast peaingli kaaluva kuulutuse ning käsu kuuldavale.

«Madis, sinu poeg peab armu soand rahvale õiget teed juhatama, ja ta soab suur olema Issanda ja kõige rahva ees!» kõnelnud ingel armsa häälega.

«Aga minul ei ole ju poega,» vastanud Madis, «sest Jehoova on minu abielu jätnud ihusuguta!»

«Sinule soab poeg sündima, kui sa selle äravalitud naise juurde heidad, keda Kõigevägevam sulle on juhatanud!»

«Aga sel naisel on mees ja minul on naine!» kostnud Madis hinge põhjani ehmudes.

«Ärgu tundku sinu ega tema hing häbi Kõigevägevama püha käsku täites!» hüüdnud ingel. «Mis jumal tahab, on õige, ehk see küll patusele inimesele kõver paistab. Mine rahuga, Madis Kirsipuu, ja täida alandlikult, mis Kõigevägevam sulle kohu-aks on teinud!»

Tõstnud veel käskivalt säravat sõrme ja kadunud...

Madis vaikis, kõigest kehast võbisedes.

Nüüd pidi Anu rääkima.

Aga Anu vaikis ka.

Seepeale sigines Madise käsi — hõõgav-kuum — Anu paljale rinnale.

Anu lükkas käe ära ja ütles õelikult:

«Mine aga magama, Madis, sa oled vist haige. Mis sa mulle reakisid, oli jamps.»

«Sa ei usu siis —?»

«Ei,» naeris Anu, «mitte suitsugi.»

«Aga ma võin vanduda —»

«Ää vannu ühtigi. Ootame parem ära, milla ingel minu juurde koa tuleb. Ega jumal siis mullegi nii tähtsat asja teada andmata jäta.»

Selle vastu ei olnud nüüd Madisel tõepoolest midagi öelda. Vähemalt ei tulnud talle midagi mõistlikku meelde. Ta istus veel veidike paigal, Anu tundis ta kätt vaiba serva küljes näppivat, siis tõusis mees sügava ohkega üles ja läks oma tuppa.

Madis ilmutas järgmistel päevadel tõesti haiglast olekut. Ta oli näost kolletu, käis longus peaga, rääkis vähe ja maha vahti-

des, paastus nagu venelane, luges kinnise ukse taga palju püha kirja ning magas öösiti rahutult.

Anul oli teisest päris hale meel. Niikaua kui uus öine sündmus ta meelt muutis.

Ingel Gaabrieli asemel ilmus Madis ise veel kord uskmatule Anule.

Aga seekord ei olnud tal enam midagi jumalikku ilmutada, vaid midagi väga ilmlikku ja lihalikku.

Madis tuli ja heitis Anu kõrvale sängi. Ta asus oma tugevate käsivartega ehmunud naise ümbert kinni ja surus ta sooja pehme keha vägivaldselt enese vastu. Ise aga hakkas paluma — tungivalt, palavalt, iharuse krampide käes vabisedes...

Ainult üks öö!

Ainult üks tund!... Üksainus kordki!

Kas tal siis südant ei olevat!

Kas ta ei olevat märganud, kui kaua ta tema hinges juba elab ja valitseb! Kas ta ei olevat tähele pannud, kui raskelt ta palju aastaid juba on kannatanud! Kas ta ei aimavat, mis suguse parandamata haava vaene mees rinda on saanud, jades temast omal ajal ilma! Kas ta ei mõistvat kõige selle eest temale pisutki tasu! Miks ta nii armuheitmata inimest piinavat, kes ainult tema pärast elavat...

Tema palved ja etteheited uppusid kuuma sosinasse. Ta janunev suu leidis Anu huuled ja imes enda verekaani ahnusele nende külge kinni.

Aga see kestis ainult silmapilgu. Siis läks Anul korda ennast vallali rabelda — kõike jõudu kokku võttes.

«Jõle inimesel!... Silmateener!... Kasi minust!»

«Mitte enne, kui sa mu palve täidad!»

Ja uuesti lõi ta oma pitsitavad käsivarred tema ümber kokku. Ning et Anu kisendada ei saaks, mattis ta tema suu teist korda oma tiiraste huultega kinni.

Kuid korraga äratati märatsev mees meelemärgkusele.

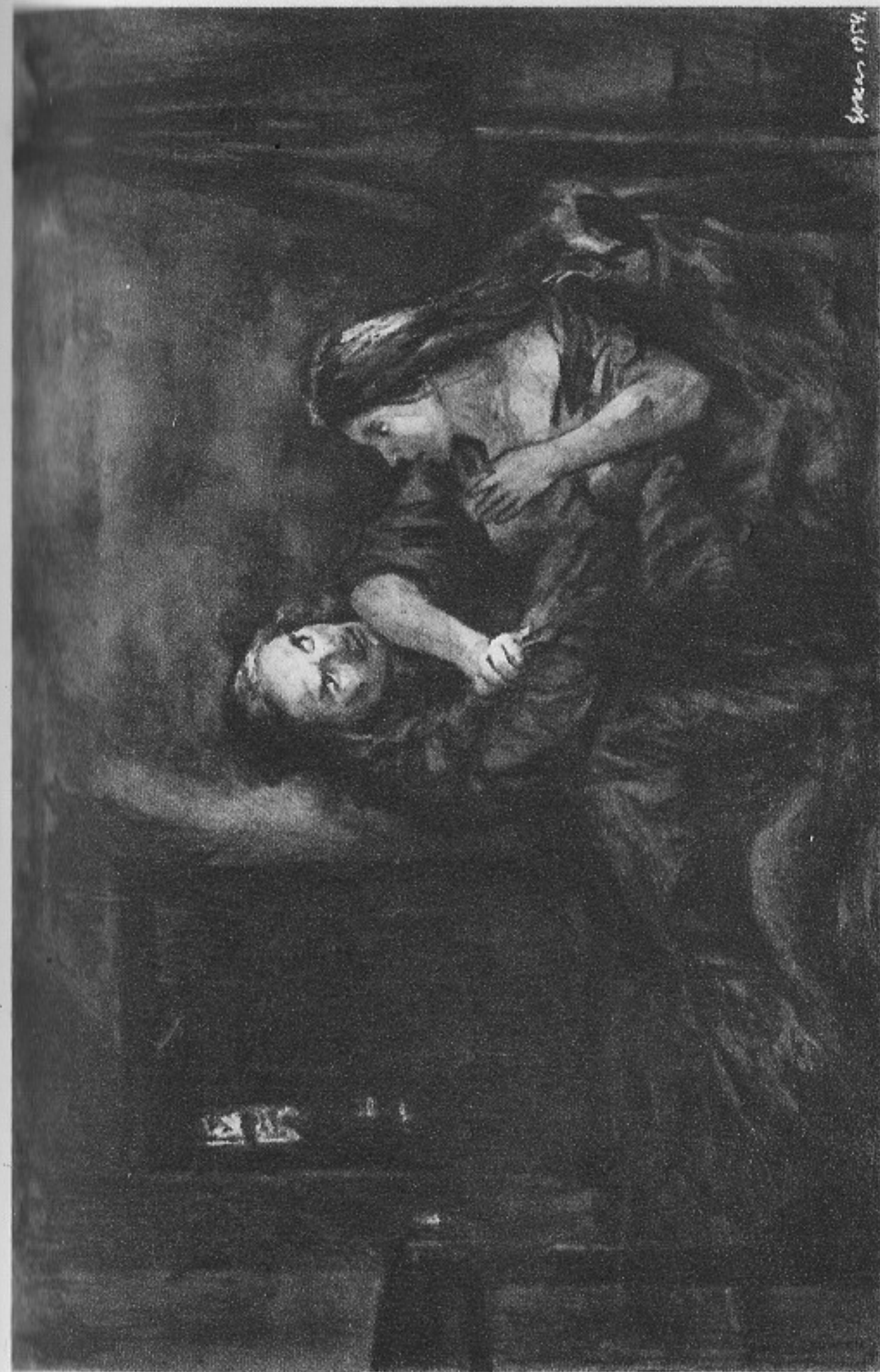
Anule tuli abi, kust seda ei mõistnud oodatagi.

Väike Juku Reinu koikus oli ärganud, kuulis rüselemist ja ägamist ema sängist ning pistis suure häälega karjuma.

Silmapilk oli Madis jalul.

Talle torgati nagu tikuga pähe, et ta kombeline au ning lugupeetud nimi, ta usumeheline vagadus on hädaohus.

Jumalapärast — mitte nägijaid, mitte tunnistajaid! Mitte seda pisikest lastki nägijaks ja tunnistajaks!

Ingel Gaabrieli asemel ilmus Madis ise veel kord uskmatule Anule.

Ja Madis kadus nagu vari.

Vigase käega, aga terve kõriga väike Juku oli suure mehe pakku peletanud...

Teisel hommikul seisis Anu ees vaene patune, kes oma eksimust pisarsilmil kahetses ja andeks palus.

Kurat saanud valvamata minutil tema üle võimuse, uimastanud ta meele ja mõistuse, matnud jumala hääle ta südames kinni, pannud ta komistama ja kukkuma.

Iseäranis härdasti palus ta seda, et Anu asjast ühelegi ei hingaks, ei Taavetile, ei kellelegi muule, kes õnnetut vähegi teab ja tunneb. Sõnad, millega ta seda palus, tulid südamest — õiglasest, kartuses ja ahastuses värisevast südamest. Nad ütlesid, et Madis kõike muud ilmas suudaks kannatada, kuid mitte seda, et temast halba räägitakse...

Nii haledaile palveile ei suutnud Anu hea süda muidugi vastu seista. Mitte ainult ei leppinud ta saadana paeltesse sattunud õnnetuga ära, vaid ta andis talle ka ustava kinnituse, et ilm sellest pahast vääratusest midagi ei pidanud teada saama. Ta võttis Madiselt aga töotuse vastu, et ta järgmistel öödel, niikaua kui Anu veel tema katuse all viibib, vanakavala kiusatusele mehisemalt vastu paneb.

Anu oli tahtnud nimelt kohe, samal hommikul, tema juurest minema panna. Madis leidis, kui ta teise tuppa astus, tema kompsud juba kokku panduina. Aga mis võis olla kahtlustäratavam, kui niisugune äkiline põgenemine! Seepärast ruttas paluja vandesõnaga kinnitama, et Anul ei ole enam midagi karta. — teist korda ei pistvat Tõnu-Petri Madis pead mitte pahareti silmusesse!

Anu vaatas kurvalt selle inimese otsa.

Tal oli temast kahju, sügavasti kahju.

Siin kukkus jälle miski kildudeks, mida Anu nii kõvaks ja kindlaks oli pidanud.

Ta oli selle mehe inimlikust aususest, kombelisest puhtusest, sügavast jumalakartusest nii suurt lugu pidanud. Ainult austamistundega oli ta tema poole üles vaadanud. Ta oli temas korraliku, õiglase, mustust ja alatust põlgava mehe eeskuju näinud, ta oli enam kui üks kord kõigest hingest jumalat palunud, et tema Taavet ometi niisuguseks meheks saaks!

Ja nüüd seisis tema ees inimene, kes neist patukottidest, neist himudeorjadest, keda ta ise nii sagedasti oli hukka mõistnud, mitte parem ei olnud, vaid pahem!

Sest kuna need põlatud hinged avalikult pattu tegid, oma eluviisisid ja oma arvamisi kellegi eest ei varjanud, püüdis see inimene patustada salaja, silmakirjaliku aususe, puhtuse ja vagaduse katte all.

Ja veel enam: ta võttis usu, oma kalliks ja kõrgeks peetud usu appi, et selle varjul madalate lihalikkude himude kustutu seks alatut pettust toime panna!

Ja see inimene oli tegev olnud, et teisi patuporist üles tõsta, et neid oma põlevama ja kangema palveusu najal uuele, paremale elule upitada! See mees oli alati Lõhmuse Taaveti peale näpuga näidanud ja tema vaese hinge pärast nii suures mures olnud!

Tõepoolest — kui Anu hingesse veel viimaseid riismenatuksesi sellest õigemast, puhtamast ja kangemast usust oli järele jäänud, mida Maltsvet ja Madis õpetasid, millel pidi jumalik võim olema inimest paremaks teha, siis oli ta neist jätistest viimasest ööst saadik vabanenud.

Heledamalt ei võinud valgus talle enam pähe paista!

Ja seejuures ei teadnud ta veel mitte kõike...

ASUMAS JA KOSUMAS.

Kui Lõhmus haigemajast terve mehena välja tuli, pakkus Madis Kirsipuu ka temale enda juures vennaliku lahkusega peavarju.

Madise olekus ei olnud midagi, mis oleks pooltki aimata lasknud, et majas midagi oli sündinud, et tema ja Anu süütusõbralikku vahekorda mingi tuuleke oli puudutanud. Lõhmus leidis Madise eest, nagu ta Madist ikka oli tundnud: korralik, mõistlik, pühalik, palvelik. Ta kõneles pikkamisi, rahulikult, õpetlikult, poolmagusa, poolsulava palvemehehäälega. Julgelt ja otsekoheselt vaatas ta Anule ja Anu mehele silma, iga tema liigutus avaldas südamerahu ja hingelist tasakaalu.

«Ela nii kaua siin, kui aga ise tahad — üüri teeb Anu kokaametiga tasa,» ütles ta Taavetile.

Aga tema peavarjust ei tundnud Taavet ega Anu suuremat lõbu. Seepärast lugesid nad enestele kahekordseks õnneks, kui Lõhmusel juba mõne päeva pärast korda läks ühe vene tõllaspepa juurest tööd leida, mis neile võimalikuks tegi linna sees enestele pisikest korterit üürida.

Koht, mille Taavet endale kellegi vene keelt tõnkava eestlase vahelträäkimisel kauples, kujunes palga poolest varsti kaunis heaks, kui umbkeelne meister ära nägi, et uus «sell», kelle ta endale ainult abitööliseks oli palganud, mitte üksnes tööarmastaja ei olnud, vaid ka tööoskaja oli, vähemalt, mis veidi lihtsamasse töödesse puutus. Asjaomastest «ametisõnadest» ja «äri-lausetest» hakkas ta peatselt ka aru saama ning küsimuste peale viimaks juba «da, da» ja «nemaa» vastama, mis tema tuleviku kohta ka keelelisest küljest kõige paremat lubas loota.

Pisikese perekonna eest oli siis sedapuhku hoolitsetud.

Kevadine linnurõõm valitses nende tillukeses üürikambris, kus nad neljakesi pesitsesid — nemad kolmekesi ja õnn neljandana.

Midagi uut, noort, pruutlikku heljus kosutava õhuna, elustava lõhnana nende ümber, pani nende silmad läikima ja suud naeratama.

Lõhmusel oli midagi imeks panna.

Paar esimest päeva läksid mööda, ilma et ta suuremat oleks märganud. Aga siis hakkas ta meelest olema, nagu... nagu puuduks midagi... Nagu poleks majas mitte kõik endises korras.

«Kuradi päralt, Anu, miks sa siis enam jumalat ei palu?» tuli talle äkitselt meelde.

«Eks ma täna teda nüüd,» naeratas Anu.

«No seda põle ma koa kuulda!»

«Ma palun ja tänan nüüd tasahiljukesi.»

«Miks siis?»

«Olen aru soand, et kisendamisest põle kasu kedagi.»

«Soo?»

«Ja ühtepuhkusest kisendamisest ammugi mitte.»

«Anu, sa oled vist arust ära!»

«Ei, aru on mul nüüd just peas!»

Taavet vahtis nagu tundmatule inimesele otsa. Mõõtis teist ülalt ja alt, pahemalt ja paremalt poolt, ilma targemaks saamata.

Anu hakkas naerma.

See oli see pehmelt ja puhtalt helisev kellukesehää, mille rõõmsast kõlast Taavet nii kaua oli ilma olnud, mida ta oma abielu paaril esimesel aastal viimaks oli kuulnud ja mis tal nüüd armsa ärganud mälestusena südamest läbi lõi.

«Kas sa üleannetu siis enam «armu soand hing» ei ole?» hüüdis ta kõigest kõrist.

«Ei,» helistas Anu kellukest edasi, «ma olen nüüd ilmalaps nagu sinagi.»

«Jumal hoidku! Kes su siis hukka ajas?»

«Eks ikka need prohvetid!»

Lõhmusele ei tulnud seepeale muud midagi meelde, kui tegi talle pai nagu lapsukesele.

Näis, kui õnnistaks ta teda patuteele astumise eest...

Mõni hea nädal mööduis, siis hakkas Anu meelest olema, nagu poleks majas kõik endises korras.

«Kas sa's enam kõrtsis ei käigi?» küsis ta ühel päeval mehelt, kui asi juba liiale lippus minema.

«Ei. Ma hakkasin jälle natuke maltsvetiks.»

«Kui kauaks siis?»

«Nii kauaks, kui võlad tasa. Võib-olla ka kauemaks.»

«Noo, vahel võiksid ju ikka lonksu võtta, on sulle ju nii armas.»

«Naine veel armsam...»

Nüüd silitas Anu Taaveti pead.

Nende elujärg kosus kevade poole nõnda, et nad Vikerpuri koormat ühe sööja võrra võisid kergendada. Nad kutsusid ema eneste juurde. Varsti sai Aadu perekond ka Marist lahti, kes läks ühe Samruki eestlase majja tüdrukaks.

Kiisa eit oli murtud inimene. Mehe ja kolme lapse surm mõne vähese kuu jooksul, kõigi tema usuliste lootuste nurjamine Kaanani asjus olid ta vaimselt ja kehaliselt ära murinud, temale korraga haua mitme aasta võrra ligemale lükanud. Tema muidu nii liikuva suu ees rippus nüüd enamasti lukk; ta armastas üksi olla oma surnutega ja oma jumalaga, kes oli heaks arvanud tema vastu nii kare olla; ja kui ta vahel juttu tegi, siis avaldas ta, täis väsimust ning tüdimust, sagedasti soovi, Mihkile ja Mikule, Tiinale ja Jürile peatselt järele minna.

Rõõmlik, lootuslik õhkkond, mis teda ühe kui teise väimehe majas ümbritses, ei näinud temale meeldivat. Ta raputas oma vanema tütre muutunud oleku üle arusaamatult ja mitte ilma laituseta pead, kuigi ta teda tõsisemalt noomima ei tikkunud, milleks tal nähtavasti sisemine ramm puudus. Linnas elades hakkas ta varsti ühe inimesega seltsima, kellel umbes need-samad tüdimusetunded ja pääsemisesoovid olid mis temalgi. Ta käis sagedasti külas Madis Kirsipuu pimedade naise pool, kes nüüd jälle terve ihuga, aga tühja, haiglase hingega nurgas istus ja sükkas kodus.

See vaeseke pidi sedapuhku päevad otsa jumalaüksinda olema, sest Madis, tema ainus kaasaline, käis vahetpidamata virgasti tööl, et oma punga tühemusi täita. Pimedade inimese viimane ajaviitlik meelelahutus, teiste inimeste kuuldav selts, oli Maielt seega võetud. Peaaegu terve päeva oli ta kõrval-elavatest tatarite naabritest, nende häälekõlast ja kõndimiskõbinast ilma. Seejuures kannatas ta sagedasti tühja kõhtu, puuduliku toitluse nõrgestavat mõju. Tema haiguse käest pääsenud kurnatud keha nõudis tungivalt rohket ning rammusat rooga; selle asemel pidi ta terve päeva kuiva leiva ja vähese külma kõrvalisega leppima, mis Madis talle hommikul lauale jättis. Madis kaebas suurt rahakulu, mis neilt kõige kitsamat kokku-

hoidu nõudvat, ning teiseks polnud ju ka kedagi, kes sooja sööki oleks keetnud või küpsetanud.

Tuli Kiisa eit Maie vaatama, siis istusid mõlemad, sukad vardad näppude vahel, tundide kaupa teineteise vastas, kurtisid endi igavust ja tüdimust, valasid rohkesti pisaraid ja rääkisid palju surmast. See kurbuse jagamine oli nendele lohutuseks. Teineteisest lahkumisel oli mõlema süda kergem ja meel lahedam. See kestis nõnda kuni kevadeni. Siis asus Madis naisega maale elama. Sest nüüd algas eestlastel kibe kohaotsimine, millest Kirsipuu kõrvale ei tahtnud jääda. —

Kevad tuli ja tilgutas õnnetute eesti asujate haigetele südamele ja mõrudele meelele parandavat, lepitavat palsamit. Sest sügisene kõrb, mis neile oma troostitu tühjusega jälestuse oli peale ajanud, arenes nüüd nende silmade all haljendavaks lagendikuks. Nad nägid rohtu kasvavat, oraseid võrsuvat, viljapuid aedades lehte ning õilmesse minevat, ja see tähendas leiba! Krimmi pind soetas ometi midagi, mis inimesele ja loomale elamislootust andis.

Mõisnikkudega kalja kahasse tehes oli eestlastel käsi halvasti käinud, seepärast pöördusid nad kevadel jälle kroonu poole ja palusid endile sellelt maad. Antigi meeste saadaval-olevate kroonumaade kirjad jälle kätte, mispeale nobe otsimine ning valimine algas. Kohtade vaatamaskäimine, iseäranis kaugemal, kergenes nüüd selle tõttu, et paljudel olid hobused ja vankrid omast käest ja kõigil aega küllalt.

Maakuulajate poolt läinud aastal vaadatud paikadest olid paar sündsamat vaheajal juba teiste asujate kätte läinud. Nõnda Tokultšaki ja Džurtši küla. Esimeses elaski juba salk sugurahvast — Liivimaa eestlased Kodavere kihelkonnast, Alatskivi vallast.

Kuidas olid nad siia saanud? Lugu oli järgmine.

Kui esimene Tallinnamaa väljarändajate seltskond Hindrek Selbachi ja Kustav Maltsiga 1861. aasta suvel Peterburis Jegor Antonovitšilt ja Gavril Ivanovitšilt rändamistarkust oli õppimas, käis nende juures üks Hindreku-nimeline Kodavere mees, üks neist Liivimaa saadikutest, kes talvel enne seda ühes Tallinnamaa meestega keisrile asumaa suhtes palvekirja olid ära andnud. Teatavasti tahtsid nad tol ajal Samaarasse rännata; nende palvekiri lükati aga tagasi, sest et see sisaldas kaebusi mõisnikkude peale, ning saadikud ise läkitati Peterburi linnapealiku käsul vangitapiga kodumaale.

Nimetatud Hindrek, kes Peterburis vist jälle väljarändamisaaju oli ajamas, leidis sealt nüüd Tallinnamaa sugurahva üles ja sai Kustav Maltsilt teateid Krimmi asumise tingimustest, ütles kuuldes, et nemad, Ranna valla seltskond, juba ongi teel Krimmi poole.

Kohe läks Hindrek koju tagasi ja korjas väljarändamishimulised kokku; juba samal sügisel mindi Krimmi poole teele. Vooris oli umbes paarkümmend perekonda.

Mitmesugustel põhjustel ei saadud aga sel aastal enam päralt, vaid jäadi talveks Odessa linna. Üks põhjus oli muidugi vaesus.

Odessas käis nende käsi üsna hästi, paremini kui Tallinnamaa eestlastel aasta hiljem Simferopolis. Mitte ainult ei andnud linnavalitsus neile maksuta talvekorterit, vaid Odessa rikas kodanlik seltskond laskis ka eraviisil oma armupäikest vaeste eesti talupoegade peale paista. Korjati nende heaks toitu, riideid ja raha, mida rohkesti kokku tuli, nii et neile söögikraami ja ihukatteid iga nädal koormakaupa toodi. Mitusada rubla kogunes peale selle kolmest kontserdist, mis hädaliste heaks linnateatris toime pandi.

Nagu Tallinnamaa eestlased Simferopolis, äratasid alatskivilased Odessas oma välimusega elanikkude uudishimu. Habemikud vene laadi mehed kandsid pükste peal alla põlve ulatuvaid jämedast riidest pikki särke, mis köidikutega olid keskelt kinni seotud. Särgi peale tõmmati maani ulatuv hall jame kuub, kuna pastlapaelad säärt ristamisi kuni põlvini ümbritsesid. Naisterahvaste riided lähenesid kaunisti vene rahvariidele. Oleks võinud arvata, et need inimesed kuskilt Venemaa servast on pärit, kui nende keelekõla venelasele mitte nii võõras poleks olnud.

Üsna priskel järjel asus see Peipsi-äärne rahvas 1862. aasta kevadel siit Krimmi ja valis endale Tokultšaki küla elupaigaks. Kroonu andis pere peale sada rubla asumisraha, kaevude peale kah summakese ning aasta leiva. Nõnda hakati võrdlemisi jõukalt elama, ja et veekaevude kõrval ka viinaallikas ei puuduks, pandi kõrts külas käima.

Ent Liivimaa eestlase silmale ei tahtnud Krimmi lage sööt paremini meeldida kui Tallinnamaa sugurahvale. Juba samal kevadel lõi alatskivilaste peades mõte kihelema paremat asukohta otsida ja senine maha jätta, olgu küll, et kroonuga kaup oli tehtud. Vili jäeti kas maha tegemata või pandi silmakir-

jaks, et kroonu tähelepanekut mitte äratada, ainult väike osa põllumaad seemne alla.

Julguse ja visaduse puudust asjaajamises ei võinud Riia maa meestele keegi ette heita. Kurtes, et nende koht elamiseks ei kõlbavat, nõudsid nad maadevalitsuselt endile maid, mis küll enne kroonu päralt olnud, nüüd aga juba olid ära antud või kroonuametnikele ja muile ülemuse soosikuile ära kingitud, nagu näiteks üks maatükk Feodossia linna juures, mis kuulsale maalijale Aivazovskile annetati. Mehed olid oma huvide eest nii agarasti järelejätmalt tegevuses, et ametikohad varsti tüdimust tundsid ja neid juba vangistusega ähvardasid. Nende nõuded uue asukoha suhtes jäeti muidugi täitmata. Selle eest aga jätsid mehed kroonule maamaksud võla nime all ilusti maksmata.

Et looke täielik saaks, olgu juurde lisada, kuidas asi 1864. aastal lõppes.

Nõu — Tokultšakist kõige võlgadega minema panna, kui paremat asupaika heaga ei saa, oli meestel ammu juba valmis, kuid selle teostamine viibis kuni mainitud aastani. Juba oli ärarändamiseks kõik ette valmistatud ja reisivankritel kibitkad peal, kui korraga Simferopoli abikuberner ja Perekopi ispravnik mõnekümne ratsasandarmiga külasse ilmusid. Seal juba oli kroonumaade valitsus asunikkude kavatsusest haisu ninna saanud.

Mehed aeti kõik küla vahele kokku, sandarmid seati ringi nende ümber ja neid ähvardati nuhelda. Oodati vist vastuhakkamist, mis veriseks karistamiseks otsekohest põhjust oleks andnud. Aga mehed ei hakanud vastu. Nad istusid kõik vagusi maha ja käskisid endile hobustega peale ajada, kui kõrge ülemus soovib...

Kolm päeva olid ametnikud külas, et rahvast igal viisil, ähvarduste, noomituste ja nõuandlikkude seletustega sundida paigale jääma. Kui lugu oli protokolli pandud, raiusid sandarmid reisivankrite pealt kummid maha ja läksid oma käskijatega minema.

Aga viimased eksisid, kui nad arvasid, et Tokultšaki mehed paigalejäämiseks nüüd küllalt tühjaks on tehtud. Vaevalt oli politsei silmaringilt kadunud, kui vahvad pikasärgimehed oma kibitkad ära parandasid ja ometi minema panid.

Nad rändasid Kaukaasiasse, kus nad Kubaani jõe ääres

„Anu, sa oled vist arust ära!“
„Ei, aru on mul nüüd just peas!“

asupaiga võtsid. Kas kroonu neilt võlga nõudis ja kas ta selle kätte sai, on teadmata.

Oma üleaedseile Tokultšakis, nii mõisnikkudele kui ka teistele asujatele, ei jätnud nad endist just mitte kõige paremat mälestust. Naabrid kurtsid, et nad tihti nende omandusse on puutunud, mispärast nendega nii mõnigi kord kohtuskäimist olnud. Kohalikule mõisnikule pidanud nad trahvi maksma, sest et nad küla tühjaksjäänud hurtsikute küljest puud ja muud materjali «võõrandanud». Juhtunud mõnikord võõrad lambakarjad küla ligidal stepis olema või koguni nende maa peale sattuma, siis aetud kari õöseks külasse ja võetud mõne «rasvatse voonakese» näol, mis «kasukasiilu» all oli varjule viidud, omavolilist tasu. Ja muud sellesarnast.

Tokultšaki mahajätmisega ei ilmutanud vahvad alatskivilased aga suuremat tarkust. Mennoniidi usku sakslased ostsid pärast neid koha ära ja elasid seal hiljem koguni jõukalt, sest maa oli hea ja kandis vähegi korrapärasel harimisel parimat vilja. Aegamööda makstav ostuhind oli ka võrdlemisi odav — kümme rubla tiin. Mennoniitide hoolet ja usinusel sai Tokultšak üheks kõige ilusamaks ning õitsvamaks asunduseks Krimmi lagendikul. Toredaid hooneid ümbritseb imekena viljapuudemets, millest iga pere pool tiinumaad ja enam omaks nimetab. —

Džurtši küla Perekopi maakonnas olid vene asujad 1861, aasta enne Järvamaa eestlaste päralejõudmist, ära võtnud. Kroonu poolt ehitati neile külla sedamaid kirik, mis peale viie tuhande rubla maksma tuli, ja puhastati nende kaevud. Aga ka venelased ei saanud Krimmi stepis, mis neile kuidagi meeldima ei hakanud, asumisega toime, ja panid juba aasta pärast minema. Nõnda sai koht priiks ja järvakad — enamasti need, kes Valkmanni voriga sügisel Kara-Kijatisse olid tulnud — panid temale käe peale.

Maad oli 1451 tiinu, mis 80 meeshinge peale ära jaotati, nii et umbes 18 tiinu hinge kohta tuli. Aasta leib ja 100 rubla raha pere peale hoonete ehitamiseks lisati kroonu toetusena juurde. Varsti peale kauba kinnitamist asusid uued elanikud külasse elama, võttes korterit viletsates tatari hurtsikutes.

Samruki asujate kõrval oli siis ka see osakond eestlasi jäädava asukoha kroonu pinnal kätte saanud. Nende eeskuju järgi tegid varsti mõned teised salgad, kes tarviliku maa-ala niisamuti Perekopi maakonnast leidsid.

Nõnda pakkus Kontši-Šavva küla, mille päralt oli 1349 tiinu maapinda, 47 mehele hingemaad, millest järelkult 28½ tiinu isiku peale jagunes. Ka need asujad olid suuremalt osalt Järvamaa inimesed.

Umbes 80 hinge ehk 16 perekonda Harjumaa sisserändajaid, kõik Kolga vallast pärit, nõutasid endile natuke hiljem, 1864. aasta kevadel, asukohaks Sõrt-Karaktšora küla, kus maad jätkus 30 tiinu meeshinge peale. Need inimesed vaatasid esmalt, 1863. aasta kevadel, Sarabusi kroonu aladel paar nädalat ringi; kivine sööt ja neljakümne sülla sügavusel olev vesi peletasid nad aga minema, mispeale nad läksid Japantši külla mõisniku maa peale kümnikkudeks, kuni seepeale Karaktšora asundus neile silma hakkas.

Veel ühes tatari külas, Kijat-Orkaas, leidis eesti asujaile varjupaik, kus iga revisjonihinge maajagu koguni 33 tiinule tõusis.

Kroonu ei olnud maa andmisega nimelt mitte ihne. Seda oli ju ka küllalt ja ta oli nii odav. Ilma sellekohasest määrusest asumisseadustes kinni pidamata — seal räägiti ainult 12 kuni 15 tiinust hinge kohta — jagati maa nõnda välja, kuidas teda küla päralt just oli ja kui palju või vähe juhtus hingesid olema. Oli maad rohkem ja saajaid vähem, siis mindi eelalgsest määrusest kaugelt üle. Nõnda kõikus maaosade arv 18 ja 33 tiinu vahel, kusjuures ka maa väärtuse vahesid väga täpselt silmas ei peetud.

Džurtši asundusele, kus kõige vähem maad hinge peale jagus, juhtus ses suhtes aasta hiljem hale äpardus, milles süüdi olid vanemate külataatide kitsas silmaring ja asujate märgist mööda viiv ahnitsemine. Küla kaotas seeläbi järgmisel viisil ligi 900 tiinu maad.

1864. aastal palusid kaheksa eesti perekonda, kes katsesid Simferopoli ligidale mõisniku maa-alale olid jäänud, kroonu käest maad. Neile anti luba mõnda kroonu külasse asuda, mis juba eestlaste käes on ja kus maad on rohkesti, näiteks Džurtši asundusse, sest seal pidi olema peale 1000 tiinu veel jõude maad.

Aga Džurtši mehed vastu. Neil enestelgi olevat maad vähe — kuidas võivat nad siis rahvast veel juurde võtta!

Seepeale saadeti kroonu maamõõtjad paigale asunduse maad üle mõõtma. Ja mis tuli välja? Mitte ainult ei leitud maad küllalt olevat juurdetulevate perekondade jaoks, vaid ligi 900

tiinu oli veel üle! See maalahmakas lõigati nüüd küla krundi küljest ära...

Küll oli veel võimalik seda maad küla külge tagasi saada, nimelt pisikese ostumaksu eest. Sest kroonu andis asujaile ka müügiviisil maad, kümme kuni viisteistkümmend kopikat tiin, pikaaegse tasumisega¹. Aga Džurtši mehed lükkasid selle hea kauba külmalt tagasi ja lisasid seega esimesele ebatarkusele teise juurde — samm, mida nad hiljem kibedasti said kahetseda.

Sest räägitav vaba maa anti järgmisel aastal enampakkumise teel rendile ja mehed pidid ärapõlatud krundi eest, mida neil ju ometi tarvis oli, nüüd ligi — 400 rbl. aastas renti maksma! Pealegi tõusis rent aegamööda, sest iga kolme aasta takka oli uus väljapakkumine. Kolm aastakümnet hiljem oli rent juba üle tuhande rubla tõusnud! Nõnda olid Džurtši mehed selle maa eest mitte väga pika aja jooksul kaugelt rohkem rendiraha pidanud maksma, kui oli tema ostuhind, nimelt umbes 6 rbl. tiin, ning maa oli ja jäi kroonu omaks.

Küll soovisid Džurtši asunikud seda maad hiljem osta — siis, kui nad juba kõrvatagust märkasid sügada, aga seda nüüd enam ei müüdnud. 1864. aastal tuli nimelt ministeeriumilt määrus, asujaid mitte enam endistel tingimustel kroonumaadele võtta, vaid neid maid üksnes enampakkumise teel rendikaubaga ära anda, millest kroonule oli rohkem tulu loota.

Teiste eesti külade asunikud olid ses suhtes terasemad: nad võtsid ülejäävad maad kohe eneste kätte, mis väljaostu teel pärastpoole nende pärisomanduseks said.

Ministeeriumi määruse tõttu jäid kroonumaast ilma ka need eestlased, kes esimesel kevadel Simferopoli linna ligikonda, mõisnikkude maadele kümnikkudena ja rentnikkudena olid katseks elama asunud. Nähes, et kroonumaade omandajad õige lühikese ajaga kosuma hakkasid ja elujõule tõusid, palusid nemadki hiljem endile kroonult asupaika. Aga seda ei antud enam. Juba oli kroonumaa saamine otsas. Nad pidid kümnikkudeks ja rentnikkudeks edasi jääma või eraomanikkudelt maad ostma, milleks neil aga esiotsa raha puudus.

Sääraseid kümnikke elas umbes kümme perekonda Aktatši-Kijati ehk Aabrami külas, kuhu tuttav Aabram Nort, see rik-

¹ Näiteks maksis Karaktšora asundus oma maa eest, ostes selle 34 aasta pärast välja, 14½ kop. tiinust. Ostuaeg oli tervenisti 40 aasta peale määratud! — Autor.

kaim eesti asunikkudest, endale teatavasti väikese päriskohta oli ostnud. Need kümme perekonda tegid endile söötis oleva mõisamaa peale põldu, mille viljasaagist nad mõisale kümnist maksid. Loomade pealt, keda iga asunik 15 tükki võis pidada, tehti kümme jalapäeva suvel heina- ja viljakorjamis-ajal. Lamba pealt võttis mõisnik 8 kopikat aastas. Väljas stepis tehtavast heinast sai mõisale kaks saadu kümnest, madalmaa lühaheinast, mida aga kaheksa kuni kümme saadu päevas võis maha niita, kolm kuni neli saadu. See oli kõik, mis kümnikul Krimmis mõisnikule oli maksta ja teha — see oli Krimmi teo-orjus.

Teine väiksem seltskond eestlasi, seitse kuni kaheksa perekonda, asus neilsamul tingimustel linnast lõuna pool, ühe karaiimi (juudi) maa peal, Putke külas. Need perekonnad, olles teistest asujatest vähe jõukamad, põlgasid kroonu maid, nagu paljud muudki, iseäranis sellepärast, et need olid linnadest kaugel — 50 kuni 80 versta.

Võrreldes tingimusi, millel talupoeg Krimmis maad sai — olgu kroonult, olgu mõisnikult — nendega, mis kodumaa suurkrundi-omanik talupojale peale sundis, pidi eesti asunik enesele juba esimesel aastal ütlema, et ta Egiptuse orjusest küll mitte Kaanani piima- ja meejõgedele polnud pääsenud, küll aga pärisorjusest märksa vabamale põlvele. Eks tal olnud ju nüüd seljataga need mitmed kurnavad teo-, abiteo- ja korrapäevad, mis ta mõisnikule läbi aasta, hobusega ja jala, kõigi oma tööjõududega pidi tegema — maalapikese eest, mis tema ja ta perel vaevalt hinge sees hoidis ja mida talle aega ei antud õieti haridagi. Eks tal olnud seljataga kõik need mitmesugused kröönivad maksud, mis mõisnik talle töö kõrval veel peale veeretis, kõik need «kümniseviljad», need «kohtuloomad», need heinad, õled, puud ja lõngad, kõik need jaama-, kirikuõpetaja- ja köstrimaksud ja kõik see talvine kodutöö, mis tema naiselt, tütardele ja tüdrukutelt õogi riisus. Ja eks tal olnud lõpuks seljataga kepid ja vitsad ja kogu see inimsusevastane vägivald, mis nii toorel näol ei julgenud kuskil nähtavale tulla kui selles saksa junkrute võimuvallas.

Raske oli küll neil väljaimetud ja ärakurnatud inimestel, kellelt määratu teekond ja hädarikas talv veel viimase jõu olid võtnud, uuel asumaal elama hakata, hoolimata kroonu toetusest. Krimmi neitsilik stepipind, millest adrasahk vist kunagi läbi polnud lõiganud, nõudis palju loomajõudu ja häid töö-

riistu, mille muretsemiseks aga eesti põllumeestel hakatuses rahalised abinõud puudusid. Küll ei olnud tööloomad tol ajal kallid — hea paar härgi maksis 40 kuni 50 rubla, tööhobune 25 kuni 40 rubla —, aga kes vähegi põldu tahtis teha, sel pidi neid neljajalgseid töölisi rohkesti olema, ja siin ei kuulunud kukkur sõna. Oli ju ka veel piimaloomi vaja, ning lehm maksis ikkagi oma 15 kuni 20 rubla.

Sel lool ei olnud ime, et esimestel aastatel ainult nii palju põldu harida jõuti, kui päevast päeva ja pihust suhu elamiseks just tarvis läks. Vähemalt viis paari härgi ja hobuseid tuli rakendada suure pöörus-adra ette, kes tahtis kõva ja tihket stepisööti künda, ja selgi viisil jõuti päevas ainult kolmveerand tiinu ära künda. Ei jäänud siis asunikkudel, kel tarvilik loomade arv puudus, muud nõu üle, kui kahe-kolme perega ühte heita ja loomad kokku ühe adra ette rakendada. Nõnda tehti töö maikuu jooksul järjekaupa ära. Sellega oli aga põllumaa valmis. Sügisel külvati seeme — $\frac{1}{2}$ setverti tiinu kohta — peale ja äestati raudaketega maha; kordamist ei olnud tarvis.

Muidugi puudusid asujail ka kõik need paremad tööriistad, mis neile hilisemal aegadel võimalikuks tegid sadasid tiinusid lühikese ajaga vilja alla panna ja viljast koristada. Vili niideti kõik vikatiga ja riisuti kokku käsirehaga. Nii jõuetu ja tüütu kui säherdune viljakoristamine ka oli — kodumaa kohta, kus aina sirp lõikuse tööriistaks oli, tähendas see ometi edusammu. Ka selle poolest, et vaevaline seljakõverdamine ära jäi.

Vähesel määral haritud viljamaa pärast oli asunikkude sisetulek esialgu veel nii kasin, et noored inimesed pidid talvel väljast lisateenistust nõutama. Mehed käisid tööl Jaltas ja mujal lõunarannas, kus hiljem jälle head palka maksti, kuna tüdrukud võtsid linnas või mõisades teenistust. Suvel aga olid kõik jälle kodus põllutööl.

Põllutegemise ja põlluharimise kõrval käis hoonete parandamine. Kohendati ja korraldati vanu pool-lagunenud tatari onnikesi, niipalju kui jõuti, sest uute majade ehitamise peale polnud esimestel aastatel veel mõtelda. Onneks ei lasknud pehme kuiv kliima paremate ulualuste puudust liiga väga tunduvaks saada. Ühtlasi puhastati ilmatu sügavad kaevud kohe hakatusel ära või ehitati uued.

Et vallalistele meestele kroonu maa peal küll hingemaa ära määrati, aga mitte kroonu asumisraha ega leiba ja seemet

kätte ei antud, siis pidi iga noormees, kes oma maa-alal tahtis elama hakata, tingimata kaasakest otsima.

Neid polnud õnneks raske leida. Oli ju kodumaalt iga vooriga hea hulgake neiusid kaasa tulnud, nii ärarändajate tütreid kui ka teenijaid tüdrukuid. Neil oli linnas küll palgaliselt kaunis hea teenistus ja palju parem põli kui kodumaal talutöös, aga elu umbkeelsete hulgas ja keelepuudusest tekkivad teenistusetakistused tegid neiudele siiski enam kui soovitatavaks tanu alla ja oma inimeste sekka tagasi saada. Nõnda oli iga tüdruk rõõmus, kui kuskilt külast eesti Jüri või Jaan talle kosja tuli.

Kirikliku talituse poolest ei olnud paariheitmisel takistusi. Opetaja Keuchel, kes eestlased oma karja külge võttis, ei mõistnud kui Krimmi sakslane küll mitte sõnagi eesti keelt, kuigi ta Tartu ülikoolis oli jumalatarkust õppinud, vaid ainult sugu läti keelt. Kuid see vaimulik mees sai säärastest raskustest üle. Lähikäimises eestlastega tarvitas ta vene keelt, aga et viimased seda üldsuses ka ei mõistnud, siis ajas ta tõlgiga läbi. Selleks oli enamasti Kustav Malts, kes nüüd linna ligdal, Aabrami külas elas, ja oli aasta jooksul teenistuses hooliga vene keelt õppinud, nii et ta sellega varsti kaunis lahedasti asju võis ajada. Kirikuõpetaja ise aga harjutas enesele eesti keele lugemise kätte; peagi oskas osav mees kirikuagendast ja muudest eestikeelseist vaimulikest raamatuid selgel sõnal ja sündsäl rõhul imestavale kogudusele jumalasõna kuulutada — otse nõnda, nagu oleks ta ise mõistnud, mida ta kõneles.

Paaride laulatamist toimetati lühidalt ja lihtsalt. Pruut ja peigmees läksid ristimistähtedega, mis kõigil kodumaalt kaasa olid võetud, ja paari tunnismehega kirikuõpetaja juurde ning palusid endid laulatada. See sündis sedamaid, ilma kantslist mahakuulutamise ja muude harilike vormitäitmisteta. Nagu nägusad mõrsjaehted enamasti puudusid, nii puudusid kehvaldel paaridel sagedasti sõrmusedki, mida laulataja oma talituse juures teatavasti vajab. Kord juhtus ühel pruudil küll olema vana kulunud hõbesõrmus, kadunud ema pärandus, aga peigmehele polnud niisugustki. Opetaja Keuchel, hea mees, kes sõrmuse pärast paari laulatamata ei tahtnud jätta, läks kirikust oma korterisse ja tõi sealt mõne oma perekonnaliikme käest väikese kuldsõrmuse, mille ta peigmehele sõrme pistis. Sõrmus sai vahetuse teel muudugi pruudile ning — jäigi sellele, kingituseks laulataja poolt...

Eestlaste kiriklikke tarvidusi täitis kirikuõpetaja Keuchel tavaliselt pühapäeviti pärast saksakeelset jumalateenistust. Siis käidi armulaua, laulatusel, lapsi ristimas ja ka harilikku «hingerooga» võtmas. Nii takistav kui kirikhärra keeleoskatus ka muiduses asjaajamises oli — lugeda oskas ta ometi paremini kui nij paljudki kodumaa papid eesti keeli jutlustada, vähemalt tulid sõnad tal soravalt suust, ilma selle kangu- tamise ning kugistamiseta ja ilma nende lauseveidrusteta, millega vaimulikud isandad Eestis koguduse kõrvu haavasid.

Kiriklike toimingute juures oli pastor Keuchelil sageli abiks seesama noormees, keda ta ka yahelträäkijaks tarvitas — Kustav Malts. See täitis kirikus kõstri aset, eriti mis puutus lauarahva vastulaulmisse ja laulmisse üldse. Asjaomase oskuse oli Kustav kodumaalt kaasa toonud, kus ta nooremail aastail Madise vanal kõstril koorilauljaks oli olnud. Kiriku käsi- raamatust pidi noor Malts õpetaja Keucheli soovil, seistes altari kõrval, lauarahvale vahel ka pihi-manitsusekõne ette lugema, kuna pastor tähtsamad kohad ise luges.

Nõnda oli senistele lahkusulistele maltsvetlastele valitseva kiriku süles jälle pesake tekkinud, mille nad rahuldusega omaks võtsid. Maha maetud olid igasugused protestid ja demonst- ratsioonid tuttavast riide- ja juukseseadusest peale kuni kirikus palve ajal püstiseismiseni ja suusõnalise vastuvaidlemiseni.

Krimm sai maltsveti usule hauaks, ja mitte üksnes seni näh- tud põhjustel. Petetud ainelistele lootustele, mis temale esimese lammutava paugu andsid, järgnesid põhjendatud ainelised lootused, mis hävituse täielikuks tegid.

Eesti asunik hakkas varsti märkama, et Krimmi mullapind ilusat nisu kasvatab. Mitte igal suvel ei põletanud põuapäike lagendikku surnud kõrbeke, mitte igal suvel ei käinud rohu- tirtsude pilved nurme ja aeda laastamas, mitte igal suvel ei olnud vesi maapinnalt tilgatumaks kadunud. See paisutas sü- dant rõõmsate aimduste ja ootustega. See istutas asujaile võim- sad huvid põue ja pähe. Ja neil ootustel ja huvidel ei olnud enam midagi tegemist usuga. Need olid puhtasti teisest ilmast pärit — siitsamast maisest ilmast, ilma mingi võõra seguta.

Maad oli küllalt. Ja maa oli odav. Mida rohkem maad harid, seda rohkem nisu saad. Ilusat kollast nisu, mida nii kerge on kullaks muuta. Mis muud, kui püüa võimalikult palju maad harida, et võimalikult palju nisu saaksid. Püüa nii palju nisu saada, et oled ise söönud ja jääb kaupmehele kulla vastu

vahetamiseks ka midagi. Mida rohkem, seda parem. Niisugustest huvidest aga hakkas uus usk välja kasvama — usk, mida keegi kirikuõpetaja mõni aastakümme hiljem, seda oma seisukohalt hukka mõistes, nisu-usuks olevat nimetanud...

Kui needsamad inimesed kodumaal meelegeitlikul majanduslikul seisukorral olid, siis heitsid nad lahkusule, mis neile kangema palveorjuse ja mõnede väliste kommete hinna eest jumala avitava sõpruse pidi muretsema, õhinaga kaenlasse. Nüüd aga, kus nad ilma mingisuguse jumaliku imeabita, millesse nad olid uskunud, päris omil jalul ja mööda harilikke, inimeste tehtud maanteid suurte viletsuste järel teise, üsna kaine ja loomuliku ilmanurka olid jõudnud, kus heal aastal ainult parem vili kasvas kui endises kodus ja kus maad rohkem ning maksusid vähem oli — nüüd ei olnud sel palaval palveusul, sel meelegeitlikul imedelootmisel nende ajudes enam maad. Võib olla, et lugu oleks teisiti olnud, kui nad Krimmis kohe külla otsa oleksid sattunud — ilma suurema töö ning vaevata. Võib olla, et nad seda siis jumala iseäraliseks ning otsekoheseks armuanniks oma äravalitud lastele oleksid pidanud. Aga neid ootas Krimmis niisama raske kui kaine töö. Nad pidid esimesel ajal ka siin mitmesuguste puudustega võitlema, millest neil ainult aegamööda võimalik oli pääseda ja kosumisele jõuda. See mõjus nende usulisse meelsusse kainendavalt, võõrutavalt, uinutavalt, just nii, nagu silma paistma hakkav lootus usina töö läbi haljale oksale tõusta nende ainelistesse instinktidesse ergutavalt, tagasundivalt mõjus. Palvevaimu asemel puges nüüd ärivaim seniste maltsvetlaste sisse. Ja see kasvas sel määral, kuidas nende ainelised lootused täide hakkasid minema.

Sellest ärivaimust ei jäänud Maltsveti koguduse senised juhtivadki vaimud puutumata, nende seas prohvet ise.

Aabram Nort, Maltsveti tähtsam ja agaram jünger Kolgarannas, oli kodumaal, uut usku vastu võttes, hobusevahetamise maha jätnud, sest et see jõe pidi olema Issanda ees. Aga seesama Aabram Nort hakkas Krimmis varsti jälle hobuseid vahetama. Nüüd ei olnud see enam patt.

Ka teised hingeäratajad ja abiprohvetid riputasid usulise kihutusetöö enamvähem varna, ükski neist ei rännanud enam sihilikult piibli ja lauluraamatuga, avalikke palvetunde pidades, ringi. Selle asemel hakkasid nad virgasti saakitöötavat põldu harima või heal palgal teenima. Ants Kõrge, see hoidlik

mees, jõudis enesele pikema teenistuse järel maja osta Simferopolisse, kus ta vanas eas veel naise võttis ning mureta kodanikuna surmani rahulikult elas. Silejev ja Madis Kirsi-puu heitsid linna ümbruses põllumeesteks ja kogusid endile kaunisti varandust, kuni viimane hiljem Kaukaasiasse edasi rändas. Tiskre neitsi Miina teenis esmalt Samrukis oma sugulaste juures mõne aasta, mispeale ta sealsamas mehele läks ja tubli perenaisena veel kaua Kaarel Torbeki kodust majapidamist juhtis. Avalikust usutegevusest taganes samuti Mari Kusnets, kes Krimmis oma venna ja õemehe juures elas, kuni need 1883. aastal Kaukaasiasse asusid; mõni aeg peale seda suri endine «lugija Mari» neiu põlves.

Aineline ja äriline vaim ei jätnud, nagu tähendatud, ka Maltsveti ennast riivamata. Võib olla, et rahva muutunud meeolu nii temasse kui ka ta endistesse abilistesse ses suhtes edendavat kaasmõju avaldas, sest kurtidele kõryadele ei maksa ju kõnet pidada.

Kui Maltsvet ligi aasta Puškino mõisas öövahiks oli olnud, läks ta ühe Eestimaalt varemalt Krimmi asunud arsti, dr. Fischeri juurde, kes seitse versta Simferopolist eemal, Jalta maantee ääres elas, sama ameti peale. Siit hakkas Maltsvet sugurahvaga, kelle meeleepaha tema vastu juba jahenema lõi, iseäranis Aktatši küla inimestega, natuke sagedamini kokku puutama. Seda kasutas ta muuseas, et ärilisel teel oma sissetulekut pisut kohendada. Endine mativõtja tõstis temas jälle pead. Mitte ainult ei müünud ta asunikkudele hea vahekasuga lehma ja ühte ning teist muud, vaid ta oli ka ühes majaostus õhtra tulu eest vaheltsobitajaks.

Maja ostja oli Jaan Mõnuvere, seesama endine Albu peremees, kelle must härg omal ajal maltsvettide peksjaile Albus piduroaks küpsetati, kuna ta ise ühes teistega veresaunast pidi läbi käima. Kui Mõnuvere endale Krimmis pesapaika otsis, soovitas Maltsvet, kes teatavasti aasta varem siia tuli kui rahvavoorid, talle ühe sakslase maja osta, mis Aktatši küllasse mõisniku maa peale oli ehitatud. Mõnuvere ei olevat esiti nõus olnud, sest ta tahtnud linnast üht majakestega krunti osta, andnud aga viimaks järele, kui Maltsvet talle peale käinud, et ta kui põllumees parem ikka küllasse jäägu. Maltsvet, kes vene keelega juba sugu toime sai, lubanud kauba müüjaga tasuta valmis teha, milles keelepuudus ostjat ennast oleks takistanud. Nõnda saanud sakslase maja 350 rubla eest Mõnuvere omaks.

Umbes aasta pärast puutunud viimane ja mõned teised eestlased, kes juba natuke vene keelt tõnkasid, sakslasega kokku ning kuulnud viimaselt, et tema maja 250 rubla eest Maltsetile kui Mõnuvere volimehele müünud, mitte aga 350 eest, ning viimaselt saanud ta ka ainult selle summa. Oma väidet kinnitanud sakslane usutava kõvadusega.

See oli äriline tehing, nagu on ärilised tehingud ikka. Maltset oli vaheltkaupleja ning tahtis oma kasu saada. Et ta seejuures natuke valet tarvitas — missugune meie ärimees ei tarvita äri tehes mitte valet? Kui Maltsetile ta tegu moraalselt pahaks pandi, siis muidugi sellepärast, et ta veel vaimuliku mehe lõhnas seisis. Pahakspanijad olid ka kõige eelneed, kes mativõtjale olid matti maksnud — Jaan Mõnuvere ja neli-viis teist meest, kes Juhan Leinbergiga äriliselt olid kokku puutunud.

Need pahased mehed pidanud kurja nõu endise prohveti ja usuisa käest nendelt võetud kasu vägisi tagasi pitsitada. Kuid sellest saanud Maltseti lähemad sõbrad külas haisu ninna ja tõtanud teda hoiatama. Kui mehed Maltseti elupaika jõudnud, olnud ta sealt juba ära ning hoidunud hiljem Simferopoli ligikonnast eemale.

Järgneval ajal elas Maltset, teenistusest vaba, kord siin, kord seal sugurahva juures, kõige viimaks Džurtši asunduses, kus temal, nagu Aabrami külasti, olid mitmed vanad head sõbrad. Rahva laiemate hulkade poolt ei olnud tal enam otsekoheseid vaenuavaldusi karta, sest mida paremale järjele asujate majanduslik seisukord jõudis, seda enam ununesid süüdistused prohveti vastu, kes töotuste ja ilmutustega oli äpardunud, ja seda leplikumalt hakati tema kui eksliku inimese peale vaatama.

Ta elas ainult neli aastat Krimmis, pöördus siis kodumaale tagasi — aastal 1865. Otsekohest põhjust andis talle selleks lugu, et tema perekond, nagu teada, temale siia järele ei tahtnud tulla, kuna ta passi puudusel Krimmis pealegi iseseisvaks maapidajaks ei võinud hakata. Aga ka vaimulikul põllul ei olnud tal siin enam midagi teha, kui ta seda ehk veel oleks tahtnudki. Prohvet oli oma uskujad, apostel oma koguduse kaotanud. Küll valmistas temale see pisike ringkond ligemaid sõpru, kes talle veel ustavaks olid jäänud — enamasti vanemad naisterahvad —, üsna liigutava jumalagajätmise ja täitsid ta reisivankrit virgasti kõiksugu vitsikute ja lännikutega.

Rahva enamik nägi teda aga jahedal ükskõiksusel Krimmist lahkuvat — maalt, mille ta oma kogudusele ja iseendale oli valinud.

Et seniste usumäratsejate hulka jumpsiriismeid maha jäi, et üksikud isikud kauemat aega veel endisi unistusi alal hoidsid, kuigi rohkem endamisi, see oli erandlik nähtus, mis muutunud meeolelu üldsust ei teisendanud. Mitte ainult, et neitsi Miina Samrukis veel mõnda aega maailma otsast ja viimsest kohtust kõneles ning usulises ekstaasis ka vahel hingetuks jäi; mitte ainult, et Paide Ants pisikeses sõõris endist imede-usku teatava ajani püüdis säilitada, vaid aasta või paar peale Maltseti lahkumist tõusis Aktatši külas koguni uus prohvetike üles, kes peotäie nõdrukeste poolt mööduvalt ka uskumist leidis.

See prohvetlik äbarik oli keegi hoopis põrunud peaga inimene, nimega Jaak Siberg. Ta põdes raske soetõve läbi, ja kui ta ihuliselt oli tervenunud, leidis, et ta vaimselt haigeks oli jäänud. Ta pidas ennast prohvetiks ja Moosese-sarnaseks imetegijaks, lubas rahva kuival jalal läbi Musta mere Jeruusalemme viia, peksiski kord Alušta all oma prohvetikuuega merd, et see kahele poole tõuseks ja tema «kogudusele» kuiva kõnnitee soetaks, kriipsutas oma toa seinad mõistatuslikke varsejalgu täis ning tegi ja kõneles kõiksugu muid vaimuhaige inimese totrusi, mida tema vähesed uskujad muidugi jumala salapäraseiks ilmutusteks pidasid, mida nad eneste kasina tarkusega püüdsid seletada.

Kui vaesekese nõdrameelsus ikka selgemini hakkas esile tulema, toimetati ta küla mõistlikumate elanikkude poolt hullumajja, kuhu ta poolteiseks aastaks jäi. Siis aga võtsid tema poolehoidjad ta sealt enda vastutusel välja ning toitsid teda ja ta perekonda nii kaua, kuni Jaak 1880. aastal suri. See toitmine sündis lahtisel käel, nii et «prohvet» oma perega päris opmanni-elu elas; ja täiesti usutav oli, kui üks tema jünger, Mart Kirspuu, pärast kurtis, tema üksi olevat Jaagukesele peale tuhande rubla ohverdanud. Niisugune ohvrimeelsus oli seda tähelepandavam, et Mart ja tema naine ise olid kehvad teenijad inimesed. Paide Antsul, kes sõgedat sonijat samuti jumala tõlgiks pidas, kulunud tema peale ka mõned head sajad. Igal reedel võttis «prohvet» oma koguduselt kõiksugu ande vastu, mille seas, sest et jumalamees oli maias, mesi, suhkrusaiad ja muud magusad asjad tähtsat osa etendasid.

Jaagu jüngerite mõistuslikku tasapinda kujutab kõige paremini lugu, kuidas nad oma prohvetit matsid. Nad panid ta puusärki valges ohvitserimundris, mõõk vööl, «tärniga» müts peas, ning linna surnuaial olevale hauale lasksid nad püstitada rist, mille peale kolmes keeles, vene, saksa ja eesti keeles, oli kirjutatud: «Siin hingab jumala rahus Taaveti kuningas».

Hiljem vilksatas mõnede peas küll helgike üles, et nad tüssata on saanud, ja siis kahetses üks oma meepotikesi, teine oma suhkrusaiakesi. Aga nüüd polnud enam midagi parata — prohvet oli kõhu täis söönud ja arve jumala maksta jätnud.

Need olid viimased kramplikud tuksatused, mis endisest võimsamast usuliikumisest veel järele olid jäänud. Krimmi eestlaste seas leidis küll hiljemgi veel, iseäranis vanemate inimeste hulgas, vagatsejaid, aga need olid seda laadi, nagu vagatsejad kõikjal meie talurahva seas — inimesed, kes hariduslikust valgusest on sootuks ilma jäänud. Märatsevad liialdused aga olid «Taaveti kuningaga» lõplikult maetud, rahva enamikust aga juba ammu enne — siis, kui salvedesse hakkas kogunema kuldset nisu.

JÕUPROOVID.

Väljarändamine Krimmi jäi peale seda, kui 1861. ja 1862. aastal tulnud rahvavoorid olid päralt jõudnud, seisma. Maad oleks Tauria poolsaarel enamale kui kümnele tuhandele perekonnale jätkunud, aga seda ei tulnud saama.

Muude põhjuste kõrval, nagu viletsad passiolud, pikk tee, ettevõtlikkuse puudus ning naeruväärne paiste, mis sel maltsvettide ettevõttel «ilmalikkude» silmis oli, mõjus rahvasse tagasihoidvalt iseäranis veel see, et Krimmist oli esiotsa aiva halba kuulda. Mitte ainult ei löödud kodumaal esimeste väljarändajate hädatalvest ajalehtedes ja kantslites lärmi, vaid üksikud inimesed ja perekonnad, kes vööra maa tundmata oludes midagi ei märganud peale hakata, pöördusid kodumaale tagasi ning laitsid seal Krimmi sootuks ära. Et need, kes rahva kahanemisest kahju said, ei jätnud niisuguste tagasipöördujate laidusõnumeid ka kaugemale välja helistamata, on arusaadav.

Üks säherdustest tagasiminejatest oli keegi Kaarel Sollenbach, kes oli kutsarina eluaeg saksu teeninud ning kõige viimaks Ahula mõisniku von Grünewaldi juures teenistuses olnud. See mees, kelle Krimmi kurb nägu ära kohutas, keeras, 1862. aasta sügisel siia jõudnud, kohe otsa ümber ja jõudis juba novembrikuul Ahulasse tagasi. Seal läks ta sedamaid endise leivaisa juurde, kelle lahkes vastuvõtus ta julge võis olla, ja rõõmutas teda tumedate lookestega Krimmi koledusest ning väljarändajate hädest.

Oi, need olid lõbusad sõnumid sakstele! Härra von Grünewald teatas neid ringkirjaliselt viibimata oma naabritele, need jälle omadele, kuni terve maakond teadis, et Krimmi rännanud talupojad ei ole uue asumaaga sugugi rahul, nii et tulevad varsti robinat tagasi. Mõisade sundijad aga kandsid selle

eest hoolt, et rõõmusõnumid ka küladesse ulatusid ja seal tarvilikku õudu sünnitasid.

Et saksad krimlaste tagasitulekut uskusid, näitab väike looke, mis Seidla paruni ja tema rentniku Mart Jalaka vahel peale kutsari-Kaarli kojujõudmist sündis. Jalakas, kellel nõu olnud 1863. aastal Krimmi rännata, oli eelmise aasta jaagupipäeval mõisas oma kohta käinud üles ütlemas. Parun keelanud ja hoiatanud teda elavalt. Lubanud viimaks Mardi renti ligi poole võrra alandada, kui ta aga paigale jääks ega teistele halba eeskujut ei annaks... Kui nüüd Sollenbach Krimmist halbu sõnumeid kaasa tõi, jättis Jalakas väljarändamismõtte katki ning läks mõisa oma kohta paruni poolt töötatud odavama rendiga endale tagasi kaupleva. Aga võta näpust — parun Vietinghoff'il olid nüüd koguni teised jutud ja tingimused! Ta tähendas Mardile külmalt ja kuivalt, et rahvas tulevat Krimmist tagasi, mispärast ta panevat kohtadele hea osa renti — juurde!

Perekondade seas, kes järgmistel aastatel, peale kutsari-Kaarli, kodumaale tagasi rändasid, olid mõned lugupeetud isikud, mis koduse rahva kohta Eestis mõjuta ei võinud jääda — kõigepealt Maltsvet ise. Temaga ühel aastal lahkus Visusti Juhan, liignimega Pelikan — seesama Väinjärve valla peremees, kes Albu mõisa tallis, pärast teist maltsvettide nuhtlemist, mõisa peksumeistrilt nii rängasti sai vitsutada, et ta pikka aega haigevoodis haavu põdes. Ka see haiglaselt erutatud hädalda ei saanud Krimmis kuidagi hakkama. Ta kaotas siin ka surmale oma üheksa-aastase tütre, mis temasse väga rõhuvalt mõjus. Naise vastuseisemisest hoolimata kolis ta peksurikkale vägivallamaale, mille mälestusi ta oma ihul kandis, jälle tagasi, kus ta hiljem Ambla kihelkonnas elas ja «Pranku vanamehe» nime all laiemalt tuttav oli.

Aga ka tähtsaim ja rikkaim isik Krimmi läinud maltsveti-usulistest, mees, kes siin külale nime andis — Lõpeveski Abram, ei suutnud uue kodumaa pinna külge kinni kasvada. Temal oli teistest Krimmi suguvendadest enam kui kümme korda rohkem kapitali, aga ta ei raatsinud, kartes ärilisi kahjusid, sellega midagi peale hakata. Aralt hoidis ta raha kodus, ilma seda intressile või muul viisil kasu peale panemata, ning laskis enesest kõik võimalused võileiva eest maad osta või rentida tarvitamata mööda minna. Näiteks pakuti Kara-Kijati mõisa, millel oli 2200 tiinu maad, suur viljapuu-aed, kolme

paari kividega vesiveski ja küla 25 kümnikuga, tol ajal rendile. Ja missuguse hinna eest? Ainult 900 rubla eest aastas! Aabramil oleks nalja-asi olnud mõis rentida, aga ettevõtte käis eesti külataadil, kelle pilk kodumaa talukoha piiridest eemale ei ulatunud, uimastavalt üle silmaringi. Ta pigistas rahakoti tugevasti küünte vahele ja jäi käpuga katsutavast kasust ilma. Paar aastat hiljem rentis üks venelane mõisa, mille eest ta rahuga nüüd juba 1400 rubla renti maksis. Kaheksa aastaga pani see mees tuhandeid kokku ja sai rikkaks.

Nort ei saanud oma väikesest, kümne tiinu suurusest päris-kohast niigi palju, kui tema suure perekonna ülespidamiseks tarvis läks. Ehk küll tööjõuliste laste poolest — kolm poega ja tütar — rikas, haris ta siiski ainult vähe põldu ning pidi sel kombel oma seisukapitalist igal aastal majapidamisele juurde lisama — kahju, mida ta hobuseparistamisega pooltki tasa ei jõudnud teha.

Veel üks asi tegi Aabramile ta elukoha vastikuks. See oli külmtõbi, mis selles jõemadalikus valitses ning teda, ta perekonda ja kõiki muid Aktatši küla elanikke kuude, isegi aastate kaupa vaevas. Nii terve ja kosutav kui Krimmi legendiku stepi-õhk muidu on — kopsuhaigusi tuleb siin näiteks koguni harva ette —, sai jõeäärne kliima eesti elanikkudele ometi enam kui piinavaks, sest kes kaua külmtõbe põdesid, jäid pärast vee-tõppe, mille tagajärjeks oli enamasti surm.

Aabram kiratses kuus aastat oma kohakesel elada, siis, 1867. aastal, oli ta himu Krimmist otsani täis. Ta müüs oma talu 600 rubla eest Kustav Maltsile ja rändas kodumaale tagasi. Et tal veel oli paar tuhat rubla endisest varandusest järel, siis ostis ta endale Harjumaale päris-koha, kus ta käsi hiljem jälle paremini hakkas käima.

Tema talukese omandaja Malts, kes vaheajal oli abiellunud ja mõisateenistusest ühe aasta pärast Aabrami külasse rentnikuks asunud, oli mõne aastaga juba nii palju nodikest kogunud, et tal koha ostuhinnaks 400 rubla oma raha oli, kuna ta puuduva osa laenas. Küll oli Kustavil Samrukis ligi 30 tiinu pärismaad, aga nõu seal elama hakata oli ta rahapuuduse pärast omal ajal katki jätnud. —

Krimmist tagasirändamine jäi nüüd küll seisma, aga seisus oli ka ühtlasi kodumaalt Krimmi rändamine. Alles 1869. aastal tuli jälle uus voor eesti väljarändajaid, paarkümmend perekonda, Tauria poolsaarele asumaad otsima.

Nende tulekut oli juba suurendatud liikumisvabadus soodustamas, mis Baltimaal seadusandlikul teel maksuma pandi 1856. aastal antud talurahva-seaduse kõige jämedamaid ülekohtu-kühmusid. veidi maha viilides oli muuseas 1863. aastal passimäärusi sedavõrd muudetud, et passid, nagu siseriigiski, nüüd aasta ja poole aasta peale välja anti, mitte enam kahe kuu peale, kuna mõisnikud õiguse kaotasid talupoega vallast välja minemast keelata või takistada. Talurahva seast tõusnud alatised kaebused niisuguste orjapõliste kitsenduste üle, mis talupojale oma kubermangust väljapääsu niihästi kui võimatuks tegid, olid Peterburis aegamööda ometi mõjunud. Uued Tallinnamaa väljarändajad tulid juba aastapassidega Krimmi, nii et neil seal aega jäi asukohtade järele ümber vaadata. Muidugi kergendas nende asumist märksa ka see lugu, et nad hulga sugurahvast juba eest leidsid, kes neile nõuandmise ja teejuhatamisega abiks võis olla.

Eesti talupojad oleksid Krimmis võinud lühikese ajaga jõukale majanduslikule järjele saada, kui neil vähegi rohkem rahalist jõudu ning selle kõrval sugu enam ettevõttevaimu ja ärilist meelt oleks olnud, ilma milleta ju kapitalistlikus ilmas redelist üles ei saa. Kaks teed olid nende ees lahti pärast seda, kui kroonumaad muidu enam päriseks ei antud: maad kas rentida või osta. Rendihind seisis palju aastaid 30 kuni 50 kopika peal tiinu eest, ostuhind 5 kuni 8, kõige rohkem 10 rubla peal. Maapinna hind oli sellepärast nii madal, et suurkrundi-omanikkudel puudusid töötavad käed, mis nende omandusele väärtuse oleksid andnud. Neil ei olnud oma kapitalistliku meelevald all küllalt varata rahvast, kelle kätte nad oma maa kasu kandma oleksid võinud anda, kelle loomulikku vajadust elada nad enese kasuks oleksid võinud tarvitada, nagu seda eestlaste endised peremehed ja muud mõisnikud perekates riigiosades tegid. Krimmi maad, mis kroonu kõrval olid vene ja tatari aadlike ja kaupmeeste päralt, ei toonud neile puhtagraarlikus mõttes talupoegade ja põllutööliste puudusel peaaegu mingit kasu. Nende raha-allikaks olid ainult lamba- ja loomakarjad ning hobusekasvandused; aga ka neid ei olnud kaugeltki kõigil suurkrundi-omanikel, vaid ainult harva mõnedel. Nõnda seisis Krimmi lai legendik ühest äärest teise pika rohu all söötis ja mõisaomanik ootas kündvaid ja külvavaid proletarlasid, et nende tööst seda tulu omandada, mida teised maaomanikud paremates paikades nii rohkesti kaukassee toppisid.

Rahapuudus tegi eestlastele võimatuks Krimmi neitsilist pinda kohe laiemalt vilja alla panna, sest kui palju sa mõne paari härgadega, harksaha, puuäkke ja mitmete muude isade tööriistadega põldu jõud soetada ning harida, kuna paremate ja rohkemate abinõude muretsemine aasta-aastalt pidi edasi lükatama! Ühtlasi oldi esiotsa kliima ning siinsete põlluharimisviisidega harjumata ja vilumata. Aga kõigest hoolimata oli juba esimese aastakümne vältel edu ja kosumist märgata ning mitte üksnes kroonumaadel olevates asundustes, vaid ka mõisnikkude rendi- ja kümnisekülades. Appi tuli palgehigis rübelevaile asunikkudele tollaegne, sündsam kliima, mis ei olnud veel nii pöudne kui praegune. Kõrge rohi, mis lagendiku suuremat osa kattis, hoidis veel niiskust alal, vihma tuli aagedamini ja lund rohkem, mis pika rohumetsa alla kauemini peatuma jäi, kuna nüüd tuuled lume madalalt pügatud viljaväljadelt merde puhuvad või orgudesse koguvad, kust ta sulaga jõgesid ja ojasid mööda liiga ruttu ja kasu saadmata merde voolab.

Tähelepanдав kosumistunnus mõisnikkude maadel elavate eestlaste kohta oli, et paar väiksemat seltskonda 1870. aastal juba kaks mõisa rendile võisid võtta. Mõisad asetsesid ligistikkude, 18 kuni 20 versta Simferopolist ida pool, Aasovi mere poole viiva suure tee ääres. Väiksema mõisa — 700 tiinu suur, ilusa uibuaiaga ja väikese vesiveskiga — rentisid seitse Putke küla perekonda 700-rublase aastarendi eest, teise, suurema aga, millel oli 1700 tiinu krunti, ka vesiveski ning kõrts, kuusteistkümmend perekonda Aktatšist ja mujalt 1000 rubla eest.

Viimane mõis, nimega Kadiköi, oligi juba rendil armeenia kaupmehe Käes, kes tema eest ise ainult 500 rubla maksis; nõnda lõi see mees enesele, rentides mõisa edasi, eestlastelt tervenisti 500 rbl. aastas kasu välja. Aga veel enam. Eestlased, kellel julgus ja selle kõrval ka kõvem rahaline jõud puudusid, jätsid mõisa hooned, veski ja kõrtsi ning 100 tiinu maad armeenlasele, sest et muidu neil oleks olnud 400 rubla rohkem renti maksta! Ja sealjuures tõi kõrts üksi 150 rbl. renti sisse! Nõnda kerkis vaheltrentija kasu kõige vähemalt 900 rubla peale, millise vahesumma eest ta terve mõisa eestlaste kätte oleks andnud.

Et viimastest ainult kolmel peremehel küllalt jõudu oli sajatiinulist maatükki harimisele võtta, siis kutsusid teised kolm-

teistkümme perekonda, kellele see liiaks läks, endile igaüks ühe abirentniku lisaks.

Kui jämelabasel näol tulid ilmlikud kasupüüded endiste «jumalariigi taganõudjate» meelsuses nähtavale, seda näitab selle mõisarentimisloo järg ja lõpp.

Juba esimesel suvel mindi vaheltrentnikuga aineliste tulude pärast karedasti tülli. See ei sündinud mitte üksnes sel ärilisel loomulikul põhjusel, et kummagi partei küüned olid omapidi, vaid eestlased edendasid tülinorimist meelega, sest et neil selle taga tüse taskupoliitiline plaan varjul oli. Nad püüdsid armeenlase elu võimalikult hapuks teha, lootes, et mees ühel heal päeval jagelemisest tüdineb, maad ning majad maha jätab ja linna kolib, kus tal suured majad hea sissetulekuga on. Pahemal puhul aga võis korda minna, et ta oma osa mõisast hästi odavasti mahajääjate kätte annab.

Lugu läks aga teisiti. Armeenlane laskis enese küll välja kangutada, aga mõisa, veskit, kõrtsi ja enese käes olevat maad ei andnud ta mitte kangutajate kätte, vaid rentis nad Kustav Maltsile 400 rubla eest. Viimane oli nimelt külmtõve pärast sunnitud oma ostukohast, mida ta aastat neli oli pidanud, lahuma, andes viimase saja rubla eest rendile. Muidugi sattus nüüd Malts, kelle läbi Kadikõi meeste nõu oli nurjunud, viimaste viha alla. Kõiksugu hõõrumised ja kadestamised olid mõisarentniku ja külarentnikkude vahel igapäevased asjad. See kestis nõnda kolm aastat, siis tuli lõpp. Kadikõi meestel ei läinud mitte üksnes korda oma varaliseks tuluks Maltsist lahu saada, vaid ka kolmeteistkümnest abirentnikust, kes neil neli aastat olid rendikontrakti aidanud pidada, keda neil aga nüüd enam tarvis polnud, sest et nad endi seljast juba rohkem villa leidsid.

Nelja-aastane rendiaeg oli 1875 lõpule jõudnud, ühes sellega ka armeenlase rendileping mõisa omanikuga. Viimane tuli Kiievist, kus ta elas, Simferopolisse, et mõisa uuesti rendile anda. Eestlased olid kontrahi üles öelnud, sest et mõisnik mõisamaja ühes rohuaiaga soovis enda kätte jätta, kuna rent, 1400 rubla, endiseks pidi jääma. Aga kui paremat kohta ei leitud, otsustasid Kadikõi mehed pakutud lepingu vastu võtta.

Seda tehti nüüd õieti omapärasel kombel. Abirentnikkudele sõna lausumata sõideti ühel ilusal ööl kokkuräägitud nõu järgi linna ja tehti mõisaomanikuga leping nõnda, et senised abirentnikud, nende seas ka Malts, jäid kaubast välja. Nelja

aasta eest oli õnnelik oldud, et teiste abil mõisa võidi võtta; nüüd aga, kus omast jõust aastarenti juba jõuti ära maksta, heideti abimehed ukse taha. Minge, kuhu tahate! Või see meie asi on, kas uut asukohta leiate või mitte! Kustav Malts aga oli see olnud, kes meestele nelja aasta eest seda mõisa soovitas, kes nad ühele nõrle sobitas ning asja pärast rohkesti aega ja vaeva kulutas. Sama tänu, mis teistele, sai nüüd ka temale osaks...

Väljatõugatud perekonnad otsisid enestele jälle kümnisekohad — siit ja sealt, kust keegi juhtus saama. Ühist rendikohta ei jõutud võtta, sest selts oli vähene ja kohad suured. Malts aga kutsuti naabermõisa rentnikkude hulka, kelle seast üks osaline oli surnud, teine aga pahategude pärast välja heidetud.

Eesti asunikkude majanduslik kosumine, esimesel aastakümnel veel võrdlemisi visa, võttis järgmisel aastakümnel juba suuremat hoogu. Noorem sugu, lõunamaa kliima ja võraste oludega juba harjunud, nihkus juhtivamale paigale, pani uue eluõhu lehvima, hakkas suuremat terasust, agarust ja nobedust orjaaegsete vanade sekka soetama, elustades nende kängu — jäänud vaimseid jõude, neid enestega kaasa kiskudes. Juba hakati paremaid põllutööriistu nõutama, põlluharimist laiemal määral ja põhjalikumal meetodil arendama ja pärismaadel uusi ruumikamaid ning nägusamaid eluhooneid ehitama — nii seniste tatari hurtsikute kui ka esimesel aastakümnel vähese jõuga ehitatud väikeste majakeste asemele. Ühtlasi tehti hakatust koolide asutamisega, kõige esmalt Kadikõi külas 1872. aastal, sest sealsete elanikkude seas leidus mees, kes oli kooliõpetaja-kohuste täitmiseks kõlblik — Tallinnas algkoolist läbi käinud Jüri Thomson, selle vana soldati poeg, kes oli maa-kuulajatel Krimmis tõlgiks olnud. See mees hakkas esiotsa oma ainsas kitsas elutoas asunikkude lapsi õpetama, sest et külas sündsat ruumi kooli tarvis ei olnud; hiljem seati mõisa pereköök koolipidamiseks korrale, nii hästi, kui see võimalik oli.

Teise aastakümne lõpul tärkas ka nende asunikkude seas, kes rentnikkude ja kümnikkudena mõisamaadel asusid, mõte ostu teel pärismaad omandada, iseseisvaiks krundiomanikeks hakata. Selle mõtte algatajaid oli esiotsa ainult kaks-kolm meest. Teised kõik panid niisugust ostunõu naeruks; neile ei tahtnud pähe mahtuda, miks talupoeg peab maad hakkama

ostma, kui seda tühise hinna eest küllalt sai rentida. Endisele põlisele renditalupojale oli ostetud maa, pärisoht, võõras mõiste, ta ei suutnud ennast maa omanikuna kujutleda. Ka ei tulnud talle meelde karta, et maahind, seega siis ka rendihind, võiks tõusta, sest kuni Türgi sõjani¹ seisis maade hinnad Krimmis muutumata.

Niipea aga kui sõda oli möödas ja kartus kadunud, et türk-lane võidab ja vahest Krimmi poolsaare ära kahmab, algas Tauria kubermangus elav maaostmine, mida iseäranis saksa asunikud niisuguse tuhinaga sooritasid, et maapinna hind korraga kahinal hakkas tõusma. See nähtus ergutaski mõned terasemad eestlased üles ja lükkas neile ostunõu nii-öelda nina alla. Kulus aga veel aega ja vaeva, enne kui neil korda läks tarviliku rahajõuga varustatud seltskonda kokku meelitada, sest kohad olid suured; allä tuhanda tiinu polnud neid saada, seda rohkem aga tuhanda kuni kümne tuhanda tiinu suurus. Küll oli nii mõnelgi eesti rentnikul tuhat rubla ja rohkem kapitali kogutud, aga seda ei raatsitud nii tumeda äri peale, nagu nende meelest oli maaostmine, käest anda. Esiotsa, 1878. aasta algul, ei heitnud keegi Kustav Maltsi, Otto Kure ega Ants Krügeri nõusse, kes ostuplaani ülesvõtjad olid. Alles aasta lõpul, kui maade rutuline ostmine ja nende hindade kerkimine igaühele vastu pead tõukas, kasvas ostuhimuliste selts juba kümne mehe suuruseks.

Kuid seegi selts hakkas nii aral ning kitsavaatelisel kõhelusel ja nii vähese üksmeelega asjast kinni, et mitu head kohta, mis kõige kasulikumatel tingimustel saada olid, meestel nina eest ära võeti. Nõnda möödus enam kui aasta, ilma et ühegi kaubaga lõpule oleks jõutud. Siis viimaks, küünlakuul 1879, hakati ühe kauba otsast kindlamalt kinni.

Utskuju-Tarhani mõis, 2460 tiinu suur, 23 versta Simferopolist lääne pool, 15 versta Musta mere rannast, oli 42 000 rubla eest müüa. Hinnast nõuti 12 000 rubla kohe kätte ja 10 000 rbl. kolme aasta pärast kuueprotsendilise intressiga; puuduv summa, 20 000 rbl., jäi Hersoni põllupangale endise pandivõlana tasuda. Selle mõisa ostis eestlaste selts, kes vaheajal ometi kahekümne nelja mehe arvuliseks oli kasvanud. Maa jagati kahekümneks osaks, iga osa 125 tiinu suur; kes täit osa ei jõudnud võtta, pidi poolega leppima. Suurem jagu, kuus-

¹ Vene-Türgi sõda 1877–78. — *Toim.*

teistkümme meest, omandasid täied osad, kaheksa pere-meest aga pooled, 62½-tiinused. Ostjate seas olid mitmed, kes alles 1869. aastal olid Krimmi rännanud. Küll ei olnud Tarhani krunt kaugeltki nii hea vilja- ja heinamaa kui Perekopi maakonnas mitmed kohad, millest ostjad viivitamise ja kokkuleppimatuse pärast olid ilma jäänud, aga paremat ei olnud enam saada.

Maa peal asusid ühes külas kaksikümme viis peret tatarlasi, teises kümme peret venelasi; ehmatusega kuulsid nii esimesed, kes seal juba mitu põlve olid elanud, kui ka vene asunikud, kes ka juba kümmekond aastat Tarhani pinda olid harnud, et nad pealetulijate eest peavad taganema ja endile uut paika otsima, kus oma pead toita. Eestlaste kapital kangutas siin maa päriselanikud, tatarlased, toitva mullapinna küljest lahti, nagu seda tegi sakslaste, venelaste ja teiste muulaste kapital muis Krimmi kohtades veel suuremal määral. Nõnda läksid tuhanded ja kümned tuhanded tiinud mõningate inimeste või koguni üksikute kapitalistide kätte, kes aladel, mis enne suurtele rahvahulkadele peatoidust andsid, nüüd üksinda oma perekonnaga elavad, kuna ajutised palgatöölised nende töö ära teevad.¹ Rahvas aga, kes siin oli sündinud, põliselt elanud ja samasse mullapõrnu lootis puhkama saada, kuhu ta esivanemad on sängitatud — see rahvas tõugati hulkuma, lisaks «odavate tööjõudude» maata ning koduta tagavaraväele.

Tarhani ostjad olid maa eest, mille tiinu hind paar aastakest tagasi alles 5 kuni 8 rubla oli olnud, juba 17 rubla maksnud. Järgmistel aastatel vedrutasid aga krundihinnad veel järsemalt kõrgele, nii et 1882. aastal, mille peale eesti asunikkude suur maaost langes, juba 44 rubla tiinust nõuti, kuna mainitud eestlaste poolt 42 rubla taheti maksta.

See oli halekuulsaks saanud Kuntaugani mõisa ostmine.

Kadiköi ja ühe naaberküla eesti rentnikud himustasid seda 6500 tiinu suurust maalahmakat, mis asetses kolmkümme versta Simferopolist lääne pool, kümne versta pikkuselt Musta mere ääres, meeleldi omandada, sest maa oli hea ja mõisal palju hooneid ning päratud viljapuu- ja viinamarja-aiad, kuigi viimased ühes hoonetega omaniku hooletuse pärast korratutes seisis. Aga jõukamaid ostuhimulisi kogunes nii suure krundi

¹ Võiks meenutada, et käesoleva teose kirjutamine lõpetati aastal 1908. — *Toim.*

kohta liiga vähe — mõlemast külast paarkümmend meest ning üksikuid siit ja sealt veel mõned. Korraga ilmus neile tuttav maalikunstnik professor Köler Peterburist, kellest oli kuulda, et ta Krimmi maad soovivat osta ja kellel pidi rohkesti raha olema, meeste kutsel ostuosalisena appi. Kaup tehti lehekuul 1882 raskeil, osalt meeletuil tingimustel, milles süüdi oli Köleri kui juhtiva ostja asjatundmatus. Maa hinnast — 213 000 rubla, mille seas oli 90 000 rbl. Hersoni põllupanga laenu — pidid ostjad kohe 24 000 rubla ning juba kaheksa kuu pärast 50 000 rubla ära maksma, kuna 109 000 rubla 6 protsendiga jäi kaheksa aasta peale tasuda. Kaelamurdev oli aga eriti see punkt lepingus, mille järgi ostjad kaubast taganemise või selle murdmise puhul pärast eelkontrahi lõppu müüjatele 48 000 rubla kahjutasu pidid maksma. Mitte müüjate poolt ei tulnud see määratu karistusemäär — need oleksid käsi rahaga üksi leppinud —, vaid pea-ostja Köleri poolt, kes nähtavasti arvas, et kõrge karistusemäär ostjaid taga kihutab tarvilikku rahasummat innuga kokku kraapima, mis selle eest hoiaks, et tema meelest nii kasulik kaup nurja ei lähe.

Õnnetus ei jäänud tulemata. Selgus varsti, et Köleril, kes oli suurema osa maast, 3700 tiinu, oma nimele lasknud kirjutada ja keda peeti rikkaks meheks, rohkem raha ei olnud kui ainult paari tuhande rubla ümber. Ta oli kaupa tehes kergemeelselt laenude peale lootnud, muude seas ühe väga uduse laenu peale. Tehes üksikute isikute ärilist era-asja tolleaegse mõtteviisi järgi rahvuslikuks ettevõtteks, pöördus Köler kodumaal Aleksandri kooli asutamise peatoimkonna poole sooviga, et temale selle kooli heaks ülemaaliselt korjatud kapitalist laenataks Kuntaugani mõisa peale 30 000 rubla. Kirikuõpetaja Hurt, peatoimkonna esimees, oli esiotsa laenu poolt, lõi aga, kui ta kuulis, kuidas lugu väljaostmise tingimustega oli, laenu vastaseks, mille tagajärjel Aleksandri kooli asutamise komiteedes ning eesti ajakirjanduses äge suu- ja sulesõda laenu eest ja laenu vastu lahti pääses, kuni Köler sunnitud oli laenusoovist taganema.

Kui 19. jaanuaril 1883 saabus eelkontrahis äramääratud maksutähtaeg, oli küll väiksemal ostjail, igauhe maaosa suurst mööda, tarvilik raha koos, mitte aga pea-ostjal Köleril. Hukatus oli seega kõigil käes. Veel pääseti sellest üürikeseks seeläbi, et müüjad maksutähtsini paari nädala võrra edasi lükasid, kuid rajades ostulepingu nüüd veel raskemaile tingimustele.

Selle aja sees läks õnnetutel korda Tarhani asunikkudelt nende maa pantimise kaudu 20 000 rubla võlgu saada, kuna Köler sõprade käest ka 10 000 rubla laenas. Aga mõne aasta pärast tuli asjale ometi hale ots. Ostjad ei jõudnud müüjate vastu oma kohuseid täita ja kaotasid mõisa. Hädavaevalt olid Tarhani mehed vaheajal suurema osagi oma laenust tagasi saanud.

Aasta enne Kuntaugani ostmist, 1881, oleksid needsamad inimesed enam oma jõu kohase, 2200 tiinu suuruse mõisa märksa kergemal maksutingimustel ja 29-rublase tiinuhinnaga kätte saanud, kui nad mitte «oodata» — ikka veel «oodata» — poleks tahtnud! Nõnda läks neil see tulus koht — Savtšereki mõis Tarhani asunduse lähedal — hakkamatuse tõttu ja üksmeele puudusel vett vedama.

Nõndanimetatud «Kuntaugani kurbmäng» jäi Krimmi eestlaste viimaseks suureks ning ühiseks maaomandamiskatseks. Mis arvukamad rahvaseltsid siiamaa kroonult või mõisnikkudelt pärismaaks olid saanud kaubelda, see oli kaubeldud. Juurde tekkis aja jooksul ainult veel eesti rendikülased, iseäranis Perekopi maakonda — terve rida. Rendikülades ei asunud mitte üksnes need, kes pärismaad enam ei leidnud, vaid neisse hakkas ka rohkesti pärisasunduste üleliigseid elanikke, asunikkude poegi ja väimehi, siirduma, kes tahtsid endile iseseisvat majapidamist soetada. Ostmiseks oli Krimmi pind paljudele varsti liiga kalliks läinud ning sündsamad kohad ostupalavikul ka juba ära võetud. Ostuhindadega ühes kerkisid muidugi ka rendihinnad. —

Moodsad välismaa põllutööriistad ja -masinad aitasid eesti asunikkude majanduse nende siia-asumise kolmandal aastakümnel õitsele. Nende vahendite varal oli neil võimalik sõotiseisvat maad ikka rohkem vilja alla panna — nii oma pärismaad kui ka sellele lisaks võetud rendimaad. Olid nad jõudnud esimesest siiani peremehe kohta ainult kolm kuni viis tiinu põlluks harida ja ära seemendada, siis külvas peremees nüüd juba kolmkümmend kuni viiskümmend tiinu vilja täis — ta asjandus oli kümne võrra kasvanud. Nõnda oli pärismaa varsti tervelt põlluks saanud ning naabruses olevatelt suurkrundioomanikkudelt mitmed tuhanded tiinud juurde renditud või kümnisele võetud. Polnud ka ime: neli paari veoloomi võisid uue kolmateralise adraga juba kaks kuni kolm tiinu päevas üles künda ning ameerika niidumasin, kaks või kolm hobust

ees, võttis päevas kuus kuni kaheksa tiinu vilja maha. Parimad mehaanilised abinõud tegid ka vilja peksmise, mis Krimmis kuivatusrehte ei vaja, ning tuulamise kergeks ja rutuliseks. Krimmi peremeeste pungad paisusid. See tõi kaasa kõrgendatud nõudeid elumugavuste suhtes. Hakati uusi, paremaid eluhooneid ehitama. Uued alevisarnased külad, korraliku plaani järgi ehitatud, tekkisid vanade asemele või kõrvale, kahele poole laia sirget peatänavat. Endiste tatari hurtsikute ning aju-tiste väikeste talutared aset hakkasid täitma nägusad, avarate ruumidega kiviehitised, milleks Krimmi kollane kivi, endiste merepõhja karploomakeste sünnitis, head materjali pakkus, kuna katused sagedasti üsna kallitest välismaa kividest tehti, Valguse ja puhtuse kõrval hakati ka eluruumide ehtelise ilu eest hoolt kandma. Uuemad Krimmi eestlaste elumajad ei röömustanud silma mitte ainult helevalgeks lubjatud sisemiste ja välimiste seinte, võõbatud põrandate ja kõrgete akendega, vaid ka mitmesuguste ilunõuet ilmutavate krohv- ja värvkaunististega, karniisidega ja lae- ning põrandamaalitistega. Mida kolmas aastakümne selle poolest veel tegemata jättis, seda täiendasid järgnevad paar aastakümnet. Muidugi seisis elumute sisustis, mööbel ja muud tarbeasjad, kauninenud ruumidega kooskõlas, ja nii mõnigi endine eesti suitsutare- ja savipõranda-elanik istus nüüd pehmel sohval, sirutas jalad kaunile põrandavaibale ning käskis poega või tüdrit ajaviiteks harmooniumi või klaverit mängida, kuna talle tema vastas seisvast suurest püstpeeglist isandamehe priske ja lõbus nägu vastu vaatas, kes müüs sügisel kolme kuni nelja tuhande rubla eest nisu...

Elumajade ümber istutati suuremad ja vähemad viljapuuaiad, mis legendikuküladele, kuigi kasinal määral, halja näo ning majadele roheline raami andsid. Eestlane, kes kodumaal peaaegu ainult õuna kui tavalist küla puuvilja paari marjatõu kõrval tundis, noppis siin nüüd aprikoose, mureleid, mandleid, persikuid, kreeka pähkmeid ja aivaasid oma aiapuudelt ning pöösastelt.

Jõu kasvamise arengul ei unustatud muidugi ka korralikke avalikke hooneid muretsemata. Noorsoo harimiseks ehitati koolimajad, jumala palumiseks, et ta viljavoot võtaks õnnistada, palvemajad — kõik enam-vähem otstarbekohased kivihooned. Köster-kooliõpetajateks palgati kodumaalt parema eelharidusega jõud.

Endistest Eestimaa teoretnikkudest, vabadikkudest, sulastest, eriti nende järeltulevast põlvest, said Krimmis kapitalistliku arenemise teel iseseisvad põllupidajad ja krundiomanikud, kes oma aastasi sissetulekuid tuhandetega arvutasid. Endistest pekstud, piinatud, väljaimetud tööorjadest ja nende lastest kujunesid tööandjad, kes nüüd proletaarlike tööjõudude najal ise rikastusid. Nende suure ja raske töö tegid väheste koduste teenijate kõrval ära rändavad ukraina põllutöölised, need maavaesed väikevene talupojad, kellele kuulsas «priiusega» hingemaa nime all põline nälg osaks anti. Need inimesed, kellel elamiseks vähe, suremiseks palju, ilmusid kevadel nagu kihulasteparved Tauria lagendikku, et oma ainust vara, endi tööjõulisi liikmeid, vähese leiva ja palga eest neile müüa, kellel on olnud võimalus kõigi töötavate käte päralt olevast emalikust maapinnast teatavat osa endale «päriseks» omandada.

Muidugi ei käinud kõigi eesti asunikkude käsi nii hästi nagu neil, kes taipasid parajal ajal kroonumaad võtta või eramaid osta. Pärast Türgi sõda alatasa kerkinud rendihinnad ja kümnisetingimused ei lubanud nii mõndagi neist jõudu koguda, nõnda et ühed 1872. aastal, mil kodumaal Kaukaasiasse rändamine liikvele tõusis, ja ka hiljem sinna asusid, kuna teisi, nende seas ka pärismaa omanikke, hiljem Ameerikasse välja rändas.

Nende väheste eesti sisserändajate hulgas, kes Krimmis põlluharijateks ei hakanudki, olid mõnede vallaliste inimeste kõrval, kes linna teenima jäid, ka Taavet Lõhmus ja Aadu Vikerpuur.

Esimene töötas aastat kolm vene meistri juures, siis oli ta ameti ja selle kõrval vene keele niivõrd ära õppinud, et võis «oma käe peale» hakata. Iseseisva tõldsepana, väikeselt alates, ehitas ta paari õpipoisi ja ühe selli abil mõne aasta Simferopolis Krimmi lineikasid, britškasid ja tatsankasid, asus siis Sevastopolisse, kus tal õnneks läks tulusa kaubaga vana, hea nimega töö-äri omandada, mille senine jõukas omanik rahupõlvele asus. Sest Taavet Lõhmus oli tööandjana varsti väikeseks rahameheks saanud. Kuna ta sellipõlves, kõige usinuse ja osavuse peale vaatamata, ainult nii palju oli teeninud, et ennast ja oma perekonda lihtsal viisil võis toita ja katta ning ükshaaval mõnd tööriista tuleviku tarvis muretseda, kogunes talle meistripõlves juba esimese paari äriaastaga nii palju kau-

kasse, et Seenepalu Andrese võlg sai tasa ja et talle esimene hoiusumma väärtpaberina kappi sigines. Kolm-neli järgmist aastat tegid talle aga juba võimalikuks mainitud tõldsepa-töö-koda Krimmi elavas sadamalinnas omandada.

Ja seejuures oli Lõhmuse perekond viimase seitsme aasta jooksul kolme toidu- ja riidenõudja poolest kasvanud, kuigi nende nõuded esiotsa veel suured ei olnud. Nagu oleks lõunamaa pehme, päikeseküllane kliima Taaveti ja Anu abielu sigidust annetades mõjutanud, lõppes korraga pikk vaheaeg, mis vigase käega Juku sünnile oli järgnenud, ja Anu hakkas mehele iga paari aasta takka varrude-rõõmu valmistama. Poisi järel tuli tüdruk, tüdruku järel jälle poiss, ja kõik terved nagu purikad ning kõigil käe küljes oma kümme seaduslikku sõrme ja jala otsas kümme korrapärast varvast. See oli rikkus, mis Juku paar puuduvat näpukest ohtrasti tasus. Nagu näis, oli taevataadi meelepaha isa Lõhmuse pikkade näppude üle haihtunud, kui temal kui kapitalistiks arenenul enam tarvis ei olnud neid keelatud kombel välja sirutada...

Joomakiusatusega sai meister Lõhmus seda kergemini toime, mida jõukamaks ta läks, mida täiem oli ta ümmarguseks kosunud kõht. Ta käis trahteris nagu teisedki meistrid, napsitas ja veinitas ka kodus nagu muudki ausad linnapapad, aga ta ei sattunud enam ööde ja päevade kaupa järgemööda müllasse — ka seda polnud tal enam tarvis...

Suur oli Anu ema imetus, et jumal inimestele, kes temast väljagi ei teinud, õnne ja vara jagas. Mida enam väimees selle ja õpipoisie töösse võttis, seda suuremaks kasvas ta sissetulek, ja kõik ilma palveta, ilma sagedase kirikus- ja laualkäimiseta! See polnud ju enam kellegi õigus! Isegi Anu, kelle jumalakartusest ja palvevaimust eit enne nii suurt rõõmu oli tundnud, elas nüüd «nagu põrsas laudas»: mida priskemaks ja paksemaks emandaks ta läks, mida uhkemaid riideid mees talle ostis, mida paremad road ta lauale kandis, seda ilmlikumaks läks ta meel. Kuid vara — see kasvas neil! Kasvas ilma jumala õnnistusega!

Liisu sai sellest ebaloomulikust imest veel mitu aastat imetleda, siis tuli Liiva-Annus talle järele. Aga tal oli imetlusevine veelgi suu ümber, kui nad ta kirstule kaane peale panid...

Tõnu-Peetri Madisega puutusid Lõhmused ainult ühe korra veel kokku — siis, kui Madis Kaukaasiasse rändamise eel neid Simferopolis käis jumalaga jätmas. Ta oli mõnus ja

magus nagu kunagi ja tegi lahkumise nii pehmeks ja sulaks, nagu oleks tal vend ja õde maha jätta. Tema pärastisest käekäigust ei kuulnud Taavet ja Anu enam midagi.

Ka Vikerpuri Aadu vahetas küla linna vastu varsti ümber. Ta elas esiti mitu aastat Simferopolis, kus ta kodus suuremaile meistreile ja valmisriiete-kauplustele tööd tegi. Siis asus ta, natuke korjandust taskus, Feodossiasse, kus ta enda, nagu sõber Lõhmus eel, omale jalale seadis. Ta käsi ei käinud küll mitte nii hästi kui Taavetil, siiski kuuldi teda — ta kirjutas vahel Lõhmustele Sevastopolisse — rahuloldavalt elavat.

Suur rõõm oli talle juba Simferopolis seeläbi osaks saanud, et «proua» Elts teatud «preilikesele» pisikese noorhärja seltsiliseks nõutas — väikese Vikerpurikese, kellest õnnelik papa kindlasti teadis, et ta seda liignime õigusega kannab. Aadu rõõm oli nii suur, et ta sedamaid voorimehega, kaks pudelit Krimmi punast taskus, Lõhmuste juurde sõitis võrratut sündmust teatama. Ja rõõmuga võistles uhkus. Mitu kuud nähti teda väga püstaka ninaga käivat, ja kui talle keegi tuttav uulitsal vastu tuli — olgu eestlane või venelane, juut või tatarlane —, pidas ta tema kinni ja juhtis jutu kohe oma abikaasa peale, kes nüüd nii väga kodu külge olevat seotud, sest et tal titt rinna otsas rippuvat. Ja missugune veel — sündides üksteistkümme naela, üksteistkümme margapuu naela raske! Ja siis laskis ta ennast kui isa imestada, kellel üheteistkümne-naelane poeg kodus — sündides üheteistkümne-naelane!

Küll oli endine Pärtli perenaine raskeid lapsi ilmale toonud, millest Kuglil omal ajal palju räägiti, aga temagi kõige rängem poiss oli ainult kümme naela kaalunud. Kahju, tõesti kahju, et kõik Kugli inimesed nüüd teada ei võinud saada, et Vikerpuri poiss oli veel terve naela võrra raskem!...

Mis puutus Pärtli Juulasse, siis kestis tema viljakus Krimmiski edasi. Pärast Villemi surma läks ta varsti teisele mehele — ja kellele? Ei kellelegi muule kui Altsauna Tõnisele, kes ju samal ajal oma Viist oli ilma jäänud. Mõlemad lesed, kelle lasterikkust surm küll märksa oli kahandanud, heitsid teineteisega lausa kaastunde sunnil ühendusse: üks ei saanud meheta, teine naiseta edasi, sest kummagi lapsed ei täitnud majapidamises veel iseseisva abilise aset, ehk neist vanemad küll juba töövõimelised olid. Nõnda ühendasid nad iseenestega ka oma kodused tööjõud, ja nüüd oli asi korras. Tõnis pidas tol ajal Simferopoli ligidal kümnisekohta, kust

ta hiljem ühte Eupatooria lähedal olevasse rendikülasse asus. Tema oli üks neist asujaist, kellel korda ei läinud kroonuga mõisnikumaad päriks omandada, millest osalt ka tuli, et ta kunagi iseäranis jõukale järjele ei kerkinud. Selle nähtuse põhjuste seas polnud vist see kõige viimane, et Juula, tema muidu nii tragi teine perenaine, palju oma tervisest, ajast ja tööjõust nurgavoodisse pidi jätma. Üleliigsest lasteõnnistusest ei pääsenud paraku Tõnis ega Juula ka uue abielu kaudu.

Krimmi rändamise juhtivaist tegelastest pööras üks, Kustav Malts, hilisemal ajajärgul põllutööle selja ning heitis Simferopolis jõuka majaomanikuna linnakodanikuks. See sündis 1889. ja 1897. aasta vahel, mil viljasääsk Krimmi põllumehi kaheksa aastat järgemööda viljaikaldusega kahjustas. Kui Malts äparduse all mõne aasta oli kannatanud, kaotas ta julguse, müüs oma koha Tarhanis ära ja asus linna, kuna tema Samruki maaosa endiselt rendile jäi. Hiljem, kui häda-aeg möödas oli ja põllupind jälle rohket saaki andis, sai Malts seda müüki kahetseda, aga nüüd polnud enam midagi parata. Kustav Malts oli neid nooremaid sisserändajaid, kes veel priskel tervisel maailmasõja ja vene revolutsioonide ajad läbi elas, asudes Krimmist alles 1924. aastal Toonelas, kuhu ta tasuva teadmise kaasa viis, et emake Eesti viimastest feodalismi jäänustest on vabaks saanud.

JUHAN LEINBERG.

Kui Maltsvet aastal 1865 Krimmist Eestimaale tagasi saabus, oli mõisnikkude viha tema vastu raugenud, sest et väljarändamine oli soiku jäänud. Ilma sakste ja nende ülemuse poolt kimbutamist leidmata võis endine «rahvaässitaja» nüüd jälle vabalt igal pool elada ja liikuda, seda vabamalt, et ta enesest avaliku väljaastumisega enam märku ei andnud.

Ta asus esiotsa naise ja noorema pojaga koos pikemat aega oma vanema poja, tislmeister Gustav Leinbergi juures Paides. Ses linnas oli ka tema kõige vanem laps, tütar Juuli, tõldsepal Plingil mehel. Siit käis ta küll vahel kauemaks ajaks ära, ühes ja teises kohas oma endiste, kodumaale paigale jäänud tuttavate pool külalisena peatudes. Endisesse püsivama rändamiselusse, millest ta nähtavasti ei suutnud võõrduda, sattus ta alles hiljem, siis, kui ta naine Mari 80-ndatel aastatel suri ja ta noorem poeg Johannes, kes ka tislriks õppis, täisealiseks oli saanud, kuna ta tütrest, kes mehega Peterburi kubermangu, Luuga linna oli elama läinud, juba mõni aasta enne abikaasat oli surma läbi ilma jäänud.

Nüüd algas vanale Maltsvetile ajajärk täis sagedast kolimist ja ümberasumist. Kuhugi ei läbenud ta kauemaks jääda. Kord elutses ta Kolga rannas, kord mõnes Järvamaa kihelkonnas, ja mitte ainult ei vahetanud ta nii siin kui seal ühtepuhku valda vallaga ja küla külaga, vaid ka peret perega. Kui jõukas mees, kes oma hoiurahast lähedasti võis elada, ei langenud ta kellelegi koormaks; palju enam sai ta oma mõnusa jutu, hea nalja ja alalise rõõmsa meelega, mille alusteks ta muretu elukord ja hea tervis olid, igale kodakonnale meeldivaks seltsiliseks.

Kuigi ta oma prohvetlikku minevikku aus ja ustavuses püüdis pidada ja oma usumehelist meelsust alati armastas

välja pöörata, ei teinud ta hingede pööramisega endises propaganda mõttes enam tegemist. Ta luges peres, kus ta manulase juhtus elama, küll korrakindlalt hommiku-, õhtu- ja söögi-palvet, vahetas ühe ja teisega sagedasti mõtteid usuasjade ja pühakirja üle ning vaidles, kui oli vaja, jälle oma arvamiste ja seletuste eest. Aga see oli ka kõik ja see sündis ikka väikeses koduses ringis või mõne üksiku tuttavaga. Isiklikult jäi Maltsvet valitsevast kirikust niivõrd lahku, et ta armulaua ega ka pühapäeval jumalateenistusel ei käinud; ta andis enesele ise «jumala-armu» ja oli ka muidu iseenese «hingekarjane». Kuid teisi inimesi ei keelanud ta kirikus ega laual käimast, nagu ta ka neid, kes tema jumalamehelise väärtuse sisse uskusid — säherdusi üksikuid leidis siin ja seal ometi veel —, ei keelanud tema jagatud «sakramendist» osa võtmast, mida ta aga kellelegi pakkumisi peale ei sundinud. Maltsveti vaen ja põlgus kirikuõpetajate vastu jäi endiseks.

Tema algatusel ja kaasjuhtimisel teostunud Krimmi rändamist ei pidanud ta sugugi äpardunud ettevõtteks, olgugi et ta valitud asumaad enam prohveti keeli eedenitaoliseks Kanaaniks ei kiitnud. Polnudki tal ju õieti asja nurjaminekust rääkida, sest rahvas jäi uuele kodumaale paigale ning endistele hädasõnumitele järgnesid aja jooksul rahulolemisteaded.

Oma viimased kolm eluaastat, 1884 kuni 1886, veetis hallpea Ambla kihelkonnas, eriti nõndanimetatud «Pruuna kõrves». Esiotsa elas ta Halliruuna talus, siis lühikeste järkude kaupa Hundikõrtsi, Kongi ja Pärtli peres. Tema siinsest elust teab keegi kohalik elanik Freimann, kes oli tol ajal laps, oma isa ja teiste vanemate inimeste jutu järgi, kes Maltsvetiga läbi käisid, mõnegi iseloomustava lookese vesta.

Ants Freimann oli Äpliku-Mäepere pool kohta ära ostnud. Hoonete ehitamiseks nappis tal raha. Kahtekümmend viit rubla oleks kibedasti vaja olnud. Aga et üleaedseid kõik ise koha ostjad olid, siis polnud laenu kuskilt saada. Viimaks juhatati Antsu Hundikõrtsi «vabadiku» Maltsveti juurde. Sellel pidavat raha olema — ehk laenab. Ants läheb, ehk küll Maltsvet temale ja tema Maltsvetile võhivõõras on. Ja ennäe, ilma pikema jututa laenab Maltsvet Antsule kakskümmend viis rubla — palja sõna peale, ei käemeest, ei võlatähte!

Sest saadik said mõlemad headeks tuttavateks, kes hiljem teineteisega sagedasti ilmlikkude ja vaimulikkude asjade üle arvamisi käisid vahetamas.

Maltsveti elurõõm sööstis vahel nii tüsedal ja loodusevärskel kujul esile, et ta niihästi vaimuliku mehe kui ka vana inimese tavalise tõsiduse üsna kõrvale heitis; säärasel puhul ei lukutanud ta oma suud tugevama ja nilbemagi naljakese eest.

Ühel suvisel laupäeva-õhtul oli va hallpea Nõmme peres teistega vihtlemas käinud. Pärast sauna kogunesid mehed — neid oli ka naabrusest — talu kambrisse, kus Nõmme Priidik neil hakkas juukseid lõikama ja habet ajama. Ka Maltsvet istus, valge särk seljas, valged püksid jalas, kambris ja ootas järke. Pärast juukselõikamist silmitseb vanamees ennast peeglist, paitab juukseid, silitab oma suurt halli habet ja naeratab nii rõõmsalt ja magusalt. Korraga pöördub ta teiste poole ja ütleb:

«Eks ma ole nüüd jälle ilus noor mees? Võiksin kas või kaheksateistkümnepäevasele kosja minna. Ei see tee midagi, et hall olen. Vaadake, noored mehed, mis mu jalad veel teevad!»

Kahmas kõige ligemal seisja kaenlasse ja laskis niisugust taaderatast üle põranda, et tolmu aiva taga! Ise vilistas, laksutas keelt, põrutas jalga vastu maad ja laulis lõpuks ühe õieti vabasisulise laulukese loomailma sugulistest kevaderõõmudest, mida tema suust juba ennegi oli kuulnud.

Kui talle naljatades tähendati, et kas need nüüd ka mõned prohveti ning palvemehe teod ja laulud on, vastas ta heal tujul, vaim olevat temast välja läinud. Aga ta ei jätnud ka piiblist näiteid toomata, kuidas pühad mehed vanalgi ajal rõõmsad olnud, nalja heitnud ja tantsinud, pealegi jumala auks ja mitte üksnes omaks lõbuks...

Vahel naljatas ta naisevõtmisest. Tellis endale mõnda hästi ilusat ja noort juhatada — vanemaid teadvat ta isegi. Mõnikord kiitis pruudi juba leidnud olevat — ega muud, kui pulmad tulekul! Aga nali jäi naljaks.

Toiduks tarvitas Maltsvet ka nüüd aina tera- ja juurvilja ning piimatoitusid ja joogiks puhast vett või piima. Lihatoitusid ta ei söönud, sealihaga aga põlgas nagu juut; sedasama vaenu avaldas ta viina, õlle ja tubaka vastu edasi ja andis ka teistele külas nõu neist halbadest asjadest loobuda. Nõnda jäi ta oma usule selle poolest surmani truuks. Omal viisil oli ta siis esimene täielik kainuslane ja avalik kainuse-edendaja rahva seas.

Paaril puhul võttis Maltsvet enese kutsutud sõprade juuresolemisel armulauale, mis läbi siis ka teatavaks sai, kuidas ta seda toimetas, kuna see muidu teistele nägemata sündis.

Esimene kord valmistas ta enesele ühel laupäeva-õhtul püha õhtusöömaaja Kongi saunas, pesuküna otsal, teine kord, püha päeval, Kongi sepapajas, alasipaku otsas. Nagu tema arvamise oli, et usklik võib igas paigas, mitte üksi kirikus, jumalat paluda, nõnda ei pidanud ta ka kohast lugu, kus ta endale armulaua-sakramenti jagas, ega abinõudest ja ainetest, mida ta seejuures tarvitas. Võttis tüki igapäevast rukkileiba, kapaga puhast külma vett, õnnistas neid kirikuõpetaja tavaliste sõnadega ning hammustas siis leiba ja rüüpas vett peale. Enne ja pärast pühalikku toimingut pidas palvet ning luges piiblist, ja lõpul pöördus ta umbes järgmiste sõnadega oma sõprade poole:

«Nii tõesti, kui teie mind siin enese ees näete ning näinud olete mind Kristuse ihust ja verest osa saavat, tunnistan ma jumala ja teie ees, et mina, jumalast läkitatud prohvet Johannes Teine, müüd kõigest patust puhas ja lahti olen ning Issandale tema teiseks ilmuniseks teed võin valmistada. Tõesti, mina ütlen teile: Viimnepäev on ligi; mina saan oma suremata silmaga Kristuse teist au-ilmunist näha. Parandage meelt ja käige minu järel — kohtupäev on ukse ees!»

Oma paari lähema sõbra ees püüdis siis vanake prohvetiosa veel nagu ajaviiteks vahel edasi mängida. Ei sest tulnud palju enam välja. Ta ise pidi tunnistama, et tema kogudus ja jüngerid on «kõik mööda ilma laiali». Aga — lisas ta enesele trootiks juurde — aeg tulevat varsti, kus ta nad jälle kogub ja Issanda palge ette viib.

Siiski leidis tema ümbruses veel üksikuid, kellesse tema kindlatoonilised ennustused viimsestpäevast ja tema enese surematusest mõjuda ei jäänud. Need ebausklikud said alles pärast vanamehe surma oma lapsikusest aru.

Oma endistest prohvetlikest ennustustest väitis Maltsvet kahtlejate ja vaidlejate vastu, et need olevat kõik karvapealt täide läinud. Näiteks kuulutanud ta omal ajal suuremat priiust ette — suurem priius tulnud; peksuõigus võetud mõisniku käest ära. — Ta kuulutanud ette, et tõusvat prohvet, kes uskliku rahva Egiptusest välja viib. Prohvet — muidugi Maltsvet ise — ilmunud ja viinud usklikud Kaananisse. — Ta kuulutanud ette suurt verevalamist ja paljusid silmapisaraid — Türgi sõda tulnud ja teinud tema sõna tõeks. — Isegi selle Tallinna panga langemist, kus tema raha kord intressil olnud, teadnud ta ette, nii et ta oma kapitali sealt õigel ajal ära toonud.

Vahel tekkis vanakesele põue igatsus oma pesakese järele. Kord varemalt palus ta Mäepere Antsu ehitada temale oma uue maja külge kamber, mis aga tegemata jäi; pärastpoole pidas ta tõsiselt nõu endale kõrvesse hakata maja ehitama. Juba kuulas ta paigagi Vaigita pere maa peale valmis. Aga korraga tuli surm ja määras taadile hoopis teise asupaiga.

Hallpea oli jõudnud Kolga rannast, kus ta jälle kord oma sõpru oli käinud vaatamas, 1886. aasta suve lõpul parajasti kodumaile tagasi. Paar päeva peale seda, kui ta — teelt tulles — Vaigita taadiga, oma hea tuttavaga, ja selle väimehega väljal majaplatsi pärast kaupa oli sobitanud, ilmub Pärtli peremees Toomas Vikat lõõtsutades Vaigitale ja teatab vana-taadile:

«Maltsvet palub sind meile tulla. On teine juba teist päeva reial vankris, kust ta ennast põle liigutand. Vist hakkab surema.»

Päralt jõudes leiab Vaigita vana Maltsveti käsipõseki vankris pikutavat, nähtavasti kärsitult teda oodates.

«Tooge mu kuub lakast maha,» soovib haige.

See sünnib.

«Haruta vooder siit kohast lahti!»

Vaigita harutab. Voodri vahelt tulevad paberrahad välja.

«Mis sa leidsid?» küsib Maltsvet.

«Raha.»

«Kui palju seda on?»

Vaigita loeb rahad haige nina ette kotile. Pärtli perekond vaatab pealt. Raha on kuus sajarublast ja ligemale sada rubla vähemaid paberrahasid.

«Õige,» ütleb haige nõrga häälega. «Võta see raha nüüd oma kätte, sest ma hakkam surema. Pärast surma vii mind Paidesse poja juurde ja anna need kuus sajarublast temale ära. Peenema raha eest aga osta mulle puusärk ja palka hobused...»

Ta püüab veel midagi juurde lisada, mis kuuldu, kui poleks see tema ainuke raha, aga kõhahoog matab ta jõuetu hääle. Kui see möödas, ägab ja oietab ta veel katkevail sõnul:

«Minu tee — on — käidud! Jumala — — oh — oh — oh —!»

Veel kaks-kolm nõrka hingetõmmet ja vana prohvetit ei ole enam.

Maltsvet ja Juhan Leinberg — mõlemad on kokku varisenud oma muldse majaga...

Peagi oli ümbruses teada, mis oli sündinud. Mõned ebausklikud läksid nii hirmu täis, et ei julgenud pimedas toast välja minna. Kardeti prohveti suremata hinge, mis ehk kõrveperede vahel ringi luusib.

Paar päeva hiljem läks vana Vaigitas kahe teise mehega surnut Paidesse viima, kuna kodus enne väike matusepidu oli peetud, millest lahkunu sõbrad, tuttavad ja muud ümberkaudsed inimesed Vaigita kutsel osa võtsid. Viimane oli nimelt lahkunu taskust veel kakskümmed viis rubla raha leidnud, millega leinapeo kulud kaeti, sest et omanik rahale muud otstarvet polnud määranud. Mitmed leinalised läksid surnuvankrit järgmisel päeval tüki teed saatma. Paide ligidale, Sillaotsa kõrtsi juurde, jäid kaks meest surnuga peatuma, kuna Vaigitas linna läks isa surma ja surnukeha tulekut pojale teatama. Varsti olid sealgi matuse ettevalmistused joones. Kirikukellad pandi helisema ja mehed hakkasid surnukehaga Sillaotsalt minema. Kui kohalik õpetaja matuseteenistuse kirikus oli ära pidanud, sängitati usuteatri väsinud näitleja Paide surnuaial igavesele rahule.

Vana Liiva-Annus võttis seal mehe oma külma kaissu, kes rahva peal rusuva vägivalla vastu oma kombel ja oma tarkust mööda protesti oli katsunud tõsta. Teisiti, kui ta tegi, ei mõistnud tema-mees seda teha...

EDUARD VILDE ROMAAN „PROHVET MALTSVET“

«Prohvet Maltsveti» koostamise lugu.

Romaani «Prohvet Maltsvet» loomise ajal (1904—1908) oli Eduard Vilde oma maailmavaatelise arengu ja kirjandusliku kunstimeisterlikkuse tipul.

Tänu proletariaadi klassivõitluse tõusule ning marksistlike ideede võimsale levimisele Venemaal, oli E. Vilde läbi teinud, alates 1895-ndast aastast, suure maailmavaatelise arengu ja omaks võtnud materialistliku ajalookäsitluse põhimõtted. Tutvumine marksismi revolutsioonilise teooriaga teritas Vilde kui suure andega realistliku kirjaniku pilku tegelikkuse sügavaks mõistmiseks. See juhtis teda erilise huvi ja kirega oma ilukirjanduslikes teostes käsitlema antagonistlikke vastuolusid klassiühiskonnas ning nägema klassivõitlust kui ajaloo arenemise põhitegurit. Oma autobiograafilistes kirjutistes on Vilde näidanud, et ta juba XIX sajandi lõpuaastail jõudis töölisklassi ajaloolise osa mõistmiseni. Nii kirjutab ta hiljem, 1907. aastal, oma maailmavaatelise arenemise kohta 1895/96:

«Nüüd teadsin ja tean ma, missugune ainus seltskonna-klass ja partei, oma tulude ja tuleviku eest võideldes, kõigi rõhutute tulude ja tuleviku eest võitleb ja üksnes õiglaselt ja sihikindlalt võidelda võib, sest et tal, nagu kõigil teistel, midagi kaotada pole, aga kõik võita. Ma tean nüüd ka, kelle «tuleviku-riik» ajaloo-vastane, pettuse peal põhjenev utoopia on, ja kelle oma ajaloost looduslike jõu ja matemaatilise kindlusega välja on kasvamas. Ma ei usu mitte, et ma selle teadmise kohta kunagi kahtlema löön.»¹

Sellelt revolutsiooniliselt positsioonilt lähtudes lõi Vilde eesti esimesed proletariaadi elu käsitlevad romaanid «Külmale maale» (1896) ja «Raudsed käed» (1898). Rangete tsensuurikammitate tõttu ei saanud kirjanik neis teoseis esitada töölisklassile otsest üleskutset võitluseks kurnajate vastu.

XIX sajandi lõpu ja XX sajandi esimesed aastad, eriti aga 1905. a. revolutsiooni päevad sidusid Vildet revolutsiooniliste rahvahulkadega ja temast sai proletariaadi võitlusest aktiivne osavõtja — kirjanik-revolutsionäär. Ta kutsus töölisi üles ühisele internatsionaalsele võitlusele mõisnike, kapitalistide ja nende kantsi — tsarismi vastu.

Oma kirjutises «Kodanlus, proletariaat ja revolutsioon» paljastab Vilde eesti kodanlikke natsionaliste, kes jutlustasid kapitalistide ja töö-

¹ E. Vilde, Iseenesest, Kirjatööde kogu, Tallinn 1907, lk. 8.

liste ühtseist huvidest. Olles kindel proletariaadi võidus, kutsus Vilde töölisi ühise lipu alla võitlema kapitali vägivalga vastu, ta kutsus eesti töölisi ühinema kõigi maade töölistega. 1905. aastal, nii siis just «Prohvet Maltsveti» loomise ajal, kirjutab ta proletariaadi kohta: «Meie võit on kindel. Ainus lipp, mille ümber proletariaat ka meil ilmatumal enamusel saab koguma, kui ta äratatud ja organiseeritud saab olema, on sotsiaaldemokraatia lipp... Kodumaa töölistes, astuge võitluses kapitali vägivalga vastu radadele, mida töörahvas terves ilmas õigeteks on tunnistanud ja mida mööda nad ammugi juba võidukalt edasi sammuvad!... Kõigi maade proletaarlased ühinegel!»¹

Niisama selgelt ilmneb Vilde revolutsiooniline võitlejalikkus tema poolt 1906. aastal Helsingis pagulaspõlves väljaantud poliitilises pilkelehes «Kaak» ja teistes eesti proletaarsetes pilkelehtedes avaldatud satiirides ning samuti 1905. aasta revolutsioonilistes jutustustes. Nii esitatakse jutustuses «Seadusemees» otsene ning võimas üleskutse rahva vaenlaste hävitamiseks võitluse teel. Need dokumendid tõestavad vääramatult Eduard Vilde kirglikku revolutsioonilisust kõnesoleval perioodil. Kirjanik lähtub siin proletariaadi võitlusülesannete seisukohalt.

Revolutsiooniliste rahvahulkade võitlusülesannetest on välja kasvanud ka Vilde monumentaalseim töö — ajalooline triloogia: «Mahtra sõda» (1902), «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» (1903) ja «Prohvet Maltsvet» (1905—1908).

Eduard Vilde ajaloolise triloogia kolmas osa «Prohvet Maltsvet» kasvas otseselt välja eelmiste osade «Mahtra sõda» ja «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» valmimise käigust. Uurides 1858. aasta talupoegade liikumist arhiiviürikute, ajalooliste uurimuste ja ülestõusudest isiklikult osavõtjate mälestuste, kirjalike memuaaride jne. põhjal, hakkas ta huvi tundma samaaegse ulatusliku usulis-sektantliku, nn. Maltsveti-liikumise ja sellega seotud väljarändamise vastu Krimmi 1861. ja 1862. aastal. Need sündmused olid väga lähedalt seotud eelmistega ning kujunesid samuti balti junkrute vastaseks rahvaliidumiseks.

Nagu oma esimese ajaloolise romaani «Mahtra sõda» kirjutamiseks sai Vilde otsese tõuke rahvalt hulgaliste kirjade ja suuliste soovide ning avalduste näol, nii ka «Prohvet Maltsveti» puhul. 1909. aastal ütleb kirjanik: «Isegi «Prohvet Maltsveti» kirjutamiseks anti mulle otsekohe rahva seast tõuget. Ma annan algatuse-au rõõmsa uhkusega rahvale, kelle vaimline erkus mulle mu töö juures rohkem abiks oli kui miski muu.»²

See näitab Vilde elavat sidet rahvaga ning tema erksat reageerimist viimase soovidele. See aga omakorda näitab, kus peituvad Vilde kunstiloomingu ammendamatud allikad.

Vilde siirdus 1904. aasta suvel Tallinnast Tartu ajalehe «Uudised» toimetusse, kus ta peatööks oli lehe veste-osa toimetamine.

Tartus tutvus Vilde revolutsiooniliselt meelestatud ja laialdaste vaimsete huvidega 22-aastase «Uudiste» kaastöölise Linda Jürmanniga, kellega ta abiellus kodanlikult 1905. a. septembris. L. Jürmann oli

¹ E. Vilde, Kodanlus, proletariaat ja revolutsioon, «Uudised» 1905, nr. 83.

² E. Vilde, Kava, ülevaade, tellitud töö, «Päevaleht» 1909, nr. 65.

Tartus Lenini «Iskra» salajasi tellijaid ning levitajaid.¹ Vilde ja Jürmanni huvid ühtsust iseloomustab kas või sellinegi fakt, et 1904. a. augustikuus kinkis Vilde oma pruudile sünnipäevaks K. Marxi venekeelse «Kapitali» ja H. Heine luuletuskogu.²

Nüüd asus Vilde oma ajaloolise triloogia kolmanda osa kirjutamisele. Selleks tegi ta, nagu eelmistegi osade puhul, süstemaatilist ja põhjalikku eeltööd. Juba sama aasta kevadel oli ta teinud uurimisreise Järva- ja Albu veresauna sündmuste kohtadega ning kogus rahva käest ajaloolisi andmeid. Sügisel võttis ta ette pikema reisi Krimmi ja Kaukaasiasse, et tutvuda sealsete eesti asundustega, kus elas veel endisi maltsvetlasi või nende järglasi. Ta kohtas paljusid isikuid, kes olid osa võtnud 1861. ja 1862. aasta suurtest, kuid kannatusrohkeist rännakuist ning olid kokku puutunud liikumise esialgse juhi Juhan Leinberg-Maltsvetiga. Oma uurimisreise muljeist avaldas ta «Uudistes» veste-osa veergudel (1904—1905) ulatusliku kirjutise «Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks», kus antakse asjatundlik ülevaade sealsete asunike majanduslikust ja kultuurilisest elust. Kirjutis on illustreeritud rohke pildimaterjaliga, sealhulgas ka Kustav Maltsi fotoga.

Tähtsaks allikaks sai kirjanikule Juhan Leinbergi vennapoja, väljarändamise mõtte algataja ning selle juhtiva tegelase Kustav Maltsi 300-leheküljeline käsikiri «Ajalugu Maltsveti usust ja Krimmi rändamisest».³ Sellest ilmus Maltsi nime all «Uudistes» peatükk «Kuntaugani kurbmäng». Maltsil oli olnud «nõu oma tööd, mis ta paarikümne aasta jooksul paberisse pannud, alles pärast oma surma trükitult avaldada».⁴ Maltsi käsikiri, nagu muugi materjal, on Vilde pagulasaastail kaotsi läinud.

Vilde kriitilisest ajaloolase pilgust pakub suurepäraselt materjali nime- tatud käsikirja kasutamine. Ta töötas selle läbi ja rakendas seda oma materialistliku ajaloomõistmise printsiipide kohaselt. K. Maltsi oli romaani «Prohvet Maltsvet» ilmumise järel väga pettunud ja pahane. Veel 1911. aastal kahetses Maltsi, et ta on teinud suure vea, müües nii odavalt oma käsikirja Vildele «Uudiste» jaoks. Vilde lubanud käsikirja ainult siluda ja ilustada. Aga selle asemel rikkunud ta kogu kirjelduse oma «aastapikuse romaniga täitsa ära», nii et lugeja ei saavat kuidagi aru, «mis tõsi ehk mis luule on».⁵ «Tõe jalule seadmiseks» kavatses Maltsi kogum endale jäetud ära kirja põhjal «õige» Maltsveti eluloo välja anda.

Lisaks sellele sai Vilde ajalehtedes avaldatud üleskutse⁶ põhjal hulgaliselt materjali rahva seast. Selle hulgas ka Lehtest pärinevalt

¹ Linda Vilde teade käesoleva töö autorile.

² Sellelt samalt saadud teade.

³ E. Vilde, Prohvet Maltsvet, Autorilt, Kogutud teosed XXIV, Tartu 1929, lk. 6. Vt. ka K. Maltsi kiri M. Lipule 1904. aasta novembris. A. Kruusberg, Materjale Maltsveti-liikumise kohta, Tartu 1931, lk. 433.

⁴ E. Vilde, Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks, Kogutud teosed XXVIII, Tartu 1934, lk. 56.

⁵ K. Maltsi kirjad Simferopolist V. Reimanile 1911. A. Kruusberg, Materjale Maltsveti-liikumise kohta, Tartu 1931, lk. 441 ja 443.

⁶ Vt. «Uudised» 7. sept. 1904, nr. 79, «Sakala» 13. sept. 1904, nr. 63 jt. ajalehed.

J. Freimannilt käsikirja «Prohvet Maltsveti kolm viimast eluaastat», mis on koostatud kirjutaja enda ja tema isa ning teiste Maltsveti kaasaeglaste mälestuste põhjal.¹ J. Freimann kirjutab hiljem² (ilmselt liialdades), et üldiselt olevat Maltsveti isik romaanis nii kehaliselt kui vaimuselt tema kirjelduste järgi kujutatud. Täpselt pärinevat sealt Maltsveti välimuse kirjeldus (lk. 62–64), sabaga tähe (Donati komeedi) lugu (lk. 205–209) ja peatüki «Karjane ja kari» algus (lk. 275–278), edasi romaani lõpp (lk. 606–610). Vilde on romaani esimeses trüki viimasele osale juurde lisanud joonealuse märkuse, et lood on pärit J. Freimanni käsikirjast.

Vilde kasutas tööks ka tolleaegset žurnalistikat, või nagu ta ise kirjutab, et: «Maltsveti ajastikku vaimuselt valgustada, kuigi negatiivses suunas, aitas mulle veel J. V. Jannseni «Perno Postimees»».³ Edasi kasutas ta ajaloolise pildi loomiseks vastavaid uurimusi, kõigepealt anonüümselt ilmunud teost «Eestlane ja tema isand» (1861) ning baltisaksa historiograafiast O. V. Rutenbergi «Lääneprovintside ajalugu» (1859–1861), missugused tööd oma progressiivse ajalookäsitluse poolest said valitseva mõisnikeklassi ideoloogide poolt ägedate rünnakute osalisteks.

Kavatsuse kohaselt pidi «Prohvet Maltsvet» ilmuma hakkama 1905. aasta algul. Kuid 4. jaanuaril teatatakse, et «ainete kogumine ja muud eeltööd rohkem aega nõudsid, kui ette võis teada».⁴ Veebruari algul teatatakse veelkordselt, et romaani ilmumine edasi lükkub, sest et «korjatud ainetele ikka veel lisa saadetakse, mis töö täiendamist ja ka mõnes asjas muutmist nõuab».⁵

Nii näeme siis, kuivõrd erksalt reageeris rahvas armastatud kirjaniku üleskutsule saata materjali romaani «Prohvet Maltsvet» jaoks. Aga samuti näeme Vilde kui kirjaniku-ajaloolase põhjalikke eeltöid ja kriitilist suhtumist tema kasutada olevasse ainekikku ning ajalooliste faktide arvestamist oma kirjanduslikus loomingus.

Romaan «Prohvet Maltsvet» hakkas 1905. a. 1. aprillist peale ilmuma «Uudiste» veste-osas. Kuid 1905. aasta lõpul oli Vilde sunnitud oma revolutsioonilise tegevuse pärast minema maapakku ja «Uudised» suleti valitsusvõimude poolt 1906. aasta algul. Romaanist jõudis kuni 1905. aasta lõpuni ilmuda vaid 307 lehekülge I trüki 740-st leheküljest (käesoleva väljaande järgi 264 lk.). Kirjanikul õnnestus romaani peamine materjal päästa.

Tsaari sandarmeeria sai konfiskeerida «Uudiste» sulgemise puhul ainult väikese osa «Prohvet Maltsvetti» — enne Vilde pagemist laotud, kuid veel trükkimata 1,5 poognat. Selle pidi kirjanik nüüd uuesti kirjutama.

K. Maltis saatis Vildele tagantjärele Helsingisse ja hiljem Kopenhaagenisse, kuhu kirjanik jäi pikemalt peatuma, seni «Uudistes» ilmunud

¹ Vt. E. Vilde, Prohvet Maltsvet, käesolev trükk, lk. 606.

² J. Freimanni kiri A. Kruusbergile 25. märtsil 1929. A. Kruusberg, Materjale Maltsveti-liikumise kohta, Tartu 1931, lk. 445.

³ E. Vilde, Prohvet Maltsvet, Autorilt, Kogutud teosed XXIV, Tartu 1929, lk. 6.

⁴ «Uudised» 4. jaan. 1905, nr. 1.

⁵ «Uudised» 7. veebr. 1905, nr. 11.

osad ning lisaks veel 4 pikemat kirja peamiselt asjaomaste tegelaste karakteristikaga.¹ 1906. aasta algul leppis Vilde Tallinna raamatukaupmehe G. Pihlakaga kokku «Prohvet Maltsveti» lõpetamiseks, kuid nälja kartusel kehvade honoraritingimustega — 40 rubla 32-leheküljelise poogna eest. Romaani kirjutamist sai aga Vilde jätkata alles septembris 1906 Helsingis, kuhu ta oli tulnud kavatsusega pääseda tagasi kodumaale. See kavatsus ei teostunud. Andnud Helsingis välja 3 numbrit poliitilist pilkelehte «Kaak», oli ta jälitamise tõttu sunnitud lahkuma. Vilde jätkas tööd Kopenhaagenis. 26. oktoobril 1906 saatis ta esimese poogna romaani jätkust trükikotta. Nüüd läks töö pidevalt. Nii oli 1907. aasta oktoobris romaanist laotud 560 lehekülge. Eelviimased 1,5 poognat saatis Vilde Eestisse Nürnbergist 1907. aasta novembris ja viimased 1,5 poognat Münchenist 20. jaanuaril 1908. Sel puhul kirjutab Vilde kirjastajale, «et «Prohvet Maltsveti» lõpp tänase postiga minu vanemate kätte läheb, kust Teie tema honorari ja nimetatud võla summa (50 rbl.) eest kohe kätte võite saada». See näitab, milliseid võtteid tuli Vildel kasutada, et kätte saada 40-rublalist honorari trükipoogna eest. Romaani trükkimine lõpetati 1908. aasta veebruaris. Kuid olles hirmul teose revolutsioonilisuse pärast, laskis kirjastaja «Prohvet Maltsveti» välja alles 1908. aasta juunis (tiraaž 2000, hind 2 rubla 50 kopikat). 5. juulil 1908 teatas Vilde Stuttgardist, et ta on saanud kätte «Prohvet Maltsveti» iluköites, mis talle meeldivat.

Kogu kirjutamise aja jooksul on Vilde kirjastajaga pidanud ägedat võitlust honorari pärast, mida viimane ei saanud lepingu järgi õigeaegselt. Romaani teise poole saatis Vilde nii siis välismaalt Eestisse poognate kaupa, et saada honorari enda ülalpidamiseks. Selle kohta kirjutab ta hiljem, et ta pidi töötama «otse tuljakutaktis», mitte ainult sellepärast, et ei tuleks trükikojas vahet ladumisele, «vaid ka igapäevase leiva pärast, sest kirjastaja saatis mulle lepingut mööda iga valminud trükipoogna eest 40 rubla honorari, ilma milleta oleksin jäänud nälga. Nõnda teostus 740-leheküljeline romaan — esimene nii suur algupärane Eestis».²

«Prohvet Maltsvet» ilmus siis täielikult alles aastal 1908. Esimene osa trükiti ajalehe vana lao järgi, mis pärast esimese trüki tiitelleht kannab aastaarvu 1906 (tsensori luba on antud juba 13. aprillil 1905). 1929. aastal ilmus «Prohvet Maltsvet» autori enda poolt mõnes osas lühendatult, teksti kohatiste ümberpaigutustega ja stiililiselt ning keeleliselt parandatuna.

II

«Prohvet Maltsveti» tegevustiku ajaloolis-sotsiaalne taust.

Vilde annab oma ajaloolises triloogias põhjaliku ülevaate Eestimaa sotsiaalseist oludest XIX sajandi esimesel poolel. Kuna seda küsimust lähemalt käsitletakse seoses triloogia esimese osaga «Mahtra sõda», siis

¹ K. Maltsi kiri V. Reimanile 14. veebr. 1911. A. Kruusberg, Materjale Maltsveti-liikumise kohta, Tartu 1931, lk. 440 jj.

² E. Vilde, Prohvet Maltsvet, Autorilt, Kogutud teosed XXIV, Tartu 1929, lk. 7.

puudutatakse siin ainult mõningaid probleeme, mida kirjanik on «Prohvet Maltsveti» erilisel valgustanud.

«Mahtra sõja» tegevustik lõpeb 1859. aasta algusega, «Prohvet Maltsveti» peasündmustik hargneb aga Eestimaal kuni 1863. aastani, Krimmis koguni kuni 1886. aastani. Mainitud aastad tähistavad kapitalismi kiire arenemise aega. Liivimaal, mis oli majanduslikult arenenum, algas küla kapitaliseerumine varem, Eestimaal kui mahajäänumas osas aga hiljem. Romaanis «Prohvet Maltsvet» kujutatud olukord on täiesti ajalooline. Seal on käsitletaval ajal veel tundmatuks mõisteks oma päris-koht. Nagu Vilde näitab, takistas selline mahajäänud mõtteviis eesti väljarändajail rida aastaid veel Krimmiski õigel ajal soodsate hindadega maid ostmast. Kui aga Abram Nort 1867. aastal tuleb Krimmist tagasi Eestisse, ostab ta endale Harjumaal pärisloha. Vahepeal oli talude ostmise saanud ka Eestimaal tavaliseks.

Mõis oma sajandite jooksul kindlalt väljakujunenud kurnamissüsteemiga, mõisnike, pastore, kiltrite, kubjaste, opmannidega ja teiste väiksemate sundijatega — kogu see feodaalne klass lasus kiskjana talupoegade turjal, imedes temalt nii füüsilist kui vaimset elumahla. Ent orjastatud rahval jätkus elujõudu, jätkus lepitamatut viha oma igipõlise vaenlase vastu. See klassiviha ei võinud kustuda, see võis vaibuda, et taas puhkeda — ja siis juba teravamal kujul. Vilde ajalooline triloogia käsitlebki selle klassivõitluse konkreetset ajaloolist etappi 1850-ndate aastate lõpul.

Baltimaade koloniaalsetes tingimustes kujunes talupoegade võitlus mõisnike vastu aja jooksul ühtlasi rahvuslikuks võitluseks. Kuid nii kaua, kuni puudus rahvuslikku ideoloogiat arendav kohalikust rahvusest kodanlus või kuni rahvuslik teadvus ei olnud veel jõudnud talupoegade massini, nagu antud perioodil Eestimaa tingimustes, ei võinud see võitlus võtta veel avalikult rahvuslikku iseloomu.

Nii on Vilde ajaloolised kontseptsioonid õiged, kui ta kujutab 1858. aasta talupoegade vastuhakke, aga samuti maltsvetluse väljarändamislükumist kui klassivõitlust. Kõige teravamalt on see esile toodud «Mahtra sõjas», kuid ka «Prohvet Maltsveti» tegevustik põhineb samal klassivõitlusel, see on sama klassiviha avaldumisvorm.

Võllamäe Päärn ja Lõhmuse Taavet esindavad just seda klassiviha. Kirjanik ütleb Taaveti kohta, et ta «vihkas hinge põhjast kõike, mis oli mõisas ja seisis mõisaga ühenduses» (lk. 243).¹ Kuid see polnud ainult isiklik viha, vaid «see oli vanematelt ebateadlikult päritud ja iseenese elust kuhjani täidetud vägev klassiviha» (lk. 243. Minu sõrendus. J. K.). See viha on ühtemoodi suunatud nii mõisnike kui nende käsikute vastu (Päärna viha nii vana Heideggi kui ka Kupja-Pritsu ja opmann Vinteri vastu, junkru-Otu peks Taaveti ja teiste poolt jne.). Mitte juhuslikult, vaid teadlikult on kirjanik kujutanud talupoegade keskelt võrsunud sundiaid eriti julmadena (haagrehki kiitaja Embeck (lk. 199/200), Jüri Vilc (lk. 484), junkru-Otu (lk. 235), sellega teravalt esile tuues käimasoleva võitluse klassi-iseloomu. Kuid see talupoegade klassiviha, see talupoegade revolutsioonilise vaim ei saanud veel organiseeruda teadlikeks ülestõusudeks, vaid see purskus ainult stiihiliste vastuhakkadena. Ent mõisnikkond oli nendestki hirmu-

¹ «Prohvet Maltsveti» leheküljed on märgitud käesoleva väljaande järgi.

tatuna valvel ja surus tsaariarmee, sandarmeeria ja kohtute abil iga pisemagi protestivaimu avalduse kõige karmimalt maha.

Mahtra sõja kõrval, kuigi hoopis väiksemas ulatuses, kujunes selliseks stiihiliseks vihapurskeks vastuhakk Ahula haagikohtunikule V. Grünwaldile. Siin avaldus, nagu kirjanik seda suure meisterlikkusega kujutab, talupoegade hinge sügavusest tõusnud enesekaitse-instinkt ja klassiviha (lk. 494 jj.).

Kuivõrd hirmul oli mõisnikkond ja kuidas iga kõige väiksematki iseseisvuse avaldust feodaalsele klassivõimule ohtlikuks peeti, tõendab Albu koletu veresaun, kus talupojad ilma mingi kohtuta poolsurnuks peksti, küsimata, kas neil oli mingit süüd või mitte. Peksu eesmärgiks oli sisendada hirmu ja alandlikkust feodaalhärrade ees ning takistada tasuta tööorjade võõrsile rändamist.

Üheks feodaal-ajastu endakaitse- (elu säilitamise) vahendiks ja mõisnikuvastase võitluse vormiks on olnud ka mõisast varastamine.

Kirjanik on kujutanud Lõhmuse Taavetit osava meistrimehena, usina töötajana, aruka talupojana, aga sealsamas vargana. See pole juhuslik, vaid siin on antud väga tüüpiline nähtus mõisnike orjuses vaevlevate talupoegade elust. Haruldase veenvusega näitab kirjanik, kuidas kehtiv kurnamiskord põhjustab vargust, et see on mitte ainult feodaal-, vaid kogu klassiühiskonna paratamatu kaasnähtus.

Psühholoogiliselt erakordse sügavusega antud Taaveti ja Anu vahelises kokkupõrkes tõendab esimene, et kõik, mis silm näeb, on mõisa oma, ka nemad ise, ja et kõik varastavad, ka saksad, sest: «Kust nad on kõik soand, mis neil on? Meie käest. Meie käest on nad oma rikkuse varastand, ei, rõövind, ja rõövivad meid iga päev veelgi. Nemad võtavad meilt palju, meie näppame neilt vähe» (lk. 239). Ja teisel väidab Taavet, et ta võtab ainult sellelt, «kes seda mitte oma higuvaevaga põld teenind» (lk. 179).

Otse klassikalise analüüsi vargusest kui ühiskondlikust nähtusest on Vilde andnud Seenepalu Andrese ja Juhan Leinbergi vahelises vaidluses (lk. 182—183).

Nimetatud vaidlus toob teravalt esile peale mõisa varadesse suhtumise küsimuse veel teise olulise ning vaadeldavale ajajärgule väga iseloomuliku asjaolu, nimelt külakehvike olukorra. Siit ilmneb selgesti küla diferentseerumine jõukamaiks peremeesteks, keskmikeks ja kehviikuks.

Teatavat kihinemist esines külas juba feodaalse korra ajal. Kuid kapitalismi arenedes kujunes talurahva diferentseerumine rikkaks vähemikuks ja vaesunud enamikuks üheks väga iseloomustavaks nähtuseks külaühiskonnas. Seda arenemist kiirendasid XIX sajandi esimese poole agraarseadused, eriti 1816. ja 1856. aasta seadus. Mõisnike huvides oli luua külla jõukas vähemik ning maata tööinimeste massid, kes jäeti täiesti mõisnike ja peremeeste meelevalda alla ning kes pidid sõna otse- ses mõttes orjama nii peremeest kui ka mõisa viletsa toidu ja mõne armetu kehakatte-eseme eest.

Vilde ajaloolise triloogia kriitika on suunatud feodaalkorra jäänuste, s.t. balti mõisnike kurnamiskorra vastu. Selles võitluses ühinevad nii peremeeste kui sulaste huvid. «Mahtra sõjas» võitlevad käsikäes nii peremehed kui sulased, samuti Ahulas. Kuid selle juures on Vilde näidanud, et tegeliku võitluse puhkedes on sulased, teomehed etendanud aktiivsemat osa. Nii on Mahtra sõja tõeliseks algatajaks sulane Peeter

Olander, Ahula vastuhakus on esimesi kallaletungijaid sulane Jaan Vilde, Tagura mõisa junkru-Otu peksust oli kõige rohkem huvitatud Kiisa sulane Jaan.

Sulaste ja peremeeste vastuolu ja kehvikute olukord on eriti «Prohvet Maltsvetis» leidnud lähemat käsitlemist. Kuigi autori huviobjektiks on peamiselt peremehed, kes mängisid juhtivat osa Maltsveti-liikumises ja väljarändamises, annab romaan siiski sügava läbilõike küla kihinemisest.

Eesti küla esimeste jõukate isikutena on õieti ja korduvalt esile toodud kaupmehed-hangeldajad, hobuseparisnikud, möldrid ja kõrtsmikud, nagu Aabram Nort (lk. 311), kõrtsmik Tihane (lk. 13), Aniste Thomson (lk. 190), Juhan Leinberg enne usujutlustajaks saamist (lk. 22–23) jne. Jõukatena on aga esitatud ka mitmed taluperemehed, nagu Seenepalu Andres (lk. 210, 215), Männiku Aadu (lk. 288) ja Juhan Paju (lk. 295). Sulaste ja vabadike elu-olu on küll rohkem riivamisi puudutatud, kuid seejuures siiski esile tuues nende elu olulisi jooni.

Sündmuskeskselt taluks romaanis on Kiisa. Kiisa Mihkel on tüüpiline mõisniku poolt tuleva kurnamise ohver, aga ta on sealsamas ka tüüpiline peremees-kurnaja ning usuhull türann. Lootusetus viletsuses langeb ta haiglasse imede-usku ning hakkab türanniseerima mitte ainult oma perekonna liikmeid, vaid leiab end õigustatud olevat seda tegema ka oma teenijate ja saunikute juures (lk. 134 jj.). Nii polnud Altsauna Tõnisel, sel igavesel võlgnikul nii peremehe kui mõisniku orjuses (lk. 132 jj.) mingit väljapääsu sellest kehalisest ja usulisest orjusest, esialgu ka mitte Jaanil ega Triinul, sest neil polnud õigust lahkuda talust, kuna ülesütlemise aeg oli möödas. Samuti pakub Lõhmuse talu iseloomustavat pilti peremehe ja teenijate suhetest. Lõhmuse tüdruk ja sulane, need «igaveses orjuses karuseks ning okkaliseks» muutunud «tigedad, urisejad, raske töö ja rõõmutu elu tõttu alalises tusapilves liikuvad» tööloomad, «kellel ilmas enam midagi ei olnud oodata» (lk. 119–121), pakuvad kõige kurvemat pilti maatainimeste elust möödunud sajandi keskel. Kuigi vabadikud-popsid peale Altsauna Tõnise pere ei leia romaanis lähemat valgustamist, mainitakse siiski korduvalt suures viletsuses ja näljas elavaid popse (näit. lk. 108, 121, 182–183 jm.).

Teenivate inimeste palgaoludest annab Vilde ülevaate romaani lõpul võrreldes neid kiiresti kapitalistlikule põllumajandusele siirduva Krimmi paremate palgaoludega. Siit selgub, kui kohutavalt armetu oli sulaste, eriti aga tüdrukute elu nii töö, palga kui ka toidu suhtes (lk. 550–551).

Feodalismilt kapitalismile ülemineku «preisi tee» (mille puhul säilib mõisnike majanduslik ja poliitiline ülevõim) julmused ja piinad lasuvad täiel määral talupoegade, kõigepealt aga maata või väheste maaga inimeste turjal. Ja kapitalismi arenemise protsess soetas üha juurde maata kehvikuid, mille näiteks osutub Kuglil ka Lõhmuse Taavet, Krimmis aga arvutud põlised elanikud — venelased ja tatarlased. Eestimaal algas uus ja massiline talupoegade maast lahti kiskumise protsess just 1856. aasta seaduse ellurakendamise järel 1860-ndaist aastaist alates.

Kapitalismi arenemisest tingitud kihinemine lõi ka eeldused väljarändamiseks, mida käsitletakse kõnealuses romaanis. Kuid küla diferentseerumine avaldus mõnel määral ka usulistes liikumistes, millest lähemalt tuleb juttu vastavas peatükis.

Külaühiskond Eestimaal XIX saj. keskel on Vilde poolt põhiliselt

õieti kujutatud. Talle on täiesti võõras kodanlik-natsionalistlik käsitus eesti rahvast kui ühtsest tervikust ja ta näitab talurahvas endas suuri vastuolusid juba enne rahvusliku liikumise tekkimist. Andes eesti külast, s.t. tegelikult eesti rahvast XIX saj. teise poole algul ajalooliselt õige pildi, kujutades seal esinevaid sisemisi vastuolusid, võitles Vilde kodanlaste rahvastervikluse kontseptsiooni vastu. Vilde tõendas oma ajalooliste romaanidega, kõigepealt just «Prohvet Maltsvetiga», nagu varem romaaniga «Külmale maale», et pole olnud ega ole mingit ühtset eesti rahvast. Siin peitubki üks peamisi põhjuseid, miks kogu kodanlik kriitika «Prohvet Maltsvetti» nii raevukalt ründas. See lõhkus tõesti kodanluse alusmüüre, nagu iseloomustas teda proletaarne kriitik Gustav Tikerpuu.

III

«Prohvet Maltsvet» religiooni paljastajana.

Religiooni olemus seisab teatavasti usus üleloomulikkus. Kõik religioonid jutlustavad headest ja halbade üleloomulikest olenditest, taeva ja põrgu olemasolust, imedest ja ilmutustest, mis määravad inimese saatuse ja juhivad tema maaapealset elu. Religioon on tekkinud ürgaegadel inimese primitiivseist kujutlustest tema enda ja teda ümbritseva looduse kohta. Ürginimese jõuetus võitluses temale tundmata, kuid võitmatute loodusjõududega põhjustas usu tekkimise üleloomulikesse loodusnähtustesse, mida hakati kujutama mütolooiliste, personifitseeritud kujundite abil.

Usundi kui ühiskondliku teadvuse vormi klassikalise definitsiooni on andnud Fr. Engels: «Kuid igasugune religioon pole ju midagi muud kui fantastiline peegeldus inimeste peades neist välisjõududest, mis valitsevad inimesi nende igapäevases elus, peegeldus, milles maised jõud omandavad ülemaiste jõudude vormi.»¹

Klassiühiskonnas on religiooni areng seotud kõigepealt töötavate rahvahulkade sotsiaalse rühumisega valitseva vähemiku poolt. V. I. Lenin, analüüsides religiooni reaktsioonilist olemust kapitalistliku ühiskonna tingimustes, on andnud selle kohta järgmise sügava seletuse: «Tänapäeva kapitalistlikes maades on need juured peamiselt sotsiaalsed. Töötavate hulkade sotsiaalne mahasurutus, nende näiliselt täielik abitus kapitalismi pimedate jõudude ees, kapitalismi, mis iga päev ja iga tund põhjustab kõige hirmsamaid kannatusi, kõige metsikumaid piinu lihtsatele tööinimestele tuhat korda rohkem kui igasugused erakordsed sündmused, nagu sõjad, maavärisemised jne., — selles ongi religiooni kõige sügavam juur tänapäeval.»²

E. Vilde demokratism avaldub juba tema varases nooruses. Eriti on see aga kehtiv Vilde suhtumises usundisse. Vilde on koolipõlvest peale olnud usulise obskurantismi vaenlane, tema ratsionalistlikule mõtteviisile on olnud vastuvõtmatud usundilised eelarvamused. Juba koolipõlves on ta selgesti mõistnud teaduse ja usundi paratamatut vastuolu.

Nii arenes Vilde juba koolieas ateismi suunas. See arenemine jätkus Darwini jt. teoste mõjul, saades lõpliku kuju tutvumisel sotsialismiga.

¹ Friedrich Engels, Anti-Dühring, Tallinn 1951, lk. 279.

² V. I. Lenin, Teosed, 15. kd., Tallinn 1953, lk. 372.

«Nõnda loobusin,» kirjutab ta 1912. aastal, «juba nooremate aastate jooksul religioonist, et küpsemas mehe-eas oma saavutatud vabadusele ka teadusliku sotsialismi poolt teatava määrani kinnitust leida».¹

Tutvumine marksismiga kujundas Vildest teadliku ning järjekindla ateisti ja aktiivse usuvastase võitleja, religiooni ja eriti kiriku reaktsionismisuse paljastaja.

Vilde usuvastane hoiak ilmneb selgesti juba tema varasemas loomingu, kuid teadlikult asub ta kirikut ja usku ründama alates 1896. aastast, mil oli toimunud tema esimene süvenenud tutvumine marksismiga. Vilde esimene ajaloolise materialismi tundmisest teritatud sulega kirjutatud teos «Külmale maale» kujutab pastorit kui südametut mammonakogujat, kes jagab täiel määral kurnava klassi seisukohti. Lõikava satiiriga paljastab Vilde kirikut ja pastorete alatust ning moraaltust jutustuses «Astla vastu» (1898).

Klassikaliseks tüübiks, kes tõestab kiriku lahutamatu ühtekuuluvust ekspluateeriva klassiga, on pastor Berg romaanis «Mahtra sõda». Bergist veel vastikumat osa ülestõusnud talupoegade mõrvamise ja peksmise sisseõnnistamisel täidab pastor jutustuses «Seadusemees».

Usundi tekkimise põhjuseid ning selle arenemist fanatismi ja selle majanduslik-ühiskondlikke põhjuseid konkreetsel ajaloolisel etapil on Vilde võtnud sügavama materialistliku analüüsi alla romaanis «Prohvet Maltšvet». Veendunud ateistina ja materialistina on Vilde siin suure järjekindluse ja erakordse psühholoogilise oskusega näidanud usulise liikumise võrsumist materiaalselt baasilt.

Ajaloolistele faktidele rajanedes toob Vilde esile talurahva vaimupimeduse peapõhjuseks feodaalse kurnajate klassi teadliku poliitika, sest «andes rahvale teadust ja tarkust, kutsuti tolleaegse mõisahärra ja kirikhärra kartust mööda hädaoht esile oma piiramata meelevalda, oma absoluutset valitsusevõimu rahva kohta kaotada ning oma alandlikult alistuvast palgata orjast ilma jääda» (lk. 284). Koolides välditi ilmlikke õpperaamatuid. Säärase haridusevaenuliku poliitika tulemusena õnnestus mõisnikel koos oma truude abiliste pastoriga enamikku rahvast eemal hoida kogu Euroopas üha laiemalt levinud ilmlikust haridusest. Koos kohutava majandusliku viletsusega lõi selline vaimupimedus väga soodsa pinna mitmesugusteks usulisteks liialdusteks.

Nii siis tuleb meenutada, et harimatus, olles küll usu tekkimise oluliseks tingimuseks, ei ole mitte selle algpõhjuseks, vaid et harimatus ise on kehtiva ühiskondliku korra tagajärg. Usu kui ühiskondliku teadvuse vormi alused peituvad inimeste materiaalse elu tingimustes ja seda ongi Vilde kõnealuses romaanis näidanud. Nii annab ta romaani algul väga kujuka ülevaate eesti talupoegade sotsiaalsest olukorrast ning sealt lähtudes asub kujutama usulisi nähtusi.

Kujutades talurahva armetut elu, kirjutab Vilde, et talupoeg «pidi viimase kui ihujõu kokku võtma, et mõisa nõudeid täita, ja see, mis talle enesele järele jäi, oli aganane leib ning hall mure...» Ja kui eba-inimlike pingutuste viljana võis loota elujärje kosumist, siis lisas mõis «vaba kontrahi» alusel renti, nii et «talupojale jäi varuks meeletult...»

¹ E. Vilde, Migu vaimlise arenemise käik, käsikiri, 1913. TA F. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum, käsikirjade osakond, fond 36.

Kõige suurem usinus, kõige raudsem hool ja mure ei viinud teda kaugele, kui et mõis temaga rahul oli ja et ta ise nälga ei surnud» (lk. 38–39).

Kuid ilmlikelt võimudelt polnud olukorra parandamist loota, sest talupoeg oli sajandite jooksul harjunud nägema, «et mõisnik tema maal kõik oli ja kõik tegi. Mõisnik oli valitsus, kohus, politsei, tööandja.» Ning talupoja kogemuste põhjal täitis riigivalitsus ainult mõisnike soove. «Mõisniku ja riigivalitsuse poolt haigutas talupojale vastu troostitu öö» (lk. 39).

Talupoeg, kes ei saanud enam abi loota ilmlikelt võimudelt ega ka endalt ning oli niiviisi sunnitud elama «tuimuseks tardunud meeletuses» (lk. 194), hakkas pääsu ootama jumala või mõne muu ime kaudu.

Nii jõuab Vilde dialektilist teed mööda täiesti õigele järeldusele, mis vastab marksistlikele põhimõtetele. J. Stalin kirjutab 1924. aastal: «Orjad ja orjapidajad, pärisorjad ja feodaalid, talupojad ja mõisnikud, töölised ja kapitalistid, rõhutud ja rõhujad, — nii on ehitatud maailm iidsest ajast, niisugune on ta praegugi rõhuvas enamikus riikides. Kümneid ja sadu kordi on töörahvas sajandite vältel katsunud rõhujaid oma turjalt maha heita ja oma seisukorra peremeheks saada. Kuid iga kord on ta olnud sunnitud lööduna ning häbistatuna taganema, varjates oma hinges ülekohtu ja alandust, viha ja ahastust ning suunates pilgud tundmatu taeva poole, kust ta lootis pääsu leida.»¹

Eesti talupoegade, nagu ka kõigi talupoegade ja töötajate lootusetu olukord ning asjatud püüded sellisest olukorrast vabaneda on klassi-ühiskonnas viinud neid sealpoolse maailma ja jumala olemasolu uskumisele. «Ekspluateerivate klasside jõuetus nende võitluses ekspluateeritega sünnitab samuti paratamatult usu paremasse hauatagusesse ellu, nagu metsinimese jõuetus tema võitluses loodusega sünnitab usu jumalatesse, kuraditesse, imedesse jne.»² kirjutab V. I. Lenin.

Ametlik kirik ja ka vennastekoguduse palvemajad jutlustasid, et «alles taevas pidi talupoeg parema põlve saama, siin aga oma saatust alandlikult, kaebamata ja nurisemata kandma» (lk. 40). Ent talupoeg teadis küllaltki hästi, kelle kasude eest pastor jutlustas, ta «ei leidnud mõisniku ja kirikuõpetaja vahel muud vahet, kui et esimene nuhtles teda vitsadega, teine sõnadega. Esimene peksis, teine noomis» (lk. 42). Mõlemad olid ühtemoodi mõisnikud, seega talupoja verivaenlased.

Vilde oma romaanis käsitleb vennasteliikumist, nagu see esines XIX sajandil. Ta ei tundnud selle liikumise vanemaid vorme, mispärast ta alustab Aleksander I ajaga. Hernhuutlik kogudus oli ammu muutunud valitseva klassi ja nendega liituva (ning sellepärast ülaltpoolt soodustatud) alt kerkiva jõukama kihi huve kaitsvaks liikumiseks. Vennastekoguduse «hoolekandjaiks olid ainult jõukad ja liht-talupojast ülemal seisvad meessoost isikud — koolmeistrid, mõisasundijad, kaupmehed, kõrtsmikud, möldrid, käsitöölised, vallavanemad jne., ... lahtise käega jõukas peremees, ei kunagi vaene vabadik ega sulane» (lk. 44). Too «kiriklik-vennalik kogudus pakkus sama ebameeldivat pilti, mida seisustel ja varalistel liikidel põhjenev ilmlik seltskondki» (lk. 45), iseloomustab asja Vilde.

¹ J. Stalin, Teosed, 6. kd., Tallinn 1948, lk. 48.

² V. I. Lenin, Teosed, 10. kd., Tallinn 1952, lk. 64.

Vilde näitab siin, kuidas luterliku härraskiriku kõrval, mis kaitses valitseva feodaalklassi huve, tekib lihtsamat liiki kogudus oma «hinge-karjastega», mis hakkab õigustama külas toimivas diferentseerumisprotsessis esilekerkivate varakamate talupoegade, kõrtsmike, möldrite jt. ning mõisnike käsilaste nii sotsiaalset kui usulis-organisatsioonilist eraldumist rahvamassidest. Too valitseva klassi ees roomav seltskond pidas oma salajasi palvusi kinniste uste taga, kus «nuteti maailma pattude pärast... Ja nutjad olid mõisa kepikandjad — kupjad, kiltrid, aidamehed, ka mõningad opmannid, need vagad vennad, kelle kepid äripäeval pere-mehe kukru kasul nende võimuse alla antud vendade seljas tantsisid. Ja seal nutsid ja palvetasid teiste pattude pärast kõrtsmikud, möldrid, mõisarentnikud, need vagad vennad, kes elasid ja kogusid rikkust oma põlatud vendade viimasest jõust» (lk. 46).

Vilde, paljastades siin XIX saj. keskel esinenud vennasteliikumise klassi-iseloomu, ei mõtle loomulikult ainult mainitud usulahku, vaid usku ja kirikut üldse. Seepärast on sellel usulise nähtuse paljastusel ka üldine tähtsus. Vilde on siin suure sõnakunstnikuna esile toonud ülimalt tüüpilise olukorra usu olemuse selgituseks ja selle konkreetsete esinemisvormide, samuti usujutlustajale omase rikkuseahnitsemise kohta.

Vilde käsitus usust ja usulis-sektantliku liikumise — maltsvetluse tekkimisest on sügavalt materialistlik. Teoses toob ta esile kõigepealt majandusliku baasi ja edasi sellest sõltuva sotsiaalse ning haridusliku olukorra, millel võrsub maltsvetlus, aga samuti maltsvetluse erinevus luteri kirikust ja hernhuutlusest.

Et mõista luteri kiriku, hernhuutluse ja maltsvetluse põhilisi erinevusi, tuleb selgitada, millise klassi või kihi huvi igaks neist kaitses, milliselt baasilt nad olid võrsunud. Luterlik kirik kaitses kõigepealt muidugi mõisnike, sealsamas ka igasuguse kurnamise põhimõtteid. Hernhuutlik ehk vennasteliikumine oli kapitalismi arenemise perioodil kujuneva küla jõukama kodanluse usuliseks õigustamiseks. Maltsvetliikumise olid aga haaratud omaaegsetes Eestimaa oludes mõisa rendi-peremehed kehvikust kuni keskmikuni, kellede seas oli ka üksikuid jõukamaid mehi (Aabram Nort, Tõnu-Petri Madis jt.). Maltsvetlusest jäi põhiliselt kõrvale sulaste ja vabadike kiht, kui pererahvas neid sunni või muul teel kogudusse ei värvanud (nagu Kiisal ja Lõhmusel toimus). Ka maltsvetlaste-väljarändajate hulgas oli vähe kehvikuid, sest selleks puudus neil vajalik raha.

Suurtes joontes võib väita, et hernhuutluses ja maltsvetluses avaldus omaaegne küla kihinemine.

Kujutades nende erinevate usuliste avaldusvormide omavahelisi näilikke vastuolusid, millede vaatlusele on romaanis kohati isegi liigselt tähelepanu ja ruumi pühendatud, näitab Vilde nende kui religioossete nähtuste põhiliselt ühtset alust. Ent täiesti teadlikult eraldab Vilde maltsvetlust kui Juhan Leinbergi poolt levitatavat ja maltsvetlust kui rahvaliidumiseks kujunenud nähtust. Leinberg toetub oma seisukohtades täiesti piiblidogmadele ning esimesel etapil ei osuta sisuliselt nimetamisväärsel kõrvalekaldumist tavalistest usulistest esinemisvormidest, mispärast ta leidis toetust nii mõisnike kui luteri pastori poolt (vt. lk. 65–66). Kuid Leinberg hakkas algusest peale endale poolehoidu võitmiseks ära kasutama rahva sotsiaalselt lootusetust olukorrast tingitud soodsat pinda usuks imedesse. Jutlustades maltsvetlust

kui ainuõiget usku ning osavasti ära kasutades oma vastaste kui mammonaorjade kuulsust, saavutas ta imede-usk kiiresti poolehoidu. Kui senised usujutlustajad, kaasa arvatud J. V. Jannsen oma «Perno Postimehega», kõnelesid ainult hauatagusest paradiisist, siis Maltsvet poetas targu algusest peale oma «õpetusse» lootuse, et jumal tema jüngreid juba «ihulikus elus aitaks» ja juba «siinse ilma hädadest päästaks» (lk. 69), õpetas, et «jumal võib meid kohe aidata, viibimata» ja «aidata igast hädast» (lk. 72). Selles seisis oluline erinevus usudogmade tõlgitsemises maltsveti usu ja luterliku kiriku ning vennastekoguduse esindajate vahel, sest viimased rõhutasid just eriti rahulolemist kehtiva orjusega ning tootasid ainult taevalist paradiisi. Ka Maltsvet jutlustas peamiselt taevalisest õnnest, kuid andis lootust ka maapealsest viletsusest pääsemiseks.

Ent rahvas, nii usklikud kui uskmatud, oli haaratud mingist neile tundmatust sisemisest sunnist, mingist salajasest aimdusest, et keegi peab neid päästma sellest kohutavast viletsusest, millel ei näinud otsa olevat. Vilde väidab, «et see sund ja tung valitsevaist oludest, kõigepealt nende ihulisest hädast tekkis», kuigi rahvas ise sellest teadlik ei olnud (lk. 38). Ja siin ongi see alus, mis maltsvetluse hiljem feodalismivastaseks rahvaliidumiseks muutis. Kui prohvet ise üha enam tühistesse välistesse kombetäitmistesse takerdus (toidud, rietus jne.) ning müstikasse kaldus, siis kasvas rahva keskel samal ajal usk, et tulevaste sündmuste käik neid maisest pörgust, mõisnike orjusest päästab. «Ja nimelt ootas talupoeg salaja oma hinge põhjas loomulikku, ilmlikku, ihulikku, isiklikku abi — abi oma praeguses maapeelses elus, abi oleviku kitsikuses, ja võimalikult varsti abi, sest häda oli väljakannatamatu» (lk. 40). Romaani üks suuremaid väärtusi ongi rahva psühholoogia tõetruu kujutamine, maltsvetluse kui oma aja tingimustes tekkinud rahvaliidumise sügav ja realistlik analüüs.

Mõned senised «Prohvet Maltsveti» analüüsijad on Vildet mitte mõistes rõhutanud valitseva klassi mõistmatust, kui nad Leinbergi hakkasid taga kiusama. Vilde, püüdes ajalooliste faktide tõepärasuses, on tegelikult andnud neile näiliku vastuoluliste sündmustele õige tõlgituse. Juhan Leinberg ise ei olnud küll mingi feodalismivastase liikumise õhutaja talurahva keskel, ta oli silmakirjateener ja mõisnike ees lõmitaja, omamoodi võimu- ja kuulsusehull, kes püüdis oma egoistlikke eesmärgi saavutada usulise vormi kaudu. Tal puudus täiesti arusaamine ühiskondlikest oludest ja talurahva võitlusest oma majandusliku olukorra pärast. Oma sõgedust või rahvavaenulikkust tõestas ta just 1858. aasta sündmuste puhul. Rännates maltsvetluse piirkonnas ringi, kutsus ta oma poolehoidjaid üles mitte osa võtma mõisnike-vastasest liikumisest. Seepärast kujuneski otse kurioosseks Leinbergi vangistamine palvetunnis, kus ta parajasti kirikuulsat piiblisalmi jutlustas, milles manitsetakse alamaid jumalast seatud ülemaile nurisemata alla heitma, sest vastuhakkamine olevat patt jumala tahte vastu (vt. lk. 197–199). Vilde, tuginedes K. Maltsi mälestustele, laseb Leinbergi vangistada haagikohtunik Roseni käsul 26. septembril 1858. aastal Albu vallas Mõnuvere külas — palvetunnis. Tegelikult vangistati ta samal ajal Paides ning mitte palvetunnis. Kuid see ei muuda asja tuuma. Vilde on andnud mainitud palvetunni ja Maltsveti seal vangistamise meisterliku kirjeldusega ülimalt tüüpilise karakteristika Leinbergi kohta.

Prohvet Maltsveti vangistamine feodaalhärrade ja luteri usu pastorite koostöö tulemusena polnud mingi arusaamatus nende klassihuvide seisukohast, sest see akt oli suunatud kaugeltki mitte ainult Leinbergi isiku vastu, vaid kogu maltsvetliku liikumise vastu, mis ähvardas üha enam võtta mõisnikevastase iseloomu (nagu see toimus üle saja aasta varem vennasteliikumisega). See kõik näitab valitseva klassi hirmu pead tõstvate talupoegade ees ja äärmist valvelolekut oma klassihuvide eest. Mindi isegi nii kaugele, et oma «heategija» ahelaisse pandi, nagu iseloomustas nende tegu Lõhmuse Taavet (lk. 212).

Vilde ateistina pole kaugeltki piirdunud ainult maltsvetluse kui sektantliku usulise liikumise olemuse ja tekkimise põhjuste analüüsiga, vaid on seadnud endale ülesandeks üldse kristliku usu ja piiblidogmade paljastamise. See joon läbib kogu teost. Eriti aga väärib ses suhtes esiletõstmist suure veenvuse ja ateistlikult usulis-filosoofilise sügavusega ülesehitatud diskussioon Juhan Leinbergi ja Lõhmuse Taaveti vahel (lk. 167—179). See vaidlus mainitud probleemi alal on eesti kirjanduses kõige põhjalikum, konsekventsem, seejuures aga kunstilise veenvuse poolest otse klassikaline. Lõhmuse Taavet esitab siin kirjaniku enda seisukohti, mis lihtsa harimata talupoja kohta esinevad vahest küll liiga läbimõelduna ja süstematiseerituina. Kuid peajoonetes võttes esindab Taavet seda elutervet ja töötava rahva keskel esinevat loomulikku arukust ning sügavamõttelisust, mida võime leida iga rahva eesrindliku osa juures. Leinberg seevastu, oma loomulikust arukusest hoolimata, paljastab siin põhjalikult oma purutagurlikku ja rahvavaenulikku olemust.

Taavet, terava ja kaine mõistusega nagu ta on, esindades kirjaniku vaateid, teeb siin selgeks feodaalse kurnamise ja usulise pimeduse ühtekuuluvuse. Maltsveti jutlustamine hingelisest õndsusest ja taevasest õnnest ei leia tema peas pinda. Taavet lähtub igapäevaseist muredest. Ta väidab, et «jumal põle veel kellegi põllul käind rukist leikamas» ning et jumalat paludes jääb talupoeg nälga. Aga kui Maltsvet tööolude võltsijana esitab retoorilise küsimuse, et kumb on siis õigem — «teenida mammonat või jumalat», siis löikab Taavet oma vaheda satiiriga: «Kas sa... siis aganast leivapalukest, mis inimesel hinge vaevalt sees hoiab, koa mammonaks loed?» (lk. 168), paljastades sellega halastamatult Maltsvetti, aga samuti igasuguste usujutlustajate variserlikku palet, kes õigustavad kurnatavate maist viletsust ja orjast kui ettevalmistust taevasele õnnele. Taaveti suu kaudu toob Vilde siin välja usu reaktsioonilisuse põhialuse, näitab, et see on igasuguse ekspluatatsiooni ja sellega kaasas käivate pettuste õigustaja.

Taavet esitab sügavalt läbimõeldud seisukoha, kui ta kõrtsis toimuvast usulises vaidluses romaani algul väidab, et talupoja peale kärgib pastor kirikus, hauguvad palvevennad ja paugub külast külla hulkuv Maltsvet. «Kõigil on midagi keelata, ühelgi pole midagi lubada. Muudkui tee tööd ja palu jumalat.» Ning jätkates: «Aga imelik on, et mina pean tööd tegema ja paluma, aga need, kes mulle seda õpetavad, ei tee mitte tööd, vaid paluvad ja — söövad» (lk. 27 ja 28). See Vilde sõnastus on kooskõlas leginliku õpetusega usust. «Seda, kes kogu eluaeg töötab ja tunneb puudust,» kirjutab Lenin, «õpetab usk alandlikuks ja kannatlikuks maises elus, lohutades lootusega taevasele tasule. Neid aga, kes elavad võõrast tööst, õpetab usk heategevusele maises elus, pakkudes

neile väga odavat õigustust kogu nende ekspluataatorlikule eksistentsile ja müües soodsa hinnaga pileteid taevasele heaolule.»¹

Edasi väidab Taavet, et «usul, olgu sinu või minu või kiriku usk, põle inimese elu ja tegudega midagi tegemist... et usk ei tee mitte inimese elu ja tegusi» (lk. 177/178 ja 179). Viimase väitega näidatakse, et religioonil ei ole inimese elus positiivset tähtsust, et usk ei määra inimeste igapäevast, s.t. majanduslikku elu.

Muidugi ei hakka me Taavetile-Vildele etteheiteid tegema, et ta ei näita, missugustest teguritest olenevad inimese elu ja teod, s.o. kehtivast majanduslikust baasist, tootmissuhetest, vaid me tunnustame Vilde meisterlikkust usundi reaktsioonilise olemuse paljastamisel laiadele rahvahulkadele suure veenmisjõu ja piltlikkusega.

Taavetile on selge, et usk kaitseb rikkaid ja õigustab nende ülekohut vaeste, kurnatute suhtes. Kuid romaani oleks kasuks tulnud, kui Taaveti mõtteavaldustes ja kogu teose käigus oleks veel teravamalt esile toodud religiooni kui ühiskondliku teadvuse vormi aktiivselt pidurdavat mõju rahva elu arenemisele, veel selgemalt näidatud religiooni kui rahvamasse pimestavat nähtust, mis takistab klassivõitlust, takistab edasi-viivaid jõude. Põhiliselt on Taavet aga õigel seisukohadel, mõistes, et ei maltsvetlus ega mingi muu usuline liikumine või parandada talurahva rasket elu ja et usk ainult hõlbustab mõisnike vägivalda. Vilde on andnud Taavetile küllaldaselt kainust ja arukust, et näha usust vaid pettust ja vaimset sõgedust.

Tegelaste omavahelistes vaidlustes, Maltsveti ja teiste jutlustajate kõnedes ja romaani sündmuste arengus on Vilde range järjekindlusega kiskunud maha kristliku kiriku autoriteeti ning naeruvääristanud piiblit kui ristiusu dogmade põhiallikat. Lõikava satiiriga on ta näidanud, kuidas piiblitõdedest lähtudes võidakse tõestada täiesti vastandlikke seisukohti ja kuidas omavahel vaenulikud ususektid õigustavad eneste olemasolu «pühast raamatust» pärinevate, üksteisele risti vastu käivate argumentidega. Lõhmuse Taavet, kellele peale autori enda satiiriliste analüüside on usu mõttetuse paljastamisel ning naeruvääristamisel antud teoses keskne koht, väidab kõrtsis areneva usulise vaidluse puhul, et «pühakirja põhjal võib igaüks uue usu teha... Ja iga usk on õige» (lk. 32). Ning ironiseerib edasi: «Kui mul rohkem aega oleks, ma teeks teile paar tosinat uusi uskusi valmis, üks niisama «õige» kui teine!» (lk. 35). Vilde on suure asjatundlikkuse ja osavusega piiblis esinevaid vastuolusid ja mõttetusi ära kasutanud, et paljastada sajandeid jutlustatud dogmat piiblist kui jumalast loodud ja seega kui absoluutselt eksimatust raamatust.

Vilde on veenvalt näidanud, kuidas maltsvetlus kui usuline hullus muudab inimese metsikuks, tighedaks, südametuks, kuidas usuline «fanatism» teeb kõige heldema inimese vägivaldlaseks, kasvatab vagusast tuvikesestki küünistava kulli» (lk. 110). Küisa Mihkel, keda üle jõu käiv mõisaorjus ja sellega kaasas käivad õnnetused olid viinud täiesti majandusliku laostumiseni, püüdis kasvava vaesuse vastu võidelda vagadusega, muutes oma maja «jumala orjamise» kojaks (lk. 110). Täites pimesi Vanas Testamendis kirjapandud heebrea rahva muistseid kombeid, pani Mihkel koos oma naise Liisuga talus «vaimuliku vägi-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 10. kd., Tallinn 1952, lk. 64 jj.

vallavalitsuse» kehtima, nagu tegid seda teisedki. Oma usulises fanatismis tegid nad oma lastest silmakirjateenrid, «õpetasid noori liikumata inimesi valetama, petma ja salgama, istutasid neisse aususe ja avameelsuse asemele kelmust ja kavalust» (lk. 113).

Vilde on andnud Kiisa, Tõnu-Peetri jt. perede kaudu väga tüüpilised karakterid tüüpilistes olukordades, mis on olnud omased kogu klassiühiskonnale kõigil aegadel, ta on näidanud, kuidas usuline fanatism, tekkinud kas rikkuse- või võimuahnusest või lootusetust viletsusest, vaesusest, ruineerib inimesed nii füüsiliselt kui vaimselt ja eriti moraalselt.

Usuliste nähtuste sõltuvus materiaalse elu tingimustest on kõnealuses romaanis leidnud järjekindlalt põhjalikku ja sügavat esitust. Suure veenvusega näitab autor teose lõpus, kuidas vastavalt muutustele majanduslikus olukorras muutub ka inimeste teadvus, kuidas maltsveti usk asendub n i s u - u s u g a, kuidas «palvevaimu asemel puged nüüd äriavaim seniste maltsvetlaste sisse. Ja see kasvas sel määral, kuidas nende ainelised lootused täide hakkasid minema» (lk. 584).

Tehes kokkuvõtet Maltsveti kui prohvetliku kuulsuse kustumisest oma seniste järgijate hulgas «lihtsaks patuseks» motiivtjaks, ütleb Vilde: «Usk näitas jälle kord, kui lähedalt ta kõhuga ühenduses seisab, kui väga ta seitsinatsesast kurjast ainelisest ilmast pärit on» (lk. 543).

IV

Väljarändamisliikumise käsitlus «Prohvet Maltsvetis».

Üheks feodaalisandate-vastase liikumise vormiks on sajandeid olnud mõisaorjusest põgenemine. Arvukad ajaloolised faktid tõestavad seejuures eesti ja vene talupoegade vastastikust abistamist põgenemisel, s. t. eesti talupojad on leidnud kaitset vene talupoegadelt ja vastupidi.

XIX sajandi 40-ndaist aastaist peale alanud ning sajandi lõpuni kestnud väljarändamine aga kujutab endast uut etappi mõisnikevastases võitluses. See kasvas välja juba kujuneva kapitalismi aja tingimustest. Esialgu oli see põhiliselt antifeodaalne nähtus, kuid selles hakkas järkjärgult ikka rohkem osa mängima küla enese kihinemine. Väljarändamine oli üheks osaks kapitalismi tekkimise ajajärgule omasest tööjõu suurest liikumisest.

1840-ndais aastais hakati Baltimailt siirduma Sise-Venemaa kubermangudesse. Kuid tolleaegsetes tingimustes suutsid mõisnikud selle neile majanduslikult ohtliku liikumise kergesti summutada, eriti just selle tõttu, et väljarändamine ei leidnud tol korral veel tsaarivalitsuse poolt toetamist. Ometi tekitas seegi väike liikumine palju kartust, viha ja vastupropagandat feodaaljunkrute ja pastorige hulgas.

1847. aastal üritas suurem rühm Tartu- ja Võrumaa talupoegi Sise-Venemaale siirduda. Kuid mõisnikud tõid nad sundkorras Pihkvast tagasi, kuna neil polnud seaduslikku õigust kubermangu piiridest lahkuda.

Mõisnikud, arvestades mineviku kogemusi ja tegelikku olukorda, olid pidevalt hirmul väljarändamise pärast ning võitlesid seepärast uute talurahva-seaduste koostamisel XIX sajandi keskel kõigest hingest liikumisvabaduse laiendamise vastu üle kubermangu piiride. Kuid areneva kapitalismi vajadus vaba tööjõu turu järele dikteeris riigivalit-

susele, samuti ka mõisnikele enestele talurahva liikumisvabaduse laiendamise, mis sajandi keskel saigi teoks.

Ja kui tsaarivalitsus 1850-ndail aastail hakkas asustama Lõuna-Venemaa hõredalt rahvastatud kubermange (Samaara, Krimm), sai eesti talupoegade põgenemine balti parunite kurnamise alt legaalse ja ühtlasi massilise kuju.

Väljarändamine ise ja uues kohas eluvõimaluste loomine oli seotud suurte rahaliste kuludega, mistõttu see nõudis vaestelt talupoegadelt üleiniimlikke pingutusi ja tohutuid kannatusi. Et talupojad neist raskustest hoolimata massiliselt võõrsile siirdusid, tõendab nende olukorra ääretut viletsust ja lootusetust. Osal eesti väljarändajaist õnnestus suurte pingutustega aastate jooksul rajada oma majapidamised, kuid paljud laostusid ja suurendasid seega kas Sise-Venemaal või Eestisse tagasi pöördunult (milliseid oli siiski vähe) omakorda maakehvistu või linna-proletariaadi ridu.

Eestist algas ulatuslik väljarändamine 1850-ndate aastate keskel. Nii siirdus Lõuna-Eestist, Võrumaalt 1855. aastal hulk perekondi Samaarasse. Ulatuslikum väljarändamine kujunes aastail 1859—1861 samuti Lõuna-Eestist. Põhja-Eestis algas massiline Sise-Venemaale siirdumine 1860-ndate aastate algul, muutudes samal ajal massiliseks ka Lõuna-Eestis. Eestimaa talurahva-asjade komisjoni aruandest keisrile 1860. aasta kohta ilmneb, et nimetatud aastal oli 873 talupoega ilmunud kubermanguvalitsusse väljarändamiseks seaduslikke passe saama.¹ Tallinna saksakeelne ajaleht kurdab 1861. aastal, et saja talupoja kohta leiduvat 10—15 ja rohkemgi välja rännata soovijat.² 1856. aasta seadus lubas aga kubermangust lahkuda vaid viiel protsendil talunikel.

Mõisnikud tegid kõik, et massiliseks muutunud väljarändamist takistada, sest see tähendas neile ju «paljude maksu- ja tööturjade kaotust» (lk. 290). Nad võtsid selleks tarvitusele kogu oma julmuse, toimides sealjuures täiesti seadusevastaselt. Nii anti metsavahi-Aadule 100 kepihoopi lihtsalt sellepärast, et ta oli toonud Tartust mõningaid andmeid Samaara kohta. Albu veresauna peapõhjuseks oli samuti mõisnike püüd talupoegi välja rändamast ära kohutada.

Järva- ja Harjumaa väljarändamisliikumise tekkimise ja arenemise käigust annab Vilde põhjaliku ülevaate peamiselt Kustav Maltsi andmete põhjal, lastes kohati Maltsil endal sündmusi jutustada. Selle kõrval on ta kasutanud «Perno Postimehe» artikleid väljarändajate tekkondade üle.

Vilde eraldab Maltsveti-liikumises juba algusest peale ühelt poolt «prohveti» isiklikku ning puhtakujulist usulist fanatismi ja teiselt poolt rahvast kandvaks jõuks kujunevat igatsust talumatust mõisaorjusest pääseda. Leinberg on algul koguni väljarändamise vastu. Siitpeale kaotab ta oma juhtiva positsiooni ja püüab hiljem oma autoriteeti päästa sellega, et ta (rahvale õnnetuseks) seob väljarändamisliikumise, tundes selle jõudu, oma usulise liikumisega. Tuleb seega meele pidada, et mitte maltsvetlus ei algatanud väljarändamist, vaid et maltsvetlus petlikult viimasega ühendati. Et asjale veenvust anda, lavastas Maltsvet

¹ A. Kruusberg, Materjale Maltsveti-liikumise kohta, Tartu 1931, lk. 312.

² «Revalsche Zeitung» 1861, nr. 57.

ilmutuse Miina Renningu kaudu. Maltsvetlased pidid selle järgi siinsest viletsusest Kaananimaale ära viidama (vt. lk. 293—294, 298, 302 jj-d). Siinjuures ei arvestanud Maltsvet sugugi tegelikke olusid ja väljarändamisega seoses olevaid raskusi, nagu ametliku loa saamist ning vajalikku kapitali. Sellest tuli hiljem rahvale suuri kannatusi.

Kui Vilde asus kavandama romaani «Prohvet Maltsvet», oli tal ilmselt Juhan Leinbergist ja väljarändamisest Krimmi hoopis erinev arusaamine, võrreldes sellega, mis esineb romaanis. Nii kõneleb Vilde oma ajalehe-üleskutses materjali saatmiseks «prohvet» Maltsveti kohta Leinbergist kui väljarändamise juhust.¹ Tutvunud aga talle saadetud ja tema enda poolt kogutud materjalidega, annab Vilde väljarändamisest ajalooliselt õige kujutuse.

Maltsvetlaste väljarändamise algatajaks ning ühtlasi praktiliseks organiseerijaks saab Leinbergi vennapoeg, 22-aastane Kustav Malts. Vilde järgi on Krimmi rändamise idee pärit Maltsilt, kes oli lugenud «Perno Postimehest» (1860, nr. 31) tatarlaste massilisest siirdumisest Krimmist Türgimaale ja nende käest vabanenud maa soodsaist rentimis- ja ostmistingimustest.

Ajalooliselt huvitavaks osaks on K. Maltsi jt. kui väljarändajate saadikute käik keisri juurde Peterburi. Huvitavaks esiteks sellepärast, et siit ilmneb talupoegade naiivne usk tsaarisse, kui nende kaitsjasse mõisnike vastu, mis oli omane kogu Venemaa, sealhulgas ka Baltimaade talupoegadele. Teiseks on eriti tähelepanav Samaarasse rändajate saadikute pöördumine keisri poole palvekirjaga 16. jaanuaril 1861. Nende palvekirjas oli rida julgeid kaebusi mõisnike peale («et nende taludele pandavat palju tegu ja renti peale, et mõisnikud karistavat neid iga vähema kui süü eest kangesti, eriti raske ihunuhtlusega jne.», lk. 366). Kaebajad langesid raske karistuse alla (vt. lk. 375). (Mõned aastad hiljem said veel karmima kohtlemise osaliseks Viljandimaa talupoegade delegatsiooni liikmed, eriti selle juht Pector Peterson, kelle vabastas parunite vanglast alles selleks eriti antud senati otsus. Kuid hiljem saadeti Peterson mõisnike pealekäimisel siiski Vjatkassee asumisele.)

Saadikute käigust keisri juurde selgub ühtlasi, millisteks ohtudeks pidid talupojad valmis olema, püüdes riigivalitsusele esitada andmeid tõelisest olukorrast Baltimail. Balti parunid olid valvel, et tõde ei pääseks valitsusvõimudeni. Kõik keisri juurde polnud lihtsalt palvekirja üleandmine, vaid pingeline võitlus mõisnikkonna esindajatega, kas sel juhul, kui keiser andis palvekirjale jaatava vastuse.

Ainult meeleheiteni aetud viletsus võis talupoegi sundida ette võtma sellist keerukat ja ränka teekonda, nagu on reis Samaarasse või Krimmi. Sellele lisanesid veel balti mõisnike poolt rakendatud majanduslik ja moraalne surve ning kehalised karistused. Kui arvestada väljarändamise kogu käiku algusest lõpuni, alates passisaamise keeruka protseduuriga, maakuulamisega talupoegadele täiesti tundmatuis maades, jalgsi rännakuga tuhandete kilomeetrite ulatuses ning lõpetades asumisel üleskerkivate paljude raskustega (kuigi viimaseid teadmatuse tõttu ei osatud esialgu arvesse võtta) — siis alles saab mõistetavaks see ebainimlik olukord, mis talupoega sundis säärasele teekonnale minema.

¹ E. Vilde, Palve, «Uudised» 7. sept. 1904, nr. 79.

Vilde näitab aga, kuidas väljarändamisliikumine talupoegade poolt muutub otseseks ja kangelaslikuks võitluseks balti mõisnike orjuse vastu. Samaara, Saraatov ja Krimm tähendasid talupoegade kujutluses orjapõlvest pääsemist, pääsemist mõisniku peksust ja tööst, mille palgaks oli nälg (lk. 285).

«Hullem kui siin ei või mu põli kuskil enam olla,» ütles endale nälgiv, aganaleivaga hinge sees hoidev talupoeg, «küll aga võib ta parem olla, kuigi ehk ainult sedavõrd, et mõisa kepid mu kurnatud seljal enam ei tantsi» (lk. 291). Kuid nagu Vilde arvuliste andmete võrdlemisega näitab, olid Samaara kubermangus ja Krimmis asunikele antava maa põlisrendi tingimused võrratult soodsamad siinseist teoorjuse-aegseist renditingimustest, rääkimata sealsete maade päriseks-ostu eriti soodsaist hindadest.

Kui Kustav Malts kainete argumentide varal püüdis Krimmi asumist maha laita, ei tahtud väljarändamise kavatsusest mingil tingimusel loobuda, vaid väideti: «Kui Krimmis vähegi elada võib, kui sinna nälg ja janusse otsekohe ei sure, siis ei jää meie mõtteski enam siia sakste vaevata ega piinata!» (lk. 419). Vilde on väljarändamisliikumise kohta andnud ajalooliselt õige hinnangu, kui ta kirjutab: «Mitte petiste poolt õhutatud sõge tuhin ei ajanud eesti talupoegi oma kaasikuid ja kuusikuid, oma nurmi ja aasu, oma allikaid ja ojasid, oma kinkusid ja orgusid, millega nad põliste sidemete kaudu olid ühte kasvanud,» maha jätma, «vaid kodumaal teise nime all edasivalitsev pärisorjus ühes kõigi selle põlve õudsustega» (lk. 419).

Vilde toob siin väljarändamise peapõhjuseks esile küll õieti pärisorjuse, kuid ei seosta seda küllalt kapitalismi arenguga külas. Pärisorjus kestis sajandeid, kuid väljarändamist varem ei tuntud, see tekkis alles XIX sajandi keskelt alates. Teorendi kujul edasi elav pärisorjus takistas talupojal edasi arenemast, kapitalismi teele liikumast. Üheks võimaluseks sellele teele siirduda oli väljarändamine, mille teostamine vajas aga omakorda vastavaid, kapitalismi arenemisega loodud tingimusi.

Maltsvetlaste saatuse tegi veelgi traagilisemaks nende kuni vaimse haiguseni arenenud usulisest hullusest tingitud kergemeelsus ja mõtlematus senise elu ülepeakaala likvideerimisel ning kodudest lahkumisel, et «valgel laeval» igatsetud õnnemaale purjetada. Kui Lasnamäe ja Aegna «valge laeva» traagikoomilised lood ei oleks ajaloolised faktid, ei tahaks nende tõepära nagu uskuda, kuigi Vilde on osanud kõike seda meisterlikult kujutada. Vilde käsitleb «valge laeva» lugu ühelt poolt kui meeleheitelise vaevleva rahva traagikat, teiselt poolt aga kui sellega ühendatud usulist sõgedust, mida ta satiirilisel paljastab.

Kui aga lõpuks Lasnamäe «valge laeva» ootajate usk imedesse ja usk «prohvet» Maltsvetisse julma reaalsuse vastu puruneb, jõuavad nad raskeist kogemustest saadud karmile veendumusele: «Kes orjuseviletsusest tahab pääseda, see võib seda, aga üksnes omast jõust» (lk. 529). Kirjanik on siin väliendanud vääramatu revolutsioonilise tõe.

E. Vilde poolt «Prohvet Maltsvetis» kujutatud talupojad leiavad kogemuste teel küll õige edasimineku tee, kuid antud ajaloolises olukorras viis see välja ainult stiihilisele vastuhakule Ahula haagi-kohtunikule ning edasi väljarändamisele Krimmi. Vilde on seda tõde eriti selgelt esile toonud oma romaani «Mahtra sõda» ideestikis ning samuti selle kommentaarides, näidates, et «talupoeg peab ennast võitluse

läbi ise aitama».¹ Käesoleval etapil kujunes selliseks feodalismi ikke vastaseks võitluseks väljarändamine, või nagu Vilde ise seda väljendab: «See on ju seesama teo-orjade liikumine rõhuva feodalismi vastu, mis «Mahtra sõda» ja osalt «Anija mehi» täidab.»²

Ühenduses «valge laeva» sündmustega näitab Vilde, et ka maltsvetlus kui rahvaliidumine oli suunatud feodalismi vastu: «Usulise liikumise majanduslikud vedrud olid nähtavale tulnud» (lk. 468), nii et rahva vaenlasedki taipasid, et kogu selle liikumise taga oli «iha parunite ikke ja piitsa alt eemale pääseda» (lk. 469).

Maltsvetluse muutumist feodaalisandate-vastaseks liikumiseks tõendab juba ainult seegi fakt, et maltsvetlaste koosolekud, eriti aga nõupidamised väljarändamise asjus, haagikohtunike poolt rangelt ära keelati.

«Prohvet Maltsvetis» kujutatud väljarändamine toimub 1860-ndate aastate algul. Eestimaa feodaalsest teo-orjusest põgenevad talupojad oma ääretul teekonnal puutuvad kokku vene saatuskaaslastega ajal, mil üle laia Venemaa käisid 1861.—1863. aasta revolutsioonilise liikumise lained. Romaani lõpus puudutab Vilde möödaminnes, aga õieti hinnates, Venemaa talurahva «vabastamist», kuid mainitud liikumisest ei kuule me midagi. On ilmne, et Vilde ei tundnud 1860-ndate aastate vene talupoegade revolutsioonilist liikumist. Ametlikes ajalugudes ei kõneldud sellest arusaadavalt sõnagi. Nähtavasti ei olnud eesti väljarändajail otseselt kontakti vene revolutsiooniliste sündmustega, enamik neist ei mõistnud vene keeltki, lisaks ei lasknud kohutavalt vilets teekond laiemat huvi tunda pikal rännakul nähtud vene talupoegade vastu. Vastasel korral oleks Kustav Maltsi ja teiste mälestuses sellest ikka midagi säilinud. Ja Vilde ei oleks mingil juhul selliseid teateid kasutamata jätnud. Krimmi olude kohta oli aga ajaloolist arenemist mõistval kirjanikul konkreetset materjali, millest ta tegi ka õiged järeldused ja üldistused, mis on lahutamatult seotud 1860-ndate aastate suurte ja põhiliste reformidega Venemaa majanduslikus ja ühiskondlikus elus.

1861. aasta reformid Venemaal olid oma sisult kodanlikud. «Kui võrd talupoeg pärisorjapidaja võimu alt välja rabeles» iseloomustab Lenin 1861. aasta reformi, «niivõrd sattus ta raha võimu alla, sattus kaubatootmise tingimustesse, sattus sõltuvusse tekkinud kapitalist. Ja pärast 61. aastat hakkas kapitalism Venemaal arenema niisuguse kiirusega, et mõne aastakümnega toimusid muudatused, mis mõnedes vanades Euroopa maades olid nõudnud terveid sajandeid».³ See iseloomustus on kehtiv ka Baltimaade suhtes.

Vilde ajaloolise triloogia sündmustik lõpeb põhiliselt just selle üldise kapitaliseerumise protsessi eel. Kuid «Prohvet Maltsveti» epiloogiline lõpp langeb just ülal karakteriseeritud ajajärku. Vilde, kes oli õppinud tundma käsitletava aja majandusliku, sotsiaalse ja kultuurilise elu arengu nähtusi seoses maltsvetlaste-väljarändajate eluga Krimmis aastail 1860—1880, on suure realistina näidanud leninlike teeside kehtivust ka endiste eesti teo-orjade, nüüdsete Krimmi asunike suhtes. Rea

¹ E. Vilde, Minu vaimlise arenemise käik, käsikiri, 1913. TA Kirjandusmuuseum, käsikirjade osakond, fond 36.

² Sealsamas.

³ V. I. Lenin, Teosed, 7. kd., Tallinn 1953, lk. 92.

konkreetsete faktidega illustreerib Vilde eesti väljarändajate elu arenemist pärast esimest rasket ja kannatusrikast aastat uuel kodumaal. Ta näitab, kuidas rahakamad või siis ettevõtlikumad eesti talupojad paari aastakümne jooksul muutuvad kapitalistideks. Ajalooliselt on õige, et just Krimm, Tauria kubermang, oli üheks kõige kiiremini kapitalistlikuks arenevaks Venemaa osaks. Tatarlaste massiline siirdumine pärast Krimmi sõda (1853—1856) Türgimaale oli vabastanud rohkesti maad, mistõttu selle hind oli siin esialgu suhteliselt odav. Maid müüsid ka paljud aadlikud-mõisnikud, kes ei suutnud kohaneda uutele tingimustele. Maa muutus kaubaks, kaupmehed ja kulakud muutsid maa spekulatsiooni objektiks. Rahamajandus muutis ka endised «vagad» maltsvetlased südameuiks, halastamatuiks äritsejaks, nagu Vilde seda ilmekalt on näidanud Kadikõie mõisa looga (lk. 593—595). Kuid et maa saaks rikkuse allikaks, selleks oli vaja maata, varata talupoegade hulka. Viimase puudumine oligi esialgu üheks maa hinna madaluse põhjuseks. Veel ilmekam on Tarhani mõisa ostmise, mille kohta Vilde annab järgmise hinnangu: «Eestlaste kapital kangutas siin maa päriselanikud, tatarlased, toitva mullapinna küljest lahti, nagu seda tegi sakslaste, venelaste ja teiste muulaste kapital muis Krimmi kohtades veel suuremal määral. Tuhanded ja kümned tuhanded tiinud maad läksid üksikute kapitalistlike ekspluataatorite kätte, kellede töö ajutised palgatöölised ära tegid. Põlised talupojad «tõugati hulkuma, lisaks «odavate tööjõudude» maata ning koduta tagavaraväele» (lk. 597). Nii hävitati «raha vägeval võimul» mitmed sajad külad Krimmis ja mujal, nagu veendus Vilde oma Krimmi matkal.¹

Kapitalistlikule tootmisele omane tehnika rakendamine soodustas ka teatava osa eesti asunike majapidamise kiiret arenemist (vt. lk. 599 jj.). Vilde väide on siingi kooskõlas Lenini teesiga, et kapitalism lõi Venemaal «esmakordselt põllumajandusliku suurtootmise, mis on rajatud masinate kasutamisele ja tööliste laialdasele kooperaerimisele».² Ka Krimmi eesti asunike juures näeme, kuidas «puuadra ja koodi, vesiveski ja käsi-kangastelgede Venemaa hakkas kiiresti muutuma raudadra ja rehepeksumasina, auruveski ja mehaaniliste kangastelgede Venemaaks».³

Pärast 1861. aasta reformi hakkas Venemaal kapitalism kiiresti arenema. Talurahva kihinemine oli 1880-ndaiks aastaiks üsna kaugele jõudnud. Ka Vilde seob eesti asunike diferentseerumise sama aastakümnega. K. Maltsi käsikiri Tarhani asunduse ajaloost algas 1879. aastaga, romaanis kõneldakse jõukaist asunistest alates 1880-ndaist aastaist.

Diferentseerumisega tulid kaasa suured muutused eluviisides. «Prohvet Maltsveti» jaoks tehtud uurimisreisi tulemusena koostatud kirjelduses «Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks» toob Vilde hulgaliselt materjali eesti asunike elust 1904. aastal ning ajaloolisi tagasivaateid. Muuseas võrdleb ta Järva-Madisel Orgmetsa külas asetsevat Kustav Maltsi endise kodutalu viletsat suitsutaret, mida ta oli külastanud samal

¹ E. Vilde, Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks, Kogutud teosed XXVIII, Tartu 1934, lk. 80.

² V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., Tallinn 1950, lk. 259.

³ Sealsamas, lk. 501.

aastal, ja Krimmi asunike avaraid elamuid¹ ning näitab, kuidas ühes majanduslike muutustega muutub ka inimeste teadvus ja ellusuhtumine.

1860-ndate aastate reformid hariduse alal võimaldasid ühiskondlikel asutistel ja eraisikutel koole asutada. Ka eesti asundused rajasid emakeelseid koole, näit. Tarhanis, kuhu K. Malts 1882. aasta algul kutsus Eestist juhatajaks A. F. Raudkepi, «Sakala» tulise pooldaja. Kui Krimmi kohalik pastor tahtis viimasele keelata asundusse koolijuhatajaks sõitmast, vastas Malts, et «õnneks on need ajad... möödas, kus kirikuõpetajal meie kooli üle voli oli. Meie kui iseseisvad inimesed ei lähe tema käest luba küsima, keda meie endile kooliõpetajaks võtame.»²

Endised Eestimaa mõisniku teo-orjad, kes tegid läbi palju raskeid kannatusi ja vaevarikka paari tuhande kilomeetrilise pika rännaku ning seejärel palgatöölise elu Krimmis, olid kasvanud, võrreldes endistega, uuteks inimesteks.

Vilde on ise väitnud, et ta asub ajaloolise materialismi pinnal ning on võtnud endale ülesandeks neid põhimõtteid rakendada ka eesti väljarändajate asunemislöö kirjeldustes. Kuid just siin ilmneb, et tal on puudusi ajaloolise materialismi põhimõtete käsitleluses. Väärrib terviklikku tsiteerimist Vilde lõppkokkuvõtte eesti asunike kohta:

«Endistest Eestimaa teoretnikkudest, vabadikkudest, sulastest, eriti nende järeltulevast põlvest, said Krimmis kapitalistliku arenemise teel iseseisvad põllupidajad ja krundiomanikud, kes oma aastasi sissetulekuid tuhandetega arvutasid. Endistest pektud, piinatud, väljaimetud tööorjadest ja nende lastest kujunesid tööandjad, kes nüüd proletaarlikkude tööjõudude najal ise rikastusid. Nende suure ja raske töö tegid väheste koduste teenijate kõrval ära rändavad ukraina põllutöölised, need maa-vaesed väikevene talupojad, kellele kuulsa «priiusega» hingemaa nime all põline nälj osaks anti» (lk. 601).

Siit selgub esiteks, et Vilde on kahtlemata õieti mõistnud 1861. aasta talurahva «vabastamist» Venemaal, nimelt, et see suurendas «odavate tööjõudude» armeed, kes oma tööjõulisi liikmeid vähese leiva ja palga eest müüsid neile, «kellel on olnud võimalus kõigi töötavate käte pärast olevast emalikust maapinnast teatavat osa endale «päriks» omandada» (lk. 601).

Kuid siit selgub samuti, et Vilde pole küsimust eesti asunike suhtes kaugeltki õieti käsitletud. On eba-ajalooline üldistus, et vabadikkudest ja sulastest said jõukad pärisperemehed. Esiteks oli vabadikke ja sulaseid väljarändajate hulgas väga vähe, sest väljarändamine nõudis teatud kapitali, ja teiseks ei võinud palja töökuse ja usinusega, nagu Vilde seda siiski rõhutab, veel rikkaks pärisperemeheks saada. Rikastumine võõra tööjõu kurnamise teel, milleks oli tarvis kõigepealt maad ning töövahendeid, vajas samuti kapitali.

Kirjeldades talurahvast Eestimaal, on Vilde suure realistina kujutanud seda teravalt diferentseerununa, kuid Krimmi eesti asunike puhul ei ole ta seda enam sellise järjekindlusega suutnud teha. Nagu romaani esimene

¹ E. Vilde, Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks, Kogutud teosed XXVIII, Tartu 1934, lk. 97.

² Sealsamas, lk. 90.

osa on nii sisuliselt kui kujunduslikult küpsem, läbimõeldum ja teine osa on jäänud vaid lühikokkuvõtteks, nii ilmneb ka selles põhilises küsimuses siin läbimõtlematust, teatavat pinnapealsust. Ka Vilde enda käsitleluses esineb olulisi vastuolusid, mis tõendavad, et autor ei olnud kõiki probleeme lõpuni mõelnud. Kasutades realistina enda kogutud materjale ja reisimuljeid Krimmi asunike juurest ning Kustav Maltsi faktidele toetuvat, kuigi ühekülgselt valgustatud käsikirja, on Vilde andnud õige pildi eesti väljarändajate elust, kuid on eksinud kokkuvõteteis, tähendab pole suutnud anda ajaloolise materialismi seisukohalt õigeid hinnanguid ega üldistusi, nagu ilmnes eelmisest tsitaadist. Ei romaanis «Prohvet Maltsvet» ega uurimismatka kirjelduses «Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks» ole kirjanik andnud ühegi popsi ega sulase kuju, kes oleks Krimmis rikkaks saanud. Kui neid oleks olnud, oleks autor neist kahtlemata ka kõnelnud.

Vilde maalib romaanis pildi mugavustes ja «kultuuriselt» elavast eesti asunikust — kulakust, milliseid ta oma matkakirjelduses esitab ka teiste rahvuste esindajate kohta. Missugustes tingimustes aga toimus võõra tööjõu ekspluateerimine neis jõukais asuniketaludes, just selles osas on romaanil mõningaid puudujääke. Oma reisikirjelduses annab Vilde siiski väga ilmeka ülevaate tolle «kultuuriselt» mugatseva kulaku rikkuse allika — sulase elust. Vilde kirjeldab, kuidas sulane aasta läbi pidi elama Krimmi «moe» järgi hobusetallis, magades mõnes vankrikes. Töö oli väga ränk ja tööpäev pikk, eriti suvel. Magamiseks jäi vaid 3—4 tundi.¹ Suulistena ekspluateeriti rändavaid vene ja ukraina kehvikuid, aastasulastena ja tüdrukutena eestlasi. Pere-mehed laskisid viimastel omal kulul Krimmi sõita, aga kuna eesti sulane ega tüdruk ei tahtnud nii ränka tööd teha, nagu sealsetele palgalistele peale pandi, siis rändasid nad sageli tulnud teed tagasi. Eesti mõisa-rendiperemehed, kes mõnikümmend aastat tagasi olid elanud viletsas suitsutares koos teenijatega, ei pidanud Krimmi kulakutena neid enam rohkem väärt olevaks kui hobusetallis magamiseks. Aga romaanis on kõik see jäänud esile toomata.

Oma uurimismatka kirjelduses on Vilde ka Krimmi asunike rikastumist kaubaks muutunud tööjõu arvel väga õieti iseloomustanud, kirjutades: «Müüdavaks ja ostetavaks kaubaks on inimlik jõud ning seega inimene ise. Selle jõu suuruse ja värskuse — inimese vanaduse, sugu, tugevuse järgi käib makstav hind. Nõnda jagunevad inimlikud töölised oma välimuse, aga ka kättehärjutatud oskamise kohaselt mitmesugustesse headuseliikidesse, nagu muudki tööloomad põllumehe laadal.»²

Kuid siinjuures on põhjust meenutada ka kapitalismi arenemise progressiivset osa üldises arengus, mida V. I. Lenin on selgesti esile toonud Venemaa olude kohta XIX sajandi viimaseil aastakümneil. Lenin kirjutab: «Teiseks katkestas põllumajanduslik kapitalism esmakordselt meie põllumajanduse saanditepikkuse stagnatsiooni, andes hülgatouke tema tehnika uuendamisele ja ühiskondliku töö tootlike jõudude arenemisele. Mõned aastakümned kapitalistlikku «lammutust» tegid

¹ E. Vilde, Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks, Kogutud teosed XXVIII, Tartu 1934, lk. 107 jj.

² Sealsamas, lk. 106.

selles suhtes rohkem kui terved sajandid eelnenud ajalugu.»¹ Ka eesti väljarändajad Krimmis andsid sellele progressile oma panuse.

Vähesed väljarändajaist tõusid kapitalismi arenemisele omases diferentseerumisprotsessis linna ühiskonnas palgatööjõu kasutamise varaka linnakodanluse hulka, näit. Lõhmuse Taavet tollassepa-töökoja omanikuks, Kustav Malts majaomanikuks jne., omandades ühtlasi sellele vastavad tõekspidamised ja harjumused.

Vilde jätab aga vaatluse alt välja selle osa väljarändajaist, kes laostusid ning kes elasid rentnikena ja palgatöölisena nii maal kui linnas, kes seega liitusid tõusva proletariaadi ridadega.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Vilde on siin esitanud kirjanduslikus vormis oma teoreetilist veendumust, mida ta 1912. aastal on sõnastanud järgmiselt: «Ma mõistsin korraga, miks üks inimlik seltskond [= ühiskond] oma nägu muutma peab, kui tema produtseerimise ja produktide jaotuse viis teisenenud tingimuste mõjul muutunud on, ma mõistsin, miks üks seltskondlik [= ühiskondlik] vorm kui majanduslike vahekordade väljendus teise «välja lunastas» — kõrgem madalama,² s. o. kapitalism kui kõrgem vorm feodalismi kui madalama vormi.

V

Rahvusküsimus E. Vilde käsitusel.

E. Vilde loomingus on olulist tähelepanu pühendatud rahvusküsimusele ning ajalooliselt kõigiti põhjendatult, sest Venemaa, eriti aga Baltimaade rahvaste elus oli see probleem eriti oluline. Vildele on alati võõras ja vastuvõimatu olnud šovinism. Oma liikuva, ääretult erksa iseloomu tõttu ja hiljem poliitilise paguluse ajal puutus ta kokku paljude rahvustega ning õppis neid tundma ja hindama. Tutvumine marksismiga aitas tal leida õige orientatsiooni rahvusküsimuses.

XX sajandi algul kerkis rahvusküsimus Venemaal kui paljurahvuselises riigis tööliikumise väga hoogsalt arenedes teravalt üles. Kodanlikud ringkonnad ajasid oma piiratud natsionalistlikku joont, mida jagasid ka föderalistid. AINUõiget rahvuspoliitikat teostasid bolševikud. Teatavasti kirjutas J. Stalin neil aastail oma tööd «Kuidas käsitleda sotsiaaldemokraatia rahvusküsimust» (1904) ja «Marksism ja rahvusküsimus» (1913), milles ta arendab edasi rahvusküsimuse teooriat imperialismi tingimustes.

Kuigi Vilde pole rahvusküsimust teoreetiliselt käsitletud, on tema seisukohad selles asjas selged. Vilde õppis rahvaid tundma mitte kui üksteisele vaenulikke rahvusi, vaid kui rahvusi, kes kõik jagunevad põhiliselt kahte vaenulikku klassi — kurnajaiks ja kurnatavaiks. Vilde tunnustas rahvuslikku omapära, rahvuslikku erinevust, kuid nägi rahvaste tõelist vabadust proletariaadi ühises võitluses kapitalismi vastu ja võidus kapitalismi üle. Vilde ei tõmba käimasolevas klassivõitluses mingeid

¹ V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., Tallinn 1950, lk. 258.

² E. Vilde, Minu vaimlise arenemise käik, käsikiri, 1913. TA Kirjandusmuuseum, käsikirjade osakond, fond 36.

rahvuslikke piire, olles põhiliselt ühtse, internatsionaalse töölispartei platvormil.

Rahvusküsimust on Vilde oma ilukirjanduslikus loomingus kõige ulatuslikumalt käsitletud ajaloolises triloogias. Arusaadav, et Eestimaa 1858. aasta tingimustes erines rahvusküsimus tunduvalt veel eesti rahvusliku liikumise kõrgaja omast, rääkimata olukorrast, mis valitses triloogia kirjutamise ajal, XX sajandi algul Venemaal.

Juba ainult Baltimail tuli mitmesse rahvusse kuuluvail elanikel koos elada. Ajaloolistel ja sotsiaalsetel põhjustel oli valdav enamik balti sakslasi eesti rahva suhtes, kelle põhimassiks oli talurahvas, vaenulikuks, koloniaalselt kurnavaks klassiks. Kuid balti sakslus ei esindanud sugugi saksa rahvast. Ja Vilde on selles küsimuses õieti orienteerunud. Balti paruneid ja nende truimaid abilisi pastoreid on Vilde kujutanud kui talurahva vaenlasi, lähtudes klassivõitluse positsioonilt. Seejuures leiame Vilde töödes rea saksa rahvusest progressiivseid, rahva huvide eest võitlevaid tegelasi, nagu Konrad Huber romaanis «Kui Anija mehed Tallinnas käisid», Gottlieb Lustig «Mahtra sõjas». Šveitsist pärit prantslanna Juliette Marchand esindab tollal Lääne-Euroopa kodanlik-demokraatlikke vaateid.

Lähtudes ajaloolisest tõepärasest ning oma isiklikest kogemustest ja tähelepanekuist, on Vilde õieti kujutanud eesti ja vene rahva suhteid. Vilde teeb ilmselt vahet vene rahva ja tsarismi ning teda toetavate vene mõisnike vahel, kuigi see vahetegemine pole konsekvantne. Vene mõisnikke puudutab ta vaid möödaminnes, kuid tavaliselt esinevad need kui talurahva kurnajad, kui talurahva vaenlased. Kui vene talupojad said eesti nälgivailt väljarändajailt teada, et nende kodumaalt põgenemise põhjuseks on julm kurnamine mõisnike poolt, «siis piilusid nad endi mõisade poole» ning «nokutasid taibates pead», kirjutab Vilde (lk. 529).

On selge, et Venemaal ei olnud balti parunitest südametumaid julmu-reid. See ilmneb ka kõne all olevast romaanist, kus Krimmi mõisnikke kujutatakse inimlikemana kui Eestimaa paruneid.

Vilde puutus venelastega kokku Eestimaal, ta elas ka Moskvast ja reisis korduvalt Venemaal, eriti enne «Prohvet Maltšveti» kirjutamist, õppis tundma ja armastama vene rahvast, eriti vene proletariaati. Moskvast nägi ta tohutuid vastuolusid määratute rikkuste ja vaesuse vahel. Vene tööliste suhtes on Vilde suhtunud hindavalt ja lugupidavalt. Ta kirjutab 1896. aastal Moskvast: «Nagu venelane üleüldse, on ka vene tööline hariduse kohta imekspeamisväärt vastuvõtlik, terane aru saama, väle järele tegema, eeskujul võtma ning erk mõtlema.»¹

Mitte juhuslikult, vaid täiesti põhjendatult ja teadlikult kujutab Vilde suure armastuse ja poolehoidu 1904. aastal kirjutatud jutustuses «Koidu ajal» vene üliõpilast Kurbatovit progressiivse tegelasena, asetades ta edukalt võitlema eesti tõusikkodanluse ja balti parunite reaktsiooniliste vaadete vastu. Romaanis «Raudsed käed» kujutab Vilde eesti ja vene tööliste sõbralikus koostöös Narva Kreenholmi vabrikus ning vene tööliste südamekkust ja elujõulisust.

Eriti annab aga ajalooline triloogia rea hülgevaid näiteid Vilde avarast rahvusküsimuse mõistmisest ja ajalooliselt õigest suhtumisest vene

¹ E. Vilde, Vaated Vene elusse, «Postimees» 1896, nr. 227.

rahvasse. Eesti talupojal oli vähe kokkupuutevõimalusi laiemate vene rahvahulkadega, niikaua kui tal puudus liikumisvabadus. Tsaari isevalitsuse mitmesugused vene rahvusest ametnikud ei esindanud kaugeltki vene rahvast, sest enamikus olid need truud tsarismi, seega siis ka rõhujate klassi huvide kaitsjad. Tsarismi julma režiimi kõige efektiivsemaks teostajaks oli armee, kelle abi balti mõisnikud väga agarad olid kasutama talurahva keskel üha tugevneva ülestõusuvaimu veriseks summutamiseks. Nii ei saanud sõjavägi soodustada eesti ja vene rahva põliste sõprustunnete süvenemist.

Kuid kõigest sellest hoolimata leidis riigiametnike ja eriti lihtsõdurite hulgas isikuid, kelle ametniku- või sõjaväelase mundri alt tuli nähtavale mitte ainult inimlik süda ja siiras poolehoid balti mõisnike julma ekspluatatsiooni ja hirmuvalitsuse all vaevleva eesti talurahva vastu, vaid kes püüdsid võimalust mööda pakkuda kannatajatele ka oma abi.

«Mahtra sõjas» käib Ants Tertsius Kärü vene preestrilt kui tema arvates ainukeselt usaldusväärsest isikult uue seaduse kohta seletust saamas. «Prohvet Maltšvetis» leiavad Krimmi siirdunud talupojad sealsete võimumeeste, näiteks Tauria kubernerit jt. poolt sõbralikku kohtlemist ning vajaduse korral kaitsesid balti mõisnike vastu. Muidugi tuleb arvestada, et Krimmi võimumehed kaitsesid sellega ühtlasi ka kroonu ja kohalike mõisnike huve, asustades tühjaks jäänud maid (vt. «Prohvet Maltšvet», lk. 397 jj.).

Tsaariarmee oli dresseeritud kuulekaks isevalitsuse käskude täitjaks nii vene kui teistest rahvustest talupoegade ja hiljem tööliste ülestõusude veristel mahasurumistel. Kuid sõjaväkke värvati sundkorras kõigist rahvustest mehi. Ei ole muidugi juhus, et Mahtra lahingus tuuakse silmatorkavalt esile eestlasest soldat, kes laseb maha oma kaasmaalase talumehe ja südamest haavab üht naist. Kirjanik näitab sellega, et karistusväele ei tule vaadata rahvuslikust aspektist, vaid kui valitseva klassi võimuorganile.

Ajaloolised andmed jutustavad, et 1841. aasta nn. Pühajärve sõjale järgnenud talupoegade peks kujunes suhteliselt pehmeks selle tõttu, et vene sõdurid ei löönud tugevasti. Vilde kõneleb ühenduses Mahtra sõjaga vene soldatite heatahtlikust ja isegi sõbralikust suhtumisest eesti talurahvasse. Ta kirjutab: «Soldatite olek kohaliku talurahva vastu oli üldiselt heatahtlik, isegi sõbralik. Venelase lihtlapselik südameheadus tikkus tihti esile. Oli märgata sõdurite seas otsekohest kaastundmust nende vaeste rõhutud ja hirmunud inimeste vastu, kellega nad siin, neile võõras riiginurgas, kokku puutusid.»¹ Samal ajal suhtusid vene soldatid mõisasundijaisse ilmse vaenulikkusega.

Ometi teostasid needsamad soldatid äärmiselt julma veretööd talupoegade kallal nii Mahtra väljal ja Tallinna turul kui ka Albu mõisas. Vilde näitab nii Tallinna Vene turu kui ka Albu veretöö puhul, kust «pidi see tõhus võim tulema, mis nende rinnas jätkuse oma töö kohta maha suruks, mis nende silmatähele kaed ette paneks, et nad õieti ei näeks, mida nad teevad, mis nende kõrvad kurdiks teeks, et nad oma ohvrite kisa ei kuuleks» («Prohvet Maltšvet», lk. 489). Selleks osutus nii

¹ E. Vilde, Mahtra sõda, Kogutud teosed XXI, Tallinn 1924, lk. 487.

Tallinnas kui Albus talupoegade endi high ja vaevaga pruulitud kange ning haisev mõisa puskar, millest soldatid lasti ohtrasti juua julgust ja verehimu «inimeste veristamiseks, kellest nad midagi paha ei teadnud» (sealsamas).

Vilde näitab ühelt poolt, kuidas balti parunid tsarismiga käsikäes töötavad, ning teiselt poolt eesti ja vene talupoegade saatuskaaslust. Eriti ilmekalt avaldub see romaanis «Prohvet Maltšvet», sest siin avanes tõsioludele truuks jääval kirjanikul eriline võimalus näidata eesti ja vene rahva südamlikku vahekorda, konkreetset — vene rahva südamlikkust ja abivalmidust õnnetute eesti väljarändajate suhtes. Tuleb vaid kahetseda, et kirjanik, andes romaani sellest osast ainult lühendatud kokkuvõtte, ei saanud seda süzeelisel küllaldaselt välja arendada.

Eesti väljarändajad-maltšvetlased, aga samuti väga paljud teised, kellest romaanis ei kõnelda, sooritasid paari tuhande kilomeetrilise reisi läbi Vene alade, kusjuures neil oli tihedaid kokkupuuteid kohalike talupoegadega. Romaanis «Prohvet Maltšvet» näitab Vilde ilmse südamesoojusega, et kuigi «eesti talupoeg leidis vene saatusevenna varaliselt niisama armetu olevat, kui ta ise oli, paljuti aga veelgi armetuma» (lk. 528), ometi püüdsid nad õnnetuid väljarändajaid abistada. Vilde kirjutab: «Vene rahva heldet, kaastundlikku südant õppisid eesti väljarändajad rohkem määrata tundma. Kus midagi oli, seal anti lahtisel käel, ja mitte raha eest, vaid armuannina» (lk. 528). Armastust ja heldust saavad eesti väljarändajad tunda ka Odessa kodanikelt (lk. 575), vähemal määral Simferopolis. Oma uurimismatka kirjelduses rõhutab Vilde Krimmis elavate väga paljude rahvaste vahelisi sõbralikke suhteid.¹

Lähem nõukogudeaegne uurimine on tõestanud, et Vilde ajaloolise triloogia sisulises kujunemises on olulist osa etendanud XIX sajandi keskpaiku ja Vilde kaasajal progressiivse eesti ja vene intelligentsi poolt väljaantud teosed ning ajakirjanduses ilmunud artiklid. Selliseks teoseks oli kõigepealt 1861. aastal anonüümselt ilmunud, balti mõisnikke vihaselt ründav ja eesti talupoegi kaitsev töö «Eestlane ja tema isand».² Kuigi kuni tänaseni pole tähendatud teose autorsuse küsimust lõplikult lahendatud, on Vilde teadliku kavatsusega oma romaani «Prohvet Maltšvet» lehekülgedele toonud selle töö autorina V. T. Blagoveštšenski kui vene progressiivse ühiskondliku mõtte esindaja.

Vilde kirjutab vihaga, kuidas Tallinna linna saksa soost kodanikud tundsid lõbu Lasnamäe valge laeva ootajaist, keda sinna olid toonud parunite poolt loodud ebainimlikult julm orjus ja vaimne sõgedus, ja kuidas saksa ajalehe «Revalsche Zeitung» toimetaja ja eesti ajalehe «Perno Postimees» toimetaja «rahvasõber» J. V. Jannsen südamest nende õnnetute üle irvitasid, nimetades neid «pärdukiiks». Just sellele kontrastina ühendab Vilde Lasnamäe traagiliste sündmustega vene rahva, vene intelligentsi esindaja V. Blagoveštšenski «vihast väriseva, kaastundest hõõguva, hoolega kogutud teadmiste rajatud võimsa protesti» (lk. 410) eesti talupoja põliste vaenlaste, balti parunite vastu. Vilde

¹ E. Vilde, Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks, Kogutud teosed XXVIII, Tartu 1934, lk. 112.

² Neid küsimusi valgustatakse lähemalt E. Vilde romaanide «Mahtra sõda» ja «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» järeleõnades.

kõneleb siin, et Blagoveštšenski kirjutas armastusest eesti rahva vastu ja põlevast vihast balti mõisnike vastu raamatu «Eestlane ja tema isand» — vägivallast ja viletsusest, mida kannatas eesti talurahvas. Raamat sai ilmuda tol ajal ainult välismaal. Aga «eestlase isandad» olid teda lugenud ja hoobid olid pihta läinud. Seda tunnistas nende avalikkude häälekandjate sapisülitamine, see osutus viimaste vingerdavaist katseist protestikirjas seisvaid tõsiasi valeks ajada,» kirjutab Vilde (lk. 411).

Vene eesrindliku mõtte esindajad, võideldes vene talupoegade vabaduse eest, mõistsid ühtlasi teravalt hukka tsarismi kolonisaatorliku vähemusravuste orjastamise poliitika. Need progressiivsed vene ühiskondlikud mõtlejad võitlesid mitte ainult vene rahva õiguste ja vabaduse eest. E. Vilde on sellelt alalt esitanud kultuurilooliselt suurepärase kuju — vene progressiivse mõtleja Blagoveštšenski, kes kogu oma südamesoojuse ja vabadusearmastusega astus välja eesti talurahva kaitseks.

Vilde on selle kaudu kõige veenvamalt näidanud eesti ja vene rahva ühist võitlust mõisnike kurnamiskorra vastu. Vilde on vene XIX sajandi ühiskondliku mõtte ulatuse ja ajaloolise tähtsuse kohta andnud Blagoveštšenski kuju kaudu kaaluka tõendi. Esiteks selgub siit, et Blagoveštšenski võitles südilt ja kartmatult väikerahva (eestlaste) vabaduse eest, jätkates sellega vene rahva igipõlist toetust eesti rahva võitlusele saksa penirüütlite ikke vastu. Teiseks on see tõendiks vene progressiivse ühiskondliku mõtte viljastavast mõjust Eduard Vilde maailmavaatelsele arengule ja kunstilisele loomingule.

Vilde töödest ilmneb, et talle on alati südamelähedane olnud rahvaste sõprus. Vilde kui marksismist mõjutatud kirjanik on omaks võtnud õige rahvuspoliitika ja on seda ka oma töödes korduvalt esile toonud, on näidanud, et töötavad inimesed, olenemata nende rahvusest, moodustavad ühise sõbraliku pere. Seejuures on ta eriliselt esile toonud eesti ja vene rahva sõprust.

VI

Kunstilise vormi rakendamise probleem «Prohvet Maltsvetis».

E. Vilde ulatuslikest töödest on romaan «Prohvet Maltsvet» kõige komplitseerituma kompositsiooniga. See on kirjanikult nõudnud erilist tähelepanu ning on reas sisemiste loominguliste vastuolude ja väliste põhiuste tõttu kujunenud ebaühtlaseks.

Ajaloolise triloogia esimese osa, romaani «Mahtra sõda» süžeeiline ülesehitus on rajatud peamiselt ajalooliste sündmuste raamides tegutsevaile mõttekujutuslikele tegelastele. Seejuures keskendub tegevus ühele ajalisele lühikesele ning kindlapiirilisele sündmusele, Mahtra sõjale. Kõik see võimaldas kirjanikul vabamalt tegutseda ja luua kompositsioonilt ühtlane, kompaktne teos.

Võrratult keerulisemaks ja raskemaks osutus «Prohvet Maltsveti» disponeerimine. «Prohvet Maltsveti» tegevustik areneb aialiselt ning eriti ruumiliselt hoopis ulatuslikumais mõõtudes ja on läbi põimitud mitme ühiskondlikult väga komplitseeritud sündmusega. «Prohvet Maltsveti» peategevus areneb aialiselt 1857. aasta kevadtalvest kuni 1863. aasta suveni, kuid ühenduses Juhan Leinbergi eluga haarab ta 1840-ndaid

aastaid ning lõpeb aastaga 1886; romaani teises trükis mainitakse koguni ühenduses Kustav Maltsi surmaga aastat 1924. Geograafiliselt toimub romaani tegevustik peamiselt Põhja-Eestis, Krimmis ja paari tuhande kilomeetri pikkusel teekonnal Eestist Krimmi ning hiljem sealt Kaukaasiasse. Lähemat miljöölist ja ajaloolist vaatlemist peale Eestimaa kubermangu on leidnud Krimm — nii geograafiliselt kui sotsiaal-majanduslikult.

Romaani tegelastest on ühed täiesti mõttekujutuslikud (kõik Kugli tegelased), teised aga rangelt ajaloolised, kellede kohta Vildel oli kasutada nii käsikirjalist kui suulisest traditsioonist kogutud rikkalikku materjali.

«Prohvet Maltsveti» kirjutamisel rakendatud loomingulisi põhimõtteid kompositsiooni ja stiili alalt on Vilde valgustanud ning motiveerinud ühes erakirjas¹ 1908. aastal, kus ta kirjutab: «Ka polemikat isa Jannseni vastu ei kahetse ma — miks ei või nitsugune poliitiline roman, nagu «Maltsvet», polemikat pidada, pealegi nii üleüldise tähtsusega asja? Minu plaan oli «Maltsv.» «Mosaik-romani» teha: sinna sisse lürikalist luulet, draamalist pathost, tantsivat feuilletoni, poliitlikst-sotsialset kainust, nalja jne. läbi segi panna — ikka seejärel, keda peatüki aine seda nõuab või välja kannatab. Mina ei pea seesugust käsitamist sugugi «keelatuks», nagu ma üleüldse iga scholastikalise kitsenduse vastane olen.»

See Vilde seisukoht loomingulise meetodi kohta «Prohvet Maltsveti» puhul annab meile võtme romaani kompositsiooniliseks ja stiililiseks analüüsiks. Kahtlemata on kirjanik siin õieti toiminud ning vastavalt neile põhimõtetele loonud kunstiväärtusliku teose. Et «Prohvet Maltsveti» kompositsioonis esineb siiski üsna tunduvalt ebakõla, et romaani esimene pool on antud hoopis suurema psühholoogilise süvenemisega ja kunstilise kujunduslikkusega kui teine pool, ka selle kohta on autor andnud motiveeritud seletuse: ««Maltsvet»... sai kirjastaja ja minu vaesuse ohvriks,» kirjutab ta sealsamas. «Ma pidin ta leivatööna tulist-ruttu valmis treima... ja teiseks käis kirjastaja ühtelugu kurjalt peale, et ruttu lõpp tuleks — minna liig suureks. Mul oli aga määratu rohke ja hea materjal, mida ma ei raatsinud kõrvale jätta. Nõnda pidin ta raamatu teise poole sisse vägivaldselt ära tuupima, kuna romaan ½ või vähemalt ⅓ osa võt suurem oleks pidanud saama, kui ma terve ainevara tegelaste najal oleksin välja tõotanud. Sel lool ei seisa romaani esimene ja teine pool sugugi kokkukõlas — esimene on eeposlik kujutus, teine juhtkirjalik kokkuvõte. Kui see töö kord teises trükis peaks ilmuma, siis tuleks teine köide veel juurde.»

Ometi ei saa öelda, et teos oleks ilukirjanduslikult ebaõnnestunud, sest mainitud kompositsioonilisest puudusest hoolimata moodustab «Prohvet Maltsvet» tervikuna kunstiväärtusliku teose.

«Prohvet Maltsveti» esimene ⅓ moodustab kirjanduslikult väljaarendatud ja ühtlase terviku. Usulises liikumises mängivad tähtsat osa nii ajalooline isik Juhan Leinberg ehk Maltsvet kui Kugli meelegujutuslikud tegelased, kõigepealt Kiisa Mihkli pere ja Lõhmuse Taavet. Ent

¹ Avaldatud autori enda poolt «Tartu Päevalehes» 1915, nr. 42, hiljem ilmunud «Loomingus» 1946, nr. 7/8, lk. 885.

väljarändamisliikumine on arendatud ainuüksi ajalooliste isikute, peamiselt Kustav Maltsi najal, kusjuures Kugli tegelased on sellega nõrgalt seotud. Selle osa ilukirjanduslikult väljaarendamatuse tõttu pole väljarändamist suudetud kujutada seniste juhtivate tegelaste vaheliste konfliktide arendamisega ega psüühilistes nähtustes konkretiseerituna. Autori sulge on siin juhtinud ajaloolase-publitsisti, mitte aga ilukirjaniku suunitus. Vilde on tahtnud ära kasutada nii Kustav Maltsi käsikirja, mis väljarändamise osas oli kahtlemata sisukam ja usaldusväärsem maltsvetluse kui usulise liikumise kujutamisest, kui ka rikkalikku materjali, mille autor oli saanud uurimisreisilt Krimmi eesti asunike juurde. Seepärast esineb siin tarbetut kuhjast. Kompositsiooni seisukohalt ülearuseks tuleks lugeda näit. 24. peatükki, kus kujutatakse ühe väljarändajate rühma täiesti juhuslikke vintsutusi Peterburis kelmide küüsis; romaani kui sisulise ja kompositsioonilise terviku seisukohalt on ülearune ka nii mitme rühma teekonna ja Krimmi asumise detailne jälgimine. Teiselt poolt võime aga neile asjaoludele leida ka õigustust. Nende sündmuste kaudu on kirjanik loonud realistliku pildi neist tohutuist ja mitmesuguseist raskustest, mis kerkisid üles väljarändamisel ja mida tuli võita. Kõigi esitatud aparduste ja õnnetuste kuhjamine ühe ning ainukese kirjeldatava reisirühma selga oleks olnud ebausutav ja seega ebarealistlik. Ajalooliselt pakuvad need osad igal juhul nii tänapäeva kui tuleviku lugejale väärtuslikku materjali nii faktiliselt kui ka Vilde kunstilise loomingu seisukohalt, sest kirjanik on kujutanud kõiki neid sündmusi suure kunstilise oskusega.

Romaani kompositsioonilist ebaühtlust ja laialivalguvust suurendab rea oluliste sündmuste paralleelne, s. t. kahekordne käsitus. Nii näiteks kirjeldatakse Lasnamäe valge laeva ootamist esiteks kui ajaloolist nähtust ja siis hiljem eraldi Kugli tegelaste seisukohast. Viga tulenebki sellest, et Kugli tegelastest pole ükski juhtivalt ühendatud romaani peamise sündmusega — väljarändamisega, mis aga oleks olnud täiesti mõeldav. Romaani kui kunstiteose tervikluse huvides oleks tahtnud näha just pearühma, kuglilaste rännaku hoopis üksikasjalisemat kujutamist, mis oleks olnud sisustatud peategelaste isikupäraste elamuste ja draamatiliste konfliktidega ning kus oleks leidnud praegusest detailsemat esitamist väljarändajate kokkupuuted teekonnal vene talupoegadega. Praegusel kujul aga on antud kuglilaste rännust vaid ülevaetlik kirjeldus, isegi Lõhmuse Anu ja Taavet kaovad üldisse massi, et Krimmis siiski veelkordseks endile tähelepanu tõmmata — senise perekonna- ja armastusdraama õnnelikuks lahendamiseks sõltuvalt muutunud majanduslikest tingimustest. Romaani üldilmele ei lisa ka enam midagi juurde viimane peatükk nüüd jälle Juhan Leinbergiks muutunud prohvet Maltsveti viimaseist eluaastaist, sest ta kaotas oma juhtiva osa juba väljarändamise algul ning ei mänginud pärast Krimmi pagemist enam mingit rolli.

Vilde on haruldane karakterite looja, võiks öelda, et suurepärane portreemeister. Vilde tüüpe loov anne on õitsele puhkenud just romaanides «Mahtsa sõda» ja «Prohvet Maltsvet». Neist esimeses antud karakterite skaala on laiem mõisnike ja intelligentsi osas, viimases aga rikkalikum, mitmekesisem talupoegade osas.

Romaani esimese poole keskmaks kujuk on Juhan Leinberg, rahva suus prohvet Maltsveti nime all tuntud. J. Leinbergist (1812—1885. Vilde poolt antud Leinbergi surma-aasta 1886 on ekslik) on Vilde

püüdnud anda ajalooliselt tõepärase, kuid ühtlasi ilukirjandusliku kuju. Selleks tuli tal terava kriitikaga suhtuda kasutada olevasse materjalis. kus Leinberg oli idealiseeritud. Vildel on õnnestunud esile tuua «prohvet» Maltsveti inimlikud jooned ja luua temast elav, psühholoogiliselt usutav karakter.

Olgu siin Vildele võrdluseks toodud kaasaegse Eestimaa tsiviilkuberner W. v. Ulrichi 1861. aasta ametlikust ettekandest karakteristika, mida Vilde ei tundnud, kuid mis aitab lugejal Leinbergi lahti mõtestada: «Leinberg ise, 45—50 aastat vana, suure ja tugeva kehaehitusega, esineb ametivõimude ees tõsiselt, mõõdukalt ja ettevaatlikult, kuid ühtlasi teatava aplombiga kui mees, kes selles, mis ta usub ja kõneleb, on kindlasti veendunud; vaimselt väga andekas, omab ta eestlaste juures ebaharilikul määral kõneosavust, nobedust ja elegantsi väljenduses; ta pilk on vaimukas ja avaldab kõnelemisel fanaatilise meelekindluse muljet.»¹

Tähelepandava iseloomustuse on Leinbergi kohta andnud üks tema suurimaid vaenlasi — Kuusalu pastor E. Ahrens (vt. ka romaanis lk. 279—280) ametlikus ettekandes 1859. aastal Eestimaa kindralsuperintendendile. Ahrens kirjutab, et Leinberg «tarvitab kurjasti oma suurepärase mälu ja haruldast kõneannet, et inimeste ees mängida Jumalast inspireeritud prohveti osa».² Ja edasi: «Need, kes end hellitavad lootusega, et ta mõju talupoegadele on soodus ja juhib neid kõrvale mässulistest mõtetest, võivad veel kibedasti pettuda. Et ta mõõdund aastal on rahule manitsenud, pole mingi tagatis tuleviku jaoks... Kuigi ta tööpoolest kunagi ei õhutaks mässu, on suur meeletutus, mille ta oma jutlustega on esile kutsunud, iseenesest juba kardetav, sest selle laad võib väga kergesti muutuda ja see usuliselt alalt siirduda poliitilisele.»³

Ahrens, pidades Leinbergi ekslikult «kardetavaks õonestajaks», väljendab siin esiteks pastorite muret kaotada oma autoriteet rahva silmis Leinbergi populaarsuse tõttu ja teiseks hirmu talurahva «mässuliste» mõtete ees, mis olid haaranud laiu talurahvahulki 1858 aastal.

Vastupidiselt eelmisele väidab tolleaegne Ida-Harju haagikohtunik R. v. Tritthoff, et Leinberg oli manitsenud rahutuste ajal talurahvast sõnakuulelikkusele ülemuste ja mõisnike vastu, mispärast ta soovitas teda just oma piirkonda.⁴

R. v. Tritthoff rõhutab nimelt oma aruandes 3. novembril 1858. aastal Eestimaa tsiviilkubernerile, et Leinberg on «igal ajal manitsenud maarahvast sõnakuulelikkusele ülemuse ja mõisnikkude vastu, kuna mul pole ühtegi tunnistust, et ta oma kõnedega või käitumisega kedagi oleks õhutanud vastuhakkamisele» ja et Kolga ranna valdade vanemad tõendanud, et Leinberg mõõdund suvel talupoegade rahutuste ajal «rohkem... kui inimliku kannatusega rannikutalupoegi manitsenud loobuma oma kuritegelikest kavatsustest, ja kuigi ta tol korral pole suutnud märatsevata hulka... mõistlikuks muuta, on ta igatahes mitmed mõistlikumad

¹ A. Kruusberg, Materjale Maltsveti-liikumise kohta, Tartu 1931, lk. 161.

² Sealsamas, lk. 100.

³ Sealsamas, lk. 101.

⁴ Sealsamas, lk. 46 ja 100.

talupojad tagasi hoidnud vastuhakkamisest...»¹ (Kõne on 1858. aasta talupoegade-liikumisest osavõtjaist, keda mõisnik nimetab enda seisukohast kuritegelikeks.)

Esitatud Ahrensi hinnanguis suhtutakse Leinbergisse mõisnikevastasseks muutunud rahvaliidumise seisukohalt, Tritthoff aga iseloomustab Leinberg'i kui usujutlustajat.

Vilde kujutab Leinberg'i kui väliselt imposantset isikut ja andekat kõnemeest, osavat vaidlejat, kes nii piibli tundmises kui puht-vaidlustehnilistes võtetes oli peajagu kõrgemal oma vastastest, ka «akadeemilise haridusega» pastoreist. Kuid seejuures jäi ta ometi väga piiratuks, sest tal «puudus õige arusaamine ja selgem vaade ilmlikkude olude kohta üldiselt ja talurahva ihuliku hädapõlve kohta eriliselt» (lk. 197). Püüdes kõige kitsarinnalisemalt kinni usudogmadest, mürgitas ta tegelikult rahva mõistust ja uinutas kurnajatevastast klassiviha, nii et Lõhmuse Taavetil oli täiesti õigus teda nimetada sakste heategijaks. Seepärast pole romaani lõpus antud hinnang Leinbergi kohta, et ta «rahva peal rusuva vägivalga vastu oma l kombel ja oma tarkust mööda protesti oli katsunud tõsta» (lk. 610), kuidagi õigustatud. Vilde on siin vastu rääkinud kogu romaani läbivale põhilisele ning õigele käsitussele, mille järgi maltsvetlus kui antifeodaalne rahvaliidumine arenes just Leinbergi kiuste ja temast sõltumata.

Vilde järgi elas Leinberg peale Krimmist Eestimaale tagasitulekut rahus. Nähtavasti polnud K. Maltsi ega samuti J. Freimanni käsikirjas andmeid selle kohta, et Leinberg vangistati kahel korral Eestis 1865. aastal ja mõisteti passita Krimmis käimise ning valepassi tarvitamise pärast 3 kuuks vangi ja kandis karistuse Toompea vanglas.

Vilde on kasutanud Leinbergi iseloomustamiseks ja tema mineviku esiletoomiseks kunstiliselt õnnestunud võtet, lastes romaani tegelastel jutustada rahva suus liikuvaid mitmesuguseid lugusid temast kui endisest mõldrist, kõrtsmikust, hobuseparisnikust, aga samuti tema hilisemaist pettustest, mis olid mõeldud selleks, et tõsta oma jüngrite hulgas «prohveti» oreooli.

Kui Leinberg on antud silmapaistva kunstilise meisterlikkusega, siis romaani teise poole juhtiv tegelane Kustav Malts on jäänud kunstiliselt täiesti väljaarendamata kujuks. Ta esineb ainult ajaloolise isikuna, mitte kirjandusliku tegelasena.

Kirjaniku ideede kandjaks, niipalju kui autori enda ohtrate mõtte- ja meelsuse-avalduste kõrval romaani tegelastest keegi seda on, tuleb pidada Lõhmuse Taavetit. Kirjanik on Taavetit kujutanud erilise südamesoojuse ja armastusega, kuid seejuures teda idealiseerimata. Taavet on ärksa ja aruka talupoja realistlik ning usutav kuju. Temas kehastub talurahva elav ja võimas klassiviha feodaaljunkrute või nende käsilaste vastu (vt. lk. 243—244 jm.), mis leiab väljendust ka stiihilistes kättemaksu-aktides, nagu junkru-Otu peksmise ja Ahula vastuhaku näol. Taavet ei ole mingi teadlik võitleja ega organisaator, kuid siiski innustaja. Kirjanik on veenvalt esitanud Taavetit kui mõisnike poolt tuleva kurnamise (vt. eriti lk-d 239—240, 243 jm.), eriti aga kui maltsvetluse ja üldise religiooni paljastajat.

¹ A. Kruusberg. Materjale Maltsveti-liikumise kohta, Tartu, 1931, lk. 46.

Kirjanik on individualiseerinud Taavetit kui erandlikku inimest. Ta on tugevate emotsioonide inimene, nagu see on omane andekaile, loovaile, kunstiliste kalduvustega isikuile. Kuid siin peituvad ka ta nõrkused — tasakaalutus ja vahestine enesekontrolli kaotamine.

Taavetit on kujutatud oma aja talupoja tingimustes sügava mõtlejana, järjekindla juurdlejana ja loogiliste järelduste tegijana. Ta on vaikne, teravmeelne, osava ja meisterliku väljendusoskusega vaidleja ning kõneleja. See kõik ilmneb haruldase ilmekusega näiteks Lõhmuse Taaveti ja Juhan Leinbergi vahelises diskussioonis, kus viimane kui tüüpiline usujutlustaja paljastab oma rahvavaenulikkust, tagurlikku palet, esimene aga esindab talupoja tervet, loovat mõistust ning arukat kainust nii reaalsete olukordade hindamisel kui abstraktsete, seekord usuliste probleemide analüüsimisel. Lõhmuse Taaveti ja Seenepalu Andrese, aga samuti Vikerpuuri, sulase Jaani, Taaveti õe, Pärtli Juula jt. kaudu on kujutatud rahva loomulikkust, arukust, raugematut elujõudu ning alistumatu iseteadvust.

Romaani lõpul saab Taavetist Krimmis jõukas linnakodanlane, kes kehastab seega talupoja arenemist feodaalse kurnamiskorra vastu võitlejast tüüpiliseks rahunenud kodanlaseks. See on ajalooliselt õige ja realistlikult antud areng.

Küla kõige raskema kurnamise all kannatavaid palgatöölisi esindavad Kiisa Jaan ja Triinu, kellede elab protestivaim nii peremehe kui mõisa orjuse vastu. Nende otseseks käsutajaks on peremees, aga ka mõisasundijad. Nii kannatavad teenijad kahekordset sündi. Jaanil ja Triinul tuleb võidelda veel peremehe usulise türannia vastu. Nad peavad kannatama mitmekordselt, sest neil kui maata inimestel pole kuskilt kaitset loota. Kuid Jaan ei alistu, ta maksab kätte nii isiklikule vaenlasele, pruudi teotajale, kui ka mõisasundijale.

Saunikuid esindavad Kiisa Altsauna Tõnis ja Viia oma lastekarjaga. Tõnis on erakordse meisterlikkusega joonistatud kuju, esitades vabadiku raskele elule omaseid jooni. Ta peab oma hurtsiku ja maalapikese pärast orjama kolme- ja neljakordselt — talu ja mõisa. Tal on kaks peremeest, kaks kurnajat, ja mõlemale peab ta koos naisega aasta läbi tegema. «Kuid asjata kõik — Tõnise võlg on igavene» (lk. 132). See mürgitas ta elu väljas ja kodu. Nii iseloomustab Tõnist tabavalt ta enda korrutatud lause: «Ja ning ei... Nõnna või teisiti... Eks soa näha, kui soab näha!» Ja nüüd sunnib peremees peale veel usuorjuse ja sellega ühenduses Tõnise ainukesest lõbust, tubakast loobumise. Ent Tõnis ei alistu, oma piibust ei loobu ta nii kergesti. Altsauna Tõnis on kirjaniku poolt kujutatud sädeleva huumoriga, kuid sealsamas näeb lugeja temas kehastuvat vabadikupõlve koledusi ja piinu. Ka Krimmis ei saavutanud Tõnis mingit õnne ega jõukust.

Kiisa Mihkel ja tema naine Liisa esindavad fanaatilisi usumäratsejaid. Mihkli «kuuepäeva-koht, maade poolest kurb liivasalv, vaevles ülekohtuse hindamise tõttu liia orjuse ja abiteo all, kuna mõisamaksud, kodused tööd jne. terves vallas nälgimise kõrgusenä olid kruvitud» (lk. 111). Mihkel püüdis liigest orjusest ja õnnestustest tuleneva vaesuse vastu võidelda vagadusega, kuid asjata. Vilde näitab, kuidas usuline fanatism muudab inimese pimedaks, südametuks ja egoistiks. Eriti ilmneb see Liisu muutuses (vt. lk. 111).

Satiir, millega paljastatakse Mihkli usulist sõgedust ja türanniat, peh-

meneb vahetevahel kaastundlikumaks huumoriks. Vilde nagu andestab Mihklile tema kurva surma puhul Krimmi teekonnal, kui ta kirjutab: «Vaene mehike ei saanud töötatud maad, millest ta oma lapseus kogu viimase aasta oli unistanud, enam näha... «Peaks ma ometi värava tahagi veel jõudma ja läbi pulkade voadata soama,» sosistas ta mõni tund enne surma» (lk. 530).

Kiisa Mihkli ja Liisu usuline fanatism ruineerib täiesti tema poja Miku, samuti viib see tütre Eltsu mõisnike tõpralike kirgede objektiks. Ode Anu oma pimeduses ainult aitab kaasa, et Eltsu-taoline kirglik ja elujõuline noor naine satub eksiteele. Eltsu päästjaks saab Aadu Vikerpuur, kes on mitmetigi huvitav ja tõetruu kuju, kuuludes oma mõtteviisilt ja veendumustelt Lõhmuse Taaveti sõpruskonda. Kuid Eltsu ja Vikerpuri vahetõrje on romantiseeritud.

Kiisa vanim tütar Anu, Lõhmuse Taaveti naine, on naiskujudest keskseim. Anu on mitmesugustel põhjustel teose üks fanaatilisemaid maltsvetlasi, kuid pärast kannatusi ja pettumusi avanevad ta silmad pikka-mööda. Kui Anu üldiselt jääb vähe individualiseerituks, siis ta vabanemine usufanatismi kütkest on antud hea psühholoogilise veenvusega. See vabanemine algab juba Eestimaal ja jõuab õnneliku lõpuni Krimmis.

Kui Kiisa Mihkel esindab kehvik-keskmikku, kes oma naiivsuses ja vaimses pimeduses otsib lootusetust olukorrast väljapääsu usuimede kaudu, siis Tõnu-Peetri Madis on jõukam rendiperemees ja tüüpiline silmakirjatseja-vagatseja, kellel usk on kas võimu, auahnuse või kirgede rahuldamise vahendiks. Tõnu-Peetri Madises on kirjanik loonud tüübi, kelle edasine arenemine kapitalistlikes tingimustes kujundab südametuks ja julmaksi kulakuks või nendetaoliste käsilaseks, nagu seda on Vilde romaanis «Külmale maale» Virgu Andres.

Kirjanik on Madise karakteri kujundamisele palju tähelepanu pühendanud, luues seega meeldejätava kuju. Tema kaudu paljastatakse äärmise vihaga usulise maski taha peidetud kurnajaid-rahvavaenlasi. Küla kihinemisprotsessi arenedes kujunesid just sääraseist isikuist uue kurnajateklassi kõige vastikumad esindajad. Seepärast oli oluline neid paljastada. Vilde on Madise kuju suhtes olnud väga järjekindel, romaani algusest kuni lõpuni on see leidnud psühholoogilist lahkamist. Isegi Krimmis, kus Kugli mõttekujutuslikud tegelased mängivad väga väikest osa, on just Tõnu-Peetri Madise tõelise olemuse paljastamisele pühendatud suuremat tähelepanu. Madis on romaani üks järjekindlamaid ja õnnestunumaid karaktereid.

Vilde on võrratu satiirimeister. Tema sõnavaralise rikkuse ja kunstiliste väljenduste kujundlikkuse allikaks on olnud rahva keel ja rahva fraseoloogia. Vilde on eesti kirjandusliku keele suuremaid ja teenekamaid arendajaid ning rikastajaid. Just Vilde oma töödes on andnud hiilgavaid näiteid eesti keele kui ilukirjandusliku loomingu vahendi väljendusrikkusest.

Andeka sõnameistrina on Vilde oma parimais töödes loonud klassikalisi näiteid sisu ja vormi ühtsusest. Sellisteks näideteks on kõigepealt romaanid «Mahtra sõda» ja «Prohvet Maltsvet». Vastavalt sisule kasutab autor siin väga mitmesuguseid väljendusvorme — sügava emotsionaalsusega antud pildirikast poeetilist stiili, tühedat rahvapärast argipäevakeelt, lõikavat publitsistlikku ja kainelt teaduslikku väljendust. Kord

kõidab ta oma sädeleva, võltsimatu huumoriga, naeruvääristades näiteks maltsvetluse usufanatismi ohvreid (Altsauna Tõnise piibu lugu, Aegna valge laeva ootamine jt.), sealsamas lööb ta vaheda satiiri ja hävitava sarkasmiga, eriti paljastades rahva verivaenlasi balti paruneid ja nende alatuid käsilasi mõisades või kultuurilisel alal (hernhuutlastest, kirikust, Jannsenist jne. rääkides). Kõneldes aga talupoegadest, rahvahulkade kannatustest ja vaevadest, muutub Vilde südamlikuks, kaastundlikuks. Kuid siingi kohtame igal leheküljel väljendeid, mis on inspireeritud vihast kurnajate vastu. Jälgides ajaloolise trioloogia, eriti «Prohvet Maltsveti» või «Mahtra sõja» lehekülgi stiili seisukohalt, tunneme kogu aeg, kuidas kirjanik on loonud suure andumuse ja kirega, kuidas kirjaniku väljendused muutuvad vastavalt sisule, vastavalt kirjaniku kaasa-tundvale, andestavale või süüdistavale, hukkamõistvale suhtumisele teoste tegelastesse ja ajaloolistesse sündmustesse. Vilde pole kunagi erapooletu jutustaja või kirjeldaja, ka mitte kõige asjalikumates ajaloolistes ülevaadetes, vaid kõikjal on tunda kirjaniku hindamisaluse printsiipiaalsust, demokraatlikkust.

Romaani «Prohvet Maltsvet» leheküljed on tulvil piltidest ja väljenditest, kust ilmneb talurahva ränk orjus ja masendav viletsus ühes sellele liituvale kustumatu vihaga füüsiliste orjastajate ja vaimsete pimestajate vastu. Meenutagem siin Lõhmuse rehetoa kirjeldust, mis lõpetatakse sõnadega: «See elamu on kurb nutmiseni. Ta on vaene kerjamiseni» (lk. 165—166). Vilde kõneleb talurahva «mustast murest» (lk. 14), mõisa poolt tulevaist koorimistest, mis «nälginise kõrguseni olid kruvitud» (lk. 111), näljaajast, mil «lehmaks sai kaev, leivakõrvaseks vesi» (lk. 236) ja kuidas talupoeg oli sunnitud «tuimuseks tardunud meeleheites» elama (lk. 194). Talurahva kõige vaesemast kihist, sulaseist ja vabadikest kõneldes kasutab ta korduvalt väljendit «nälgiv pops». Altsauna Tõnise lootusetu olukorra kujutamisel öeldakse, et «Tõnise võlg oli igavene, Tõnis võis võlglaste nimest lahti saada alles hauas, ja kes teab, kas sealgi» (lk. 132); teenijaid karakteriseeritakse kui «igaveses orjuses karuseks ning okkaliseks läinud tööloomi» (lk. 120) jne. Parunite võimu ja kiskjalikkust iseloomustatakse: «Mõisniku ja riigivalitsuse poolt haigutas talupojale vastu troostitu öö» (lk. 39); «Jumal võis olla vägev, keiser võis olla vägev, aga kõigist vägevam oli saks» (lk. 92); «Ime oli, et talupojalt ka õhu eest, mida ta hingas, orjust ja abitegu ei nõutud» (lk. 236). Tagura parunit Kempenit iseloomustatakse: «Kärkimise asemel pilkas ta parem, haukumise asemel susises, hammustamise asemel nõelas» (lk. 377). Eriti salvavaks muutuvad Vilde väljendused rafineeritud rahvavaenlasest J. V. Jannsenist kõnelemisel, kes «pappide kuuesabas ripptis» (lk. 220) ja kelle ajaleht, «sakste taktipulga järgi laulev «Perno Postimees»» (lk. 292), oli «täis madalat ilalakkumist ülemuse, mõisnikkude ja pappide vastu» (lk. 220).

Ahulas toiminud kahe klassi, talupoja ja mõisniku vahelise kokkupõrke kirjeldus on antud tugeva seesmise pingega, mis ilmneb ka kokkusurutud, nappides väljendustes. Õnnestunud sõnastusega on antud haagikohtuniku kui rahvatimuka kalk kuju ja temale vastandatud õnnetu talupojad, kelle allasurutud klassiviha muutub tegelikuks vastuhakuks, kui nende kannatus ja alandus on viidud viimse piirini (lk. 487—493). Vilde, kasutades temale omase taidurlikkusega mitmekesiseid stiilivõtteid (tabavaid võrdlusi ja kontraste, ilmekaid epiteete

jne.), on loonud kunstiliselt meisterliku pildi tollest stiihilisest talupoegade vastuhakust.

Vene demokraatlikust publitsistist Blagoveštšenskist kirjutab Vilde, et ta avaldas «vihast värisevat, kaastundest hõõguvat, hoolega kogutud teadmiste rajatud võimsat protesti» (lk. 410), milline tundeüllane iseloomustus vastab nimetatud autori teose võitlevale sisule.

Väljarändajate diferentseerumisprotsessi Krimmis kujutades kasutab Vilde kapitalistlikele tootmissuhetele karakterseid väljendeid, nagu «kapitalistliku arenemise teel» (lk. 601), «kapital kangutas... maa päriselanikud... mullapinna küljest lahti» ja «rahvas tõugati hulkuma, lisaks «odavate tööjõudude» maata ning koduta tagavaraväele» (lk. 597), «proletaarlike tööjõudude najal ise rikastusid» (lk. 601), maltsvetlaste usk muutus «nisu-usuks» (lk. 584), «tööandjana... rahameheks saanud» (lk. 601), «hoiuseri väärtpaberina» (lk. 602), Maltsveti arengule antakse iseloomustus: «Endine mativõtja tõstis temas jälle pead» (lk. 585) jne.

Jõulise ning emotsionaalse poeetilise stiiliga paistab Vilde eriti silma kevade ärkamise kirjelduses peatüki «Puurilind» algul (lk. 249 jj.). Poeetilise elavusega silmapaistev on ka näiteks meisterlik pilt valge laeva nägemuslikust ilmutamisest ja kadumisest (lk. 407—408), mis on autori poolt juurde lisatud teose teises trüki (1929).

Vilde on meister personifitseerima, meister kasutama kunstipäraseid väljendeid, võrdlusi, epiteete, metafoore, metonüümiaid jt. Romaani «Prohvet Maltsvet» leheküljed on Vilde keele ja stiili rahvalikkuse, ilmekuse ja kujundlikkuse suurepäraseks tõendiks.

E. Vilde oli spontaanselt loov kirjanik. Luues palavikulise kire ja andumusega, saavutas Vilde oma loomingus siiruse, selguse, suure piltlikkuse ja kujundite rohkuse, mis kõik on täis elamuslikke väljendusi. Luues südame ja võltsimata tunnetega, valas ta oma loomingusse rahva viha kurnajate vastu ja igatsuse paremasse tulevikku. Selline suhtumine loomingusse määras ära ka Vilde karakterite selgejoonelisuse, psühholoogilise usutavuse ja tunnete siiruse, aga samuti keele rahvalikkuse ja stiili kujundlikkuse.

VII

Kokkuvõtteid ja järeldusi romaani «Prohvet Maltsvet» ning kogu ajaloolise triloogia kohta.

E. Vilde ajaloolise romaani «Prohvet Maltsvet» kohta võib anda järgmise kokkuvõtliku hinnangu.

E. Vilde kirjutas oma ajaloolised romaanid 1905—1907. aasta kodanlik-demokraatliku revolutsiooni perioodil ja revolutsiooniliselt meelestatult. Ta sai tõe nende romaanide kirjutamiseks otseselt rahva käest. Ajaloolises triloogias kulmineerib Vilde looming, olles ühtlasi suurimaks ja progressiivsemaks saavutuseks eesti klassikalises kirjanduses. Vilde on ajaloolisi sündmusi kasutanud rahvamasside klassiteadvuse kasvatamiseks ja klassivõitluse õhutamiseks. Vilde käsitleb ajalugu kui klassivõitluse ajalugu.

«Prohvet Maltsvetis» paljastab Vilde suure järjekindlusega usundi reaktsioonilisust ja selle lahutamatu seost kehtivast feodaalsest kurnamiskorrast tuleneva viletsusega ning rahva ääretult lootusetu olukorraga.

Eestimaa talupoegade olukord XIX sajandi keskel leiab siin materialistlikku käsitlemist.

«Prohvet Maltsveti» teiseks põhiliseks teemaks on eesti talupoegade väljarändamine Sise-Venemaale ja Krimmi. Esmakordselt eesti ajaloolises kirjanduses on Vilde seda ulatuslikku liikumist vaadelnud kui teo-orjuses vaevleva talurahva võitlust balti parunite kurnamiskorra vastu.

«Prohvet Maltsvetis» paljastab Vilde põhjalikult balti-saksa ajaloolaste ja eesti kodanlike natsionalistide väärtuslikku sakslastest kui kultuuritoojaist. Balti mõisnike ja pastoreid kujutab ta kui eesti talurahva füüsiliselt orjastajaid ja vaimselt pimestajaid.

«Prohvet Maltsveti» üheks suureks teeneks on veel kahe kultuuri olemasolu esiletoomine eesti kodanlik-rahvuslikus kultuuris. Haruldase teravuse ja konkreetsusega paljastab ta J. V. Jannseni rahvavaenulikkuspalet.

«Prohvet Maltsvetist» selgub ühtlasi, et Vilde sügavalt demokraatliku kirjanikuna oli õigetel seisukohtadel rahvuspoliitika küsimuses. See romaan kasvatas sõprustundeid Venemaa eri rahvaste vahel, eriti aga armastust vene talupoegade vastu.

Tuleb juurde lisada, et «Prohvet Maltsveti» ilmutamisest peale on klerikaalsed ja kodanlik-natsionalistlikud kriitikud kas püüdnud surnuks vaikida selle teose suurt progressiivset ühiskondlikku tähtsust ja kunstilist väärtust või on otse laimavalt teda käsitlenud. Eriti selgelt ilmnes selline teadlikult laimav suhtumine dekadentide noor-eestlaste juures.

«Prohvet Maltsvet» on esiteks kõrgelt hinnatav ajalooline uurimus eesti talurahva elust XIX saj. keskel ja teiseks kõrge kunstilise väärtusega ilukirjanduslik teos, millele on omased suure emotsionaalsusega loodud kujundid, karakterite sügav psühholoogiline analüüs ja väga rahvalik ning kujundirikas keel ja stiil. Teose puuduseks on kompositsiooniline ebaühtlus ja süžeealine väljaarendamatus teose lõpuosas.

Romaanil «Prohvet Maltsvet» on ka tänapäeval suur esteetiline ja kasvatuslik väärtus, eriti usundlike igandite vastu võitlemisel ja materialistliku maailmavaate kasvatamisel.

Vilde oli lapsepõlvest alates kõige tihedamas kontaktis rahvaga, tema kõige laiemate kihtidega ja nende võitlusega kurnajate ja orjastajate vastu. Ta õppis avara pilguga tundma elu ning kasutas oma kirjandusliku loomingu protsessis ära neid suuri kogemusi ja tähelepanekuid.

Vilde kirjanikupalge kujunemisel on tema varasest noorusest peale viljastavat mõju avaldanud maailmakirjanduse — nii vene kui Lääne-Euroopa klassika. XX sajandi algusest peale sai talle lähedaseks suur vene proletaarne kirjanik Maksim Gorki. Vilde oli otse vaimustuses Gorki näidendist «Põhjas», mida ta nägi esmakordselt Berliini «Väikeses Teatris» 15. aprillil 1903. aastal, olles pikema reisil Kesk-Euroopasse. Oma reisikirjelduses kirjutab ta selle kohta: «Aga niisuguse hinge kinnipidava põnevusega pole mina veel eluajal ühtegi näitemängu vaadelnud kui seda. Niisugust näitemängu pole ka veel keegi kirjutanud. Säherdusi isikuid võis ainult kirjanik kujutada, kellel mitte üksnes suur algupärane anne ei ole, vaid kes nende seas ise on elanud, neid tähele pannud, läbi ja läbi uurinud, nagu Maksim Gorki.»¹

¹ E. Vilde, Mõõda maad ja merd, «Teataja» 1903, nr. 79.

Vilde kiindumusest M. Gorki loomingusse ja selle põhjalikust tundmisest kõnelevad ka tema Krimmi reisikirjeldused romaani «Prohvet Maltsvet» ainestiku kogumisel. Samferoopoli turgudel ja trahterites liikumisel meenuvad talle korduvalt Gorki suurepäraseid karakterid, mille prototüübid on pärit Krimmist.¹ Kirjeldades kohtamist ühe paljasjalgsega, ütleb Vilde: «Mul mõlkus kogu aja meeles üks Gorki jutuke, milles kirjanik sadamatöölisena — kui ma ei eksi, Kertsi sadamas — üht hulguseks saanud nälgivat Gruusia vürsti oma vaesusest toidab.»²

Vilde huvi Gorki loominguga, eriti aga tema kui proletarise, kui nõukogude kirjanduse suurima esindaja vastu on olnud pidev ja on jätkunud kuni ta elu lõpuni. Nii ütleb Vilde ühes intervjuus 1930. aastal, et proletariaadi kirjanduse alal on Maksim Gorki maailmakirjanduses seni jäänud ületamatuks. Sealsamas hindab Vilde kõrgelt ka taani kirjanikku-kommunisti Andersen Nexö't.³

Vilde oli ühelt poolt suure emotsionaalse jõuga loov kirjanik, kuid teiselt poolt laialdaste teoreetiliste teadmistega kriitik. Maailmavaatelt materialist, oli ta kunstikäsitusel, kunstiteoorias realist. Ta kirjutab: «Kunst on üks elu mõistmise vormidest — ta püüab teisel teel sellele samale eesmärgile nagu teaduski. Kunst tahab tunde kaudu sedasama kätte saada, mida teadus mõistuse kaudu.»⁴ Ja edasi: «Ainult kunst, mis elu allikast aineid hoovab, võib ju elu ning seega ühiskondlike vahetõrgete ja vastuolude loovat mängu kriitiliselt tabada, see on, mõista ja mõistmist neile edasi anda, kelle hinged selle tõe järele janunevad — neile, kes tulevat uut ja paremat igatsevad.»⁵

Esitatud seisukohtades on Vilde andnud tõetunnustamise protsessile teaduses ja kunstis õige tõlgitsuse, mis on sisult väga lähedane vene suure kriitiku Belinski määrangule kunsti ja teaduse ülesannetest ja erinevustest.

Kuigi Vilde tutvumine marksismiga ei olnud küllalt sügav ja kuigi tema ajaloolise materialismi tundmises on lünki, ometi on nende revolutsiooniliste õpetustega tegelemine tema loomingu kujunemisprotsessis mänginud niivõrd otsustavat osa, et pole kujuteldav tema kõnealuse perioodi ilukirjanduslik toodang ilma selle teoreetilis-maailmavaatelise ettevalmistuseta.

Vilde maailmavaatelisi ja loomingulis-metoodilisi veendumusi «Prohvet Maltsveti» kirjutamise ajal iseloomustab tema järgmine mõtteavaldus aastast 1912:

«Minule kui sotsialistile, s. o. kui kirjaniku-isikule, kes ühiskondlikult vananenut ühiskondlikult uuemale ja paremale näeb aset andvat, kelle silma ees kaks ilma vaenulikult võitluses seisavad, kuna mul kahtlust ei ole, kumma poole võit jääb — mulle on realistlik kunst veel

¹ E. Vilde, Krimmi ja Kaukaasia, eestlastel külaliseks, Kogutud teosed XXVIII, Tartu 1934, lk. 57 jj-d.

² Sealsamas, lk. 61.

³ E. Vilde, «Rahva Sõna» 1930, nr. 55, lk. 2.

⁴ E. Vilde, Katked minu elust, käsikiri, 1913. TA Kirjandusmuuseum, käsikirjade osakond, fond 36.

⁵ Sealsamas.

sellepärast omane, et ainult tema, nagu loomulik, esteetiliselt seltskonna- [= ühiskonna-] kriitikat võib tarvitada.»¹

Eespoolses avaldub Vilde mitte ainult realistina, vaid ta osutab ka püüet elunähtusi dialektiliselt käsitleda. Vilde on seadnud oma kunstilise loomingu ülesandeks tunnetada ajaloolise arengu seaduspärasusi, anda võimalikult sügav ja objektiivne elutõe kujutus, näidata ühiskondliku elu arenemist vastandlike jõudude võitluse vormis, kujutada uue võitlust vanaga ning ühiskonna progressi kui tootlike jõudude ja tootmissuhete ajalugu. Vilde on seda ülesannet suutnud põhiliselt ka täita, kuigi mõningate puudujääkidega.

Kunstilises loomingus nõuab ja teostab Vilde demokraatlike ideede väljendamist tüüpiliste karakterite ja tüüpiliste olukordade kaudu. «Labast ja lapergust tendentsi tarvitab ainult ebakunstnik,» ütleb ta.²

Kunstilist loomingut käsitlevad Vilde põhimõtted on autori ajaloolises triloogias leidnud põhiliselt õiget ja õnnestunud rakendamist. Kuid raskete elutingimuste tõttu, milles tal tuli luua oma parimad teosed ja mis ei võimaldanud kirjanikul töid viimistleda (viimast põhjustas omakorda ka Vilde rahutu, püsimatu iseloom), pole Vilde mõneski suhtes suutnud neid põhimõtteid täies ulatuses rakendada. Kuigi Vilde on kogutud ja temal kasutada olnud suure ainestikuhulga sügava kriitikaga läbi töötanud ja loova, andeka kirjanikuna selle kunstiks vorminud, on ajaloolises triloogias, eriti aga «Prohvet Maltsvetis» ometi teataval määral ajaloolise arengu seisukohalt sügavamalt läbimõtestamata ja kunstiliselt ümberkujundamata ürikulist, publitsistlikku ja muud materjali.

E. Vilde, kes oli haaratud marksismist, on oma loomingus erilise huvi ja kirega käsitlenud ühiskondlikke probleeme. Nii on see külg ajaloolises triloogiaski, seejuures ka «Prohvet Maltsvetis», kõige tugevam ja õnnestunum. Ühiskondliku elu ajaloolist arenemist Eestimaal 1850-ndail aastail on ta kujutanud dialektiliselt, näidates seda kui vastandlike jõudude võitluse kujul arenemat liikumist. Kogu triloogiat, kõigepealt aga «Mahtra sõda» ja «Prohvet Maltsvetti», iseloomustab talurahva-masside stiihiline võitlus feodaalse ekspluatatsiooni vastu. «Mahtra sõjas» näidatakse selle puhkemist jõulises verises ülestõus, «Anija meestes» näidatakse protesti mõisaorjuse vastu, sellele järgnevat mõisnike-timukate veretööd Tallinna Vene turul ning linnakodanluse protestivaimu balti junkrute vastu. «Prohvet Maltsvetis» kujutatakse talurahva ahastuslikku püüdu pääseda feodaalsest kurnamisest naiivselt-pimedas usulise fanatismi abil, milline liikumine võtab aga peatselt teravamaks ning konkreetsemaks, nimelt väljarändamise kuju, muutudes kohati otseseks vastuhakuks (Org-metsa Männiku Aadu lugu, vastuhakk Ahula haagikohtunikule), selleks, «et pääseda mõisniku tagakiusamisest ja tapvast orjusest.»³

Vilde kujutab erilise viha ning hukkamõistuga feodaalse kurnamise äärmuslikku julmust ja näitab, kuidas just viimane teravdab ekspluateeritavais talupoegades sügavat klassiviha ning protesti ja kuidas see kasvav klassiviha ning protestivaim omakorda kujundab, arendab inimesi, kisub

¹ E. Vilde, Katked minu elust, käsikiri, 1913. TA Kirjandusmuuseum, käsikirjade osakond, fond 36.

² Sealsamas.

³ E. Vilde, Kui Anija mehed käisid Tallinnas, Autorilt, Kogutud teosed XXII, Tartu 1929, lk. 6.

neid välja senisest tardunud olekust ja kuidas see stiihiline vastupanu hakkab võtma konkreetsemat klassivõitluse kuju.

E. Vilde loomingust on kõige suurema ühiskondliku funktsiooniga olnud just ajalooline triloogia. Rahvahulki sügavalt haarates ja oma määratu populaarsusega aktiveeris see laiu masse võitluseks balti mõisnike ja nende vaimsete ideoloogide — pastorite vastu.

Vilde ajalooline triloogia on kõige otsesemalt inspireeritud talurahvahulkade revolutsioonilistest võitlusmeeleoludest (mida kirjanik ise on korduvalt rõhutanud). Ning jõudnud kunstiteosena tagasi rahva sekka, aktiveerisid sinna kätketud progressiivsed ideed omalt poolt sama rahvast võitlema mõisnike, seega ka tsarismi vastu.

Ajaloolise ja kaasaegse tegelikkuse tundmine ja rahva eluavalduste õige mõistmine, progressiivsete ideede arvestamine — selles peituvad Vilde kunstiloomingu ammendamatud allikad. Suure andega kirjanikuna oskas ta kunstiliselt meisterlikku vormi valada rahva elu kõige tüüpilisemaid nähtusi.

E. Vilde parimate tööde sügav ideelisus ja kõrge vormimeisterlikkus on teinud temast eesti demokraatliku kultuuri ühe suurima esindaja, kelle loomingul on jäädav väärtus ka nõukogude ühiskonnas.

Juhan Käosaar.

BIBLIOGRAAFILISI ANDMEID

1. Ajalehe «Uudised» erilisas «Uudiste veste-osa» 1905, nr. 26—99 (1. aprillist kuni 30. detsembrini), pealkirjaga: Prohvet Maltsvet. Eduard Vilde ajalooline romaan (ilmus umbes 2/3 teosest, käesoleva väljaande järgi 263 lk.; viimased sõnad: «Võib-olla ehk uputab mu ennem kaevu ära, kui laseb mõisa minna.»).
2. Eduard Vilde, **Prohvet Maltsvet**. Ajalooline romaan. G. Pihlaka kirjastus, Tallinn 1906. (Tegelikult lõpuni trükitud 1908. a. algul ja ilmunud 1908. a. keskel.)
3. Eduard Vilde, **Kogutud teosed XXIV**. Romaanid IX: Prohvet Maltsvet. Esimene osa. «Loodus», Tartu 1929.
Eduard Vilde, **Kogutud teosed XXV**. Romaanid IX: Prohvet Maltsvet. Teine osa. «Loodus», Tartu 1929.
Eduard Vilde, **Kogutud teosed XXVI**. Romaanid IX: Prohvet Maltsvet. Kolmas osa. «Loodus», Tartu 1929.
4. Eduard Vilde, **Teosed**: Prohvet Maltsvet. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1951.

SISUKORD

Prohvet Maltsvet.

1. Ta tuleb!	5
2. Üks jumalavallatu	27
3. Maltsvet	38
4. Seerne	90
5. Oras	104
6. Vili	139
7. 1858	189
8. Jumalalapsed	218
9. Kuglil	230
10. Puurilind	249
11. Hind	267
12. Karjane ja kari	275
13. Saraatov ja Samaara	285
14. Jumala ilmutus	298
15. Egiptuses	306
16. Pidalitõbine	322
17. Halastav õde ja Jeesuse pruut	341
18. Abimees	356
19. Keisri palge ees	362
20. Kugli talv	377
21. Saadiku kiri	390
22. Valge laev	401
23. Saadik tagasi	415
24. Suguvend Jegor Antonovitš, tema sõber Gavril Ivanovitš ja majesteet Rumalus	424
25. Veeteedel Krimmi poole	445
26. Ligimene	456
27. Liigub siiskil	468
28. Albu veresaun	484
29. Pärast seda	505
30. Kaks, kes nende asemel häbenesid	515
31. Verst viletsust	524
32. Kõrbenud Kaananis	533
33. Kaduvad kaed ja pudenevad pühadused	552
34. Asumas ja kosumas	571
35. Jõuproovid	589
36. Juhan Leinberg	605

Eduard Vilde romaan «Prohvet Maltsvet».

Juhan Käosaar

1. «Prohvet Maltsveti» koostamise lugu	613
2. «Prohvet Maltsveti» tegevustiku ajaloolis-sotsiaalne taust	617
3. «Prohvet Maltsvet» religiooni paljastajana	621
4. Väljarändamisliikumise käsitus «Prohvet Maltsvetis»	628
5. Rahvusküsimus E. Vilde käsitluses	636
6. Kunstilise vormi rakendamise probleeme «Prohvet Maltsvetis»	640
7. Kokkuvõtteid ja järeldusi romaani «Prohvet Maltsvet» ning kogu ajaloolise triloogia kohta	648

Bibliograafilisi andmeid	653
--------------------------	-----

Toimetuskolleegium:

P. Rummo (vastutav toimetaja),
E. Elisto, J. Käosaar, L. Raud, E. Sögel.

Toimetajad:

E. Elisto ja T. Huik.

Kunstiline toimetaja
H. Vitsur.

Tehniline toimetaja
H. Veber.

Korrektorid:

E. Toots ja S. Ridala.

Ladumisele antud 3. V 1954.
Trükkimisele antud 18. IX 1954.
Trükiarv 20 000. Paber 54:84, 1/16.
Trükipoognaid 41 + 25 lisalehte.
Formaadile 60:92 kohaldatud trü-
kipoognaid 35. Arvutuspooznaid
40,68. MB-17313. Trükikoda
«Ühiselu», Tallinn, Pikk tn. 40/42.
Tellimise nr. 1501.

На эстонском языке.

Эдуард Вильде.
Пророк Малтсвек.

Hind rbl. 15.85

